

बभारशास्त्राणिदृशंद्रयाधिकांनिजत्रिनेत्रावतरत्व बोधिकाम् ॥ ६ ॥

विभूतिरेकदिग्भागेभ्यस्तस्य । यद्वादिगीश्वन्दनभ्यंशोयज्ञादिभागीयस्य
विशिष्टाभूतिरणिनाद्यैश्चर्यन्वयस्यततःकर्नधारयः । यद्वादिगीशाइन्द्राद
योष्टीतेषांश्वन्दंतस्यांशैर्नात्राभिर्विशिष्टाभूतिर्जन्यस्य “अष्टाभिश्चसुरेन्द्रा
कांनात्राभिर्निर्मितोमृप,,इतिसनुः । यद्वादिगीश्वन्दंशश्चासौविशिष्टैश्च
र्यन्व । अतएवदिशासीशितेति । एतेषुकतिपयेष्वर्थेषुनलस्यलोकपालत्व
प्रतीतेस्त्रिनेत्रावतरत्वस्यगीश्वत्वप्रतीतेरसामञ्जस्यम् । सुख्यंतत्रिनेत्रा
वतारन्वमत्रसंपाद्यम् । समुद्दष्टावपिलोकपालाइतिलोकपालांशत्वंब
ह्यति । त्रिनेत्रश्वदेनात्रेशानव्यतिरिक्तःसर्वेश्वरस्यत्येइतितात्पर्यम् ।
शास्त्राणिदृशमितिपदहयंलिङ्गवचनभेदेपिबेदाः प्रमायानितिवद्विभक्ति
रेकेव । यदुक्तम् । लिङ्गसङ्ख्याविभेदेपिद्वुपमानोपनेयता । विभक्तिः
पुनरेकेवचोपमानोपनेययोरिति । नलपद्येदिगीशेत्यादौव्यधिकरणोपिब
हुत्रीहिःसप्तमीविशेषोबहुत्रीहावितिज्ञापकबलाद्बहुीकर्तव्यः । ईशिते
तितृष् । प्रसरइतिपुंशिसञ्ज्ञायांघःप्रायेणेतिप्रायवचनाद्दुः । प्रसरसलम
क्तइतिप्रयोगदर्शनात् । अवरोधिनीतिसुप्यङ्गादुपसर्गनिवृत्तेस्ताब्धी
ल्पणिनैरयोगादावशयकीर्णनिः । माथकारमतेतुसुम्नात्रत्वासाब्धीस्येपि
भवत्येव । श्यंजातीयेऽन्यत्रापिञ्चैयम् । त्रिनेत्रेतिस्तुम्नादित्वाण्वात्वाभा
वः । अवतरणमवतरइतिभावेऋहोरवित्त्वप् । कृत्यस्यटोबहुलमिति
सूत्रादुपरिभावेअवेतृस्त्रोरितिचजिअवतारइतिस्यात् । तस्यसञ्ज्ञायांकर
णाधिकरणयोश्चविधानात् । प्रकृतेतदभावादवेव । यद्वा । अवतरती
न्यवतरः । त्रिनेत्रश्चासाअवतरश्चेतिपचाद्यचिञ्चैयम् । अवतरत्वस्यबोधि
कोतिशेषषष्ठ्याःसमासःनतुकर्नषष्ठ्याः । लृजकान्यांकर्तरीतिनिषेधात् । न
चैवंसतिनिषेधवैयर्थ्यकारकषष्ठ्याः सन्नासेहिकृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरप्रसङ्गः
शेषषष्ठ्यात्तुसमासानोदात्तत्वनितिस्वरेविशेषस्यसत्त्वात् । एतेनजनि
कर्तुःप्रकृतिस्वात्प्रयोजकोहेतुश्चेतिनिर्द्देशोभ्याख्यातः । अनिन्यःषष्ठीसमा
सनिषेधइत्यन्व । यद्वाबोधयतीतिबोधेतिपचाद्यधीतिपूर्वेषषष्ठीसमासा
त्स्वार्थिकोक्तनिप्रत्ययस्थात्कात्पूर्वस्यातइदित्वे । अवतरत्वंबोधयतीति

कर्मण्यपिटापिकनिकेणइतिइस्वत्वन्नितिवासमर्थनीयम् ॥ ६ ॥

पदैश्चतुर्भिःसुकृतेस्थिरीकृते कृतेऽमुनाकेनतपःप्रपे
दिरे ॥ भुवंयदेकाङ्घ्रिकनिष्ठयास्पृशन् दधावध
र्मापिकृशस्तपस्विताम् ॥ ७ ॥

पदैरिति । अनुमानलेनचतुर्भिःपदैश्चरथैःसत्यास्तेयद्मशस्वरूपै स्तपो
दानयज्ञज्ञानरूपैर्वासुकृतेधर्मैस्थिरीकृतेनिश्चलीकृतेसत्ययुगेकेजनास्तपो
धर्मनप्रपेदिरेनप्रापुः । अपितुसर्वेधर्मपरावभूवुः । कृतयुगेधर्मस्यचतुष्पा
स्वेत्तिहेऽधर्मस्याप्येकस्यपादस्यसत्त्वाशङ्कायाननेनाधर्मस्यातितरांकृशी
करणद्वारास्थिरीकरणाच्छिवप्रत्ययोत्पत्तिः । कृतोवगतमेतदित्यतआह ।
यद्यस्माद्दुर्भविदुष्टोपितपस्वितांधर्मवत्तांदधौदधारअन्धेतपश्चक्रुरितिकि
माश्चर्यम् । किंकुर्वन्सकाङ्घ्रिकनिष्ठयाभुवंस्पृशन् । एकोङ्घ्रिय्र्यस्यांसा
एकाङ्घ्रिकासाचासौनिष्ठास्थितिश्चतयाएकचरणकनिष्ठयावाभुवंस्पृशन्
नतस्वकृशोदुर्बलःस्त्रीयाः । धर्माधर्मौ चतुष्पादीधर्मस्यज्ञानादायद्यत्वारः
पादाअधर्मस्यतद्विपरीतास्तत्रकृतयुगेधर्मश्चतुष्पादधर्मस्यकपादतथाधर्म
न्यूनत्वमेवाधर्मस्यकृशत्वमथचदीनत्वमन्योपिमहांस्तपस्वीपूर्वावस्थोभ
वति । नलःकृतयुगेनाभूदितिकश्चित् । तन्न । सर्वपुराणेषुकृतयुगेएवम
लसंभवम्योक्तत्वात् । अवश्यंभाविभावानांप्रतीकारोभवेद्यदि । प्रतिकुर्यु
र्नकिंनूनंनलराममुषिष्ठिरादितियुगक्रमनिर्देशाद्विरुद्धमितिज्ञातव्यम् । त
न्मतेपिशोभनाकृतिःसुकृतिस्तस्याःसुकृतेधर्मस्यचतुर्भिश्चरथैर्नलेनत्रेताया
मपिकृतेकृतयुगेस्थिरीकृतेसतिधर्मस्यबाहुल्यात्त्रेतायुगमपिकृतयुगमेवे
ति ॥ सविसर्गपाठमङ्गीकृत्यव्याख्येयम् । यद्वाऽनेनत्रेतायांचतुर्भिःपादै
धर्मैस्थिरीकृतेसतितेनचकृतेकृतयुगेजातेसतिकेनतपःप्रपेदिरेयत्रचतुष्पा
दुर्मस्तदेवकृतयुगम् । तपस्वीचानुकम्पाहृदितिविद्यः । तपस्वीतितपः
सहस्राभ्यामितिविनिः ॥ ७ ॥

यदस्यथात्रासुवलोद्धतरजः स्फुरत्प्रतापानलधूम
मल्लिम । तदेवगत्वापतितंसुधाम्बुधौ दधातिपङ्
कीमवदङ्कतांविधौ ॥ ८ ॥

यदस्येति । अस्यनलस्ययात्रासुदिग्विजयेषुयद्बलेनसैन्येनोद्वृत्तरजस्त
 देवतद्रजएवविधीयन्तेऽङ्कतांकलङ्कत्वमधुनापिदधाति । किंभूतरजःस्फुर
 त्प्रकाशनानीयः प्रतापःसएवासह्यत्वादनलोगिनस्तस्ययोधूसस्तस्यमज्जि
 नेवसौन्दर्यनिवमज्जिमास्यतथाइतोगत्वासुधासुधौसुधासमुद्रेपतितंसद
 तएवपङ्कीभवत्कर्दमीभवत्सधासुधेक्षन्त्रउत्पन्नस्तत्संबन्धात्पङ्कसन्द्रेपि
 लग्नःसएवकलङ्कइत्यर्थः । आसमुद्रंयात्रासेनाबाहुल्यंधानेनद्योत्यते ।
 सुधासुधेःकीरसमुद्रःसुधासुधेःनृतसमुद्रेविधुविशेषांधा रजसःपङ्कीभ
 वनयोग्यत्वायैमुक्तम् । अथचयत्पतितंपातित्यहेतुसदन्यस्यनिर्गलस्या
 पिस्वसर्गान्मालिन्धं करोति । तदेवदधाति । काकुर्लुप्तोत्प्रेक्षावा । वर्य
 द्वादिभ्यइतिद्वादेराकृतिगत्वात्त्वान्मज्जिनेत्यत्रइमनिष् । द्वितीयाश्रि
 तेतिपतितदृढशब्दःसाधुः ॥ ८ ॥

स्फुरद्गुनुर्निस्वनतद्गुनाशुगप्रगतमवृष्टिव्यथितस्य
 सङ्गरे । निजस्यतेजःशिखिनःपरश्रशता वितेनुरि
 झ्वात्तमिवायशःपरै ॥ ९ ॥

स्फुरदिति । परश्रशताःशतात्परैदिकदेशकालवाचिनामेवपूर्वादिशब्दानां
 सर्वनामत्वात्कथंशत्रुवाचिनोःपरापरशब्दयोःसर्वनामसज्ज्ञेति । अत्रकैय
 टादयः । देशवाचितयाश्रवस्याविषययोरेवपरापरशब्दयोरुपचाराच्चशत्रौ
 प्रतिवादिनिप्रयोगमाहुः । वस्तुतस्तुपरापरशब्दयोर्देशान्तरनिष्ठत्वादि
 कनेवार्यैःशत्रुत्वादिकंत्वार्थिकोऽर्थः । अनन्ताःपरेशत्रवःसंगरेसंग्रामेनि
 जस्यस्वकीयस्यतेजःशिखिनःप्रतापाग्नेरिङ्गालानिवदग्धकाष्ठमिवायशोवि
 तेनुर्विस्तारयामासुः । इङ्गालोभावाशब्दःकविभिर्यशोधवलमयशःश्यामंध
 र्यतेकथंभूतरथतेजःशिखिनःस्फुरदितिस्फुरत्प्रकाशनानीधनुर्निस्वनःको
 दवडशब्दोयस्यएवंविधश्चासौसधनलः स्फुरद्गुनुर्निस्वनस्तस्यनलस्यधना
 निविहायेआशुगाबाणास्तेषां प्रगल्भाप्रौढायावृष्टिस्तयाव्यथि तस्यनिर्वा
 पितस्यस्फुरद्गुनुर्निस्वनोयस्यामिति वृष्टिविशेषांधा । तस्यनलस्यअन्य
 स्पूर्ववत् । यद्वास्फुरत्कौधनुर्निस्वनौतमोतिविस्तारयतेनयतेप्राप्नोति ।
 धनुर्निस्वनतत्स्फुरत्प्रकाशनानश्चासौधनुर्निस्वनस्तद्गुप्रकृतत्वाद्यमेवेति
 बालस्य । अव्यतपूर्ववत् । यद्वास्फुरत्कौधनुर्निस्वनौधनुःसिंहनादौयस्य

सचासौसएवधनोनेघस्तस्याशुगाशीग्रगामिनीप्रौढाच । अन्यतपूर्ववत् ।
 शिखिपद्मेतु । यद्वा । स्फुरन्तीहन्द्रधनुर्गर्जितेयेषुतेषतेषमानेपांस्तेपानाशु
 गाशीग्रगामिनीप्रौढा । आशुगेनवायुनावा । प्रौढायावृष्टिस्तयाव्ययित
 स्यविनाशंप्रापितस्यनिस्वनंतन्वन्तीतिनिस्वनततःस्फुरद्दुनुयुंक्तानिस्वन
 ततश्चयेचनानेघाइतिवा । तेजःप्रधानस्याग्नेरिङ्गालःप्रधानएवभवतिसर्वैरा
 जानस्तेनजिताइत्यर्थः । आशुगौवायुविशिखावित्यमरः । निस्वनन्तनो
 तीतिनिस्वनतदित्यत्रपक्षेकौगमःक्वावित्यत्रगसादीनामितिवक्तव्यमितिव
 चनादनुनासिकलोपेतुक्सञ्ज्ञापूर्वकत्वाच्चनहिवृतीतिदीर्घाभावः । तय
 तेषांक्लिपिलोपोव्योर्वलीतियलोपेतुक् । शतात्परइतिविगृह्यपञ्चमीति
 योगविभागाद्वाहुलकाद्वाचमाधेराजदन्तेतिपरनिपातेपारस्करादित्वात्षु
 टिश्चुत्वेचपरश्शताइतिसिद्धम् ॥ ६ ॥

**अनतपदगधारिपुरानलोउज्वलैर्निजप्रतापैर्वलयं
 उवलद्भुवः ॥ प्रदक्षिणीकृत्यजयायसृष्टया रराज
 नीराजनयासराजघः ॥ १० ॥**

अनल्पेति । सराजधोराज्ञोहन्तीति नक्षुद्रान् राज्ञांहन्तानलोनी
 राजनयाभ्रांतिंकेणरराजशुशुभेकिंभूतीनलोजयायविजयायभुवोवलयंनयह
 लंप्रदक्षिणीकृत्यस्थितःकिंभूतयानीराजनयासृष्टयाकृतयापुरलोकेरितिशे
 षः । किंभूतंवलयंनिजप्रतापैःस्वकीयैस्तेजोभिर्ज्वलत्प्रकाशमानम् । किं
 भूतैर्निजप्रतापैरनल्पानिबहूनिदग्धानिअरिपुराणिवैरिनगराणियैस्तेअन
 ल्यदग्धारिपुरास्तेचतेऽनलावन्ह्यस्तैरुज्ज्वलादीप्यमानास्तैर्भूरितरैरि
 त्यर्थः । तेजसस्तेजोत्तरसंयोगेभूयस्त्वंभवति।अनलवद्दुउज्वलैरितिवा । य
 द्वाकिंभूतयानीराजनयाउक्तविशेषयौर्निजप्रतापैरेवसृष्टयानलेनैवकृतया ।
 किंभूतंवलयंउज्वलन्नेनैवदेदीप्यमानंशोभमानमित्यर्थः । अतएवराज्ञान
 भावोनीराजनीराजकरणम्।नीराजनेत्यत्रअव्ययंविभक्तीत्यभावेऽव्ययीभावो
 ऽनश्चेतिटजन्तात्तन्करोतीतिष्यन्ताद्युच् । प्रचुरज्वालितनगराग्निवद्दीप्तैःस्वी
 यद्वात्रतेजोभिर्द्दीप्तंभूमरुहलंजयायजैतुपरिन्नम्यस्त्रैरेवप्रतापैःसृष्टयानीरा
 जनयाराजाभावकरणेनसरेजइतिभावः । जपायभूमरुहलंपरिक्रम्ययद्वा
 जाभायकरणेनरेजइतिवा । यद्वा । उवलत्प्रकाशमानंभूमरुहलंजयाय

जेतुं प्रदक्षिणीकृत्य स्वीयहात्रतेजोभिः कृतयानी राजनया आर्तिकवियानेन
 सुरेजे प्रतापैर्नीराजनयेति व्यस्तरूपकं वा । अत्र ज्वलद्भूमयद्वलं जेतुं प्रदक्षि
 णीकृत्य सृष्टया उर्ध्वान्नेवेति व्याख्येयम् । यद्वा स्वीयतेजोभिः पुरलोकेर्वा
 जयत्याये आगमने कृतया जयेसति अयेन शुभाघहविधिना हेतुना कृतयेति वा
 गमनागमनयोर्नीराजनं क्रियत इति लोकाचारः । नलस्य जयं प्राप्तुं कृतये
 ति वाजयाये जयागमने नृष्टया अस्मिन्पक्षे पुरालोकैः कृतयेति अन्वयः । वि
 जयाय लोकैः सृष्टयानीरस्य शान्त्युदकस्य अजनाक्षेपणात् यथावा । यद्वा । न
 लस्यो ज्वलैः अद्भारभूतैर्निजप्रतापैरनल्पानिदग्धानि अरिपुराशियासुताः ।
 अनल्पदग्धारिपुराः । अतएव ज्वलन्तीर्देदीप्यमाना भुवो वैरिदेशाज्वल
 यन्स्वापीनी कुर्वन् । यद्वा । किंभूतं वलयम् । अनल्पा दग्धा अरयो यस्मिं
 स्तादऽनल्पदग्धारि अस्मिन्पक्षे पुरा कृतयेत्यन्वयः । यद्वा । किंभूतो न
 लः । अनल्पा दग्धारिपुरायोरिदुद्ग्याशियेन स तथा । अद्भारः शुचिरुज्ज्व
 ल इत्यमरः । वलयज्वलदित्यत्र पक्षे परसवर्णः पदान्तरे तु शुत्वन् । राजघट्यु
 पसङ्ख्याननिति निपातितः । जयायेति तु मर्थादिति चतुर्थी । यद्वा । सं
 राक्षां हन्तानलीऽजया लक्ष्म्या आयविष्णवे सृष्टयानी राजनयारेजे राक्षो वि
 ष्णुरूपत्वात् लक्ष्म्यानी राजना क्रियते यतः कारणात् प्रदक्षिणी प्रकृष्टा दक्षि
 णादात्तृत्वयैषान्ते प्रदक्षिणा षडान्यास्ते सन्तियस्य स प्रदक्षिणी । अतिवदा
 न्या अप्येतस्यानुचरा इत्ययं वदान्यतम इत्यर्थः । यद्वा प्रकृष्टं दक्षिणा न्योति
 ह्योनादयो यस्य सन्तीति प्रदक्षिणी अतएव कृती कर्म कुशलः ॥ १० ॥

निवारितास्तेन महीतलेऽखिले निरीतिभावं गमिते
 तिवृष्टयः ॥ नेतत्यजुर्नूनमनन्यविश्रमाः प्रतीपभूपा
 लमुगीदृशां दृशः ॥ ११ ॥

निवारिता इति । अतिवृष्टय ईतयः प्रतीपभूपालमुगीदृशां प्रतीपावैरि
 षोभूपालाराजानस्तेषां मुगीदृशो नायिकास्तासां दृशो नेत्राशिनूनं प्रायेण नत
 त्यजुर्नमृशुर्नूनमृशेहायां वा । ईतयस्तस्य राधुं न सन्तीत्यर्थः । किंभूता अ
 तिवृष्टय रतेन नलेन अखिलेन महीतले निवारिताः प्रतिषिद्धानिष्काशिता इत्य
 र्थः । किंभूतेन महीतले निरीतिभावं निर्गता ईतयो यस्मात्तत्रिरीतितस्य भा
 वस्तद्व्यभिर्गतापिते अतोऽन्यविश्रमानविद्यतेऽन्योन्यत्र वा विश्रमो विश्रम

स्थान्यासांताः । अनेनसर्वेषिशत्रवोनिहताइत्युक्तम् । यच्चयेननिकाश्य
तेतद्वैरिणामश्रयतिस्त्रीणांचस्त्रियएवशरणमित्युक्तिः । अतिवृष्टिरनावृष्टि
भूषकाःश्लभाःशुकाः । प्रत्यासन्नाश्चराजानःपडेताईतयःस्मृताः । विप्र
मइत्यन्नोदात्तोपदेशस्येतिवृद्धिनिषेधः ॥ ११ ॥

सितांशुवर्णैर्वयतिस्मतद्गुणैर्महासिवेन्नः सहकृ
त्परीथहुम् । दिगङ्गनाङ्गावरणंरणाङ्गणे यशःपटं
तद्वृत्तातुरीतुरी ॥ १२ ॥

सितेति । तद्भटचातुरीतुरीतद्गुणैरणाङ्गणैयशःपटंवयतिस्मतस्यनल
स्यभटाः । यद्वासचासीभटश्चेतेषांतस्यवाचातुरीयुद्धनैपुण्यसैवतुरीभिष्य
नवस्त्रवेष्टनदण्डस्तस्यनलस्यगुणास्तैःप्रसिद्धैर्वाशीर्यादिगुणैः । अथचगुणै
स्तस्त्वभिःसङ्गामाङ्गणेष्योलक्षणपटंविस्तारितवतीनिरसासीदित्यर्थः । किं
भूतैर्गुणैःसितांशुश्चन्द्रस्तद्वर्णैःसारूप्यंयेषांतेर्धवलैरित्यर्थः । कीदृशीमहा
न्योऽसिःखङ्गःसएववेनावयनकाष्ठंसहकृत्वरीसहकारिणी । किंभूतंयशः
पटम् । बहुंनहापरिमाणमतएवदिशएवाङ्गनास्तासामङ्गानामावरणमा
च्छादकम् । सर्वदिग्ध्यापिअस्ययशश्चासीदित्यर्थः । परपरिभवितेजस्तन्व
तामाशुक्तुं प्रभवतिहिविपक्षोच्छेदमग्रेसरोपीतिन्यायेनभट्टैरवनलशौर्यं
विनैववैरिणीहतादिग्ध्यापियशोनलस्याकारिइतिभावः । तन्तुवायतुर्याः
सकाशादियंतुरीअन्यादशीसाप्रत्येकमावरकमनेकपटंवयतिइत्यन्तुतद्विप
रीतेतिव्यतिरेकः । वेनापुंसि । वयतिस्नेतिलट्स्नेइतिभूतेलट् । सहकृत्व
रीतिराजनियुधिकृजइत्यनुवर्तमानेसहैवेतिक्लानिपिवनोरचेतिडीव्रीघातु
र्यमेवचातुरीप्यञ्पित्वान्डीप् ॥ १२ ॥

प्रतीपमूपैरिथकिततोभिया विरुद्धधर्मैरपिभंतृतो
जिभृता । अमिप्रजिन्मिज्जिदोजसासयद्विधा
वृद्धुच्चारदृगप्यवर्त्तत ॥ १३ ॥

प्रतीपेति । विरुद्धधर्मैरपिनिधोविरोधिस्रभावैरपिधर्मैःस्वभावस्ततो न
साद्रियाभयेनभेत्तताविरुद्धत्वमुजिभृता । किंकैरिथ । प्रतीपमूपैरिथ । प्रती
कूलराजभिर्यथाभेत्तताउपजापकारित्वगत्यक्ता उपजापोन्तर्भेदः । कुतएत

उद्धानमतआह । यद्यस्मात्सनलओजसाअमित्रजित् । अमित्रान्वैरियोज
यतीत्यमित्रजित्त्थाओजसातेजसानिमित्रजित्सूर्यमपिजयतीतिअवर्ततआ
सीत् । सचारदृगपिबिचारदृगवर्ततचाराएवदृग्यस्यसचारदृक्विगताचा
राएवदृग्यस्यसविचारदृक्योमित्रजित्समित्रजित्कथंयश्चारदृक्सविचारदृक्
कथमितिबिरुद्धधर्मास्तैर्भेत्ताउल्लिखताकथन्तेजसानिमित्रजित्तेजसानिअसू
यंजयतीतिमित्रजित्त्थाविचारःशास्त्रमेवविवेकोवाद्दृक्यस्यसविचारदृक्
चाराएवदृग्यस्यसचारदृक् । अपिश्वार्थैबिरुद्धपक्षेउभयत्रापियोज्यः । अ
थबिरुद्धत्वममित्रजिद्यःसमित्रजित्कथमसुहृदंयोजयतिससुहृदंकथंजयतिअ
थअयोऽसूर्यंजयतिससूर्यं कथंजयतिइतिविरोधस्तत्परिहारः । पूर्वव्याख्या
नाद्बिचारंपदयतीतिविचारदृग्वाचरैःपदयन्तिराजानइतियतेनशत्रुजि
त्वंशास्त्रमार्गगामित्वंघोररत्नगत्यन्वध्यक्तीकृतम् । एतेनत्रिजिगीषुत्वंन
लस्यद्योतितम् । अरिर्नित्रमरेर्नित्रंमित्रमित्रमतःपरम् । तथारिंसत्रमि
त्रन्वविजिगीषोःपुरःसराः । पाष्णिग्रहस्ततःपश्चादास्कन्दस्तदनन्तर
म् । आसारावंनयोश्चैवविजिगीषोश्चपृष्ठतः । अरेश्चविजिगीषोश्चमध्यमो
भूम्यनन्तरः । अनुग्रहसंहतानांअस्तानाम्बधेप्रभुरितिद्वादशराजमण्ड
लीततोभीत्रेत्यपादानत्वम् ॥ १३ ॥

तदोजसस्तद्यशसःस्थिताविमौ वृथेतिचित्तेकुरुते
यदायदा । तनोति भानोःपरिवेषकैतवाप्तदावि
धिःकुण्डलनाविधोरपि ॥ १४ ॥

तदोजसइति । विधिर्ब्रह्मायदायदाइतिपूर्वांकचित्तेमनसिकुरुतेविचा
रयतीत्यर्थः । तदातदाभानोःसूर्यस्यविधोरपिचन्द्रस्यचपरिवेषकैतवात्परि
वेषस्याजात्कुण्डलनावैयर्थ्यंसूचकरेखानगडलंकरोतिइतीतिमित्तदोजसो
मलप्रतापस्य तद्यशसोमलयशसश्चस्वित्तौसन्त्वामिनीसूर्यचन्द्रौ वृथानि
प्युयोजनाधितितदोजसस्तद्यशसश्चेतोरिमौवृथास्थितौइतिवासूर्यचन्द्रा
भ्यांयत्करणीयंतन्नलतेजोयशोभ्यामेवक्रियतेसूर्यतुल्यंचन्द्रतुल्यंचेत्यस्मिन्
इयम् । परिवेषस्यकादाचित्कंत्वाददायदेत्युक्तम् । कैतवादितिभावेयुवा
दित्वाद्वा । वृथालिखितस्यग्रन्यस्यकुण्डलनयासोपःक्रियतेतथेत्यर्थः १४॥

अयं दरिद्रो भवितेति वैधसी लिपिललाटेऽर्पिजन
स्य जाग्रतीम् । मृषानचक्रेऽल्पितकल्पपादपः प्र
णीयदारिद्र्यदरिद्रतां नलः ॥ १५ ॥

तस्य वदान्वत्वं वर्णयति । अयमिति । स नृपो न लोर्धिं जनस्य याचकजन
स्य ललाटे जाग्रतीं वैधसीं ब्राह्मीमिति लिपिं मृषामिथ्या न चक्रे किंतु षष्ठ्यां ब्र
ह्मणालिखितत्वात् सत्यामेव चकार । इतीति किम् । अयं याचकलोको
दरिद्रो निर्धनो भविता भावीति वैधसी लिपिस्तर्हि तस्या नौदार्यं त्वप्रतीतेः क
थं वदान्वत्त्वमित्याशङ्क्योक्तिभङ्ग्या समाधत्ते । किं कृत्वा दारिद्र्यदरिद्र
तां प्रणीयदारिद्र्यस्यैव दरिद्रताराहित्यमित्यर्थः । प्रणीय निर्णयवैधसीं
लिपिं मृषानचकारेत्यर्थः । यतोऽल्पितकल्पपादपोऽल्पितोऽल्पीकृतः कल्प
पादपः कल्पवृक्षो येन कथं कल्पवृक्षो याचितमेव ददाति न लस्त्वयाचितमपि
अतो वदान्वत्त्वमित्यर्थः । न लराज्येकोपि दरिद्रो नाभूदित्यर्थः । यद्वा अक
ल्पितं धनं दत्त्वा ब्राह्मीलिपिं मृषानचक्रे अपितु कृतवानेवेति काकुः । अल्पि
तेति तत्करोतीति ख्यन्तादिष्ठा ॥ १५ ॥

विभज्य मे रुर्नयदर्थिं सात्कृतो नसिन्धुरुत्सर्गजल
ध्ययैर्मरुः । अमानितत्तननिजायशोयुगं द्विफा
लवद्वाश्चिकुराः शिरःस्थितम् ॥ १६ ॥

प्रकारान्तरेण पुनरपि नितरां वदान्वत्त्वमाह । विभज्येति । तेन नलेन त
त्सात्कारणाद्द्वान्यां फालान्यां बद्धाः संयमिताश्चिकुराः केशा एव निर्जंस्वी
यमयशसोकीर्त्ययुगमभानि अन्नयत । शिरसिसीमन्तस्य उभयभागे स्थि
ताः केशान भवन्ति किंतु अकीर्तिं ह्यभवेत्तद्यत्किंचद्यस्मान्मयानलेन मेरुर्ह
माद्विर्विभज्य खण्डशोधिधाय अर्थिसाद्याचकाय नदत्तोऽर्थ्यधीनं देयं वानकृ
तः । तथा सिन्धुः समुद्ररत्सर्गजलव्ययैर्दाने क्रियमाणो ये जलव्ययाजलदाना
नित्तैर्मरुर्निर्जलो देशेन कृतो दानं हि जलपूर्वकं भवति । यद्वा मरुत्सर्गजल
व्ययैः सिन्धुर्न कृतः । तदकरणलक्षणापयशः स्थाने द्विफालवद्वाः केशा एव
जाता इत्यर्थः । सर्वैश्चदानेपियावदेतद्द्वयं न कृतं तावन्नलेन तु तोपेति भा
वः । एतेनास्य अयशो लेशोपि नास्तीति सूचितम् । लौकिकोक्तिरपि अत्र को

तिःशिरसिस्थितेति । अर्थिसाहित्यत्र तदधीनवचने देयेत्राचइतिसातिः ।
फालशब्दःपात्रादिः ॥ १६ ॥

अजस्रमभ्याशमुपेयुषा समं तदैव देवःकविना बुधे
नच । दधौ पटीयान्समयं नयन्नयंदिनेश्वरश्रीसुद
यंदिनेदिने ॥ १७ ॥

अजस्रमिति । अयं देवो राजानलोदिनेदिने प्रतिदिनमुदयमधिकानमिषु
द्विंदधौ । किं कुर्वन्कविनाकाव्यकर्त्राबुधेनविदुषावैयाकरणेनचसमंसहसुदै
वहर्षणैवसमयंकालंनयन्गसयन् । किंभूतेनकविनाबुधेनचअजस्रंसर्वदाअ
भ्यासंकाव्यकवनशास्त्रमननव्यसनमुपेयुषाप्राप्तवता । अभ्याशमितिपाठेन
लसांल्लिथ्यंपटीयान्कवित्वाद्यज्यासवांश्चआत्तेपादिसमर्थः । पुनःकिंभूतो
दिनेश्वरश्रीदिनेश्वरःसूर्यस्तद्वचश्रीःशोभायस्य । अतएवदिनेश्वरोपिकवि
नाशुक्रेणबुधेनचन्द्रपुत्रेणसहप्रातरादिसमयंकुर्वन्पटीयान्तेजस्वीतमोभा
शेवासमर्थःप्रतिदिनमुदयंयत्तेबुधशुक्रीसंदापूर्वात्तरराशिस्यावितिज्योति
र्विदः । यद्गताभ्यांसंसमयंसम्यगयंसमयंशुभावहंविधिंयन्प्राप्नुवन्नयंप्रति
दिनमुदयंनदधौअपितुदधावेव । अभ्याशोव्यसनेत्तिकइतिविश्वः । अज
स्रमिति नञ्पूर्वाञ्जखेर्नन्तिकस्यीतिरः । उपेयुषेति उपेयिवाननाश्चाननूचा
नइतिसाधुः । उपेयुषेत्यादौसममितिसहार्थयोगेत्तीया ॥ १७ ॥

अधोविधानात्कमलप्रवालयोः शिरस्सु दानाटखि
लक्षमाभुजाम् । पुरेदमूर्ध्वंभवतीति वेधसा पदं कि
मस्याङ्कितमूर्ध्वंरेखया ॥ १८ ॥

तस्यसानुद्रिकलक्षणवत्वमाह । अधोविधानादिति । किमिति संभावना
यांवेधसात्प्रहणाऽस्यनलस्यपदं चरणइतिहेतीरुर्ध्वंरेखयालक्षणभूतयाऽह
कितंचिद्विद्वित्किम् । इतीति किमिदंनलपदंकमलप्रवालयोःपट्टपल्लवयोः
कमलविदुमयोर्वाअधोविधानाद्अरुणत्वस्त्रिगधत्वमृदुत्वैरधःकरणाद्धि
कारात्तथाप्रतापेनअखिलक्षमाभृतांसनस्तमूभृतांशिरस्सुदानात्स्यापना
त्कसेणकूर्ध्वमुत्कटमुपरिचपुराभवतिभाद्विध्याति । यावत्पुरानिपातयो
र्लङ्कितिलत् । राज्ञांशिरःसुदानंनामआक्रम्यवर्तनम् ॥ १८ ॥

जगज्जयन्तेनचकोशमङ्गयंप्रणीतवान्शैशवशेष
वानयम् । सखारतीशस्य ऋतुर्यथावनंवपुस्तथा
लिङ्गदधास्ययौवनम् ॥ १९ ॥

तस्यवयःसन्धिमाह । जगदिति । अयंनलःशैशवशेषवान्शैशवस्यशेषो
विद्यतेयस्यएवंभूतः षोडशाब्ददेशीयोजगतःसमग्रस्यभूतगहलस्यजयंविज
यंप्रणीतवानकृतवान्तेनचविजयेनकोशंभाणहारगृहमक्षयंपरिपूर्णं कृतवा
न्तेनचेतिपदेनानुषङ्गिकत्वंलक्षणायाद्योत्यतेदानशूरस्यतस्यपूर्वमेवोक्तत्वा
द्भाणहारगृहस्याक्षयत्वमानुषङ्गिकंनतुमुष्यमितिभावः । एतेनशत्रुरा
हित्यंसूचितम् । दमयन्तीलामस्त्ववशिष्यते । अथजगज्जयानन्तरंयौवनंता
रुपयमस्यवपुःशरीरं तथाआलिङ्गदयंयौवनंप्राप्येत्यर्थः । शरीरंकर्तृयौवनं
सौभूतंप्रापेतिवा । अनेननलवपुषैवयौवनमलंकृतंनतुतत्तेनयथारतीशस्य
कामस्यसखानिन्नमृतुर्वसन्तोवनमाश्लिष्यतियथास्वतएधरमणीयंवनंवसन्त
उद्दीपयति । तथायौवनंकर्तृशरीरंकर्मउद्दीपयतिस्म । शरीरमपिसौन्दर्या
त्कामस्यनिन्नम् । रतीशस्यऋतुरित्यत्र ऋत्यकइति प्रकृतिभावः ॥ १९ ॥

अधारिपद्वेषुतदङ्घ्रिणाघृणाकृतच्छयच्छायलत्रो
पिपल्लवे । तदास्यदास्येपिगतोधिकारितानंशार
दःपार्विकशर्वरीश्वरः ॥ २० ॥

शरीरवर्णनमेवप्रक्रमते । अधारीति । तदङ्घ्रिणातच्चरणेनपद्वेषुकमले
दुघृणाजुगुप्साद्यावाऽधारि अकारि । पदीनलचरणाच्चरणस्यवामायेपां
सामुद्रिकलक्षणात्वेनपदिमान्तीतिवान्छोभालाभेनयानिसल्लम्बीकानिमा
माश्लिष्यैवयानिवर्तन्तेतैःसहस्पृश्यामयाकथंकार्याक्रमेणस्वतोनिःशोभत्वा
ज्जुगुप्सायाअमितत्वाच्चसरुणापदनातच्चरणशोभाधिकेत्यर्थः । पल्लवेपद्मा
लेतच्छयच्छायलवोपितस्यनलस्यशयोहस्तस्तस्यच्छायाकानिस्तच्छयच्छा
यंतस्यलवोलेशोऽपिक्लृतीयतोपदीलवःपल्लवःशरीरनिकृष्टावयवचरणशो
भालेशोपियन्ननवर्ततेतत्रशरीरोत्कृष्टावयवपाणिशोभालेशोपिकथंहीनेन
सहसाम्यायोगादित्यर्थः । एतेनपल्लवात्तत्करशोभाधिकेत्यर्थः । किंचशा
रदःशरदिभधोनिर्गतःपार्विकःपर्वणिपूर्णंमायांभवः । संपूर्णकलःशर्वरीश्व

रोनिशानायश्चन्द्रस्तस्यनलस्यआस्यंमुखंतस्यदास्येपिसेवकत्वेपिअधिका
रितांपात्रत्वंनमतोनप्राप्तःकिंतुतत्साम्यंचन्द्रस्यशरत्पूर्णिमारान्त्रिसंयोगाद्
मणीयत्वमास्यस्यतुस्वतएवशारदत्वाददृष्टत्वादयेस्थानुमशक्यत्वात्सास्यं
न लेभइतिवा । रमणीयनायकस्यरमणीयेनैवदासेनभाव्यंनचास्यपूर्वोक्त
प्रकारेणतुल्यत्वमतोदासत्वमपिनप्रापेतिभावः । निर्मलत्वात्संपूर्णत्वा
त्कलंकस्यस्पष्टत्वात्स्त्रीप्रधानत्वाद्वा । अस्यशतुःषष्टिकलत्वात्शारदःपी
तमुद्वेसाच्छालीनेप्रतिनेनवे । तच्छयच्छायेति विभाषासेनेत्यादिनापुं
सकत्वम् । शारदइतिभावार्थेसन्धिवेलेत्यण् । पार्थिकइतिभवार्थेकालाद्
ठञ् । पार्थणइतिपाठेसंबन्धेअण्प्रकृतिप्रकृतिभावः ॥ २० ॥

किमस्य लोन्नांकपटेनकोटि भिर्विधिर्नलेखामिर
जांगणद्गुणान् । नरोमकुपौघमिषाजगत्कृताकृ
दाश्चकिंदूषणशून्यबिन्दवः ॥ २१ ॥

प्रकाशन्तरेणसामुद्रिकलक्षणवत्वमाह । किमिति । विधिर्नह्यारोम्णांक
पटेनमिषेयसार्धत्रिकोटिभीरेखामिरस्यनलस्यगुणाच्छौर्योदायोदीनत्विं
नअजीगणदऽपितुगणयामासेतिकाकुः । गुणगणनयागणकेनब्रह्मणाले
खाएवलिखितान्तुरोनाशिअनेनसर्वगुणत्वंद्योतितम् । दीपराहित्यमा
ह । जगत्कृताब्रह्मणारोमकूपौघमिषाद् रोमकूपसमूहव्याजेनदूषणशून्य
बिन्दवोदूषणानांशून्यानिअभावास्तज्ज्ञापकाबिन्दवश्चनकृताअपितुकृता
एवयत्रकिमपिनतत्रज्योतिर्विद्भिःशून्यसूचकोबिन्दुःक्रियतेतथारोमकूपा
अपिबर्तुलाबिन्दुत्वेनोत्प्रेत्यन्तेऽयंरोमकूपसमूहोकिंतुदीपराहित्यमूच
काःशून्यबिन्दवएवलिखिताः । तिस्रःकोटयोर्द्वेकोटीचयानिरोमाशिसानु
षे,इतितावन्नः कूपाइतिरोमएकैककूपकेपार्थिवानामितिसामुद्रिकलक्षणं
सूच्यते । अजीगणदिति गणनाञ्चिद्विद्वित्वेर्हचगणः ॥ २१ ॥

अमुष्यदोर्भ्यामरिदुर्गलुण्ठने ध्रुवंगृहीतागर्लदीर्घ
पीनता । उरःश्रियातत्रचगोपुरस्फुरत्कपाटदुर्ध
र्षतिरःप्रसारिता ॥ २२ ॥

अमुष्येति।अमुष्यनलस्यदोर्भ्यामरिदुर्गलुण्ठनेऽरीणांदुर्गंशिरिप्राका

रास्तेषां लुण्ठने वलादग्रहणीक्रियमाणे सति अर्गलदीर्घपीनताऽर्गलस्येव
 दीर्घञ्चतत्पीनञ्चतस्य भावस्तत्ताकर्मधारयोद्धन्दोवासागृहीताश्रु वंगृही
 ताननुश्रु वंप्रायेण वा । तत्र च तत्रैवाऽरिदुर्गलुण्ठनयथाऽमुष्योरः स्थल
 श्रियावह्नस्त्यलशोभयागोपुरे स्फुरद्दीप्यमानं यत्कपाटं तस्य दुर्धर्षताकठिन
 तातिरः प्रसारिता विशालता च गृहीताकिम् । अनेन तस्याऽजानुवाहुत्वं
 व्यूढोरस्कत्वमनाकलनीयत्वञ्च ध्वनितम् । लुण्ठने समर्थ एव अग्रणीर्भवति
 पुरोवर्ति सारं वस्तु गृह्णाति । तद्विक्रमोर्गलमना इत्यमरः । पुरद्वारानुगोपुर
 मिति च । उभयत्र कर्मधारयात्तल् ॥ २२ ॥

स्वकेलिलेशस्मितनिन्दितेन्दुनोनिजांशदृक्त्तर्जित
 पद्मसंपदः ॥ अतद्द्वयीजित्वरसुन्दरान्तरेन त
 न्मुखस्य प्रतिमाचराचरे ॥ २३ ॥

स्वकेलीति ॥ तन्मुखस्य प्रतिमारूपं स्वरूपमुपमानं वाचराचरे स्थावरज
 ङ्गमात्मके जगति नास्ति चन्द्रपट्टे उपमानं चेत्तत्राह । किंभूतस्य तन्मुखस्य
 स्वैति स्वास्वकीयायाकेलिः क्रीडातस्यालवभूतं यत्स्मितेन निन्दित इन्दुर्ये
 नतत् । यथानिजः स्वकीयोर्योशोभागस्तदूपेयदृशौनेत्रेताभ्यां तर्जिताऽ
 धःकृतापट्टानां संपत्समूहः सौभाग्यं वायेन चन्द्रपट्टातिरिक्तं वस्त्वन्तरं ना
 स्तितद्दृश्यमेतन्मुखेनांशभूतेन स्मितेन जितमिति । समग्रस्य तन्मुखस्योपमा
 नं नास्तीत्यर्थः । चराचरः स्याज्जगतीति विश्वः । जित्वरमिति इयनश्रीति
 क्कारप् । अन्यत्सुन्दरं सुन्दरान्तरमिति मयूरध्वंसकादित्वात्समासः । चरा
 चरइति पक्षे सर्वोद्धन्द्वद्वलियकवद्भावः ॥ २३ ॥

सरोरुहंतस्य दृशैव तर्जितं जिताः स्मितेनैव विधो
 रपिश्रियः । कुतः परं भव्यमहोमहीयसीतदानन
 स्योपमितौ दरिद्रता ॥ २४ ॥

पूर्वाक्तमर्थं पुनरप्याह । सरोरुहमिति । तस्य मुखावयवभूतया दृशैव स
 रोरुहं पट्टानिर्जितं स्मितेनैव विधोरपि चन्द्रस्यापिश्रियो जिताः परंपट्टचन्द्रा
 तिरिक्तमन्यद्गण्डं सुन्दरं वस्तु कुतः कुत्रत्यभत एव तदाननस्य नलाननस्योप
 मितौ उपमाने महोमहीयसीमहती दरिद्रता अहोमहदाश्चर्यम् । अत्यन्ताभाव

इत्यर्थः । महीयसानितिपाठे महीयसाङ्गवीनांदरिद्रता । भव्यमिति भव्यगे
येति निपातनात्साधु । यो ह्यियस्मान्निष्ठो भवति स तेन दृशेव भर्त्स्यते स्मि
तेन स्वल्पोपहासेनैवाऽप्यः क्रियते ॥ २४ ॥

स्वबालभारस्य तदुत्तमाङ्गजैः समञ्चमर्यैव तुलाभि
लाषिणः । अनागसेशंसति बालचापलंपुनः पुनः
पुच्छविलोलनच्छलात् ॥ २५ ॥

स्वबालेति । एवमशब्दीप्यर्थः । चमरीपशुरपि पुनः पुनः पुच्छविलोलन
च्छलात् पुच्छस्य विलोलनंचालनंतदेवच्छलं व्याजो भिषंतस्मात्स्वबालभार
स्य स्वबालाः केशास्तीषां भारः समूहस्तस्यानागसेऽपराधाभावाय बालंचापलं
बालश्चपलो भवतीति तस्य चापलमपराधायनेति मात्तायथाशंसति तद्वच्च
मरीसाङ्गुलचलनव्याजेन स्वबालभारस्यापराधो नास्तीति कथयति । क
थमपराधत्वं तस्येत्यत्र आह । किंभूतस्य स्वबालभारस्य तदुत्तमाङ्गजैः समंत
स्योत्तमाङ्गेशिरसिजाताः केशास्त्रैः सह तुलाभिलाषिणस्तुलांसाम्यममिलप
तीत्येवंशीलस्तस्य स्वबालः सन्महतांसाम्यमिच्छति तदा तन्माता बालेना
ज्ञानादेवेदं कृतं ह्यस्य तामिति वदति तद्वच्चमरीबालभारस्येति वयोरभेदः ।
उत्तमाङ्गजैरिति सप्तम्यां जनेर्हेः । अमूर्धमस्तकादिति प्राप्तीप्यलुक्वाहुल
कान्भवति । अनागसइतिक्रियार्थेत्यादिना क्रिययायमभिप्रेतीत्यादिना
संमदानत्वेवाचंतुं र्था । यद्यपि चपलशब्दस्य गुणवाचित्वाच्चापल्यमिति
व्यजाभावंतथापि युवादित्वादिवाचिचापलमिति साधु ॥ २५ ॥

महीभूतस्तस्य चमन्मथश्रिया निजस्य चित्तस्य चतं
प्रतीच्छया । द्विधानृपेतत्र जगत्त्रयीभुवां नतभुवां
मन्मथविभ्रमोऽभवत् ॥ २६ ॥

महीति । तत्र नृपेन लेजगत्त्रयीभुवां त्रिलोकी समुत्पन्नानां नतभुवांसुन्द
रीणां पूर्वार्थोक्तेन प्रकारेण द्विधानमन्मथविज्रमः कामजनितो विज्रमोऽभव
ज्जातो विशिष्टो ज्ञमो विज्रमो विलासश्च कामस्य विशिष्टो ज्ञमः कामजनितो वि
लासश्च तदुभयं कथमित्यपेक्षायां यथाक्रमेणाह । तस्य महीभूतोरान्नो नलस्य
मन्मथश्रिया कामश्रीसदृशो भवेत्स्वीयान्तःकरणमदनोयमिति ज्ञान्तिः ।

तथामिजस्यस्वस्यचित्तस्यास्तःकरणस्यतं प्रतिनलं प्रतीच्छयाऽत्यभिला
 षेषाकामजनितोविलासःकटाक्षादिरितिकामजनितभ्रमद्वैविध्यम् । महीभृ
 तइतिसंबन्धघट्ट्यामन्मथपदेनान्वयान्नृपइतिविषयसम्भ्यामन्मथविज्रस
 पदेनान्वयान्नात्रपौनरुत्तयम् । चौपरस्परसमुच्चये । जगन्नीभुषानिति
 सामान्येनोक्तेपतिव्रतादिरहितानामितिज्ञेयम् । एवंनकांनिशीत्यादाथ
 पिच्छेम् । यद्वामन्मथश्रियैवेतिचकारमेवकारार्थेव्याख्यायद्वितीयंसमुच्चया
 र्थेव्याख्यायपतिव्रतानामन्मथोयनितिनिर्भिलाषोविशिष्टोऽज्ञमोजातः ।
 अन्यासान्तं प्रतीच्छयापीतिद्वैविध्यमित्यनौचितीपरिहरणीया । वि
 ज्ञमोऽन्तःप्रान्तिहावयो रिति विश्वः । मननंसच्चास्त्राद्यासजन्यंज्ञानंमया
 तीतिमन्मथः । मूलाविभुजादित्वारकः ॥ २६ ॥

निमीलनभ्रं शजुपादुशाभृशानिपीयतंयस्त्रिदशीभि
 रर्जितः॥अमूस्तमभ्यासमरंविष्वृण्वतेनिमेषानिःस्वै
 रधुनापिलोचनैः ॥ २७ ॥

इदानीं कमेण देवनागसत्प्राङ्गनानां कामविज्रसंज्ञीकत्रयेणाह । निमीले
 त्यादिना । त्रिदशीभिर्देवाङ्गनाभिर्योज्यासमरोऽभ्यासातिशयोनिमीलन
 ज्रं शजुषानिमीलनस्यनेत्रसङ्कीचस्यज्रंशोऽभावस्तंजुषतीतिनिमीलनज्रं
 शजुदत्तयादृशातंनलंनिपीयसादरं दृष्ट्वाऽर्जितःकृतः । अमूस्त्रिदश्यस्त
 मभ्यासमरंनिमेषानिःस्वैर्निमेषदरिद्रैर्लौचनैरधुनाप्यद्यापिविष्वृण्वतेमकटय
 न्ति । देवाङ्गनानांस्वतएवनिर्निषेधंनलावलीकनेउपक्षीणभित्पुत्रप्रेक्षि
 तम् । यदत्यन्तमज्यस्तंतत्कदापिनविस्मर्यते । त्रिदशीति पुंयोगलक्षणो
 जातिलक्षणावाडीष् ॥ २७ ॥

अदस्तदाकर्णिफलाह्वयजीवितंदृशोर्द्वयंनस्तदवी
 क्षिचाफलम् ॥ इतिस्मचक्षुःश्रवसांप्रियानलेस्तुव
 न्तिनिन्दन्तिहृदातदात्मनः ॥ २८ ॥

अदइति । चक्षुःश्रवसांनागानांप्रियाःस्त्रियोमलैनलनिमित्तमात्मनस्त
 दृशोर्द्वयमितिपूर्वांस्तप्रकारेणहृदामनसास्तुवन्तिस्मनिन्दन्तिस्मया।इती
 तिकिमदइदंमोस्माकंदृशोर्द्वयंतदाकर्णितंनलसाकर्णयतीत्येवंशीलंसत्फ

लाह्यजीविकलेनाह्यंजीवितयस्यफलजीवितमित्यर्थः । तद्वीक्षितं
नलंनवीक्षतेयंबभूतंसदफलंनिष्फलमितिपातालेस्थितत्वात्नलाकार्णभवं
तिनतुवीक्षणम् ॥ २८ ॥

विलोकयन्तीभिरजस्वभावनात्रलादमुंनेत्रनिमील
नेष्वपि । अलम्भिमर्त्याभिरमुष्यदर्शनेनविघ्नले
शोपिनिमेषनिर्मितः ॥ २९ ॥

विलोकयन्तीभिरिति । मर्त्याभिर्मानुषीभिरमुष्यदर्शनेऽवलोकनेनिमेष
निर्मितोनेत्रनिमीलनरचितोविघ्नलेशोपिनालंभिनप्रापि । किंभूताभिर्मा
नुषीभिरजस्वभावनाबलादजस्वनिरन्तरयाभावनावासनाधिकनंबातद्वशा
दमुंनलंनेत्रनिमीलनेष्वपिनेत्रसङ्कोचेष्वपिसत्सुविलोकयन्तीभिःपश्यन्तीभि
र्योहियंस्मरतिसनेत्रगोचराभावेपितमेवपश्यति । मर्त्याभिरितियोपधत्वा
न्नकीष् । अलम्भीत्यत्रलभेष्वेत्यनुवृत्तौविभाषाचिगणमुक्तैरितिनुम् ॥२९॥

न का निशि स्वप्नगतंददर्शतंजगादगोत्रस्खलिते
चकानतम् । तदःत्मताध्यातधवारतेचकाचका
रवानस्वमनोभवोद्भवम् ॥ ३० ॥

इदानींपतिप्रताप्यतिरिक्तानांसर्वासामपिमुग्धादिक्रमेणनलेऽनुराग
माह । नेति । कास्त्रीनिशिरात्रौस्वप्नगतंस्वप्नप्राप्तंनलंनददर्शोऽपितुस
र्वापि । काचगोत्रस्खलितेनामव्यत्ययेनामज्जात्नीतंनलंनजगादाऽपितुस
र्वापि । अपरंरतेसंभोगेतदात्मताध्यातधवारतस्यनलस्यात्मास्वरूपयंस्यत
स्वभावस्तानलस्वरूपेणध्यातोधवःप्रियोययासाखंबभूतासतीकावास्वम
नोभवोद्भवस्वस्यमदनोद्भूतिंनचकारापितुसर्वापि । रवप्रियेनलंभावंक
स्वारेनेह्यर्थः । क्रमेणमुग्धादीनांनलेचिन्तासङ्कोदर्शितः । बह्व्योयुवत
योनलमेवस्वप्नगतंददृशुरित्यर्थः । नामगोत्रकुलंगोत्रगोत्रस्तुधरणीधरइति
यादवप्रकाशः ॥ ३० ॥

श्रियास्ययोग्याहमितस्वमीक्षितुंकरेतमालोक्यसु
रूपयाकृतः । विहायभैमीमपदर्पयाकयानदर्पणः
श्रासमलीमसःकृतः ॥ ३१ ॥

इदानीमन्यस्त्रीयांत द्योग्यत्व प्रतपादनपुरःसरमैत्रीप्रसङ्गं करोति ।
 श्रियेति । कयासुरूपयाज्ञान्यामैत्रीविहायत्यक्त्वादर्पणश्राद्धशःश्वासमली
 मसःश्वासेनमुखवायुनामलिनोनकृतीऽपितुमैत्रीत्यतिरेकेणसर्वाभिरपि क
 तोयोग्यत्वात् । किंभूतोदर्पणरतंनसंचित्रादाश्रालोक्यविचार्यस्वत्मानम
 पीतीक्षिणुमवलोकयितुंकरेहस्तेघृतः । इतीति किंश्रियाशोभयाऽस्यन
 लस्याहंयोग्यासदृशीस्यामिति काकुः । किंभूतयाकयाऽपदर्पयागतगर्वयात
 मालोक्यगतगर्वथेतिबान्धवः शिष्टप्रयोगात् । ज्योत्स्नातमिच्छेतिमलीमसो
 निपातितः ॥ ३१ ॥

यथोह्यमानःखलुभोगभोजिनाप्रसह्यवैरोचनिज
 स्यपत्नम् । विदर्भजायामदनस्तथामनो नलाव
 रुद्धं वयसैववेशितः ॥ ३२ ॥

नलेमैत्रीमनोभिलाषमाह । यथेति । वयसापक्षिणागरुडेनैवोह्यमा
 नःप्राप्यमानोमदनःप्रद्युम्नःप्रसह्यवलात्कारेणवैरोचनिजस्यपत्नं बलिपु
 त्रस्यवाणस्यशोषितपुरंनगरंयथागरुडेनैवप्रवेशितस्तथावयसैवतारुण्येनै
 वविदर्भजायादमयन्त्यामनःकर्मप्रसह्यशैशवसमयंकान्त्वामदनः प्रवेशि
 तः खलुषाक्यालङ्कारेपसिद्धौवा । किंभूतेनगरुडेनभोगभोजिनाभोगंस
 पर्शरीरंमुहुक्तसर्वशीलस्तेनतारुण्यपक्षेभोगंसुखंमुहुक्तभोजयतिवातच्छी
 लेन । किंभूतंपत्नमनलेनाग्निनाऽवरुद्धंसंनतौव्याप्तमैत्रीमनःपक्षेनले
 नसंबद्धमाक्रान्तचित्रादीदृष्टंश्रुतञ्चनलंमनसिनिधायकामपीडिताजातेत्य
 र्थः । कामःकीदृक्तारुण्यचिन्हैरुह्यमानस्तर्कमाणः । प्रसह्येतिहठार्थेऽ
 ध्ययम् । पक्षेसहेर्त्यप् । बाणासुरकन्याविवाहेअनिरुद्धे श्रीकृष्णपुत्रेवाणे
 नावरुडेनारद्वचनाद्वलारामसहितःश्रीकृष्णोगरुडमारुह्यानिरुद्धभोजना
 र्थंशोषितपुरंनगरंइतिविष्णुपुराणम् । भोगीतिपाठेभोगिनःसपांभोग्यु
 क्तान्विलासिनश्चेति । खगवाल्यादिनोर्वयइत्यमरः ॥ ३२ ॥

नृपेनुरूपेनिजरूपसंपटादिदेशतस्मिन्बहुशः श्रुतिं
 गते । विशिष्यसाभीमनरेन्द्रनन्दिनीमनोमवाज्ञै
 कवशंवदंमनः ॥ ३३ ॥

तमेवप्रकारमाह । नृपइति । सामीप्येनद्रव्यमन्दिनीदनयतीतस्मि
न्नूपेनलेनोविशिष्यान्व्यस्त्रीन्यःसकाशादतिशयेनान्यनृपेन्यशकृष्यवादि
देशनिदधी । किंभूतैश्चपेनिरूपसंपदांस्वकीयसौन्दर्याधिक्यानामनु
रूपेयोग्ये तथाबहुशोनेकवारंश्रुतिंश्रवणगोचरंगतेप्राप्ते । किंभूतंननोम
नोमवस्यकानस्याज्ञायासकंमुख्यंशब्दंप्रथमंकासाज्ञाकारकमित्यर्थः । न
दनायत्तत्वाकल्यवसंलग्नमित्यर्थः । रूपश्चसंपदश्चेतिवा । बहुशइति
सङ्ख्यैकवचनादितिशस् । नन्दिनीति नद्यादित्वाङ्गुः । वशंवदमिति
प्रियवशवदःखच् । अरुद्विषदजन्तस्येतिमुन् ॥ ३३ ॥

उपासनामेत्यपितुः स्मरज्यतेदिनेदिनेसाश्रयसरेषु
चन्दिनाम् । पठत्सुतेषुप्रतिभूपतीनलंविनिद्रो
भाजनिश्रवतीनलम् ॥ ३४ ॥

उपासनमिति । सामैनीस्वावसरंत्यक्त्वादिनेदिनेप्रतिदिनंपितुरुपास
नासेवानेत्यागत्यंघन्दिनामवसरेषुसंनयेषुरज्यतेसाऽनुरकाबभूव तेषामव
सरनलाकर्षणसंभवादित्यर्थः । तदेवाहात्तेषुवन्दिषुप्रतिभूपतीनन्यानराजः
पठत्सुत्तुतिपूर्वक्षंबदत्सुरादंसाभैनीनलंश्रवतीसतीअतमत्यर्थंविनिद्रो
नाऽजानिचत्पुलकाजाता । श्रवणानुरागःसात्त्विकीभावश्चदर्शितः । उपासने
तिष्यासश्रय्येतिमुच् । रज्यतइतिस्वरितेसोदैवादिकेस्यरज्जेरूपम् । भूप
तीनप्रतीतिलाक्षणैर्कर्मप्रवचनीयत्वाद्द्वितीया । विनिद्रोनेतिनष्टंटाव
न्तंवा । अजानीतिदीपजनेतिकर्तरिचिष् । अनिवध्योरितिनिषेधाद्दुश्च
भावः ॥ ३४ ॥

कथाप्रसङ्गेपुमिधः सखीमुखान्तृणेपितनव्यानलना
मनिश्रुते । द्रुतंविधूयान्यदभूयतानयामुदातदाक
र्णनसचजकर्णया ॥ ३५ ॥

कथेति । मिधःपरस्परंकथानुपङ्गेषुसखीमुखान्तृणेपिबिषयेनलमात्रि
तन्व्यादनयन्त्याश्रुतेसतिअनयामैभ्यामुदाहर्षणतस्यनलनाम्राकर्षणेन
वशीसज्जीतत्परौकर्णायस्यासद्विषयाप्रभूयतजातंकिंपुनर्वाच्यंनलनृपव
र्यनेसज्जाकर्णत्वम् । किंकृत्वाअन्यत्कथान्तरंकार्यान्तरंवाद्दुसंभ्रुतिविधि

धूमपरित्यज्यस्तामयिस्त्रेहानसराजकथास्यकथयन्तीतिज्ञात्वेत्यर्थः । त
 श्चेतिविरहस्यथाकृशत्वम् । अभूयतभावेयगालनेपदे ॥ ३५ ॥

स्मरात्परासोरनिमेषलोचनाद् विभेमितिद्विज्वलमु
 दाहरेतिसा । जनेनयूनस्तुदत्तातदास्पदेनिदर्शनं
 नैषधमभ्यषेचयत् ॥ ३६ ॥

स्मरादिति ॥ सानैमीइतिपूर्वोक्तेनविन्यासेनयूनस्तुदत्तानुसुघताजने
 नसख्यादिनाप्रयोज्येननैषधमलंतदास्पदेसदनस्थानेनिदर्शनंदृष्टान्तमभ्य
 षेचयत्स्थापयामास । इतीतिकिंहैजान परासोःपरागताअसवःप्राणाःय
 स्यतस्मान्मृतादतएवामिनेपलोचनान्निमेषरहितनेत्रात्स्मरात्कामादहं
 विभेमि । तत्तस्माद्द्विज्वलमभ्यद्दृष्टान्तमुदाहरणंदेदितेजनेनपृष्टेसतिन
 लंदृष्टान्तेनस्थापयामास । असौराजाकामोपमइतिजनोयंकंचनस्तौतित
 दामैम्याज्ञयाकाममुपमानन्त्यक्तानलमुपमानंकरोतीत्यर्थः । अन्यस्योप
 मानस्याभावात्तमेवदृष्टान्तंजनोद्दातीत्यर्थः । तस्मात्स्मराद्द्विज्वलि
 त्येकंपदंवा । देवत्वादननेपत्वंभृतत्वेनोत्प्रेक्षितम् । भृतस्वराजादेः
 स्थानेऽन्योभिषिष्यते । स्मरादिति भीत्रेत्यपादानम् । आस्पदइतिआ
 स्पदं प्रतिष्ठायामितिसाधु । नैषधमिति निषधानामयमितिसंबन्धमात्रे
 णप्रकरणादिनाचस्वस्वामिसंबन्धाधिगतिः । निषधानाराजेत्यर्थेजनेनपद
 लक्षणाजीवाधकोनादित्वात्स्तुरुनादीतिष्येनैषधइतिस्यात् । अन्यपेच
 यदित्यत्रप्राक्सितेतिषत्वम् ॥ ३६ ॥

नलस्य पृष्ठानिषधागतागुणान्निमेषेण दूतद्विजव
 न्दिचारणाः । निपीयतत्कीर्तिकथामथानयाचि
 रायतस्थेविमनायमानया ॥ ३७ ॥

नलस्येति । अनयानैम्यानिषधागतानिषधदेशादागतादूतद्विजवन्दि
 पारणाद्वारविप्रस्तुतिपाठकादेशान्तरञ्जमणजीविनोनलस्यगुणानुसौन्द
 र्यादीन्भवतांदेशीकोराजाकीदृग्गुणः कथंप्रजाःपालयतीतिनिषेसाश्वाजे
 नपृष्ठा अथप्रज्ञानन्तरंतत्कीर्तिकथानिपीयतलयशोवर्णनमाकर्णयानया
 भैम्याचिरायविमनायमानयाअहृष्टचित्तयादुर्मानायमानयातस्थेस्थितम् ।

इदृग्गुरोरानयाकर्णस्य तद्विनिमनस्कता । अकारप्रक्षेपेणाविमना
यमानयाजातंचिरकालमाकर्णयन्त्यैवस्थिरचित्तयाजातमितिवाव्याख्येय
म् । तत्कीर्तिसुधाभितिपाठः । धिरायनिपीयेतिवासंबन्धः । अंकधितंघेति
द्विकर्मकत्वात्प्रच्छेदप्रधानैकर्मणिनिष्ठातयाभिहितत्वान्नद्वितीया चार
णाइति । गुणानिति, नलोकेतिबध्नीनिवेधाद्द्वितीया । तस्यइतिभावेत
द् पक्षेनिपीयतस्यइत्यत्रमुख्यादायस्यपितीतिवस्तुल्यकालस्यवस्यप् । वि
मनाइवाचरतीतिकर्तुःक्यङ्सलोपश्चेति सलोपः । अङ्कत्सार्वाधातुकेतिदी
र्घः । ङित्वाच्छानच् ॥ ३७ ॥

प्रियंप्रियाउचत्रिजगज्जयिप्रियौलिखाऽधिलीला
गृहभित्तिकावपि । इतिस्मत्कारुवररेणलेखितं
नलस्यचस्वस्यचसख्यमीक्षते ॥ ३८ ॥

पूर्वंश्लोकपञ्चकेनमैथ्यानलश्रवणानुरागंप्रतिपाद्योदार्णसिपिस्वप्नादौद
र्शनानुरागंप्रतिपादयति । प्रियमिति । साभैमीइतिस्वाज्ञयाकारुव
रेणकुशलेनलिपिकर्त्रा प्रयोज्येनलिखितंनलस्यस्वस्थात्मनश्चसख्यंरूपसा
म्यमीक्षतेस्मपश्यतिस्म । इतीतिकिंहेकारुवरत्वनधिलीलागृहभित्तिली
लागृहंकीडागृहंतस्यभित्तौविभक्त्यर्थेऽव्ययीभावः । प्रियंमायकंप्रियानायि
कांचोभौकावपिअनिर्दिष्टनामानौलिख । किंभूतौत्रिजगज्जयिप्रियौत्रया
णांजगतांसमाहारस्त्रिजगत्तज्जयतीत्येवंशीलाश्रीःशोभाययोजेगत्रय्याना
वानेवसुन्दराविति । जगज्जयतीत्यत्रजिदृषि इतिइमीपुंवद्भावः ॥ ३८ ॥

मनोरथेनस्वपतीकृतंनलंनिशिक्षसानस्वपतीस्म
पश्यति । अदृष्टमप्यर्थमदृष्टवैभवात्करोतिसुमिर्ज
नदर्शनातिथिम् ॥ ३९ ॥

मनोरथेति । स्वपतीनिद्राशासाभैमीमनोरथेनवाञ्छयास्वपतीकृतम
स्वपतीकृतंस्वप्राणेश्वरीकृतंनलंनिशिक्षसांरात्रौनपश्यतिस्मअपितुसर्वं
स्यामपि । दिवादृष्टस्यस्वप्नेदर्शनात्कदाप्यदृष्टस्यकथंदर्शनमित्यर्थहेतुमा
ह । अदृष्टमिति । सुमिःश्वप्नःकदाचिददृष्टमर्थवस्तुअदृष्टवैभवाद्दधर्माथ
नैसामध्यांजनदर्शनातिथिंजनदर्शनगोचरंकरोतियद्दृष्टंश्यतेस्वप्नेऽन

नुभूतं कदापिनेति न्यायेन जन्मान्तरे स्थानान्तरानुभूतं समुत्पन्नं संस्कारमस्मि
ज्जन्मनि अदृष्टमप्यर्थे धर्माधर्मावेव दर्शयत इति भावः । चित्रादीनलदर्शने
सत्यपिसाक्षात् दर्शनाभावाद्दृष्टत्वोक्तिर्युक्ता । साक्षाच्चित्रे तथा स्वप्ने तस्य
स्याद्दर्शनं द्विषेति ॥ अत्र तूत्तरं प्रकारद्वयम् ॥ ३९ ॥

निमीलितादक्षियुगाच्च निद्रया हृदोपि बाह्ये निद्रय
मौनमुद्रितात् । अदर्शिसङ्गाप्यकदाप्यवोक्षितोर
हस्यमस्याः समहन्महोपतिः ॥ ४० ॥

निमीलितादिति । निद्रयैव सुषुप्त्यैव रुनहीपतिर्नलोभैस्या महद्दृश्य
मदर्शितार्थितः । किंभूतः कदापि जाग्रत्स्वप्नावस्थयोरपि एव रूपत्वेनावी
क्षितोऽदृष्टः । किंकृत्यानिमीलितान्मुद्रितादक्षियुगान्नेत्रद्वयात्सङ्गो
प्यसंयम्यगोपायित्वा तंथावाह्येन्द्रियमौनमुद्रिताद्बाह्येन्द्रियस्यैवमौने
नस्यविषयग्रहणाभावेनमुद्रिताद्रूपलक्षणस्वविषयग्रहणशक्ताद्दोषिन
नसोपिसंगोप्यदक्षियुगमनसोरपि ज्ञातुमदत्त्वापीतियावत् । चशब्दाव
न्योत्यसमुच्चये । महारहस्यत्वेननिरतिशयानन्दात्मरूपत्वेननिद्रयाजै
भ्येसाक्षात्प्रदर्शितदृश्यार्थः । ननुसुषुप्तौमनसोप्यध्यापारद्वेतर्हिज्ञानं कथम्
उच्यते । स्यप्रार्थनांवाह्येन्द्रियग्राह्यत्वाभावाद्वाह्यत्वाभावेसुखादिप्र
काशाभावादाज्यन्तरत्वाभावेपि अदृष्टसहकृतकोवलाविद्यावृत्तिरूपसुषु
प्तिविषयत्वस्ययुक्तत्वादात्मनयवतत्रादृष्टत्वाङ्गात्मरूपेणनित्यस्फुरणोपप
त्तेः । यद्वा नलएवमैस्याअनुरक्तत्वात्तत्प्राप्तिंविनाविषयमात्रस्यापि वि
रागसंभयासुखासंभवाद्वीधानन्तरञ्चमुखमहमस्वाप्संनकिंचिदवेदिपनि
त्यनुसन्धानस्य उद्गाढानलविषयत्वमनरेणैवमनुसन्धानस्याऽयुक्तत्वात्सु
षुप्त्यवस्थावशात्स नलएवमनिरतिशयानन्दात्मरूपत्वेनस्फुरितइतिवो
धानन्तरंतयाज्ञातमितिभावइतियथाकथंचित्सुषुप्त्यवस्थाद्वयाख्येया । ए
वंपथाकनंश्लोकत्रयेणावस्थात्रयेपिनलताक्षात्कारोवर्णितः । वालत्वा
दितिगूढत्वाच्चविषयस्तदनुरागःकेनपिनज्ञातइति तरुमहारहरमत्व
म् । ध्याख्यानान्तरञ्चपूर्वश्लोकोस्वप्नावस्थोक्तंसनोरथेतिश्लोकेनम
नोरथेननलःपतिःकृतन्तत्रैवस्वप्नावस्थायामदृष्टंनलंप्रतिस्थयनेवाह । नि
मीलितादिति । हेनलसंप्रसिद्धंरुचंपतिःन्याभवइतिप्रार्थनायातिइ ।

अथान्मस प्रसिद्धस्तपुराणादीभैनीपतिर्नलखनत्वन्दादयइतिहन्दादि
परित्यागेनतस्यैवप्रार्थनायांसंबोधनेहेतुमाह । यतोऽक्षियुगादबोविभीत
कोनिवासोऽध्यास्तीतिअक्षिअक्षिचतद्युगञ्चकलियुगंतस्मादपिबाह्योभि
ः । अथोच्यर्थः । किंभूतादक्षियुगान्निद्रयानिद्राजन्मनाज्ञानेननिमीलि
ताप्तिरोहितादध्याप्तादित्यर्थः । तथाऽहदोऽज्ञानिजहान्मूर्खादित्यर्थः ।
तस्मादपिबाह्योभिकः । किंभूतादहदइन्द्रियस्यवायुपस्यमौनंआपारा
भावस्तदेवमुद्रास्वभावोयस्यपरस्तुतौमूकादित्यर्थः । तल्लक्षणमावेसह
जान्बुद्धयःस्वहृत्तयेपरदोषेक्षणदिव्यचक्षुषः ॥ स्वगुणोच्चगिरोमुनिद्रताःप
रवर्षयहृषोषसाधव इति । तथाहेरहस्यन रहस्याऽत्यन्तगोप्यामालम्बी
यंस्यतथाहेमहनमानार्हयतेषुसंबोधनेषुपदत्रयहेतुर्यथायर्थयोज्यम् । किं
भूतस्त्वन्दर्शिसङ्कोविष्णुंपश्यन्तीत्येवंशीलाअदर्शिनोविष्णुभक्तास्तेःसहस
ङ्कोभैत्रीयस्य । पुनःकिंभूतः । अकदाप्यचीक्षितोनकमकंदुःखंदापय
न्तीत्येवंशीलाअकदापिनस्वयंदुःखंददतिदापयन्तिचैवंशीलादृष्टास्तेरक
दापिभिरवीक्षितोनदृष्टत्संगादिरहितइत्यर्थः । अतएवमहिसर्वदोस्त
ववानस्याइतिप्रथमपुरुषसामर्थ्यात्समैनीतिज्ञातव्यम् । यडाकश्चनक
स्मैचिदाशिवंददहप्रार्थयतेसत्त्वमहीपतीराजास्याभवेतिप्रार्थनायांलिङ् ।
सुहाराजानंप्रार्थयतेनहीपतिस्त्वंप्रसिद्धः स्याः । अन्यत्पूर्ववत् । दमय
न्तीसंबोधनप्रदानविशेषव्यपदानिसमानार्यानिज्ञातव्यानीत्यलम् ॥ ४० ॥

अहोअहोभिर्महिमाहिमागमेप्यभिप्रपेदेप्रतितां
स्मरार्दताम् । तपतुंपूर्त्तावपिमेदसांभराविभाव
रीभिर्बिभराम्बूवरे ॥ ४१ ॥

अहोइति । अहोभिर्दिवसैःकर्तुमिहिंसागमेपिहेमन्तर्तावपिस्मरार्दि
तांनहनपीडिताभैनीपतिलक्ष्मीकन्यमाहमादैर्घ्यप्रपेदेप्राप्तंविभावंरीभीरा
त्रीभिरुपतुंपूर्त्तावपिनिदाघेतुंभरेपिमेदसांभरानज्जाबाहुत्यलक्षणयास्य
सत्त्वविभरांबभूवरेधृतम् । हेमन्तर्तादिनानिद्रस्वानिरात्रयोमहत्योगी
भेप्रिदिनानिमहान्तिरात्रयोरुपाविरहितत्वात्दतिवाहितुमशक्यत्वात् तां
प्रतिविपरीताजाताइत्यर्थः । अहोविचित्रमित्यर्थः । अहोइत्योदन्तत्वा
दमगृह्यम् । विभरामित्यत्रभीह्रीत्यामशुबच्च ॥ ४१ ॥

स्वकान्तिकीर्तिव्रजमौक्तिकस्त्रजः श्रयन्तमन्तर्घट
नागुणश्रियम् । कदाचिदस्यावपुधैर्यलोपिन न
लोपलोकादशृणोद्गुणोत्करम् ॥ ४२ ॥

इदानीं नलस्यापितस्यामनुरागमाह ॥ स्वकान्तीति । कदाचित्कस्मिंश्चि
त्समयेनलोपिलोकाह्लोकमुखादस्याभैम्यागुणोत्करं सौन्दर्यादिगुणसमूहम
शृणोत्किंभूतं गुणोत्करं युवधैर्यलोपिनंतरुखधैर्यलोपनशीलं तथास्वेतिस्व
स्याभैम्याः कान्तिकीर्तिव्रजः सौन्दर्यविपयो यो यशः समूहः स एव शुभत्वान्नी
क्तिकस्त्रमौक्तिकमालातस्याश्रयन्तर्घटनानलमनसियाघटनासंबन्धस्तस्यै
गुणश्रियंदोरकशोभां श्रयन्तं कुर्वाणं गुणोत्करणेन लघेत सितत्कान्तिकीर्तिर्गु
न्किन्तेत्यर्थः । मालायाश्च नर्घटनार्थंदोरकोभवति । यद्वा स्वस्य नलस्य त
द्योगेन नलरामशीयकानुरूपो भैमीगुणसमूह इति भावः । मौक्तिकमिति वि
नयादित्वात्स्वार्थेणैकम् । लोकादिति हेतौ पञ्चमी ॥ ४२ ॥

तमेवलद्वद्वत्रात्रसरन्ततः स्मरः शरीरशोभाजयजात
मत्स्मरः । अमोघशक्त्या निजयेवमूर्तया तया वि
निर्जेतुमियेष नैषधम् ॥ ४३ ॥

तमिति ॥ ततो भैमीगुणश्रवणानन्तरं स्मरः कान्तमेवाऽवसरं प्रस्तावंल
द्व्यातयाभैम्या कृत्वा नैषधं नलं विनिर्जेतुं पराभवितुमियेषरेच्छेत् । उत्प्रेक्ष
ते । मूर्तया शरीरियया निजया स्वकीययाऽमोघशक्त्येव । यतः स्वशरीरस्य
याशोभात्सयाजपस्तेन जातो नः स्मरः कोधोयस्येति । पराजयेच्छायाः कार
णं जातकोधो वैरीकमप्यवसरं प्राप्य शक्त्या युधः सन्वैरिणं पराजेतुं प्रक्रमते ।
शामेति भिदादिगुणोनिपातनात्साधु ॥ ४३ ॥

अकारितेन श्रवणात्तिथिर्गुणः क्षमाभुजाभीमन्
पात्मजालयः । तदुच्चधैर्यं ध्ययसंहितेषुणास्मरेण
च स्वात्मशरामनाश्रया ॥ ४४ ॥

अकारीति । तेन क्षमाभुजाराज्ञानलेन भीमन्पात्मजालयो भीमन्पकन्याया
श्रालयः स्थानाद्याश्रयोपम्यसंबन्धूतो गुणः सौन्दर्यादिः श्रवणात्तिथिः श्रवण
गोचरोऽकारिरुत आकारिणो तद्व्यर्थः । आदरातिशयापूर्वत्वसूचनायाति

धिपदंस्मरेणापिगुणः प्रत्यन्वांस्वात्मशरासनाश्रयः स्वात्मनोयच्छरासनंधनु
 कदाश्रयआधारः स्थानंयस्यैधंभूतोऽकारि । किंभूतेनतस्यनलस्योच्चमुत्क
 ष्ठैवेतस्यव्ययोनाश्रयस्यैसंहितोधनुष्यारोपितइषुयैमयदैवसैनीगुणश्रवणं
 पातंतदेवतस्यमदनपीडाजातेतिभावः । अस्तुल्यकालद्योतनार्थेवा । शो
 भनंदुडंयदात्मशरासनमितिवा ॥ ४४ ॥

अमृष्यधीरस्य जयायसाहसीतदाखलुज्यांविशि
 खैःसनाथयन् । निमज्जयामासयशासिसंशये
 स्मरखिलोकीविजयार्जितान्यपि ॥ ४५ ॥

अंमुष्येति । स्मरंख्यालांलीकानांसमाहारखिलोकीतस्याविजयेनाजिं
 तानिसंयादितान्यपियशांसिकीर्तीः संशयेसन्देहेनिमज्जयामासखलुसंभाव
 नायात्रैलोक्येणितेपियद्येनजेतुंनशक्यामितर्ह्येकस्याऽजयेनसर्वापिकीर्तिर्ग
 निष्यतीति शक्यानिनवेतिसन्देहः । किंभूतः स्मरस्तदाधीरस्यामुष्यनलस्य
 जयायविशिखैर्वाणैर्व्यासनाथयन्सनाथांकुर्वन्योजयन्नित्यर्थः । यतःसा
 हसीहिताहितानपेक्षंयत्कर्मेतत्साहसकदानऽविमृश्यकारीत्यर्थः । विशि
 खैरितिधीरस्यैकेनजेतुमशक्यत्वाद्बहुत्वम् । त्रैलोक्यापेक्षयाऽस्यअतिधी
 रत्वसुक्तम् । विजयार्जितानीतिपाठःसाधीयान् । जयायेतितुमर्थादिति
 अतुर्थी । निमज्जयामासेतिसंज्ञेःसकारस्यकलांजशुभशीतियोदकारस्त
 स्यभृज्जतीनामितिनिर्देशाच्चुत्वम् ॥ ४५ ॥

अनेनमैर्मीघटयिष्यतस्तथा धिधेरवन्ध्येचक्रुत
 याव्यलासितत् । अमेदितत्तादृगनङ्गमार्गणैर्यद
 स्यपौष्पैरपिधैर्यकडचुकम् ॥ ४६ ॥

अनेनेति । अस्यनलस्यतरप्रसिद्धतादृग्दुर्मैद्यमपिधैर्यमेवकचुकंपौष्पैःपु
 ष्यरूपैरपिअनङ्गमार्गणैःकामबाणैर्यदस्मादमेदिदिविदारितंतस्मात्तथाव
 स्यमाश्रयैभ्यमिलाषांद्वादिपरित्याजनप्रकारेणा नेननेलेनजैर्मीघटयिष्यतः
 सङ्गमयिष्यतीविधैर्द्रुणैःशोऽवन्ध्ये चतयाश्रवन्ध्यासफलाइ चामनोरथो
 यस्यतरस्यभावत्तत्रासफले च्छतातयाव्यलासिविलसितमितिकवितर्कः । त
 तादृगनङ्गमार्गणैरित्येकंवापदतैःपञ्चसंख्यतयाप्रसिद्धैरल्पैलाटांगभ्रुविति

सदुश्रद्धयैः कामवाचैरिति । अङ्गुरहितस्यापिपुष्पैर्वाचैर्षेयैश्चकुरस्या-
मूर्त्तस्यापि वस्तुनोयद्विदारणतद्भ्रमसफलेष्वतायायविलासंश्चतियतदोः
क्रियाविशेषश्चन्वा असंभावितमपि विधीयुं भवत्येवेति भावः । ध्यलासी
ति भावेच्छि । अनेदीतिकर्त्तव्यिकर्त्तव्यैरिवादिष् । पीप्यैरिति भेदविष-
यायांसघ्नयेऽणस्वायेवा ॥ ४६ ॥

किमन्यदद्यापि यदस्त्वतापितः पितामहो वारिजमा
अयत्यहो । स्मरंतनुच्छायतयातमात्मनः शशा
कशङ्कसेनलङ्घितुं नलः ॥ ४७ ॥

धैर्यं भङ्गनेवाह । किमन्यं इति । यस्य कामस्यास्त्रैर्धैर्यैः स्तापितः पिता
रहोत्र स्नाऽद्यापि वारिजं कमलमाश्रयति । अहो आश्चर्यं । वृद्धोऽपि ब्रह्मा
कामसंतप्तः । यः स्वपितामहस्यतिवृद्धमतिपूज्यं च शस्त्रैः पीडयतीति सोऽन्यं
पीडयतीति किं वाच्यम् । स्वभावसिद्धिकमलासनत्वं कामसंतप्तत्वेनोत्प्रेक्षि-
तम् । लामोत्प्रेक्षा । संतप्ताः शीतलनाश्रयन्ते ऽतएव वारिजपदम् । अन्यत्का-
मस्यास्त्रिंशोर्नीयं तत्राह । शङ्क इति । नल आत्मनः स्वस्य तनुच्छायतया श-
रीरसायनेव । यद्वा तन्वीच्छायाशोभायस्य तस्य भावस्तत्तातया विरह-
थाजनितस्नानशोभतया तं स्मरं लङ्घितुं न शक्यम् । यद्वा आत्मनः सकाशा-
त् कामस्य तनुच्छायाऽरूपशोभत्येव न जेतुं नाशकदऽपितु शशाकैव तस्याल्पका-
न्ति त्वमात्मनोऽपि ककालित्वमेव जय इत्यर्थः । पूर्वस्तस्यातिशयितधैर्येव
र्येयित्वा तनाशकथनं विप्रलम्भपोषार्थम् । लङ्घितुमिति शक्यो गेतुमु-
न् ॥ ४७ ॥

उरोभ्रुवाकुम्भयुगेन जम्भितं नवोपहारैर्नवयस्कृते
नकिम् । त्रपासरिदुर्गमपि प्रतीर्य सानलस्य तन्वीह
दयं विवेशयत् ॥ ४८ ॥

उर इति । सातन्वीरुशाङ्गी स्वस्य भ्रुवैव सरिजदीतस्यादुर्गं प्राकारकपित्र-
पासरिदेवदुर्गं वा प्रतीर्य नलस्य हृदयं यद्विशेषप्रविष्टा । यद्वा नलस्यैव त्र-
पासरिदुर्गं लदुरोमुधावहृत्स्य लजेन कुम्भयुगेन कुयकलशयुगेन जम्भितं विल-
सितं किमुत्प्रेक्षायाम् । किंभूतेन नवोपहारैर्नवो नूतन उपसमीपगतौ हा

रोमुक्ताहारोयस्यनवउपहारतपायनंतदूपेखवावयसायौवनेनकठं वयरकतं
तेभतेनलज्जात्यक्कासंपशयौवनामैसीध्यातेत्यर्थः । अन्यापिकुम्भकारकृत
मुपद्वीकितकुम्भद्वयं वसतिनिधायजलदुर्गतीर्त्वाप्रियसङ्घे तंगच्छति । यच्छ
ब्दोऽप्यर्थः । सातश्चपितरोमुवाकुम्भयुगेनत्रपासरिदुर्गमपिप्रभीर्यनलस्य
हृदयमपिविशेषकिमितिविकर्तृतिवाऽन्वयः । किंभूतं दुर्गजृम्भितसत्युश्च
नित्यर्थः । अन्यत्पूर्ववत् । उपायनमुपग्राह्यमुपहारस्तथोपदेत्यनरः ।
ररोमुवेति भाषितपुंस्कत्वेननुमभावः । कुम्भयुगेनेतिकर्तृरितृतीया ॥४८॥

अपहुवानस्यजनाययन्तिजामध्रीरतामस्यकृतं
मनोभुवा । अधोधि तज्जागरदुःखसाक्षिणीनिशा
चशय्याचशशाङ्गकोमला ॥ ४९ ॥

अपेति । मनोभुवाकामेनास्यनलस्ययदनिर्वाच्यं कृतं तज्जिशारात्रिःशय्या
स्तरखंचाबोधिजानातिस्म । किंभूतस्यास्यजनायसौकायनिजांस्वकीयाम
धीरतामचैर्यनपहुवानस्यगोपायतः । किंभूतानिशाशय्याचयसोभागरदुः
खसाक्षिणीसालादीकृतेसाविदुधीत्यर्थः । तज्जागरत्येकंवापदम् । तथाशशा
ङ्गकोमलाचन्द्रेणमनोहरा शशस्यसृगविशेषस्थाङ्गुलत्सङ्गस्तद्वन्सुहीचन्द्रव
न्मनोहरावाचन्द्रेणकूर्परप्रक्षेपेणमनोहरावाचान्द्रीरात्रिरितिदुःसहृत्वाज्जा
गरदुःखसाक्षिणीशय्याचात्मनिबिलुण्ठनेनरात्रिशय्याश्चतिरेकेणकेनचित्त
द्विरहदुःखंनञ्जातमितिभावः । जनायेति श्लाघह्नुङ्ङितिसंप्रदानत्वम् ।
अबोधीति दीपजनेतिकर्तृरिचिष् । निशेति कप्रत्ययाक्ताइलक्ताद्वाटाप् ।
शय्येति संचायांसमजनीतिक्वपिअयङ्गीत्ययङ् ॥ ४९ ॥

स्मरोपतप्तापिभृशं न सप्रभुर्विदर्भराजंतनयामया
चत । त्यजन्त्यसूज्जर्मच मानिनोऽवरंत्यजन्तिन
त्वेकमयाचितव्रतम् ॥ ५० ॥

स्मरेति । भृशंस्मरोपतमोपिअतिशयेनकामपीडितोपिसनलोविदर्भराजं
विदर्भदेशाधिपंभीमतनयांकन्यांनायाचतयतः प्रभुःसमर्थोऽभिमानितिया
वत् । कामपीडितःसकथंनयाचितवानित्यतआह । मानिनोऽभिमानिनःपु
रुषाःशर्मेशुखंतथाऽसूज्जप्रस्थानऽपित्यकन्ति । एतद्व्यंतंवांबरमल्पनिष्ट

नेकसद्वितीयप्रधानमयाचितव्रतमयाचनरूपंव्रतनैवत्यजन्तीत्यर्थः । एतद्वरं नविद्यतेवरंश्रेष्ठंयस्मादतिश्रेष्ठमित्यर्थः । पाठरूपादर्थरूपस्य प्रतीय इत्वारकर्तृपदस्य पूर्वमन्वयः । श्रेष्ठकारस्तुल्यकालं द्योतनार्थः । शर्मयथा भवति तथाऽसूनपित्यजन्तिसुखेनत्यजन्तीत्यर्थः । वरंश्रेष्ठमितिव्रतविशेषांवा । विदर्भराजोति राजाहृदितिटव् । याचिद्विकर्मकः । दैवाद्दृत्तेवरः श्रेष्ठेत्रिभुक्तीबेचनाकमियमित्यमरः ॥ ५० ॥

मृषाविषादाभिनयादयंक्वचिज्जुगोपनिःश्रासत
तिविद्योगजाम् । विलेपनस्याधिकचन्द्रभागता
विभावनाञ्चापललापपाण्डुताम् ॥ ५१ ॥

सुवेति ॥ अयंनलःक्वचित्कस्मिंश्चिद्वस्तुनिविषयेमृषाविषादाभिनयात्तत्तद्वस्तुगतमितिमिष्याखेदप्रकटनाद्वियोगजां विरहजनितानिःश्रासततिं निःश्रासपरंपरां जुगोपतिरोधत्तेस्म । तथाविलेपनस्यचन्द्रनस्याधिकश्चन्द्रभागःकर्पूरंश्रीयस्मिंस्तस्यभावस्तसात्स्यविभावनाञ्चापनात् प्रकटीकरणाद्वियोगजांपाण्डुतां चापललापाद्यचन्द्रनस्योर्कर्पूरोधिकोजातस्तेनाङ्गपाण्डुत्वंनन्वत्कारणमिति । विषमतीतिविषादः शिवस्तस्याभिनयान्निश्वासानुपदंशिवशिवेतिनानोच्चारणाद्वाजुगोप । घनसारश्चन्द्रसंघःकर्पूरइत्यमरः ॥ ५१ ॥

शशाक निह्नीतुमयेनतस्त्रिप्रयामयंयभाषे यदलीक
वीक्षिताम् । समाजएत्रालपितासुवैणिकैर्मुमूर्च्छं
यत्पञ्चममूर्च्छंनासुच ॥ ५२ ॥

शशाकेति । अयंनलोऽलीकवीक्षितांनोहेननिश्चैववीक्षितांप्रियां वैर्भीमप्रतियस्मिंश्चिद्वभाषेतदयेनदैवेननिह्नीतुंगोपायितुंशशाक । वैणिकैर्वीणावादनकुशलैः पञ्चमरागम्यमूर्च्छंनासुत्रालपितासुपुनःपुनर्गोतासुसतीपुंसमाजएवसभायामेवयन्मुमूर्च्छंतदयेनरागमूर्च्छंनाजनितसुखानुभवश्चाजेननिह्नीतुंशशाक । मूर्च्छाप्यपलपितेत्यर्थः । सप्रानांश्चराशानारीहाथरोहीमूर्च्छंनास्त्वैकविंशतिः । अथचप्रियांप्रतिअयेभैमीतिसमाजेवभाषेतनिह्नीतुंशशाकेतिकारुःशशाकैव । शब्दान्तरान्भूतत्वाद्घनम

पलपितम् । यद्वा वैशिकैः पञ्चमरागमूर्च्छनासुगातुं प्रारब्धासुसमाजएवंसमै
 वतुनूर्द्धयेनल कृतभैमी संबोधनमाकर्णनीयंससमाजएवंमूर्च्छांप्राप । यद्वायं
 त्किंचिद्वभाषेत दयेकान्नाथनिह्नोतुंनशशाकसमाजायतुअपलपितुंसमर्थी
 भूत् । यतःसमाजएवंमूर्च्छं । इःकानंस्तस्माअयेकानायं । क्रोधेविषां
 देवसंज्ञनेस्मरणोपिच । इःकामेपुरुषोक्तौयेति विद्यः ॥ अयःशुभावहोवि
 धिः । श्रीणावाद्स्तुवैशिकइत्यनरः । रागप्रकरणमालपितुंपशुव्यतिरिक्त
 समूर्द्धवाचित्वात्समाजइत्यत्रयम् । वैशिकैरिति शिल्पमितिठक् । मूर्च्छां
 न्मादावुक्तौ ॥ ५२ ॥

अत्रापचापत्रप्रतांसभूपतिर्जितेन्द्रियाणांधुरिकी
 तितस्थितिः । असंवरेशम्बरवैरिविक्रमे क्रमेणत
 त्रस्फुटतामुपेयुषि ॥ ५३ ॥

अत्रापेति । सभूपतिःचापत्रप्रतामवापाऽन्यतोसज्जाऽपत्रपातयासह
 वर्तमानःचापत्रपक्षस्यभावकृतातांप्राप । किंभूतीयतो जितेन्द्रियाणां
 ध्येधुरिअयेप्रथमतःकीर्तितास्तुतास्थितिर्नयादायस्यधिरहव्यथालोकेना
 पिहातेतिसलज्जोऽभूदित्यर्थः । कस्मिन्सलितत्रसमाजैसभामध्येऽसंवरै
 निरेद्वमशक्येऽगोप्येशम्बरवैरीकामस्तस्यविक्रमेकनेणपरिधाव्यास्पुदतां
 प्राकट्यमुपेयुषिप्राप्तेसति । असंवरइत्यत्र ग्रहवृद्धनिश्चीत्यप् ॥ ५३ ॥

अलंनलं रोद्धुममी किला ऽभवन्गुणात्रिवेकप्रमुखा
 नचापलम् । स्मरःसरत्यामनिरुद्धमेप्रयत्सृजत्य
 यंसर्गनिसर्गद्वंद्वशः ॥ ५४ ॥

अलमिति । अनीविवेकप्रमुखाविवेकाद्योगुणामलनिहंपूर्वीकंचाप
 संरोद्धुभाववितुमसंसमर्थानाभवन्नलत्यचापलंरोद्धुंसमर्थीइत्यर्थः । कि
 लनिश्चयेन । यद्यतःसप्तसिद्धःस्मरोरत्यामनुरागेसतिपुरुषमनिरुद्धमेवच
 पलमेवसृजति । अयमेतादृक्सर्गनिसर्गःसृष्टिनिर्णयःस्वभावोवाक्यमेप
 निश्चयइत्यर्थः । अनुरागेसतिसर्वोपिचञ्चलीभवतीत्यर्थः । विवेकत्यापि
 किमपिनचलतीत्यर्थः । यद्वास्मरोरत्यांसंभोगेऽनिरुद्धनिवारयितुमशक्यं
 चापलमित्यर्थः । अयमीदृशःकामेनसृज्यमानस्यवस्तुतत्त्वाच्चापलस्यल

भावः । अथचमदनःप्रद्युम्नाख्योरत्यांस्वप्रियायामनिरुद्धनामानमेवपुत्रं
जनयतीतियदयमीदृशोऽनादिःसर्गःस्वभावः॥ हेयोपादेयविचारोविवेकः।
मलमितिषठ्यर्थेवाट्टितीयारुघोर्द्विकर्मकत्वात् । स्वभावश्चनिसर्गश्चेत्यम
रः । रोदुमिति अलंयोगेपर्याप्तवचनेद्वितितुमुन् ॥ ५४ ॥

अनङ्गचिह्नं सविनाशशाकनोयदासितुंसंसदियत्न
द्यानपि । क्षणंतदारामविहारकैतवान्निषेवितुं दे
शमितेषनिर्जनम् ॥ ५५ ॥

अनङ्गेति । सनलोयदायस्मिन्समयेविरहचिह्नापलापविषयेयत्नवा
नपिसन्संसदिसभायामनङ्गचिह्नंपाण्डुत्वकृशत्वगोत्रस्खलनादिकामचि
ह्नंविनाक्षयमपिआसितुंनोशशाकनसमर्थोभूत्तदातस्मिन्समयआरानेउ
पवनेविहारः क्रीडा तस्याःकैतवाद्ब्याजेननिर्जनंदेशमुद्यानदेशनिषेवितु
नियेषरेच्छत् । क्षणमुत्सवरूपनिर्जनत्वाद्देशविशेषावा । यत्नदितिका
रणार्थेवा । कालविशेषोत्सवयोःक्षणइत्यमरः । चिह्नमितिपृथग्विनेति
द्वितीया । क्षणमिति पक्षेकालाच्चनोरितिद्वितीया ॥ ५५ ॥

अथश्रियाभर्त्सितमत्स्यलाञ्छनःसमंत्रयस्यैःस्वर
हस्यवेदिभिः । पुरोपकण्ठीपवनंकिलेक्षितादिदे
शयानायनिदेशकारिणः ॥ ५६ ॥

अथेति ।अथानन्तरंसनलीयानाययानमानेतुंनिदेशकारियोभृत्यान्दिदे
शाऽऽज्ञापयामास । किंभूतोविरहव्यथाव्यथितोपिश्रियाकान्त्यासुरुपत्वा
द्भर्त्सितस्तिरस्कृतीभत्स्यलाञ्छनः कामोयेन विरहव्यथागोपनार्थेनङ्गीकृ
तशोभार्थत्वाद्वायजितकामन्तथास्वरहस्यवेदिभिः स्वाभिप्रायञ्चैद्वित्रैवंय
स्यैःसखिभिःसमंसहपुरोपकण्ठीपवनंनगरनिकटस्थमुद्यानं किलेत्यलीक
[कीक्षिताईक्षमाणः कामचिह्नापह्नवेतात्पर्येनतुषनविलोकनेइतिकिले
त्युक्तम् । उपकण्ठंसामीप्येऽव्ययीभावः । पूरुगुणोतिअव्ययेनसहसमास
नियेधात्पुरमुपकण्ठंयस्येतिबहुव्रीहिः । केचिदस्मिन्सूत्रेपूर्वांतरसाहच
र्यांक्दृश्यस्यैवायंनिषेधोन्त्वदृश्यमात्रस्येत्याहुः । तन्मतेपुरस्योपकण्ठ
मितिपठितत्पुरुषोपि । वनं तृनायोगेघट्ट्यभावः । यानायेति क्रियार्थाप

पदस्येति चतुर्थी ॥ ५६ ॥

अमीततस्तस्य विभूषितं सितं जवेपिमानेपि च पौरुषाधिकम् । उपाहरन्नाश्रमजस्तच्च उच्यते । सुरा उच्यते । क्षोदितमन्दुरोदरम् ॥ ५७ ॥

अमीइति । ततस्तदाश्चाऽनन्तरमऽमीभृत्यास्तस्य नलस्याऽश्रमुपाहरन्नाऽऽनिन्दुः । अश्रुविशेषखानिसितं श्वेतं विभूषितं विशेषेणालंकृतं जवेऽपि वेपिपौरुषेण बलेनाऽधिकमानेपि परिभाषेपि पौरुषं पुरुषप्रनाहृतस्मादधिकमजस्तं च नलैः सुरान्नलैः सुराद्यैः प्रयोज्यैः क्षोदितं चूर्णकारितम् । मन्दुरा यावाजिशालायां उदरं च्ययेन "सुरैः स्नानयः पृथिवीमश्चो लोकोत्तरः सृष्ट" इति शालिहोत्रे विभूषितं वीणां पक्षिणां पुबिस्थाने उषितं वेगवशादाकृष्यवशाद्वा गगनगामिनिति वा । सितमित्यनेन कफप्रकृतिस्वस्तेनातिबलवत्त्वसहिष्णुत्वादिलक्षणं सूचितम् । ऊर्ध्वं विसृतोदरैः पाणिर्मानेपौरुषं त्रिषु । वाजिशालातु मन्दुरा इत्यनरः ॥ पुरुषशब्दात्पक्षेभावे युवादित्वादङ् । परिभाषे पुरुषहृत्सिन्ध्यामवधेत्यङ् । क्षोदितेति हेतुमवयवन्तः किञ्चा । कर्त्तरि चतुर्तीयाकारणे वा ॥ ५७ ॥

अथाऽन्तरेणावदुगामिनाध्वना निशीथिनीनाथमहःसहोदरैः । निगालगाह्वमणे रिवात्थितैर्विराजितं केशरकेशरश्मिभिः ॥ ५८ ॥

अथेति । अथानन्तरं सनलो ह्यनारुरो हेतिसंज्ञमश्लोकेनान्वयः । अश्रुविशेषखानिकिंभूतं ह्यसकन्धप्रकृताः केशाः केशरकेशास्तोषारश्मिभिरुल्लस्यैरेव किरणैर्वा विराजितम् । किंभूतैर्निगालगाह्वमणेश्चोदरैर्मानाल्लक्षणभूताह्वमणैर्देवमणिभासोदक्षिणाधर्तादवदुगामिनान्तरेण कण्ठमध्यवर्तिनाऽध्वनाभ्यामैशोत्थितैर्निःसृतैरिव यथोऽवलत्वादिनिशीथिनीरात्रिकस्यानापध्वन्तस्तस्य महाकिरिकास्तोषांसहोदरैः सदृशैः सरुपाभवन्तीति सा रूप्यं लक्ष्यते । अथ च देवमणिः कौस्तुभश्चन्द्रश्च समुद्रादुत्पन्नत्वादुभयोः सहोदरत्वम् । केशरकेशरश्मिभिरुपलक्षितं विराजितं वीणां पक्षिणां राजा विराजो गरुडस्तदाधरितम् । निगालस्तु गलौहेश्च, अवदुर्घाटाकृत्वाटिकेत्य

मरः । देवमणिः शिवे ऽश्वस्य कपटावर्तचक्रीस्तु भइति विश्वः । सहोदरैरि
तिवोपसर्जनस्येति वैकल्पिकत्वात्सादेशाभावः ॥ ५७ ॥

अजस्रभूमीतटकुट्टनात्थितैरुपास्यमानं चरणेषु रे
णुभिः । रयप्रकर्षाध्ययनार्थमागतैर्जनस्य चेतो
भिरिवाणिमाङ्कितैः ॥ ५९ ॥

अजस्रैति । रेणुभिरणुषूप्यास्यमानं सेव्यमानम् । किंभूतैरेणुभि
रजस्रान्तरकरंभूमीतटकुट्टनधरातलचूर्णान्तरेणोत्थितैः । कैरिवअखिनाऽ
णुपरिमाणास्वन्तेनाङ्कितैर्युक्तेर्जनस्यलोकस्य चेतोभिरिवात्सः करवैरिवअ
णुपरिमाणांजनस्येति । किंभूतैश्चेतोभीर्यप्रकर्षस्यवेगातिशयस्याध्ययनार्थे
पठनार्थमागतैस्तद्द्वयं प्रेक्षतां चेतोभिर्वेगातिशयाध्ययनार्थमागतैरिवेत्पुत्रे
क्षोभिः । मनसोपिसकाशादश्वस्यवेगातिशयोद्धोत्तेः । अथशिव्योगुरुष
रख्योरुपासोः । अजस्रभूमीतटकुट्टनमुत्तमाश्चजातिः । भूमीतिरुदिका
रादङ्कितइतिङीप् । अखिसामञ्जिनवन् ॥ ५९ ॥

चलाचलप्रोथतया महीभृते स्वत्रेगदप्यानित्र वक्तु
मुत्सुकम् । अलङ्गिरावेदकिलाऽयमाशयं स्वयंह
यस्येति चमौनमास्थितम् ॥ ६० ॥

चलाचलेति । चलाचलोऽतिचञ्चलः प्रोथओघाद्यंनान्नापुटं वायस्यतस्य
भावस्तत्तातयानमहीभृतेनलायस्त्रीयवर्गविषयेदर्पान्त्रकुमुत्सुकमिवउत्क
थिततनिव । तर्हि किमिति नोक्तवानित्याशङ्क्याह । किलप्रसिद्धाअयंनलो
हयस्याऽऽशयमभिप्रायंस्वयपात्मनैववेदजानातिक्विलाऽतो गिरावाचाऽ
लंपूर्वतामिति हेतोरिवमौनमास्थितम् । चलाचलप्रोथत्वमश्वजातिः । आ
तुरग्ये श्वयंस्वगुणं वक्तुमनुचितमित्यर्थः । चलाचलेति चलिचरिपतिवदीनां
द्विर्ववनमाक्चान्यासस्येति द्वित्वमागागमश्च । अय्यासकार्यमनधीतिवक्त
व्यत्वादानमदीर्घसामप्याहाह्लादिः शेषेण ॥ महीभृतेइति क्रिययायम
भिप्रेतीतिसंप्रदानत्वम् । गिरेति वारणार्थकाऽलंशब्दयोगे तृतीयाधेदे लि
चिदोलटोवेतिङ् ॥ ६० ॥

महारथस्याऽध्वनि चक्रवर्तिनः परानपेक्षोद्बहना

दृशाःसितम् । रदावदातांशुमिपादनीदृशांहसन्त
मन्तर्बलमवतारवैः ॥ ६१ ॥

महारथस्येति । महारथस्यायुतयोधिनश्चक्रवर्तिनःसार्धंभीमस्यनलन्या
ध्वनिमार्गंश्राकाशगामित्वेननविद्यतेऽपेक्षायस्यां क्रियायामितिपरेषाम-
श्वानामनपेक्षयाऽनाश्रयेणयदुद्गहनंतस्माज्जातंयद्यशक्तेनयशसासितंश्वे-
तोऽतएवरदानांदत्तानामवदातानिर्भलायैऽश्वःकिरिखास्तेषामिषादनी-
दृशांपरानपेक्षोद्गहनासमर्थानारवैःसूर्यंस्वार्बतामश्वानांवल्लम कर्मुखमथे-
हसन्तंसूर्याश्वःपरापेक्षोद्गहना-नाहंतथेत्युपहासंस्तेषाम् । यद्वांपरानपे-
क्षोद्गहेनात्सूर्याश्वानांवल्लं दत्तोत्सव्लकिरिषान्तर्हसन्कमिष्यन्वयः । स्वा-
भाविकंश्वेतत्त्वयशोहेतुत्वेनोःप्रहितंसूर्याश्वानांनीलवर्णत्वात् ॥ ६१ ॥

सितत्वेषश्चलतामुपेयुषामिषेणःपुच्छुःसचके-
संरस्येष्वःस्फुटंचलञ्चामरयुग्मचिह्नैरनिहनुवा
ननिजवाजिराजताम् ॥ ६२ ॥

सिवेति । सितान्नेतात्विद्दीप्तिर्यस्यतस्यचस्कन्धकोशसमूहस्यमिषेण
व्याजेनचलञ्चलंषामरयुग्मंतस्यचिह्नैःकृत्वानिजवाजिराजतांवाजि-
नाराजावाजिराजतस्यभावस्तानिजस्यात्मनोवाजिराजतामनिहनुवानं-
प्रकटयन्मितिस्फुटंमुंत्प्रेक्षते । राजाहिञ्चेत्षामरद्वयेनवीज्यतेक्षलनकि-
यापेक्षयाचिह्नैरितिबहुवचनंचिह्नैरितितरकरोतीतियन्ताङ्गावेत्यु-
दचेतिल्युद् ॥ ६२ ॥

अपि द्विजिह्वाभ्यवहारपौरुषे मुखानुषक्तायतत्र
लगुवल्गया । उपेयिवांसंप्रतिभल्लतांरथस्मयेजि-
तस्यप्रसभंरुत्मतः ॥ ६३ ॥

अपीति । रथस्मयेवेगवर्षप्रसभंवल्लारकारेणजितस्यगरुहस्यद्विजिह्वाःसर्पा-
स्तेषामन्यवहारोभक्षणांतस्माद्यत्पौरुषंतस्मिन्नपिसुखेऽनुषक्ताल्लगनाश्राय-
तादीर्घावल्गुःसुन्दरीयावल्गुप्रग्रहकृयाकृत्वाप्रतिभल्लतांप्रतिभटन्मुपे-
यिवांसं प्राप्सवन्तंवल्लगामाप्साअहिपुच्छसदृशादृश्यन्तेपूर्ववेगदर्पविषयेपि
ऽधुनासर्पभक्षणापौरुषेति । वल्गाकान्धंक्रुद्धभाषायांबागहतिप्रसिद्धा ॥६३॥

ससिन्धुजंशीतमहःसहेदरं हरन्तमुच्चैःप्रवसःप्रि
यंहयम् । जिताखिलक्षमामृदनल्पलोचनस्तमारु
रोहक्षितिपाकशासनः ॥ ६४ ॥

सइति । सिन्धुजंसिन्धुदेशोद्भवशीतमहश्चन्द्रस्तस्यसहोदरंतुल्यमुच्चैःप्रव
सइन्द्राश्वस्यश्रियंशोभांहरन्तंतत्सदृशइति । किंभूतोनलोजिताअखिलाः
समस्ताःत्त्रामृताराजानोयेनतथाअनल्पेनहृतीलोचनेयस्यसः । यथाअन
ल्पलोचनंज्ञानंयस्यतथाक्षितौपयिष्यांपाकंपचनक्रियांशास्त्युपदिशतिसू
पशास्त्रप्रणेतृत्वात् । उच्चैःश्रवाअपिसमुद्रजश्चन्द्रजातातंतयथाजितसमस्त
शैलःसहस्रलोचनहृद्भ्रारोहृतितातंतहयमासुरोहेति । सिन्धुजमित्य
नेनाश्रयाखी कचतुष्पन्वाशदुतमकुलमध्यगतत्वंबलित्वंयसूचितम् ॥६४॥

निजामयूखाद्भवतीक्ष्णदीधितिं स्फुटारविन्दाङ्कि
तपाणिपङ्कजम् । तमश्रवाराजवनाश्रयायिनं
प्रकाशरूपामनुजेशमन्वयुः ॥ ६५ ॥

निजाइति । अश्रवाराश्रवसादिनस्तंमनुजेशंराजानंनलमन्वयुरनुज
रुमुः । किंभूताश्रववाराजिजाःस्वकीयाः । किंभूतंनलंस्फुटंप्रकटंलक्षण
भूतानिरेखारूपशिथान्यरविन्दानितैरङ्कितंचिह्नितंपाणिपङ्कजंयस्यतं
तथाजवनोवेगवान्योऽश्रवस्तेनयातीत्येवंशीलम् । केकमिवनिजाःसहजा
मयूखाःकिरणास्तीक्ष्णदीधितिंसूर्यमिवसूर्यविशेषणमेववास्फुटेति । कम
लपाणिःसूर्यइत्यागमः । सूर्योपिजवनैरञ्जैर्यातिमयूखापथासदासूर्यसह
चारिणस्तथाऽश्रवाराअपितेनतेपांस्वरहस्यवेदित्यमुक्तम् । जवनस्तुज
वाधिकइत्यनरः । प्रकाशोतिप्रसिद्धेस्यात्प्रकाशातपयोःस्फुटइतिविश्वः ।
मीनातिहिनक्तिमइतिमयूखइत्यौषादिकऊखप्रत्ययः । अश्रवान्वयव
तइत्यश्रवाराःकर्मण्यण् । जुचङ्कम्येतियुचिजवनः ॥ ६५ ॥

चलन्तलंकृत्यमहारयंहयं स्ववाहवाहोचितवेषपे
शलः । प्रमोदनःस्यन्दतराङ्गिपक्षमभिव्यंलोकि
लोकैर्नगरालयैर्नलः ॥ ६६ ॥

चलन्ति । नगरेआलयःस्थानंयेषांतेनगरवासिभिरांकेर्नलोकि लोकिस्त्रे

अथादृष्टः । किंभूतोसहारयसतिशयितवेगं ह्यमश्वंस्याधिष्ठानेनासंकृत्य
 चलन्मथ्येकार्गच्छन् । पुनःकिंभूतःखड्गपयाहोऽश्वस्तुक्लक्षायोवाहोवा
 हनंतस्योचितोवेधोऽलरुकारादिस्तेनपेशलोरमणीयः । यद्वावाहृवाहृस्या
 श्ववारस्य । यद्वावाहृस्याश्वस्यवाहेसञ्चारणलपितोवेधोनेपथ्यम् । किंभू
 तैर्लोकैः प्रभोदेनातिशयितानन्देनमिस्पन्दतरायक्षिपद्माग्निनेत्रपद्मा
 श्रियेपतिर्निर्निनेपंसादरावलोकमंजुर्बद्धिरित्यर्थः । सहारयमित्यनेनाष्टभि
 मांत्रानिर्धनुःशतमाजमूलद्वनसामर्थ्यं सूचितम् । वाहस्तुभीनमेदेवृषेह
 येइतिविश्वः । पेशलःसुन्दरोदकइतिष । निःस्यन्दत्यपिपाठः । नगाःसन्त्य
 स्मिन्नितिनगरम् । कपसुपीत्यत्रगगपांसुपाणद्वित्यादिवचनाद् ॥ ६६ ॥

दृगादथैपक्षणदापतिप्रभःप्रभञ्जनाध्येयजवेनवा
 जिना । सहैवतामिर्जनदृष्टिवृष्टिभिर्वाहिःपुरोऽभू
 त्पुरुहूतपौरुषः ॥ ६७ ॥

दृगादिति । अथानन्तरंस्यनलोवाजिनाऽश्वेनतामिर्जनदृष्टिवृष्टिभिः
 सहैवदृष्टास्मिन्नपनात्रेषपुरोनगराद्बहिरभूत् । किंभूतोनलःसहादारात्रि
 स्तस्याःपतिश्चन्द्रस्तद्वप्रभायस्य । तथापुरुहूतश्चन्द्रस्तद्वपौरुषंसामर्थ्यं यस्य
 कीदृशेनवाजिनामभञ्जनेनवापुनाऽध्येयोऽध्येतथ्योजवोवेगोयस्मात् । दृ
 ष्टादितिबिभक्तिप्रतिरूपकनव्ययम् । अपपरिवहिरितिपञ्चमीसमासवि
 धानादेवज्ञापकाद्दृष्टिर्गोपञ्जरी ॥ ६७ ॥

ततःप्रतीच्छमहरेतिभाषिणी परस्परोल्लासितश
 ल्यपल्लवे । मृषामृधंसादिवलेकुतूहलान्नलस्यना
 सीरगतेवितेनतुः ॥ ६८ ॥

ततइति । ततःपुरनिर्गमान्तरंनसीरंसेनामुखंगतेप्राप्तेनलस्यसादिवले
 ऽश्वारोहवैभ्येकुतूहलात्कीतुकादतएवमृषाऽलीकंमृधंयुद्धंवितेनतुब्रक्तुः ।
 किंभूतेबलेहेशूरत्वंप्रतीच्छमदीयंशस्त्राङ्गेगृहाणमहरेभयिमहारं कुर्विति
 भाषिणीवदतीतथापरस्परोपर्युल्लासिताउदगूर्णान्तुक्षिप्तः शल्यनांशस्त्रा
 णापल्लावाःप्राक्तायाज्यामनतएवपृषा । पल्लवःप्राक्तायाधीवस्त्रपल्लववन्नल
 स्यगौतूहलादितिवा । शल्यंतोभरशस्त्रम् । सेनामुखंतुनासीरमित्यनरः ।

परस्परेत्यत्रकस्कादित्वात्सः ॥ ६८ ॥

प्रयातुमस्माकमियं कियत्पदंधरा तदम्भोधिरपि
स्थलायताम् । इतीववाहैर्निजवेगदर्पितैः प
योधिरोघकृममुद्धतरजः ॥ ६९ ॥

प्रयातुमिति । निजेनस्वकीयेनवेगेनप्रयोजकेनदर्पितैर्गर्वेप्रापितैर्वाहैर
श्वैरितीवमनसिपृत्वाहेतोर्वारजतद्वृतमुत्थापितम् इतीति किन् । इयं ध
रापृथिव्यस्माकंधावतामश्चानांकियत्पदंस्यादपितुद्वित्राशिपदानिभ्रद्विष्य
तीत्यर्थः । यस्मादतएवप्रयातुं प्रकेशैणयातुंगन्तुमम्भोधिरपिरुमुद्रोऽपि स्थ
लायतां स्थलानिवाचरतु भवतु । किंभूतरजः पयोधेः समुद्रस्य रोधः पूरं त
त्रक्षंसमर्थम् । प्रयातुमित्यस्य स्थलायतामिति संबन्धः । दर्पितैरिति
एयस्यानिष्ठा । अन्यथाशयन्विकरणस्य हस इति स्यात् । शब्दविकरणस्य तु
दृषित इति ॥ ६९ ॥

हरेर्यदक्रामिपदैककेन खंपदैश्चतुर्भिः क्रमणेऽपि तस्य
नः । त्रपाहरीणामिति नमिताननैर्यवर्तितैरुद्धन
मः कृतक्रमैः ॥ ७० ॥

हरेरिति । इतिविषयार्थहेतोर्वा नमिताननैर्नमितं नस्त्रीकृतमाननं मुखं
यैरुद्धनपूर्वाधेन नभस्यन्तरिक्षे कृतः क्रमः पादविक्षेपोयैस्त्रैर्यवर्तितं निवृत्त
मर्थेन भसीति वा । इति किंपत्खं नभो हरेर्विष्णोरेककोनासहायेन पदाचरणे
नाक्रामि आक्रान्तं तस्य खस्य नभसश्चतुर्भिरेवपदैश्चरथैः क्रमण आक्रमणेनोऽ
स्माकं हरीणामश्चानामथवा विष्णुनां बहूनामस्माकं त्रपालज्जाभिविष्यतीति
यस्मादस्मज्जातीयेनयकेन हरिशैकेनैव पादेन यदाक्रान्तं नभस्तस्य बहुभिर
स्माभिर्बहुभिः पदैराक्रमणेऽस्माकं नहती लज्जा कथं न स्यादिति हरिशब्दकृ
तेन लुप्तोत्प्रेक्षा । सलज्जयनम्रमुखी भवति । अर्धेनभः कृतक्रमै रित्यनेन गते
रुत्तमत्वं सूचितं तेन सादिनामानन्दोऽरीणां भीतिश्च । नोदाहोपदेशस्य भा
न्तस्थानाचमेरिति वृद्धिनिषेधादक्रामीति चिन्त्यम् । अक्रामीति निवृत्त
प्रोपणाद्वातोः प्रकृतेर्येषि चिसनाद्यन्ता इति धातुसंज्ञायां लुङ्गतश्च शिशाभा
यकर्मणोरिति चिशादेशः । शेरनिटीति शिशीपः । चिशोलुगितितम्यलु

क् । शिलोपस्य स्थानि वस्त्रे नमोदात्तोपदेशस्येति वृद्धिनिषेधाभावः । सकृद्ब्रह्मवद्ब्रह्मवति द्विर्ब्रह्मसुवद्ब्रह्मवतीति तदोदावचनञ्चापितया परिभाषया वृद्धिनिषेधस्यानित्यत्वं कथंचित्परिहरणीयम् । यदा तु तदोदाचेत्यत्र खरायैदेति प्रत्ययवृत्तिपक्षस्तदैतस्याः परिभाषायानिमूलत्वाच्चिन्त्यमेव । यद्वा प्राग्दिशइति शोविभक्तित्वात्कविभक्तावित्यनेनैव नकारस्येत्सञ्ज्ञानिषेधे सिद्धे ब्रह्मस्य भूरित्युकारोच्चारणं व्यर्थं सदेतस्याः परिभाषायामूलमिति ज्ञेयं गत्यन्तरं वागवेषणीयम् । पदेति पद्वन् इति पदादेशः । एककेनेत्येकादाकिनिञ्चेति चकारात्कन् ॥ ७० ॥

चमूचरास्तस्य नृपस्य सादिनी जिनोक्तिषु श्राद्धतयेव सैन्यवाः । विहारदेशं तमवाप्य मण्डलीमकारयन् भूरितुरङ्गमानापि ॥ ७१ ॥

चमूचरा इति । तस्य नृपस्य चमूचराः सेनाचराः सादिनीश्च वारास्तपूर्वाकं विहारदेशं बाह्यलीलाप्रदेशमवाप्य प्राप्य भूरितुरङ्गमानपि बहून् ज्ञानपिनण्डलीमण्डलाकारेण गतिविशेषनकारयत्कपिशब्दात्तन्मण्डलीकरणान् स्वयमपि कृतवन्त इत्यर्थः । के इव जिनोक्तिषु बौद्धवचनेषु श्राद्धतया आस्तिकतया सैन्यवा इव सिन्धुदेशोद्भवा जिना इव विहारदेशं सुगतालयं प्राप्य नण्डलाकारेणावतिष्ठन्तेत्यर्थः । तेषामयं संप्रदायस्तण्डुलादिसंप्रदायस्यैव नण्डलीकारयन्तीति तत्संप्रदायविदः । चमूचरा इति चरेष्टः । श्राद्ध इति मत्स्ये प्रचेतिथः । मण्डलीमिति गौरादित्वाद्दुर्गीष् । तुरङ्गमानिति ह्यक्रोरिति कर्मत्वम् ॥ ७१ ॥

द्विषद्विरेवास्य विलङ्घिता दिशो यशोभिरेवाब्धिरकारिगोष्पदम् । इतीव धारामवधोर्यमण्डलीक्रियाश्रियाऽमण्डलतुरङ्गमैः स्थली ॥ ७२ ॥

द्विषद्विरिति । तुरङ्गमैश्चैरितीव हेतोर्विषाद्यं धारामास्कन्दितादिपञ्चप्रकारांगतिमवधोर्यं त्यक्त्वाऽवज्ञाय मण्डलीक्रियाश्रियामण्डलीकरणमित्योभयास्थलीश्रकृत्रिणाभूमिरन्वदिश्रभूषि । अश्रधारधारानिःप्रथममज्ञानमयान्तिपञ्चाद्भूमिगत्येति तेषां जातिः । इति किमस्मद्द्विषद्विरे

वदिशोभयेनविलाङ्किताश्राकान्ताः । [अस्य यशोभिरेवकीर्तिभिरेवाब्धिःस
मुद्रोगोप्यदंगोखुरप्रमाणोऽनायासेनोज्ज्वल्ययवविधोकारिकृतः । ऋषु
गत्यास्मान्निर्दग्धःसमुद्रश्चलङ्घनीयस्तयोर्लङ्घनमन्यैरेवकृतमितितत्रैवञ्च
मिथञ्चुरिति । आस्कन्दितंथौरितकरेचितंवल्लितंमुतम् । गतयोमूःपञ्च
धाराइत्यनरः । गोप्यदमितिगोप्यदंसेविलासेवितप्रमाणेद्वितिसुदृषत्वे ।
धारामितिथार्थंनगतीत्याप्यन्तेऽनयेतिधारा भिदादित्वाद्दृ । ज्ञाताये
कवचनम् । स्थलीतिअकृत्रिमत्वेजानपदेतिङीष् । अवधीयेतिअवधिरेत्यव
ज्ञायामितिधातोरूपंन । तस्यस्थबादेशासंभवात्किंतुअवधिपूर्वस्यध्वरप्रेरणे
इत्यस्य । अवधीत्यवधकन्ध्यादित्वात्पररूपंततश्चावधीयेतिसिद्धम् ॥११॥

अधीकरञ्चारुहयेनयाभ्रमीर्निजातपत्रस्यतलस्य
लेनलः । मरुत्किमद्यापिनतासुशिक्षतेवितत्यवा
त्यामयचक्रचङ्क्रमान् ॥ ७३ ॥

अधीकरदिति । नलोनिजातपत्रस्यस्वकीयञ्चत्रस्यतलस्यलेऽधोभागे
ह्येनाश्वेनचारुसम्यक्पात्रमीर्जमणान्यऽधीकरत्कारयामास । तासुवि
षयेयत्तद्वापुरद्यापिवात्यामयावातसमूहरूपाश्चक्राकाराश्चङ्क्रमात्रमणा
नितान्वितत्यकिंनशिक्षतेत्रमिषिष्येज्ञानेशक्तोभवितुंनेच्छतिकिमपितुश
क्तोभवितुमिच्छत्येवपरमद्यापिशक्तोनामूदित्यर्थः । वात्यावर्तंज्वलन्वायु
रपिर्जामज्ञानेशक्तोभवितुमिच्छतीतिवेत्युत्प्रेक्षा । यतेनाश्वस्यचलनक्रि
यादाह्यंसत्वषण्ण्योक्तं सत्त्वरहितो न ग्राह्य इति । तल्लक्षणगुणैश्चाध्यः किं
सत्त्वरहितो ह्ययः । पञ्चेन्द्रियसनेतोपियथाकायोविनात्मनाइतिसारसि
न्धौ । ह्येनेतिषु कीरिति विकल्पितत्वात्कर्मत्वाभावात् । चकीरिति कथ्यादि
त्वादिष् । शिरसइतिसन्नन्ताब्धेः शिरोर्जज्ञासायामितिवक्तव्यात्तद् ।
चङ्क्रमानित्येवइहस्तादृज्यतोलोपेयस्य हलइतियत्नीपः । वितत्यशिक्ष
तइतिसमानकालेक्षा । पाशादित्वाहात्या । ततक्ताद्रूप्येभयद् । ताःसु
शिक्षितइतिपाठेतात्रमीःशोभनंकिंनशिक्षतेऽजज्ञासते ॥ ७३ ॥

विवेशमत्वासाविलासकाननंततःक्षणात्क्षोणिपति
र्धृतीच्छया । प्रवालरागञ्चुरितंसुपुस्रयाहरिर्ध

नच्छायमिवाणसांनिधिम् ॥ ७४ ॥

विवेशेति । ततो नरसर्वाणिपतिर्नलः प्रवालरागेणानवपल्लवलीहृत्य
 मच्छुरितविविश्रयं च्छायनिविहृच्छायविलासकामनकीडावनगत्वाप्राप्य
 क्षयाच्छीघ्रं धृतीच्छयाप्रीत्यभिलाषेणात्रनमसन्तापोनिवर्तयिष्यतइत्यभि
 लाषेकान्यत्रय्यासङ्गाद्वैश्वमेवदिलिवांसनयावाविवेशः कः कयाकिनिवविष्णुः
 सुषुप्तयास्वप्नुनिच्छयाप्रवालरागेणविदुमलीहृत्येनच्छुरितश्यामत्वात्
 नस्यमेघस्यच्छायैवच्छायायस्यतमेवभूतनयोसांनिधिसमुद्भवायचपल्लव
 ताच जलस्थानभूतनिविहृच्छायं वमंसुषुप्तयाहरिः सिंहीयथाविशतितये
 त्यर्थः । शोणिपतिरितिह्यापोरितिहृष्टः । इच्छान्तयेववा । दीर्घान्तस्तु
 कृदिकारादक्तिन इतिह्रीषन्तः ॥ ७४ ॥

वनान्तपर्यन्तमुषेत्यसस्पृहं क्रमेणतस्मिन्नावतीर्ण
 दृक्पथे । न्यवसिंदृष्टिप्रकरैः पुरौकसामनुव्रजद
 बन्धुसमाजवन्धुभिः ॥ ७५ ॥

वनेति । पुरौकसानितिपूपांलमइत्यस्मान्मूलविमुखादराकृतिगणत्वा
 त्कप्रत्ययेसदीर्घ्यपूर्वस्येत्युत्त्वं पुरइत्यदन्तेनपुरेपुरवाओकोयेवानितिसप्त
 नीविशेषणेब्रह्मिणीहावित्यत्रसप्तमीयसृष्टात्तच्छापकाललक्षणयावावब्रह्मि
 णीसुम्लुकिर्दृष्टिरेवीतिवृद्धीसिद्धनिष्ठरूपपुरौकसामगरवासिनादृष्टिप्रकरै
 र्नित्रसमुद्भेनेलावलीकनाथसस्पृहंसाभिलाषवनात्तस्यवमस्वरूपस्यपयस्त
 मयोदानुपेत्यगत्वाव्यवर्तिनिवृत्तम् । कस्मिन्सति तस्मिन्नेलेकमिशावती
 यदृक्पथेदृक्सात्रागोचरेसति । किमुतैदृष्टिप्रकरैरनुव्रजन्मगच्छन्यो
 बन्धुसमाजइष्टसमूहस्तस्यबन्धुभिःसदृशैर्वनान्तःपर्येकोऽवधिरेयामव
 तितपेतिक्रियाविशेषंछात्रा । बन्धुभिरपियनान्तमुदकंसमीपंकीहविनस
 मीयंवासाभिलाषंगत्वात्तत्रैवपथिस्थित्वापापंघकेऽदृष्टेसतिनिवर्त्यते।जीव
 न्मभवनंवनमित्यत्रः । दृक्पथइतिदृक्कूपरितिसमासात्तः ॥ ७५ ॥

ततः प्रसूनेचफलेचमज्जुलेससंमुखस्थाद्गुलिनाज
 नाधिपः । निवेद्यमानंवनंपालपाणिनाव्यलोक
 यत्काननकामनीयकम् ॥ ७६ ॥

ततइति । ततोवनप्रवेशानन्तरं सजनाधिपोनलः काननस्यकीडावनस्य
काननीयकरामणीयकं व्यलो कयन पश्यतिस्म किंभूतं वनपालस्योद्यानरत्नक
स्यपाणिनाहस्तेन निवेद्यमानं ज्ञाप्यमानम् । किंभूतेन मञ्जुलेरमणीये प्रसू
ने पुष्ये फले चजातावेकवचनम् । संमुखस्थाऽभिमुखस्थाऽङ्गुलिये स्यात्कामनीय
कमितिभावे योपधादिति बुज्जुगुणवाचित्वात्पूरणगुणेति षष्ठ्याः समासनिवे
धेपिसंज्ञाप्रभावात्त्वादिति ज्ञापकबलात्समासः ॥ ७६ ॥

फलानि पुष्याणि च पल्लवे करे वयोतिपातोद्गतव्यात
वेपिते । स्थितैः समादायमहर्षिवाहुंकाद्वनेतदा
निश्चयमशिक्षिशास्त्रिभिः ॥ ७७ ॥

फलानीति । वने निवेद्यमानैः शास्त्रिभिरुच्चैर्महर्षिवाहुंकाद्वने महर्षिसमूहा
त्तदातिथ्यंतस्य नलस्य पूजाऽशिक्षिशिक्षितेव । किंभूतैः शास्त्रिभिरवयोतिपा
तेन पक्षिपतनेन उद्गतच्छितीयोवातस्तेन वेपिते पल्लवेषां ग्रासस्य गुण्यक
रेहस्ते पुष्पाणि फलानि च समादाय गृहीत्वा स्थितैः वृद्धमहर्षिसंघोपिवृद्ध
त्वादेव च लोहस्ते फलानि पुष्पाणि च गृहीत्वा राजपूजायै यथातिष्ठतितथाभू
त्ता अपि उद्याने महर्षयस्तिष्ठन्तीति सूचितं विजने निवेद्या ज्ञासश्च फलपुष्ययु
क्ता वृक्षास्तिष्ठन्तीति भावः । वृद्धानां समूहो वाहुंकादि सूत्रे वृद्धाश्चेति व
क्तव्याद्बुज्जुमहर्षीणां वाहुंकमिति षष्ठी समासः । सामर्थ्याद्बुज्जुगंतस्यापि
वृद्धशब्दस्य यथाकथंचिन्महर्षिशब्दं नान्वयः । महर्षिपक्षे वयसस्तारुरय
स्य वाहुंकादित्याख्यातोपयोगइत्यपादानत्वम् । आतिथ्यं तादर्थ्यं इति धे
जुर्षइति न्ययः । शास्त्रिनइति ग्रीह्यादित्वादिनिः ॥ ७७ ॥

विनिद्रपत्रालिगतालिकैतवान्मृगाङ्गुचूडामणिव
र्जनादितम् । दधानमाशासुचरिध्नुदुर्यशःसकौ
तुकीतत्रदर्शकेनकम् ॥ ७८ ॥

राजानंः पृथासात्विकभावोत्पत्तेः फलकितत्वात्प्रथमं केतकं वर्णयति ।
विनिद्रेति । सनलन्तत्रयनेकीतुकीअपूर्वपुष्पादिदर्शनलोसो विरहीवा स
न केतकंकेतकीपुष्पददर्शकिंभूतंकेतकंविनिद्रा विकसितापत्रालिः पत्रपट्ट
किंस्तत्रगतासांवागतायेतेऽस्योन्नमरास्तेपांकेतवान्मिपामृगाङ्गुचूडामणिव

इति शीघ्रस्य संशिवस्तेन वज्रैर्नंपुराणप्रसिद्धः परित्यागस्तेनार्जितमुपाजित
नाशासुदिक्षु चरिधुप्रसरणशीलंदुर्यशोऽपकीर्तित्सांधानंजनरानसन्नि
किंतु महादेवकृतपरित्यागजन्यमयश्च इति सहता परित्यक्तोऽयशोभागभव
ति । चरिधुअलङ्कृतज्ञानादिनाइधुच् । कौतुकीअतइनिः । केतक्याः
पुष्यकेतकं विकारावयवप्रत्ययस्य पुष्यमूलेषु बहुलमिति वचनाद्भुक् । लुक्त
द्वितेति स्त्री प्रत्ययलोपः ॥ ७८ ॥

वियोगभाजां हृदिकण्ठकैः कटुनिधीयसे कर्णेशरः
स्मरणयत् । ततो दुराकर्षतया तदन्तकृद्विगीयसे
मन्मथदेहदाहिना ॥ ७९ ॥

वियोगेति । तेन न लेनेति कुधाको धेनकेतकमाकुशयताऽनिन्द्यते तितृ
तीयशोकेनान्वयः । इति किं स्मरेण कामेन वियोगभाजां वियोगिनां स्त्रीपुं
सानां हृदिवक्त्रसिकण्ठकैः कटुः क्रूरः कर्णेशरः कर्णयुक्तो वाणस्त्वयद्यस्मान्
निधीयसे निति विषये ततस्तस्मात्कारणात्कर्णेशरत्वाद्वा हृदयाद्वा दुराकर्षत
योद्धतुमशक्यतया तदन्तकृद्वियोगिनां प्राणहारोत्वं मन्मथदेहदाहिना स्मर
हरेण महादेवेन विगीयसे निन्द्यसे येन वियोगिनो हताश्रमदादयः सदग्रथ
वतत्प्रेष्यस्त्वं केतकमिति निन्द्यसे । लुप्तोत्प्रेक्षा ॥ ७९ ॥

त्वद्यसूच्या सचिवेन कामिनोर्मनोभवः सीव्यतिदु
र्यशःपटी । स्फुटोच्चपत्रैः करपत्रमूर्त्तिभिर्वियोगि
हृदारुणिदासणायते ॥ ८० ॥

स्वद्येति । मनोभवः कामस्तवाग्रमेव सूक्ष्मत्वात्तीक्ष्णत्वाच्च सूचीतद्रूपेण
सचिवेनोपकारकेशहायेन कृत्वा कामिनीः स्त्रीपुंसयोः परस्परधैर्यमद्भो
दुर्यशो लक्ष्मीपटीसीव्यतियोजयतितत्प्रथमकलिकायाश्चित्तुरभितयोद्गी
पनभावहेतुभूतया कामिनौ चितानुचितसंबन्धमपि अत्रिचार्यमिथोरिरसू
प्रवर्तते इति भावः ॥ स्फुटमुत्प्रेक्षते । सकामो वियोगिनां हृदेवदारुकाष्ठ
तस्मिन्करपत्रवत्ककचवन्मूर्तिः स्वरूपयैषां तैस्त्वपत्रैः कृत्वादारुणायते भी
षण्वदाचरति केतकाग्रदर्शनाद्वियोगिनोः स्त्रीपुंसयोर्धैर्यमद्भः पत्रदर्शनाच्च ह
दयं विदीर्षे भवतीति भावः । दारुणायसे इति पाठे त्वमिति ज्ञातम् । सूची

तिगौराहिपाठादुक्तीषु । कामिनोर्वियोगेत्यत्रचपुमान्स्त्रियेत्येकशेषः ॥८०॥

धनुसंधुस्त्रिन्तकरोऽपिभीमजापरंपरागैस्तवधूलि
हस्तयन् । प्रसूनधन्वाशरसात्करोतिमामितिः
धाक्रुद्यततेनकेतकम् ॥ ८१ ॥ विशेषकम् ॥

धनुरिति । प्रसूनधन्वाकाशस्तावपरागैर्धूलिभिर्धूलिहस्तयन्धूलियुक्तं
हस्तकुर्वन्सनभीमजापरमैव्यनुरक्तमांशरसाद्वाशाधीनंवाणलक्ष्यं करोति ।
किंभूतः कामोधनुःपुष्यतस्यभेधुनारसेनस्त्रिन्तकरोऽर्द्धः करोत्यस्यइतिकेतकनि
दृष्टचेतवधूलिर्यदिनस्यात्- तदाकामःस्त्रिन्तकरत्वाच्च्युतसायकः स्यादती
यनपराधस्तवैव स्त्रिन्तकरोधनुर्धरोधूलियुक्तं हस्तं करोतीतिजातिः । धू
लिहस्तयक्रितिधूलियुक्तं हस्तं करोतीतिवयन्ताच्छतृ । प्रसूनधन्वेतिधनुष
शेत्यनह । शरसादितितदधीनेतिसातिः ॥ ८१ ॥

विदर्भसुभूस्तनतुङ्गताप्रये घटानिवाऽपश्यदलंत
पस्यतः । फलानिधूमस्यधयानधोमुखान्सदाहि
मेदोहृदधूपिनिद्रुमे ॥ ८२ ॥

विदर्भेति । सनलीदाहिर्मेदोहृदोहृदभ्रंशकेवक्षेफलानिअपश्यत् । किं
भूतेद्रुमेदोहृदधूपिनिअतिशयितफलादिंसमृद्धिर्येनभवतितद्दोहृदंदाहिमी
वृक्षस्यदोहृदंधोधूपोदोहृदधूपःसोस्वास्तीतितस्मिन् । कानिवघटानिव ।
किंभूतान् घटान्विदर्भसुज्जर्भमीतस्याःस्तनयोस्तुङ्गतावशैस्त्वतस्यांआह
येऽलमतिशयेनतपस्वतंस्तपःकुर्वतोऽतएवधूसस्यधयान्धायकान्ऽतए
वाधोमुखान्न्योप्युच्चपदप्राप्तयेऽधोमुखोधूमपानादिनातपश्चरति । यता
निदाहिमीफलान्निक्वितुघटाएवैतेतानिवेत्युरभेक्षा । तपस्वतःकर्षणे
रोमन्धेत्यादिनां क्यह । तपसःपरस्मैपदञ्चेतिवार्तिकाच्छतृ । धयान्पा
प्रादिसूत्रेणधेटःशक्तत्रोपसर्गानुवृत्तिर्नावश्यकीतियृत्तामुक्तम् । दोहृदधू
पिनीतिर्कर्मधारयादिनिःसमर्थनीयः ॥ ८२ ॥

वियोगिनीमैक्षतदाहिमीमसौ प्रियस्मृतेःस्पष्टमु
दीतकण्टकाम् । फलस्तनस्थानविदीर्णरागिह
द्विशच्छुकास्यस्मरकिंशुकाशुगाम् ॥ ८३ ॥

वियोगिनीमिति ॥ असौनलोदाडिनीमैक्ष्णपश्यत् । किंभूतांवियो
गिर्नीविभिःपक्षिभिःशुकादिभिर्योगीस्याञ्जस्तीति । अथचवियोगिनीवि
रहिर्षीनायिकाभिवेतिलुप्तोत्प्रेक्षा । प्रियस्मृतेदोहदादिस्मरणाल्लक्षण
या प्राप्तेर्हेतोःस्पष्टं प्रकटमुदीतकण्टकांप्रियस्मरणाद्रोमाञ्चिताङ्गीं नायि
कापि नायकस्मरणाद्रोमाञ्चिताङ्गीभवति । तथाफलानिस्तनाइवतथांस्था
नेमध्येविदीर्घस्फुटितरागिपक्वत्वाह्लोहितयुक्तं हृदयान्तरप्रदेशस्मिन्वि
शन्ति यानिशुकस्यास्यामिमुखानितान्येवस्मरस्य किंशुकानिपलाशपुष्पाण्ये
वाशुगात्रायस्थानायिकापक्षेदाडिनीफलतुल्यस्तनमध्येविरहित्वात्स्फु
टितमनुरागयुक्तंयद्द्वयंतस्मिन्विशन्तः शुकाल्पतुल्यामदनकिंशुकाशु
गावाण्यस्यादाडिनीफलंस्वयमेवविदीयते । अथवाफलस्यपरमात्मसा
क्षात्कारलक्षणस्य स्तनकथकंबोधकमितिदावदेवंभूतयत्स्थानंतुरीयावस्था
लक्षणंतस्माद्विदीर्घंभ्युतंतुरीयावस्थान्प्राप्तनेवंभूतपूर्वविषयेनुरागि सा
नुरागंयद्द्वयंतद्विशन्तः शुकालक्षणयातदुपदेशायोगान्यासेनहृदयसंल
गनात्तैरास्याःक्षेप्याःस्मरकिंशुकाशुगायस्यास्तांविषयेज्यःपरावृत्तचित्तान्
नकरंप्रियस्यपरमास्पदस्यसञ्चिदानन्दधनस्यपरमात्मस्वरूपस्यस्मृतेः स
न्निहितानन्तरप्राप्तस्थानुध्यानाञ्जीव्रतत्प्राप्तिसंभावनासंजातहर्षेणोद्भूत
रोमाञ्चांविविधायोगावियोगास्तद्भूतीमष्टाङ्गयोगयुक्तांविशिष्टांयोगिनींवा
तद्द्वैक्षतसामर्थ्यादिवशब्दलाभः । वियोगिनीमिति संपृचेत्यादिनाविपू
र्वाश्रुजेःकर्त्तृकर्तारिधिमुखिणीम् । दाडिनीमितिजातिवाचित्वाग्दीप् ।
उत्पूर्वादीडःकर्तारिनिष्ठायांतदीतेति । स्तनेतिपचाद्यच् । आस्येतिअस्य
तेर्हलन्तात्कर्त्तृशिगयत् ॥ ८३ ॥

स्मराहुंचन्द्रेषुनिभे ऋशीयसांस्फुटंपलाशोऽध्वजु
षांपलाशनात् । सवृन्तमालोकतखण्डमन्त्रितंवि
योगिहृत्खण्डिनिकालखण्डजम् ॥ ८४ ॥

स्मराहुंचिति । स्तनलःपलाशेपलाशपुष्पेवृत्तंप्रसववन्धननलोक्तअद्राक्षी
त् । किंभूतेपलाशेस्मराहुंचन्द्राकारोयद्पूर्वाणस्तन्निभेतत्तुल्येतद्वाजेवात
थावियोगिहृत्खण्डिनिरिहृदयविदारकेऽतएवकशीयसांकशतराणा
मध्वजुषांपथिकानांपलाशनात्पलंसांसंतस्याशनाद्भवत्तान् स्फुटंप्रकट

नेवपलाशेपलनांसमन्नातीत्यन्वयसंज्ञकेपलाशशब्दस्याऽऽवृत्यायोजनीयम् । किमिवकालखण्डजकालखण्डाज्जातमन्वितं वियोगिहृदि संबद्धं खण्डमिवेति लुप्तोत्प्रेक्षा । दक्षिणपार्श्वस्थं कृष्णनांसकालखण्डम् । कशादीपसुनिच्छतइतिरः ॥ ८४ ॥

नवालतागन्धवहेनचुम्बिता करम्बिताङ्गीमकरन्दशीकरैः । दृशानूपेणस्मितशोभिकुङ्कुमालादरादराभ्यांदरकम्पिनीपपे ॥ ८५ ॥

नवेति । दरादरान्यानुपलक्षितेनचूपेणनलेनलतादृशानेत्रेणकृत्वापपेसादरंददृशेषुष्यितलतादिदर्शनं विरहिणामसह्यमितिदरोभयम् । रमणीयदर्शनाच्चादरस्तिर्यगादिसंभोगवृत्तान्तावलीकनं विरहिणां कौतूहलमाचरतीतिचुपादरः । किंभूतासातानवानूतनपल्लवा, तथागन्धवहेनकामितुल्येन वायुनाचुम्बितारुष्टाऽतएवमकरन्दशीकरैः पुष्परसकण्ठैः करम्बितं निश्चितमङ्गयस्याः सातथास्मितेनविकसननेनशोभीनिकुङ्कुमलानिमुकुलानियस्यास्तथावायुसङ्गभाद्दरभीपरकम्पतएवंशीलानविद्यतेबालताबालत्वयस्यास्तरुणीत्यर्थः । त्रायथालतासदृशीतन्वीकसूर्यादिगन्धयुक्तेननायकेनचुम्बितारोमाच्छुक्ताङ्गीईपद्मास्येनशोभितकुङ्कुमलाकारदन्ताईषत्सात्त्विककम्पयुक्ताकेनचिकौतुकिनापरञ्छीत्वाङ्गयसौन्दर्यादादरस्ताभ्यांयुक्तेनदृश्यते । यद्वा । वहतीतिवहोर्बालतागन्धस्य शैशवशेशस्यवहोर्नैवंभूतेन बालतागन्धवहस्तुरुक्तेनचुम्बिताकापिजवानवोढालतासदृशी तन्वीनवोढात्वात्सकम्पाः । मकारस्यनिपेधार्थस्यनस्तत्वान्नलोपाभावः । संयोगोपपत्वेपिअङ्गात्रकण्ठेन्यसित्वप्यतइतिङीष् ॥ ८५ ॥

विचिन्वतीः पान्थपतङ्गाहंसनैरपुण्यकर्माण्यलि
कज्जलच्छलात् । श्लोकयञ्चम्पककोरकावलीः
सशम्बरारैर्वलिदीपिकाइव ॥ ८६ ॥

विचिन्वतीरिति । सनलश्चम्पककोरकावलीश्चम्पककुङ्कुमलपदकीर्णं लोकेपदऽलन्दर्श । काइयश्चम्बरारैः कामस्यवलिदीपिकावत्पर्यदीपिकाइव । किंभूताश्चम्पककोरकावलीः पान्थाएवपतङ्गाः शलभास्तीपांहंसनैर्ना

रशैरालिकज्जलच्छलादऽल्लयोन्नमराखकज्जलंतस्यच्छलाद्व्याजादऽपुस्य
कर्माणि विचिन्वतीऽर्ज्यन्तीः कानोद्दीपकानि चरुपकानि दृष्ट्वा विरहियोसि
यन्ते । पन्थोणमित्यभितियोपान्यः । चरुपकोपरिज्जमरोनतिष्ठतीति कश्चि
त् । तत्रतिष्ठतिपरंतुत्रियतइतिप्रामाणिकाः ॥ ७६ ॥

अमन्यताऽसौकुसुमेषुगर्भगंपरागमन्धंकरणवियो
गिनाम् । स्मरैण मुक्तेषुपुरापुरारयेतदङ्गभस्मैवश
रेषुसङ्गतम् ॥ ७७ ॥

अमन्यतेति । असौनलःकुसुमेषुगर्भगमन्तरप्रदेशगतंपरागंदुरापूर्वस्मरे
णपुरारयेशिवायमुक्तेषुपुष्यरूपेषुशरेषुसङ्गतंलंगंतस्यशिवस्यऽङ्गलानंभ
स्मेवाऽमन्यताऽतर्कयत् । किंभूतं वियोगिनामन्धंकरणंनेत्रीपघातकंभस्म
नोऽभ्यस्त्वभवति । अन्धंकरणमिति आह्यनुभगस्थूलोत्स्थुन् । अरुद्विषेति
मुन् ॥ ७७ ॥

पिकाद्वनेशृण्वतिभृङ्गहंक्रुतेर्दशामुदञ्चत्करुणेवि
योगिनाम् । अनास्थयासूनकरप्रसारिणीददर्श
दूनःस्थलपट्टिनीनलः ॥ ७८ ॥

पिकादिति । दूनःसंतप्तोनलःस्थलपट्टिनीददर्श । कस्मिन्सतिवनेपि
कात्कोकिलाद्वियोगिनांदशामवस्थांभृङ्गाणांजमरायांहंक्रुतेःहंकारैःक
त्वाशृण्वतिसति किंभूतेवनेउदञ्चन्तीविकासंप्राप्तवन्तः करुणसंज्ञावृक्षा
यस्मिन् । किंभूतासनास्थयानलगतयाऽभिन्नयवशात्सूनानिपुष्याधिकम
लानितल्लक्षणाकरान्हस्तान् प्रसारयति एवंशीलातामऽनास्थयाऽनादरेण
ऽपश्यदितिवा । अन्यस्मिन्नपिदयावतिकस्यचित्कष्टांदशांशृण्वतिअनि
च्छयांकिननेनेतिकरंप्रसार्यकक्षकवारयति । यद्वाऽनास्थयासंचारानित्य
तयाऽभिन्नयवशात्करंप्रसारयतीति । वनेपिमाःकूजान्ति, जङ्गाहुङ्गारंकुर्व
न्ति, करुणपुष्याणिविकसन्ति, कनलानिचोन्मीलन्ति, एतच्चदृष्ट्वा विरहियो
व्यथन्तइतिभावः । किंभूतवतशृणोतिदुःखवार्तामितीवपुष्यविकासव्याजे
नकरंप्रसारयन्तीमितिवार्थः । आस्थेत्यातद्योपसर्गइत्यङ् । दूनइतिदीर्घा
न्ताहूकीत्यादित्वानिष्ठानत्वम् । करुणोद्वृक्षःपक्षेकरुणादया ॥ ७८ ॥

रसालशालः समदृश्यताऽमुनास्फुरद्द्विरेफारवरो
षहुंकृतिः । सनीरलोलैर्मुकुलैर्वियोगिने जनायदि
त्सन्निवतर्जनाभियम् ॥ ८९ ॥

रसालेति । अमुनामलेनरसाल आचलक्षणःशालोवृक्षःसमदृश्यतदृष्टः
किंभूतः स्फुरन्तोन्नमन्तोद्विरेफाज्जनरास्त्रोषानारवएवरोषहुंकारोयस्य ।
किंकुर्वनिवसमीरणेनवायुनालोलैर्मुकुलैः कृत्वावियोगिनेविरहियोजनाय
तर्जनायामत्सनायाभीर्भयन्तांदिस्सन्निवदातुनिष्कन्निव । अन्योपिहुंक
त्यबलेनाहुल्पादिनातर्जयतिरसालशब्दःसत्पुष्पेवर्तते । दिस्सन्नितिददा
तेः सनिद्विर्वचनंसनिनीनेतीश्रुत्रलोपोन्यासस्येतिअभ्यासलोपःसः स्या
र्थधातुकइतितः । भयभीतेत्यादिवक्तव्यात्तर्जनाभियमितिसमासः ॥ ८९ ॥

दिनेदिने त्वंतनु रेधि रेधिकंपुनःपुनर्मूर्च्छताप
मृच्छचा इतीवपान्थान् शपतःपिकान् द्विजान् स
खेदमैक्षिष्टसलोहितेक्षणान् ॥ ९० ॥

दिनेदिनइति । सनलःपिकान्द्विजान्पक्षिणोव्राह्मणांश्चखेदंसोद्वेगं
येक्षिष्टददर्श । किंभूतानिवइतिपूर्वाक्तप्रकारेणपान्थान्जनान्शपतइव ।
पान्थेन्यःशापंददतइवयतोलीहितेक्षणान्भक्तत्वादृक्कनेत्रान् । इतिकिरे
पान्थत्वंदिनेदिनेऽधिकंभृशक्तनुःकृशस्यभिभवपुनस्त्वमूर्च्छमूर्च्छाप्रामुहितथा
स्वतापंसर्वाङ्गतापमृच्छलभस्वच । पिकःस्वभावादृक्कलोचनःपिकशब्दंशु
त्वापान्थानांकाश्यैर्मूर्च्छांतापश्चभवति । ऋच्छेत्यर्तेहौंप्रादिनाऋच्छा
देशेअतोहेर्लुगृच्छेर्वा । पान्थान्नित्यंपन्यानंगच्छतीत्यर्थंपन्योणनित्यनि
तिशःपन्यादेशश्च । स्त्रीस्वभानत्वाभावःस्पान्यानितिर्द्वितीया । उपल
म्भाभावाद्दशपतइतितइभावः ॥ ९० ॥

अलिख्वाकुड्मलमृञ्जशेखरंनिपीयचामपेयमभीर
याधियासधूमकेतुविपदेवयोगिनामुदीतमात
ङ्कितवानशङ्कत ॥ ९१ ॥

अलीति । समलश्याम्पेयंकुड्मलंमुकुलमधीरयाधियावृक्षानिपीयसा
दरमालोक्याऽतइकितवाञ्चकितःसन्धियोगिनांविपदेविनाशयोदीतम्

द्वयं प्राप्तं तमेव धूमकेतुमुत्पातविशेषमशङ्कततर्कितवान् धूमकेतुर्विनाशसूचकः । किंभूतं कुहमलमलिस्त्रजाञ्जमरपङ्क्त्योश्च शेखरमुष्माशम् । चांप्पेयस्यम्पको हेमपुष्पक इत्यमरः । ततो विकारप्रत्ययस्य पुष्पेति लुक् । कुहमलमिति कलस्तपश्चेत्यतः कलप्रत्ययमनुबन्धे कुटिकशिकौलिन्यः प्रत्ययस्य मुष्टितिकलस्तस्य मुद्गामे कुटिकौटिल्यइत्यस्य धातोः कुटमलप्रमथ्यम् । कुड्बाल्यइत्यस्य कुहमलोडमथ्योपि । तथा च नेदिनीकोशः । कुहमले मुकुले पुंसि न ह्योर्नरकान्तरइति ॥ ८१ ॥

गलत्परागंभूमिमङ्गिभिः पतत्प्रसक्तभृङ्गावलनागकेसरम् । समारनाराचनिघर्षणस्खलज्ज्वलत्कणशाणमिव व्यलोकयत् ॥ ९२ ॥

गलदिति । सनलीनागकेसरनागकेसरकुसुमशाणमिव निकषनिकषणपाषाणमिव व्यलोकयत् कीदृशं गलत्परागंज्ज्वलत्परागंतथाञ्जमिमङ्गिभिर्जमणारचनाविशेषैः पतन्ती वृक्षादागच्छन्ती प्रसक्तमग्नान्भृङ्गावलिञ्जमरपङ्क्तिर्भस्मिन् । किंभूतं शाणमारस्य कामस्य नाराचाबाणशल्यानितेषां निघर्षणानुस्खलनोच्चरयन्ती ज्वलन्ती देदीप्यमानाः कणाः स्फुलिङ्गायस्मात् । परागो ज्वलत्पतत्कणस्थाने भृङ्गावलिनाराचस्थानेषां स्यात्पिञ्जमणं भवति । लोहसंघर्षाज्ज्वलन्तः कणाश्च तस्मादुच्छलन्ती । शाणस्तु निकषः कषइत्यमरः ॥ ८२ ॥

तदङ्गमुद्दिश्य सुगन्धिपातुकाः शिलीमुखालीः कुसुमाद्गुणस्पृशः । स्वचापदुर्निर्गतमार्गं गभ्रमात्स्मरः स्वनन्ती रवलोक्वलिजितः ॥ ९३ ॥

तदिति । स्मरः कामः शिलीमुखालीञ्जमरपङ्क्ती रवलोक्वलिजितस्वचनुषोदुर्निर्गतादुःखेन निर्गतमार्गं शाबाणास्तेषां च भ्रातृभ्रातृलोर्लक्षितौ लक्षणां प्राप्स्येव । लुप्तोत्प्रेक्षा । किंभूताः शिलीमुखालीः कुसुमादपिसुगन्धितदङ्गमलाङ्गमुद्दिश्य पातुकाः पतन्ती लाञ्छिताः । यद्वा कुसुमात्सकाशात्पातुकाः । यद्वा कुसुमगुणत्रयात् कुसुमाद्गुणः पातुकाः यतो गुणस्पृशो गुणाभिलाषिणीर्भ्रातृस्पृशश्च स्वनन्तीः शब्दायमानाः शिलीमुखपदञ्जा

न्तेः कारणम् । अलिवाणौशिलीमुखावित्यसरः ॥ दुर्निर्गतोहिवाणो ध्व
नतिलह्यंचनस्पृशतितेनधातुकोलज्जते । सुगन्धीतिसुपूर्वस्यगन्धस्येदि
तिहत्वम् । पातुकास्तच्छीलपपतेत्युक्त् ॥ ८३ ॥

मरुत्तलत्पल्लवकण्टकैः क्षतंसमुच्छलञ्चन्दनसारसौ
रभम् । सवारनारीकुचसंचितोपमन्ददशमालू
रफलपचेलिमम् ॥ ९४ ॥

मरुदिति । सनलःपचेलिनंपक्वमालूरफलाविष्यफलददर्शकिंभूतंमरुता
ललान्धोविलसन्धोपल्लवाःशाखायाणितेषांकण्टकैःक्षतंमरुद्देवस्तद्भ्रल्लन
विलासंश्रुर्वन्यःपल्लवोविटस्तस्यकण्टकाःकण्टकवतीङ्गा । नखास्तैःक्षतम
थशतस्यपल्लवद्वयपल्लवःपाणित्तस्यकण्टकैर्नखैरितिच्छायायैः । तत्रास
मुच्छलदुद्गच्छञ्चन्दनवत्सारंश्रेष्ठंसीगन्धयस्माच्चन्दनस्यसारंसीगन्धय
स्मादितिच । सारशब्देनघनसारःकर्पूरोल्लवायाश्रीसंयुक्तःसारइति
वा । अतएववारनारीगणिकातस्याःकुचौताज्यांसंचितातुल्याऽर्जितावाठ
पमासाहृश्यंस्यगणिकास्तनतुल्यशोभंवाकुलच्छीकुचमखक्षतादिप्राकृत्यो
क्तेरनीचिलग्नितिवारेतिपदम् । वित्वेशःशिहल्पशैलूपौमालूरश्रीफलावि
त्यसरः । ललतिरुभयपदी । सौरभमितिङ्गन्ताञ्जलपुपूर्वादितिभावेऽण् ।
कर्मकर्तरिकेतिमरुत्पसंख्यानात्यचेलिमम् ॥ ८४ ॥

युवद्वयोच्चित्तनिमज्जनोचितप्रसूनशून्येतरगभंग
हूरम् । स्मरेपुधीकृत्यधियाभियान्धयासपाटला
यास्तत्रकंप्रकम्पितः ॥ ९५ ॥

युवेति । सनलोभियान्धयाभयज्जान्तयाधियायुस्यापाटलायास्तवकंगुच्छं
स्मरेपुधीकृत्यकामतूशीरीकृत्यप्रकम्पितश्चकितः । किंभूतंगुच्छंयुवद्वयोच्छी
पुंसद्वयीतस्याश्चित्तेवेऽन्तः करणेतयोर्मध्येनिमज्जनंपीडनंतस्मिन्नुचि
तानियोग्यानिप्रसूनानिपुष्पाणिनैःशून्येतरंपूर्णगर्जनहूरंमध्यविलयस्यएत
त्पाटलागुच्छंनभवतिकिंतुकामस्यप्रच्छन्नितिवुच्चाकम्पितइत्यर्थः ॥ ८५ ॥

मुनिद्रुमः क्रौरिकतः शितिद्युतिर्वनेऽमुनाऽमन्यत
सिंहिकासुतः । तमिच्छपक्षत्रुटिकूटभक्षितंकला

कलापङ्किलवैधवत्रमन् ॥ ९६ ॥

मुनीति । अमुनानलेनवनेकीरकितः कृष्णाद्युतिर्यस्यसमुनिद्रुनोऽगरस्य
 वृक्षःसिंहिकासुतोराहुरिवामन्यतज्ञातइतिलुभोरुभेक्षाकिलइवाथेवा । किं
 भूतोराहुस्तमित्पदेऽन्वकारपर्वयात्रुटिश्चन्द्रस्यकलाविच्छेदः सैवक्षूटंभ्या
 षस्तेनभक्षितंगिलितवैथवविषुइन्द्रत्तत्संबन्धिनंकलासमूहंवनलुद्गिरनम्
 निपदंशानिसंभावनाहृषनिवृत्तिसंभावनार्थेश्यामवर्णत्वाद्वाहुत्वंश्यामवृ
 त्तस्यकलिकानांशुञ्जत्वादाकारसौम्याञ्चन्द्रकलात्वं, चन्द्राद्गयसनेनव्यज्य
 ते । कीरकाःसंजाताअस्यतारकादित्वादितच् । अथचसिंहिकापुत्रःसिंहः
 शतिद्युतिर्धवलवर्णोभक्षितंश्चापदादिसद्गिरनवनेनन्यतेऽयंसिंह इतितद्
 शनाद्यथाविरहिषीस्यागस्त्यदर्शनाज्जातमितिभावः । शितीधवलमेच
 कावित्यमरः ॥ ९६ ॥

पुराहृठाक्षिप्तुषारपाण्डुरच्छदावृतेर्वीरुधिबहुवि
 श्रमः । मिलिन्निमीलंससृजुर्विलोकितानभस्वत
 स्तंकुसुमेपुकलयः ॥ ९७ ॥

पुरेति । कुसुमेषुपुष्पेषुनभस्वतोवायोःकलयःकीडाविलोलाःसत्यस्तान
 लंमिलिन्निमीलंरुतनेत्रसङ्कोषसदृजुञ्चक्रुः । किंभूताःपुराआदीहृटेनवला
 रकारेणाक्षिप्ताशलितास्तुषारेणहिनेन पण्डुराश्रुदाःपत्राणि यामिस्ता
 स्तथावृतेरावरणस्यसंबन्धिन्यांवीरुधिलतायांबहुविज्रभाः कर्तावशिष्टज
 माःकृतपक्षिज्रमथावाहदलक्षणमावरणमाक्षिप्तंयेनेतिवायुविशेषखाति
 र्यंगादिसंभोगावलीकनसुखादिवशात्कृतनेत्रसङ्कोचमित्यर्थः । विरहिता
 दसह्यत्वाद्वापरसंभोगदर्शनस्यानुचितत्वाद्दामिलकोनिमीलानेत्रापा
 रोयस्य । वीरुधिर्लीलिङ्गत्वाद्योषितिनभस्वतःपुल्लिङ्गत्वान्नायकस्यकुसु
 मेपुकलयःकामक्रीडाः । नेक्षितार्कननग्नान्छानचसंसक्तमैथुनाम्, इतियाद्य
 वलक्यनिषेधात् ॥ ९७ ॥

भता यदुत्सङ्गतले विशालतान्दुर्माः शिरोभिःफलं
 गौरवेणताम् । कथंनघात्रीमतिमात्रनामितैःसवं
 न्दमानानभिनन्दतिस्मतान् ॥ ९८ ॥

गताइति । सनलोऽतिमात्रमतिशयेननामितैः फलगौरवेषु फलबाहुल्येन
 पुण्यजन्यफलाधिक्येन च नमितैः शिरोभिरग्रभागेर्मस्तकैश्चतांधात्रीपृथ्वी
 सुपमातरञ्च वन्दमानान् १५ शतीनमस्कारकुर्वतश्चतान्द्रुमान् सुतांश्च कथं ना
 भिनन्दतिस्व प्रीत्याकंनान् लौषीत् । कांस्तान्येद्रुमायस्याधात्र्याउत्सङ्गत
 सउपरिप्रदेशेऽथवाङ्कस्थले विशालतां वृद्धिं गताः प्राप्तास्तेऽह्युक्तकारिण
 स्तोतुमुचिताः प्रासन् । फलभरनन्नाहिवृक्षाः स्तोतव्याएव विरहित्वाकामिन
 ष्दतिस्मकितुनेतिकामुवां । वियोगतमायतस्मैरोषकारणहेतवः पुष्पवृक्षा
 इव फलवृक्षा अपिनरुक्षिरेइतिभावः । यतोदुःखिते मनसि सर्वमसद्यभिति
 भावः । धात्रीस्यादुपमातापि क्षितिरेप्यामलक्यपीत्यमरः । दधतियांधयं
 तियामितिवाधात्री । धः कर्मणिष्टृक्कितिष्टृनिषित्वाङ्गीष् । मामितैरिति
 ष्वल्लह्लेतिपाक्षिकमित्वम् ॥ ८८ ॥

नृपायतस्मै हिमितं वना निलैः सुधीकृतं पुष्परसैरह
 मंहः । विनिर्मितं केतकरेणुभिः सितं वियोगिनेद
 त्तनकौमुदीमुदः ॥ ९९ ॥

नृपेति । अहर्महोऽह्नीदिवसस्यमहस्तेजस्तस्मै वियोगिने नृपायकौमु
 दीमुदश्चन्द्रिकाजनितात्सन्तोपान्नादत्त । किंभूतमहर्महो वनानिलैरुद्या
 नवायुभिर्हिमितं हिमीकृतं पुष्परसैर्मकरण्डैः सुधीकृतमसृतीकृतं केतकरेणु
 भिः केतकीकुसुमपरगैः सितं श्वेतं विनिर्मितं कृतं चन्द्रिकातुल्यमपिदिवसेते
 जोविरलित्वात्तस्य चन्द्रिकादुःखदायिनीतिदुःखज्जातमित्यर्थः । अहर्म
 हः कौमुदीदिव्यस्वरूपकंतस्मैमुदोनादत्तइतिवा । शैत्यादिगुणयोगादह
 मंहस्तस्मैमुदोदत्तनकौमुदीतिवा । शैत्यादिगुणयोगेनदिवसतेजःसुखा
 करददौ । कौमुदीमुदो नददाधितिवा । दिवसतेजःकौमुदीजन्यहर्षोक्ता
 दत्तकिमपितुददावेवेतिवा । अहर्महइति रोऽसुपीतिरेफः ॥ ९९ ॥

अयोगभाजोऽपि नृपस्य पश्यतात देवसाक्षाद्मृतां
 शुमाननम् । पिकेनरोपारुणचक्षुषामुहुः कुहूरुता
 हूयतचन्द्रवैरिणी ॥ १०० ॥

अयोगेति । अयोगभाजोपि छिरहियोपि नृपस्य नलस्य तत्प्रसिद्धमाननम्

खंसादादबाधितत्वेनामृतांशुं चन्द्रमेवपश्यतापिकोनकोकिलेनचन्द्रवैरिण्य
भावास्यामुहुराह्वयताऽऽकारिता । किंभूतेगपिकेनानेनमुखेनदिरहित्वा
नृत्तानेनभवितव्यंतदधुनापिनस्त्रायतीतिरोपेणकोधेनादखेरक्तेचक्षुपीय
स्य तथाकुहूःकहूरितिरुच्छब्दोयस्य कुहूरितिरौतीतिवा कुहूरिति रुच्छब्द
स्ततोऽन्वास्याऽऽकारिताउत्तनिश्चयेकिंत्वयैवा । चन्द्रवैरिणीकुहूरितिवा
योजना । विरहेपिचन्द्राधिक्यंमुखस्यसददेवपागडुदादिगुणोपेतमेवेतिपा ।
कुहूःस्यात्कोकिलालपोनष्टेन्दुकलयोरपीसिद्विधः । पिकस्यनेत्रेस्वभावेनै
वरक्तेशब्दश्चकुहूरितितत्रैतत्सर्वमुत्प्रेषितम् ॥ १०० ॥

अशोकमर्थाञ्जितनामताशयाऽगतानशरण्यगृह
शोचिनोऽध्वगान् । असन्यतावन्तमिवैषपल्लवैःप्र
तीष्टकामज्वलदह्णजालकम् ॥ १०१ ॥

अशोकमिति । एषनलोऽशोकवृक्षमेवंभूतमिवाऽसन्न्यताऽर्षेभयत्सेवया
शोकानभवतीत्येवंरूपेणान्वितसऽन्वर्थेनाभयस्यतस्यभावोऽर्थाञ्जितना
मतातस्याशयाऽभिलाषेशाऽऽगताभ्रान्गृहशोचिनःस्त्रीशोचिनोऽध्व
गान्पान्यानवन्तमितिवान्यतेत्यन्वयः । पुनःकिंभूतंपल्लवैः शाखायैः
कृत्वाप्रतीष्टकनी कृतकानस्यष्वलदारक्तनखंजालकमक्षसूहीयेनाखरू
पाणिजालकानिकलिकायेनेतिवा, यतः शरण्यंशरण्येणसोसाधुमन्योपिशर
ण्योऽरिशलाशिखाङ्गेवृक्षान्शरण्यगतान्प्रतिपल्लवैरवन्तमितिवा । का
मस्यष्वलदह्णजालकमानेयाखकारहंयेनेतिवा । अर्थाञ्जितनामताशया
शरण्यगतान्पान्यानवन्तमारयन्मितिवाऽसन्न्यताऽवनम्नारणार्थमेवेति
तात्पर्यं । यतःशरण्येभारण्येसाधुंसनर्थेपयिकानांकासाङ्गेज्योभयंतामितुपुप्या
न्तराद्धारणान्यत्रैवविद्यन्तेतदशकानशलाशिखाङ्गस्तेगृहीत्वाऽयमेवमार
यतीतिप्रकृतौपयिकत्वादयमेवार्थःसाधीयान् रक्तान्यशोकपुप्याङ्गिदृष्टा
पान्याव्यथनहृत्यर्थः । शरण्यंशरण्येभारण्येःशरण्यंरक्षणेगृहे । गृहाःपरन्यांगृहे
रक्षताइतिविश्वः । द्वारकोजालकंस्त्रीबेकलिकाकोरफःपुनानित्यमरः । शर
णेसाधुरितितत्रसाधुरितियत् । अध्वगान्शक्तान्यन्ताप्येतिडः ॥ १०१ ॥

विभ्रासवापीतटवीचिवादानात्पिकालिगीतैःशि

खिलास्यलाघवात् । वनेऽपितौर्यत्रिकमारराधतं
 क्लभोगमाप्नोतिनभार्यमागूजनः ॥ १०२ ॥

विलासेति । तौर्यत्रिकं नृत्यगीतवाद्यरूपकर्तृवनेपितं नलभारराधाऽऽ
 राधते स्वकस्माद्बिलासार्थं कीडाथं वा पीदीर्घिकातस्यास्तटे तीरे वीचिवा
 दनातरङ्गनादात्तथापिकाः कोकिलाअलिनोत्रभरास्तेषाङ्गीतेर्गानात्प
 कानामालिः पङ्क्तिर्वातथाशिखीनामयूराणांलास्यं नृत्यन्तस्यलाघवाद्वा
 तुयादत्रार्थान्तरन्यसन्नाह । क्वेति । भग्यभाक्दैवयुक्तोजनः पुरुषः क्व
 कस्मिन्स्थानेभोगंसुखंसुखसाधनवानामप्रोत्यपितुसर्वत्रापिप्राप्नोतिविरहि
 यस्तौर्यत्रिकंसुखायन तथापिमयूरादीनांसेवाव्यापारोदाशंतीनतुतस्थन
 लस्वीकारोभुज्यतइतिभोगइतितेषांवास्तवीनिरुक्तिरस्येव नलस्यसातदा
 नास्तिभाभूतथापिभोगस्य । यथानीरागजनसमीपस्थायुवतिर्युवतिरेवाऽ
 खिलतौर्यत्रिकन्तंपुरवद्नेपिरराधहिंसितवद्भाग्यभाक्शुभाशुभकर्मभाक्
 सुखदुःखान्यतरसाक्षात्कारलक्षणंभोगंकुत्रनाप्नोत्यपितुसर्वत्रापि । योहिंसु
 खीसस्थानान्तरेपिसुखंप्राप्नोति यस्तुदुःखीसस्थानान्तरेगतोपिदुःख्येवेति
 वा । सुखिनस्तस्यवनेपिसुखप्रतिपादनंप्रसङ्गकृतम् । भाग्यंशुभात्मकविधी
 स्याच्छुभाशुभकर्मशीतिविश्वः । अलीतिइत्यन्तम् इकारान्तत्वेऽप्यन्तत्वा
 त्पूर्वनिपातः स्यात् ॥ १०२ ॥

तदर्थं मध्याप्यजनेनतद्वनेशुकात्रिमुक्ताः पटवस्तम
 स्तुवन् । स्वरामृतेनोपजगुश्चसारिकास्तथैवतत्पौ
 रूपगायनीकृताः ॥ १०३ ॥

तदर्थमिति । जनेनलोकनेतदर्थंनलस्तुन्यर्थमेवाऽध्याप्यपाठयित्वातद्व
 नेनलोद्यानेधिमुक्ताः पटवः स्फुटवाचः शुकास्तंनलमस्तुवंस्तथैवतेनैवप्रका
 रेशतद्विमुक्ताः स्फुटवाचः सारिकाअपिस्वरामृतेनतंनलमुपजगुस्तुष्टुः ।
 किंभूतास्तस्यपीठंपंपराकनस्तस्यगायनागायन्यश्चकृतागायनीकृताजनेने
 ति शेषः । उभयोर्विशेषणसारिकाशामेवया । अनेनस्तुतिविरुदाबलिपा
 ठकाः सूचिताः अध्याप्येति कीङ्जीनांणावित्यात्वम् । गायनीकृताइत्य
 त्रल्युद्धेति ल्युटतद्यधि ॥ १०३ ॥

इतीष्टगन्धाढ्यमटन्वसौवनंपिकोपगीतोऽपिशुक
स्तुतोपिच । अदिन्दतामोदभरंवहिश्चरंविदर्मसुभू
विरहेणनान्तरम् ॥ १०४ ॥

इतीति । असीनलइतिपूर्वां कप्रकारेणवनमटन् परिज्वमन्सन्बहिष्
रंवाह्यमानोदभरंसौरज्यातिशयनविन्दतप्राप विदर्मसुभू र्भेमीतस्याविर
हेणान्तरमानोदभरं हर्षातिशयनलेभेबहिष्परनितिक्रित्याठः । तत्रपरं
केवलम् । किंभूतंवनमिष्टगन्धाढ्यमिष्टेनाभीष्टेनगन्धेनसौरज्येणाढ्यंसमृद्धं
किंभूतोसौपिकोपगीतोपितथाशुकस्तुतोपि । आनोदोहर्षगन्धयोरिति
विश्वः ॥ १०४ ॥

करेणमीननिजकेतनंदधट्टुमालवालांबुनिवेशशंक
या । व्यतर्किसर्वतुघने वनेमधुंसमित्रमत्रानुसर
न्तिवस्मरः ॥ १०५ ॥

करेणेति । सनलःसरइवव्यतर्किलोकैरितिशेषः । किंभूतःस्मरःसर्वेच
तेऽतवक्षसर्वेत्तवरतैर्घनेसंपूर्णेऽत्रास्मिन्वनेमित्रंसहायंमधुंसन्तमनुसर
न्मृगयमाणोनिजकेतनंचक्रवर्तिषिन्हव्यजरूपंचनीनंलक्षणभूतरेखारूपं
सत्स्थंद्रुमालामालवालेषुअरन्नुतस्मिन्निवेशशङ्कयाकरेणदघट्टधारयन् । इ
यदितिमान्यलाहितिनृपिषः । आलूयतेखन्यतइत्यालवालमौषादिक
आलचप्रत्ययः ॥ १०५ ॥

लताबलालास्यकलागुरुस्तरुप्रसूनगन्धोत्करपश्य
तोहरः । असेवतामुंमधुगन्धवारिणिप्रणीतलीला
प्लवनोवनानिलः ॥ १०६ ॥

लतेति । वनानिलोऽमुंनलमसेवत । किंभूतोलतारूपाअब्रलास्तासां
लास्यकलानृत्यविद्यातस्यागुरुरध्यापकस्तथातरुणां प्रसूनानिपुष्याणिते
षांगन्धोत्करस्यगन्धसमूहस्यपश्यतोहरश्चोरस्तथासधुपुष्परसन्तल्लक्षणो
वारिणिगन्धोदके प्रणीतंकृतंलीलाप्लवनंजलकीड्यायेनमधुगन्धाढ्यंनलसर
इतिकेचित् । कनेणविशेषणत्रयेणानन्दत्वसुगन्धत्वशीतलत्वानिसूच्यन्ते ।
एवंविधोवायुः कार्यसिद्धेःसूचकोऽन्योप्येवंविधःपीठमहादिःपरिधारको

मायकंसेवते । पश्यतोहरइतिपद्मीचानादरइतिपठ्यावाक्दिक्पद्यद्ध्यो
शुक्तिदग्दहरेद्वित्यलुक् ॥ १०६ ॥

अथस्वमादायभयेनमन्थनाच्चिरत्नरत्नाधिकमुच्चितं
चिरात् । निलीयतस्मिन्निवसन्नपांनिधिर्वनतडा
गोददुशोऽवनीभुजा ॥ १०७ ॥

अथेति । अथानन्तरमवनीभुजाराद्यानलेनसतष्टान्तेऽपांनिधिरिवसमु
द्रद्वयददुशेलुप्तोत्प्रेक्षा । किञ्जुतश्चिराद्दुक्कालेनोच्चितंवृद्धिंप्रापितंतथा
चिरत्नैश्चिरंतनैरनैरेवावतादिभिरधिकपूर्वतान्यसहायान्येषासकिदानीं
तुतान्येषबहुनिजातानितेश्योधिकंवास्वंधनंसन्थनाद्भयेनादायगृहीत्वात
स्मिन्वनेनिलीयतद्वागुरुपेथैवतिरोहितीभूयनिवसन्समुद्रोपनयोदकवा
हुत्वंअप्यन्तेतस्मिन्वनेसन्विद्यमानइतिपठेसान्नादुत्प्रेक्षा । अन्योपिध
नीराजादिपीडनाद्भयेनसर्वस्वंगृहीत्वानिरुपद्रवेदेशान्तरेगुप्तीवसति । र
त्नंस्वजातित्रेष्टेपीत्यनरः । तद्वागइतितदघ्राघातइत्यस्वात्पिनाकादय
द्येत्युशादिसूत्रेणाकप्रत्ययेसिद्धम् । अन्यनादितिभीत्रेत्यपादानत्वम् ।
चिरत्नेतिचिरपरत्परादिभ्यस्तोवक्तव्यइतिन्नः ॥ १०७ ॥

पयोनिनीनाभ्रमुक्कामुक्कावलीरदानंतोरगपुच्छसु
च्छवीन् । जलाद्धंरुद्धस्यतटांतभूभिदोमृणालजा
लस्मिषाद्भवमारयः ॥ १०८ ॥

समुद्रघर्षानाह । अग्रेपयोपिलक्ष्मीमुपीतितद्वागपिशेषणादेवपयोपि
लक्ष्मीमुदत्वनाहाष्टभिः पयइतिसकःयस्तद्वागोशृणालंजालस्यचिससमूह
स्यमिवाद्दध्याजात्पयसिनिनीनामग्नाभ्रमुक्कामुक्काएरायतास्तेपामाव
लीसमूहस्तस्वारदाभ्रभारकिंभूतान्दान्अनन्तोरगोऽनन्तसञ्चकडरगः
शेषस्तान्यपुच्छकट्टसुच्छवीन्शोभनदीपीन्सच्छवीनितिपाठेसदृशदीपी
नक्तिभूतस्यशृणालजालस्यजलेनाद्धंरुद्धस्यअर्धोवृत्स्वरूपस्यतथातटान्तैत
टसमीपेयामूर्ध्निक्तांभिनतीतितटान्तभूभिदस्तस्यामाकगठमग्नत्वाद्देरा
यतानदृश्यन्तेकिंतुदन्ताएवदृश्यन्तेपूर्वगुत्तुएकएवैरावतआसीद्भुनानुव
रयइत्यर्थः । आवलीपदेनरत्नाधिकत्वसूचितमेवमुत्तरत्नापिरत्नाधिक्यं

दृश्यम् । तटान्तभूमेत्त्वदन्तानामपिविशेषणं । कमेर्नलीकेतिनिषेधाभा
वाद्भ्रसुकामुकाइतिषष्ठीसमासः । सञ्चधीनित्यत्रसमानस्येतियोगविभा
गात्समानस्यसः ॥ १०८ ॥

तटान्तविश्रान्ततुरङ्गमच्छटास्फुटानुबिम्बोदितचुं
वननयः । बभौचलङ्घीचिकशांतशातनैः सहस्रमुच्चैः
श्रवसामिवाश्रयन् ॥ १०९ ॥

तटेति । यस्तडागस्तटान्तकूलप्रान्तेविश्रान्ताः स्थितानस्तुरङ्गमच्छटा
अश्रुसमूहास्तेषांस्फुटं प्रकटमुदितोऽनुबिम्बः प्रतिबिम्बस्तस्य चुम्बनेनसंब
न्धेनतत्प्रतिबिम्बनिषेधेत्यर्थः उच्चैः श्रवसांसहस्रमाश्रयन्निववभौ । किंभू
तंसहस्रं वीषयएवकशाश्रुताइत्यस्तासामन्ताः प्रान्तास्तैर्यानिशातनानि
तैश्चलञ्चलं प्रतिबिम्बितं वरुत्तरङ्गशाञ्चलनिवप्रतिभातितत्रताडि
तत्वेनचलत्वमुत्प्रेहागर्भेनलाघानांउच्चैः श्रवः साम्यञ्चद्योत्यते । अश्वादे
स्ताडनीकशैत्यनरः ॥ १०९ ॥

सिताम्बुजानानिवहस्ययश्चल्लाद्वभायलिश्या
मलितोदरश्रियां । तमः समच्छायकलङ्कसङ्कुलकु
लंसुधांशोर्वहलंबहन्म्यहु ॥ ११० ॥

सितेति । यस्तडागःसिताम्बुजानांश्वेतोत्पलानानिवहस्यसमूहेस्यचल्ला
द्वनिषात्सुधांशोश्चस्यबहलंसान्द्रं विलृतं वाकुलं वृन्दवहन्सनंबहुअति
शयेनवभौशुशुभे । किंभूतानांअलिभिर्ज्वरैः श्यामलिताश्यामलीकृतोदर
श्रीर्भेष्यशोभायेषां किंसूतंकुलंतमः समच्छायोऽथकारसदृशशोभोयः कलङ्क
रतेनसङ्कुलंब्याप्तम् । श्रियानितिभाषितपुंश्चत्वात्पुंक्तम् ॥ ११० ॥

रथाङ्गभाजाकमलानुषङ्गिणा शिलीमुखस्तोमस
खेनेशार्ङ्गिणा । सरोजिनीस्तम्बकदम्बकैतवान्मृ
णालशेषाहिभुधान्वय्यायियः ॥ १११ ॥

रथेति ॥ यस्तडागःसरोजिनीकमलिनीतस्याःस्तम्बकदम्बो गुल्मसमूह
स्तस्यकैतवाद्निषादकमलिनीगुल्मसममूहेनैवशाङ्गिणाश्रीकृष्णेनान्वया
त्पुंशुत्तः कृष्णेहिसमुद्रेशेतैकदम्बपदप्रयोगसामर्थ्याच्चर्षार्ङ्गिणेतिजा

तायेकवचनम् । किंभूतेनरथाङ्गचक्रचक्रवाकश्चतद्गजा तथाकमलालक्ष्मीः
कमलमुत्पलंतथातेनवासहाऽनुषङ्गःसम्बन्धोऽस्यास्तीतितेन, तथाशिलीमु
खस्तोमोज्ज्वरसमूहस्तसखेनतत्सदृशेनतद्दृष्ट्यामेनतत्सहितेनच बाण
समूहसहितेनवातधामृशालनिवशेषाहिःसएवमूःशयनस्थानंयस्यमृशाला
न्येवशेषाहिर्भूरुत्वतिस्थानंयस्य ॥ कमलानुषङ्गोत्पलेनिः ॥ १११ ॥

तरङ्गिणीरङ्गजुषःस्ववल्गुमास्तरङ्गरेखाविभरांबमू
वयः । दरोद्गतैःकोकनदौघकोरकैर्धृतप्रवालाङ्कु
रसंचयश्चयः ॥ ११२ ॥

तरङ्गिणीरिति ॥ यस्तडागस्तरङ्गरेखास्तरङ्गमालाएवतरङ्गिणीर्नदीर्षि
भरान्बभूवव्यस्तरूपकम् । किंभूताअङ्गजुषोमध्यशेविनीश्चतथास्ववल्गुभाः
स्वप्रियाःप्राणेश्वरीश्च । किंभूतस्तडागोदरोद्गतैरीषदुद्भूतैःकोकनदौघार
क्तोत्पलसमूहास्तेषांकोरकैर्मुकुलैःकृत्वापृतःप्रवालाङ्कुरसम्बन्धोविद्रुमाङ्क
रसमूहोयेन समुद्ग्रेनद्यःप्रविशन्तिविद्रुमाङ्कुराश्चबहवःसन्तितथाऽत्रापीति
समुद्गसाम्यम् ॥ ११२ ॥

महीयसःपंकजमंडलस्य-यश्छलेनगौरस्यचमेचक
स्यच । नलेनमेनेसलिलेनिलीनयोस्त्विषंविमु
ञ्चन्विधुकालकूटयोः ॥ ११३ ॥

महीयसइति । यस्तडागोनलेनमहीयसोमहृत्तरस्यगौरस्यश्चितस्यतथा
मेचकस्यनीलस्यपङ्कजमण्डलस्यकमलसमूहस्यच्छलेनव्याजेनसलिलेनिली
नयोर्नमग्नयोर्विधुकालकूटयोश्चन्द्रविषयोस्त्विषंदीप्तिंविमुञ्चन्नुद्विग्नव
मेनेशङ्कितःसमुद्ग्रेयथाचन्द्रोविषञ्चतिष्ठतितथाऽत्रापीति । विधुरमृतनि
तिकैचित् ॥ ११३ ॥

चलीकृतायत्रतरङ्गरिङ्गणैस्वालशैवाललतापरंम्प
राः । ध्रुवंदधुर्वाडवहव्यवाडवस्थितिप्ररोहत्तम
भूमधूमतां ॥ ११४ ॥

चलीकृताइति ॥ यत्रयस्मिंस्तडागेतरङ्गरिङ्गणैस्तरङ्गखलनैश्चलीकृताया
लिताअवालामहन्वःशैवाललतास्तासांपरंपराःसमूहावाडवहव्यवाडवाड

वानलरत्नस्यावस्थितिरवस्थानन्नेनप्ररोहत्सोऽतिशयेनप्रादुर्भूतोभूनावा
हुत्वंयस्यैवंविधोबोधूसस्तस्यभावस्ततातांदधुरितिश्रुंशङ्के समुद्रेवहवा
नलास्तिष्ठतितद्दवापि । प्ररोहत्तमधूनधूनमतामितिक्वचित् तत्रप्ररोहत्
सोधूनभूनायासानिति । बहेश्चेत्यस्यैवंदसत्वस्यप्रायिकत्वाद्ब्यवाहि
त्यत्रयिबः बहोर्नावोभूनेतिबहोर्लोपोभूवबहोरितिसिद्धं ॥ ११४ ॥

प्रकाममादित्यमबाप्यकंटकैः करम्बितामोदम
रविवृषवती । धृतस्फुटश्रीगृहविग्रहादिवा सरो
जिनीयत्प्रभत्राप्सरायिता ॥ ११५ ॥

प्रकामनिति ॥ यत्प्रभवायस्मात्प्रभवत्पत्तिर्यस्याःसासरोजिनीकम
लिनीदिवाऽप्सरायिताऽप्सरस्रवाधरिताऽप्सरस्तुत्या । किंजुता आदि
त्यंसूर्यमबाप्यप्रकामनतिशयेनकण्टकैःकरम्बिनाव्यामाऽऽनोदभरंसीगन्ध
बहुत्वंविवृषवतीप्रकटयंती तथाधृतः स्फुटानिविकसितानिश्रीगृहाणिक
मलानितान्येवविग्रहःशरीरंयया अयैवंविधाः प्रकामं प्रकृष्टमदनंआदित्यं
देवंप्राप्यरोमान्दिताहर्षेप्रकटयन्त्योदिवास्वर्गेणधृतःस्फुटायाःप्रकाशना
नायाःश्रियःशोभायाःगृहस्थानंविग्रहःशरीरंयासांताम्रप्सरसोपि । आदि
त्यनितिदित्यदित्येतिश्वःअप्सरायितेतिकर्तुःक्यञ्सलोपश्चेतिक्वञिओ
जसोप्सरस्रत्यादिनासलोपः ॥ ११५ ॥

यदंबुपूरप्रतिबिम्बितायतिं मरुतरङ्गैस्तरलस्तट
द्रुमः । निमज्जमैनाक्रमहीभूतःसतस्ततानपक्षा
न्ध्रुवतःसपक्षतां ॥ ११६ ॥

यदिति ॥ यस्पतडागर्वाऽनुमःउदकस्यपूरेप्रवाहेप्रतिबिम्बिताप्रतिक
लिताऽऽयतिर्द्वैष्येयस्यैवंभूतस्तटद्रुमसोरीरवृक्षोनिमज्ज्याऽन्तर्निनीयसतो
विद्यमानस्यमैनाक्रमहीभूतोमैनाक्रमपर्वतस्यसपक्षतांसमानतांपक्षसाहि
त्यंचततानविसारयामास मैनाकइवैस्थितइत्यर्थः । किंभूतःमरुतरंगैर्वा
युवालितोर्निभिस्तरल्लक्ष्मलःकिंभूतस्य पक्षान्ध्रुवतः कंपयतःअत्रवृक्षप्र
तिबिम्बःसमुद्रेमैनाकस्तिष्ठति ॥ ११६ ॥

पयोध्रिलक्ष्मीमुषिकोलिपत्वलेरिरंसुहंसीकलनाद

सादरं । सतत्रचित्रविचरन्तमतिके हिरण्मयंहंस
मनोधिनिषधः ॥ ११७ ॥

पयोधीतिपुष्पं । सनलरतत्रतस्मिन्केलिपल्वले कीडात्पसरसिचित्रं प्रति
केविचरन्तहंसीसनीपेगच्छंतं हिरण्मयं कुचर्षभयंहंसं अत्रोप्यऽज्ञासीत् किंभू
ते पयोधिः समुद्रस्तस्य लक्ष्मीं शोभां पूर्वास्त्राब्धितत्त्वप्रकारेणानुष्णातीति
किंभूतंहंसं रिरंभूरंतुभिर्बुद्धंसीतस्याः कलनादोऽव्यक्तमपुत्रच्चनिरुत्तसा
दरं साभिलापंचित्रं सुवर्षभयत्वादाश्चर्यकारकं वा अतिकेपल्वलसनीपेयापू
र्वोक्तप्रकारेणातिवर्षितस्यपल्वलत्वमनुचितं तत्तुनलभ्यकीडासरइतिबु
ध्यापल्वलशब्दप्रयोगइति अथचधित्तरत्वात्समुद्रतुल्येविलासित्वात्पल्व
लतुल्येशरीरेविचरन्तंहंसंपरमात्मानं काश्चिद्योगीपश्यति रिरंभुर्हंसोशक्ति
स्तस्याः कलनादेसादरं हिरण्मयत्वं हिरण्मयः पुरुषइति श्रुतेः विहरंतमि
तिक्रचित् हिरण्यस्यविकारइत्यर्थेनयदिदांविदनायनादिनाहिरण्मयः सा
धुः अयोधीतिकर्तरिचिष् ॥ ११७ ॥

प्रियासुबालासुरतक्षमासुचद्विपत्रितंपल्लवितंचवि
भ्रतम् । स्मरार्जितं रागमहीरुहङ्कुरंभिषेणचउचो
श्ररणद्वयस्यच ॥ ११८ ॥

प्रियास्त्विति ॥ किंभूतं बालासुप्रियासुरतक्षमासुचसुरतसमर्थासुप्रियासु
चंचोर्भिवेशचरणद्वयस्यचभिषेणद्विपत्रितंद्विपत्रयुक्तंपल्लवितंपल्लवयुक्तंच
स्मरार्जितं कानोत्पन्नं रागोऽनुरागस्तज्जल्लयोमहीरुहोवृक्षस्तस्यांकुरं विज्र
तं यथाक्रमंधारयन्तंबालासुरप्रत्योनुरागः प्रौढासुभूयानित्यर्थः पत्रद्वयसाम्यं
चञ्चुपुटस्यानेकां हुंसीसंपीगाञ्चरणद्वयस्यपल्लवसाम्यं राजहंसस्यचञ्चुचर
णं लोहितं द्विपत्रपल्लयाज्यांतारकादित्वादित् च विज्रतमितिनाज्यस्तादि
तिनुमभावः चञ्चुपुटस्यद्विपत्रितत्वाद्बालासुप्रियासुचंबलादिव्यापारः प्रौ
ढासुचरणद्वयस्यपल्लवितत्वात्सर्षांगीशब्दतिसूचितम् ॥ ११८ ॥

युग्मम् महीरुहं नद्रस्तमवेक्ष्यसक्षणांशकुन्तमैकान्त
मनोधिनांदिनम् । प्रियात्रियोगाद्विधुरोपिनिर्भ
रंकुतूहलाक्रान्तमर्नामनागभूत् ॥ ११९ ॥

महीति॥समहीमहेन्द्रःपृथ्वीन्द्रःप्रियावियोगाङ्गैनीविरहाकिर्भरमत्यन्तं
विधुरोऽपिबिह्वलोपितंशकुन्तंहंसंक्षयंमुहूर्तमवेद्याऽवलोक्ष्यमनागीषत्कु
तूहलेनकौतुकेनाक्रान्तंमर्षोऽतःकरणंयस्यैवंभूतोऽभूत् ॥किंभूतंयतएकात्ते
ननियमेनसर्वदाऽभीक्ष्णंवाचनोयिनोदयतिरञ्जयत्येवंशीलम् ॥ ११६ ॥

अवश्यमभ्येष्यन्नत्रग्रहग्रहा यथादिशाधावतिवेध
सःस्पृहा । तृणेनत्रात्येवतयानुगम्यते जनस्यचि
त्तेनभृशावशात्मना ॥ १२० ॥

विरहित्वेऽपितस्यकुतूहलाक्रान्तत्वंकुतइत्यपेक्षायांकिविरधान्तरन्यासेनो
त्तरमाहससैन्यनलदर्शनेनातिभीतःकथंतत्रनिदद्रावित्युत्तरस्योक्ताकारुणा
यानुत्तरस्योक्तसमर्थनार्थेवाऽर्थोत्तरन्यासनाह॥अवश्येति॥अवश्यंनियमेन
अश्वेषुभवितव्येषुशुभादिषुविषयेऽनवग्रहोऽवाप्यमानोनिर्गलोग्रहोऽभि
निवेशःप्रसवोयस्याःसावेधसोब्रह्मणःस्पृहावांछाययादिशायेनार्थेयथा
वतिगच्छतितयादिशातेनैवमार्गैश्चजनस्पलोकस्पचित्तिसावेधसःस्पृहाऽनु
गम्यतेयथाविधिःप्रैरयतितथालोकःकरोतीत्यर्थः॥किंभूतेनचित्तेनप्रशमत्य
र्थंभवशोऽनधीनआत्मास्वरूपंयस्यतेनविधिस्पृहाधीनेनेत्यर्थःयथाऽप्रति
बन्धावात्याययादिशाधावतितयादिशानिःसारत्वाद्वातपरतन्त्रेण द्यौन
सावात्याऽनुगम्यतेतथेत्यर्थः ॥अवश्यंभाविषैमीपरिणयानामुकूलेविधिप्रै
रितेहंसैकौतुकंपुष्कमितिभावः । विधिप्रैरितत्वादेवनलस्वीकृतस्वोयग्र
हणपूर्वकमोचनद्वारानलस्योपकारार्थेसैन्यसंनिधावपिबुद्धिपूर्वेनिदद्राविति
भावः । यद्वाऽप्यनेनाऽऽकारेणतेननञ्जातस्तथापिविधिवशादेवभाविन्य
पिसुखेऽन्तःकरणंसोत्साहंजातमितिभावः । अवश्यमभ्येष्यतिमयूरव्यंस
कादित्वात्समांसःलुण्पेदवश्यमनहृतिमलोपः ॥ १२० ॥

अथाऽवलम्ब्यक्ष्णमेकपादिकान्तदा निदद्रावुप
पत्त्रलंखगः । सतिर्यगात्रजितकन्धरःशिरः पि
घायपक्षेणरतिक्रमालसः ॥ १२१ ॥

अथेति॥अथानन्तरंसखगोहंसस्तदास्मिन्समयेरतिक्रमेनसुरतस्त्रेदेना
ऽलसःसन्तपपत्त्रलंसरःसमीपेक्ष्य नदद्रौनिद्रान्बभूव ॥ किंरुत्वापक्षेणशि

रःपिधायाऽऽद्या किंभूतः तिर्यगावर्जितानत्रीरुताकंधरायीवायेनसः पु
नःकिंरुत्वा एकश्चासौपादश्च एकपादःसोऽस्यांस्थिताश्रुतीतितांस्थितिभ
वलनश्याऽङ्गीरुत्वा पक्षिजातिरियं एकपादिकाभितिवहुत्रीहौकुम्भपद्मदि
प्रेकपदीशब्दस्यपाठात्पादश्चान्तलोपेपादोऽन्यतरस्याभितिङीपिभत्वा
त्पदादेशे एकपदीनितिप्राप्तेन कर्मधारयान्त्वर्थायद्व्यत्येकाक्षरात्कृतोजातेः
सप्तम्यां चनतौस्मृतावितिचानित्यत्वाद्दनाश्रित्योक्तकर्मधारयादरत्यर्थेठनी
कादेशेसमर्थनीयम् उपपल्लवमिति सामीप्येऽव्ययीभावः ॥ १२१ ॥

सनालमात्मानननिर्जितप्रभं ह्रियानतंकाञ्चनम
म्बुजन्मकिम् । अत्रुद्धतंद्भुमदशडमण्डितं स
पीतमम्भःप्रभुञ्चाभरंनुकिम् ॥ १२२ ॥

सनालमिति॥सनलस्तंहंसमित्यम्बुद्वतर्कितवान् । इति किं एकचरणाव
स्थानात्सनालंनलसहितमात्मनः स्वस्याऽननेनमुखेननिर्जिताप्रभायस्या
ऽतएवद्विज्यालज्जयानतंनम्रकाञ्चनसौवर्णमम्बुजन्मकमलमेतत्किं तथाच
रणास्यरक्तत्वाद्द्विद्भुमदशडेनमण्डितमलङ्कृतंपीतंपीतवर्णमम्भःप्रभोर्वरुणा
स्यधामरंकिमितितर्कितवान् कनकंसनालंचामरंचसदृशंभवतिकाञ्चनमि
तिविकारेऽनुदात्तादेशेत्यन्वजतादित्वाद्वा अत्रुद्धेतिसुष्यतेलुंङिफपस्तथो
र्थाश्चइतिधादेशेरूपं ॥ १२२ ॥

कृताव्रगोहस्यहयादुपानही ततःपदेरेजतुरस्यधि
भ्रती । तयोःप्रवालैर्वनयोस्तथाऽम्बुजैर्नियोद्भुका
मेकिमुद्बद्धवर्मणी ॥ १२३ ॥

कृतेति॥ततोऽनन्तरंहयादश्चात्कृतावरोहस्यकृतोत्तरणस्याऽस्यनलस्यपदे
चरणौरेजतुःशुशुभाते॥किंजलेपदेउपानहीविज्रतीधारयसाथे तत्रोत्प्रेक्षते
तयोःप्रकृतयोर्वनयोःकाननोदकयोःयथाकमंप्रवालैःपल्लवैस्तथाऽम्बुजैःसह
नियोद्भुकामेसङ्गामयितुकामेसतीवद्धवर्मणी वद्धवर्मकवचंयान्यांतेकिमुसं
म्भाषनायांतथासमुच्चये अत्रनियुद्धंयुद्धमात्रंनतुवाहुयुद्धं तन्पदेपल्लवरको
त्पल्लतुल्ये इतिसूचितं योद्भुकामोवद्धकवचोभवति । यनेसलिलकाननेइत्य
भरःउपानहावितिनहिर्वृत्तीतिदीर्घः रेजतुरितिकणांचसमानामित्येत्वा

न्यासलोपी ॥ १२३ ॥

विधायमूर्तिकपटेनत्रामनी स्वयंबलिध्वंसिविडं
त्रिनीमयम् । उपेतपार्श्वश्चरणेनमौनिनानृपः
पतङ्गसमधत्तपाणिना ॥ १२४ ॥

विधायेति ॥ अयं नृपः पाणिना हस्तेन पतङ्गं हंसं स्वयमेव समधत्त पृतवान् ॥
किं कृत्वा कपटेन बलिध्वंसीनारायणस्तस्य विडं त्रिनीमनुसरणशीलां वामनीं
ब्रह्मानूर्तिं स्व रूपं विधाय कृत्वा । किंभूतः सौमिना निःशब्देन चरणेन गमनेन
वोपेतः प्राप्तः पार्श्वो हंससानीष्यं येन त्रिविक्रमोपि बलसिद्धलियितुं वाननाव
तारनूर्तिं कृत्वा ऽकाशगामित्वा निःशब्देन चरणेन गमनेन वा प्राप्तः सूर्यपार्श्वो ऽ
भवत् सूर्यहस्तेनास्त्रास्त्रीदिव्यागमः पक्षिधारणजातिरुक्ता । वामनीति स
म्बन्धे शिङ्गीपृगौरादित्वा ङ्डीषुवा ॥ १२४ ॥

तदाह्वमात्मानमवेत्यसंभ्रमात्पुनःपुनः प्रायसदुत्प्ल
वायसः । गतो विरुत्योद्द्वयनेनिराशतां करोनि
रोद्दुर्दशतिस्मकेवलम् ॥ १२५ ॥

तदात्तमिति ॥ संहंसः आत्मानं तेन न लेनात्तं पृतमवेत्यज्ञात्वा संभ्रमाद्
यात्पुनःपुनरुत्प्लवायोद्द्वीनगमनाय प्रायसत् यत्नं चक्र ॥ अनंतरमुद्द्वयने
निराशतानिः प्रयत्नत्वमाशाराहित्यं वागतः प्राप्तः सन् विरुत्योद्द्वयने
त्वाको बलं निरोद्दुर्दशतिस्मकेवलम् । प्रायसदिति यस्तु प्रयत्ने ऽस्माद्यसौ नुपसर्ग इति श्यनो निषेधे लङ्शब्द
दित्वा दद् तदेति भिन्नं वा ॥ १२५ ॥

ससंभ्रमोत्पातिपतत्कुलाकुलं सरःप्रपद्योत्कृतया
ऽनुकम्प्रताम् । तभूर्मिलोलैः पतगगहान्तृपं न्यवा
रयद्धारिरुहैः करैरित्र ॥ १२६ ॥

ससंभ्रमेति ॥ सरःकतृ सजातीयधारणात्संभ्रमं न भयसहितमुन्या ऽत्यव
श्यमुत्पन्नशीलं पतत्कुलं पक्षिकुलं तेना ऽऽकुलं ग्रामं सद्दत्तस्य पक्षिपक्षवाते
नयोक्तारोद्दुर्दशतिस्मकेवलम् । तत्कमुदकं यस्य तस्य भावस्तत्तातया हंसोत्कण्ठतया वा ऽनुकं

प्रतांसकम्पतां दयालुतां वा प्रपद्यन् प्राप्योर्मिलोलैस्तरङ्गेष्वलौकारिरुहैः कम
लैरेव करैर्हंसैस्त्वनृपतङ्गग्रहाङ्गस्य हृद्यान्धारयदिवन्वपेधयदिवकरैरि
वेतिवाकाशिजिघांसुमुत्कपिततत्त्वेन दयालुतां प्राप्य च लैः कमलतुल्यैः क
रैर्वारयति इयमपि पक्षिजातिः । कर्मप्रेत्यत्र नमिकम्पीतिरः । यद्यपि सरसः पतग
ग्रहोनेष्टस्तथापि नृपस्येष्ट इति वारणाथार्थानामीप्सित इत्यपादानत्वम् ॥ १२६ ॥

पतत्रिणातदुच्चिरेणवडिचतं श्रियः प्रयान्त्याः प्रवि
हाय पत्नवलम् । चलत्पदाम्भोरुहनुपुरोपमा च
कूजकूलेकलहंसमण्डली ॥ १२७ ॥

पतत्रिणेति ॥ कलहंसमण्डलीराजहंसततिः कूलेतीरेषुकूजशब्दं च का
र । किंभूतात्पूर्वोक्तं पत्नवलमस्य सरः प्रविहायत्यज्ञाप्रयागत्यागच्छन्त्याः
श्रियः शोभायाः शब्दश्चलेन लक्ष्म्याश्चलतीयेपदाम्भोरुहेचरणाकमलेतयोर्व
तमानौ नूपुरौ तदुपमात्तुल्या । श्रीत्यागेकारसमाह । किंभूतं पत्नवलं रुचिरे
ण सुन्दरेण पतत्रिणातेन पक्षिणाहंसेन वन्वितं रहितं तस्य नूपुरसाम्यात्कूजि
तस्य मञ्जीरशब्दास्य कूजेनेनैव तस्या नूपुरतुल्यत्वं वा यथासुखमदेन प्रि
येणत्यक्तं स्थानं त्यक्त्वा गच्छन्त्याः प्रियायाश्चरन्ती नूपुरौ कूजतइति शेषः । प्रया
गत्या इति बतमानप्रत्ययेन श्रियः शीघ्रं प्रत्यागमनं सूचितम् । कलहंसस्तु का
दम्बेराजहंसेनृपोत्तम इति विश्वः ॥ १२७ ॥

नवासयोर्यावसुधेयमीदृशस्त्वमङ्गयस्याः पतिरु
जिह्वतस्थितिः । इति प्रहायक्षितिमाश्रितानभः
खगास्तमाचुकुशुरारत्रैः खलु ॥ १२८ ॥

नवासेति । क्षितिं प्रहायत्येकानमोऽपरिहृताश्रिताः प्राप्ताः खगाः पक्षिण
आरवैः शब्देस्तं नलमिति पूर्वोक्तप्रकारेणाचुकुशुः । खलुत्प्रक्षार्यानिश्चयेवाह
तीति किं हे अङ्गदीनकर्तृकसामर्थ्यामन्त्रयेयस्यावसुधाया उजिह्वतस्थितिरस्य
कर्मणा दर्शयति शो निरपराध प्राणिधारणलक्षणमधर्मे कुर्वती शो निरपत्रपोवात्वं
पतिः पालयितासेयं वसुधा पृथ्वीवासयोग्यानभवतीति वरं शून्यं न भवत्याश्रयि
ष्यामो न तु वहुधनरत्नसंपूर्णो वसुंधरादुष्टस्वामित्वादिस्वयं । अन्योपि सो
पद्रव्यदेशं त्यजति । आरवैरित्यत्र नदीरपोनित्यसुपसर्गे रुचइति याधकेपयि

प्राग्नेविभाषाङ्किरुमुबोरित्याङ्घ्रिघञीविकल्पविधानात्पक्षेऽपि ॥ १२८ ॥

नजातरूपच्छदजातरूपता द्विजस्पृष्टेयमिति
स्तुवन्मुहुः ॥ अत्रादितेनाऽथसमानसौकसा जना
धिनाथःकरपञ्जरस्पृशा ॥ १२९ ॥

नजातेति । अध्यानन्तरमितिपूर्वाक्षप्रकारेणमुहुर्वारंधारंस्तुवन्सजना
धिनाथोमहोमानसौकसाहंसेनावादिवक्ष्यमाणप्रकारेणोक्तः । किंभूतेन
करपञ्जरंरुक्तालक्ष्यंपञ्जरंपश्चिन्ननयन्त्रंरपृशतीतितेन । इतिरिक्तद्विज
स्यपश्चिन्नोजातरूपस्यसुवर्णस्यच्छदौपक्षीताज्यांजातरूपंसौन्दर्ययस्यतस्य
भावस्तथाप्राक्पादिनदुष्टेति । अथचब्राह्मणमात्रस्यसौवर्णपञ्चदशंजात
सौन्दर्यमाह्वयंकारिभवति । पञ्जरपदेनकरपुटस्यशैबिल्यात्पीडाभावःसू
च्यते ॥ १२८ ॥

धिगस्तुतृष्णातरलंभवन्मनः समीक्ष्यपह्नान्ममहे
मजन्मनः । तत्राऽर्णवस्येत्रतुषारशीकरैर्मवेदऽमी
भिःकमलोदयःकियान् ॥ १३० ॥

भियिति ॥ हेराजन्हेभजन्मनःसुवर्णप्रभवस्यसुवर्णप्रभवत्वान्ममपह्नान्समी
क्ष्यदृष्टात्प्रयासपृष्ट्यातरलंचञ्चलं भवन्मनस्त्वदन्तःकरणाधिकगर्हमस्तु
सुवर्णाभिलाषेयैवत्कारधृतःस्तुतश्चेत्यर्थः । अमीभिःपक्षैस्तवराज्ञःसतः
कियान्कियत्परिभाषाकनलालस्मीस्तस्योदयआधिक्यंभवेदपितुनाल्पो
पोत्यर्थःकैःकस्यैवतुषारशीकरैर्हिमकशैरर्णवस्यसमुद्रस्येव यथाहिमकशैः
समुद्रस्यकनलंजलंतस्योदयःकियान्यथोदकवृक्षैर्यसमुद्रेणहिमकशानादि
यन्तेतथासमुद्रेणत्वयामनपक्षसुवर्णमभिलाषणीयमितिभावः । परद्रव्याभि
लाषेणकियद्दलस्मीसमुद्रयोर्भवेदपितुविपदेवेतिवा । कमलाश्रीहरिप्रिया।
सलिलंकनलंजलमितिचामरः । धियोगेमनइतिद्वितीया ॥ १३० ॥

नकेत्रलंप्राणिवधोत्रधोमम त्वदीक्षुणाद्विश्वसिता
न्तरात्मनः । विगर्हितंधर्मचनैर्निर्बर्हणं विशिष्य
विश्वसजुषान्द्वेषामपि ॥ १३१ ॥

रटानमखीनवप्रसूतिर्नवप्रसवासापिस्वतोजीवितुमसमर्थापत्यन्तरेणापि
जीविकाऽसंभावितेत्याह । यत्कृत्पश्चिनीपतिव्रताअथचदीनएषमल्लक्षणी
जनस्तयोर्मातृपत्न्योर्गतिवृत्त्युपायः । यद्दामतएकःपुत्रीयस्याःसाभ्रजन
नीमन्मरणान्तरमप्रसवित्रीयतो अरातुरानवृद्धानप्रसवसंभावनायाम्
पिपातिव्रत्यादऽजनमीवप्रसूतिश्चेष्टायस्याः । यद्दामप्रसवसानुरेवसुतरान्
तीरक्षयंयस्याःसामद्वियोगात्पर्वतभ्रमणंकरिष्यतीत्यर्थः । धरटाविशेषणा
नितयोःपुत्रवरटयोस्तंमामदंयन्धीडयन्भारयन्हेविधेप्रह्ननदैववाकरुणा
द्यात्वांनरुणद्विनवृषोतिनवारयतीत्यर्थः । अहोआश्चर्यमेवविधपीडने
हित्वयासदयेनभवितव्यंतवदे वस्यसतोद्यानोत्पद्यतेकिंपुनर्मनुष्यस्येति
करुणोक्तिः । हंसस्ययोषिद्वरटेत्यमरः । अहंयन्मितिचीरादिकादहंयतेः
संबोधनेचेतिशतुप्रत्ययः । आत्मनेपद्येवेतिकेचित् । तदागणकृत्यमनि
त्यमित्यर्दनमर्दंस्तद्वत् कुर्वन्मितिभतुब्लुकाषासमाधिः ॥ १३५ ॥

मुहूर्त्तमात्रंभवानिन्दयादया सखासखायःस्त्रवद्
स्त्रोमम । निवृत्तिमेष्यन्तिपरंदुरुत्तरस्त्वयैवमा
तःसुतशोकसागरः ॥ १३६ ॥

मुहूर्तेति । मनसखायोमित्राणिपक्षिणोऽमुहूर्तमात्रंशत्रुमात्रमीदृशेषसं
सारस्थितिरितिभवत्यसंसारव्यनिन्दयानिश्चिदुः खविस्मरणमेष्यन्तिया
स्यन्ति । किंभूताःस्त्रवन्तिगलन्तिअभ्रूथियेषां तथादयासखाःदयालवः । हे
मातःपरंकेवलंपुतशोकःपुत्रशोकएवसागरःरुगुद्रस्त्वयैवदुरुत्तरोटुःखेनाऽ
पितरितुमशक्योभविष्यतीतिशेषः । मनमित्राणांशत्रुमात्रंदुःखंतुवतुयाव
ज्जीवमितिभावः । मुहूर्त्तमात्रमितिकालाध्वनोरितिद्वितीया दयासखा
इतिराजाहःसखिन्यष्टम् । दुरुत्तरइतिखल् । नलोकेतिनिषेधात्त्वयेति
तृतीया ॥ १३६ ॥

मदर्थं सन्देशमृगालमन्यरःप्रियः कियदूरइतित्व
योःदिते । बिलोकयन्त्यारुदतोऽपपक्षिणः प्रियेस
कीदृग्भवितातवक्ष्णः ॥ १३७ ॥

मदर्थेति । हेप्रियेसतवक्ष्णःसमयःकीदृक्कीदृशोभविताभविष्यतिनि

तरामनिर्वाच्योभविष्यतीतिभावः । किंभूतायास्तत्रत्वयाइतिपूर्वाक्तप्रका
रेणवचसितसहचरान्प्रतिउदितेसकसतिपृष्टेसतीत्यर्थः । अथानन्तर
मेवपक्षिणीमत्सहचरान्रुदतीरोदनकुर्वतोविलोकयन्त्याःपश्यन्त्याः ।
इति किंहेसहचरामह्यसिमेमदर्थेयेसदेशसृणालेसदेशसृणालंचतयोर्विष
येमन्यरोऽलसत्तत्रगन्वात्वमिदं मतिप्रयांत्रूहीतिसंदेशआज्ञा, मृणालंच
मङ्गल्यमेवभूतोमतिप्रयाःकिप्रदूरे पथिवर्ततेतदपिकियद्दूरंचत्येतिप्रिय
विशेषणंवा । पूर्वत्राऽन्यपदार्थःपन्थाः । मदर्थेमृणालानिआनेयानीति
सन्देशमृणालानितैर्मन्यरोभारआहुत्यान्मन्यरइतिवा । मदर्थेत्यर्थेननि
त्यसमासइतिसमासः ॥ १३७ ॥

कथंविधातर्मयिपाणिपङ्कजा ज्ञवप्रियाशैत्यमृदु
त्वशिलिपनः । वियोक्ष्यसेवल्लभयेतिनिर्गता लि
पिललाटन्तपनिष्ठुराक्षरा ॥ १३८ ॥

कथामिति । हेविधातर्ब्रह्मन्मयिविषयेतवपाणिपङ्कजात्करकमला
दित्वेवंभूतालिपिःकथंनिर्गता । किंभूतात्प्रियायाःशैत्यंशीतत्वंमृदुत्वं
चतयोःशिलिपनोनिर्मातुः । इतिकित्वंवल्लभयामिययासहवियोक्ष्यसेवि
योगंप्राप्तस्यसीतिललाटंतापयतीतिललाटन्तपानिनिष्ठुराणिकटिणानिअ
क्षराणियस्त्रालिप्यामेतदयुक्तमित्यर्थः । कारणगुणाःकार्यगुणानारभन्तइ
तिन्यायात् । करपङ्कजंश्रीजलंमृदुचतस्यदाहकठिनयोस्त्यादकःवंविरुद्ध
मितिभावः । ललाटन्तपेत्त्राऽसूर्यललाटयोर्दृशितपोरितिखश् । अरुद्धिं
षदजकार्षेतिमुम् ॥ १३८ ॥

अयिस्वयूथैरशनिक्षतीपमममाद्यवृत्तान्तमिमं
ब्रतोदिता । मुखानिलोलाङ्घ्रिदिशामसंशयं द
शापिशून्यानिवलोकयिष्यसि ॥ १३९ ॥

अयीति । अयिप्रियेलोलाङ्घ्रिस्वभावतःशोकवशात्सृष्टलनेत्रैस्त्वमद्य
दिशांदिशापिमुखानिअसंशयंनिश्चितमेवशून्यानिरिक्तानिविलोकयिष्यसि
इत्थसिबतखेदेमांविभासवैशून्यमिवइत्थसीतिभावः । किंभूतास्वयूथैः
स्ववर्ग्यैर्हंसैरशनिक्षतीपसंबन्धप्रहारसदृशनिर्भरणरूपमममृत्तात्तंवात्तां

दितावका । ब्रूजोर्यग्रहणाद्वादिहिकनांतस्य वृत्तागतं मुख्यं कर्म कर्मणीति
द्वितीया ॥ १३६ ॥

ममैवशोकेनविदीर्णं ब्रह्मसा त्वयाविचित्राङ्गिवि
पद्यते यदि । तदाऽस्मिदैवेनहतोपिहाहतः स्फुटं
यतस्तोशिशवः परासवः ॥ १४० ॥

मनेति । हेविचित्राङ्गिसुन्दरगात्रिममैवशोकेनदुःखेनविदीर्णं ब्रह्मसा
स्फुटितद्दययात्वयापदिविपद्यतेभ्रियतेतदातर्हिहाखेदैअहदैवेनहतोऽ
पिपुनर्हंतोस्मियतः स्फुटंमिच्छित्तत्तेइतिअतिनयेवाऽरुपीयांसः शिशवोवा
रुकाः परासवोभृताभवेयुर्भावित्वात्वसोपितेषांजीवनंसंभाल्यतेतवमरणेस
तितेपिसरिथक्लीतिपिष्टपेषथमेवदैवेनकृतांसतिभावः । एकशोकेनेतिपा
ठः ॥ १४० ॥

तथाऽपिह।हाविरहार्क्षुधाकुलाः कुलायकूलेषुत्रि
लुठत्रतेषुते । चिरणलब्धाबहुभिर्मनोरथैर्गताःक्ष
णेनारुफुटितेक्षणामम ॥ १४१ ॥

तवेति । हाहेतिखेदेहेप्रियेममतेबालकाबहुभिर्ननोरथैश्चिरेशव
दुकालेनलब्धाःसन्तःक्षणेनगतामृतमायाइत्यर्थः । किंभूताःक्षुधाकुलास्त
थरऽतित्वाख्यादस्फुटितेक्षणाअप्रकाशितनेत्राः । किंकृत्वातथापिअपिश
ब्दान्मनापिविरहात्तेषु प्रसिद्धेषुकुलायकूलेषुस्वकृतेषुनीहत्तटेषुविलुठ्यलु
ठित्वा । पूर्वक्षोकार्थानुवादः ॥ १४१ ॥

सुताःकमाहूयचिरायचुङ्कृतैर्विधायकंप्राग्निमुखा
निकंप्रति । कथासुशिष्यध्वमितिप्रमील्यसः स्तु
तस्यसेकाद्बुबुधेन्द्रपाश्रुणः ॥ १४२ ॥

इतिप्रियांमत्युक्त्वातांमत्याह । सुताइति । हेसुताःपुत्राजनर्नामांश्चविना
चुङ्कृतैःशिशुपत्तिसूत्रशब्दविशेषैश्चिरायकमाहूयाऽऽकार्यंभक्त्यंयाचयि
थयंकंप्रतिकंप्राशिचलानिमुखानिविधायगोष्ठीःकथयिष्यथाऽपितुनकस
पिमतिवभयोसुतत्वाच्चिशिशुपत्तिशान्तिंजातिः । एवंसतिपरंपूर्वकथासु
शिष्यध्वंकथाशेषीभययैत्युक्त्वासहंसःप्रमील्यसूत्रांमाव्यस्तुतस्यकारुण्या

द्रुलितस्य नृपाश्रुणो नृपनेत्रकाव्यस्य सेकात्सेवनाद्बुधे । अत्ययाचनं च गोष्ठी
करत्वं कवे सक्तिर्न तु हंसस्य वचः । आहूय विधायेत्येतदन्तं शोकवशात् ख
यदोक्तिः । कदम्बारसबीधं कगोष्ठीषु विषये चतुराभिविद्येति पितरं मातरं
च विनायुष्मान् वस्तुमपि कः शिष्येति वाक्यशेषो वा । शिष्यध्वनितिक
र्न कर्तारिप्राप्तकालो लोटस्तद् । एवमहमपि कथासु शिष्ये, इत्युत्तरं वापि श्ये
यम् ॥ १४२ ॥

इत्थममुं विलपन्तममुञ्चद्दीनदयालुतयाऽवनिपा
लः । रूपमदर्शिधृतोसियदर्थं गच्छयथेच्छमर्थे
त्यभिधाय ॥ १४३ ॥

इत्यमिति । अवनिपालो राजादीनेषु दयालुस्तस्य भावस्तत्तातयेत्यभि
धायोत्क्रेत्यपूर्वां क्तप्रकारेण विलपन्तं विलापं कुर्वन्तममुं हंसममुञ्चद्ऽत्यज
त् । इति किं हे हंसयदर्थं धृतोसितद्रूपमदर्शिदृष्टम् । अथातः परन्त्वयथेच्छं
स्वेच्छया गच्छयदर्थं धृतोसीत्यादिनाधिगस्तु सृष्टेत्यादिपरिहृतम् । स्पृहि
यद्दीत्यालुषिदयालुः । दोषकवृत्तम् ॥ १४३ ॥

आनन्दजाश्रुभिरनुस्त्रियमाणमार्गान् प्राक्शोक
निर्गमितनेत्रपयःप्रवाहान् । चक्रे सचक्रनिभच
ङ्क्रमणच्छलेन नीराजनां जनयतां निजबान्धवा
नाम् ॥ १४४ ॥

आनन्देति । स हंसस्य क्रमिर्न चक्राकारं चङ्क्रमणं ज्वरणांतस्य च्छलेन व्याजे
न नीराजनामारातिं कंजनयतां कुर्वतां निजबान्धवानां स्त्रीयमित्राणां प्राक्
स्वयं हंससमये शोकेन निर्गमितान् नेत्रपयःप्रवाहान्वाप्यप्रवाहान् स्वस्य मुक्ति
समये आनन्दजाश्रुभिरानन्दजनितबाधैरनुस्त्रियमाणमार्गान् अनुगम्य मा
नमार्गाश्चक्रे । धृते हंसैरुदुर्मुक्ते जहसुरित्पर्यः । बहुमुक्तपक्षिणां विष्टयित्वा
पक्षिणां ज्वरन्तिरुदन्ति चेति पक्षिजातिः । अन्यस्यापिकारागृहादिवद्वि
मुक्तस्थानन्दाश्रुसहितैर्बान्धवैर्नीराजनाक्रियते । चङ्क्रमणमिति कमे गति
कौटिल्ये यद्दृष्टान्ताद्भावेत्युद् । बलयाकारापि गतिः कुटिलैव । यत्रोचिचेति
चकारादन्यत्रापियदोलुक् । सर्वसर्गसमाप्तिश्लोके आनन्दपदप्रयोगादानन्द

दायकनिदंकाव्यम्।वसन्ततिलकावृत्तम् ॥ १४४ ॥

श्रीहर्षकविराजराजिमुकुटालङ्कारहीरःसुतं श्री
हीरःसुषुवेजितेन्द्रियचयंमामल्लदेवीचयम् । त
च्चिन्तामणिमन्त्रचिन्तनफले शृङ्गारभङ्ग्यामहा
काव्येचारुणिनैषधीयचरितेसर्गो यमादिर्गतः ॥

१४५ ॥

श्रीहर्षमिति । श्रीहीरनामापितामामल्लदेवीमाताचयंश्रीहर्षनामानं
पुत्रंसुषुवे । किंभूतःश्रीहीरःकविराजानाराजिःपङ्क्तिस्तस्यामुकुटानामल
ङ्काररूपोहीरोहीराख्यंरत्नं किंभूतंजितेन्द्रियचयंजितेन्द्रियचयइन्द्रिय
सम्बुहोयेनतस्यश्रीहर्षस्यचिन्तामणिसन्प्रस्यचिन्तनमनुष्यानंजपादिकंत
स्यफलेशृङ्गारभङ्ग्याशृङ्गाररचनाविशेषेणचारुणिरमणीयेशृङ्गाररसप्रधाने
नैषधीयंनलसंबन्धिचरितंचरित्रयस्मिन्निबन्धिषेनहाकाव्येऽयमादिः प्रथमः
सर्गोमतःसमाप्तः ॥ चिन्तामणिसन्प्रचिन्तनसामर्थ्यादेवस्त्रिधंकाव्यंरुतमि
तिभावः शालहूँ लविक्रीडितंवृत्तम् नैषधीयेतिषुद्धाच्छः।ब्रह्मं स्यलङ्कारा
द्यात्रनोक्ताः। लक्ष्मणग्रन्थगौरवभयात्तेसुधियाग्रन्थान्तरात्ज्ञातव्याः१४५॥
इति श्रीबेदरकरोपनामकश्रीमन्नरसिंहपण्डितात्मजभारतीयशुक्तेनैषधी
यप्रकाशेप्रथमःसर्गःसमाप्तः ॥ १ ॥

॥ अथ नैषधीयेचरिते ॥

॥ द्वितीयः सर्गः प्रारभ्यते ॥

अधिगत्यजगत्यधीश्वराद्य मुक्तिंपुरुषोत्तमाश्च
तः ॥ वचसामपिगोचरोनयःसतमानन्दमविन्द
तद्विजः ॥ १ ॥

इसमुखेनभीमीवर्षेनार्थेद्वितीयसर्गमारभते । अधिगत्येति । अथभी
चनानन्तरंसद्दिजोहंसस्तमानन्दलोकोत्तरंहर्षमविन्दतलेने ॥ तंकर्यआन
न्दीवचसामपिगोचरोविषयोमवर्षेयितुमशक्यइत्यर्थः ॥ किंकथाततस्त
स्माज्जगत्यापद्यथाअधीश्वरात्स्वामिनः पुरुषोत्तमात्पुरुषब्रह्माक्षलाद्मु
क्तिंभीचनमचिगत्यप्राप्य ॥ यथाद्विजोब्राह्मणो जगतिलोकेऽधीश्वरात्स
र्वोत्कृष्टात्पुरुषोत्तमाश्चभीविष्णोः सकाशात्तत्प्रसादान्मुक्तिंमुक्तिसाध
नसंसारभीषकं बह्दानं प्राप्यवागगोचरमपिशब्दान्मनसोप्यगोचरमानन्दं
ह्यस्वरूपं प्राप्नोति ॥ यतोवाचोनिवर्तन्, इति आनन्दं ब्रह्मणोरुपमम् इति
च श्रुते ज्ञानान्भीक्ष्णइति । जगतीजगतिष्वन्दीविशेषेपिष्ठितावपि । इत्य
विश्रायडंजाद्विजाइत्यन्तरः । ननिर्द्धारणइतिनिषेधात्षष्ठीसमासोऽन । पु
रुषेषूत्तमइतिनिर्द्धारणसप्तमीसमासएवःवरेविशेषदर्शनात् । लाभार्थोवि
दिःस्वरितेन्मुखादिः । सर्गेस्मिन्नश्रान्तेतियावद्वैतालीकन्दः ॥ १ ॥

अधुनीतखगःसैकघातनुमुत्फुल्लतनूरुहीकृताम् ।
करंयन्प्रणदन्तुरान्तरेव्यः लिखञ्चुपुटेनपक्षती
॥ २ ॥

अधुनीतइति ॥ खगोहंसस्तनुंशरीरैकघाऽनेकप्रकारमधुनीताऽक
ल्पयत् । किंभूतांतनुमुत्फुल्लानिविकसितानितनूरुहाखिरोमाखियस्यांसा
अनुत्फुल्लतनूरुहावत्फुल्लतनूरुहीकृताताम् । तथाचञ्चुपुटेनपक्षतीपक्ष

मूलेष्वलिखत्समीचकार ॥ किंभूतेपक्षतीकरयन्त्रयोननलहस्तनियमनेन
धारणेन दन्तुरंनिस्त्रोत्तमत्तरंनध्यंययोक्षे । उत्फुल्लसंफुल्लयोरुपसंस्थान
मितिसाधुःरुहीकलेतिष्विःदन्तुरंदन्तुत्तरंनध्यं ॥ अत्रतूत्तत्त्वसात्रम् ।
पक्षातिरितिः ॥ २ ॥

अयमेकतमेनपक्षते रधिमध्योर्ध्वगजहृषमहृत्रि
णा । स्वलनक्षणएवशिष्ये द्रुतकण्डूयितमौ
लिरालयम् ॥ ३ ॥

अयमिति ॥ अयंहंसःस्वलनक्षणएवमोचनसमयएवआलयनीडशिष्ये
येऽभजत् । किंभूतःपक्षतेःपक्षमूलस्याधिमध्यंमध्यकर्ध्वगोर्ध्वगामिनीण
ङ्गायस्मिन्कर्मणितद्यथातथाएकतमेन एकेनाहृत्रिणाधारणेनद्रुतंशीघ्रं क
ण्डूयितोमीलिनेस्तकयेनहंसजातिः । एकतमेनेतिस्वार्थेऽपितमवाहय
तिवचनात्तत् ॥ ३ ॥

सगरुद्वनदुर्गदुर्ग्रहान्कटुकीटान्दशतःसतः छत्रि
त् । नुनुदेतनुकण्डुपंशिडतः पटुचचूपुटकीटि
कुहनैः ॥ ४ ॥

सइति । संहंसःपटुकीटाद्यपनयनेसमर्थं चचूपुटंतस्यकीटिरग्रभागस्ते
नकुहनानितैःकीटान्तनुकण्डुतन्वीस्वल्पाकण्डुर्यस्वार्थकियायांयथाभवति
तथानुनुदेस्त्रोटयामास । किंभूतःपण्डितःकण्डुपनयनेकुशलःकिंभूता
नगरुद्वनंपक्षद्वन्दंतल्लक्षणंदुर्गंतदुर्ग्रहान् घर्तुमशक्यानतएवकटुतीक्ष्ण
पीडाकारियथातथादशतःछादतः । तथाक्वचित्निर्द्वारयितुमशक्येशरी
रदेशेसतोविद्यमानान् । अन्योपिपर्वतदुर्गादुर्ग्रहानुपद्रवकारकान्मारुचे
नमुदति । नुनुदइतिस्वरितेष्वादात्मनेपदम् ॥ ४ ॥

अयमेत्यतडागनीडजैर्लघुपर्यंत्रियताऽथशङ्कितैः॥

उददीयतत्रैकृतात्करग्रहजादस्यधिकस्वरस्वरैः५

अयमिति । अयंहंसस्तडागस्थनीडजाःपक्षिस्तैरेत्यागत्यलघुशीघ्रं प
र्यंत्रियतवेष्टितः । अथानन्तरमस्यकरग्रहजान्नलस्य हस्तयह्याजाताद्
वेकृताद्विकाराच्छङ्कितैस्तैरेतस्यविकस्वरस्वरैरुच्चस्वरैः पक्षिभिर्ददीय

तसद्द्वीमनेषापिपक्षिजातिः । वैरुतदन्तरपक्षत्वात् । तीर्थादीकरग्रह
 षार्थकैश्चैकक्षणपरितोवेष्टयतेअथवल्लिग्रहणजातकलहादेः शङ्कितैरुच्चैः
 स्वरैर्गम्यते । लघुक्षिप्रमित्यमरः । वैरुतात्स्वार्थेऽण् । स्थेशभासेतिवर
 विविकस्वरः ॥ ५ ॥

वहतोयहुशैवलक्ष्मतान्धूनरुद्राक्षमधुव्रतंखगः ॥

सनलस्यकरंयथौपुनःसरसःकोकनदभ्रमादिव ६

वहतइति । सखगोहंसःसरसःसकाशान्नलस्यकरंपुनयेथी । कस्मा
 दिवकोकनदन्नमादिवरक्तोत्पलज्जाग्लेखि । सरसःपखलस्यकोकनदन्न
 मादिवेतिवा । नलकरस्यरक्तत्वात्कोकनदज्जाग्लिः । रक्तोत्पलं चहंसानां
 द्वियमित्युत्प्रेक्षाकिंभूतस्यनलस्य सरसध्ववहूनिशिवसंबन्धीनिलक्ष्माणित्रि
 पुण्ड्रादीनियस्यतस्यभावस्त तातां वहतोधारयतःशिवेभक्तिर्येषांतेशैवास्त
 त्संबन्धीनिवा सरःप्रक्षेपहूनिशैवलानियस्यांसावहूशैवलाक्ष्मापृथ्वीयस्मिं
 सस्यभावस्त तातां वहतोधारयतःशिवंकस्यांशतत्संबन्धीनिशुभसूचकानि
 सत्माशिसामुद्रिकोक्तामित्यादीनियस्येतिवा । किंभूतंकरंघृतंरुद्राक्षा
 षांमधुतुल्यंसमीचीनंवाव्रतंनियमोयेनशैवत्वात् । घृतारुद्राक्षाएवमधुव्र
 ताज्जमरायेनेतिवा । रुद्राक्षधारणंनियमेनकरोतिअन्यचिह्नधारणेनियमो
 नेतिनपीनरुत्तयन् । कोकनदमपिरुद्राक्षसदृशज्जमरपुक्तंक्षमन्तइत्यस्य
 भारुद्राक्षमाःकर्मवण्ठयासमासस्तान्धुनोतिकम्ययतिरुद्राक्षमधुतञ्जतद्
 व्रतंघृतंतद्येनेतिवाशिवद्रोहिपरामवकारिणमित्यर्थः । अनेनपीनरुत्तय
 यद्वाऽपिनिरक्षा । रवशंरुष्यब्दोघृतारुद्रयैस्तेघृतसुतःसशब्दाद् रोऽग्नि
 काहृदशीचिपिङ्गलानिनेआश्रियेषान्तेराक्षा एवंभूताज्जमरायन्नेतिवा अर्था
 त्कोकनदंविशेषणम् । रशब्दोग्निवाचीआगमशास्त्रे तथा रःशवकेचती
 द्धेनेतिविश्वः । शैवेत्यत्रतस्येदंभक्तिरितिवाच् । रुदितिचंपदादित्वान्क्ति
 पूराहाइतिबहुव्रीहौसकथ्यत्कोरितिषच् । रुद्राक्षमान्धुनोतीतिदीर्घान्ता
 त्क्लिप्नेतिक्लिप् । व्रतविशेषणत्वाद्नमुंसकत्वाद् स्वत्वम् ॥ ६ ॥

पतगश्चिरकाललालनादांतविस्त्रम्भमवापितोनुसः

अतुलंविदधेकुतूहलंभुजमेतस्यभजन्महीभुजः ७

पतगंइति । एतस्यमहीभुजोराज्ञोभुजंभजदाअथनृपतगोहंसोऽहुलमन्

पमंकुतूहलांविदधेचकार । पुनरागमनकौतूहलेहेतुःनुवितर्कं चिरकालाला
लनात्सान्त्वनादतिविस्मयभ्रमतिविश्वासमवापितः प्रापितइव । अनुपश्चा
देतस्य भुञ्जभज्जितिवा । सन्नितिपाठेऽवापितःसम् । अन्योपिबहुकाल
पोषितांविश्वासंभ्रातःस्वामिनंस्त्रगुणेनकुतुकिनं करोति ॥ ७ ॥

नृपमानसमिष्टमानसः सनिमज्जत्कुतुकामृतो
र्मिषु ॥ अवलम्बितकर्णशङ्कुलीकलशीकरचयत्न
ऽत्रोचत् ॥ ८ ॥

नृपेति । इष्टमानसं सरोयस्य सहस्रोऽवोचतीवाच । किं कुर्वन्कुतुकामृतो
र्मिषुकौतूहललक्षणासृततरङ्गेषुनिमज्जद्बुद्धं नृपमानसमलान्तः करणत्वे
त्रावलम्बिते कर्णशङ्कुल्यावेधकलशयौयेनैवंविधं चयन्सावधानं कुर्वन्मित्यर्थः ।
राज्ञोमनःस्ववचनश्रवणोत्सुकं कुर्वन्नुवाचेतिभावः । अन्योपि कर्णशङ्कुली
संज्ञस्य कलशमवलम्बनन्दत्ते । कर्णोकारोखाद्यविशेषः शङ्कुली मन्मथमान
नसंभ्रादित्वाद्दण् । मानसं सरसि स्वान्ते ॥ अकृतं यज्ञशेषः स्वात्पीयूषे सं
लिलइति विश्वः ॥ कलशीकं नद्युत्तक्षेति कपूनकपीति ह्रस्वनिषेधः ॥ ८ ॥

मृगयानविगीयते नृपैरपि धर्मागममर्मपारगैः ॥
स्मरसुन्दरमांयदत्यजस्तवधर्मः सदयोदयो ज्वलः
॥ ९ ॥

किमवोचदित्याह । मृगयेति । धर्मागमाधर्मशास्त्राखितेषां मर्मरहस्ये
तस्य पारङ्गम्यतीति एवंभूतैरपि नृपैराजभिर्मन्वादिभिश्च भयापापङ्गिर्न वि
गीयते न निर्गतेऽपि तु क्रियत एव । एवं सत्यपि हे स्मरवत्सुन्दरत्वमांयद
त्यजः सतवदयोदयो ज्वलो चर्मादयाया उदयेन सत्पत्यो ज्वलः शोभमानः स
दयः सन्नयः शुभावहो धिर्धर्मस्थोपकरिष्यसायात्वात् तथा दयो ज्वलइति
वा दयोदयेन सहवर्तमानोऽत एवो ज्वलइति वा मन्मोचने दयां विनाऽ
न्यत्कारणात् स्तीत्यर्थः । स्मरेति भिन्नम् । हे सुन्दरत्वं स्मरविचारयवाक्या
र्थः कर्म । नृपैः क्रियमाणानृगयाधर्मागममर्मपारगैरपि न निर्गते इति वा ।
पारगैरिति अन्तात्प्रजाभवेतिहः ॥ ९ ॥

अथलखकुलोशिनोभृषान् निजनीडदुमपीडिनः
खगान् ॥ अनवद्यतृणादिनोमृगान्मृगयाऽघाय
नभूभृतांघ्रताम् ॥ १० ॥

मृगयायाअनिन्दनेकारणमाह । अबलेति । मृगयामुभुजानघायपापा
यनमवति । कथमित्येतआह । किंभूतानांभूभुजासबलानिर्बलंस्वकुलंयत्त
दअन्तिसवंशीलान्भृषान् सीनान्घ्रतांसारयतांतथानिजाःस्वीयायेनीडदु
मानियासस्थानवृद्धाक्लापीडयन्तिसवंशीलान्खगान्पक्षिघ्नःघ्रतां तथाअ
नवद्यानिर्बलंत्वंतददृष्टिपीडयन्तिसवंशीलान्मृगान्घ्रताम्अन्तःसंज्ञाभव
न्येतेसुखदुःखसंमन्विताः, इत्यादिस्मृतेस्तरुणत्वादेरपिप्राणित्वात्तद्वृथ
स्तुदोषायपरंदुष्टनिग्रहोराज्ञांथर्नस्येतिभाष्यः । अबलान्बलिनोभक्षयन्ती
तिरुत्स्यामांजातित्स्वभावः ॥ अनवद्येत्यद्यपयेतिज्ञाधु । पक्षीद्वहु
व्रीहिलत्पुंसोषा । पूर्वश्लोकेमृगयादोषाऽभावेस्मृतिप्रमाणमुक्त्वाऽत्रयु
क्तिसप्यवदत् ॥ १० ॥

यदवादिषमप्रियंतव प्रियमाघायनुत्सुरस्मित
त् । कृतमात्पसञ्जवरंतरो रभिवृष्ट्यामृतमंशुमा
निव ॥ ११ ॥

यदिति ॥ हेरागन्नहंतवयदप्रियंनिन्दाद्यऽवादिषनुक्तवानस्मि प्रियमा
घायकत्वात्तदप्रियंनुत्सुर्निराकर्तुमिच्छुरस्मि । तत्रदृष्टान्तमाह अंशुमान्
सूर्यस्तरौवृक्षत्वात्पेनकृतं संजवरंपीडान्मृतंजलनभिवृष्ट्याभितोवर्षित्वाय
थानुदतीत्यर्थः । अनेनदृष्टान्तेनातिशयितप्रियंकरिष्यामीतिदूष्यते ॥११॥

उपनस्रमयाचितंहितं परिहर्त्तुं नंतवापिसाम्प्रतम् ॥
करकल्पजनान्तराद्विधेःशुचितः प्राऽपिसहिप्रति
ग्रहः ॥ १२ ॥

सपेति । अयाचितमपार्थितमुपनस्रनुपस्थितांहितंमियंपरिहर्तुंत्यक्तुंलवा
पिसावभौमस्यापिनसाम्प्रभनयुक्तम् । हियतःकरकल्पमीषदसनामःकरोज
नात्तरमन्योजनोन्नक्षणाःकरकल्पजनात्तरंयस्यसर्वविधाच्छुचितोनिर्भला
च्योभनाद्विधेर्देवात्संप्रतिग्रहस्त्वयाऽप्रापिप्राप्तः । सर्वैरिष्टुमंदैवार्प्राप्य

तेयद्वैषयशाद्भवतितत्कौनापिनिराकर्तुं नशक्येतेषारैणहिदीयतेयद्वाविचर्द्वैष
स्यहस्तभूताज्जनात्तरादेऽतादृशःप्रतिग्रहोराज्ञोदोपायनः, अयाचिताकृतं
ग्रहस्तपितुं कृतकर्तव्यः, इति याज्ञवल्क्यः ॥ १२ ॥

पतगेनमयाजगत्पते रूपकृत्यैतवकिंप्रभूयते ॥ इ
तिवेद्विनतुत्यजन्तिमां तदपिप्रत्युपकर्तुंमर्त्तयः

खगर्वपरिहरति । पतगेनेति । पतगेनपक्षिणामयाजगत्पतेर्भुवनाधि
पतेस्तवगलस्योपकृत्यैतपकारायप्रभूयतेकिंसमर्थेनभूयतेऽपितुनेतियद्यपि
वेद्विनजानामितदपितथापिप्रत्युपकर्तुं प्रत्युपकारार्थमर्त्तयःकथमस्योपक
रोमीतिउत्कथठादराः पीडावानान्तुनैषत्यजन्तिअसमर्थेसपिमेरेयन्ती
त्यर्थः ॥ १३ ॥

अचिरादुपकर्तुंराचरेदधवाऽऽत्मीपयिकीमुपक्रि
यां ॥ पृथुरित्यमथाणुरस्तुसान विशेपेविदुपामि
हग्रहः ॥ १४ ॥

उपकर्तुंशक्यतेनवेतिविचारोनास्तुकिंतुउपकर्तुंःप्रत्युपकर्तुंमर्त्तयेतिवि
धिरस्तीत्याह ॥ अचिरादिति । अथवापञ्चानुरेयःपुरुषःकथनोपकर्तुंरुप
कारकस्यात्मीपयिकीमात्मीपायभूतामात्मीपायादागतां वाआत्मीपायसा
ध्यामित्यर्थः । एवंभूतानुपक्रियानुपकारमचिरात्कटित्याऽचरेत्कुर्यात्क्री
यमस्यसत्त्वरगतत्वादचिरादित्युक्तम् । इत्यंविधीसतिसाधोपक्रिया
पृथुर्नहती अथवाअणुरत्यावाऽस्तुतिष्ठतुहृहति विशेषेनहत्वात्पत्न
लक्षणेविदुपांक्षात्पृथांग्रहीनिर्वन्धोनास्ति उपकारमस्यहत्वात्स्वीद्वन्धपरि
हारएवतात्पर्यम् । उपायएवोपयिकीतिविनयादिपुठपायाद्भवत्त्वंचेति
पाठात्स्वार्थेठकितदन्नात्ततआगतइतिअण्णन्त्वाद्वाहीवृद्धत्वम् ।
युक्तमीपयिकंलज्यमित्यमरः ॥ १४ ॥

भवितानविचारचारुचेन्नदपिअव्यमिदंमदीरित
म् । खगवागियमित्यतोपिकिनमुदं धास्यतिकी
रगोरिव ॥ १५ ॥

वचनप्रसङ्गार्थमाह । भवितेति । यद्यपिइदंमदीरितंमद्वचनंविचारवा

सविचारविषयेभीमांसासहंवेन्नभविताभविष्यति अहंलोकोत्तरमुपकारं
करिव्याप्तीतिसत्वमेवतथापित्वंमिथ्याचेन्नन्यसेतथापिसदीयंयवःश्रद्धंश्र
वशाहंभवत्येव । विचारचारुचेन्नकथंश्रद्धमित्याशङ्क्यायामाह । इयंख
गवाक्पक्षिणोवाक्पक्षीमनुष्यवाचावदतीतिअतीपिहेतोर्भेद्वचःकिंमुदंस
क्तोर्षनथास्यतिनकरिष्यतिअपितुकरिष्यत्येवेष्टसाधनकत्वात् । अपिरे
वार्थः । केवशुकवागिव । श्रद्धमहार्थेऽभोयदितियत् । सार्वथातुकाधंथातु
कयोरितिगुणः । धातोस्तन्निमित्तस्यैवेतिवान्तादेशः ॥ १५ ॥

सजयत्यरिसार्थसार्थकी कृतनामाकिलमीमभूप
तिः । यमवाप्यविदर्भभूःप्रभुं हसतिद्यामपिश
क्रभर्तृकाम् ॥ १६ ॥

तदेवाह । सइति ॥ किलप्रसिद्धीसमीमसञ्ज्ञकोभूपतीराजाजयतिसर्वो
त्कर्षेणवर्तते । किंभूतोऽरिसार्थवैरिसमूहेसार्थकीकृतमन्वर्थाकृतनामस्व
संज्ञायेन विन्यत्यस्माद्वैरिणइतिमत्वन्वेइतिमीमः । भीमादयोपादानहं
तिसापुत्रम् । सकोविदर्भभूर्विराट्भूर्भुंप्रभुंपतिमवाप्यशक्रभर्तृकामपीन्द्रप
तिकामपिद्यान्दिबंहसतित्तुल्याभवतीत्यर्थः । शङ्कतेतपस्विन्योपीतिश
कस्तद्भृत्काद्यौरहंतुभीमभर्तृकेतिहासहेतुः । शक्यतेजेतुमितिवा । त
स्मात्कोपिनविभेतीतिवा । अर्थेनसहवर्तमानंसार्यकतेनसहेतितुस्ययो
ग, इतिषबहुव्रीहिः । वीपसर्जनस्येतिसमासः । शेषाद्दिभावेतिकप् । त
तद्धिवः । शक्रभर्तृकानदृत्तद्येतिकप् ॥ १६ ॥

दमनादमनाक्प्रसेदुष स्तनघांतध्यगरिस्तपोघ
नात् । वरमापसदिष्टविष्टपत्रितयानंन्यसदृग्गुणो
दयाम् ॥ १७ ॥

मैम्यालोकोत्तरेगुणोत्कर्षेमिथ्यात्वनिरासार्थपुराणप्रसिद्धमितिहासंभू
षयत्नाह ॥ दमनादिति । हेराजन्सभीमोदमनादितन्नास्रलोपोघनादपेव
रदानमनघादमनागऽन्येवं प्रसेदुषःप्रसक्तत्तध्यगिरोऽप्रतारकादेवंभूता
स्तनयांवरकन्यालक्षणमभीषितसायप्राप्रवान् । किंभूतांदिष्टःकालोविष्टं
भुवनमनयोखितऽतयेकालत्रयेभुवनत्रयेचाऽनन्यसदृगन्यसहशोनभवतियं

भूतः सौन्दर्योदायादिगुणोदयोयस्यास्तांभूतभविष्यद्वत् नानकालेलोकत्र
येपीदृक्सौन्दर्यादिगुणवतीकापिनास्तीतिभावः । दिष्टस्तेनैवमुनिनादतो
विष्टपत्रितयेऽनन्यसदृशोगुणोदयोयस्यैतामितिवा । कालोदिष्टइत्यमरः ।
दमनात्सहितपिदमःसंज्ञायामितिल्युः । प्रसेदुषःप्रसदेरनिटोभाषायांसद
वसश्रुवइतिक्रसुः । अनन्यसदृक्सर्वनासोष्टिनाइतिपुंवङ्गावः ॥ १७ ॥

भुवनत्रयसुभ्रुवामसौ दमयन्तीकमनीयतामदम् ।
उदियाययतस्तनुश्रिया दमयन्तीतिततोऽभिधा
नूदधे ॥ १८ ॥

भुवनेति । यतोयस्मात्कारणादसौभीमतनयाभुवनत्रयेसुञ्जुषःसौन्दर्यं
त्यस्तासांकमनीयतयायोमदः सौन्दर्ययोगबलं तनुश्रियाशरीरसौन्दर्यं
दमयन्तीग्लपयन्तीशमयन्तीतिवाउदियायोत्यत्रा । ततस्तस्मात्कारणादम
यन्तीतिअभिधांसार्थकंनानदधेवभार । भूसुधूत्रस्त्रिजन्मप्रबन्धसौतिक्युनि
साधितस्यभुवनशब्दस्यबाहुलकाङ्गापायांप्रयोगः । अशावकर्मकादितिकत्रै
भिप्रायेक्षियाफलेयत्परस्मैपदंविहितंतन्मैवनपादम्येत्यादिनाभिषेधादणा
वकर्मकत्वेचतत्रैवविचिचमत्कर्तृकत्वाभावात्परस्मैपदामाप्तेर्निषेधाशङ्काया
अभावाच्चकर्त्रेभिप्रायेयथाभासंपरस्मैपदंभवत्येवेतिदमयन्तीत्यत्रशतामु
च्यते ॥ १८ ॥

श्रियमेवपरंधराधिपाद्गुण सिन्धोरुदितामवेहि
ताम् । व्यत्रघावपिवाविधोःकलां मृडचूडानि
ल्लयानवेदकः ॥ १९ ॥

श्रियमिति । हेराजंरत्वंतांजैर्भौंश्रियमेवलक्ष्मीनेधावेद्विज्ञानीहिपरमयं
विशेषःगुणसिन्धोर्गुणसमुद्रादुराधिपादृष्वीपतेरुदितामुत्पन्नां लक्ष्मीसमु
द्रादुत्पन्नाहयत्तुगुणसमुद्रादिति विशेषः । अत्रसिद्धस्य ज्ञापनंक्रियनेनतुप्र
सिद्धस्येत्याह वाप्रसिद्धौ । व्यत्रघाव्यवधानंतस्यांसत्यामपिसुडोमहादेवस्त
स्यचूडानौलिःसानिलयः स्थानंयस्याःसातांविधोश्चन्द्रस्यकलांकोमवेदजा
नातिअपितुसर्वांपिदंश्चरस्याऽप्रत्यक्षत्वेऽपितस्मीलिस्थितांश्चन्द्रकलासर्वां
पिवेत्ततथाव्यवधानेपित्वमपितांवेत्सीतिभावः । इयोलोटिहेरपित्वाहु

शाभाद्यजादित्वभावादेत्येधत्पूठं स्थितिवृत्तभावेनाद्गुणः । आरूपक्षेपेपि
श्रीनाडोक्षेतिपररूपमात्रेरेवेहीत्येवकल्पम् ॥ १८ ॥

चिकुरप्रकराजयन्ति ते त्रिदुषीमूर्द्धनिसाविभर्त्ति
यान् । पशुनाऽप्यपुरस्कृतेनतनुलनामिच्छुतुघा
मरेणकः ॥ २० ॥

चिकुरेति । हेराजंस्तेचिकुरप्रकराःकेशसमूहाजयन्ति सर्वोत्कषेणवर्त्तन्ते ।
तेकेसात्रिदुषीपण्डिताभैभीयान्चिकुरप्रकरान् मूर्धनिमस्तकआविभर्त्तिधा
रयतिआभरणंकरोतीतिवा । धामरेणसाम्येसतिसर्वात्कष्टावकंयन्तित्यत
आह । पशुनाधमरसंज्ञकेनापिअपुरस्कृतेनपश्चात्कृतेनधामरेणतनुलनांते
षांकेशानान्तनुलनांसास्यंकइच्छुतुमकोपिचमराणांहीनस्थानधारणासत्तुल
नानास्ति । अथवक्षान्नायेमस्तकेप्रियस्तेपूज्यन्तेतेपांसूर्खेणापिअपूजितेना
द्यान्नासहसाम्यंकोभिलष्येत । अतस्तत्केशानांसर्वात्कर्षता । त्रिदुषीभिर्दुः
शतुर्धसुः । उगितश्च तिङ्गिप् । वसीःसंप्रसारणम् । तुलनास्यासेतियुष् ।
संज्ञापूर्यकविधेरनित्यत्वाल्लघूपधगुणाभावः ॥ २० ॥

स्वदृशोर्जनयन्तिसान्त्वनां खुरकण्डूयनकैतवा-
न्मृगाः । जितयोरुदपत्प्रमोलयोस्तदस्वर्वक्ष्ण
शोभयाभयात् ॥ २१ ॥

स्वदृशोरिति । हेराजान्मृगाःखुरेणकण्डूयनकण्डूपनयनंतदेवश्याजस्त
स्मात्स्वदृशोः स्यनेत्रयोःसान्त्वनामाद्यासनजनयन्तिकुर्यन्ति । यतस्त
स्याभैम्याअस्वर्वक्ष्णशोभयाविशालनेत्रशोभयाजितयोःप्रराजुतयोरतस्वभ
याद्विद्योदयत्प्रमोलयोर्जायमानतन्त्रीकयोः । लुप्तोऽप्रेक्षायथाकेनचिज्जितं
भीतमन्यनपिकश्चित्करपरामर्शादिनासात्स्वयतिवथासुगाअपिस्वनेत्रेसा
न्त्वयन्ति । तद्वीरभीलेत्यमरः । स्वर्वाहस्वयभासनइतिध । उदयदितिई
गती ॥ २१ ॥

अपिलोकयुगंठुशात्रपि - श्रुतदृष्टारमणीगुणाअ
पि । श्रुतिगामितपादमस्वसुर्धयति भातेसुतरा
न्धरापते ॥ २२ ॥

अंपीतिहेधरापतेपृथ्वीपतेदमस्वसुर्भेभ्याःलोकयुगमपिमातृकुलपितृकु
 लसङ्घांश्रुतिगामितयालोकिकार्णनविषयत्वेनजगत्प्रसिद्धत्वेनसुतरांश्रुति
 भातेपरस्परोत्कर्षेणविनिमयेनवाभासतइत्यर्थः । इदंभैमीमातृकुलमिति
 जगद्द्विधातत्त्वंतेनभैमीपितृकुलस्यशोभनन्तद्वद्भैमीमातृकुलेनाङ्गीकृतमि
 तिविनियमः । भैमीसंबन्धेनपितृकुलवन्मातृकुलंमातृकुलवच्चपितृकुलंशोभ
 ते सादृश्यन्तुतात्पर्यार्थः । तच्चसादृश्यंश्रुतिगामितयाविश्रयेते । त
 च्चश्रुतिगामित्वसङ्घांसादृश्यंमातृकुलस्यपितृकुलापेक्षयापितृकुलस्यचना
 तृकुलापेक्षयामतृकुलापेक्षया । एवंदृगादीनामपिसजातीयापेक्षयैवश्रुति
 गामित्वसङ्घांसादृश्यमङ्गीकरणीयंमतुलोकियुगाद्यपेक्षया । तथादमस्वसु
 दृशावपिनेत्रेअपिश्रुतिगामितयाऽऽकर्णदेशविशालत्वेनातिसुतरांश्रुति
 मयेनभातेशोभेतेद्विद्विषयनदक्षिणयनस्यश्रुतिगामित्वेनयाशोभातां
 वामंनयनमङ्गीकरोतिवामनयनस्यश्रुतिगामित्वेनयाशोभातान्दक्षिणंनय
 नमङ्गीकरोतीत्यत्रापिध्विनियमः श्रुतिगामित्वेनदक्षिणंवाममिववामंदक्षि
 णमिवेत्यत्रापिसादृश्यत्वतात्पर्येणैवम् । तथादमस्वसुःसंबन्धिनःश्रुतदृ
 ष्टाःश्रुताःपुराणादौदृष्टाःकासुचिःसुन्दरीषुयद्वाकासुचित्छीघ्रैवश्रुताः का
 सुचिदृष्टारमणीगुणाःछीगुणाःश्रुतिगामितयालोकिकार्णनविषयत्वेनव्यति
 भातेविनिमयेनशोभन्तद्विद्विषयवचनम् । पुराणादावन्यस्त्रीसमवायेश्रुता
 स्तोकासुचिदृष्टास्तेभैम्यानेवश्रूयन्तइतिश्रुतानांदृष्टानांचछीगुणानांदमस्व
 सुःसंबन्धिनांसर्वेषांश्रुतिगामित्वंविद्यतेततःश्रुतानांछीगुणानांदमस्वसुः
 संबन्धिनांयच्छ्रुतिगामितयाशोभन्तद्वदृष्टैरङ्गीकृतम् । एवंदृष्टानांशोभनंत
 च्छुनैरङ्गीकृतमित्यत्रापियथाकथंचिद्विनियमः । यथाश्रुताभैमीसंबन्धिनः
 श्रुतिगामितयाशोभन्तेतथादृष्टाअपिभैमीसंबन्धिनःश्रुतिगामितयाशोभ
 न्तइत्यत्रापिसादृश्यत्वतात्पर्यम् । श्रुतदृष्टाअपिसर्वेगुणाभैम्यांविद्यन्तइति
 भावः । सासुद्विकशास्त्रे श्रुतानांपठिन्यादौदृष्टानामितिवायथाकथंचि
 ज्ञेयम् । विस्तरभयानल्लिख्यते ॥ श्रुतिःश्रोत्रेतथास्रयेवांसायांश्रोत्रक
 र्मणीतिविश्वः । गामीगम्यादिरावश्यकेतास्त्रीसपेक्षाणिनिः । स्वतलोरि
 तिपुंशत् । व्यतिपूर्वस्यभातेःकर्त्तरिकर्मव्यतिहारइत्यात्मनेपदम् । द्वि
 षयनेसवर्षादीर्घत्वेकृतेबहुवचनेषात्मनेपदेष्वनतइतिभ्रूयादादेशेऽथलुक्

टेरेत्वम् । सर्वत्रवचनश्लेषः ॥ १२ ॥

नलिनंमलिनंविद्युश्रवती पृषतीमरुपृशतीतदीक्ष
णो । अपिखड्जनमञ्जनाञ्चितेविदधातेरुचिग
र्वदुर्विधम् ॥ २३ ॥

नलिनमिति ॥ तदीक्षणेभैमीनेत्रेपृषतीमञ्जनशलाकामरुपृशतीअप्रा
प्तेअञ्जनामञ्जु जितेसतीनलिनंकमलंसलिनंस्वकास्त्यादूषितंविदधातेकु
र्वाते । किंभूतेतदीक्षणेविद्युश्रवतीआत्मानंमकाशयन्तीप्रसारयन्तीऋणुरी
त्याविलोकमानेअञ्जनाञ्चितेअञ्जनपूरितेसाञ्जनेसतीतदीक्षणेखञ्जन
मपिखञ्जरीटमपिकचिगर्वेषाकान्तिमदेनदुर्विधंद्विदधाते । अचतंसी
कृतंकमलंकटाक्षालोकनप्रसृतयास्वकास्त्यामलिनंश्यामंविद्युश्रवतीकुर्व
तीतथापुषतीहरिणीमरुपृशतीनेत्रविषयेऽगणायन्तीएवंविधेभैमीनेत्रेक
ञ्जलाञ्चितेखञ्जनमितिपूर्ववत् । अञ्जनपूजनात्पूर्वंस्वकास्त्याकमलंजितं
हरिणीनेत्रयोस्तुभैमीनेत्रशोभासम्भाधनापिनास्ति । अञ्जनपूजनामन्तरं
खञ्जनमथनकोत्रसदृशोनान्यस्येतिगर्वेस्तद्ब्रह्मिहसंकुर्वातेइत्यर्थेइतिवारुचिका
न्तिविषयेदुर्विधंरहितमितिवारुचीतिभिरुपदंखञ्जनोद्दिशुक्तकर्मोऽतिस
रलोऽतिषण्णलघातस्तेनसाम्यसंभाधनायांकञ्जलादानामन्तरंतदधिकका
न्तित्वात्सोपिजितइतिभावः । मलिनंस्वगतंश्यामंगुणंविश्लोकनवशाद्विद्यु
श्रवतीमकाशयन्तीनलिनंरुचिगर्वदुर्विधंविदधातेइतिवा । मलिनंश्यामंन
लिनंनीलोत्पलंरुचिगर्वदुर्विधंविदधातेइतिवा । सविलासवीक्षणदशायाः
पूर्वमेवनीलोत्पलंजितमित्यर्थः । तथाअसंकुचन्तीसतीपयतीहरिणीरुचिग
र्वदुर्विधांविदधातेनिर्मेषत्ववेलायामपितान्यांहरिणीजिताकिंपुनः क
टाक्षविशेषवेलायामितिवा । अस्मिन्यद्येदुर्विधादुर्विधधेतिनपुंसकमनपुंस
केनेतिपुंनपुंसकवद्भाषी । अन्यतेनेनेत्यञ्जनमतेनपूजितेइत्यनेनएयुक्तस्य
अनुव्यक्तिस्रष्टणेधित्तिधातोरपर्यानुसारेण दृशोस्त्रिगुणनीलरक्तसितवर्णका
न्तिचाञ्चल्ययोगःसूचितः । तथाअमलिनादिपुंसध्वेक्वचित्कस्यचिद्रुक्त्वा
द्दृशोद्भुपूर्वात्कगुणसद्भावात्तान्यांनलिनादीनिजितानीतिभावः । मलिनं
दूषितेऽप्येतिविद्युः । अन्वितेअन्वेःपूजायामितिइतिनाम्बेःपूजायामि
तिमलोपनिषेवः । अञ्जनाञ्जितेइतिपाठेऽञ्जनीतिचौरादिकस्याञ्जय

तेर्निष्ठाञ्जनेनभासितेइत्यर्थः ॥ २३ ॥

अधरंकिलविम्बनामकं फलमस्मादितिभय्यम
न्वयम् । उभतेऽधरविम्बइत्यदःपदमस्यारदन
च्छदवदत् ॥ २४ ॥

अधरमिति । हेराजगत्स्वादनयस्यारदनं चदमधरमोष्ठवंददमिदं चद
धरविम्बइतिअदःपदनेतत्पदसुयन्तोयंशब्दः । इत्यतोहेतोर्भेव्यंसमीची
ननाययं संबन्धंलभतेप्राप्नोति । इतिकिंकिलयस्माद्विम्बनामकंफलमस्मा
दोष्ठाद्अधरंहीनविम्बापेक्षयास्वाधिकरत्वात्त्वाद् सुतस्याच्चाऽधरविम्बंवि
म्बंशब्दकंफलंयस्माद्अधरविःबइतियपुत्रीहिः । अतुअधरेखविम्बमिति
अन्यासात्तुअधरोविम्बइत्येवमितत्पुरुषःकर्नधारयः । एतस्यास्तुवहुप्रीही
अर्थैःशब्दतश्चभय्य दृश्येनपधरोजितविम्बइतिभावः ॥ २४ ॥

हृतसागमिवेन्दुमशडलंदमयन्तीवदनायवेध्रसा ।
कृतमध्यधिलविलोक्यतं धृतगम्भीरखनीखनी
लिमा ॥ २५ ॥

इतेति ॥ इरदुमयडलंपन्धविम्बंवेधसात्रहणादनयन्तीवदनायभैमी
मुखनिर्मातुं हृतसारमिवगृहीतश्रेष्ठभागमिवकृतं मध्येधिलंक्षिद्रंयस्यएवंभू
तंयिलोक्यतेदृश्यतेतद्व्येतइत्यर्थः । कलङ्केनहृतसारत्वमुत्प्रेक्षितम् ।
किंभूतंघृतोगम्भीरखन्यानिन्नगर्ते परभागेस्थितस्यखस्याकाशस्वनीलिना
येनफलङ्कोनभवतिकिंतुअयनाकाशनीलिना । भैमीमुखनिर्मातुं
सारमुत्पन्नमितिभावः । वदनायक्रियार्थापपदस्येतिघतुर्थी । खनीतिकदि
कारादकिनइतिहीप् ॥ २५ ॥

धृतलाञ्छनगोमयाञ्चनं विधुमालेपनपाशदुरं
विधिः । भ्रमयत्युचितंविदभंजातन नीराजनव
ह्रमानकम् ॥ २६ ॥

प्रकाराकरेयभैमीमुखस्यचन्द्राधिक्यत्वाद् । घृतेति । ब्रह्माज्ञयाच
न्द्रोप्याव्यतितत्रोत्प्रेक्षापिचिन्त्रैह्यायिधुंचन्द्र मुचितंयोग्यंविदभंजाभैमीत
स्याआननत्तस्यानीराजनार्थंसारार्त्तिकार्यंवह्रंभागमिववह्रंनानकंशरायं

जन्मयति । किंभूतंविष्णुसंलाङ्घनभेषजलङ्कृत्यगोन्याञ्चनंगोन्यपूज
नयेनतथाआलेपनंपिष्टोदकम् । अल्पपाण्ड्रतिलोकेप्रसिद्धतेनपायदुरंध्र
स्तन्मुखसादृश्यंनमापेतिभावः । गोन्यलिप्तंमधूणादिभिर्हृणशरावेणदृ
ष्टिदोषनिरासार्थेनीराजामाक्रियलक्षितिलोक्ताधारः ॥ शराबोवर्द्धनानक्षत्र
त्वन्तरः ॥ २६ ॥

सुषुमाविषयेपरीक्षणेनिखिलं पट्टमभाजितन्मु
खात् । अधुनापिनमङ्गलक्षणं सलिलोन्मज्जन
मुज्झति स्फुटम् ॥ २७ ॥

सुषुमेति । कमलव्यशोभाधिकामैमीबदनस्येवेतिसुषुमाविषयेपरीक्षण
दिश्येनशोधनेनिखिलंसमस्तंपट्टंपट्टजातंत स्मुखाद्भैमीमुखाद्ऽभाजि
पराजयंप्राप्तयतः मङ्गलक्षणंपराजयचिह्नंसलिलोन्मज्जनंजलादुन्मज्जनम्
धर्मभयनमद्यापिनोवहतिस्फुटंव्यक्तनेवनत्यजतिस्फुटमुत्प्रेक्षेवा । जलो
न्मज्जनंतस्यस्थाभाधिकंमङ्गलक्षणत्वेनोत्प्रेक्षितंस्फुटंविदासितमितिपट्ट
विशेषणंवा । जलदिव्येधनुर्हरमुक्तांवाणमादायथावहन्त्योथावन्नागच्छति
ताद्यद्यःसलिलेनिमग्नएवतिष्ठतिसविजयते । यस्तुततःपूर्वमेवोन्मज्जति
सपराजयतइतिभावः । सुषुमापरमाशोभेत्यन्तरः । सुविदुर्निर्व्यहृतिष
त्वम् । अभाजीतिकर्मकर्त्तरिचिष् । भण्णेश्चिष्ठीतिनलोपः ॥ २७ ॥

धनुषीरतिपञ्चश्राणयोरुदितेविश्वजयायतद्भु
वौ । नलिकेनतदुञ्जनासिके त्वयिनालीकामिमु
क्तिकामयोः ॥ २८ ॥

धनुषीइति । तद्भुवौमैमीञ्जुवौविश्वजयायत्रैलोक्यजयायरतिपञ्चश्रा
णयोर्धेनुपीनरुदितेप्रादुर्भूतेनेतिकाक्षायो जनीयम् । सुइतिपाठेवितर्के ।
तपातस्यामैम्पाठञ्जनासिकेरन्त्रद्वयोपलक्षितेनासिकेत्वपिविषयेनालीकौ
नलिकाप्रैर्यलघुशरीरयोर्विसुक्तिकामयोर्भाषाभिलाषिखोरतिक्ामयोर्नति
केशराधारनल्यीनभवतोऽपितुनलिकेएवएतस्याञ्जुनासिकंदृष्टासर्वापिक्ता
माधीनोभवतीतिभावः । नालीकः शरशल्पयोरिति विश्वः । विश्वजयायद्भुव
योदितिचतुर्थी । रतिक्ामयोरितिशीलिकाभिनिष्ठापरिच्योः ॥ २८ ॥

सदृशीतवशूरसापरं जलदुर्गस्थमृणालजिद्भुजा ।
अपिमित्रजुषांसरोरुहांग्रहयालुःकरलीलयाश्रियः ॥

सदृशीति । ऐशूरसाभिनीपरंकेवलंतवसदृशीयोग्या । किंभूताजलल
घण्टुर्गंतप्रतिष्ठानिजलदुर्गस्थानिमृणासागनिजयतइतिजितौभुजौयस्याः
खानृपालादपिकोनलौगीरीचेत्यर्थः । तथाकरलीलयापृक्तविलासेभनि
त्रंसूयनुद्धदं च जुषन्तेषेवतेमित्रजुषयितेपांघिकसितत्वात् सश्रीफाणाभपिस
रोरुहांकमलानांश्रियोगृहयालुर्ग्रहीतुकामा । त्वमपिजलदुर्गस्थवैरिजि
द्भुजःसत्सुद्धदंसत्सष्टायामानपिवैरिणांसंपदःकरलीलयावलिप्रियागृ
हयालुरिति शूरस्वादुभयोःसाम्यम् । अपिरन्यञ्चेत्यर्थेवा । मित्रंसुद्धदि
मित्रोऽक्रीडतिनेदिनी, अलि इत्यांश्रयःकरा, लीलाविलासक्रिययोरितिपा,
ऽमरः । गृहेश्रीरादियन्तात्स्पृष्टिगृहीत्यादिनाऽऽलुचिश्चयामन्तत्यया
देशे गृहयालुस्तद्योगेनलोकेतिपटीनिषेधाच्छ्रियइतिद्वितीया ॥ २९ ॥

वयसीशिशुतातदुत्तरेसुदृशिस्वाऽभिधिधिंविधित्
सुनी । विधिनापिनलामलंखयाकृतसीम्नी प्रवि
भज्य रज्यतः ॥ ३० ॥

वयसीति । ऐराजं सस्यांसुदृशिभुनयनायांस्वाभिधिधिंविधिनाभिध्यां
विधित्सुनीकर्तुंशानेअहमेवसर्पात्मनेनाभभिध्याप्यतिशानीतिवाक्यंनन्य
तेखंतारुण्यमपि । खंभूतेशिशुताचतदुत्तरंशिशुतायायास्यतःपरंतारु
ण्यंघययसीनरज्यतोऽपितु रज्यतसुद्धसंतुप्यतयवयाएवसानगथेतस्यास्तिप्र
नइत्यर्थः । वयःसन्धौवर्त्तमानाएतियावत् । किंभूतेवयनीविधिनाप्रसन्नयो
दरेवर्त्तमानयारोभरेखयाप्रविभज्यसनविभागंकृत्वकृतसीनीकृतनयांदेश्र
प्रि । खंविधिधिभिभज्यभरज्यतःकिंतर्द्धंसंबलितेयवानुयुगंभजेतेइतिवा ।
याख्यंयत्तंतेरेसीभूयेनचतारुण्यप्रारम्भसुमेसंबलितेयएतिएतोरम्यत्वा
द्वारण्यंयत्तुंनधत्तेतितारुण्यंवागज्जुमिच्छतीतिभावः । विधिनाशास्त्रोक्त
नार्गेशरेषयाकृतसीम्न्यपिसरयाधिजायांभुविनदीयेयंनदीयेयमितिकीधि
द्वियदेते ॥ ३० ॥

अपितद्वपुपिप्रखर्षतोर्गमिते कान्तिभरैरगाधता

म् । स्मरयौवनयोःखलुद्वयोःप्लवकुम्भीभवतःकु
चावुभौ ॥ ३१ ॥

अपीति । उभौकुम्भीस्तनैतद्वपुषिप्रसर्पतोःप्लवमानयोःकीदृतीर्द्वयोः
स्मरयौवनयोःक्षामतारुण्ययोःप्लवकुम्भीप्लवनाथंकुम्भीतरणकुम्भीभवतः
खलुचरमेजायान् । किंभूतेतद्वपुषिकान्तिरुःकान्तिप्रवाहैरगाधाताम
तहाख्यशंत्वंगमितेपि प्रापितेपिश्रगाथेद्भुदकेकीडाऽनुचितातत्रापिकी
दृतीरितिद्योतनार्थमपिशब्दः । पूर्वापेक्षयापिरण्यञ्चैव्येद्वतिवा । अगा
थेद्भुदकेकीदृतीर्द्वयोर्षट्द्वयेनभाव्यन् । यद्यपिद्विवचनेनैवद्वयोरुभावि
ति यत्तत्र्यतेतथापिसदासहवासित्वपरस्परनिलितत्वप्रदर्शनार्थमुक्तमि
त्यवगन्तव्यम् ॥ ३१ ॥

कलशे निजहेतुदृश्यहजः किमुचक्रभ्रमिकारितागु
णः । सतदुच्चकुम्भीभवत्प्रभासरचक्रभ्रमिमातना
तियत् ॥ ३२ ॥

कलशइति । श्यायशाले समावायिकारणमरुनवायिकारणानिनितका
रणंपेति । यत्समवेतमेवकार्यमुत्पद्यतेतत्समवायिकारणं यथागृत्पिशडोष
टस्य । तत्रपूर्वश्लोकेकुम्भत्वारीपणेनतदुभयसाम्यमसदृशान्नःक्षविःप्रभागुणा
धिकत्वप्रतिपादनेनतयोदत्कृष्टसामारोपयितुंशंसुखीसापूर्वामुक्तिभङ्गिप्र
णीतवान् । असंभाव्यवस्तुदर्शनेपरसंमतिप्रश्नेकिनुशब्दः । हेराजन्चक्रज
मकरोतिर्यंशीलश्चक्रजनकारीतस्यभावश्चक्रजनकारितातल्लक्षणोगुणःश्च
भावःकलशेषट्टेदृश्यतेसमिजस्यस्वस्यषट्स्यहेतुर्मिसितकारणंदृष्टस्त्या
पजातःकिमु । समवायिकारणगुणःकार्यगुणभारभतेनमिनितगुणोऽग्रनि
मिहगुणःकार्यगुणभारभतइतिअसंभाव्यनेतत्प्रयाकुत्रचिद्दृष्टिमितिप्रशयः
किमु । नयातुदृष्टःकुत्रैत्पेक्षायामाह । यद्यस्मात्सकलशक्त्यामैम्यासञ्च
कुम्भीभवदुच्चकमतांप्रपद्यमानःप्रभासरेश्मीमिसमूहेनचक्रजनकुलाशक
जनवामर्थदृष्टेःकरोतिसुन्दरवस्तुदर्शनेनदृष्टेर्जनशंभवति । सूर्योद्यालोका
वसोक्तमवत् । अथचसतदुच्चकुम्भीभवन्दीमिसमूहेनचक्रव्यलोकसमूहस्य
वाचनमनदजनितमोहमातनोति । सर्वोपिस्तनकान्तिदर्शनेनकामाश्वीभव

तीतिभावः । अथचकान्तिप्रवाहेचक्रवाकज्जान्तिमातनोतिप्रवाहेचक्रवा
 काभवन्ति । अतोन्नकारणत्वाच्छब्दच्छलाच्चक्रज्जमकारितागुणोघटेवि
 द्यते सुहृत्वेनकांतिमन्वेनचतत्कुचौघटचक्रवाकतुल्यावितिभावः । निजः
 सहजस्थासौहेतुश्चसनवायिकादणमितिषाद्यत् तादृशोनभवतीत्यनिजहेतु
 निमित्तकारणतादृशाद्दृग्दृग्जातःकिञ्चित्युत्प्रेक्षाआक्षेपोवा । दण्डगुणः
 कलशेविद्यतइत्यत्रकिंप्रमाणमित्याशङ्क्यांशब्दच्छलेनहेतुतामाह । सह
 ति । यद्यस्मादितिषाद्यतियथानतिव्याख्येयम् । चक्रोगणोचक्रवाकेचक्रसै
 म्यरथाङ्गयोः । यामजानिकुलालस्यभावेदराष्ट्राद्ययोरपीतिविद्यः ॥ ३२ ॥

भजतेखलुषणमुखंशिखी चिकुरैर्निर्मितबर्हगर्हणः ।
 आपिजम्भरिपुंदमस्वसुर्जितकुम्भःकुचशोभयेभरा
 ट् ॥ ३३ ॥

भजतइति । खलुत्प्रज्ञायान् । दमस्वसुचिकुरैःकेशैर्निर्मिताकृताबर्ह
 गर्हणापिच्छभारतिरस्कारोयस्यसशिखीसयूरःषण्मुखंकार्त्तिकेयंभजतेसेवते
 प्रसङ्गतएतदुक्तम् । तथादमस्वसुःकुचशोभयास्तनभारेणजितौकुम्भौग
 षडौयस्यसहभराट्कारिणाराजायेरावतोपिजम्भारिभिन्द्रंसवते । मैम्याः
 क्षेत्रसाम्यंस्तनसाम्यंशदेवाराधनेनप्राप्तुकासौवैरनिर्यातमाधेवातीभजतइ
 तिभावः । अधिकेनजितोन्वयधिकंभजते । चिकुरैरितिबहुत्वंसूचयित्वा
 षण्मुखत्वात्स्कन्दस्यकेशसंभावनयातत्प्रस्यर्षेशिखिनः स्कन्दाश्रयणंयुक्त
 म् । जभिजृभीगात्रविनाम्ने । जम्भतेगात्रविमानंकरोतीतिजम्भस्तद्विपुर्जं
 म्नादधिकोतएवसेव्यते । अस्यागात्रविनामकारिणीकुचशोभाजम्भसुख्ये
 तिहेतोक्तदधिकनिन्द्रंसेवतइति ॥ ३३ ॥

उदरंनतमध्यपृष्ठतास्फुरदङ्गुष्ठपदेनमुष्टिना ।
 चतुरङ्गुलमध्यनिर्गत त्रिवलिभ्राजिकृतंदमस्व
 सुः ॥ ३४ ॥

उदरमिति । हेराजन्दमस्वसुर्भैम्याउदरंमुष्टिनाकृतंयिधिनेत्यर्थात् ।
 किंभूतेनमुष्टिनामतोनिश्चोमध्योपस्यैवं विधंपृष्ठंयस्योदरस्तस्यभावस्तत्तात
 यास्फुरत्तंप्रकटीभवदङ्गुष्ठपदमङ्गुष्ठस्यानयस्यतेन । किंभूतमुदरंचतसृषा

नगुलीमांसप्यान्निर्गतामिसृतास्त्रिखोवलयस्ताभिर्जाजतेतच्छीलंपृष्ठम
 योनिस्त्वमङ्गुष्ठनिवेशादुदरेप्रिवलियुक्तत्वंचतुरङ्गुलिधारणाञ्चतसृशांती
 ययेवान्तराशिभवंति । चतुरङ्गुलमितितत्पुरुषस्येत्यम् ॥ ३४ ॥

उदरंपरिमातिमुष्टिना कुतुकीकोपिदमस्वसुःकि
 मु । घृततञ्चतुरङ्गुलीष यद्वलिभिर्भाति सहैम
 कांश्चिमिः ॥ ३५ ॥

प्रकारान्तरेखोदरमेववर्णयति । उदरमिति । कोपिकुतुकीदमस्वसुरु
 दरंमुष्टिनाइयत्तयापरिमातिष्ववच्छिनत्तिकिसुसरेप्रेक्षायांयद्यस्मात्तदुदरं
 सहैमकाञ्चिभिःसुवर्णमेखलासहिताभिर्वलिभिःकृत्वाघृतास्तास्यमुष्टेञ्चत
 स्रञ्जुलयेनयमेवविषयनिवनातितिस्रोवलयश्चतुर्थोहैमकाञ्चीचतस्रोङ्गु
 लयस्तस्यमुष्टेरित्यर्थः । कोद्व्रह्माप्रिरेवार्थः । ब्रह्मैवेत्यर्थः ॥ ३५ ॥

पृथुष्वर्तुलतन्तितम्बकृन्मिहिरस्यन्दनशिल्पशि
 क्षया । त्रिधिरैककचक्रचारिणं किमुनिर्मित्सति
 मान्मधरथम् ॥ ३६ ॥

पृष्विति । विधिर्ब्रह्मानाम्बयंकामसंबन्धिनरथंनिर्मित्सतिनिर्मातुभि
 ष्कतिकिसुसरेप्रेक्षायान् । किंभूतोविधिर्निहिरःसूर्यस्तस्यस्यन्दनोरथस्त
 स्यशिल्पंनिर्मायंतस्यशिल्पयाअन्यासेनपृथुंमहान्तंवर्तुलंतस्यामैम्यानित
 स्यंकरोतीतिकृत । किंभूतरथमेककेनाऽऽऽहायेनचक्रेष्वरतियवशीलंभू
 यंरथैकचकनिसांशान्यासेनब्रह्मणामैनीमितम्बकृतःसकामरथत्वमोत्प्रे
 क्षितः । नितम्बदर्शनाम्बहनप्रादुर्भावोभवतीतिभावः । निर्मित्सतिना
 रुःसनिनीनेत्यादिमाचक्षुश् । अत्रलोपोज्यासस्येत्यन्यासलोपः ॥ ३६ ॥

तरुमूरुयुगेनसुन्दरी किमुरम्भापरिणाहिनापर
 म् । तरुणीमपिजिष्णुरेवतां धनदापत्यतपःफल
 स्तनीम् ॥ ३७ ॥

तरुमिति । हेराजन्सुन्दरीभैमीपरिणाहिनादिशालीनकरुयुगेनोरुह
 येनतरुवृक्षरूपारम्भांकदलींपरंकेवलंजिष्णुर्जयनशीलैतिकिसुकिंवल्यंअ
 पितवेनवत्यक्तव्यंकिंतुतरुणीमप्रितारंभांअप्सरोविशेषमपिजिष्णुरेव ।

किंभूतांधनदापत्यस्यजुवेरस्यपुत्रस्यमलकूडरस्यतपसःफतंस्तनौमय्यायद्
यैमलकूडरेणतपःकृतंतांरन्भांकदलीमपूरुयुगेनकितवतीत्यर्थः । इयंन
इयंजितम् । परिणाष्टोविशालतेत्यमरः । रन्भाकदरुपध्वरसोरितिबिद्वः ।
मलोकेतिनिषेधात्तरुमितिद्वितीया । सुन्दरीगौरादित्वान्शीप् ॥ ३७ ॥

जलजेरविसेवयेवये पदमेतत्पदतामत्रापतुः । श्रु
वमेत्यरुतःसहंसकीकुरुतस्तेविधिपत्रदम्पती ३८

जलजइति । येजलजेकनलेसूर्येस्यसेवयेवयत्स्या भैम्यापदतांवरणत्वं
पदमुनमस्थानंव्याजंश्रवापतुःप्रापत्परिवश्रु घनुत्प्रेक्षे । विधिपत्रदम्पती
ब्रह्मवाहनपत्नीजायापतीहंसस्त्रीपुंसकीकर्तारौ तेजलजेकनलीस्यन्यागाऽऽ
त्यरुतःगद्गाद्भ्रुवंनिश्चयेनसहंसकीकुरुतोहंससहितेकुरुतोहंसरवत्तुल्या
च्छिञ्जितादेतेसहंसेइत्यनुभोयेतेऽत्यर्थः । हंसकःपादकटकलत्सहितेनूपु
रयुक्तेकुरुतः । विधिहंसनिधुनमेवतूपुरत्वेनपरिणतमित्यर्थः । रविसेवया
पट्टयोर्भनीपदम्बप्राप्तिं विधिसेवयाहंसानामेतच्चरणस्थानप्राप्तिरित्यर्थः ।
विधिपत्रदम्पतीयेपट्टेस्यरुतःशब्दंकुरुतः । रुशब्दे । तयासहंसेकुरुत
इतिवा । कनलस्यहंससंयोगेयुक्तोभैनीपदयोःपट्टाहपुटकृष्टत्वाद्हंसर
वसमानशिञ्जितयोगाच्चेयमुत्प्रेक्षा । सुन्दरतरेमुकुमारैवसृष्टताद्भ्रुणा
स्वीयहंसनिधुनमेवतुभूपणत्वेनकल्पितंतादृशस्थान्यस्यभूपणस्याभावा
दितिचष्वनिः । हंसकःपादकटकइत्यमरः । पक्षेष्टोपाद्विभायेतिरुपतत्
श्विः । रुतइतिपक्षेसंपदादिः ॥ ३८ ॥

श्रितपुण्यसरःसरित्कथं नसमाधिक्तापिताखिलश्च
पम् । जलजंगतिमेतुमञ्जुलां दमयन्तीपदना
मिनजन्मनि ॥ ३९ ॥

श्रितेति । जलजंकनलंइमयानीपदमेवचरणमेवनामयम्यशुभंभूतेजन्म
निजन्मात्करेनज्जुलारंम्यांगतिंगननंपुण्यश्लोकप्राप्तिकृपांद्वांशकथंनयत्
प्राप्नोत् । किंभूतंश्रितानिपुण्यानिश्रेयस्कराणि सरांसिश्रेयस्कारिण्येनद्य
द्ययेनततयासमाधिनामुकुलीभावेनसम्यगाधिनाक्षयिताश्रतिवाहिताश्र
खिलाःक्षपारात्रयोयेनश्रन्योपिसेवितपुण्यतीर्थःसमाधिनायोगाद्भैनातिवा

हितसमस्तरात्रिजन्म स्तरे सत्तनादशांप्राप्नोति तद्दुःखीपदप्राप्तिर्जलज
ल्य ॥ ३८ ॥

सरसीःपरिशीलितुंमया गमिकर्माकृतनैकनीवृ
ता । अतिथित्वमनायिसादृशोःसदसत्संशयगो
चरोदरी ॥ ४० ॥

ससादृशीसाकथंत्ववाञ्जातेत्यतश्चाह ॥ सरसीरिति ॥ सरसीः सरांसि
परिशीलितुमद्यगाहितुंगनेर्द्वौतोःकर्मकृतागतिविषयीकृतानैकाश्रनेकानी
वृतादेशायेनैवंविधेनमयासामैसीदृशोरतिथिरंबद्धिगोचरत्वमनायिआनी
तादृष्टे त्वर्थः । किंभूतासदसतोरस्तिनास्तीतिसंशयस्तस्यगोचरोविषयसद
रंयस्याःसाश्रयन्तंकृशोदरीतिभावः । तेनक्वापिदेशेतादृशीमदृष्टेतिभा
वः । नीवृज्जनपदोद्देशद्वत्यनरः । सरसीरितिगौरादित्वाःःहीष् । शीले
र्भावादिकासुसुम् । नीवृत्त्नद्विवृतीतिदीर्घःभासिकोदरेतिहीष् ॥४०॥

अत्रधृत्यदिवोपियौवतैर्न सहाधीतवतीमिसामह
म् । - कतमस्तुविधातुराशये पतिरस्यावसतीत्य
चिन्तयम् ॥ ४१ ॥

अवेति । हेराजन्मद्वनित्यपिक्तयंविचारितवानस्मि । किंकल्पादिवो
पिस्त्रक्षार्कस्यापियौवतैः स्त्रीसमूहैःसहनाधीतवतीनाभ्ययनकर्त्रीमिसामै
नीमवधृत्यनिश्चित्यसदृशैः सहपत्यतेकिलइतिकिंविधातुर्ब्रह्मणश्चाशयेन
नसिप्रसत्यामैस्याः कतमस्तुकोवापतिर्वसतिर्विद्यतइतिविधात्रासुरसुन्दरी
ज्योपिसुन्दर्यामैस्यायोग्यःकोमत्तारविनिर्मितइतिचिन्तितवानित्यर्थः । यौ
वतैरितियुवतिशब्दात्सामूहिकेभिश्चादित्वादग्निमस्यादइतिप्राप्तःपुषङ्गा
योभिश्चादौयुवतिशब्दपाठसामर्थ्यान्नभवतीतिकेचित् । अत्रनादनुदात्ता
हेरजित्यपरे । नसहाधीतवतीमितिसुप्सुपेतिस्मासः । कतमइतिक
तरस्यतनौणातिपरिप्रश्नेइतिवचनसामर्थ्यात्स्वार्थेपिद्वतमष् ॥ ४१ ॥

अनुरूपमिमनिरूपयन्नय सर्वेअपिपूर्वपक्षताम् ।
युवसुध्यपनेतुमद्मस्तवयि सिद्धान्तधियंन्यवेश
यम् ॥ ४२ ॥

अन्विति । इमसन्त्यासैम्याश्चरुपंरुपयोग्यंपतिनिरुपयक्यंवायोग्यो
 यंवायोग्यइति विचारयत्नपिअथपश्चात्सर्वेष्वपियुक्तसुतरुखेवुपूर्वपक्षतामयो
 ग्यरूपत्वंव्यपनेतुनिराकर्तुंमहानोऽसमर्थः सन्नइत्ययिसिद्धान्तधियमैमीरु
 पानुरूपत्वबुद्धिनिःसपन्न निश्चयंन्यवेद्ययनिवेशितवान् । अथपश्चात्स्यो
 तिवा । त्वतोन्वस्तद्योग्यःकोपिरुशोमविद्यतइति । अन्यत्रापिपूर्वपक्षापे
 क्षयासिद्धान्तस्यबलवत्त्वम् ॥ ४२ ॥

अनयातवरूपसीमया कृतसंस्कारविद्योद्यमस्य
 मे । चिरमप्यवलोकिताऽद्यसा स्मृतिमारूढवती
 शुचिस्मिता ॥ ४३ ॥

अनयेति । चिरंचिरकालमवलोकितापिशुचिस्मितारम्यहासाभैमीअ
 द्यमेस्मृतिस्मृतिपथंआरूढवतीप्राप्ता । किंभूतस्यमे तवानयादृश्यमानया
 रूपसीमयालावण्यमर्यादयाकृतंजनितसंस्कारविद्योद्यमपूर्वाहित भावना
 ख्यसंस्कारसमुद्बोधोयस्यतद्रूपयोग्यत्वात्स्वद्रूपदर्शनेसास्मृतेरर्थः । सदृ
 शदर्शनेहिसृतिर्भवति । सदृशादृष्टिस्ताद्याःस्मृतिबीजस्यबोधकाइति ।
 रूपसीमयेतिहाबुभाज्यामितिहापितृतीया ॥ ४३ ॥

त्वयिवीरविराजते पर दमयन्तीकिलकिञ्चित्तंकि
 ल । तरुणीस्तनएवदीप्यते मणिहारावलिरामणी
 यकम् ॥ ४४ ॥

त्वयेति । किलेतिसंभावनायांहेवीरहेशूरकिलदमयन्त्याःकिलकिञ्चि
 तंशङ्कारचेष्टाविशेषस्त्वयिपरंकेवलंविराजते विश्वेशशोभतेवीरस्यैवशर
 गारित्वंयुज्यतेवीरानुरागिष्यश्चिद्यइतिसूचनार्थंवीरेतिपदम् । अर्थात्
 रन्यासंद्दृष्टान्तत्वेनाह । मणिहारावलेर्मुक्ताहारसमूहस्यरामणीयक्षंती
 न्दयैतरुणीस्तनेतरुययायकुचेशोभतेनतुदृश्योपितः । क्रोधाश्रु हृयंभीत्या
 देःसङ्करःकिलकिञ्चित्मित्यालङ्कारिकाः । रामणीयकंकामनीयकवत् ४४

तत्ररूपमिदंतथाविनाविफलं पुष्पमिवावकेशि
 नः । इयमृद्धधनावृथावनीस्ववनीसंप्रवदत्पिका
 पिका ॥ ४५ ॥

पुनरुत्कृष्टार्थमाह । तवेति । हेराजंस्तवेदं दृश्यमानमनुपमतयारु
पमैभ्याविनाविफलंनिरर्थकं कस्यकिमिवश्रवकोशिनोवश्वदृश्यविफलंफ
लरहितंतुष्यमिवतद्यथामशोभते । अथवा श्रवकोशिनोमुघितमुग्रहस्यशिर
सिधार्येमाखंपुष्यंयथाविफलं तयाविनामकेवलंरूपकिंचक्रदुधनापूर्णपमा
इयमवनीपृथ्व्यपिवृथाश्वर्षेवतयासंप्रवदनः कूजन्तःपिकाः कोकिलाय
स्यांसावन्यपिस्वयमारोपिताविलासवाटिकाऽपिका मकापिभैमीप्राप्त्यभा
वेसर्वनेतन्निरर्थंमित्यर्थः । वश्व्योफलोऽवकीशीचेत्यश्वरः । वनीतिगौरा
दित्वानङ्गीष् अथकवाक्त्वा संप्रवददित्यश्रवदेःशता ॥ ४५ ॥

अनयासुरकाम्यमानया सहयोगःसुलभस्तुनख
या । घनसंवृतयाम्बुदागमे कुमुदेनेव निशाचर
त्विषा ॥ ४६ ॥

अहनेवैतदूपयोग्यस्तद्व्यसुलभाकथमित्यतआह । ततःसुरैर्देवैरपिका
म्यमानयाऽभिलष्यमाख्याऽनयामैभ्यासहयोगः संवन्धस्तत्त्वयानसुलभः
सुप्रापः । तत्रयुक्तिमाह । कयाकेनेवअम्बुदागनेवर्षाकालेघनसंवृतयामे
घण्डनयानिशाकरस्यचन्द्रस्यत्विषादीपत्यासहसंबन्धः कुमुदेनेवसुप्रापीन
प्राप्त्यतेपरंतुदुः खेममदुपायेनसाप्राप्यातन्नगत्वात्सर्वेवतस्याअनुरागमु
त्पाद्यत्वानेवयथाभजेतथाकरिव्यामीतिभावः । यथावर्षासुनेघानामतिप्र
तिबन्धकतयाकुमुदेनचन्द्रज्योत्स्नादुष्प्रापापिवायुमाहैवान्मेघनिराकरणे
प्राप्यतेतथेत्यर्थः । सुलभःखलार्थत्वेनङ्गीनिषेधात्त्वयेतिसृतीया ॥ ४६ ॥

तदहंविदधेतथातथा दमयन्त्यासविधत्तवस्त
म् । हृदयेनिहितस्तथाभयानपिनेन्द्रेणप्रथाऽप
नीयते ॥ ४७ ॥

व्यञ्जितमर्थेश्वस्तीकुर्वन्निगमयति । तदिति । तत्तस्माद्योग्यत्वान्तराय
त्वात्कारणाद्अहंदमयन्त्याःसविधेसमीपेतवस्तबन्तुतितंथातथातेनतेन
प्रकारेणविदधेकरिव्यामि । तयामैभ्याहृदयेमनसिनिहितोऽवधृतोभवा
न्यथायेनप्रकारेणहृन्देशापिनापनीयतेदूरीक्रियतेकिंपुनर्मनुष्येण । इन्द्रा
देरप्यधिकतयात्वंवर्णनीयः । विदधेअपनीयतेइतिचवर्त्तमानसामीप्येव
संभानयत्प्रत्ययः । विदधेआशंसायांभूतवहा ॥ ४७ ॥

तवसम्प्रतिमेवकेवलामधिगन्तुं धिगिदंनिवेदि-
तम् । ब्रुवतेहिफलेनसाधवोनतु कण्ठेननिजोप-
योगिताम् ॥ ४८ ॥

अनौचित्यं परिहरति । तवेति । इदं दमयन्ती योजनंतवानुभूतं न वेति
कोबलां सन्मतिमनुमतिमधिगन्तुमेव प्राप्तुनित्यर्थः । इदं निवेदितं विज्ञप्ति-
विक्र । ह्यिस्मात्साधवोसहान्निजोपयोगितां निजोपकारितां फलेन
फलनिष्यत्या ब्रुवते ननु कण्ठेन कण्ठस्थेन वचनेन तवकेवलां संमतिमेवाधिग-
न्तुं श्चातुमेव इदं निवेदितं मम वचनं तथापि निश्चयमनोपकारो न कर्तव्य इति
कीनापिनोप्यते इति वा भवत्संमतिं श्चातुमेव इदं वचनं यदि संमतिं भवत्कर्तृक-
मात्मसंमानं प्राप्तुं चेद्भवन्तर्हि धिङ्निश्चयेव यतः साधवो न ह्येतादृशाभवे-
त्कीति वा ॥ ४८ ॥

सदिदं विशदं वचोमृतं परिपीयाभ्युदितं द्विजाधि-
पात् । अतितृप्तया विनिर्झमे सतदुद्गारमिव
स्मितं सितम् ॥ ४९ ॥

तदिति । सनलः द्विजाधिपात्पक्षिभ्रेषाञ्चन्द्राञ्चान्युदितं निर्यतमिदं पूर्वा-
क्तं विशदं प्रवृत्तं च वलं च वचो लक्षणममृतं परिपीय सादरमाकर्षयतीत्याऽ
सितुत्प्लतयाऽसिद्धत्वेन सितं चैवं स्मितं तस्य पीतस्यामृतस्य चोद्गारमिव नि-
र्भ्रेषकारं चैतस्य चैतस्योद्गारे भवतीति सितपदम् । अन्योप्यतितृप्तोऽजी-
र्यगयादुद्गारं करोति सोपपन्नत्वात्सितो भवति । साधवः स्मितभाषिणो भैशी-
मासि संभावनाज्जातहर्षा इति स्मितम् । उद्गार इति च न्योर्ध इति चम् ॥ ४९ ॥

परिमृज्य भुजाग्रजन्मना पतगं कोकनटेन नैषधः ।
सृदुतस्य मुदेऽकिरद्गिरः प्रियत्रादामृतकूपकण्ठ-
जाः ॥ ५० ॥

परीति । नैषधो नलस्तस्य हंसस्य मुदेऽर्षोयगिरोवाचोसृदुकोमलयथात्
थाऽकिरद्गवाच । किं कृत्वा भुजाग्रे बाहुप्रान्ते जन्मोत्पत्तिर्यस्य तेन कोक-
देन रक्तोत्पलेन करेणेनेत्यर्थः । पतगं परिमृज्य संरपश्य । किंभूतागिरः प्रिय-
त्रादामृतं स्तुतिवचो लक्षणममृतं तस्य कूपआकार इत्यर्थः । एवंभूतोयः कण्ठ

स्य स्थाज्जाताः नञ्जुलं सरसं वधस्य वाचेति भावः । सृदुपरिच्येति वा ॥५०॥

न तुलाविषये तवाकृतिर्नवचोवर्तमानते सुशील
लता । त्वदुदाहरणाकृतौ गुणा इति सामुद्रिकसा
रमुद्रणा ॥ ५१ ॥

नेति । हेहंसतवाकृतिः स्वरूपं तुल्यते इति तुला उपमेयं तल्लक्षणे विषये न च
पमानाभावात्किंतूपमानमेव तुल्यते ऽनयेति तु लोपमानं तस्य विषये लक्ष्ये च
पनेयमध्येन तिष्ठति किंतूपमानमेवेति वा । तथा ते सुशीलतासुखभावत्वं सु
वृत्तत्वं वाच्योवर्त्मनि नवागुर्वरोन वर्णयितुं न शक्यत इत्यर्थः । तथा आ
कृतौ गुणा इति यत्र कृतिस्तत्र गुणा भवन्तीति सामुद्रिकशास्त्रस्य सारो रहस्य
स्तस्य स मुद्रणानियमनासं गृह्यति यावत् सात्वदुदाहरणं दृष्टान्तोपस्थाः ।
अन्यथा सानिर्विषया इति भावः । तथा कृतिगुणांश्च दृष्ट्वा सामुद्रिकशास्त्र
कारैर्भ्रंशकृतिस्तत्र गुणा भवन्तीत्युक्तम् । उदाहरणं प्रथममुदाहृतं स्वमित्य
र्थे इति वा । तुल्येति कर्मणि कारणे च अर्थे कविधानमिति कः । एतन्तत्वात्तु
लनेति यद्यपि भवितव्यं तथाप्यतुलोपमान्यामिति निर्देशात्कप्रत्ययः । सा
मुद्रकेति समुद्रेश्चोक्तमस्मिन्नर्थे तेन प्रोक्तमित्यखिस्वार्थे कन्सामुद्रिकेति ।
मुद्रकेति पाठेऽप्येकादस्त्यर्थे ऽत इति नानाव्यतिष्ठन् ॥ ५१ ॥

न सुवर्णमधी तनुः परं ननु किं त्रागपि तव कोत
था । न परपथि पक्षपातितो ऽनवलम्बे किमुमादृ
शोऽपि सा ॥ ५२ ॥

नेति । ननु संबोधने तावकीतव्यं तनुः परं केवलं सुवर्णमधी हेमविकारो
न किंतु तावकी धानपिषाण्यपि तथा किं नुवर्णमधी शोभनावर्णायस्थाः सा ।
किंप्रश्ने वाक्यदुत्वं गरीरसौन्दर्ये च स्वस्थे वेति सूचितम् । नुः संबोधने । ने
ति च यद्वागपि तथा न किं अपि तु तथैवेति वा । अन्वयतपक्षपातितो पक्ष
प्रापतति गच्छति एवशीलः पक्षपाती तस्य भावस्तत्रात्रानलम्बे निरालम्बे
पथि अस्तरित्तमार्गे परं केवलं किंतु सापक्षपातितारवधर्गाः नः पातित्वमनु
कूलवर्तित्वमनवलम्बे निर्गतिकेनादृशेन त्वदृशे किमु किंनेति वा । निराल
म्बेन स्वमन्त्रमेवालम्बनमिति भावः ॥ ५२ ॥

भृशतापभृतामयाभवान्मरुतासादिनुषारसारवा
न् । धनिनामितरःसतां पुनर्गुणघत्संनिधिरेव
संनिधिः ॥ ५३ ॥

भृशेति । हेहंसनयाभवान्मरुद्वायुरासादिप्राप्तः किंभूतेनभृशतापंअ
तिशयितकामध्वरंविभर्तीति । किंभूतोमरुततत्तुषारस्यहिमत्यसारःश्रे
ष्ठोभागोविद्यतेतस्मिन्ध्वरतमस्यशीतलेनवायुमायथातापनाशस्तथा भ
वत्संगत्यामनेत्यर्थःतदेवेदं दृष्टान्तेमाह । धनिनांघनवतामितरएतद्विल
स्यो नीचोद्भ्यरूपोषासंनिधिःसम्यङ्निधिः सतांविदुषांपुनर्गुणघत्संनिधिः
समागमएवसंनिधिः सम्यङ्निधिर्नैतन्नः निधिप्राप्त्याधनिकानां
यथाहर्षस्तथागुणिलनसंनिधिवासिनांहर्षः । सन्नितिपृथग्वा इतररत्वन्य
नीचयोरित्यनरः ॥ ५३ ॥

शतशःश्रुतिमागतैवसा त्रिजगन्मोहमहोषधि
र्मम । अमुनातत्रशंसितेनतु स्वदृशैवाधिगता
मवैमिताम् ॥ ५४ ॥

शतशइति । त्रिजगतोमोहोमूर्खाप्रापयो वशीकरणेषमहोषधिरुतर्नांष
धिःसंमोहनीविद्येत्यर्थःसामैमीशतशःशताद्वहुष्योऽनेकवारंवासमश्रुतिं
प्रागतैवअनेकवारंमयाकणितैवेत्यर्थः । अमुनाऽनेनतयशंसितेनत्वत्कद्व
कोशसौन्दर्यकथनेनतुपुनरहृत्सामैसीस्वदृशैवरवनेत्रेषैवाधिगतां दृष्टामवै
मिताने । यद्येवंविधात्वयादृष्टातर्हितयापिदृष्टैवेतिअतिभिन्नतयालौकि
क्युक्तिः । यच्चबहुवारमाकर्ण्येतेतत्कदाचिदृश्यतेपि । शतशइतिबह्व
र्थकारकत्वाच्च ॥ ५४ ॥

अखिलं त्रिदुषामनात्रिलं सुहृदात्रस्वहृदाचपश्य
ताम् । सविधेऽपिनसूक्ष्मसाक्षिणी वदनालं कृ
तिमात्रमक्षिणी ॥ ५५ ॥

नेत्रादप्रिभिन्नवचनस्याधिक्यमाह । अखिलमिति । चौतुल्ययोगार्थः ।
सुहृदामित्रेषुचस्वहृदास्वमनसाचअखिलंसमस्तंवल्लुअनाविलमसंदिग्धम
विपर्यस्तांवाऽऽगमानुमानाज्यांपश्यतामनाविलमसंदिग्धंयथाभवतितथा

वाजानतां विदुषां क्रातुषां सतिषीने त्रैलोक्यालं कतिमात्रं सुखांकरणमेव न
 त्वन्यतयोः प्रयोजनं यतः । किंभूते अस्तिषीसविवेपिसनीपेपिनसूक्ष्मसावि
 षीनसूक्ष्मवस्तुग्राहकेयत्रेऽयं स्वगतं कञ्जलारक्तत्वादि कनपि ज्ञातुं न
 क्रीतितदुदरस्यं कथं गृह्णीयात्सानीव्याभावादिति भावः । अतः प्रत्यक्षता
 प्र्यादुर्बलमित्यर्थः । मित्रस्य प्रथमपक्षं हृदयापेक्षया प्राधान्यद्योतनार्थं
 न् । एवं विवेकस्तिषीषिदुषामलंकरणमात्रं किंनु अलं कतिरेव । वदकथये
 ति वा । मुहुदादेशकालादिव्यवहितमपि पश्यति न तु नेत्राज्या । सुहृद्
 दुहृदविति साधुः । मसूक्ष्मेति न शब्देन समासः । सूक्ष्मसाक्षिषीनेतिके
 भित्मात्रं कारस्त्रेऽवधारणे । अत्रावधारणे मात्रशब्दः ॥५५॥

अमितमधु तत्कथामम अत्रणप्राद्युणक्रीकृताज
 नैः । मदनानलत्रोधनेभवेन् खगघाट्याधिगधै
 र्यधारिणः ॥ ५६ ॥

अमितमिति । हेखगहंसजनेर्लोकैः प्रवणयोः प्राद्युषाकी कृता अतिथीक
 ताश्रावितातस्याधैव्याः कथामममदमानलस्य कामाग्रेर्वाधनेदीपने समर्था
 धार्या अग्निसंयुक्ते ऋग्भवेत्भवति तया यथाऽग्निर्दीप्यते तथा तत्कथाया
 ममममहनाग्निर्दीप्यते । किंभूता तत्कथा अमितमनुपमं बहुवचनमधुदिव्याऽ
 परिमिताऽश्रुततुल्येत्यर्थः । अतोऽधैर्यधारिणो मत्सदृशानधीरान्धिक् ।
 यतादृशा अधीरानिंशः । ममविशेषणमधैर्यधारिण इति वा । तथासांधि
 गित्यर्थः । ऋकसांमधेनी धार्या च यास्यादग्निमन्त्रिभ्यन्ने इत्यमरः ॥ ५६ ॥

विषमो मलयो हिमगडली विष्फूटकारमयो मयो
 हितः । खगकालकलत्रदिग्भवः पवनस्तद्विरहा
 नलैघसा ॥ ५७ ॥

विषम इति ॥ हेखगतद्विरहानलो जैमीवियोगवङ्गिस्तस्यैघसा इत्यनेन म
 याकालकलत्रं दक्षिणादि कत्रभवः पवनो वापुर्दक्षिणां तो विषमो दुःसहक
 हितस्तर्कितः । किंभूतो मलयाचलवर्तमान अहिमगडली भुजङ्गसमूहस्त
 स्य विषंतस्य फूटकारमयोऽग्निसंयुक्तवचनवायुरूपो विषंसाति आत्मनास
 नीकरोतीति वा विषमपतेद्दाति वा । कालयति सर्वभूतानीति कालस्तस्युत्र

इन्वेयविधयसंभायते फूत्कारसंयुक्तितेनवह्निनाययाकाशं दह्यते तयान
 लयपवनसंयुक्तितेनविरहानलेनाहनपिदह्यतइतिभायः ननुयाचतेचन्द
 नब्राह्मणत्वसंप्रदाह्वयम् । विषमइतिप्रातांऽनुपसर्गःकः । फूत्कारमयइतिता
 दूष्ये प्राचुर्येवामयद् । फालइतिनोदनायांत्कालयतेश्रीरुदिकात्पचाद्यच्छु३

प्रतिमासमसौ निशापतिः खग मङ्गल्यतिथिना
 धिपम् । किमुतीव्रतरैस्ततः करैर्मम दाहायसधै
 र्यतस्करैः ॥ ५८ ॥

प्रतीति । खगनाथीनिशापतिग्रन्थः प्रतिमासंभासे भासे यद्दिनाधिपं
 सूर्यसंगच्छतिप्रविशतिसचन्द्रन्ततः सूर्यसङ्गात्तीव्रतरैरतितीक्ष्णैर्षयंत
 स्करैर्वैयंभोरैःकिरौर्ममदाहायजाता । किमुइतिशेषः । उपलक्षितइति
 वा । विधोःविरह्यांसंतापकारित्वांस्वतयधरयेकैद्वयमादायोत्प्रेक्षित
 म् । अन्योपिस्वतोऽपकारेऽस्यमर्थान्यसहायोपकारं करोति । प्रतिमासं
 धीप्सायानव्ययीभावः । संगच्छतीतिसकर्मकत्वात्तद्विभायः ॥ ५८ ॥

कुसुमानियादस्मरेपवोनतु वज्रं विषववह्नि जानि
 तम् । हृदयं यदममुहन्तमूर्धम यज्ञातितरामती
 तपन् ॥ ५९ ॥

कुसुमेति । यदिस्मरेपवःकामवायाःकुसुमानिपुष्पाग्निस्तुवज्रं वज्रक
 पापदिनभवकीत्यर्थः । तन्निहितानिवाकुसुमानिविषववह्निजानिविषववह्नी
 भवानि । यद्दामन तैस्मरेपवोवज्रमेव नतुकुसुमानिलोकप्रसिद्धिविक्रमं
 यद्विषे नहिंतानिविषववह्नीजातानिभयिष्यन्तिकुसुमत्वमस्तुविषववह्निजतत्वं
 भाक्षु । विषपक्षेवापकनाह ॥ यद्यस्मादमूःस्मरेपवीमनहृदयमतितराम
 तिश्येमानुमुहन्सोहयानासुः । अतीतपंचतापयानासुः । अन्यत्तमां
 हतापीविषवह्निजतयेनयिनामसंगच्छेतेतस्माद्विषवह्निजानैवेत्यर्थः । इ
 पुहंयोरित्यमरः । अमूमुहन्तीतपन्नितिमुहंक्षपेयख्यंतातमुह् । तयो
 रकर्मकत्वाद्गतिमुहीन्यादिनाऽथी कर्तुंशुंकाकर्मत्वाद्दृढयमितिद्वितीया ।
 अतितरांकिनेतिक्रित्याम् ॥ ५९ ॥

तदिहानवथीनिमज्जतो मम कन्दपंशराधिनोर

धो । भवपोतइवावलम्बनं त्रिधिनाऽऽकस्मिक
सृष्टसन्निधि ॥ ६० ॥

तदिति ॥ इहंसततस्तस्मात्वंतमप्रबलम्बनमाधारीभवकइवपोतइव
समुद्रतरणयामपात्रमिव । किंभूतस्यभनइहास्मिन्ननवधीनिर्मयादिकंदर्प
शरीर्जेमितोयआधिर्नानसीव्यथातदूपेनीरधीसमुद्रेनिमज्जोद्गुह्यतः । किं
भूतोविधिनाद्ग्लणाद्द्वैधेनवाआकस्मिकोऽकरमात्सृष्टीजातः कृतासन्निधिं
साम्निध्यंयस्य । अपारेसमुद्रेनिमज्जतः कस्यचिद्द्वैधवशात्सनीपगःपो
तोयथावलम्बनंभवतितथात्वमपिभवेतिभावः ॥ इतुशून्यःकालोऽक
स्मादित्यनेनाव्ययेनलप्यते । तत्रभवआकस्मिकोऽध्यात्मादित्वाद्गुह्य
व्ययानांभसाग्नेदिलोपः ॥ ६० ॥

अथवाभयतः प्रवर्त्तनानकथं पिष्टमियंपिनष्टि
नः । स्वतएवसतांपरार्थता ग्रहणानांहियथाय
थार्थता ॥ ६१ ॥

अथवेति । पूर्वापरितोषइयंभवपोतइवावलम्बनमित्यादिकामीऽस्मत्क
र्तुकाभवतरत्वत्कर्त्तिकाप्रवर्त्तनाग्नेरणापिष्टपिष्टमेवकथंनपिनष्टिपिष्टपेव
शान्वायंकथंनानुसरतिव्यर्थमित्यर्थः । ननुस्वतःप्रवृत्तौपिष्टपेवशान्तथाऽ
स्तीत्याशङ्कयांस्वतःप्रवृत्तिं दृष्ट्वाग्नेसमर्थायते।हियस्मात्सतांसाधूनांपरा
र्थतापरोपकारित्वंसतएवपरप्रेरणमापेक्षतेइत्यर्थः । तस्मात्पिष्टपेवशतु
स्याप्रवर्त्तनेतिभावः । यथाग्रहणानांज्ञानानांयथार्थताप्रमाणयंस्वतएव
ज्ञानंस्वतःप्रमाणाभितिसीमांसकाः । यद्वागृह्यतेज्ञायतेथोयैस्तानिशब्दा
स्तेषांयथार्थताअनुगतार्थतास्वतएव । वृक्षशब्दोच्चारणमात्रेणूलशाब्दाप
त्रादिप्रत्यक्षनिवरफुरतियथातथासतांनाममाग्नेगृहीतेतेषांपरोपकारित्वं
रफुरत्येवं । एकैसत्पुरुषाःपरार्थघटकाःस्वार्थपरित्यज्येत्यादिसत्त्वरिः ।
अन्यद्विस्तरभयाकलित्यते । प्रवर्त्तनेतिगयासेतिपुष् । अस्मदोद्दयोवेति
एकत्वेपिबहुवचनम् ॥ ६१ ॥

तववर्त्मनिवर्त्ततांशिवं पुनरस्तुत्वरितंसमागमः।
अयिसाधयंसाधयेत्सितं स्मरणोयाःसमयेवयंत्र
यः ॥ ६२ ॥

तवेति ॥ घत्ननिर्माणतवशिवंकल्याणं वरतांभवतुकृतकार्येस्वतवत्वरि-
 तंशीघ्रं सामागमोनयासहनेलनंपुनरऽस्तुभवतु । अयिहंसर्द्धित्तंभैनी
 प्रामिल्लक्ष्यंमदभिलषितंसाधयसाधयनिष्पादयस्वातिंशोतनार्थेवीप्सा ।
 साधयगच्छाभिनतंसाधयकुर्वितिवा । अयिहेवयःपक्षिन्वयंसनयेसखाराहि
 त्यसनययकाक्तेस्मत्तंभ्याः । तस्मादस्मदभिलाषरत्पादयितव्यइतिकेषि
 त् । अथच किंचित्प्रतिबन्धकाशङ्कासन्धेयवयैन्यादयःकार्येसिध्यर्थेस्मर
 णीयाः । अनुनयेत्त्वपीत्यनरः । वयनस्मदोद्द्वयोश्चेत्येकत्वेवदुवचनम् ।
 पक्षेत्यदादीनांनिष्ठइतिअस्मदःशेषः ॥ ६२ ॥

इतितं सविसृज्यधैर्यवान् नृपतिःसूनृतवाग्गृहस
 पतिः । अविशद्वनवेशर्माथस्मितः स्मृतिलग्नैः
 कलहंसशंसितैः ॥ ६३ ॥

इतीति । सनृपतिर्नलइतिपूर्वोक्तप्रकारेणतंहंसविसृज्यप्रस्थाप्यवयनवे
 श्नसंशानगृहसविशत् किंभूतोधैर्यवान्धैर्ययुक्तोयावद्दंसागमनंतत्रैवप्रति
 ष्ठाकारित्वात् तथासूनृतवाग्निप्रियेसत्येवचसिद्धृष्टपतिरियनत्प्रचारवा
 दी । तयारमणीयत्वात्स्मृतिगोचरंस्मरणविषयंलग्नैर्गैःकलहंसशंसितै
 र्हेसभाषितैःकलैर्गंभीरैर्हेसभाषितैर्वाविस्मितःसाधयः ॥ ६३ ॥

अथभीमसुतावलोकनैः सफलकर्तुमहस्तदेवसः ।
 क्षितिमण्डलमण्डलायितं नगरंक्रुण्डिनमण्डलजो
 ययौ ॥ ६४ ॥

अथेति । अथानन्तरंसीऽण्डजोहंसोभीममुनाभैनीतस्याप्रवलीकनैर्दंशं
 नैस्तदेवाहर्द्धिनंसफलंसाधयंफंकरुंक्षुण्डिनंनाननगरंययौजगाम । किंभूतरं
 मणीयत्वाद्द्वैस्यधिष्ठितत्वाच्चक्षितिमण्डलस्य मण्डलायितमलहारीभूतंम
 ण्डनमिवाधरतितदेवइत्यनेनक्षयनपिबिलम्बोनकृतः । तेनपरोपकारि
 त्वंसूच्यते ॥ ६४ ॥

प्रथमंपथिलोचनातिथिं पथिकप्रार्थितसिद्धिं
 सिनम् । कलशंजलसंभृतंपुरः कलहंसंकलयांश्च
 भूव सः ॥ ६५ ॥

तद्वनने श्लोकप्रयेऽशकुनानाह । प्रयत्नमिति । सफलहंसः प्रयत्नपथिना
गैलो वमातिरिषो लोचनगोचरं अलसंभृतं जलपूर्वकं लशं यटपुरोये फलयां दभूव
ज्ञातवात् स्वानुकूलं शकुनप्रहीदित्वर्थः । अतिथिशब्देनाकस्मिन्कोपस्थि
तिः सूच्यते बुद्धिपूर्वकं शकुनं तथा न फलदं यथा कस्मिन् किंभूतं फलशंपथिकैः
प्रार्थितायासिद्धिस्वांशंसतीति शंसिनद्योतकम् । पथिकः पथः क्तम् ॥ ६५ ॥

अवलम्ब्यदिदृक्षयाऽम्बरे क्षणमाश्रयं रसालसङ्गत
म् । सविलासवनेऽत्रनीभृतः फलमैक्षिष्टुरसाल
सङ्गतम् ॥ ६६ ॥

अवलम्ब्येति । सङ्घोऽवनीभृतो न लस्य विलासवनेऽनीहावने रसालेऽत्र
क्षेसङ्गतं लम् फलमैक्षिष्टदृश्यं । फलमात्रदर्शनकार्यसिद्धिसूचकं सुतरामा
त्रफलदर्शनमिति भावः । किं कृत्वा क्षणं मुहूर्तं दिदृक्षमा मार्गवलोकेन च
याऽम्बरेऽत्राकाशे रमणीयोद्यानदर्शनाद्यर्थं रसेनालसं सन्दर्शनं न मनस्यल
म्ब्याश्रित्व इति पश्चिमातिः ॥ ६६ ॥

नभसः कलमैरुपासितं जलदैर्भूरितरक्षुपन्नगम् ।
सददर्शपतङ्गपुङ्गवो विटपच्छन्त नरक्षुपन्नगम् ॥

नभसइति । सपतङ्गपुङ्गवः पश्चिमोद्योगं पर्वतदृश्यं । किंभूतं नभसश्चा
काशस्य कलमैः कारिशावकाकपैर्जलदैर्नैवैरुपासितं सेवितं तथा भूरितराः क्षुपा
इत्यशाखाशिकवृक्षापस्मिन्त्वा विटपैः शाकिभिश्च कास्तिरोहिताक्षरक्ष
योन्मृगादनाः थापद्विशेषाः पक्षगाः सर्पाश्च यत्र । कलमदर्शनस्य प्रकृन्तुप
त्वाज्जलदानां कलमत्वमुक्तम् । उपासितेत्यनेन तरक्षुपन्नगदर्शनं न प्रकृन्तु
नतस्तेषां कलत्वमुक्तम् । कलमः कारिशावकः । इत्यशाखाशिकः क्षुपः ।
तरक्षुस्तन्मृगादनइत्यमरः । स्फुरत्तरपदेऽप्यप्रपुङ्गवेत्यादिबचनमात् पुङ्गवश्च
ब्दः प्रशंसामचमः प्रशस्तः पतगः । प्रशंसामचमैश्चेति सनासः । क्वेति वा
हात्तशाग्नेतिसाधु । पक्षगइति सर्वत्रपक्षयोरुपसंस्थानमिति टः ॥ ६७ ॥

सययौधुतपक्षतिः क्षणं क्षणमूद्ध्वायन दुर्वभा
वनः । त्रिततीकृतनिश्चलच्छदः क्षणमालोकक
दत्तकौतुकः ॥ ६८ ॥

सहति । सहंसएवंभूतःसन्वयी । किंभूतःसहस्रिंशत्कलालक्षयंभूताक
 म्पितापहतिःपक्षसूलयेनतथाक्षयामूर्ध्वंभयनंगमनंतेनदुर्विभावनोदुर्लभ्य
 स्तथाक्षयंविततीकसौविस्तारितावतएवमिच्छसौ निकम्पौहृदीपंतौयस्य
 सर्वापिपक्षजातिः । अतएवाशोककानांपश्यतांजनानांदंतंकीतुकथेनए
 कप्रदुर्लभ्यत्वादेवकौतूहलम् । आलीकइतिगबुल् ॥ ६८ ॥

तनुदीधितिधारयारयाद्गतया लोकविलोकना
 मसौ । हृदहेमकषन्निवालसत् कषपाषाणनिभे
 नमस्तले ॥ ६९ ॥

तन्विति । असौहंसोऽससद्दरराज किंकुर्वन्धवागच्छल्लोकविलोकनां
 जगज्जनयनगोषरं गतयाप्रयातनुदीधितिधारयाशरीरदीप्तिधारयागमनवे
 गात्तन्वीकशयादीधितिधारातयाथा कृत्वाकषपाषाणनिभेनि कषोपलतु
 ल्येनभस्तलेगगनेच्छदहेमपक्षसुवर्णशुद्धमशुद्धवेतिपरीक्षार्थकषनिघकषेभु
 वणंलेखापिजनैर्विलोक्यते ॥ ६९ ॥

विनमद्भिरधः स्थितैःखगैर्भाटिति श्येननिपातश
 ङ्किभिः । सनिरैक्षिदुशैकयोपरिस्यदभङ्गारितप
 त्रपटुतिः ॥ ७० ॥

विनमद्भिरिति । सहंसःस्वापेक्षयाऽथस्थितैःखगैःपक्षिभिरैकएवरयाद्
 यादृशादृश्यासपरिकूर्ध्वंनिरैक्षिदृष्टः । किंभूतैःश्येननिपातशङ्किभिःश्ये
 ननिपातमशङ्कमशीलैरतएवभाटिलिविनमद्भिर्नस्त्रीभूतैः । किंभूतःश्येननि
 पातशङ्कायांहेतुः स्यदेनवेगेनभाङ्गारिताममित्वाकारशब्दकुर्वतीपत्रपटु
 तिःपक्षसरथिर्यस्य । श्येनत्रस्तपक्षिजातिरियम् । भाङ्गकारितेतितारका
 दित्वादिस्तस्यदोषवपतिच्छनिपातः ॥ ७० ॥

ददृशेनजनेनयन्मसौ भुवितच्छायमवेक्ष्य तत्क्ष
 णात् । दिविदिक्षुवितीर्णचक्षुषा पृथुवेगदुत्तमु
 क्तदृक्यथः ॥ ७१ ॥

ददृशइति । जनेनयनगच्छन्मसौहंसोनददृशेनदृष्टः । किंभूतेनभुवि
 भून्त्यांतस्यहंसस्यच्छायातच्छायमवेक्ष्यदृष्टातदयलोकनार्थं तरक्षणात्तस्मि

शेषशयोदिविगमेदिदुदिशासुष्वितीर्येदत्तचक्षुर्येनकिंभूतीयतः पृथुना
तिशदेनवेगेनद्रुतंफटितिनुक्तस्यक्तोदृक्पथोदृष्टिमार्गोयम । भुवितच्छा
यांदृष्टातदबलोकनार्थयावदत्तरिहीदित्तुषदृष्टिर्द्वीयतेतावदेवातिवेगेनदूर
गामित्वात्रालोकितइतिभावः । यन्नितीशःशतरिरूपम् । तच्छायंविभा
षासेनेतिनपुंसकत्वम् । दृक्पथत्रगादिनासमासात्तः ॥ ७१

नवनपथिशिश्रियेऽमुना क्वचिदप्यञ्चतरद्रुचासुत
म् । नसगोत्रजमन्त्रवादिवा गतिवेगप्रसरद्रुचा
सुतम् ॥ ७२ ॥

नवनमिति । अमुनाहंसंनपथिमार्गेक्वचिदपिप्रदेशेवन्ननशिश्रियेनाभि
तंकिंभूतमुद्यतराणांद्रुणांद्रुनाणांघासुतासौन्दर्ययन्नतथावाऽथ्यवासगोत्रणं
स्वच्छातिहंसजातरुतनाऽन्ववादिना नूदितंसगोत्रैः सहसंवादीनागतइत्य
र्थःकिंभूतेन गतिवेगेमगरुनवेगे नप्रसरत्तीरुक्द्रुचिर्यस्यतेमवनस्थितिःस्व
पूथ्यसंभाषणंषपक्षिजाति । विलम्बभयादुभयमपितेननकृतमितिगमने
सादरत्वंसूचितम् । सगोत्रैलियोतिर्जनपदेत्सिः । रुगितिसंपदादित्वा
त्क्लिप् ॥ ७२ ॥

अथभीमभुजेनपालिता नगरी मञ्जुरसौधराजि
ता । पतगस्यजगामदृक्पथं हरशैलोपमसौधरा
जिता ॥ ७३ ॥

अथेति । अथधराजिताराक्षाभीमेनपालिताअसौमञ्जुःसुन्दरीकुण्डि
नाख्यानगरीपतगस्यहंसस्यदृक्पथंदृष्टिगोचरंजगाम । किंभूतेनभीमौश
द्रुणांभयानकौमुजीयस्यकिम्भूताहरशैलःकैलासस्तदुपमैस्तत्सदृशैः सौधैः
सुधाथवलितैराजगृहैराजीताशीमिता । कैलासोऽपिभीमभुजेनहरभुजेन
पालितः । सौधराजितेतिविरोधाभासः ॥ ७३ ॥

दयितंप्रतियत्रसन्तता रतिहासाड्वरेजिरेभुवः ।
स्फटिकोपलविग्रहागृहाः शशभृद्वित्तनिरङ्गमित्त
यः ॥ ७४ ॥

दयितमिति । असीका, यत्रनगर्यागृहाभुवोनायिकातुल्याचारतिहा

साःकोलिहासाइयरेजिरेशुशुभिरकिंभूतारतिहासादयितं पश्वोपतिभीमप्र
 तिसंतताभिरकराःप्रवृत्तायाकिंभूतागृहाःस्फटिकोपलाः स्फटिकरत्नानि
 विग्रहःस्वरूपयेपांस्फाटिकरत्ननिर्मिताइत्यर्थः । तथाशशभृच्चन्द्रस्तस्यनि
 त्तंशकलंतद्विद्विज्ञानिकलङ्काभित्तयोयेषां गृहाणांशुचन्त्वाद्वासतुल्यत्व
 ंभित्तिसमयेकारणतंप्रतिस्त्रीणांहासाभवन्तिअन्यदान । गृहाःपुंसिचद्रून्ये
 व । भित्तंशकलखण्डेवेत्यमरः । संतताःसमोवेतिपक्षेनलोपाभावः । नि
 त्तंशकलभित्तिसाधुः ॥ ७४ ॥

नृपनीलमणीगृह्णत्विषामुपधेयंत्रभयेनमास्वतः ।

शरणार्थमुत्रास वासरेह्यसदावृत्युदयन्नमंतमः ७५

श्रुपेति । यन्नतमोऽन्वकारंचपस्यराशोनीलमणीनिर्मितागृहालोपांस्वि
 पक्तासानुपधेष्वांजाभास्वतः सूर्याद्भयेनेयहेतुनावासरेदिवसेऽपिशरणं
 गृहंरक्षितारंवाश्रयंयतेतादृशंसदुवास वषतिभ्यः । इन्द्रनीलनिर्मितगृह्णी
 प्रयोनभवन्तिकिंत्वन्वकारोयमित्तिभावः । शत्रोर्भौतोऽन्वोपिरक्षितारमाश्र
 यतेतदाश्रयेणोदयंप्राप्नोतिच । किंभूतंतमोऽसतोअविद्यमानाआवृत्ति
 ष्यांशुद्वनंयस्यतद्वत्प्रत्यवातिशयेनोदयत्प्रसरत्सदयत्तमःततःकर्मधारयो
 वा । अन्यत्ररात्रौतमलिष्ठतिदिवाव्यावर्ततेअत्रसुराभिर्दिवससतीअवि
 द्यमानाआवृत्तिःप्रतिबन्धकंसूर्यादियस्याऽतएवोदयत्तममवृत्तिवा । सूर्या
 देरिन्द्रनीलदीप्तिप्रतिबन्धकत्वाद्वावादतिनिविडमितिवा । उपधिर्ज्ञान
 चक्रधोरितिबिम्बः । मणोतिऋदिकारादितिलीप् । भास्वतइतिभीत्रेत्वपा
 दानत्वम् । शरणार्थं वसुधैतदर्थेतिस्नासः । पक्षेकर्मण्यथ ॥ ७५ ॥

सितदीप्रमणिप्रकल्पिते यद्गगारेहसदङ्करोदसि ।

निखिलान्तिशि पूर्णिमातिथीनुपतस्येतिधिरैकि
 कातिथिः ॥ ७६ ॥

सितेति ॥ यद्गगारेयस्यानगयोअगारेगृहेषुजातावेकवचनंनिशिराश्री
 एकिकायकाकिनीपूर्णिमातिथिनिखिलान् प्रतिपदादीन्प्रतिधियांचको
 भूत्याऽऽसन्नपतस्येप्रपआगशुक्लरूपेणसङ्गतैत्यर्थः । किंभूतेसिताःस्माटि
 कादीमादीप्तिम सोवेसणशोरनामितैःप्रकल्पितेनिर्मितेथाइसतीप्रकाश
 मानेअङ्गमेसनीपेरोदसीद्यायापृथिव्यौयस्यतद्दुसदङ्करोदस्तस्मिन्गहाह

उत्तमो मध्यो ययोरेवं विधेरोदसीद्यावा भूमीयेन सर्वस्य पिरात्रिषु सितमणि
निर्मितं लग्नं प्रभापटलेन द्यावाभूम्योरन्तरालस्य प्रकाशमानत्वादन्यकाराभा
द्यात्पूणिभैवजातेति प्राणिर्भवतीति भावः । तिथयोर्द्वयोरित्यमरः । दी
प्रेनिनसिद्धम्यीतिरः । उपतस्ये उपाद्देवपूजेत्यादिनासङ्गतकरणेत्तम् ।
एकैवैफिका एकादाकिनिज्ञेतिस्वार्थकः ॥ ७६ ॥

सुदतीजनमउजनापितैर्घुसृणैर्यत्र कषायिताश
या । ननिशाखिलयाऽपिनामिका प्रससादग्रहि
लेवमामिनी ॥ ७७ ॥

सुदतीति । यत्र वापिकाशलाकीटादीर्षिकारिखलयापिसकलयापिनिशरा
त्र्याम् प्रससादनस्वच्छाभूत् किंभूतासुदतीजनानांसुन्दरीसमूहानामञ्जने
नजलक्षीययाऽपितैर्वितैर्घुसृणैः कुङ्कुमाङ्गरागैः कषायिताः कलुषिताश्च
शयोन्ध्यंयस्याः केव यद्विलाशाग्रहृथतीमानिनीषसुन्दरीत्यनेन कुङ्कुमाङ्
गरागवाहुल्यं सूच्यते । मानिन्यपिसपत्नीजने प्रसिद्धलितं प्रियङ्गुङ्कुमाङ्गरागं
दृष्ट्वा प्रियेयमनस्कारादिना प्रसादितापिसकलयारात्र्यानप्रसीदति सापिपु
सृणैः कलुषिता तथाशाशयाशननंशयः स्वप्नः समविद्यते यस्या इति वा सुदती
जनेन उजनासाक्षिरिति वा । शोभनादन्नायस्याः साअग्रान् शुद्धेतिषकार
स्यानुक्तसमुच्चयार्थत्वाजित्यं स्त्रीसंज्ञत्वारिखयांसंज्ञायामिति वा द्वादशः ।
निशापद्वृत्तितिनिशायानिश । ग्रहोनुग्रहनिर्वन्धाविति विद्वः । यद्ग्रहोनि
र्वन्धावकः प्रकृतेतुमाननिर्वन्धः । तुहादेराकृतिगणत्वाप्रवशादित्यम् ॥७७॥

क्षणनीरवयायया निशिश्चितवप्रावलयोगपह
या । मणिवेश्ममयंस्मनिर्मलं किमपि ज्योतिर
बाह्यमीदृश्यते ॥ ७८ ॥

श्लोके ॥ ययानगर्पानिशिश्चर्द्धरात्रेक्षयनीरवयाक्षयनाश्रनिःशब्दयान
शिवेश्ममयंरश्मिगृह्णन्निर्मलमुत्पलमवाह्यं प्राकारमप्यस्थितं किमपि
क्षुभशंज्योतितोत्तमर्ह्यतेस्मकिंभूतयाश्रितोवप्रावलिरेव प्राकारपङ्क्ति
रेष्ययोगपहं ययानशिवे गृह्णाहुल्यं सूचितम् । अन्यथापियोगिन्याश्चयनीनि
न्याश्रितयोगपदद्याथनिर्मलमविद्यादिदोषरहितं किमपि बाह्यमनसो

रविषपम्ब्रवाह्यमान्यत्तरमात्मलक्षणंन्योतीरात्रीर्ह्यतेविषयीक्रियतेइ
त्यर्थःयज्ञःप्राप्तिरव्यर्थः । ज्ञानपरमात्मसाक्षात्काररूपेणयकीरंसात्विक
भावजनितमश्रुजलंलघ्वातिप्राप्नोतितादृश्यावा आर्तत्वात्कः । तदुक्तंगी
तायांयानिशासवभूतानामिति ॥ ७८ ॥

विललासजलाशयोदरे क्लृचनद्यौरनुविम्बितेव
या । परिखाकपटस्फुटस्फुरत्प्रतिविम्बानवल
म्बिताम्बुनि ॥ ७९ ॥

विललासेति ॥ यामगरीक्लृचनकरिंश्चिज्जलाशयोदरेजलाधरामध्येऽ
नुविम्बिताप्रतिबिम्बिताद्यौरिवस्वर्गइवविललासशुभेनव्ययवप्रतिवि
म्बितेत्यत्रहेतुमाह ॥ परिखेति । प्राकारपरितो जलसहितोर्गतःपरि
खातस्याःकपटंव्याजलोमस्फुटंप्रव्यक्तंस्फुरताप्रतिबिम्बेनानवलम्बितम
संपदमम्बुयस्ययत्रवा । महतिजलाशयेनगरिकुपाल्यपरिमाणाद्यैःप्रति
बिम्बिताप्रतिविम्बस्थानेबोदकंनदृश्यतेपरितल्लुदृश्यते । मध्ययवप्रति
विम्बमितत्वात्परितोयदुदकंसेवपरिखेतिभावः । मग्याःस्वर्गसाम्यम् ॥ ७९ ॥

ब्रजतंदिवियद्गृहावलीचलचैलाऽचलदग्दता
डनाः । व्यतरन्नरुणायविश्रमं सृजतेहेलिहया
लिकालनाम् ॥ ८० ॥

ब्रजतइति । यद्गृहावलीर्यस्याःप्रासादपङ्क्तिस्तस्याचलचैलाःयताका
वच्छप्राप्तास्तयवदयहाःप्रोदास्तीस्ताडनाःहननानिकर्त्र्यःदिविगगनेब्रजते
हेलिःसूर्यस्तस्यहयाःअद्यास्तेषामालिःपङ्क्तिस्तस्याःकालनांमिरेषांसृजते
कुर्वतेअरुणायसूर्यसारथयेविश्रमंविश्रान्तिंव्यतरन्दुः । पताकावच्छपान्च
त्यदर्शनेनाऽरुणप्रतोदताडनवध्यासूर्याश्चश्रेणित्स्वरितागच्छति अतएवा
रुणस्यविश्रान्तिगृहाणामुञ्जत्पताकायुक्तत्वं । हेलिरालिङ्गनेरवाधिति
यादवः ॥ ८० ॥

क्षितिगर्भं धराम्धरालयैस्तलमध्येपरिपूरिणांपृ
थक् । जगतांखलुयाखिलाद्भुताऽजनिसारैर्नि
जचिह्वधारिभिः ॥ ८१ ॥

चित्तीति ॥ यानगरीजगतांसारैः श्रेष्ठैरंशैरिवअजनिनिरसायि । किल
 इवायैः । किंभूतैः सारैः चितिगर्भैः पातालंधरापृथ्वीअम्बरमाकाशनेतस
 त्रयमालयआश्रयोयेवातैः किंभूतामानलंअधःप्रदेशंमध्यंधरारूपमुपरिआ
 काशरूपंपूरयन्तिआप्रवन्तिपतत्संज्ञकानामित्यर्थः । पुनः किंभूतैर्हंतुगर्भं
 विशेषणंपृथक्निजंस्वकीपंचिह्नंलक्षणंतद्वारिभिः पातालस्यनिष्पादिविह्नं
 तत्तलगृहे धान्वादिभूनेस्त्रिह्नं तन्मध्यगृहेषु स्तम्भान्द्वन्द्वनितादिसर्वगं
 श्वंतदूर्ध्वगृहेषुविद्यतेइत्यर्थः । त्रिभूतिकगृह्युक्तैत्यर्थः । यथाश्रयसारैर्नि
 तत्त्वादेवाखिलासकलाप्यद्भुता एकैवत्रैलीक्यरूपत्वादाश्चार्थकारिणीतिभा
 वः । एकस्मिन्नपिलोकेवर्तमानत्वेपिलोकात्तरवस्तुदर्शनाद्विस्मियइति
 वा । अधस्वरूपयोरस्त्रीतलनित्पसरः । धराचाम्बरंधेतिसमासंरुत्वापू
 र्वपदेनसमासः ॥ ८१ ॥

दधदम्बुदनीलकण्ठतां वहदत्यच्छसुघोज्ज्वलंव
 पु । कथमृच्छतुनामयत्रनङ्कितभृन्मन्दिरमिन्दु
 मौलिताम् ॥ ८२ ॥

दधदिति । यत्रनगर्थाङ्कितभृन्मन्दिरंराजगृहसिन्दुमौलितांचन्द्रयुक्ता
 यतांचन्द्रशेखरंत्वचकपंनामनञ्चच्छतुप्रामोत्वेवसंप्रश्नेलोद् । किंभूतमम्बु
 दैर्नैचैनौल श्यामःकण्ठःकण्ठस्थानीयप्रदेशीयस्यतस्यभावस्तत्तातांदधत्त
 थाऽत्यच्छयातिनिर्मलयासुधयालेपेनउज्ज्वलंवपुःस्वरूपंवहद्द्विचन्द्रिन्दु
 मौलीयस्यतत्सहादेवनीलकण्ठतामतिनिर्मलसुधावद्गौरंधारयतिक
 गठादेवेनेषाअग्रभागेचन्द्रश्चेत्युच्चत्वंराजगृहस्यसूच्यते । सुधालेपोऽसृष्टंलु
 हीत्यसरः ॥ ८२ ॥

बहुरूपकशालभञ्जिका मुखचन्द्रेषु कलङ्करङ्क
 वः । यदनेककसौधकंधराहरिभिः कुक्षिगतीकृ
 ताइव ॥ ८३ ॥

वद्विति । बहुरूपकंसौन्दर्यंआकृतिर्वायासानेवंविधाःशालभञ्जिकादन्ता
 दिरचिताःस्तन्मादिषुनिर्मिताः पुत्रिकास्तासांमुखाण्येवचन्द्रास्तपुकलङ्कर
 ङ्कवःसंभाविलाङ्कनमृगायस्यानगर्याश्चनकानांबहुसंख्यकानांसौधानांम्रा

सादानां कथरासु गतैः कत्रिमैर्हरिभिः सिंहेः कुक्षिगतीकृताइवभक्षिताइ
 वलक्ष्यन्ते कुक्षीगतास्तादृशाः कृताः चन्द्रेयुलाच्छनंशुगैर्भाष्यस्तेतुतत्रन
 विद्यन्तेतर्हि कश्चरागतैः सिंहेर्भक्षिताइवेतिलक्ष्यते । निफलङ्कानितासां
 मुखानीत्यर्थः । बहुरूपकोतिशेषादितिकप् । पुंषद्भावादाप्निवृद्धौप्रत्यय
 स्यादित्तीत्वनिवृत्तिः ॥ ७३ ॥

वाल्लिङ्गदिवंसतथ्यभांगुपरि स्माहदिवोपिनार
 दः । अधराथकृताययैवसा विपरीताऽजनिभूव
 भूषया ॥ ८४ ॥

बलीति । तथ्यवाक्स्वयंकासनारदोषलिसद्वपातालंतल्लक्षणादिदं
 स्वर्गदिवोपिस्वर्गादपिसपरिभ्रतिरमखीयांआहृषमवदतिस्म । स्वर्गाद
 प्यतिरमखीयानिपातालानीतिविष्णुपुराणेनारदवचनम् । अथचशब्द
 लोनेनसर्वभागेपातालमितिप्रसिद्धेरभावात्कथंतस्यसत्यवात्कमित्याशङ्कांश
 ब्दल्लोनेनसमर्थयते । अथपश्चाद्भूविभूपयापृषयलङ्कारभूतयाययानगर्या
 अधराधीनाकृतेवर्जितेवेत्यर्थः । अथचअ ओदेशेकृतेवसावलिसद्वद्विःवि
 परीताअन्यादृशीअजनिजाता । अधोभागेवभूवेत्यर्थः । पूर्वभूर्लोकान्प्रो
 मभूदिदानींताज्यांमधोभागेजातेतिवैपरीत्यम् । अथचानयाजितत्वादेव
 पातालस्याप्यधस्त्वंनत्वधोभागेस्थितत्वादित्युभयत्रापि नारदस्यसत्यवा
 क्तम् । स्वर्गात्पातालंरमखीयंतद्व्यमयाजितमितिस्वर्गपातालाज्यामियम
 तिरमखीयेतिश्लोकतात्पर्यं ॥ ७४ ॥

प्रतिहृपथेघरदृजात्पधिकाह्वानदसक्तुसौरमैः ।
 कलहान्तघनान्यदुत्थिता दधुनाप्युज्झतिघघरंस्
 धरः ॥ ८५ ॥

प्रतीति । प्रतिहृपथेसर्वेष्वपिद्विपदिनागेषुपधिकाःपात्यास्तेपानाहू
 नसाकरणंतद्दतिआह्वानदासकूनांसौरमाखिसौगंध्यामितैः कृत्वावपल
 क्षिताद्वाघरहजाद्रोधूसादि पेषणपाषाणोघरदृस्तस्माज्जाताद्यदुत्थिताद्य
 यानगर्यावस्थितात्कलहाज्जातोयोघघरंस्वरः पुरुषशब्दोऽधुनाऽद्यापि च
 नाभेधान्नोऽज्झतिमत्यजतियत्तच्छब्दार्थोऽर्थाद्गम्यः । सकूनामानोदमाप्रा

य पाश्यान्भीजानार्थतत्रस्यान्सक्तुत्यक्तुंनशक्तुवति । नेचाश्चतान्गृहं प्रति
 त्सुकयन्तीतिसक्तु निमित्तनेषघरदयोःकलहः । नेचाःपीडयन्तिसक्तु प
 रिमलेर्षरहाजीवयन्तितेननेचानांघरद्वानांभनित्यंकलहः । तेनघर्षरख
 रोद्याऽपिनेधान्मुच्यतीतिषा । घराहाःपान्याह्वानन्ददतिनेचाश्चद्यन्तिख
 यहयन्तीतिभावः । योऽतिरोषारकलहं करोतिघर्षरखरकत्यजतिसर्वापका
 रित्वंनगर्थाद्योत्वसे । इहपथेकलहोभवति । ऋगादिनासनासाक्तः ।
 वृत्तीयासप्तस्थीरित्वन्भावः । घर्षरःपृथक् ॥ ८५ ॥

वरणःकनकस्यभानिनीं दिवमङ्कादमराद्विराग
 ताम् । घनरत्नकपाटपक्षतिः परिरभ्यानुनयन्तु
 वानयाम् ॥ ८६ ॥

वरणइति । कनकस्यसुवर्णस्यवरणःप्राकारएवामराद्विःसुमेरुर्मानिनीं
 कोपनामतएवाङ्कारखोरसङ्गत्यरक्षाप्रागतांभुवंप्राप्तायांनगरीनेवदिवंपरि
 रज्यासिङ्ग्यानुनयन्प्रसादयन्नुवाच । नेरुःकथंनग्रागतइत्यतआह । घ
 नरत्नेनिबिडेवारत्नकपाटेतेष्वपक्षतीपक्षीयस्य । सपक्षत्वात्स्यतप्रागन
 नम् । उवासेत्यनेनतद्विष्ययातत्रैवस्थितोन्मुतांगृहीत्वास्वहनेतुमशक
 त् । अभिमानिनीत्वाद्यापिमानुनेतुशक्यते । स्वर्णप्राकारोनेरुतुल्यः ।
 नगरीस्वर्गतुल्यारत्नकपाटेहेमाद्विपक्षतुल्येअभ्योपिमानिनीसस्यत्रगताजा
 सिङ्ग्यानुनयत्संदनुरीषातत्रैववसति । प्राकारोवरणःशालइत्यनरः ।
 अनुनयन्निवासेतिवापाठः ॥ ८६ ॥

अनलैः पारिवेषमेत्यया ऊत्रलट्टकांपलत्रप्रजन्म
 भिः । उदयंलयमन्तरारवे रवहृद्वाणपुरीपरा
 र्घ्यताम् ॥ ८७ ॥

अनलैरिति । यानगरीष्वलङ्घिर्देदीप्यभानैर्कांपलेःसूर्यकास्तेनिर्नि
 तेज्योवप्रेज्योवन्मयेषांतैरनलैरग्निभिःपरिवेष्टनमेत्यप्यारवेःसूर्यस्यउद
 यंलयमस्तंषन्नकराउदयनारज्याऽनस्तयन्तंवाणपुरीवपरार्घ्यतामपगणय
 तांश्रेष्ठतांश्रवहृत्दधार ॥ पुर्याःपराईतांवा । वाणपुर्यपिरुद्रप्रसादादनला
 वरुद्वेतिप्रसिद्धिः । सूर्यकिरणसंबन्धात्सूर्यकास्तेज्योग्निरुत्पद्यते अनेक
 प्राकारेतिभावः । उदयंलयंअनरान्करेणेतिद्वितीया ॥ ८७ ॥

बहुकम्बुमणिर्वराटिकागणनाटत्करककटोत्करः
हिमवालुकयाकुवालुकः पटुदध्वान यदापणा
र्णवः ॥ ८८ ॥

वदिति । यस्यान्नापणोद्दृष्ट्यर्णवःपटुसातिशय्यदध्वानगर्जितवान् ।
किंभूतःवह्वःकम्बवःशङ्खानगणयोनीकिकादयोयत्रसमुद्रोप्येधंतथावर
टिकागणनायांकपर्देक्षगणभार्थेनटलोपनन्तःक्षराहस्तायवकर्कोटोत्कराः
कुलीरसमुद्रापत्रसमुद्रेअत्रमत्कुलीरास्तिष्ठन्तितस्थानेअवराटिकागणनात
त्परहस्तास्तथाहिमवालुकयाकर्पूरेणअच्छवालुकोनिर्मलसिकतःसमुद्रेसि
कतास्तिष्ठन्तितस्थानेअकर्पूरः । सिकतासाम्येनात्रकर्पूरवाहुत्यंतत्रदेशे
वाहुत्येनकपर्देरेवध्ववहारः । पटुशब्देनजनसंसर्गःसूच्यते ॥ ८८ ॥

यदगारघटाहकुहिमस्त्रत्रदिन्दूपलतुन्दिलापया ।
मुमुचेनपतित्रतीचितीप्रतिचन्द्रोदयमभ्रगङ्गया ॥

यदिति । अत्रगङ्गयाआकाशगङ्गयाप्रतिचन्द्रोदयचन्द्रोदयेचन्द्रोद्
येपतित्रतीचितीपातित्रस्वीचित्यंनसुमुचेनत्यक्तांकिंभूतयायदगारघटाभां
यस्यागृहसमुद्रानांअष्टासपरिगृहास्तेपुकुहिभावहभूमयस्तासुस्त्रवन्तोयेह
न्दूपलाघ्नकाकारैस्तुन्दिलावहुतराआपोजलानियस्यास्तया । चन्द्रो
दयेसमुद्रोदकवृद्धिर्भवतिगङ्गाघटत्पत्नीचन्द्रकान्तगलदुकसंपक्कांष्टदतइ
तिपातित्रस्वीचित्यम् । आर्त्तैस्सुदितेद्दृष्टामोपितेभस्तिनाकृशेत्यादिपति
त्रतालक्षणम् । अनेनाकाशगङ्गयाअपिकुहिमानामूर्ध्वंभावत्वंसूच्यते ।
तुन्दिलान्त्वर्चैतुन्वादिभ्यइतीलच् । लक्षणयापुष्टत्वम् । तुन्दिलापयेति
अगादिना समासान्तः । प्रलिधीप्सायाम् ॥ ८९ ॥

रुचयोस्तमितस्यभास्वतः स्वलितायत्र निराल
याःखलु । अनुशायमभुर्विलेपनाऽऽपणकाऽऽसीर
रजपश्यत्रीययः ॥ ९० ॥

रुचयइति । यत्रनगर्यांसनुसायंप्रतिसंभ्याकालंविलेपनापणोसुगणध
व्यहृहेकाशरीरजकेसरंलक्षणंपययंविकेयंतरयंधीययोमार्गाअस्तमितस्या
रतंगतस्यभास्वतोरवेःस्वलिताद्युताःनिरालयानिराश्यारुचयइवअभु

भाण्डित्स्वकिलवृष्यैः । भावेलुङ् । अनुधीप्यायाम् । सायकालेतासां
 क्त्वादिस्वर्यैः । विक्रयंपरयं । अवद्यंपरयेतिसायु । पद्विधीयीपद
 व्यपि ॥ ८० ॥

विततंत्रणिजापणेऽखिलं पणिनुंयत्रजनेन वीक्ष्य
 ते । मुनिनेवमुक्यहसूनुना जगतीवस्तुपुरादरे
 हरेः ॥ ९१ ॥

विततमिति । यत्रनगर्षाजनेनलोकेतवणिजाज्ञाभजीविनाप्रापणेइह
 पणितुंविक्रेतुंविततवि कारितमखिलंजगतीवस्तुवीक्ष्यतेऽवलीक्यते । एकै
 कस्यापिवणिजोइहसर्वेषस्तुविद्यतइतिभावः । केनकस्मिन्किमिवमुक्यह
 सूनुनामाकैडेयेनमुनिनापुरापूर्वहरेर्विष्णोरुदरेणठरेजगतीपुत्रीलोकवेदुजा
 तंवरित्त्वषवीह्यतेस्मित्यर्थः । पणितुंअर्थथातुकेविकल्पादायाभावः । वी
 क्ष्यतेभूतेपुरायोगेपुरिलुङ्वास्माइतिलद् । उकाराकादेवापत्यार्षेशुजा
 दित्वाहृदिकित्वाहृदोपोऽकद्राहृत्यकारलोपेचनाकर्णहेयः ॥ ८१ ॥

सममेणमदैर्यदापणे तुलयन्सौरभलांभनिश्चलम् ।
 पणिनानजनारवैरवैरपि गुडजन्तमलिंमलीम
 सम् ॥ ९२ ॥

सममिति । यस्यानगर्षाप्रापणेपणित्वाधिकेतामलीनसंश्यामङ्गुञ्ज
 लभपिशब्दापमानमपिअसिंजसंजनारवैर्लोककोलाहलैर्नावेतनाच्छासी
 इ । किंकुर्वेकेशनदैःकन्तूरिकाभिःसमंसहृतुकायम् । किंभूतमलिंसौरभ
 सोभेनसौरभभिलाषेण निबलेकस्तूरिकायासपरिस्थितंनिहसत्वात्समान
 वर्णत्वाच्चकस्तूरिकायाः - सकाशगङ्गिन्वन्धेनयद्यपिष्ठातुंनशक्यतेतथासिगु
 ञ्जनाहृअपिनद्येयः । जनशवदेपुगुञ्जमस्यान्निहत्त्वादिदिभावः । अवै
 दितिइशोलङ्किकूपम् । तस्यमनित्तुलवन्मानेइतिव्यक्ताच्छता । संज्ञा
 पूर्वकविचित्वाङ्गूपथगुणाभावः ॥ मलीनसंज्ञोत्क्रातमिच्छेतिसाधु॥८२॥

रत्रिकान्तमयेनसेतुना सकलाहउत्रलनाह्मितीष्म
 णा । शिशिरेनिशिगच्छतां पुराचरणौयप्रदुनो
 तिनोहिमम् ॥ ९३ ॥

रथाति ॥ यत्र न गयैर्हि संशीतं रश्मिकाम्भयेन सुयं कामाद्भवेन सुतनायया
 शिशिरतां शिशिरात्रायपि गच्छतां लीपुंमानां चरथीपुरा मोदुनाति स्मनादु
 मोत् । किंभूतेन केशुभासकलां च तदहं हृद्यकलां च प्रवृत्तमोक्षिस्तेनाहित आ
 रोपितस्य स्थाश्रीष्यं यम्यदिनं सुयंतेन नानितप्रेनेत्यर्थः । सकला हंराभाहे
 तितद् । अत्यन्तसंयोगे द्वितीया । दुर्मातिपरायोगे तद् ॥ ९३ ॥

विधुदीधितिजेन यत्पयं पयसानैपथ शीलशीनल
 म् । शशिकान्तमयं तपागमे कलितोन्नस्तपति
 स्मनात्पः ॥ १४ ॥

विध्विति । आतपोयत्पयं यम्यान गयः पन्थान कपाभेद्यीसागभेपिन
 तपति स्मनो जीवकार । किंभूतं शशिकाम्भयं चन्द्रकाम्भयं कतयद्विधु
 दीधितिजेन चन्द्रकिरणमंत्रं जेन पयसा जलेन नैषधीनत्रमजलम्भावय
 वशीतनम् । किंभूतः कलितोन्नः कक्षियुगवदतिदागुद्येनेतमोपि चन्द्रः
 दये च वद्विधुन्द्रकास्तेरतिगीतलो जात इत्यर्थः । यत्पयं न्नवादिस्त्रादः ॥ ९४ ॥
 परिखावल्लयच्छलेनया नपरंपांग्रहणस्य गोश्व
 रः । फणिभापितमाप्यफक्लिका विपमाकुण्डल
 नामवापिना ॥ १५ ॥

परिखेनि । यामगरीपरिखावल्लयच्छलेन परिखावण्डलव्याजेन कुण्डलनां
 रेखावत्तयं अयापिता अतीपरेपांग्रहणां ग्रहणस्य म्वाधीनम्भय गोश्वरोषिव
 योमदाशुभिर्घं हेतुयशक्त्येत्यर्थः । किंभूताफणिभापिना गेयोक्ताभाप्यफक्लि
 कायन्वत्तद्विधुन्द्रकादुर्गुहा । शयस्यतिरिक्तेन ज्ञानुमगत्याभाप्यफक्लिका
 वरुचिनाकुण्डलितेति प्रविष्टिः । शयस्यतदर्थं ज्ञानाति ॥ ९५ ॥

सुखपाणिपदास्त्रिपङ्कजैरत्रिनाङ्गेषु परेषु चम्प
 कैः । स्वयमादिनयत्रभीमजा स्मरपूजाकुमुम
 स्त्रजः श्रियम् ॥ १६ ॥

सुखेनि । यत्र न गयैर्भाभोजाम्भरः चञ्चलायाः कुमुदकः श्रिपुण्यसाया
 याः श्रिपुंशोभांश्रयसात्मनैव आदितस्त्रीवकार । कामपुशापुष्यमानाभ्याने
 कैयतात्तेत्यर्थः । यतः किंभूतासुखपाणिपदास्त्रिपङ्कजाव्यकारः चरन्तयनप्रकृते

गौररक्तनीलोत्पलैरचितामिर्मिताप्रख्यंगत्वाद्देवद्वायः । तथापरैष्वन्येषु
 अङ्गेषु च म्यकैश्चम्पापुष्पैरचितामालाप्यनेकविधैः पुष्पैः क्रियते षट्पदनकरच
 याने त्रैकमलानुत्पन्नान्यदङ्गैश्च म्यकतुल्यमितिभावः । मालयायथाकामः प्रस
 न्नीयते तथातयेत्यर्थः । अस्मिद्धीत्यादावंगाधिकारे तस्य षट्पदनरपदस्य च
 तितदकविश्वनुज्ञानादमहादेशेऽङ्गीपीनइत्यङ्गीपः । आदितश्चाङ्गीदोऽना
 स्यविहरणइतितद् । स्याच्चौरित्तीकारः । ऋचादितिसिचोलोपः ॥८६॥

जघनस्तनभोरगौरवाद्द्वियदालम्ब्य त्रिहस्तं मक्ष
 मा । ध्रुवमप्सरसोवतीर्यां शतमध्यासततरस
 खीजनः ॥ १७ ॥

जघनेति । शतमसंख्यातामप्सरसोजघनस्तनभारगौरवात्तमितम्बकुच
 योर्गौरवस्यूलत्वेनगौरवाद् द्वियदाकाशमवलम्ब्ययतोविहर्तुं श्रीद्वितुंमक्ष
 माअसमर्थाः ध्रुवमिक्षितततोभुवनागत्यतत्सखीजानोभूत्वायानगरींअप्या
 सतअप्यतिष्ठत् । यत्सख्योऽप्सरसस्तुल्याइतिभावः । अन्यर्हितत्वाज्जघ
 नस्यपूर्वनिपातः । यामितिअपिश्रीद्वितिकर्मत्वम् ॥ ८७ ॥

स्थितिशालिसमस्तवर्णतामकथंचित्रमयीविभर्तु
 या । स्वरभेदमुपैतुयाकथं कलिनानल्पमुखार
 वानत्रा ॥ १८ ॥

स्थितितीति । यानगरीस्थित्यास्वीयस्वीयाधारानतिक्रमणेनशालिनःशोभ
 नानाःसमस्तावर्णायस्थांतस्याभावस्ततातांकथंकेनप्रकारेणमविभर्तुंअपि
 तुविभर्त्वेव अतएवचित्रमयीआश्चर्यरूपा । अन्यत्रब्राह्मणादिवर्णानांसंकरा
 द्भ्रचतदभावाश्चर्यरूपत्वम् । ब्राह्मणाद्योप्रासंकीर्णास्त्रिष्टुप्तीत्यर्थः ।
 अथचयाचित्रमयीआलेख्यप्रचुरासास्थित्यापरस्परानतिक्रमणशालिनःस
 र्केनीलपीतादिवर्णायस्थांतद्भावकथंनविभर्तुंअपितुविभर्त्वेव वासमुच्चये ।
 घायस्माद्याकलिता अनल्पानांघृणानंनरादीनांमुखारवाश्रयाययाएवंजु
 ता । तस्मात्स्वरभेदमनेकशब्दत्वंनरकरितुरगादिशब्दानाभेदंकोलाह
 लवशाद्दुर्घरशब्दंवाकथंनोपेतु । अथचकलितोऽङ्गीकृतोवाचाटत्वादन
 स्यमुखाब्राह्मणास्तेषामारवोवेदरूपोययाज्ञातोवायस्थांसा । स्वरभेदमु

दात्तादिभेदं स्वर्गसाम्यं कथं न प्राप्नोतु यद्वा स्थितयो वर्यानां नष्टी स्यात्तामिता
 भिः शालिनः समस्ता वर्या अक्षराणि यस्यां । ब्राह्मणाः सलक्षणवेदं यत्र पठन्ती
 त्यर्थः । अष्टौ स्यान्निवर्णानामुरः कण्ठः शिरस्तथा । जिह्वामूलं षडन्ना
 नासिकोऽथ तालुचेति शिष्यायाम् । अथ च स्वः स्वर्गो देवदेव स्वर्गसाम्यं कथं
 न प्राप्नोतु । स्वर्गोऽनन्तपद्मस्य चतुर्मुखस्य ब्रह्मणश्चारवः शब्दो विद्यते त
 स्मात्स्वर्गोऽसौ कर्तव्यं ज्यते । यावद्बहुमुखारवासास्वरभेदं कथं कथमुपेतुं प्र
 पितुम् । लोकवाहुष्यास्त्रीपुंसादिस्वरभेदो नोपलभ्यते इत्यर्थः । वर्यां हि जा
 दौ शुक्रादौ स्तुती वर्यं तु वाहरे । आलेख्याद्यर्थयोश्च नित्यमरः ॥ ९७ ॥
 स्वरुचाराङ्गया पताकया दिनमर्केण समीयुषोत्
 षः । लिलहुर्बहुधा सुधाकरं निशिमागिष्यमया
 यदालयाः ॥ ९९ ॥

स्वरुचेति । नागिष्यसंज्ञकैरन्नविशेषैर्निर्मिता यदालया यस्या गृहाः स्व
 रुचा गृहकारत्या अरुणयारक्तया पताकया कृत्वा निशिरात्री सुधाकरं सतनि
 षिं चंद्रं बहुधाऽनेककारं लिलिहुरस्पृशन् । पताकाया जिह्वात्वं सृष्यते ।
 सापिशारक्ता भवति । किभूतादिनंसमस्तदिवसं तं समीयुषां सङ्गते नार्कं च
 सूर्येण कृत्वा सतं षडं कृष्टां बहुतरा उद्गता वा तृट्पिपासायेषां तेषां तेषां तेषां
 जसा तस्योरात्री जिह्वायाशीतलं चुरचवस्तु लोदि अत्युच्चा इति भावः । दिन
 मत्यक्तसंयोगे द्वितीया ॥ उपेयिषामित्यत्र सपेत्य स्यात् अन्वाद्नुपसर्गस्य प्र
 न्योपसर्गस्य च भवतीत्युक्त्वा त्समीयुषेति साधुः । बहुविधेति बहुगुणेति
 संख्यात्वात्संख्याया विधायै धेति धामत्ययः । लिहेः स्वरितत्वात्कर्त्तृनिष्ठा
 ये क्रियाफले परस्मैपदम् ॥ ९९ ॥

लिलिहस्वश्चापताकया निशिजिह्वानिमया सु
 धाकरम् । स्थितमर्ककरैः पिपासु यन्तुपसद्वाम
 लपद्मरागजम् ॥ १०० ॥

लिलिह इति । पूर्वी कण्ठवर्षा जिह्वापदमलोपेण वर्यितः लिहेः स्वरिते
 त्वात्कर्त्तृभेदाये क्रियाफले तद् । अित्तिपाठः । अर्ककरैः अत्र तं सानी
 प्याह भिप्रामम् । स्थितमित्यपि क्वचित् । अर्ककरैः पिपासु स्थितमर्ककरैस्त
 ममित्यर्थः ॥ १०० ॥

अमृतद्युतिलक्ष्मपीतया मिलितयद्वलभीपताक
या । वलयायितशेषशायिनः सखितामादितपी
तत्रासयः ॥ १०१ ॥

अमृतेति । पीतयागौर्यायस्यानगयावलभीपताकयावलभीसञ्जकगृह
विशेषवैजयन्त्यामिलितसंबद्धअमृतद्युतेष्वन्द्रस्य लक्ष्मलाञ्छनकर्तृवलयायि
तोमयहलीभूतः शेषस्यस्मिन्शेतेयवशीलस्यपीतवाससोविधोः सखितांसा
म्यमादितप्राप तत्सदृशं बभूवेत्यर्थः । कलङ्कमभितोवत्तसानस्यचन्द्रस्यशे
षसाम्यंकलङ्कस्यश्रीकृष्णसाम्यम् । पीतपताकायाः पीतवत्साम्यंअत्युच्च
त्वंभयुज्यते ॥ १०१ ॥

अश्रान्तश्रुतिपाठपूतरसनाऽऽधिभूतभूरिस्तत्रा
जिह्वद्रह्ममुखीघविघ्नतनत्रस्वर्गक्रियाकेलिना ।
पूर्वङ्गाधिसुतेनसामिघटितामुक्त्तानुमन्दाकिनी
यत्प्रासाददुकूलवह्निरनिलान्दीलैरखेलद्विवि १०२

अश्रान्तेति । यस्याः प्रासादानां देवगृहराजगृहाणां दुकूलवह्निर्वैजयन्ती
रुपाश्चेतदुकूलवह्निरनिलान्दीलैर्वायुकर्तृक सालनैर्दिविश्राकाशेनन्दाकि
नीनुस्वर्गवेवाखेलत्चिकीह । नुरिवायैवितर्कैवा । किंभूतामन्दाकिनी ।
गाधिसुतेनविश्वामित्रेणपूर्वसामिघटिता । अर्द्धनिर्मिता । पञ्चाद्वह्नस्तु
त्यामुक्तात्यक्ता । किंभूतेनअश्रान्तश्रुतिपाठेननिरन्तरवेदपाठेनपूतान्यः
पवित्रान्योरसनाज्योजिह्वोज्यआविर्भूतेषुप्रकटीभूतेषुभूरिपुबहुषक्तवेषुस्तु
तिषु-अजिह्वाअनलसाम्रह्ममुखीघाश्चत्वार्ग्येपित्रह्ममुखानितैर्विघ्नितावि
प्रवतीकतानवानूतनास्वर्गक्रियाकेलिः स्वर्गनिर्मितिक्रीडायस्यतेन । पू
र्वर्धकृतान्दृष्टिं प्रह्लादिभिरर्थितोविश्वामित्रोऽमुष्वदितिपुराणादौ । ल
ताववायुनाचञ्चलीक्रियते । सामित्वं जगुष्वितइत्यनरः । सामिघटिते
त्यत्रसामीतिसमासः ॥ १०२ ॥

यदतिविमिलनीलवेत्रमरश्मिभ्रमरितभाः शूचि
सौधत्रखवह्निः । ह्यलभतशमनस्वत्तुःशिशुत्वदि
वसकराङ्कतलेषलालुठन्ती ॥१०३॥

यदिति । यस्यानगर्याऽतिविमलानिनीलरत्नमिर्मितवेशमानिगृह्याणितेषां
 रश्मिभिः किरणैर्नन्द्यन्मरीवाञ्जमरीकृतानैः कत्वाञ्जमरधहाचरितावा
 भादीप्तिर्यस्याः सायथविधाशुचिसीधवस्त्रवह्निर्धवलगृहान्तरपताकापक्ति
 दिवसकरस्यसूर्यस्यशङ्कतलेसमीपाधोभागेउत्सङ्गतलेष । चलाचन्ला
 लुठन्तीकीडतीसतीशमनस्वसुर्यमभगिन्यायमुनायाः शिशुत्वसलभतप्रा
 प । बालिकायमुनेवशोभतेस्मेत्यर्थः । सापिश्यानापितुःसूर्यम्यसनीपेशिशु
 त्वाञ्चन्लालुण्ठनं करोति । शिशुत्वयमुनापत्यत्वमितिकेचित् । उच्च
 त्वंसूच्यते ॥ १८३ ॥

स्वप्राणेश्वरनर्महर्म्यंकटकातिथ्यग्रहायोत्सुकं पा
 थोदंनिजकेलिसीधशिखरादारुह्ययत्कामिनी ।
 साक्षादप्सरसोत्रिमानकालितव्योमानपृष्ठाभवद्
 यन्प्रपानिमेषमभ्रतरसायांनीरसादध्वनि १०४

स्वप्राणेश्वर । यत्कामिनीयस्यानगर्याः स्त्रीञ्जतरसामेधवेगेनअध्वनि
 नागैरसान्मेधवेगजनितप्रीतेः प्रियानुरागाहायात्तीगच्छन्तीसतीयस्मा
 निनेधनिमेषोपलक्षितमपिबिलम्बंअथचनेत्रसंकोचनंप्राप । तेनकारणेन
 सास्त्रीविमानेनकलितंगमिकसीकृतंभ्योभगगनंयाभिरैवविधाः साहात्प्र
 त्यक्षदृश्यमानाअप्सरसएवाभवत् । किंक्त्वानिजयत्कोलिसीचंकीहागृहं
 तस्यशिखरादृङ्गात्पाथोदंनेधमारुह्य किंभूतंपाथोदंस्वप्राणेश्वरःस्वप्रियस्य
 स्यमर्महर्म्यंकीहागृहंतस्यकटकेनध्यप्रदेशेआतिथ्यगृहायप्राचुणिकपूजाय
 ह्णायकटकप्राप्तयइतियावत् । तस्मैउत्सुकमुत्कण्ठितंसहजसौंदर्येणवि
 मानतुल्यनेधाधिरोहेणाकाशगमनेन निनेपांप्राप्तेश्चदेवाङ्गनातुल्याजातेति
 भावः । कटकशिखरपदान्यामपिहर्म्याणामुच्चतरत्वंसूचितम् । अदःका
 मकस्मिन्रसादितिवा । प्रसितोत्सुकान्यामपिवृतीयासम्प्लयोःप्रसङ्गा
 त् । आतिथ्यगृहएवायःशुभविधिल्लत्रोत्सुकमितिव्याख्येयंवाकामिनिधे
 क्षयाशुभकर्मत्वम् । व्योमानइतिअनोवहुद्रीहेरितिनडीप् । स्त्रियांवहुद्व
 प्परसइत्यनरः ॥ १०४ ॥

वेदभीकंलिशैलमरकतशिखरादुत्थितैरशुदर्भैर्भ्र
 ह्यागहाघासभग्नैःस्यदजमदतयाहीधृता वाङ्मु

त्वैः । कस्यानोत्तानगायादिविसुरसुरभेरास्यदे
शंगताऽग्रे र्यद्गोग्रासप्रदानव्रतसुकृतमविश्रान्तमु
जृम्भतेस्म ॥ १०५ ॥

वेद्भीति । यस्यानगर्यांगोग्रासस्यप्रदानलक्षणं व्रतं तस्य सुकृतं पुण्यं नील
त्वात् । अंशुभिरेव देवैर्विश्रान्तमनवरतमुजृम्भते स्मा किंभूतैर्वेदभीकेलिशैले
भैभीकीडापर्वते भरकताख्यरत्नविशेषनिर्मितशिखरादुच्छ्रितैरुर्ध्वगामिभि
स्तथा ब्रह्मायहसंधनेनेभग्नः स्यदजोवेगजोमदोगर्वायेषां तद्भावस्ततात्
याहियालज्जयेव घृतं कृतञ्जवाङ्मुखत्वं ध्यायहृत्तयैः । अतएव दिविस्वर्गे स
त्तानगायास्तानगामित्वाः कस्याः सुरसुरभेर्देवगव्याऽऽस्यदेशं मुखप्रदेशम
गताग्रेः न प्राप्ताग्रेः सर्वस्यापि मुखं प्राप्ताग्रेः न केनरक्ततरत्ननिर्मितोभैभीकी
डाशैलस्ततस्त्वित्ताः किरणायाम्ब्रह्मायहंगतास्ततसपरिगमनाभावात्निर्द्
त्ता देवगवीमानुत्तानगामित्वात्समुखपतिताहर्भन्तुत्याजाताइतिभावः । उ
त्तनावैदेवगवावहृत्तीति श्रुतेः । अन्योभग्नगर्वालज्जयाऽधोमुखोभवति १०५

विधुकरपरिरम्भादात्मनिष्पन्दपूर्णैः शशिदृषदुप
क्लृप्पैरालवालैस्तरुणाम् । विफलितजलसेकप्रक्रि
यागौरवेण ध्यरचिसहृत्तच्चिह्नस्तत्रभैभीवनेन ॥

विध्विति । तत्रनगर्याभैभीवनेन सहस्रैरभयीयत्वादाहृतचित्तञ्चाकृष्ट
मनाः ध्यरचिविरधितः । किंभूतेन तरुणामालवालैर्जलाधारैः कर्तुं निर्विक
लितं व्यर्थं कृतजलसेकप्रक्रियागौरवं जलसेचनप्रकारमारोयस्य । किंभूतैः
शशिदृषद्भिः चन्द्रकारैरुपतप्तमानिनिर्मितानितैः । पुनः किंभूतैर्विधुकर
परिरम्भाच्चन्द्रकिरणसंपर्कादात्मनः स्वल्पनिष्यन्देन निर्मरौदकेन पूर्णैर्द्वा
यामालवालपूर्णप्रयासश्चन्द्रकान्तनिर्मितत्वात्तैरेव क्रियतइतिभावः । नि
ष्यन्दइति अनुविपर्येभिनिन्यइतिषत्वम् ॥ १०६ ॥

अथकनकपत्रस्तत्रताराजपुत्रीं सदसिसदुशभा
सांविस्फुरन्तीं सखीनाम् । उडुपरिषद्दिमध्यस्था
ऽपि शीतांशुलेखाऽनुकरणपटुलक्ष्मीमाक्षिलक्ष्मीच
कार ॥ १०७ ॥

अथेति । अथानन्तरं कनकपत्रतः सुवर्णपद्मो हंसस्तत्र वने ताराजपुत्री भैमी
 नक्षिसखी चकार । नेत्रगोचरी चकार किंभूतां सदृशभासां समानकानीनां
 सखीनां सदसिसभायां विस्फुरतीं विशेषेण दीप्यमानां तथोद्गुपरीषदिनक्षत्र
 सप्तयां सध्यस्यापिश्रीतां शुक्लेखा चन्द्रलेखा तस्य अन्वकारो अनुकारेपदुः स
 मर्था लक्ष्मीः शोभाय स्यात्तां । सदृशदीप्ति त्वेपिनक्षत्रापेक्षया चन्द्रलेखाय
 याधिकान्तथासख्यपेक्षया चेति । भैमी सखीनां तत्सादृश्यकथनमन्यसुन्द
 रीज्योविशिष्टसौन्दर्यप्रतिपादनाय । सूतो ग्राराजभोजकुलमेरुज्योदुहितुः
 पुत्रद्वेतिराजशब्दात्परस्यदुहितुशब्दस्य पुत्रशब्दादेशे टित्वा न्दीपिराजपुत्री
 ति । केचित्तु शाङ्करवादिषु पुत्रशब्दं पठन्ति तेन पुरुहूतपुत्रीत्यादिसिद्धम् ।
 विस्फुरन्ती स्फुरति स्फुलत्योरिति वाचत्वम् । लक्ष्मीं यन्नासान्तविधेरनित्य
 त्वात्कथभावः ॥ १०१ ॥

भ्रमणरथविक्रीर्णस्वर्णभासा स्वगेन ह्यचनपतनयो
 ग्यंदेशमन्विष्यताऽथः । मुखविधुमदसीयं सेवितुं
 लब्धमानः शशिपरिधिरिवोर्ध्वमण्डलस्तेन तेने ॥

अत्र गति । तेन स्वगेन हंसेन ऊर्ध्वं मूर्ध्वं प्रदेशे शशी परिधिरिव चन्द्रपरिवेष
 इव मण्डलत्वेनेत्रनयनकृतेत्यर्थः । अथतरतः पक्षिशोमण्डलगतिः क्रिया
 स्वभावः किंभूतेन च नक्षत्ररथेषु परिच्यमणवेगेन विक्रीर्णाप्रसारिता सुवर्णभाः
 सुवर्णदीप्तिर्येन । तथाक्वचनअधःकस्मिन्नप्यथः प्रदेशे पतनयोग्यमवतरं
 ययोग्यं देशं स्थानमन्विष्यतापर्यालोचयता । किंभूतः शशिपरिधिरदसीयं
 अमुष्याभैम्याअयन्तुसख्यचन्द्रं सेवितुं परिचुम्बितुलम्बमानोऽथः प्रदेशमा
 गतः । अदसीयं त्यदादित्वा हृद्वाहः । मस्याऽढेतद्विद्वित्पुंवद्भावः । वि
 म्बोक्तीमण्डलं त्रिचित्यमरः ॥ १०८ ॥

अनुभवति शचीत्यं साघृताचीमुखाभिर्न सहसह
 चरीभिर्नन्दनानन्दमुच्चैः ॥ इति मतिरुदयाचीत्य
 क्षिणः प्रेक्ष्य भैमीं विपिनभुविसखीभिः सार्द्धमावद्ध
 केलिं ॥ १०९ ॥

अन्विति । विपिनभुविसपवनप्रदेशे सखीभिः सार्द्धं सहआवद्धकेलिं कृत

क्रीडांभैमी प्रेत्यद्गुणपक्षिणो हंसस्य इति मतिर्वृद्धिश्च दयाशीत् उत्पन्नावभू
 वइति किंसाप्रसिद्धाशचीन्द्राणी घृताचीमुखाभिर्घृताचीप्रभृतिभिः सहच
 रीभिरप्वरोभिःसखीभिःसहसार्द्धमुच्चैरतिशयेनइत्यननेन प्रकारेणभैमीवदि
 तिचेत्यर्थः ॥ नन्दमानन्दंनन्दनवनेक्रीडांनानुभवति । एतत्क्रीडासुखंश
 ष्याअपिनास्तीत्यर्थः ॥ ततोपीयमधिकेतिभावः । मानुभवति । अपितुसै
 देयंकिंनन्दानन्दचनुभवतीतिवा । सैमीतत्सखीवनानांशचीघृताचीनन्द
 नैःसाम्यम् । सहचरीपचादौचरदितिपाठादित्वान्छीप् । प्रेत्येतिभिकक
 र्त्तकत्वाङ्गानुपपत्तौस्थितस्येत्यध्याहार्यम् । केलिमितिह्रस्वःपाठः॥१०८॥

श्रीहर्षकविराजराजिमुकुटालङ्कारहीरःसुतं श्रो
 हीरःसुपुवेजितेन्द्रियचयंमामल्लदेवीचयम् ॥ द्वैती
 यीकतयामितोऽयसगमत्तस्यप्रघन्धेमहाकाथ्येचा
 रुगिनैषधीयचरितेसर्गानिसर्गाज्वलः ॥

॥ द्वितीयःसर्गः समाप्तः ॥

श्रीहर्षमिति । पूर्वाह्नपूर्ववत् ॥ इयोःपूरणोद्वितीयः । द्वितीयस्यद्वै
 तीयीकः ॥ तीयादीकस्वार्थेवस्तस्यःद्वैतीयीकस्तस्यभावस्तयामितो
 गदितोमिसर्गाज्वलःस्वभावसुन्दरः । शेषंस्यष्टम् ॥ ११० ॥

इतिश्रीवेदकरोपनामकश्रीमन्नरसिंहपण्डितात्मजलारायणभट्टकृतेनैष
 धीयप्रकाशेद्वितीयःसर्गःसमाप्तिसगमत् ॥

नैषधीये चरिते तृतीयः सर्गः

आकुञ्चिताभ्यामथ पक्षतिभ्यां नभोविभागाच्च
रसाव्रतीर्य । निवेशदेशात्तद्धूतपक्षः पपातभू
मावुपमैमिहंतः ॥ १ ॥

अथमैम्यास्तद्गुणान्दंसमुखेनवर्णयितुं तृतीयसर्गमारभते ॥ आकुञ्चिताभ्या
निति ॥ अथोपवनप्राप्त्यनंतरं नंदलकरणांतरं वाहंसः आकुञ्चिताभ्यां कृत
संकीर्णान्यां पक्षतिभ्यां पक्षमूलाभ्यां नभोविभागात् आकाशप्रदेशात्तरसाव
गेन अवतीर्य च तीयेन उपमैमिहंती सनीपेभूभौपपातसपविशतिस्नकिंभूतः नि
वेशदेशे ठपवेशस्थाने आततौ विस्तरितौ कं पितौ च पक्षीयेन सः पक्षिणातिः १

आकस्मिकः पक्षपुटाहतायाः हितेस्तदायः स्वन
उच्चचार । द्रागन्यविन्यस्तदृशः सतस्याः संधान्त
मन्तः करणंचकार ॥ २ ॥

आकस्मिक इति ॥ पक्षपुटेन पक्षद्वयेनाहतायाः हितेः सकाशात् आकस्मि
कअचित्तितोपनतः अज्ञानहेतुकः यः स्वमः शब्दः तदापतनसमये उच्चचार उ
दभूत् अकर्मत्वान्तद्दृशब्दस्तस्यामैम्याभ्रंतः करणं द्राकफटितिसंज्ञांतं सचं
ध्रमंचकार आकस्मिकशब्दश्रवणात्सभयासाक्षर्यां च जातेति भावः कीदृश्याः
अस्याः अन्यविन्यस्तदृशः अन्यत्रस्वमदेशान्प्रदेशांतरेषु विन्यस्तश्चालितेदृ
शीययासाकुतोपंशब्दस्य तन् इति एतस्मिन्तौ विलोकितवतीति भावः ॥ २ ॥

नेत्राणिवैदर्भसुतासखीनां विमुक्ततन्नद्विपयग्रहा
णि । प्रापुस्तमेकं निरुपाख्यरूपं ब्रह्मेवचेतांसि
यत्तत्रतानाम् ॥ ३ ॥

नेत्राणीति ॥ वैदर्भमनायत्रीनां नेत्राणि निरुपाख्यं स्रोतुमशक्यं रूपसौंद
र्यैयस्य तं सदांकेवलं हंसंप्रापुः सादरं पपुरिन्यर्थः किंभूतानि विमुक्तः न्यूनः तेषां
तेषां विषयाणां अकचंदननृत्यगीतादीनां ग्रहां प्रहृण्यै स्त्रानिकेपां कानिकि

भिवयतत्रतानांयोगिनांचेतांसिब्रह्मेवपरमात्मस्वरूपभिवतान्यपिविमुक्त
स्ततद्विषयाः स्वकृच्छन्दनवनितादयस्तेषुग्रहोङ्गीकारोयैस्तानि निरुपाख्यरू
पमीदृक्तयाप्रतिपादयितुमशक्यरूपंयोगिसनोविषयत्वात्त्रह्मणः एकमहि
तीयंश्वैदर्भःविद्भर्माणांराजेतिपूर्ववत् तत्तदितिबीष्यापांद्भिर्वचनादेकशे
षाभावः ॥ ३ ॥

हंसंतनौसन्निहितंचरन्तं मुनेर्मनोवृत्तिरिवस्वि
कायाम् । गृहीतुकामादरिणाशयेन यत्नादसौ
निश्चलतांजगाहे ॥ ४ ॥

हंसमिति ॥ असौभैनीदरिणाभयेनअदरिणानिर्भयेनवाशयेनपाणिना
हंसंगृहीतुकामाधर्तुकामासतीयलात्स्विकायांस्वायांतनौशरीरेनिश्चलतां
जगाहेप्राप चिह्नेनुचंचलैशामूनक्लिभूतंसन्निहितंनिकटंसतानलेननिहितं
प्रेषितंवाचरंतंगच्छंतंप्रयत्नपूर्वनिश्चलत्वंवास्तत्वाद्भयं चारणानिवेशाद्भयाभा
वःकल्पकेवमुनेःसमोवृत्तिरिवयथामुनेःयोगिनःमानसोव्यापारःस्विकायां
तनौचरन्तंसद्भिर्नन्वादिभिर्नितरां हंतंभ्यातंसद्भ्योवातेष्वेवनिहितंहृदं
हंसंपरमात्मानं आहृद्युक्तेनाशयेनाभिप्रायेणयद्गृहीतुकामासतीनिश्चलतां
प्राप्नोतिपक्षिधारणजातिःहंसपक्षिणिविधौच स्विकेतिभस्त्रैधेतिवेत्संगृही
तुकामागृहीतिटीतिइटीदीर्घः कुंकानेतिमलोपःअदरिणेतिअतइनंतस्य
नमंसमासः ॥ ४ ॥

तामिंगितैरप्यनुमायमायामयं नभैम्यावियदुत्प
पात । तत्पाणिमात्मोपरिपातुकंतु मोघंचितेने
प्लुतिलाघवेन ॥ ५ ॥

तामिति ॥ अयंहंसःतां न्युक्त्वगमनादिरूपाभैम्यामायांस्वधारणकपट
वृत्तिंहंगितैश्चेष्टाभिरनुमायञ्जात्वापिबियदाकाशंमोत्पपात उदुनयनविषयं
नशकार किंतुआत्मोपरिपातुकं स्वभ्योपरिपतनशीलंतत्पाणिभैनीहंसंअ
दूरंउदप्रवतनलघुतयानोघनिःकूलंचितेनेकतवान्प्रतार्यइयंविजनप्रदेशेनेत
ध्येतिबुध्यानोत्पपात सत्यततेधरिणार्थंप्रयत्नकरत्वंवगनियतीतिदीत्या
सिद्धिःव्यादितिभावःअनुमायनल्यपीतिमियेथान्ने त्वंपातुकमितिल्लपपते

तिशीलेउक्ञ् उपरिपातुकमितिसहसुपेतिसमासं कृत्वापश्चात्पूर्वेषुपट्टीस
मासःअ न्यथापूरणगुणेतिपट्टीसमासनिषेधप्रसंगात्पातुकशब्दस्योक्तप्रत्ययां
तत्त्वेपिउपरिपातुकशब्दस्यतदंतत्त्वाभावात्तल्लोकेतिपट्टीनिषेधाभावः५॥

व्यथीकृतं पत्रं रथेन तेन तथाऽवसायव्यवसायम
स्याः । परस्परामर्पितहस्ततालतरकालमांशो
भिरहस्यताऽलम् ॥ ६ ॥

व्यथीकृतमिति ॥ आलोभिःसखीभिस्तत्कालंतस्मिन्कालेपरस्परामन्यो
न्यामर्पितोदत्तःहस्तोपुतालस्तालिक्वायस्यांक्रियायांयथाभवति तथाअलंअ
न्यथंमहस्यतहसितंकिंकृत्वाअस्थाः भैम्याव्यवसायंपक्षिधारणोपायतथासु
तिलाप्रथमकारेण तेनपत्ररथेनपक्षिणाहंसेन व्यथीकृतं निष्कलीकृतंअवसा
यज्ञात्वापरस्परं कर्मव्यतिहारेसर्वनाम्नो द्वेभवतइतिद्वि च्चबहुलवचनात्स
मासवद्भावाभावेपूर्वपदस्यप्रथमैकवचनांतत्वम् कत्कादित्वात्सःखीपुंन
पुसकयोत्तरपदस्यवाम्भावोवक्तव्यइत्युत्तरपदस्याम्भावःतत्कालं काला
ध्वनोरितिद्वितीया ॥ ६ ॥

उच्चाटनीयः करतालिकानां दानादिदानीभवती
भिरेषः । याऽन्वेतिमांडुह्यतिमह्यभैत्र सात्रेत्युपा
लंभितयालिवर्गः ॥ ७ ॥

उच्चेति ॥ तयामैम्याअग्लिपर्गःसखीजनइतिअनेभ्यप्रकारेणउपालंभिपुउ
पालअःइतिकिंइदानीनीमन्येनंधारयंत्यांभवतीभिःभूषः हंसःकरतालि
कानांहस्ततालानांदानाद्दानात्उच्चाटनीयउच्चाटनीयः पुश्रःकाकःएतस्य
ग्रहणेमयायत्नःक्रियतेभवतीभिरुच्चाटानंक्रियतेएतन्नपुक्तमित्यर्थःअत्रआ
सुभवतीपुसथ्येयामामन्वेतिअनुगमित्यतिसामह्यमेवदुह्यत्येव एवशब्द
स्यावृत्तिःसमद्रोहमेवकरिष्यतीतिअःवेतिदुह्यतीतिवर्तमानसामीप्य इति
मविष्यतिलत्अन्वादेशेपिनचवाहेतियवशब्देनसाक्षाद्योगेनिषेधान्मह्यमि
त्यत्रनमयादेशःमह्यंकुथदुहेतिचतुर्थी ॥ ७ ॥

धृताल्पकोपाहसितेसखीनां छायेत्रभास्वंतमभि
प्रयातुः । श्यामाऽथहंसस्यकरानवाप्तेमंदाकल

द्व्यालगतिस्मपश्चात् ॥ ८ ॥

धृतेति ॥ श्यानायीवनकष्यस्थाहंसस्यपश्चाद्गतिस्मपश्चात्किंभूतास
खीनांहसितेहास्यविषयवद्दूपाभावात्धृतःकृतोत्यः कोपोययातथाहं
सस्यकरेणहस्तेनानवाप्तेरप्राप्तेहेतोर्नैदाक्षेणलक्ष्यतेदृश्यतेत्यर्थः कर्यके
वभास्वतंसूर्येअभिप्रयातुःसूर्यसंमुखंगच्छतःपुरुषस्यजायायथातस्यैवपश्चाद्ग
गति छायापिहिहंसस्यसूर्येव्यक्षिरयाप्राप्तेःश्रयभाभंवति हंसस्यपश्चादि
त्यनेनयोगेष्वत्यतसर्थप्रत्ययनेतिषष्ठीपश्चादितिनिपातः भंदाच्छ्रील्लपा
इत्यनरः ॥ ८ ॥

शस्तानहंसाभिमुखीपुनस्ते यात्रेतिताभिश्च्छुल
हस्यमाना । साऽऽहस्मनैवाशकुनीभवेन्मे भावि
प्रियावेदकपृषहंसः ॥ ९ ॥

शक्तेति ॥ ताभिःसखीभिरितिपूर्वोक्तेनप्रकारेणद्वल्लेनशब्दद्वलेनहृद्य
मानासामैनीइतिवक्ष्यमाणंसखीःप्रतिश्राद्धस्म इतिकिं हेमैमिहंसाभिमु
खीराजहंससन्मुखीअथचसूर्यसन्मुखीयात्रातेपुनःराजपुत्र्याः नशस्तानप्र
शस्ता अशकुनत्वाद्वात्प्रनिषिद्धत्वात्इतिसखीवचनम् हेसव्यःएषहंसो
मेनमनैवअशकुनीभवेत् अशकुनरूपोनेवस्यादितिप्रार्थनायांसिद्धं यतो
यंभावियतिप्रयंतस्यावेदकःसूचकःराजहंसामिमुख्यात्राशकुनरूपैव हंसद
र्शनस्यअवयवस्यचवसंतराजेनसर्वसिद्धिकारणवोक्तेरितिअतएवभविष्यन्ननु
रागवान्यः प्रियोनल्लस्येववेदकइतिचलोकोत्तरसुवर्णशकुनदर्शनाल्लोको
त्तरनल्लशुभप्राप्तिरनुमीयतेभविष्यन्ननुरागवान्वा नैवाशकुनीः पक्ष्येवेतिवा
प्रत्ययादित्यं प्रतिबुद्धनितियात्रामिषेयात् । तथानायंसूर्यादिःकिंतुपक्ष्येव
अशकुनशकुनशब्दांशुभसूचकत्वात्किनिषेधकाच्चाऽस्यच्चावितीकारःपक्षि
निषेधकांशुनिशब्दांशुभेतिदीर्घावा भावीगन्यादिः ॥ ९ ॥

हंसोप्यसौहंसगतेःसुदत्याः पुरःपुरश्चारुचलन्व
भासे । वैलक्ष्यहेतोर्गतिमेतदीयामग्रेऽनुकृत्योप
हसन्तिवोच्चैः ॥ १० ॥

हंसइति ॥ नकेवलंताभिरेताभिरेवहसिताकिंतुअसौहंसोपिवैलक्ष्यहे

तोर्भैमीलज्जोत्पादनमेवहेतुःतस्याएतदीयाभैनीसंबंधिर्नागतिंश्रम्याएवा
 ऽग्रेअनुकल्पअनुसृत्यउच्चैरुच्चैरतिशयेनोपहृसन्नित्तपहासं कुर्वन्निववभा
 सेशुशुभे किंकुर्वन्हंसवद्गतिर्गमनंयस्याःसुदत्याःभैज्याःपुरअग्रेषाकरमयी
 यंचलनंगदन् परिहासकोपिवेपाद्यनुकरणेनान्याम्हेपयती सुदत्यावैलक्ष्य
 हेतोरिति अथद्व्यरतसर्थैतिषष्टीहेतुप्रयोगइतिपठयी ॥ १० ॥

पदेपदेभाविनिभाविनीतं यथाकरप्राप्यमवैतिनू
 नम् । तथासखेलंचलतालतासु प्रतार्यतेनाचकृ
 षे कृशांगी ॥ ११ ॥

पदइति ॥ भावोहंसग्रहणानुसंधानंतद्वतीसामैमीभाविनिभविष्यतिप
 देपदेचरणनिव्यासेतंहंसंकरप्राप्यंहस्तप्राप्यंनूनंनिश्चयेनयथाऽवैतिजाना
 तितत्तरस्मिन्पदेऽवश्यमेनं चारयिष्यामीतियथाजानातितथासखेसंसकी
 डंचलतागच्छतातेनहंसेनप्रतार्यंचयित्वासाकृशाङ्गीलतासुवल्लीसनीपेज्या
 चकृषेआकृष्टाभाविनीयनितिपाठेभाविनीपदविशेषणं भाविनीतिपाठेह
 स्ताप्राप्तेःकोपनेत्यर्थःकृशांगीतिविरहपीडासूच्यतेप्राप्यंकृत्याश्चेतितृत्राथ
 श्यक्तेकृत्यः ॥ ११ ॥

रुषानिषिद्वाल्लिजनांयदैनां छःयाद्वितीयांकलयां
 चकार । तदाश्रमांभःकणभूषितांगी सकीरव
 न्मानुषत्रागवादीत् ॥ १२ ॥

रुषेति ॥ कीरवञ्जुकवन्मानुषीवाक्यस्ययथाशुकोमनुष्यवाचावदति
 तथासहस्रोरुषाकोचेननिषिद्धःआलिजनःसखीसनूहीययाऽतएवद्ययैव
 द्वितीयासहचरीयस्यास्तामेकाकिनीतथाश्रमांभःकणैःश्रमजनितघर्माद्
 कविंदुभिः भूषितमंगयस्यास्तांपदाकूल्यांचकारज्ञातवान् तदातांमत्यथा
 दीर्घवाच आयाद्वितीयामित्यनेनदूत्यावसरःसूचितःश्रमांभइत्यनेनज्ञां
 तैयमतःपरंजागमिष्यतीतिदूत्यंकर्तुमशक्यंतस्मादत्रैवस्थातध्वंमयेतिसूचि
 तं भूषितपद्मेनश्रमविंदूनांमुक्तासाम्यंसूचितं ज्ञाययाकांत्याअद्वितीयांअ
 विष्टमानप्रतिमां रुपानिषिद्वाल्लिजनांश्रमांभःकणभूषितांगीयदाज्ञातवा
 नितिवा मानुषस्यवागिववाक्यस्येतिवा ॥ १२ ॥

अथेकियद्यावदुपैषिदूरं व्यर्थं परिश्राम्यसिवा कि
मर्थम् । उदेतितेभीरपिकिन्नुवाले विलोकयन्त्या
नघनावनालीः ॥ १३ ॥

अथेति ॥ अथेभैनिकियद्दूरं यावदुपैषिशागनिष्यसि वासमुच्चये त्वंहृत्यं
अनेनप्रकारेणशीघ्रभागसमादिनाव्यर्थंनिष्फलंकिंवापरिश्राम्यसिकथय कि
नालोये । अथेइतिव्यर्थेपद्व्यर्थंवां अमीनकार्यइत्यर्थःकिनर्थमितिपाठेअर्थ
शब्दःप्रयोजनवाची ततश्चकिंप्रयोजनमित्यर्थःयातीतियास्तद्वत् यावत्
शीघ्रगानिपुरुषवत्कियद्दूरमुपेव्यसिअर्थनेवपद्व्यर्थमित्थंपरिश्राम्यसिका
क्वामश्रे व्यर्थेकियद्दूरमुपैषीतिवा नुवालेभैनि परिश्रमंतद्वैव्यर्थंवनगणयसि
त्वाह्निघनानिविहावनालीर्वनपंक्तीर्विलोकयंत्याःपश्यंत्यास्तेतवभीरपिकिं
नोदेति नोत्पद्यते वासायाह्निघनवनपंक्तिदर्शननेनभयोनोदेत्त्वं तदपित
वनोदेतीत्याश्चर्यम् नवालइतिपाठेववयोरभेदात्कवाश्रालयःसरथ्योयस्याः
तत्सन्बुद्धिःनूतनत्वात्तत्ताःत्वांशलां वनसनीयेपरित्यज्यगतास्तथापरिण
तानेतिभावःयावदुपैषीतियावत्पुरेतिभविष्यत्सिद्धत् एतेरेजादित्वात्पूर्वं
णसइत्यपेधतीतिवृद्धिः ॥ १३ ॥

वृथाऽप्यन्तीमपदेपदन्त्वांमरुल्ललत्पल्लवपाणिकं
पैः । आलीवपश्यप्रतिषेधतीयं कपोतहुंकारगि
रावनाली ॥ १४ ॥

वृथेति ॥ हेभैनिइयंवनानीवनपंक्तिःआलीवसखीवमरुतावायुमालां
तोविलसंतःपल्लवाःतल्लक्षणाःपाणयःतेपांकम्पैःकंपनैःकृत्वात्तथाकपोता
नांपारावतानांहुंकारगीःहुहुइतिशब्दस्तथाअपधेनद्वारणरूपेअस्थानेअ
नार्थेववृथानिष्फलपदंअवसायंवरणाव्यासंघार्पयंतीकुर्वतीत्वांप्रतिषेधति
पश्यंवाक्यार्थःकर्म सख्यपिकरकंपनैःहुंकारेणवसखीनिषेधतिपदंअसित
श्राकस्थानलक्षणांशिवस्तुइत्यमरः अपथेपथोविभाषेतिअप्रत्ययेअपयंन
पुंसकनितिसाधुः हुंकारकिरेतिपाठेकिरतीतिकिरःइगुपचक्षाभीकिरःकः
इत्यनेनकेकांतेनपूर्वंस्यकर्मवशीसमासइतिसिद्वांतः ॥ १४ ॥

धार्यःकथंकारमहंभवत्या वियद्विहारीवसुधैकग

त्या । अहोशिशुत्वं तव स्वखिदितं न स्मरस्य सख्या
वयसाप्यनेन ॥ १५ ॥

अस्थानत्वमेवाह ॥ धार्येदिति ॥ हे भैनिवसु धायामेव एका असाधारणा
गतिः स चरणं यस्या वसुधैव कुटुम्बक इति रस्या हति वा भवत्या त्वया वियति अ
तरिहो द्विहारोगमनं यस्य एव भूतो हं कथं कारं कथमिव धार्यः धर्तुं शक्यः अ
पितु लक्ष्यं चित् अहो आश्चर्ये संवीचने वा स्मरस्य सख्या कामनित्रेण अने नम
त्यक्त दृश्येन वयासापितादप्येन तव शिशुत्वं वास्तव्येन च न च न खं हितं न ना
शितं समगमनगामि एवं स्वस्य च केवलमुब्रीगामि एवमविचार्ये वसद्गृह्यो ह्यो
गं करोषीति भावः पूञ्जः काकुर्वा अनेन वयः संधिस्तः अथ च स्मरतु ल्यस्व न ल
स्य नित्रेण अने नमल्लक्षणेन वयसापक्षिणा तवेदं शिशुत्वं वास्तव्येन खं हितं अ
पितु खं हितं प्रायमेव नयाशी प्रमेव न लमाप्तेः करिष्यन्नाणत्वात् बालत्वं क
टिति गमिष्यतीति भविष्यत्पिभूतवदुपचारः धार्यः शकिलिङ्घेति कृत्यः क
थं कारं अन्यैव कथमिति शनुल् भविष्यत्वात्वात्तृतीयासख्या भावितपुस्क
त्वात्साधुः ॥ १५ ॥

सहस्रपत्रासनपत्रहंसवंशस्य पत्राणि पत्रत्रिणः
स्मः । अस्मादृशां चाटुरसामृतानि स्वर्लोकलो
केतरदुर्लभानि ॥ १६ ॥

मयि चृते पितवमकिंचित्फलमित्यह ॥ बहस्त्रेति ॥ हे भैनिवसु सहस्रप
त्रं दमस्तना समं यस्य ब्रह्मणस्तस्य पत्राणि वाहनानि हंसास्तेषां वंशस्य कुलस्य
पत्राणि पक्षभूताः सहायभूताः पत्रत्रिणः स्मः भवानः ततः किन्तत आह अस्मे
ति अस्मादृशां चाटुनि प्रियवचनानि ते सुयोरसः शृंगारादिकल्लक्षणाणि अ
मृतानि स्वर्लोकयोर्लोकैः जनास्तेषु हतरेऽन्ये पृथिवीपाताललोकासि न
स्तेर्दुर्लभानि दुष्प्रापाणि भुवि जनासां दुष्प्रापाणि मानवीत्यनदर्थं किञ्चित्प्र
सीतिभावः पत्रस्याहाहने पक्षे च शरपक्षिणा मिति विश्वः अस्मदो ह्योद्ये
ति स्वामिप्रायं वयमुद्यमं नलतडागस्य हंसामिप्रायं वा अस्मादृशां आसर्ष
नासहत्यात्वं दुर्लभानि सुदुर्प्यानि मुमभावः ॥ १६ ॥

स्वर्गापगाहेम मृणालिनीनां नालामृणालाशुभुजो

मज्जामः । अन्नानुरूपांतनुरूपन्नृद्धिं कार्यनिदा
नाद्धिगुणानधीते ॥ १७ ॥

ननुभवेतां हंसत्वात्सुवर्षांघरीरत्तक्षयमित्यत आह ॥ स्वर्षेति ॥ ऐभैनि
वयंशकानुरूपांतनुरूपांतनुरूपन्नृद्धिं तांति सन्नृद्धिं भजातः प्राप्नुवः
क्षिन्नूलाः स्वर्षांपगा स्वर्षेण हीतव्या ऐभैमृषालिनीनां सुवर्षांक्षमलिनीनां या
नालाः मृषालानि चतेषामग्रशिक्रनेण कान्तानिकोमलामिषिषाप्यथाश्च
नालासंबंधीनिमृषालामिवाभुंजसहति भुजेः क्षिपद्भिपुच्छिह्यैकार्येषटादि
निदानादादिकारणां मृत्विहादेः सनवापिकारणान्कार्यादीन् अधीते ल
भते कारणगुणाः कार्यगुणानारभंत इति नैव्याग्रिक्ताः प्रकृते सुवर्षां मृषालाम
क्षयात्सुवर्षांतयत्वमस्माकमिति भावः नालाशब्दस्त्रिंशः नलास्येनेनालाव
यमिति भिन्नपदं रूपन्नृद्धि मिति न्नृत्यक इति प्रकृतिभावः निदानात्तत्राख्या
तोपयोग इत्युपादानत्वम् ॥ १७ ॥

धातुर्नियोगादिह नैषधीयं लीलासरः सेवितुमा
गतेषु । हेमेषु हसेषु हमेक एव भ्रमामिभूलोकवि
लोकनोत्कः ॥ १८ ॥

ननुयदि भवान् स्वर्षोवाह नंतर्हि भुवं प्रत्यागतते तत्राऽगमनेषु को हेतुस्तत्रा
ऽऽह ॥ धातुरिति ॥ हेभैनि किहास्थलं पृथक् धातुर्नैषधीयं नियोगात् आह
याह भूलोके नैषधीयं नलासंबंधि लीलासरः सेवितुं आलोडयितुं आगते प्राप्ते
षु हेमेषु सीवर्षेषु हं सेषु नप्ये यकोऽहमेव भूलोकविलोकनेत्कसरकंठितः स
न्त्रसामिविचरानि भूलोकं पश्यन् प्रसंगाद् आगतीऽहमिति स्वर्षः नत्सदशा
हं सावहृषो नलासरसि क्रीडंतीत्यर्थः हे नैषु विकारेषु अमुदात्तादित्वात् प्रकृ
तिभावः हं सेषु निद्वारणे सप्तमीत्कठन्मना इति निपातात्साधुः ॥ १८ ॥

विधेः कदाचिद्भ्रमणीविलासे श्रमातुरेभ्यः स्वम
हत्तरेभ्यः । स्कन्धस्य त्रिंश्रान्तिमदान्तदादि श्रा
म्यामिना विप्रमत्रिश्च गोपि ॥ १९ ॥

धार्थः कथंकार इति यदुक्तं तत्र भूपर्यटनेन श्रान्तत्पवधारणेकः प्रयास इ
ति श्रायां कापामाह ॥ विधेरिति ॥ हेभैनि अहं विधेर्नैषधीयः कदाचित्क

स्मिंश्चिरसमयेऽन्नमणीविलासेवाह्यलीलायांअमातुरेभ्यःपरिश्रान्तेभ्यःस्वम
हृत्तरेभ्यःनिजपूर्वजेभ्यःहं सेज्यः रक्षयस्यविश्रान्तिंअदां तेपुतद्भारमहमया
हियं किंभूतोहं अबिश्रंसंक्वचिद्विश्रान्तिमकृस्वैवविद्युगोऽपिसर्वलोकगाम्य
पितदादितरप्रभृतिनविश्रान्तीभवामि । निजपूर्वजप्रसादात्कुमरहितोविद्यं
न्नमासीतिभावःऽन्नमणीतिकृत्यल्युट्इतिल्युट्आम्यानिशमानपमानिति
दीर्घःइप्रकरणेभ्यप्रापिगनेर्होदृश्यतइतिविद्युगइत्यत्रडः ॥ १९ ॥

यन्ध्यायदिव्येनतिरश्चिकश्चित् पाशादिरासादित
पौरुपःस्यात् । एकंविनामादृशितन्तरस्य स्वर्भा
गभाग्यंविरलोदयस्य ॥ २० ॥

ननुपक्षिणःसर्वप्रबंधनसंभवात्स्वकथंनघट्टइत्याशंक्यनलप्रसंगेनोत्तरं
यकति ॥ वंधायेति ॥ कश्चित्पाशादिःवागुरादिःदिव्येदिविभवेनादृशिन
रसदृशेतिरश्चिपक्षिणिविषयेबंधनायनादृशंवद्दुःशासादितपौरुपः प्राप्तसा
मर्थ्यांनस्याद्भवेत्दिव्यत्वादेवाहं केनचित्थनुंनशक्नइत्यर्थः परमबंधिशे
यःविरलोदयस्यविरलजन्मनः क्वचित्कस्यचिन्नरस्यपुरुषस्य तत्प्रसिद्धंगकं
असाधारणंस्वर्भागभाग्यंस्वर्लांकेस्त्रकुचंदनादिभोगयोग्यं शुभंकर्मविनायो
भूनिस्थोऽपिस्वर्गभोगंभुक्तेतस्यैवनादृशावश्याइतिभावः स्वंधिषःकश्चनन
सर्वइत्यर्थः अथच विगतोरेफोविरैफक्तस्यरस्थाने लल्योदयोयस्मिन्तस्य
नलस्य यद्गानरशब्दस्यविशेषणरस्थानेलोदयोयस्यरुभयथापिनलस्येत्यर्थः
ततश्चनलस्यस्वर्भागभाग्यं विनामादृशंचनुंनकोपिशक्नोति नलस्यस्वर्भा
गभाग्येयस्यैवनादृशावश्याइतिभावःसचासीन्नरश्चतन्तरइतिवार्थंथायतुम
थादितिचतुर्थो दिव्येदिगादित्वाद्यत् एकंपृथग्विनेतिद्वितीया ॥ २० ॥

इष्टेनपूर्तेननलस्यवज्र्याः स्वर्भागमत्रापिसृजंत्य
मर्त्याः । महीरुहादोहदसेकशक्तेराकालिकंकोर
कमुद्गिरन्ति ॥ २१ ॥

नलस्यस्वर्भागभाग्येनैवकुतश्चन्यतश्चाह ॥ इष्टेनेति ॥ इष्टेनयागादिना
पूर्तेनकृपादिनाउपपत्तितोऽधिकदक्षिणादिनाइष्टेनवावश्या अमर्त्यांदेवा
अत्रापिभूलोकेपिमनुष्यजन्मन्यपिनलस्यस्वर्भांगसृजंति यागवाराख्यंनलं

तहागबाहुस्यंविनाकेनापिनकृतमितितस्यैववश्याभुक्त्वास्वर्गोसृजन्ति दे
 हांतरदेशात्तर्भाविस्वर्गफलकथनत्रैवेत्याशंकाह अचेतनाप्रपिनहीरुहा
 वृक्षाःदोहृदसेकशक्तः धूयादिदोहृदसामर्थ्याद्गर्भानोषचिविहोपसाम
 र्थ्याद्वाठदकसेकसामर्थ्याच्चआकालिकंअन्यकालभवनयोग्यंकीरकंकलिका
 मुद्गिरंति कालांतरेपिमकटयंतितथावृक्षाप्रपिहृष्टेनदोहृदेनपूर्तनखातिना
 लवालनमलाऽधीनाःसंतोदोहृदसेकसामर्थ्यादाकालिकेकीरकमुद्गिरंती
 त्यपिज्ञेयं अन्योपिहृष्टःवश्यःसम्स्वर्गफलतुल्यंवलुददाति ॥ अयत्कतुकर्म
 टंपूर्तखातादिकर्मणीत्वमरः वश्यावशंगतंहृदियत् नहीरुहाःइगुपथात्कः
 अकालोभवःआध्यात्मादिक्त्वाठठक् पूर्वतननप्याख्येतिनत्वनिषेधः ॥ २१ ॥

सुवर्णशैलादवतीर्यनूर्णं स्वर्वाहिनीवारिकणाद्य
 कीर्णैः । तंवीजयामःस्मरकेलिकाले पक्षैर्नृपंचा
 मरबहुसख्यैः ॥ २२ ॥

स्वर्गोपनेववक्ति ॥ सुवर्णैति ॥ वयंस्मरकेलिकालेसुरतकीडासनयेपक्षैः
 तंचंपनलंबीजयामःतस्यसुरतखेदापनयनंकुर्मः किंकृषा सुवर्णशैलान्मे
 रोःतूर्णैर्भृदितिअवतीर्यंगत्य कितैःपक्षैस्वर्वाहिनीसंदाकिनीतस्यावारिक
 णाःफलकणास्तेरवकीर्णैर्व्याप्तैःतथागौरत्वाच्चांनरैः सहबहुंरुतंसख्यंसादृ
 श्ययैश्चानरसदृशैरित्यर्थःअथचअनरैर्देवैः सहबहुंसख्यंयैर्देवैरपिनलस्यस्व
 र्गोःसृज्यतेअस्मत्पक्षैरपीतितैः सहसख्यंअस्मिन्पक्षैर्देवावयंचवीजयामः
 तूर्णैर्नित्यमेनश्चाधर्मःसूचितःपञ्चरत्नैरेत्युठ ॥ २२ ॥

क्रियेतचेत्साधुविभक्तिचिन्ता व्यक्तिस्तदासाम
 धमाभिधेया । यास्वीजसांसाधयितुं विलासैस्ता
 वत्क्षमानामपदंबहुस्यात् ॥ २३ ॥

तस्यानलेऽनुसर्गदृष्टातद्वर्णनं प्रक्रमते ॥ क्रियेतेति ॥ केकेसाधवःइतिसाधूनां
 मध्येविभक्त्याविभागेनचिन्ताविचारणाहेद्यादि क्रियेततदाताहंसामललक्ष
 णाव्यक्तिःप्रथमाज्ञायांअभिधेयावक्तव्या साधूनांमध्येनलसुवप्रथमंगणयइ
 तिभावःसाकायाश्चौजसांस्वकीयतेअसां विलासैर्विभवैर्बहुअसंख्याकंअना
 मपदंननंनामःसुमबिद्यतेयेषांतेअज्ञानाःशत्रवःतेषांराज्ञांशत्रूणांपदंस्या

नास्ति अत्र ३५१

मन्तावत्साकल्पनसाधयितुं स्वाधीनं कर्तुं क्षमासमर्था भवेत् तावदतिमहत्
 क्षमानासपृथ्वीसंज्ञकपदं साधयितुमेकेयवहुः अनेकथास्यादिति सत्रिसर्गः
 पाठइतिषा एतेन पृथ्वीसंज्ञकस्य च राजानान्य इति सूचितमिति व्याख्या
 अथ चेद्दयदिसाधुसंम्यक् विभक्तीनां सुपतिङ्गां चिंताविचारणा क्रियते तदा
 साव्यक्तिः प्रथमा अभिधेया प्रथमेति अभिधेयसंज्ञायत्याः सा साक्षा या
 स्त्री जसां एकवचन द्विवचन बहुवचन संज्ञानां प्रत्ययानां विलासैः यथा संभव
 विसर्जनीयलोपानादेशश्रीभावादिरूपैः प्रकारविशेषैर्वहूनामप्रातिपदिकं
 पदं सुवत्साधयितुं नित्यादयितुं तावदतिरां क्षमासमर्था स्यात् भवति साव्य
 क्तिः प्रथमाभिधेया व्यत्ययेऽनया प्रातिपादिका र्थ इति व्यक्तिः प्रथमेत्यभि
 धेया अथ यदाधुविभक्तीनां चिंताविचारोयदिक्रियते तर्ह्येकवचनदिसंज्ञ
 कानां स्त्रीजसां नध्येया प्रथमाव्यक्तिः व्यक्तिः सुलक्षणा सैवाभिधेयेतिया
 वत् प्रयोगे योग्यत्वाय एकवचनमुत्सर्गेतः करिष्य इति न्यायेन सुव्यभक्तिरे
 वभिधेया भवति इति भावः ॥ २३ ॥

राजासयज्वाविद्युधन्नजत्रा कृत्वाध्वराज्योपमये
 वराज्यम् । भुंक्तेऽश्रितश्रोत्रियसात्कृतश्रीः पूर्वं
 त्वहोशेषमशेषमत्यम् ॥ २४ ॥

राजेति ॥ अश्रितश्रोत्रियसादाश्रितछंदोप्याव्यधीनदेयीकृताश्रीर्लक्ष्मीर्ध
 नसुः यज्वाविधिनेष्टवान् सराजामलः अथ्वरेयज्ञेयदाज्यं घृतं देवसमूहाधीन
 देयीकृतं तस्य घृतस्य उपमयेवद्दृष्टान्तेनैव उपभोगेनैवराज्यं विबुधानां विदुषां
 ब्रजः समूहस्तदायत्तं देयं कृत्वा संपाद्य श्लोकोक्तभाषेक्षया पूर्वं अथ्वराज्यं हु
 ताऽवशेषाद्यं अयं राज्यं अशेषं सकलमपि भुंक्ते इत्यहो आश्चर्यं यत्पूर्वं भुज्य
 तेतदशेषं भवति यत्पश्चात्तच्छेषमिति लोकप्रसिद्धिः अत्र तु विपरीतमिच्छे
 आश्चर्यं देवसमूहाधीनदेयीकृतस्य यज्घृतस्य उपभोगं यथाकरोति तया वि
 हुञ्जनाय तीकृतस्य राज्यापीति भावः यज्ञदक्षिणास्तु श्रोत्रिये ज्यस्य दत्ताः
 राज्यभोगस्तु विबुञ्जनेः सहेति विद्युधन्नजत्रेत्यनेन श्रोत्रियसादित्यस्य नपी
 नरुक्तशंका जन्मान्नाह्नयोज्ञेयः संस्काराद्भिन्नव्यत्ये विद्ययायाति विप्रत्वं
 त्रिभिः श्रोत्रियैश्च्यते इति मुख्यत्वाच्च पृथगुपादानं श्रोत्रियस्य अथ च संज्ञ
 नोपभोग्यत्वाच्च निनागैश्च यद्राज्यं तत्साभ्येनैवोपभुंक्ते इति समस्ताराज्यो

पभोगयाद्यर्थैर्हृत्पुरितिअनेकयज्ञकारीसमुद्रावधिराज्यस्यधोपमुक्तेतिभा
 वःयथवासुयज्ञोर्ध्वनिप् राज्योपभयेतिषष्टीसमासःभुंक्तेउपभोगस्यविष
 क्षितत्वास्त्रियंभुंक्कइतिवत् भुञ्जोऽनवनइतितक् श्रिताःस्वयमाश्रिताःपा
 लिताइतिकर्मण्येवकर्मस्ययःसमर्थनीयःश्रीत्रयन्द्दोषीतइतिश्रीत्रियश
 ब्दःसाधुः कृतश्रीरितीयहृत्स्थानत्वान्नीहीत्वाभावात्कवभावः॥ २४ ॥

दारिद्र्यदारिद्र्यविणौचवर्षैरुमोघमघ व्रतमूर्धिसं
 र्थे । सन्तुष्टमिष्टानितमिष्टदेवं नाथन्तिकेनाम
 नलोकनाथम् ॥ २५ ॥

दारिद्र्येति ॥ केनामलोकाःतंलोकनाथंराजानंनसंइष्टानिहितानिधमा
 दीनिनमाधतियाचंतेअपितुसर्वेपि याञ्चाकरणेहेतुगर्भाविशिष्टेषामिकिं
 भूतवहुत्वेनदारिद्र्यदारिभिः दारिद्र्याद्यकैर्द्रविणौघवर्षेधनसमूहवर्षैःकृत्वा
 अर्थिसार्थेयाचकसमुहेअमोघंसफलंमेघत्रतयस्य जलदायथाजलवैषंलोकं
 सुख्यतितथाधनवर्षेयं तथासंतुष्टमंघदानैःसंतोपयुक्तंसहस्रोत्साहयुक्तं
 वा तथाइष्टदेवंइष्टायजिकर्माकृतादेवायेनइष्टामियादेवायस्येतिवा इष्टो
 हितश्चासौदेवोराजाचइष्टदेवतारूपंवा नामेशिरश्यालने दारिद्र्यनामस
 कर्षेधनदानशीलत्वात्सर्वापितयाचतइतिभावः ॥ अथचप्रसन्नदेवंद्रव्या
 यंइंद्रवाचमादीनिसर्वेपियाचंते नाथिर्यान्धार्थोद्विकर्मकःआशियेवात्म
 नेपदनियमादत्रपरस्मैपदम् ॥ २५ ॥

अस्मत्किलश्रीत्रसुधांविधाय रंभाचिरंभामतुलां
 नलस्य । तत्रानुरक्तातमनाप्यभजे तन्नामगन्धा
 न्नलकूवरंसा ॥ २६ ॥

मानुषांनलाऽनुरागोऽस्तीतिकिमाश्चर्यंकिन्तुस्वर्धनितामानपिनलाऽ
 नुरागोऽस्तीतिबोधयितुनाह।अस्मदिति॥सारमणीयस्वरूपंभादेयंगमा
 नलस्य अतुलांलोकत्रयेप्यनुपमांभांकांतिअस्मत्सकाशात् चिरंश्रीत्रसुधां
 कांमूर्तंविधायकृत्वावहुकालंसादरसाकर्यतत्रनलेअनुरक्तासतीतंनलंअना
 प्यकिलअप्येवतस्यनलस्यमात्रोशंभ्रास्त्रोशात्मत्वमुरागानलकूवरंकुरेपु
 श्रंभेनेप्राप नलकूवरनामापेक्षयातस्यलेशत्वम् गंधात्संबंधादितिवाक्याभ्ये

यम् अन्योपिअनीष्टयस्कृष्टप्रार्थयमावातकेनचिदुणेनतत्सदृशमन्यदुस्तुभज
ते । गंधो गंधकआमोदेलोगेसबंधगर्वयोरितिचिद्व्यःअनाप्येत्यत्रारूपशेषा
दनम्रपूर्वम्वाङ्मयम् ॥ २६ ॥

स्वर्लोकमस्माभिरित्प्रयातैः केलीपुतद्गानगुणा
न्निपीय । ह्राहृतिगायन्यदशोचितेन नाम्नैवहा
हाहरिगायनोऽभूत् ॥ २७ ॥

स्वर्लोकमिति ॥ केलीपुनलसुखासिकावेलासुकीडासुवातस्यनल
स्यगानस्यगुणान्माधुर्यादिगुणान्निपीयसादरमा कर्ण्यद्वत्तःभूलीकात्स्व
र्लोकं प्रयातैरस्माभिःकर्तृभिःगायन्हाहासंज्ञकोहरिगायनोऽद्वृगायकःहाह
तियत्अशोचिहाहाकष्टं इतियस्मान्निदितस्तेनैवकारणेनसद्वरिगायनोमा
त्राहाहायवाञ्छूत् ततःपरंहाहाइत्येवनामामूत्तेनेवमात्रैवनिवा हाहा
हूहूश्चैवमाध्यागंधर्वास्त्रिदिधीकसामित्यमरःगायनस्युद्वेचित्तपुद् ॥ २७ ॥

शृग्वन्सदारस्तदुदारभावं हृष्यन्मुहुर्लोकमपुलोम
जायाः । पुण्येननालोकतनाकपालः प्रमोदवा
प्याऽऽवृत्तनेत्रमालः ॥ २८ ॥

शृग्वन्मिति ॥ लोकपालद्वंद्वःपुलोमजायाःइंद्रास्यास्तोमतस्यास्यपुण्ये
ननालोकतपरप्रतिस्व किंशुर्वेसदारःचलद्वंटाणीसहितःतस्यनन्मस्योद्वा
रभाषंधदान्यत्वंशृण्वन्आकर्णयन्मुहुर्धारं हृष्यन्तरोमांशोमधन्अदन्तद्वे
मनापयदितिवा मुहुर्धारंर्यारं हृष्यदितिरोमत्रिगोपणंवा तद्वन्मनोकेने
हेतुगर्भेशिषेयं तथाप्रमोदवाप्यैरानंदाशुभिः आवृताव्याप्तानेत्रपंक्तिर्य
स्यसः इंद्राण्यनस्यगुणाकर्णोद्वृत्तं रोमांशंचेदिंद्रोद्वृत्त्यत् अद्वन्मतीदायं
अवणरभावेशाद्रोमांशोदयः तद्वृत्तंनेशुक्रस्यशृग्वरंरमाधिकशंकास्यानर्त्तिंअ
मतीत्वा तत्त्यागमकरिष्यत्तस्योदायांतिशयःमूचितःअद्वृत्तंहेतुद्वयं । वा
प्येनैत्रमिनीलनस्यंतस्याः पुण्यंस्त्वंच ॥ २८ ॥

सापीश्वरेशृण्वतितद्गुणौघान् प्रमह्यचेतोहरतो
द्वंशंभुः । अभूदपणाद्गुलिकुट्टकर्णा कदानकगडू
यनकैतवेन ॥ २९ ॥

सापीति ॥ सापि पातिब्रत्येनप्रसिद्धाऽपर्णापावैत्यपिकण्डूयनकैतवेनकण्डू
यनश्राजेन अङ्गसिद्धकर्णाङ्गुलिभीरुट्टकर्णाकुदानामभूत् अपितु सर्वदेवजा
ताकस्मिन्सतिर्द्विरेशंभीप्रसद्युबलात्कारेणचेतोस्तः करखंहरतोवशीकुर्वत
स्तद्गुणौघान्नलगुणसमूहाऽवृथवतिसादरनाकर्णयति सतिकिंभूताअपर्णा
अहंशरीरायैशंभुर्यस्याः शंभोःशरीराहंवासकदेशिसमासो वा शंभोरहंशरीर
एवादन्यन्नगन्तुमशक्यत्वात्तद्गुणश्रवणेनसात्त्विकभावरोनावचाद्युत्पत्तेः पा
तिब्रत्यभङ्गभीत्याशंजुर्जास्यतीतिभीत्याच तद्गुणवर्णनप्रस्तावेकण्डूयनव्या
जेनकर्णौमिरुणद्धिस्मेत्यर्थः । अपर्णेत्यनेनपर्णेत्यागतप्रत्ययाशंभुप्राप्त्यर्थेय
त्मानयात्पातिब्रत्यभङ्गभीत्याकर्णरोधःकृत इति भावः ॥ २८ ॥

अलंसृजन् धर्मविधौविधाता रुणद्धिमौनस्य मि
षेणवाणीम् । तत्कण्ठमालिङ्ग्यरसस्यतृप्ता नवे
द तां वेदजडःस वक्राम् ॥३० ॥

अलसिति ॥ धर्मविधौसंध्याकर्णैकरणेसृजन्सकःसन्विधाताब्रह्मानीन
स्यनिषेधअलसत्यर्थेवाणीमावृणोति ब्रह्मिर्निर्गतापुरुवास्तरंमज्जदितिशं
क्यामीनंकरोतिनतुधर्मार्थेनितिभावः । यद्वृथाद्विदलंवृथेतिवा । वैयर्थ्यं
मेवाह । सत्रह्मातत्कण्ठंअलकण्ठमालिङ्ग्याश्चिष्यरसस्यशृङ्गारादिरसैःतृप्तां
पूषैवकांक्षकींकि रूपांतांवाणीनवेदजानाति यतोवेदजडः सदैववेदपाठ
व्याकुलीभूतद्वयः निरुद्धापिकदानिर्जित्यनलकण्ठमालिसिद्धतिनाद्या
सीदितिभावः । अथसवेदजडत्वात्तविहायअनुरागान्नलकण्ठमालिङ्ग्य
शृङ्गारादिपूर्णाभित्यर्थः शृङ्गारादियुक्तांक्षींकि नलएवजानातिनान्यदित्य
र्थः । अन्योऽपिद्वारदसोविरक्ताननुरक्तंवास्वस्त्रियंनजानाति । पूरणुगुणो
ति सुहितार्थयोगेषुश्रीसमासनिषेधादेवरसस्येतितृप्त्यर्थंकरणेपुष्टी ॥३०॥

श्रियस्तदालिङ्गनभूर्नभूता व्रतक्षितिःकाऽपिधाति
व्रतायाः । समस्तभूतात्मतया न भूतं तद्गुणौ
र्ष्यांकलुषाऽणुनापि ॥ ३१ ॥

श्रियइति ॥ पतिव्रतायाःश्रियःशोभायाप्रखलेनराज्यलक्ष्मीखलेनप्रलदालि
ङ्गनंनशासिङ्गनं तस्माद्भवतीतिभूःकापिव्रतक्षितिः पातिब्रत्याक्षतिर्नभूता

नजाता तस्यालक्ष्म्याभर्तुविधोर्नसालिङ्गनेनसस्त्रीविषयेर्थाऽदरि
 ध्रुत्वलक्षणा तयाकलुषं कालुष्यं तस्यत्वशुल्लेशस्तेभापिनभूतं नजातं तस्य
 पातिव्रत्यक्षत्यभावेतद्भर्तुरीर्थाकालुष्याभावेचहेतुमाह । सनस्तनूतात्मत
 याविधोःसकलज्ञतरवक्त्रपत्वेनसमस्त्रानामात्माविष्णुस्तस्यभावस्तत्तातया
 नलोपिबिधु रेवेतिनतदालिङ्गनेपातिव्रत्यक्षितिः । विधोरीर्थाचमाभूदि
 त्यर्थः । सदाकान्तिसं पत्तियुक्तमितिभावः । कलुषशब्दोऽत्रवर्धनाश्रपरः ।
 अशूयानिमित्तपापलेशेनापिनभूतमितिवा । पर्यर्षेनतृशब्दस्ययाजकादि
 त्यात्वष्टीसनासः ॥ ३१ ॥

**धिक्तंविधेःपाणिमजातलज्जं निर्माति यःपर्व
 णिपूर्णमिन्दुम् । मन्ये सविद्भूः स्मृततन्मुखश्रीः
 कृताहुंभौज्भद्ररमूदग्निं यस्तम् ॥ ३२ ॥**

विगिति॥ हेभैमिस्मृतातस्वनलस्यमुखश्रीर्येनएवभूतोपियोविर्ष्वक्षयः
 पाणिर्हेस्तः पर्वणिपूर्णिमायांपूर्णपरिपूर्णकलंसकलकुंघ्रंभिर्मातिरचयति
 अतएवअजातलज्जंनिलज्जंविधेः पाणिं धिक् तच्छैभेग्लानगेतत्त्वपियः
 कस्तस्मादतिहीनंपूर्णचन्द्रनिर्मातिसमिलंजत्वादिन्द्रियवचद्विधेःपाणि
 विद्भःकुशलः सकःयःस्मृतमस्त्राननशोभःसन्धृताहुंकृतेपदेशमपितंघ्रं
 रमूग्निं शिवमस्तकेश्रीभक्तत्तत्त्यजइत्यहंनयेप्रारथ्यमपितदुसमरयान्यस्य
 स्मरणात्तत्त्यजति सविपश्चिदेवेतिभावः । पूर्णकलमेककलंघ्रंयद्यथैक
 एवब्रह्मणःपाणिर्निर्माति तथापिकार्येभेदात्पूर्वंत्वविद्यत्वंकाकरोदाहुपच
 येतेचन्द्रमुखादप्यतिरमणीयंतदानमभिमितिभावः ॥ ३२ ॥

**निलीयते ह्रीविधुरः स्वजैत्रं श्रुत्वा द्विधुस्तस्य
 मुखंमुखाब्जः । सुरे समुद्रस्यकदापिपूरे कदाचि
 दभ्रभ्रमदभ्रगर्भे ॥ ३३ ॥**

निलीयतइति ॥ हेभैमिविधुश्चन्द्रोऽस्माकंमुखात्स्वमुखंस्वजैत्रंस्वस्य
 जेतृश्रुत्वाह्रीविधुरोऽजाविकलः सनकदापिकदाचिदसावास्यायांसुरेसूर्य
 कदापिअस्तसमयेसमुद्रस्यपूरेप्रवाहेकदाचित्प्रावृट्कालेऽत्रआक्राशेऽत्रम
 न्ति अत्रापिमेघास्तेपांगर्भेमध्येनिलीयतेअन्तर्हंतोभवति अन्योऽपिस्व
 जेतारंश्रुत्वाऽजाविकलोऽलक्षितेषुस्थानेषुनिलीयते । सुरसूर्यार्येना, शो

दिवी द्वे लिप्यामन्नम्, शब्द भेष, इत्यन्तः । जेतैव जैत्रं प्रजाद्यम् ॥ ३३ ॥

संज्ञाप्यन्तः स्वध्वजमृत्यवर्गान् दैत्यारिरत्यवजन्
लास्यन्तुत्ये । तत्सकुचन्नाभिसरोजपीताद्वातुर्वि
लज्जं रमते रमायां ॥ ३३ ॥

संज्ञाप्येति ॥ दैत्यारिविष्णुः स्वध्वजस्य गरुडस्य मृत्यवर्गाभ्योऽस्मान्
अत्यवज्जितकमलनलाख्यं नलमुखंतस्यनुत्येऽस्तुतये संज्ञया अज्ञाप्य धातुर्ब्र
ह्मणः सकाशाद्द्विल्लज्जं लज्जकारहितं यथातथा रमायां लज्ज्यां रमते क्रीडति-
किंभूताद्वातुस्तया स्मरकतयानलानननुत्या संकुचन्मुकुलीभवनाभिसरोजं-
नाभिकमलंतेन पीताद्वातुर्हितादपश्यदित्यर्थः । अज्जमतिकान्तमयमेवमु
कुलीभवने हेतुः ॥ स्तवः स्तोत्रं नुतिः स्तुतिरित्यन्तरः । पश्यतो बृहस्पसमसं
क्षीक्रीडाल्लज्जावहा ॥ ३४ ॥

रेखाभिरास्ये गणनादिवास्ये द्वात्रिंशतादन्तमयी
भिरन्तः । चतुर्दशाष्टादशचात्रविद्या द्वेषा भव
न्तीति शशंस वेषाः ॥ ३५ ॥

रेखाभिरिति । वेधाभ्यश्चान्तरास्ये मुखमध्ये द्वात्रिंशताद्वात्रिंशत्संख्या
भिर्दन्तरूपानीरेखाभिर्गणनात्संख्यानं कृत्वा इति शशंसंसेवकथयति स्वेव इ
ति किं नलमुखमध्ये द्वेषास्तन्त्राज्यां द्व्याज्यामपि प्रकाराज्यां चतुर्दश अष्टाद
शचत्रिद्याः सन्ति इति दन्तानां रेखापत्रनिरूपणं सुख्मत्वेन सामुद्रिकलक्षणव
त्प्रद्योतनार्थं दन्ताद्वात्रिंशद्विद्यन्तइति भावः । चतुर्दशाष्टादशचमिलित्वा
द्वात्रिंशत् विद्यानां चतुर्दशत्वं अष्टादशत्वं च मयमसर्गोत्कम् । विंशत्याद्याः
सदैकत्वइतिद्वात्रिंशच्छब्दो बहुवचनान्तविशेषणम् । गणनास्येऽलोपिकर्त
विप्रवर्षनी । द्विधासंख्ययाविचार्यैवाइति धामत्यस्य संधाञ्चैत्ये धाच् ॥ ३५ ॥

श्रियौ नरेन्द्रस्य निरीह्य तस्य स्मरामरेन्द्राव
पि नस्मरामः । वासेन तस्मिन् क्षमयोश्च सु
म्यग् बुद्धौ न दध्मः खलु शेषबुद्धौ ॥ ३६ ॥

श्रियाविति ॥ हेनो निवयंतस्व नरेन्द्रस्य श्रियौ शोभाससुद्धौ निरीह्यद्दुष्ठा
स्मरामरेन्द्रावपि कामेन्द्रावपि नस्मरामोऽन्तःकरणशोचरीनकुर्मां नदनेका

भितरेवद्रेषु च समुद्रिरेव न लेषु द्वे अपीत्याधिक्यम् । तस्मिन्नेषु मयोर्भूत्वा
 रत्योः सम्यग्वासेन वसत्या खलु निश्चयेन शेषवद्द्वीअनस्तसुगतावपि वद्द्वीचित्ते
 नदध्नीमनुसानुस्मरानइत्यर्थः । तयोरेकैवक्षमाधारत्वमस्य च द्वायोरप्याधार
 त्वमतस्तयोः स्मरणानताभ्यामयमधिकइतिवा । भूमिज्ञान्तयोः क्षमेत्यमरः । क
 र्णः शेषस्वेनाविषक्षणात्स्मरानरेन्द्रावित्यत्र अधीगर्थेतिपठ्यभावः ॥ ३६ ॥

**विना पत्रं विनसातनूजैः, समीरणैरीक्षणलक्ष
 णीयैः । मनोभिरासीदणुप्रमाणैर्नलङ्घितादिक्का
 तमा तदश्चैः ॥ ३७ ॥**

विनेति ॥ तस्यमलस्याश्चैः कतमादिङ्गनलङ्घितानिर्जिताआसीदपितु
 सर्वापि किंभूतैः पत्रं पत्रं विनापक्षरहितैर्विनसातनूजैर्गुरुहैरिवधातथाई
 क्षणलक्षणीयैर्नत्रगोचरैः समीरणैर्वायुभिस्तथाऽनणुप्रमाणैर्नहापरिमाणा
 धिकरणैर्नोभिरन्तःकरणैर्गुरुहः सपक्षोवायुरवास्तुयोमनोऽणुपरिमाणानि
 तिप्रसिद्धिः ॥ तद्विपरीताश्रपितदद्यावेगेनगरुहादिरूपाजाताइतिभावः ।
 इवयोजनावाकर्तव्या । नर्वाजैर्तेतिक्वचित्पाठः । अतिजवास्तदद्याइतिभा
 वः । कतरकतनीजातिपरिप्रश्रइतिनिर्देशात्स्वार्थेहतमश् ॥ ३७ ॥

**संग्रामभूमीषु भवत्यरीणामस्त्रैर्नदीमातृकतां गता
 सु । तद्वाणधारापवनाशनानां राजव्रज्जीयैरसु
 मिःसुभिक्षम् ॥ ३८ ॥**

संग्रामेति ॥ हेभेमिराक्षांप्रजाः समूहास्तेयानिभेराजव्रज्जीयास्तैरशुभिर्न
 रेन्द्रप्राणरूपैर्वायुभिः कृत्वातस्यनलस्यवाणधाराबाणपरंपरसंज्ञक्षणाः
 पवनाशनाः स्रष्टोक्तेषांसुभिक्षंभिद्यासमृद्धिर्भवति नलबाणैः सर्वेषुशत्रो-
 हताइतिभावः । कासुसतीपुसंग्रामभूमिषुअरीणांशत्रूणामस्त्रैरुधिरैर्नदीमा
 तृकतांगतासुनदीजलपरिपूर्णासुसतीपुवैरिरुधिरमदीपूर्णास्त्वित्यर्थः । दिव्ये
 षाशुगमित्त्वेनप्राणहरत्वेनवासानांपवनाशनत्वाद्वाशानांपवनांभित्त्वा
 त्तेषांसुभिक्षमितिभावः । नदीमातृकासुभूमिषुअवग्रहादिभिः सद्वायुसुभि
 क्षभवति ॥ देशेनद्यन्वुवृष्ट्यन्वुसंपन्नधीहिपालितः ॥ स्वात्नदीमातृकोदेवमा
 तृकक्षयथाकनमित्यमरः । नदीमातृकइतिमद्युतश्चेतिकप् । राजव्रज्जीयेति
 वृद्धाब्धः । सुभिक्षंभिद्याणांसमृद्धिरव्ययंविभक्तीत्यव्ययीभावः ॥ ३८ ॥

यशो यदस्या ऽजिनसंयुग्मेषु कण्डूलभावं भजता
भुजंन हितोर्गुणादेवदिगापगाली कूलकषत्वघ्य
सनं तदीयम् ॥ ३९ ॥

यश इति ॥ कण्डूलभावरेणकण्डूसहितत्वं भजता प्राप्नोवता भुजेन संयुग्मेषु य
दस्य यशो ऽजनि संपादितं तत्तदीयं यशः संबन्धि दिग्गुणापगाली नद्यस्ता-
सामालीपुङ्गवस्तस्याः कूलं तीरं तत्कषत्वं कषण स्वभावस्तद्रूपं व्यसनं हेतोः
कारणस्वगुणादेवं जातमिति शेषः । नतु स्वभावतो यशः कारणे भुजे विद्यमाना
नात्कण्डूलभावस्तथात्कारणगुणादेव यशसि कूलकषत्वं व्यसनमागतमिति
भावः । तस्य यशः सर्वदिग्गुणापीत्यर्थः । कण्डूलेति सिध्मादिज्यह्वेत्यस्त्यर्थे
इत्यच् कण्डूलेत्यादत्त इति वा । आतो ऽनुपसर्गकः । कूलकष इति सर्वकू
लेति खिप्रजगत्त्वान्मुम् ॥ ३९ ॥

यदि त्रिलोकी गणनापरास्याप्तस्याः समाप्तिर्यदि
नायुषं स्यात् । पारेपराह्णं गणितं यदि स्यात्तु ज्ये
निःशेषगुणोऽपि सः स्यात् ॥ ४० ॥

इदानीं तस्य गुणार्थेन ऽशक्तिं द्योतयन्मतिशयोक्तिमाह ॥ यदीति । त्रि
लोकौ त्रैलोक्यं यदि गुणनापरागुणगणनासक्ता स्यात्तस्य त्रिलोक्यात्कृत्युष
गणनार्थं नायुषः समाप्तिर्यदि न स्याद्यदि गणितं गणितशास्त्रं पारेपराह्णं परा
ह्णं त्वारं यदि स्यात् सदा सुल्लोगण्ये यागणयितुं शक्यानिःशेषाः समद्या गुणा
यस्य एवं भूतोपि स भवेत्तु एवं ततः सोऽप्यसंख्येयगुण इति भावः । त्रिलो
कीति सनाहारद्विगौ द्विगोरिति क्रीप् । पारेपराह्णं पारेमध्येष्वथ्येति सना
सः । एदं तत्संबन्धिपासनात् । गण्येय इत्यौणादिको गण्येरेयः स्यात् । कि
यातिपत्तेरविषयितत्वाद्भिद् ॥ ४० ॥

अवारि-तद्वारतयातिरश्चामन्तःपुरे तस्य निवि
श्यराज्ञः । गतेषु रम्येष्वधिकं विशेषमध्यापया
मः परमाणुमध्याः ॥ ४१ ॥

तस्यान्तःपुरे स्वगतं द्योतयन्माह ॥ अवारि इति ॥ हे भैनि वयं परमाणुवन्म
ध्योयासांता अतिक्रमोदराः कर्मभूताः स्वतस्वरम्येव गतेषु अधिकं लोकोत्त

रंगमविशेषमप्यापयामः पाठयामः किंकरवातिरथांपत्यादीनामकारि
तद्द्वारतया अनिषिद्धद्वारत्वेनतस्यराष्ट्रोऽन्तपुरे निविश्य । एहःशब्दकर्म
त्वाद्गतितुद्धीतिअस्य न्तकर्तुर्यन्तत्येकर्मत्वम् ॥ ४१ ॥

पीयूषधारामधुराभिरन्तस्तासारसोदन्वतिमज्ज
यामः । रम्भादिसौभाग्यरहःकथामिः काव्येन का
व्यं सृजताऽऽदृताभिः ॥ ४२ ॥

नर्मसाचिव्यमपिकुमद्वन्याह ॥ पीयूषेति ॥ वयं रम्भादीनामप्यरसां
सौभाग्यंपुसपवशीकरसादिशक्तिस्तस्यरहस्यंतस्यकथामिःसंभोगगोप्त्रीभिः
वस्त्वन्तरगोप्यकथामिश्चतासानलस्त्रीयामस्तद्धृदयंसोदन्वति शृङ्गारस
मुद्धे निमज्जयासोनिमग्नीकुर्मः किंभूताभिः पीयूषप्राराजसृतप्रथाहस्त
स्याःसकाशादनवराभिरन्यूमाभिरतथाकाव्यंमन्त्रप्रविशेषंसृजताकुर्वताका
व्येनशुक्रेश्राद्धताभिःकाव्येप्रतिपादिताभिः।उदन्वतिउदन्व्यानुद्धीचेति
साधुः । तत्रनिमज्जनंयुक्तम् । रहःसुरतगोप्ययोसितिपरशिः ॥ ४२ ॥

काभिनंतत्राऽभिनवस्मराज्ञा विश्वासनिक्षेपवणिकं
क्रियेहम् । जिह्वेति यन्नैवकुतोपितिर्यक्काश्चित्ति
रश्चस्वपतेनतेन ॥ ४३ ॥

तस्यविश्वासत्वं वदन्नादेशार्हत्वमाह ॥ काभिरिति ॥ तत्रनलान्तःपुरेका
भिःसुन्दरीभिरहंपत्नीअभिनवाऽतिगोप्यास्मराज्ञातस्याविश्वासेननिक्षेप
वणिकत्वापनिफोवणिकमक्रियेअपितुसर्वाभिरपिकतःकथांवास्वकामरह
स्यंसयिनकप्यतइत्यर्थः । तत्रहेतुर्बधतीहेतीस्तिर्येकपत्यादिकुतोपि क
स्मादपि प्राणिनोमैवजिह्वेतिलज्जते तेनकारणेनकश्चित्कोपिप्राणीतिर
क्षोपिसकाशानत्रपतेलज्जते ऽतस्ता निम्नंज्जाः सत्येनदृश्रतिगोप्या
अपिकामगोष्ठीः कुर्वन्तीतिभावः । अव्यदपिगोप्यांविश्वासयोर्वेवद्विजिनि
क्षिप्यते ॥ ४३ ॥

वार्तापि सा सत्यपि मान्यमेति योगादरन्ध्रे ह
दि यांनिरुद्धं । विरञ्चिन्नानाननवाद्दधौतसमा
धिशास्त्रश्रुतिपूर्णकर्णः ॥ ४४ ॥

तासंपरिहासोक्तमपिद्वयोर्नान्यस्मैकथयानीत्याह ॥ कालेति ॥ असत्त्वन
 पिअलीकापिसापरिहासवातापरिहासकथापिअर्थनैतिअन्यस्मैकथया
 नीत्यर्थः साकाशरन्ध्रे अरिभेदरहिते हृदियोगादुपायेनप्रयुतादित्यर्थः ।
 यांवातांनिरुन्धेनितरनाशुणीनि । ध्यानादिसंश्लेषाद्दोषरहिते हृदीतिवा
 सहेवनेवागतः करणमन्वन्मै अन्यथावातां कथयति अद्वैतः करणं तु ध्यानादि
 नानिर्दीपनतीव्रप्रयत्नानीति भावः । वातां पिअर्थनैति किनुलान्यदृष्टीकाप्य
 र्थेति किनुलसत्येति द्योतनार्थं नुपिशब्दः । दुष्टप्रयुक्तावातां जनहितायैक
 धनीयापिनवाप्यते सरस्वादेवमहिर्निर्गमः संभाव्यते इदं तु अरन्ध्रमथवाअस
 तीकुलटापिकांश्यादियोगाकीरन्ध्रस्यानेरुहाप्यर्थं पुरुषनैतीत्यस्युक्तिः ।
 योगवत्त्वेनवाहादिरिउचेन्न स्मरणीमानानमानिचत्वारिमुखानितरकृतीवादे
 पञ्चमेनचौतं यद्विभीकृतं सनापिशास्त्रं योगशास्त्रं तस्यश्रुतिः श्रवणं तेन पू
 षां कर्षोयस्य योगशास्त्राणिश्च तयश्चैति चायोगिनो हियत्रकुत्रापि मजालप
 न्ति तथात्र स्मरणसपदेशाद्हनपित्वमपिबयः संधिमासाविश्वामासाहंनपिबि
 श्रयपकाभगोर्हीकुर्वितिभावः । रुन्धेस्वरितेत्त्वात् ॥ ४४ ॥

**नलाश्रयेण त्रिदिवोपभोगं तवानवाप्यं लभते व
 ताऽन्या । कुमुदतीवेन्दुपरिग्रहेण ज्योत्स्नोत्सवं
 दुर्लभमम्बुजिन्या ॥ ४५ ॥**

अतिशयितनभिसाधसुत्पादयितुं नक्षत्राभिर्दुर्लभत्वज्ञाह ॥ नहीति ॥
 हेमैमितवत्त्वायाअनवाप्यं दुर्लभापुनस्मत्फलैवापकवीजनादिलेयादिरूपं त्रि
 दिवोपभोगं नलाश्रयेण कृत्वाअन्याजायिकाअमर्णापिलभते बतखेदे हाहा
 कष्टं प्राप्यते । वर्तमानसानीप्येत् । प्राप्नोति बहुलवज्जलत्वादितिवा । केव
 अम्बुजिन्याकमलिन्यादुर्लभं दुर्लभापं ज्योत्स्नोत्सवं च विद्वक्षाज्ज्यं विकासादि
 रूपं न होत्सवमिन्दुपरिग्रहेण चन्द्राङ्गीकारेण कुलुडतीवयथाएतत्तन्मन्यस्या
 अनहंत्वादेवनेखेदः स्वर्भांगसिन्धौ नलपरिग्रहस्त्वयासंपाद्यत्यर्थः । नहि
 त्वनिवावयमन्त्रं भजानइत्यर्थः ॥ तवकद्योगेकृत्यानाभितिकर्तृरिषधी ।
 अम्बुजिन्याखल्ययोगेपृष्ठीनिषेधात्कर्तृरिदृतीया ॥ ४५ ॥

सूक्ष्मेषधानूढतयो दुरापं शर्मत्वयाऽस्मत्कृतचाटु

जन्म । रसालवन्या मधुपानुविटुं सौभाग्यमप्रा
प्तवसन्तयेव ॥ ४६ ॥

प्रकृतमुपसंहरन्नाह ॥ तदिति ॥ ततस्मात्त्वयानैषधेनमलेनप्रनूह
तयाप्रपरिणीतत्वेनअस्मानिःकृतयश्चादुप्रियवचनं तस्माज्जन्मयस्यतत्
शर्मसुखंदुरापंदुःप्रापंनलाश्रयेशैवत्वयापि अस्मत्प्रियवचनजनितंसुखं
प्यनान्यथेतिभावः । कयाकिमिवअप्राप्तवसन्तया रसालवंन्यासइकार
घाटिकयामधुपैर्जं भरैरनुविटुं कृतंसौभाग्यमकरत्दास्वादभ्राङ्कारगुञ्जना
दिलक्षणमिवयथादुष्प्रापं पूर्वश्लोकेअभ्युजिनीदृष्टान्तेनसर्वथादुष्प्रापत्वं
सूचितमिदानीमाश्रवनीदृष्टान्तेनकालान्तरेप्राप्यतेइतिसूच्यते । खलपं
योगेनश्लोकेतिपठोनिषेधः ॥ ४६ ॥

तस्यैव वायास्यसि किं न हस्तं दृष्टं मनःकेन
विधेः प्रविश्य । अजातपाणिग्रहणा ऽसि ता
वद्रूपस्वरूपातिशयाश्रयश्च ॥ ४७ ॥

तत्रनलप्राप्तिंसंभायनायामधेयैर्नकर्तव्यमित्याह ॥ तस्येति ॥ त्वंतस्यै
मनस्यैववाहृत्किंनप्राप्त्यसिअपिइधेवमपिसंभाव्यतेसर्वथानलंनप्राप्तो
धीतिनिश्चितुंअशक्यनइतिपूर्वत्रापारितीघद्योतकोवाशब्दः । निश्चयाभावः
कथमतश्चाह । केनपुरुषेणविधेर्नृणामनोऽस्तःकरांप्रविश्यदृष्टंज्ञातं मे
स्यानलोनप्राप्त्यतइतिअपितुनकेनापिखंसतिकदाचित्तरप्राप्तिंसंभायना
पीत्याह । तावदादौ त्वंनजातंपाणिग्रहणंविवाहोयस्याःसखंसंभूतासि
वर्तसे प्रथममेवनेराशयंनकर्तव्यमित्यर्थः । नमयोग्यताभावत्वेत्तरप्राप्तिः
कथंस्यादित्याशङ्क्याह । रूपस्यलावण्यस्यस्वरूपेशैवअलंकारमन्तरेणैव
स्वाभाविकोविषयस्तस्याश्रयःस्थानमप्यसि सहजसौन्दर्येणनलप्राप्तिरपि
तवसंभाव्यतइतिभावः ॥ ४७ ॥

निशा शशाङ्कं शिवया गिरीशं श्रियाहरिं योज
यतः प्रतीतः । विधेरपि स्वारसिकः प्रयासः प
ररूपरंयोग्यसमागमाय ॥ ४८ ॥

व्यरूपत्वात्तस्यानलप्राप्तिं दृढयति ॥ निशेति ॥ निशारात्र्याशशाङ्कं

न्दं शिवयानोर्योगिरीशशिवश्रियालक्ष्म्याहरिविष्णुं योजयतः संयोगं प्रापय
तो विषरपिप्र ऋणोपि स्वः रसिकः श्वेच्छाकारः प्रयासः प्रयत्नः परस्परमियो
योः ययोः समागनाय मे लनाय प्रतीतः स्यात्तः पूर्वां कृद्वाप्तेन प्रह्लादस्वरसत
एव परस्परयोः ययोरेव समागम करोति न च ऽयोः ययोरिति अतरेन लक्ष्मि
त्वयैव योज ययतीति भावः । स्वरसं न चरति चारसिकः । चरतीति ठक् इव
श ऽस्य द्वारादिषु पठितस्वात्तत्रतदादिविधेरन्यनुष्ठानात्सौवरसिक इत्यय
द्यपि भवितव्य त्वच्छ्रिंश्रयागतादिव दृशनात्स्वार्थैकस्वाभाविकादिभाष्यका
रप्रयोगदर्शनाद्दृष्टिरेवेति ह्येने वनस्वत्रापि ऽह एवम् ॥ ४८ ॥

वैलातिगंस्त्रैण गुणाण्यब्धिवेगिर्नयामयोः यथाऽसि न
लेतरेण । संदर्भ्यते दर्भगुणेन मल्लीमालान्मृद्वीमृश
ककरोन ॥ ४९ ॥ दृष्ट्यातः व्यभिचरेत् ।

अश्रयनिराकरणेन त यैव त्वं योग्येत्याह । वेलेति । **वैलांसयार्दान्तिक**
स्यगच्छति एवभूतोयच्छैः ः श्रीसंज्ञ श्रीगुणाब्धिः सौन्दर्यादिगुणसमुद्भूतस्य
वेशिः प्रवाहस्तद्रूपाससन्तसौन्दर्यादिगुणभाजनस्त्वन्लादितरेण शबरेण श
हयोगयोः न्यासम्बन्ध योग्यानासिनभवसि यतीमृद्वीमल्लीमालापुष्पमाला
मृशककरोनश्चिकित्तिनेन दभंगुणेन कुशनिर्मितदोरकेशेन संदर्भ्यते प्रप्यते न
ल्लीमालायाः कुशदोरकेशगुणजनसमुचितं तथा तवनलव्यतिरिक्तेन योगवृत्ति
भावः । वेशिर्नदीप्रवाहकचाञ्चये इति ह्योरन्तान् । स्त्रीसखन्ति न स्त्रीयः स्त्री
पुंसान्यामिति नृम् । वेशिर्न इति पाठे तु वशिर् इति सन्नुप्यस्तत्र न द्यन्तत्वाद्
स्वः । मृद्वी वांशोगुणेति ह्येष ॥ ४९ ॥

श्रिधि वत्रू सृष्टिमपृच्छमेव तद्वानयुग्यो नलकेलि
योग्याम् । त्वन्तामत्रणां इव कर्णपीता मयास्य
संक्रीडानि चक्रिच्छ्रे ॥ ५० ॥

तन्व्यानलप्रामौ प्रकारात्तरेण हेतुमाह ॥ विधिमिति ॥ अहंतं च विधे
र्यां न विमानंतं स्वधुर्वाभारवाहक. सअक्षकेले नलक्रीडायायोग्यामुचितां व
धूसृष्टिमल शोडायोन्याका चयानिर्मितेति स्त्री दृष्टिविधिप्रस्तावमपृच्छने
व उपवानेव । तेन किमु चरितमि न्यत आह । नलकलियोग्या भैमी विरचिते

तितवना द्वावर्णाकर्णा ज्यंपीता इव च तरत्वे नमनया श्रुतासम्यगेव । किमि
तिनश्रुता इत्यत आह । कस्मिन्सति । अस्य ब्रह्मणश्च किंशोरथस्य चक्रं संकी
डतिकूजति सति रथाङ्गकूजनेन सम्यग्नाकर्णातिभावः । यदि निश्चयेनावश्यत्
तदा स्वतएषकार्ये सिद्धे स्तदर्थं स्वस्मिन्सादरा भविष्यद्वितीवशब्दप्रयोगः । च
किचक्रं हंससमूह इति क्वचित् । युग्येतद्दृष्टीति यत् । संकीडतिसनोऽकूज
ने इति प्रतिषेधाच्छता ॥ ५० ॥

अन्येन पत्या त्वयि भोजितायां विद्वत्त्वकीर्त्या
गतजन्मनोवा । जनापवादा र्णधमुत्तरीतुं विधा
विधातुः कतमातरीः स्यात् ॥ ५१ ॥

ब्रह्मणः स्ववचना न्यथा करणे वाचकमाह ॥ अन्येनेति ॥ वाऽथवानि
श्चयेनावा त्वयि अन्येन नलातिरिक्तेन पत्या भर्त्रा योजितायां सत्यां विद्वत्त्वकी
र्त्या सर्वब्रह्मयुग्मैव गतसति कार्त्तं जन्म यस्येन वा एवं विषयविधातुर्जना
पवादा एवाशेषं सर्वज्ञेन ब्रह्मणा इदमनुचितं कथनकारी तिलोकापवादास
मुद्गमुत्तरीतुं कतमाविधा प्रकारः तूरीनीका स्याद् अपितु नकापीत्यर्थः । सकले
नापि जन्मना यत्सर्वं च त्वं ब्रह्मणार्जितं तदेकस्यास्तावान्यथा करणे तदैव गमि
ष्यतीति भिया प्रलेनैव योजनीयेति भावः । समुद्रं तरीतुं काचिन्नैर्भवति जना
पवादाशेषं तरीतुं नकापीति भावः । स्त्रियां नीस्तरश्चिस्तरि रित्यमरः । उत
रीतुं वृत्तो वेति दीर्घः । तरत्यनया तरीरवितुस्तृत्तन्निर्णयः ॥ ५१ ॥

आस्तां तदप्रस्तुतचिन्तयाऽलं मया सितन्विश्र
मितातिवेलम् । सोहंतदागोऽपरार्थपरिमाधुं कामस्तवे
प्सितं किं विदधेऽभिधेहि ॥ ५२ ॥

अभिप्रायं ज्ञातुमुपसंहरन्नाह ॥ अस्तानिति । हे भैमित्तुल्लक्षणेन तद्यत
द्योग्यत्व प्रतिपादनं वाऽऽस्तांतिष्ठतु न कर्तव्यमित्यर्थः । यतोऽप्रस्तुतस्य चि
न्तया कथयाऽलं निष्प्रयोजनत्वात् । हेतुन्विमयात्त्वमतिदूरानयनादति
वेलं मश्रमितासि सोहंतदागोऽपरार्थपरिमाधुं कामोपनेतुकामः संस्तवकि
मोप्सितं कंसनोरथं विदधे कुरीमि अभिधेहि ब्रूहि अप्रस्तुतचित्तयेति वारणा
र्थयोगे तृतीया ॥ ५२ ॥

इतीरयित्वा विररामपत्नी स राजपुत्रीहृदयं बु
मुत्सुः । हृदेगंभीरे हृदिचावगाढे शंसन्ति कार्या
वतरंहिसन्तः ॥ ५३ ॥

इतीति ॥ राजपुत्र्याभैम्याहृदयंनलेनुरागोविद्यतेनवेतिमनोबुमुत्सुर्जि
ज्ञासुःसपत्नीहंसइतिपूर्वांक्तमीरयित्वाविररामतूष्णीमभूत् । ननुनलानु
रागरत्वयिचिद्यतेत्वमपिनलेनुरक्तामवेति प्रकटंकिमितिनोक्तवानित्यक्त
आह । हियस्माद्गभीरेगास्मीर्युक्तोद्देजलाशयेगूढाभिप्रायेहृदिचाऽवगा
ढेआलोडितेज्ञातेवसतिसन्तःपरिहताःकार्यावतरंकरणीयंतरणपर्यंकार्यस्य
प्रस्तावंचशंसन्तिकृष्यन्तिगम्भीरंद्दमनालोड्यनोत्तरीतव्यमित्युत्तरणमा
गैयथानकीपिकथयतितथाआशयमविज्ञायमुधस्तदर्थे कार्यविशेषप्रस्तावं
नकरोति अतस्तदभिप्रायंज्ञात्वातस्यांनलानुरागप्रकाशमकर्तव्यमितिन
लानुरागमप्रकाशयैवतूष्णीवभूवैत्यर्थः । राजपुत्रीतिहृदयस्यगूढाशयत्व
म् । विररामेतिव्याहृत्परिज्योरमइतिपरस्मैपदम् । हृदयंनलीकेतिषष्ठी
निषेधः ॥ ५३ ॥

किंचिद्विरश्चीनविलोलमौलिर्विचिन्त्य वाचं मन
सा मुहूर्तम् । पतत्रिणं सा पृथिवीन्द्रपुत्री जगा
दवक्त्रेण तृणीकृतेन्दुः ॥ ५४ ॥

किंचिदिति ॥ सापृथिवीन्द्रपुत्रीभैमीमुहूर्तंक्षणमात्रंमनसाऽन्तःकरणे
नवाध्यंवनंविचिन्त्यविचार्यतंपतत्रिणंहंसंजगाद् किंभूतावचनविचारणे
क्रियमाणेकिंचिदीषत्तिरश्चीनोवकीविलोलश्चलोनौलिर्नस्तकंयस्याःसा
तथासहजसौन्दर्येणाभिलाषसिञ्चाशयाअतिप्रसन्नत्वेनधवकेशे मुखेनदृ
शीकृतोन्मत्कृतहृदुद्यद्द्रोयया । तिरश्चीनंविभाषाब्धेरदिक्छियासिति
स्वार्थलः । पुत्रीतिशार्ङ्करवादिपाठाब्धीन् ॥ ५४ ॥

धिक् चापलेवतिसमवत्सलत्वं यरप्रेरणादुत्तरली
भवन्त्या । समीरसङ्गादिव नीरमद्गया मया तट
स्थत्वमुपद्रुतोऽसि ॥ ५५ ॥

आत्मनोनुचितकारित्वमाह ॥ धिनिति ॥ हेहंसचापलत्वविषये यद्

सिन्धुसलत्वं वत्सल्यदालस्य भाषीषत्सिन्धुसलत्वं वत्सलत्वं सखे ह
 त्वं बालत्वेन चापलसिपयेयत्पीतिमत्त्वञ्च। पलाङ्गीकरणमिति यावत् तद्वि
 कुन्निष्ठमनुश्चितं यतोयस्य चापलस्य प्रेरणान्नियोगाद्यदधीनतया उत्तरलीभ
 वन्त्याऽतिशयेन चञ्चलीभवन्त्यामयापश्चात्तन्निश्चितात्तत्त्वत्तदासीनस्त्वमु
 पद्रुतः पीडितोसिकयेव समीरसङ्गाद्वायुसवन्घाञ्चञ्चलीभवन्त्यामीरमह्ये
 वतरङ्गमह्ये वतरङ्गरूपया उदकरजनया तटस्था कूलस्थायथोपद्रुयते नि
 रपराधापश्चात्तन्निश्चितामयापीडितोऽतीहसनुश्चितकारिण्येवेति भावः। यत्स
 श्चान् पृथग्वादिन्वादिमनिष् तस्मादेववसासज्यामित्यभिलाषवतिस्त्वत्
 तथावत्सलइति स्नेहवानुच्यते ॥ ५५ ॥

आदर्शानां स्वच्छान्या प्रयासिं सतां सनावत्खलु
 दर्शनीयः । आगः पुरस्कृवति सागसम्प्रां यस्या
 त्मनोदं प्रतिबिम्बितं ॥ ५६ ॥

आत्मनिष्ठापूर्वकहृत्सत्तुतिमाह ॥ आदर्शेति ॥ हेहंसदर्शनीयोऽतिरम
 शीयस्त्वं खलु निश्चयेन सत्प्रोवास्वच्छतयानि कृपटतया कृत्वा सतां साधूनां
 तावत्प्रथममादर्शतां दृष्टान्ततां प्रयासिमाप्नोषिकिमादर्शवदयं नि कपटइति
 प्रश्रेण्वनेव प्रथमदृष्टान्तयोग्योऽसौ न्यर्थः। अत्र च निर्मलतया दर्शयितुं लोपि द
 र्पणोपिसतामवलोकनीयः श्रीकर्मैः प्रातरवलोक्यते च । नि कपटतामादर्श
 त्वञ्च समर्थं यते पश्चात्तन्मत्वात्सागसंपराधांसां पुरस्कृवति मयासित
 न्द्वि प्रमिते त्वादि वचनान्सां प्रतिप्रियभाषिणियस्य तवात्म निश्चरूपे हृदमाग
 स्तत्त्वस्थी हनलक्षणेन सापराऽः प्रतिबिम्बितः सो ह्यन्दागहन्वादि वचना
 त्खलुमासदपराधस्वीयत्वेनैव स्वीयत इति सतां स्वभावोदमन्यापराधं स्या
 त्मन्यारोपयति खलु किमर्थं मादर्शतां प्रयासि किन्तु ततोप्यधिकः । आदर्श
 पुरःस्थापि त्रेयथास्थितं त्रानु प्रतिफलति त्वयितुं कापराधेवस्तु निपरः स्थिते
 दि अपराधलक्षणाय च प्रतिबिम्बितो ननु सापराधां च मन्यादर्शादधिकतया
 दाग्र्यं रूपो नीति ॥ ५६ ॥

अनार्यमप्याचारित क्रुमायां भवान् मम क्षाम्यन्
 सौम्य तावन् । हं मापि देवांशतयाऽसिन्नः श्री
 वत्सलक्ष्मेत्र हि मत्स्यमूर्तः ॥ ५७ ॥

स्वापराधंभिर्विन्वतस्त्वमांप्राथंयते ॥ अनार्यमिति ॥ सौम्यसुन्दर भवान्
 कुमारायां बाला जामनाऽनार्यमनुवितमपि भ्राचरितभाषणं - अवत् पृथमं
 द्याम्यतु संहतामीक्षितप्रञ्चोत्तरं तु पश्चाद्दृक्त्वमज्ञस्यापराधं - ह्यन्तव्येति हे
 यय इति कुमारीपदं श्राज्जपुत्र्याः पक्षिणिस्यि पार्थनमनुवितमित्यत आह ।
 हंसोपित्वन्देवांशतयावद्योसिपूज्योसि देवांशत्वं ब्रह्मवाहनत्वाव्यथानुप
 पत्त्या, ततः प्रार्थ्यं स इति भावः । कइव श्रीवत्सोत्तमचिह्नं यन्मत्स्यनूतिमं
 त्वन्मवहृपइवविष्णुः श्रीवत्सचिह्नाद्देवांशोमत्स्योपि पूज्यते तेषां त्वम् । सौ
 म्यं नुसुन्दर इत्यन्तरः । देवताधिकारे सोमात् द्रव्यस्यो विधातात्सौम्य इति चिह्नं त्य
 म् । सोमम्यचन्द्रस्येयं सौमीसुधातामर्हति इगडादिन्वाद्यप्रत्यये सौम्यदेव
 तुल्येत्वं इति सन्धेयं नीयम् ॥ ५३ ॥

मत्प्रीतिमाध्वित्ससिकां त्वरीश्रुममुदं मदङ्गणोरपि
 याति शोताम् । निजामृतेर्लाचनसेचनाद्वा पृथ
 क्रिमिन्दुःसृजति प्रजानाम् ॥ ५४ ॥ ४७२

दर्शनस्तुतिद्वारेण तवेष्टितं कंविदपइत्यन्वोत्तरमाह ॥ मदिति ॥

यामुदं हर्षमइत्सोर्वन्नेत्रयोस्त्वदीक्षामुदं म्बदवलो कनजातमपहर्षमिति
 शोतामतिक्रान्तु तस्मादपि हर्षाधिकामभवत् त्वं मत्प्रीतिं मममुदं कामा
 धित्ससिभ्राजातकर्तुमिच्छसि साकापिनाम्निप्रवैवततोम्यधिकेति भावः ।
 एतदेवदुःखेनैव इत्यति । आह्वयार्थः । यथा इन्दुर्निजामृतैः स्वीयपीपू
 वै प्रजानां लोचनसेचनात्केत्रसेकात्पृथगप्यदधिकं किमिव सृजति अपि नुने
 प्रसंतोषादन्यत्र किमपि तथा च दृष्टानादधिकं किमपि मदीष्टितं नेति भा
 वः । अयमभिप्रायः । इन्द्रस्य लोकांशनेत्राहुतादकत्वमेवमन्वराभरत्वादि
 करणसामर्थ्यं तथा च दृष्टानामपि दर्शनमनेत्राहुतादकत्वमेव मन्वराधिका
 भिलाषकरणात्सामर्थ्यं नितिलस्यभिमानोऽइनेन नृत्प्रामिपयवसायी मन्
 संतोष इति सूचितं तस्माद्यथा मम लोकांशस्तथायतस्वेत्वं चः । सेचनात्पृथ
 विसनेति पञ्चमी ॥ ५४ ॥

मनस्तु यं नोज्झति जातु यानु मनोरथः कण्ठ
 मथं कथं सः । कानाममालाद्वजराजपाणिग्रहा
 भिलाषं कथयेदलज्जा ॥ ५९ ॥ ४७३

ननु तव कोमनोरथस्तं वदेत्यत आह ॥ मनस्त्विति ॥ हे हंससमनोरथः कथं
 पथं कथं मार्गं वचनशोचं कथं केन प्रकारेण यातु अपितु न कोनापि सकरतु पुमर्थं
 मभिलाषं मनोन्तः करुणं जातुकदाचिदपिनोष्कति न त्वकति अन्तः करुणस्या
 धीदेशस्थानि त्वात्कथं तस्योर्ध्वदेशत्वादिभ्यर्थः । अथ रथोपि गर्तपातादि
 ना लब्धः पन्थः न नावतरति सर्वत्रापि मनसो गतिसाधनत्वाद्भिलाषोपि म
 नसोरथः । अथ च यो वक्तुमपि न शक्यते सकर्तुं कथं शक्यत इति दुः साध्यत्वं त
 देवाह नाम संभावनायामलज्जानिर्लज्जासाध्यमसाध्यमित्यज्जानासतीका
 बालाद्विजराजस्य चन्द्रस्य पाणिनाग्रहाभिलाषं ग्रहणाभिलाषं कथयेदपितु
 हस्तेन चन्द्रं गृहीतुं मनवाञ्छेति कापिन कथयति हस्तेन चन्द्रं प्रोमियंथाऽशु
 क्रातथासुन्नोरथमामिरिति भावः । द्विजेति संवृद्धिः । राज्ञश्चन्द्रस्येति
 वा अथ च स्वाभिलाषं कथयति जानां राजासम्राज्येन लस्तद्विवाहेच्छाकाकथ
 येदपितु न कापि न लविब्राहेच्छामसेतिकथं कथयेयमिति भावः । अथ च सल
 ज्जत्वाद्दत्तं न शक्यत इत्याह हे द्विजराज कास्त्रीपाणिग्रहे विवाहेऽभिलाष
 मिच्छानिर्लज्जासती प्रकटयेदपि त्वेवं प्रौढैव कथयति न बाले त्वर्थः ॥ ५८ ॥

वाचतदीयां परिपाय मृद्धीं मृद्धीकया तुल्यरसां
 स हंसः । तस्याज तोषं परपुष्टघृष्टे घृणां च वी
 णाक्लृणिते वितेने ॥ ६० ॥

वाचमिति ॥ सहंसो मृद्धीकया द्राक्षया तुल्योरसो मधुररसो यस्यास्तां मृद्धीं
 कोमलांतदीयां नैमीसंबन्धिनीं वाचं परिपीयाऽऽकर्ष्यं परपुष्टानां कोकिला
 नां घृष्टे क्लृणिते तोषं हर्षंतत्याज तथा वीणाक्लृणिते वीणानिनादेपि घृणां जुगु
 प्सां वितेने चकार पिककृजितवीणाक्लृणितान्यामपितद्वाणीकोमलासरला
 येति भावः । मृद्धी कागीस्तनी द्राक्षेत्यमरः । मृद्धीकावो तोषं घृणां च नादिति वीष
 न्तात्संज्ञायां कनिकेण इत्यस्य संज्ञापूर्वकविधित्वाद्ब्रह्मत्वाभावः । घृष्ट इत्यत्र
 ज्ञानार्थत्वाद्घृषिरविशब्दन इति निघाया इति निषेधः । घोषिमनिटं केपि
 स्पठन्ति ॥ ६० ॥

मन्दाक्षमन्दः क्षरमुद्रमुक्ता तस्यां समाकुञ्चितवा
 चिहंसः । तच्छंसिते किञ्चन संशया लुर्गिरामुखा
 म्भोजमयं युयोज ॥ ६१ ॥

मन्दाक्षमिति ॥ शयं हंसस्तच्छंसितेतस्यावचनेऽप्रकटस्वत्यो कुरवादेव
 किंवनसंशयालुःसंदिहानःसन्मुखान्भोजंमशक्तंमुखं द्विरावाचायुजोवद
 तिस्मेत्यर्थः । कस्यांसत्यांमुद्गाद्येणालज्जयामग्दास्वल्पाभ्रहारमुद्रावर्णवि
 न्यासीयस्यांक्रियायांतद्यथाउत्कासनाकुञ्चिताहाग्ययातुष्णीभूतायांसत्यां
 मुखान्भोजंमशंसावचनैश्चेतिसमासः ॥ ६१ ॥

करेण वाज्ज्जेव विधुं विधत्तुं यमित्थमात्थः ॥ ६२ ॥
 णीतमर्थम् । पातुं श्रुतिभ्यामपि नाधिकुर्वे वर्णं
 श्रुते वर्णद्वयान्तिमः किम् ॥ ६२ ॥

करेणेति ॥ हेमैमिकरेणविधुंचन्द्रविधत्तुं गृहीतुंवाञ्छेवस्पृहेवनतुत्तात्वि
 कीस्पृहा इत्यमनेनैवगोप्यांकारेणआदरिणीआदरयुक्ताअदरिणीनिर्भया
 अकम्पावायमर्थेप्रयोजनमात्यब्रूवे अहंतमर्थेश्रुतिज्यांकर्याज्यांपातुंसाद
 रंश्रोतुमपिकिनाधिकुर्वेनाधिकारीमवानिकर्तुंयद्यपिनसमर्थस्तथापिश्रोतुं
 शक्तएवेत्यपिशब्दार्थः । कसुंमप्यधिकरीवाकिंपुनःश्रोतुमित्यपिशब्दार्थो
 वा अन्तःकरणेनज्ञातएवश्रोतुमपिनाधिकुर्वेऽपितुअधिकुर्वेएवेतिवा कःकि
 निव अन्तिभोवर्णःश्रुतःश्रुतेर्वेदस्यवर्णनकारनिववेदाक्षरश्रवणेश्रुद्वयाधिक
 रोनास्तिथयामननेतिभावः।आत्येतिभूतेपिबर्तमानसानीवइतिवर्तमान
 वत्पुन्ययः । अन्तिमइतिअन्ताच्चेतिवक्तव्यादिमन् ॥ ६२ ॥

अवाप्यते वा किमियद्वदत्या चित्तैकपदामपि
 विद्वत्तयुः । यद्गान्धकारः किलचेतुषोपि जिह्वे
 सरैर्ब्रह्मदप्यवाप्यम् ॥ ६३ ॥

अवाप्यतइति॥हस्तेनचन्द्रधारणवदुष्प्रापत्वमुदक्तंलक्षकिंचिदित्याह ।
 यच्चित्तैकपदामन्तःकरणलक्षणैकमगम्येऽतिसूक्ष्ममार्गोपिचिद्यते सम्भवत्या
 अवाप्यतेप्राप्यते वा निश्चये चन्द्रधारणदृष्टाःतेनयत्तस्य अर्थस्यदुष्प्रापव
 नियतकिनियद्वैरवकिमर्थेतरुत्कार्यमित्यर्थः । अथैवंपरांचतसोचरोविष
 यःसुखेनज्ञायतेइत्यदोपनंतस्य किमर्थंनुमप्राज्ञातइत्यर्थः । एकमार्गस्थितंव
 स्तुअर्वैरपिज्ञायतेएतदुद्घातनेमदृढयति । किलेति । श्रुतौ यत्रवक्ष्यतिचेत
 सोपिअन्धकारः "यतोवचोनिवर्तन्तेअप्राप्यमनसासहेति" श्रुतेर्यन्मनोगोच

रोमभवतितदपिस्वपूकाश्रमं ^{उद्योग} ज्ञिह्येतरैरमलसुरवाप्यप्राप्यतइत्यर्थः । किं
पुनर्ननोगोचरस्ततश्चसु सदृशिनामधातुबाभिप्रायी ज्ञातएवत्वयाकिमिति
गोप्यतइतिभावः । वल्मन्नेकपदीतिच, जिह्नुस्तुकुटिलो लस, इतिषानर. ।
एकपदीसव्यासुपूर्वस्येत्यन्तलापेपादीन्यतरस्यानितिङीपिपदादेशः । अ
वाप्यंशकिलिङ्घेतिक्तन्यः ॥ ६३ ॥

इंशाणिमैश्वर्यविवर्तमध्ये लोकेशलोकेशयलोकम
ध्ये । तिर्यञ्चमप्यञ्चमृषानभिज्ञरसज्ञोपज्ञस
मज्ञमज्ञम् ॥ ६४ ॥

सदुक्तमजानन्नेवाभिमानेन ज्ञातमितिषदसीत्याशङ्क्यामाह । ईंशेति ।
इंशस्येश्वरस्या एविवैश्वर्यमध्ये ऽग्निमलक्षणांयदैश्वर्यतस्यविवर्तस्तात्किंकोन्य
थाभावन्तत्वतोषिमैश्वर्यमेवजातोनाप्योयन् । सत्तसम्बुद्धिर्हृक्शोदरित्वंलो
कोशोत्रस्ता तस्य लोकेशयालोकवर्तिनो लोकाजनास्तेषामध्ये ऽञ्चमूर्खतिर्य
ञ्चमपिमानेवंभूतम् ज्ञानीहिपूजयथा किंभूतंमानुषा ऽसत्यंतस्थानभिज्ञा
अज्ञातारः सत्यवादिनीरमज्ञाः सहृदया तेषामुभयेषांभावस्ततासत्यवादि
तासहृदयताषतद्विषयेसंपूजा ऽऽद्यज्ञानं यस्य एवंविधश्चासीत्समञ्जश्चसमश्
ब्दस्यसर्वपर्यायत्वात्सर्वज्ञस्तमेवविधस्वरूपं मानसमलीकभाषिणमहृदयं
मूर्खंचयथातवे स्वातथाजानीहीत्यर्थः । सत्यवादिनांसहृदयानांसर्वज्ञाना
ञ्चमध्ये प्रथमगणनीयोहंसिध्याभाव्यहृदयोमूर्खञ्चकथंस्थानितिभावः । मृषा
नभिज्ञासत्यवादिनीरसञ्ज्ञाजिह्वायेयान्तेषांभावःसत्यवादिता । उपज्ञायतइ
त्युपज्ञासाद्यंज्ञानंमृषानेभिज्ञरसज्ञातायाउपज्ञामृषानभिज्ञरसज्ञतोपयज्ञं
तेनसमज्ञाकीर्तित्यन् एवंसत्यवादिताप्रथमंस्मादुन्येति जिज्ञासायान्त
स्याःप्रथमो-वतिकारणत्वेन अहमेवम्यातइत्येवंरूपोपज्ञमांजानीहीति
वा । लोकेशयेतिअधिकरणेशेतेरित्यचिशयवासवासिद्धिति अलक् । रमञ्च
तोपज्ञमित्यत्रपक्षंज्ञातद्योपसर्गइत्यङ्गिउपज्ञोप-रुसमिध्यादिनामपुंसकत्व
म् । सनैःसर्वज्ञायतइतिसमज्ञाकीर्तिः । यज्ञैकविधानमिति कः ॥ ६४ ॥

मध्ये श्रुतीनांप्रतिब्रेशिनीनां सरस्वतीवामवती
मुखे नः । द्वियेत्र ताभ्यश्चलतीयमद्वापयान्तस
त्संगगुणेन नद्वा ॥ ६५ ॥

सत्यवादित्वमेवप्रकटयति॥नध्यहति॥ हेमैनिनोस्माकंमुखेवर्तमानास
रस्वतीवासीमतिवेशिनीनांमिहदृग्दृष्टवर्तिनीषांश्रुतीनांवेदानानध्येवास
वतीस्थितिसतीयस्मात्साम्नात्तान्यःश्रुतिज्योतिर्वैवल्लभ्येवाद्वाप्तिसिद्धयेनअ
पयात् अपयंकुमार्गं प्राप्य स्यदलोपेयञ्चनी नचलतिनध्यमिचरतियत
ससतासहसङ्गःसस्वन्यःसस्यवगुणस्तेनबद्धासंबद्धा सत्संगेनबद्धाकाचिद्यथा
नध्यमिचरति वेदसाहचर्यानांद्वायपिसत्यैवेत्यर्थःसत्येत्वद्वांजसाहयंअ
पयान्श्रुमार्गान्प्रतिनचलतिनगच्छतिकिन्तु रानीचीनमार्गान्प्रत्येवगच्छ
तीतिवा लिङ्गमशिश्यंलोकाश्रयत्वाङ्गिहस्येत्यपयंनपुंसकमित्येतन्नाश्रीय
ते अथवाअद्वापयादित्येकमेवपदम् अद्वापयात्सत्यमार्गान्चलतीतिवा
अथचसुनशोभनः संगःसन्धिर्यंस्वतेनगुणेनदृढयारसनयाबद्धाकाचिद्यथा
नचलतितर्येयमपि सद्वाययाःश्रुतयःप्रतिवेशिन्योभवन्तिअतएवतत्सदृश
मेवव्यवहरतिनान्यथा ॥ ६५ ॥ दियेव सन्नुद्वेष्टे

पर्यङ्कतापन्नसरस्वदङ्गी लङ्कापुरीमप्यभिलाषिचि
त्सम् । कुत्रापिचेद्वस्तुनि ते प्रयाति तदप्यवेहि
स्वशये शयालुम् ॥ ६६ ॥

त्वमभिलाषकथयेतिप्ररोचनार्थंस्वसामर्थ्यंद्योतयति ॥ पर्यङ्केति ॥ हे
मैमितेचित्तमनःलङ्कापुरीमपिअभिलाषिदृष्टुगतुंवा अभिलाषुकंसत्कुत्रा
पिअन्यत्रकस्मिंश्चिद्भङ्गायाः सकाशादतितरांदुष्प्रापेव=कनिविषयेचेत्प्र
यातिगच्छति त्वंतदपितदुभयमपिस्रशयेस्वहस्तएवश्रयाविद्यमानमेहि
जानीहि कुत्रापिवरकनिअभिलाषि तवचित्तं । लङ्कायांविद्यमानव
स्तुप्राप्त्यर्थंलोकानपिप्रयातितदपीतिवायोजना दुष्प्रापवस्तुनःसाधकोह
मेवेतितत्कथयेतिभावःकिंभूतांलङ्कांसरस्वतः समुद्रस्यांकोमुच्यःपारतःस
र्वदिक्षुअद्भुतांचिद्भूतांपरिवेष्टेनभापलप्राप्तःसरस्वदंकीयस्याःसातां पर्य
कतांनचतां समुद्राङ्केसुखेनतिष्ठतीत्यर्थः पर्यकतांयोगपदहंत्वंप्राप्तःसमु
द्रांकिञ्चिदुच्यस्याद्विवा पर्यकतांवृसीत्वंवासमुद्रमध्येतिष्ठतीत्यर्थद्विवा
सर्वथालङ्कायादुष्प्रापत्वसूचितं याएवंविधादुष्प्रापातानपिहस्तगतान
वेहिकिंपुमरन्त्यां कुत्रापिकोःपृथिव्याःत्रायांत्राःतानाम्रोतीतिकुत्रापक्लिप
येतिक्लिप्तस्मिन्राजलक्षणेवरकनिषा पर्यङ्केतिविकल्पत्वाङ्गत्वान्भावःअ

पिःपदार्थतिसंभावनायांसमुद्भवेवा कर्मप्रवचनीयत्वाङ्गकामितिद्वितीया
अभिलाषस्यगम्यादिपाठाद्वा तद्वितिसाचलङ्काचञ्च वस्तुतत् नपुंसकन
नपुंसकेनेति एकशेषः पाक्षिकनेकत्वंच ॥ ६६ ॥

इतीरिता पत्ररथेन तेन ह्रीणा च हृष्टा च वमा
ण भैमी । चेतो न लङ्कामयते मदीयं नान्यत्र कु
त्रापि च साभिलाषम् ॥ ६७ ॥

इतीरितात्तेनपत्ररथेनपक्षिणाइतिपूर्वांक्षप्रकारेणेतितोत्ताह्रीणांनिवाभि
लाषकथनमस्तावेनलुञ्जितास्वाभिलाषस्यप्रापकोइमिति तेनोक्तत्वाद्दृष्टा
इत्याद्युक्ताविस्मितेतियावत् भैमीइतिबभ्रावअवोचत्इतिकिं मदीयंचेतो
लङ्कानकामयतेप्राप्नोतिअभिलाषतीत्यर्थः अन्यन्नवान्यत्राकुत्रापिराजनिवा
वचनेष्विदसाभिलाषंअथचललंलनानामानंराजानंकामयते तद्वितिरिक्त्येव
वस्तुनिर्निवसाभिलाषं इतिस्मिष्टमेवावोचत् । पतत्पत्ररथायहृष्टाप्रत्यमरःह्री
णानुइतिद्वितीयाज्ञानत्वं अप्राप्यवस्तुप्रापकोइमितिहंसोक्तिंश्रुत्वाहृष्टास
रोनांवा ततश्चहृष्टेर्लामहृषेर्विषयत्वाद्दुर्लभोस्वित्येवइद्विकल्पःएवंसर्वत्र
ज्ञेयंतिचेकृत्स्नमेनेग्लक्षयायोरेववृद्धिगुणवृध्योः प्रतिषेधात्कामयतइत्यत्र
त्वनिग्लक्षणात्प्रतिहतमसराण्डिवृद्धिरितिज्ञेयम् ॥ ६७ ॥

विचिन्त्यधालाजनशीलशैलं लज्जानदीमज्जदन
ङ्गनागं । आचष्टत्रिस्पष्टमभाषमाणामेनां स च
क्राङ्गपतङ्गशक्रः ॥ ६८ ॥

विचिन्त्येति ॥ चक्राङ्गपुञ्जकानांपतङ्गानांपक्षिणांशक्रःराजाहंशोत्रिस्प
ष्टंप्रकटनभाषणाशामेनां भैमीज्ञायादोक्तवाम् किंकृत्वावालाजनस्यशीलं
स्वभावएवदुर्लभंइत्यत्वाद्दतिगहनत्वाद्यशैलःपर्वतस्तंलज्जाकृपायांनद्यांस
ज्जजनङ्गःकानस्तल्लक्षणागोहृत्स्तीयन्नएवंविधंविचिन्त्यविचार्यं कामपी
द्वितीयापिवालाजमोलज्जयाकानमाच्छाद्यपृष्टंस्वाभिलाषंनकथयतीतिविषा
र्यविस्पष्टवादनार्थमेनानाहस्मेत्यर्थःअथचपर्वतनद्यांहस्तीमणजतीत्युक्तिः
चक्राङ्गानसौकसइत्यमरः ॥ ६८ ॥

नृपेणपाणि गृह्णस्वृहेति नलेमनः कामयते स

मेति । आश्लेषि न श्लेषकवेर्भवत्याः श्लोकद्वया
र्थः सुधिया मया किं ॥ ६९ ॥

मृषेति ॥ इमैनिश्लेषकवेः पूर्वैराश्लेषकपाणिग्रहणमवाच्छेति अत्र
त्तरं नूनमनोनलनमिलव्यतीति च सिद्धकवित्वकारिण्याभवत्यास्तवक्रमेण
कामाभवात्ता चेतोनलङ्कामयतइत्यादेः श्लोकद्वयस्यार्थोऽभिप्रायः सुधिया
विदुषापिकेनचिन्नाश्लेषिनाच्चातुंमद्मञ्जेननयानाच्चायीति किंवाच्यन्मथ
चविदुषाश्लेषाद्विद्वरणेपदुभामयानाच्चायिकिनपितुच्चातएव किमुर्थो
प्राप्तसीतिभावः स्वधियेतिपाठेस्वीयधुचैवमत्वम्वुच्चा ॥ ६९ ॥

त्वञ्चेतसः स्वैर्यविपर्ययन्तु संभाव्यभाष्यस्मि तद्
ज्ञएव । लङ्घ्येहिवालाहृदिलीलशीले परापराद्धे
पुरपिस्मरः स्यात् ॥ ७० ॥

यदिमनाभिप्रायोच्चातएवतर्हिज्ञानजांतयाजयित्वानांपुनः किमितिवा
हयसीत्याशङ्क्याह ॥ त्वञ्चेतसइति ॥ तुः पुनरर्थेअहंवालावात्त्वञ्चेतसःत
वमनसः स्वैर्यविपर्ययंवाच्यस्यंसंभाव्यसञ्चित्यपुनस्तमज्ञइवतवानभिप्रायम
जानानएवभाव्यस्मि तद्ज्ञइतिपाठेश्लोकद्वयार्थस्याज्ञइतिवा एवकारइवा
र्थेवाच्चातोऽर्थः किमित्यच्चातइत्युच्यतइत्याशङ्क्याह द्वियस्माद्वालात्वादे
वतोलाशीलेष्वलस्वभावेवालाहृदिवालाहृदयलक्षणेस्वयंनिषयेस्मरोपि
दरभीषदपरद्वेषुश्च्युतसायकः स्यात्मेवेदिति संभाव्यते कानस्यापिननोभ
वत्वात्तेनापियत्त्वातुंनश्क्यतेतत्रान्यस्वकाकथा बालानांचित्तचाच्यत्यात्र
लाभिलषनिश्चयाभावादज्ञएवजातोस्तीतिभावः अतोनिश्चयार्थेपुनर्वाद्या
नीत्यर्थः । अथचवालाभामरपत्वात्कामवाणस्तथानपीडयति यथातरुपी
मानितितस्य च्युतसायकत्वं युक्तं अन्योपिचानुक्तं च लक्षणे च्युतसायकोभ
यति भाष्यस्मिभवाभीतिपातुसंभवेप्रत्ययः अपिः संभावनायाम् ॥ ७० ॥

महीमहेन्द्रः खलुनैषधेन्दुस्तद्दोघनीयः कथमित्य
मेव । प्रयोजनंसांशयिकंप्रतीदुक् पृथक्जनेनेव
समद्विधेन ॥ ७१ ॥

निश्चयाभावेनादृशेनराजावोधयितुंशक्योनेत्याह ॥ महीति । सनैषधेन्दुः

निषधदेशोद्भवजनाभानिन्दुरालहाद्वयः खलुयस्मात्सद्ग्रामहर्द्वयवतसस्मा
 त्मद्विधेनविद्यारयेनपृथक्जनेनेवनीषजनेमेवसमलः इत्यमेवबालाद्दयव
 च्छलत्वसमर्थनप्रकारेणसांश्रयिकसंदेहघञ्चसंबद्धद्वन्द्वलाभिलाषलक्षणप्रयो
 जनकार्येइत्यमेवआववायैवषाकथंबोधनीयःकेनप्रकारेणज्ञापनीयः यथा
 विद्यास्येनमूर्खैणभयंत्यत्काराज्ञोगेऽपिचार्ययत्किंचिदुच्यतेतथामयानिधि
 तंश्चक्षुंनशक्यतइत्यर्थः इत्यमेवबालायात्वयाहंयथाबोधितस्तथासमयाक
 थंबोध्यतिवा पृथक्जनेःस्मृतोनीषेसूखैवेतिविद्युःसद्ग्रामहर्द्वयवसमनी
 तियोगविभागात्समासः षष्ठीसमासोवा गतिबुद्धीतिकर्मेत्वेबोधनीयइति
 कर्त्तृशिकृत्यः ॥ ७१ ॥

पितुर्नियोगेन यदुच्छ्रयावा युवानमन्ययदिवान्
 णीष । त्वदर्थमर्थित्वकृतप्रतीतिः कीदृङ्मयि
 स्यान्निषधेश्वरस्य ॥ ७२ ॥

पूर्वोक्तमेवदृढयति ॥पितुरिति ॥ पितुर्नियोगेनाज्ञयानिजेच्छयावाखे
 च्छयावात्संबन्धेद्विअन्यनलष्यतिरिक्तंयुवानंतरुणंक्षीयेतइत्येवदर्थेतुभ्यंस्व
 यामैसीपरिशोतव्येतिअर्थेत्वं कृतियाञ्चाकारिणिमयिनिषधेश्वरस्यनलस्य
 कीदृक्कीदृशीप्रतीतिर्विश्वासः स्यात् प्रतारकोयमितितस्यबुद्धिः स्यात्नि
 श्चयंविनातस्याप्रेवक्षुंनयुक्तमित्यर्थः यदर्थेयदिवेति कीदृग्वेतिषाशब्दो
 योजनीयःअर्थेत्वंकृतिह्रजःक्षिपितुक् ॥ ७२ ॥

त्वयापिकिंशंकितविक्रियेस्मिन्नाधिक्रियेवा वि
 णयेनिघानुं । इतःपृथक्प्रार्थयसेतुयद्यत्कुर्वेतदु
 वीपतिपुत्रिसर्वम् ॥ ७३ ॥

संदिग्धकार्येत्वयापिनाहंनियोज्यइत्याहुः॥त्वयेति। त्वयापिशङ्कितविक्रि
 येसंभावितघरांतरलक्षणविकारेऽस्मिन्विषयेविवाहसंज्ञाणेनिघानुंनियोज
 यितुंकिंवाकिनितिअहंअधिक्रियेअधिकारीकियेअस्मिन्विकारेनाहंनि
 योज्यइत्यर्थः कीदृशीपतिपुत्रित्वंइतोविवाहकार्यात्पृथक्अन्यतयद्यत्प्रार्थ
 यसेअहंतत्सर्वेनपि कुर्वेसाधयेयं प्रार्थयसे कुर्वेइतिवर्तमानसामीप्येत् ॥ ७३ ॥

श्रवःप्रविष्टाइवतद्गिरस्ता विधूयवैमत्यधुतेनमू

दर्शा । ऊर्ध्वे ह्योपि श्लथितानुग्रन्था पुनर्धरित्रीपु
रूतपुत्री ॥ ७४ ॥

श्रवहति । धरत्रीपुरुहूतपुत्रीपृथ्वीन्द्रपुत्रीपुनरुचि किंकरवा श्रवःकरोप्रवि
ष्टाकर्णाङ्गगतास्ताः पूर्वाक्तावायीः वैमत्येन अग्रजन्त्यापुतेन कस्मिन्तेन नूत्रो
विधुयेवनिरख्ये वकिंभूतायाह्रियोलज्जायाअपिस्रथीकतः अनुबंधोनुबंधानं
यथाश्रवःप्रविष्टाह्रवेतिकेषित् तदाप्रतिकूलत्वाद्दशुताह्रतिह्रवेत्युक्तं अग्न्ये
नापिकर्षोमविष्टस्वकीटादेर्निराकरणार्थेशिरश्चालनंक्रियते यालज्जासर्वथा
त्यक्तुंनशक्यासापित्यक्तेत्यपिशब्दार्थः वैमत्यंदृढादिपाठात्भावेऽप्यञ् ।
कर्नेधारयाहा स्वार्थेज्ञापकात्पूर्वभोजिह्रवेत्तद् ॥ ७४ ॥

मदन्यदानं प्रति कल्पनाया वेदत्वदीये हृदि तावदे
षा । निशोपिसोमेतरकान्तशङ्का मोद्गारमग्ने
सरमस्यकुंर्याः ॥ ७५ ॥

दृष्टान्त्वेनपितृकर्तृकनलान्यपरिणयंश्लोकद्वयेननिराकरोति ॥ मदिति ।
नमअन्यस्मै नलस्यतिरिक्तायवरायपितृकर्तृकंदानं प्रतिदिश्यपितु
नियोगेनेत्यादियाकल्पनाशङ्कातर्कः यथातावत्कल्पनात्वदीयेहृदिवेदह
वप्रमाणभूताहृतिचेत्तद्विद्वन्निशोपिसोमाञ्जन्नादितरेज्यः कांतःप्रियस्त
स्यशंकाअस्यवेदस्यअग्नेसरंपुरोवर्त्तिनर्नोकारं कुंर्याः अंगीकुरु वेदस्याग्नेस
रश्चादावोद्गारीभवतिरात्रेक्षन्नादन्यः कांतीनतयानलातिरिक्तोमनेत्यर्थः
नत्कर्तृकंदानंवा अग्नेसरंपुरोग्रतोऽग्नेषुसर्त्तरितिठः अजाघदन्दमितिपूर्वनि
पातनर्कत्वाद्यशब्दस्यपरनिपातकरणंसप्तस्ये कवचनेनविद्युत्पद्यदंतत्वार्य
भूयंतदग्रसरमित्याहयः प्रयोगाअग्रतः सरतिअग्नेषुवेतिसमर्थनीयाः ॥७५॥

सरोजिनीमानसरागवृत्तेरनर्कसंपर्कमतर्कयि
त्वा । मदन्यपाणिग्रहशंकितेयमहोमहीयस्तत्र
साहसिक्यम् ॥ ७६ ॥

सरोजिनीति॥ हेहंससरोजिन्याःकनसिन्याःमानसरागःअन्तःकरणानुराग
स्तस्यवृत्तेःसद्भावस्यस्थितेःअर्केणसूर्यादन्येनसहसंपर्कसंबन्धमतर्कयित्वाअ
विचार्यतवेयंनमाग्नेनलस्यतिरिक्तेनत्वस्यापिग्रहः परिणयस्तद्विज्ञा

साय त्वय नहीयोऽतीवमहत्साहसिक्यंसाहसिकरवंग्रहोश्चाद्यैसूर्यातिरि
स्तःकान्तःकमसिग्याद्ये तर्हि नलांतिरिक्तो ननेतिभावःसहसाऽविचार्यैवतं
तेसाहसिकःश्रीजःसहोन्मसावर्ततइतिद्रक्ततीव्राह्नयादिरघातप्यम्॥१६॥

साधुत्वयातर्कितमेतदेव स्वैनाऽनलयतिकलसंश्र
यिष्ये । विनामुनास्वात्मनितुप्रहृष्टुं मृपागिरं
त्वांनृपतीनकर्तुंम् ॥ ७७ ॥

पुनरपिद्वितीयंपदंनिराकरेति ॥साध्विति । हेहंसयत्स्वयासाधुसंम्यक्
तर्कितंकहितं किलरुपहासे यत्स्वेनात्मनैवखेच्छयाअनलानलादस्यंसंश्र
यिष्येकिलचेदित्यर्थवानलादस्यंचेतसंश्रयिष्ये तर्हितुपुनःश्रमुनामलेनवि
नानलप्राप्त्यभावेस्वात्मनिविषयेस्वप्रहारंक्तुंअनलमग्निमेवसंश्रयिष्ये न
नुत्वांनृपतीनलेमृपागिरिमिथ्यावाणीककर्तुंनलादस्यंसंश्रयिष्ये स्वच्चेत्तां
मांगीकरोपितर्हिअग्नावात्मघातंकरिष्यतीतस्यपुरस्तात्कथयेतिभावःस्वा
त्मनीतिकर्माविवक्ष्यांसप्तमी ॥ ७९ ॥

मद्विप्रलभ्यं पुनराहयस्त्वां तर्कःसकिततफलवा
चिमूकः । अशक्यशङ्काव्यभिचारहेतुर्वाणीनवे
दायदिसन्तुकेतु ॥ ७८ ॥

एतद्वचनंप्रतारणानात्रंनतुसत्यमतआह ॥नदिति । हेहंसयत्सकंस्त्वांमु
नर्नद्विप्रलभ्यंमयाप्रतारणीयंआहसतर्कः तस्यप्रतारणस्यफलंप्रयोजनंत
द्विषयिण्यावाचिकिमूकः प्रतारणस्यफलंकिमितिनवदति नवदतिष्वेश
रत्येवतत् ततश्चाशक्याशंकायेनैवंविधाय्यभिचारहेतवोऽऽज्ञानादयोय
स्याःद्वयभिचारकारणंशङ्कितुंनशक्यते एवंविधाय्यभिचारिणीवाग्यदिवेदा
दिवेदवदप्रमाणभूताननभवेयुस्तर्हिक्वैपुनर्वेदाःसंतु अव्यभिचारितयारकमे
ववेदत्वं एवंविधाय्याप्रपिवाचोप्राभास्येवेदस्याप्यप्राणस्येदित्यर्थः तत
श्चपूर्वश्लोकोक्तमद्वचःअन्यथाशङ्काविहायसत्यमेवज्ञातव्यं विप्रलभ्यंपोरु
पधादितियत् शक्येतिशकिसहोचेतियत् ॥ ८० ॥

अनैषधायैवजुहोतितातः किमांकृशानौन शरीर
शेषाम् । ईष्टेतनूजन्मतनोःसनूनं मत्प्राशनाय

स्तुनलस्तथापि ॥ ७९ ॥

पुनरपिपूर्वात् पितुर्नियोगेत्यादिपक्षद्वयं युक्त्या निराकरोति ॥ अनेषथा
 येति। तातः पिता चेत् शरीरशेषां शरीरमात्रावशेषां सांश्रनेषथायनलव्यतिरि
 क्तायजुहोतिददाति तर्हि कशानावेव अन्नावेव किं नजुहोतिवद्वावेवमांकिन्न
 क्षिपतिवदेति किन्नः प्रश्नार्थत्वेन नजोनिषेधार्थत्वेनैव व्याख्येयमङ्गीकृत्या
 प्याह यद्यप्यन्यस्मैदास्यतितथापि नमप्राणानामायस्तु नलस्यैव तुरेवार्थः
 यतः नूनं निश्चितं सपितातनूजस्रअपत्यंतस्यतनुः शरीरन्तस्यैव ईष्टे स्वामीत
 दधीनस्य शरीरस्य यत्किञ्चित्करोतु प्राणास्तु नलाधीनाएव पितुकर्तृकाय
 दानेन लोहे शोभा नो जन्मांतरपितृप्राप्त्यर्थं प्राणांस्त्यक्त्यामि । “यंयंवापि
 र्मभावमिति,, उध्वचमात् जन्मतनोरिति अथीपर्येतिषष्टी ॥ ७८ ॥

तदेकदासीत्वपदादुदग्रे मदीप्सितेसाधु विधित्सु
 ताते । अहलिना किं नलिना विधित्ते सुधाकरेण
 पिसुधाकरेण ॥ ८० ॥

इतः पृथक्प्रार्थयेत्युक्तं दूषयति ॥ तदिति । तस्य नलस्यैककेवलं दासी
 स्यंतल्लक्षणंपदं वस्तुतस्मात्सकाशात्तदुदग्रे उत्कृष्टमदीप्सिते ममाभिलाषे
 विधित्सुताकर्तृकान्त्वंतसाधुचितंकाङ्क्षानसाध्वितिवानलदासीत्वादन्य
 काप्रार्थये इति भावः नलदासीत्वंसम्भगस्यस्यमहिषीत्वंनेत्याह नलिनीकन
 लिनीसुथायाअसृतस्याकरेणालयेनापिअहलिनाहेलिः। सूर्यः तस्मादन्येन
 सूर्येणतिरिक्तेन सुधाकरेण चन्द्रेण किञ्चित्कुरुते अपितुन किन्नपि सूर्यं ऽनु
 रागबाहुशयोश्च तदभावादसृतपूर्वापितस्यैनरोचते तथा नमेत्यर्थः सुधा
 करपदं प्रथमयोगिकन्दितीयमयोगिकमिति न पुनरुक्तिः तदेकदासीत्वप
 दादुदग्रेः सकाशादधिकं मदीप्सितेते विधित्सुतासीतियत्तत्साध्वपिअ
 नुधितंतादुशस्यमदीप्सितस्याभावादित्यर्थ इति वा ॥ ८० ॥

तदेकलुब्धेहृदिमेस्ति लब्धुं चिन्तानचिन्तामणिम
 प्यनर्घ्यम् । चित्तेममैकः संकलत्रिलोकी सारो
 निधिः पद्ममुखः स एव ॥ ८१ ॥

एतदेव दूषयति ॥ तदिति । तस्मिन्नेव एककेवलं लुब्धस्यभिलाषुकं एवम्

तेनेहृदिअनघ्येअमूर्ख्यं चिंतामणिमपितदाख्यरजविशेषमपिलदधुं प्रामुं चि
न्तामनोरधोनास्ति किंपुनर्युवात्तरमितथःयतःसममधिद्वेसकलत्रिलोक्यां
सारःश्रेष्ठभूतःचतुःषष्टिकलासहितःत्रैलोक्यश्रेष्ठश्चेतिवा पट्टरमशीयान
नःसएवमलएवएकोनिधिःसएवैकोतःकरणमयाप्रियतेमचिन्तामणिःअथ
चपट्टोनिधिर्मुखमाहिर्यस्यसएवभूतीनिधिःसएवमवनिधिरूपःकिन्चि
न्तामणिनेतिभावः।निधीयतइतिनिधिःकर्मणिउपसर्गयोःकिः॥ ८१ ॥

श्रुतश्रुदुष्टश्रुहरित्सुमोहा दुःप्रोतःसनीरनिध्रतद्युद्धि
धारम् । ममाद्यतत्प्राप्तिरसुव्ययोवा हस्तेतवास्ते
द्वयमेकशेषः ॥ ८२ ॥

ममाभिलाषः कर्तव्यश्चेन्मदुक्तं अवश्यमेवकर्तव्यमितिस्वानुरागपूर्वकं
श्लोकदशकोनहंसं प्रवर्तयति ॥ श्रुतइति । सोऽनिर्वचनीयस्वरूपोमलःमया
दूतद्विजादिमुखाच्छ्रुतःतथाहरित्सुसर्वासुदिक्षुमोहादुन्मादवशाद्दृष्टश्चे स
र्वजगतन्मयमेवदृष्टमिति यावत् तथानीरनिध्रताविजातीयज्ञानेनाव्यवहि
तामिरन्तरबुद्धिपाराबुद्धिप्रवाहोयस्यांक्रियायांतथाऽऽसःप्यानेनगोचरी
कतश्च एवं चक्षुरागादपोनवावस्याप्रथायथंनयानुभूताःइदानींममत्प्राप्ति
र्नैलप्राप्तिरसुव्ययोदृष्टमावस्थाःप्राणनाशोवावाशब्दद्वयैवा एतद्वयंत
वहस्तेआस्ते एवधीमनेवविद्यतइत्यर्थः परंतुएकस्यशेषःएकश्चासौशेषश्चे
तिवा एकशेषरूपेणद्वयमिष्टतीत्यर्थःयदानलप्राप्तितदानींऽसुव्ययःयदा
ऽसुव्ययस्तदातत्प्राप्तिर्नैलएवकाशाकलांवासृतिंवाआपस्यामोतिभावःएक
तरनिधयामावाद्द्वयमित्युक्तम् एकशेषःसरूपाणांभवतिनतुविरूपाणां
अत्रतुविरूपयोरप्येकशेषइतिचिन्तुम् अथच"श्लोतव्यः श्रुतिवाक्येभ्योमल
व्यक्षोपपत्तिभिः ॥ मत्पाषसततं व्येपमेतद्दर्शनहेतवइति"अथमात् अथवा
दिनापूर्वविषयीकृतस्यतत्त्वमसीतिश्रुतीतरद्वयवाच्यस्यब्रह्मणःप्राप्तिः, क
स्यचिदेवसुकृतिभोभवति तथाममनलप्राप्तिरवत्प्रादादेवेत्यर्थःब्रह्मा
पिअद्वयम् अथचएवंविधोयएकस्यश्रुद्वयैवब्रह्मणः शेषोवस्थानल्लक्ष
नद्वयश्चेत्युक्तिः अत्रवाशब्दद्वयैःद्वयनेषेतिपाठोवा अ्यासःनप्याक्येतिन
त्वमिषेयःनीरब्रह्मकृताभीरनिध्रतेतिव्यन्ताताकिष्टा ॥ ८२ ॥

सवचीयतामाश्रुतपालनोत्थ मत्प्राणविश्राणन
जञ्चपुण्यम् । निवार्यतामार्यवृथात्रिशंका मद्दे
पिमुद्देयमयेभृशङ्का ॥ ८३ ॥

मनकार्यसाधनेतवमहान्नाभइत्याह ॥ सञ्चीयतामिति ॥ तदप्यवेहि
स्वशुश्रेययालुरितिआश्रुतस्यप्रतिष्ठातस्यपालनंतस्मादुत्पन्न्युत्पन्नंजनितंपु
र्यंतथासमप्राप्तानांमह्यमेवविश्राणनंदानं तज्जनितञ्चपुण्यंत्वयासञ्चीय
तांपरिपुष्टीक्रियतांप्रतिश्रुतकरणेनमहान्धर्मस्तेनमत्प्राणरक्षसांङ्गर्भाभि
ष्यतीत्यर्थःप्रतिश्रुतादानंसाधर्मः मत्प्राणहानिश्चेतिस्त्रीहत्यालक्षणाश्चाथ
र्मःएतद्दृश्यंयथानभवतितथाकर्तव्यमितिभावःनिशयाभावेकथंकार्यमित्यत
आह आर्यश्रेष्ठवृथानि कारणिकापितुर्नियोगेत्यादिविशङ्काविरुद्धासम्भाव
नानिवार्यतांदूरतस्यत्यतांश्रयेहंसभृद्रेपिअसद्दिग्धेपिपदार्थेविषयेभृशन
तिशयेनकेयंमुद्रामूकीभावःकिमितिनाङ्गीक्रियतइत्यर्थःभद्रेशुभरूपेश्रेष्ठेसा
धीवात्विहयंकांमुद्रास्थितिरितिवा ॥ ८३ ॥

अलंघिलं प्रियविज्ञया उच्चाकृत्वापि वाम्यं विवि
धं विधेये । यशःपथादाश्रवतापदोत्थात् खलु
रखलित्वास्तखलीकिलेलात् ॥ ८४ ॥

अलमिति ॥ हेप्रियविक्षप्रियश्चासौविद्वंसंविभुपक्षिभुमप्यंज्ञपक्षिश्रेष्ठइ
तिवाहंसयाञ्चानरकृतांप्रार्थनांघिलङ्घ्यअतिक्रम्याऽलंनानतिक्रमणीयापि
यस्यसतीविद्वंस्यनलस्ययाञ्चंघिलङ्घ्यालमितिवातथाविधेयेकरणीयवि
धयेविविधंयाम्यवकृत्स्वपि कृत्वाऽलंतकरणीयमित्यर्थःअपिरुत्पकात्त्व
थोतमार्थःउभयमपिनकार्यमित्यर्थः तथोआश्रवतापदंदात्त्वलक्षणंपदमु
त्तमंस्थानंतस्मादुत्पत्त्यत्रस्साद्यशः पथात्कीर्तिं नागतंरखलित्वाप
तित्वापिखलुपूर्यतांपतनमप्रिनकार्यंनृपिशब्दोत्रापियोज्यः किंभूतात् अ
स्तःक्षिप्रः खली क्रीडांखलदुर्वचनानांखलीघिलासोयस्मिन्हंसतुल्यउपका
रीअश्रयोनासूतेतु दुर्जनाअप्रियथातवकीर्तिं संशयन्तितथाकुर्वित्यर्थःआश्र
वतावधनकारितांप्रतिश्रुतकारित्वमितिवा पन्थाह्निपदोत्योभवति विद्वे
तिइगुपयेतिकःघिलङ्घ्यकृत्वा रखलितश्चेतिअलंखलीःप्रतिबेधयोरिति

एवकाप्रत्ययः आशुतोतीत्याश्रवः पचादिषु । यजयाचेति नडिः यान्वा ॥८४ ॥

स्वजीवमप्यात्तमुदेददद्रस्तव त्रपानेदुशयदुमु
ष्टेः । मह्यं मदीयान्यदसूनदित्सोद्धर्मः करादुभय
तिकीर्तिषीतः ॥ ८५ ॥

सोपहासमूतेः श्वेति । हेहंसमदीयानसूत्रललक्षणान्प्रास्थान्मह्यमेवादि
त्सोदानुमनिहोरीदृशवद्वद्यासौमुष्टिषकृपसुशिरोमणे त्ववातांमादीनानां
मुदेहर्षायस्वजीवमपिस्वंप्राथम्यमपिददद्द्रीजीमूतवाहनादिभ्यः सकाशाद्य
द्यस्माद्त्रपालज्जानभवतितस्मात्तवकरात्कीर्तिषीतीयशो घबलोधर्मः ज
शयतिअधुनैवविनश्यति यशीनश्यतिधर्मापीत्यर्थः अन्यदीयंगृहीत्वात
स्मैयोनददातितस्यस्वजीवदातृभ्यः सकाशात्तत्राकाशंनस्यात् यदिस्यात्
हिंदद्यादेष तस्मादुभयमपितवन्नष्टम् तेषुजीवमपिददुःत्वंतुतदीयमपि
धनंनददासिक्किंपुनः स्वजीवितम् तस्माद्येनधर्मायश्वभवतितदेषकुर्वि
तिभावः वदुमुष्टेः करात्पततीतिविरीधाभासः नेतिकाकुर्षा कर्षश्चक्षु
विर्नासंजीवजीमूतवाहनः । ददौदधीचिरस्थीनिकिमह्वयंमहात्मनामिति
वचनंजीवदानेप्रमाणं । मलीकेतिनिषेधादसूनितिद्वितीया धीतः धावेर्नि
ष्टायामूठिवृद्धिः ॥ ८५ ॥

दत्त्वात्मजीवस्त्वयिजीवदेपि शुद्धग्रामिजीवाधिक
द्वैतुकेन । विधेहितन्मांत्वदृणान्वशोद्धुममुद्रदा
रिष्टसमुद्रमग्राम् ॥ ८६ ॥

त्वयामत्कार्यकृतेप्रत्युपकर्तुमशक्यत्वेनाहमधमर्णायथास्यांतथाकुर्वि
त्याह ॥ दत्त्वेति ॥ हेहंसजीवदेत्वयिआत्मनोजीवदत्त्वापिशुच्यानिअनृ
शीभवामिजीवाधिकंनसंददतित्वयिकेनपुनः प्रकारेणशुच्यानिकेवलजीव
दत्त्वेतुजीवदानेनानृशीभवन्युक्तं जीवाधिकदत्त्वेतुजीवदेह्नेऽपिअनृशी
भवितुंनशक्यते जीवाधिकमन्यत् किमपिनविद्यतइतिभावः यतस्तस्मा
त्त्वदृणान्वशोद्धुमनपाकर्तुंजानमुद्रोनिभर्षादः दारिद्र्यसमुद्रस्तत्रमर्णां
अतिदरिद्रांविधेहितवाधमर्णायथास्यांतथाकुर्वित्यर्थः जीवाधिकदोभवे
तिभावः ऋणशब्दस्तत्रोपकारपरः अशीधनंप्रत्युपकारः करणमअभ्रमेनीजी
वएवजीवशब्देनगृह्यतेप्रायेज्योप्यधिकंनसंददातीतिजीवाधिकदःएववि

धेजीवदेनसदानएवममप्राणनयतएवविचेत्वयिआत्मनःप्राणान्दत्तयि
आत्मकीवव्ययसाध्यनुपकारकृत्वापिकेनपुनः प्रकारेणानुशीभवाम्यपितु
प्राणस्यसाध्येउपकारकृतेपिसमानुषःश्वयथाभवेदितिवायो जना ॥ ८६ ॥

क्रीणीश्वमज्जीवितमेवपश्यमन्यन्तचेदस्तितदस्तु
पुण्यम् । जीवेशदातव्यं दितेनदातुं यशोपिता
वत्प्रभवाभिगातुं ॥ ८७ ॥

अस्मिन्कार्यकृतफलसद्भावेनत्वयैतत्करणीयमित्यतआह ॥ क्रीणीश्वे
ति ॥ हेहंसत्वमज्जीवितंजीवनमेवपरयंविशेषंयस्तु क्रीणीश्व प्रियदानमू
ल्येनेतिभावः । मद्यमेवतत्कयेष्यद्वननुतुष्यं कयेष्यजीवदानेननकोलाभइ
त्याशङ्क्याह अन्यद्वनादिकंचेद्यथापिमाहिततथापिपुण्यमस्तु भवतुमी
वितदानेजीवाधिकदानेनविमान्यन्मूल्यंयद्यपिनविद्यतेतथापितस्यस्था
नेश्रेयएवभवत्वित्यर्थः । ननुपुण्यं पारलौकिकमहसैहिकमपिकिमपिवाञ्छा
नीत्याशङ्क्याह हेजीवेशदातःप्राणनाथदातु जीवाधिकतुल्यनूत्याभा
वेनयद्यपितेतुष्यंदातुंनमभवामिसमर्थास्मितथापितव्यशस्तावत्साकल्ये
नप्रथमतोवागानुसमर्थास्मिन्मन्नाम्येवेतितावच्छब्दोऽवधारणार्थोवापे
रिक्तपारलौकिकंफलंतवयिद्यतेतद्रूपेणसूक्ष्मेनमह्यंजीवदानं कुर्वितिभा
वः यद्वातावत्तदर्थं यदितेदातुंनमभवामितर्हिसशःपुनर्गांतुंनमभवामिअ
पितुमभवाम्येव । परयंपरापादेत्यादिनाऽर्थायत् ॥ ८९ ॥

वराटिकीपक्रिययापिलभ्यान्नेभ्याःकृतज्ञानयथा
द्वियन्ते । प्राणैःपणैःस्वनिपुणंभणन्तः क्रीणन्ति
तानेवतुहन्तसन्तः ॥ ८८ ॥

पूर्वाक्तफलद्वयमावेपिसाधवरुपकुर्वन्तीत्याह ॥ वराटिकेति ॥ इयवे
तिपूर्वाक्ताप्रतिवे इज्याःयत्त्रिकाःयनस्तुभ्याएवेत्यर्थः - वराटिकोपक्रिय
याकपहंक्रदानमात्रोपकारेणापिलभ्यान्नुल्लभान्कृतज्ञानंसाधून नाद्विय
न्तेनसम्भावयन्तिआदर्नकुर्वतीत्यर्थः तुःपुनरर्थहन्ताश्चर्थसन्तस्तुसाधवः
पुनः प्राणैरेवपणैर्नूक्ष्मेनैवकृतज्ञानं कयेष्यक्रीणन्तिकृतज्ञोपकारार्थंप्राणा
नपित्यस्त्वातामर्जयन्तीत्यर्थः किंभूताःसन्तःस्वचात्माननिपुणंकुशलंभय
न्तोभ्रुकःमानयन्तःप्राणाधिकंनूक्ष्मेनहृत्तंएतेस्नाभिरलपमप्राणमूल्येनस

आडतिव्रयंकुगनाहतिमन्नुयन्नि । अत क्रमाभार्यपिमाधुनाक्याकृ
 शाक्रेतेव्यामर्च्य जीवदानं कुर्विन्वयेइतिभावः । दानेतेयमिर्गीर्यवायव्य
 नप्रथितंयगः । विश्रायानयंनानेवानानुम्नत्तंग्रहंइति ॥ इत्यत्राहोष
 नीत्यन्तरःइभमहीतिदृष्टादिन्याद्यः ॥ ८८ ॥

सभूमदृष्टावपि लोकापांलास्तेम तदेकाग्रधियःप्रसे
 दे । नहीतरस्माद्घटतेयदेत्य स्वयंतदोषिप्रतिभू
 ममाभूः ॥ ८९ ॥

धनात्कारणापिन्वत्तानलोयाचर्मायइत्युक्तिविशेषेणाह ॥ नइति ॥ य
 तःनभूमतुराजाननुःअष्टावपि लोकापालाः लोकापालांगम्वानयंवासाविव्य
 यः अतस्त्वन्मिन्ननयैकानिश्चिताधीर्यस्यास्तस्यानमन्लोकापालैः ५
 देवमन्त्राभूतं ननुस्यतद्दंशत्वात्तेनममक्तायाः मननादानाः प्रसन्नमेव
 धानुपपत्तिःनागापति हियस्मादेःथागुह्यस्त्रयमप्रैरिनयमनयदेप्रतिभू
 नेलप्रतिभूतनकाभूः जानीसि तदप्यवेष्टिस्वयमेगयास्त्रिदयादिना तद्वा
 कपालप्रसादश्चिरेकैगनघटते लोकापालैर्विश्राभार्यन्मन्त्रकःकृतःअत
 स्त्वासेवननयाच लोकेप्रतिभूरेवपीकृतने धनिकाधमशंयोरन्ःरेम्यतत्रा
 न् । प्रतिभूग्दियत्रभुवःसुप्रान्तरपरारिनिक्षिप् ॥ ८९ ॥

अकारहमेवात्मभुवाजितस्य भूत्वापिमूलंमयि
 वीरणस्य । भवान्तमेकिंनलदत्वमेत्य कतांहद
 श्रन्दनलेपकृत्यम् ॥ ९० ॥

नभदानन्वयिनातवानौचित्यमेवेत्याह । अकारह इति । अकारह
 सेयअप्रत्याययकौमारयधश्चांभभुवाकायेनअर्जिनस्यमयिजनिनःकरग
 र्यगुह्यस्त्रयमप्रैरिनयमनयदेप्रतिभू
 प्राप्यमेवददंनकलेपकृत्यमङ्गरागकार्येकिंनकतांमनद्वयंननदानेनशी
 नेनंशिरइमन्नापरत्रिनाकिनिनिनकुरुषे यद्यन्नायत्कर्मयुक्तनव्यथा
 रचम्यकथनंकिमिन्निकारिनंताननदांमधेनिभावः कामपीडाकीमःनेनयु
 ज्यमेकिंनुनारुपये मयापालन्वेकाकरीडाकयमाननमुष्टिगुप्तवृक्षागं
 येवजानाम्नेत्यदः अकारहंजगदहितंयथाभयनिनयाकारहनिन ८ संदाम
 स्यनिदानंभूत्वात्नवपक्ष्यादिनिवा अथअप्रारहंनयेदितिअंशकामपि

निमित्ते च दृश्यवीरणानामकतृणविशेषस्य मूलभूत्वानुलदत्त्वं च शीररूपतां प्रा
 प्यसन्तस्य दृश्यस्य चन्दनलेपेनयत्कृत्यंशीतलत्व रूपकार्यं किंनकर्तासि
 काकः आलेपोवातवापिनलदत्त्वाद्दक्षन्दनलेपकल्पयुक्तमेव नलाप्राभावेवा
 हृदय दनलेपद्वरिष्ठानि नान्यथेति भावः स्याद्दीरणवीरतृणं मूले स्थोशी
 रत्स्रियाम् अभयं नलदत्तेभ्यमित्यनरः कृत्यनिदिदिभावाकृष्टोरितिकृजः
 क्यपितुक् ॥ ८० ॥

अलं विलंब्य त्वरितं हि वेला कार्यं किल स्यैत्यं स
 हे विचारः । गुरुपदेशं प्रति भवतीत्रा प्रतीक्षते जा
 तुन कालमूर्तिः ॥ ११ ॥

शीघ्रमेवेतत्कृतं व्यनित्याह ॥ असन्निति ॥ हियस्मादियं त्वरितं त्वरां
 कृतं वेला एतत्कार्यं कृतं शीघ्रं गन्तुमयं समयः अतो विलम्ब्य अलं विलंब्यो न का
 र्यः संप्रविचार्य करिष्यामीत्यत आह किल यस्मात्स्वैर्यं सहे विलम्बसहे का
 र्ये विषये विचारः क्रियत इति शेषः इदं तु विलम्बसहनं भवतीति विचारो न
 युज्यत इत्यर्थः तत्र हेतुमाह अतिं स्तीरुकापीडाप्रकृते विरुपीडाजातं कदा
 चिदपि कालं न प्रतीक्षते तत्र दृष्टांतः काकनिव सीरुकाकुशाद्यतुल्या शिथ
 ल्यप्रतिभासं गुरुपदेशनिव गुरुपदेशात् सर्वमेव शाखायं गृह्णाति स्त्रीको
 पियावद्विवाहादिसमयः समायाति तावत्पूर्वमेव त्वरां भवति शीघ्रमेतत्का
 र्यं सा प्रयेति भावः त्वरितं कालसमयवेलेतितुजम् ॥ ८१ ॥

अभ्यर्थनीयः स गतेन राजा त्वयानशुद्धान्तगतो म
 र्दधम् । प्रियास्य दाक्षिण्यवलात्कृतो हि तदोदये
 दान्यवधूनिषेधः ॥ १२ ॥

शोकं च तुष्टयेन विजापनां सरसुपद्भिश्चिति ॥ अभ्यर्थनीय इत्यादिना ॥
 इतीगतेन त्वया शुद्धान्तगतो अवरोधमप्यस्थितः स्त्रीसमूहगत इति यावत्
 सराजोभैमी त्वयानुग्राह्येति न दर्शनाभ्यर्थनीयः सद्भिषयं किमपि न क्वप्यनि
 त्यर्थः गतेन त्वया अभ्यर्थनीयः परं शुद्धान्तगतो नेति वा सुबन्धि न शोकत्रयेपि
 विशेषणस्य न जासम्बन्धः कार्यः किमिति नेत्याशङ्क्याह हियस्मात्तदा तस्मि
 न्समये प्रियायां आस्थानं तेषु वा दाक्षिण्यस्थानुरोपस्य वलादाधिक्यारकतः
 अन्यवधूनिषेधः अन्यस्त्रीनिषेध उदयेत्प्रादुर्भवेत् यद्यप्यन्यस्त्रीवसनाऽस्य

स्यात् तथापितस्मिन्प्राथिते तन्मुखावलीकनेन जमितया लज्जया प्रीत्या
 वायातान्यः सकाशादन्याकापिसुन्दरीनास्तीति निषेध उच्यते इति हेतोर्न
 प्रार्थनीयस्तदेत्यर्थः । शुद्धान्तश्चावरोधश्चेत्यमरः अर्थकृद्याचने ॥ ८२ ॥

शुद्धान्तसंभोगनितान्ततुष्टे ननैषधेकार्यमिदं नि
 गाद्यम् । अपां हितृप्रायनवारिधारा स्वादुःसुग
 न्धिः स्वदतेतुषारा ॥ ९३ ॥

शुद्धान्तेति ॥ स्वयाशुद्धान्तसंभोगेनान्तःपुरस्त्रीसुरतेन नितान्ततुष्टेऽस्ति
 श्रमेन सन्तुष्टेशान्तकाम इति यावत् नलोद्दपूर्वात्कार्यननिगाद्यं नवक्तव्यं
 सतिसप्तमीवा ह्यिस्मादपां अङ्घ्रिकृत्प्रायपुरुषाय स्वादुःसुरसासुगन्धिः क
 पूर्वादिना तुषाराशीतलाधवारिधारा उदकधारानरोचते पिपासायाश्च भा
 वात् पीतादुदकादुच्छृष्टमप्युदकं यथा तस्मै नरोचते तथा संभोगेन शान्तमह
 नत्वात्तद्भ्रूज्यीप्यधिका इतस्मै नरोच्येतस्मात्तदापि नवक्तव्यमिति भावः
 निगाद्यं सोपसर्गाद्दृश्येत शुद्धिताश्रमीनेपूरणगुणेषु तिषष्ठीसमासनिषे
 धादेवापानितिषष्ठी वृत्त्यर्थानां करणेषु तिषष्ठीवेति वा तृमायकृत्त्यर्थानामिति
 चतुर्थी सुगन्धिरिति नन्वस्येत तुषारेति अग्निधेयलिङ्गता ॥ ९३ ॥

स्वयाविधेयाः नगिरोमदर्थाः क्रुधाकटुष्णेहृदि
 नैषधस्य । पित्तं नदूनैरसने सितापि तिक्तायते
 हंसकुलावतंस ॥ ९४ ॥

स्वयेपि ॥ हेहंसकुलावतंसहंसवशाद्विभूषणनैषधस्य हृदि क्रुधाकोषेन क
 टुष्णे हंसने सति मदर्था मत्प्रयोजनानिरोवाचः स्वयामनिधेयाः कर्तव्याः
 यतः पित्तं नपित्तदोषेण रसने रसनेन्द्रिये दूनेदुष्टे सति सितापि तिक्तायते
 क्तायते तिक्तेषां चारतिनिम्बतुल्यरसामवति अहंशर्करा तुल्यातिक्ताकिनि
 त्यर्थः । शर्करासितेत्यमरः कर्षणीमेष्टिचकारात्कटुष्णम् रस्यतेऽनेनेति र
 समं तिक्तेषां चरतीति कर्तुः कण्डितिक्यङ्गतिक्तामवतीतीत्यर्थो लोहितदि
 त्वात्क्वप् वाक्यषड्भ्रमात्मनेपदम् ॥ ९४ ॥

धरातुसाहिमदर्थयाञ्च कार्या नकार्यान्तरचुम्बि
 चित्ते । तदार्थितस्यानवबोधनिद्रा विभर्त्यवज्ञा

चरणस्यमुद्राम् ॥ १५ ॥

धरेति ॥ हेसंसत्त्वयाधरायां तुराषाडिन्द्रस्तस्मिन्पृथ्वीन्द्रे नलोपूर्वाक्तव्य
तिरिक्तकार्योन्तरबुन्ध्विकार्यनाश्रासकंचित्तयस्यस्वभूतेसतिभदर्थयान्वा
नकायांविधेया यतस्तदाकार्योत्तरसक्तिसमयेअर्थितस्ययाचितस्यअश्रुव
बोअनाकर्णन्तस्तद्व्यानिद्राअवज्ञायाअवहेसनायाः आचरणंकरयंतस्य
मुद्रांसादृश्यंविभर्तिधारयतिअसमयेकार्योत्तरासक्तत्वात्तवविज्ञापनायदि
नश्रुयासादाहृदंकार्यमस्मैनरोचतइतिविचार्यतत्रापिपुनर्विज्ञापनायांबु
द्धिर्नोदियादितिभावः । तुरासाहीतिप्रयोगोभाषायांश्रुदंसिहइतिखिप्र
त्ययस्यहृदसिबिहितत्वाच्चिभ्यः लोकेतुतुरंत्वरंसाहृत्यतीतिव्यस्तातुजि
पृथोच्यःअन्वेषानपिदृश्यतइतिपूर्वपदस्यदीर्घः गिरिश्रादिवन्महाकविप्र
योगादस्यापिज्ञान्दसत्वस्यप्रायिकत्वाद्वापरिहर्तंश्यन् प्रकारान्तरंतुधरातु
राधरावत्पृथ्वीवदतुराअनुत्तासाअवेगावासापूर्वाक्ताप्रसिद्धावा यान्वावि
शेषसंहिनित्तमस्यत्युषंवत् धरवत्पर्वतवदतुरावा स्वस्थेनसमयंदृष्ट्वाक
र्तव्यामसोत्तालेनेत्यर्थः । यद्वाहेअहिमदर्थअहीन्मपातीतिअहिमतु नरुह
स्तमर्थयतेनिअरवेभ्रासुं मार्ययतेतरसंबोधनंगरुइतुत्यपराकमेत्यर्थः । अ
स्यत्युषंवत् ॥ १५ ॥

विज्ञेनविज्ञाप्यमिदंनरेन्द्रे तस्मादृत्वयास्मिन्सम⁵¹
यंसमीक्ष्य । आत्यन्तिकासिद्धिविलम्बिसिद्धोः
कार्यस्यकार्यस्यशुभाविभाति ॥ १६ ॥

निगद्यति ॥ विज्ञेनेति । हेहंसतस्मात्कारणादस्मिन्नरेन्द्रेविज्ञेनविज्ञे
बुद्धेनत्वयासमयसरंसनीत्यदृष्ट्वाहृदकार्येविज्ञाप्यविज्ञापनीयं । समयप्र
दीक्षणेकार्यविलम्बःस्यादित्याशङ्क्याह । अस्यकार्यस्यआत्यन्तिकीसर्वथा
असिद्धिस्तथाविलम्बिनीसिद्धिस्तयोर्द्वयोर्मध्येआर्यस्यपूज्यस्यबुद्धिमतस्तव
कासिद्धिः शुभासनीधीनाविभातिप्रतिभाति कथयेतिशेषः । असमयेविका
पितस्यकार्यस्यसर्वथाअसिद्धिरेव समयविचार्यकृतस्यविलम्बेनसिद्धिः से
वत्यायसीतस्मात्समयंप्रतीत्यविज्ञप्तिकुर्वितिभावः । आत्यन्तिकीवासावसि
द्धिश्चेतिकोपपत्तेपिपुंवरकर्नधारयेतिपुंवत् लक्षणहेत्वोरितिज्ञापकादत्या

51

ष्वरमित्यस्यानित्यत्वादात्यंतिकास्त्रिद्विविलम्बसिञ्चोरित्यत्रपरनिपातः स
मर्षनीयः ॥ ८६ ॥

इत्युक्तवत्यायदलोपिलज्जा, सानौचित्तीचेतसि
नश्चकास्तु । स्मरस्तुसाक्षीतददोषतायामुन्माद्य
यस्तुनृद्ववावदत्ताम् ॥ ९७ ॥

वालायास्तृणीवल्लज्जात्यागोनयुक्तइत्याशङ्क्यपरिहरति ॥ इती
ति ॥ विनामुनास्वात्मनीत्यायुक्तवत्याभैम्यायल्लज्जाअलोपित्यक्तासाअ
नौचित्तीअनौचित्यनीस्माकङ्कवीनांचेतसिचकास्तु प्रकाशता । वालायाःस
जप्रभाभाष्यमेवेतितद्व्यागिस्मत्सिद्धांतातिक्रमादस्माकञ्चेतसिअनौचित्यं
स्फुरतुनामेत्यर्थः तुःपुनरर्थे तस्याअदोषतायांनिर्दोषत्वे पुनःस्मरःसाक्षी
साक्षाद्दृष्टा कथंसाक्षित्वमित्यतआह यःकामउन्माद्यउन्मादावस्थाकृत्वा
ताजैमीतत्तद्विनामुनेत्यादिवालायायुक्तमयुक्तअधीवदत्त्वादयतिस्मतेनै
वबलाद्वादितावेतितस्यानदोषः कवीनांवरुनेऽनौचित्यं प्रातिभासिकंनतु
तात्विकंअनुवादत्वादितिभावःशब्दकर्मत्वाद्देरग्यंतकर्तुर्णाकर्मत्वम् ॥९७

उन्मत्तमासाद्यहरःस्मरश्च द्वादप्यसीमांमुदमुद्वहेत्
पूर्वःपरस्पष्टितयाप्रसूनं नूनंद्वितीयोविरह्याधिदूनं ९८

मदनेनापिसाक्षिमित्युन्मादितेत्यतआह ॥ उन्मत्तमिति ॥ द्वौउन्म
त्तंउन्मत्तवस्तुआसाद्यप्राप्यअसीमांनिर्मायादांसुदंहर्येउद्वहेतेधारयतः ।
कौट्टीहरीमहादेवःस्मरश्च तयोर्मध्येपूर्वाहरःप्रसूनंयत्तूरपुप्यलक्षणमुन्मत्तं
प्राप्य हर्येथत्ते द्वितीयःकामःविरह्याधिनांविरहपीडयादूनंदुःखितमुन्मत्त
मुन्मादवतंजनंप्राप्यहर्येथत्ते नूनमुत्प्रेक्ष्ये उभयत्रहेतुःपरस्पष्टितयाअ
न्योन्यस्पष्टंयाहरशत्रुःस्मरःहरस्यउन्मत्तंयत्तूरकुसुमंहर्येजनकंदृष्टानयापिठ
न्मत्तंजनंप्राप्यहर्येथत्तव्यं तथाहरेणापिकाममुन्मत्तंप्राप्यहृष्यति तच्चेन्नया
पिकामायुधमुन्मत्तपुप्यंप्राप्यहृष्येतव्यंनितिअन्योन्यस्यदृष्टं शत्रोरत्नादि
लट्प्याउर्वापितुप्यति कानोपिउन्मत्तंप्रशाचंहरसेवकमासाद्यहर्येथत्तेऽत्र
वस्तुस्त्राभादित्यर्थःउन्मत्तउन्मादवतिधत्तूरसुकुन्दयोरितिविद्यः।वहेःस्म
रितत्वादात्मनेपदम् ॥ ८८ ॥

तथाभिधात्रीमथराजपुत्रीं निणीयतां नैषधबद्ध
 रागाम् । अमोचिचञ्चूपुटेमौनमुद्रा विहायसा
 तेनविहस्यभूयः ॥ ९९ ॥

तथेति ॥ अथानन्तरस्तेनविहायसापक्षिणास्वामीपितसिद्धेर्विहस्यच्च
 च्चूपुटस्यमौनमुद्रामौनभाङ्गिःभूयःपुनरपिअमोचित्यक्ता । वक्तुंमारब्धकिं
 कृत्वा तथाभिधात्रींश्रुतश्चदृष्टश्चेत्यादिभाषसाणांतांराजपुत्रींमैत्रीनैषधेनले
 वद्द्वारागःप्रीतिर्यथास्वभूतोनिर्णीयनिधित्वं । विहायश्चशङ्कतेस्यादितिबि
 श्वः ॥ ए८ ॥

इदंयदिहमापत्तिपुत्रितत्वं पश्यामितन्तस्वविधे
 यमस्मिन् । त्वामुञ्चकैस्तापयतानृपंच पञ्चेषु
 णैवाऽजनियोजनेयम् ॥ १०० ॥

इदमिति ॥ हेत्वापत्तिपुत्रिराजपुत्रियदिइदंपूर्वाक्तंसर्वतत्वंसत्यं तत्त
 हिअस्मिन्कार्येस्वस्यआत्मनःविधेयंकरणीयंनपश्यामि मयाकरणीयंकिन्
 पिनावशिष्यते तर्हि त्वांविनास्वयमेवकथंभविष्यतीत्यतआह त्वानृपंच
 लषउञ्चकैरतिशयेनतापयताउभयोरपिपरस्पररागात् विरहयोहांजनय
 तापञ्चेषुयैवकामेनैवेयंयोजनाघटनाश्रज्जनिजज्ञिता अतस्वमद्वयापारोत्र
 मात्रंशिष्यतइत्यर्थः । तप्तयोःसन्धिरितिलोहादौदृश्यते ॥ १०० ॥

त्रदंबुद्धुर्बुद्धेर्बहिरिन्द्रियाणां तस्योपवासप्रतिनां
 तपोभिः । त्वामद्यलब्ध्वामृततृप्तिभाजां स्वदेव
 भूयचरितार्थमस्तु ॥ १ ॥

नैम्यवस्थाःश्रुत्वानलस्यापिकाशिवस्थाःसूचयन्नाह ॥ त्वदिति ॥ हे
 मैमित्रपोभिःपुण्यैरद्यत्वांसदध्वाप्रा यश्चमृततृप्तिः पीयूषपानजनिततृप्ति
 स्तन्नस्यतृप्तिभाजांतस्यनलस्यवहिरिन्द्रियाणां चक्षुरादीनांकेवलानांस्वदे
 दभूयं ,, आदित्य शक्तुर्भूचाक्षिणीप्राविशदित्यादिश्रुतिसिद्धंस्वीयंदेवत्वंच
 रितार्थंकृतकार्यमस्तु यत्वावत्कालशब्दमात्रेणतेपरंदेवत्वमभूदिदानांत्वत्वा
 भेनामृततृप्तिस्तत्त्वादेवत्वंसार्थकम्भविष्यतीत्यर्थः । किंभूतम्यतस्यत्व
 व्येयवद्धानिवेशितावुद्दिर्मनोयेन अनश्ननियमव्रतश्च किंभूतानानिनि, या

णांमनसस्त्वयिलो न त्वासेधुमनो व्यापाराभावात् उपवासव्रतविद्यतेप्रेषां
 अन्यस्यापिआकृष्टेन्द्रियस्यानशननियमवतः परब्रह्मप्यायतः पुष्यैस्तदे
 वब्रह्मलब्ध्वानोक्षलक्षणानंदभाजो देवत्वं सार्धकन्धवतीत्युक्तिः यद्विरि
 न्द्रियाणां निजव्यापारेष्वप्रवृत्तिः तपः " विषयभोगाभावश्चोपवासः " अ
 नृतपानेहिदेवानादेवत्वं तथात्वज्ञाभेतदिन्द्रियाणामपिदेवत्वं कृतार्थम
 स्तु । देवभूयंभुवोभावेक्यप् उपवासश्चासौव्रतंचेतिकर्मधारयादिभिः सम
 र्थनीयः उपवासेनव्रतिनइतिवासाधिः ॥ १०१ ॥

तुल्याऽऽवयोमूर्त्तिरमून्मदीया दग्धापरंसास्यन
 ताप्यतेति । इत्यभ्यसूयन्निवदेहतापं तस्यातनु
 स्त्वाद्विरहाद्विधत्ते ॥ २ ॥

मलस्यतद्विरहेणकामजनितं विरहवृषरसाह ॥ तुल्येति ॥ हेमिभ्रत
 नुःकामःत्वद्विरहात्तस्यदेहतापंविधत्ते करोति किकुर्वन्निव इतिपूर्वात्तप्र
 कारेणअन्यसूयन्निवर्ह्यां कुर्वन्निवइतीतिकिं आवयोःकामनलयोःमूर्तिः
 शरीरंपर्वेतुल्यासमानाअभूत् अनन्तरंमदीयासामूर्तिर्दग्धा अस्यमलस्य
 सामूर्तिः परंअतिशयेनताप्यतेपिनयत्तच्छरीरस्यदाहो नक्रियत एवपरंसं
 तापोपिकेनचिन्निवृत्तेइतिअनंगस्तद्विरहादेवदेहतापंकरोतिनाम्यस्मा
 दित्यर्थःममचतस्यचआवयोः त्यदादीनांनिवइतियकशेषः ॥ १०२ ॥

लिपिंदुशाभिन्निविभूषणन्त्वानृपःपिवन्नादरनि
 निर्मेषः । चक्षुर्भरैरर्पितमात्मचक्षुरागं सधत्ते
 रचितंत्वयेव ॥ ३ ॥

दशावर्षयति ॥ लिपिनिति ॥ नृपोमलःदुशादृष्ट्याभिन्निविभूषणमलं
 कारभूतांलिपिंचिन्निर्मितंत्वांआदरेणतात्पर्येणनिर्मिषः नेत्रसंकोचर
 हितः सनपिवन्सादरमवलीकयन्चक्षुर्भरैरर्पितंनिषत्वादनुरागवशाच्चजा
 तैर्नैत्रवाप्यप्रवाहैरर्पितंजन्तंआत्मचक्षुरागंस्वीयनयनयोर्लोहितिमानंध
 ते उत्प्रेक्षतेच्यारचितंनिवजनितनिव अयंब्राह्मजनितलोहितिमानम
 वतिकिनुच्वद्विषयकौनयनानुरागःप्रथमावस्था ॥ १०३ ॥

पातुदृशालेख्यमयींनृपस्य त्वामादरादस्तनिमी

लयास्ते । ममेदमित्यश्रुणिनेत्रवृत्तेः प्रीतेर्निमेष
छिदयाविवादः ॥ ४ ॥

तानेवपुनराह ॥ पातुमिति ॥ आलेख्यनयींचित्रलिखितांश्चांश्रादरादस्तु
निश्रीलयाजित्तिनेषयादशापातुः सादरभवलोकयितुं पस्य अश्रुविषये
नेत्रवृत्तेर्नयनवर्तिन्याः प्रीतेरनुरागस्य निमेषस्य छिदयाविच्छेदेन सह ममेद
मिति हृदयमश्रुमज्जन्यमिदं नञ्प्रत्ययमिति अहमहमिकयाविवाहः आस्तीभव
ति ॥ अनुरागवशान्निशेषाभावस्तस्माच्चाश्रुभवति नयनानुरागजन्यं निमेषछि
दाजस्य नैव वातदश्रुदलिलोकः संदिग्धइतिभावः निमेषे छिदयेत्यप्रधानेत्
तीययानुख्यानयनप्रीतिरिति द्योतितं भिदादिपाठात् छिदासाधुः ॥१०४॥

त्वंहृतामैनिवहर्गतापि प्राणायितानासिकया
स्यगत्या । नचित्रमाक्रामतितत्रचित्र मेतन्मनो
यद्वदकवृत्तिः ॥ ५ ॥

द्वितीयामाह ॥ त्वगिति हेमैनिवहर्गतापि वहिः प्रदेशवर्तमानापि अतु
रागवशादंतः करणे विद्यमानात्वं कया गत्या केन प्रकारेण प्राणायिता जीवा
पितानासि अपितु सर्वप्रकारेण जीववति प्रयासि अथ च वहर्गतात्वं नासि
नासिकया आस्यगसानुखगत्याऽपि हृदतामनोरमाऽतएव प्राणयिता प्राण
वस्त्रिया । तव नासिकामुखसौंदर्ये चित्रादीवृष्टातेन हृदये चारितेत्यर्थः ।
वहर्गतापि हृदतेति विरोधाभासः तत्परत्वात्परिहारः प्राणाप्रपिनासि
कामुखनागंशुदादशांगुलपर्यंतं वहर्गत्वापुनरंतः प्रविशति प्राणाख्यांचल
भंते तथा त्वमपि भवती त्वमेकाकेवलावृत्तिर्जीवनोपायो यस्यैवं । एतन्म
नोनलांतः करणंचित्रमालेख्यं यन्नाक्रामतितच्चित्रमिव भवति तत्र विषये
आश्चर्यविरहव्यथया द्विषंजुलेन भवितव्यं तच्च यदा चित्रमिव निर्व्यापारं जातं
तत्राश्चर्यमित्यर्थः ॥ त्वदायत्तत्वात्त्वद्व्यतिक्रमपितस्य चित्ते नुल्लगतीति
त्वं प्राणवति प्रयेत्यर्थः चित्रं कर्तुं एतन्मनःकर्म यत्नस्वाधीनं करोतितत्रचित्र
मपितुनेतिकाकृतयतस्त्वदेकवृत्तिइति वा भवदेकवृत्त्येतन्मनोयच्चित्रं नाक्रा
मति आर्थांश्रवलोकयतितत्रचित्रम् चित्रं हि सर्वैरवलोक्यते अनेननेत्या
श्चर्यमिति वा एतन्मनोयच्चित्रमाक्रामति अवलोकयतितत्रचित्रं यद्यपि

विरहिणश्चिन्तुः खदंतथा व्याश्रयन् । यतश्चिन्नेभवदेकवृत्ति भवत्याएवैकाम्
 तिरवस्थानं यत्रयवधिं यत्रत्वमेवसिखितासितदेवचित्रमवलीकपतीति
 अत्रकिमाश्रयंनितिवा, चिह्नमितिप्रादेव्याख्या, तत्रप्रायाभवेनेलीकस्थचि
 त्तं आश्रयंनगच्छतियस्मात्तदेतन्मनस्त्वदेकवृत्तित्वदासक्तम् यत्रयस्यास
 क्लिप्तस्यप्राणवद्भुवति अत्रकिमाश्रयंइति द्वितीयावस्थाआक्रान्ती
 तिवाच्चाशेतिशयन् विकल्पःभवत्याएकवृत्तिर्यत्र सर्वनाम्नोवृत्तिमात्रइति
 भवतीशब्दस्यपुंवत् ॥ १०५ ॥

अजस्रमारोहसिदूरदीर्घां संकल्पसोपानततितं
 दीयाम् । श्वासासंविकर्षत्यधिकंपुनर्यद्द्वानाह
 वत्वन्मयतांतदाप्य ॥ ६ ॥

तृतीयाभाह ॥ अजस्रमिति ॥ त्वंदूरदीर्घांमतिमहर्तंतदीयां
 नलसम्बन्धिनीसंकल्परूपांसोपानपररपरामैली, प्राप्तिः कथमवेत् प्रा
 मीसत्यांश्रहसेवंकरिथामिसाएवकरिथतीत्येवंरूपानामसविचारलक्षणां
 अजस्रमिरत्तरंमारोहसिखत्प्राप्त्युपायादिसर्वदाविचारयतीत्यर्थः यत्पु
 नःसनलःअधिकमत्यर्थंश्वासान् निश्वासान् वर्षतिमुच्छतितवध्यानांश्चि
 न्तनात्वन्मयतांतत्वसायुज्यं आप्यप्राप्यत्वत्प्रधानोभूत्वात्वधुनारागबाहु
 र्यास्वस्मिन्तनात्वत्प्राप्तेरभावादुःखवशादत्यर्थंनिश्वासांमुच्छतीत्यर्थः यो
 तिदीर्घासोपानपरकृत्किमारोहसिसनिश्वासान्मुच्छति अत्रतुषिपरीतमित्या
 श्रयं तच्चरवध्यानास्वन्मयत्वप्राप्तेसत्यांष्यधिकरत्वाभावात्संगच्छतेत्व
 हर्मानलोयुज्यन्ते तस्मात्त्वत्सायुज्यंतस्यजातमित्यनुमीयतेइतिभावःअथ
 चयोयंध्यायतिसतन्मयोभवति योगप्रभावात्पृह्लादीजातोविधुसमथोसुर
 इतिविष्णुपुराणम् आरोहस्यत्सोपानमित्यन्तरः आप्येत्यत्राहासनासः
 तृतीयावस्थानेनानुभूयतइति ॥ १०६ ॥

हस्तस्ययन्मंत्रयतेरहस्त्वां तद्यत्कमात्रंयतेमुखं
 यत् । तद्वैरिपुष्पायुधमित्रचन्द्र सख्यौचित्तीसा
 खलुतन्मुखस्य ॥ ७ ॥

संकल्पमेवाह ॥ इदिति ॥ तस्यनलस्यहृदन्तःकरयंरहःएकान्तेयथां

न्मत्रयतेत्वानुद्दिश्यगुप्तं यद्भाषते नैर्मीप्राप्यतां प्रत्येवं वदिव्यामि आलिङ्गना
दिकदेहीतिगुप्तं विचारकरोति । मुखं नलमुखं कर्तुं तद्गुप्तं जापयं कर्म व्यक्तं यत
आमन्त्रयते भाषते । मुखस्य पादुताम्भानतादिगुणं दृष्ट्वा त्वासेव ध्यायतीति
व्यक्तं ज्ञायते इत्यर्थः । सातन्मुखस्य नलमुखस्य तद्द्वैरी नलवैरीपुण्यायुधः काम
स्तस्य मित्रं चंद्रस्तेन सह यत्सस्य मैत्रीतस्यौचित्ये खलु निश्चये उरुमेक्षायां वा ।
चंद्रतुल्यत्वात्कलमुखं चन्द्रमित्रं, नलः कामस्य शत्रुः पीडयमानत्वात्, चन्द्रो
पिसदनमित्रं तद्दृष्ट्वा करत्वात्, मित्रं च मित्रस्य कार्यं करोति नलो मंत्रलक्षणं श
क्तिप्रयुङ्क्ते । नलयवविधं मित्रं करोतीति नलशक्तं मदनस्याग्नेन दनमित्रेण क
थनीयं । नीतिज्ञाह्मिमित्रमित्रेणापिरिपुमन्त्रजेदं कुर्वन्ति, तच्च मित्रेण न
लमुखेन कृतमिति भावः ॥ मुखे नपाहुत्वादिगुणदर्शनादतिशयेन त्वद्विषयां
चिन्तां करोतीति स्पष्टं ज्ञायत इत्यर्थः । सप्तम्यर्थे रहो व्ययमित्यन्तरः । सन्नि
गुप्तभाषणे ॥ १०७ ॥

स्थितस्य रात्रावधि शय्याशय्यां मोहे मनस्तस्य निम
ज्जयन्ती ॥ आलिङ्गय याचुस्व तिलोचने सानिद्रा
धुनान त्वद्दुतेङ्गना वा ॥ ८ ॥

ऋममुहं ह्यलाघवायं नेकप्रयत्नेनैव चतुर्थापष्टीचावस्थामाह ॥ स्थितस्ये
ति ॥ रात्रौ शय्यामधिशय्याधिरुह्य स्थितस्य तस्य मनो मोहं वैचित्र्यं स्नेहविशे
षे च मोहो मदनयुक्तं तत्र वानिमज्जयन्ती तद्दृष्टं कुर्वती सती या आलिङ्गय या
निष्प्रायित्वा लोचने चुस्व तिलोचने सन्निद्रा भवति । अथ चलतावेष्टिताद्यालि
ङ्गनादीनिकृत्वायाने च चुस्वनं करोति सैवं विधानिद्रांगना वा त्वद्दुतेङ्गना विना
अधुना इदानीं न विद्यते । त्वद्विरहात्तस्य ननिद्रास्वप्नतिरेकेणैवं विधाङ्गनापि
नरोचतं इति भावः । श्लेषप्रयत्ने ननिद्राच्छेदविषयनिवृत्तिलाक्षणे अथ स्थेप्रो
क्ते । ऋमोहं ह्यनदोपायनेति ज्ञेयम् ॥ शय्यां अधिशेष्टितिकर्मत्वं, त्वत्
अन्यारादिति पञ्चमी ॥ १०८ ॥

स्मरणनिस्तक्षयवृषैव वाणैर्लावण्यशेषं कृशताम
नायि ॥ अन्नंगतामप्ययमाप्यमानः स्पर्द्धानसाहुं
विजहातितेन ॥ ९ ॥

पञ्चमीमाह ॥ स्मरेणेति ॥ सुनलः स्मरेणबाणौ निस्तल्पनिर्जिद्यलावययंसी
न्दर्यमेवशेषंयस्यास्तांश्रुशतां वृथैवानायिनीतः प्रापितः । लावययस्थितशरीरं
क्षीणं, यतः अनङ्गतामतिक्रशतामङ्गरहिततामदनत्वंनीयमानोप्ययंतेन
मदनेनसहस्यद्वासांभ्यंनत्यजति । रूपसाम्यात्कृद्देनकामेनातिक्रशत्वंनी
तः, ततश्चेदङ्गोनङ्गः नञ्समासईपदर्थेऽनुदराकन्येतिवत्, कृतेपिक्रशत्वे
सुतरां साम्यमेवामूदितिजावः ॥ अतएवलावययशेषानित्युक्तं तथैवेतिपा
ठेलावययशेषामेवक्रशतांतथानोयियथानंगताभाप्यमानोपितेन सहस्यद्वां
नत्यजतीति व्याख्या ॥ १०९ ॥

त्वत्प्रापकात्रस्यतिनैनसोवा त्वग्येषदास्येपिनृलु
उज्जतेयत् ॥ स्मरेणबाणैरतितक्षयतीक्ष्णै लूनः स्व
भावोपिक्रियान्किस्य ॥ १० ॥

सप्तमीमाह ॥ त्वदिति ॥ एषःनलः त्वांप्रापयतिदापयतीतित्वत्प्रापकंत
त्तस्मादेनसोपिपापादपि, राक्षसायुद्धहरणादित्यादिकलादिरूपान्त्रस्यति
नविजेति । यच्चत्वयिविषयेदास्येपिनलज्जतेततोहेतोः स्मरेणतीक्ष्णै बाणैः
अतितक्ष्यातिशयेनास्यशरीरंतनूकन्यक्रियान्स्वरूपः स्वभावोपिलूनःछि
न्नःकिमिति सहेतुकोत्प्रेक्षा । धर्मशीलत्वादयंसर्वदापातकाद्विभेति दास
त्वेचराजत्वाज्जजतेइत्यस्यस्वजावः सतुत्वप्राप्तिलोभेननट्टयते शरीरस्या
तिकार्ष्यात्स्वभावस्यापिकार्ष्यजातमित्यनुमीयतइत्यर्थः । त्रपानाशावस्यो
क्ता, त्वत्प्रापकादियादिनात्वदन्यविषयपरित्यागेन विषयनिवृत्तिरेवतास
यं वृत्त्यावर्ण्यतइति श्लोकांतोत्पर्यं ॥ अतितक्ष्येति स्वजावापगमेहेतुत्वार्थमुक्तं
नतुतनुतावस्थाप्रतिपादनार्थं, शरीरस्यातितक्ष्येस्वभावलूनत्वंसंभाव्यतइ
ति द्योतनार्थमितिशब्दतीक्ष्णशब्दप्रयोगौ । एनसःभीत्रार्थेतिपञ्चमी ॥ ११० ॥

स्मारंज्वरंधोरमपत्रपिघ्नोः सिद्धागदंकारचयेचि
कित्सौ ॥ निदानमौनादविशद्विशाला साङ्कामि
कीतस्यरुजेवलज्जा ॥ ११ ॥

पुनः त्रपानाशमेवाह ॥ यद्वाप्रथमतस्त्रपानाशं वक्ष्येतिमाह ॥ स्मार
मिति ॥ तस्यनलस्यविशालामहतीलज्जा सिद्धेचिकित्सासमर्थेअगदंकार

चयवैद्यसमूहेनिदानमौनात् आदिकारणस्याज्ञानात् अविश्रुतप्रविष्टा । किं
 जूतस्य अपत्र पध्मोः लज्जाशीलस्य । किंभूतेस्मारमदनजनितं चोरंदासुख
 चरं चिकित्सीप्रतिकुर्वाणे । केव सङ्क्रमणजनितासाङ्क्रामिकीसंसर्गज्ञानि
 तारुजेवरोगइव, क्षयादिव्याधिः क्षयिणंपरित्यज्ययथान्यंसंसर्गिणंप्रविशति
 तथा लज्जाशीलस्य नलस्य लज्जायाज्ज्वितव्यं, साचतंविहायवैद्यसमूहेदृश्यते
 कार्श्येनिदानाज्ञानात् अक्षिरोगोच्चरः कुष्ठं तथा पस्मारस्य च । सङ्भुक्त्या
 द्विसंबधात्सङ्क्रामन्तिनरान्तरनिविष्टैः पृष्टेनतेनलज्जाविहायनिदानंय
 दैवकथितंतदैवा स्मार्जिनं ज्ञातनित्युत्कालज्जितं । लज्जाशीलोपत्रपिष्णु
 रित्यमरः । चरनलोकेतिषष्ठीनिषेधाद्द्वितीया, अपत्रपिष्णोः अलंकञ्जि
 तिष्णु च्, अगदंरोगरहितं करोतीत्यगदंकारः, कर्मयणन्तेकारशब्देउत्तर
 पदेकारेसत्यागदस्येतिमुञ्, सांक्रामिकी आध्यात्मादित्वाद्ठ, क्यनुशति
 कादित्वादुज्जयपदवृद्धिः ॥ १११ ॥

विभेतिरुष्टासिकिलेत्यकस्मात्सुत्वांकिलापेतिहस
 त्यकाण्डे ॥ यान्तीमिवत्वामनुयात्यहेतीरुक्तरत्व
 यैवप्रतिवक्तिमोघं ॥ १२ ॥

अष्टमीनाह ॥ विज्ञेतीति ॥ सनलः हंभैमित्त्वरुष्टासिकुपितासिकिलेति
 संभाव्या कस्मात्त्वत्कीपेनविनैवविज्ञेति मयंप्राप्नोति । तथाकिलनिष्याजू
 तांत्वां आप्रामाप्तवानितिकृत्वाअकारण्डेऽममयस्वत्वत्प्राप्तिं विनैवसुखा
 तिशयाद्भ्रति । तथायांतीमिवगंढंतीमिवत्वां अनुलक्षीकृत्याहेतोःनि
 कारणंयाति । तथ त्वयाउक्तइवसम्भाषितइव आगच्छामित्वदादिष्टंम
 थापूर्वमेवकृतमित्यादिभोषजिष्कलप्रतिवक्तिप्रतिब्रचनददाति उन्मादाव
 स्या ॥ ११२ ॥

भवद्वियोगाच्छिदुरार्तिधारा यमस्त्रसुर्मुञ्जतिनिः

शरण्यः ॥ मूर्ध्नामयद्वीपमहः न्ध्यपङ्केहाहामहीभृद्
 टकुंजरोयम् ॥ १३ ॥

नवमीनाह ॥ भवदिति ॥ भवत्यावियोगेनविरहेणजनिताऽच्छिदुरासं
 ततायाअर्तिः पीडातस्याधाराप्रखालीपरंपरासैवयमस्त्रसायमुनातस्याः नू

छानियंमूर्धारूपयद्द्वीपञ्जलमध्यावकाशः तस्मिन्महान्ध्यलक्षणेनहाज्ञान
लक्षणाः पङ्कः कर्द्द्वंस्तस्मिन्निःशरयोरेरक्षितुरहितो, ऽयंनलः महीचूडदोरा
जम्भे भ्रुवकुञ्जरोहस्तीनिमज्जतिबुडति, हाहाखेदातिशयं । अन्योपि
कुञ्जरोहस्तिपकंविनानद्याद्वीपपकंबुडति, पङ्कमग्नोगजोनोद्वर्तुंशक्यते इ
ति मूर्द्धावस्था एवन्वावस्थासूचकाः श्लोकाः लिपिसित्यादयो यथायथमू
ह्याः । मवत्याविषोगइति सर्वनाम्नोवृत्तिमात्रइति पुंवत् । अच्चिदुरेति
विदिमिदीतिकुरश् ॥ ११३ ॥

सव्यापसव्यत्यजनाद्द्विरुक्तैः पञ्चपुवाणैः पृथंग
र्जितासु ॥ दशासुशेषाखलुतद्दृशाया तयानभःपु
ष्यनुकोरकेण ॥ १४ ॥

उक्तिविशेषेण दशमीभवस्थामाह ॥ सव्यंति ॥ सव्यापसव्यास्यांत्यजं
मोचजंतस्माद् द्विगुणैर्दृशंभिः पञ्चपुवाणैः कामवाणैः पृथक्प्रत्येकं अर्जि
तासुरचिदासु दशाखलुतप्रयासुमर्थे शेषाऽवशिष्टायातद्दृशामृतिलक्षणा
तयाकोरकेशकलिकयानभोगगन्तंखलुनिश्चितपुष्यतुपुत्पितंभवतु । सादशमी
दशाखपुष्यातुत्यासर्वथाभवतीत्यर्थः । एकैकेनमदनवाणेनान्येपां दशाव
स्थाभवति, अस्त्यनुवदशमीनेतितस्याअवसरः, अस्याः कोरकत्वमननुजू
तत्वात्, तवलाभश्चेन्नविष्यतितर्हि सापिदशाभविष्यति सामामृत्वत्प्राप्ति
रेवभवत्वितिभावः ॥ दशायाद्यशुभत्वानामग्रहगानर्हत्वाद्यत्तच्छब्दप्रयो
गः । द्विरुक्तशब्दोलक्षणायाद्विगुणपर्यायः, शेषशब्दः स्त्रीलिङ्गः अभिधेय
लिङ्गत्वात्, पुष्यविकसने आशिपिलोद् । चन्नूरागः प्रथमं चिह्नसंगतताथ
संकरणः ॥ निद्राह्नेदस्तनुनाविषयनिवृत्तिश्चपानाश १ आदीमूर्द्धानरश
चेतिदशावस्थाः ॥ ११४ ॥

त्वयिस्मराधेः सततास्मितेन प्रस्थापितो भूमिभृता
स्मितेन ॥ आगत्यभूतः सफलोभवत्या भात्रप्रती
त्यागुणलोभवत्याः ॥ १५ ॥

प्रकृतमाह, त्वयीति ॥ स्मराधेः कामजनितापीडातः सततं नियतमस्मितेन हा
स्यरहितेनतेनभूमिभृताराद्यात्वयिविषये अहंप्रस्थापितोस्मि । भैमीमदर्थत्व

यात्रिज्ञापनीयेत्यहमिहागत्यगुणेषुलीभवत्या अन्नुरागिण्याभवत्यास्तवमा
वप्रतीत्यां प्रेमपरिह्वानेनसफलं कृतकार्याभूतः जातः । नलसदृशोगुणीत्वंच
गुणानुरागिणीस्त्वयवतस्मिन्नुरक्तेतिज्ञात्वाकृतार्थोजातोस्मीतिभावः ॥ ११५ ॥

धन्यासिवैदर्भिंगुणैरुदारै ययासमाकृष्यतेनैषधो
पि ॥ इतःस्तुतिःकाखलुचंद्रिकायायदब्धिमप्युत्त
रलीकरोति ॥ ११६ ॥

धन्यासीति ॥ इवैदर्भिंगुणैर्मिसात्त्वधन्यादैवाधिकासि । ययात्वंयाउदारैर
तिरमणोवैगुणैः सैन्दर्यादिभिः कृत्वानैषधोपीरोदाहो नलोपिसमाकृष्यत
स्ववशीकृतः याइद्वृत्तंधीरंवशीकरोति तत्-पराकाधन्येत्यर्थः । दृष्टान्तेनधन्य
त्वंसमर्थपतेखलुपस्याश्चन्द्रिकायाइतःपराकात्तुतिरस्तियद्यागम्भीरसपिअ
ब्धिसमुद्रवत्तरलीकरोतिअतिशयेनचचलीकरोति, तद्वत्तद्वशीकरणमेवत्
वस्तुतिर्धन्याता अथचवैदर्भीकाव्यकारीतिःगुणैश्चेवादिभिरलङ्कारैः, अन्य
दपिविशालैर्दार्कैराकृष्यते ॥ ११६ ॥

नलेनभायाःशशिनानिशिव त्वयासभायान्तिशया
शशीव ॥ पुनःपुनस्तद्युगयुगिंधाता योग्यामुपा
स्तेनयुवांयुयुक्षुः ॥ ११७ ॥

नलेनेति ॥ इमैमित्थनलेनकृत्वाभायाःशोचस्व । केनकेव पूर्वोपशशिना
निशिव । सनलस्त्वयाकृत्वाभायातशोभतां । कयाकइव निशयाशशीव ।
उभयोःसमागमेवभावपिव्यतिभातामित्यर्थः । नुउग्रहते पुनः पुनःप्रति
मासंतद्युगचन्द्रनिशालकशंयुग्मंयुनक्तीतियुक्त्वंविधोविधाता ब्रह्मायुवां
उभावपियुगः शोचन्निष्कनसन्योग्याभ्यासंरुपास्तेकरोतिशिल्पीसमर्थ
वस्तुसंघट्टयितुमभ्यासकरोति, अन्यथाचन्द्रनिशयोः पुनःपुनर्योजनंव्यर्थ
स्यादित्यर्थं यतिःप्रमाणं स्वभ्यासमास्तेइतिपाठेअभ्याससमृच्चर्थसमृद्धाव
भावेचतुर्थ्याअनव्यधीभावः ॥ योग्याभ्यासार्कयोरितिबिम्बः ॥ ११७ ॥

स्तनद्वयेतन्विपरंतवैव पृथोयदिप्राप्तस्यसिनैषध
स्याअनन्यवैदग्ध्यविवर्द्धिनीनांपत्रावलीनारचना
समाप्तिम् ॥ ११८ ॥

स्तनद्वयइति ॥ हेतन्विकृशाङ्गिनैषधस्यनलस्यानल्पवहुतरवैदग्ध्यंकीश
लंतस्याविवर्द्धिनीनांज्ञापिकानांपत्रावलीनांपत्र वल्लीपङ्क्तीनांवलनारच
नासमाप्तिरिदिप्राप्स्यसि, (तिर्हिपरकेवलंपृथीविशालेतवैवस्तनद्वये अतिपी
नत्वात्नान्यस्यालकत्वात्अप्युशब्दोभाषितपुंसकः ॥ ११८ ॥

एकः सुधांशुर्नकथचनस्या तृप्तिक्षमस्त्वन्तयनद्व
यस्य ॥ त्वल्लोचनासेचनकस्तदस्तु नलास्यशीतद्यु
तिसद्वितीयः ॥ ११ ॥

एकइति । एकोऽसहायःसुधांशुश्चन्द्रोऽतिविशालस्यत्वन्तयनद्वयस्यकृ
शंचनकेनापि प्रकारेणनृप्तिक्षमःसंतर्पणसमर्थयतो नस्यान्नजवेत् । तत्त
तःकारणात्सचन्द्रो नलास्यलक्षणीयःशीतद्युतिश्चन्द्रस्तेनसद्वितीयः ससहा
यःसन्त्वल्लोचनयोस्तुवनेत्रयोरासेचनकोनिर्मेयादतृप्तिकारीअस्तु भवतुच
कोरतुत्यस्यत्वन्नद्वयस्यैकेनचन्द्रेण तृप्त्यभावात् चन्द्रद्वयेनैजवितर्ध्यंतत्र
चन्द्रसहकारीनलास्यचन्द्रोभवत्वित्यभिप्रायः तत्राप्राप्त्यर्थयत्नःकार्यइतिज्ञा
वः त्वदासेचनकंतृप्तेर्नास्त्यं तीयस्यदर्शनमित्यनरः ॥ ११९ ॥

अहोतपः कल्पतरुर्नलीय स्त्वत्पाणिजाग्रस्फुरदं
ङ्कुरश्रीः ॥ तद्भूयुगंयस्यखलुद्विपत्रीतवाधरोरज्य
तियत्कलंबः ॥ २० ॥

अहोइति ॥ यस्तइतियुग्मम् नलीयोनलसम्बन्धीतपोतरुः कल्पवृक्षाः
अहोआश्चर्यरूपः आश्चर्यरूपत्वमेवविशेषणैः प्रकटयति कीदृशःकल्पत
रुःत्वत्पाणिजाग्राणितवनखाप्राप्येव स्फुरन्तीप्रकाशमाना अङ्कुरश्रीरङ्कुरश्री
भायस्यखलुनिश्चये अङ्कुरानन्तरंत्वद्भूयुगमेवयस्य कल्पवृक्षस्यद्विपत्रीपत्र
द्वयी तवाधरओष्ठएवयस्यकलंबः मध्यमांकुरोनालमित्यर्थः रज्यतिआर
क्तीभवति प्रथमाङ्कुरापेक्षयामध्यमांकुरस्यतिरक्तत्वात् यस्तेकराभ्यांनवभू
तनः पल्लवयुक्तीविद्यन्ते मध्यमांकुरापेक्षया अतिरक्तत्वात्तवहस्तावेवपल्ल
वौजातौयस्तवस्मितेनकोरकितः कलिकायुक्तआस्तेपल्लवानंतरंकोरकाम
वन्ति स्मितस्यसितत्वात्कोरकत्वं कोरकापेक्षयाविकस्वराणांपुष्पाणांमृदु
त्वात् ॥ १२० ॥

यस्तेनवःपल्लवितःकराभ्यां स्मितेनयःकोरकित
स्तवास्ते ॥ अङ्गमदिम्नातवपुष्पितोय स्तनश्रिया
यःफलितस्तवैव ॥ २१ ॥

यइति ॥ यःतवअंगमदिम्नाशरीरमाह्वेनपुष्पितः पुष्पयुक्तोविभाति
अतिमृदूनितावांगानियस्यपुष्पस्थानेजातानि यस्तवैवस्तन श्रियाफलितः
फलयुक्तः तवस्तनावेवयस्यफलस्थानेजातौ अतीवाश्चर्यजनकोर्येनलीय
स्तपःकल्पदृष्टः एवंविधांत्वांप्राप्तुंतेनैवतपस्तप्तनान्येनेतिभावः अन्यस्य
तरोरेतेपदार्थाः क्रमेणभवन्तिएतस्यतुएककालमेवेति अहोशब्दश्चाश्चर्यं
द्योतयति कलम्बःसायकेनीपेनालेशाकेकलंब्यपीतिविश्वः नलीयःवा मा
नधेयस्येतिवृद्धसंज्ञायावृद्धाब्दः रज्यति कुबिरंजोरितिकर्मकर्तारिश्वनपर
स्मैपदे पल्लवितस्तारकितः ॥ १२१ ॥

युग्मम् ॥ कांसीकृतासीत्खलुमंडलीन्दोःसंसत्कर
श्मिप्रकरास्मरेण ॥ तुलाचनाराचलतानिजैवमि
थोनुरागस्यसमीकृतौवाम् ॥ २२ ॥ ^{रूपेण}

कांसीति ॥ खलुत्प्रेक्षे हेजैनिवांतवनलस्यचप्रियः परस्परंयोनुरागस्त
स्यसमीकृतौसमीकरणेनलस्यत्वयियावाननुरागस्तावानेवतवनले अनुराग
इति उभयोरनुरागस्यतुलनार्थंस्मरेणइन्दोश्चन्द्रस्य भवहलीकांसीकृता परि
मेयवस्तुधारणार्थंकांस्यपात्रमिवकृतासीत् किंभूताससक्ताः सन्वृद्धावः र
श्मिप्रकराः किरणप्रसूहाःखलुसन्हाश्चयस्याः सा निजैवस्वीयैवताराचल
त्राशाणवल्लीतुलाचतुलादण्डइवकर्ता कंसायपत्रधशेषायहितकसीयंतस्मै
हितमितिप्राकृताब्दः प्रत्यञ्जिकारःकांसीयपरशब्दयोरितितियञ्बस्यलुक् कां
स्यं अकांस्यंकांस्यंसंपन्नंकांसीकृतं चौक्यञ्चयोश्चेतिङ्लउत्तरस्यभ्रादेः पर
स्येतिचकांस्येतियकारमात्रस्यलोपः अवर्णस्यअस्यश्वावितिङ्त्वन्-कंसीकृतं
तिपाठे कंसोदैत्यांतरेपिच कांस्येचकांस्यपात्रेचेतिविश्वः किरणप्रप्रहौर
श्लीत्यमरः ॥ १२२ ॥

सत्त्वस्तुतस्वेदमधूत्यसांद्रे तत्पाणिपक्वेमदनोत्सवे
षु ॥ लघोत्पितात्वत्कुचपत्रलेखायन्निर्गतास्तंम

त्रिशन्तुभूयः ॥ २३ ॥

सत्वेति ॥ हेभैभिर्मदनोत्सवेयुनत्प्राणिपदनेनलहस्तकमलेपूर्वलग्नाः प
श्चादुत्थितास्त्वत्कुचयोः पत्रलेखापत्रावलयः तन्निर्गताः नलपाणिपदने
नैवलिखिताभूयस्तमेवपाणिपदत्रप्रविशन्तु किंभूतेपाणिपदने सत्वेनसत्त्व
भावेनश्रुतोजनितः स्वेदःधर्मादकंतल्लक्षणसंधूत्यस्रिक्यकन्तेजसान्द्रं निवि
डे इतोत्सववशात्पत्रावल्यामार्जंनंभवत्वित्यर्थः कारशोकार्यस्यलपयञ्चि
तइतिभावः संधूत्यथालिखितमेतीतिमधूत्यपदं-पदत्र-पुच्छिङ्गेपि ततः
तन्नितियुज्यते ॥ १२३ ॥

वंधाढ्यनानारतमल्लयुद्धप्रमोदितैः कोलिवनेमरुद्धिः
प्रसूनवृष्टिंपुनरुक्तमुक्तां प्रतीच्छतंभैमियुवां यु
वानौ ॥ २४ ॥

वंधाढ्येति ॥ हेभैमियुवानौतरुणौयुवांकोलिवनेक्रीडावनेमरुद्धिर्वायु
भिः पुनरुक्तंपुनपुनर्मुक्तंत्यक्तं प्रसूनवृष्टिंप्रतीच्छताङ्गुणहीत किंभूतेर्म
रुद्धिःवैधैःपङ्कजासनादिसुरतत्रधैराढ्यंविस्तृतंनानारतं अनेकप्रकारंरत
तदेवमल्लयुद्धन्तेनप्रमोदितैप्रकर्षेणपरिमलंप्रापितैः सम्भोगेनपुष्पेषुच्युते
पुपुनः पुनर्माचनंमङ्गलते अथच मल्लयुद्धदृष्टैदेवैर्मुक्तांपुष्पवृष्टिमल्लौगृ
ह्णीतः मरुतीपवनान्मरावित्यमरः युवतिश्चयुवाचपुमान् स्त्रियेत्येकशेषः
॥ १२४ ॥

अन्योन्यसंज्ञमत्रशादधुनाविभातांतस्यापितेपिम
नसीविकसद्विलासे ॥ स्रष्टुंपुनर्मनांसजस्यतनुप्र
वृत्तमादाविवद्व्यणुककृत्यरमाणयुग्मम् ॥ २५ ॥

अन्योन्येति ॥ अधुनाअन्योन्यसंज्ञमवशात्परस्परसंयोगवशात् विकस
नविलासोविक्रमाययोस्तेतस्यापि नलस्यापितेपितवापिमनसीपरमाणुयु
ग्मसिधविजातांशोभेतां ॥ किञ्चूतंपरमाणुयुग्मं मनसिजस्यकामस्यतनुंश
रीरंपनः स्रष्टुंप्रवृत्तं अतएवादीद्व्यणुककूरीतीतिद्व्यणुककृत् सक्रियाभ्या
द्वाभ्यापरमाणुभ्यांएकद्व्यणुककारभ्यंते एवंक्रमेणमहत्कार्यमोरभ्यतइति
सिद्धान्तः द्रव्यस्यकामस्यमनोजन्यत्वान्मनसिजत्वं - ततश्चतदुत्पत्यंमनो

द्वयेनद्वयशुक्लमारुह्यं तत्तुयेनकेनचिन्मनोद्वयेनकर्तुंनशक्यते यतादृशपर
स्वरानुरागस्यकुत्रचिदप्यभावात् तत्तच्चयमयोरेवमनोद्वयेनकर्तुंशक्यं नान्ये
नेतिभाषः युवयोःपरस्वरानुरागदसूत्राहुल्यात्कामः शरीरोस्यादितिभावः

॥ १२५ ॥

कामः कौसुमचापदुर्जयममुंजेतुंनृपत्वांधनुर्वह्नीम
ब्रणवंशजामधिगुणामासाध्यमाश्चत्यसौ ॥ ग्रीवा
लंकृतपटुसूलंतुतया पृष्टेकियल्लंबयाश्चाजिध्नुंकषरे
खयेवविलसत्सिदूरसौदर्यया ॥ २६ ॥

कामइति ॥ अस्मैकामः कौसुमेनचापेनदुर्जयंजेतुमशक्यं अमुंनृपंनल
ज्जेतुं अत्रयेतिद्वेषेवंशजातां अथचधुशादिजन्यब्रह्मरहितवेषुजाताश्च
धिगुणांअतिशयितसौन्दर्यादिगुणयुक्तां आरोपितसौवीर्यांकांत्वषांत्वन्नर्यां
धनुर्वह्नीधनुलंतां आसाद्यप्राप्यमाश्रयति अधुनानलज्जेव्यामीतितुष्य
ति किमूताधनुर्वह्नीधनुर्वहल्यानिवसताविद्यमानेनसिन्दूरेण सौन्दर्यलो
हितमायस्यातयाधनुः पृष्टजागेअथचपश्चाद्गागेकियल्लंबयाकियदीर्घया
प्रीवामध्यकण्ठश्चतस्याः अलङ्कृतिरलङ्कारभूतापटुसूत्रलतादीर्घेणपटुसूत्रे
येत्यर्थः तयाश्चाजिध्नुंशोभमानां कयेव कषरेखयेवपरीक्षारेखयेव कषण
धारयाधनुर्योग्यवेषुपरीक्षायांनिघृष्यमाणां सिन्दूरंचलतिचेत्तदापरिपाको
ज्ञेयः इतिथानुक्तप्रसिद्धिः कामस्यत्वांविनानलवशीकरणकारणंकिमपिन
विद्यतइत्यर्थः आजिध्नुंभुवश्चेतिचकारादिष्णु ॥ १२६ ॥

त्वद्गुणवलिमौक्तिकानिगुलिकास्ते राजहंसंवि
मोर्वह्निविद्धिमनोभुवः स्वमपितामंजुधनुर्वह्नीमूरी
यन्नित्यांकृतिनासलालिततमज्याभुज्यमंजुलसन्ना
भीमध्यविलाटविलासमखिलरोमालिरालंघते २७

त्वरिति ॥ हेमैमित्वांविभीर्ननोभुवः कामस्यत्वद्गुणवलेत्स्वद्गुणविशेष
पङ्क्तौर्भौक्तिकान्येवगुलिकाः सूक्ष्मासूक्ष्मालाङ्घ्रिद्विजापीहि तथातरांज
हंसंनृपनेतुंनलम्बेयं अथचतंनलसेवराजहंसस्यपक्षिविशेषंकामस्यवे
ध्यलक्ष्यंविद्धि तथास्वमात्मानमपितांवल्यभाणगुणयुक्तांमज्जुंनोक्षांघ

नुमंङ्करीधनुर्लतांजाकीहि तवरोभावतिः रोमराजिःयस्याः धनुर्लतायाः
 नित्यंसर्वदाञ्जुनिवासोमध्यवसतिस्त्वयालासितया अतिगयेननतिंताशो
 मनानान्यान्नीर्वातयामुज्यमानंसेव्यमानं भुज्यमानमनुज्यमानंवाऽखिलं
 विलासन्नापनध्यवर्तेशोन्नमानमौर्व्याः सम्पूर्णालीलामालम्बते अङ्गी
 करोति रोमराजिरेवमौर्व्याः स्थानेजातेत्यर्थः किञ्चतारोमालिःससन्ती
 नाप्येवमध्यविलयस्याः साङ्गुलिकाधारणद्धिद्रस्थानेनाजिरेवजातेत्यर्थः गु
 लिकाधनुरितनाम त्वद्गुणैःशस्त्रेणनतः कामस्यज्योनान्येनेनिभावः
 धनुर्मौर्वीमध्येगुलिकारोपणस्थानेदिलम्भवति तदञ्जनाभिरेव रोमालि
 मौर्वी अङ्गुयद्विधेनुः राजहंसोवेध्पद्वत्यर्थः विमुस्तगुलिकाधनुः क्रीडांका
 रोति हारभेदायद्विभेदागुच्छगुच्छाङ्गोस्तनाइत्यमरः राजहंसानृपभेटका
 दम्बकलहंसवोरिति विश्वः ॥ १२७ ॥

पुष्पेषु श्रकरेपुतेशरुचयंस्वभाल मूलेधनुरीद्रेचल-
 पिताज्जतस्तनमनुध्राष्ट्रचयाश्रुक्षिपे ॥ निर्वंधा
 श्रयदाश्रमंसावतनुस्त्वांतज्जयायाधुना पत्रालि
 स्त्वदुरोजशैलनिलयातत्यर्णशालायते ॥ २८ ॥

पुष्पेषुरिति ॥ तेनल्लेनचैन्दर्यादिनागुणेनजितोऽतयवनिर्विद्यैरा
 न्यंप्राप्ययः पुष्पेषुःकासःस्ती तवचिकुरेपुकेशपाशेषुपुष्पेषुत्वात्स्वंगरुचयं
 वाससनुहंघिषिपेत्यक्तवान् तवभालमूलैललाटमूलैश्चस्थानेस्वंधनुस्यक्त
 वान् रौद्रंरुद्रसम्यन्धिनिदासुखेचक्रूपि धनुश्चाष्ट्रं तृतीयनेत्रलक्षणैर्जज
 पात्रेस्त्रीयान्तनुंघिषिपेक्षितवान् सकामोधुनावितनुः शरीररहितोऽथ
 चविशेषेणरुद्रःसन्तज्जयायतंनलज्जेतुंत्त्रानेवाश्रमं श्राभ्रयत् तद्यातवउरी
 औस्तनावेवशैलीतावेवनिनयः स्थानुयस्याः सातत्राद्यमानापत्रानिः प
 त्रवद्वीपंक्तिस्तस्यकामस्यपुंशःलेवाचरतिजवति मैत्रीकेशपाशुपुष्पाणां
 कामजनकत्वात् कामवास्तुत्वंधुवोरपिकानजनकत्वाद्दुनुष्टंस्तनपर्वतमिल
 यपत्रधल्लीनामपितज्जनकत्वात्गृहत्वं त्वयैवशस्त्रेकानेनसज्जतव्योनान्यत्
 क्षिप्वित्ज्जणयतिस्त्वदाश्रयेणमदनन्तंयिडयतीत्यर्थः श्रन्यापिजितः श
 खादित्यत्काश्रुजेतुंपर्वतेपर्वतेशालानचिटावतपस्यति धनुश्चाद्रुसम्यर्थे
 सादृश्येवाक्यमीभावः क्षिपेःस्वरितत्वात् ॥ १२८ ॥

नंप्रापतंसज्वलदसमशरिषुस्पृष्टिपुष्पिर्मौले ३३॥

सरसीति ॥ सहस्रः यश्चरसिन्पंपूर्वं अपश्यत्तस्यसरसस्तीरंभजरेत
स्य अशोकानोकहस्य अशोकवृक्षस्यउपमूलंमूलसमीपेतेनलप्राप किंभूतं
स्मरतरलंमंदजनितपीडयाषण्डलं तथाकिसलयानामप्रपल्लवानान्दलानि
कीमलाङ्कुरास्तीपान्तल्यंशय्यातस्यामपिस्त्राग्निंस्तानशीलं किंभूतस्यव
लन्तादैदीप्यमाना असमशरिष्वधः कामवाशास्तैः सहस्यर्हेते एवं शीलानि
पुष्पाश्रितेषाम्बुद्धिः समृद्धिः तद्युक्तोमीलिरप्रभागीयस्य विरहव्यथयाहंसं
प्रतीक्षमाद्यस्तत्रैवस्थितोयेत्रपूर्वं हंसेनद्रुष्टः अशोकपुष्पाद्यं रक्तत्वाण्वल
रकामवाणतुल्यत्वम् ॥ १३३ ॥

परवतिदमयन्तित्वां नकिंचिद्वदामिममतमुपनद्रुकिं
मामाहसाशंसहस । इतिवदति नलेसौतच्छासो
पनमः प्रियमनुसुकृतांहिस्वरपृहायाविलम्बः ॥ ३४ ॥

परवतीति ॥ नलेउन्मादवशात् इति वदति सति असौहंसः उपनमः स
मीपनागतः सन्तद्भीमोन्तान्तसर्वशंसकथयतिस्म इतीतिकिंचित्प्र
त्यक्षीकृताज्ञेनीप्रत्याह एवहमसपि हेपरवतिपित्राद्यधीनत्वात्प्रतत्रेद
मयति अहत्वांप्रति अद्यापिनागच्छतीत्यादि किंचिदपिनवदामिस्वातं
व्याभावात् हेहंसत्वंद्रुतंशीप्रमुपनमसंसमीपनागच्छ साज्ञेनीमानुसंशयकि
माहाव्रवी तश्चसकृद्ययेतिवाक्यार्थः । कर्मतद्बचनानंतरमेवअपंगत्वात्कथं
कथितवानित्याज्ञं क्वह प्रियमिति हियस्मात्सुकृतांधार्मिकाणांप्रियंस्वा
भीष्टमनुलक्षणीकृत्यस्वरपृहायांएवविलम्बः चत्वन्वस्य यदैवतेषांभ्रस्तुप्राप्ति
मिच्छामवतित्तदैवपुण्यवशात् प्राप्तवन्तीतिभावः क्वंपृहायाइतिक्वचित्
१पृहायाविलम्बः क्वेतियांजनीयम् सुकृतांपुण्यकर्म पापमन्त्रपुण्येषुकृज्ज
तिक्लिप् आहेतिविभक्तिप्रतिरूपकमव्ययम् भूतार्थं ॥ १३४ ॥

कथितमपिनरेन्द्रेः सशयामासहंसंकिमितिमिति
किपृच्छन्भाषितंसप्रियायाः ॥ अधिगतमपिसांद्रा
नंदमाध्वकमंतः स्वयमपिशतकृत्वस्तुतथान्वाचच
क्षे ॥ ३५ ॥

कथितमपीति ॥ सनरैर्द्वौनलः हंसेनकथितमप्रिप्रियायाः भैम्याः भाषि
 तं वचनकमिति २ कीदृक् २ इत्येवं आदरातिशयेनहं संपृच्छन् पुनरपि
 हं संप्रापयामासवाद्यतिस्म अथअनन्तरं सान्द्रोनिविहः आनन्दएवमा
 ध्वीकंमधुतेनमहोहृष्टःश्न अधिगतंज्ञातार्थतद्भैमीभाषितंस्वयमपिशतकृ
 त्वः अनेकवारहं सेनयथोक्तं तथैवेदृक्जैम्योक्तमीदृग्भैम्योक्तमिति शिरः क
 म्पाद्यभिनयेनान्वाचचक्षे अनूदितवान् अत्यादृतस्येयंजातिः नद्यविशेष
 श्लोक्तमपिपुनर्वाद्यति स्वयमपिपुनर्बद्धतिसधुनाध्वीकमद्ययोरित्यमरः
 नार्द्धीकमितिपाठे मृद्धीकायाद्राक्षायविकारोमार्द्धीकं रासे शब्दकर्मत्वाद्
 यौकर्तुंयन्तेकर्मसंज्ञा शतवाराच्छतकृत्वः संख्यायाः क्रियाभ्यावृत्तिगणन
 इति कृत्वसुच ॥ १३५ ॥

श्रीहयंकविराज राजिमुकुटालंकारहीरजिपुबेस्सु
 तंश्रीहीरस्सुतेन्द्रियचयमामल्लदेवीचयं ततीयीक
 यामितोयमगमत्तस्यप्रणत्रन्धे ॥ महाकाव्यं चारु
 गिनैषधीयचरिते सर्गोत्रिसर्गोचलः ॥

श्रीहर्षमिति ॥ तार्क्षीयाकेतिद्वैतीयीकवत् ॥ इति श्रीवेदकरोपनामक
 श्रीनन्नरसिंह पंडितात्मजनारायणकृतेनैषधीयप्रकाशोत्ततीयः सर्गः ॥३॥

अथ नलस्य गुणं गुणमात्मभूः सुरमितस्य य
 शःकुसुमंधनुः ॥ श्रुतिपथोपगतंसुमनस्तयातमि
 षुमाशु विधाय जिगाय ताम् ॥ १ ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ अथेति । अथहं सगमनानन्तरमात्मभूः कामःश्रुति
 पथेकर्णभार्गोपगतं प्राप्तमपकथितंनतयानलस्य सौन्दर्यादिःगुणंगुणंनौर्षी
 विधायकृत्वातथाकर्णितसुरभिख्यातसुगन्धितस्ययशःलाक्षणकुसुमधनु ।
 विधाय तथाश्रुतिपथोपगतंश्रुतभाकर्णकृष्टं वतमेवनलंसुमनस्तयामनीपि
 तयाकुसुमत्वेनचइपुत्राणंविधाय आश्रुताभैर्भीजिगायजितयान् अन्य
 स्यान्वच सररादिषुत्येन संभाव्यते । हं स मुखान्तंश्रुत्वांश्रुटितिकामपीडा

सहिताजातेतिभावः । जलेतदनुरागंपोषार्थं विप्रलम्भवशंनमनेनमर्गेण क्रियते । निर्वेदादयोविभावाध्यालस्यादयश्चविप्रलम्भशृंगारपोषार्थंयथायथ मूहनीयाः । सुगन्धेचमनोहोचसूरभीति विध्वः । जिगायसत्लिटोर्जेरि तिक्रुत्वम् ॥ १ ॥

यदतनुज्वरभाक्ननुते स्म साप्रियकथासरसीरस
मज्जनम् ॥ सपद्वितस्य चिरान्तरतापिनी परि
णतिर्विषमा समपद्यत ॥ २ ॥

यदिति । यद्यस्मादतनुज्वरभाक्कामजनितसन्तापभाक्साज्ञैनी प्रिय कथानलगोष्ठप्रसन्नवशासरसीतस्थोः विप्रलम्भाख्य शृङ्गाररूपेरेवेनमज्जनं तन्म्यारसेनप्रोत्यामज्जनं वासादरसाकर्णनमित्यर्थः । तनुतेस्मचकार । तस्ययमज्जनस्यसपदिपरिणतिःपरिपाको विषमादुःसहासप्रद्यतज्ञाता । चिरंचिरभालमान्तरंननस्तापयति एवंशीलानलंगुणाकर्णनेनकामपीडाशन्त्यर्थेत्कथयाविरहपीडानाशोभिविद्यतीति बुद्ध्यासादरं तथास्माकर्णं तायांप्रत्युततस्याचद्वीपकृत्वात्तस्याः पूर्वापेक्षयाऽतितृप्तासाकथाविरुद्धार्थजनिकाजातेतिभावः । योपिष्वरीसरोजलस्नानकरोतितस्यविषमाख्यो ष्वरीभवतिष्वरिणस्तदास्नानमपिविषमजनकं भवतिसरसीस्नानंतुष्टुरामितिसरसीपदं ॥ २ ॥

ध्रुवमधीतवती यमंधीरतां दयितदूतपततंतवेग
तः ॥ स्थितिविरोधकरीं ह्यणुकोदरी तदुदितः स
हि योयदनन्तरः ॥ ३ ॥

ध्रुवमिति । ह्यणुकोदरी अतिक्रोधोदरीइयंज्ञैनीदयितस्यनलस्यदूतो हंसस्तस्यपतद्ग्रां पक्षाभ्यांगतोयोवेगस्तस्माद्दयितदूतस्यपततोः पक्षयोर्गतेगमनेयोवेगस्तस्माद्वापक्षाभ्यांगतंगमनंयस्यसंपक्षीदयितदूतश्चासौपतद्ग्रां तितस्यवेगस्तस्मात्सकाशास्थितिः स्त्रीमर्यादातस्याविरोधकरीविरोधिनीमधीरतां धैर्यांजायतेत्यंवाधीतवतीपठितवती स्त्रीचकारध्रुवमुत्प्रेषाद्यप्यनेन्यायप्रमाणयतिहियस्यात्थोयस्मादनन्तरयव्यवहितः सतदुदितस्तस्मादेवोत्पद्यते । यदनन्तरमेवयदुश्यतेतत्तस्यकारणमितिगीत

नः । तस्मिन्संगतमात्रयवतस्या १ अधीरताजातेतितस्मादेवाधीनेनि
सहेतुकोत्प्रेक्षा । वेगतआस्थतोपयोगइत्यपादानत्वम् । विरोधकरींहेतौ
टः ॥ ३ ॥

अतितमां समपादि जडाशयं स्मितलवस्मरणेपि
तदाननम् ॥ अजनि षड्गुरपाङ्गनिजोङ्गणभूमि
कणेपि तदीक्षणखञ्जनः ॥ ४ ॥

अतीति । भैमीमुखंस्मितलवस्यहास्यलेशस्यस्मरणविषयेपि अतितरां
जडाभिप्रायंयमपादिजातं ॥ विरहपीडयास्मितलेशमपिनाकार्पीत्स्मितं
नाकरोदित्यत्रकिंवाच्यं तदीक्षणं, खञ्जनस्तस्यानयनरूपः खञ्जरीटोऽप्राङ्गे
नेत्रप्रान्तलक्षणेनिजाङ्गणोत्रमिकणोपिष्विलसुगमजलेत्तोपिपाङ्कः खञ्जोऽज
निजातः । अन्योपिनिजाङ्गणोसुखेनप्रसतितथापन्थङ्गनेत्रमतिअयंयुत
त्राप्यसमर्थोभूत्खञ्जयति अन्यान्विलोकनमात्रेणषड्गुणकरोतिसुखीगमने
षिप्रदुर्जातइत्याद्ययं । विरहपीडयाकटाक्षावलोकनमपिविसस्मार ।
अतितमांस्वार्थतमप्यु । समपादिकर्तारिचिण् अङ्गनश्वस्वमपपाठः । अजि
रत्वङ्गनंतदस्यारकामिन्यामङ्गनामतेइतिविद्युः ॥ ४ ॥ --

किमु तदन्तरुभौ भिपजौ दिवः स्मरनलौ विश
तःस्म विगाहितुम् ॥ तदभिकेन चिकित्सितुमा
शु तां मखभुजाभधिपेनानियोजितौ ॥ ५ ॥

किम्विति । स्मरनलौतदन्तस्तस्याअन्तर्हृदयंविगाहितुमालोडयितुंवि
शतःस्मप्रविष्टौ । उत्प्रेक्षते । तदभिकेनतस्याऽभैम्याःकामुक्तेनमखभुजादे
वानामधिपेनेन्द्रेण आशुशीघ्रंतांभैमीचिकित्सितुंनिरोगांकरुंजरिरस्थि
तिंविचारयितुंचनियोजितौ आङ्गहोत्रभीदिवोजिपनीस्वर्वद्यौ आश्विने
यौकिमु । नलोनलधिपयोमदनश्वभैम्यन्तःकरणेअधितिष्टतः स्मंतिप्रा
वः । अनुज्ञाजिकेत्यभिकशब्दःसाधुः । नियोजितौचौरादिकाद्युजेक्तः ५

कुसुमचापजतापसमाकुलं कमलकोमलमैक्षत त
न्मुखम् ॥ अहरहर्वहुदभ्यधिकाधिकां रविरुचि
ग्लपितस्य विधोर्विधाम् ॥ ६ ॥

श्लोकप्रश्नकेनतापमाह ॥ कुसुमेति । तन्मु खरविरुचाग्लपितस्यविधो
 श्चन्द्रस्यअहरहः प्रत्यहमन्यधिकाधिकापूर्वदिनापेक्षयापरिदिनेमहतींवि
 धांअत्रस्यांवहतप्रेक्षान द्रष्टंसखीजनेनेत्यर्थः । किंनूतंकुसुमचापजःकान
 जस्तापोष्वरस्तेनसुभाकुलंस्लानमित्यर्थः ॥ यतःकमलवत्कौमलांसुकुमारं
 विरहव्यथयासूर्यकिरणस्लानंचन्द्रसदृशातमितिभावः । अहरहर्षीप्ता
 यांद्विवचनम् । याअत्यन्तसंयोगेद्वितीया अन्यधिकाअधिकासहती
 यस्मादधिकमितिज्ञापकारपञ्चमीतियोगविज्ञागात्समासः ॥ ६ ॥

तरुणतातरणिद्युतिनिर्मि तरुद्विमत्कुचम्भयुगंत
 दाद्यनलसंगतितापमुपैतुनीकुसुक्रचापकुलालवि
 लासजम् ॥ ७ ॥

तरुणेति ॥ तस्याःकुचावैवकुम्भयुगंतदातस्मिन्समयेऽनलसंगत्यानलाप्रा
 प्यभावेनअथचवन्निहसगत्यातापंतणजनितष्वरनौष्यंघनो पैतुनप्राप्नोतु ।
 अपितुकिंनूतंकुसुमचापःकानःसएवकुलालः कुम्भकारस्तस्यविलासःक्रीडा
 तथाजातंविरचितं तथाप्रशान्तत्वात्तरुणतातारुण्यंतद्वंक्षणायातरणिद्युत्या
 सूर्यदीप्त्यानिर्मितः कृतोद्रुदिनादाढ्यं यस्यकुलासांपिघटंकृत्वाआतपेशुक्तं
 कृत्वाअनौप्रक्षिपति विलासजमितिपापविशेषांवा द्रुद्विमद्वत्यत्रवर्णदृ
 ष्टादिभ्यः ष्यञ्चतीमनिविरञ्चतइतिरः ॥ ७ ॥

शुधृत युद्विरहोष्मणि मज्जितं मनसिजेनतदूह
 युगं तदा ॥ स्पृशति तत्कदन कदलीतरुयदि म
 रुज्जत्रलदूषरदूषितः ॥ ८ ॥

अधृतेति ॥ तदातस्मिन्समयेमनसिजेनकामेनविरहोष्मणिआधिजनि
 तेदाहेनवजितंततदूहयुगमधृतजीवशेषमतिष्ठत् । कदलीतरुस्तत्कदनं
 तस्योरुयुग्मस्यकदनसाम्यसवस्थांवातर्हिस्पृशति प्राप्नोतितदूरुयुगसमानः
 स्यात् यदिसकदलीतरुर्नरौधन्वदेशेज्वलद्गन्धिदग्धजखरंवारमृत्तिकास्थ
 लंतेनदूषितः पीडितःस्यादतिसृदो.कदलीतरुो वन्धिदग्धेज्वलरेयदिस्यि
 तिःस्यात्तर्हितदूरुयुगदुःखंकदलीतरुणाप्यनुभूयते तदूरुयुगमदितरांतं
 समजूदितिज्ञावः मनसिजेतिसप्तम्यांजनेडैः । हलदन्तादिति सप्तम्या
 अलुक् । स्पृशतीतिकालसामीप्येत् । स्यादूषं.वारमृत्तिकाअस्त्यर्थं

उषसुषिमुक्तितरः । अघृतघृणवस्थाने ॥ ८ ॥

स्मरशराहतिनिर्मितसंज्वरं करयुगं हसतिस्मद
मस्वसुः ॥ अनपिधानपतत्तपनातपंतपनपीतस
रःसरसीरुडम् ॥ ९ ॥

स्मरेति । दमस्वसुभैम्याः करयुगं स्मरशरैराहतिर्हृन्नंतयानिर्मितः कृतः
सज्वरः संतापोयस्यस्यं भूतंसत् तपेनग्रीष्मेनपीतं सरस्तस्मिन्विद्यमानंस
रीरुहं कमलं हसतिस्मत्तुल्यं जातमित्यर्थः । किंभूतं कमलमनपिधानो
निष्प्रतिबन्धः पतन्तपनातपःसूर्यतापोयस्मिन् ग्रीष्मसंबन्धिकमलवदति
तरंसंतापोनुभूयतइत्यर्थः ॥ ९ ॥

मदनतापभरेण विदीर्यन्ती यदुदपादि हृदादम
नस्वसुः ॥ निविडपीलकुचद्वययन्त्रणो तमपरा
धमघात्प्रतिवृध्नती ॥ १० ॥

मदनेति । दमनस्वसुर्हृदाहृदयेनमदनतापभरेणमदनजनितज्वरबाहु
ल्यं नकृत्वा विदीर्यंस्फुटित्वायन्नदुदपादि उत्पत्तिं निविडं निरन्तरं पीनपीव
रंकुचद्वयंतेनकृतायन्त्रणाबन्धनप्रतिबध्नतीसतीतृविदीर्यानुत्यतनलक्षणम
पराधमघाद्घात विरहसन्तापमयाभैभीहृदयंविदीर्यन्तुकामजातमपि
स्तनद्वयेनतमपराधंसोपिरक्षितुमन्यथागतमेवस्यात् । स्तनद्वयस्यायमपरा
धोमनुहृदयस्य अथचतमपराधमघात्पीतवती उत्पतनशीलस्यवच्छादेः
पाषाणादिनाकृतायन्त्रणाप्रतिबध्नतीकरोति पूर्वनिपातमियापूर्वपीनशब्द
स्योत्तरेणसमासंकत्वानिविडपदेनसमासःकर्तव्यः । अघाद्घाज्घेदोरपि
लुङ्गिगातिस्येतिचिचोलुक्किरूपम् ॥ १० ॥

निविशते यदि शूकशिखा पदे सृजति सा कि
यतीमपि नव्यथाम् ॥ मृदुतनोर्वितनोतुकथ न्
तामत्रनिभृत्तु निविश्य हृदि स्थितः ॥ ११ ॥

चिन्तामाह । निविशतइति । शुकोस्त्रीसूक्ततीक्ष्णाप्रोशूकशिखापान्य
कण्टकाग्रमात्रपदेचरखेयादिनिविशतेप्रविशतिसाशूकशिखाकियतीमिवव्य
थांपीडानंसृजतिकरोति अपितुमहतींपीडानकरोति । अतःकारणान्मृदु

तनोरतिसुकुमार्या० जैम्याद्दिनिविश्यप्रविश्यस्थित अथनिजृत्यर्वतो
नलक्षतुपुनस्तां व्यथां कथं न वितनीतु करोतु किंतु करोत्वे वनलक्षुतस्या । इ
दयंप्रविश्यस्थितः परतयानप्राप्तोर्षतस्तं सर्वदा चिन्तयन्त्यास्तस्याज्जुयसीव्य
थाजातेति जावः । इवशब्दोवाक्यालङ्कारे । निविशति । नैर्विशदति
तद् ॥ ११ ॥

मनसि सन्तमित्र प्रियमीक्षितुं नयनयोः स्पृहयां
तरुपेतयोः । ग्रहणशक्तिरभूदिदमीयथोरपि न स
न्मुखवास्तुनिघस्तनि ॥ १२ ॥ - उक्तम् ।

चिन्तयाविषयान्तराग्रहणमाह ॥ मनसीति ॥ इदमीययोरेतंदीययो
र्नयनयोः सन्मुखे अग्रवस्तुस्थानं यस्यैव जूते पुरोवर्तिन्यपि वस्तुनिघटादी
ग्रहणशक्तिं ज्ञानसामर्थ्यं चाज्जुत् कथञ्जुतयोर्न मनसिसन्तं स्थितं प्रियं न लमी
क्षितुमपि वस्तुस्पृहयेव अन्तर्हृदयमिदं शत्वचरुपेतयोः प्रविष्टयोः विरह
व्यथयानेत्रयोर्निघदेशत्वेन निःसहत्वात्पुनः स्थितमपि वस्तुताभ्यांगृहीतुं न
शक्यते । तत्रान्तरङ्गत्वे प्रियालीकनवाब्ध्या कारणात्वेनोत्प्रेक्षा । इदमी
ययो त्यदादित्वाद्दृष्टाच्छः ॥ १२ ॥

हृदं दमस्वसुगश्रुपरिमुते प्रतिफलद्विरहात्तमुखा
नतः ॥ हृदयं भाजमराजित चुम्बितुं नलमुपेत्यक्र
लागमि तन्मुखम् ॥ १३ ॥ उक्तम् ।

चिन्तानुप्रासरोदनं मुखानतिष्वाह ॥ इदीति ॥ विरहेणाज्ञास्वीकृतानु
खानतिर्मुखनक्षतायया तस्यादमस्वसुजैम्या अश्रुपरिमुते वाग्प्रवाहपरि
पूर्णे हृदिवक्षसि प्रतिफलत प्रतिबिम्बितं तद्भादृगानं मुखं कर्तुं हृदयमथव
तिं न न लं चुम्बितुमुपेत्य स भीषणत्वाद्दृन्मध्यादागमि किल आगमिष्यदिव
अराजतशुभ्रजे उपेत्य चुम्बितुमागमि इति वा विरहवशान्मुखं न संजातं अ
श्रुचनिर्गतमित्यर्थः । विरहेणाज्ञायामुखानतिस्तस्याहती प्रतिफलादि
तिवा । आगमिभपियतिगम्यादयइति साधुः ॥ १३ ॥

सुहृदमग्निमुदं चयितुं स्मरं मनसि गंधत्रहेन मृगीदृ
शः ॥ अकलिनिश्चासितेन विनिर्गमानुमितमिन्हू

तवेशनमादिता ॥ १४ ॥

षिन्तानुभावनिश्चासमाह । सुदृढमिति ॥ मृगीदृशोऽन्याः निःश्वसि
तेनतिश्चासलक्षणेनगन्धवहं नमलयामिलेनमनसिचिद्यमानमुद्दं स्वरंस्व
रलक्षयामग्निमुद्भव्यितुमुत्तेजयितुंविनिर्गमेननिः सरणेनानुमितमनुमान
ज्ञानविषयीकृतनिर्गुह्यतवेशनंयस्यसचासौभायीचतस्य भावस्तज्ञास्यश्रुक्ति
श्रुतीकृताश्रयस्तैत्यर्थः । विरहान्निश्चासवायुर्वह्निर्निःसरतिवह्निः स
रणश्चातः प्रवेशनंविनानुपपद्यमानंतमनुमापयति वायुनास्वमित्रस्यस्व
शःनेर्वह्नंनार्थंमन्तः प्रवेशकृतइतिलुप्तोत्प्रेक्षावाह्येनवायुनान्तः प्रविश्य
निश्चासंरूपेशवह्निर्निर्गतमिवेत्यर्थः । विरहवशाद्भ्रूजनिशश्चासेतिभावः ।
अन्योपिमायीदुर्गमव्येस्थितस्यमित्रस्यवह्निर्निर्गमनार्थंमुसंप्रविशतिनिर्गम
नानन्तरंघतस्यगुप्तप्रवेशोदुर्गस्थैरनुमीयते पट्टिनीत्वान्निश्चासस्यगन्धवह
त्वम् । व्रीह्यादित्वान्मायी ॥ १४ ॥

1855 ✓ विरहपाण्डिमरागतमोमञ्जीशितिमतद्विजपीति
मवर्णकौ ॥ दशदिःशःखलुतदृढगकल्पयत्त्रिपि क
रीनलरूपकचित्रिताः ॥ १५ ॥

विरहेति । तदृक् जैमीदृष्टिलक्षणाक्षिपिकरीचित्रकारिणीविरहंशज
निता पाण्डिमापाण्डुत्वंतथारागोलोहितिमाचतसोमूर्च्छांतल्लक्षणाप्रपीत
स्या शितिमाकृष्णतासप्रद्विद्वोनिजखीयः पीतिमागौरत्वंलद्रूपैवर्णैः रु
त्वाखलुत्रप्यर्थः दशापिदिशःनलरूपकैर्नलप्रतिच्छन्दकै शित्रिताश्चित्रक
पात्रकल्पयत् पाण्डिमातुःखलुवप्रकटः । अन्यत्रतुपीतिमासचासीनिज
इति विग्रहः । निषोदृत्संघन्धीतस्याः नैम्या सहजोयःपीतिनेतिवाविर
हवशात्पाण्डिमादयोवर्णाजाताउन्मःद्ववशाद्दृशम्वपिदिह्नुनलमेवा पश्य
दितिभावः । खलुइवार्थावा । क्षिपिकरीवेत्युत्प्रेक्षा । क्षिपिकरीदिवावि
जेतिटः, टित्वान्दीप् ॥ १५ ॥

स्मरकृतां हृदयस्य मुहुर्दशां बहु तदन्त्रि निश्च
सितानिलःव्यधित वाससि कम्पमदःश्रितेत्रसति
कःसतिनाश्रयवाधने ॥ १६ ॥

स्मरकृतानिति । निश्चिन्तानिलः व्यासवायुर्भेष्याद्दृश्यस्यस्मरकृतां दशां
पीडां सुहृद्वदति शयेन सखीजनस्यपुरस्ताद्दन्निवकथयन्निव अदोद्दृश्यं
अति आश्रितेवाससिकम्पव्यथितचकारविरहवशात्निश्चासानां बाहुल्यात्
स्याद्दृश्यं चकम्पे । तत्कम्पवशाद्दृक्कमपि चकम्पइत्यर्थः । उचितमेतत् ।
आश्रयस्य बाधने पीडायां सत्यानाश्रितः कोन विज्ञेति अपि नु सर्वापि विज्ञे
त्येवकम्पितद्दृश्याश्रितस्य वृत्त्यापिकम्पोयुक्तः । वदन्नितिवदितुमिति
हेतीशता । याविचारं बहुवदति स अथरादिकम्पं करोति ॥ १६ ॥

करपदाननलोचननामभिः शतदलैः सुतनां विरह
उत्तरे ॥ रविमहो बहुपीतचरंचिरादनिशतापमि
षादुदसृज्यत ॥ १७ ॥

उत्तमन्तल्लवरेमाह ॥ करपदेत्यादि । सुतनोर्जैम्याविरहउत्तरेवियोग
जनिते उत्तरे करपदाननलोचनानि नामानि संज्ञायैवात्संज्ञैः शतदलैः कम
लैः दिने बहु अपरिमितं पीतचरं पूर्वपीतं रविमहः सूर्येणो अलिशतापमिषा
त्संततसंतापव्याजाच्चिरकाल उदसृज्यत उदसृज्यते स्फुरकमलं चरणाकम
लं मुखकमलं लोचनकमलं मित्यादिसंज्ञम् ॥ १७ ॥

उदयन्नि स्म तदद्भुतमालिभिर्धरणिभूद्भु वित
त्र विमृश्य यत् ॥ अनुमितोऽपि च वाष्पनिरी
क्षणघ्नभिचचार नतापकरोऽनिलः ॥ १८ ॥

अश्रु पातनाह ॥ उदयतीति । आलिङ्गिः सखीञ्जिस्तत्रतस्यां धरणिभूद्भु
जाभीनस्तस्माद्भूद्भुपतिर्यस्यास्तस्यां जैम्यां विमृश्यविचार्यवाष्पनिरीक्षण
दश्रुदर्शनादपितापकरोनुमितोनलो यन्नव्यभिचचारतदेवव्यभिचारलक्ष
णं यद्दद्भुतमुदयति स्म उदितः अपिश्चकारार्थो वा अकथितेप्यश्रु दर्शना
त्त्रादेवनलं विरहजनितमेवेदं दुःखमिति यत्तानिश्चयज्ञानं तदाद्यर्थमि
त्यर्थः ॥ पूर्वप. गृहत्वादिनानलस्य तापकारित्वमनुमितमश्रु दर्शनादपी
ति अपिचेति समुच्चयार्थो वा पर्वते वाष्पदर्शनाद्गृह्यनुमितिराद्यर्थकारिणी ज
यति तद्गृह्णाप्यदर्शनानुमितवन्हेर्येतापकारित्वं तदाद्यर्थम् । वाष्पं नेत्रज
लोकाकारितिविधुः । उदयति इत्युगतौर्भावादिकस्य रूपम् ॥ १८ ॥

हृदि त्रिदर्भभुत्रः प्रहरच्छरैरतिपतिपतिर्निषधा
 विपतेः कृते ॥ कृततदंतरगः स्वदृढव्यथः फलदनी
 तिरमूर्कदलंखलु ॥ १९ ॥

हृदिति । रतिपतिः धात्र्-निषकाधिपतेर्नलस्य कृते नलवधार्थे विदर्भं
 जौनैम्या दृदिशरैः प्रहरन् प्रहारं कुर्वन् नलनिमित्तं जैमीपीडयन् स्वयमेवा
 लमत्यर्थं मूर्कतमूर्च्छां प्रापयतः । किञ्चूतस्तदन्तरगस्य जैमीहृदयवर्तिनः
 स्वस्यात्मनो दृढ व्यथाताडनं येन सः । खलु एवं विधेयत्वात् एवं फलदनी फल
 दाशनीतिर्यस्य कामो नलश्च जैम्या हृदयमध्यवर्तिनी स्ववैरिणो नलस्य प्रहा
 रकुर्वन् जैमीहृदयं प्रहृतवान् । ततश्चात्मानमेव प्रहृतवाकनलं योवाद्या
 त्मानं रक्षित्वा अपरं प्रहरति अनेन तु नलार्थं जैमीहृदयं प्रहृततेन फलदनीति
 नास्वयमेव मूर्च्छितम् । अथ सदनो मूर्च्छं जधिकी भवं स्तान्मतितरां पीडयति
 स्मेति भावः । जलव्यथालक्षणाऽनीतिः फलदा इति वा । अन्यवधार्थं नल्य
 स्य प्रहार इत्यनीतिः । मूर्च्छा मोहसमुच्चाययोः । कृते तादर्थ्यं विभक्तिप्रति
 रूपकमव्ययम् ॥ १९ ॥

विधुरमानतया यदि भानुमान् कथमहो स तु त-
 द्दयं तथा ॥ अपि वियोगभरा स्फुटनस्फुटीकृत
 दृपत्वमतिज्वलदंशुभिः ॥ २० ॥

शङ्कामाह । विधुरिति ॥ तया जैम्या विधुश्चन्द्रीयदि भानुमान् सूर्योमा
 नि । दाहकत्वाच्चन्द्र एव सूर्यत्वमारोपितं चेत्तद्दिशतु पुनः सूर्यो वियोगभरे
 न विरहवाहुत्वे नापियदस्फुटनमविदीर्णत्वेन स्फुटीकृतदृपत्वं तदा पाषाण
 त्वं यस्य येन वा एव विधमतिकठिनमपितस्यस्तद्दयमंशुभिः कृत्वा कथं तथा
 अनिर्वाच्यमिति ज्वलद्दाहनत्वमारोपितेऽग्नित्वेऽग्नितुल्यो यमिति तस्य दाह
 सामर्थ्यं दृष्टं पाषाणादाहेत्वनिर्वाच्यमसत एव अहो आश्चर्यं मानितेपिमूर्त्ये
 न विरहिणाः सूर्यस्य च परस्परनित्रत्वावधेदाहकत्वमत एवाश्चर्यं यदि चन्द्रः
 सूर्योमानितो न तु तात्त्विकस्तर्हि तापातिभारा स्फुटनलक्षणेन साम्येन प्रकटो
 कृतसूर्यकान्तत्वं येन एवं विधजैमीहृदयं करैः कृत्वा कथं तथा अतिबदलश्च
 च्न्द्रस्य कुत्रापि दाहकत्वमं दृष्टचरमश्रुतपूर्वञ्च सूर्यस्य तु प्रसिद्धमतीयंतास्व

कः सत्यएव अन्येषु सूर्यकान्तव्यलनं मूर्य एव करोति न त्वन्यो तस्मात्त्विकः सूर्य
एव न त्वारोपितः । आरोपितत्वाद्द्वयप्रभित्वर्थः विरहितत्वाच्चन्द्रकिर
शास्त्राणां सोढा इति भावः ॥ २० ॥

हृद यदत्तसरोरुहया तथा क्व सद्गुगस्तु वियोग
निमग्नया । प्रियधनुःपरिरभ्य हृदारतिः किमनु
मर्त्तुमशेत चित्तार्चिष ॥ २१ ॥ - ३५ -

ह्यास्यां नृत्तिसूचयति ॥ हृदयेति । वियोगनिमग्नया विरहाग्निपीडित
त्वादृश्यदत्तसरोरुहया ज्ञेयार्थं हृदयेदत्तं कमलयया तथा ज्ञेय्यासद्गुगुला
क्व कस्मिन्दे शेष्यस्तु अपितु तत्तुल्यान्या कुत्रापिकापि नास्ति रतिर्भवेदित्या शङ्
क्यदूषयति । रतिः प्रियधनुः हृदापरिरभ्यालिङ्ग्यानुमनु नदनस्य पश्चा
न्मरणार्थं चित्तार्चिषि चित्तान्नी किमशेत निद्रिता अपितु तस्मात् रतिसमाना
जाता च त्रियाणां देशान्तरे मृतानां लिखी धनुरालिङ्ग्यानुस्त्रियन्ते इत्याद्या
रः । विरहसंतप्तत्वाच्चीतल्लत्वीपचारः । विप्रयोगस्य बन्धित्वं व्यङ्ग्यं वि
तार्चिषीत्यनेन तदारतिपाठः समीचीनः । सद्गुगुसमानान्ययो देति । त्य
दादि द्विति किं नृकद्रुशवतु दु इति सभावः ॥ २१ ॥

अनलभावमियं स्वनिवासिनो नु विरहस्य रहु
स्यमद्युध्यत ॥ प्रशमनाय विधाय तृणान्यसज्जं ज्व
लन्तितत्रयदुष्कृतमैहत ॥ २२ ॥

अनलेति । इयं ज्ञेयी स्वनिवासिनः स्त्री यस्य विरहस्य रहस्यं तात्विकमना
लजावनग्नित्वं न अभ्युप्यत न जानात् यद्यस्मात्तत्र विरहे च्छ्वलति दीप्यमाने
सति असूत्रप्राणान्तृणानीव विधाय कृत्वा प्रशमनाय विरहवन्निश्चान्तर्यं नु
क्वित्तु त्यक्तुमैहतपेच्छत् विरहस्य बन्धित्वं चेच्छासं स्यात् तर्हि तच्छान्त्यर्थं
तृणवत्प्रज्ञेपंन कुर्यादतो विरहस्य बन्धित्वं नाजानादित्यर्थः । किंच स्त्रीय वि
रहस्य अनलभावनलभावो नलप्राप्तिस्तदभावं नलप्राप्त्यसंभवलक्षणं रहस्यं
मूलकारणमाश्चासीत् ॥ अपितु जानाति स्त्री वनलविरहे भरणमेव ज्यार्यो न
तु जीवितमित्येच्छेदिति प्रावः । यतः स्वविरहस्य रहस्येन ज्ञायते तस्मा
त्स्त्रीयां प्राणान् प्रशमनायोद्घटाय यमाय तृणतुल्यान्कृत्वा त्यक्तुमैच्छत् ॥
यत्तदुः सहस्य ज्ञानेन विमानघटते विरहस्याग्निवद्दसहस्यं जातमित्यत्र

वः ॥ शमनोयमराह्यमनइत्यमरः ॥ २२ ॥

प्रकृतिरेतु गुणः स नृयोषितां कथमिमांहृदयं
मृदुनामयत् ॥ तादपुभिः कुसमैरपिदुन्वता सु
विवृतविवुधेन मनोभुवा ॥ २३ ॥

प्रकृतिरिति । नामप्रसिद्धीयोषितांहृदयमन्तः करणमृदुकामेनालसि
तियःसाप्रकृतिर्योषितामेवस्वाभाविकोगुण इमांयोपितभैर्मीकथंकुतोनेतु
नम्राप्रोत्वपितुप्राप्तः । इमांप्राप्तइत्यस्मिन्नर्थेप्रमाणांमाह । विवुधेनदेवेन
विदुषाचमनोभुवाकामेनकुसुमैरपिपुष्पकूपैरपिहयुज्जिवांशैः हृदयंदुन्वता
पीडयता । तन्मृदुत्वलक्षणंप्रमेयंसुविवृतंउतरांस्पृष्टीकृतंप्रदिसगुणोनेत्या
हर्हिपुष्पबाणैः पीडानत्यान्सातुजाता तस्मात्सगुणसमायातइति उत
रामदन्वबाणैःपीडितेतिभावः । दुर्बोधंप्रमेयंविदुषाविप्रियते ॥ २३ ॥

रिपुतरा भवनादंविनिर्यतीं विधुरुचिर्मृदुजालवि
लेनुं ताम् ॥ इतरथात्मनि वारणशुद्ध्या उत्रल
यितुं विसवेषधराविज्ञात् ॥ २४ ॥

निर्वेदानुभावंवह्निर्निर्गममाह ॥ रिपुतरिति ॥ विधुरुचिश्चन्द्रकान्तिर्ज
वनाद्गुहादविनिर्यतींवह्निरनिर्गच्छतीताभैर्मीश्वलयितुंसंताप्रयितुंगृह्य
वाक्किञ्चिद्वैरविशत् । किंभूतायतोविरहित्वादतिवैरिणीतथाविसवेषधरा
विसरूपधारिणी ॥ विसरूपधारित्वेहेतुमाह । इतरथाश्चन्यथा ध्यात्
निवारणशुद्ध्याआनिर्षेधजियोवैरिण्याचन्द्रदीप्त्यावैरिणी जैमीवध्यासाच
तद्गियांवह्निर्निर्गच्छतिअतः पद्यदण्डसमानाचन्द्रदीप्तिस्तांहृतुंसंताप
शान्त्यर्थेशरीरेस्यापितानांविज्ञानांरूपेणजालमार्गेण अन्तरेवप्रविष्टावैरि
योमुख्यमार्गप्रवेशाभावाद्वाक्चरेवप्रविष्टान्तुस्वीयरूपेण अन्तर्गतवैरिमा
रणार्थंनियमेवरीतिरन्येनाप्यनुष्ठीयते । अविनिर्यतीतिद्वयः शतरिरूप
म् ॥ २४ ॥

हृदि विदमंभुवोऽशुभृति स्फुटं विनमदाश्यतया
प्रतित्रिम्बितम् । मुखदृगांष्टमरोपि मनोभुवा
तदुपमाकुसुमान्यखिलाः शराः ॥ २५ ॥

अतिरिक्तानुशानतिमाह ॥ हृदीति । मनोभुवाकामेनतदुपमाकुसुमां
 निमुखनयनीष्टोपमानयोग्यानि कुसुमानिकमलनीलोत्पलबन्धूकानि अ-
 खिलाः शराःपूर्वोक्तकुसुमरूपाः पञ्चापिवाणा अश्रुप्रतिअश्रुपूर्वाविदमं
 जुबोत्रैभ्याहृदिदुःखवशाद्दिनमदास्यतयानश्चमुखत्वेनप्रतिविम्बितं प्रति
 कलितंमुखदृग्गोष्ठमेवारोपिआरोपितं स्फुटसुव्येह्यतेप्रकटंप्रतिविम्बित
 नितिवा । प्रतिविम्बितं त्रैमीमुखदृग्गोष्ठमेव त्रैमीवधार्यकामेनपञ्चापि
 वाणाः प्रायेणसमारोपिताइत्यर्थः । पीडावशाद्अश्रुनसमुखत्वं चतस्य
 जातमितिभावः । मुखदृग्गोष्ठशराइतिव्यस्तरूपकम् । प्रायङ्गत्वादेकव
 द्भावः ॥ २५ ॥

विरहपाण्डुकपोलतलेत्रिधु व्यधितभीमभ्रवः प्र
 तिबिम्बितः ॥ अणुपलक्ष्य स्तितांशुतया मुखं नि
 जसखं सुखमङ्कमृगार्पणात् ॥ २६ ॥

विरहेति । विधुश्चन्द्रोजीमजुबोभैभ्याः विरहेणपाण्डुनिकपोलतलेप्र
 तिबिम्बितः सनत्रैमीमुखमङ्कमृगार्पणाद् अङ्कमुखेवानुगस्यारोपणात्सुखम
 नायासेननिजसखंस्वीयमिन्नं व्यधितप्रकारे, कया अणुपलक्ष्याविवेकेनज्ञा
 तुमयोग्याः सिताअश्रवःकिरणापस्यचन्द्रस्यभावस्तज्ञातया चन्द्रकपोलयोः
 पाण्डुत्वात्प्रतिबिम्बितस्यापिचन्द्रस्यानुपलक्ष्यः कुलङ्कस्यस्यासत्त्वाद्दुपल
 क्ष्यः । ततश्चमृगाङ्कलाजाहृदनस्यनिजमित्त्वयुक्तमित्यर्थः । सवर्णस्थि
 तंसवर्णशङ्कुदुग्धादिवक्त्रेणह्यते विरहात्पूर्वमुखस्यगौरत्वात्प्रतिबिम्बित
 चन्द्रःपृथक्सह्यतेस । विरहेतुपाण्डुनिमुखेसवर्णत्वाच्चन्द्रोदृश्यतेऽ
 तोभैमीमुखं चन्द्रएवेति सर्वस्यापिप्रतीतिरभूत् पूर्वमतिचन्द्रं मुखमासीदधु
 नातुचन्द्रतुल्यपाण्डुरंजातमितिभावः । अन्येनचतुरेणकिंचिदुक्तंयस्तुद
 त्वासख्यं संपादनीयमित्युक्तिः । दुष्टोनिर्दोषेपिसंसर्गिणिस्रदोपसंक्रम
 यसाभ्यं करोति । निजसखंराजाहेतिदृच् ॥ २६ ॥

विरहतापिनि चन्दनपांसुभिर्वपुषि सार्पितपा
 यिदममएडना ॥ विषधरुःभत्रिसामरणा दधे र
 तिपतिं प्रति शंभुविभीषिकाम् ॥ २७ ॥

विरहेति ॥ साभैमीरतिपतिंकांमंप्रतिशंसुसंवन्धिनीविभीपिकांभयान
कतांदधेऽङ्गीकृतवती । किंजुतां विरहतापिनिविरहसंतमेहृदिवपुपिसं
तीपिनिशुफत्वाच्चन्दनपांसुभि चन्दनरजोभिरपितंविचितंपाण्डुसापांडु
त्वमेवमण्डनमल्लङ्कारोयस्याः सा तथादैर्घ्याच्छुफत्वाच्चविषयभाभानिवा
शुक्वादि संपंतुल्यानिविसाभरण्यानिविलासकरण्यानियस्याः सा, जस्यपाण्डु
रविलासकरणंसदीयंवपुर्हृद्भावांभुञ्जान्त्याभीतः कामोनांनपीडयिष्यतीति
बुद्ध्याचन्दनंविसानिधृतानीतिभावः ॥ २७ ॥

विनिहितं परित्तापिनि चन्दनं हृदितयाधृतं
द्वन्द्वमावभौ ॥ उपनमन् सुहृदं हृदयेऽयं विधु
रिवोद्भूगतीडुपरिग्रहः ॥ २८ ॥

विनिहितमिति ॥ परित्तापिनिविरहसंतमेहृदितयाऽस्यविनिहितंनि
क्षिप्तंधृतंमुद्बुदं धृतचन्द्रकंचन्दनंविधुरिवचन्द्रदवावभौशुशुजे किंभूतोवि
धुहृदयेऽयं हृदिविद्यमानसुहृदं काममुपनमन्नुपागच्छत्तथाशङ्कगतः समी
पमागतः उडूनिनक्षत्रायैवपरिग्रहोयस्य तथासखीत्वाहुत्सङ्गयतिर्नक्षत्र
सप्तहोषनस्यचन्दनस्यचन्द्रतुल्यत्वंबुद्बुदानांचनक्षत्रतुल्यत्वम् । अन्योपि
परिग्रहोनित्रमुपागच्छति ॥ हृदयेऽयंशयवासेतिसप्तम्याञ्जलुक् ॥ २८ ॥

स्मरहुताशनदीपितयात्तया बहु मूहुः सरसं सरु
सीरुहम् । श्रयितुमर्थप्रथे कृतमन्तरा श्रसितनि
र्मितमर्ममुष्कितम् ॥ २९ ॥

स्मरेति । स्मरएवहुताशनोग्निस्तेनदिपितयातयाभैभ्यावहुअनेकसरसं
रसपुक्तंसरसीरुहंकमलंश्रयितुमाश्रायतुमुहुर्मुहुर्वा रंवारमर्हं पथेर्द्वं मार्गकृतं
श्रसितेननिष्ठासवायुनानिर्मितोमर्मरःशुष्कपथं च्वनितंयस्य एवंभूतंनिरुप
योगित्वाद्दन्तरानुष्यएवनिफटमानीत्येवउष्कितंत्यक्तं, संतापाधिक्यं सूचि
तम् । श्रयमर्मरः स्वनितेवछपशानानित्यमरः । अर्हं पथेअर्हंनपुंसकनि
तिसमासः । ऋगादिनासकासान्तः । अर्हंपथमिति अत्यन्तसंयोगेद्विती
या ॥ २९ ॥

प्रियकरग्रहमेवमवाप्स्यति स्तनयुगं तव ताम्य

ति किं त्विति ॥ जगदतुर्निहिते हृदि नीरजेदव
थुऋड्मलनेन पृथुस्तनी ॥ ३० ॥

प्रियेति । इदिनिहितेस्थ्यापितेनीरजेकतृणितुवथुनासंताप्रेजकुड्मल
नसंकोचस्तेनकृत्वापृथुस्तनीर्जैर्नीप्रतिइतिजगदतुरिव । इतिकिं हेभैमि
तवस्तनयुगनसम्मुकुलकृतग्रहसंमरीत्याख्यंअनेकप्रकारेणमस्यथासंको
चोजायतेतथातदाकारेणप्रियकरग्रहंनलसंबन्ध भावाप्यतिकिन्तुताम्यति
ग्लापति तुप्रश्नेग्लानिर्नकार्येत्यर्थः । संतापवशात्कमलसंकोचः ॥ ३० ॥

त्वदितरोपि हृदा न मयाधृतः पतिरितीव नलं
हृदयस्थितम् ॥ स्मरहृत्त्रिभुजि बोधयति स्म सा
विरहपण्डुनया निजशुद्धताम् ॥ ३१ ॥

त्वदिति । साहृदयेशयंनलंविरहेणापाण्डुतातयास्मर एवहृद्विर्जुजिव
ह्रीनिजशुद्धतांस्वीयपातिव्रत्यमितिबोधयतिस्नेवज्ञापयतिस्म । इतिकिं
हेप्रियमयात्वदितर-त्वज्ञोन्यःपतिः हृदापिमनसापिनधृतः । कानुहस्ता
दिनेतिनैथ्यनःकामः पाण्डुताचविद्यतइति अन्यापिसतीवह्रीस्वीयशुद्ध
तांपतिबोधयति । नलंनुचार्थत्वादधिकर्तुर्गौकर्मत्वम् ॥ ३१ ॥

विरहतप्लतठङ्गनिवेशिता कमलिनी निमिषहृत्तमु
ष्टिभिः ॥ किमपनेतुमुचेष्टत किं पराभवितुमैहत
तद्वचुं पृथुम् ॥ ३२ ॥

विरहेति ॥ विरहेणप्रेतदङ्गैर्म्यङ्गेनिवेशितानि क्लृप्तकमलिनीनिमिष
न्तिसंकुचन्तिल्लानिपर्याप्त्येवमुपयस्यै । कृत्वापृथुंसहान्तंतद्वचुंभैभीसन्ता
नपनेतुदूरीकर्तुंसचेष्टतकिमुद्यांगचक्रे । अथयापराभवितुंताडयितुनैच्छ
रिकमन्यदपिदुःखदंनुष्टिभिरपनीयते । संतापवशात्कमलिनीसंकुचितेतिभा
वः ॥ ३२ ॥

इयमनङ्गशरावलिपन्नगक्षनदिसारिवियोगविषा
वशा ॥ शशिकलेव खरंशुकरार्दिता करुणनीर
निधौनिदधौ नृकम् ॥ ३३ ॥

विषयतामाह । इयमिति ॥ इयमैमीखरांशोःसूर्यस्यकरैरद्वितापीडिताशशिकलेवकरुणानीरनिधौकरुणासरसमुद्गेकंनजिदधौचिह्नपि अपितुसर्वमपि । किंभूता अनङ्गशरावलिलक्षणाःपद्मगास्तैः कृतदशनंतेनविसारिप्रसेरणीशीलवियोगएवसंतापकारित्वाद्विषंतेनावशाविद्वला एवंविधांतां दृष्ट्वासर्वपिशुश्रुदुरन्योपिसर्पदष्टोविषविद्वहलः सर्वलोकंकरुणायांक्षिपति अथत्रसर्पदष्टएवविषनिरासार्थंजलाशयेक्षिप्यते , तथात्वन्यएवनिक्षिप्तइत्याश्चर्यकलाशब्देनत्रैम्या अतितनुत्वंसूचितं । पद्मगहताचासीविसारिवियोगविषवशाचेतिवा ॥ ३३ ॥ रूपकोपमनीरः ॥ क्षि मांवा संकरुणा २२ ।

उत्रलूति मन्मथवेदनया निजेहृदि तयार्द्रमृणाल
लताऽर्पिता ॥ स्वजयिनोस्वपया सविधस्थयो मं
लिनूतामभुजदभुजयोर्भुजाम् ॥ ३४ ॥

उत्रलतीति ॥ तयामन्मथवेदनयामदनजनितपीडयात्रवलतिसंतप्तं निजेहृदि अर्पितानिहिता आर्द्रमृणालललासरसामृणालवल्लीस्वजयिनोः कान्त्यामृणालजैत्रयोःसविधस्थयोर्हृदयसमीपस्थितयोर्भुजयोः सकाशात्तत्रपयालज्जयाऽश्रुमतितामंमलिनतामज्जत् । संतापशान्त्यर्थंसरसामृणाललताहृदयेस्थापितातदङ्गवशान्स्लानताजाता मृणालजैत्रहृदयस्थितमृणालसमीपस्थयोर्भैमीभुजयोर्नज्जयाश्यामत्वजानतमिति प्रतीयमानोदमेहा । अन्योपिस्वजयिनासहै कत्रस्थितौसत्यांतमुखंपश्यन्मलिनोभवति । भुजयोः सविधस्थयोरितिसंलिसप्तमीवा । अर्थात्ताभ्यामेवत्रपा ॥३४॥

पिकरुतश्चतिकम्पिनि शैवलंहृदि तया निहितं
विचलद्वभौ ॥ सततहृद्गतहृच्छयकतुना हतमिव
स्वननूधनघर्षिणा ॥ ३५ ॥

पिकरुतीति । पिकरुतेभ्युत्याविरहित्वात्कोकिलालापश्रवणोत्कम्पिनि हृदितयासंतापनिवृत्त्यर्थंनिहितंनिक्षिप्तहृदयस्यकम्पत्वा द्विचलद्विशेषेणकम्पमानंशैवलंसतततद्गतोमिरन्तरभैमीगतोहृद्गतोवाद्दृढयः कामस्तस्यकेतुनाध्वजेनाहतमिववभौशुशुभे । किंचूतेनकेतुना स्वतनुंशरीरंधननिबिडंघर्षयतीत्येवंशीलेन मरस्योपिशैवलघर्षणं करोतीतिजातिः । घर्षणस्यधन

त्वंकम्पाद्बहुसूचनायं निक्षिपेपिशिवलेकोकिलालापस्तादुनोतिस्तेतिभा
वः । इच्छयेत्यत्रशयवासेतिविकल्पितत्वाद्भुक् ॥ ३५ ॥ (३६५)

न खलु मादवशेन तदाननं नलमूनःशशिकान्तम
बोधियत् ॥ इतरथा शशिनोभ्युदये ततःकथम्
सुस्तुक्वदश्रु मयंपयः ॥ ३६ ॥

वाऽप्यातिरेकमाह ॥ नेति । नलमनोनलान्तःकरणंतस्सुन्दरमथवाय
त्सर्वदासन्मादवशेनपश्यतिततदाननं त्रैमीमुखकर्म सन्मादवशाच्छशिव
त्कान्तरमणीयंचन्द्रकान्तमणिप्रिशेषरूपंनखलुनवाऽबोधि । अद्बुद्धेतिका
कुः । किंतुसम्भवेबाबोधीत्यर्थः । किंतुत्वत्तयवचन्द्रकान्तत्वतस्यवान
ज्ञातमित्यर्थः । इतरथापूर्ववदधुनापिज्ञान्तमेवचेत्स्यचन्द्रकान्तत्वंतत्त
हिंशशिनोऽभ्युदयेसतिततोमुखाद्भ्रुमयंवात्परूपंपयउदकंकथमसुस्तुवत् ।
स्ववतिस्म । चन्द्रोदयेचन्द्रकान्तादुदकंस्ववतिनान्यस्माच्चन्द्रोदयेमुखा
ञ्जलंस्ववतित्तिहिंतात्त्विकमेवचन्द्रकान्तत्वंतुज्ञान्तमित्यर्थः । चन्द्रव
त्कान्तमितिपद्यैरिणाचन्द्रे खसहस्रपदमानत्वात्तदुदयेतुः खवशात्ततोऽश्रु
पंनिस्तवैरिणउदये अन्यस्यापिदुःखादश्रु निर्गच्छति । नत्वन्यस्य तस्मा
च्चन्द्रस्यस्पर्शहेति तत्त्वज्ञातं चन्द्रवत्कान्तं चन्द्रःकान्तोयस्येतिवोक्तं चन्द्र
मित्रत्वप्रतीतिकारणमिन्द्रोदये आनन्दाश्रु निर्गच्छतीतिवा चन्द्रोपिताञ्ज
शस्यपीडयदित्यर्थः । अद्बुस्तुवदितिशिशिदुस्तुभ्यः कर्त्तरिचङ् ॥ ३६ ॥

रतिपतेर्विजयास्त्रमिषुर्यथा जयति भीमसुतापि
तथैव सा ॥ स्वयिशिखानिषपुञ्चतया ततोनिव
तमैहृत योजयितुं भूताम् ॥ ३७ ॥

रतीति ॥ रतिपतेःकामस्य इषुर्यथाविजयास्त्रदिजयसंबन्धिविजयसा
धनमस्त्रजयति । तथैवकामवाणवदैवसाभीमसुतापिविजयसाधनमस्त्रं
यौक्त्वेणवत्तं । कुतोज्ञातमित्यतआह । ततयवहेतोःसकामः पञ्चत
यापञ्चत्यसंख्ययास्त्रविशिखानिवस्त्रवाणानिवतांभैमी नियतनियमेनप
ञ्चतयाजायतुमैहृत, पञ्चतयायोजनयुक्तमितिच्छलना । अत्रमुसूर्यतोक्ता ।
पञ्चतापञ्चभावः । स्यात्पञ्चतामरणेतिविश्वः ॥ ३७ ॥

शशिमयं दहनाखमुदित्वरं मनसिजस्य विमृ
श्य वियागिनी ॥ कटिति चारुणमश्रुमिषाद
सौ तदुचितं प्रतिशखमुपाददे ॥ ३८ ॥

शशिमयमिति । वियोगिनीविरहपीडिता अस्मीमैमीमनसिजस्यकाम
स्यशशिमयं चन्द्रलक्षणं दहनाथं आग्नेयाखमुदित्वरमुद्गमनशीलविमृश्य
विचार्यकटितिशीघ्रमश्रुमिषाद्वाप्यव्याजात् तदुचितमाग्नेयाखविधातस
नयेवारुणं वरुणदेवतंप्रतिशखमाग्नेयाखशत्रुभूतमखमुपाददे ऽग्नीचका
र । चन्द्रोदये ऽसह्यत्वाद्भ्रुशमरोदीदित्यर्थः । चारुणंसास्यदेवतत्पण ३८

अतनुना नयममबुदमाम्बुदंसुतनुवेकमुदस्तमवे
द्वयसु ॥ उचितमायतनिश्चसितच्छला च्चसुनशख
ममुच्चदमुं प्रति ॥ ३९ ॥

अतनुनेति ॥ असुतनुर्विरहवशात्तन्वीजैमीनवमम्बुदमेघमेव आग्नु
दंवारुणमखमतनुनाकामेनउदस्तंस्वंप्रतिविप्तमवेत्युद्धा आयतस्यदीर्घं
स्यनिः श्वसितस्यच्छलान्मिषादुचितमाम्बुदान्निवारणार्थं श्वसनमस्त्रंवा
यव्यान्मसुं कामंप्रतिउद्दिश्य अमुच्छत् । सुतनुत्वात्स्वस्या अतनुत्वाद्द्वि
राः किमपि कर्तुंमशक्यत्वात्प्रावृट्कालेनवमेघदर्शनमात्रेणदीर्घनिश्चासंत
त्याजेतिज्ञावः । बांधानांल तिः । वैयंस्त्रघातार्थितःप्रत्यस्त्रंविपन्तीति ३९

रतिपतिप्रहितानिलहेतित्तां प्रतियती सुदतीमल
यानिले ॥ तदुरुतापमयः त्वमृणालिकामयमियंमु
जगाखमिषाददे ॥ ४० ॥

रतीति । सुदतीशोभनदन्ताइयंमैमीमलयानिलोदक्षिणपवनेरतिपति
नाकामेनप्रहितानिलहेतित्तां प्रेषितवायव्यास्त्रतंप्रतियती प्रतिज्ञानती
अयंमलयानिलोमभवति किंतुमांप्रतिकामेनजिप्तंवायव्यास्त्रमितिजानती
तदुरुतापमयान्मदनजनितसुतापमयेननापशान्त्यर्थमेवात्ताद्दीकृतायामृषा
लिकातन्मयंतद्रूपंजुजगास्त्रनिवपन्नगास्त्रमिषाददेस्वीचकार । वसन्तेमलया
निलेवातिसतिसुतापवाहुरयात्तच्छान्त्यर्थमङ्गेषु - मृणालानिनिहितानीति
भा६ः । पन्नगाकारत्वात्पवनाशनत्वाच्चमृणालिकानांपन्नगास्त्रत्वम् ॥४० ॥

न्यधित तद्दुःखं शल्यमिव द्वयं विरहितां च तथा
पि च जीवितम् ॥ किमथ तत्र निहत्य निखात
वान् रतिपतिः स्तनुविलम्बयुगेनतत् ॥ ४१ ॥

न्यधितेति । रतिपतिः कामस्तद्दुःखेनैवैवद्वयं शल्यमिव शब्दुद्वयमिव
न्यधितनिक्षिप्तवान् । किंतु द्वयं विरहितां वियोगित्वं तथापि वियोगित्वे स
त्येव च यत्र जीवितं जीवने विरहितां च जीवितं चेति । क्वीचां वन्यो न्यसमुच्चये ।
अथैतन्न हृदयोपरिशल्यद्वयस्यापनानन्तरं तं व्यद्वयं स्तनलक्षणो न बिलवयुगे
न बिलवद्वयेन कृत्वा निहत्य नितरां हत्वा तत्र हृदि निखातवाञ्छीष्य निरासां
यद्दुःखं रोपयामास किनितिवितकं । विरहवशात्स्वरूपकाले सपिजीवं न दुः
खं ज्ञाते नितिमात्रः । अत्रोत्तरत्रयं ग्लानेरनुभावोऽस्तुटीश्रियः ॥ ४१ ॥

अतिशरव्ययता मदननतां निखिलपुष्पमयस्वशर
व्ययात् ॥ स्फुटमकारिफलान्यपि मुञ्चता तदुरसि
स्तनतालुयुगार्पणम् ॥ ४२ ॥

अतीति । मदननतदुरसि जैमी हृदये स्तनलक्षणं तालुफलयुगं तस्यापेक्ष
मकारिफलमुत्प्रेक्षे । किञ्चूतेन तां जैमी मतिशरव्ययता अतितरां वेद्यं कुर्व
ता तथा पुनर्वैष्यकरणादेव निखिलाः पुष्पमयाः स्वशरस्तेषां व्ययान्नाशात्
फलान्यपितां प्रतिमुञ्चता दृष्टायाः अन्येषां कुक्षुमात्रावेन फलवन्वाताः सल्लय
स्य साम्याद्दङ्गीकृतत्वेत्यर्थः । अन्योपिधानुकोवाणव्यये पाषाणादिना वैरिणं
हन्ति । अतिशरव्ययं करोतीत्यर्थे तत्करोतीति स्यन्तात् शतासृक्षिपातलक्ष
णमितिनयलोपः ॥ ४२ ॥

अथ मुहुर्बहुनिन्दितुचं नूदया स्तुनश्चिन्धुतदया च
तया मुहुः ॥ पतितया स्मरतापमये गदे निज
गदेऽशुचिमिश्रानुखीसखी ॥ ४३ ॥

अथेति । अथ तया सखी निजगदे वक्ष्यमाणमुक्ता । किञ्चूतया स्मरतापम
ये कामजानितसंतापपञ्चरेपतितयानिमग्नया उलसवमुहुर्वारवारं नितरां व
क्ष्यमाणप्रकारेण निन्दितः कामभिरत्रैवन्द्रीययो तथा मुहुस्तुती विष्णुतदोराह
र्ययो । किञ्चूतासखी संतापविलोकनादेवांश्च विमिश्र ब्राह्मणमिश्रमुख्यस्याः

सा । अन्योपिराग्रनेऽसाधुंस्तौति । साधुनिन्दति । विधुन्तुदइतिवि
ध्वरुषोस्तुदइतिखशिशुम् ॥ ४३ ॥

नरसुराब्जभुवामित्र यावता भवति यस्य युगं
यदनेहसा ॥ विरहिणामपि तद्भवद्युवक्षणामित
न कथं गणितागमे ॥ ४४ ॥

त्रिभिःश्लोकैर्विरहस्यदुःसहत्वमाह । नरेति । तदितिसंबन्धाद्यदिति
लभ्यते । यावतायत्परिमाणेन प्रदनेहसायेषांनरसुराब्जभुवामनेहाः काल
स्तेन यद्वायेनानेहसाकालेननरसुराब्जभुवांनराणांमनुष्याणांशुराणादेवा
नामब्जजुवोब्रह्मणस्तेषांमध्येयस्यदेवस्यब्रह्मणोवायद्युगंभवति तन्नरसु
राब्जभुवांयुगमिवविरहिणामपिवियोगिनांस्त्रीपुंसानासंबन्धियुगंशिता
गमेत्येतिःशास्त्रे रतवन्तःसुरतयुक्ता युवानःस्त्रीपुंसास्तस्त्वन्धिमामिने
षचतुर्थःश्लक्षणेनक्षणेनमितंसमीकृतंकथंकिमितिनभवति अपितदपिन्यो
तिःशास्त्रेगाणितिकैरतवद्युवक्षणेनमितंसमंगणनीयं तत्तुनकृतमनुचितमे
तदित्याक्षेपः । प्रश्नोवा । यद्वायावतायदनेहसायस्ययुगमभवति तद्युगर
तयुक्तयो रूनीःक्षणेनमितंगणितशास्त्रेविरहिणामपिकथंनभवति । केपानि
वनरसुराब्जभुवामिवषष्ट्यधिकदिनानांत्रिशतीमनुष्याणांवर्षं तद्देवानाम
हारात्रमेवंसाहादशसहस्रीचतुर्युगंतावतीरात्रं स्तद्देवानांचतुर्युगसहस्रं
ब्रह्मदिनंतावत्येवरात्रिर्ब्रह्मणः पञ्चाशतावर्षैःपराहंपराहंद्वयपरमायुर
नधारीत्यायुगादिकल्पनामनुष्यादीनांज्योतिः शास्त्रेयथागणिता तथात्रि
रहिणांसंयुक्तानांचगणितशास्त्रेयुगगणनाकथंनकृता । संयुक्तानांक्षणावि
युक्तानामनतिक्रमणीयत्वाद्युगतुल्योजायतइत्यर्थः इतियथामतियोज
नीयःश्लोकः । युगगणनायांनरकालस्यसुख्यत्वाद्भ्यर्हितत्वेननरशब्दस्य
पूर्वनिपातः । एवंब्रह्मणोपेक्षयाशुराणांकालस्य । विरहिणां रतवद्युवेति
युमान्त्रियेत्येकशेषः ॥ ४४ ॥

जनुरधत्त सती स्मरतापिता हिमवतो न तु त
न्महिमादृता ॥ उत्रलुति भालुललेलिखितः सती
विरह एव हरस्य नु लोचने ॥ ४५ ॥

जनुरिति । सतीदाक्षायणीदक्षकन्यास्मरतापितासतीहिमवतः सका

शात्जनुजन्मआधत्ताऽङ्गीकार । तस्यहिमालयस्यमहिम्निदेवस्वरूपोय
मिति महत्वेआद्रुताश्चादरयुक्तानैवजन्माथत् । हिमाकरत्वात्कामतापशा
न्त्यर्थेजन्मान्तरकृतंननुदेवत्वात् । किंच । हरस्यभालतलेललाटेत्रल्लणा
लिखितः सतीविरहएवष्वलति । नतुलोचनंतृतीयनेत्रं । त्रिविध्यद्विपया
देवीलिपिललाटेलिख्यते । ष्वलतीत्यसहनत्वसूचितम् । यौजगतोमा
तापितरौतयोर्पिविरहेषुदृशीभवस्या । सादृशांकथंजातात्रविष्यतीति
भावः । जनुजन्मजन्मानीत्यमरः । हिमवतो नित्ययोगेऽतिशयेवाप्तुम् ४५

दहनजा न पृथुर्दवथु व्यथा विरहजैव पृथुर्यादि
नेदृशम् ॥ दहनमात्रु विशन्ति कथंस्त्रियः प्रिय
मपांसुमुपासितुमुदृशः ॥ ४६ ॥

दहनेति । दहनजावन्निहजातादवथुव्यथादाहपीडानपृथुर्नगुर्वीकिन्तु
विरहजैवेदाहव्यथापृथुरतिशयितेत्यर्थः । अत्रार्थेऽन्यथानुपपत्तिं प्रमाणा
यति । यदीदृशंस्याद्विविपरीतमेवचेत्स्यात्तर्हि अप्रगताअसवःप्राणाय
स्यतंमृतप्रियमुपासितुंसेवितुमुदृशुरात्तत्सुका- सोल्लासाःस्त्रियश्चाशुभदिति
कालविलाम्बमकृतवैवदहनमग्निंकथंविशन्तिप्रविशन्ति । तादत्तस्माद्गृहेर
पिसकाशाद्विरहपीडैवपृथुरिति । तथेतियुक्तःपाठः ॥ ४६ ॥

हृदि लुठनति कला नित्तराममुर्विरहिणीवधपङ्क
कलङ्किताः ॥ कुमुदसख्यकृतस्तु बहिःकृताः सखि
विलोकय दुर्विनयं विधोः ॥ ४७ ॥

हृदीति । हे सखियतादृशविधोश्चन्द्रस्यदुर्विनयमविनीतत्वंविलोकय ।
कीदृशंतदाह । नित्तरांविरहिणीवधएवपङ्कः पातकान्तेनकलङ्कितानसिनि
ताद्यमूहंश्यमानाकलाहृदिलुठन्तिक्रीडन्ति । पुनर्विशेषेवा कुमुदसख्य
कृतः कुमुदसैत्रीकारियः परोपकारशीलास्तावहिष्कृताःयाः पातकिन्यः
प्रापकारएवपरास्ताहृदिलुठन्ति । यस्तुविनीतोभवतिसतूपकारिणं हृद
येधारयतिपापिनंबहिरेवस्थापयति पापीतुविपरीतकरोति । अत्रोप
कपुमान्पाप्माइत्यमरः ॥ ४७ ॥

आयि विधुं परिपृच्छ गुरोः कुतः स्फुटमशिक्षत

दाहवदान्यता ॥ ग्लपितशंजुगलाद्गुरलात्त्वया
किमदधा वतवावडवानलात् ॥ ४८ ॥

अयीति । अग्निसखित्वंविधुंइतिस्फुटस्पष्टं परिपृच्छ । इतिकिंहैच
न्द्रत्वयाकुतःकस्माद्गुरोर्दाहवदान्यतादाहदात्त्वमशिक्षत अस्यस्तम् ।
हेजडअनुचिताऽस्यस्तकारिन् दुर्भते ग्लपितोद्गन्धः शीतलः ज्ञानुगलीये
नतस्याद्गुरलाद्विषात् किमशिक्षत । तन्मस्तकीस्थित्वाइदमभ्यस्तवा । अ
थवा सदधौस्थित्वाभ्यस्तं विद्यमानाद्दहवानलाद्दहवान्नेर्वा ईश्वरतएव
उत्पन्नत्वाच्च वडकाग्नेस्तत्रैवस्थितत्वात्संभाव्यतइतिवा । चन्द्रात्स्वाम्य
धिकंप्रीडयतीत्यर्थः । तस्यसतापकारित्वमनन्यसंयोगवद्दुष्पन्नमग्निर्वाक
ल्पयतीतियुक्तमूलोचितकः । गुरोरिति आख्यातोपयोगेइत्यपादानत्व
म् ॥ ४८ ॥

अयमयोगिवधूवधपातकैर्भूमिमवाप्य दिवः खलु
पात्यते ॥ शितानिशोदृषदि स्फुटदुत्पतरकणग
णाधिकतारकिताम्बरः ॥ ४९ ॥

अयमिति । अयंचन्द्रः अयोगिन्योत्रियोगिन्यांवध्वः त्रियस्तासां व
धस्तदूपैःपातकैः कर्तृभिर्ज्जसिञ्जमथानवाप्यप्राप्यदिवः स्वर्गादाकाशाञ्चशि
तिनिशाकृष्णारान्निस्त्रल्लक्षणायां दृषदिशिलायां पात्यते खलुत्प्रेक्षे । शिला-
यां पातनादेवस्फुटन्तोविदीर्यमाणात्त्यतन्तंउच्छलन्तः कणागणालेशसमू
हास्तैरधिकमतिशयेनतारकितंसंजाततारकाम्बरनाकाशयस्माच्छुक्लपथे
परिपूर्णत्वाच्चन्द्रेण विरहियस्तारकाश्चपीड्यन्तेपरिज्वयन्ते कृष्णपक्षेचन्द्र
क्षयाद्विरहिणां तादृशीपीडानभवति तारकाश्चस्पृष्टराज्वन्ति । ज्ञमसं
तस्यस्वतः सिद्धं शिलायांपातितक्षुर्भीञ्चूतोयद्यपि तथापि स्वभावंनत्यजति
उत्प्रेक्षा । अन्योपिपातकीपातकैर्ज्जान्यित्त्रातिकठोरशिलायां स्वर्गानि
पात्यते कणाश्चोर्ध्वंगच्छन्ति । शितोषवलमेचकेइत्यमरः । अवाप्येतिय
न्तस्य, तारकितंतारकादित्वादितच् ॥ ४९ ॥

त्वमभिधेहि विधुं सखिमद्गिरा किमिदम्रीदृगु
धिक्रियतेत्वया ॥ न गणितं यदिजन्मपयोनिधौ

हरशिरस्थितिभरापिबिस्मृता ॥ ५० ॥

त्वमिति ! हेसखित्वमद्भिरामैनीत्यानेवंपृच्छतीतिविधुसभिधेहिषद ।
हेचन्द्रविशिष्टकुलोत्पन्नेनत्वयाइदं विराहणीवधलक्षणीदृग्बिधं कर्मकि
मिति छधिक्रियते छकीक्रियते एवंकर्मकर्तुं युक्तंनभवतीत्यर्थः । परा
पकाराकरणेकारणमाह । लक्ष्मीन्दोर्जनकत्वादतिकुलीनेपयोनिधौरजा
करेजन्मयदिनगणितंविधारितं तर्हिहरशिरः स्थितिलक्षणरूपिबिस्मृता
काकु । यस्तुकुलीनोभवति सदासत्सक्तिधौवर्त्तते सपरापकारंनकरोति ।
त्वयाकुलीनत्वं सं-सन्नधिमेत्वंचोन्नयमपि बिस्मृतम् । पापिनासहस्रं क्षा
प्तयानोच्यते इतिभद्रिरेत्यनेनसूचितम् ॥ ५० ॥

निपततापि न मन्दरभभृता त्वमदधौ शशलां १९१
च्छनचणितः ॥ अपि मनेर्जठराधिषि जीर्णतां
वत् गतोसि न पीतपानाद्येः ॥ ५१ ॥

निपततेति । शशलाच्छननिन्दितकर्मन् चन्द्रवदधीनिपततामन्दरसंघ
केनभूजृतापर्वतेनापिसमुद्रेस्थितरत्वंनचूर्णितं स्वया पीतपयोनिधेर्भुनेरग
स्यस्यजठराधिषि उदराग्नावपिजीर्णतांनाशंवातापिधक्नगतोसिप्राप्तोसि।
यतइतिउभयत्रापिखेदः । शीर्णतामपीतिवा । अस्मदभाष्येनैव द्वयम्
पितवमजातम् । अतिहाहकत्वात्प्राप्त्यामपिपरित्यक्तः ॥ ५१ ॥

किमसुभिर्गल्पितैर्जड मन्युसे मयि निमज्जतुभी
मसुतामनः ॥ मम किल श्रुतिमाह तदधिकं न
लमुखेन्दुपरां विबुधः स्मरः ॥ ५२ ॥

किमसुभिरिति । हेजडमूर्खेचन्द्रकिमितिमन्यसे । इतिकिम् । गल्पितैः
खेदितैर्गतरित्यर्थः सुखद्विधैरसुभिः प्राणैः कल्पाभीमसुतामनोभैम्यन्तः करुणं
मयिनिसज्जतु मिलायतामिति । मनश्चन्द्रनिलोयतेइतिश्रुतेः । प्राणेषु
गतेषुजैभीमनोमयिनिलीनंजविष्यतीति चित्तनाकार्थीरित्यर्थः । श्रुतिप्र-
शाशमित्यपिनमन्तव्यमित्याह । किलयस्माद्विबुधोवेदव्याख्यानसमर्थो
देवस्मरोमेधावीकामश्चममसंबन्धिनीं तदधिकं चन्द्रे मनो निलयनप्रतिपा
दिकांश्रुतिं नलमुखेन्दुपरांनैवधवदनचन्द्रप्रराणाह वदतिस्म । पण्डि

तेनकामेनसामान्यापि श्रुतिर्विंशतिविविधयोरुक्ताश्रुतिर्पोढायामपि अहस्व
दधीनानुभवानि । किंतुनलाधीनैवेतितात्पर्यं । मूर्खत्वनापाततः श्रुतेरथं
गृह्णासि । पूर्वापरानुसंधानवान्पण्डितो ननु श्रुतेरन्यार्थत्वं ब्रूते ॥ ५२ ॥

मुखरय स्वयशोनवडिण्डिमंजलनिधेःकुलमुज्ज्व
लयाधुना ॥ अपि गृहाण वधुवधपौरुषं हरिण
लाञ्छनमुच्चकदयनाम् ॥ ५३ ॥

मुखरयेति । त्वमधुनाऽस्मिन्समयेस्त्वयशः संबन्धिनवन्तंनूतनंदिशिडमना
मकंवाद्यंमुखरयवाद्य आट्टशांप्राणनाशनेनतवमहती कीर्तिर्भविष्यतीति
स्वपितुर्जलनिधेः कुलवंशमुज्ज्वलयोऽज्वलंकुरुवधुवधपौरुषमपिगृहाण जड
निधेर्वंशेतातस्यैवेतत्सर्वेषुक्तंनत्वन्वस्य । अथचसुष्टुयशः संबन्धिनंनवपिड
शडिमंवाद्यजलनिधेः कुलं दह एतत्सर्वं कुरु परन्तुहरिणलाञ्छनशशकल
कुकदर्थनांपीडामुच्चमाकार्षीः । पीडायामसह्यत्वात् ऋटितिभारये-
त्यर्थः ॥ ५३ ॥

निशि शशिनभज कैतवभानुतामसतिभास्वलिता
पयपापमाम् ॥ अहमहन्यवलोकयितास्मितेपुनरु-
हर्षतिनिर्धुतदर्पताम् ॥ ५४ ॥

निशीति । हे शशिननिशिः कैतवभानुतां कपटसूर्यत्वं भज्यऽङ्गीकुरु ।
हे पापरूपभास्वतिसूर्ये सतिविद्यमानेभातापयज्वालय । निशिमूर्खेवा
विद्यमाने इत्युभयत्रापि योजनीयम् । तस्सुखेनकुरु । अहमहनिप्रभातेपु
नस्तेनवाहर्षतिनासूर्येण जिहृतीनिराकृतीदपौगर्वायस्य तस्यभावस्तत्त्व
मवलोकयितास्मिद्रूपानि । सूर्यसमक्षत्वंयामयमपि कुर्त्तुं नशक्यते तेन
यद्यत्तवकरिष्यते तन्मयैवद्रव्यते इतिलौकिक्युक्तिः पुनरुहुरितिवा ॥ ता
पयचुरादावाधृषाहेत्यत्रपठितस्य तपदाहइत्यस्य । अवलोकयितास्मीति
लुट् । अहर्षतिरिति अहरादीनामित्तिरेकः ॥ ५४ ॥

शशकलङ्कमयङ्कर मादृशां उत्रलसि यन्निशिभूत
पतिंश्रितः ॥ तदमृत्स्य तवेदुशभूतताद्भुनकरो
परमूर्धविधूननी ॥ ५५ ॥

शज्ञेति । शशकलङ्कनादृशां विरहिणां भयंकरपीडाकरत्वं निश्चिन्तपतिं
 पृथिव्यादिमहाभूतानामपतिमाकाशाश्रितश्रितवान् । अयितंकृतप्रारम्भो
 वासन्यज्ज्वलसितप्यसे । ततस्मादभूतस्याभूतमयस्यतवेदृशभूतताईदृशो
 भूतस्तस्य भावोऽवलनवद् जातिकान्तिमत्ताच अद्भुतकरी चमत्कारिणी ।
 अतएव परेषां मुहूर्त्विधूननीशिरःकम्पनकारिणी । असृतस्यशीतलस्यदाह
 कर्त्वनदूहमित्याश्चर्यम् । - इकलङ्कस्य परपीडकस्याभूतरूपत्वादिकमाश्चर्यं
 कारीतिष । ईदृशनादृशजनोद्देगजननलक्षणप्रकारंभूतः प्राप्तस्तत्तेतिवा ।
 अथच भूतपतिशिवमाश्रितोयज्ज्वलसि अमृतस्यकस्याभूतस्यतवेदृशभूत
 ताश्चाश्चर्यकारिणी भूतानामस्मदादीनांप्रतिपालकस्तदाश्रितस्यस्वतःसु
 धारूपस्यचतव्यपीडाकरत्वं तदाश्चर्यकरंयुक्तंनभवतीत्यर्थः । अथच
 भूतपतित्रैव रूपमहादेवमाश्रित्यरात्रीयज्ज्वलद्रूपोभवसि तदभूतस्यजी
 वतएवईदृशपिशाचताश्चाश्चर्यकारिणी, भूतस्यैवभूतत्वंदृष्टं, भूतोहिभूतः
 सन्ऽग्नीवलाकादीनां जयं करोजवति । रात्रीज्वलतियमभिज्वलितस्य
 मूर्दानमपि कम्पयति 'अथवा ऽभूतस्योदकस्यज्वलनरूपताश्चाश्चर्यकारि
 णी । उद्दकस्यज्वालकत्वंकुत्रापि नदूहमित्यर्थः । भयंकरमेष्टिंजयेष्वि
 तिखचिभुम् । श्रितःकृष्णश्रितवत् । अंतोगत्यर्थत्वात्कर्त्तरिक्त । अद्भुत
 करी । कृजोहेतुताच्छीत्येइतिटः ॥ ५५ ॥

श्रवणपूरतमालदलाङ्कुरं शशिकुरङ्गमुखे सखि
 निक्षिप ॥ किमपि तुन्दिलितः स्थगयत्यमुं सय
 दितेनत दुच्छिमि क्षणम् ॥ ५६ ॥

अथवेति ॥ हे सखिरयं तत्रममच श्रवणपूरं कर्णजुषणभूतं तमालदलाङ्क-
 रंतमालपत्राङ्कुरशशिनःकुरङ्गोसृगस्तस्यमुखेषासार्थं निक्षिपापंय । प्रयोज
 नमाह । तेनाङ्कुरेणतुन्दिलितोवृहत्कक्षिः सन् ससृगो यद्यमुंचन्द्रं किमपि
 स्वल्पमपिस्थगयत्याच्छादयति तत्तर्हिदृशंक्षणाभात्रमपि उच्छिमिउच्छ्वा
 सनोचनमपि कर्तुंसमर्थासां अङ्कुरजक्षणपुष्टेनानेन चन्दश्चेत् पिहितः स्या
 त् तर्हि तद्दृशनाभावात्क्षणाभात्रममपीडाभाव इत्यर्थः । स्थगयतिउ-
 च्छिमि । आज्ञांसत्यं वर्त्तमानवत्प्रत्ययः । तुन्दशब्दादस्यर्थतुन्दादित्वा
 दित्थितत्करोतीतिशिचिनिष्ठा ॥ ५६ ॥

असमये मतिरुन्मिषति ध्रुवं करगतैव गता य
दियं कहुः ॥ पुनरुपैति निरुध्य निवास्यत स
खि मुखं न विधोः पुनरीक्ष्यते ॥ ५७ ॥

असमयइति ॥ ध्रुवं निश्चितं मतिर्बुद्धिरसमये ऽप्रस्तावेणोन्मिषति स्फुरतीत्यर्थः । कुतोयद्यस्मादिद्यं कुहूरनावास्याकरगतैव हस्तप्राप्तिवातिस्फुरितैव गता यदिसमये स्फुरिताम्यात् तर्हि तदैव निरुद्धास्यात् । तदा चन्द्रो दृष्टो न भवेत् तदेयं बुद्धिर्नाल्पना । पुनर्बुद्धिर्वासा कुहूर्यादिपुनरुपैति आगमिष्यति । तर्हि निरुध्य निर्वन्धकत्वात् यथात्र स्थातव्यमिति संप्राप्य निवास्यते स्थापयिष्यते । पुनरुपैष्यतीति काकुर्वा । यथाविधोश्चन्द्रस्य मुखं पुनर्नक्षते सदा अमावास्यास्थितौ चन्द्रावलीकनं कदापिन स्यादित्यर्थः । करगतागत्यर्थत्वात्कर्तृरिक्तः द्वितीयाश्रितेति समासः । उपैति । वर्तमानसामीप्ये वर्तमानवत्प्रत्ययः ॥ ५७ ॥

अयि ममैषचकोरशिशुमुन्नेत्रजति सिन्धुपिबस्य
न शिष्यतां ॥ अशितुमभ्यिमधीतवतोस्य वा ज्ञ
शिकराः पिबतः कतिशीकराः ॥ ५८ ॥ - अर्थः ॥

अपीति । चन्द्रादर्शने हेत्वन्तरसूचनार्थे च शब्दः अयि हे सखिसमैव चकोरशिशुः सिन्धुपिबः यस्मिन् द्रुपानकारिणो मुनेरगत्यस्य शिष्यतां न त्रजति न गच्छति पृच्छति शेषः । बालत्वेऽप्यन्यायः सुकर स्तच्छिष्यत्वे तथ किं फलमत आह । तच्छिष्यत्वेनाभिषंसमुद्रमशितुं पतुमधीतवतः समुद्रपानसमर्थस्य चकोरशिशोः पिबतः पानं कुर्वतोस्य शशिकराः कतिशीकराः विन्दवो भविष्यन्ति । अपितु रूपपाएव यः समुद्रं पातुमिच्छति तस्य चन्द्रकिरणपा नसति सुकारित्यर्थः । एवं सति कदापि चन्द्रो न दृश्येतेति भावः । कति वेति सम्भावना र्थावावाशब्दो वायस्मादिति वा । सिन्धुपिबस्य पाप्रेत्यनेन शः ॥ ५८ ॥

कुरुकुरे गुसुमेकमयोघनं बहिरितो मुकुरं च कुरुच
मे ॥ विशति तत्र यदेव विधुस्तदा सखिसुखाद
हितं जहि तं द्रुतम् ॥ ५९ ॥

कुर्वन्ति । हे सखिगुरुंभारवन्तमेकसयीघनंलीहमुद्गरंकरेकुरुस्थापय ।
इतो मद्गृहाद्द्विर्भेमुकुरंदर्पणंकरुस्थापय । किमर्थमित्यत आह । विद्युस्त
त्रमुकुरेयदैव विशतिप्रतिविम्बरूपेण प्रदिशति तदैवसुखादेनायासेनैव
तमहितं चन्द्रवैरिणंदुतंशीघ्रंजहिमारयंभूणां कुर्वित्यर्थः । ततःपीडाशा-
न्तिभविष्यतीतिभावः । उन्नादोक्तिः । दर्पणेमुकुरादर्शाइत्यनरः । छ
योह्यन्तेऽनेनेत्ययोघनः करणेयोविद्दुष्टिःयप्रत्ययेघनादेशः ॥ ५९ ॥

उदर एव धृतः किमुदन्वता न विषमो वहवा
नलवद्विधुः ॥ विषवदुज्जितमप्यमुनो न सुस्र
रहरः किममुं बुभुजेविभुः ॥ ६० ॥

उदरइति ॥ उदन्वतासमुद्रेण विषमोदुःसहो अथच विषेणभीयतेस
मीक्रियतइति विषमोद्विधुश्चन्द्रोवहवानलवदुदरएव किंनधृतीनिक्षिप्तः ।
एवं कर्तुंयुक्तं यथापरोपतापी बहवाग्निर्लाकोपकारार्थमुदरएवधृतस्तथा
यसपि किमिति नधृतइतिअतिरेकदूहात्तः ॥ अन्यच्चामुनासमुद्रेण वि-
षवत् विषमिवोचिक्तं विषादिनाशविभुः समर्थः परोपकारायप्रसिद्धः
स्मरहरोमहादेवोऽमुचन्द्र किमबुभुजेज्जितवान् । विषमुक्तवान्विषव-
त् त्वांकिमिति नजुक्तवान् । तस्माद्विषवद्द्विषमोनततोपि विषमइति ।
उदन्वानुदधीचेतिसाधुः । बुभुजेभुजौनवनइतितद् ॥ ६० ॥

असितमेकसुराशितमप्यभून्नपुनरेष विधुर्विशदं
त्रिषम् ॥ अपि निपीय सुरैर्जनितक्षयं स्वयमुदे
ति पुनर्नवमार्णवम् ॥ ६१ ॥

असितमिति । सामुद्रंविषद्विषंरुष्णञ्चेतश्च । अस्तिरुष्णं कालकूटा
ख्यमार्णवंसामुद्रंविषमेकेन सुरैरुसहादेवेननाशितं भक्षितंपुनरपिनाभूत् न
बभूव । एवंचन्द्रः पुनःसामुद्रंविशदंश्चेतंविषसुरैर्देवैर्ब्रह्मादिभिःप्रतिपदा
दितिथिषु निपीयनिःशेषंपीत्वाकानितक्षयसपि कृतनाशमपि पुनर्नवनूत
नस्त्रयमेवसर्वानगरूपित्स्वीदेतिसमुत्पद्यते । क्षययुक्तमपिवहुभिः बहुधेवज
क्षितमपि श्वेतंविषंपुनरुत्पद्यते, एकदैवसकदेवमक्षितंरुष्णंविषंपुनर्ना-
त्पन्नं, बहुदेवमक्षितसपि श्वेतंविषंपूर्वापेक्षयाधिकं तस्मात्कालकूटाख्या-
दप्यधिकदृढमित्यर्थः ॥ ६१ ॥

विरहिवर्गत्रयसनाकुलं कलयपापमशेषकलं वि
धुम् ॥ सुरनिपीतसुधाकमपापकं ग्रहविदो वि
परीतकथाः कथम् ॥ ६२ ॥

विरहीति । हेसखिविरहियश्चविरहियश्चविरहियस्तेषां वंगंस्यसमूहस्य
वचएवव्यसनं तस्मिन्नाकुलंकेनोपायेनेतेवध्याइतिचिन्ताकुल मज्ञोषकलं
परिपूर्णेविधुंपरापकारित्वात्पापंपापकं कलयजानीहि व्यसनेनहेतुना ऽ
कुलंकुलरहितपापंजानीहि कुपत्रेणकुलनष्टमिति न्यायां तयासुरैर्वद्भ्यादिभि
र्निपीतासुधाऽमृतयस्य एवंविधमसात्रास्याचन्द्रविरहिणा मतापकारित्वा
दपापकं पुण्यवन्मितंजानीहि ग्रहविदो ज्योतिर्विदः कथं कुतो विपरीताक
थाजाषणं येषां पूर्णेन्दुंशुभग्रहकथयन्तितीर्णं चपापग्रहं । क्षीणेन्द्रकंक्षाः
प्रापाइति तन्नज्ञायतइत्यर्थः । विपरीतं कथयन्तीतिवा । अथ चतु षष्टिकला
घान्सविद्यो परोपकारीपापसखविद्यारहितः परोपकारीपुण्यवानित्यु
क्तिः । विरहीतिपुमान्छियेत्येकशेषः निपीतसुधाकंज्ञोषाद्विभाषेतिकपि
ध्यापोन्यतरस्यामिति विकल्पाद्दस्वाजावः ॥ ६२ ॥

विरहिर्भिवहुमानमत्रापि यः सबहुलः खलुपद्म
डहाजनि ॥ तदमितिः सकलैरपि यत्र तैर्धर्यरचि
सा च तिथिः किममाकृतो ॥ ६३ ॥

विरहिभिरिति । खलुरभेदो विरहिर्भिर्यः पक्षो बहु अत्यन्तं मानं संमानम
वापि प्रापित स्तत्रचन्द्रक्षयात्सपक्षइहलोके बहुलः कृष्णपक्षोऽजनिजातः
युक्तमेवेतत् । यः स पक्षोवालोके बहुमानं पूजाप्रमाणं च लभते सप्रवृद्धो बहु
लश्चभवति । बहुलातिध्यादत्तेइति । इह बहुलपक्षेयस्यातिथीसकलेः सम
स्तैरपितैर्विरहिजिस्तस्य बहुमानस्यामिति रपरिमितता च्छरचि साचसैवति
धिरमाकृता किमभावास्याकृतेत्यर्थः । अभावास्यायां संबन्धः चन्द्रभाषादपरि
मितोमानं कृतस्तथाचमानपरिमाणराहित्यादन्वयताजाता नत्वमासइवस
तोऽस्यांसूर्याचन्द्रमसाविति श्रुत्येत्येत्यर्थः । विरहिणां कृष्णपक्षः मुखद
स्तत्राप्यभावास्येत्यर्थः । बहुलः आतोनुपसर्गकः । अभीकृतेति पाठः
क्लिष्टकरूपनयोपेक्ष्यः ॥ ६३ ॥

स्वरिपुतीक्ष्णसुदर्शनविधमात्किञ्च विधुं यमुतेन

त्रिधुं सुदः ॥ निपतितं वदने कथमन्यथावलिकर-
म्भानिभंनिजमुज्झति ॥ ६५ ॥

स्वरिपरिति । समधिज्ञोविधुस्तुक्षीराहुः स्वस्वरिपुर्विष्णास्तस्यतीक्ष्णस्य
सुदर्शनस्यवत्सुलस्विनविज्रभाद्भ्रान्तोविधुंयसते । किंस्वित्युंघ्रिज्ञा । अ-
न्यथाऽचन्द्रबुधैवचेत् खादेऽथा वदनेनिपतितंनिजंस्वीयंस्ववशांवा मलय
यंपूजार्थंशुभ्रत्वात्करम्मनिजंदधिज्जुक्तुंल्यचन्द्रं कथमुज्झति तच्चैत्य
प्रति । तावदतःसुदर्शनबुध्यापूर्वंबदनीयमानमपि छेदमियैवेतिज्ञायते
राहीरुपहारःकरंभौभवति ॥ ६५ ॥

वदनगर्भगतं न निजेच्छयां शंशिनमुज्झति रा-
हुरसंशयम् ॥ आश्रितेषु गलत्ययमत्ययं सखि
विना गलनालबिलाध्रना ॥ ६५ ॥

वदनेति । हेसखिराहुर्वदनस्यऽर्भुसुभ्यं गतशशिनसंसंशयनिः संदेहंनि
जेच्छयास्वाश्रितावनाश्रयणरज्जकति । किंतुराहुषाऽश्रितेषुवायंचन्द्रोऽत्य
यविनाशविनागलनालबिलाध्रनाकथकदलविवरमार्गैरुगलति निःसर
ति । इदंरान्नेरभावाद्मृतरूपत्वाद्द्वानाशानावः ॥ ६५ ॥

ऋजुदुशः कथयंति पुराविदो मधुभिदं किलराहु
शिरश्छिद्रम् ॥ विरहिमूर्द्धभिदं निगदंति न क्वनु
शशी यदि तज्जठरानलः ॥ ६६ ॥

ऋजुदुशइति । ऋजुदुशोयथादूषार्थं प्राश्निः पुराविदयेतिहासिका
मधुभिदं श्रीकृष्णराहुशिरश्छिद्रकथयन्ति । किलेतिश्रुतौ । विरहिमूर्द्ध
भिदमियोषिशिरश्छिद्रंजनिमदति १ः मलदूषंयुक्तंपरंतीक्ष्णप्रज्ञत्वाभावा
दन्यथावदन्ति । सुप्रभेसंबन्धेभ्यस्तसूराहोर्जठरानलो जठराग्निः स्यात्
तदाशशीचन्द्रः क्वाऽपितुलकुतोपिराहोः शिरश्छेदनं चक्षितश्चन्द्रो जठराग्निं
विनागलति ततश्चन्द्रस्यविद्यमानत्वाद्द्विरश्छिन्नात्तपकारित्वाच्च विधार्थं ना
श्रवित्पारेवविरहिमूर्द्धभिदित्याशयः ॥ ६६ ॥

स्मरसखीरुचिभिः स्मरवैरिणा मुखमृगस्य यथाद
लितं शिरः ॥ सपदि संधतुभिषजौ दिवःसखि
तथा तमसोपि करोतुकः ॥ ६७ ॥

स्मरेति । हेसखि^{वैरि}रुचिभिः स्मरसखीकानसदृशीदिवोपेपुत्री स्ववैद्योद
स्त्रीस्मरवैरिणाशिवेनदलितं खण्डितंमुखमृगस्यप्रमृगस्यशिरो यथासपदि
तत्क्षणमेवसन्धतुर्घट्टनामासतुः । तथातमसोपिराहोरपिकःकरोतु ।
एतसदृशः कोयिनास्तिसदचारिणाःयत्कार्यकृतंतन्मदनमिन्नेषामदननवाभो
धीकर्तव्यम् । ततःस्मरमित्रत्वाद्भिपक्त्वाच्च कामारिणाच्छिन्न मृगशिरस्ता
भ्यांकवन्धेनमंलितं तथाविरहवैरिणाविष्णुनाच्छिन्न राहुशिरः कःसंधतय
तुविरहमित्रस्याभावादितिभावः । तात्कालिकसंधानदृढभवति इतिसध
दीत्युक्तम् । तमस्तुराहुःस्वर्मानुरित्यन्तरः ॥ ६७ ॥

नलविमस्तकितरतरणे रिपोर्मिलति किन्कवन्धग
लेनवा ॥ मृत्तिभिर्या भृशमुत्पतत स्तमांशहश्चिर
स्तदसृक्दृढबन्धनम् ॥ ६८ ॥

नलेति । वाऽथवा रथेमृत्तिभिर्याभारणाद्भयेनदिवसाकाशं भृशमतिर
रानुत्पतततद्गच्छत आकाशएवमलेनविमस्तकितस्यच्छिन्नमूर्धोरिपोर्नलश
त्राः कवन्धगलेनापमूर्द्धकलेवरकयठेन सहतुमीप्रहशिरोरहुशिरस्तस्यकव
न्धगलेस्यासुगूरुत्तेनरक्तेनदृढबन्धनंयस्यएवभूतंसतुकिन्नमिलति । मिलने
हिवदनमध्यगतेचन्द्रैराहुजठराग्नीजीर्योऽतितरांपीडानभवित्यतीति भा
वः । आकाशेस्थितस्यराहुशिरःकवन्धगलेनसहसंबन्धार्थंभृशमुत्पततह
त्युक्तम् । दृढबन्धनमिति क्रियाविशेषशंभ्रा । घृतिभियेतिपाठेनलभारस
भियेत्यर्थः ॥ ६८ ॥

सखि जरां परिपृच्छ तमःशिरः सममसौदधता
पिकवन्धताम् ॥ मगधराजवपुर्दलयुग्मत्रत्किमिति
नंव्यति सी व्यति केतुना ॥ ६९ ॥

सखीति । हेसखित्वंजरांराक्षसींपरिपृच्छं असौजराकवन्धजानपु
र्द्धकलेवरत्वंदधताकेतुनासमंतमःशिरोपिराहुशिरोपिमगधराजस्यजराकवन्ध

स्वयंपुत्रः शरीरस्य दलपुत्रं स्वयङ्गलं तद्दत्तकिनितिकृतो हेतोर्नैव्यतिसीव्य
तिसयोजयति । यथामगधराजः सचिंतस्तपाराहुरपिसधेय इतिजरा
प्रतित्वयावक्तव्यमेकस्यैवदेवस्यशिरसोराहुत्वंकवन्धस्यकेतुत्वम् ॥ ६६ ॥

वद विधुनुदंमालि मदीरितैस्त्यजसि किंद्विजरा
जधिया रिपुम् ॥ किमु दिव्रं पुनरेति चंदीदृशः
पतित एष निषेव्य हि वारुणीम् ॥ ७० ॥

वदेति । हेआलिसखित्वमदीरितेनद्वेषनेविधुनुदंराहुवद । हेराहोत्व
रिपुचन्द्र द्विजराजधियात्रासुशब्दव्यात्यजसिकि ब्राह्मणो न हन्तव्य इति
श्रुतेः । द्वित्यादिवत्संज्ञानात्रेणद्विजराजो न तु अहृत्वेनेत्यर्थः । ब्राह्मण
त्वं न्ययानुपपत्तिप्रमाणांयति । यदिहेदृशः श्रोत्रियोद्ब्राह्मणः स्यात्सहिष्यं
यांरुणीमिदिरांवारुणीदिशं च निषेव्यपीत्वाप्राप्यचपतितो न ह्यापातकी । अ
स्तंगलवसन् पुनर्दिवसुंसाकाशं किकिमुदयमति मतिती ब्राह्मणः स्वर्गेन
गच्छति अयंपुनरेति नस्मादेवज्ञानात्रेणद्विजराजो न त्वन्वर्थत्वेन जतो हन्त
व्यसुवायनितिरुपपन्न ॥ ७० ॥

दहति कण्ठमयं खलु तेन किङ्करुडत्राङ्गजवासन
योजिभनः ॥ प्रकृतिरस्य विधुनुद्र दाहिकामयि
निरागसि का वद विप्रता ॥ ७१ ॥

द्विजमात्रोपिन हन्तव्य इत्यत आह । दहतीति । खलु प्रायेणायं चन्द्रो भ
क्षितः सन् कण्ठदहति । मानिवतेन हेतुना द्विजवत्सन् यद्ब्राह्मणवृष्णो विभक्त
इत्यक्तः । किञ्चनेव गरुडवदुपधाय रुहेन निधादवांशतः कण्ठदहनविप्रोद्वा
सुशब्दव्यात्यक्त इति भाष्ये तथात्वयाकिनितित्यज्यते । हेविधुनुदराहोऽ
स्यविधोः प्रकृतिः स्वभावोदाहिकान्तुद्वा सुशब्दक्तिः साहिष्वागसिरुपरा
धेप्रमवति न त्वन्यत्र एव चेन्न तर्हि निरागसि निरपराघायां भयिविषयेकाकी
दृक्विप्रतांशुसुशब्दं निरपराघांसादहति इति ब्राह्मणान्नभवति अत-
स्त्वया हन्तव्य इत्यर्थः । दाहिकेति कर्तृनिवृत्त ॥ ७१ ॥

सुकलय कलया विलदंष्ट्रया समत्रघाय यमाय
विनिर्मितः ॥ चिरहिणीगुणचर्चणसाधनं विधुर

ती द्विजराज इति श्रुतिः ७२ ॥

अथोक्तरेण तस्य द्विजराजश्रुतिसमर्थयति । सकलेति । सकलयाक-
 लयाददृश्यानात्तद्विकवचनेनसर्वाग्निः कलाभिरवददृश्याग्निः कृत्वा तस्यघातस्य
 म्यगवधानं कृत्वा संवीर्येत्यर्थः । धर्माधयत्तार्थवस्माद्विराहस्त्रीयैकस्यैव
 वचनं भवति तद्विषये साधनकारणनिमित्तः । अतीद्विज्ञानान्दत्तामां मध्य
 राजा श्रेष्ठत्वाद्द्विजराजोयमिति श्रुतिर्जनवर्द्धिनोद्विजानिराजेति । एककाल
 मेवसर्वासंवाधायमहत्साधनमयन्निमित्तइति ज्ञावः । -द्विजराजोराज्ञाह
 इतिटच् ॥ ७२ ॥ नीमांसक श्रीधरमहानामेतेश्लोकाः

(सखिजलैः परिपूरयनिर्मलैरथनिवेद्य य कुम्भमिमं बहिः
 बहिरियं जगतांतरितोयथा त्रिधुरमुष्य बधनितथाम्
 खम् ॥ १ ॥ सखिकलङ्कमूनः त्रिमुसंचित्तीविराहणीत्र
 धसंभवकलमेषः । इतरदङ्गमभू दूलितंयतोवदनेमात्रम
 तःखलुदुरयते ॥ २ ॥ हिमसतनुर्हमाबिन्दुमिषादिमामनु
 भवन्गलितांस्वतनुंतनुम् । यदपिकमफललभतघृण स्तं
 दापिमैजत्रलयत्यधिकतैनुम् ॥ ३ ॥ सखिवियोगिजना
 न्तकरोविधु र्थदिनिमज्जतिपातकनोरधी । तदपियहि
 वमेतिनिरन्तरं तदतुलंकरुतेभमं कौतुकम् ॥ ४ ॥ द्विज
 पत्त्रिग्रसनाहितपातकप्रन्धकृष्णसितोक्तविग्रहः ॥ त्रि
 हिणीत्रदनेन्दुजिघत्सया स्फुरतिराहुरयंननिशाकरः ५)

। श्लोकपञ्चकंठत्रिरामिदम् ।

स्मरमुखं हरनेत्रहुताशना उज्ज्वलदिदं त्रिधिना च
 कृष्विधुः ॥ बहु बधनत्रियोगित्रघागमा शिशमि
 षादथ कालिकयाङ्कनः ७३ ॥

स्मरेति । विधिनात्र ह्यथाविधुरे त्रैदपुरीवत्तिस्मरमुखं हरनेत्रहुताशनाद्
 हरनेत्राग्नेः सकंशाद्दृशयैलद्दृशमानं बलं येषुसाकं । अथ बहुविधिना
 नेकप्रकरिणवियोगिनां त्रिरहस्त्रीधुसयोधधोमारं तत्रजन्वनेनसंघातके

महात्मिकायापातकं पश्यन्ति कथाशुभमिमीन्मूर्धाजाहकृताद्विक्रान्ता
प्रमृगभक्तिपातकलक्ष्णम् श्वारिः ३५० न्वोपेराधीकेनापिचिद्वेनचिद्व्यते
स्वतएवचतम्नखेनालिव्यमज्वलं । आगसेतिवाटेनामधराधयोरानइत्य
नरेः ॥ ३३ ॥

इतिविधोर्विधोक्ताविगर्हणं व्यवहितस्य वृ
थेति विमृश्ये सा । अतितरां दधती त्रिरहउव
रं हृदयमाजमपालभत स्मरम् ॥ ३४ ॥

इतीति ॥ सेतिविमृश्यविधोअतितरानेत्यथ विरहध्वरं कामिपीडा
दधतीसतीहृदयभाजनतिसाक्षाहितस्मरन्पालनतं निनिन्दे इतिविधोव
हितस्यदूरस्थस्वविधोरिति विविधाभिः पूर्वोक्ताभिर्होकाजः विरहं
मिन्दन्वृथा ॥ ३४ ॥

हृदयमोअग्रसे याद मामक उत्रलयसीत्यमनङ्ग
तदेव क्रिम् । स्वयमपि क्षणदग्धनिजेन्धनः
क्व ज्वितासि इताश हुतीशवन् ॥ ३५ ॥

हृदयमिति ॥ हे अनङ्गकामनामकमदीयं हृदयं यद्याग्रयसीत्याश्रित्यव
संसे तदाग्रयजतं हृदयमुद्येत्यसनिर्वाध्यकिकिमिति उवलसिदहसि कि
नितिभद्व्यामित्यत आह । अणमात्रेणदीर्घनिजेन्धनं हृदयलक्षणेनेव
विधः सकतं एवाश्रयाश्रवाहृतेताशुनष्टाभिलाषहुताशवद्वृत्तिवत्स्वयं
मपिआत्मनापि क्व भवितासि । कत्रस्थास्यसि । स्वाश्रयमपिमहयसि
अत्यन्तदुर्वनीतस्वेनित्यर्थः । आश्रयसे आत्मनेपदेनतद्विधेप्रयोर्जनमदा
अयंविशेष्यतातिसुच्यते । मानकन्तेवकंसकत्येतिमन्त्रादेशः ॥ ३५ ॥

पुराभिदा गामितस्त्वमदुश्यता त्रिनयनत्वपापु
तिशङ्कया ॥ स्मरानिरेष्यत कस्यच नानापु त्व
वि किमाक्षगते नयने स्वाभिः ॥ ३६ ॥

पुरेति ॥ पुराजिहात्रिपुरान्तकेन त्रिनयनत्वस्य परिक्रितिरतिव्याहृतिस्त
स्याः सकाशाच्च शङ्कयासर्वापिजनैस्त्रिनयनोनाभूदितिभयेनत्वमदुश्यताम
अत्यक्षत्वंगमितः प्रापितोसि । नयिष्येतिप्रनेत्रत्वस्यातिव्याहः कथयि

त्यत आह । हे स्वरत्वयि अक्षिशते प्रत्यक्षे च द्वेषे सति कस्य च नो यकस्यो-
पि त्रिभिर्नयनैर्न निरेष्यत न निगम्यते न प्रादुर्भूत । लौकिकी चोक्तैरियं कश्चि
दुदुष्टं दृष्ट्वा ऽहं त्रिनेत्रो जात इति । अत्र यथा त्रिनेत्रशब्देन कौपयुक्तत्वं लक्ष्यते
तथा त्रापि सर्वेपि सक्रोधाभवयुरित्यर्थः । क्लृप्ता तु सर्वेपि त्रिनेत्रा जवयुरिति
मम त्रिनेत्रत्वप्रसिद्धिर्गन्मिष्यतीति भिद्यात्वं मम प्रत्यक्षत्वंगमितः । अथ च त्व
दुदया उज्ज्वलक्षणे गृहीयेनेत्रे गते सति अथ अथ इति नेत्रत्रयस्यापि वैय
र्थ्यमापद्यत इति लौकिक्युक्तः । इति सर्वेषु ध्यात्वमप्रत्यक्षतांगमितः त्रि
नेत्रत्वस्यापि परिश्रुतिर्बैयर्थ्यतच्छब्दया त्वयि कस्यपि । अक्षिगतं दृश्ये सति
त्रिनेत्रैर्नयनैर्नयैर्धीभूतमपि तु अर्धीभूतमेव त्वत्नद्राहा च नेत्र तस्य त्रिनेत्रत्वं
त्वद्दृष्ट्वा हे व्यर्थमेवं स्यादित्यर्थ इति । अत्रापि तृतीयनेत्रस्य वैयर्थ्येपि नेत्रद्वय
स्याप्यप्रयोगकत्वे द्वैयर्थ्येऽप्यम् । व्याख्यानान्तरं सुधियात्मा दृश्यम् । त्रिनेत्र
न इति क्षुधादित्वा सुत्वाभावः । निरेष्यत इति सर्पशब्दस्य स्नाद्वा प्रमात्मन
पदम् ॥ ७६ ॥

सहचरोस्मि रतेरिति विश्रुतिरुत्त्वयि च सत्यपि मम न
तिः क्रुतः ॥ अथ नसंप्रति स्वंगुतिरस्ति धामनु
मृता न भवन्तमियं किल ॥ ७७ ॥

सहचर इति ॥ स्वरत्वरतेः स्वप्रियायाः सहचरेषु । तथा विना एकाकी
कुत्रचिन्नतिष्ठसि इति । यदि विश्रुतिर्जनवाद्दीयचरतेः प्रीतेस्तर्हि च त्वयिस
तिविद्यमानेपि मम रतिः प्रीतिः क्रुतः किमिति न । यतो मयि त्वत्तत्त्वे रति
श्च नास्ति सहचरत्वाद्दर्शनीयं सपि भाव्यम् । तस्मात्प्रसिद्धिर्निश्चैत्यर्थः ।
अथ वा संप्रति अनङ्गतावेत्यायां धाम्पुत्रयोः संगतिर्नास्ति किल यत इयं रति
भूतं भवन्तमनु लक्ष्मीकृत्यनमृतान्द्वारीहृष्टं न कृतमतः सांप्रतसङ्गतिर्न त्रीसाह
धैर्यं च नास्तीति प्रसिद्धिः । स्वरतिवियुक्तो विरुद्धाश्रुतिः विश्रुतिः प्रसिद्धि
रस्तीकैव । रतिः कामप्रियायां चरागेपि सुरतेपि चेति विश्वः ॥ ७७ ॥

रतिवियुक्तमनात्मपद्मं किं स्वमपि मामिवता
पितवानसि ॥ कथमतामभून्स्त्रवसंगमा दितर
था हृदयं ममतप्यते ॥ ७८ ॥

रतीति ॥ हे अनात्मपरञ्जआत्मानंरक्ष्यं परञ्चारक्ष्यंनजानातीत्यनात्म
परञ्जस्तसंबुद्धिस्त्वंरतिवियुक्तांमानिध रतिवियुक्तं स्वमर्ष्यास्मिन्नीपिकि
मिति स्तापितवान् दग्धवानसि । आत्मनःप्रतिकूलंकीर्त्तयिमाचेरति किं
तुशत्रोरिवस्वतुंजयोरित्यनात्मपरञ्जोभवसीत्यर्थः । एवं कुतोज्ञांतमित्यत
आह । इतरथास्वयाआत्मन्यतापितेसति अतापञ्चतःसन्तापरहितस्य त
वसङ्गमात्सम्बन्धात्समद्दयकथंकस्माद्देतोस्तप्यतेदृश्यते । परापकारार्थमा
त्मानंमपिसन्तापितवानेवंविधःपरापकारकस्त्वमित्यर्थः । ससर्गजादोष
गुणाभवन्तीतिसन्तापसम्बन्धात्सन्तापस्वयुक्तं । दृश्यतइति कर्मकत्वंरिय-
क्तदो ॥ ७७ ॥

अनुममार न मार कथं नु सा रतिरतिप्रथितो
पि पतिव्रता । इयदनाथवधूवधवातकी दयित
यापितयासि किमुजिभूतः ॥ ७९ ॥

अन्विति ॥ नृभ्रम्मानायांसम्बोधनेवा हेनोरकाम सारतिःपतिव्रता
पतिव्रतात्वेनअतिप्रथिताऽतिविख्यातापि रतिस्त्वंप्रियाभृतस्वामनुकथं
ममसारपतिव्रतयानुमरखं कर्त्तव्यमिति चर्मः । श्रुतेन्नियेतयापत्यावित्यु-
क्तः । नकृतंचेतत्रेदंकारणंतयादयितयापितयाइयतीनांवक्त्रीनामनाथा
नारद्विदुरहेतानां वियोगिनीनांवधूनां वधेनपातकीत्वमुज्जितोसि किम्
आशुहेः संप्रतीत्योद्दिनहापातकदूषितइति वधमान् । अतएवानुमरखं
नकृतमित्यर्थः । ममारन्नियतंलुंङ्गलिङ्गंश्चेतिनियमाहकारादः ॥ ७८ ॥

सुगत एव विजित्य जितेन्तद्विय स्त्वदुरुकीर्त्तिं
तनुंयदनाशयत् ॥ तवतनुमशिश्रुवतीततः स
मितभूतमयीमहरदुरः ॥ ८० ॥

सुगतइति ॥ सुगतएवबुद्धसंख्यांविजित्यपराञ्जय तवोरुसंहतीकीर्त्तिं
देवतनुःशरीरमनाशयत् नाशितवान् । यतोयस्मात् जितेन्द्रियोमर्गमार
बलयेनेत्यादिवचनात् ततोमन्तरंजितेन्द्रियोहरोऽवशिष्टवतीं जूलमयीं
पुञ्जमभूतनिमित्तां तवतनुंशरीरं अमितिसंप्रानेऽहरद्ददाइत्यर्थः ।
कीर्त्तिं रूपंशरीरंसुगतश्चेन्नानाशयिष्यत् तर्हि सर्वहर्ताहरोहर्तुं नाशयत्त
स्मात्सर्वेषांवध्य इत्यर्थः । अपयच भूतमयीइतिनिन्दावाक्यम् ॥ ८० ॥

फलमलभ्यत यत्कुसुमैस्त्वया विषमनेत्रमनङ्ग
निगृह्यता ॥ अहहनीतिरवाप्तभयाततो न कुसु
मैरपि विग्रीहमिच्छति ॥ ८१ ॥

फलमिति ॥ हेनङ्गकुसुमैर्विषमनेत्रनिगृह्यतास्त्वयायत्फलमलभ्यतततः ।
फलादवाप्तभयाप्राप्तभयानीतिः कुसुमैरपि विप्रहृद्युद्धनेच्छति । पुन्यैर-
पिनयोद्वयं किंपुनर्निश्चितैः शरैरिति नीतिः । अनङ्गेति निन्दाविरोधस्तु
अङ्गसहितेन क्रियनेत्वं पुनः स्वयमनङ्गो विषमनेत्रो नैतानायकस्तेन दुःसहे
नविरोधं कृतवतस्तवमहन्नील्यमित्यर्थः । नेत्रोनेतरिभिद्यते इति विद्वः ८१

अपि धयत्तितरामरवत्सुधां त्रिनयनात्कथमा
पिथतां दशाम् ॥ भणरत्तेरधरस्य रसादरा दमृत
माप्तधृगः खलु नापिथः ॥ ८२ ॥

अपीति ॥ इतरामरवद्दन्त्रादिवत्सुधासमृतं प्रयत्नं पिथन्नपित्वं त्रिन
यनात्सकाशाङ्गामससाङ्गावक्रुपां दशांकेन प्रकारेण कथमस्तवानसि । अ
मृतपानेनेन्द्रादिवत्त्वमप्यमरः कथनाभूदित्यर्थः । रत्तेरधरस्याधरोष्ठस्य
सेखादेऽआदरादतितरामासुक्ते हितो रमृतसदृश्याधुर्भावादासापृष्णाजु
गुप्सायेनेवभूतः सन्खलुप्रायेणासृतनापिधानपीतवानसीति भणरत्तेरिति
वाक्यार्थः । कर्मखलुसंभावनायां याच्यांष्टनाधुर्यत्सम्यटेनेत्वयामारकत्वया
मृतं नपीतं तेनेदृशीदृशानङ्गत्वहपाआपिथप्रसा । आपिथेति । यत्किं
दिन्नियमाहिद् ॥ ८२ ॥

भुवनमोहनृजैर्न किमेनसा तव परेत्यभूत्तु पि
शाचता । यदधुना विरहादिमलीमसां मभिज्ञय
न्धमसि स्मरमाद्विधाम् ॥ ८३ ॥

भुवनेति । हे परेत्यभूत्तु स्मरभुवनमोहनाज्जातेनेनसापातकेनत
वपिशाचतावज्जुवकिंन देत्यर्थः । यद्यस्मादधुनाविरहाधिनावियोगपी
डयामलीमसांसिज्ञांसाद्विधांसादृशीस्त्रियमभिभवन्पीडयन् प्रभवसि । अ
न्योपि परेतः पातकप्रशात्पिशाचः सन्नालकादीन्पीडयन्त्राम्यतीति त्रिनु
यनापकारे त्वादृशः कोपिनास्तीत्यर्थः । प्रभवसि व जाज्ञीति श्यन्विक
रपाच्छप् ॥ ८३ ॥

यत् ददासि नमृत्युमपि स्मर स्वलतितेकृपया
न धनुःकरात् ॥ अथ मृतोसि मृते न च मुच्य
ते न किलमुष्टिरुकीकृतबन्धनः ॥ ८१ ॥

बतति । हेस्मरत्व हितंनकरोषिपरमृत्युमपिनददासिबतकष्टंभरणेस
तिपौडानानुभूयेतेत्यर्थः । कृपयाहेतुनातेकराद्भनुरपिनस्वलतिपतति ।
कृपयापवितुयुक्तं बतकष्टम् । कृपयामृत्युमददासिचेद्भनुःकिमिति नत्यज
सीत्यर्थः । जीवतएवकरारूपयाधनुःपतति त्वं तुमृतःसन्कथंपतेत कृपा
या अज्ञावात् । अकृपयेतिवा । धनुः पतनाभावेकारणमाह । अथत्व मृतो
सिखलुभूतेननिश्चितमुरीकृतमङ्गीकृतबन्धनंयेनैवविधोमुष्टिर्नमुच्यतेऽतः
कराद्भनुंअभयति । मुष्टिरुभयलिङ्गः । बन्धूरंवन्धुरं चस्यादूरिकृतमुरीक
तमित्यनेकार्थध्वनिमञ्जरी ॥ ८१ ॥

दृगुपहृत्यपमृत्युविरूपताः शमयते ऽपरनिर्जरासै
वितो ॥ अतिशयोक्त्यत्रपुःक्षतिपाण्डुताःस्मरभ
वन्तिभवन्तमुपासितुः ॥ ८२ ॥

दृगिति । हेस्मरअपरेत्वदन्येनेनिर्जरादेवाः सूर्यादभस्तेषांसेवितापुरु
षः सेवकोदृगुपहृतिर्नेत्रयोरान्ध्यमृत्युरकालमरणविरूपताकुष्ठादिनावै
कृत्यंअशमयतेशान्तिंभयति । भवन्तंकाभदेवमुपासितुः सेवितुरतिशयेनाध्यं
प्रतिपत्तिराहित्यंनेत्रराहित्यंच वपुःक्षतिःशरीरकार्श्यमकालमृत्युश्चवपुषः
पाण्डुताविरहजनितपाण्डुरोगश्चएतेभवन्ति । सूर्यादिभक्त्याऽन्यसर्वरोगो
पशमनेसासर्घ्यंभवति विद्योगोपशान्तौतवसानर्घ्यंनास्तित्वङ्गक्तस्यनास्त्य
त्रकिंवाच्यसेवविधस्वदेवइत्युपहासः । अपरनिर्जरान्सेवतेतच्छीलस्तस्य
भावस्तत्तासाकर्त्री अन्यदेवसेवनमितिवा । अपनृत्युश्चविरूपताचेतिपूर्वद्व
न्द्व कार्यस्ततः पूर्वेण । शमयतेषिचश्चेतितङ् । अमन्तत्वान्मित्वे ह्रस्वः ।
सेवितालृच् । अपरनिर्जरसेवितेति अथतरत्वबोधिकेतिवस्मनासः । द्वि
तीयपक्षेताच्छीत्य णिनिस्तस्माद्भावप्रत्ययः । अतिशयपदस्यप्रत्येकंसेव
न्यः । अथअपाण्डुताचक्षयपाण्डुतेइति पट्टीसमासं कृत्यापूर्वेणसमासः ।
अन्यथापाण्डुतागब्दस्यपूर्वनिपातःस्यात् । उपासितुरितितृन्मन्तयोगाद्

घन्तमितिद्वितीया ॥ ७५ ॥

स्मर नृशंसतमस्त्वमतोविधिः सुमनसः कृत
वान् भवदायुधम् ॥ यदि घनुद्वंद्वमाशुगमाय
सं तव सृजेत्प्रलयं त्रिजगद्भजेत् ॥ ८६ ॥

स्मरेति । हेस्मरत्वं नृशंसतमः अतिशयेनहिंस्रोऽतःकारणाद्विधिः सु
मनसःपुण्याभिभवदायुधंकृतवान् । ब्रह्मायदितवधनुःद्वंद्वकठिनमाशुगंभा
शमयसोहमयंचेत् सृजेत्हिंस्त्रिजगत्प्रलयंत्रजेद् । अथचतवदुष्टमनस्त्वाद्
भवदायुधस्यसुमनस्त्वंकृतंविधिना । नृशंसोघातुकःक्रूरइत्यमरः । हिंसा
र्थापहंसैः कर्मण्यण् । आयसंविकारैरजतादित्वाद्ज् । त्रयाणांजगतांश
माहारइति द्विगौसकवचनेनंपुसकत्वे चत्रिजगदितिसाधुः ॥ ७६ ॥

स्मररिपोरिवरोपशिखी पुरां दहतु तेजगतामपि
मात्रयम् ॥ इति विधिस्त्वदिषून् कुसुमादि किं
मधुभिरन्तरसिञ्चदनिर्वृतः ॥ ८७ ॥

स्मररिपोरिति । हेस्मरतेतवापिरोपशिखीवायाग्निजगतांत्रयंसादह
तु । माघाक्षीदितिहेतोरनिर्वृतः सेवितःसन्शङ्कितोविधिः कुसुमानिश्च
यून्मधुभिर्नकरन्दैरन्तमंथ्येऽसिञ्चत् सिक्तवान्किम् । काकमिध स्मररि
पोर्हरस्यरोपशिखीपुरत्रयमिवसयथापुरत्रयंददाह तथातवापीतिसिक्तं
पुरांहंसमर्थेनभवतीतिभावः । सादहतुनिषेधार्थंवाधिनिरनुबन्धकमाश
ब्दयोगेऽलोत् ॥ ८७ ॥

विधिरनंशमभेद्यमवेक्ष्यते जनमनः खलु लक्ष्य
मकल्पयत् ॥ अपि स्वज्जमदास्यत चेत्तदा त्व
दिषुभिव्यदलिष्यदसावपि ॥ ८८ ॥

विधिरिति । विधिरणुपरिमाणत्वाच्चिरंशं निरवयवमतयवा जेद्यंजेत्
मशक्यंजनमनोवेत्प्रखलुनिश्चितं तेलक्ष्यंतेवेप्यमकल्पयत् । अपिः संभाव
नायांसत्रह्लावज्जमपीन्द्रायुधंहीरकंचेददास्यत अकल्पयिष्यत् । तदाऽ
सावपिधजोपित्वद्विषुभिस्त्वह्वाशैव्यंदलिष्यद्द्विदीर्घोऽभविष्यदिति संभा
व्यते । त्वाद्दृशोर्हिंस्रःकोपित्यर्थः । क्रियातिपत्तौलृट् । वज्रोऽस्त्रीहीर
कंपेवावित्यमरः ॥ ८८ ॥

अपि विधिः कुसुमानि तत्राशुगान्स्मरविधाय
ननिर्वृत्तिमाप्नुवान् ॥ अदितपञ्चाहिते स नियम्य
तास्तदपितैर्बत जर्जरितं जगत् ॥ ८९ ॥

अपीति । हेस्मर विधिः कुसुमानितवाशुगान्निधायपिनिर्वृत्तिसुखं
मवान् । अतःसुखंसातान् कुसुमरूपान्वाणान्प्रियम्यगणयित्वा पञ्चहि
पञ्चवतेतुभ्यमदित नत्वधिकान्स्तदपि तथापि पञ्चसंख्याकैर्बाथैर्जगरित
लोकैर्जर्जरितंखण्डितंतवकष्टमतिद्विस्तो ऽसीतिभावः ॥ ८९ ॥

उपहरन्ति न कस्य सुपूर्वणः सुमनसः कति प
ञ्चसुरद्रुमाः । तव तुहीनतया पृथगेकिका धि
गियतापि नतेङ्गविगर्हणा ॥ ९० ॥

उपेति । हेकानपञ्चसंख्याकाःसुरद्रुमाःसन्दारादयः कस्यसुपूर्वणादेव
मात्रस्यविशिष्टस्यसुतरांकतिसुमनसः पुष्याशिनउपहरन्तिउपयमानिकुर्व
न्ति असंख्याताः सुमनसःप्रयच्छन्ति देवस्यापितवतुपुनर्हीनतयानिकष्टत्वे
नावज्ञया पृथक्प्रत्येकमेकिकानेकंपुष्पप्रयच्छन्ति । अतएवपञ्चवाणत्वम
ङ्गसोपहासमानमन्त्रये इयतापिधिकारेणतेविगर्हणाङ्गज्जानअतएवधि
क्कमित्यर्थः । निर्लज्जोनिःशस्त्वमित्यर्थः । अङ्गविदारणमितिपाठेहृदय
स्फोटोन्नतवतीत्यर्थः । सुमनसःशब्दस्यस्त्रीलिङ्गबहुवचनान्तत्वेपि व्यक्ते
रेकत्वदेकिकामित्येकवचनम् ॥ ९० ॥

कुसुममप्यतिदुर्णयकारिते किमु द्वितीयं धनुर्वि
धिरग्रहीत् ॥ किमकृतैष तवैकतदास्पदे द्वयममू
दधुना हि नलभुवौ ॥ ९१ ॥

कुसुममिति । विधिःकुसुमरूपं धनुस्तेतुभ्यंद्वितीयंदत्त्वापुनरग्रहीद्गृ
हीतवान्किमु । यतोदुर्णयकारिर्त्रिजगज्जयकारित्वादतिदुर्विनीतं कि
म्वितिप्रश्नेसंज्ञावनायांवास्वयमेवपुनराहतेति धनुषिएवविश्रितवकिम
कृत । अपितुकिमप्यपकारंकरुं समर्थोना भूदित्यर्थः । द्वियस्मादधुनाधनुष्य
पहृते प्येकतदास्पदेएकतच्चएककंतत्तस्यधनुषंछारूपदेनलभुवौद्वयमाजु
त् । तवधनुर्द्वयलाभात्तेनतवोपकारएवकृतो नत्वपकारोविधिनापरोपका

राथेधनुर्ह तंपरंतीकाभाग्येनविपरीतं ज्ञातमितिभाषः । दुर्गयेडनितपस
गांद्रसमासेपीतिगत्वं यदिदुर्नयइतिपाठस्तदोपसर्गं प्रतिरूपकत्वाद्ग
त्वाजावः ॥ ९१ ॥

पटुतत्रः कृपया स्वकमेककं कुसुममक्रमनन्दिन
नन्दनाः ॥ ददति यद्व्रतं कुरुत भवान्धनुर्वि
कमिपूनिव पञ्चतैः ॥ ९२ ॥

पडिति । अक्रमक्रममङ्गुष्यै वनन्दितं वधिंतं नन्दनमिन्द्रधामयैलोपड
पिञ्जतवः स्त्रकस्त्रीयमेकमेकैकं कुसुमं पुष्पं कृपया ननुमीत्यानञ्जीत्याजव
तेतुम्यंददतिदत्तवन्तो भवान्स्त्रीः पडुभिः कुसुमैः कृत्वागकंपुष्पं धनुर्वि
पञ्चपुष्पाणिडपूनिवकुरुते भिक्षुगात्स्वयाद्भवः यदपुष्पाणि याचिताभै
स्त्वयाविभक्ष्यधनुर्वाणाद्यकृताः । अनिदरिद्रेणजिज्ञयाप्राप्तं स्वरूपमपिव
स्तुविभज्यानेनैतत्कतं व्यसनं नैतत्कतं व्यनितिहिमनोरथः क्रियतइतिनी
किक्वुक्तिमूचनाथंमुभयत्रार्थोवशब्दप्रयोगः ॥ ९२ ॥

यदननुस्त्वमिदं जगतेहितं क्व स मुनिस्तत्रयः
सहतेहतः वित्रिस्त्रव्याश्रवणं परिपूयं चेदविचल
दुभुजमुज्झिनुमीशिपे ॥ ९३ ॥

यदिति । हेस्वर यन्वमतनुः शरीररहितोमिदं जगतेभवलोकायजितंस
शरीरत्वेतुत्वंविशिखंवाणसाश्रवणमात्रं परिपूयं कुरुं विचलदुभुजं यथास्या
देवं वाणसाज्जितं च कुनीशिपुं जेतुमर्थः स्यात् त्रिं यस्तवहनीघांतान् सहते
समुनिः क्षत्त्रद्वाराणीडासहोमुनिरपिनविद्यते ऽन्योनार्त्तातिकिंवाचं, न
स्मात्तवाशरीरत्वे लोकाग्रयंकरणां । हितयोगेचतुर्थी, सप्तमविधानमात्र
ध्यांजगतइतितद्योगेचतुर्थी । इंगः सेइनिइटिइंगिपेइतिरूपम् ॥ ९३ ॥

सह तथा स्मरभस्म भटित्यभूः पशुपतिं प्रति या
मिपुमग्रहीः ॥ ध्रुवमभूदधुनो वितनोः जारस्तव
पिकस्वर एव स पञ्चमः ॥ ९४ ॥

सहति । हेस्वरत्वं पशुपतिं प्रति लोकाग्रयं चतुर्थांशं निपु नग्रहीन्वयाम
भटितिभस्माभूः । जीवयानकेन शिवेनास्मदादिहितायसवान्मन्वदंय

इतिभावः । वित्तनीः शरीररहितस्यतवाधुनापिकस्वरखकोकिलशब्द
 एवसः प्रख्यानां पूरुषः शरीरं नूत । भ्रूवसुरप्रेक्षे । अशरीरत्वेपञ्चबाणात्वंत
 वस्थितमेवेत्यर्थः । पञ्चसंप्राहकोकिलइतिशब्दकलं हरेणदग्धेस्मरेतस्या
 नेपञ्चमस्वरखकातः । पञ्चीरोपइषुर्हयोरित्यमरः ॥ ९४ ॥

स्मर-समहुरितैरफलीकृतो भगवतोपि भवद्दह
 नंश्रमेः ॥ सुरहिताय हुनात्मतनुः पुनर्ननु तनुर्द
 वितत्क्षेणमीपिथे ॥ ९५ ॥

स्मरेति । इस्मरसभगवतोपिहरस्यापि जवद्दहनेभवद्दहैश्रमोमदुरिते
 नेनैवपातकैरफलीकृतः । विफलत्वमेवाह । ननुयस्मान्सुराणांहितायहु
 वात्येत्तात्मतनुः स्वशरीरयनिवविथ-त्वतंप्रसादात्तः क्षणं तत्कालमेवदि
 विपुनजनुर्जन्मंश्रामपिप्रं प्राप्तवानसि । नहिपापिनः स्वर्गजन्मं तवतुपरो
 पकारित्वात्स्वर्गजन्म । सुरहितायज्ञतृतीयतदर्थइतिसमासः ॥ ९५ ॥

विरहिणोविमुखस्यविधूदये शुभजदिकपवनःसु-
 दक्षिणःसुमनसोनमयन्तटनीधनुं स्तवतुबाहुरसौ
 यदिदक्षिणः ॥ ९६ ॥

विरहिणइति । विधूदयेचन्द्रोदयेविमुखस्यदुःखितस्यविरहिणः सश
 मनदिकपवनोमलयानिलादक्षिणः सुखकारीनकिन्तुवानोवक्रएव प्रथमंवि
 रहादुःखंततश्चन्द्रोदयात्ततोमलयानिलादितिभावः । पूर्णचन्द्रस्यदुःखका
 रित्वाद्धिमुखस्यपश्चिमाभिमुखस्य विरहिणोदक्षिणदिकपवनो दक्षिणःस
 व्योपि भवति किन्तुवामएवपश्चिमदिहमुखस्यदक्षिणोवामएवेत्यर्थः । मल
 यानिलस्यमसिद्धदक्षिणत्वं कथमपलप्यंतइत्याशङ्क्याह । यद्यसौमलयानि
 लोदक्षिणएवेत्यभिमानस्तर्हि सुमनसोधनुःपुष्यमयचापमटनी श्रंग्येनम
 शनन्म्रीकुर्वस्तवबाहुरेवतुरेवार्थः । यथातवबाहुविरहिणोदुःसहस्तया
 मलयानिलोपिविरोधिलक्षणायां उभावपिदुःसहावित्यर्थः । मलयानिलो
 प्यग्रेसुमनसःपुष्याणिनमयति नमासूतितिवाश्रमयतेसर्वान्मारयति त
 द्दिग्भवावायुरपितथैव अथचदक्षिणःप्रहरणकुशलोधर्मयोद्धां नपराङ्मुख
 स्यापिइममादतोदक्षिणत्वेनसिद्धो विरहिणांशुरेवेत्यर्थः ॥ ९६ ॥

किमुभवन्नतमुमापतिरेककमदमुदान्धमयोगिजना
न्तकम् ॥ यदजयन्नतएवनगीयते सभगवान्मद
नान्धकमृत्युजित् ॥ ९७ ॥

किञ्चित् । उमापतिः शिवोमदमुदांगवहर्षाणां धर्मयोगिजनानां वि
योगिजनानामन्तकयन्तत्त्वं ज्वन्तंसदनयद्अजयद्वजितवांस्ततएवहेतोः
किमुसभगवान्हरोमदान्धकमृत्युजिन्नगीयते ऽपितुततएवकीर्त्यते । ए
कस्यैवजयान्मेदनजिदन्धकजिन्मृत्युजिदिति नामत्रयंप्राप्तवान्मदनत्त्वन्ध
कत्वंमृत्युत्वधर्मत्रयंत्वयिद्विद्यते । अन्यकासुरमृत्युमदननामजिरपकार
स्त्वमित्यर्थः ॥ ९७ ॥

त्वमिवकोपिपरापकृतौ कृतीनददृशे नचमन्मथ
शुश्रुवे ॥ स्वमदहोदहनाज्ज्वलतोत्मना ज्वलयितुं
परिरभ्यज्जगन्तियः ॥ ९८ ॥

त्वमिति । हेमन्मथ परंपकृतौपरापकारविषयेत्वमिद्वत्त्वंसदृशः कोपि
कृतीकुशलोनददृशेनदृष्टः । नचशुश्रुवे नश्रुतश्चोप्यर्थः । कथमित्यतश्चा
ह । यस्त्वंज्वलतात्मनास्वरूपेण जगन्तिन्निभुवनानिपरिरभ्यालिङ्ग्यज्ज
लयितुंदहनाद् हरनयनाग्नेहेतोः स्वमात्मानमदहोऽधोर्क्षीः । ज्वलतस्त
वसंबन्धान्निभुवनंज्वलतीत्यर्थः । परापकारार्थमात्मापि येनदग्धएवंविध
स्त्वंकुशलइत्युपहासः ॥ ९८ ॥

त्वमुचितंनयनार्चिषिशंभुना जुवनशान्तिकहोम
हविष्कृतः ॥ तववयस्यमपास्य मधुं मधुं हतव
ताहरिणा बत किं कृतम् ॥ ९९ ॥

त्वमिति । हेकामत्वंशंभुनानयनार्चिषिषिषितंयोग्यं जुवनशान्तिकहो
मार्थं लोकपीडाशान्तिप्रयोजनकहोमार्थं हविर्होमं कृतोमहोमायादिपीडा
शान्त्यर्थेवह्रीहोमार्थं हविर्भवति । त्वज्जनितपीडाशान्त्यर्थंत्वंनयनवह्राव
नुचितं हविस्तेनप्रसिद्धइत्यर्थः । त्वंनयनवह्रीहविष्कृतमेतदुचितं कृतमि
तिवा । शंभवत्यस्मादिति शंभुपदेनसूचितम् । हरिणाविष्णुनातववयस्यं
नित्रमधुं वसन्तमपास्यपरित्यज्यमधुंमधुनामानं दैत्यं हतवताकिंकृतमकिल

पोत्यर्थः । अतिपीडाकारिणवसन्तमुपेत्य दैत्यहतवताहरिणाकिन्नपिनो
कृतमितिभावः । बतकृष्टंकिंरुतकुरिसतंरुतमितिवा । शान्तिःप्रयोजनम
स्येतिशान्तिकः । प्रयोजनंसित्तिठक् ॥ ९९ ॥

इतिवियद्वचसैवभृशंप्रियाधरपिपासुतदाननमाशु
तम् ॥ अजनिपांसुलमप्रियवाग्ज्वलन्मदनशोष
णवाणहतेरिव ॥ १०० ॥

इतीति । प्रियस्यजलस्याधरपिपासुअधरचुंबनाभिलाषितप्रसिद्धं विर
हपाण्डुरेतस्याआननमिति पूर्वाक्तेनकियद्वचसाएपेनैववचनेन आशुशीघ्रं
पांसुलमतितरांशुकमज्जनिजातं साकल्येनवक्तुं समर्थनाज्जदित्यर्थः । यच्च
पिपासुतदएववचनेनैवज्ञाफकणठंभवति उत्प्रेक्षते अप्रियवाचासमिन्दवच
नेनज्वलनक्रुद्धीनदनस्तास्यशोषणबाणेन शोषणाख्येनशरेणयाहृतिर्हैनमंत
स्मादिवशोषणवाणहतं सच्छुष्कजातमित्यर्थः । अधरपिपासुप्रजृतीनांग
म्यादियोगासमासइतिवामनाचार्यवचनाद्वितीयासमासः । पांसुशब्दः
सिध्मादिः ॥ १०० ॥

प्रियसखीनिवहेनसहादुयाव्यरचयद्गिरमर्धसमस्य
या ॥ हृदयमर्मणिमन्मथसायकैः क्षततमांवहुभा
षितुमक्षमा ॥ १०१ ॥

वक्तोक्तिं जड्यातां व्यञ्जयितुमुपक्रामति । प्रियेति । अथात्तन्तरंसाज्ञै
मीप्रियसखीनिवहेनस्वरहस्यवादिस्त्रिगधस्त्रीयसमूहेन सहाधेयासखीभा
षितसमस्यायाप्रत्युत्तररूपेण सत्तराहं परिपूरणेनगिरव्यरचयत् । अहंसत्यः
पूर्वभूषुः । अतन्तरभैम्युवाचेत्यर्थः । एवकिनित्युवाचेत्यतश्चाह । किंभू
तासाहृदयमर्मणिहृदयलक्षणमर्मस्थाने मन्मथसायकैः क्षततमातितरांवि
द्वातएववहुभाषितुमक्षमाऽसमर्था । समंस्थानुसमासार्थाइत्यमरः । अपू
रत्वाद्विशिष्टंसमस्यतेनयेतिसमस्यावाहुलकात्संज्ञायासमजेतिक्यप् १०१ ॥

अकरुणादत्रसूनशरादसून् सहजुयापुदिधीरतया
त्मनः । असवएवममाद्यविरोधिनःकथमरीन्सखि
रक्षितुमात्यमाम् ॥ १०२ ॥

अकरुणादिति । हेमैमित्वमकरुणाकिर्दयात् सूनशरात्कामात्संकाशा
दापदिसहजयास्वाप्ताविकयाधीरतयाः धैर्येणात्मनोसूनवरत्न विपदिधैर्यं
वचनानादिसखीवचनम् । हेसखिसमाद्यश्रवणव्यवस्थाः एव विरोधिनी
वैरिणाभ्वमरीन् रक्षितुकथं समात्यब्रूवैरिणोरक्षणीयाइति । सदासीनीप
दिशंति किंपुनर्निर्भ्रमिति जैनीवचः प्राणेषु गतेषु भंसुखं स्यादित्यर्थः । सून
शराङ्गीत्रेन्यपादानत्वम् ॥ १०२ ॥

हितगिरंनशृगोषिकिमाश्रवे प्रसममप्यवजीवित
मात्मनः ॥ सखिहितायदिमे भवसीदृशी मदरि
मिच्छसियाममजीवितम् ॥ १०३ ॥

हितेति । हेसखिआश्रवे सर्वदा अस्मद्वचनकारिणिहितानां मादृशीनां
हितांगिरंकिन्नशृगोषि । अपितुञ्चाकर्णय । यद्यप्यतिपीडाभवति । त
थापिद्यात्मानं सर्वं ध्यागोपायेदिति श्रुतेः । प्रसन्नबलात्कारिणापि धैर्यं मवलं
व्यात्मनो जीवितमवति अन्यसखीवचः । हेसखियात्वं मदरिमिच्छन्नुभूत
ममजीवितमिच्छसिर्दृशीयादितर्हि हितामेजवसि किं हितानभवस्येवच
खीत्वादेतादृशं वक्तुमनुचितमिति भावः । मेघतुर्धीहितमद्प्रयोगइति
वा ॥ १०३ ॥

अमृतदीधितिरेषत्रिदभजे भजसितापममुष्यकि
मंशुभिः । यदिमम्रन्तिमृताः सखि चण्डिकाःश
शभृतः कृतदापरितप्यते ॥ १०४ ॥

अमृतेति । हेविदभंजेषपुरोवर्ती अमृतदीधितिरनुष्यांशुभिः सुधा
मयैः किरणैस्तापदाहं किं भजसि । इत्यन्यसखीवचः । कल्लेनोत्तरमाह हे
सखिशशयुतः कलङ्गिनश्चन्द्रिकाः यदिमृताभवन्तिकृष्णपद्मवत्सदाकृतोहे
तोः परितप्यते संतप्यते कारणान्तराभावात्संतापोनभवेदिति जैनीवचः १०४

ब्रजेति । हेजैनीत्वधृतिधैर्यप्रजाङ्गीकुरु । सूर्यबुद्धानिन्द्यामहेतुकाभ
कारणिकांभीतित्यज । अयमचहेमरीचिश्चन्द्रसदृश्वतिउदेतीतिसखीव
चः । उत्तरहेसखिअयमात्पुसुर्गैरुम्याहपकरीपाग्निकणैः स्फुटमांजवत्
यति । त्वं वचसानुभवलुम्पासि । वचनादनुभवोवलीयानित्यर्थः । सुमुर
स्तुषवह्रीम्यादिति वध्वः ॥ १०५ ॥

त्रजधृतिं त्यजतीति मूहेतुकां भयमचशब्दमरोचिरुद
 उच्यते ॥ ज्वलयति स्फुटमातपमुर्मुरै रनुभवंच चसा
 सखिलुम्पसि ॥ १०५ ॥

अयि शपेहृदयाय तवैवतं ह्यदिविधोर्नरुचेरसिगो
 चरः । रुचिफलं सखिदृश्यत एवतंतु ज्वलयति त्व
 चमुल्लयत्यसून् ॥ १०६ ॥

अपीति । अपि जैमि यदित्व विधोश्चन्द्रस्य रुचेर्दीप्तिर्गोचरो विषयो नासि
 तर्हितवैवहृदयाय शपेत्वहृदयं शपामि ॥ अन्त्र एवायं न तु सूर्य इति शपथः
 क्रियते । अपीति पाठे सत्यप्यर्थे तव विश्वासार्थं शपे शपथमपिकरोमीत्यर्थः ।
 कलेनोत्तरमाह । हे सखि रुचिः फलदृश्यत एव त्वचंचलयति । असून् उज्ज
 लयति उन्मूलयति त्वया सत्यमुक्तं रुचिफलं शरीरज्वलनं प्राणोन्मूलनं च उरण
 र्पशुस्तोजसः खजाव इति भावः । शपे शपठपालम्भ इति वक्तव्याह इत्यो
 गेष्वाघहृ इति चतुर्थी ॥ १०६ ॥

विधुविरोधितिये रमिधायिनी मपिनकिं पुनरि
 च्छसि कोकिलम् ॥ सखिकिमर्थं गवेषणया गिरं
 किरति सेयमनर्थं मयीमपि ॥ १०७ ॥

विध्वति । विधुविरोधितिये चन्द्रशत्रुतियेरनावास्याया अमिधायिनी
 मपिकुहूशब्दं कुर्वती मपि कोकिलां पुनः किमिति नेच्छसि । अपितु चन्द्र श
 त्रुत्वात्माननीयेयम् । उत्तरं हे सखि कुहूशब्देनावास्यायातामाह्वयते
 इत्यर्थं गवेषणया र्विचारणया किमलयस्मात्सेयं कोकिलामपि न द्विपयेऽन
 र्थं मयीमनावास्यालक्ष्यार्थं शून्यामथ दुःसहा दुःखप्रचुरांगिरं किरति इदति
 शब्दान्नमेतत् न तुतामाह्वयतीति वञ्चिकेयमिति भावः ॥ १०७ ॥

हृदय एव तवास्ति सवल्लभः स्तदपि किंदमयन्ति वि
 षीदसि ॥ हृदि परं न बाहिः खलु वर्त्तते सखि यतस्त
 त एव विपद्यते ॥ १०८ ॥

हृदय इति । हेदमयन्ति यद्यपि सवल्लभो हृदय एवास्ति तदपि तथापि किं
 विषीदसि खेदं कुरुषे अपितु खेदो न करणीय इति सखीवचः, । हे सखियतः

सहृद्येवपरंवर्त्ततेबहिःखलुनिश्चयेननवर्त्ततेततश्चतस्मादेवविपद्यनेविषा
दः क्रियतइत्युत्तरम् ॥ १०८ ॥

स्फुटति हारमणौमदनोष्मणाहृदयमप्यनलङ्कृत
मद्यते ॥ सखिहतास्मितदायदिहृद्यपि प्रियतमः स
ममध्यवधापितः ॥ १०९ ॥

स्फुटतीति । मदनोष्मणासदनजनितवियोगानलेनहृदिविद्यमानोयो
मणिनायकस्तत्सहितइत्यर्थः । तस्मिन्स्फुटतिविदीर्यमाणेसति अद्यते
हृदयमपिअनलंकरंतंनभूषितमलंकाररहितंजातमित्तिवासखीवचः । मुखा
दितुम्रागेवजूषारहितंजातमित्यपिशब्दार्थः । हेसखियदिसममप्रियतमो
हृद्यपिव्यवधापितोऽन्तर्धापितस्तर्हिहृतास्मि । अनलंनलरहितंहृदयंरु
तमितित्वयोक्तेः । हृदयादप्यपाकृतः प्रेयानितिच्छलेनजैमीवचः । दधा
तेषांवर्तीत्यादिनापुक्विव्यवधापितः । निष्ठायांशेटीतिशिर्चोलोपः १०९ ॥

इदमुदीर्यतदैवमुमूर्च्छसा मनसिमूर्च्छितमन्मथपा
वका ॥ क्व सहतामवलंबलवच्छिदा मनुपपत्ति
मतीमतिदुःखिता ॥ ११० ॥

मूर्च्छामाह । इदमिति । मनसिमूर्च्छितःप्राप्तवृद्धिर्नन्मथएवपावकोय
स्याः साजैमीइदंपूर्वोक्तमुदीर्योक्त्वातदैवतरकालमेवमुमूर्च्छनवमीभवस्यां
प्राप । अनलंरुतमित्यत्रअलीकयानलरहितार्थप्रतीत्याकथंमूर्च्छं प्रापइ
त्याशङ्कार्थान्तरन्यासमाह । अतिदुःखितासानुपपत्तिमतीमपटमानात्र
लीकामपि अवलम्बस्यनललवणस्यजीवनाधारस्ययोलवोलेशस्तस्यच्छिदा
श्रुतिस्तांक्रुतः सहतांसोढुंशकास्यात् । नकुतोपि । दुःखितःस्वदुःखहे
तोरलीकत्वंनविचारयति । अलीकमेवनलराहित्यविचार्यैवमपिमूर्च्छं प्रा
पेतियुक्तमेवमपीतिपाठः ११० ॥

अधितकापि मुखे सलिलैः सखी प्यधितकापि
सरोजदलैः स्तनौ । व्यधितकापि हृदि व्यजना
निलन्यधितकापिविसंसुतनोस्तनौ ॥ १११ ॥

अधितेति । कापिसखीसुतनोरतिक्रशायामैभ्यामुखेसलिलमपितधि

हिपे । कापिकाचित्सखीसरोजदलैस्तनौव्यधिताच्छादितवतीकाचिद्
दिव्यजनानिलंब्यधिउपकार । काचिद्वहिसंचन्दनंतनौशरीरेन्यधितमि
क्षितवनी । चन्दनेचहिसंविदुरितिविद्युः । विसमितिपठः ॥ १११ ॥

उपचचार चिरं मृदुशीतलैर्जलजनालमृणः लदला
दिभिः ॥ प्रियसखीनिवहः स तथाक्रमादियमवा
प यथालघुचेतनाम् ॥ ११२ ॥

उपचचारेति । सप्रयोहित.सखीनिवहः मृदुभिःकोमलैःशीतलैर्हिमैश्च
जलजैःकमलैःनालैःमृणाललताभिर्विधैः जलचन्दनव्यजनानिलाद्यैरचिर
कालंक्रमात्परिपाठ्याजैर्मीतथाउपचचार । यथेयंलघ्वीमल्पांचेतनामवा
पलघुशीघ्रम् ॥ ११२

शुभ्र कले कलय श्वसितिस्फुटं चलतिपद्मबलेप
रिभाश्रय । शुधरकम्पनमुन्मथमेनके किमपिजल्प
निकल्पलते शृणु ॥ ११३ ॥ रचय चारुमतिस्तनयो
र्वृतिं कलय कैश्यमसंयतमायतम् ॥ अवगृहाणतर
ङ्गिणिनेत्रयोर्भरभरवितिशुश्रू विरे गिरः ॥ ११४ ॥

अचेति । रचयेनियुग्मं । अथानन्तरंकन्यान्तःपुरेइतिसखीनांपर
स्परगिरावाचोवहिर्दंशस्यैः शुश्रूविरेआकण्ठिताः । इतिकिं कलैइत्यादीनि
मैमीसखीनामानि हेकलेसखिइयजैमीस्पुटप्रकटश्वसितिजीवतीति कल
यविचारय । हेबलेसखिपद्मादिलोमचलतिपरिजावयविधारय । पद्मबल
नममिजीवनचिह्नम् । हेमेनकेसखिशुधरकम्पनमोष्ठस्फुरणमुक्कयतकथं । क
ल्पलनेसखिइयकिमपि अस्पष्टस्वरूपचलत्पतिवदतिइतिशृणु । एवंजीव
नज्ञानानन्तरहेधारुमते सखिन्मयोर्विद्वृतिमाधरखंरचयकुरु । तयोरे
वावृतत्वनजानाति । हेकेशिनिसखिअसयत् अतिवदकैश्यंकेशसमूहं क
लयबधान त्वंकेशकर्मजानासियतः । इतरंगिणिसखिनेत्रयोर्भरभरैवाप्य
मवाऽऽवगृहायावयवहं कुरु । तरङ्गिययाजलचरावयवहःसंभाव्यतइति ।
अभितिरुदादिभ्यइतिइट् । कैश्यकेशसमूहंकेशाश्चाभ्यामितियत् ॥ ११३ ॥

॥ ११४ ॥

कलकलः सतटालिजनाननादुदलसद्विपुलस्त्वारि
तेरितैः ॥ यमधिगम्यसुतालयमीयिवान्धृतदरः
सविदर्भपुरंदरः ॥ ११५ ॥

कलकलइति । त्वरितैः कलेइत्यादिशीघ्रवचनैर्विपुलोमहान् कलकल
लःकोलाहलस्तस्याभैम्याशालीजनस्याननादुदलसत् । कुमार्याःकिंजात
मितिधृतदरोजातजयःसविदर्भपुरंदरोजीमीयकोलाहलसधिगम्याऽकर्य
सुतालय-मीयिवान्ध्यागतवान् त्वरितानांबालकानामीरतैर्वचनैर्यमाक
र्यैतिवा ॥ ११५

कन्यान्तःपुरबाधनाय यदधीकारान्नदोषा नृपं
द्वौ मन्त्रिप्रवरश्च तुल्यमगदंकारश्च तावूचतुः ॥
देव्राकर्णय सुप्रतेन चरकस्योक्तेन ज्ञानेऽखिलं
स्यादस्यानलदं विना न दलने तापस्य को
पिक्षमः ॥ ११६ ॥

कन्येति । तीद्वौतुल्यंसमकालंशब्दसाकूप्यात्सामान्यं नृपंऊचुः । कौ
द्वौ । मन्त्रिप्रवरश्चागदंकारोवैद्यश्च । तीकौयथोरुधीकारात्स्वाम्यान्तियो
गात्पुरुषादिभ्योरोगादि यंकन्यान्त पुरस्यबाधनायमिन्द्राग्नेअथचक्रत्याया
अन्तःपुरस्यअथोबाधन पीडातःसैदोषाव्यञ्जिचारादयोरोगाश्च नसमर्थाभ
वन्तीत्यर्थः । किमूचतुस्तत्राह । इंदेवराजन्नाकर्णयत्वंशृणुसुश्रुतस्य अन्तः
पुरस्यादिद्वाराविचारस्यचरकइवचरकस्तस्यदूतस्योक्तेनवचनेनाखिलंरह
स्यज्ञाने । किरहस्यंनलदंविनानलनामकराजप्रदपुरुषविनाऽस्याःताप
स्यसंतापस्यदलनेनाज्ञोकोपिज्ञम. शक्तोनस्यात् नभवति । इतिमन्त्रिव
चोदूतसुखान्मयाश्रुततस्या नलेऽनुरागस्तदप्राप्तिजनितोयमस्या.संतापस्त
दप्राप्तौननशयेदित्युपायरचयेत्यर्थ. ॥ अस्यास्तापस्यानवज्वरस्य शमनेन
लदंविनोशीरविनान्योपि क्वाथादिस्तापशमयितुंक्षमोनेति शुश्रुताव्यवैद्य
कप्रत्येनतथाचरकनास्त्रक्षायुर्वेदवचनेन तत्प्रणीतवचनेनप्रत्येन आयुषि
निदानचिकित्साज्ञाने इत्यगदंकारवचनम् । अथचकोपिप्रह्लापिनक्षम
आकस्मिकप्रवशादाकुलस्यराजोन्त पुरेनन्त्रिवैद्ययोःप्रवेशोयुक्तइतिनका

पित्रनौघ्ति । पुरपुरिशरीरेवेतिविश्वः । कन्यायाः प्रथमवयोवाचित्वेपि
कन्यायाः कनीनचेतिनिर्देशान्डीवभावः । अधिकारात्सपसर्गस्यधय
मनुष्यइतिदीर्घः ॥ ११६ ॥

ताभ्यामभूद्युगपदप्यभिधीयमानं भेदव्यपाकृति
मित्यःप्रतिघात एव । श्रोत्रे तुत्स्य पपतुर्नृपते न
किञ्चिद्वैम्यामनिष्टशतशङ्कितयाकुत्स्य ॥ ११७ ॥

ताभ्यामिति ॥ ताभ्यामन्नित्रवैद्याभ्यांयुगपदेककालमभिधीयमानभेद-
स्य शब्दस्वरूपविशेषस्य व्युपाकृतिर्निराकरणंयत्रामिन्न = रूपमेवविध
मपि वचनमित्य. परस्परप्रतिघातीयत्रैवविधंपरस्परसिद्धेवाभूत् । जैम्या
मनिष्टशतशङ्कितयाद्यनर्थपरम्परासम्भावनयाऽद्यावुत्स्य तस्य नृपतेःश्रो
त्रेकशौतुपुनःकिञ्चिदेकस्यापि वचननपपतुःशुश्रवतुः । श्रीमोजैस्यवस्य
यातितरामाकुलोऽभूदित्यर्थः ॥ ११७ ॥

द्रुतविगमितविप्रयोगचिह्ना मपितनयां नृपतिः
पदप्रणमाम् ॥ अकलयदसमाशुगाधिमग्नांभ्रुटि
तिपराशय वेदिनोहि विज्ञाः ॥ ११८ ॥

द्रुतेति ॥ नृपतेःराज्ञश्चागमनमाकर्ष्यद्रुतशीघ्रं विगमितदूरीकृतं विप्र
योगचिह्नं शृणालदलादिययैवविधांपदप्रणमसाचरणपतितांतनयामससाशु
गःकामस्तज्जनितध्याधिःपीडातत्रसगनामकलयत् । चिह्नाज्ञावेकथज्ञा-
तवानित्यत आह । ह्यिस्माद् विज्ञातारोभ्रुटितिशीघ्रं परेषामाशयवेदि-
नोभिप्रायज्ञाजवन्ति चिह्नं जविज्ञापीत्यर्थः ॥ ११८ ॥

व्यतरदथ पिताशिषं सूतायै नताशरसे सहसो
न्ममयमौलिम् । दधितमभिमतं स्वयंवरं त्वं
गुणमयमाप्नुहि वासरैः कियद्भिः ॥ ११९ ॥

व्यतरदिति ॥ अथ प्रणामानन्तरपिताभीमोनतशिरसेनतमूर्ध्न्यैसूतायै
कन्यायैजैम्यैआदरातिशयात्सहस्रांशं हस्तभ्यां मौलिंमस्तकमुन्नमय्यो
यैःकत्व. इतिआशिषव्यतरत् । इतिकिंहैस्वयंवरैस्वयंवृणुतइतिस्वयंवरा
तत्सख्योधनं हे पुत्रि अथच स्वयंस्त्रियतैऽस्मिन्नितिस्वयंवरोराजसमाज

स्तन्मथ्य वा त्वकियद्भिः स्वल्पैर्द्वि त्रैरेव चासरेर्दिवसैर्भुवनयं बहुगुणमभि
मतस्वेष्मितंदपितवल्गभमाप्नु हिलभस्वेतित्वदिष्टयवगुणमयइत्यर्थः ११९

तदनुस तनुजा सखीरवादीनुहिनऋतुर्गत एव
हीदृशीनाम् ॥ कुसुममपि शरायते शरीरे तदुचि
तमाचरतोपचारमस्याः ॥ १२० ॥

तदन्विति ॥ तदनुशाशीर्वचनानन्तरं सराजातनुजासखीरित्यवादीत् ।
इतिकं हे सख्यस्तुहिनऋतौशिशिरर्त्तौगतएव गंतमात्रएवयस्माद्दृष्ट-
शीनांकीमलाङ्गीनांप्राप्तारुण्यानां शरीरेकुसुममपिलग्नंसधशरायते शर
वदाचरति पीडां करोति । अथपेकामबाणायते । तत्तस्माद्भ्रम्याभैम्या
स्तदुचितंवसन्तसमयोचितमुपचारमाचरत कुरुतेति तुहिनऋतौऋत्यक्
इति प्रकृतिभावः । शरायतेकर्तुःक्यडितिक्यङ् ॥ १२० ॥

कतिपयदिवसैर्वयस्यथा वः स्वयमभिलष्य वरि
ष्यते वरीयान् ॥ क्रशिमशमनया लया तदामुं
चिरुचिताथभवद्विधाविधाभिः ॥ १२१ ॥

कतिपयेति ॥ हे जैमीसख्योवोयुष्माकंवयस्यथामैम्याअभिलष्यवरीया
नतितरांश्रेष्ठोवरः स्वयमात्मनाकतिपयदिवसैर्वरिष्यते तत्तस्माद्भ्रमया
भैम्याक्रशिमनंकार्कष्यंशमनयतिप्रापयतीतिक्रशिमशमनया अथच रु-
चिः समग्रशीभाविरेहात्पूर्वकालीनाभवद्विधानांजवाटृशीनांविधाभिःप्र-
कारैरुपचारैरामुचितायोग्याअभिधाभिरितिपठेवचनैरामुचितायोग्या
इयंपथापूर्वरुचिंप्राप्नोतितादृशमुपचारंकुरुत यद्वातादृगेनाशिक्षयतेत्यर्थः ।
ऋशिमशमनयेति जैमीविज्ञोषणांवा । अथोअथच संप्रभ्रमङ्गसारम्भयो-
रपि । अनन्तरेचकारन्त्येचेति, विश्ववचनादथशब्दःकान् न्यवाची । अ-
थवाऽन्यत्रेत्यर्थः, तिरशब्दाद्वाइयसुन् । क्रशिमशमनयापक्षेनयतेःपचाद्य
च ततःपूर्वशषष्ठीसमासः ततोपिपूर्वशमनापक्षेनन्त्यादित्वात्सुः १२१

एवंयद्भ्रदता नृपेण तनया नोऽपृच्छि लज्जास्प
दं यन्मोहः स्मरमूरकल्पिचपुषः पाण्डुत्वतापा
दिभिः ॥ यज्ञार्थीःकपटादवादि सदृशी स्यात्तत्र

या सांत्वना तन्मत्वलिजनीमनोब्धिमतनोदा
नन्दमन्दाक्षयोः ॥ १२२ ॥

एवमिति ॥ एवं पूर्वोक्तं वदतात्पेणभीसेनतयालज्जास्पदंयस्मिन्पृष्टे
सतिलज्जाजवति तद्विरहकारणंयद्दनापृच्छिनपृष्टम् । लज्जापदेनपृष्टेति
यावत् वपुषःपाण्डुत्वतापःदिजिःशरीरस्यपाण्डिमकश्चिनसन्तापादिजिः
स्मराद्भवतीतिस्मरभूःस्मरगन्योमोहोमूर्खाश्चकल्पिकल्पितः । यद्वाशीःक
पटादाशीर्षचनव्याजाद्भवति आश्वासनसमर्थं दयितमजिनतनित्यदि
यदुक्तं तत्रसन्तापादिविषये सदशीसमुचितायासांत्वनात्पचारःस्यात्साऽ
वादिआलिनःसखिनः तत्सर्वमत्वाज्ञात्वापनोन्तःकरणमानन्दश्च
न्दाह्वलज्जातयोरब्धिसमुद्भयतनोत्पकार शीघ्रंनैस्याःस्वयम्बरप्रति-
रानन्दातिशयः । राज्ञोविरहपीडाजनितंलज्जाधिव्यम्बाभूदित्यर्थः १२२

तुर्यस्थैर्यविचारण प्रकरणभूतयंयतन्महाकाव्ये
चारुणिनैषधीयचरितेसर्गानिसर्गाञ्जलः ॥ १२३ ॥

श्रीहर्षकविराजराजिमुकुटालङ्कारहीरःसुतंश्रीही
रःसुषुत्रेजितेन्द्रियचयंमामल्लदेवीचयम् ॥

नैषधस्यचतुर्थः सर्गःसमाप्तः ॥

श्रीहर्षमिति ॥ पूर्वोद्धेपूर्ववत् । स्थैर्यविचारणंज्ञानज्ञानिराकरणेनस्थि
रत्वस्य विचारणसूचकंप्रकरणंयन्त्यस्तस्यज्ञातरिणककर्तृकत्वात् सोदरेन
हाकाव्यं तुर्यं चतुर्थः सर्गः समाप्तः ॥ स्थैर्यविचारणाख्योग्रन्थः श्रीहर्षस्य
कृतः । चतुरन्धयतीषलोपक्षेतिषलोपेतुर्यइति सिद्धम् ॥ १२३ ॥

यावदा गमयते धनरेद्रान्सस्वयंवरमहायमर्हान्द्रः
 तावदेव ऋषिरिन्द्रदिदृक्षुर्नारदस्त्रिदशधामजगाम १
 श्रीलक्ष्मीचसिंहायनमः ॥ अथ व्यतरदिति श्लोकेऽपि चोक्तं स्वयंवरोपक्रम
 मुद्दिश्यतत्प्रसङ्गार्थं पञ्चमं सर्गमारभते ॥ यावदिति ॥ अथ भैमीसनाञ्चा
 सनानन्तरं सनहीन्द्रः भीमः स्वयंवर एव महोत्सवस्तदर्थः यावन्तरेन्द्रान् रा
 ज्ञ आगमयते प्रतां कृते आनाययते वा स्वयम्बरा र्थमाहूतानां राज्ञां प्रतीक्षां
 करोति तावदेव तस्मिन्नेव काले इन्द्रदिदृक्षुः द्रष्टुं सिञ्चुर्नारदनामा ऋषिः
 दशधामस्वर्गां कंजगाम गतवान् कलहद्वारानराणां समूहो नारदं नरसमूहद्व्य-
 तीतिकलहप्रवृत्तं कइत्यर्थः । आगमयते । ज्ञानायमात्मनेपदमिति वक्त
 व्यात्तइदेव ऋषिः ऋत्यकः इन्द्रदिदृक्षुः शेषे षष्ठीसमासः बहुलग्रहणाद्योग
 विभागाद्वा अधर्मं जुगुप्सुरिति द्वितीयासमासो वा ॥ १ ॥

नात्र चित्रमनुतं प्रययौ यत्पर्वतः सुखलुतं स्य स पक्षः
 नारदस्तु जगतो गुरुं चैर्विस्मया यगगनविललंघे १

नात्रेति ॥ पर्वत एव तन्नामा ऋषिः तं नारदं अनुपस्थात्प्रययौ अनुगतः ।
 अत्रास्मिन्विषये चित्रमाश्वयं नकुतः खलु यस्मात्सपर्वतस्तस्यानारदस्य सपक्षो
 नित्रभूतः यद्यपि कार्याक्षमस्तथापि नित्रत्वादानुगमनयुक्तमतोनाश्वयंतर्हि
 कुत्राश्वयंतित्यत आह । उपदेष्टृत्वात्पूज्यत्वाच्च जगतो गुरुं नारदस्तु नयं
 द्रगनमाकाशं लङ्घितवान् ननु चैरतितरां विस्मया यगगनविललंघे इति शब्दा
 र्थः । अर्थाद्यनदोः सम्बन्धः जगतो विस्मयायेति वा धीमां पक्षिणां स्मयायवे
 गातिशयेनऽङ्गु तोयेति वा । गगनलङ्घनविषये विना स्मयोगवैस्तमपनेतुमिति
 वा अथ च पक्षसहितस्य गमनमाश्वयंकारिनसकलम्यापि जगती दुर्बलोज
 गतः सकाशाद्वा भारवान् यदाकाशं लङ्घितदितरषामाश्वयं यभवति । गुरु-
 त्वात्पतनयुक्तं उर्द्ध्वगमनमयुक्तमिति भावः । पर्वतः शैलदेवर्ष्याः स्मयोगवै
 इतेपि चैति विष्णुः विस्मयायतादर्थ्यं चतुर्थी पक्षे क्रियार्थं तिष्ठलघिर्गती भौ
 वादिकोऽनुदात्तेत् ॥ २ ॥

गच्छतापथिधिनैव विमानं व्योमतेन मुनिना विज
 गाहे ॥ साधने हि नियमो न्यजनानां धीगिनांतु तप

साखिलसिद्धिः ॥ ३ ॥

गच्छतेति ॥ विमानं विनेवपयिगच्छतातेनमुनिनाश्रीमश्राकाशविजशा
हेअालोडितं । हियस्मात्साधनेउपकरणेऽश्वादी, अन्यजनानांयोगिव्यति
रिक्तजनानानियमः- वाहनविनागन्तुंशक्नुवन्ति । योगिनांतपस्विनांतुपु
नःतपसैवाखिलसिद्धिः समस्तकार्यंसिद्धिः खिलंप्रतिबन्धस्तद्रहितासिद्धिर्गै
तिः, तेवागमनादिसाधनंतपएवनान्यदद्यादि- एवइवार्थः विनेवपयिणे
वगच्छतेतिवा । किंभूतंव्योमविमानंविगतंभानं- इयहारहितंपरिमाणंयुस्मा
दितिवा ॥ ३ ॥

खंडितेन्द्रभवनाद्यभिमाना लब्धतेस्ममुनिरेषवि
मानात् ॥ अर्थितोप्यतिथितामनुमेनेनैवतत्पति
भिरहृष्टिर्विनम्रैः ॥ ४ ॥

खंडितेति ॥ एवमुनिर्नारदोविमानांलब्धतेस्मातिचक्राम् । किंभूतान्
खण्डितेन्द्रभवनादीनामभिमानोरभयोपत्वाहंकारोयैस्तान् इन्दुभवने
तिपाठेअत्सुचत्वादिभिदोस्तत्वाच्चत्याजितचंद्रनक्षत्रादिस्थानदर्पान् इन्दुभ
वनादीनाचन्द्रशालादीनावा ततोप्यूर्ध्वगतइत्यर्थः । अथचोनाहृतवान्
अप्रिविनम्रैश्चरानिपतितैस्तत्पतिभिर्विमानस्वामिभिः- आतिथ्यमङ्गीक्रि
यताम्विमानभारुह्यतानित्यादिभिरर्थितोपि अतिथितानैवानुमेनेङ्गीच
कार । बिलवज्रियेतिभावः । विमानोऽस्तीत्यजरः ॥ ४ ॥

तस्यतापनंभियात्तपनःस्वतावदेवसमकोचयदग्निः

यावदेवादिवसेनशशीवद्रामतप्यतनत्तमहसैव ॥ ५ ॥

तस्येति । तपनं-सूर्यस्ताप्यनारदस्यतापनंसन्तापनं तस्माद्भियाभयेन
स्वस्वकीयंअग्निंस्तेज-तावदेवप्रथममेवतावत्कालमेवतावत्परिभाशमेववा
समकोचयत्संकोचितवान् । सकलेनतेजसापद्यहंतपेयंतर्हिसरसंनिधि
मागतोमुनिःसंतप्तोभवेदिति तस्माद्भूदितितेजःसकोचितं । परंतावत्का
लमेवयावदेवयावत्कालं-तन्महसैवमुनितेजसैवकृत्वातपनोद्राक्षीप्रंस्व
यनअतप्यतसतप्तोनाभूत् । केनकइव । दिवसेनदिनतेजसाकृत्वाशशी
व-सूर्यस्तावदेवतावत्पर्यन्तमग्निःसमकोचयत् । यावदेवयावत्पर्यंतमेव

तन्महसैवसूर्यतेजसैवकृत्वा नारदो मातप्यतेतिवा । शार्पभीत्यास्वस्यतरक
 लृकतापभीत्यावातावदेवतेजः प्रकटीकृतवान् । यावतातस्यक्रोधोनीत्य
 द्यते संतापोवानभवति । अल्पस्यसंकोचेस्वतेजसतिस्याज्जिभवः स्यात् । अ
 धिकसंकोचेस्वस्यैवतन्महसा अभिभवः स्यात्तेनयुक्तमेव संकोचितवानित्यर्थः
 सूर्यसमतेजानारदेइत्यर्थः अर्थांतरंतु सुधियाबोद्धव्यम् ॥ ५ ॥

पर्यभूद्दिनमणिद्विजराजं यत्करैरहहतेन तदा तम् ॥
 पर्यभूत्खलुकरैर्द्विजराजः कर्मकः स्वकृतमत्र नभु
 इक्ते ॥ ६ ॥

पर्यभूदिति । खलुत्प्रबले । यद्यस्मात्कारणात् । दिनमणिः सूर्यः द्विजराजं
 चन्द्रकरैः किरणैः कृत्वा पर्यभूत्तेन खलुतेनैव कारणेन द्विजराजोत्राह्वयं श्रेष्ठो
 नारदः करैः स्वतेजोभिः कृत्वा तदा तस्मिन्काले तसूर्ये पर्यभूत्खलुत्प्रबले । अह
 हेत्याह्वये । युक्तमेतत् । अत्र लोकोत्खेन कृतं कर्म शुभाशुभात्मकं को न जुह्वते ।
 अपिसर्वीपि अत्युत्कटैः पुण्यपापैरिहैव फलसंश्रुतइतिभ्यायेन । सूर्यं च
 निरपराधिद्विजराजे पराभूतेऽन्येन द्विजराजेन क्रोधवशादिवसपराभूतः ।
 सूर्यतेजसोपितत्तेजोऽधिकमितिभावः सूर्यः स्वतेजसापूर्वेनारदं पर्येतापयत्
 अतो नारदः क्रुद्धः सन् स्वतेजसा सूर्यं पर्यभूदितिवा ॥ ६ ॥

विष्टरं तटकुशालिजिरादुःप । अथ मर्घ्यमथ कच्छरुहा
 भिः ॥ पद्मवृन्दमधुभिर्मधुपर्कैस्वर्गसिंधुरदितानि
 ययेस्मै ॥ ७ ॥

विष्टरमिति । अथानन्तरं स्वर्गसिंधुसन्दाकिनो अतिथयेऽभ्यागताय
 तस्मै नारदाय तटकुशादिभिः तीरजातदर्शनेतिभिः विष्टरं कुशासनं अदित
 ददौ । तथा अद्भिरुदकैः पाद्यं पादार्घ्यं मुदकं । तथा कच्छरुहाजि-पुष्पलता
 भिः दूर्वादिभिः अर्घ्यं मर्घ्यार्थं वस्तु तथा पद्मवृन्दस्य मकरद्वैः कृत्वा मधुपर्कं
 मधुभिर्भ्रंद्ध्यंदि अदितेति सर्वत्र संवध्यते । अतिथये विष्टरादिकं दीय
 ते । सन्दाकिनीं दूष्टानुतोपेत्यर्थः पाद्यं अर्घ्यं पादार्घ्यं भ्यां चेतियत् । मधुना
 पृथ्यते मिश्रीक्रियते मधुपर्कः कर्मणि घञ् । अजोरितकुश्वं ॥ ७ ॥

सव्यतीत्यवियदन्तरगाघेनाकनायकनिकेतनमाप

संप्रतीर्यभवसिन्धुमनादिं ब्रह्मशर्मभरचारुयतीव ८

सव्यतीत्येति । सनार्दोऽतर्नभ्यं अगाधं विशालं वियत् आकाशं व्यती
त्यातिक्रम्य स्वर्गं पिक्वक्षिरप्रदेशो वर्तमानं नाकनायकस्यैद्रस्यनिकेतनं गृहं
ध्यापप्राप्तवान् । कः किमिव । यतीपरिद्राद्ब्रह्मेव । किरुत्वा । ध्यानादिं
प्रवाहात्पतितं भवसिन्धुं संसारसमुद्रं सम्यगतिशयेन प्रतीर्यतीर्त्वा । किञ्चूवं
ब्रह्मशर्मणः सुखसभर-समूहस्तेन चारुसुन्दरं । ध्यानं दं ब्रह्मणोरूपसित्यादि
श्रुतेः अनादीतिपाठे ब्रह्मविशेषणं । यतयोयतिनश्चेत्यनरः यतंप्रमनन
स्यास्तीतिप्रती नलोपः सुप्रस्वरेति नियमात्प्रवर्णदीर्घः ॥ ८ ॥

अर्चनाभिरुचितोच्चतराभि आरुतंसदकृतातिथि-
मिंद्रः ॥ यावदहं करणं किल साधोः इत्यवात्र धृत
येन गुणाय ॥ ९ ॥

अर्चनाभिरिति । इन्द्रः उचितान्भ्योयोग्याभ्योपिसकाशादुच्चतराभिः श्रेष्ठा
भिः अर्चनाभिः पूजाभिः तमतिथिं चारुविध्यं क्तमार्यैश्च सदकृतपूजितवान् ।
अधिकपूजाकरणोकारणमाह । साधोरतिथेयावदहं ययोचितं यत्करणं आह
रपूजादेः संपादनं अतिथेयावतीपूजाउक्तास्तित्वावत्याः करणं यावदहं कर
णं तद्वाप्रत्यवाययुतयेऽकरणजन्यप्रत्यवायपरिहारायैव न गुणायतइतिरि
त्ताधिकफलप्राप्तयेक नैचित्फलायेति नारदयोग्यपूजाभ्योप्यधिकताः पूजाः
कृतवान् । कर्मभूयस्त्वात्फलजुयस्त्वंइतिन्यायादधिकफलप्राप्तयेइतिभा
वः । दातृगृहीत्रोर्योग्याक्षताः उच्चतराक्षताभिः पूजाभिः पूजितवान् । सा
दहंमिति यावदवधारणइत्यव्ययीभावः आदरानाद्रूयीः सदसतीतिग
तिसंज्ञा ॥ ९ ॥

नामधेयममतासखमद्रे रद्विभिन्मुनिमथा द्वियत्
द्राक् पर्वतोपिलभतांकथमञ्जा नद्विजः सविबुधम
भुलंभो ॥ १० ॥

नामधेयेति । अथनारदपूजानन्तरं अद्विभिदिंद्रः अद्रेः पर्वतस्य नामधेयेन
पर्वतइति संज्ञयासमतासाम्येतेनसखामिन्नंतं मुनिपर्वतनामानद्राक्शीघ्रेमा
द्वियत्पूजितवान् । अद्विभिदः पर्वतपूजानुचितेत्याशंख्यदलेनाह । स

द्विजः ब्राह्मणरूपः पर्वतोपिविबुधप्रजुंइद्रंशंभीप्राप्तः सन् अर्घोपूजांकथन
लभतां । अपितुतेनपूजाप्राप्तुंयुक्ता । सन्तोगृहागतशत्रुमपिपूजयन्तीति
भावइतिब्रह्मम् । नाममात्रेणपर्वतोनुत्तत्कार्यकारी अथतुद्विज नतुवैरी
पर्वतः तस्माद्युक्तमेवपूजनं । अथचपर्वतः पाषाणतुल्यः मूर्खोपिप्राक्खो
विभ्रत्वादाश्रितत्वाच्चपडितश्रेष्ठंप्राप्तः पूजांकथंनलभतां । जातिमात्रेणापि
ब्राह्मणः पंहितेनापिपूज्यः । नामधेयइति नामरूपप्रागादिभ्योधेयइति
धेयः । समतानखंराजाहइत्यादिनाटच् ॥ १० ॥

तद्भुजादतिवितीर्णसपर्यान् द्युद्रुमानपिविवेद
मुनीन्द्रः ॥ स्वःसहस्थितिसुशिक्षितयातान् दान
पारमियतैवदान्यान् ॥ ११ ॥

तद्भुजादिति । परमस्यजावःपारमंदानस्यपारमंतद्विद्यतेयस्यासौदा
नपारमीतस्यभावोदानपारमिता मुनीन्द्रोत्तारदः अतिशयेनवितीर्णोक्त
सपर्यापूजायेनएवंभूतास्तद्भुजादिन्द्रजुजादुरोः स्वःस्वर्गयाइन्द्रेणवासहस्थि
तिः तयाकृत्वासुशिक्षितयासुतरामभ्यस्ततयाएवंभूतयादानपारमितयाव
दान्यान्तथाकृत्वातान्प्रसिद्धान् द्युद्रुमानपिकल्पवृक्षानपिवदान्यानेषदान
श्रीयद्दानेवविवेदअमन्यत । कल्पवृक्षाणांदानशूरत्वसहजंनकिन्तुतेइद्रुजा
च्छिक्षिताअतिवद्वान्याजाताइतिभावः व्याख्यानातरंतुस्मिदत्वादुपेक्ष्यं ।
युवादेराकृतिगणत्वाङ्गीकारेणभावाऽपिपारमः तस्मादतइनीयस्येतिचेनि
तद्वितनिमित्तेअलोपेपारमीतिसिध्यति ॥ ११ ॥

मुद्रितान्यजनसंकथनः स न्नारदंबलरिपुःसमवा
दीत् ॥ श्याकरःस्वपरभूरिकथानांप्रायशोपिसुह
दोःसहवासः ॥ १२ ॥

मुद्रितेति । मुद्रितनिवारितं अन्यजनेनान्यजनस्यवासंकथनंभाषणं येनै
वंजुगः सन् वलस्यदैत्यस्यरिपुरिन्द्रः नारदं सभवादीन्सादरमवोचत् । ते
नसहसंवादनकरोत् । अन्यसंभाषणनिवारणेहेतुमाह । द्वियत्सुहृदो
निंत्रयोःसहवासः एकत्रस्थितिः प्रायश वाहुन्येनस्वसवधिपरसंवधिभ्योभू
रयोवद्भ्यः कथागोष्ठ्यस्तासानोकरः खनिः तस्मादन्यकथांत्यक्तवान् । ख
निःस्त्रियामाकरःस्यादित्यन्तरः ॥ १२ ॥

तं क्रथानुकथनप्रसृतायां दूरमालपनकौतुकितायां भूमू
तांचिरमनागमहंतु ज्ञातुमिच्छुरवदच्छतमन्युः ॥ १३ ॥

तन्निति । शतमन्युरिन्द्रः . आलपनेसभाषणे कौतुकीतस्य जावस्तज्ञातस्यां
दूरमत्यर्थे कथानुकथनेन प्रसृतायां प्रवृद्धायासत्यां तनारदं प्रवदत्सवाच ।
किंभूतइन्द्रः . जूमृतांराज्ञां स्वर्गप्रतिचिरं दीर्घकं लंघनागतिहेतुमनागमनका
रणं ज्ञातुमिच्छुः . पुनरुक्तौ कारणम् । राजानोयुद्धे पराङ्मुखाः संतोयुद्धं कृत्वा
सांप्रतकिमिति स्वर्गनागच्छतीति ज्ञातुमिच्छया उवददित्यर्थः ॥ १३ ॥

प्रागिव प्रसुवते नृपवंशाः किं नुसंप्रति न वीरकरीरा
नू ॥ ये परप्रहरणैः परिणामे विध्वंताः क्षितितले नि
पतन्ति ॥ १४ ॥

प्रागिति । हेमनेनृपाएववंशावेणवः वीराएवकरीरावशांकुरास्तान् प्रा
गिवपूर्वनिवसंप्रतीदानीं किं नु प्रसुवते जनयति किं न्विति प्रश्ने वितर्कवा ।
करिणः ईरयतीति करीरास्तान् हस्तिपातनसमर्थान्वा । वीरायेतान्वा प्रश्ने
ऽनागनहेतुः किं तर्कं यथापूर्वजनयन्ति स्म तथेदानीं नेति । ये वीरकरी
राः परिणामे पूर्णैतारुण्येवाद्धं केषांतं कालेवा . शब्दविद्यापरिणतौ सत्यांवा
परप्रहरणा . परेषावैरिणामन्येषां च शब्दैः कुठारादिजिह्वविध्वताहताः सं
हिताश्च सतः क्षितितले निपतन्ति नत्वतीसारादिना । करिणः ईरयतीति इ
गुपथात्क . द्वौ वंशौ कुलमस्करौ । वशांकुरे करीरोच्छीति चामरः ॥ १४ ॥

पार्थिवं हि निजमाजिषु वीरा दूरमूर्द्धं गमनस्य वि
रोधि गौरवाद्गुणपास्य भ्रजन्ते मत्कृतामतिथिगौ
रवः ऋद्धिम् ॥ १५ ॥

वीराएव किमिति पृच्छ्यन्त इत्यत आह । पार्थिवमिति । वीराः पार्थिवर
जोभूतं द्रुणुकादिक्रमेण पृथिवीजन्यनिजस्वीयं पुराजिषु संग्रामेषु अपास्य
त्यस्कादिद्व्यदेहं प्राप्य मत्कृतां मद्रुषितां अतिथिगौरवः ऋद्धिं अतिथिसत्कार
समृद्धिं हि यस्माद्भजन्ते प्राप्नुवन्ति । तत् पृच्छ्य इत्यर्थः । किं नूतं वपुः गौरवा
त्पतने हेतौ . गुरुत्वाच्च दूरमतितरां मूर्द्धं गमनस्य स्वर्गप्राप्ते . विरोधिप्रतिबंध
कं । अन्योपि दूरगमनविरोधिगुरुतरं वस्तुत्यश्काजिगमिषति । गौरवादा

दरातिशयादतिथिगौरवञ्चद्विमितिवान्वयः गुरुवस्तुत्यरकागुरुतरंगुह्ला
तितत्रापिस्वीयत्यत्काऽन्यदीयंगुह्लातीतिसुतराभाशयै । गौरवञ्चद्विमि
तिञ्चत्यकइतिप्रकृतिभावः ॥ १५ ॥

साभिशापमिवनातिथयस्ते मांयदद्य भगवन्नुपय
न्ति ॥ तेननःश्रियमिमांब्रह्मन्ये स्वोदरैकभृतिका
र्यकदर्याम् ॥ १६ ॥

साभिशापमिति । हेभगवन् तेवीरलक्षणाःअतिशयः साभिशापमिवश्च
कलंकमिवमांअद्यइदानींनेपयति । नम्रापुवंति । तेनतद्नागमनेनका
रणेनइमांश्रियइंद्रलक्ष्मीं ब्रह्मतितरानमन्येनसंजात्रयामि । अस्यास्तदाति
थ्याद्यावदुपयोगोभेतावदस्याः निःप्रयोजनत्वान्ममसंतोषोन् । किंभूतां
श्रियं । स्वोदरस्यात्मोदरस्यैवैकाकेवलायाभूतिर्नैरणसैवकार्यंप्रयोजनय
स्याः अत्रएवसाचासौकदर्यांचकुत्सितानिद्यामित्यर्थः । आत्मानधर्मका
र्येषुत्रदारांश्चपीडयेत् । लोभाद्य पितरौभृत्यानसकदर्यइतिःभृतः अथ
निध्याभिज्ञंसनं । अभिशापइत्यमरः ॥ १६ ॥

पूर्वपुण्यविभवव्ययसृष्टाः संपदोविपदएवविमृष्टाः
पात्रपाणिकमलार्पणमासां तासुशान्तिकविधिर्वि
धिदृष्टः ॥ १७ ॥

पूर्वेति । हेमुनेपूर्वपुराकृतंयत्पु यंमृद्धवांद्रायणादि तस्यविभवोमाहा
त्म्यंतस्यव्यपेनविनियोगिनवांशेनज्ञेतिमावत् । लक्षणाःप्रार्थनाःश्रीभराःलक्ष्मी
विलासाः । विमृष्टाविचारिताःसत्योविप्रदएव । ब्रह्मपुण्यपक्षकारित्वादुद
कंदु सकारित्वाच्चविपदूपायव । तासुसंपदूपासुविपदसुसुतीषुआसांसंपदां
यात्रस्यप्रणिलक्षणेकमलेअर्पणंनं शान्तिक.शातिप्रयोजकः विधिर्ज्ञाना
दिःविधिनावेदनशास्त्रेशत्रहणावाट्टः एक्तः विपदसुहिशांतिं कंक्रियते ।
जलस्यदानजलस्यव.पात्रेभ्योयावज्जदीयतेतावत्संपदोविपदएव । दानेन
पुण्यवृद्धेःसंपदांसम्पदूपात्ता । पात्रेदानविनाभक्षेणेनतुप्यतीत्यर्थः सविद्य
याकेवलयात्प्रसावापिपात्रता । यत्रवृत्तमिनेषोभेतद्विपात्रंमकीर्तितमि
तियाश्चवल्क्य. ॥ १७ ॥

तद्विमृज्यममसंज्ञयशिलिपि स्फीतमत्रविषयेसहसा
धम् ॥ भूयतामगधतःश्रुतिसारै रद्यवागुंभिरधम
र्षणऋग्भिः ॥ १८ ॥

तदिति ॥ हे मुनेश्रुतिसारैःश्रवणयोःसरिःसुधाजूतैर्वेदेषुश्रमभूतैश्च
भगवतोवाग्भिःवचनैः श्रुत्येदानींअधमर्षणस्यदुःखस्यपातकस्यधमार्जनस्य
संबन्धिभिःऋग्भिर्भूयतां । ऋतंयसत्यचेत्यधमर्षणऋचःपापनाशयन्ति
अधमर्षणसंख्यन्धिरपःऋचः अधमर्षयन्तिहोःसयन्ति । नद्यादित्वात्सुः
किंरुत्वा । तेनमसांभिशापत्वादन्यहेतोर्षाऽत्रनागच्छत्यत्रविषयेसंशयशि
लिपिपदेहकारिस्फीतप्रवृद्धअधदुःखपातकस्य सहसाकटिलिदिमृज्यापनी-
यभूयतामितिभावे लकारः ॥ १८ ॥

इत्युदीर्यमघत्राविनयाद्विवद्वुयन्तवहितत्वभरेण ॥
चक्षुषांदशशतीमनिमेषां तस्थिवान्मुनिमुखेप्रणि
धाय ॥-१९ ॥

इतीति ॥ मघवाइन्द्रःइतिपूर्वाक्तउदीर्यउत्का अवहितत्वस्यसावधा
नत्वस्यभरेणाधिक्येन त्रिनयाद्विविनीतत्वसमृद्धिवर्द्धयन्अधिषीवु वन् अ
निमेषानिमेषरहितचक्षुषांदशशतीनित्रसहस्रमुनिमुखे प्रणिधायसंस्थाप्य
तस्थिवान् । तूर्णोस्थितः अमरत्वात्सावधानत्वाकनिमेषत्वं ॥ १९ ॥

धीक्ष्यतस्यविनयेपरिपाकं पाकज्ञासनपदरूपशतो
पि ॥ नारदःप्रमदगद्गदयोत्थाविस्मितःस्मितपु
रःसरमूचे ॥ २० ॥

वीक्ष्येति ॥ नारदःप्रमदमहर्षेणगद्गदयोऽस्पृष्टपाठत्वादासकृत्वा-
स्मितपुरःसरमूचे । महानुभावाःस्मितपूर्वभाषिणोहि । किञ्चित्तः पाक-
ज्ञासनपदरूपशतोऽधिष्ठितोपि तस्येन्द्रस्यविनयेपरिपाकप्रकषेवीत्यवि-
स्मितःआश्चर्ययुक्तः अतिसमृद्धं त्रिनीतत्वदुर्लभं । इन्द्रं तुविद्यतइत्या-
श्चर्यमश्रुविनीतदृष्ट्वाइन्द्रपदेस्थितइतिसौकिष्युक्तः आख्यदितिपाठेअस्य
तीत्यह् ॥ २० ॥

भिक्षिताशतमखीसुकृतंयत्तत्परिश्रमविदःस्वपिभू-
 ती ॥ तत्फलेयदिपरंतवहेलाक्लेशलब्धमधिकंदा-
 रदंतु ॥ २१ ॥

जिज्ञितेति ॥ हे इन्द्रत्वयाशतमखीसुकृतंपुण्यंभिक्षितायाभितयाप्यर्थ-
 त्वाद्द्विकर्मकः यागशतं कृत्वायत्पुण्यमुपाजिततस्याः भिक्षायाःपरिश्रमवि-
 दःआयासवेदिनःतव तस्यपुण्यस्यफलेकार्येस्वविभूतीस्वाराज्यलक्षणायां
 विभूतीस्त्रीयसम्पदियदिहेलबाहुनमन्येइतिवचनादवज्ञातर्हिभिक्षायासर्व-
 दिनः तवपरंकेवलंहेलानान्यस्यकस्यापि बहुक्लेशार्जितायांसम्पदिअन्यो
 ऽवज्ञानैवकरोति । यस्मात्क्लेशेनप्रयासेनलब्धं वस्तुस्वरिक्तकधिकंआ-
 दरददातिकरोतीति ज्योतिष्टोमादियज्ञजन्यकालान्तरमाविनिफलेस्वा-
 राज्येऽवज्ञाऽतिथिषुषादरइतित्वय्येवदृष्टमान्यत्रापीतिभावः । शतमखा-
 नांसमाहारःशतमखी हेलाऽवज्ञाविलासयोरितिबिम्बः ॥ २१ ॥

संपदस्तगिरामपिदूरां यन्तनामविनयविनयते ॥
 अद्घातिकद्वेहनसाक्षादाहचेदनुभवःपरमाप्तः
 ॥ २२ ॥

सम्पदइति ॥ इयत्तपावक्तुमशक्यत्वाद्गिरामपिवाचाऽपि दूराश्रगो-
 चराऽपि तवसम्पदयत्तनामनिश्चिततेविनयनस्वर्धनविनयतेनदूरीकुर्व-
 न्ति । इहात्रविषयेपरमाप्तः अतिमित्रश्रव्याभिषारीषसाक्षादादनुभवः प्रत्य-
 क्षोपलब्धिश्च तयदिनाहनश्रूते तर्हि कइवअद्घातिविश्वसितिअपिदुनको-
 पि सम्पत्स्वविनयोनिनयतइतिसर्वेषामतं तत्तुत्वयिप्रत्यक्षेणविनयस्यदृष्ट-
 त्वाद्घातमितिभावः । साक्षात्स्वयचेनाहेतिवा नामसम्भाषनायांवा अ-
 न्यत्राप्रिवस्तुनिसाक्षात्प्रतीत्याऽनुभवेनानुमानज्ञानेन परमाप्तवचनेनवा-
 विश्वासोभवति । अत्र पूर्वोक्तविषयेपरमाप्तोनुभवश्चसाक्षादाह तर्हि
 कोवानविश्वसतीतिवा । स्तुतेःप्रायेणालीकत्वात्सर्वेषांपिसर्वस्यस्तुतिःक्रि-
 यते । तवलुनतथा अनुभवश्चैककथयतितदिहसुविशिष्टासुसंपत्सुविषये
 कइवविश्वसतीतिवा । विनयन्तीतिपाठःसाधीयान् ॥ २२ ॥

श्रीभरानतिथिसात्करवाणि स्वोपभोगपरतानहि

तेति ॥ पश्यतो बहिरिवांतरपीयं दृष्टिसृष्टिरधिका
तत्रकापि ॥ २३

श्रीति ॥ हेइन्द्रअन्तरपिअन्तःकरणेऽपि बहिरिवेवहिदेवाइवपश्यतो
जानतोवलोकयत्तः । तवैवेयं वर्येयितुमशक्याअधिकाभूयसीकाप्यनिर्वच
नीयादृष्टिसृष्टिः ज्ञानसृष्टिर्नैत्रसृष्टिश्च । इतिकिं । अहं श्रीभूरान्श्रीसुसृहान्
अतिथिसाहेयस्वेनातिथ्यधीनांकरवाणिकुर्याम् । तथास्वोपभोगपरताया
त्मनस्वोपभोगेतात्पर्यं । हितानश्रेयस्करंभवति । यथाबहुजिनेत्रैः स
र्वैर्भूलोकयसि तथातः करणेपिसर्वकरणीयं ज्ञानदृष्ट्याऽवलोकयसि एवं
विद्यस्वमेवमान्यइतिभावः । दृष्टिर्ज्ञानेतिदर्शनेइत्यन्तरः ॥ २३ ॥

आः स्वभावमधुरैरनुभावे स्तावकैरतितरांतरलाः
स्मः ॥ द्वां प्रशाधिगलितावधिकालं साधुसाधुवि
जयस्वविहीजः २४ ॥

आइति ॥ हेविहीजः इन्द्रवयं स्वभावमधुरैर्निर्गसुन्दरैस्तावकैस्त्वदी
यैरनुभावेः स्वभावसूचकैः प्रभावैर्वा अतितरास्त्यर्थम् आः तरलाः साधुयाः
स्मः मद्यासः ऋषीणां मस्माकतरलत्वमनुचितमिति पीढायाज्ञाञ्जोहर्ष
वात्स्वंगलितोऽवधिमर्यादायस्यैवभूतः कालोयस्यां क्रियायां यातथानिरव
धिकेष्टां स्वर्गं साधुसम्यक्विजयस्वसर्वोत्कर्षणवर्तः च अनुभावः प्रजापते
स्यान्निष्ठयभावसूचनेइतिविश्वः अनुगतोभावइतिसमासः प्रशाधि शासः
शाहावितिशादेशः साधुसाधुहर्षाद्द्विरुक्तिर्वा विजयस्वविपराभ्यामितित
कृत्वाविष्टिविह्व्यापकं ज्योतिष्यविहीजाः पृषोदरादित्वाद्द्विः ॥ २४ ॥

संख्यत्रिक्षतंतनुस्त्रदस्त्र क्षालिताखिलनिजाघलं
घूनाम् ॥ यस्त्विहानुपगमः शृणुराज्ञां तज्जगद्युत्र
मुदन्तदुदन्तम् ॥ २५ ॥

संख्येति ॥ हेइन्द्र यत्पुनर्यस्माद्देतोर्वाइहस्वर्गैराज्ञानुपगमः अनाग
मनं तत्प्रसिद्धं उदन्तराज्ञानमागमहेतुवृत्तान्तैश्च ॥ किञ्चूतानोराज्ञांसं
ख्यरणेविद्यततनुभ्यः निहतशरीरेभ्यः स्वयन्निःसृतमस्त्रं धिरतेनक्षालितं
खिलसमयं निजसहजमघपापयेषांति अतएव लघवस्तेषां एवभूतेनपातके

नलपुत्रांश्चगंगमनयोग्यताधवमुक्तानांवा । किंमृतं वदंतं । त्रयद्यूनां त्रैत्रो
 क्यतरुणानां मुत्सन्तोषीयम्मान् । यन्त्रितिक्रिचिपटाः ॥ २५ ॥

साभुवः किमपिरत्नमनर्थं भूपणं जयति तत्र कुमा
 री ॥ भीमसूततनयादमयंती नामयामदनशुभ्रम
 मोधम् ॥ २६ ॥

चेति ॥ साभीनसूततनयादमयन्ती नाम कुमारी तत्र ज्युषिप्रसिद्धा त्रयत्रि
 स्रवांस्कर्षणवर्तते किञ्चिन्ना भुवःभूपणं मनङ्कारजुतं किमपितोकोतरमन
 र्थं भूमन्त्यं रत्नं रत्नज्ञता भूमन्तं तयैवाशंकितमित्यर्थः साका याऽभोयनप्रति
 हृतं मदनशुभ्रं कामास्त्रं कुलनाममोन्द्यं यमीनाग्यत्वामिकथितामि ॥ २६ ॥

संप्रतिप्रतिमुहूर्तमपूर्वा कापिथौत्रनजवेन भवन्ती ॥
 आग्निखंसुकृतसारभूनेसा कापिथूनिभजते किल
 भावम् ॥ २७ ॥

संप्रतीति ॥ साभीनीकापिसूत्रिणीकां त्रैऽयचनयाप्यज्ञातनामनितक
 र्थे संप्रति सावं अनुरागं जज्ञते किनेदिस्रूपते किंनूता यौवनजघननामक्य
 भववेगेन प्रतिमुहूर्ते प्रतिद्वगं वर्णयितुमशक्या अपूर्वां मृन्द्रीमयनीत्राय
 नाना किञ्चिदपूनि आग्निखंसुकादारभ्य चूडापर्यन्तं सुकृतमः रेणुयुक्त्यां कर्ष
 याचते पूर्वे स्तयवसुन्दरीश्चतयवयस्मिन्नुरक्तातपुष्यस्य यज्ञानामां-
 त्यसः कापीतिनिर्द्देशेन्द्रस्यज्ञानामिलायजननाय ॥ २७ ॥

कथ्यतेन कतमः सङ्गित्त्वं मांशिवक्षुरसि किंच लदो
 यः ॥ अर्दुवर्त्मनिसगत्सिन्नपृच्छां निर्गमेन नपरि
 श्रमयैताम् ॥ २८ ॥

कथ्यते इति ॥ हेइन्द्र त्वंसांप्रतिइति किमर्थं त्रिदशुरसि त्रिदशुमिच्छसि अ
 पितुनवक्तव्यं किंमृतं दानधं चतः आष्टोऽधरोऽयसः इति किं यस्मिन्नामा
 धंमजते सकतभोयुवानकथ्यते इति अपितुश्रीमताकसनीयः त्वं इदं वस्म-
 निवदननागं नप्येच्छां जज्ञं नित्कत्ति अपितुमः रयेवेति काकुः रुषिं
 कनां युक्तमेतत् त्वमनां पृच्छां निर्गमेन सुशान्तिः शरवेण नपरिश्रमयते इ-

मानैषीः सकृत्तत्त्वयाऽहंनप्रष्टव्यइत्यर्थः पृञ्जिदादित्वाद्ङिङित्वाद्
हिज्येतिप्रसारणम् ॥ २८ ॥

यत्पथाद्यधिरणुः परमःसा योगिधीरपिनपश्यति
यस्मत् ॥ वालयानिजमनःपरमाणौ ह्रीदरीशयह
रीकृतमेनम् ॥ २९ ॥

तदकथनेकारणमाह ॥ यत्पथेति परमोऽणुःपरमाणुःयस्याःयोगिबुद्धेःपंथा
मार्गस्तस्यअथधर्मग्राहारूपः परमाणुपर्यंतयोगिबुद्धेर्विषयोनेतु तस्मात्प
रतःकिंचित्सायुगिमांमाहशामपिबुद्धिरेजंयुधानंयस्मात्कारणात्नपश्यति
कारणमेवाह किंभूतमेनं वालयानिजमनःपरमाणौस्त्रीयनेनोलक्षणंपरमा
णौह्रीरेवलज्जैबद्रीकंदरातस्यांशे शयोहरिःसिंहःस्तत्स्वरूपंकृतं अणु
परिमाणुमनइतिताकिंकाः मनस्वयंगिबुद्ध्यागृह्यतेनतुतत्स्वाह्रीस्तस्यां
विद्यमानोदूरतइति सातलज्जावशात्कस्याप्यग्नेनकथयतीत्यर्थः परमाणु
नानिरवयवरूपाद्याअवयवयथातथानिरवयवद्विषयोपीत्यविरुद्धमित्यर्थः ।
कंदरायांसुप्तःसिंहः केनापिनज्ञायते सिंहरूपेणात्रश्रेष्ठत्वंसूचितम् शयवास
वासिद्वितिविकल्पविधानाद्द्वीःरीशयेत्यत्रल्लेखुम् ॥ २९ ॥

साशरस्यकुमुमस्यशरव्यं सूचिताविरहवाचिभि
रङ्गैः ॥ तातचित्तमपिधांतुरधत्त स्वस्त्रयंवरमहाय
सहायम् ॥ ३० ॥

सामैनीस्वस्त्रयंवेरोत्सवनहायस्त्रीयस्त्रयंभरोत्सवाय तातचित्तमपि
पितृचित्तमपि धातुर्ब्रह्मणः सहायंअथतकृतवती किंभूताकृशिमपांडिना
दिनाविरहवाचिभिर्विरहपीडांसूचयद्भिरङ्गैस्वावयवैः कुसुमरूपस्यशरस्य
मदनवाणस्येत्यर्थः शरव्यं वेणुपितरंप्रतिसूचिताज्ञापिता ब्रह्मणातस्याः
स्त्रयंवरश्चित्तधृतः वियोगपीडादृष्ट्यापित्राप्यारब्धइत्यर्थः शृणातीतिशक
हिंस्तस्मैहिताशरव्या सगवादिभ्योभ्येत्शरव्यमित्येवपाठेयुक्तः ॥३०॥

मन्मथाययदधादितराज्ञां दूतिदूत्याविधयेविधि
राज्ञाम् ॥ तेनतत्परत्रशाःपृथिवीशाःसंगरंगरमि
वाकलयन्ति ॥ ३१ ॥

मन्मथायेति ॥ अथानंतरंविधिः राज्ञांदूतिदूत्यविधयेआकारणार्थंदूत
त्वयापाराय मन्मथायआज्ञामन्मथत्वंसर्वानाकांक्षयेतिआज्ञायद्यतः अदि
तदसदान् तेनहेतुनातत्परवशाः कामाज्ञापराधीनाः पृथिवीशाः सङ्गरं
ग्रामंगरमिवविषतुल्यमाकलयंतिसन्वते-अपकारित्वाद्द्विषंयथात्यज्यतेतथा
संग्राममपित्यत्कामैमीपरवशाजाताइतिज्ञावः अथचसम्यक्सतरागरोवि
षंगरंगुणात्तितमेवनाशयतिसंगरस्तुसर्वान् दूत्येतिदूतवर्गिभ्यांचेतियः॥३१॥

येषुयेषुसरसादमयन्ती भूषणेषुयदिवापिगुणेषु
तत्रतत्रकलयापिविशेषो यःसहिक्षितिभृतांपुरुषा
र्थः ॥ ३२ ॥

येष्विति दमयन्तीयेषुयेषुभूषणेषुयदिवाअथवायेषुयेषुगुणेषुअदीहायांदिषु
सरसासादरा तत्रतत्रंभूषणेषुगुणेषुवाकलयापिलेशेनापिपरसरापेक्षयावा
योविशेषः आधिक्यं सहिसखवक्षितिभृतांराज्ञांयस्मात्पुरुषार्थःधर्मादिक
पः भूषणगुणाधिक्यमेवपुरुषार्थत्वेनाजयन्ति भैमीप्रतिहेतुत्वात्तुसंग्राम
वासनानितिभावः ॥ ३२ ॥

शैशवव्ययदिनावधितस्या यौवनीदंशिनिराजस
माजे ॥ आदरादहरहःकुसुमेषो रुल्लासमृगया
भिनिवेशः ॥ ३३ ॥

तदेवाहशैशवेति ॥ कुसुमेषो कामस्यमृगयायामभिनिवेश आदरादौव
नीदंशिनियौवनीन्मुखेराज्ञांसमाजेसमूहेविषयेतस्याःजैम्याः शैशवव्ययदि
नंभ्राह्मणोपगमदिनं अवधिर्यस्याक्रियायां तथायौवनीदयमारभ्यअहरहःप्र
त्यहमादरादतितरामुल्लासप्रकटीवभूष । आदरादहरहंडितिकामपीडा
धिक्यंतेषांसूच्यते । तत्रप्रामिसमेवपुरुषार्थत्वेनमन्यतइतिभावः ॥ ३३ ॥

इत्यमीवसूमतीकृमिताः सादरास्त्वदतिथीभवि
तुंन ॥ भीमभूसुरभुत्रोरभिलाषे दूरमन्तरमहोनृप
तीनाम् ॥ ३४ ॥

प्रकृतमुपसंहरन्नाह ॥ इतीति ॥ अमीवसुमतींपृथ्वीं कमितारोवांका
शीलाराजानःइतिकारणात् त्वदतिथीभवितुंतवातिथयोप्रवितुंसादरासा

मिलाषान् । संय. माभावात्स्वर्गनागच्छन्तीत्यर्थः । त्रैम्यर्थवसुमतीमेवक
 नितारीनस्वर्गमितिवा । अहोद्याद्यर्थे अजिलाषेविषये त्रीसभूसुरजुवीजै
 भीदेवालययोर्दूरमनिततरानृपतीनामन्तरंतरतम्यं नहान्विशेषः यागादि
 नि. प्राप्यात्स्वर्गात्अपि भैनीप्राप्तिरधिकेतिमन्वतइत्यर्थः । स्वर्गसुरजुर्देवक
 न्यासाभोग्या त्रैम्यास्तस्याश्चनहान्विशेषः अथचत्रीमस्यभू. प्रदेशस्तत्रत्रैम्या
 विद्यमानत्वात्कुण्डिनत्रिदिवयोर्नहान्विशेषः । अतःस्वर्गामिलाषोनेत्यर्थः
 अथचकुण्डिनजूसौविद्यमानत्वाद्वाक्षांजुमावेवनिवासात्कुण्डिनमेवसभीपंन.
 तुस्वर्गेश्वरतिसयोर्नहान्विशेषः कमितारिताकीत्येवन्. तस्याहंधातुकत्वे
 पिपासिकत्वात्स्मिद्धजावः तद्योगाद्भवसुमतीमितिद्वितीया ॥ ३४ ॥

तेनजाग्रदधृतिर्द्विवभागां संख्यसौख्यमनुसर्तुमनु
 त्वाम् ॥ यन्मृधंक्षितिभुजान्बिलोकेतान्निमग्नम्
 नसाम्बिलोके ॥ ३५ ॥

तेनेति । हेइंद्र अहंतस्मिन्नसनसामैम्यासक्तचितानां क्षितिभूतःभुवि
 लोकेभूलोके मृधसंग्रामं यद्यस्माकबिलोकेनपश्यामि । तेनहेतुनाजाग्रती
 स्फुरतीअधृतिरसंतोषोयस्यैवभूतः सन्त्वामनूदिश्यसंख्यसौख्ययुद्धजनितसु
 संख्यनुसर्तुं अन्वेष्टुंप्राप्तुंदिवन्.गांआगमन् । किंभूतोहम् । जाग्रदधृतमानः
 तथान्विद्यतेधृतिर्धैर्यसुखंवायस्येतिवा । लक्षणेअनुःकर्मप्रवचनीयः ३५ ॥

वेदयद्यपिनकोपिभवत्तं हन्तहंत्रकरुणं विरुणंदि ॥
 पृच्छसतदपियेनविवेकं श्रीरक्षनायविषयेरससे
 कः ॥ ३६ ॥

वेदेति । कोपिकेवनीपिहंतसंधातकेषु अकरुणानिःकृपंभवन्तंनविरुणंदि।
 त्वयासहचिरोधनकरोति इतियद्यप्यहवेदतदपितथापित्वं पृच्छसयुद्धम
 स्तिनवेति । यतोविषयेअभिलषणीयेवस्तुनि रसस्यानुरागस्यसेकछापिकथं
 येनकारणेनविवेकप्रोच्छनायज्ञानाजावायभदति । अनुरागवशात्किमपि
 नशापते. हन्ताद्यर्थे ।- ज्ञानेसत्यप्येवंप्रश्नादर्थहेतुः रससेकउदकसेकश्चि
 द्वादेर्जाज्ञनायभवतीत्युक्तिः ॥ ३६ ॥

एवमुक्तवतिदेवप्रृषीन्द्रे द्रागभेदिमघवाननमुद्रा ॥

उत्तरोत्तरशुभोहिबिभूनांकोपिमञ्जुलतमःक्रमवा
दः ॥ ३७ ॥

संभ्रमिति । देवऋषीर्देवारदेयवंपूर्वांस्तमुक्तवतिसतिमयवाननमु
द्रेन्द्रमुखमौनंद्र कफटितिभ्रमेदि । स्वयंजिनइन्द्रोवभाषेत्यर्थः पुमःकि
मुवाषेत्यतआह । हियतीविभूनांप्रभूनांमञ्जुलतमः रम्यतमःकोपिलो
कोत्तरः क्रमेणवादीवचनंततरस्योत्तरेण प्रत्युत्तरेणपुरस्तात्परस्ताद्वाशुभः
सुभंगोभवति । अतःपुनरप्युवाचेत्यर्थः अभेदिकमंकर्त्तरि ॥ ३७ ॥

कानुजेममनिजेदनुजारौजाग्रतिस्वशरणेणचर्चा
यद्भुजाङ्गमुपधायजयाङ्गं शर्मणास्वपिमिघ्रीतवि
शङ्कः ॥ ३८ ॥

केति । हेमनेस्वस्यममशरणेगृहेरहितरिच स्वआत्मैवरक्षितायस्वस्वरक्ष
णार्थंपरानपेक्षेवानिजेस्वीयेसहजेवा ऽनुजेकनिष्ठप्रातरि दनुजारौदित्य
दानवशत्रौतस्मिन्पेन्द्रे जायतिसावधानेजागरुकेसतिसनकारणस्यचर्चा
विचारणा रणचिंतानास्तीत्यर्थः निजेऽनुजइत्यनेनाज्ञावशवर्तित्ववत्सल
त्वात्स्वतःप्रवृत्तत्वंचसूचितम् । दनुजारावित्यनेनसामर्थ्यातिशयःसूचितः
स्वस्यशरणेगृहविषयेजायतीतिवा । परानपेक्षमात्मनोरक्षकइतिसर्वं ब
शेषणसार्थक्यम् । तस्मिन्कस्मिन् । जयाङ्गंजयचिह्नं यस्मिन्जयस्यचिह्नं
तंवा । यस्योपेन्द्रस्यनुजाङ्गेदक्षिणभुजोत्संगे उपधायोष्ठीर्षकीकृत्य वीतशं
कोऽगत्तपःसन् शर्मणासुखेनस्वपिमिनिद्रामिपूर्वांक्तहेतोः ॥ ३८ ॥

विश्वरूपकलनादुपपन्नं तस्यजैमिनिमुनित्वमुदी
ये ॥ विग्रहं मखभुजामसहिष्णु व्यर्थतांयद्दशनिंश
निनाय ॥ ३९ ॥

विद्येति । हेमनेतस्यमदनुजस्य विश्वरूपकलनात्सर्वविधुसमयजगदितिभ्रुते
विश्वेषांसर्वेषांरूपस्यस्वरूपस्यकलनात्स्वीकारात् सर्वात्मकत्वाद्गीकारकादि
त्यर्थः उपपन्नंघटमान जैमिनिमुनित्वंउदियेउत्पन्नम् । जैमिनोर्विश्रान्तःपा
ति त्वाद्दिग्भोश्चविश्वरूपत्वाज्जैमिनिमुनिरूपसंयुक्तमेवेत्यर्थः यतस्तस्यजै
मिनिमुनित्वमतः जैमिनिरूपःसोनुजोभ्रुभुजादेवानां विग्रहंशरीरदेतैः

सहयुद्धं वा । असहिष्णुरसहमानः नदेशनिर्भयवज्रव्यर्थतावैव्यर्थांनिनाय
 प्रापयत् । शत्रुमारणेन वज्रकृत्यं स्वयमेव कृतवानित्यर्थः । वेदाद्यभिनेतृदे
 वतानां विग्रहैककर्मसमवायेऽङ्गीक्रियमाणे युगपदनेकैर्यजमानैर्नानादेशेषु अ
 नुष्ठीयमानेषु कर्मसु एकया गतस्येन्द्रशरीरस्य । तस्मिन्नेव शरीरे भिन्नदेश्यागा
 न्तरहविर्ग्रहैश्च शक्त्यभावाद्यागांतरलोपप्रसंगे वेदस्याप्रासाध्यापातः । नचैश्व
 र्यवशादनैकशरीराङ्गीकरणेऽपि युगपत्कृष्णवत्सर्वत्र प्रयास्यतीति बाध्य
 न् । तस्यैवं विधैश्वर्यवत्त्वे प्रमाणाभावात् । अथेतन्नामानपि देवतात्वाङ्गी
 कारात्तैश्चैश्वर्यसंभावनाया अप्यभावाच्च । तथाचाहानुक्रमिकाकारः । या
 काचित्तेन मन्त्रेणोच्यते सा देवता चेतनाऽचेतना वा भवतु । क्वचिद्वाणाः क्वचि
 द्गुणः क्वचिन्मौर्वीति । निरुक्तकारोऽपि इना देवताऽनुक्रान्ताः सूक्तजा
 णो हविर्भाजः श्वभ्राज इत्याह । या यत्र भजते हविः सा देवतेति श्रुतिमात्रेण
 कर्मसमवायेत्वेऽङ्गीक्रियमाणे इदमिन्द्रायेत्यादिषु तु र्थ्यैतपदरूपेणैव युगपदने
 कया गसम्बन्धोपघटत इति वेदप्रमास्यसिद्धेः । वज्रहस्तः पुरन्दर इत्यादेश्वर्य
 वादत्वसमर्थनात् । बहुभिर्युगपद्यागेऽसमारद्वेषे समन्ततः पुरुहूतः सनाहूयते
 होतृभिः समाहूतो मूभिः कानुसगच्छतु इत्यादियन्वसन्दर्भेण देवताधिकरणे
 देवतानां जैमिनिमुनिनामंत्ररूपेणैव कर्मसमवायस्य समर्थनात् । स्वचक्र
 वैवदानवनिवारणाच्चैत्यर्थः । अथच कस्मिंश्चित्समये सवज्रमिन्द्रवाहुंजैमि
 निःस्तम्भितवानतोऽपि वज्रस्य वैव्यर्थात् । अत्र जैमिनिश्च सुमन्तद्वैशम्पाय
 नस्यैव पुलस्तिः पुलहो विष्णुः षडैते वज्रवारणा इति वृद्धीक्तिः प्रमाणम् । न
 प्रमयी देवतेति सर्वकर्मसु देवतानां सत्वमिति जैमिनिः ॥ सर्वं ससमवायि
 नी देवतेति अन्ये इति समाधिः ॥ ३९ ॥

इदं शानिमुनये विनयाब्धिः स्तस्थिवान्सवचनान्यु
 पहत्य ॥ प्रांशुनिःश्वसितपृष्ठचरीवाहू नारदस्य
 निरयाय निरौजाः ॥ ४० ॥

इदं शान्तीति ॥ विनयस्याब्धिः समुद्रोऽतिविनीतः स इन्द्रः इदं शानिपूर्वा
 कानिवचनानि मुनयेऽपहत्योपहारीकृत्य तस्थिवान् । तूर्घ्नीभावनापेत्य
 र्थः युद्धाभावजन्यदुःखेन प्रांशुदीर्घमिः श्वसितं तस्य पृष्ठचरीपद्मात्संचारिणो प्र
 थमं मिः श्वस्यपश्चादुक्ताऽतएव निरौजादीना नारदस्य बांक्निरयायनिर्गता

इष्वितरखालाजनेनिःश्वासोवाचोनिःप्रजत्वंच ॥ ४० ॥

स्वारसातलभवाहवशङ्की निर्वृणोमिनयसन्वसुम
त्याम् ॥ द्याङ्गतस्यहृदिमेतदुदकः क्षमातलद्वयभ
टाजिवितर्कः ॥ ४१ ॥

स्वरिति ॥ हेइन्द्र वसुमत्यांभूलोकेवसन्नहस्वर्गेश्वरसातलं चरुगं पाताले
तयोर्जवोजातः आहवः संग्रामस्तच्छंकाशीलः सन् ननिर्वृणोमिसुखीभवा
मि । पृथिव्यांयुद्धाभावात् स्वर्गेषुद्वदंशनेच्छयाऽग्रागतीहमित्यर्थः द्याङ्गत
स्यापिनेहृदि क्षमायाः पृथिव्याः तलेस्वरूपाधीभागीतयोर्द्वयंयुगज्जुपातालयु
गंतत्रस्थानांभटानांआजिःसंग्रामस्तस्यवितर्कः सम्भावना । तदुदकःदृष्टो
क्षरकालोनिःफलइत्यर्थः । स्वर्गेषुयुद्धाभावाद्त्रस्थितस्यभंज्जुविपाताली
याकेनचिच्छूरेणयुद्धंकृतस्यादितिमनीषयानशुखमित्यर्थः । अधःस्वरूप
योरेच्छीतलमित्यमर उदकःफलभुक्षरमितिवि स्वारसेतिलद्वलीपेपूर्वस्यतिदी
र्थः ॥ ४१ ॥

धीक्षितस्त्वमसिमामथगन्तुं तन्मनुष्यजगतेनुमनु
ष्य ॥ किंभुवःपरिवृढानविवोढुं तत्रतामुपगता
विवदंते ॥ ४२ ॥

धीक्षितइति ॥ हेइन्द्र मयात्ववीक्षितःदृष्टोसि अथमंगलेऽग्रामन्तर्गवा
युद्धाभावाद्त्राप्यहनसुखी तस्मान्मनुष्यजगतेभूलोकायगन्तुंमांअनुमनुष्य
नुजानीहि तत्रयुद्धेकिंप्रसारकमतच्छाह । तत्रजूसीतांजैमीविवोढुपरिःसेतु
मुपगताःसमागतान्भुवःपरिवृढाःप्रभवोराजानःकिनविवदते । अहमहंमि
कयापरस्परकलहंकरिष्यन्तिकिमित्यर्थः । ततोयुद्धंततोभमसुखस्यादि
त्याह्मांदेहीत्यर्थः जगतेजत्यर्थकर्मणीत्यादिनाशतुर्थी परिवृढइतिप्रभौप
रिवृढइतिसाधुः विवदंतेभासनापसभायेतिविमतौतद् वतंमानेतियतंभा
नवहप्रत्ययश्च ॥ ४२ ॥

इत्युदीर्यसयथौमुनिरुवां स्वर्पतिंप्रतिनिवर्त्यवले
न वारितोप्यनुजगामसयत्नं तंकियन्त्यपिपदान्य
पराणि ॥ ४३ ॥

इतीति ॥ समुनिरित्युदीर्यपूर्वोक्तमुक्त्वाचर्षी ययौ किंक्त्वावलेनवला-
त्कारेण स्वर्पतिनाकनायकंप्रतिनिवस्यंपरावृत्यवारितोपिश्रपथादिनातिष्ठे
तिनिधिद्वोपिसशक्रः सयत्त्रयथातथाकियंत्यप्यपराणिद्विभ्राणिपदानि तं
नारदमनुजगामपश्चादगच्छत् यन्तनितिक्वचित्पाठः तदासहन्द्रः अहरा
दित्वाद्देवः पदानिअध्वगमनार्थत्वादत्यंतसंयोगेद्वितीया ॥ ४३ ॥

पर्वतेनपरिपीयगभीरं नारदीयमुदितंप्रतिनेदे ॥
स्वस्यंकश्चिदपिपर्वतपक्ष च्छेदिनिस्वयमदर्शनि
पक्षः ॥ ४४ ॥

पर्वतेनेति ॥ पर्वतेनमुनिना गम्भीरमर्थगम्भीरंस्थूलं च नारदीयंनारदसं-
बन्धितदितंबचनं परिपीयसादरंश्रुत्वाप्रतिनेदेसाधूक्तमितितस्याभिनन्द-
नचक्रे । पर्वतंपक्षान्छिनत्येवंशीलेइन्द्रेविषये अथचपर्वतस्यपक्षंसंतंकिन-
त्येवंशीलेइन्द्रे स्वस्यात्मनःकश्चिदपिपक्षोनसैवंप्रतिभातीतिकिञ्चिदपिभ-
तंस्वयंनश्चदर्शिनप्रदृष्टितं अथचआपोनाराइतिप्रोक्ताइतिवचनाकारमुद्-
कंदहातिनारदोभेषस्तदीयगर्जितंपरिपीयाद्रिणाप्रतिनद्यत्प्रतिध्वन्यते
गिरिगुरुच्छेदिनिस्वपक्षंस्वगरुच्छेदनमयात्पर्वतेनप्रदर्शयंतइत्युक्तिः ४४

पाणयेबलरिपोरथमैमी शीतकोमलकरग्रहमहंम्
भेषजंचिरचिताशनिवास ध्यापदामुपदिदेशरती
शः ॥ ४५ ॥

पाणयइति ॥ अथरतीशःकासःचिरंचितानांसंश्रुतानामशनिवासेनवज्ज-
वासेनजन्यानांविशिष्टानामापदांरोगाणां अहंयौग्यंतदपनयनसमर्थंजैमी
शीतकोमलस्यकरस्यग्रहंपरिणयनलक्षणंभेषजमौषधंयलरिपोःपाणये उप-
दिदेशसमादिष्टवान् । सरोजैमीविवाहोत्सवमिन्द्रंचकारेत्यर्थः मैमीप्रा-
प्तौवज्जत्यागात्कठिनवज्जजन्यसन्तापःशाम्यतीत्यर्थः दाहशान्त्यर्थमन्यत्रा-
पिशितलंभेषजमुपदिश्यते ॥ ४५ ॥

नाकलोकभिषजोःसुषुमायापुष्यचापमपिचुम्बति
सैव ॥ वेद्वितादृगभिषज्यदसौतद् द्वारसंक्रमितवै
द्यकविद्यः ॥ ४६ ॥

मदनस्यैवधोपदेशकृतः सामर्थ्यमित्यतश्चाह । नाकेतिनाकलोकस्य
स्वर्गलोकस्य भिषजावैद्ययोर्यासुवभापरमाशोभासैवशोभापुष्पापमपि
कांभंनपिबुम्बतिरुपशति तंपोरेवशोभा।मदनेसमागतेतिषेद्वि यतोसौम-
दनस्ताद्रूक्स्वैद्यरूपःसेन् अभिषिज्यदधिकित्सत् किंभूतःसैवसुवमैवद्वा
रंतेनसंक्रामितोसंक्रान्तिप्रापितासमाविशितावैद्यकविद्याऽऽपुवैदशाख्य
स्मिन्मदने श्रीभाद्दारेणकरणेनात्मनिसंक्रान्तितावैद्यकविद्यायेनवा । अ-
तःकामेस्यभिषरकंसङ्गतमितिभावः अमन्तत्वात्कमोमित्वाद्प्रस्वत्वेसंक्र-
मितेतिरूपसाधुः तारकादेराकृतिगणत्वादितचिवा विद्यावेतीतिवैद्यह
त्यणन्तास्यस्यकमेति योपधाद्रूपीहमादितिबुञ् अभिषिज्यत्त्रियप्राभो-
यत्तयनेकंद्वादित्वाद्यक् ॥ ४६ ॥

मानुषीमनुसरत्यथपत्यौ खर्वभावमवलंब्यमघो
नि ॥ खण्डितनिजमसूचयदुञ्चै मानमाननसरोरु
हनत्या ॥ ४७ ॥

इन्द्रैनीमजिलषतिसतिइन्द्रायथादीनामिन्द्रपरित्यागजन्यामवस्था-
बद्भिःशोकैराह । मानुषीमिति ॥ अथपत्याविन्द्रे खर्वभावनीषत्वमवलां
व्याक्रीकृत्यमानुषीमैनीमनुसरतिजिगमिषतिसति मघोनीइन्द्राधीछानन
सरोरुहस्य चिन्तावशाज्जत्वानसतयानिजंस्वकीयं सञ्चैर्महान्तमानमहंकारं
पूजनवाखण्डितमसूचयत् । छाननसरोरुहनत्याकृत्वाखण्डितमितिवा
अथखर्वत्वंह्रस्वत्वयोहिधामनत्वमङ्गीकरोतितस्यैवपरिभाषेन्न्यूनत्वम
वितुंयुक्तंनान्यरथेति अत्रतुविपरीतम् मानुषीजातिवाचित्वान्ङीप् म-
घोनीपुंयोगेतिङिषिञ्चयुवेतिसंप्रसारणम् ॥ ४७ ॥

योमघोनिदिवमुच्चरमाणे रम्भयामलिनिमालम
सम्भि ॥ वर्षणैवसखलूज्ज्वलमस्याः शान्तमान्त
रमभाषतभङ्ग्या ॥ ४८ ॥

यइति ॥ रम्भयादेवाङ्गनयामघोनीन्द्रे दिवमुच्चरमाणेत्यत्कागच्छति
सति योमलिनिमालानिन्यमलमत्यर्थमलम्भिप्राप्तः समलिनिमारूपोवर्णं
एवखलुनिद्येयनतस्यारम्भायाः सखलं हर्षयुक्तंआन्तरंहृदयंजङ्गयाऽऽकार
विशेषेण शान्तनिर्विरमन्दुःखयुक्तमभाषतायोषत् ॥ सखलस्यमालिन्यमनु

पपद्मानंसदर्षापत्याद्रीसतायाःशान्ततां ब्रूते स्वस्यागदुःस्वशाब्जान्
 त्वंजातंसर्वैरपिज्ञातमित्यर्थः । अथवाऽस्यासत्त्वलंशृङ्गाररसप्रधानंशान्तर
 मन्तंशान्तंशान्तेकरसप्रधानं ब्रूतेस्मतस्याअपिवैराग्यसञ्जुदित्यर्थः । अथच
 शान्तंकोपरहितंतदीयमन्तःकरणंउदतिशयेनष्वलन्तीत्युत्त्वलंदीसंसको
 पमभाषत स्वत्यागासदानांशृङ्गासाजालेत्यर्थः । कोपांश्छ्यानताभवति
 अत्रापिशान्तस्यदीप्तत्वंशान्तरसस्यचशृङ्गाररसत्वमिति उभयमप्याश्चर्यंका
 रिश्यामवर्णस्यशृंगारकथनंयुक्तं तस्यतद्वर्णत्वात् एवमरणार्थोदधरःसकर्म
 कादित्यात्मनेपदम् ॥ ४८ ॥

जीवितेनकृतमप्सरसांत त्प्राणमुक्तिरिहयुक्तिमती
 नः ॥ इत्यनक्षरमवाचिघृताच्या दीर्घनिःश्वसित
 निर्गमितेन ॥ ४९ ॥

जीवितेनेति ॥ घृताच्याद्रेवाङ्गनयादीर्घनिःश्वसितस्यनिर्गमितेननिश्च
 सितेनकृत्वाइति अनक्षरंवर्णैर्निर्वाहादि अथवानक्षरमवाच्यमवाचि इ
 तिकिं अप्परसाजोऽस्माकंइहसमयेजीवितेनकृतेनसंज्ञस्य भैस्यनुरा-
 गाज्जीवितनिष्फलपतः तत्तस्मादस्माकंप्राणमुक्तिःप्राणत्यागस्ययुक्तिम
 तीयुक्तिरिति दुःखेनतादृग्दीर्घनिःश्वासोमुक्तोयत्राप्राणाअपिवहिर्निगच्छ
 तीतिभावः । प्राणानिःश्वासरूपास्ततस्तन्निर्गमात्प्राणनिर्गंजीयुक्तः अन
 क्षरमवाच्यस्यादित्यमरः ॥ ४९ ॥

साधुनःपतनमेवमितःस्या दित्यभयततिलोत्त
 मयापि ॥ चामरस्यपतनेनकराज्जा तद्विलोलज
 चलदभुजनालात् ॥ ५० ॥

साध्विति ॥ तद्विलोलनेनचामरपालनेनचलज्ज्ज्वल्लोभुजएवनालो
 यस्यएवंविधात्करएवाब्जकमलंतस्माच्चामरस्यपतनेन कृत्वातिलोत्तमया
 देवाङ्गनयापि इत्यनक्षयतअवादि । इतिकिं । इतोऽस्मात्स्वर्गाकोरमा
 कचामरवत्यतनमेवयुक्तस्यात् इतिदुःस्वशादतिवैकल्यात्तत्करकमलात्
 चामरंपतितमितिभावः । चञ्चिकीकित्करणाञ्जापकादनुंदात्तेतीपिचल
 तेःपरमैपदता ॥ ५० ॥

मेनकामनसितापमुदीतं यद्विधित्सुरकरोदवाह
 त्याम् ॥ तत्स्फुटनिजहृदःपरिपाके पङ्कलिमिमसृ
 जद्वहिरुत्याम् ॥ ५१ ॥

मेनकेति ॥ मेनकादेवाङ्गनाभनसिउदीतंजातंतापंविरेहणवरंविधि
 त्सुविधातुमिच्छुः अवाहित्यामाकारगुमिमकरोदितियत्तदाकारगुमि क
 रणमैवकर्मभूतं निजहृदःस्वीयहृदयस्यपुटमध्येयःपाकस्तद्विषयेवहिरुत्यां
 वहिर्जातांपङ्कलिमिंपङ्कलेपनिवञ्जकरोत् । स्फुटमुत्प्रेक्षे । सन्तापाकार
 गुमिभ्यांतदीयंहृदयमतितरांपीडितम् सन्तापस्याधःस्थितत्वाद्दृढदयस्य
 मध्येस्थितत्वाद्वाहित्यायाउपरिस्थितत्वात्पुटपाकस्वपुटपाकेविनाशाभा
 वाद्दुःखसहत्वंसूचितम् । साक्षात्पाकेभटिति विनाशएवञ्जयेत् तथाधि
 रंदुःखंनानुभूयतेत्यर्थः । अन्योपिपुटपाकेबहिष्यङ्कलेपंकरोति । मेनके
 तिपुपोदरादित्वात्सांधुर्जाषायामपि ॥ ५१ ॥

उर्वशीगुणवशीकृतविश्रवा स्तत्क्षणस्तिमितभाव
 निमेन ॥ शक्रसौहृदसमापनसीम स्तंभकार्यमपुष
 द्वपुषैव ॥ ५२ ॥

उर्वशीति ॥ गुणैःसौन्दर्यादिभिःवशीकृतंविश्रंययासाउर्वशीदेवाङ्गना
 तस्मिन्नेवक्षणेस्तिमितभावस्यनिश्चलत्वस्यनिज्जेनध्याजेन शक्रसौहृदस्य ह
 न्द्रक्षे हस्य समापनंसमाप्तिस्तस्य सीमायामयोदायांस्तम्भस्यकार्यमयोदा
 ञ्चापकलक्षयन् वपुषैवअपुषत्क्षापितवती । ह्यत्कालंशक्रसौहृदंजातःपर
 नितिअवधिज्ञापनंनिश्चलत्वात्स्तम्भतुल्येनशरीरेणैवकृतवतीत्यर्थः ॥ अ
 त्यन्तंस्तव्याजातेतिभावः ॥ सीमायामपिसमाप्तिज्ञापकस्तंजोभवति । सौ
 हृदत्यत्रहृदयत्युभयपदवृद्धिर्न संज्ञापूर्वकोविधिरनित्यइतिपरिभाषया अ
 न्येत्यर्थेवन्परिभाषयासुहृदुहृदौभिन्नाभिन्नयोरितिनिपातितस्य सुहृच्छब्द
 स्ययोऽवयवोहृच्छब्दस्तदन्तस्यउत्तरपदस्यवृद्धिर्नभवतीतिव्याचक्षते समु
 दायस्तत्रजिन्मवचनोऽवयवस्तुनिरर्थकइतिरक्षितोक्तः । अपुषत्पुषादि
 त्वाद् ॥ ५२ ॥ -

कापिकामपिबभाणवृभुत्सुं शृण्वतित्रिदशभर्त्सरि

किञ्चित् ॥ एषकश्यपसुतामभिगन्त्वा पश्यकश्यप
सुतः शतयज्ञः ॥ ५३ ॥

अमुरागवशात्लोकमवादीपितेनायंज्ञात इतिश्लोकद्वयेनाह । कापीति । कापिदेवाङ्गना सर्वाद्यपिदेवाङ्गनाकिमित्येवंसचिन्ताः किंजातमितिलुभुत्सुंज्ञातुमिच्छुं । कामपिच्छिर्यंनिदशभर्त्सरीन्द्रं किञ्चिच्छृण्वतिसतिवभावात् । उवाच । सोपहासन् ॥ एषकश्यपसुतः शतमन्युः शतयज्ञः इन्द्रः कश्यपसुतांपृथ्वीमभिगन्त्वास्त्रीकृत्यगमिष्यति पश्येतिवाक्यार्थः कर्म । पृथ्वीगच्छतीन्द्रः ततोऽहेतोः एताः सचिन्ताः । कश्यपमनुनेः पुत्रोपिशतयज्ञोपिकश्यमद्यपिबतीतिमद्यपकन्यांगच्छतीत्यप्याह्वयंम् पामरेणापिनक्रियते विशिष्टकुलोत्पन्नानानेनअनेकयज्ञकारिणापिमद्यपकन्यागमनंक्रियतइत्याह्वयंम् अद्ययकश्यपपुत्रः कश्यपपुत्रींभगिनींगच्छतीत्याह्वयंम् । यतःशतमन्युर्लक्षय्याऽनेकापराधी । मद्यपस्य निषिद्धकारित्वनाह्वयंकारि । मन्युः क्रोधेकंतीदेन्येइतिविश्वः ॥ अभिगन्तेतिसुद् ॥ ५३ ॥

आलिमात्मसुभगत्वसगर्वा कापिशृण्वतिमघोनि
वभाषे ॥ वीक्षणेषिसघृणासिनृणांकिं यासिनत्व
मपिसार्थगुणेन ॥ ५४ ॥

आसिनिति । आत्मनःसुभगत्वसौन्दर्यविषयेसर्गवा । कापिदेवाङ्गना मघोनिंशृण्वति आसिंसर्वावभाषे । नृणांवीक्षणेषिकिमितिघृणासिजुगुप्सासहितासित्वमपिसार्थगुणेनसंगानुरोधेन यासिजुगुप्सांपरित्यज्यमनुभ्यावलीकनासंगच्छसि । गतानुगतिकोसोकइतिन्यायात् । येषामवलीकनेपित्वंजुगुप्सांकरोषितद्वरणार्थविवुचेन्द्रः सन्गच्छतीतियुक्तमुपहासः । इन्द्रादपित्वमेवसचिन्तोत्यर्थः ॥ ५४ ॥

अन्वयुद्युतिपयःपितृनाथा स्तमुदायहरितांकमि
तारः ॥ वस्मर्कर्षतुपुरःपरमेक स्तद्गतानुगतिको
नुमहार्घः ॥ ५५ ॥

अन्वयुरिति । अयद्युतिपयः प्रितृनाथाः वद्विवदुषयमा दिशांकमिता रःकामुकाःदिकपालास्तंइन्द्रजैमीदज्ञानादिमिहितहर्षेण अन्वयुरनुजन्मुः ।

तस्मिन्निर्गतेपितेऽस्मिन्निति निर्गता इत्यत्र आह । परं केवलं एकः पुरः प्रथम
तः वत्सर्कयत्तु करोतु प्रवर्तयतु पुरो नार्गकर्तव्यं दुर्लभ इत्यर्थः ॥ तस्य पुरो गच्छ
तः गतं गमनं ननु लक्ष्मीकृत्य गतिर्यस्य एवं विधः पुरुषो जहा र्घान् दुर्लभानु किंतु
एकस्मिन्पुरो निर्गतेऽन्योऽपि तदनुयायी भवतीति इदमनुसर्वापि निर्गता इत्य
र्थः ॥ अनुगतिकेति शेषाद्विभाषेतिकम् कर्षतु प्रार्थने लोड् कामक्षारः तृष्
प्रत्ययः ॥ ५५ ॥

प्रेषिताः पृथग्गयोदमयन्त्यै चित्रचौर्यचतुरानिज
दूत्यः ॥ तद्गुरुं प्रति चतैरुपहाराः संख्यसौख्यकप
टेन निगूढाः ॥ ५६ ॥

प्रेषिता इति । अयोनन्तरैरिन्द्रादिभिः चित्तचौर्यैर्भैम्यतः करणैश्च श्रीक
रणैश्चतुरानिगूढाः स्वापेक्षया दूत्यपेक्षया प्रपरस्परस्नादोपिताः पृथक्प्रत्ये
कनिजदूत्यैः स्वीयदूत्यैः दमयन्त्यैर्भैम्यैर्प्रेषिताः निगूढाः कुण्डिनवासिनामव
श्या वातदुरुन्तत्पितरं प्रति वदित्प्रयसंख्यसौख्यकपटिनः संप्रामांजनितसंतोष
व्याजेन पृथक्प्रहारादिश्रयन्त्रान्युपायनानिऽऽश्च प्रेषिताः । स्वयावैरिषी
निहताः तेन वयं प्रसक्तोस्तुभ्यद्विष्यन्त्रादिः अस्मानिः प्रेषितकृद्गीकरकीयमि
ति प्रीतेन स्वस्मैभौ दयितेति तात्पर्यसंख्यसौख्यैरिति विशेषणं भैमीप्रति
प्रत्युपाधिराहित्वद्योतनार्थम् । निगूढाः उपहारत्रिभूषणैः ॥ ५६ ॥

चित्रमत्र विबुधैरपियत्तैः स्वविहाय वतभूरनुसखे
धौर्नकाचिदथवास्तिनिगूढा सैवसाचलतियत्रहि
चितम् ॥ ५७ ॥

चित्रमिति । विबुधैः देवैरपयमं हि तैरपितैः स्वः स्वर्गविहाय भूरनुसखे
ऽनुसृतावतसेदे अत्र चित्रं स्वर्गं प्राप्य र्भसन्धैरपियत्तैः क्रियते एतैर्विबुधैरपि
स्वर्गयवत्यं कइत्याशयम् अर्थान्तरन्यासमाह । अथवायुर्कर्मतत् निकटाप्र
सिद्धाकाचित्तद्वीः स्वर्गोऽस्ति किन्तु सद्यीभ्यत्र चित्तमन्तःकरचंचलति यत्रा
नुरागः सयवस्वर्गः ततश्च भूमावनुरागात्तेषां भूमिरेव स्वर्ग इति तद्गुरुं चरणेषु
क्तमित्यर्थः ॥ ५७ ॥

शीघ्रलङ्घितपथैरथवाहै लम्बिताभ्रवममीसुरसाराः

वक्रितोन्ममितकन्धरबंधोः शुश्रुवुध्वनितमध्वनि
दूरम् ॥ ५८ ॥

शीघ्रिति । अथ श्रीसुरसारादेवश्रेष्ठाः अध्वनिदूरदूरदेशोद्भवमतिश
यितंवाध्वनितंशब्दशुश्रुवुः । किन्मूलाः शीघ्रं लघितसंपन्यायेवाहिरञ्जैः कर्तुं
जिःभुवंलजिता प्रापिता । तथापूर्ववकीकृतापद्यादुक्कमिता - कर्षीकृता
कन्धरापीवायस्मिन्नेवंविधोबन्धः शरीरावस्थायिश्रेयोयेषां अध्वनिध्वनिर
हितंयथातयाकथान्तरपरित्यज्यशुश्रुवरितिवा वाहै । वनानिर्वा ५८ ॥

किंचनस्यजलधेरथचैत्र निवसशयितुमप्यलभन्त- ॥
स्यन्दनं परमदूरमपास्य न्निस्वनश्रुतिसहोपनत
न्ते ॥ ५९ ॥

किंमिति । तद्देवाहदघनस्यनेषस्यध्वनितमयवा समुद्रस्यकिमितिसंश
यितुंसंदेहमपि कर्तुमशक्तमयनेवालमभक्तपुननिश्चतुनिःस्वनस्यश्रुतिरा
कर्णनंतयासहृतस्याः समयेउपनतंप्राप्तं / अदूरमिकटर्था त्वंस्यन्दनंरथपरके
वलंअप्रशयन् ददुशुः । शब्दाकर्णनसमयेसधरधोपिविगेदामितइत्यर्थः । न
लस्याश्चहृदयवेदित्वंसूचितम् । अथमन्त्रेधनध्वनिस्मरयद्वितीयेजलधेस्त
अक्रमेणद्वयोः समानधर्मस्मरणकथं पंचमसंशयैसंशयमथमन्त्रेयस्वरधेसमाग
तेकथंसंशय कथान्तरविचारः । कथान्तरस्यनिर्णयइत्यर्थः । रथध्वने गान्
धीयेसूचितम् ॥ ५९ ॥

सूतविश्रमदकौतुकभावी भावबोधचतुरंतुरगाणा
म् ॥ तत्रनेत्रजनुषःफलमेते नैषधविवुधिरिविवुधे
न्द्राः ॥ ६० ॥

सूतेति । एतेविवुधेन्द्राःनेत्रजनुषीनयमजन्मनः- फलनैषधंतत्रधेविवु
धिरिज्ञातवन्तः । किंसूतंसूतस्यसारथेः विश्रमंदहातीतिविश्रमंदःकौतुकि
मायंकुतुहलित्वयस्यसः सत्तुरगाणांभावबोधेहृदयाशयज्ञानेचतुरं अत
एवएवंविधस्यसुन्दरंतरस्याभावादेतस्यावलीकने- नेत्रजन्मनःसाफल्यमि
त्यर्थः । सूतअनापनीदनेनास्माकंमप्यभीष्टं कृत्वा अनमपनेव्यतीति सूचि
तन् पशुनाहृदयंजांतीति सोऽस्माकंहृदयस्यनामिप्रायंकथमज्ञासतीतिजाव

बोधपदेन सूचितम् । विशिष्टं भ्रमं नुद्यते नुदतीति वा एतैश्चिद्भिर्नलोयमिति
तैश्चातमिति ज्ञावः ॥ ६० ॥

वीक्ष्यतस्य वरुणस्तरुणत्वं यद्भारनिविद्धं जलभूय
म् ॥ नौचितीजलपतेः किमुसास्य प्राज्यविस्मयर
सस्तिमितस्य ॥ ६१ ॥

वीक्ष्येति । तत्तस्मिन्समये वरुणस्तस्य नलस्य तत्वरुणत्वं वीक्ष्यत्यनिविद्धं
जलभूयं जलत्वं बभारप्राप्तवान् यन्नदृष्ट्वा भैमीनां वरिष्यति कथमिति चिन्तया
ऽनिखिलो भूदित्यर्थः । अथ यजडत्वं तं यैव चिन्तयास्तत्त्वमपि प्राप । सो
पिनलसौन्दर्यं तां रुष्या बलोकनेन प्राज्यो वपुतरो विस्मयरसख्याद्वयैरसस्ति
नस्ति नितस्य निवृल्लस्यास्य जलपतेर्वरुणस्य किमुनौचिती अचित्त्वौचित्यमे
व । जलपतेरुदककरुपत्वं जडपतेर्मूर्खं श्रेष्ठस्य धनन्दभूयत्वं यद्युक्तमेव अन्य
स्यापि विशिष्टगर्वरसयुक्तस्य जडपतेर्जडत्वं युक्तमित्युक्तिः । तादृशं तमासी
क्यातितरां सचिन्तो भूदित्यर्थः ॥ ६१ ॥

रूपमस्य विनिरूप्य तथापि ग्नानिमापरविवंशव
तंसः ॥ कीर्त्यते यद्घुनां पिसदेषः कालएव सकलेन
जनेन ॥ ६२ ॥

रूपमिद्धि ॥ रविवंशोऽवतंसो जूषणं यस्य सोयमः अस्य नलस्य रूपं सौन्दर्यं
निरूप्य विशेषणसादरमवलोक्य तथातेन प्रकारेणातिम्लानिद्यधिकं कालि
मानमाप । यद्यनेन कारणेन सकलेनापि जनेनापिसदेषः कालः कुरुष्वर्णएव
अथच कालसंज्ञकः कीर्त्यते कथ्यते नलरूपावलोकनजनितकालिज्ञोद्यापि
वर्तमानत्वाद्यमस्य कालत्वमर्थवत्त्वं न तु नाममात्रेणेत्यर्थः । यमोपिसचि-
न्तो भूदित्यर्थः । रविवशावतंसस्य श्यामत्वमांश्वर्यं कारि । तथा निर्वचनी
यस्वरूपसौन्दर्यं विलोक्य यस्माद्यमोपिकालिमानं प्राप तस्माज्जनेनैव कीर्त्यं
तइति (रविवंशावतंसस्य त्रयशकञ्छादिस्वात्पररूपम्) ॥ ६२ ॥

यं च भारदहनः खलु तं रूपधेयभरमस्य विमृष्य ॥

तत्र भूदनलताजनिकर्त्रीमातदप्यनलतैव तु हेतुः ६३

यमिति ॥ दहनःअग्निःअख्यनलस्यरूपधेयस्यसौन्दर्यस्यभरंवाहुतयंवि
मृश्यविचार्यदुःखात् सन्तापमन्वभारः । तत्र सन्तापेऽनलताखलुनिश्चितंज
निकर्त्रीजन्मकर्त्रीनाभूत् स्वनेस्वस्यतापकारणायोगादेकस्यैव कर्तृत्वकर्म
त्वविरोधात् । तदपितथाचितुपुनर्निश्चितंअनलतैवतलान्यत्वमेवहेतुका
रणम् ॥ अहंवेन्नलोजविष्यन्तर्हिभैमीममैव अमविष्यत्तत्तुनाजूदितिदुः
खवशात्सन्तप्तोजूदिति भावः ॥ ६३ ॥

कामनीयकमघःकृतकामं काममङ्घ्रिभिरवेक्ष्यतदी
यम् ॥ कौशिकः स्वमखिलं परिपश्यन्मन्यतेस्म
खलुकौशिकमेव ॥ ६४ ॥

कामेति ॥ कौशिकइन्द्रः अखिलंस्वमात्मानंपरितोविलोक्यखलुनिश्चि
तंकौशिकमेवउलूकनेवमन्यतेस्म । किंकृत्वाअथःकृतोन्यकृतःकामोयेन
तत्तदीयंनलसम्बन्धिकामनीयकसौन्दर्यंअक्षिप्तिःसहस्रेणापिनत्रैः का
मनुतिरानिपीयमलाग्रेअहमुलूकतुल्यएवेतिइन्द्रस्यबुद्धिरुदभूत् । प्रत्यव
यवंस्वस्यनेत्रसद्भावाद्दिस्यलत्वादित्यर्थः । अक्षिभिरितिबहुवचनंतदूपा
वलोकनेसैकैयंसूचनार्थम् । कौशिकस्यकौशिकत्वयुक्तमेव । महेन्द्रगुणु
लोलूकव्यालप्राहिषुकौशिकइत्यनरः कामनीयकंपूर्ववत् । भावेयोपधा
दितिबुज् ॥ ६४ ॥

रामणीयकगुणाद्वयत्रादं मूर्त्तमुत्थितममुं परिभाष्य
विस्मयायहृदयानिवितेन स्तैषुतेषुनसुराःप्रवभू
वुः ॥ ६५ ॥

रामेति ॥ सुराःइन्द्रादयः अनुंनलंमूर्त्तंआकारवन्तं उन्वितंसदीतरामणी
यकंसौन्दर्यमेवतल्लक्षणीगुणस्तन्वाहूँतवाहःअद्वितीयतावाहः तंपरिजा
व्यविचार्यहृदयानिअन्तःकरणानि विस्मयायआश्चर्याय यतोवितेनुदंस्त
वन्तः । आकारवत्सौन्दर्यमिदमेकमेवात्रदृष्टंनान्यत्रेत्याश्चर्ययुक्तोजा
तलोत्तकारणेन तेषुतेषुहृदयेषुविषयेनजज्जुःसमर्थानाजूवन् आश्चर्यव
शात्किंकरणीयमथनेतिनस्करितमितिभावः । हानस्यस्वस्वत्वमिवृत्ति
परस्वत्वापदानत्वात्विस्मयदनेषुहृदयेषुस्वामित्वनाभूदितिमुक्तमेव रा
मणीयकंगुणीयस्यतस्याहृदयवाद्यतादृशीयमेवनान्यइतिवा । रामणीयकं

कामनीयरूपवत् ॥ ६५ ॥

प्रेयरूपकविशेषनिवेशैः संवदद्विरमरोः श्रुतपूर्वैः
एषएवसनलः किमितीदं मन्दमन्दमितरेतमूचुः ॥ ६६ ॥

प्रेयेति । अनराः इति एवदं इतरेतरं परस्परं मन्दं मन्दं अल्पस्वरं यथात
थाकथुः । एवमिदकथं श्रुतपूर्वैः पूर्वैर्लोकानुखाद्यश्रुतैः सम्बद्धिः यादृशागु
णाः पूर्वश्रुतास्तादृशाएवाधुनादृष्टाः इति सम्बादं भजमानैः प्रियरूपस्य प्रि
यरूपत्वस्य यो विशेषः अतिशयस्तस्य निवेशैरवस्थानैः सौन्दर्यविशेषविन्या
सैः कृत्वासनलः एष एव किं । श्रुतानुरूपगुणावलोकनेन नलं व्यतर्कयन् नित्यर्थः
प्रेयरूपकमनोघ्नादित्वाद्भावेद्युम् । मन्दं मन्दं प्रकारेद्विरक्तिः ॥ ६६ ॥

तेषु तद्विधवधूवरणाहंभूषणंसमयः सरथाध्वा ॥
तस्य कुण्डिनपुरं प्रति सर्पन् भूपतेर्भ्यवसितानि श
शंसुः ॥ ६७ ॥

तेष्विति । एतेपदार्थाः भूपतेर्नलस्य व्यवसितानि उद्योगान् तेष्विन्द्रादिपु
विषये शंसुः । अयं नैसीवरणार्थं गच्छतीति तेष्यः कथयामासुः । एतेके ।
तद्विधाति सुन्दरीवधूर्त्नीतस्यावरणायाहंभूषणं यथासकः पदार्थः । सम
यः स्वम्बरकालश्चैकः । कुण्डिनपुरं प्रति गच्छन् सरथाध्वार्यं मार्गः एकः न
लस्य भूषणादिविधार्थं अयं नैसीवरणार्थं तत्र गच्छतीति निर्णयितमित्यर्थः ६७

धर्मराजसलिलेशुताश्वैः प्राणतांश्रितममुं जगत
स्तैः ॥ प्राप्य हृष्टचलविस्तृततापै श्रेतसानिभृतमे
तदचिन्ति ॥ ६८ ॥

धर्मराजेति ॥ तेषु धर्मराजसलिलेशुताश्वैः यमवरुणा नलैः चेतसा कृत्वा
निज्जतंगुप्तं एतद्व्यसायां अचिन्ति विचारितं । किं जूतैः जगतः सम्यक्पाल
नात् लोकस्य प्राणतांश्रितं जीवति प्रियम् । अथ च प्राणाख्यं वायुभृतं भासुं प्रा
प्य यथासख्यं हृष्टचलविस्तृततापैः जगति प्रियत्वाद् धर्मराजत्वाद्यमोहदृष्टः व
रुणोपिसलिलेशत्वाद्द्वयं यथादेवचञ्चलः बहिरपि हुताश्वत्वाद्द्वयं यथादेव
विस्तृततापपरिपुष्टो जात इत्यर्थः । असूनां प्राप्तीयमोहप्यतिलोकप्राणहा
रित्वाद् वायूनां प्राप्तीयमोहप्यतिलोकप्राणहा
रित्वाद् वायूनां प्राप्तीयमोहप्यतिलोकप्राणहा

वायूनांप्राप्तौवह्निरपितदर्चिर्भवति । वचनंभङ्ग्यायमःक्रुद्धोभूद्वचरुणोपि
चिन्तावशाच्चञ्चलोभूत् । वह्निरपिचिन्तावशादतिसन्तप्तोभूदितिभावः ६०
नैवतःप्रियतमोभयथासौ यद्गमुंनवृणुतेवृणुतेवा॥
एकतोद्विधिगमूमगुणज्ञा मन्यतः कथमदःप्रलिल
म्भः ॥ ६१ ॥

यनचिन्तामाह । नैवेति । असौजैमीयदिअमुंनलनवृणुतेवृणुतेवां उ
भययापिवरणेऽवरणेचनोस्माकंप्रियतमाप्राणेश्वरीपत्नीहितकारिणीचनैव
जवेत् कुतःइत्यस्मात्एकतोऽवरणपक्षेअसूभैमीभगुणंज्ञाधिकमनहोनलनु
याधिक्यंनजानाति साकथंवरणीया । वरणपक्षेगुणाधिक्यज्ञानेन वृतेन
लेशदःप्रतिलम्भःअनुप्यालामोभनकथंउजययापि नप्रियतमेतिधर्मप्रथा
नाचिन्ताकृता । संकतोन्वतःसहस्यर्थतसिः ॥ ६१ ॥

मांवरिष्यतितदायदिमहो वेदनेयमियंदस्यमहत्त्व
म्॥ईदुशीचकथमाकलयित्री मद्विशेषमपरान्नूपपु
त्री ॥ ७० ॥

वरुणचिन्तामाह । मामिति । इयंजैमीभान्तदावरिष्यतियदिनतःस-
काशादियदतिबहुं अस्यमहत्वंमाहात्म्यंनवेदनजानातिनत्वन्वया ईदु-
शीचनहोनलस्यविशेषअजानानैवचेद्राजपुत्रीताहिं अपरात्अन्यस्मात्स
जातीयाद्वासकाशाद्मद्विशेषंनमाधिक्य कथमाकलयित्रीज्ञास्यतिअपिनज्ञा
स्यतीतिउभयथाअस्याअलाजइति वरुणेनचञ्चलंचिन्तितम । महोमलंवि
शेषापरिज्ञानवदन्यस्मान्तमाविशेषापरिज्ञानात्सामानपिवरिष्यतीतिभा
वइति वा ॥ ७० ॥

नैषधेवतवृतेदमयंत्या ब्रीहितोनहिवहिर्भविता
स्मि ॥ स्वांगृहेपिवनितांकथमास्यं ह्रीनिमीलिख
लुदर्शयिताहे ॥ ७१ ॥

वक्त्रिचिन्तामाह नैषधइति । अहंदनयन्त्यानैषधेवृतेसतिब्रीहितःसंभ
हिर्भवितास्मि ॥ इतलेदे । गृहेपिस्वावनितांआस्यंमुखंकथंदर्शयिताहे
दर्शयिष्ये सुखयस्माद्ग्रीनिमीलिलक्यासकुचितं गृहेस्वग्रीभयंवाहिलांक

दर्शनभयं च भयथा कष्टमिति । वह्निना सन्तापेन चिन्तितं दृष्टं पितार्हे सि
च धेत्यात्मने एदेतु व्यथंत्वाद्दुःखीकर्तृत्वम् ॥ ७१ ॥

इत्यवेत्यमनसात्मविधेयं किंचन त्रिविबुधीबुबुधे
न जाकनायकमपास्यतमेकं सास्मपश्यति परस्पर
मास्यम् ॥ ७२ ॥

इतीति । सात्रिविबुधीदिवत्रयीसनसाइतिपूर्वोक्तं अवेत्याकलय्य किंच
नात्मविधेयं किमपि स्वीयं कार्येन बुबुधेन ज्ञातवती किन्तु तमेकं नाकनायक
मिन्द्रं अपास्यति हायपरस्परमास्यदमं पश्यति स्म किं कर्तव्यमिति सूडाभू
दित्यर्थः । आत्मविज्ञेयमिति पाठेन सापेक्षयात्मनोऽन्यूनत्वरूपं विज्ञेयं मन
साविचिन्त्य किंच मनसुबुधइत्यर्थः ॥ ७२ ॥

किंविधेयमधुनेति विमुग्धं स्वानुगाननमवेक्ष्य ऋ
मुद्गाः ॥ शंसति स्म कपटे पटुसञ्चैर्धुं च न समभिल
ष्यन्लस्य ॥ ७३ ॥

किमिति । ऋमुद्गाइन्द्रः अधुना किंविधेयं किं करणीयमित्यस्फुरणादि
मुग्धं विज्ञेयं सङ्गान्तं स्त्रानुगानानां श्वाननं समवेक्ष्यदिलोक्य उच्चैरतिसारं कृत
वपटुः कुशलाः । अतएव नलस्यवच्चनं प्रतारणं समञ्जिलयं शंसति स्म वक्ष्य
माखं वदति स्म ॥ ७३ ॥

सर्वतः कुसलवानसिकञ्चि ह्वंहिनैषधइति प्रतिभा
नः ॥ स्वासनाहुं सुहृदस्त्वधिरेखां वीरसेननृपतेरि
वविद्यः ॥ ७४ ॥

सर्वतइति ॥ त्वंसर्वतः समाह्वराज्यादौ कुशलवानसिकञ्चित्कथय । क
ञ्चित्कामप्रवेदने । कामप्रवेदं स्वामिप्रायकथनम् । अपरिचितस्य कुशल
प्रश्नो न युक्तो इत्यत आह । समसिद्धो नैषधः त्वं इति नः अस्माकं प्रतिभाद्यानु
मानिकी बुद्धिः कुत इत्यत आह । जयं स्वस्य मनसा सना र्थं विपये सुहृदो
ति मित्रस्य वीरसेननाम्नो नृपतेरिव त्वयि विद्यमाना रेखां शोभा विद्यः जानी
मः । वीरसेनतुल्यशोभत्वात्कलपुत्रस्त्वंप्रायेण पितृसदृशः पुत्रो भवतीति ।
शोभामिति षपाटः । उपमानोपमानया भूषणस्यापि भूषणं अङ्गुश्रीः कथ्यते

रेखाचतुःपीयूषवर्षिणीत्यालङ्कारिकाः ॥ ७४ ॥

कूप्रयास्यसिनलेत्यलमुत्का यात्रयात्रशुभयाजनि
यन्तः ॥ सप्तयैत्रफलसत्त्वरघोत्वं नाध्वनोर्दुमिद
भागमितःकिम् ॥ ७५ ॥

कैति । हेनलत्वंकूप्रयाःपसिकिंप्रदेशमुद्दिश्यगमिष्यरुद्रित्युत्काअलम् ।
प्रसोनेवयुक्तः । यद्ये साकंअत्रपुपिव्याम् । सागंविषयेयापुष्वीभार्गैच
तांरुद्रिश्ययायात्रातयाशुभयाअजनिजातम् । तप्तस्मात्फलेसत्त्वरयोन्मु
ख्यातयैवयात्रयात्वंइदमप्यनोऽहंनागमितःप्रापितःकिं अपितुतयैवप्रा-
पितः अस्मत्कार्योयैतुस्वकार्यंशब्दादत्रसमागतोसीत्यर्थः । अथच गंता
रंप्रतिक्रयास्यसीतिषक्तुंलोकैअनुचितम् ॥ ७५ ॥

पुषनैप्रधसदपट्टमृदेषुत्वालङ्गालजटिलःसहुताशः
यादसांपतिमवेहिचत्रोषं शासितारमधिगच्छसुरा
याम् ॥ ७६ ॥

एषइति । हेनैवधएषपुरोदृश्यमानः सप्रसिद्धीदहजृघनः ॥ तथाएषः
उवालाजालेनजटिलःपरीतः सहुताशनःअग्निःएषसयादसांपतिर्बहुःशे
षमवशिष्टंशसांसुराणांशासितारंइन्द्रंअधिगच्छजामीहि । दंभदादिवि
शेषंआदरापजयोत्यादनापच । बन्हेर्द्रयोषर्वालकीलावितिपुलिङ्गेपि
उवालाशब्दः । पूर्ववाक्यत्रयेपिअधिगच्छेतिवाक्यार्थःकर्म । जटिलःमस्त्र
यैइच्छादित्वादिलम् ॥ ७६ ॥

अर्थिनोवयममीसमुपेमस्त्वांनलेतिफलितार्थमवे
हि ॥ अध्वनःक्षणमपास्यचस्वेदं कुर्महेमंबतिकार्य
निवेदम् ॥ ७७ ॥

अत्रागमनकारणमाह ॥ अर्थिनइति । हेनलत्वंफलितार्थतात्यर्थेअथे
हिजानीहि । इतिकिंअमीवयंअर्थिनःसन्तःस्वांसमुपेमःयाचकस्त्वेनत्वां
प्राप्ताःसुकिलेति तर्हिप्राप्यतामित्यतआह । अध्वनोजातंखेदंक्षणमात्रम
पास्यमवतिजवरसमीपेकार्यंनिवेदंमप्रयोजनश्चापनंषइदानीमेवकुर्महे ७७

इंदुर्गीगिरमुदीर्यंविद्वीजाः जीअमासनविशिष्यव

भाषे ॥ नात्रचित्रमभिधाकुशलत्वे शैशवावधिगु
रुर्गुंरस्ये ॥ ७८ ॥

इदंशोमिति । विडौजाः इन्द्रः इदंशो गिरेपूर्वास्तावदीयं वरकाजो बलौ औमा
सवजूवविशिष्यनवभाषे । भैमीवरणार्थमागंतानां श्रस्माकंदूत्यं कुर्वित्तिमिवि
ष्यप्रकटं नावोचत नैषधमिग्रेतिभावः । एतावदेव नलवचनं श्रेयम् अत्र इदं श
अभिधाकुशलत्वेवचनकौशलविषये चित्रमाश्रयं । कुतोयतो गुरुर्वृहस्यति
र्यस्येन्द्रस्य शैशवनवधिर्यथामवतितथा शैशवमारभ्यगुरुः शिककः । सयवव
दतीति किमाश्रयमित्यर्थः । आसेति श्रसगतिदीप्त्यादानेषु तेन नकाप्यनु
पपतिः इदंशोत्यदादिद्वितिकमिटिहृदेति ङीप् ॥ ७८ ॥

अर्थिनामहृषिताखिललोमा स्वनृपः स्फुरकदंश
कदंशकम् ॥ अर्चनार्थमिव तच्चरणानां सप्रणामंकर-
णादुप्रनिन्ये ॥ ७९ ॥

कपटाभिप्रायमज्ञानतोनलस्यधीरोदात्ततांपञ्चदशभिः श्लोकैराह ॥ अर्थो
ति दानशूरत्वादर्थात्तान्नाश्रुतेन हृषितानिविकसितानि अखिलानिलोमा
नियस्य सन्तपोनलः प्रणामकरणात् भक्तिभ्रद्वादिप्रकटनमकरणाद्दोस्तोस्तच्च
णानामर्चनार्थमर्चनायैव स्वभात्मानमुपनिन्येतच्चरणसमीपे उपहतवान् क
सिबंस्तु टकदंशकदंशकमिवरोमां चितत्वाद्दिकसितनीपकुसुमसमूहमिवे
तिस्वपद्विशेषणतुल्यमित्यर्थः । कदम्बपुष्पैरपि जज्ञेन देवतार्चनाक्रियतेस्व
मङ्गमेव पूजोचितकदम्बपुष्पसदृशकृत्वार्पणमसेत्यर्थः । हृषितेति । हृषेर्लो
मस्वित्तीट् ॥ ७९ ॥

दुर्लभं दिग्धिपैः किममीभिस्तादृशं कथमहोमदधी
नम् ॥ इदंशं मनसि कृत्य विरोधं नैषधेन समशायि
चिराय ॥ ८० ॥

दुर्लभमिति । नैषधेन नलेन इदंशं याञ्छादानयोः परस्परविरोधं मनसि क
त्यभ्रास्तिकत्वेन विचार्ये चिराय चिरकालं वक्ष्यमाणप्रकारेण समशायिसंश
यितं इदंशं कथं अहो आश्चर्यं । अमीभिर्दिग्धिपैः दिक्पालैः किं बस्तु दुर्लभं अ
पितुन किमपि । तादृशयद्विक्पालैर्दुर्लभं बस्तु तदन्याधीनं कथमहो आश्चर्यं

मिति संशयः दिग्धिपैः स्वस्वर्षयोगेयद्वीनिवेधात्तृतीया मनमिकृत्येतिकसे
मनमिन्द्राप्रतीपातइतिगितसंज्ञा ॥ ८० ॥

जीवितावधिबनीयकमात्रे यांच्यमानमखिलं सुलभं
यत् ॥ अर्थिनेपरिवृढायसुराणां किंचित्तीर्यपरितु
ष्यनुचेतः ॥ ८१ ॥

तनेव संशयमाह । जीवितेति । अखिलैः मनस्वीबनीयकमात्रैः इन्द्रका
शात्सूनैः पात्रलक्ष्यरहितैः केवलैर्याचकैर्जीवितं अथर्षिर्षयस्वर्षविशं प्राह
पर्यन्तयाच्यमानं याचितं यद्दुस्तु सुलभं सुप्राप्यं यद्यस्माद्वाकुलमंतत् ऋयात्सकौ
शात् अर्थिनेयाचकायसुराणांपरिवृढायप्रभवे इन्द्राय अन्नयाचकैः स्योऽधि
कायकिंचित्तीर्यं दम्भान्मास्यश्चेतोऽन्तःकरं परितुष्यतु जीवितपर्यन्तं य
स्मैकस्मैविद्वांयते देवेन्द्राय दातुं योग्यं यद्दुस्तु जीवितादधिकं नाग्न्येव यद्दातव्य
म् अखिलं इति वापाठः । बनीयकोयाचनकोमार्गं याचकार्थिनादित्य
मरः ॥ ८१ ॥

जीमजाचहृदिमेपरमास्ते जीवितादपि घनादपि
गुर्धो नस्वमेवममसाहृदियस्याः षोडशीमपिकलां
किलनोर्वी ॥ ८२ ॥

जीवितादधिकामैमीतस्मै दीयतामित्याशङ्क्याह । भीमोति । अपि
शब्दश्च शब्देवाकिंचित्यर्थे उर्वीयस्याज्ञैभ्याः षोडशीमपिकलां षोडशं भागं कि
लनिश्चितं नाहति यत्संबंधी षोडशीपि भागो मनमपृथ्वीलक्षणं दृष्ट्युक्तं प्रोक्तं च
ति सामीन अजीवितादपि घनादपि गुर्धो नूनं यत्सिद्धिस्तान्मै हृदि नम हृदये परं के
वलं सास्त्रे विद्यते किल यतः साज्ञैमीमप्रमथनमैव केवलं नास्तीति नूनं यामिपरं
ज्ञानं दशो मनममम इत्येव यत्र स्वकीयत्वं तदेव दातुं शक्यते तैभ्योऽस्वकीय
त्वाभावात्तद्विद्वत्तद्वचनशक्यजितिकेवंचेतः सस्तु यत्तु इति भावः । अथ च दत्त
मिः यकिनिसंभ्रान्युद्योविज्ञादिव्यपञ्चक्रियते सापृथ्वीराज्ञांपरं बंधनं तद
पियस्याः षोडशं भागं नाहति सारां जीममस्वंकयमपितु न कर्षं चिदित्यर्थः ।
अथ च यस्याः षोडशं कलां स्वनेव स्वतः पमेव नाहति किपुनरुमप्राडव्यपिकिल
यस्तात्कमेव जीवितादपि गुर्धो मृथ्वोरुपाद्घनादपि परमतिशये न गुर्वीसा
महदये आस्त्रेभ्यो दातुं न योग्या इन्द्रे स इतं आचयेत द्यास्त्रेभ्यम् ॥ ८२ ॥

मीयतांकथमभीप्सितमेषा दीयतांकथमयाचित
 सेत्र तंधिगस्तु क्लृप्तपिवांछा सार्थिवागवसरं स
 हतेयः ॥ ८३ ॥

मीयतानिति अर्थाद्यथातथेति संबध्यते । नयाऽयाचितमेवाप्रार्थितमे
 वशीघ्रनेतेभ्यो यथाभया दीयतांतथैवाभभीप्सितं वस्तु कथं मीयतां दीयताम्
 अभीप्सितज्ञानेन विना दातुं न शक्यते ततोऽकथितेऽप्यभीप्सितज्ञानं भवति चे
 त्तस्य प्रार्थितमेव दुतं शीघ्रं दीयतामित्यर्थः । ज्ञातेऽप्ययाचितं किमिति दातव्य
 मित्यत आह । गत्वा यद्दीयते दानं तद्दानसकलं स्मृतम् । सहस्रगुणमाहूय याचि
 ते तु तदर्थं किमिति बचनप्रामाण्यात् । वाञ्छायाचकस्याभीष्टं क्लृप्तं अपि जान
 क्त्रपिय एतद्वाचनानन्तरदास्यामीति अर्थिवाचो वसरसहते प्रतीकृते तं वहा
 न्यंधिगस्तु सोधम । वाञ्छां ज्ञात्वापि प्रार्थनानन्तरं दास्यामीति विचारयति
 सोध न इति किंवाच्यम् । तस्मादयाचितमेव देयमिति भावः । एषां कस्य च वर्त
 मान इति षष्ठी अभीप्सितं नतिषु द्वीतिवर्तमाने क्तः । क्लृप्त्यक्ति हेतुश्रितात्

प्रापितेन चटुकाकुत्रिडम्बं लम्भितेन यद्गुणात्रनल
 उजाम् अर्थिनायदघमर्जति दाता तन्नलुम्पति वि
 लंघ्यददानः ॥ ८४ ॥

प्रपीति । दाताऽर्थिना कृत्वा यदघं पातकमर्जति विलम्ब्य चिराद्दहानी
 दाता तत्यातकनलुम्पति परिमार्ष्टुं न शक्नोति । अधिकस्य पुकृतस्य काकथेरय
 थं । किंभूतेनार्थिना चटुप्रियवाक्यकाकुदीनवाक्यं ताभ्यां विडम्बं पराभवं प्रा
 पितेन स्वस्थप्रियं देयं वधादिनेन तथा बहुअनेकवारं याचमानं तेन कृत्वा या
 लज्जातामपि लम्भितेन प्रापितेन प्रियवचनाद्युवाद्यित्थैव क्रुडित्यर्थिने देय
 म् अन्यया पातकं स्यादिति भावः । अर्जति अर्जं अर्जनेऽन्वादिः । अर्जं अर्जं
 नेषुरादिः ॥ ८४ ॥

यत्प्रदं यमुपनीय वदान्यैर्दीयते सलिलमर्थिजना
 य ॥ सार्थिनोक्तिविफलत्वविशंका त्रासमूर्च्छदपमृ
 त्युचिकित्सा ॥ ८५ ॥

यदिति । वदान्यैर्बहुप्रदैः प्रदेयं दातव्यं वस्तु उपनीयसमीपे स्थाप्यार्थिज
नाययत्सलिलसंदीयते देयसंकल्पार्थनुदकमर्थिहस्ते प्रक्षिप्यते सासल्लिदान-
रूपाक्रियाऽर्थिनोक्तिर्याधनवचनंतस्य विफलत्वविज्ञांकावैकल्पविशंकातया
जातच्छासस्तर्कजन्यं भयं तेन मूर्खान्तिशयेन वर्धमानोपमृत्युरकालमरणंतस्य
प्रिक्रिस्ताप्रतिक्रिया सलिलदानेन याञ्चासाफल्यनिश्चयात् । मरणेयानिधि
नहानितानिचिन्हानियाचकोइतिवचनप्रमाणायाञ्चावैकल्पजन्योपमृत्युः
शाम्यतीत्यर्थः । मूर्खानोपमृत्युः सलिलप्रक्षेपेण शाम्यति अर्थिन्युपस्थिते
दानविधिसिद्धये जलदाने विलसन्धोपिनकर्तव्यइति भावः ॥ ८५ ॥

**अर्थिनेन तृणवहनमात्रं किंतु जीवनमपि प्रतिपाद्य-
म् एवमाह कुसवज्जलदायि द्रव्यदानविधिरुक्ति-
विदग्धः ॥ ८६ ॥**

अर्थिनइति । कुञ्चसलिलोपेतं दानं संकल्पपूर्वकमिति वचनात् दर्भसं
हितं जलं दात्रार्थिने देापयतीति दर्भसहितसलिलदाने दातारं प्रयोजयतीति
कुशवज्जलदायी उक्तिविदग्धः श्लोकोक्तिचतुरश्वद्रव्यदानविधिर्दानप्रकारस्य
ज्ञापकं यच्छास्त्रं स एवमाह भूते । एवंकिं दात्रा अर्थिने तृणवत्तृणमिव कोवसं
धनमात्रं केवलं धनं प्रतिपाद्यं अभिलाषमरुत्वानदेयं किंतु जीवनमपि प्राणा
अपितृणवद्देयाः तृणदाने इव प्राणदानेपि विचारो न कर्तव्यः । अथ तृणं दर्भं
स्तद्युक्तं वलघनं न देयं किंतु जीवनमपि उदकमपि देयमिति श्रूते अत एवोक्तिवि-
दिग्धः अर्थिने प्राणा अपितृणवद्देयाः किमन्यदिति जावः ॥ ८६ ॥

**पंकसंकरविगर्हितमर्हं नश्रियः कमलमाश्रयणाय ॥
अर्थिपाणिकमलं विकलं तद्वा सवेत्समविदधीतसुधी-
स्तत् ॥ ८७ ॥**

पंकैति । पङ्कस्य संकरेण संबन्धेन विगर्हितं निन्दितं कमलं श्रियो लक्ष्म्याः संप-
दश्च आश्रयाया हेयो ग्यं न भवति एकच्छिलस्थाने नैवापि नाश्रियते । अथवा
न्यदपि पातकं सम्बन्धे निन्दितस्थानमाश्रययोग्यं न भवति तस्मात्सुधीर्विद्वान्
विमलश्रयङ्गम्यात्करहितश्च अर्थिपाणिलक्षणं कमलं तस्याः लक्ष्म्याः सम्प-
दश्च सवेत्समसति गृहं विदधीतकुर्यात् । विदुषा सम्पदार्थिन्यो देयैत्यर्थः
अन्येनापि विदुषा उच्यते देवतायतनक्रियते ॥ ८७ ॥

याचमानजनमानसवृत्तेः पूरणायवतजन्मनयस्य॥
तेनभूमिरतिभारवतीयं नद्रुमैर्नगिरिभिर्नसमुद्रैः
॥ ८८ ॥

याचमानेति । यस्यपुरुषस्यजन्मवृत्तपतिः याचमानस्यजनस्यमानसवृ
त्तेः अनोरथस्यपूरणायसमर्थानभवति तेनैवपुरुषेणैयंभूमिरतितरांभारव
तीवतकष्टं । नद्रुमैःनगिरिभिःनसमुद्रैः भारवतीतेनपुसायावाभूमैर्भारो
भवतितत्तान्वावृत्तादिभिर्न । एतेकचित्पुष्यादिनाश्रीपथादिनारत्नादिना
श्रीपदपूर्वन्तिनत्वदाता तस्मात्याचकाभिलाषपूरणंकरणीयमितिज्ञावः ८८॥

माघनानिकृपणःखलुजीवनस्तृध्नयार्पयतुजातुपर
स्मै ॥ तत्रचैषकुस्तेमभचित्रं यत्तुनार्पयत्तितानि
मृतोपि ॥ ८९ ॥

सेति । कृपणोऽतिलुब्धःजीवनतृध्नयार्पयतिलोभेन परस्मैश्रयिर्नजातुक
दादिदपिधनानिखलुनिश्चितंमाघ्नार्पयत्मास्मदात् । जीवत्वाहोभसद्गा
वात्तद्दातीत्यन्ननाश्रयंभू मृतोप्येषकृपणःयत्तुपुनस्तानिधनानिनार्पयति
नप्रयच्छति तत्रचपुनस्तत्रैववाविषयेनभचित्रं आश्रयंकुस्ते मृतस्यापिलोभ
सद्गावात् । अथचमृतःसन्नपिकृपणधनानिपुनसम्बन्धीनिराजायत्तानिनिक
रोतिनार्पयतितत्राश्रयंयोजीवन्कस्मैचिन्नदातिसमृतोपिराज्ञेददातीत्या
श्रयं तस्माद्यावज्जीवतितावदेवज्जव्यम् । मृतेराजानेष्यतीतिभावः ॥ ८९॥

माममीमिरिहयाचितवद्भिर्दातुजातमवमत्यजग
त्याम्॥यद्यशोमयिनिवेशितमेतन्निष्क्रयोस्तुकत
मस्तुतदीयः ॥ ९० ॥

मानिति इहजगत्यांभूतलेदातृजातवदान्यमात्रं अयमत्यज्जनादृत्यमां
याचितवद्भिर्याचमानैरभीभिरिन्द्रादिभिः मयियद्यशोनिवेशितमाहितंइ
न्द्रादयोयस्ययाचकाजाता इत्यसाधारण्येनमकीर्तिःकृता एतस्याःकीर्तेः
निष्क्रयोविनिमयःतदीयः इन्द्रसवन्धीकृतमस्तुकःपुनःपदार्थः अस्तुभवतु
इन्द्रादिभिःपूर्वमन्यः कीपिचेदयाचयिष्यत्तेनचतेभ्यः किञ्चिद्वेददास्य
त्तर्हंतदेववस्तुकीर्तिर्विनिमयःसमभविष्यत्नत्येवंइत्येतकीर्तितुल्यंएते

भोवितरणीयंविनिमयंस्तुमास्तीतिभावः । यदेतद्यज्ञतिवा स्वर्गाके
वर्त्तमानं कल्पवृक्षादिदातृवर्गं प्रतिवादात् तृसावतिष्ठतु यशोवतरणस्य मूल्यम
पिहातव्यमित्यर्थः ॥ ९० ॥

लोकपुषपरलोकमुपेता हाविहायनिधनेधनमेक
म् ॥ इत्यमुंखलुत्तदस्यनिनीषं त्यर्थिवन्धुसदयद्
यचितः ॥ ९१ ॥

लोकइति । एषलोकोनिधनेमरणप्राप्तं धनं विहाय एक एव असंहाय एव
परलोकं उपेतागमिष्यति हाकष्टम् इति हेतोः खलु निश्चितं सदयन्ती उदिता
दंयायस्मिन् एवंविधं चित्तं मनो यस्य स अर्थिवन्धुः यावत्कलत्रायः सुहृत् अस्य
दानुलोकस्य तद्गमं अमुं परलोकं परलोकगतं जनं धानिनीषति नेतुमिच्छति ख
लुत्प्रेक्षेवा अर्थिने दत्तं परलोके तदधिकं उपतिष्ठति इत्यर्थः । अन्योपि धनुः
पूर्वस्थानं त्यक्त्वा स्थानान्तरं प्रत्येकाकिन एव गच्छन्तः सुहृदो धनादितत्स्थानं
प्रापयति । उपेता इत्युत्तं दुःखादित्वाद् द्विकर्मकः ॥ ९१ ॥

दानपात्रमधमर्णमिहैकग्राहिकोऽटिगुणित्तदिविदा
यि साधुरेति सुकृतैर्यदिकर्तुं पारलौकिककुरुसीदम
सीदत् ॥ ९२ ॥

दानेति । इह भुवि एकग्राहिकसंख्यायुक्तं देयं वस्तु गृह्णाति तच्छीलं दि
विस्वर्गे कोटिगुणितं कोटिपरिमितं दायिददाति दास्यति वा एतच्छीलं दान
पात्रं अधमर्णं यावत्कलत्रं च्छेद्यं गृहीतारं सुकृतैः पुण्यैः कृत्वा पारलौकिकं स्व
र्गलोकभवं कुसीदं वृद्धिशीलं च असीददद्विनश्चरं कर्तुं यदियति प्राप्नोति जा
नाति वा तर्हि साधुः सज्जन एव मान्यः । एवंविधं दानपात्रं साधुव्यतिरेके
ण कोनापिन लभ्यते लभ्ये च तस्मिन्साधुना तस्मिन् चिरकालं स्थीयते तस्मा
त्तेन मनोरथः पूर्णः कर्तव्य इति भावः । कुसीदं मसीदं कर्तुं साधुर्येति त
र्हि सुकृतैः कृत्वानान्येन प्रकारेणोति वा । अन्योऽधमर्णोऽटिगुणादधिकं द-
दाति दानपात्रमधमर्णं स्तु एकगुणं गृहीत्वा कोटिपरिमितं ददाति तत्तद्य ए
तादृशमधमर्णं साधुरेव सुकृतैरेव प्राप्नोति नान्योऽन्येनोपायेनेति वा । कुसी
दं वृद्धिशीलकृत्यमरः । दायी भवित्यतिगम्यादय इति भवित्यर्थेण निः ।

आवश्यकाद्यनर्थयोरितिवाऽधमर्थ्येवा । तद्योगेऽथकेनोर्भविष्यदाधमर्थ्यं
योरितिषष्ठीनिर्वेधात् क्रोष्टिगुणितनितिकर्मेणद्वितीया । पारलौकिकं
अध्यात्मादिषुलोकोत्तरपदाञ्चेतिवक्तव्यादूठञिअनुशतिकदिपाठादुभयप
दवृद्धिः ॥ ९२ ॥

एवमादिसविचिन्त्यमुहूर्तं तानद्योचतपतिर्निषधा
नाम् ॥ अर्थिदुर्लभमवाप्यसहर्षा न्याच्यमानमुख
मुल्लसितम् ॥ ९३ ॥

एवमिति । सनिषधानांपतिर्नलः एवभाजीवितावधिइत्येवंप्रज्ञतिमु
हूर्तंक्षणविचिन्त्यविचार्यतामिन्द्रादीनद्योचत किञ्चूतान् अर्थिनांदुर्लभंया
च्यमानस्यजनस्य मुखंल्लसितमिच्छदितशोभंअवाप्यसहर्षान् याचकैर्दा
तातिप्रसन्नमुखोदुर्लभस्तंतुप्रसन्नमवाप्यकार्यसिद्धिर्जविष्यतीसहर्षैर्ज्ञातमि
त्यर्थः ॥ ९३ ॥

नास्तिजन्यजनकव्यतिभेदः सत्यमन्नजनितोजन
देहः ॥ वीक्ष्यवः खलुतनूममृतादांदृग्निमज्जन
मुपैतिसुधायाम् ॥ ९४ ॥

नास्तीति । जन्यजनकयोःकार्यकारणयोःव्यतिभेदोतिशयितोभेदोना
स्ति । तथाजनस्यदेहः अद्यतइत्यन्तंभक्ष्यंतेनजनितोजन्यःइत्युभयमपिस
त्यम् उभयत्रापिसुवर्णजन्यंकुण्डलंट्टणान्तः । खलुयस्मादमृतमस्तिमद्यती
त्यमृतादांवीयुस्माकंतनूवीह्य ममदूकसुधायाममृतेनिमज्जनमुपैति । अमृ
तमज्जनेनयथासुखंभवति तथाजवद्दृग्नेनेतियतोभवन्तोऽमृतमक्षिणः
अत्र पूर्वोक्तोहेतुः । यद्वाऽन्नजनितोजनदेहोनास्तिजन्यजनकयोर्यस्मिन्न
सौनास्तिजन्यजनकभेदोक्तादभिक्षणवेतिसत्यं यस्मादितिपूर्ववत् । यद्वा
न्नजन्योदेहिदेहोस्तिनासौनास्तिजन्यजनकभेदोक्तादभिक्षणवेति सत्यम् ।
यस्मादित्यादिपूर्ववत् यद्वाऽन्नजन्यादेर्जनदेहोस्तिजन्यजनकयोर्व्यतिभे
दोयस्मिन्नसावस्तिजन्यजनकव्यतिभेदः एवंविधोभवति किन्तुअन्नाद
भिक्षणवतत्सत्यं । यस्मादित्यादिपूर्ववत् पूर्वव्याख्यानादेतद्व्याख्यानद्वयं
न्यायः । अमृतादाभितिपाठेऽदइत्यस्यहलन्तत्वादपितनूमित्यस्यविशेषे

यत्वेनयोजना । नास्तीति । अत्रास्तिस्त्रीरादिनासमासंविधायपश्चाच्छब्देनसमासः । अनृतादांभित्तिद्यदोनकइतिविद् ॥ ९४ ॥

**मत्तपः क्लृप्तनुक्कफलंवा यूयमीक्षणपथं ब्रजयेति
ईदृशंपरिणमंतिपुनर्नः पूर्वपूरुषतपांसिजयन्ति १५**

मत्तपठति ॥ तनुअल्पंनत्तपीमनतपः क्लृप्तनुक्कश्याद्यपियूयंईक्षंणपथं दृष्टिगोचरं ब्रजयतिफलंवाक्क अपितुंअसन्भावितमेतत् षड्भुतपोलाभस्य फलस्याल्पेनैवतपसादुर्लभत्वात्तर्हीदंफलंकथमित्यतआह ईदृशंभवद्दृशं नलक्षणांफलंपरिणमंतिजनयन्ति । अथदृशंनफलरूपेणवापरिणतानियतदाकाराणिनोस्माकं पूर्वपूरुषाणांपित्रादीनांतपांसितदुपार्जितानिपुण्यानिपुनः जयन्तिसर्वोत्कर्षेषावर्तन्ते मरुपूर्वजपुण्यैर्जवद्दृशंनजातमित्यर्थः । जयन्तिसर्वोत्कर्षेषावर्तमानानितपांसिपुनरीदृशंपरिणमन्तीतिवा - ईदृशान्यपिददन्तीतिक्वचित्तत्रफलशब्दस्यविभक्तिपरिणामेनेदृशान्यपि दुर्लभान्यपिफलानिनोस्माकंददन्तिददानानि पूर्वपूरुषतपांसिपुनर्जयन्तीतिव्याख्या ददन्तिबानपुंसकस्येतिशतुर्नुन् । अस्मदीदृयोश्चेतियकत्वेनेतिषष्ठीबहुवचनस्यनआदेशः ॥ ९५ ॥

**प्रत्यतिष्ठियदिलांखलुदेवीं कर्मसर्वंसहनवृत्तजन्म
यूयमप्यहहपूजनमस्या यन्निजैः सृजथपादपथी
जैः ॥ १६ ॥**

प्रतीति । सर्वंसहनं व्रतंसर्वंभारादिसहनलक्षणोनियमः तस्मात्तजन्मउत्पत्तिर्यस्यसंबन्धिंकर्मव्यापारः सुकतरूपं कर्तृ इत्यांभूनिंखलुनिश्चयेनदेवींप्रत्यतिष्ठिपत्प्रतिष्ठापयामास खलुत्प्रमेक्षायांवा सर्वसहायसुमतीत्यभिधानात् भूमेःसर्वंसहत्वंततः तेनसुकृतेनतस्यादेवीत्वंकृतमित्यर्थः । तत्रप्रमाणात् आह अहहाश्चैययुयस्मात् यूयमपिदिदृङ्नाथाद्यपिभूमिसम्पृशन्तोपिनिजैःस्वीयैःपादपथीजैःचरणाकमलैःकत्वाऽस्याःभूमेःपूजनमसृजथकुरुथ । भवन्तीयत्पूजां कुर्वन्तिसादेवीतिभवद्भिः देवीत्वेनप्रतिष्ठितेयंसर्वांपराधसहापिदेवत्वंलभतेपूजांवापृथिव्यासागमनेकिङ्कारणमितिप्रभइतिभावः । प्रत्यतिष्ठिपत् शौचकितिष्ठतेरिदित्तीकारः ॥ ९६ ॥

जीवितावधिकिमप्यधिकंवा यन्मनीषितामितोन
रडिम्मात् ॥ तेनवश्ररणमर्चतुसोयं ब्रूतवस्तुपुन
रस्तुकिमीदृक् ॥ ९७ ॥

जीवितेति । जीवितमन्नभिर्नयोदायस्य तत्प्रमाणापर्येतं प्राग्गीभ्योऽप्यधि
कंवायत्किमपिवस्तुइतोमल्लक्षणादरडिम्मात् । मनुष्यबालकादृभवज्जिर्ननी
षितं अभिलषितसोयं नृबालः वः युष्माकंचरणतेनवस्तुनार्चतुपूजयतु इदं
ग्वस्तुकिंपुनरस्तु ब्रूतवाक्यार्थः कर्म । बालोप्यहंप्रागाधिकमपिदास्यामि
याचनशङ्कानकार्याहंसितंचकयनीयमितिभावः । चरणद्वयपूजनेसाक-
थ्याभावात् चरणमित्येकवचनेनविनीतत्वंसूचितम् । अर्चतुञ्चादिः ९७
एवमुक्तवतिमुक्तविश्राड्के वीरसेनतनयेविनयेन वक्रं
भावविषमामथत्राक्रः कार्यकैतवगुरुर्गिरमूचे ॥ ९८ ॥

एवेमिति । अथकार्यकैतवगुरुः कपटाचार्यः बृहस्पतिर्वाशक्रः नलंप्रति
स्वीयान्मलादीनांपिंवक्रभावेन वक्रत्वेनवक्रोक्त्याकुटिलाजिप्रायेणच विष
मांदुष्टांदुर्वाधांचगिरमूचे । कस्मिन्सति । वीतागताविरुद्धाविशङ्कावि-
धावायस्माद्द्विरुद्धमेकमेकंवा किंवाचयिष्यन्तीति त्यक्तभयोर्वीरसेनत
नयेनलंबिनयेनविनीतत्वेनैव पूर्वोक्तवक्तव्यमिति ॥ ९८ ॥

पाणिपीडनमहन्दमयंत्याः कामयेमहिमहीमिहिकां
शो ॥ दूत्यमत्रकुसुनः स्मरजीतिं निर्जितस्मरचिरं
स्यनिरस्य ॥ ९९ ॥

पाणीति । महीपृथ्वीतस्यांमिहिकांशोहेचन्द्रनल वयंसर्वे दमयन्त्याः पा
णिपीडनंविवाहः तल्लक्षणमुत्सवंकामयेमहिइच्छामः । कान्त्यावशितया
चनितरांजितः स्मरोयेनतत्संबुद्धिः चिरस्यचिरकालं स्मराद्भितिभयनिरस्य
विरहजन्यदुःखंविहाय अत्र जैमीविवाहोत्सवेविययेनोस्माकंदूत्यंकुरु ।
सायथाऽदृशीतितथाप्रयत्नं कुर्वित्यर्थः ॥ जितस्मरत्वात्प्रयत्नतोऽजीतिर्नअ
तिसुन्दरस्यतवजैमींप्रतिदूत्यंयुक्तं नान्यंप्रति अथचस्वीयानपिवन्वयति
अहंदमयन्त्याः कामयेकिञ्चूतंमदुत्सवीरत्यस्मिन् इतिमहि नोस्माकं
चतुर्णांमध्येममदूत्यंकुरुनत्वेयांस्मरजीतिंनिरस्य जयास्मान्निर्जितस्मरंनि

रस्य । अस्यते लोडंतं मेदूत्यंकुसचिरस्यविलम्बभितियावत् । निरस्यत्य
जेतिवा दूत्यविलम्बोनकार्य इत्यर्थः । भीतिंस्वरजानीहि । दूत्याकरणीवि
लम्बोवास्तःशापादितिभीतिः स्वरणीया । भीतिकर्मत्वविषयव्यापय्या
भावः । नःपद्मेधस्सदोद्वयोश्चेतिबहुवचनम् ॥ ९९ ॥

**असतेशतमधिक्षितिभूपाः स्तोयराशिरसितेखलु-
कूपाः ॥ किंग्रहादिविनजाग्रतितेते भास्करस्यक-
तमस्तुतुलारते ॥ १०० ॥**

अस्मिन्विषयेराजान्तरंयाच्यतांनस्त्वहमित्याशङ्क्याहे । असतेइति ।
हेनलब्धधिक्षितिपृथिव्यांशतंबहुसंख्याकाजूपारःराजानः । असतेतिष्ठन्ति
परंजूपस्वेतुल्येपित्वसौदार्यादिगुणवाहुल्यान्महाशयत्वाज्ञोयराशिः समुद्रो
सितेजूपारःखलुनिश्चितंकूपीः । अगाधताज्जावारंसमुद्रापेक्षयाकूपायथाही
नास्तथात्वदपेक्षयान्येराजानइति । तस्मान्नयाचिताइतिजावः । आधि-
क्यमेवसमर्थयते दिविस्वर्गतेतेनेकसंख्याकाःप्रसिद्धाश्शुक्रादयोग्रहाःन
जाग्रतिस्फुरन्तिकिं अपितु प्रकाशंतयवपरंग्रहत्वेतुल्येसत्यपिभास्करस्यतु
लयासाम्प्राधेनकतमीग्रहःपुनरास्ते अपितुसूर्यसदृशोग्रहमध्येकोपिना-
स्तियथातथात्वःसदृशोन्योजूपोमविद्यते अतःत्वमेवयच्यतेइत्यर्थः । भा-
स्करस्यकतमस्तुतुलास्तेइतिपाठेभास्करस्यतुलासमानः अतमआस्तेऽपितु
नकोपि । अर्धिक्षितिसम्पर्थेव्ययीभावः ॥ १०० ॥

**विश्वदुश्चनयनाद्यमेव त्वद्गणाम्बुधिमगाधमर्भे-
मः ॥ त्वामिद्वैवमनिवेश्यरहस्ये निवृत्तिंनहिलभे-
महिसर्वं ॥ १०१ ॥**

विश्वेति । विश्वंपश्यन्तिविश्वदुश्चानिसर्वंसाक्षीणिनयनानियेष्टानेवञ्चूतायत
स्तस्माद्वयमेवागाधंगम्भीरंत्वद्गुणाम्बुधिंत्वद्गुणसमुद्रमवेनःजानीसः । त्वद्गु-
णसमुद्रं ज्ञातुंनान्यस्यज्ञानमर्थ्यंविश्वदुश्चनयनत्वाज्जावादित्यर्थः । सर्वेवयमि-
हजैमीपाणिग्रहणलक्षणैरहस्येगोप्यार्थैरेवंदूतत्वप्रकारेणत्वामनिवेश्यदूत
त्वमप्राप्यनिवृत्तिंपरमंसुखंनहिनैवलभेमहिप्राप्तुसः । इहैकमितियाटे
एकत्वांमनिवेश्यानियुज्येत्यर्थः । त्वत्सदृशोन्योनास्तिअतोदूत्येनियुज्यसे
त्वंनकरिव्यसिषेच्छापदास्यामइतिभावः अयमेववक्रभातः । वयमपिगुणस-

मुद्रमगाधनेवजानीमः । अतएवावगाहितुमसन्नयाइतिभावोवा । सर्वद
 श्चिभिरस्मानिस्त्वद्गुणसमुद्रतुल्योन्वीराजगुणसमुद्रोन्मूढइतिवा सर्वइति
 श्लोककृतानपिसहचरवल्ग्वनाद्योतयति दृष्ट्वेतिदृशेःकानिप् ॥ १०१ ॥

शुद्धवंशजनितोपिगुणस्य स्थानतामनुभवन्नापिश
 क्रः ॥ क्षिप्रनुरेनमृजुमांशुसंप्रक्षे सायकंधनुरिवाज
 निवक्रः ॥ १०२ ॥

शुति । शक्रःधनुरिवक्रःअजनिकूरःकुटिलेश्चजातः ॥ किञ्चूतःशक्रोघ
 नुश्चशुद्धवंशजनितोविशिष्टकश्यपकुलोत्यक्तोपिहृढवेषुजनितोपिथ वित्रेक
 गुणस्यविवेकवीर्योदायोद्यैर्नोर्व्याश्चस्थानतामाश्रयं । अणुभवलाश्रयत्नपि
 आश्रयीभवत्कपिःशुद्धाश्रयंअवक्रंसपर्शलोकापासांशुजतत्वाद्यश्चैहविदां
 नाद्वासपक्षमित्रमैत्रीप्राप्तिकूपसमानसाध्यत्वादिपिनत्रंपक्षसहितसायकमि
 धनलंक्षिप्रुःप्रेरयितुकामःप्रतारयितुकामस्त्यक्तुकामश्च उत्तमवंशजस्पगु
 णाश्रयस्यचवक्रत्वंविरुद्धमिति । अपिशब्दोविरोधद्योतकौ । अथास्त्रि
 यांधनुरापावित्यसरोक्तेर्धनुःशब्दःपुच्छिगोपि क्षिप्रुःत्रसिगृधीतिःतद्यो
 गेनलोकेतिनवष्टी ॥ १०२ ॥

तेनतेनवचसैवमघोनः सस्मवेदकपटंपटुरुच्चैः ॥
 श्याचरत्त दुचितामथवाणी मार्जवंहि कुटिलेषुन
 तीतिः ॥ १०३ ॥

तेनेति । उच्चैरतितरांपटुःप्राङ्गःश्लेषक्रीत्पादिधतुरःसनलःमघोनःइ
 न्द्ररप तेनतेनपाणिपीडनमहंत्वानिहैवमनिवेश्येत्यादिवचसैवकपटंवेदस्म
 जानातिस्म । अथतदुचितांकपटयोग्यांवाणिमाचरत्तुक्ते इन्द्रेणतथोक्ते
 पिनलःकथमुक्तवानित्यतआह ह्यिस्मात्कुटिलेषुआर्जवमकापटव्यं नीति
 र्नभवतिकिंतुकपटिषुकपटिनैवभवितव्यमितिन्यायः । प्रजन्तितेभूढधियः
 पराभवंभवन्तिमायाविषुयेनमायिनइतिजारविशोक्तेः । नलेनापिकपटि
 त्वमङ्गीकृतंयुक्तमित्यर्थः ॥ १०३ ॥

सेयमुच्चतरितादुरिताना मन्यजन्मनिमयैवकृता
 नाम् ॥ युष्मदीयमपियामहिमानं जेतुमिच्छति

कथापथपारम् ॥ १०४ ॥

स्यति । इदं वाः सादृश्यं अन्यजन्मनिजन्मान्तरेनयैवकृतानान्तुपूर्वं
 जैः दुरितानां पोतकानां लक्ष्मणतरोत्तरात्तितरांश्रैष्टता । साका । थाकथापथे
 रथपारपरस्तीरसूकथापथपारयतिसर्गासिनयतिवा अगोचरयुद्धदीययौष्मा
 धीशमपिभङ्गिभानंसांहास्यंजेतुमतिक्रानितुनिच्छतिश्चनिलप्यति आश्चर्यं
 पनांहास्यंअकरणेनविरुद्धभाषणेनधविनाशयितुंवाच्छति जेवद्वाक्षाऽकर
 शीयोदूपर्क्षाधाधेलिसमवुद्धिसत्त्वैकत्यर्थः । भवदाशासुकतेनविनाकतुनश
 क्यते, सतुनविद्यतइतिभावः । अयमहीउत्सववाम्भूषासौमानोहंकारश्चजे
 नीप्राप्त्यहंकारपरामभितुंयावाच्छतिसेयमयैवान्यजन्मनिकृतांनामदुरिता
 नांअशुभकर्मणामुच्चतरतासामर्थ्यातिशयः भवदहंकारखरडनेशकीस्वित
 स्माङ्गीनीच्छानक्रार्यैतिइन्द्रकपटोचितविवक्षितोर्थः ॥ १०४ ॥

वित्यचित्तमखिलस्वनकुर्या धुर्यकीर्यपरिपन्थितु
 मौनम् ॥ हृगिरास्तुवरमस्तुपुनर्मा स्वीकृतैवपु
 रवगंपरास्ताम् ॥ १०५ ॥

वित्यति । यूर्यपद्यपिबिभ्रसाक्षित्वाद्खिलस्यसर्वस्यचित्तवित्यजांनीय
 भयैतन्नकिंपतइति । तथापिधुर्याणांश्रेष्ठार्माकार्यपरिपथिकार्यप्रतिकूलमै
 सीप्राप्तिलक्षणां प्रधानकार्यविरोधिवामौनतुपुनर्नैकुर्याम् । क्रांतेपिभंसां
 जिप्रार्थमौनयुक्तम् । तदेवाह नशरोनीतिनिष्ठुरवचनेलज्जामनागस्तु
 यरमौनित्वाद्परास्तांऽनिराकृतापरस्यवाक् अप्रतिपिदुमनुजवतीतिन्या
 यात्स्वीकृतैवाङ्गीकृतैवपुनर्माभूत् तस्माद्भवद्भिक्कातेपिभयांपष्टप्रतिपथः
 क्रियतेइतिभावः । ऊदसिपरिपन्थिपरिपन्थीपर्यवस्थांतीतिहेन्दस्येव
 निपातितस्तथापिभहाकर्तव्ययोगाद्भार्यायांमपिसाधुः प्रत्येधिपरिपत्थिनी
 इत्यमरः । अणुपस्थितपरिपथिनइत्याचार्योः । यद्वापरित्तपन्थयंतिद्या
 वृणीतिकार्यैतच्छीलःपरिपथीनिखिनीसमर्थनीयम् स्वरविशेषात्निपात
 मयैवर्थ्येनशङ्क्यम् कित्तिपाठेलाद ॥ १०५ ॥

यन्मतौविमलदपणिकायां संमुखंस्वमखिलं
 लुतत्वम् ॥ तापाकवितरथेदुशमाज्ञायानयस्यस

दृशीवितरितुं ॥ १०६ ॥

यदिति । येषांयुष्माकंनतीबुद्धावैधविमलायांनिर्मलायांदर्पणिकायां
 आदर्शखलुनिश्चितं अखिलन्तत्त्वयथाधैकरणीयाकरणीयंवस्तुसन्मुखस्यप्र
 त्यक्षंस्फुरद्रूपम् । तेषिर्दृश्याद्यपियुयंर्दृशमेवंविधानमज्ञातस्यैमह्यंकिंकयं
 वितरयेति । तांकांयाआध्यायस्ययस्मै वितरीतुंदातुंसदृशीयुक्ताम योजैम्याः
 क्रामुञ्जोतिश्चन्द्रश्चतस्यजैमीदृत्यंकुर्बित्याशांदातुनैवयुक्तोतिभावः ॥१०६ ॥

यत्प्रियममिहवरीतुमहोवो दूततांनुकरवाणिकयं
 वः ॥ ईदृशांनमहतांबतजाता बडचनंममतृणस्यं
 घृणापि ॥ १०७ ॥

यामोति । इहास्मिन्समयेनागैवायांवरीतुमह्यामिगच्छामि अहोसो
 पहासनाश्वर्यसम्बोधनेवा । वीयुष्मत्संबन्धितद्विषयांदूततांपुनः कथं
 कथङ्कारंकरवाणि अपितुनकुर्याम् । ईदृशांदिष्पालानांमहतामत्रभव
 तांतृणस्यतृणप्रायस्यातिहीनस्यनलस्यसम बन्धनेप्रतारणेविषयेघृणाकृपा
 जुगुप्सावानजातानोत्पन्नावतखेदे महतांहिरुपयाभवितव्यंमहद्भिर्महा
 नेवप्रतारयितुंयुक्तोत्तुलधीयान् तस्यायोग्यत्वादित्यपिशब्दार्थः । कप
 टोकिञ्च । महतामन्येषांसुराणांजातीसमाजेईदृशांपरप्रतारकाणांभवता
 मर्चनेविषयेतृणस्याल्यस्यमभापिघृणाव अपितुअस्त्येवकिमुतसहतामित्य
 र्थः । अथचेदृशानांबन्धकानांमहतांनसमासेनसाधूनांभवतांतृणस्या
 पिमातीपूजनेतृणजातीयमध्यपिपूजनेममघृणाभवति भवद्भ्योपितृणजा
 त्तिरेवश्रेयसीतिममप्रतिभातीतिभावः ॥ १०७ ॥

उद्धमामिविरहात्खलुयस्या मोहमेमिचमुहूर्तम
 ह्यः ॥ ब्रूतवः प्रभवितास्मिरहस्यं रक्षितुंसकथ
 मिदृगवस्यः ॥ १०८ ॥

उद्धमामोति । योहंअस्यामैम्याःविरहान्मुहुः पुनःउद्धमानिउन्मादयु
 क्तोभवामि पुनःमुहूर्तक्षयमांवंनोहंमूर्च्छाचरमिप्राप्नोमि । अन्याःसता
 वस्याःमयानुभूताः अथाधुनामूर्च्छान्मादलक्षणेऽवस्ये अनुभूयेतेत्यर्थः ।
 ईदृगवस्याद्वययुक्तः सोहंवीयुष्माकरहस्यंरक्षितुंगोपायितुंअन्तःकरणेऽ
 वधारयितुंकथंप्रभवितास्मिशक्तोभवितास्मिब्रूतकथयत अपितुनकथयि

दित्यर्थः । वाक्यार्थः कर्म । ज्ञान्तोरहस्यंगोप्तुं सनर्थानभवत्सर्वस्याग्रेक
थयति । योपि नूक्तानुसूक्तं सनमसिरहस्यं पारयितुं न शक्नोति किंतु विस्मर
त्येवेति । दूत्ययोग्यो न भवामीति भावः ॥ १९८ ॥

यामनोरथमर्थो हृदि कृत्वा यः श्रसिम्यथ कथं सतद
श्रे ॥ भावगुप्तिमवलम्बितुमीशे दुर्जया हि विदुषा
त्रिषया हि ॥ १०९ ॥

यानिति । यो हं सनोरथमर्थो संकल्परूपां यो जैर्नीहृदि कृत्वा श्रसिमिजीवा
नि । सो हं दूत्याङ्गीकारादथ अमन्तरंतदग्रेतस्याः पुरः भावानां स्तम्भस्वेदा
दिसात्विकानां गुप्तिंगोपनमवलम्बितुं कर्तुं श्रीशंसनर्थोस्मि अपितु न कथंचित्
हियस्माद्द्विदुषापि पण्डितेनापिरूपादयो विषयादुर्जयाः जेतुमशक्याः अली
कायाश्चपियस्यांश्चिन्तनेन जीवासितस्याः साक्षात्कारे सात्विकाज्जावाः स्तु
टमुत्पद्येरन्ततः कुतो युष्मद्दूत्यश्चिन्तेति । अतोपीयसाज्ञानमनुचितेति
ज्ञावः । स्वपिंभीतिपाठे निम्नां करोमि ॥ १९९ ॥

यामिकाननुपमृद्यचमादृ क्ताब्जिरोक्षितुमपि कृम
तेकः ॥ रक्षिलङ्कजयचरुहचरित्रे पुंसि विश्वसिति
कुत्रकुमारी ॥ ११० ॥

यानिति । अत्र परं नाहृक् अतिसुन्दरः कः पुरुषः यामिकान् प्रहरजागृक
कान् अनुपमृद्य अविष्यो ह्यादिनः श्यश्चान्तः पुरस्थानां भैर्नी निरीक्षितुमपि
क्षमते शक्नोति न कोपीत्यर्थः । वक्तुं हि दूरत इत्यपिशब्दार्थः । सुन्दरस्य या
मिकदर्शनेन विमान्तः प्रवेशेन घटते इत्यर्थः । तर्हि शूरेण स्वयाते विमर्दनीया
इत्याह । रक्षिलां लङ्कतस्य जयेन चरुहं दारुणं चरित्रं यस्य एवं जूते पुरुषे कुमारी
बालाभृद्दङ्गीकोमलहृदया कुत्रकुतः विश्वसिति विश्वात्मसाप्नोति । अपितु
न कुतोपि एवं विषं चरुहं नाकर्ण्य बालापलायिष्यतीत्यतोपि न दूत्यनयुक्त
मिति ज्ञावः । एवं विषे कुत्रपुंसि तिवा रक्षणार्थे यानोस्यास्तीति यामिकः अ
स्त्यर्थेठक् । कालवाचित्वाद्गुणार्थे वाठम् ॥ ११० ॥

आदधीचिकिलदातृकृतार्थं प्राणमात्रपणसीमय
शोयत् ॥ आददेकथमहंप्रिययोतत् प्राणतः शतगु

णेनपणेन ॥ १११ ॥

आदधीचिदिति । प्राणानांज्जीवितमेवपणसीसमूह्यविधिर्यस्यैवंविधंय
द्यशः । आदधीचिदधीपिनासकवदान्यपर्यन्तंदातुभिः वदान्यैःकृतःअर्थो
मूल्ययस्यकिलंश्रूयते यशःप्राणैभ्योधिकंमूल्यंनार्हतीति यशोर्धेदधीच्यादि
भिःप्राणायवदत्तःतत्राधिकंकिञ्चित् अहंतद्यशःप्राणःप्राणैभ्यःअतमुद्येना
तितरान्अधिकेनप्रिययात्रैमीलक्षणेनपणेनमूल्येनकथमादहेऽङ्गीकुर्यात् । अ
पितुनकथञ्चित् यदस्येनमूल्येनलभ्यतेतद्दुनाकेनापिनगृह्यते अतोवाच्य
यापिजीवादाधिकस्यादेयत्वात् भवतांभैमीप्राप्त्यर्थमयायज्ञोनक्रियतेएवेति
भावः । अतिधीज्जुयत्वयाज्जाह्णस्यदधीचेरपिप्राणागृहीताकिंपुनः क्षत्रि
यस्येतिभावः ॥ १११ ॥

अर्थनामयिभवद्विरिवास्यै कर्तुमर्हतिमयापिभव
स्तु ॥ भीमजार्थपरयाचनवाचे भूयमेवगुरवःकर
णीयाः ॥ ११२ ॥

अर्थेनेति । मयापिभवत्सुअस्यैभैम्यर्थेअर्थनायाःपञ्चाकर्तुमर्हतिवर्धिता ।
कैःकस्मिंश्चिन्नभवद्विर्भेयीव । यथाभवद्विर्भेयिभैम्यर्थेयापञ्चाक्रियतेतथाम
यापिभैम्यर्थेभवत्सुयथासामानावरिष्यतितथान्नवद्विरपिकर्तव्यमितिभक्त्यन्ती
याच्यन्तइत्यर्थः । क्षत्रियसदातृत्वमेवपुक्तंनतुयाचकत्वमतच्चाह । भीम
जारूपोयोर्थःप्रयोजनंतत्रपरस्तत्परः याचनवाक्प्रार्थनप्रियंवचनंतस्मिन्
यूयमेवगुरवःउपदेष्टारःकरणीयाः दिव्यालाह्यपिभूत्वायाचन्तेतार्हमादृ
शांकाकथा । भवतांचेदेतद्युक्तं तार्हमनापियुक्तमेव । गुरुपदिष्टमेवशि
ष्यःकरोति । याचनवाचइतिपाठेप्रार्थनवचनाय अर्थेनाशब्दस्यकर्तुंशब्द
स्यचभाववचनत्वान्ममेत्यत्रानुक्तेकर्तरितृतीयानलोकेतिपष्टीनिषेधात् ।
एवंभवद्विरित्यत्रापि । कर्तुमित्यर्हतावुपपदेशकपूषेतिनुसुन् । याचनेति
भाषितपुंस्कः ॥ ११२ ॥

अर्थिताप्रथमतोदमयन्तोयूयमन्वहमुपास्यमया
यत् ॥ हीनचेद्व्यतिथतामपिवद्वः साममापिसुत
रान्तदस्तु ॥ ११३ ॥

अभिज्ञावति । नयायुषमन्वंहंप्रतिदिनंउपास्यपूजांविधायप्रथमनादा
 वेवदनयन्तीयदिअर्थितायाचिता, तद्ग्रीभीयाचनंव्यतियतांअनिकनताम्
 नयिनांप्रतियाचनेनग्रीभीयाचनव्यत्ययंकुर्वतांषोयुष्माकंश्रीश्रीकास्तितत्सिंह
 चालञ्जामनापिसुतरांमास्तुनाभूत् । अतीभयापिभवन्तोऽग्रीभीयाचितुंयो
 ग्याः ॥ यत्रोभयोःसमोदोष-परिहारेपिवासनः । नैकःपर्युयोक्तव्यस्ता
 दृगर्थविचारश्चेतिन्वायात् । अग्रधानेदुहादीनामितिवचनादग्रधानकर्म
 णिअर्थितावतिमिथा । व्यतिहारेस्त्यपिनगतीतितडोमिषेधार्कवरीणश
 ता ॥ ११३ ॥

कुण्डिनेन्द्रसुतयाकिलपूर्वं मांवरितुमुररीकृतमा
 स्ते श्रीहमेष्यतिपरमयिदृष्टे स्वीकरिष्यतिनसाखलु
 युष्मान् ॥ ११४ ॥

कुण्डिनेति । कुण्डिनेन्द्रसुतयामैम्यापूर्वकिलआदावेवमांवरितुंअग्रीकृत
 मस्ति किलश्रूयतेव । साग्रीभीदूत्यर्थेगतेमयिदृष्टेसतिपरंकेवलंसास्त्रिकभा
 ववशाद्द्वीहांलक्ष्जांएष्यतिप्राप्स्यति युष्मान्खलुनिश्चयेननस्वीकरिष्यति
 सम्पन्नरागवशान्मनाप्राप्तौभवद्दूतकथाकर्षेणमपिकुतस्यमितिभावः । श्री
 हाशब्दस्यपुल्लिङ्गत्वंधामनाचार्यवचनात् धञंतोपि । श्रीहभावहन्तियेह
 तिरभुवंशेपि । श्रीहादिवाम्पाश्रयत्तैरितिभाषेनहोक्विप्रयोगदर्शनादुररी
 कसंज्ञावेक्तः ॥ ११४ ॥

तत्प्रसीदतविधत्तनखेदं दूत्यमत्वसदृशंहिममेदम्
 हास्यतैवसुलज्जानतुसाध्यं तद्विधित्सुभिरनौपयि
 केन ॥ ११५ ॥

तदिति । हियस्तात्पूर्वोक्तप्रकारेणहृददूत्पंमनेअत्यसदृशमतितरांनु
 चितंतत्तस्मात्प्रसीदतमनोपरिप्रसन्नाभवत खेदंअनेनास्मदीयंबचोनंकत
 मितिचदुःखेनाकुरुत अतीपयिकेनानुपायेनतदूत्यंविचिदुभिःविधातुंमि
 ष्कङ्गिःभवद्भिर्हास्यतैवसपहास्यत्वमेवसुलभंननुग्रीभीप्राप्तिकंपसाध्यंसुलजं
 मदन्येनसाध्यं साधनीयमित्यर्थः ॥ ११५ ॥

ईदृशानिगदितानितदानी माकलयसलस्यत्र

लारिः ॥ शंसतिस्मकमपिस्मयमानः स्वानुगानन
विलोकनलालः ॥ ११६ ॥

ईदृशामिति । सञ्चारिरिन्द्रस्तदानीतस्मिन्समयेनलस्यईदृशानिपू
र्वीकांनिगदितानिवचनान्याकलय्यविचार्यउपहासांशैकिकमपि स्मयमानः-
ईषदसन्ज्ञांसतिस्मवभाषे किंभूतः । अङ्गीकृतंमपिपुनरनेमत्यज्यतइतिप
श्यतिइतिज्ञापनासंख्यानुगानांअग्न्यादीनामाननविलोकनेलोलः ॥ ११६ ॥

नाभ्यधायिनृपतेभषतेदं रोहिणीरमणवंशभुवेष्व ॥
लज्जतेनरसनातववाम्या दार्थिषुस्वयमुरीकृतका
म्या ॥ ११७ ॥

नेति हेनृपतेनल रोहिणीरमणस्यचन्द्रस्यवंशेभवतिइतिभूस्तेनेवपुरुषे
खेवभवता इदंसेयमुच्चतरतेत्यादिकुण्डिनेन्द्रसुतयेतिपर्यंतनाभ्यधायिनो
क्तम् । चन्द्रकुलोत्पन्नोऽङ्गीकरोत्येष अङ्गीकृतंचपरिपालयत्येवस्वयातु
सोमवंशोत्पन्नेनाप्यङ्गीकृतंसोमवंशेनेधनंपरिपाल्यत इत्यर्थः । अर्थिषु
याचकेषुजीवनावधिनिमप्यधिकंघेत्यादिनास्वयमात्मनैव सरीकृतंअङ्गीक
तं कास्यंयाचकामिलषणीयंयाएवंविधा तवरसनाजिह्वा वाम्यादृक्त्वाद
ङ्गीकृतस्यापरिपालनाद्वेतोः नलज्जतेलज्जानंप्राप्नोति । अपित्वङ्गीकृतत्या
गाल्लज्जाप्राप्तुमुचिताअमयाङ्गीकृतंत्वयापरिपालनीयमेवेत्यर्थः । अथवेदं
रोहिणीगौस्तस्यारमणोवलीवर्दस्तत्कुलोत्पन्नेनवलीवर्दनेव स्वयानोक्तं
अपितुतथैवोक्तम् । योऽप्युक्तंनकरोतिसगोसदृशोमूर्खः पशुश्च । स्वमपिता
दृश इत्यर्थः । वलीवर्दोपिजिह्वाभक्षितस्यतृणादेर्वमनाकलज्जते । ए-
वंजिह्वावाम्याकलज्जते । तस्मात्स्वमपिवलीवर्दोसीत्युपहासः । वामस्य
भावोवाम्यंयज् । पद्मेवमनंवनिर्बन्निरेवाम्यंचातुर्वर्ण्यादित्वात्प्यञ् ११७ ॥

भङ्गुरंनवितथंनकथवा जीवलोकमवलीकयसी
मम् ॥ येनधर्मयज्ञसीपरिहातुं धीरहोचलतिवी
रतवापि ॥ ११८ ॥

भङ्गुरमिति । हे धीरत्वंइमंजीवलोकंमहासङ्घंअङ्गुरंस्वयमेवमद्यरंकथंन
अवलीकयसिबुध्यसेवितथअलीकंवाकथंनबुध्यसेअपितु स्वयाएवंश्रेयमञ्ज

इंजानानीत्यतश्चाह । येनतवबोधलक्षणेनकारखेनघानिकस्यातिधीरस्या
पितवधीर्बाहिरभङ्गुराअवितथेअपिघर्नयशसीत्वयान्हातव्येइत्यर्थः ११८ ॥

क.कुलेजनिजगन्मुकुटेवः प्रार्थकेप्सितमपूरिनये
न ॥ इन्दुरादिरजनिष्ठकलङ्की कष्टमत्रसभवान
पिमाभूत् ॥ ११९ ॥

कइति । येनप्रार्थकेप्सितयाचकामिलवितनअपूरिंपूरितम् । एतादृक्
कःपुरुषोजगन्मुकुटेलाकालङ्करसमूतेचकुलेअजनिप्रसूतः । अपित्तनकोपि
अत्रतुकुलेआदि.वंशादिरिन्दुः कलङ्कीअजनिष्टजातःकष्टं सप्रसिद्धोभवान
पिकलङ्कीमाभूत् । अङ्गीकृतत्यागात्वमपिकलङ्कीभविष्यसिततद्योमास्या
मपिकुलंमलिनिकृतंस्यात् इत्युपहासः । तस्माद्यथातथाकुलस्यकलङ्कोन
भवति तथाकार्यंनितिभावः ॥ ११९ ॥

पापदृष्टिरपियामुखमुद्रा याचमानमनुयाचनतु
ष्टिः ॥ त्वादृशस्यसकलःसंकलङ्कः शीतभासिशशकः
परमंकः ॥ १२० ॥

पूर्वद्वान्यामपिकुलंसंकलङ्कितमित्युक्तंइदानींत्वयैवेत्याह । पापेति ।
याचमानंयाचकमनुलक्षीकृत्य यापापदृष्टिःअनादरदर्शनअदर्शनवा याच
मुखमुद्रानौनं याचनसन्नुष्टिरंसन्तोषःसकलःसमस्तः त्वादृशस्यातिबदा
न्यस्यचवीरस्यचकलङ्कअपयशः । शीतभासिचन्द्रेपरंकेवलंशशकःअङ्कशि
हृन् । चन्द्रेकलङ्कोनकिन्तुचिक्रंशशस्तस्मात् पापदृष्ट्यादिनकरंसीयमिति
भावःशशकअल्पेतिकिन् ॥ १२० ॥

नाह्वराणिपठताकिमपाठि विस्मृतोयभवतापठि
तोपि ॥ इत्यमर्थिचयसंशयदीलाखे लनंखलुचका
रनकारः ॥ १२१ ॥

नाह्वराणीति । हेनल अह्वराणिवाल्पेनातृक्ताःपठत त्वयानकारःनेत्य
यंशब्दः नापाठिकिनपठितेङ्किन् । अथवा पठितोपिनकारःविस्मृतःन
स्मृतःकिनकारःइत्यमेवंअर्थिचयस्ययाचकसन् इत्यज्ञंसयएवंदीलाट्टिका
बलेम्बना तस्यांखेलेनंकीडनंकारखलुत्प्रेषायांनिश्चयेवा । त्वयापूर्वयां

अकाजिलापोनेतिकदापिनोक्तं अद्यापिनवक्तव्यनितिभावः ॥ १२१ ॥

अत्रवीत्तमनलः कूनलेदंलव्यमुज्झसियशःशशिकंल्य
म् ॥ कल्पवृक्षपतिमर्थिनमेनं दायकीपिशातमन्यु
मिहान्यः ॥ १२२ ॥

अत्रवीदिति ॥ अनलोग्निस्तंलंअत्रवीत् । हेनलंलंशशिकल्पंघन्रतु
एयइदमेवंविधंलव्यं करस्किंतंयशःकहेतोःउज्झसित्यजसि । इदस्मिन् । इ
हभूलोकेअन्योनलादन्यःकोपिकल्पवृक्षस्यपतिशतमन्युंशतक्रतुमेनंपूर्वांक्त
प्रकारेशार्थिनंयाचकंनापनप्राप्तवान् । सर्वाभिलाषकरीयःकल्पवृक्षोपिय
द्यशःयस्यशतयज्ञकारीतमिन्द्रंयाचकंनलस्यप्राप्तवान् नान्यइतियशोमत्वा
ज्यनितिभावः । कल्पवृक्षोपियन्मनोरथंपूर्वैकतुंससर्वाभूत्त्वन्तुसमर्थःशत
मन्युरितिपार्त्रंघसूचितम् ॥ १२२ ॥

नव्यहन्यतकदापिमुदंयः स्वःसदामुपनयन्नाभिला
षः ॥ तत्पदेत्त्रदभिषेककृतान्नः सत्यजत्वसमता
मदमद्य ॥ १२३ ॥

नेति ॥ अभीष्टसाधनास्वःसदादेवानांसुदंहर्षेउपनयनजनयत्तयोजि
लाषःकदापिकेनापिनव्यहन्यतनव्यर्थीकृतः तत्पदेअजिलापस्थानेत्वदभि
षेकंतवाभिषेकंस्वःभीष्टसाधनायकृतानंनेस्साकंसोभिलाषः तादृक्कामकार
णसमर्थः अन्योनविद्यातइत्यसमतानदंसाम्यविषयंगर्वम् अद्यात्यजतुका
नपूरणत्वमेवसमर्थ इत्यर्थः । व्यहन्यतकर्मणितरुर्कर्मकर्तारिवा ॥ १२३ ॥

अब्रुव्रीदथयमस्तमहृष्टं वीरसेनकुलदीपतमस्त्वां
यत्किमप्य भिब्रुमूषतितत्किं चन्द्रवंशवसतेःसदृ
शंते ॥ १२४ ॥

अब्रवीदिति ॥ अथयमः जैमीप्राप्तिविप्रसन्भावजयम्राष्ट्रंष्टुःस्मिंतंन
लंअब्रवीत् । हे वीरसेनकुलस्यदीपप्रकाशकनल तमोभैम्यप्रमिसन्भाव
नाजन्यंदुःखंयत्किमपिअनिवांच्यंवा अभिब्रुमूषतिअभिभक्तिमुमिच्छतित-
सुदंशोत्पन्नस्पतेतवकिंसदृशंउचितंकिंतवयुक्तम् । चन्द्रवंशेत्पन्नोहिप्रा
खानपिद्दाति तदुत्पन्नेनत्वयापितयैवभक्तिव्यनत्वन्वयेतिभावः । अ-

यथ दीपरूपत्वादन्यकारमभिवृज्जुषतिचन्द्रवंशवसतेस्तेकिमुचितं अपितु
अयुक्तं दीपस्यतन्मसोभिन्नवः युक्तस्तत्रापिचन्द्रवंशवसतेः चन्द्रस्यान्यकारे-
याभिभवोनयुक्तः अतस्तद्वंशोत्पन्नस्यतवापि । तस्मात्परामवोनयुक्त
इत्युपहासः ॥ ११४ ॥

रोहणः किमपि यः कठिनानां कामधेनुरपियापशुरे
व ॥ नैनयोरपिवृथाभवदर्थी हाविधित्सुरसि व
त्सकिमेतत् ॥ १२५ ॥

रोहिण इति । कठिनानां निष्ठुराणां पाषाणादीनां मध्येऽयं किमपिलोको
सरोनिष्ठुरो रोहणोऽपि दूरोद्भिः सरोः । अथचनिष्कृपयानां मध्ये लोकोत्तरो
रूपणो यो विदुराद्विरमलः यापिकामधेनुः सोऽपि पशुरेव गौरैव । अथ रोहरे
मयोः रोहणकामधेनोरपिसंघी अर्थी याचकः वृथानिः फलोनाभवत्किन्तु
सफलोजातः एनयोर्विषये वा । हाकष्टम् । हेवत्सकिमेतदर्थं प्रातिकूल्यं
विधित्सुः विक्रीधुरसि अचेतनेषु रूपणावधिः कठिनावधिसुरोहणः चेतनेषु
पञ्चावधिर्नूर्खावधिसकामधेतुः ताभ्यामपि अर्थनेऽभीष्टं दीयते त्वं तु नदु-
चिन्नः बुधोऽपि ततो देयमेव इति ज्ञावः । किमिति सामान्यनिर्देशात्तु संसक्तत्वं
सतयोरन्वादेशेऽप्यनादेशः । रोहणो वैदूर्यपर्वतो वा ॥ १२५ ॥

याचितश्चिरयति क्कुनुधीरः प्राणनेक्षणमपि प्रति
भूः कः ॥ शंशति द्विनयनीदृढनिद्रां द्राग्निमेषमिषू
र्णनपूर्णा ॥ १२६ ॥

याचित इति । धीरो याचितः सन्तानुकुतश्चिरयति कालविलंबं करोति अ-
पितुन । कुतः कथमपि मुहूर्तमात्रं प्राणनेषीवनेकः प्रतिभूः सयकः अपितुन
कापि । अथचकः ब्रह्मा प्रतिभूः विध्यधीनं जगत्कः ब्रह्मा प्रतिभूरिति काकु-
र्वा । तत्कुतः द्राक्छटिति निमेषमिषेणानेव सङ्कोचव्योजेन धूर्त्तमेतत्पुत्र्या
पूर्णा द्विनयनीदृढनिद्रां मरणं कथयति द्राक्दृढनिद्रमिति वा । यावत्काले
न पुनरपि निमेषो भवति तावत्येव काले मरणं भवतीति निमेषतुल्यं मरणं त-
स्माद्द्विधात्वया अविचारितं शीघ्रमेव दातव्यम् । मरणस्य शीघ्रमाप्तिमया
इत्यतिनिद्रितोऽपि धूर्त्तः ॥ १२६ ॥

अभूपुष्पमपिदित्सतिशीते सार्थिनाविमुखतायदि
भाजि ॥ स्तोककस्यखलुचञ्चुपुटेन स्नानिरुहस
तितद्गुनसङ्घे ॥ १२७ ॥

अञ्जेति । स्तोककस्यप्रातकस्यअर्थिनायाकेनचञ्चुपुटेनसाप्रसिद्धानि
खलापराङ्मुखत्वंयदज्ञानिआश्रितातत्खतुतस्मादेवहेतोः तस्मादिवहेतो
रित्युत्प्रेक्षावा । स्नानिःघातकवैनुख्यजनिताकीर्तिर्धनसंघेनेघसमूहे
सङ्गसतिशोभते किंभूतेघनसंघेशीतशीतलमज्जपुष्पंअलंदिस्वसिदातुनिच्छ
त्प्रिप्रातकेन ग्रहितजलेकालदिलंबान्नेघानांश्यामत्वंछन्नयशोजातनि
त्यर्थः । अथच स्तोककस्यस्तोककःप्रतिनिरुहः । तस्यार्थिनामुखेन
पराङ्मुखत्वंयदाश्रिततस्मान्नेघतुल्या पुरुषेस्नानिरुहसतियतःशीतलं
वारिद्युहारिअभूपुष्पमपि खपुष्यतुल्यमपिस्तुद्विरसतिनददात्येवं भूतेपु
रुषेवैमनस्यमकीर्तिश्चप्रकाशते । अतिनिरुहस्याप्यर्थिनः पराङ्मुखत्वेन
तस्मान्नेघाशीघ्रमेवदेयमिति ज्ञातः । यद्येवोपिधिसुखतयानेघेपिस्ना
निर्भक्षतिकिंपुनरन्यत्रेतिज्ञावः । तस्मादिन्द्रादीनास्तात्वतोविमुखत्वेऽप्य
शोभाधीतिकिंचक्रव्यमितिज्ञावः । नेघपुष्पंघनरसइत्यनरः ॥ १२७ ॥

उच्चिवानुचितमह्वरमेन पाशपाणिरपिपाणिमुद
र्य ॥ कीर्तिरेवभवतांप्रियदारा दाननीरसरमौक्ति
कहारा ॥ १२८ ॥

उच्चितवानिति ॥ पाशपाणिरपिवरुषोपिपाणिमुदस्योद्यम्यएनंनलंउ
श्रितअक्षरंवचनंइत्युच्चिवान् । इतिकिं । भवतांभवाद्दृशंराज्ञांदानेक्रिय
माणेनीरसरः जलप्रवाहः एवमौक्तिकहारायस्याः साकीर्तिरेवप्रियदाराः
प्रेयस्यास्त्रियोनतुराजकन्याःअतःकीर्तिरेवत्वयाऽर्जनीयानाकीर्तिः पा
णिमुदस्येतिपाचकजातिः ॥ १२८ ॥

धर्मधर्मकिलयस्यनभेद्यं यस्यवज्रमयमस्थिचतौ
चेत् ॥ स्थायिनाविहनकर्णदधीञ्ची तन्नधर्म
मवधीरयवीर ॥ १२९ ॥

धर्मेति ॥ यस्यकर्णस्यचर्मत्वकूनभेद्यंअभेद्यवर्मकवचंकिलश्रुती । येन

कवचनिर्माणाथैत्वद्दत्ता । यस्यधास्त्रियवज्रनयंघज्रनिर्माणाथैयैनद्धी-
चिनास्त्रीयसस्त्रिदत्ततावेवविधीवदान्यीकर्यादधीवीअपिहृहलीकेचेत् ।
यस्मात्स्यापिनौनकिंतुमृतावेव तत्तस्माद्देवीप्राञ्जल्यधर्मेनावधीरयेनां व
ज्ञासीः । धर्मसंबन्धितरः । नतुसुपादिसुखंवेतिभावः ॥ १२६ ॥

अथयावदपियेननिविद्धौ नम्रभूविचलितुंवलिवि
न्ध्यौ ॥ आस्थितावितथतागुणपाश स्त्रादृशास
विदुपादुरपाशः ॥ १३० ॥

अथेति । येनसत्यप्रतिपत्त्वगुणलक्षणपाशेननिविद्धौवलिविन्ध्यौद्वैत्यां
चलौअथयावदपि एतावन्तमपि क्वासांविधिलितुंप्रतिष्ठातननिर्वाहुंनम्रं
सनर्थौनजाती । किन्तुतास्यानङ्गीकृतंयद्दशेनप्रतिपालितं । एकःपाताले
स्थितः । अन्यश्चयद्दशेननवर्षतइत्यर्थः । स आस्थितस्याङ्गीकृतस्यावित
थतासत्यतातल्लक्षणयोग्याःसूत्रंचतल्लक्षणःपाशोरञ्जुः । सत्यवादितागुणः
स्त्रादृशेनत्वद्विधेनविदुपापसिद्धतेनदुरपासोदुर्लभ्यः । अङ्गीकृतंपरिपालं
येत्यर्थः । द्वैत्यपाशास्यानपिअङ्गीकृतंसत्यंरुतंअथस्वयाप्यङ्गीकृतनि-
र्वाहश्चनितिभावः ॥ १३० ॥

प्रेयसीजितसुधांसुमुखश्री यानंसुचचीदिगन्तग
तापि ॥ भङ्गिसंगमकुरङ्गदृगर्थे काकदर्थयतिताम
पिकीर्तिम् ॥ १३१ ॥

प्रेयसीति । प्रेयसीप्रियतया तथाक्षितातिरस्कृताउज्वलत्वात्सुधां-
शुमुखानांसुधांसुधन्त्रस्तत्प्रमुखानान्तरकादीनांश्रीःयस्यांसवविधायाकी
र्तिःदिगन्तगतापिदिक्प्रास्तंगतापिननुच्चतिनत्यजति । तामेवंविधाभं
पिकीर्तिभङ्गीविनश्चरःसङ्गनोयस्याःसा भङ्गिसङ्गनांसंबन्तुताकुंरङ्गुक्भंगा
क्षीतस्यार्थेनिमित्तम् । अथच कुत्सितोरंगीरघनायस्यासवविधादृक्थस्या
स्तत्कृतेकः कदर्थयतिपीडयति । अपितुमित्याङ्गीर्तिंविहायअनित्यांप्रे
यसीकोपिनबाञ्छति तस्मात्कीर्तिरेषत्वयंप्युपार्जनीयेतिभावः । अथच
कलिप्रजावभङ्गिसङ्गनत्वन्मैस्याःसूचितम् । अन्योपिदुष्टसपत्न्याःकृतेगुण
वर्तापर्वानपीडयति । त्रिजय.कृतेकीर्तिर्नत्याज्याइत्यर्थः । कुत्सितादुः-

खरूपोर्थः कदर्थः कोः कदादेशे अर्थाद्वाद्यच्चिन्तुपि चित्तकरोतीति चिचिणा
विष्टवदिति टिलोपे सुतुक्लोपे च पीडयतीति तात्पर्यार्थः । एवं कदर्थं नार्थं
येत्यादावपि ह्येयम् ॥ १३१ ॥

यान्वयं प्रतिपरैरर्थयितार स्तोपि यं वयमहोसपुन
स्त्वाम् ॥ नैवनः खलु मनोरथमात्रं शूरपूरघदिशो
पियञ्जीभिः ॥ १३२ ॥

यानिति । परेभ्योपुरुषाः यानस्मान्प्रत्युद्दिश्य वरत्नभीष्टमर्थयितारः या
चनञ्जीलाः वरत्नुद्दिश्यास्मानर्थयितारइति वा तेषु वयं यं त्वामर्थयितारः
अहोश्चाश्चर्थं येन्यस्मै वरं दातुं सनर्थाः तेषु वयं तद्यथाचकाजाताः स एव
भूतस्त्वं पुनः शूरः दानशूरो न लः खलु निश्चितं नोस्माकं मनोरथमात्रं केवलं
मनोरथं पूरय परिपूर्यो कुर्विति नैव किंतु इन्द्रादयोऽपि यस्मिन्निजाताइति
यञ्जीभिर्दिगन्तानपि पूरय अस्मन्मनोरथपूरणेन तव नहतीकीर्तिर्न विध्य
तीति भावः । यान्परमिति पाठे अन्ये यानस्मान् प्रतिपरं केवलं अर्थयितारो
न तु दातारइति भावः । अर्थयितारः ताञ्छीत्येतन् ॥ १३२ ॥

अर्थितां त्वयि गतेषु सुरेसु स्नानदानजनितोरुयशः
श्रीः ॥ अद्य पाण्डुगगनं सुरशाखी केवलेन कुसुमेन
विघ्नताम् ॥ १३३ ॥

अर्थितामिति । सुरशाखी कल्पतरुः सुरेषु देवेषु त्वयि विषये अर्थितां या
चकतां गतेषु प्राप्तेषु सत्सु स्नानाविनष्टप्रायादानजनिता स्त्रीयासहजावाच
धीनहृतीयशः श्रीर्यस्यैवं भूतः सन् अद्य केवलेन कीर्तिरोहितेन कुसुमेन पु
ण्येण कृत्वा गगनं पाण्डुञ्चेतविघ्नतां करोतु एतावन्तं कालं कीर्तिपुष्पाभ्याञ्चे
तं कृतं त्वया कीर्तिरपद्धतत्वात्केवलेन पुण्येणेति भावः ॥ १३३ ॥

प्रवसते भरतार्जुनवैन्यवत्स्मृतिधृतापिनलत्वमभी
ष्टदः ॥ स्वगमनाफलतां यद्विज्ञाङ्क्षसे तदफलं निखिलं
खलु मद्गुलम् ॥ १३४ ॥

हास्यतैव सुलज्जानतुसाध्य इत्यस्योत्तरमाह प्रवसतइति । हेमलज्जरा
र्जुनवैन्यवत् अरतः शाकुंतलयः अर्जुनः कार्तवीर्यः वैन्यः पृथुस्तद्वरस्मृत्यापृ

तोगोचरः स्मृतइत्यर्थः । एवंभूतोपिप्रवसतेदेशांतरगामिनेपुरुषायाभीष्टं द
दातीत्यभिष्टदः सत्त्वंस्वगमनाफलतां स्वगमनस्यनैष्कल्यंयदियाहिंशङ्कसे
संभावयसितसिर्हिनिखिलंसमस्तं वैन्यादिस्मरणलक्षणंनङ्गलंशकुनादित्य
दृष्टात्तेनखलुनिश्चितंअफलंनिष्फलं वैन्यंपृथुमित्यादीनांस्मरणस्यापि वैय
र्थ्यंप्रसङ्गात् स्वगमनवैफल्यंत्वयानाशङ्कनीयं अतोगच्छेत्यर्थः । भरता
दिवस्वमपीतिवा भरतादेरन्यर्हितत्वात्पूर्वनिपातः ॥ १३५ ॥

इष्टंनःप्रतितेप्रतिश्रुतिरभूदद्यस्वराह्लादिनी धर्मा
थांसृजतांश्रुतिप्रतिभटीकृत्यान्विताख्यापदाम् ॥
त्वत्कीर्तिः पुनतीपुनस्त्रिभुवनंशुभाद्वयादेशनाह
व्याणांश्रितिपीतलोहितहरिन्नामान्वयंलुम्पतु१३५

इष्टमिति । हेनलनीस्माकंइष्टंवाञ्छितंप्रत्युद्दिश्यस्वराह्लादिनीअस्म
दासहादनायस्वर्गानन्ददायिनी स्वरेणाङ्गीकारसूचकमधुरस्वनेन वानन्द
दायिनीतयाधर्माथांथर्मप्रयोजनिकायातवप्रतिश्रुतिः जीवितावधिक्रि
प्यधिकंवेत्यादिकाप्रतिज्ञाभूत्जाता तांप्रतिश्रुतिंअद्याइदानींसत्यत्वेन श्रु
तिप्रतिभटीकृत्यवेदसदृशीकृत्वा अन्वितंश्रुतेः प्रतिभटाप्रतिश्रुतिरितिचा
र्थकं आख्यापदंसञ्ज्ञापदंयस्याः एवंभूतांकुरुसत्यांसृजेत्यर्थः । श्रुतिप्रतिभट
त्वेहिप्रतिश्रुतिशब्दः सार्थकोभवति सत्यत्वेनस्वीयवचनंश्रुत्यन्तरंकुर्वित्य
र्थः । अङ्गीकृतंपरिपालयेतिभावः । पुनःप्रतिज्ञासिद्धीसत्यांश्रिभुवनंश्रि
लोकांपुनतीपुनाना । अथवाउज्ज्वलांकुर्वाणात्वकीर्तिः शुभ्रस्यञ्चेतवर्ण
स्यअद्वयंअद्वैतन्तस्यादेशनात्करणाद्द्रव्याणांअस्तूनां श्रितिपीतलोहितह
रितांकृष्णगौररक्तनीलानांबर्णानांनानसञ्ज्ञा तस्यान्वयःसंबन्धःतलुम्पतु
विनाशयतु सर्वंअत्रिलोकस्यञ्चेतीकरणात्कृष्णादिवर्णानांभोजवत्त्वित्यर्थः ।
प्रतिज्ञातपरिपालनाल्लोकत्रयेपि तद्वअतिनिर्मलंयशः प्रसरिष्यतीतिभा
वः । कर्मप्रतिपादिकाश्रुतिरपिइष्टंयागमुद्दिश्यप्रवर्तते । स्वरेःउदाहा
दिभिः अकारआद्योयेषांतेआद्याःस्वराःअथःकर्मफलभूलाआद्याःप्रथमभो
क्तव्यःस्वःसर्गःतेवानन्ददायिनी । तथाचोदनालक्षणयोर्धर्मइतिवाक्यप्र
तिपादितस्यधर्मस्यवेदैकगम्यत्वोक्तः धर्माधीनिधेयवाक्यार्थोवायस्याःसा
धर्मप्रतिपादिनी । तथाश्रूयतइतिश्रुति रित्यन्वितमनुगतार्थनामपदंय

स्याःसंबभूताच । अथचप्रतिश्रुतिःप्रतिवचनरूपमस्तु श्रीषड्वित्यादिवा
 क्यंसापिइष्टंयागंप्रतिजवति स्वरैरुदात्तादिजिरासहादिनीयाभवति । अ
 थचत्वःकीर्तिरूपाब्रह्मप्रतिपादिकाश्रुतिःत्वयाकीर्त्यमानावावेदान्तश्रुतिः
 अवयवमनादिद्वारात्रैलोक्यपवित्रकुर्वाणा । यद्द्वारजःसंस्वत्तमसोरूपेभ्य
 स्त्रिभ्योगुणेभ्योभवतीतित्रिभ्योजूरुत्वतिर्यस्येतिषा त्रिभूसृष्ट्याद्यवस्त्वान्न
 यसहितत्वमितियावत् । तच्चतद्वचनंचातिगहनंसंसाराख्यंपृथग्वापदं ।
 निवृत्तिद्वारापुनानाशुभ्रस्यातिनिर्मलस्यनिर्दोषस्यब्रह्माद्वैतस्थोपदेशात् ।
 जव्यानांदृश्यपदार्थानाकृध्रपीतादिनां सम्बन्धंलुम्पतीवाचारंभयमिति
 श्रुतिरेकनेवाद्वितीयंब्रह्मेत्यादि वचनादुघटादेर्निश्चयात्प्रसाधनात्तानादि
 विकारंनिराकरोतीतिध्वनिः । धर्माथामितिक्वचित् इष्टंइच्छांयामिति
 अत्यायजेवकर्मणिभावेचक्तः । यजेःसंप्रसारणंषत्वहुत्वेचष्टमिति अन
 राद्यःसर्वेपिव्याचक्षते । इष्टियोगेच्छयोरित्यादिनातत्तुशिश्टप्रयोगाद्वा
 तव्यम् । विशेषस्तुन्यविस्तरभयान्नलिख्यते । इष्टमित्येवपाठःसाधीया
 नित्यसम् ॥ १३५ ॥

यंप्रासूतसहस्रपादुदभवत्पाठेनखञ्जःकथंसच्छाया
 तनयःसुतःकिलपितुःसादृश्यमनिवच्छति ॥ एत
 सयोत्तरमदनःसमजनि त्वत्तेजसांलुद्धनेसाहस्रै
 रपिपङ्गुरङ्घ्रिभिरभिव्यक्तिअवद्भानुमान् १३६

यमिति । सहस्रपाटसहस्रचरणीऽथचसहस्रकिरणः सूर्योयंप्रासूतप्रसूवा
 न्सच्छायानामन्यःपत्न्याःतनयःसुतःपुत्रःशनैश्चरःपादेनचरणेनपङ्कः कथमु
 दभवत्जातः सहस्रचरणस्यपुत्रेणसहस्रचरणेननभवितव्यमस्यतुनयकोपी
 तिमि । किलयस्मात्सुतःपितुःसादृश्यमन्विद्धतिप्राप्नोति कारणागुणाहिकार्यं
 यानारभन्तेइतिन्यायात् तस्माच्छन्नैश्चरस्यकोपिपादोनास्तीत्येतस्यनोस्म
 दीयप्रस्यअद्यभानुमानुत्तरंसमजनिजातः किमुर्वन्त्वत्तेजसांलुद्धनेत्यति
 क्तमविषयेसाहस्रैःचदृशसङ्ख्याकैरपि अङ्घ्रिभिःचरणैःअथवाकिरणैःप
 ङ्कचरणरहितःअभिव्यक्तोभवन्प्रकटीभवन् अतःपङ्कःपितुःपङ्कत्वात्पुत्र
 स्यापिपङ्कद्वयंयुक्तमयेत्यर्थः । त्वत्तेजःसूर्यतेजसोप्यधिकतस्मात्त्वयाअ
 स्तदितुंसाधनीयमितिजावः । पादारश्रम्यंश्रितुयोशाद्वत्यमरः । सहस्रपा

त्संख्यासुपूर्वस्येति यादस्यान्तलीपः । पादेनखण्डोऽङ्घ्रिभिः प्रकुरितियेना-
ङ्गविकारइतितृतीया । साहसैः तदस्य परिमाणमित्यर्थे शतमानविशतिक
सहस्रेत्यण् ॥ १३६ ॥

इत्याकर्ष्यक्षितीशस्त्रिदशपरिषदस्ता गिरश्चाटुग
भां वैदर्भीकामुक्त्रोपि प्रसभविनिहितं दूत्यज्ञारं बभा-
र ॥ अङ्गीकारगतीस्मिन्त्त मरपरिवृढः संभृत्तानन्द
मूचे भूयादन्तद्विंसिद्धेरनुविहितं भवच्चिन्तता यत्रत-
त्र ॥ १३७ ॥

इत्याकर्ष्येति । क्षितीशो राज वैदर्भीकानु-गेपि सत् प्रसभविनिहितं
बलाद्वा रोषितदूत्यभारं दूत्यलक्षणात्प्रारब्धत्वार । किलत्वाद्वा तद्विपूर्वात्कप्रका
रेण उपहासस्यापिकारणात् चादुशभा-प्रियोक्तियुक्तमध्या त्रिदशपरिषदः
द्वैवसभायास्ताः पूर्वाक्ता गिर-वाणीः आकर्ष्यत्रिदशपरिषदः सकाशाद्वा ।
अन्योपि बलात्निहितं भारन्दुःखेन वदति । अस्मिन्त्तले अङ्गीकारगते प्राप्ते
सतिकरिष्मासीतितेनाभ्युपगते सति अमरपरिवृढः द्वेषप्रभुरिन्द्रः सञ्जतान
न्दयथातथातां न सं प्रतिहत्युचे । इति किन् । अन्तद्विंसिद्धेः अन्तर्धानवि-
द्यासिद्धेः यत्र तत्र सर्वत्र देशे कास्त्रे अनुविहितसमुत्तं भवच्चिन्तययात्स्या-
भावः अनुविहितं भवच्चिन्तता कार्यसिद्धिर्भूयात् । यत्रादृश्यो भवितुमिच्छति
तत्रान्तद्विंसिद्धिर्भूयात् यत्रनेच्छसितत्रमात्रूयात् । यानिकाननुपमृद्येत्या
दिपरिहतमनेन ॥ १३७ ॥

श्रीहर्षकविराजराजिमुकुटालङ्कारहीरः सुतं श्रीर्ही
रः सुप्रवेजितेन्द्रियचयं मामल्लदेवीचयम् ॥ तस्य
श्रीविजयप्रशस्तिरचनातात्स्यनध्यमहा काव्ये
चारुणिवैरसे निचरिते सर्गांगमत्पठचमः ॥ १३८ ॥

पुरुहूतकपटेनाम पठचमः सर्गः समाप्तः ॥

श्रीहर्षमिति । पूर्वाधेस्तु पूर्ववदेव । श्रीविजयप्रशस्तिनाम्नः रचनार्थोप-
न्यस्ततात्स्यजनकस्य । सापियेन्नरचिताइत्यर्थः नव्ये नूतने प्रनेये चारुणि
शो जिते पञ्चसः पञ्चात्तांपूरणः सर्गः समाप्तः ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

अथ नैषधीयचरितेः षष्ठोऽसर्गः

॥ प्रारभ्यते ॥

दूत्यायदैत्यारिपतेः प्रवृत्तो द्विषान्निषेद्धानिषधप्रधानः ॥ समीमभूमिपतिराजधानीं लक्ष्मीचकाराथरथरूपदस्म ॥ १ ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ दूत्यायेति । अथदूत्याङ्गीकारादनन्तरदैत्यारयः देवास्तेषांपतिरिन्द्रः तस्यदूत्यायदूतकर्मणोप्रवृत्तः उद्युक्तः द्विषान्निषेद्धारिपतयः सः निषधप्रधानः निषधदेशानामधिपः भीमनामकः भूमिपतिः राजा तस्यराजधानीं कुण्डनाख्याम् । रथस्यरूपदोजवस्तस्यलक्ष्मीचकारतांप्रतिययावित्यर्थः चतुर्णांदूत्यकरणोप्रवृत्तत्वादिप्राधान्यादिन्द्रोपादानम् । इन्द्राद्युपकारार्थंप्रवृत्तः स्वयंपरन्तपञ्चेत्यनेन भीमस्यभयानकस्यापिराज्ञोन्नतगरींप्रतिगमनेसामर्थ्यं सूचितम् । प्रधानशब्दः क्लीबे । निषेद्धेतितृच् ॥ १ ॥

भैम्यासमंजाजगणद्वियोगं सदूतधर्मेस्थिरधीरधीशः ॥ पयोधिपानेमुनिरन्तराथं दुर्वारमप्यौर्वमिवौर्वसेयः ॥ २ ॥

जैम्येति । स्थिरधीरक्षीभ्यश्चदयः दूढयुदुःसः अधीशः नलः निर्विकारत्वसङ्गणोदूतधर्मेविषयेदुर्वारंदुर्लजसन्तरायंविग्रज्जूतमपि भैम्यासमंसार्थंविद्योगंजाजगणत्समसिनधृतवान् । कःकमिव । अर्थावशेषः मुनिरगस्त्यः पयोधिपानेसमुद्रपानेदुर्वारंरन्तरायरूपं अर्थावशेषवद्वानलमिव । विकारहेतौसत्यपिगाम्भीर्यास्त्रीयंवरनाथकं दूरैत्यन्वानिः कपटेनाश्रयेनतेषांदूत्यमङ्गीकृतवानितिभावः । दुष्टवाः वारियेनसदुर्वारस्तं अर्थावशेषेपणम् । मित्रावरुणयोर्दोक्षितयोरुर्वशीमत्सरसं दूष्वावासतीवरकुम्भरेतोऽपतत्ततोऽगस्त्यवसिष्ठावजायेतामित्यनुक्रमणिकोक्ते रगस्त्यर्थावशेषः उर्वशीपुत्रः । उर्वशुद्दुश्प्रतिउर्वशीतत्पुत्रस्यबहुभोक्तृत्वमेवयुक्तमितिचक्षेयम् २ नलप्रणालीमिलदंबुजाक्षी संचादपीभूपपिपासव

स्ते ॥ तदध्ववीक्षार्थमिवानिर्मेषा देशस्यतस्या
भरणीवभूवुः ॥ ३ ॥

नलेति । तेदेवाः यत्रनलदेवानांसंवाद्ः अज्रूतस्यदेशस्यआज्रणीवभू
वुः तत्रैवस्थिताइत्यर्थः । किञ्चूताःनलरूपयाप्रणाल्यामिलतस्यागच्छतोश्च
जात्याभैस्याःसंवादपीयूषस्य रसस्य कयालक्षणस्यामृतस्यपिपासवःपानेसा
मिलायाः सदाकर्णनैकपराः । तथातदध्ववीक्षार्थमिवनलभागोवलोकना
र्थमिवानिर्मेषाः निर्मेषरहिताः । देवत्वात्सहजमपिनिर्निर्मेषत्वंनलोऽनेन
मार्गेणैनीकयाकयनार्थेकदासभागमिष्यतीतिनलभागप्रतीक्षार्थत्वेनोत्प्रे
क्षितम् । नलप्रतीक्षार्थेतत्रैवस्थिताइत्यर्थः ॥ ३ ॥

तांकुण्डिनाख्यापदमात्रगुप्ता मिन्द्रस्यभूमेरमराव
तीसः ॥ मनोरथःसिद्धिमिवक्षणेन रथस्तदीयःपु
रमाससाद ॥ ४ ॥

तामिति । सतदीयःनलसंबन्धीरथः भूमेरिन्द्रस्यभीमस्यकुण्डिनमिति
ख्यापदमात्रेणसञ्ज्ञापदेनैवगुप्तांगोपितांअमरावतींतामपुरंक्षणेनशीघ्रं
आससादप्राप । स्वरूपतः साक्षादमरावतीपुरंकुण्डिननामधेयमितिबिज्ञे
यः । कःकामिव । तपःप्रभाववतांमनोरथःसिद्धिमिव । मनोरथदृष्टान्तेन
रथस्यातिजवत्वंसूचितम् ॥ ४ ॥

भैमीपदस्पर्शकृतार्थरथ्या सेयंपुरीत्युत्कलिकाकुल
स्ताम् ॥ नृपोनिपीयक्ष्णमीक्षणाभ्यां भृशंनिश्च
श्वाससुरैःकृताशः ॥ ५ ॥

जैमीति । जैमीपदस्पर्शकृतार्थरथ्यामार्गीयस्याः सायन्नजैमीविचर
तिसेयंपुरीनगरीत्युत्कलिकाकुलः उत्कंठावाहुस्येनविसनाःसःनृपःनलः
तांनगरींईक्षणाभ्यांनेत्राभ्यांक्ष्णमात्रनिपीयसादरंप्रेत्य भृशंनिश्च
निश्चसितवान् । यतोदूत्यादेशनात्सुरैः सताशःखण्डिताशः । जैम्याःसाधं
मत्राहंविचरामीतिमनोरथेनपूर्वमुत्कण्ठितोज्ञूत् । पश्चाद्दूत्यस्मरणात्दुः
खितोज्ञूदितिभावः ॥ ५ ॥

स्विद्यत्प्रमोदाश्रुलवेनवामं रोमाउचमृत्पक्ष्मभिर

स्यचक्षुः ॥ अन्यत्पुनःकम्प्रमपिस्फुरत्वा तस्याःपु
रःप्रापनवोपभोगम् ॥ ६ ॥

स्विद्यदिति । जैनीनगरीनयादृष्टेति प्रमोदेनसंसर्गप्रीतिजनितानन्देन
जातोयोजुलवोवाप्यलेशः तेनस्विद्यत्स्वेदयुक्तवाप्यएवस्वेदस्थानेजातोय
स्यएवंभूतपद्मभिर्नैत्ररोमजिः रोमाङ्गुत्तरोमाङ्गुयुक्तानान्येवरोमाङ्गुस्था
नेजातानियस्यएवंभूतमस्यनलस्य दानंसव्यंचक्षुः तस्याःपुरः प्रथमदज्ञंन
लक्षयंतवोपभोगंभूतनकामकेलिंचप्राप । अन्यदृष्टिचक्षुः पुनःस्फुरती
तिस्फुरत्तद्भावेनकम्प्रमपिकम्पनशीलमपि जैनीप्राप्तिसूचकंस्फुरणंप्राप्ये
तियावत् । एवंप्रभूतदक्षिणमपितस्याःपुरःनवोपभोगंप्राप । चलत्वंनयन
स्ययद्यपिस्वजावतोविद्यतेतथापि प्रियाप्राप्तिसूचकत्वादिन्त्यस्यसार्थक्यम् ।
अन्यस्यापिकामिनीनवोपभोगेस्वेदादयः सात्त्विकभावाःप्रभवन्ति । दक्षि
णनयनस्फुरणमैनीलामलक्षयसूचकंशकुनेकथितम् ॥ ६ ॥

रथादसौसारथिनासनाथा द्राजात्रतीर्याशुपुरंविशे
श ॥ निर्गत्यत्रिम्बादिवभानवीयात् सौधाकरंम
ण्डलमंशुसङ्घः ॥ ७ ॥

रथादिति । अथासौराजानलः सारथिनासनाथादधिष्ठितात्त्रयादव
तीर्यपुरंविवेश । कःकिमिव । अंशुसङ्घःभानवीयात्सूर्यसंबन्धिनोविन्वा
न्मण्डलाकिर्गत्यसौधाकरंचन्द्रसंबन्धिनंडलमिव । अनावास्यायांमूर्धेप्रवि
ष्टञ्जकिरणसन्नीयथाप्रतिपदिततोनिर्यत्यचन्द्रंप्रविशति । सूत्रंरयेचं
स्याप्यएकाकीनगरंप्रविष्टइत्यर्थः ॥ ७ ॥

चित्रन्तदाकुण्डिनवेशिनःसानलस्यमूर्तिर्बवृतेनदृ
श्या ॥ वभूवतञ्चित्रतरंतथापि विश्वैकदृश्यैवयदं
स्यमूर्तिः ॥ ८ ॥

चित्रमिति । तदातस्मिन्सनयेकुण्डिनवेशिनः नगरप्रवेशिनःनलस्यसादृ
ग्गोचराथवातिसुन्दरीमूर्तिः कायःदृश्यानववृतेदृग्गोचरोयचसुंदरीनववृते
नानूदाश्चर्यम् । एतावन्तकालं दृग्गोचरस्याकस्मादन्तर्हितत्वात्सुन्दरस्यच
दानोमसुन्दरत्वादाश्चर्यम् । भूयादन्तर्भिस्त्रिद्वैरितिवंबनादिच्छावशादन्त

हिंतीभूदित्यर्थः । यद्यपिदृश्यानाभूत्तथापि अस्यमूर्तिर्विष्वस्यसर्वस्यलो
कस्यएकामुख्या ऽसहायावाद्दृश्यैवदृग्गोचरएववभूवेतियत् तच्चित्रतरं
अतिशयितमाश्चर्यम् । अन्तर्हितस्याभ्यनन्तर्हितत्वेविरोधादाश्चर्यम् । अ
थचसर्वस्मिन्जगतिएकारमशीयाभूत्तदतिचित्रम् । एतादृक्कौन्दर्यस्यअ
न्यत्राभावात् । नदृश्येतिनसमासोवा ॥ ८ ॥

जनैर्विदग्धैर्भवनैश्चमुग्धैः पदेषुदेविस्मयकल्पव
ल्लीम् ॥ तांगाहमानापुरमस्यदुष्टि रथाययौराज
कुलातिथित्वम् ॥ ९ ॥

जनैरिति । अथतांपुरींगाहमानाविलोकयन्ती अस्यनलस्यदुष्टिःराजकु
लातिथित्वराजसदनातिथ्यभाययौ । राजमन्दिरंददर्शइत्यर्थः । गाहमा
नस्येतिपाठेराज्ञोविशेषणम् । राजकुलाभिसुख्यमितिक्रचित् । किंमूताम् ।
विदग्धैःचतुरैःजनैर्मुग्धैःसुन्दरैः भवनैश्चकृत्वापदेपदेविस्मयस्यकल्पवल्लीक
ल्पलतांअतिशयाश्चर्यकारिणीं कल्पवृक्षसंबन्धिर्नवल्लीमित्यर्थः । कुलंज
नपदेगृहेइतिविश्वः ॥ ९ ॥

हेलांदधेरस्त्रिजनेस्त्रुज्जे लीनश्चरामीतिहृदाल
लज्जे ॥ द्रक्ष्यामिभैमीमितिसंतुतोष दूतंविचि
न्त्यस्वमसौशुशोच ॥ १० ॥

हेलामिति । असौनलःअस्त्रसज्जेशस्त्रसकङ्गे रश्मिजनेराजगृहरत्नकलो
केहृदाहेलानवज्ञांदधै । एतेनमकिनपिकर्तुंनशक्नुवन्तीति । तथाअहं
लीनश्चौरवददृश्योराजासनचरामीति विचार्यननसाललज्जे । तथाहमद्य
भैमीद्रव्यामीति हेतोर्हृदासंतुतोष । तथाअनन्तरंस्वमात्मानंदूतंविचिन्त्य
हृदाशुशोच । दुःखंकतवान् । भैमीदर्शनेपिममलाभोनास्तीति हृदेत्यने
नअथवद्गादिसूचकाकारादिचेष्टानकृतेत्यर्थः । प्रथमतृतीयचरणाभ्यांपीरुषा
नुरागौबुक्ती । द्वितीयचतुर्थाभ्यांतौप्रश्नानीकृती । दूतस्यममनस्याअजि
लाषोऽनुधितइत्यात्माननिन्देतिवाभावः । हेलांहेलुअमाहरइत्यस्मात्
विद्भिदादिभ्योहृइत्यह् ॥ १० ॥

अपोपकार्याममरेन्द्रकार्या त्कक्षासुरंक्षाधिकृतैर

दृष्टः ॥ भैमीदिदृक्षुर्बहुदिक्षुचक्षुः क्षिपन्नसौताम
चित्राद्विज्ञांकः ॥ ११ ॥

अथेति । अथअसौतामुपकार्योपर्वदृष्टामुपकारिकांश्चविशत् । किंभूतः ।
अमराद्यान्यत्रयः इन्द्रश्चतेषांप्राधान्यादनरेन्द्रस्यवाकार्याङ्गेतोः कार्याद्
रदानाद्वाहेतोः । कक्षासुगृहप्रकोष्ठेषुस्त्रितैरक्षाधिकृतैःरक्षकैः अन्तर्हित
त्वाददृष्टः । अतएवाविशङ्कोगतभयः । तथाबहुवारंदिक्षुचक्षुःक्षिपन्द्दा
मः । यतोभैमीदिदृक्षुर्द्रष्टुकामः । कक्षाप्रकोष्ठेहर्ष्यादेरित्यमरः ॥ ११ ॥

अयंक इत्यन्यनिवारकाणां गिराविभुद्वारिविभु
ज्यकराठम् ॥ दृशंददेचिस्मयनिस्तरङ्गांसलङ्घि
तायामपिराजसिंहः ॥ १२ ॥

अयमिति । स राजसिंहोमलःलङ्घितायामतिक्रान्तायामपिविभुद्वारि
उपकार्याद्वारि अन्तर्हितोप्यहनेभिर्दृष्टःकिमितिचिस्मयेनाश्चर्येण निस्त
रङ्गानिश्चलांदृशंददौदत्तवान् । किंरुत्वाकोयमित्यन्यनिवारकाणांनलान्य
निषेधकारिणांरक्षकाणांगिराकृत्वा मानेवकिनेतेनिषेधयन्तीतिधियाकराठं
विमुच्यवकीकृत्य । राजसिंहइत्यनेनदृष्टेप्यात्मनिनिर्भयत्वंसूच्यते । सिं
होप्यवहयाग्नीवांवरकीकृत्यगर्वेणदृष्टिंपथाद्दाति । राजसिंहःप्रज्ञांसाव
चनैश्चेतिउपमितेतिवासमासः ॥ १२ ॥

अन्तःपुरान्तःसचिलोक्यवाला कांचित्समालब्धु
मसंवृतीरुम् ॥ निमीलिताक्षःपरयाभ्रमत्या संघ
हमासाक्षमञ्जकार ॥ १३ ॥

अन्तरिति । सःमलःअन्तःपुरस्यअन्तःमध्येसमालब्धुमुद्धर्तयितुंअसंवृ
तेअनाच्छादितैररुजङ्घेयस्थास्तांकाञ्चित्वालांछिद्यंचिलोक्य जननगांस्त्रि
यसीक्षेतेतिश्रुतेः । उन्नमपुरुपत्वाच्चनिमीलिताक्षोबभूवेतिज्ञेयः । तथा
यथेच्छयाभ्रमत्याक्षलन्त्याकयाचित्परयास्त्रियासहनिमीलिताक्षः निमी
लितनयनत्वादेवसङ्घट्टं सम्पर्कंआसाद्यप्राप्यचमञ्जकार सचकितोबभूवेत्य
र्थः । एकसन्धित्सतोऽपरंप्रथमतइतिन्यायात्सजुगुप्सोजातः ॥ १३ ॥

अनादिसर्गस्त्राजिवानुभूता चित्रेपुत्रामीमसुतान

लेन ॥ जातेवयद्वाजितशम्बरस्य साशम्बरीशि
त्यमलक्षिदिक्षु ॥ १४ ॥

अनादीति । मलेनसाभैनीदिक्षुप्रतिदिशंअलक्षिदिक्षुतेस्म । ननुचनु
पाऽसंनिकृष्टाकथंट्टा । नचशुक्तीरजतभिवतत्रासत्यपिसारुष्याद्भासते
इतिवाच्यम् । अननुभूतपूर्वस्यवस्तुनश्रोरोपासम्भवादित्याशङ्क्यन्नना-
न्यथानुपपत्त्यापूर्वानुभवमपेक्षते अनादयोयेसर्गाःसृष्टयस्तेवासम्बरंपरात
स्यामनुजुतावा । ननुजन्मान्तरेपिजैस्याःपरिग्रहेतस्मरशेषा प्रसायांना-
स्तीत्यतश्चाह । चित्रेषुआलेखेषुचअनुभूता । ननुचित्रेद्विषयंनिक्षिप्यैवा
नुजुतायथानुभवंचश्रोरोपोभवति तत्कथमियंभासालिङ्गतीवसानुरागमा
लोकयन्तीवप्रथमननुभवन्तीवसकैलिकोपमाहारयन्तीवदृश्यतेऽतश्चाह ।
यद्वाजितःशम्बरोयेनसजितशम्बरोमदनःतस्ययाभायाशम्बरी । शम्बरो
द्वैत्यस्तस्याशाशम्बरीभायातस्याःशिस्यंनिर्माणंजातेव । कानेनशम्बरंजय
तातस्यभायाप्यपहुतातथाभाययेयंनिर्मितेत्यर्थः । यद्वाशम्बरारैःसम्बन्धि
सायानिर्माणकौसलंजातेवसा । मदनस्यैवेदंशिस्यंतश्चभायाभाग्रहेतुकंन
तुप्रसिद्धवास्तवबाह्यकारखरचितंइति भायानिर्मितंजातिमुन्दरंभवति का
रणशुभानुरोधाभावात् । यद्वा नलेनसाकामस्यशाशम्बरीरूपंशिस्यंकीशलं
जातेवासिद्धि । शम्बरस्यजितत्वात्तन्मायैवजैनीरूपापहुतेत्यर्थः । अ-
थवाजातेवेत्युत्प्रेक्षान्तरम् । प्रागननुभूतापितदार्णिकामस्यशिस्यजुतासा
जाताउत्पन्नं बालाक्षियतोपरोक्षमनुजुयतेनचभाष्यते । आलिङ्गनादिक
पसमर्थप्रवृत्तिजनकत्वादितिभावः । यद्वाशाशम्बरीत्युत्प्रेक्षान्तरमितिष्या
स्येयम् । विरहवशात्सर्वत्रजैनीदृष्टासापूर्वमनुभवतारतस्येनस्मृतासति
श्रोरोपासप्रतीयतेशुक्तीरजतवत् । यद्वापूर्वमनुभूतैवस्मरेणप्रतिदिशन-
पूर्वैवोत्पादिता । यद्वाध्याविश्वकरजतवद्गन्धर्वनगरवद्वाभायावशादस्यन
मसत्यैवाननुभूतापिभासतइतिसमुदायतात्पर्यम् ॥ १४ ॥

अलीकभैमीसहदर्शनान्न तस्यान्यकन्याःसुरसो
रसाय ॥ भैमीध्रमस्यैवततःप्रसादै भैमीध्रमस्तेन
तास्वलम्भि ॥ १५ ॥

अलीकोति । मोहवशादवलोकिता अलीकजैनीनिष्याभैमीतयोसहता

सामपिदर्शनादन्यकन्यास्वरंसः अन्तःपुरेरिच्छता अस्वरस्तुत्याजैनीव्यतिरि
क्ताअबलास्तस्यनलस्यरसायप्रोत्थैनाभूवन् । सहदर्शनात्तारतम्यज्ञानस्यसं
भवादलीकदूष्टायाअपिजैम्या. सकाशादन्याअतिहीनाइति ताम्बनुरक्तोना
भूत् किन्तुअलीकदूष्टायाभपितस्यामेवेत्यर्थः । तास्वेवजैमोबुद्धिः कथनेत्य
तच्चाह । ततःषष्ठ्यर्थेतसिः । तस्यमैमीअमस्यैवमैमीअान्तेरेवप्रसादात्
सामभ्यांतेननलेनतासुअन्यकन्यास्वरःसुजैमीअमोसालभिनप्राप्तः । अ
लीकदूष्टायास्तस्याः सकाशात्तासांअतिहीनत्वात्सादृश्यलक्षणजान्तिकार
थाभावाद्जैमीअान्तिर्नात्यन्तेत्यर्थः ॥ १५ ॥

मैमीनिराशेहृदिमन्मथेन दत्तस्वहस्ताद्विरहाद्विह
स्तः ॥ सतामलीकामवलोक्यतत्र क्षणादपश्यन्
व्यषदद्विवुद्धुः ॥ १६ ॥

जैमीति । दूत्याङ्गीकाराङ्गीमीविषयेनिराशेवित्तुषोपिहृदिविद्यमानत्वा
न्मन्मथेनदत्तः स्वहस्तः स्वहस्तावलम्बनंयस्मैएवंजूताद्विरहाद्वियोगात्वि
हस्त. विहस्तः हृदिमैमीनिराशोसतीतिवा हृदिव्याकुलइतिवा एवमभूतः
संनलःतत्रउपकार्यायांअलीकान्तां असत्यरूपाभैमीमवलोक्यक्षणात्तस्मि
न्नेवक्षणेविवुद्धुः अन्तिरहितस्तामपश्यन् अवलोक्यव्यषदत्विषादंप्रा
प । दूत्याङ्गीकाराङ्गीम्यांनिराशत्वेनशान्तोपिविरहः कामेनस्वहस्तंदत्त्वा
पुनरुद्दीपितः । विरहजनितयाअान्त्यामैमीतेनावलोकिता अान्त्य
पगमेचनालोकितेति अनवक्षणेहेतुर्भनबोधोव्याजातः यत्प्रसादान्मया
मैमीविलोकितासाअान्तिर्गताकष्टं जातमितिदुःखितोभूदित्यर्थः । येनह
स्तोदत्तस्तस्यहस्ताहित्ययुक्तम् । अत्रतुविपरीतमित्याश्रयम् । व्यषद
त्तुलित्वाद्दङ् । प्राक्सिताद्दृश्यवायेपीति अधिकारेसुदिरप्रतेरितिपत्व
म् । विहस्तव्याकुलौसमावित्यमरः ॥ १६ ॥

प्रियां विकृत्योपहृतांसयात्र द्विगीत्रसन्देशमजल्प
दत्यम् ॥ अदृश्यवाग्भीषितभूरिभीरु भवोरवस्ता
वदवेदयत्तम् ॥ १७ ॥

प्रियामिति । संनलः विकल्पेनसंकल्पेनोपहृतांसपनीतांप्रियां जैमींप्रति

दिगीशानांइन्द्रादीनांसंदेशमन्यमपियावदजलत् अथोचत् । तावदेवत
स्मिन्नेवक्षणेअदृश्यस्यतस्यैववाचाभीषिता भयंप्राप्तामूरयःबह्व्यःजीरवःभय
शीलायावालाताभ्योभवःउरपकोरवःशब्दःतनलंअथेतयत्सावधानंकार ।
आन्तिवीक्षिताभैर्नीप्रतिइन्द्रादिभिरेवमुक्तमिति यावद्धक्तुंप्राग्भंतावदेव
अनेनशब्देनअदृश्योभूतादिःकोप्यायातः इतिभीतानांवासानांकलकलेन
पुनःआन्तोभूत्वातूर्णोवभूवेतिभावः । अहपसंदेशमितिवा । जीषितेति
भियोहेतुभयेषुक् । धितीसंज्ञानेभीवादिकाद्वेतुमसिचिअथेतयत् ॥ ११ ॥

पश्यन्सतस्मिन्मरुतापितन्व्यास्तनौपरिस्पृष्टमि
वात्तवस्त्रौ ॥ अक्षान्तपक्षान्तमृगाङ्कमास्यं दधा
रतिर्यग्वलितं विलक्षः ॥ १८ ॥

पश्यन्ति । तस्मिन्नन्तःपुरेऽचेतनेनमरुतावापुनाथषदेवेनापिपरिस्प
ष्टुनिवमर्दयितुनिवाहवस्त्रौक्षिप्तवस्त्रौकस्याश्चिह्नन्व्याः स्तनौपश्यन्अदृष्टि
पूर्वकंअकस्माद्विलोकयन् परस्त्रीकुषदर्शनाद्विलक्षोविचित्रः सनसोमृगा
ङ्कत्वादेवअज्ञातःअसोढः पक्षान्तमृगःपूणिंमाचन्द्रीयेनसुखंभूतं आस्यंवदनं
तिर्यग्बलितंतिरश्चलितंदधार । पराङ्मुखोभूदित्यर्थः । नलादन्य.कोप्यु
तनःपुरुषोनास्तीतिभावः । प्रच्छन्नकामुकसन्भोगेष्वन्यस्यतिरोधानंयुक्त
मितिष्वन्यते ॥ १८ ॥

अन्तःपुरेविस्तृतवागुरोपि थालात्रलीनांवलितैर्गु
णौघैः ॥ नकालसारंदरिणंतदक्षि ह्ययंप्रभुवंदुम
मून्मनोभूः ॥ १९ ॥

अन्तरिति । मनोज्ञःकामःकालःकृष्णःकनीनिकालक्षणःसारःश्रेष्ठमांगो
भस्यतत्तथाहरिणंअभितःपायहुरन्तस्यनलस्याकिहृद्यं बद्धंसीन्दर्यस्यवशं
कूर्ते प्रभुःसमर्थोनाभूत् । अथचनेत्रहृद्यमेवहरिणंसुगन्धर्तुम् । अरण्येसुग
युनासुगोचत्तु सुशंकः । कासीसुगयुस्तु अन्तःपुरेनगरंमध्येहरिणंघर्तुं नशं
शाकेत्याश्रयम् । किन्भूतः । बालावलीनांअवरोचतरुणपेडस्तीनांवलितैः
सविलासैःपुनःप्रवृत्तैर्वागुणौघैर्नृत्यगीतादिसीन्दर्यगुणसमूहैः बलितै अं
ङ्गसोष्टवैर्गुणौघैश्चाकृत्वान्तःपुरे विस्तृतावागुणैरालक्षणांघांघशीकृष्णद्रव्यंये
न । गुणासुववागुरास्यानेयस्यजाताइत्यर्थः । अथचकेशपङ्कतीनांवलितै

खिगुणितैर्दारकसङ्घैः नगरमध्यं विस्तृतवागुरोपिकामपिबालानमलःसाभि
साधनापश्यदित्यर्थः ॥ १९ ॥

दोर्मूलमालोक्यकचनुनुत्सो स्ततःकुचीतावनुलेप
यन्त्याः ॥ नाभीमथैषश्लथवाससोनु मिमीलदि
क्षुक्रमकृष्टचक्षुः ॥ २० ॥

दोरिति । एषःनलःकचङ्घैश्चपाशंरुत्सोर्वन्धु निष्चोःकस्यादित्केशसंय
नननादेवदोर्मूलंवाहुमूलं आलोक्यततस्तस्माद्देशात्किंचिदधोनमितदृष्टिं
स्ततश्चन्दनादिनामुलेपयन्त्याविलेपयन्त्यास्तस्यायवतावतिशुन्दरीकुचीस्त
नौ आलोक्यततोपिकिञ्चिन्नमितदृष्टिः अथकुचलेपनानन्तरंनान्निविलेप
नार्थैश्श्लथवाससः श्लथीकृतवसनःयास्तस्याःएवनाभीमालोक्यततोप्यधोन
मितदृष्टिः एवंदिक्षुज्जर्ष्वं देशादधोदेशीकनेणरुष्टंसमारुष्टंचक्षुर्येनएवंभूतः
सन् अनुपपन्नदन्वलीकनीयस्यकस्याप्यङ्गस्यश्लथलीकनप्रसङ्गान्निमीलने
अनिमीलनमेवचकार मीलसङ्गमनेधातुः अत्राप्युत्तमत्वंसूचितम् ॥ २० ॥

मीलन्तत्रोकेभिमुखागताभ्यां घर्तुंनिपीड्यस्तनसा
ह्वराभ्याम् ॥ स्वाङ्गान्यपेतोविजगीसपश्चात्पुमङ्ग
सङ्घोत्पुलकेपुनस्ते ॥ २१ ॥

मीलञ्जिति । मीलन्संकोचितनयनःसनलः अभिमुखंसंमुखमागताभ्यां
स्त्रिभ्यामध्यं विद्यमानोनिपीड्यनितरांपीडनंरुत्वा घर्तुं नशंकेनशक्तः ।
यतःस्तनाभ्यांरुत्वासान्तरेव्यवधानसहितेताभ्याम् । उभयोरुच्चैःस्तनावेव
परस्परंनिलितौनतुतयोः परस्परंसंघं षोजातः । सान्तरत्वात्ताभ्यामपेतो
निर्गतःसन्पश्चात् स्वाङ्गानिस्त्रीयानवयवान् परस्त्रीसंसर्गाद्विजगी । वि
ज्ञेयैणनिन्द । एतेऽनुभितकारिणइति तेष्वियैपुंसःअङ्गसङ्केनउत्पुल
केसात्त्विकभावोद्गीघातरोमाञ्चितेजाते । स्त्रीणांपापप्रधानत्वात्परपूरुष
संयोगेनतयोरोमाञ्चितत्वंजातम् । नलेनतूत्तनपूरुषत्वात्परस्त्रीसंसर्गाद्
ङ्गनिन्दारुतेतिजाव । घर्तुं शकियोगेतुनुन् ॥ २१ ॥

निमीलनस्पष्टविलोकनाभ्यां कदर्थितस्ताःकलय
न्कटाक्षैः ॥ सरागदर्शोवमृशंलज्जे स्वतःसतां

ह्रीपरतोतिगुर्वी ॥ २२ ॥

निमीलनेति । निमीलनेपरच्छीसंसर्गाः प्रकटविलोकनेष्विवच्छिदी
ज्ञानान्निमीलनस्यष्टविलोकनाभ्यां कदर्थितः पीडितः छतःस्ताः तरुणीरु
भयपरिहारार्थकटाक्षैः कलयन्वलो कयन्सनसोरागेणदर्शिवपश्यन्निवभृ
ञ्जललज्जोलज्जितः । लज्जातुअन्यतीभवतितत्कथंलज्जितोनलइत्यतश्चा
ह । सतांसाधूनांपरतःसकाशात्स्वतीह्रीर्लज्जातिगुर्वी अतिमहतीभव
ति स्वतोयावतीलज्जातावतीपरतीनेत्यर्थः । तस्माद्दृश्यत्वेनकटाक्षाव
लोकनेनस्वयमेवलज्जइत्यर्थः ॥ २२ ॥

रोमाञ्चितांगीमनुतत्कटाक्षैर्भ्रान्तेनकान्तेनरते
निंसृष्टः ॥ मोघःशरीघःकुसुमानिनासीत्तद्वैर्यपूजां
प्रतिपर्यवस्यन् ॥ २३ ॥

रोमाञ्चितेति । मलाङ्गसङ्गाद्रोमाञ्चिताङ्गीश्चिद्यमनुलक्षीकृत्यतस्यन
लस्यकटाक्षैः एतौअपिपरस्परमनुरक्तौइति भ्रान्तंनरतेःकान्तेनकान्तेनप
रस्परसंभोगार्थेनिंसृष्टःक्षिप्तः कुसुमानिपुष्पलक्षणःशरीघःमोघोनिष्फलः
माञ्जूत् । यतःतस्यनलस्यधैर्यपूजांप्रतिवद्दिश्यपर्यवस्यन्सज्जाततात्पर्यः
नुख्यप्रयोजनाभावेपिनलसदृशःकोपिभीरोनास्तीति तद्वैर्यपूजायामुपयो
गात्पुव्यसाफल्यम् ॥ २३ ॥

हित्वैववर्त्मकमिहभ्रमन्त्याः स्वर्शःस्त्रियाःसुत्यज
इत्यवेत्य ॥ चतुष्यथस्याभरणंबभूव लोकावलो
कायसतांसदीपः ॥ २४ ॥

हित्वेति । एकवर्त्मकपदींहित्वात्यत्कैवहैकपद्यांअन्तःपुरेवा भ्रम
न्त्याःविचरन्त्याः स्त्रियाःस्पर्शःसुत्यजःसुखेनत्यक्तुंशक्यतेनान्यथेति अवेत्य
विचार्य सतांसाधूनांप्रकाशरूपत्वाद्दीपइवदीपः सनलः लोकानांकर्माभू
तानांपुरलोकानामवलोकाय चतुष्यथस्यचतुर्णांपथांचतुर्दिग्भ्यः समागता
नांमार्गाणांएकत्रसमाहारः यस्मिंस्थितेनलोकेनचतुर्दिग्भ्यः समागतीज
नोदृश्यतेतस्याभरणंबभूव । दीपोपिलोककर्तृकायावलोकनायचतुष्यथस्या
भरणंबवति । चतुष्यथसमाहारेपथः संख्याव्ययादेरितिनपुंसकत्वम् ॥२४॥

उद्धर्त्तयन्त्याहृदयेनिपत्य नृपस्यदृष्टिर्न्यवृतद्द्रुतै
व ॥ वियोगिवैरात्कुचयोर्नखाङ्कै र्धेन्दुलीनैर्ग
लहस्तितेष ॥ २५ ॥

उद्धर्त्तयन्त्येति । नृपस्यदृष्टिः उद्धर्त्तयन्त्याः समालम्बनं कुर्वन्त्याः कस्या
श्चिद्दृश्येतरसिनिपत्यद्द्रुतैववगसहितैवन्यवृतत् परावृत्ता परस्त्रीकुचदर्श
नभियेत्येवं । उर्येक्षते । कुचयोर्विद्यमानैरर्धेन्दुलीनैरर्धचन्द्राकारैर्नखां
कैः नखक्षतैर्वियोगिनोमलस्यवैरात्गलहस्तितेष्वगलेहस्तो गलहस्तः सस
ज्जातोयस्याः सातारकादित्वादितश्च । नखाङ्कदर्शनचन्द्रदर्शनचविरहि
योसह्यमितिशत्रुत्वम् । गलहस्तितोहिभ्रटितिपरावर्तते । न्यवृतदिति
द्युतादिष्वङ्कदङ्घ्रिद्युङ्गोलुङ्गीतिपरस्मैपदम् ॥ २५ ॥

तन्वीमुखन्द्रागधिगत्यचन्द्रं वियोगिनस्तस्यनि
मीलिताभ्याम् ॥ द्वयन्द्रद्वीयः कृतमीक्षणाभ्या न्त
दिन्दुतांचस्वसरोजतांच ॥ २६ ॥

तन्वीति । तन्व्याः मुखचन्द्रमधिगत्यज्ञात्वा श्रयचवदनलक्षणांचन्द्रं प्रा
प्य द्वाक्कटितिनिमीलिताभ्यांसम्कुचिताभ्यां वियोगिनस्तस्येक्षणाभ्यांने
त्राभ्यां द्वयन्द्रद्वीयः अतितरांदूढकंसत्येकतम् । द्वयकिम् । तदिन्दुता
तन्मुखस्यचन्द्रत्वंस्वस्यसरोजतांचकमलत्वंच चन्द्रप्राप्तौकमलस्यैवसंकोचो
नत्वन्त्यस्य चन्द्रप्राप्तावेवकमलस्यसंकोचोनत्वन्त्यप्राप्तावित्यन्वयव्यतिरेका
भ्यान्तदिन्दुत्वंस्वसरोजत्वंच तन्वीमुखचन्द्रवंद्रमणीयंमलनेत्रेचनीलोत्पल
वद्रमणीयेइत्यर्थः । परस्त्रीमुखावलोकनंश्रयुक्तमितिनेत्रसंकोचःकृतइत्यु
क्तमत्वंसूचितम् ॥ २६ ॥

चतुष्यर्थेतांविनिमीलिताक्षं चतुर्दिगेताः सुखमग्र
होष्यन् सङ्घट्यत्तस्मिन्मृशभीनिवृता स्ताएवतद्व
र्त्मनचेददास्यन् ॥ २७ ॥

चतुष्यर्थेति । परस्त्रीमुखावलोकनभियानिलीलिताङ्गनलं चतुर्दिगे
ताश्चतुर्दिग्भ्यःसमागताः । चतस्रस्त्रियः चतुष्यर्थेपिताहंसुखमनायासम
प्रहीयन्धर्तुंमंशेह्यन्चेत्यदि तस्मिन्कृश्येनलेसंघट्यसंघट्टं प्राप्यादृश्य

संघहादेवञ्चञ्जियाजातमहाभीत्यानिवृत्ताः पुनःप्रवृत्तास्ताएवपूर्वाक्ताः
तद्दत्तमैतस्यनिर्गस्तुमार्गनादास्यग्व्यतरिष्यन् परावृत्तत्वान्मार्गस्तस्मैनद
स्ततोचर्तुनाशक्नुवन्नितिक्रियातिपत्तिः ॥ २७ ॥

संघट्टयन्त्यास्तरसात्मभूषा हीराङ्कुरप्रोतदुकूल
हीरादिशानितम्बंपरिधाप्यतन्व्या स्तत्पापसंज्ञा
पमघापमूपः ॥ २८ ॥

संघट्टेति । भूपोनलःतन्व्याः कस्याश्चित्निमित्त्वादिशाकरणभूतया परि
धाप्यदिगन्तरंरुत्वेत्यर्थः । तेनपरस्त्रीभिर्वसनीकरत्वेनजातिसंयत्यापतेन
संतापंपरमन्दुःखमवाप प्राप किञ्चूतायाःसंघट्टयन्त्याःसङ्घट्टं कुर्वन्त्याः अ
तएवकिञ्चूतः परस्त्रीस्पर्शञ्जियातरसापरस्त्रीसंस्पर्शभियांऋटितिनिवृत्त
त्वादात्मनोज्ज्वाअलङ्कारास्तेषुहीरकाः तेषामङ्कुराःकोटप्रःतत्रप्रोतंस्युतंदु
कूलंहरतिएवंशीलः स्युतत्वात्स्वतएवआगच्छतोदुकूलस्थनेता एवमुक्त्वा
रित्वेप्यतितरांमयैतदनुचितकृतमितिसन्तापादुत्तमत्वंसूचितम् ॥ २७ ॥

हतःकयाचित्पथिकन्दुकेन संघट्टयामिन्नःकरजैःक
यापि । कयाचनक्तःकुचकुङ्कुमेन संजुक्तकत्यः
सबभूयतामिः ॥ २९ ॥

हतइति । सनलःपथिचतुष्पथरूपेकयाचित्सुन्दर्याकन्दुकेनहतः अ
न्यस्यप्रहितःकन्दुकोमध्यमार्गमदृश्यरूपस्यतस्यलग्नः कयाचितत्रैवसंघ
ट्टयबुद्धिपूर्वकरजैर्नखैः भिन्नोऽङ्कितः कयाचित्त्रैवसंघट्टयबुद्धिपूर्वमालि
ङ्गनवशात्कुचकुङ्कुमेनाक्तःप्रक्षिप्तः श्वंताजिःछान्तःपुरसुन्दरीभिः संजु
क्तकल्पः इषदून संमुक्तोवभूव ग्राम्यधर्मभावादीवदूनत्वसंभोगस्य ता
जिरितितृतीययातासानेवबुद्धिपूर्वकारित्वंनतुनलस्येतिसूचितम् ॥ २८ ॥

छायामयःप्रीक्षिकयापिहारे निजेसगच्छन्तथनेक्ष्य
माणः । तच्चिन्तयान्तनिर्धारिचारु स्वस्यैवत
न्व्याहृदयंप्रविष्टः ॥ ३० ॥

छायेति । कौतुकित्वाद्दृश्यस्यैवममप्रतिबिम्बेनभवितव्यमिति इच्छा
वशात्कयापितन्व्यासुंदर्यानिजेस्त्रीयेहारे छायामयःप्रतिबिम्बरूपः सन

लः प्रैक्षिपूर्वसंवलोकितः अध्यानन्तरंगच्छन्ततः स्थानान्तरंगच्छन् अतो ह्यार
रेन ईशभाषाः नदृश्यमानः अधुनैव कश्चित्सुन्दरी हारं भयादृष्टः क्लेदानागत
इतितच्चिन्तयानलचिन्तया कृत्वा सनलः स्वस्यैव हृदयं त्वीयमन्तः करणं प्रवि
ष्टइतितन्म्याः अन्तर्नसि चारुसम्यक्निरवायिनिर्धारितः हृदये एव हार
स्य विद्यमानत्वात्सामीप्यात्तत्रैव प्रविष्टइति निश्चयः कृतइत्यर्थः । प्रतिबि
म्बरूपन्तमालोक्यविरहपीडिताजातेति भाषः ॥ ३० ॥

**तच्छायसौन्दर्यनिपीतधैर्याः प्रत्येकमालिङ्गदमूर
तीशः ॥ रतिप्रतिद्वन्द्वितमासुनूनं नामूषुनिर्णीतर
तिः कथंचित् ॥ ३१ ॥**

तदिति । रतीशः कामः हारादौ तच्छायस्य नलप्रतिबिम्बस्य सौन्दर्यं
निपीतमपहृतधैर्ययासान्ताः अमूरन्तः पुरसुन्दरीः प्रत्येकं पृथग्मालिङ्गत् ।
ननुरतीशेन रत्याएवाल्लिङ्गनयुक्तं नान्यस्या इत्यत आह । मूनमुत्प्रेक्षते स
कामः रतेः प्रतिद्वन्द्वितमासु अतितरां प्रतिस्पर्धिनीषुरतितुल्यासु अमूपुनप्ये
कथंचित्केनापि प्रकारेण सौन्दर्यशीलादिना ननिर्णीतारतिर्येन एव भूतो नू
नम् । रतेरनिश्चयात्सर्वासामालिङ्गने रतेरप्यालिङ्गनं भविष्यतीति बुध्वे
त्यर्थः । नलप्रतिबिम्बदर्शनमात्रेण सर्वा अपि कामपरवशांजाता इति भाषः ।
तस्य च्छायाभिभाषासेनेति नपुंसकत्वम् । प्रतिद्वन्द्वितमासु तसिलादिव्रिति
पुम्बत् ॥ ३१ ॥

**तस्माददृश्यादपि नातिविभ्यु स्तच्छायरूपाहित
मोहलोलाः । मन्यन्त एवादृतमन्मथाज्ञाः प्राणा
नपि स्वान्सुदृशस्वृणानि ॥ ३२ ॥**

तस्मादिति । ताः सुदृशः तरुण्यः अदृश्यादपि तस्मान्नातिविभ्युः अ
तिशयितं जयंनप्रापुः प्राप्ताः हारादौ तच्छायस्य तत्प्रतिबिम्बस्य द्रूपसौन्द
र्यन्तेन आहितो जनितः मोहः मदनविकारविलासः तेन लोलाश्छुलाः मद
नविकारविलासे आसक्तावा । तत्प्रतिबिम्बदर्शनेन मदपरवशत्वाद्दृ
श्यादपि तस्माद्जयंनप्राप्तमित्यर्थः । एतदपि कुत आह । आदृतमन्मथाज्ञाः
समानितकामाज्ञाः सुदृशः स्वान्प्राणानपि दृशान्येव तृणतुल्यानेव मन्यन्तेत्य

तः अतीतदत्तपरवशत्वाद्भयंनप्राप्तमित्युक्तम् । यस्यप्राणवाग्वापिनविद्यतेतत्सभयन्दूरनिरस्तमितिभावः । लोलञ्जलसतृध्नयोरित्यमरः ॥ ३२ ॥

जागर्तितच्छायदृशांपुरायः स्पृष्टेचतस्मिन्विससर्पकम्पः । द्रुतन्द्रुतेतत्पदशब्दभीत्या स्वहस्तिताश्चारुदृशांपरंसः ॥ ३३ ॥

जागर्तौति । तच्छायदृशांनलप्रतिबिम्बाबलीकिनीनांचारुदृशांसुदृशांसात्त्विकप्रादुर्जाववशाद्यःकम्पःपुराजागर्तिश्लागः प्रतिबिम्बदर्शनमात्रेणायः कम्पःसमुद्भूत् तस्मिन्नेतत्स्पृष्टेचसतियःकम्पःविससर्प दर्शनापेक्षयास्पर्शनंस्वाधिकसात्त्विकजननसान्ध्यादर्शनजन्यकम्पापेक्षयायोजातःसकम्पःस्पर्शनमयाद्द्रुतंशीघ्रन्द्रुतेपलायितेतस्मिन् अट्टश्यस्यतस्यपदशब्दभीत्याधरशब्दभियाकत्र्यां पूर्वापेक्षयापरमलिशयेन स्वहस्तितोदत्तावलम्बनोवृद्धिंप्रापितइत्यर्थः । अथचपरंकेवलंस्वहस्तंप्रापितोदत्तावलम्बःकृतोमदीयोर्यकम्पोनसोत्त्विकभावजातइत्येवतयाकथितइत्यर्थः । उभयथाशासनंदर्शनस्पर्शनजन्यः कम्पःशुद्धारस्यानुभावःपाश्चात्योऽजयानकस्येतिपरिपाठ्याप्रवृद्धोन्मूदितिभावः । स्वहस्तिताः तारकादिः । जागर्तिपुरिलुङ्घासइतिभूतेलद् ॥ ३३ ॥

उल्लास्यतांसृष्टनलङ्गमङ्गन्तासांनलच्छायमिवापिदृष्टिः । अश्रमैवरत्यास्तदनर्तिपत्याच्छेदेप्यबोधयदहर्षिरोमा ॥ ३४ ॥

उल्लास्यतामिति । रत्याःपत्याकामेन तासांअन्तःपुरसुन्दरीणां स्पृष्टंनलाङ्गयेनएवंभूतमङ्गमुल्लास्यतांहर्षवशात्परिपुष्टीक्रियतां नामनकेवलान्तदेवकिन्तुनलच्छायापिबानलप्रतिबिम्बमपिवातासांदृष्टिरपि उल्लास्यतांहर्षवशात्प्रसार्यगानामात्रविषये चित्रंन किन्तार्हच्छेदेकर्तनेकतेपिसति अबोधयदहर्षेनलोमयदहर्षेप्रापितन्तदश्रमैवपाषाणव्य अगर्तितनर्तितःअचेतनस्यलोमः हर्षवशंपाषाणनर्तनतुल्यइत्यर्थः । सत्ववशाद्दूरोमाच्छोन्मूदितिभावः । उल्लास्यतांकर्तशितङ् । उपसर्गानुवृत्तेरनावश्यकत्वात्पिबेतिप्राग्दिनाशः ॥ ३४ ॥

यस्मिन्नलस्पृष्टकमेत्यहृष्टा भूयोपितन्देशमगान्मृ
गाक्षी ॥ निपत्यतत्रास्यधरारजस्ये पादेप्रसीदे
तिशनैरवादीत् ॥ ३५ ॥

यस्मिन्निति । नलसंमुखभागच्छन्तीमृगाक्षीहरिणनेत्रा, यस्मिन्देशेअ
न्यापदेशाद्गच्छतीनलस्य गात्रेशसहस्वगात्रसंघटलक्षणांस्पष्टकाख्यभालिङ्ग
नंत्यप्राप्य हृष्टारोमाष्वादियुक्ताजाता तन्देशंभूयोपिपुनरपिअगात्ज
गाम् । तत्रदेशेधरारजस्येपृथ्वीरजःसुस्थिते अंस्यनलस्यपादेधरणप्रतिवि
म्बे निपत्यनंसकारंरुत्वा प्रसीदेतिअनुग्रहंनंसकुर्वित्याकथनभीत्याशनै
रवादीदधोर्षत् । निलरांनलाधीनांजातेतिभावः यद्योषितःसंमुखभाग
तीयांअन्यापदेशाद्ब्रजंतोनरस्य । गात्रेशगात्रघटतेतदेतदालिङ्गनंस्पृष्टक
माहुरारयोदृत्तिकामंशास्त्रम् ॥ ३५ ॥

अमन्तमुष्यामुपकारिकायो मायस्यभैमीविरहात्
क्रशीयान् ॥ असीमुहुःसौधपरंपराणा माधत्तवि
श्रान्तिमुपत्यकासु ॥ ३६ ॥

अमन्तिति । असीनलः सौधपरंपराणांसप्तजूमिकप्रासादपरंपराणामु
पत्यकासुकर्ष्वज्जनिषु मुहुःपुनः विश्रान्तिमाघतकृतवान् । किंरुत्वा ।
जैमीविरहात्क्रशीयानतितरांकुशीयतः तस्मादमुष्यामुपकारिकायांअम
नश्रायस्यवहुअनंप्राप्य । अनापनोदाथैक्षणात्रान्तत्रस्थित्वोर्ष्वगृहान्वि
शतिस्मेत्यर्थः । उपत्यकास्वितिपाठः साधीयान् । उपत्यकानांविश्रान्ति
योग्यत्वात् । उपाधिभ्यान्त्यकन्नासन्नारुढयोरित्युभयत्रापित्यकन् ॥ ३६ ॥

उल्लिख्यहंसेनदलेनलिन्या स्तस्मैयथादर्शितयैव
भैमी । तेनाभिलिख्योपहृतस्वहारा कस्यानदृष्टा
जनिविस्मयाय ॥ ३७ ॥

उल्लिख्येति । हंसेनलिन्यादलेपत्रेभैमीमुल्लिख्यलिखित्वातस्मैनस्याय
यथाजैमीद्यददर्शितयैव । तथैवतत्रविश्रान्तेनलेनापिअभिलिख्यलि
खित्वा उपहृतःकण्ठेअर्पितःस्वहारःस्त्रीयमुक्ताहारीयस्याः एवंभूताचित्र
रूपभैमीदृष्टासतीकस्याःशुद्धान्तसुन्दर्याः विस्मयायआश्चर्यायमजाता ।

तथाभूतान्तां दृष्ट्वा केनेयमप्राप्तिसुन्दरीलिखिताकण्ठापितहाराचेति सर्वा
अपि विस्मिता जाता इत्यर्थः । विभ्रान्त्यर्थे भौलीलिखित्वासां ह्यङ्गी प्राप्ति
बुध्याऽनन्तर करणीयसंकल्पवशात्तेनमुक्ताहारापयोग्यीकृतेति भावः ॥ ३९ ॥

कौमारगन्धीनिनिवारयन्ती वृहन्नानिरोमावलि
वेत्रचिह्ना ॥ सालिख्यतेनेक्ष्यतयौवनीय द्वास्था
मवस्थां परिचेतुकामा ॥ ३८ ॥

कौमारेति । तेन नलेन सान्नेभी अजिलिख्येत्येतदृश्यतेस्म । किंभूता
कौमारं शैशवन्तस्य गन्धः शेषोपिविद्यतेयेषुतानिवृहन्नानिलेखमादीनिनिवा
रयन्तीनिवेद्यन्ती यतोरोमावलिरिववेत्रंयष्टिश्चिह्नंयस्याः सा तथायौवनी
यायांयौवनसंबन्धिन्यां द्वारितिष्ठतीति यौवनीयद्वास्यातामवस्थां आकार
विशेषं परिचेतुकामा अङ्गीकर्तुकामा । वयःसन्धिप्राप्तौलिखित्वापश्यतिस्ते
त्यर्थः । अन्यांश्चपित्रधारिणीकांश्चिन्निषेधति । द्वारस्याचक्रवति । गन्धी
नीतिपाठेअल्पाख्याग्रानितिगन्धस्येदादेशः ॥ ३८ ॥

पश्याः पुरन्धीः प्रतिसान्द्रचन्द्र रजःकृतक्रीडकुमा
रचक्रम् ॥ चित्राणि चक्रेभ्रनिचक्रवर्ति चिह्नन्त
दङ्घ्रिप्रतिमासुचक्रम् ॥ ३९ ॥

पश्याइति । सान्द्रचन्द्रचन्द्ररजःकर्पूरपरागः तेनकृताक्रीडाखेलाये
नएवंभूतंकुमारचक्रं बालसङ्घोयस्मिन्निर्ध्वंविधेऽध्वनिमार्गे तदङ्घ्रिप्रतिमा
सुनलचरणकमलप्रतिबिम्बेषु वर्तमानचक्रवर्तिनः सार्वभौमस्यचिह्नंल
क्षणरेखारूपं चक्रं पश्याः बिलोकयन्तीः पुरन्धीः तरुणीः प्रतिलक्षीकृत्य चि
त्राणि अतिलरानाश्चर्याणि चकार । तेन सार्वभौमैर्नात्रविधरितनितितासा
माश्चर्यमभूदित्यर्थः । सान्द्रेत्यपिपाठः । यस्याइतिपाठेभैभ्याः संबन्धिनीः
पुरन्धीरिति योजनाद् सान्धेनचक्रं राष्ट्रं वर्तयतीति चक्रवर्ती ॥ ३९ ॥

तारुण्यपुण्यामवलोकयन्त्यो रन्योन्यमेणेक्षणयो
राजिख्याम् ॥ मध्येमुहूर्तसवभूवमच्छु न्नाकस्मि
काच्छादनविस्मयाय ॥ ४० ॥

तारुण्येति । सनलः तारुण्येनपुण्यां चार्वां अन्योन्यं परस्परसवन्धिनीम

भिर्यांशोभानवलोकयन्त्याः पश्यन्त्योः कयोश्चिदेशेक्षययोः भृगीदृशोर्मध्ये
 मुहूर्तक्षयमात्रङ्गकनसन् आस्मिकेननिर्हेतुकोनाच्छादनेनतिरोधानेनकृत्वा
 यः विस्मयः आश्चर्यन्तस्मैबजूष । ज्ञूयादन्तर्धिसिद्धेरित्यादिबरदानाद्दृ
 श्यस्यममस्यशैनभ्रवितव्यंशरीरेणान्यस्याच्छादनंकर्तव्यमदृश्येषुभदीयभूषा
 रत्नेषुप्रतिविम्बेन भ्रवितव्यमित्यादीच्छादनाच्छादनात्तयोराश्चर्यजनयति
 स्मेतिजावः । पुण्यन्तुचार्चपीत्यनरः ॥ ४० ॥

पुरःस्थितस्यक्वचिदस्यभूषा रत्नेषुनार्यःप्रतिवि
 म्बितोनि ॥ व्योमन्यदृश्येषुनिजान्यपश्यन् वि
 स्मित्यत्रिस्मित्यसहस्रकृत्वः ॥ ४१ ॥

पुरइति । क्वचित्प्रदेशेस्त्रीणांपुरोयेस्थितस्यास्यनलस्य अदृश्येषुभूषार
 त्नेषुभूषणरत्नेषु निजानिस्त्रीयानिप्रतिबिम्बानि विस्मित्यविस्मित्यपुनः
 पुनःविस्मयंप्राप्य नार्यःसहस्रकृत्वःसहस्रधा व्योमनिगगनेअपश्यन्अव
 लोकयन्तिस्म । केवलेगगनेकेनापिप्रतिबिम्बनावलोकयतेअस्माभिरवल्लो
 क्यन्ते । स्वकीयंपरकीयमपिकिनेतदित्याश्चर्यंपुनःपुनर्दिदृक्षुरित्यर्थः । ए
 तदपिनलस्येच्छादनादेवेतिपूर्वमुक्तम् । प्रतिबिम्बितानिजावेक्तः । क
 पाणीतिवासंबन्धनीयम् ॥ ४१ ॥

तस्मिन्निवषज्यार्धपथात्तुपात न्तदङ्गरागच्छुरितं
 निरीक्ष्य ॥ विस्मेरतामापुरविस्मरन्त्यः क्षिप्तमि
 थःकन्दुकमिन्दुमुख्यः ॥ ४२ ॥

तस्मिन्निति । इन्दुमुख्यःचन्द्रवदनाः कन्दुकंनिरीक्ष्यनिषःपरस्परंक्षि
 प्तन्तेवाविस्मरन्त्योपिविस्मेरतांसाश्चर्यतामापुः । किंभूतंकन्दुकन्तस्मिन्न
 लेविषज्यसंचय्ययस्यैप्रक्षिप्तंतामप्राप्यार्धपथेअर्थमार्गेरवात्तमङ्गीकृतंपातः
 पतनंयेनतन्तथातदङ्गरागेषानलाङ्गरागेषुच्छुरितंजूपितंवा । यस्यैक्षिप्तता
 मप्राप्यमध्येसंद्यदृयोग्यस्यबस्तुनोऽभावादकास्मात्कथंपतितइतिकस्याङ्गरा
 गोस्मिलंलक्ष्मइतिसाश्चर्याजाताइतिजावः । पथोर्हंमितिविग्रहेऽहंनपुंसक
 मितिसमासः । ऋक्पूरित्यादिनासमासान्तः ॥ ४२ ॥

पुंसिस्वभर्तृव्यतिरिक्तभूते भूत्वाप्यनीक्षानियमत्र

तिन्यः ॥ छायासुरूपं भुवि वीक्ष्य तस्य फलं दृशोरा
नशिरेमहिष्यः ॥ ४३ ॥

पुसीति । महिष्यः राजपत्न्यः शशिवद्वायां भुवितप्रतिबिम्बेषु केवलायां
वाज्रुनौ च्यातपाभावरूपासु च्छायासु तस्य नलस्य स्वरूपं सौन्दर्यं वा वीक्ष्य दृशो
र्नैत्रयोः फलं साफल्यमानशिरप्रापुः । किं कृत्वा स्वभर्तृनीमुस्तस्माद्यतिरि
क्तभूते व्यतिरिक्तरूपेण चि विषये च्छनीक्षाश्चनवलोकनंतस्यापो नियमः श्रव
श्यं जावस्तल्लक्षणं यद्भूततद्विद्यते यासां संबन्धता भूत्वापि । सुन्दरवस्त्ववलो
कनात्तासाम्नेत्रसाफल्यं जातम् । प्रतिबिम्बस्थातपाभावस्य वा पुरुषत्वाभा
वात्तदवलोकनेपि त्रतश्चतिर्नाभूदिति भावः ॥ ४३ ॥

त्रिलोक्यतच्छायमतिक्रिताभिः पतिं प्रतिस्वंवसुधा
पिधत्ते ॥ यथात्रयं किंमदनन्तथै न न्नित्रनेत्रनेत्रा
नलक्रीलनीलम् ॥ ४४ ॥

विलोक्येति । ताभिर्भहिषीभिः भुवितच्छायं विलोक्य इति अतर्किचरत्रे
क्षितम् ॥ इति किम् । यथावयं स्वपतिं नीललक्षणं प्रति उद्दिश्य सदनं धारया
मः तथावसुधापि त्रिनेत्रनेत्रानलस्य त्रिलोक्यनलोचनान्नेः कीलेन उवालेन नी
लं श्यामलं नूत्तं सेननदं नं भीमलक्षणं स्वंपतिं प्रति धत्ते धारयति किम् । छाया
याः श्यामत्वात् त्रिनेत्रनेत्रेत्यादिविशेषणं युक्तम् यथावयम्भीमं प्रति सदनं पि
दप्यहेलज्जावशादन्तर्गूढतया धारयामस्तथास्वंपतिं प्रति वसुधामदनं पिध
त्ते अन्तर्गूढया धारयति किमिति वा । नलोति सुन्दर इति भावः । बन्हेर्द्वयोर्षवा
लक्रीलावित्यनरः ॥ ४४ ॥

रूपं प्रतिच्छायिकयोपनीतमालोकिताभिर्यदिना
मकामम् ॥ तथापि नालोकितदस्वरूपं हारिद्रम
द्गायत्रितीर्णभङ्गम् ॥ ४५ ॥

रूपमिति । ताभिर्भहिषीभिः प्रतिच्छायिकया प्रतिबिम्बेनोपनीतं रूपं
नलस्वरूपं सौन्दर्यं वा यदिनामयद्यपि कान्छालोकितदृष्टम् । तथापि तद
तिप्रसिद्धमस्य रूपं नालोकिनदृष्टम् । यतः हारिद्रमद्गायत्रितीर्णभङ्गं दायसुव
शंच्छेदाय वातिगौरवत्वाद् द्वितीयां दत्तः भङ्गः पराजयं येन तत् । छायायाङ्गौ

रत्वादिवर्णानवलोकनादितिभावः । अतिसौन्दर्यसूचितम् ॥ ४५ ॥

भवन्तदुश्यःप्रतिविम्बटेह व्यूहं वितन्वन्मणिकुट्टि
मेषु ॥ पुरंपरस्यप्रविशन्नियोगी योगीवचित्रं सर
राजराजा ॥ ४६ ॥

भवकिति । वियोगीसराजानलःयोगीवचियोगरहितइवअथचमुनिरि
वविरराजएतच्चित्रम् । विरहिणोविरहित्वाभावादाश्रयम् । यतःअदृश्यो
'भवन्मणिकुट्टिमेषुमणिवद्वज्जन्मिषुप्रतिविम्बदेहव्यूहंप्रतिविम्बरूपकायस
भूहं वितन्वन्विस्तारयन्' । तथापरस्यपुरंनगरंगृहोपगृहंवाप्रविशन्मुनि
रप्यदृश्योजवतिकायग्यूहञ्चकरोतिपरस्यजीवान्तरस्यशरीरञ्चप्रविशति
विषयेभ्योनितवृत्त्वाद्वियोगीभवति । पुरंपाटलिपुत्रेस्यात्गृहोपरिगृहे
पुरम् । पुरंपुरिशरीरेचेतिविश्वः ॥ ४६ ॥

पुमान्निवास्यर्ज्ञिमयाभ्रमन्त्या च्छायामयःपुंसद्वय
व्यंलोकी ॥ त्रुवन्निवातर्किमयापिकाश्च दितिस्म
सख्यैणगिरःशृणोति ॥ ४७ ॥

पुमानिति । सनलइतिस्त्री शगिरःस्त्रीसमूहवाणीः शृणोतिस्म इति
किंन्रजन्त्याविचरन्त्यामयापुमानिवअश्रयर्ज्ञिरपृष्टः ॥ विचरन्त्यामयापुंस
द्वयपुरुषस्येवच्छायाव्यलोकि । दृष्टा । मयापिकाश्चिद्बुवनवदन्निवातर्कि ।
ससंज्ञाभिःसर्वाभिःपरस्यरंवाभैर्नीप्रत्येवमुक्तमित्यर्थः । स्त्रीपुंसाभ्यानञ्
छजौभवनादिति नञ् स्त्रीणीःस्त्रीसंबन्धिनीर्गिरइतिवा ॥ ४७ ॥

अम्ब्रांप्रणम्योपनतानताङ्गी नतेनभैमीपथियोग
माप ॥ सभ्रान्तिजैमीषुनतांविवेद सातडचनादृ
त्रयतयाददर्श ॥ ४८ ॥

अम्बामिति । नताङ्गीसुन्दराङ्गी । जैमीअम्ब्रांभालरंप्रणत्यप्रणम्योपनताआ
गतासतीनलेनसहपथियोगंसंबन्धमापसनलःज्रान्तिजैमीपुञ्जाभ्यादृष्टासु
भैमीपुंसव्येतांसत्थरूपानविविदेविवेकेननञ्जातवान् साचादृश्यतयातंन
ददर्शनादर्शात् दृश्यमेवेतिपाठेनाद्राक्षीदेवेत्यर्थः । अदशंतच्छदृशोडीतिगु
णः प्रणत्यवात्यपीतिअनुनासिकलोपेतुकि ॥ ४८ ॥

प्रसूप्रसादाधिगताप्रसून मालानलस्योद्भूतवीक्षि
तस्य ॥ क्षिप्रामपिकण्ठायतयोपकण्ठे स्थितन्तमा
लम्बतसत्यमेव ॥ ४९ ॥

प्रस्त्रिति । प्रसूप्रसादाधिगतामादप्रसादप्राप्ताप्रसूनमालाकुसुममाला
सदृशनेत्रान्त्रान्त्याविक्षितस्यापिनलस्य कण्ठाय तयामैभ्याक्षिप्रारुपकण्ठे
सनीपेस्थितंसत्यरूपमेवसंनसन्तकण्ठंवालिक्रुत् ॥ ४९ ॥

स्त्रगवांसनादृष्टजनप्रसादः सत्येयमित्यद्भुतमाप
न्नूपः ॥ क्षिप्रामदृश्यत्वमिताञ्चमाला मालोक्व
तांविस्मयतेस्मवाला ॥ ५० ॥

स्त्रगिति । भूपोनलः । इत्यद्भुतमाश्चर्यमाप । इतिकिन् । वासनाक
ष्टस्पचिन्तासन्तापोपनीतस्यमैनीलक्षणस्यजनस्यप्रसादंरूपेयंस्त्रकमालासं
त्यरूपेति । अलीकदृष्टेनदत्तस्यकुत्रापिसत्यत्वंनदृष्टंअत्रतुअपूर्वंदृष्टम् ।
सावालात्वलीकनलायकण्ठायक्षिप्रम् । तामालामदृश्यत्वमित्तांप्राप्तंआ
लोक्यविचार्येविस्मयतेस्मसाश्चर्यवन्नूव अलीकदृष्टमलकण्ठेक्षिप्रामालाना
स्त्रिकेननीताइत्याश्चर्यम् ॥ ५० ॥

अन्योन्यमन्यत्रयदीक्ष्यमाणौ परस्परेणाध्युषिते
पिदेशे ॥ आलिङ्गितालीकपरस्परान्त स्तथ्यंमिथ
स्तौपरिपस्त्रजाते ॥ ५१ ॥

अन्योन्यमिति । सत्यरूपेणपरस्परेणाध्युषितेधिष्ठितेपिदेशेऽन्योन्यंपर
स्परंअन्यत्रवत् अन्योन्यानध्युषितदेशवद्भ्रान्तिदृष्टमिषइक्षमाणौविलो
कयन्तीतौआलिङ्गितयदलीकंपरस्परान्तस्यान्तर्नैष्यंत्थ्यंसत्यमपिमिथः प
रस्परंपरिषस्त्रजाते । आलिलिङ्गतुः । अलीकदृष्टस्यआलिङ्गितपरस्परस्प
मध्ये सत्यरूपस्याप्यालिङ्गनंजातमितिभोवः । आलिङ्गितमलीकंपरस्परं
येनैवभूतंअन्तःकरणंयथोरितिवा सत्यसप्यलीकबुध्यैवालिलिङ्गतुरितिभा
वः । परिषस्त्रजातेसदिस्वस्त्रयोःपरस्त्रलिटीतिपरस्यवत्वनिषेधः ॥ ५१ ॥

स्पर्शान्तमस्याधिगतापिमैमी मेनेपुनर्भ्रान्तिमद

शनेन ॥ नृपः सपश्यन्नपितामुदीत स्तम्भो न धर्तुं
सहसाशशाक ॥ ५२ ॥

स्यर्शमिति । भैमीसत्यरूपन्तंशस्यरूपशंशधिगताप्राप्तापितरपादर्शनेनपु
नज्जान्ति भेने । सत्यस्यदर्शनेनभाष्यंनचदृश्यतेसःतस्मादलीकःस्यर्शःइत्य
मन्यत. सनृपःसत्यरूपान्तांपश्यन्नपिसहसाःकटितितचदीतोजातःसात्त्विकाधि
काररूपःस्तम्भोयस्यैवंभूत. सन्तांघर्तुं नशशाक ॥ ५२ ॥

स्यर्शातिहर्षाद्वृत्तसत्यमत्या प्रवृत्तमिथ्याप्रतिलब्ध
बाधौ ॥ पुनर्मिथस्तथ्यमपिस्पृशन्ती नश्रद्घाते
पथितौविमुग्धौ ॥ ५३ ॥

स्यर्शति भैमीसत्यरूपपरस्परस्यर्शजनितेनातिहर्षेणादृतयाङ्गीकृतया स
त्यमत्यासत्यबुद्ध्यापुनरप्यालिङ्गनाद्दी प्रवृत्त्यपुनरलीकपरस्परालिङ्गन
स्यर्शाभावान्निष्प्राप्तेनप्रतिलब्धः सत्यमतेर्बाधोयाभ्यामेवंभूतौसन्तौतृती
यस्थानेपथिसार्गेतथ्य सत्यरूपमिथः परस्परंस्पृशन्तावपिबिमुग्धौज्जान्तौ
नश्रद्घातेसत्यत्वेनस्यर्शनजानीतःस्म । प्रथमस्थलेतात्त्विकोपालम्भाद्द्वि
तीयस्थलेबाधोपालम्भाद्दृष्टान्तावप्यन्नेनतृतीयस्थलेकिंप्रथमस्थलइवस
त्यमुतद्वितीयस्थलइवासत्यमितिनिर्णयाभावाद्नादरसहितौजाताविति
भावः । पुनरपितृतीयस्थलेसत्यालिङ्गनेजातेपिबिश्चासोनाज्जुदित्यर्थः ॥५३॥

सर्वत्रसंवाद्यमबाधमानौ रूपश्रियातिथ्यकरं परं
तौ ॥ नशेकतुःकेलिरसांद्विरन्तु मलीकमालोक्यप
रस्यरन्तु ॥ ५४ ॥

सर्वत्रेति । रूपश्रियापरस्परसौन्दर्यशोभया परमतितरांपरस्परस्याति
थ्यकरंसौख्यकरंसर्वत्रवहुपुस्थलेषु सम्वाद्यस्यर्शादिनासम्वाद्योग्यंसत्य
रूपंपरस्परंकर्मजुतमबाधमानौसत्यत्वेनमन्यमानौ । क्वचिदलीकन्तुद्यस
त्यंपुनः असत्यमपिवा परस्परमालोक्यन्तौकेलिरसात्क्रीडाप्रीतिर्विरन्तुवि
रतिंप्राप्तुं नशेकः । समर्थोनाभूताम् । क्वचिदलीकत्वेपिवहुपुस्थलेपुसत्य
त्वाद्दालिङ्गनादिक्रीडान्चक्रुरेवेतिज्ञावः । तथ्यकरमितिपाठे कीदृक्पर
स्परंभ्यरंकेवलन्तथ्यकरंसत्यत्वबुद्धिजनकमितिवा ॥ ५४ ॥

परस्परस्पर्शरसोर्मिसेका ह्ययोःक्षणंचेतसिविप्रल
म्भः ॥ स्नेहातिदानादिचदीपकार्थि निर्मिष्यकिं
चिद्द्विगुणन्दिदीपे ॥ ५५ ॥

परेति । परस्परस्पर्शरसः अन्योन्यस्पर्शजनितोऽनुरागस्तस्योर्मिरुद्रेक
स्तज्जामितास्वेकाल्सेचनात् तयोश्चेतसिविप्रलम्भोवियोगः क्षणमात्रकिञ्चि
न्निर्मिष्यपूर्वापेक्षयाद्विगुणं ह्याङ्गुणनयथातथोद्दिदीपेप्रदीपः । कस्मा
त्किमिव स्नेहातिदानात्सौलस्यबहुप्रक्षेपांतीपिकार्थैरिवदीपशिऽस्नेवसा
यथाकिञ्चिन्मन्दीभूयद्विगुणप्रकाशते । अप्राप्तौसत्यांविप्रलम्भस्तादृग् हुः
सहोनयथासंयोगपूर्वकोवियोगइतिभावः ॥ ५५ ॥

वेद्यमापसाधैर्यवियोगयोगा द्वोधत्तमोहत्तमुहु
र्दधाना ॥ पुनःपुनस्तत्रपुरःसपञ्चयन् वक्षामतां सु
भुवमुद्भमेण ॥ ५६ ॥

वेश्मेति । साधैरीवेश्मस्वगेहनाप किन्मूताधैर्यवियोगस्यायोगात्संबन्धा
त्कमेयात्रनलसम्भावनाकुलस्येतिबोधसम्यग्ज्ञानं नलएवायमितिभोहं
निष्यान्वसुहुर्दधाना समलः सङ्गमेणञ्जान्तिवज्ञेन तांश्चञ्चुवंचुन्दरींपुनः
पुनःपुरोऽपि पश्यन्विलोकयन् तत्रैववक्ष्यामि श्लोकतदालिङ्गनादिवाञ्छ
यातत्रैवविचचारेतिभावः ॥ ५६ ॥

पद्भ्यान्वपःसचरमाणएष चिरंपरिभ्रम्यकथंकथंचि
त् ॥ विदभंराजप्रभवानिवासं प्रासादमभ्रंकपमा
ससाद ॥ ५७ ॥

पद्भ्यामिति । पद्भ्यांसम्भरमाणोविचरन्नेवन्वपःकथंकथञ्चिच्चरणाचारि
त्वेपरिचयाभावाद्दितिनहताङ्गेशेन चिरम्परिभ्रम्यपरितोञ्चनित्वा अत्रं
कपञ्च्यत्सुत्वाद्गगनलग्नशिखरं विदभंराजप्रभवयाज्ञैर्याभिरामंशुशोभम
थिष्ठितमित्यर्थः । प्रासादनाससादप्राप विप्रलम्भजनितपरिभ्रमणवशा
त्प्रासादंप्राप्तवान्मुहुर्द्विपूर्वकमितिभावः । सम्भरमाणःसमस्तृतीयायुका
दितितक् । कथंकथंचिदिति । समुदायनिपातोतिरुद्धार्थोद्गृह्यः । १
ञ्चकपम् । सर्वकूलाञ्जेतिखच् ॥ ५७ ॥

सखीशतानां सरसैर्विलासैः स्मरावरोधभ्रममावह
न्तीम् विलोकयामास सभांसभैम्या स्तस्य प्रतोली
णिवेदिकायाम् ॥ ५८ ॥

सखीति । सनलः । तस्य प्रासादस्य प्रतोल्यां पुरीभाषिवेदिकायां नणि
बद्धभूमौ भैम्याः सभां विलोकयामास किञ्चूतांसखीशतानां सरसैः शृङ्गारैः वि
लासैर्षिञ्चनैः स्मरस्यावरोधञ्चमन्तः पुरञ्चान्तिभावहन्तां कुर्वन्तीं सखीनां
रतितुल्यत्वात् प्रतोली नणिबद्धवेदिकोपरिरक्षितां सभान्ददर्शत्यर्थः । रथ्या
प्रतोली विशिखेत्यर्थः ॥ ५८ ॥

कण्ठे किमस्योऽपि कवेणुवीणा स्ति स्त्राजिताः सूच
यतित्रिरंखः ॥ इत्यन्तरस्तूयतयत्रकाचि न्मलेन
बालाकलमालपन्तो ॥ ५९ ॥

कण्ठइति । यत्र सजायां नलेन कलं नधुरास्कुटमालपन्ती रागालापं कुर्व
न्ती कापिकाचिद्बालाऽन्तर्मनसि इति अस्तूयतस्तूयतानतु व्यक्तवाचा इति किं
अस्याः सुन्दर्याः त्रिरंखः लक्ष्मभूतास्ति स्त्रोरेखा यस्मिन् सकण्ठः । तिस्रोपि
पिकवेणुवीणाः स्वरानृतेन जिताः सूचयति ज्ञापयति किं मधुरस्वराकर्णनेन
रेखा त्रयदर्शनेन च कोकिलादित्रयस्य जयसूचनायै इदं रेखां त्रयं कण्ठेन धृतं न तु
लक्षणात्वेनेत्युपनीयत इत्यर्थः । रेखा त्रयाङ्किता प्रीवा कंबुप्रीवेति कथ्यते ५९

एतं नलन्तं वन्दमयत्त्रिपत्रय त्यजार्तिमित्यालिकुल
प्रयोधान् ॥ श्रुत्वा सनारी करवर्तिसारी मुखात्स्व
माशङ्कतयत्रदृष्टम् ॥ ६० ॥

एतमिति । यत्र सभायां सनलः । नारी सुन्दरी तत्करवर्तिनी सारी सारि
का तस्यामुखात् एवमालिकुलेन सखी समूहेन पाठितान्प्रबोधान् सान्त्वनवा
क्यानि श्रुत्वा स्वात्मानन्ताभिर्दृष्टमाशङ्कत । इति किम् । हेदमयन्ति त्वन्म
नसि स्थितं एतं पुरोवर्तिनं आगतं बानलपश्य आर्तिन्तद्वियोगजमितां पिडा
न्त्यजेति । अहमेताभिर्दृष्टः छान्यथा सारिका मेवमेताः कुतः पाठयन्ती
ति ॥ ६० ॥

यत्रैकयोलीकनलीकृताली कण्ठे मृषाभीमभवोम

वन्त्या ॥ तद्दृक्पथेदौहृदिकोपनीता शालीनमा
धायिमधूकमाला ॥ ६१ ॥

यत्रेति । यत्रसभायांमृषामिथ्याभीमभवीभवन्त्याजैसीवेधन्यारयन्त्या
एकयासख्याअलीकमलीकृतालीकण्ठेअसत्यनलाकारोक्तसखीकण्ठे दौ
हृदिकोपनीतामालाकारेणनीता मधूकमालातस्पाटुश्यस्यनलस्पदृक्पथे
दृग्गोचरेशालीनंसलज्जंआधायिनिक्षिप्ता जैसीविनोदार्यन्तादृशीमेवकी
डांसर्वाःकुर्वन्तीतिभावः । दौहृदिकाधात्रीवा वृषादिदोहृदेनियुक्तोदौ
हृदिकः । तत्रनियुक्तइतिठक् । शालीनकौपीनेअधृष्टाकार्योरितिनिपा
ताच्छालीनशब्दःसाधुः ॥ ६१ ॥

चन्द्राभमध्नितलकन्दधाना तद्वन्निजास्येन्दुकु
तानुत्रिम्बम् सखीमुखेचन्द्रसमेससर्ज चन्द्रानव
स्थामिवकापियत्र ॥ ६२ ॥

चन्द्रेति । यत्रसजायांकापिकाचित्सुन्दरी चन्द्राणांअनवस्थांइयज्ञान
वधारणाक्रियाभावमन्योन्यस्मिन्प्रतिबिम्बादनवस्थितिंवा ससर्जैवकिं
भूताचन्द्रसमेचन्द्रतुल्ये निजसखीमुखेऽतिस्वच्छत्वाच्चन्द्राञ्चन्द्रतुल्यम
ञ्जंअतिस्वच्छद्रव्यविशेषः तत्संबन्धिआञ्जन्तदूपन्तिलकंललाटाभरणं
धानाकुर्वाणा । किभूतंमाञ्जन्तिलकन्तद्वच्चन्द्राकाराञ्जन्तिलकयुक्तं निजं
स्वीयंआस्यन्तलक्षणइन्दुः तेनकृतमनुबिम्बंप्रतिबिम्बंयत्र । चन्द्राकारा
ञ्जन्तिलकयुक्तस्वीयमुखचन्द्रे कृतमनुबिम्बयेनवा । यन्मुखेचन्द्राकारेण
चन्द्राकारोञ्जन्तिलकः क्रियतेतत्तस्याचन्द्राकारोञ्जन्तिलकोमुखेचन्द्रैचन्द्रौअ
लङ्कारकारिस्थाःचन्द्राकारेऽञ्जन्तिलकेप्रतिबिम्बितौ । यथाचालङ्कारः क्रि
यतेतस्यामुखंतत्रविद्यमानोञ्जन्तिलकश्चन्द्रैचन्द्रौयस्याक्रियतेलङ्कारतन्मुख
चन्द्राञ्जन्तिलकेप्रतिबिम्बितौ । एवंप्रतिबिम्बितयोरपिपरस्परमुखचन्द्रा
ञ्जन्तिलकयोःप्रतिबिम्बरूपौपरस्परमुखचन्द्राञ्जन्तिलकौप्रतिबिम्बितौ एवं
प्रतिबिम्बितःप्रतिबिम्बादावित्येवंचन्द्रानवस्थाद्रूपव्या । तद्विद्यतेत्रतद्
वृत्त्यत्रमनुपीनकाररपक्षयइतिवः ॥ ६२ ॥

दलोदरेकाडचनकेतकस्य क्षणान्मषीभावुकवर्णले

खम् ॥ तस्यैवयत्रस्वमनङ्गलेखं तिलेखमैमीनख
लेखनीभिः ॥ ६३ ॥

दलेति । यत्रसभायांकाञ्चनकेतकस्यसुवर्णकेतककुसुमस्य दलीदरेपत्र
गर्भे क्षणाल्लेखनानन्तरक्षमेवमपीभावुकामयीभवनशीलावर्णलेखाऽ
क्षरलेखायस्मिन् तस्यएवमलसंबन्धिनमेवममनखक्षतादिधाञ्छाविद्यतइ
त्येवमादिरूपस्वंस्वीययमनङ्गलेखंमदनोपदिष्टलेखनजैमीनखलेखनीजि
लिलेख । विरहिणीभिःस्वीयज्ञावसूचनार्थप्राप्येयायपत्रिकाप्रेष्यते । मय्या
वर्णाञ्छलिष्यन्ते । केतकीपुष्पेषुनखलेखानांश्यामीभवनंस्वभावः । भावु
केतिलषपतेतिशीलेत्युक्तम् ॥ ६३ ॥

विलेखितुमीमञ्जुवोलिपीषु सख्यातिविख्यातिभृ
तापियत्र ॥ अशाकिलीलाकमलंनपाणि रपारि
कर्णात्पलमङ्गिनैव ॥ ६४ ॥

विलेखितुमिति ॥ यत्रसभायांलिपीषुचित्रकर्मसुअतिविख्यातिज्ञाति
कुशलयापि भैमीसख्यामीमञ्जुवोभैम्याः लीलाकमलमिहौचित्रपटवाविले
खितुमशाकिशकम् । पाणिःकरीनैवल्लेखितुंशकः । तथाकर्णात्पलंकर्णा
भरणीञ्जूतंविलेखितुमपारिपर्याप्तम् । अलिलेखितुनैवापारि । लीलाकम
लावतंसोत्पलापेक्षयापाणिनयनमतिसुन्दरत्वात्सुखितुमनशक्तमितिभावः।
विलेखितुंशकधृपेतिपर्याप्तिवचनेद्वित्वात्तुमुन् । लघूपधत्वाद्गुणः लिपीषु
कदिकारादितिह्ये ॥ ६४ ॥

जैमीमुपावीणयदेत्ययत्र कलिप्रियस्यप्रियशिष्यव
र्गः ॥ गन्धर्ववध्वःस्वरमध्वरीणं तत्करुणालैक
घुरीगर्वाणः ॥ ६५ ॥

भैमीमिति । यत्रसभायांकलिप्रियस्यनारदस्यगन्धर्वधूलसुहृत्प्रियः
शिष्यवर्गः । एत्यागतपभैमीमुपावीणयत्वीणयोपगायत् । किभूतःस्वरासृते
नाऽरीणंपूर्णतस्याःभैम्याःकण्ठनालतैकधुरांवहतिरुक्धुरीणात्तुल्यावी
णायस्यप्रथमगन्धर्ववध्वोनन्तरनारदेनवीणावादनमध्यापिता अतिकीश
ल्यात्तस्यातिप्रियाएवंविधा अपिवीणावादानेततोप्यधिककीशलमभ्यसित

न्तन्नागत्यजैर्नीवीशयोपगयन्तिस्वतिभावः । वीणागन्धर्व्यपेक्षयापैनीक
 षट्स्यातिमाधुर्यसूचितम् । नालपदेनमुखस्यकमलत्वंसूचितम् । स्कन्धरी
 श्चतुतन्तित्यभरः । उपवीशयत्सत्यापपाशेतिशिष्य । कलिःप्रियोस्येति
 वाप्रियस्येतिपूर्वनिघाताभावः । रीशरीगतिरेषणयोःस्वादित्वान्निष्ठानत्व
 म् । एकधुरीणेत्यत्रएकधुराज्जुक्तेतिशः ॥ ६५ ॥

नावास्मरःकिंहरभीतिगुप्ते पयोधरेखेलतिकुम्भए
 व ॥ इत्यर्धचन्द्राभनखाङ्कचुम्बि कुचासखीयत्र
 सखीभिरुचे ॥ ६६ ॥

नावेति । यत्रसभायांसखीभिःसखीइतिपूर्वाक्तंउच्ये । किंमृताअर्धच
 न्द्राजोर्ध्वचन्द्राकारोनखाङ्कः मखलतन्तंनचुम्बिनीआलिष्टीकुचीस्तनीय
 स्याःसा । इतिकिम् । हेसखिस्मरःतेतवपयोधरेस्तनलक्षणेकुम्भएवहरा
 ङ्गीतिस्तस्याःसकाशादात्मानङ्गीपायतीतिहरभीतिगुप् । एवंजृतःसकावा
 मीकयाखेलति किंवितर्कं । अर्धचन्द्राकारत्वान्नाखाङ्केनौकात्वंयुक्तम् ।
 अग्निभीतोहिश्ये प्रथानस्थानमाश्रयतीतित्रिनेत्रानलाङ्गीत्यापलाघितः
 निर्जयंशीतस्तनद्वयलक्षणस्थानमागत्यसुखेनजलक्रीडाङ्करोतीत्यर्थः ॥ ए
 वमस्योपिवैरिणःसकाशात्पलाघ्यनिर्भयस्थानङ्गत्वाक्रीडति । हरेणपार्व
 त्याः सकाशाङ्गीतिस्तयागुप्तेअभर्दितेसौंदर्यात्कुचमर्दनवाञ्छायांसमुत्पन्ना
 यानपिअर्धाङ्गत्वात्पार्वतीकोपजियाहरेणास्पृष्टइत्यर्थः । कुचविशेषणंवा
 पार्वतीभियाहरागमनसंभावनाया अप्यभावाच्चिर्भयत्वेहिस्मरस्यक्रीडायु
 ज्यतइत्यर्थः । नखाङ्कचुम्बिपीवरत्वात्कुचदर्शनात्सर्वस्यापिकानोद्रेकोभय
 तीतिभावः । हरेणपार्वतीङ्गीत्यागुप्तेस्पृष्टेसुन्दरिसखिसबोधनंवा । हरमी
 लक्षणाईतिःपरचक्रन्तस्मादात्मानंयोपायतीतिमदनविशेषणंवाहरोप्येतद्
 र्शनविनोहितोमनवशंगतःशान्तकोपोभविष्यतीतिब्रुष्यानिर्भयइति ॥६६॥

स्मराशुगीजूयविदर्मसुभू वद्भोयदद्भोभिखलुप्रसू
 नैः ॥ स्वजंसृजन्त्यातदशोधितेषु यत्रैकयासूचिशि
 खांनिखाय ॥ ६७ ॥

स्मरेति । प्रसूनैःपुष्पैः स्मराशुगीजूयकामवाणीभूय विदर्जंसुज्ज्वलीजै

मीवशोयदशोमपीडितम् ॥ तद्भनीवक्षःशोमलक्षणेवैरन्तोयुपुष्येयुगुष्य
 ट्नाथंसूचिशिखांसूच्यथनिखायारोप्यस्त्रजंमालांसृजन्त्यारचयन्त्या एकया
 ध्यशोधिशोधितम् । खलुत्प्रेक्षते । तेषांशस्त्रप्रहारकरणाद्वैरनिर्यातनन्त्या
 कृतचित्पर्यः ॥ यत्रकाचित्मालांजप्रन्येतिजावः । मालाकारिण्याश्चपुष्येषु
 सूचिशिखानिखननंहिजातिः ॥ ६७ ॥

यत्रावदज्ञामतिमीयमैमी त्यजत्यजेदं सखिसाहसि
 क्यम् ॥ त्वमेवकृत्वामदनायदित्से वाणान्प्रसूना
 निगुणेनसज्जान् ॥ ६८ ॥

यत्रेति । यत्रेति । यत्रसभायांमैमीअतिमीप्रअतितरांभयंप्राप्यतांमाला
 कारिणीचित्यवदत् । इतिकिम्हेसखिइदंमालारचनलक्षणांसाहसिक्यमवि
 चार्यकारित्वात्यजत्यजमुञ्चेति । साहसिकत्वमेवाह । यतःप्रसूनानिपुष्य
 रूपान्वाणान्गुणेनदोरकेष्वथचमीव्यांसज्जान्सकृद्वाङ्कृत्वामदनायत्वमे
 वदित्सेददाति । सांपीडयतःकामस्यमैमीर्षासंबद्धवाणदानेनयात्वंसाहस्य
 कप्रारसिसात्वंसमीचीनसहचरी भवसीतिसोस्तुयठनंतामवददित्यर्थः ।
 मालायांवाणसकृद्भनीर्वीवुष्यामैभ्यामभयंजातनितिभावः । त्यजत्यजेतिभ
 याद्विरुक्तिः । सहसावर्ततेसाहसिकः । ओजःसहोन्मसावर्ततइतिठक् ।
 तस्यभावेगुणवचनेनेत्यादिनायम् ॥ ६८

आलिख्यसख्याःकुचपत्रभङ्गी मध्येचमध्यामकरीं
 करेण ॥ यत्रालपन्नामिदमोलियानं जानेत्वदेका
 वलिनाकनद्याः ॥ ६९ ॥

आलिख्येति । यत्रसभायांकाचित्सुन्दरीसख्याःकुचयोःपत्रभङ्गीमध्ये
 पत्रवल्लीरचनामप्येकरेणमकरींआलिख्यतांसखीं इदमालपद्ध्यवदत् इति
 किम् । हेअलिखसखित्वदेकवलिस्त्रवैकयष्टिकमुक्ताहारविशेषयस्त्रलक्षणा
 याः नाकनद्याः स्वर्गंगङ्गायाहृदंमकरीलक्षणंयानंवाहनंमन्येतकैयानि ।
 स्वच्छत्वान्मुक्ताहारस्थनाकनदीत्वम् । हारसमीपेनकर्याविद्यमानत्वाद्म
 करीवाहनत्वंनाकनद्यामुत्प्रेक्षितम् । एकावस्येकयष्टिकेत्यन्तरः ॥ गङ्गा
 मकरवाहिनीतिप्रसिद्धिः ॥ ६९ ॥

तामेवसायत्रजगादंजूयः पयोधियादःकुचकुम्भयो
स्ते ॥ सीयंस्थितातावकहृच्छयाडूकं प्रियास्तुविस्त
रयज्ञःप्रशस्तिः ॥ ७० ॥

तानिति । यत्रयासुमर्ष्यतामेवसर्वांजूयःपुनरपिइतिजगाद् । इतिक्
म् । हेसखिपयोधियादःसमुद्रजलजन्तुस्तावकस्त्वदीयोहृदयस्थितोहृच्छ
यःकानस्तस्याङ्गुलिहृन्तस्पप्रियाप्राणेश्वरी तेकुचयोःस्थितासतोसैर्यनकरी
अर्याकुचयोर्विस्तारस्यपीवरत्वंस्ययज्ञःप्रशस्तिः यज्ञःशासनमस्तुभवत्विति
यासमुद्रेसदावसतिसातंविहायचेरकुचयोःस्थितातर्हितदपेक्षयाऽनयोःत्व
स्कुचयोःपीवरत्वन्दुरवगाहृत्वंचस्पष्टतरंनान्यस्ये तियज्ञःशासनमस्तुजवतु
प्राणेशस्यहृच्छयत्वेन प्रियायाश्चपितत्रैवस्यातुमुचितनितिभावः ॥ ७० ॥

सारीञ्चरन्तीसखिमारथैता मित्यद्गदायेकथिते
कयापि ॥ यत्रस्वघातभ्रममीरुसारी काकूत्यसा
कूतहसःसजज्ञे ॥ ७१ ॥

सारीञ्चरन्तीमिति । चरन्तीश्चहादृग्हातान्तरङ्गच्छन्तीमयचञ्चमन्तीमेतां
सारीमहोपकरांशकुनिविशोषञ्च हेसखिपृहाणमारयकहिहिचेतिकया
चित्सर्वीप्रति अहृदायेपाशकदानेकथितेसति यत्रसनलःद्वितीयायैप्रती
त्यास्वघातस्यञ्चमोज्ञान्तिस्तेनमीरुर्जयशीलासारीपत्निविशेषःतस्याः का
कुःभयविकृतस्त्रस्तस्योत्यानन्तेनसाकूलःसानिप्रायःहसःहारपयस्यस्यैववि
धौजज्ञोपातः । मांमारयिष्यतीतिभयाद्बिकृतस्वरङ्गत्वात्तद्दृष्टीनांसारीदृष्ट्वा
पशोरपिस्वघातंनकथनितिज्ञान्तिवशाच्च साश्चर्यत्वात्सहास्योजातइत्यर्थः ।
सारीमहोपकरांशकुनिकान्तरे । दायोदानेयौतिकादिधनेइतिवि
द्यः । हसःस्वनहंसोर्धेत्यप् ॥ ७१ ॥

मैमीसमीपेसनिरीक्ष्ययत्र साम्बूलजाम्बूनदहंसल
क्ष्मीम् ॥ कृतप्रियादूत्यमहोपकारं मरालमोहद्रुढि
मानंमूहे ॥ ७२ ॥

मैमीति । यत्रसनलोज्जैमीसमीपे ताम्बूलचारणार्थंजाम्बूनदहंसलक्ष्मीं
वर्णयतिहंसपुल्लिकाशोभांनिरीक्ष्य कृतःप्रियादूत्यलक्षणेभानुपका

रोयेनएवंभूतोभरालोहंसस्तस्मिन्मोहोभ्रान्तिःतस्यद्रुदिभाट्टदत्वमूहेप्रापे
त्यर्थः । ममदूतोहंसएवायंकिमितितस्यन्नमोजातइत्यर्थः । ऊहेवहेलिं
दिवचिस्वपीतिसंप्रसारणम् ॥ ७२ ॥

तस्मिन्निजंसेतिसखीसमाजे नलस्यसन्देहमथव्यु-
दस्यन् ॥ अपृष्टएवस्फुटमाचक्षते सकोपिरूपा
तिज्ञयःस्वयन्ताम् ॥ ७३ ॥

वस्मिन्निति । अथसःप्रसिद्धःकोपिलोकोत्तरोरूपातिशयःसौन्दर्यातिश-
यः अपृष्टएवस्वयमात्मनैवतांभैर्नीस्फुटंप्रकटंआचक्षतेकथयतिस । किं-
वन्तस्मिन्सखीसमाजेसखीसमूहमध्ये साप्रसिद्धाजैमीयंजविष्यतीतिप्रति-
सखीजातंनलस्यसन्देहंव्युदस्यन्निराकुर्वन् सहचर्यपेक्षयासौन्दर्यातिशयद-
र्शनादियंजैमीति नलोत्तरोरूपातिशयः । पूर्वेणसन्देहस्वरूपेण
मोदेयमितिव्युत्था अपृष्टएवमविष्यसन्देहनिराकरणार्थमाचष्टइति । अ-
व्युदस्यन्नितिहेतौश्रुता । प्रथमंसखीसमूहदर्शनजातेआसुमध्ये काभैमीति
सन्देहेसत्यनन्तरंभैमीदर्शनजातेरूपातिशयःसन्देहनिराकुर्वन्अपृष्ट एवभै-
मीमाचष्टेतिवाव्याख्या । व्युदस्येतित्यवन्तोवापाठः ॥ ७३ ॥

जैमीविनोदायमुदासस्त्रिभि स्तदाकृतीनांजुविक-
ल्पितानाम् ॥ नातकिमध्येस्फुटमप्युदीत न्तस्या
नुबिम्बंमणिवेदिकायाम् ॥ ७४ ॥

भैमीति । सखीभिःभैमीविनोदायमनोरञ्जनाय मूदाहर्षणमणिवेदि-
कायांभुवि विलेखितानान्तदाकृतीनांनलप्रतिस्वरूपाणांमध्ये मणिवेदि-
कायामुदीतंस्फुटंजातमपि तस्यसत्यस्यनलस्यानुबिम्बंप्रतिबिम्बंताभिनां
तर्किनलक्षितम् । रचितनलप्रतिन्दमध्येसत्यमपिप्रतिबिम्बं प्रतिबिम्बं
स्यासत्यत्वं नञ्जातमित्यर्थः ॥ ७४ ॥

हुताशकीनाञ्जलेशदूती निराकरिध्नोःकृतकाकु-
याञ्चाः ॥ भैम्यावचोभिःसनिजान्तदाशां न्यवा
रयदूरमपिप्रयाताम् ॥ ७५ ॥

हुताशोति । सनलःजैम्यावचोभिःदूरमत्यर्थंअथदूरदेशंप्रयातामपिप्रि

ह्यामपिनिजास्त्रीयान्तदाशान्जैनीसंबन्धिनीमाशान्यवर्तयत् किञ्जूतायान्जै
 स्याः द्रुताशोभिः कीनाशोभनः अलेशोवरुणः तेषां दूतीनिंराकरिष्मोनिंराक
 रणशीलायाः । किंभूताः दूतीः कृताकाकुयाश्चादैत्यस्वरयुक्तायाचनायाभि
 स्ताः । वन्यादित्रयदूतीनिंराकरणेन पुनरपिभैनीप्राप्तावाशासहितोवभू
 वेत्यर्थः । वन्यादेरप्रधानत्वाद्दूतीवचनप्रकारोविस्तरेशोक्तः । अन्य
 द्विदूरप्रयातवचनैः परावर्त्यते । दूतीरिति नलोकेति षष्ठीनिषेधः । ७५ ॥

**विज्ञप्तिमन्तः सभयः सभैम्या मध्येसंभवासवसंभली
 याम् ॥ संभालयामास भृशं कृशाश स्तदालिवृन्दै
 रभिनन्द्यमानाम् ॥ ७६ ॥**

विज्ञप्तिमिति ॥ सनलः मध्यं सजं सभामध्यं तस्याः भैम्याः घ्रासिवृन्दैः स
 खीवृन्दैः इन्द्रदूतीसम्यग्वदतीति अजिनन्द्यमानामभिनन्दितां वासवस्यस
 म्भलीदूतीत्सखबन्धिनीन्तकृतांजैम्याः विज्ञप्तिसावधानं संभालयामासस
 माकाशंयामास । जैनीवासवप्रायेणवरिष्यतीति छान्तः सभयः अस्यावचनं स्त्री
 करिष्यतीति न सभिनयसहितः तथास्वसखीवचनजैनीकरिष्यत्येवेति बुद्ध्या
 जैनीकृशाशः खण्डिताशः । शम्भलीकुहिनीसभेत्यमरः ॥ ह्यपेर्यन्ताद्युचि
 विज्ञापनेति यद्यपि भवितव्यं तथापि क्तिन्नात्राटिस्यथेति वचनाद्द्विष्यादयः
 प्रयोगतो नुसर्तव्या इति वचनाद्द्विष्यतित्यत्र क्तिन् । पदमञ्जरीकारोप्येव
 मेवसमर्थितवान् ॥ मध्यं सभमिति पारिभष्यं षष्ठ्यावाः इत्यप्ययीभावेन पुंस
 कश्च स्वः एदन्तत्त्वं निपातनात् ॥ ७६ ॥

**लिपिनंदैबीसुपठाभुवीति तुभ्यंमयिप्रपितवाचि
 कस्य ॥ इन्द्रस्य दूत्यां रचपप्रसादं विज्ञापयन्त्या
 भवधानदानैः ॥ ७७ ॥**

लिपीति । हेजैनि त्वं विज्ञापयन्त्या इन्द्रस्य दूत्यां मयि अवधानदानैरेका
 ग्रचित्त्वेन प्रसादं रचयिष्यसि । एकाग्रचित्त्वमेव प्रसादः । किंभूतस्य इति तु
 भ्यन्त्वदर्थप्रपितवाचिकसन्देशवचनं येन । इति किन् । भुवि विद्यमाने नलो
 के नंदैवीदेवसम्बन्धिनीलिपिः सुपठासुखेन पठिष्यति नुनश्च क्येति कृत्वा पत्रिकान
 दत्ता । सावधानासतीन्द्रविज्ञापनामाकाशंयत्यर्थः । वाचिकवाचोव्याह

तार्थायानितिठक्स्वार्थिकः । स्वार्थिकाः प्रकृतितोलिङ्गवचनान्यतिवर्तन्ते
इतिनपुंसकत्वम् । यद्योमालैवमात्यसैनैवसैन्यम् । विज्ञापयस्यांघटा
दिपाठान्मितांस्त्रयस्त्रय वाचिह्नविरागइत्यतोवेत्यनुवृत्तेर्व्यथस्थितवि
भाषयाविज्ञापनाभर्तृषुसिद्धिमेतीत्यादिमहाकविप्रयोगदर्शनाच्चस्वामा
वात्सायुत्वञ्जयेत् ॥ ७५ ॥

सलीलमालिङ्गनथोपपीड मनामयंपृच्छतिवास
यस्त्वाम् ॥ श्लेषस्त्वदाश्लेषकथापनिद्वै स्तद्रोमभिः
सन्दिदिशेमवस्यै ॥ ७६ ॥

सलीलमिति । वासवः सलीलंसविलासंभ्रालिङ्गनयाभ्राश्लेषेणुपपीड
मुपपीडय गाढमालिङ्ग्यत्वानमानमयंभ्रारोग्यंपृच्छति । हेमैमितवारोग्यं
विद्यतेकच्चित् ब्राह्मणं कुशलंपृच्छेत्क्षत्रंपृच्छेदनामयम् ॥ वैश्यंक्षेत्रसमापृ
च्छेच्छूद्रमारोग्यमेवचेतिमनुवचनात् हेमैमितवाश्लेषकथयात्यदालिङ्गन
कथावशादपनिद्वैर्विकसितैः तस्येन्द्रस्यरोमभिः कर्तृभिः श्लेषोवशिष्टोर्थः
भवत्येतुग्यंसन्दिदिशेमवस्यै । इन्द्रस्त्वय्येवंसानुरागः तस्मान्त्वयानुग्रही
तव्यइत्यर्थः । सात्विकभावोदयेनगद्गदकण्ठत्वादन्वत् किञ्चिन्नसन्दिदेशे
त्यर्थः । लिंगिचित्रीकरणेचौरादिकः । आङ्पूर्वः श्लेषयो । तस्मात्पयन्ता
द्युच् । उपपीडंसप्तम्याञ्चोपपीडेतिशुमुल् ॥ ७८ ॥

यः प्रेर्यमाणोपिहृदामघोन स्त्वदर्धनायां हियमाप
दागः ॥ स्वयम्बरस्थानजुषस्तमस्य बधानकण्ठे
वरणस्त्रजासु ॥ ७९ ॥

यइति । हेमैमित्वयाहमनुग्राह्यइत्यादित्वदर्धनावान्त्वदीययास्त्रायां
विषये मघोनइन्द्रस्यहृदानसामेयंमाणोपियः कण्ठः ह्रियंलज्जालक्षणांभ्रा
गोऽपराधमापत्प्राप । लज्जयाकिमपिनोक्तवान्इत्यर्थः । त्वंस्वयंवर
स्थानजुषः स्वयंवरस्थानस्थितस्यास्येन्द्रस्यतंसापराधकण्ठंवरणस्त्रजामा
लया आशुशीघ्रंबधान । सापराधोहिमभुगान्घ्यते । त्वमप्यस्यमभुतुत्या
भवेत्यर्थः । एवंसानुरागमिन्द्रंवृणीर्षेतिभावः ॥ ७९ ॥

नैनन्त्यजक्षीरधिमन्थनाद्यै रस्यानुजायोद्गमिता

सुरैःश्रीः ॥ अस्मैविमथ्येक्षुरसोदमन्यां आम्यन्तु
नोत्थोपयितुंश्रियन्ते ॥ ८० ॥

नेति । हेभैमित्वमेनमिन्द्रंजात्यज । यैरभरैःक्षीरघिनन्यनादस्येन्द्रस्यानु-
जायसपेन्द्राय श्रीरुद्रमितानिर्गमिता । तदेवाःइक्षुरसोदंइक्षुरससमुद्रं वि-
मथ्यमथित्वाऽस्मै इन्द्रार्थेअन्यांश्रियंतथापयितुंनिर्गमयितुंनआम्यन्तु यैः
दैवैःक्षीरसमुद्रंनिर्मथ्य लक्ष्मींनिर्गमय्यसाइन्द्रानुजायदताज्येष्टत्वात्तस्या-
पिपूज्यायइन्द्रायतैस्ततोप्यधिकादातव्या । साइक्षुरससमुद्रमथनंविनाम-
प्राप्यतइतिसदर्थेनन्मथजेप्रयासस्तेषांस्यात् त्वत्प्राप्त्यासप्रयासोमाज्ञूत् ।
त्वंसंक्ष्म्याःसकाशादतिहृन्द्रीयनंबृषीषोतिभावः । अतिसौन्दर्येणत्वमेवै-
क्षुरससमुद्रसम्भवालक्ष्मीरित्यर्थः । इक्षुरसस्योदकंस्य । उदकस्योदइति
उदभावः ॥ ८० ॥

लोकस्त्रिजिदोर्दिविचादितेया स्तेष्व्वादितेयेषुम-
हान्महेन्द्रः ॥ किंकर्तुमयीयदिसौपिरागो उजा
गर्तिकक्षाकिमतःपरापि ॥ ८१ ॥

लोकैति । हेभैमित्थोक्तस्त्रिजिषतुर्दशभुवनालायांद्यौर्महतीस्वर्गोधिकः
दिविचआदितेयायुहुसंमुखसरादिप्राप्तदेवत्वापेक्षया अदित्याञ्जपत्या
नियेदेदेवस्तेमहान्तः आदितेयेष्वपिमहेन्द्रोमहन् सोऽप्येवंविधइन्द्रोपिरा-
गादनुरागाद्यदितवकिंकर्तुं किंकरीभवितुमर्थोप्रार्थयतेइत्यर्थः । ननुकेनापि
बलात्कारेणप्रवर्तितः अतःपरान्याकक्षात्कर्षःकिंजागर्तिनास्येवेत्यर्थः ।
इन्द्रोपितवकिंकरीभवितुमिच्छतिअतएवतवतुल्याकापिसौभाग्यवतीसुन्द-
रतरीचनविद्यतइतिभावः । अदित्याञ्जपस्थानिद्यादितेयाः । रुदिका
रादकिनइतिषीयन्ताद्दित्यदित्येतियंभाधित्वास्त्रीभ्योऽङ्गितिदङ् ॥ ८१ ॥

पदशतेनापमखैर्यदिन्द्र- स्तस्मैसतेयाचनचाटुका
रः ॥ कुरुप्रसादन्तदलंकुरुस्व स्त्रीकोस्फुद्भूनटन-
स्रमेण ॥ ८२ ॥

पदमित्ति । इन्द्रःशतेनसहैःयज्ञशतेनयत्पदंप्रापसइन्द्रस्तस्मैपदायतेत-
वयाचनेद्यर्थेनाधियेषाटूनिप्रियवचनानिकरोतीतिकारः । त्वंप्रसादंकु-

रु । तथातदैन्द्रं पदं स्वीकारकदङ्गी कारसूचकं जूनटनं जूत्रालनस्तदेवश्रमस्तो
नप्रयासनात्रेशालकुरुष्व । जूभगेनश्रङ्गीकुरुष्वेत्यर्थः । इन्द्रवरशेस्त्रांथि
परयन्तवैवजविष्यतीतिभावः । प्रभोज्ज्वल्लोपयवाङ्गीकारसूचकः । चादुकारः
कञोहेतुताच्छील्येतिप्राप्तस्यटस्यनशब्दश्लोकेतिनिर्वेषादण् ॥ ८२ ॥

मन्दाकिनीनन्दनयोर्विहारे देवेभवेदेवरिमाधवे
श्रिया ॥ श्रेयःश्रियांयातरियञ्चसख्या न्तश्चेतसा
भाविनिभावयस्व ॥ ८३ ॥

मन्दाकिनीति । मन्दाकिनीनन्दनयोर्विहारेजलक्रीडादीयश्रेयोमङ्गलं
भवेत् तथादेवेइन्द्रधवेभर्तोरिचयत्श्रेयः तथासाधवेनारायणेदेवरेषस्वामि
कनीयसिञ्जातरिचयत्श्रेयः तथायातरिभर्तृज्जातृजायायांसख्यांश्रियांल
इत्यांशयत्श्रेयः हेभाविनिविचारश्चतुरैर्मित्वन्तत्सर्वभेतसाभावयस्ववि
चारय । इन्द्रवरशेयत्केनापिदुर्लभन्तत्सर्वन्त्वयासुलभमितीन्द्रं वृणुष्वेतिभा
वः । देवेभाधवेवा । अग्न्यादीनांवरशेमन्दाकिनीविहारभात्रंनतुनन्दन
विहारस्तथाग्न्यादिर्देवोवरोनतुसाधवोदेवरः । तथाश्रीःसंपद्रूपासखीन
तुलस्त्रीरूपामादूरूपासखीइन्द्रवरशेत्वैतद्द्वयप्राप्तिर्जविष्यतितस्माद्विचा
रय । अग्न्यादीन्यरित्यन्धइन्द्रमेववृणुष्वेतिज्ञावः । ज्ञावाःशृङ्गारादयो
वा । श्यालाःस्युर्जातरःपत्न्याःस्वामिनोदेवदेवरी । भार्यास्तुज्जातृवर्गंरप
यातरःस्युःपरस्परमित्यमरः । श्रेयस्तुमङ्गलोधर्मेइतिविश्वः दिवेर्द्धंक्रित्यौशा
दिकेन्नप्रत्ययेदेवातस्मिन्देवरि । यतेर्द्धंइतियातातस्यांयातरि ॥ ८३ ॥

रज्यस्वराज्येजगतामितिन्द्रा द्योश्चाप्रतिष्ठांलभ
सेत्वमेव ॥ लघूकृतस्वंधलिधाचनेन यत्प्राप्तयेवा
मनमामनन्ति ॥ ८४ ॥

रज्यस्वेति । त्रयाणामपिजगतांतस्मिन्राज्येत्वंरज्यस्वमीतिमनाभवति ।
इन्द्रात्सकाशाद्याश्चां प्रतिष्ठांयाञ्चाजन्यंमाहात्म्यंत्वमेव लज्जसेप्राप्तोपिना
न्या । यस्यत्रैलोक्तराज्यप्राप्तये बलियाचनेनलघूकृतःस्वप्नात्मायेनतंपुरुषं
वामनंसर्वंमहानुभावाश्रामनन्तिब्रुवन्ति याचनजन्यलघुत्वादेवतस्यवाम
नत्वंनत्वन्त्यतः । लघुत्वमाश्रित्यवामनेनयद्राज्यमिन्द्रार्थंमार्थितमद्राज्ये

त्वरंज्यस्वेतीन्द्रेण स्वयं प्रार्थितायास्तव प्रतिष्ठा कथं न भवति अर्पितुं भवत्येव ।
रज्यस्वरञ्जरागे दिवादिः । स्वरिते त्वादात्मनेपदम् ॥ ८४ ॥

याने च देवान् त्वमसि त्रिकालं न तत्कृतघ्नीकृतिरौचती
ते प्रसीदतानप्यनृणान्निघातुं पतिष्यतस्त्वत्पद
योस्त्रिकालम् ॥ ८५ ॥

यानिति त्वयानेव देवान् त्रिकालत्रिसन्ध्यं नमसिनमस्करोषि तेषां
कृतघ्नीकृतिः कृतघ्नीकरणे तव न श्रौचिती । तेषामकृतज्ञताकरणं नोचित
म् । तर्हि किकर्तव्यमित्यत आह । त्वं त्रिसंध्यन्तवपादयोः पतिष्यतस्ता
न्देवाननृणाञ्चररहितान्निघातुं कर्तुं प्रसीदप्रसन्नाभव इन्द्रवरखे इन्द्रसेवा
र्थमागच्छद्भिर्देवैरिन्द्रं प्रणम्य इन्द्राग्नौ बिहाय तवापि प्रणतिः करिष्यते । त्व
यापूर्वं नमस्कृतान्त्रिकालं नमस्यन्ति तेन तेषामपि अचर्यात्त्वज्जविष्यसीति इ
न्द्रमेव वृणीष्वेति भावः । त्रिकालत्रिसन्ध्यं पात्रादित्वात् लङ्गीबभावः । एभ
यत्राप्यत्यन्तसंयोगे द्वितीया ॥ ८५ ॥

इत्युक्तवत्यानिहितादरेण भैमीगृहीतामघत्रप्र
सादः ॥ स्त्रक्पारिजातस्य ऋतेनलाशां वासैरशेषा
मपुपूरदाशाम् ॥ ८६ ॥

इतीति । परिजातस्य पुष्यस्य स्त्रग्नाला नलस्याशां ऋतेनलाभिलाषं वि
ना वासैः परिमलैः कृत्वा ऽशेषामाशांसकला अपि दिश इत्यर्थः । अपुपूरयत्य
रिपूणां चकार किञ्चूलास्त्रक् इति पूर्वोक्तमुक्तवत्यानिहिता तथा आदरेण भै
म्याशु हीता च तथामघवत इन्द्रस्य प्रसादरूपसर्वा अपि दिश परिमलवहला
जाता इत्यर्थः । आदरेण भालायाशु हीतत्वादिन्द्रं भैम्यनुरागसम्भावमयान
लः शिथिलाशो जातः । इन्द्रदूत्यादीनामपितत एवाभिलाषपूरणं जातमि
ति भावः । तथा पुरुपाराघनमृते इत्यादिप्रयोगदर्शनादृतेयोगेनलाशामि
ति द्वितीयापि भवति । शौचद्व्युपधाया ह्रस्वविधानाद्वादिकरूपयुतेः पू
रयतेर्वा ऽपुपूरदिति प्राप्ते पुपूरदिति चिन्त्यम् । नच नाग्लोपिशास्त्रितिनिबेध
प्रसङ्गः । अग्लोपित्वाभावात् । गत्यन्तरं सुग्यम् । सञ्ज्ञापूर्वकोविधिरनित्य
इत्युपधाह्रस्वाभाव इति वा पुरीष्प्राप्यायने एतस्य पूरणं घनन्तं करोति ।
तत्करोतीति णिचि अग्लोपित्वेन नाग्लोपीति उपधाह्रस्वस्य निबेधाद्पुपूर

दितिवा ॥ ८६ ॥

आर्यैर्विचार्यालमिहेतिकापि योग्यं सखि स्यादिति
तिकाचनापि ॥ नैकारणवोत्तरमस्तुवस्तु मङ्गलप
मन्त्रेतिचकाप्यवोचत् ॥ ८७ ॥

आर्य इति । हे आर्यैरेष्टे इहेन्द्रवरणविषये विचार्यालं विचारो न कर्तव्यः । किंचेन्द्रोवरणीय इति काप्यवोचत् काचनापि सखी जैमिनि इदं इन्द्रवरणयोग्यं उचितं स्यादिति वोचत् कापि च इति अवोचत् इति किं अत्रेन्द्रवरणविषये चाङ्गीकारसूचकं आँकार एव वस्तुतात्त्विकं मङ्गल्यं शुभं उत्तरमस्तु भवतु इति सखी संमतिः । मङ्गलपमित्यर्थायैवत् ॥ ८७ ॥

अनाश्रवाद्यः किमहंकदापि यत्कुं विशेषः परमस्ति
शेषः ॥ इतीरिते भीमजयानदूती मालिङ्गदालिश्च
मुदामियत्ना ॥ ८८ ॥

अनेति । भीमजया इति पूर्वोक्तमभिहिते सति मुदां हर्षाणां इयत्ता उपरिमिता दूती माली. सखी अनालिङ्गत्किन्तु अनाश्रवास्मद्दचनेनेन्द्रवरणमङ्गीकृतमिति बुद्ध्या तासां परिमितो हर्षो जात इत्यर्थः । इति किं हे सख्यः अहं कदापि कदाचिदपि वियुक्तां अनाश्रवा आश्रवावचनकारिणी न किमपि तु सर्वदा भवद्दचनकरिण्येव भवदुक्तं मया क्रियत एव सर्वदा परं किन्तु वक्तुं शेषः अश्रुपिः विशेषोस्ति मालिङ्गत् अपित्वा लिङ्गदेव शेषपदश्रवणादसपश्यसन्तोपोऽद्वित्यर्थ इति वा विशेषः शेषोस्ति किं अपि तु नास्तीत्युभयत्रापि किमः संबन्धाद्भ्रान्तिवशादपरिमिता हर्षा जाता इति वा परं किन्त्वर्थम् ॥ ८८ ॥

भैमी च दूत्य उचनकिञ्चिदाप इति स्वयं भावयतो न
लस्य ॥ अलीकमात्रादादितन्मुखेन्दो रमून्नाभि
न्नाहृदयारविन्दम् ॥ ८९ ॥

भैमी भिति । अहं भैमी च दूत्यं च किञ्चिदपि हृदयोर्मध्ये किमप्यहन्नद्याप न प्राप्वानिति स्वयं स्वतः भावयतः चिन्तयतो न लस्य राज्ञः हृदयारविन्दं यदियद्विज्ञं विदीर्षं नाजुत् । तत्स्तन्मुखेन्दोर्भैमी मुसुचन्द्ररूपश्रालोकमात्राद्दर्शनादेव नान्य हेतोः पूर्वोक्तचिन्तावशादेव तस्य हृदयस्य स्मोटेन यद्यपि भवितव्य

न्तथापि जैमीमुखाबलोकनतत्परतयातेन नभूतमित्यर्थः । हृदयस्फोटनपर्य
न्तन्तस्य दुःखं जातमिति ज्ञावः । इन्द्रानादरसूचकजैमीमुखाबलोकनाकस्फु
टितमिति भाव इति वा । अथ च कनलम्बन्द्प्रकाशाद्भिवं विकसितं न भवति
किन्तु सङ्कुचत्येवेति युक्तम् । दूत्याप्राप्तौ कीर्त्यभावाद्दुःखम् ॥ ८८ ॥

ईषत्स्मितक्षालितसृक्काभागा दृक्सञ्जयावारितत
प्तदालिः ॥ स्त्रजानमस्कृत्य तयैव शक्रन्ताभोमभू
रुत्तरयाञ्चकार ॥ ९० ॥

ईषदिति । जीमभूः जैमीतयैव स्त्रजाशक्रं सहवानमरकृत्यमालानेव न हा
न्प्रसादितिकृत्वा तानिन्द्रदूर्तीरुत्तरयाञ्चकार उत्तरवतीञ्चकार । इन्द्रवाचि
कस्य प्रयुत्तरन्ददामित्यर्थः तानुत्तरमाचष्ट इति वा । किन्भूता इन्द्रदूत्यादी
नां इन्द्रे स्वीयानुरागप्रतीतिसूचकहर्षदर्शनाद् ईषत्स्मितेन अत्यल्पस्मितेन
क्षालितः धीतः सृक्काभागः श्रोष्ठप्रान्तप्रदेशो यस्याः सा तथा । दूक्तञ्जया किं
चित्कटाक्षविश्लेषलक्षणैः सङ्घेतेन वारितानिषिद्धा आर्यैर्विचार्यालमित्या
दिभुवन्त्यस्तास्ताश्चालयः सख्यो यथा । लोकीरीत्यानमस्कारोऽनङ्गीकारसू
चकः । स्मितशब्देनैव ईषत्वप्रतीतेरीषदत्यल्पत्वसूचनार्थम् । प्रान्तावोष्ठ
स्य सृक्किणीत्यनरः । उत्तरवतीं करोतीति शिचिमतुल्लोपः । तदाचष्ट इति
वाचिच् ॥ ९० ॥

स्तुतौ मघोनस्त्यजसाहसिक्ख्यं वक्तुं कियन्तं यदि वेद
वेदः ॥ वृथोत्तरं साक्षिणिहृत्सुन्दृणा मज्ञात्विज्ञा
पिममापितस्मिन् ॥ ९१ ॥

स्तुताविति । ईदूति लोकस्त्रजिद्यौरित्यादि मघोनः स्तुतौ साहसिक्ख्यमवि
षायं कारित्वं त्यजभुङ्क्ष्व । वषयितुं न शक्यस्य वर्णनं नृत्वं माकार्षीः क्रुतः साहसि
क्ख्यत्वमित्यत आह । तशक्रं वक्तुं वर्णयितुं यदि वेदतर्हि वेदः कियत्किञ्चित्त्वे
दनान्यः सनुष्यस्य काकयेत्यर्थः । तस्य वर्णनं नृत्वं करोषीति महत्साहसन्तवे
त्यर्थः । तस्य वर्णनं नकार्यम् । वृथां हृत्सुसाक्षिणिमनुष्यहृदयविश्लेषे तस्मि
न्किन्ने अज्ञातारमजानानविज्ञापयति एवशीलमन्माप्युत्तरं प्रतिवचनं वृथा
व्यर्थमेव । एवंविधमुत्तरमज्ञातारं प्रत्येव सार्थकं न तु सकलहृदयवेदिनं प्र
तिहृत्यर्थः । त्वत्कृतवर्णनं भूषा । यं यामनसि धृतं न लंङ्ङोपि जानाति प्र

त्युतरं वृषेत्यर्थः ॥ ८१ ॥

आज्ञान्तदीयामनुकस्यनाम नकारपारुष्यमुपैति
जिव्हा ॥ प्रव्हातुतांमूर्ध्नि विधायमालां वालापरा
ध्यामि विशेषवाग्मिः ॥ ९२ ॥

आज्ञानिति । कस्यनामजिह्वातदीयामैन्द्रीमाज्ञाननुलक्षीकृत्यनकरोमी
ति एतद्रूपंपारुष्यंकाठिन्यमुपैतिप्राप्नोति अपितुनकस्यापि । सर्वैरपित
दाज्ञाक्रियतएवेत्यर्थः । तुपुनःप्रव्हातुतांसतीवालाहन्तामाज्ञारूपांमालांमू
र्ध्नि विधायशिरसास्वीकृत्यायचननस्कृत्यविशेषवाग्मिर्विशेषवचनैरपराध्या
मि । अदेवदेहनिर्द्रव्येणैत्यादिव धनैर्देवदेहंनवृणइतिनिश्चितत्वादपरा
धइत्यर्थः । अज्ञत्वादाज्ञायांअकारणोप्यपराधीनमन्तव्यइतिवालापदेनसू
चितम् । भूमीन्द्रवरणात्कियंत्याज्ञास्वीकृत्येत्यर्थः । मालापिमूर्ध्नि विधी
यते ॥ ९२ ॥

तपःफलत्वेनहरेःकृपेयमिमन्तपस्येव जन्निमुड्क्ते
भवत्युपायंप्रतिहिप्रवृत्ता वुपेयमाधुर्यमधैर्यसर्जि१३

तपइति । इयमीदृशीहरेःकृपा तपःफलत्वेनमहत्तपसःफलपरिपा
कस्तत्वेन इमंनक्षत्राणजनस्वकारणेतपस्यैव नियुड्क्ते प्रेरयति । येनतप
सैयंकृपालब्धा तप्तपस्यत्वयाकर्तव्यमितिमानाज्ञापयतीत्यर्थः । तपसः
फलेजातेपुनरपितपस्यैवकिनितिप्रवर्तयतीत्याह्क्वाह । हियस्मादुपेय
स्यफलस्यमाधुर्यंअ छत्रं उपायंस्वसाधनंप्रत्युद्दिश्यप्रवृत्तौअधैर्यसर्जिअधैर्य
कारिभवति । येनेदंफलंलब्धन्तदेवपुनरपिकर्तव्यमितिपुरुषंस्वसाधनेन
संपदं करोति । अतःइयंकृपातपस्यैवप्रेरयतीत्यर्थः । स्वादुप्रियौतुमधुरा
विरयमरः । यथातथासोपायेनात्यन्तदुर्लभापीन्द्ररूपाप्राप्रातथैवतपसान
लप्राप्तिर्भविष्यतीतिनिश्चयात्तपसिनांपुनःप्रवर्तयतीतिभावः । नियुड्क्ते
स्वराद्यन्तोपसृष्टादितिवक्तव्याह ॥ ९३ ॥

शुश्रूषिताहेतदहन्तमेव पतिमुदेपिब्रतसंपदेपि ॥

विशेषलेशोयमदेवदेह मंशागतन्तु क्षितिभृत्तये

ह ॥ ९४ ॥

कित्तत्तपइत्यतआह । शुश्रूषिताहइति । यस्मादियनैन्द्रीकपालपस्यैव
 भानियुद्धं तत्तस्मादहंनुदेपिहर्षार्थेव्रतसंपदेपिनियमसमूहसिष्यार्थे च त
 मिन्द्रमेवपतिंप्राणेशंशुश्रूषिताहे । तस्यैवसेवाकर्तुमिच्छामि । तर्हिअ
 स्माकंननोरथेनकलितमित्यतआह । अयन्तुअयपुनःविशेषलेशःस्वल्पो
 विशेषः इहभुविलितितृप्तयाराजत्वेनांज्ञोनागतं राज्ञीलोकपालांशत्वस्म
 रणादेवंविधमदेवदेहंननुष्यशरीरमिन्द्रांज्ञंभूमीन्द्रंनलमेव चयोनतुदेवदे
 हंइन्द्रमितिभावः । शुश्रूषिताहे । आशु स्मृद्दृशांसनइतितद्धृतमैकवष
 मटेरेत्वे ह्यतीलितार्थेःसस्यहः ॥ ९४ ॥

अश्रौषमिन्द्रादरिणोर्गिरस्ते सतीव्रतातिप्रतिलो
 मतिव्राः ॥ स्वंप्रागहंप्रादिषिनामराय किंनामत
 स्मैमनसानराय ॥ ९५ ॥

अश्रौषमिति । हेदूतिअहन्तं तवगिरःअश्रौषन् । किंनूतागिरःइन्द्रेआ
 दरोक्ष्यासान्ताःतथासतीव्रतस्यपतिव्रताव्रतस्यातिप्रतिलोभाअतिप्रतिकू
 लाअतएवतीव्राःदुःसहाः । अनुचितमेतन्मायाकृतमितिज्ञोषः । अनूढा
 याःसतीत्वाभावाद्ब्रह्मतलोपःकुतस्तारमित्याशङ्काह । अहंस्वन्मात्मानंमम
 सान्त. करणेनप्राक्पूर्वअसरायदेवेन्द्रायनप्रादिपिदत्तवती किंनामकितिर्हि
 नरायननुष्यायतस्मैइन्द्रायइन्द्रांशत्वाद्भूमीन्द्रायमनसाआत्मानन्दत्तवती
 अथचरलयोरभेदायस्मैप्रसिद्धायनलाय मनःपूर्वरूपंवागुत्तरंरूपमितिश्रुतेः
 कार्याकवाचिकयोः मन. पूर्वकत्वान्मानसस्यैवविवाहस्यभुख्यत्वाद्दन्तःकर
 णेनपूर्वमेवमलस्यवृतत्वान्ममसतीत्वम् । सत्याचपरपुरुषकथापिनाकर्ण
 नीयासाचमयाआकर्षिताइत्यनुचितकृतमित्यर्थः । ममाद्येन्द्रकथापिन
 कार्येतिभावः प्रादिषिदेओलुङ्घितमपुरुषस्यकवचनस्यस्थाधोरिञ्जेतिइव
 कित्वे ॥ ९५ ॥

तस्मिन्विमृश्यैववृतेहृदेषा नैन्द्रीदयामामनुतापि
 काभूत् ॥ निर्वातुकामंभत्रसंभवानानधीरंसुखाना
 मवधीरणेव ॥ ९६ ॥

तस्मिन्निति । तस्मिन्कलेविमृश्यैवविचार्यैवहृदाननसावृतेसति एषा

इन्द्रसंबन्धिनीदयाममानुतापिकापञ्चापयिष्यन्तीमाभूत् । यद्मिमा
 नलः पूर्वमवृतः स्यात्तर्हि इदानीमिन्द्रोत्रियेत पूर्वमविचार्यैवाहंनसं वृतवती
 अनुचितमेतत्कृतमिति ममपञ्चापानविद्यतइत्यर्थः । काकमिव । भवेसं
 सारेसंभवउत्पतिर्येषांसुखानां आपातरमणीयानामवधीरणाद्यावच्च । निर्वा
 तुकामनुमुद्गुन्धीरमिव यथानसन्तापयति । कस्मिन्सतितस्मिंस्तच्छब्दवा
 च्येन्द्रमणिद्विदाविशुश्वैवाङ्गीकृतैसति विषयानयावृथात्यक्ताइतियथाधी
 रोनतप्यतेतथाहमपिनतप्येइत्यर्थः । मोक्षसुखस्यसंसारसुखस्यच-यावद
 न्तरंतावन्नलेन्द्रयोरितिजावः । मामनुतापिकात्रविष्यदकेनयोगे । अके
 नोर्भविष्यदाधमस्ययोरितिषष्ठीनिषेधात्द्वितीया ॥ ६६ ॥

वर्षेषुयद्भारतमार्यधुर्याः स्तुवन्तिगार्हस्थ्यमिवा
 श्रमेषु ॥ तत्रास्मिपत्युर्वरिवस्ययाहं शर्मांमिकि
 मीरितधर्मलिप्तुः ॥ ९७

मुदेषिन्नतसंपदेपीत्युक्तंविदुषीति । वर्षेक्षिति । आर्येषुसाधुषुमध्ये
 धुर्याःश्रेष्ठाःमन्वादयःवर्षेषुइलावृक्षादिषुखरहेषुमध्येयज्जंबूद्वीपनवमोशः
 प्रारतखरहंअतिपुण्यभूमित्वास्तुवन्ति । केषुकिमिवआश्रमेषुद्रव्यभार्यादि
 षुमध्येगार्हस्थ्यंशुहस्याश्रममिवस्तुवन्तीत्यर्थः । यथारथसमाश्रित्यसर्वेजी
 वन्तिजनवः । वर्तन्तेशुहियास्तद्द्विदाश्रित्येतरआश्रमाइति । तत्रतस्मिन्नि
 हमारतेखरहंपत्युःप्राणेशस्यमलरपवरिवस्ययासेवयाऽहंशर्मणःसुखस्योर्भ
 यःपरंपराःताभिःकीर्तीरितोमिश्रितोधर्मस्तलिप्सुरभिलाषुकास्मि । नलसे
 वयोभयमपिभविष्यतीतिसखवृतइतिभावः । भरतस्यक्षत्रियस्येदंभारत
 म् । वरिवस्यातुशुश्रूषेत्यमरः ॥ ६७ ॥

स्वर्गसतांशर्मपरंनधर्मा भवन्तिभूमाविहतञ्जतेच॥
 शक्यामखेनापिमुदोऽमराणां कथंविहायत्रयमेक
 मीहे ॥ ९७ ॥

नलवरणेनैवपूर्वात्कन्द्रदयति । स्वर्गइति । स्वर्गसतांस्थितिसतांजना
 नां परंकेवलंशर्मास्तिनधर्माःपुण्यानि । तस्यकेवलंभोगभूमित्वात् । इह
 प्रारतजुभीपुनःतच्चसुखञ्चतेधर्माश्चसन्ति। कर्मभोगभूमित्वाद्भारतस्येत्यर्थः

इन्द्रेवृतेसतिसुखोत्पादनाद्भीषिविद्यतइत्याशङ्क्याह । अमराणांसुदोम
खेनापिशक्या । यज्ञकरखादिन्द्रमीतिरपिकर्तुं शक्येतिस्वर्गकेवलसुखम् ।
अत्रतुसुखंधर्मोदेवमुदक्षेत्येत्तन्नयंविहायकेवलनेकसुखं कथमीहेइच्छामि ।
तस्मान्नलेवृतेसुखादित्रयंप्राप्तेर्नलवरणमेवज्यायः । अन्योपियत्रवहुप्राप्नो
तितदेवगृह्णाति । इन्द्रवरणेतस्यैवसुखंनान्येषाम् । नलवरणोसर्वेषान्देवो
नानित्यभिप्रायेणबहुवचनम् ॥ ८८ ॥

साधोरपिस्व.खलुगामिताधोगमीसतुस्वर्गमितःप्र
याणे ॥ इत्यायतीञ्चिन्तयतोहृदिद्वे द्वधीरुदकः
किमुशर्करेन ॥ ९९ ॥

पूर्वाक्तमेवान्वयव्यतिरेकाभ्यांसमर्थयते साधोरिति । साधोर्घोर्भिकस्या
पि स्वःस्वर्गात्सकाशात्प्रयाणेश्चलुनिश्चितमधोगामिताग्रधःपातिता । क्षी
णोपुण्येभर्त्यलोकांविशन्तीति भगवद्बचनात् । इतोभारतवधार्त्तुप्रथाणेरण
रूपेसति ससाधुःस्वर्गङ्गमीपुण्यवत्त्वात् । इतिद्वयोःस्वर्गभर्त्ययोर्द्वेभ्यायती
उत्तरकालौहृदिचिन्तयतीविचारयतःपुरुषस्य द्वयोस्तयोरुदकंउतरंफल
म् उनेद्विविधेशर्करेनकिमु । यथाक्रमंकर्परलेशखण्डविकृतीकिंनपितुस्व
र्गफलंकर्परांशतुल्यं भर्त्यलोकफलंखण्डविकृतितुल्यम् । अधोगामित्वात्स्व
र्गगामित्वाच्च । तस्माद्त्रनलपरिषर्थेवज्यायसीतिभावः शर्कराखण्डविकृता
बुपलाकर्परांशयोरितिबिभ्रुः । गामितागामीतिभविष्यतिगम्यादयइतिभ
विष्यतीनिकृते अकनोर्भविष्यदाभसर्थेयोरितिषष्ठीनिषेधात् स्वर्गमिति
द्वितीया ॥ ८९ ॥

प्रक्षीणएवायुषिकर्मकृष्टे नरान्नतिष्ठत्युपतिष्ठतेयः
द्युभुङ्गतेनाकमपथ्यकल्पं धीरस्तमापोतसुखोन्मु
खकः ॥ १०० ॥

स्वर्गवाञ्छासर्वयानकर्तव्याइत्यलभ्याह । प्रक्षीणइति । यःस्वर्गःकर्मक
ष्टेकर्मोर्जिनेभ्यायुषिप्रक्षीणएवभितरांक्षीणोसर्व्यवनरानुपतिष्ठतेतैःसङ्गदोभ
वति तिष्ठतिभ्यायुषिनोपतिष्ठतेप्राप्नोतितत्रस्थिरोभवतीतिवच । कण्ठमा
त्रंनप्रतीकतेपुनरभ्यधीगामित्वात् । क्षीणोपुण्येइतिजगद्बचनात् । कर्म

कृष्टेरिति पाठे पुण्यक्षयादित्यर्थः । धीरः आपातसुखोन्मुखं अविचारितर
मणीयसुखकारिणं प्रथमान्तपाठेऽविचारितरमणीयसुखोद्युक्तोऽप्यक
स्यसंपथ्यतुल्यन्तनाकबुज्जतेभोक्तुमिच्छति । अपितुनकोपि । तस्मात्
स्यववरणीयो नत्वन्यइति भावः । उपतिष्ठतेऽपाद्देवपूजासङ्गति करणेत्या
दिनात् । पथोऽनपेतं पथ्यं धर्मपथ्यं न्यायेतियत् ततो नऽसमासेऽप्य
समाप्तौ कल्पम् ॥ १०० ॥

इतिन्द्रदूत्यां प्रतिवाचम द्वैप्रत्युह्यसैषाभिदधेवय
स्याः ॥ किञ्चिद्विभ्रक्षील्लसदोष्ठलक्ष्मी जितापनिद्र
द्वलपङ्कजास्याः ॥ १०१ ॥

इतीति इन्द्रदूत्यां इति एवं प्रकारां प्रतिवाचं प्रत्युत्तरं अर्थमप्येव प्रत्युह्य
विहृत्य समाप्य सैषा जैमीवयस्याः सखीरभिदधे उवाच । किञ्चिताः । किञ्चि
द्विवक्षया इन्द्रचरणानुगकिञ्चिद्वक्तुमिच्छया उल्लसन्ती स्फुरन्ती यौ ओष्ठौ त
योर्लक्ष्म्या शोभयामिति मपनिद्रदलं पङ्कजयेन एवं विचं आस्यया सान्ताः । त
स्याः प्रत्युत्तरन्त्यक्त्वासखीनिषेधार्थमवददित्यर्थः । ओष्ठौ पत्रदलाधिकी
मुखपट्टाधिकमित्यर्थः । प्रत्युह्य उपसर्गाद्द्विष्वकहृतेरिति द्विष्वः । अपगता
निद्रायेभ्यस्तानि अपनिद्राणी वाचरन्तीति अपनिद्रं इति सर्वप्रतिपदिकेभ्य
इत्याचारे क्विप्त्तदन्ताच्छता ॥ १०१ ॥

अनादिधाविस्वपरंपराया हेतुस्त्रजः स्त्रोतसिचेश्व
रेत्रा ॥ आयत्तधीरेषजनस्तदार्याः किमीदृशः पर्य
नुयुह्यज्यकार्यः ॥ १०२ ॥

अनादीति । अनादिद्यादिरहितयथा तथा धाविन्याज्जनन्त्याः पुनः पु
नरावर्तमानायाः स्वस्य जीवात्मानः परंपरायाः पङ्क्तं हेतुनां कारणानां अदृ
ष्टलक्षणानां शुभाशुभकर्मणां स्त्रजोमालायाः स्त्रोतसिप्रवाहे वा इदं श्रुत्वा एष
जंनः सकलोलोको मल्लक्षणो वा यस्मात् प्रायज्ञाप्रवाहाधीना इदं श्रुत्वा धीना
वाद्द्विर्नस्य एवं नूतोस्ति । तस्मात् भो आर्याः बुद्धिमन्त्यः सख्यः इदं श्रुत्वा परी
धीनः सकलो मल्लक्षणी वा जनः त्वमेवं किञ्चिकीर्पसीति पर्यनुयोगः आद्वेषः
प्रश्लोवात्तद्योग्यस्तदहं किमपितु न भवति । अदृष्टमीश्वरो वा यथा प्राणिनं

वर्तयति तादृशी तस्या बुद्धि रूदेति तथा च त्वमेवं किञ्चिन्नीर्षंसीति आशेषं प्र
 शंवासाप्राणीनां हंतितस्य स्वात्मन्याभावात् । ततश्च अष्टदृश्यादींश्चरवशाद्वा
 नलेऽनुरक्ता ह्यनपित्वं नले किमित्यनुरक्ता इन्द्रे किमित्तेत्युभयथापर्यनुधी
 गयोग्यानभवासीति प्रकृते भवतीति ज्ञिः किन्नपि न वक्तव्यमिति भावः । अना
 दिधा विनीस्वेवामात्मनां नलमैनीलक्षणां परम्परया हेतुलक्षः प्रतिपुगं
 हिनलजैनीसम्बन्धः श्रूयते न त्विन्द्रजैनीसम्बन्धः इति वा व्याख्या । किङ्करो
 तु नरः प्राञ्चः प्रेर्यं नाणः स्वकर्नं भिरिति । किङ्करो तु कुधीरस्मिन् ईश्वराशावशं
 वदइति च वृद्धवचनम् । प्रवाह्यति तं हि किन्नपिकर्तुं असमर्थमिति स्तोतः प
 नसूचितम् ॥ १०२ ॥

नित्यं नियत्यापरवत्यशेषे कः संविदानोप्यनुयोग
 योग्यः ॥ अचेतनासाचनवाचमर्हं द्रुक्तातुवक्त्रश
 मकर्मभुङ्क्ते ॥ १०३ ॥

पूर्वाक्तमेवाह । नित्यमिति ॥ अज्ञोपेसमस्तैः ज्ञेवित्यं सर्वे दानियत्यादौ
 वेन परवत्यदृष्टाधीने सति संविदानोपि ज्ञातापिकः अणुयोगयोग्यः अपि
 देतुनकोपि देवेन यथा प्रेर्यंते तथैव सर्वोपिकरोतीत्यर्थः । कुमार्गं प्रवृत्त्युत्पादि
 कामियतिरेव प्रष्टव्यं त्यत आह । साचनियतिरपि वाचमाहंत् । पूर्वाक्तनि
 शोगयोग्यानभवति । यतोऽचेतनाचेतनारहिता । चेतनायुक्तमेव अणु
 योगमहंति न तु पाषाणाद्यचेतनं तु पुनः वक्ताऽनुयोगकारी पुरुषः पुनः वक्त
 असहेतुकार्कर्मभुङ्क्ते न भवति । लोकस्य देवाधीनत्वात्क्रियते चाचेतनत्वात्
 तीप्रतिवचनस्यैव ध्यां द्रुक्त्वात् कवलं कण्ठगोपी भवति । तस्माद्भवतीभिर्नां प्र
 तिकिन्नपि प्रकृते न वक्तव्यमिति भावः । संविदानः समोगम्युच्छिद्भिर्प्रच्छीत्या
 दिनातद् ॥ १०३ ॥

क्रमेलकं निन्दति कोमलेच्छुः क्रमेलकः कण्ठकलंप
 टस्तम् ॥ प्रीतीतयोरिष्टभुजोः समायां मध्यस्थता
 नैकतरीपहासः ॥ १०४ ॥

क्रमेलाकमिति । कोमलेच्छुः सुदुर्बरस्वजिलायी पुरुषः क्रमेलाकमुद्रं कटि
 नवस्तु भक्षित्वा निन्दति । क्रमेलाकः कण्ठकलम्पटः कण्ठकाशी समान्तं कोमले

ञ्जु निन्दति । इष्टमुजोः स्नेहमहाशशीलयोस्तयोः समायान्तुल्यायां प्रीतीस
 त्यांनस्यकतरोपहासः द्वयोर्मध्येकतरायत्तपहासः नमध्यस्थताकिन्तुमस्यक
 तरोपहासोमध्यस्थता । यद्यपितौद्वावंपिपरस्परमिन्दाकारित्वाद्मुचित
 कारिणीतथापिउदासीननपक्षपातोमकार्यः । तस्मान्ममनलोपक्षपातोक्ति
 दूत्यास्त्विन्द्रैश्चत्यावयोस्तुल्यायां प्रीतीसत्यांभवतीभिर्माध्यस्थमेवकार्यंन
 त्वेकतरोपहासःकार्यः । किमपिनवक्तव्यमितिभावः । समायाचितितु
 ल्यार्थत्वात्सर्वनामेत्वाभावेः ॥ १०४ ॥

गुणाहरन्तोपिनरेर्नरेमे नरोचमानं परिहारयन्ति
 नलोकमालोकयथापवर्गा त्त्रिवर्गमर्वाडचममुडच
 मानम् ॥ १०५ ॥

गुणाइति । हरन्तोमनोरथाद्यपिहरिन्द्रस्यदूत्युक्तागुणानेनह्यरोचमा
 नंममप्रीतिविषयनरंअथचनलंनपरिहारयन्तिनत्याजयन्ति । अथचरम
 शीयाद्यप्यन्येहरेरोश्चरस्यगुणारोचमानंख्यंआवर्तनपरिहापयन्ति । अन्य
 गुणापेक्षयातस्याधिकगुणत्वादित्यर्थः । हरणशीलत्वेपिकिमितितंनत्याज
 यन्तीत्याशङ्क्यदृष्टान्तेनपरहरति । हेसख्यःयूयंअपवर्गात्नोहादवाह्यंही
 नमपित्रिवर्गंन्यनोर्यकामरूपंअमुञ्चमानं अत्यजन्तलोकंनअलोकयथापर
 मनुखरूपंनोहंपरित्यज्यत्रिवर्गंसेवतेतथाइन्द्रंपरित्यज्यनलंसेवेअत्ररुचिरे
 धमनांशमितिभावः । सेइतिरुव्यर्थानामितिचतुर्थी ॥ १०५ ॥

ध्याकीटमाकैटजवैरितुल्यः स्वाभिष्टलाभात्कृतकं
 त्यभावः ॥ भिन्नस्पृहाणांप्रतिचार्यमर्थं द्विष्टत्वमि
 ष्टत्वमपव्यवस्थम् ॥ १०६ ॥

आकीटमिति । हेसख्यः ध्याकीटंहीनेषुकमिमभिव्याप्यउत्तनेषुआकैट
 भवैरिपुरुषोत्तममभिव्याप्य स्वाभीष्टलाभात्सर्वेषांस्वीयस्वीयेष्वितप्राप्तेः
 कृतकृत्यभावःकृतकृत्यत्वन्तुल्यः । विघ्नोर्यथास्वाभीष्टलाभात्कृतकृत्यत्व
 म् । तथैवकीटस्यापिस्वाभीष्टलाभात्कृत्यत्वं अर्थान्तरन्यासेनैतदेवाह च
 यस्माद्भिन्नस्पृहाणांस्वीयंस्वीयमीष्वितमभिलाषुकाणांसर्वेषामर्थंसर्षमिति
 विषयंउद्दिश्यद्विष्टत्वंद्वेषविषयत्वंद्विष्टत्वंद्वेषाद्विषयत्वं अपव्यवस्थं अपग

ताव्यवस्थानियमोयस्य एकस्ययद्विद्वन्तत्सर्वस्यापिद्विद्वं एकस्ययद्विद्वन्त
 त्सर्वस्यापीद्विमितिनियमोनास्ति तस्माद्यद्यस्मैरोचते तत्तस्यैष्टंयक्रोचतेत
 तस्यद्विद्वन्मिति तस्मान्मनलोएवानुरागाद्भवतीभिः किमपिनवक्तव्यमिति
 भावः । चकारोयस्मादर्थसमुच्चयार्थेवाद्द्विद्वत्त्वनिद्वत्त्वञ्चेति आकीटमाकैटम
 वैरीतिआङ्गनर्पादाभिविष्योरितिसमस्तः ॥ १०६ ॥

अध्वाग्रजाग्रन्निभृतापदन्धु र्धन्धुर्यदिस्यारप्रतिब
 द्धुमर्हः ॥ जोषज्जनःकार्यविदस्तुवस्तु पृच्छानिजे
 च्छापदवीमुदस्तु ॥ १०७ ॥

अध्वाग्रजेति हेतुस्यः बन्धुः सुहृत्अध्वाग्रेपुरोमार्गेजाग्रद्वर्तमानः निजृत्
 छाच्छादितआपद्रूपोन्धुः कूपोयस्यएवंभूतोयदिस्यात्तर्हि सुहृत्प्रतिबद्धंनिबे
 द्धुमर्हवचितःस्यात् तेनपथामागच्छयदिगमिष्यचित्तर्ह्यापद्रूपेगम्भीरकूपेप
 तिष्यसीतिसुहृदासुहृन्निषेदुमुचितःप्रकृतेतुनैवमित्यर्थः । तस्मात्कार्यवित्
 विपरकूपामावज्जानानोभवत्तद्वर्णोजनः जोषन्तूर्ध्नीनस्तुभवतु गुणिनोतल
 स्यवरणेनमानमिदंकिञ्चिदपिनजविष्यतीतिभवतीभिरहंननिषेद्धयेति । न
 यानलोविषयार्थेवभूतोस्तितस्मात्तूर्ध्नीस्थातव्यमित्यर्थः । अस्मिन्नर्थेभव
 इत्यएवदृष्टान्त-तुरेवार्थः । भवतीजिनिजेच्छास्वैवमुदोहर्षस्यपदर्वीव
 स्तुमार्गेरूपंभवस्तुपृच्छ्याप्रष्टव्या । भवतीनामपियस्मिन्पुरुषादौहर्षस्तत्रैव
 किमितिहर्षेइत्यनुयोगेभवतीभिरप्यनुरागएवकारणवक्तव्यम् । तत्प्रकृता
 वपितुन्यमितिजावः । नत्कार्यज्ञानानोजनोजोषमस्तु । अज्ञानानस्तुय
 त्किञ्चिद्वदतुइत्यर्थः । पुंस्येवान्धुःप्रहीकूपइत्यनरः । प्रच्छिद्विकर्मा १०७

इत्थंप्रतीपोक्तिमतिंसखीनां विलुप्यपाशिद्वत्यव
 लेनघाला ॥ श्यपिश्रुतस्वर्षतिमन्त्रिसूक्ति न्दूतीं
 वभाषेद्भुतलोलमौलिम् ॥ १०८ ॥

इत्यमिति । बालाजैनी सखीनांप्रतीपोक्तौप्रतिकूलवचनविषयिणीम
 तिसुद्धि- पाशिद्वत्यस्यवलेनसामर्थ्येन, इत्थंपूर्वींक्तप्रकारेणविलुप्यविलुप्य
 प्रभाष्येइन्द्रदूतींवभाषे किंभूतान्दूतींश्रुतास्वर्षतिमन्त्रियोवृहस्पतेःसूक्तिः
 शोभनोक्तिर्यथा एवंभूतानपितथाभैम्युक्तिंश्रुत्वाजातेनाद्भुतेनाद्यायेणलो

लीनीलिमंस्तकोयस्याः अवशिष्टप्रतिवचनार्थेपुनरुवाचेत्यर्थः ॥ १०८ ॥

परेतभर्तुर्मनसैवदूती नभस्वतैवानिलसख्यभाजः॥

त्रिस्रोतसैवाम्बुपतेस्तदाशु स्थिरास्थमायातवती
निरस्थम् ॥ १०९ ॥

किमुवाचेत्यत आह । परेतभर्तुरिति । हेइन्द्रदूति यस्मान्मनसानया
नलोदृतः तन्नस्मात्स्थिराद्यास्यावशीकरणाशक्तियस्मिन्कर्मणि अहंजैर्नो
वशीकरिष्यामीतिबुद्ध्याआशुशीघ्रं आयातवती आयातांपरेतभर्तुर्यमस्य
दूर्तामनसाएव निरास्थं निराकृतवत्यस्मि तत्रानभिलाषाद्वेतोः त्रिष्वयमेव हे
तुस्तदर्थेवानिलसख्यभाजोर्गणैः स्थिरास्थंशीघ्रमायातवतीन्दूतीनभस्वतैव
वायुनेवनिरास्थतथास्थिरास्थं आयातवतीमम्बुपतेर्वरुणस्यदूतीन्त्रिस्रोत
सैवमन्दाकिन्येवनिरास्थम् । यमस्य परेतभर्तृत्वात् परेतप्राणानान्तदधीन
त्वाद्मनसश्च प्राणाधीनत्वाद्मनसैवकृत्वाशीघ्रमायातांयमदूर्तावन्हेरनि
लमिन्नत्वादनिलेनैवकृत्वाशीघ्रमायातां वन्हिदूर्तावरुणस्य जलपतित्वान्म
न्दाकिन्येवभूत्वाशीघ्रमायाताम्बरुणदूर्तीनिरास्थमितिवा । तस्माद्दहेव
निराकृतेतिदुःखंभाकार्षीदितिभावः । मनोनभस्वन्त्रिस्रोतःशब्देनउत्सा
हागमनवेगोद्योत्यते । मनश्चादिभिःसहायातवतीभिवेतिवा । निरास्थं
अस्यतिवक्तोत्यह् । अस्यतेस्युक् ॥ १०९ ॥

भूयोर्थमेनंयदिमान्त्वमात्य तदापदोव लभसेम
घोनः ॥ सतीघ्रतैस्तीघ्रमिमन्तुमन्तु मन्तर्वरम्बध्जि
णिमार्जितास्मि ॥ ११० ॥

भूयइति । हेदूतित्वंशनसिन्द्रवरुणरूपमर्थेमांजूयःपुनर्यदिआत्यघ्रवी
षितदातर्हिंमघोनइन्द्रस्यपदौआलजसेरुपृशसि । एवंशपथदानात्त्वया
ज्यूयोनवक्तव्यमित्यर्थः । तर्हिइन्द्रस्त्वयिकोपंकरिष्यतीत्यत आह ॥ अहं
सतीघ्रतैःपतिघ्रतामियमैःवज्रिणिइन्द्रविषयेअन्तः अन्तकरणोतीघ्रदुःसहं
इममंतुंअपराधन्तु पुनःवरंमार्जितास्मि । प्रोन्वित्ताऽस्मि । वरंमनागि
ष्टोवरंसम्यगन्तर्हृदयस्थितैःसतीघ्रतैरितिवा । अन्तर्वरम्बरुणस्यनलस्यअन्तः
मध्यवर्तमानेवज्रिणिराश्रीलोकपालांशत्वादांशत्वेननलेस्थितेइन्द्रइतिवा

मलेतुष्टेइन्द्रोपिवृतीभवत्सर्वेतिजावः । आगोपराथोमन्तुष्टेत्यमरः । ना
किंतेतिमृजेरितिबृद्धिः । अदित्वादित् ॥ ११० ॥

इत्यंपुनर्वागवकाशनाशा, न्महेन्द्रदूत्यामपयातव
त्याम् ॥ विवेशलोलंहृदयंनलस्य जीवःपुनःक्षीव
मिवप्रबोधः ॥ १११ ॥

इत्यमिति । इत्यंशनेनप्रकारेणपुनर्वागवकाशस्यवचनावसरस्यनाशा
न्महेन्द्रदूत्यामपयातवत्याङ्गतायांसरयांनलस्यजीवःप्राणः ज्ञेमीन्मदूत्यश्चे
तिचिन्तावशांलोलम्बलंहृदयंपुनेर्विवेश । कःकमिव प्रबोधःक्षीवंमत्तमि
व तस्यास्मिन्नावशात्तत्सप्राणागतप्रायाणवाज्जवन् गतायान्तुस्वस्यज्ञेमी
प्राप्तिनिश्चयेनदूर्यप्राप्तिसम्भावमयाचतस्यप्राणाःपुनरागताइत्यर्थः महोपि
चञ्चलोभवति । मत्तेशीयदोत्कटक्षीवाइत्यमरः । अनुपसर्गात्फुल्लक्षीवेति
साधुः ॥ १११ ॥

अथणपुटयुगेनस्वेनसाधूपनीतं दिगधिपकृपया
प्तादीदृशःसम्बिधानात् ॥ अलभतभधुवालारा
गधानुत्पत्तित्यं निषघजनपदेन्द्रःपातुमानन्दसा
न्द्रः ॥ ११२ ॥

अवनेति । निषघजनपदानांइन्द्रोऽनलः बालाज्ञेमीतस्यारागवायनुरा
गवचनन्तस्मादुत्पत्त्युत्पत्तं इत्यंपूर्वोक्तंमधुअमृतं पातुंसाद्रमाकर्णितुमान
न्दसान्प्रयथाभवतितयालब्धवान् किंभूतंमधुदिगधिपइन्द्रः तस्यकृपयाप्रा
प्तादिदृशादूत्याङ्गीकारप्राप्तत्सन्बिधानाददृष्टीकरणलक्षणादुपायाद्वेत्तीः स्वे
नस्वीयेनअवखलाद्येनपुटयुगेनपान्नयुगेनसाधुसन्धक् प्रकारेणोपनीतमा
नीतंस्वयमाकर्णितमित्यर्थः। आनन्दसान्द्रमितिपाठेनलविशेषणंपूर्वोक्तमै
भ्यनुरा गवचनंआनन्दसहितःसाद्रमाकर्णयामासेत्यर्थः । प्रजुषारखकीये
नक्तेनचित्पान्नाभ्यामानीयमधुपीयते इन्द्रादयस्तर्हिज्ञेम्यनुरागवचनमहं
स्वयंयोनमहंदूत्यंवेत्तादास्यं अतस्तत्प्रसादान्मयाज्ञेमीवचनंस्वयमाकर्णित
मित्यानन्देनसान्द्रइत्यर्थः ॥ ११२ ॥

श्रीहर्षकविराजिराजिमुकुटालङ्कारहीरःसुतंश्रीही

रःसुषुवेजितेनिद्रयचयंमामल्लदेवीचयम्षष्टःखण्ड
नखण्डतोपिसहजातद्वीदक्षमेतन्महा काव्येय
द्यगलन्मलीयचरितेसर्गोनिर्गोऽज्ज्वलः ॥ ॥
षष्टःसर्गःसमाप्तः ॥ ॥ नमोकटुकाय ॥

श्रीहर्षभित्ति । सहजात्सोदरात्स्वजमलक्षणात्खण्डतः इक्षुविकाराच्छर्क
राविशेषादपिद्वीदक्षनेचयंखसहैपरोक्षात्तमेयथायथाचृष्यतेतथातथासरस
इत्यर्थः । षष्ठांपूरणःव्यगलत्समाप्तइत्यर्थः । स्यात्खण्डःशकलेचेक्षुविका
रेगुण्णितोषयोरितिबिधेः । षष्टःपूर्वोऽटिषट्कतीत्यादिनायुक् अस्मिन्सं
र्गदूतगुणाःधर्मशास्त्रद्वारेणोक्ताः ॥ इतिनारायणकृतनैषधटिप्पण्यांषष्टः
सर्गःसमाप्तः ॥ नमःसंकटायै ॥

नैषधीयेचरिते सप्तमः सर्गः प्रारभ्यते

श्रीगणेशायनमः ॥ अथप्रियासादनशीलनादौ
मनोरथःपल्लवितश्चिरंयः ॥ विलोकनैर्नैवसराज
पुत्र्याः पत्याभुवःपूर्णवदभ्यमानि ॥ १ ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ इत्थं इन्द्रदूतीनिराकरणेनमैम्याःस्वस्मिन्नुरागदूढं
परीक्ष्यतुष्टीमल्लोत्तैसीमेवावर्णयदितिबक्तुं सप्तमसर्गमारभते ॥ अथेति ।
अथेन्द्रदूतीनिराकरणान्तरं श्रीमनोरथःप्रियाथामैम्याःआसादनेप्राप्तिवि
षयेशीलनादौच तेनतेनविशेषेणरूपादिपरिकल्पनेविषयेआदिशब्देनआ
लिङ्गनादिसम्भोगविषये पल्लवितःपूर्वपल्लवयुक्तोजातः । नैर्नीकथंप्राप्नोति
कथंवातस्याविशिष्टभावादिकञ्जामानीतिचिरमुदितःपूर्वमासीत् । मनोर
थोजुवःपत्याराज्ञानलेनराजपुत्र्याविलोकनैर्नैवपूर्ववत्परिपूर्ववदभ्यमानि
वअभ्यमानिसंभानितः । प्राप्तिविनैवदर्शनमात्रेणप्राप्त्यादिजन्यमानन्दं
पेतिभावः । पल्लवितशब्देनमनोरथस्यवृत्तत्वंसूचितम् । अन्योपिछारो
पितंकुल्लितदूढाऽत्यन्तं सन्तुष्यति । आसादनञ्चशीलनादिवेत्तिसमाधेय
कवद्भावः । अन्यथाशीलशब्दरपपूर्वनिपातात् ॥ १ ॥

प्रतिप्रतीकं प्रथमं प्रियाया मथान्तरानन्दसुधासमु-
द्रे ॥ ततः प्रमोदाश्रुपरंपरायां ममज्जतुस्तस्यदुःखौ
नृपस्य ॥ २ ॥

प्रतीति । तस्य नृपस्य दुःखौ नेत्रे प्रथमं प्रतिप्रतीकं प्रत्यक्षयवंप्रियायां मैत्र्यां
ममज्जतुः निमज्जने अथ पश्चादन्तःकरणे आन्तरोवायः प्रत्यक्षयवदर्शनजनित
तच्छानन्दस्तद्रूपासुधाश्च प्रतन्त्रममज्जतुस्ततः पश्चात्प्रमोदाश्रुपरंपराया
मानन्दजनितवाप्यप्रवाहे ममज्जतुः । अनया रीत्या सर्वेषामप्यवयवानाम
तिसौन्दर्यसूचितम् । प्रत्यक्षयवसौन्दर्यदर्शनादानन्दस्तस्माच्चाश्रुपरंपरा
जाता तयानलनयनाभ्यां किंचिदपि तदानन्ददृष्टान्तिपर्यः । समुद्रे गलप्रवाहे च
निमज्जनमुचितम् ॥ २ ॥

ब्रह्माद्वयस्यान्वभवत्प्रमोदं रोमाग्रएवापि निरीक्षि-
तेत्याः ॥ यथौचितीत्यन्तदशेषदृष्टा यथस्मराद्वै-
तमुदन्तथासौ ॥ ३ ॥

नेत्रप्रमोदमुक्त्वा मनःप्रमोदमाह । ब्रह्मेति । असीनलोऽस्मान्मैत्र्याः री-
मणोप्यप्रसवप्रथमं निरीक्षिते सति न विद्यते द्वयं यस्य तदद्वयं ब्रह्मणोऽद्वयं ब्र-
ह्माद्वयन्तस्यत्र लैक्यस्येत्यर्थः । तस्य प्रमोदमानन्दमन्त्रभवदनुभवम् । अ-
थानन्तरमित्यनेन प्रकारेण तस्यानैम्या अशेषा सकलाया दृष्टिर्दर्शनान्तस्यां स-
त्यानशेषमैत्रीदर्शने सति यथायादृशोऽश्रीचिती जवति तथा द्वैतद्वयोर्जावो
द्विताद्वितैव द्वैतन्तकविद्यते यस्याः साऽद्वैतः स्मरशासावद्वैतस्य रस्यद्वैतरा-
हित्यं वा तस्य नुदन्त्वभवन् नदनैक्यजनितमानन्दमनुभवसूचेत्यर्थः । यस्य
निकृष्टरोमाग्रस्यैव निरीक्षणो ब्रह्माद्वैतानन्दो भवति तस्यारमणो यस्य सकलाव-
यवदर्शने ब्रह्माद्वैतानन्दोऽधिको भवति तानन्दस्वभाववितुं समुचित इत्यर्थः ।
सर्वावयवदर्शने नदानन्दोऽमज्जदिति भावः । तेषां रीत्या मशेषदृष्टौ सत्या-
मिति वा । द्वैतं प्रमादित्वा त्स्वार्थोऽयं ॥ ३ ॥

वेलासति क्रम्यचिरं मुखेन्दो रालोकपीयूषरसेन त-
स्याः ॥ नलस्य रागाम्बुनिधौ चिद्युते तुङ्गाकुचावा-
अयतः स्मदृष्टी ॥ ४ ॥

वेलामिति । नलस्यदृष्टीदृशौ तस्यामुखेन्दोरालोकनेनतल्लक्षणेनवीपू
 धरसेनासृतरसेन विलोकनलक्षणेयदसृतन्तस्मिन्वा । तमेवतद्विषयिण्या
 प्रीत्याकत्वापृथुंनहतीम्बे लान्दृत्यसमयरूपामतिक्रम्य नलस्यरागाम्बुनि
 धीअनुरागसमुद्रे विवृद्धेवृद्धिक्रूतेसति तुक्कावुञ्जीकुषीआश्रयतःस्म दूर्य
 समयमविधार्यमुखचन्द्रावलोकनविवृद्धेन अनुरागेणकत्वातुक्कीकुषीनलो
 वलोकयतिस्मेतिभावः । चन्द्रस्यप्रकाशलक्षणेनासृतरसेननहतींनर्यादा
 नतिक्रम्यसमुद्रे वृद्धिक्रूतेसत्याल्लवनभयादन्योपितुङ्गस्थानमाश्रयति । वृ
 ष्टिरितिक्वचिरयाठस्थाः ॥ ४ ॥

मग्नासुधायांकिमुत्तन्मुखेन्दो लग्नास्थितातत्कु
 चयोःकिमन्तः॥ चिरेणतन्मध्यममुच्चतास्य दृष्टिः
 क्रशीयःस्खलनाद्भियानु ॥ ५ ॥

मग्नेति । अथनलस्यदृष्टिःक्रशीयः अतिशयेनकश्चनतस्याज्ञेभ्याः मध्य
 चिरेणचिरकालेनामुञ्चत अत्यजत् । मध्यस्त्रिलम्बेनतत्याजेत्यर्थः ॥ अ
 प्राप्युत्प्रेक्षते स्खलनात्पतनाद्भियामयेननुकिं अतिकश्चनेतच्छीघ्रंवेत्य
 त्यानितदिंपतिष्यामीतिबुध्याकिम्बिलम्बेनात्यजत् । किंमूतादृष्टिः । त
 न्मुखेन्दोःसुधायांनग्नाकिन्मुखेन्दावेवविलम्बिता । तथाऽनन्तरंसुधा
 लसूत्रेणापिदुर्लभावकाज्ञेतत्कुञ्चयोरन्तर्मध्ये लग्नासम्बद्धासतीनिर्गन्तु
 नशक्तत्वास्थिताविलम्बिता पूर्वैयदङ्गम्बिलोकितन्तदङ्गसुन्दरतरत्वात्प
 रित्यक्तुंनशक्तंकिन्तुपुनःपुनस्तदेवावलोकयतिस्मेतिभावः । क्रशीयसःप
 काशास्खलनंक्रशीयसस्खलनमितिवा ॥ ५ ॥

प्रियाङ्गुपान्याकुचयोर्निवृत्य निवृत्यलीलानलदु
 ग्धमन्ती ॥ चभीतमान्तन्मृगनाभिषेप तमःसमा
 सादितदिग्धमेव ॥ ६ ॥

प्रियेति । नलदृग्एवंभूतासतीबभीतनांअतितरोशुशुजे । किञ्चूताप्रि
 यायामैभ्याःअङ्गस्यप्रत्यङ्गुपान्यीनिरत्यपथिका अतएवलोलाचल्यलाऽपचस
 स्पृहासती निवृत्येनिवृत्यव्याघृत्यव्याघृत्यकुचयोर्घ्नन्तीसम्बरती सःप्र
 कृते । किंभूतेव तयोःकुचयोर्घ्नं गनाभिषेपःकस्तूरिकालेप स्तत्रावसन्तमोऽ

अकारस्तेन कृत्वा समासादितः प्राप्तः दिग्जसोदिद्बोहोययाएवं जूतेव । अ
न्योपि पान्यस्तमसा प्राप्तदिद्बोहो जमननिवृत्त्यनिवृत्त्यपूर्वमेव स्थानं प्राप्नो
ति । सर्वावयवावलोकनतत्परापिकुचावेवालो कयति स्म । कुचौत्थक्तुं न
शशाक्येत्यर्थः । श्लोलाश्चलसत्पुत्रयोरित्यमरः । नित्यंपन्यानंङ्गुतीति पान्यः
पयोःशानित्यमिति खस्ततष्टाप् । बभौतभाङ्गिनेति ङ्ययेत्यादिनाम् ॥ ६ ॥

विभ्रम्यतञ्चरुनितम्बचक्रे द्रुतस्यदृक्त्स्यखलुस्ख
लन्ती ॥ स्थिराचिरादासतदूररम्भा स्तम्भात्रुपा
श्लिष्यकरेणगाढम् ॥ ७ ॥

विभ्रम्येति । तस्याश्चाशुशुन्दरेनितम्बरूपेचक्रं विभ्रम्यपरिभ्रम्य
स्खलन्तीखलुपतन्ती च तस्यदृग्ग्नलस्यदृष्टिः तदुरुलक्षणीरम्भास्तम्भीक
दलीस्तम्भीकरेशरश्मिनाकृत्वागाढंनिविडनुपाश्लिष्यश्रालिङ्ग्य चिरात्
चिरकालंस्थिरानिश्चलाद्यासवभूव । अन्योपिचक्रजन्यं प्राप्यपतन्ती स
तीहस्तेनस्तम्भाङ्गाढमालिङ्ग्यस्थिराज्जवति । नितम्बस्थिसोक्त्यादरेण
तदुरुपश्यतिस्तेतिभावः ॥ ७ ॥

वासः परंनेत्रमहंननेत्रं द्विमुत्वमालिङ्ग्यतन्मयापि
उरोनितम्बोरुकरुप्रसाद मितोवसात्तत्पदयोः प
पात ॥ ८ ॥

वासवति । सानलदृग् इतीवकारणात्तत्पदयोर्भेद्याश्चरणयोः पपातप्र
णामञ्चकार । इतिकिन् । हेमैमिवासीवसनंउत्तमपहदुकूलविद्योयः परं
कीवलंनेत्रमर्थचनेत्रशब्दवाच्यम् । अहंनेत्रंकिनुअपितुअहमपिनेत्रनेत्रश
ब्दवाच्यंस्माद्भवामि तत्तस्मादुभयोरपिनेत्रशब्दवाच्यत्वलक्षणत्कार
णाद्हेमैमित्वनेत्रेषवसनैवमयापिप्रयोष्येनत्वदुरोवद्वोनितम्बीजघत्तप
द्याङ्गागजुरुचस्यतेपांसमाहारउरोनितम्बोरुश्रालिङ्ग्यवेष्टय । अचचदत्राय
स्वप्रसादञ्चलुरु तदाश्लिङ्गनार्थमसोपरिप्रसक्ताभवति । अन्योपिस्वसमान
स्पकस्यचिद्भाजादेःसकाशाद्-सनांपदमार्ष्टिदृष्टास्वस्यापि तल्लाभार्थराज्ञश्च
रणयोः पततिमह्यस्येतद्देयनितिचप्रार्थयते । उरोनितम्बोरुविनोक्त्यय
श्चरणावपिविलोकयतिस्तेतिभावः । नेत्रत्वचिगुणोवस्त्रेनननूणेविनोचन
इतिविद्यः प्राप्यदृक्त्वादेकाङ्गावेनपुंसकत्वम्भा ॥ ८ ॥

दृशोयथाकाममथोपहृत्य समेयसोमालिकुलउचत
स्याः ॥ इदं प्रमोदां दूमुतसंभृतेन महीमहेन्द्रो मन
साजगाद ॥ ९ ॥

दृशोरिति । अथ समहीमहेन्द्रो जूमीन्द्रो नक्षः प्रमोदो नैनीविल्लीकनेना
मन्दः सौन्दर्यदर्शनाददूमुतमाश्रयं च तास्यां संभृतेन पूर्णेन मनसा इदं वक्ष्य
मासाजगाद । चिन्तयन्मनसैवतामिव शोयदित्यर्थः । किं कृत्वा प्रियसौजिनी
न्तस्याञ्जालिकुलसखीसंभूहृष्व दृशोर्नयनयोयथाकाममजिलावमनेति क
म्यनयनास्यामेशोपहृत्योपायनीकृत्य ॥ ९ ॥

पदेविधातुर्यदिमन्मथोवा ममापिच्येतमनोरथो
वा ॥ तदाघटेतापिनं वतदेत त्प्रतिप्रतीकादूभु
तरूपमिशत्पम् ॥ १० ॥

तदेवाह । पदिइति । यदि जगन्निर्माणशीलस्य विधातुर्ब्रह्मणः पदेऽपि
कारेण मन्मथोवाऽभिषिच्येत मम मनोरथोवाभिषिच्येत तदापित्तर्षापि सद्
निर्वचनीयमेतद्दृश्यमानमेतस्यावा प्रतिप्रतिकंप्रत्ययव्यवभक्तिमुन्दरत्वाद
दूमुतमाश्रयं कारिकूपलावण्यन्तस्य शिष्यं निर्माणघटेतनवाघटेत ब्रह्मणा
प्येतत्प्रत्ययवपवसौन्दर्यकर्तुं न शक्यतइत्यर्थः । इदं कसौन्दर्यं कदापि बुजापि न
कृष्टमिति भावः ॥ १० ॥

तरङ्गिणीभूमिभृतः प्रसूतत्र जानामिशृङ्गाररसस्य
सेधम् ॥ लावण्यपूरोजनि यौयनेन यस्यान्तथोऽत्रै
स्तनताघनेन ॥ ११ ॥

तरङ्गिणीति । धनेन निविडेन यौवनेनेव यस्यां जैमीलक्षणायां न्तरङ्गिण्यां
लावण्यपूरोऽजनि जनि तस्तथाऽत्रैस्तनीयस्यास्तस्याभावोऽत्रैस्तनताऽत्रकु
धत्वमजनि सेधं शृङ्गाररसस्य तरङ्गुत्तरे कस्तद्वृत्ती अथ घनदीयवभू
तामीमनामोभूमिभृतो जूमीपतेः सकाशात्प्रसूताऽत्पक्वाइति जानामिवाक्या
र्थः कर्म । प्रथमं सहजसौन्दर्यरूपाच्छृङ्गाररूपा जाताऽन्तरनिविडेयौवनेन
सौन्दर्योधिक्यजननादुच्चकुधत्वजननाच्च पूर्वोपेक्षया शृङ्गाररसस्य भूतोरिय
मदीति मन्येइति भावः ॥ अथ घनरसस्य उदकस्य मदीपर्वतादुत्पद्यते । तस्याः

स्तरताचञ्चैश्रयायमानेजघ्नतितराङ्गजंताचलेननेघेनपूर्वजलप्रधाहोजलो
द्रेकोपिजन्मते । तथानिर्वचनीयप्रकाराजञ्चैस्तरतातयाकृत्वाप्रनेननिरन्त
रेवैकंपदम् । यौवनविज्ञोषणम्वा । पूरोजलप्रवाहेस्यादितिबिम्बः । भूमि
भूतेभुवःप्रभवद्वयपादात्प्रवृत्तम् । प्रसूतेतिभ्रकनंकारकर्तरिक्तः ॥ ११ ॥

स्यस्याम्बपुष्यं हविधानत्रिधां किंघोतयामास न
वांसकामः । प्रत्यङ्गसङ्गस्फुटलब्धभूमा लावण्य
सीमायदिमामुपास्ते ॥ १२ ॥

अस्यामिति । अङ्गमङ्गप्रत्यङ्गप्रत्यवयवैः स्वस्यैवलावण्यस्यसङ्गः संबन्ध
स्तेनकृत्वास्फुटं व्यक्तं लब्धोभूमाप्राप्त्यर्थं यथायत्नं भूता लावण्यसीमासीन्दर्य
परन्तकाद्याद्यस्यादिनाभैनीनुपास्तेष्वेवते यस्मात्कारणाद्वास्यापेक्षयामवां
नूतनांसकामः तदैवापूर्वजन्म्यस्तान् । वपुष्यं हस्यशरीरसम्पृहस्यविधानं नि
र्भाषन्तस्यत्रिधांशस्त्रं कायव्युहरचनाकौशिल्यस्यार्थैभ्योभवेकिंघोतयामा
स । नत्वन्वस्यामित्यर्थात् । किंघितर्कं बाल्यापेक्षयतत्कृष्णिमन्यधिकं सौन्दर्यं
भवतिसकलावयवेषु साकल्येन सौन्दर्यं सीमानैभ्योभवेविद्यते नान्यस्यामिति
भावः । प्रत्यङ्गसङ्गभवयसन्धिप्रतीतिर्वा अस्यामित्यनेनभैस्याकैदृष्यं सूच्यते ।
त्रिधाप्रकाशनं हि त्रिद्वयसमीप एव भवति । समदन्तोस्यांनवानुपूर्वोकायव्यु
हनिर्भाषविद्यान्घोतयामासकिं यस्मात्सौदर्यं परमाकाष्ठा सकामः प्रत्य
ङ्गविद्यामानत्वेन प्रप्तौ जूसावाहुत्यं यैत्रैर्बन्धुभिः सन्निभांसैर्मांसैवते । प्रत्यव
यवसाकल्येन नदनस्य विद्यामानत्वान्मदनेन स्वीयं बहु रूपत्वं प्रकटीकृतमित्य
र्थः । मुखावलीकनेनयादृशेनमदनप्रादुर्भावोभवतितत्प्रादृश्यवन्मयावली
कनेनेतिवदीयैकेकावयवदर्शने सकलस्य साकल्येन नदनप्रादुर्भावोभवतीति
भावः । लब्धयूमेत्यादौपक्षेपनइति निषेधाद्दृष्टीकभावः ॥ १२ ॥

जम्बालजालातिकमकर्षिजम्बू नद्यानहारिद्रिनिभ
प्रजेयम् ॥ अप्यङ्गयुगमस्यनसङ्गचिन्ह सुन्दीयतेद
न्तुरतायदत्र ॥ १३ ॥

जम्बालोति । इयत्रैनीजम्बूनद्याः जम्बूफलरसजातनद्याः जम्बालजाला
त्यङ्गसमूहात्किंनार्कपिनाकृष्टाअपिसुततएवाकृष्टा यद्दयस्याद्दहारिद्रिनिभ

प्रजाहरिद्रात्तवस्त्रतुल्यकान्तिः जम्बूनद्याजम्बालजालानामजम्बूनदन्तञ्चान्यसुवर्णापेक्षयात्युत्तमन्ततश्चाकृष्टा तदैवहरिद्रातुल्यवर्णत्वं न्यट्टते नान्यथेत्यर्थः । हरिद्रिसुवर्णवा । अपिशब्दोद्देशेत्वंन्तरंसमुच्चिनोति । यदपिअत्रास्यां जैम्यामङ्गयुग्मस्यहस्ताद्यवयवयुगलस्यसङ्गचिन्हंपरस्परसंन्धिलाञ्छनन्दन्तुरतालक्षणाविसंस्थूलतानिस्त्रोक्तानोक्षीयते नतर्क्यते यज्जम्बालजालादां कथ्यते तस्योच्चावचप्रदेशेषुपङ्क्तस्यलग्नत्वाद्द्विसंस्थूलता नलक्ष्यते जैम्यामपितथायतस्ततोपीयञ्जाम्बूनदपङ्क्तादाकृष्टेत्यनुमीयते । अवयवसन्धिसूचककूर्परादिजैम्यामलक्ष्यतेसुवर्णगौरीर्षेयमितिजावः । कूर्परादेरलक्ष्यत्वेनसामुद्रिकलक्षणावत्त्वं सूचितम् । यदित्युभयत्रापिसम्बध्यते । पूर्वार्धेहारिद्रपदेनयोजना उद्देशार्थेयथास्थितम् । मध्यस्यस्तनयोश्चाङ्गयुग्मसङ्गाभाषोद्धातव्यः नोचेत्संध्यस्यपरमाशु रूपत्वात्सानयोश्चोच्चैस्त्वाज्जाम्बूनदजम्बालपूर्णात्वेनैतेमुद्रितास्युरित्यादिज्ञातव्यम् ॥ १३ ॥

सत्येवसाम्येसदृशादशेषाद् गुणान्तरेणोच्चकृषेय
दङ्गैः अस्यास्ततः स्यात्तुलनापिनाम वस्तुत्वमीषा
मुपमोपमानः ॥ १४ ॥

सत्येवेति । यदङ्गैर्जैम्यामङ्गैर्मुखाद्यवयवैरर्षाद्गुणान्तरेणवृत्तत्वादिनागुणेनचन्द्रादिनासमसाम्येसत्येवसदृशात्कविसम्येयमुखादेः सदृशत्वेनोपमानत्वेनाभिमतान्चन्द्रादेरज्ञोषात्सकलाद्दस्तुनः सकाशाद्गुणान्तरेणकेनचिद्गुणान्तरेणान्येनगुणेनकत्वायद्यस्मादुच्चकृषेत्कृष्टैर्जातस्ततस्तस्मादथादस्यां अङ्गैः कृत्वासदृशस्यचन्द्रादेस्तुलनापिसमीकरणमपितैः सहसाम्यंवास्यान्मान कविसम्येसर्वत्रोपमानस्याधिक्यमुपमेयस्यचन्यूनत्वंप्रसिद्धम् । तथाचान्यरमणीयमुखाद्यपेक्षयाचन्द्रादेराधिक्यादुपमानत्वं मुख्यादेश्चन्यूनत्वादुपमेयत्वंचतथे अस्यास्तुमुखंयद्यपिवर्तुलत्वेनचन्द्रेशसमानन्तथापिचन्द्रापेक्षयाधिकाभूतयुक्तत्वेनाधिकं गौरत्वेनकलङ्काभावेनचचन्द्रादाधिक्यम् । नेत्रेऽप्याकारेणानिस्त्राक्षयद्यपिनीलोत्पलदलेनसमाने तथापिनीलोत्पलदलस्यकटाक्षविक्षेपादिगहित्येन स्वस्यंचतत्साहित्येननीलोत्पलदलोपेक्षयाधिके । एवमोष्ठादेरपिकेनचिद्गुणेनसाम्येसत्येवगुणान्तरेणबन्धकाद्यपेक्षयाधिक्यं द्रष्टव्यं तथाचचन्द्राद्यपेक्षयाधिक्येनैतदीयवदनाद्यङ्गानामुप

मानत्वं चन्द्रादेवैतदीयं बहवनाद्यपेक्षयान्यूनत्वेनोपसेयत्वमिति चन्द्रोभैमी
 बहवसदृशोभैमीसोरपसदसङ्घभैमीनयनसदृशमिति एवंसदृशस्यचन्द्रादेर्जे
 भौवदनादिनासमीकरंसास्यस्वाभवेदपि भैमीवदनादेरुपमानत्वं चन्द्रा
 देवोपसेयत्वंयुक्तमेवेत्याशयः । अमीषामेतदीयानामङ्गानानुपुनःयस्तु
 चन्द्रादिलाक्षणंउपमानमपमानोपिङ्कारस्यवयदमीषामेवहीनस्योपमानत्वा
 भावाद्दधिकस्योपसेयत्वाज्जावादितिभावः । यतश्चक्रुषेततोहेतोरस्याभैम्या
 स्तुलनापिस्यान्नामसाम्यन्विनोत्कर्षोत्सिध्यतीतिसाम्यमप्यस्तुनामवस्तुत
 स्तुपरमार्थस्तुअमीषामङ्गानामुपमानन्तिरस्कार इतिवाचपमीयतेअनेने
 त्युपमानं उपमार्थतकरणेभावेवातक्षोपसर्गइत्यङ् ॥ १४ ॥

पुराकृतिस्त्रैणमिमांश्चिधातु मभूद्विधातुःखलुहस्त
 लेखः ॥ येयंजवद्वाविपुरन्निभ्रसृष्टि स्तरयैयशस्त
 उजयजंपदातुम् ॥ १५ ॥

पुराति । पुराप्रथमकृतिनिर्मायंयस्यैवन्विषयंप्रथमनिर्मितंस्त्रींशंस्त्रीवं
 श्यादि इमामैमींश्चिधातुंस्त्रुविधातुः खलुनिश्चितम् । हस्तलेखःप्रथमो
 स्यासोजूत अन्योपिशिलोप्रथमहस्तलेखकत्वापश्चात्सुन्दरतरवस्तुनिर्मा
 ति । उत्तरशिल्यापेक्षयाहस्तलेखस्यातिहीनत्वाद्भैमीजन्मनः पूर्वयत्स्त्री
 सपूहीहस्तलेखोभूत्समैम्यपेक्षयातिहीनःभैमीचातिसुन्दरीतिभावः । न
 नुयन्निर्माशार्थमभ्यासःकृतःसानिर्मिताश्चग्रियस्त्रीसृष्टिः किमिति कृतवत्या
 शङ्क्याहयेयंभवतीवर्तमानाभविष्यन्तीचपुरन्निभ्रसृष्टिःस्त्रीनिर्मितिःअस्यै
 जैम्यैतज्जयजन्तस्यांभवद्वाविपुरन्निभ्रसृष्टेः जैमीकर्तृकोयोजयःतस्माज्जातं
 यशःप्रदातुंभवन्त्यैतिकमपिप्रयोजनमस्ति । तस्याजैम्याश्चपेक्षयातिहीन
 त्वाद्भनयापीदृशीनिर्मातुंनशक्यतइति संवांन्हापयितुंद्भ्रयाभैमीजन्मा
 मन्तरमपिस्त्रीनिर्मितिःकृता श्रीकरणेत्तुजैम्यनतरंज्जेद्व्याङ्घ्रियंघातानिरमा
 र्यंत तस्यैतदपेक्षयापिपातितरमणीयाःअविष्यदितिसौकम्यसंभावनाभवे
 त् तन्निवारणार्थंरंक्षणीवकृतमित्यर्थः । भूतभविष्यद्गतमानेषुभैमीसदृशी
 कापिनास्तीतिभावः । खलुत्प्रेक्षायांवा पुरन्नीतिहृथापोःसंज्ञेतिवाहुल
 काद्भवः । इत्थान्तएववा भवद्वावीतिप्रागेच्छीत्वविषययाद्दं कृत्वापु
 रन्निभ्रशब्देभयंथाकथंन्वित्कर्त्तव्यारयः । अन्यथाभवन्तीभावेतिभ्यात् । इ

तन्मध्यमिस्तन्मिस्तारस्त्रिलिम्बमध्यक्रान्तप्रयोगस्य स्वमन्वयपेशकामकृतयववाह
नर्षनीयम् ॥ १५ ॥

**मध्यानिहानीरगुरेतदङ्गं अथयथाऋतितथातथा
तैः ॥ अस्याधिकस्योपमयोपमाता दोताप्रतिष्ठां
खलुतेभ्यएत्र ॥ १६ ॥**

मध्यानीति । मध्यानिशोभनाविचन्द्रादीनिवस्तूनि एतस्यावदनाद्यङ्गा
रसकाशाद्ययायेनयेनप्रकारेणयावदुयावदुहानीरपकर्षानुच्छगुःप्रपुः । तै
श्चन्द्रादिभिस्तथातथातावत्तत्रदुध्यनतिवृत्तम् । अपकर्षप्राप्तावपिकर्षं
वृत्तमित्यतआह । खलुपस्मादधिकस्यउत्कृष्टस्यैतदीयाङ्गस्योपमयासा
म्येनरपनाताकविःन्यूनस्योपितेभ्यश्चन्द्रादिभ्यएवप्रतिष्ठांभाहारम्यन्दाता
दास्यति । भैनीमुखसदृशश्चन्द्रादिदितिबर्ष्यमानातदुपमेयताप्रतिष्ठाप्रा
प्त्याअधिकानिभैभ्यङ्गान्यस्माकमुपभावभूतानीतिवयन्नन्याइतिउक्तनोऽ
स्माकंप्रतिभोगीस्तिअनन्देनमृत्यन्तीतिभावः ॥ भैनीमुखंकिंवदितिपृष्ठे
न्द्रस्यन्यूनस्येभ्यन्यस्योपमवतस्यांभावस्यन्द्रवदित्येववक्तव्यंस्वात् । एवंनय
नादावपिदृष्टव्यम् ॥ क्लानिर्ग्लान्याहाम्योनिः । अगुः इहोगांशुमे
तिनादेद्योगातिस्वेतिसिभोशुक । इतरेलिस्तुटि ॥ १६ ॥

**नांस्वाशंशुष्टापिविमोहिकेय न्दोषैरशेषैःस्वभिये
तिमन्ये ॥ अन्येषुतैराकुलितस्तदस्यां वसत्यसाप
तन्यसुखीगुणीधः ॥ १७ ॥**

भेति । दृष्टपीयंजैनीद्रष्टुर्विनोहिकामदनविकारकास्त्रिणी । अथचमूर्त्त
कारिणीविकल्पा स्वस्यात्मनोज्ञियाऽशेषैःसकलैरपिदोषैरियंनान्नाशेनरूप
हेतिमन्येइच्छे । यादृशंननान्नेशानुर्वाञ्जनयतिदत्तानंषेष्टातिमिकटेनस्य
ज्ञानकिंकरिष्यतीतिजयैर्नदोषैर्नस्पृष्टेत्यहंसम्येइतिभावः । अशेषैरितिब
द्धादपिशश्रेष्ठाःहर्ययोज्यः । अन्यथाकिराङ्गिःस्पृष्टेतिविरुद्धप्रतीतिप्र
तिप्रसङ्गात् । यस्मादियंन्दोषैर्नस्पृष्टातत्तस्मादन्वेषुभैनीक्यतिरिक्तस्यानेषुतै
र्दोषैराकुलितोगुणैःश्रीलसौन्दर्यादिः नविद्यतेसपत्नःशत्रुयैस्ततस्यजावो
सापत्न्यन्तेनसुखीज्ञानस्यांभैभ्यांवसति । अन्यत्रवैरिभिःसहवसतौनहरक

पदं संस्थां तु तदज्ञां वां सुखेनैव संतीत्यर्थः । अर्थात्त्रगुणादीनां संवलिताः
सन्ति अस्यां तु दीवानसन्त्येवेति गुणानाम् । सापत्येन स्थितिः । अर्थात्पि
सवाचस्थानस्य त्कानिर्वाथे स्थानेव सति ॥ १७ ॥

**श्रीशक्तिप्रियाङ्गैर्घृणयैश्चक्षुःश्रीशिवोऽपि दुर्गाणां चरा
टकस्य ॥ नैकपाकैश्वरणाङ्गकान्ति धूलोभूताका
उर्वनकैतकस्य ॥ १८ ॥**

श्रीशक्ति । प्रियाङ्गैर्म्यवयवैः वराटकस्य पट्टवीजकोशस्य कान्तिः शो
जाप्रणयैव जुगुप्सयैव श्रीशक्तिप्रियाङ्गि यतीरुहात् स्निग्धरहितात् नवारि
दुर्गाणां लदुर्गाणां देवीः असाध्यं लदुर्गाणां अश्रितेति ग्रहीतुमशक्येति बुद्ध्यात्य
क्तेति नमन्तं प्रीतिरुत्तुं रुहत्वात् । अथवा अश्रिदक्षानि सन्त्यस्य तद्द्वारिक
मलान्तकृष्णात् दुर्गात्तन्मध्यवर्तित्वाद्देतीर्नवामैव 'अथ च न कश्चैरिति न ज
मुञ्जयत्र सर्वदुष्प्यनर्वाप्रत्यप्राकान्तिरिति व्याख्येयम् । अथ च रूपयैव त्पिता ;
अधिकस्य विरोधत्यागे कारकान्तराजिवात् । काञ्चनकैतकस्यापि कान्तिर्जु
गुप्सयैव त्पिता । यतीर्धूलीभिर्जृता पूरिता सौम्यैः । केशुकैः कृत्वा पदाव
रथपरिवेष्टनत्वाद्देतोयैरुपयाचेति व्याख्येयम् । वराटकस्य च नैकैतका
स्थानपिसकाशादिति स्निग्धगीरवर्णाद्द्वयमिति भावः ॥ १८ ॥

**प्रत्यङ्गमस्वाभिभेकेन रक्षा दूर्तमधीनिवनिजाह
मस्ति ॥ वज्रं च ज्ञानां मूर्तिधारि नियोजि
तन्तद्द्वैतिकां मुकुटच ॥ १९ ॥**

प्रत्यङ्गमिति । अभिकेन भैम्याः कानुकेन नयोनाइन्द्रैश्च प्रत्यङ्गप्रत्यवयव
श्लोवादेः सकाशाद् वराट्कृतं ज्ञानासिद्धिर्मुक्तिधारि नैपथ्यरजवेषधारि निजा
हं स्वायुधं च जन्तुघातस्य वज्रस्य द्युतिस्तल्लक्षणकामुक्त्वात्प्रयानैभ्यां विष
येनियोजितमिव नियुक्तामिवास्ति । श्रीपरस्परसमुच्चये । प्रत्यवयवमंलङ्का
रेषु हीरकाविद्यन्तेतेषां द्युतिश्च सर्वत्र प्रकाशते तत्रैवैशब्दं च्छलेन सहेतुको
ट्रेपेहा । इन्द्रपतुषश्च वज्रस्य द्युतिरूपत्वं प्रसिद्धम् । अर्थात्पि स्वाभीष्टवस्तु
चित्तुं किमपि निजनिर्गुह्यं क्तं अस्मान्भीकेनेति भावः ॥ १९ ॥

अस्याः सप्तद्वैकाद्यधीः कश्चोद्यः स्थाने मुखस्योपरि

वासमाप ॥ पक्षस्थतावद्बहुचन्द्रकोपि कलापि
नांयेनजितःकलापः २० ॥

अधुनानानुषीत्वात्केशादारभ्यपादपर्यन्तवर्णनमारभते । अस्याइति । स
दृशत्वात्सपक्षोनित्रंसहायकैकः कौवलोदिभुधन्द्रोयस्यअस्यांमुखस्योपरि
शिरसिकचौघःकेशसमूहःवासंवसतिनाप । तत्स्थानेयुक्तम् । कथमित्यतश्चा
ह । येनकचौघेनपक्षस्थाःपक्षेषुस्थितास्तावन्तोतिवहवक्षश्चकायस्यएवस्वि
धोपिकलापिनांअथुराणांकलापःपिच्छभारःजितःपराजितः । सतत्रोपिम
यूरपिच्छभारोयेनजितस्तस्यास्युत्तमस्वाच्चिरसिवसन्निर्मुक्तैर्वैत्यैः ॥ २० ॥

अस्यायदास्येनपुरस्तिरश्चि तिरस्कृतशीतरुचान्य
कारम् ॥ स्फुटस्फुरद्भ्रङ्गिकचच्छलेन तदेवपश्चादि
दमस्तिवदुम् ॥ २१ ॥

श्लोकद्वयेनकेशानेववर्णयति । अस्याइति अस्याःनैम्याआस्येनवहनल
क्षणेनशीतरुचान्द्रेण पुरोग्रतस्तिरश्चितिर्यक्वर्तमानं यदन्यकारन्तिरस्क
तमपसारितंपराजितञ्च तदेवेदंस्फुटं प्रकटं स्फुरन्तोविलसन्तःभङ्गिनोनिम्नो
कताःकचास्ते भान्दलेनश्याजेनपक्षान्मुखस्यपश्चाद्भागेवहनस्ति । पुरस्तिर
श्चियत्तिनिरस्थितन्तत्ततोपसारित्वापश्चाद्भागेदपसारणेचन्द्रस्यासामर्थ्या
दागत्यसन्धीभूयपश्चाद्भागेस्थितिमकरोदित्यर्थः । विलसत्कौटिल्योनिबद्धः
केशसमूहोयंनभवति किन्तुचन्द्रश्चितिरस्कृतत्वाद्विलसरपराजयघिनहंपश्चा
द्ब्रह्मन्यकारनेव । अन्योपिजातजयोधृतपराजयचिन्हःपश्चाद्भागेवैक्यतव
ति अतिमीलितिकुटिलक्षनैनीकेशसंघइतिभावः अन्यकारोक्तिर्यामित्यन
रः । भङ्गइत्यपिपाठः ॥ २१ ॥

अस्याःकचानांशिखिनश्चकिन्तु विधिंकलापौविम
तेरगातोम् ॥ तेनायमेभिःकिमपूजिपुष्यै रभर्त्सि
दत्त्वासकिमर्थचन्द्रम् ॥ २२ ॥

अस्याइति । अस्याःकचानांकेशानांशिखिनोमयूरस्यच कलापौसंघोपि
च्छभारौ विमतेरहमस्कृष्टोऽहमस्कृष्टइतिविवादाद्देशोर्नध्यस्थत्वेनविधिं
स्नानांअगातांजन्तुः किन्तुइतिसमुदायोवितर्कः । तेनब्रह्मणाअयंपुरोदृश्य

मानः केशकलापः पुरोद्वृश्यमानैरेभिः पुष्पैरपूजिपूजितः किन् सनयूरकला
पश्चाद्द्वन्द्वं कलाहस्तान्दत्त्वा अमर्त्तितः किन् । मध्यस्थेन द्वन्द्वयोर्विषदना
मयोस्तयोर्नध्ये केशकलापीऽत्युत्कृष्टइति ज्ञापयितुं पुष्पपूजाकृतानयूरक
लापस्तु नितरोहीनोऽतितरामधिकेन केशकलापेन सहस्पर्धमानो नुचितका
रित्वाद्गलहस्तितद्वयर्थः अर्थचन्द्राकाराद्यन्त्रकामयूरकलापे विद्यन्ते ततः
शब्दश्लेषेनेयमुद्देशः । अन्योप्यधिको मध्यस्थेन पुष्पैः पूज्यते यद्दहीनसत्तनेन
सहस्पर्धते सभारस्येते गलहस्त्यते चेति । अगाताद्द्वयो गालुकीतिगादेशः २५

केशान्धकारादथदृश्यभालस्थलाद्द्वन्द्वं चन्द्रास्फुटमष्ट
मीयम् ॥ एनान्तदासाद्यजगज्जयाय मनोभुवासि
द्विरसाधिसाधु २३ ॥

भालवर्णयति । केशेति । केशलक्षणान्धकारादयानन्तरं अधोदेशेदृ
श्योद्दर्शनविषयोरमणीयश्च भाललक्षणात्पललाटपहलक्षणोद्द्वन्द्वोयस्याः अ
थचभालस्थलेऽर्थचन्द्राकारस्तिलकविशेषीयस्याः सेयं जैमीस्फुटं अष्टमीक
छाष्टमीरूपेयमित्यर्थः । छाष्टमीश्चापि प्रथमयामद्वयान्यकारादनन्तरं दृश्या
द्वन्द्वान्भवति । अतएव एनां आसाद्यप्राप्य स्वयन्ध्वरेजगतोजयाय मनोभु
वाकानेन सिद्धिर्जगद्दृशीकरणलक्षणादसाधिसाधितात्साधुयुक्तमेव ।
अतिसौन्दर्ययान्मैत्र्याकृत्वामदनेन जगद्दृशीकृतमित्यर्थः । कृष्णाष्टम्याञ्जग
द्दृशीकर्तुं कृटिकादिसिद्धिः साध्यते । अर्थचन्द्राकारजालस्थलेयमिति जावः
एतेन ललाटसौन्दर्यं लक्षणत्वञ्च सूचितम् ॥ २३ ॥

पौष्यन्धनुः किमदनस्य दाहे श्यामी भवत्केसरशोष
मासीत् ॥ व्यधाद्द्विधा जस्तदपि क्रुधा किं जैमी भुवौ
येन त्रिधा धर्व्यं च २४ ॥

श्लोकत्रयेण च्छुबौ वर्णयति । पौष्यमिति मदनस्य दाहे दाहसमये पौष्यं पुष्य
रूपमन्धनुस्तस्यैव वापं श्यामी भवन्तः श्यामायमानाः केसराय च्छोषायस्यैव
स्विधस्वरूपेण दग्धमपि श्यामी भवत्केसरशोषमासीत्किम् । मदनदाहानन्त
रनीशोमहादेवः श्यामीभूतन्वनुराकारान्तकेसरमपि क्रुधाकोपेन द्विधा व्य
धात्तकार मध्येषाद्द्विधा जूतेन कृत्वा विधिर्द्वाभैमीशुबौ व्यचलत्कार । अ
न्यथा तत्सादृश्यं च्छुबोर्न घटते इत्यर्थः । असंलग्ने धनुराकारे श्यामे हि जैमी

जुवावितिभावः । अन्योपिवैरिणन्हृत्वाक्रोधेनतदापुधमपिभनक्ति २४
 भूभ्यांप्रियायाभवतामनोभू चापेनचापेघनसार
 भावः ॥ निजायदह्लोषदशामपेक्ष्य संप्रत्यनेनाधि
 कवीर्यताजि ॥ २५ ॥

ज्जुभ्यामिति । प्रियायाः ज्जुभ्यांकृत्वाभवतोत्पद्यमानेन ज्जुत्वङ्कृत्वात्मनो
 ज्जुचापेन घनोदुहोसारोमज्जायस्यतद्भावोतिदृढत्वञ्चआपेप्रापे । यदैवच
 ज्जुत्वन्तदैवदृढत्वमितिचकारार्थः । पुष्यत्वदशायांनिःसारस्यापिधनुषोभै
 नीज्जुभवनदशायांससारत्वज्जातमित्यर्थः । कथंससारत्वमित्यतआह । य
 द्यस्मात्निजांस्त्रीयांअह्लोषदशामदाहावस्थांअपेक्ष्यसंप्रतिदग्धस्यजैमीज्जु
 भवनसमयेऽन्नेनधनुषाऽधिकवीर्यताअतिशयित पराकमत्वनाजिअर्जित
 न् । अद्गधपुष्यरूपचापापेक्षयाद्गधस्यश्यामीभवत्केसरशेषस्यमैमीज्जुभव
 तस्तस्यैवचापस्यजगद्गशीकरणेअधिकसामर्थ्यदर्शनादैवसंजुमीयतइतिभा
 वः । घनत्वंसारत्वंदृढत्वंश्रेष्ठञ्चप्रापइतिवा । अथचघनसारभावःकर्पूर
 त्वञ्च । यतःकर्पूरोपिनिजाङ्गदाहात्स्त्रीयापक्षावस्थानपेक्ष्यादाहावस्था
 यांमाधिकवीर्यतामशयितंसौगन्ध्यंशीतलत्वञ्चाजयति । अथकर्पूरमक्षि
 याम् । घनसार मत्यमरः ॥ २५ ॥

स्मारन्धनुर्धद्विधुनोज्ज्वितास्पा यास्येनभूतेनच
 लक्ष्मलेखा ॥ एतद्भुवौजन्मतदापयुग्मं लीलाच
 लत्वोचितवालभावम् ॥ २६ ॥

स्मारमिति ॥ यत्स्मारंमदसम्बन्धिधनुस्तदेकम् । अस्याशास्येनभूतेन
 चदनत्वङ्गतेन विधुनाचन्द्रेण लक्ष्मितात्यक्ता याचलक्ष्मलेखाकलङ्गलेखा
 जैभ्यामुखस्यनिक्लङ्गत्वात्तन्मुखमधनौचित्याय चन्द्रेणत्यक्तायालक्ष्मलेखे
 तिथावत् । त्यक्तन्तमदनचापचन्द्रलक्ष्मलेखालक्षणांयुग्मद्वयङ्गत्वे । एतद्
 जुवौभैमीज्जुवौभैमीज्जुपञ्चमञ्चाप । जैमीज्जुस्वरूपेणतद्वयंपरिणतमित्य
 र्थः । किंजुतञ्ज्जुलीलायाविलासेनचलत्वञ्चञ्चलत्वयंत्रतदुचितोवालभावः
 केशसहायस्मिन् । लीलाचलत्वेनविलासेनचेष्टयाचचितस्तदुभययोग्यो
 बालभावःशिशुत्वयस्मिन्निज्जन्मत्तेनयुग्मेनलक्ष्ममित्यर्थइतिवा । जन्म
 प्राप्तीक्रीडाचञ्चलत्वोचितोवालभावःशैशवंभवति । लेखापदंशाम्यार्थम् ॥

जैमीन्नु वीकामचापचन्द्रलक्ष्मलेखाकारेसविलासेमदनजनितेचेतिभाव ॥

भावःसतास्वभावाजिप्रायवेष्टात्मजन्मस्वित्यनरः ॥ २६ ॥

इषुत्रयेणैवजगतत्रयस्य विनिर्जयात्पुष्यमयाशुगे
न ॥ शेषाद्वित्राणीसफलीकृत्येयं प्रियादृग्म्भोज-
पदेभिषिच्य ॥ २७ ॥

नवभिःश्लोकैर्दृशैवशंसति । इद्विति । पुष्यमयाशुगेनपुष्यरूपवाणेन
कामेनकर्त्रा इषुत्रयेणैवपुष्यरूपैववाणत्रयेण जगतत्रयस्यविनिर्जयाद्भव
शीकरणात् एकैकेनवाणेनएकैकस्यजगतोजयाद्वेतोर्वाणत्रयस्यसार्थक्यात्सं
भावितवैयर्थ्यापद्मबाणत्वाच्छेधावशिष्टा इयंपुरोदृश्यमानाद्विवाणी प्रिया
यामैव्यादृग्म्भोजपदेनयनद्वयरूपकमलस्थानेऽभिषिच्यारोप्यसफलीकृता
सार्थकीकृता । सतमस्थानप्रापयेतस्याःसाफल्यंजातमित्यर्थः । पुष्यमयकर
णत्वाद्दृग्म्भोजयोरपिवाणत्वमुचितम् । अयमभिप्रायः । बाणत्रयेणजगत्र
यीजयात्राणांसाफल्यमवशिष्टंवाणद्वयं जैमीनेत्रांभोजयोरजिषिच्यकामेन
सार्थकीकृतन्तत्रच त्रयेणत्रयजितमित्याश्चर्येनकिन्तुवैयर्थ्यं सजावनापिद्वये
नजगत्रयजितमितिअत्यन्तमाश्चर्यन्तस्मादेतद्वाणद्वयमेवसार्थकंयथातथा
बाणद्वयंनेत्यभिप्रायः । विनिर्जयाद्विनिर्जयपर्यालोभ्येतिहपव्लोपीवा २७

सेयंमृदुःकौसुमचापयष्टिः स्मरस्यमुष्टिग्रहणाहंम
ध्या ॥ तनोतिनःश्रीमदपाङ्गमुक्तां मोहाययादु
ष्टिश्चरौघवृष्टिम् ॥ २८ ॥

सेयमिति । मुष्टिग्रहणायाहर्षायोग्योमध्योयस्याःसेयंमैनीस्मरस्यकौसुमी
चापयष्टिर्धनुर्लता । अतश्चमृदुः । चापयष्टिरपिसंश्लेषेमुष्टिनाश्रियते । सा
कायामैनीनोस्माकंनोहायमदनजन्यविकाराय श्रीमतासलक्ष्मीकेनापाङ्गे
नमुक्तानांदृष्टिलक्षणांनयनकमलक्षणां शरणाभोगस्य समूहस्यवृष्टिं
श्रीचेनपरंपरयावावृष्टिं तनोतिविस्तारयति । मदनोप्यस्मादृशांभोजाय
पूर्वाक्तामेवबाणपङ्क्तिवृष्टिमुच्यते तथेयमपिकटाक्षविहंपमात्रंजगत्
त्रयमपिनोह्यतीतिभावः । श्लोकःपरंपरयाञ्चेतिविश्वः ॥ २८ ॥

श्याघूर्णितंपद्ममलमक्षिपद्मं प्रान्तद्युतिश्रैत्यजि

तामृतांशु ॥ अस्याह्वास्याश्रुलदिन्द्रनील गो
लामलश्यामलतारतारम् ॥ २९ ॥

आघूर्णितमिति । अस्याजैम्याः अक्षिपट्न नयनकमलं अस्याजैम्याह्व
नत्वन्वयनाभ्यान्तुल्यमित्यर्थः ॥ किंभूतं । अक्षिपट्नं आघूर्णितं घूर्णायमा
नमन्दसुन्मीलादित्यर्थः । अथचविकसदवस्थम् । तथापद्मलं रोमसहित
म् । अथचदलसहितम् । तथाप्रान्तद्युतेरपाङ्गकान्तेः श्वैत्येनधवलतयाक
त्वाजितोऽमृतांशुश्चन्द्रमायेन प्राग्नेतस्मादधिकमुष्णवलं चन्द्रः सुधयायथा
ह्लादकारी तथापाङ्गद्यु न्यातथाह्लादकारीत्यर्थः । कमलमपिप्रकृष्टायाअ
न्तर्द्युतिर्गर्जकान्तिस्तस्याः श्वैत्येनजितचन्द्रम् । प्रांशुद्यु नीतिपाठेनह्लाका
न्ति श्वैत्येनजितचन्द्रश्च भिन्नं पदम् । तथाचलन् चंचलोयमिन्द्रनीलगोलस्त
द्वदमलतास्यथाऽमलास्त्रिग्वतराश्यामलतां कृष्णतामारात्यादत्तेऽङ्गीकरो
तिश्यामलतारायवविधाताराकनीनिकायस्यैवंविधः आरूपपूर्वरातिरादा
नेवतंते कमलमपिचलादिन्द्रनीलगोलवदमलाश्यामलताश्यामलत्वानारा
तिश्चङ्गीकरोतिश्यामलतारोच्चरः तेनतारतारक्षरेणयुक्तं चरस्यतारो
ऽत्युच्चस्वरः यस्मिन्नेवभ्रूतमितिवा तारोत्युच्चैश्चयस्त्रिद्वित्यमरः पट्नेन
साम्येवकश्चैतरकमलंस्वरूपेणैतदेवेतिभेदाज्जावात्कमलेनसाम्याभावः ।
यद्वाकमलस्यनेत्रयोश्चयद्यपिसान्यमस्तितथापिनेत्रकमलस्यकमलेनसहसा
भ्योजावः । कमलनेत्रत्वेसतिकमलत्वस्याभावादित्यर्थः अन्यस्यानयमा
भ्यान्तुसाम्यमसंजावितमेव तथाचदक्षिणंनयनकमलंवाहनयनकमलतुल्यं
घामन्नयनकमलं दक्षिणंनयनकमलतुल्यंनत्वन्वदस्योपमानमस्तीतिभावः ।
अस्मिन्विषयेरामरावणयोर्युद्धंरामरावणयोरिवेतिवह्नदेवोपमेयत्तदेवोप
मानंसङ्गच्छते पद्मलंसिन्धवादित्वाल्लक्ष् ॥ २९ ॥

कर्णात्पलेनापिमुखं सनाथ लभेत नत्रद्युतिनिर्जि
तेन ॥ यद्येतदीयेनततः कृतार्था स्वचक्षुषीकिंकु
रुतेकुरङ्गी ॥ ३० ॥

कर्णात्पलेनेति । कुरङ्गीभृगी जैमीनेत्रद्युत्यानिर्जितेनतदीयेनमैसंब
न्धिकाकर्णात्पलेनकर्णावतंसोत्पलेनापिसनाथयुक्तम् । स्वमुखंयदिलभेतत

तस्मिन् कृतकृत्यासतीस्वधत्तुषीकिंकिमर्थं कुरुतेऽप्यपितुः प्रतिहीनत्वात्किञ्च
 योजनत्वाच्चनेत्रेत्यजेदेवेतिभावः । जैमीनेत्रशोभाप्राप्तौकाकथेत्यपर्यर्थः ।
 तत्रेन्द्रदीप्त्याजितेनापिकर्णोत्पलेनतन्मुखस्यसनाथत्वञ्चेत्याहृष्टिस्वनय
 नेत्यजेदेवेत्यर्थः । सृगीनेत्रापेक्षयामैभोकर्णोत्पलमधिकन्तस्मादपिभैमीने
 त्रेऽधिके इतिभावः । ततःकर्णोत्पलयोगलाभाद्देतोः कृतार्थासतीतिवा ३०

त्वचःसमुह्यार्यदलानिरीत्या मोचात्वचःपञ्चषपा
 टनायाम् ॥ सारैर्गृहीतैर्विधिरुत्पलौघा दस्याम
 भूदीक्षणरूपशित्यी ॥ ३१ ॥

त्वच इति । मोचात्वचःकदलीगर्जत्वचःसंबन्धिनीर्वाद्यास्वधोवल्कला
 निरीत्याप्रकारेणक्रमेणसमुह्यार्यपृथक्कृत्य तथाकमलवृन्दसंबन्धीनिर्वाद्या
 निदलानिपत्राधिक्रमेशपृथक्कृत्य पञ्चषपाटनायांपञ्चषट्वापरिमाण्येषां
 कदलीत्वक्कमलवृन्दान्तेषांपाटनायांसत्यां वाऽद्याःपञ्चषाःत्वचोवा
 ह्यानिपञ्चषाश्चिदलानिचोत्याद्यमोचात्वचः कदलीवल्कलादुत्पलौघाह
 गृहीतैःसारैःश्रेष्ठभागैःकृत्वाऽस्यांभैस्यांविषयेविधिर्ज्ञाईत्यनेत्रेतयोक्त
 परामणोयकन्तस्यशित्यीकारकोभूत् । कदलीगर्जेगतद्वीरत्वंगृहीत्वानेत्र
 गतद्वीरत्वन्निर्मितम् । यद्वाकमलगर्जपत्रगतद्वीरत्वंगृहीत्वानेत्रसौन्दर्यनि
 र्मितमित्यर्थः । उत्पलशब्देनलीलोत्पलंवा तथातःसारैरनेत्रयोर्नौलिना
 कृतइत्यर्थः । पञ्चषेति संख्ययाव्ययासक्तितिवहुत्रीहीवहुत्रीहीःसंख्येयैश्च
 तिङ्चितिसौयः ॥ ३१ ॥

चकोरनेत्रेणदृग्गुत्पलानां निमेषयन्त्वेणकिमेषकृष्टः
 सारःसुधोद्गारमयःप्रयत्नैर्विधातुमेतन्नयनवि
 धातुः ॥ ३२ ॥

चकोरेति । एतन्नयनेभैमीनेत्रेविधातुंनिर्मातुं विधातुर्ज्ञानःप्रयत्नैःस
 मुद्योगैश्चकोरनेत्राणामेषीदृशांहरिणीनेत्राणांउत्पलानाह्वंसंबन्धीसुधोद्गा
 रमयःपीयूषनिर्कररूपःएष प्रत्यक्षदृश्यःसारः श्रेष्ठोप्रागोनिमेषलक्षणोनय
 त्रेणकृष्टः किमित्यूह्यनिमेषःपक्ष्मसङ्कोचोदलसंकोचश्चत्रयाणामपिनिमेष
 यत्रनेत्रनिष्पीड्यगृहीतेनश्रेष्ठभागैर्नैतन्नैर्निर्मिते सारस्यसुधोद्गाररूपपर्यञ्च

पीतचन्द्रचन्द्रिकाचकोरनयनसाराकर्षणात् एणस्यचचन्द्रोत्सङ्गस्यत्वान्तद्
 दृशोरप्यसृतसंबन्धात्साराकर्षणादुत्पलानाञ्चसोमवश्यत्वाद्वात्रीचन्द्रासप्त
 सबन्धात्तत्साराकर्षणादिति अन्योपीत्वादिसारोरसरूपः काष्ठपन्नेसाक
 ष्यते निनेषरूपं ब्रह्मसासारग्रहणार्थपन्नेवनिर्मितं एणदृगुत्पलयोः पूर्वं
 द्वंद्वः । तत्रैषदृशोरुत्पलापेक्षयादृगुपमानेत्सङ्कत्वाद्बन्धितत्वाद्देणदृक्प
 दस्यपूर्वनिपातः ॥ अलाद्यदन्तस्याप्युत्पलशब्दस्यनस्येतिजातिभात्रविष
 क्षया ॥ ३२ ॥

ऋणीकृताकिंहरिणीभिरासी दस्याःसकाशान्नय
 नद्वयश्रीः ॥ भूयोगुणेशंसकलावलाद्य त्तोभ्योन
 यालभ्यतविभ्यतीभ्यः ॥ ३३ ॥

ऋणीति हरिणीभिरस्याःसकाशाकयनद्वयस्य श्रीःश्रीजाऋणीकृताद्य
 दृष्यागृहीतासीत्किं कुतीयद्यप्यस्मादनयामैभ्याविभ्यतीभ्यस्ताभ्योहरिणी
 भ्यः सकलासम्पूर्णाकलयासम्पूर्णाकलयाविलासेनसहितावा भूयोगुणाव
 द्भुगुणोद्भयनयनद्वयश्रीः बलात्कारेणालभ्यतलब्धा अथचसकलाधनवृद्धि
 सहिताभूयोगुणात्रिगुणाचतुर्गुणावाविभ्यतीभ्योबलात्कारेणलब्धा सत्तम
 र्थानहिनस्यद्भोचनर्थोभ्योवृद्धि सहितात्रिगुणाचतुर्गुणावासम्पूर्णात्कारेण
 लभ्यते भूयोगुणत्वयांश्वसक्योक्तव्यवहाराध्यायेद्वद्व्यं अशीतिभागेव
 द्विःस्यादित्यादिना अनयापितादृशीलब्धा तस्मात्पूर्वसृणस्वरूपेणगृही
 तेतिसत्यम् । अस्यन्तीभ्योतस्यचञ्चलनयनान्योपिहरिणीभ्यःसकाशादेत
 केत्रेसुन्दरेअतिचञ्चलेवेतिभावः ३३ ॥

दृशीकिमस्याश्चपलस्वभावे नदूरमाक्रम्यमिथोमि
 लेताम् ॥ नचैत्कृतःस्यादनयोःप्रयाणे विघ्नःश्र
 चःकूपनिपातभीत्या ॥ ३४ ॥

दृशाविति । चपलस्वभावेअतिचञ्चलस्वभावे अस्यादृशीदूरमाक्रम्यदूरं
 गत्वाशिरः परिस्रम्यमिथोन्योन्यंकिञ्चिन्निलेतं अपितुमिलितेभवेतामेव
 परञ्चेत् यद्यनयोःप्रयाणेदूरगमनेविषये अत्र कूपयोःकर्णलक्षणकूपयोः ।
 निपातोपतनन्तद्गीत्यापरावर्तततस्माद्गीत्याधयेनविघ्नःकृतोनस्यात् क्षय

रूपेण प्रतिबन्धकेन न मिलिते नेत्रे आकर्षणं पूर्णं च ललतरेवेति भावः । अत्र क्रियातिपतिर्न विवक्षणीया ॥ ३४ ॥

केदारभाजाशिशिरप्रवेशा त्पुण्याय मन्ये मृतभुत्प
लिन्या ॥ जातो यतस्तत्कुसुमेक्षणयं यतश्च तत्की

- रकटकुचकोरः ॥ ३५ ॥

केदारेति । केदारभाजाप्रीहिद्वेत्रभाजाशालवालभाजावा अथचकेदार। ख्यदेवसेविन्योत्पलिन्याकमलिन्याशिशिरर्ताः प्रवेशाद् अथचशिशिरेहिने प्रवेशाद् द्विनशूर्णनाहेतोः पुण्याय मृतं पुण्यं प्राप्तुमृतं तज्जन्यसुकृतविश्वोवज्जन्तो तमफलप्राप्तये इत्यर्थः । इत्यहं मन्ये जानामिकृतः । यतो यस्माद् इयन्तस्याः कमलिन्याः कुसुमेण वदं क्षणे नेत्रेयस्यास्य विधा जाता यतश्च यस्याचकोरस्ताकोरकटुकृतस्यास्य चकोरकौकलिकोटुशैयस्यैव विधो जातः तस्मादेतदनुमीयते न हि सुकृतातिशयेन विना भैमीनयनत्वञ्चकोरनयनत्वञ्च तदुत्पन्नकुसुमकोरकाभ्यालभ्यते शिशिरर्ताः प्रवेशे कमलिनी नश्यति जैमीनेत्रे च कमलतुल्ये कलिकापेक्षया कुसुमस्याधिक्यः चकोरनेत्रापेक्षया जैमीनेत्रे अति सुन्दरे इति सूचितम् केदारः पर्वतेशम्भोः क्षेत्रभेदालवालयोः शिशिरः स्यादतो भेदे तुषार इति विद्वः ॥ ३५ ॥

नासादसी पातिलपुष्यतृणं जगत्त्रयव्यस्तशरत्रय
स्य श्वासानिलामोदभरानुमेया रन्ध्रे द्विवाणीकु
सुमायुधस्य ॥ ३६ ॥

नासिकां वर्णयति । नासेति । अदसीयाऽमुष्याः सम्बन्धिनीनासानासिका जगत्त्रये विजयाय व्यस्तं चित्तं शरत्रयं येन तस्य कुसुमायुधस्य जगत्त्रयेशरत्रयस्य चित्तत्वाद्द्विवाणीं द्विवाणीं वा शूर्णं दधत् तिलपुष्यं शरत्रित्तृणं जम्बू। पुष्यवाणस्ये बुधिरपि पुष्यमयो युक्तः तिलपुष्यं च तूषीराकारं किञ्चूतां द्विवाणीं श्वासानिलस्य निम्बसपधनस्यामोदभरेण परिमलबाहुल्ये नानुमेयाननुमानार्हम् वाशत्रयेण जगत्त्रयजितं न च शिष्टं वा शूर्णमैमीनासालक्षणं तिलपुष्यतूषीररन्ध्रे स्थामिति मित्यर्थः ॥ ३६ ॥

चन्द्रकूबन्धूभवदेतदस्या मुखेन्दुनानेन सहोज्जि

हाना ॥ रांगप्रियाशैशवयौवनीयां स्वमाहसंध्या
मधरोष्ठलेखा ॥ ३७ ॥

श्लोकसप्तकोनाऽधरोष्ठवर्णमिति । बन्धूकेति । अनेनप्रत्यक्षदृश्येननुसे
न्दुनासहैवोष्ठिजहानासत्पद्यमाना अयाअधरोष्ठलेखालेखाकारोधरोष्ठः
एतत्प्रत्यक्षदृश्यंस्वमात्मानंशैशवयौवनीयांबाल्यतोरुष्यसम्बन्धिर्नासंध्यां
ब्रूते अहमेवसंध्यति बाल्यतारुष्ययोःसन्धीभवनासंध्यात्वं शैशवान्ते
यौवनाद्दीवाऽधरोष्ठेभूयान्रक्तिनाभवतीतिभावः । किम्भूतंस्वरागभि
यालोहितमशोजयाकृत्वा बन्धूकस्यमध्यान्हविकसितपुष्यस्यबन्धुभवत्स
मानंभवद् प्रतिरिक्तमित्यर्थः । अथचरात्रिदिनसन्धीसंध्याभवतिसंध्या
पिचन्द्रश्चसहैवोदेतिरक्ताचभवति ॥ ३७ ॥

अस्यामुखेन्दोरधरःसुधाभूर्विम्बस्ययुक्तःप्रतिबि
म्बपृषः ॥ तस्याधराश्रीद्रुमभाजिदेशे संभाव्यमा
नास्यतुविद्रुमस्य ॥ ३८ ॥

अस्याइति अस्यामुखेन्दौवदनएवचन्द्रविद्यमानएषोऽधरोष्ठः सुधा
भुविअमृतभूमौजातरयबिम्बीफलस्यप्रतिबिम्बःसदृशोयुक्तः ॥ विम्बीफल
स्यजैम्यधरस्यचसाम्यंनारस्येवरक्तत्वे सत्यमृतवत्काभावात् यदिस्याहर्ष
मृतभूमावुत्पन्नस्यैवनान्यस्य अथचनिर्मलत्वाच्चन्द्रप्रतिबिम्बोन्वस्ययुक्त
इत्यर्थः । अतएवमुखेन्दावितिनिर्देशः । अथचन्द्रप्रतिबिम्बस्यप्रतिबिम्
बोभवतीतियुक्तमेवेत्यर्थः । अथवेत्यपरितोषेणैतद्द्रुमयति तस्यश्रीःशो
भाद्रुमभाजिद्रुमसहितेदेशेऽस्यतु एतदधरस्यतुसंभाव्यमाना विचार्यमा
यासाश्रीविंद्रुमेप्रबालेसंभाव्यमानासंजाव्यतइत्यर्थः । सुधाभूमौसमुत्पन्न
स्यापिबिम्बफलस्यरसवत्त्वेनसाम्यंस्याहर्षापितस्य वृक्षाश्रयत्वाद्द्रुमशोभा
याअतिरुक्तत्वं द्रुमैम्यधरस्यचस्मिग्धत्वात्तद्व्यंघरस्येवस्मिग्धरक्तशोभाकु
न्नालीतिविचारणायाम्बिंद्रुमेविद्यते रक्तिचाकृत्वाविद्रुमस्याधरस्यचसाम्यं
विद्यतेयद्यपितथापिबिद्रुमस्य सुधाभूमावनुत्पन्नत्वाद्दधरतुल्यरसत्वाभा
वाद्बिंद्रुमेवापिसाम्यंविद्यतइत्यर्थः । विम्बीफलस्यैवविधरक्तिनाभावा
द्बिद्रुमस्यामृतवत्त्वाज्जावादेतदधरस्यच एतदुभययुक्तत्वादेतदधरोनता
भ्यानुन्वइतिभावः । द्रुमसहितेदेशेविद्यमानस्यद्रुमरहितेदेशेविद्यमान

नस्यचविरुद्धत्वात्साम्याभावात् इत्यर्थः । बिम्बीफलस्यैवविधेरक्तिभाभावा
द्विदुनस्याः मृतवत्त्वाभावादेतदधरस्यविम्बीफलस्यचयद्यपिसाम्यंविद्यते
तथाप्येतस्यानास्तीतिअस्याइतिपदेनसूचितम् । मुखेन्द्रावितिसुधासंभव
सूचनंनैम्यधरोष्ठस्यैव यद्वाअथवान्यस्मादपिहेतोरिति यावत् तस्यबिम्बीफ
लस्यशोभावृक्षसहितेप्रदेशेबहुवृक्षेवनेवर्तते । बिम्बीफललतायावृक्षाद्याअ
यत्वादस्यतुपुनःसंभाव्यमाना विचार्यमाणांसाशोभाविगतवृक्षेनगरेसंभाव्य
तेनगरस्यजैस्याविद्यमानत्वात् दुमभाजिसाधारणकणुकवृक्षसहितारण्येत
स्यश्रीरस्यतुविशिष्टाच्चादिवृक्षेनगरेसंभाव्यतइतिवा आरण्यकस्यागारिक
स्यधत्रहृन्तरमित्यर्थःविस्तरेणालम्प्रतिविम्बशब्देर्धर्षादिवुद्गद्वयः ॥३८॥

जानेतिरागादिदमेवबिम्बं - त्रिम्बस्येचव्यंक्तमि
तोऽधरत्वम् ॥ द्वयोर्विशेषावगमाक्षमाणां नाम्नि
ध्रमोभूदनयोजनानाम् ॥ ३९ ॥

जानेइति रदनच्छदोपमानत्वेनप्रसिद्धंयद्विम्बंविम्बीफलान्तदिदमेवजै
म्योष्ठलक्षणमेवान्यदुइतिजाने । कृतः । अतिरागादितिलौहित्यादस्य
नुरागाच्च । लौकप्रसिद्धस्यबिम्बीफलस्यतादृग्लौहित्याभावात् सर्वत्रोप
मानस्याधिक्याच्चाधरोपमानजुतंयद्विम्बफलान्तज्ञैरीरदनच्छदरूपमेवान्य
दित्यर्थः । जैरीरदनच्छदस्योपमानत्वंयुक्तमितिभावः । लौकिकस्यवि
म्बस्यचइतःसत्यभूताज्ञैरीरदनच्छदात्सकाशादधरत्वंव्यक्तंस्पष्टम् ॥ ता
दृग्लौहित्याभावान्न्यूनत्वादुपमेयत्वमित्यर्थः । अथचेदंपुरोदृश्यमानमे
वबिम्बमित्त पुरोदृश्यमानादस्माकलौहित्याहेतोर्बिम्बस्यचप्रसिद्धस्यविम्ब
फलस्याधरत्वमोष्ठत्वम् । नत्वेवंसतिलौकप्रसिद्ध्यपलापप्रसङ्गइत्यतआह
द्वयोर्बिम्बाधरयोर्विशेषावगनेतारतम्यज्ञाने अक्षमाणामसमर्थानांपाप्तरा
णांजनानांद्वयोरनयोर्बिम्बाधरनान्निष्ठमोभूत् । तारतम्यस्यास्फुरमाणा
स्यानरैर्बिम्बत्वेनपरीक्षकामिनतस्याधरस्यसंज्ञाकृताअधरत्वेनचपरीक्षका
मिनतस्यबिम्बसंज्ञाकृता । अतःपानरप्रसिद्ध्यपलापोनतुपरीक्षकप्रसिद्ध
ध्यपलापइत्यर्थः । बिम्बापेक्षयामैम्योष्ठोधिकएवेतिभावः ॥ ३८ ॥

मध्योपकण्ठवधरोष्ठभागौ भातःकिमप्युच्छ्रित्ति

तौ यदस्याः ॥ तत्स्वप्नसंभोगवित्तीर्णदन्त दंशेन
किं वानमया पराद्गुम् ॥ ४० ॥

मथ्येति । अस्याजैन्याअधरोष्ठस्य मथ्योपकण्ठी मध्यसमीपवर्तिभावश्च
रोष्ठभागौ अधरप्रदेशौ किमपि किञ्चिदुच्छ्रितौ सञ्चनौ यद्यस्माद्भातः शोभे
ते । तस्माद्देतोः स्वप्ने यो भैमीसंभोगस्तत्र वित्तीर्णां दंशो दंशो दन्तक्षतेन येन एव
विधेन मया वा मयैव किं नापराद्गुं किन्तु तादृशा पराधो मयैव कृतः । वाशब्दः सं
भावनायां वा । स्वप्नसंभोगे वित्तीर्णमदन्तक्षतेन कृत्वेति वा । अधरोष्ठस्वप्नमध्ये
समीपवर्तिनोः पाञ्चदेशयोः किञ्चिदुच्छ्रान्तासामुद्रिको गुणः । दन्तक्षतेनाप्यु
च्छ्रान्ता भवति । स्वप्ने प्रत्यङ्मये यंसञ्जु म्यते इत्युत्कण्ठातिशयो व्यङ्ग्यः ॥ ४० ॥

विद्याविदभेन्द्रसुताधरोष्ठे नृत्यन्ति कहयन्तरभे
दभाजः ॥ इतीवरेखाभिरपन्नमस्ताः संख्यातवा
न्क्रौतुकवान्वात्ता ॥ ४१ ॥

विद्याइति । अन्तरभेदभाजः अवान्तरभेदसहिताः कतिविद्याः कियन्ती
र्विद्याः विदभेन्द्रसुताधरोष्ठे भैम्यधरोष्ठे नृत्यन्ति स्फुरन्ति जाग्रदुपेषवर्तन्ते इ
तीवेति स्वयमेव सन्दिहान इवेति लोकासन्देहनिवृत्त्यर्थं वा कौतुकवानपन्नमः
अनरहितो विधाता त्रस्राऽधरोष्ठवर्तिनीभिर्रेखाभिः कृत्वा इत्यन्त्यो विद्यावि
द्यस्तइति ताः विद्याः संख्यातवान्गणितवान् । रामणीयकहेतुज्जुतारेखावि
द्यागणनार्थत्वेन सत्प्रेक्षिताः । अन्तरेओष्ठमध्ये इति वा ॥ ४१ ॥

संजुज्यमानाद्ययथानिशान्ते स्वप्ने नुभूतामधुरा
धरेयम् ॥ असीमलावग्यरदच्छदेयं कथंमयैव प्र
तिपद्यते वा ॥ ४२ ॥

संजुज्येति । निशान्तरेषु ह्यस्येरात्र्यवसानसमये वा अद्य स्वप्ने तया संजुज्य
माना कृतोपभोगा इत्यजैनीसुम्बनवशान्मधुराधराऽन्तुतीष्ठीसुन्दराधरावा
अनुभूता इत्यसनिर्वचनीयप्रकारेणासीमलावग्यो निर्भर्यादसौन्दर्यो रदन
च्छदोऽधरोष्ठोयस्याः सेयं मयैव कथं वा प्रतिपद्यते प्रतीयते । आश्चर्यमेतदित्य
र्थः । स्वप्ने यादृशी सुन्दराधरानुभूता तादृश्येव जाग्रदवस्थायामपि इत्याश्चर्यं
म् । अत्र हेतुनिशान्तपदम् । गोविज्जन्मवैलापां दुष्टासद्यः फलं भवेदिति ।

अथ चयानयामधुरसयुक्ताधराऽनुभूतासाऽनिर्मथादीलवखरसभावोयस्या
एवविधोऽधरोष्ठोयस्याः सानयैवकथमनुभूयतेइत्याद्यर्थं नहत् मधुरसलव
खरसयोः परस्परंविरोधादित्यर्थः ॥ ४२ ॥

यद्विप्रशादीकुरुतेसुधांशो रेषामहस्त्रांशमपिस्मि
तस्य ॥ तत्कौमुदीनांकुरुतेतमेव निमिच्छद्देवः
सफलंमजन्म ॥ ४३ ॥

स्मितवर्णपति । यदीति । एषास्मितस्यसहस्त्रांशसहस्रपरिपूरकं
लेशमपि सुधांशोर्धेद्वेत्प्रशादीकुरुतेचन्द्रस्यप्रसन्नाभूत्वाप्रसादत्वेनस्मि
तलेशमपिददाति ताहै सचन्द्रोदेवतामेवस्मितसहस्त्रांशमेव निमिच्छ्या
यात्कौमुदीभिरेव पूरयित्वानीराजनंकृत्वा कौमुदीनाञ्जनसफलंकृत
कृत्यतांकुरुते । अतपुत्रमस्यतस्यनीराजनस्थानेतासांभवनयोग्यत्वात् ।
अन्यदप्युत्तमं वस्तुहमेवत्वादिनानीराज्यते । कुमुद्यस्तत्स्मितसहस्त्रांश
स्यापिसदृश्येनेतिजावः । सहस्रश्लासावंशशपेतिव्युत्पत्तिः । सहस्रपूर
योश्चइतिलक्षणायाव्याख्येयम् । अन्यथानित्यंशतादीत्यादिनाहटस्तमहा
गमेसहस्रजनमइतिस्य । (निच्छउत्केशइतिपठिनोपि) निःपूर्वांनिच्छ
तिनीराजनार्थः ॥ ४३ ॥

चन्द्राधिकैतन्मुखचन्द्रिकाणां न्दरायतन्तत्किरणा
द्वचनानाम् ॥ पुरःसरस्त्रस्तष्टषट्द्वितीयं रदावलि
द्वन्द्वनिविन्दुवृन्दम् ॥ ४४ ॥

श्लोकत्रयेणदक्षपक्तिद्वयंवर्णयति । चन्द्रेति । तभ्यचन्द्रस्यकिरणाज्जात्य
भिप्रायेणैकवचनम् । किरणभ्यःसकाशाद्वचनानांमुखचन्द्रयचन्द्रादुत्क
ष्टत्वादितिनिविहानाञ्चन्द्रादधिकश्चन्द्रोऽकृष्टमेतन्मुखमैनीमुखचन्द्रस्त
स्यचन्द्रिकाणां दरायतनीपट्टीर्धे अथचचन्द्रिकाधिकैतन्मुखचन्द्रचन्द्रि
कारूपाणामेवचनानामेषानाम् तत्किरणात्तेभ्योनेचेभ्यःक्षरणाद्देशोरीषदा
यतं पुरःसराणिअथसराखिलस्तानिनिःमृतानिपृपन्तिविन्द्वलाभ्येबद्धि
तीयानियस्यतद्विन्दुवृन्दं रदावलिद्वन्द्वंतदन्तपङ्क्तिद्वितयमिवाधरति ।
अथनिःमृतविन्दूनांसूक्ष्मत्वादयोदन्तत्वंपश्चाद्व्यवधानमेव निरसतांवि
न्दूनामोषदायतत्वाद्दूर्ध्वदन्तत्वमित्यर्थः । यजन्यवशात्पटलान्तात्प्रथममे

काविन्दुपङ्क्तिःपततितदनुद्वितीयातयैवलगनेषदायतापततितद्विदन्द
न्तपङ्क्तिद्वयमिति । दन्तानामीषदायतत्वंयनत्वसूदम्त्वम्सामुद्रिको
गुणः । रदावलिद्वन्द्वेतीत्यत्रसर्वंप्रातिपदिकेभ्यःक्लिबाधारइतिक्रिप् ४४ ॥

सेयंममैतद्विरहार्तिमूर्छां तमीविभातस्थविभाति
सन्ध्या ॥ महन्द्रकाष्टागतरागकर्त्री द्विजैरमीभिः
समुपास्यमाना ॥ ४५ ॥

सेयमिति । सेयजैनीममयतयासहविरहोवियोगस्तज्जन्यायाच्चारतिः
पीडातज्जन्यायामूर्छांसेवतमीरजनीतस्याविभातस्यप्रातःकालस्यसमयस्य
सम्बन्धिनीसन्ध्याविजातिप्रकाशते । कीदृशीमहेन्द्रस्यकाष्टामुत्कषेगतः
प्राप्तःकाष्टानर्थादानगतोऽप्राप्तोवारागोनुरागस्तस्यकर्त्रीजनिका । तथा
धमीभिःप्रत्यक्षदृश्यैर्द्विजैर्दन्तैःसमुपास्यमाना । विभातःयसन्धयेमित्य
नेनजैनीदर्शनादमूर्छापगमःसूचितः । प्रातःसन्ध्यापिप्राचीप्राप्तिसौहि
त्यजनिकाब्राह्मणैःसेव्यते । रजनीयानिनीतमीत्यमरः ॥ ४५ ॥

राजौ द्विजानामिहाराजदन्ताःसविभ्रतिश्रात्रियवि
भ्रमंयन् ॥ उद्वेगरागादिमृजावदाता श्रुत्वारएतेत
दवैमिमुक्ताः ॥ ४६ ॥

राजाविति । इहदृश्यमानायांद्विजानान्दन्तानाम्बराणौ पङ्क्तियतेदृ
श्यमानाश्चत्वारोराजदन्तादन्तश्रेष्ठाः यद्यस्मान्प्रोत्रियाणांविज्रसंबिलाःस
उत्कवलत्वलीक्षणाभ्यारयन्ति तस्यस्मान्मुक्तानेतान्राजदन्तान्प्रीक्तिकानिश्च
वेमि । किंभूताःउद्वेगरागःक्रमुमजन्योःलोहितिभासआदिर्यस्यखदिराद्वैर्भृ
जयाशोधनेनकृत्वाऽवदाताउत्कवलाः । क्रमुकत्वचामभ्सीभूतेनवाक्रमुके
खरुतमार्जनादन्ताश्रत्युत्कवलाभवन्तिइति चतुर्णामेवमार्जनंक्रियतेतेषा
मेवदर्शनविषयत्वात् । ततश्चात्युत्कवलत्वान्मुक्तासाम्यंयुज्यते ॥ अथच
राजदन्तःस्वरूपयेषान्तेरजिदन्ताः । एवंभूताःद्विजानांब्राह्मणानांपङ्क्तौ
श्रीत्रियविज्रसपङ्क्तिपावनत्वम्बिज्रति । उद्वेगस्यउद्वेजनस्यचित्तवैकल्य
स्यरागस्योभिलाषस्यादिशब्दाद्द्वेषादेक्षयन्मार्जनंपरित्यागस्तेन निष्क
सनषाश्चभवन्ति । उरुहरीवैगोयेषारागादीनामितिवा । एवम्बिधाब्रा

ह्ययामुक्ताभवतीति युक्तमेवेत्यर्थः । घोण्टातुपूगः क्रमुकीगवाकः सपु
रोस्यतुफलमुद्गेगन्धिनरः । दन्तानाराजानोराजदन्ताः । राजदन्ता
दिसुपाठात्परनिपातः ॥ ४६ ॥

शिरीषकोशादपिकोमलाया वेधाविधाय हृगम
शेषमस्याः ॥ प्राप्तप्रहर्षः सुकुमारसर्गे समापयद्वा
चिमृचिदुत्वमद्राम् ॥ ४७ ॥

श्लोकवतुष्टयेनवार्थीवर्णयति । शिरीषेति । वेधाः शिरीषस्यकोशात्कुसु
मादपि कोमलायामैम्याश्रयाः अशेषसकलं अङ्गं सुकुमारतरविधायनिर्मा
य सुकुमारसर्गे मूढतरवस्तुसृष्टौ प्राप्तप्रकर्षः सन् वाचिअस्याएववाय्यामूढत्व
मुद्रांसीकुमार्यमयांदांसनापयत् । ब्रह्मासुकुमारतराख्ये तदङ्गानिकृत्वा
सीकुमार्यमयांदांमैनीवास्यामेवसनाग्निनीतवान् । अतिमधुरस्वरयमि
तिभावः । अन्योपिक्वापिशिल्पीस्वोत्कर्षसमाप्तिंनयति ॥ ४७ ॥

प्रसूनत्राणाद्वयत्रादिनीसा काचिद्द्विजेनोपनि
षत्पिक्रेन ॥ अस्याः किमस्यद्विजराजतोयानाधी
यतेभैक्ष्यभुजातरुभ्यः ॥ ४८ ॥

प्रसूनैति । तरुभ्यश्चासादिवृक्षैर्न्योजैसुभुजाफलपुष्पादिरूपभिहासन्
हृज्जोनिना पिक्रेनकोकिलेनद्विजेनपनिषा प्रसूनवाणः कामस्तस्याद्वैतवा
दिनीसामैनीवायूपा काचिदूर्ध्वोपनिषद्दृश्यन्त्यः अस्यामैम्याः आस्य
द्विजराजतोमुखचन्द्रान्नाधीयतेनपठ्यतेकिमपितुपठ्यतएव कषायरसा
द्यादिमधुरीमक्षणेनपिकस्यमधुरस्वरस्वमुचितंपिकः पञ्चमस्वरंपठति ।
समैनीस्वरएवेदानीमपितेनाभ्यस्यतेपरन्तुनायातीत्यर्थः । कोकिलस्वरा
धिक्रमैनीस्वराकर्षेणमात्रेणमदनाद्वैतमेवभवतीतिभावः । अन्येनापिभि
द्याभुजात्राहासेनाद्वैतप्रतिपादिका एकमेवाद्वितीयं ब्रह्मत्वादिकोपनिष
द्ब्रह्महायश्रेष्ठादधीयते । नचिद्यतेद्वयंस्यतदद्वयप्रसूनबाणलक्षणयदद्वय
मितिसमासः । द्विजराजतआख्यातोपयोगइत्यपादानत्वन् भिद्याणांसन्
होभिद्यादिव्योश् ॥ ४८ ॥

पद्म-द्वसद्वानमवेक्ष्यलक्ष्मी मेकस्यविष्णोः श्रय

णारसपत्नीम् ॥ आस्येन्दुमस्याभजतेजिताइजं स
रस्वतीतद्विजिगीषयाकिम् ॥ ४९ ॥

पट्नंति सरस्वतीअस्याजैम्यास्तस्याः सपत्न्यालक्ष्म्याविजिगीषयां तु नि
ष्यासपत्नीगृहादुत्तमंगृहमभकथंकारंस्यादिति मनीषया सौन्दर्यैश्चजिता
इज्जितपट्नं आस्येन्दुं मुखम्बन्द्मयतेषेवते किञ्चित्कं किञ्चित्वायकस्यवि
धोस्तभाभ्यांअयथादात्मनः सपत्नीलक्ष्मी पट्नस्यछद्मः क्रीडः सस्यसट्नस्या
नयस्याः तामवेक्ष्यचन्द्रोदयेकमलसङ्कीर्णश्चन्द्रोपिजिताञ्जीभवति यदा
जितोवजः चन्द्रोयेन चन्द्रेणकमलक्षितसोप्यनेनजितइतितदाअयथालक्ष्मी
वांश्याऽतितराञ्जितेभ्यः । वक्रोत्थादिषातुयंमस्यामेवविद्युतेनान्यस्या
मितिभावः । छय्यापिसपत्नीगृहाद्युत्तमंविशोक्ष्येयं यास्वगृहादितस्नाद
प्युत्तमङ्करीति । अञ्जीजैवानृकः सोमइत्यमरः ॥ ४९ ॥

कण्ठेवसन्तीचतुरायदस्याः सरस्वतीव्रादयतेष्विप
उत्रीम् ॥ तदेवत्रागभूयमुखेमृगाक्ष्याः श्रोतुःश्रु
तीयातिसुधारसत्त्वम् ॥ ५० ॥

कण्ठइति । अस्याः कण्ठेवसन्तीवीक्षावादनचतुरासरस्वतीपद्विपुष्पी
स्वीक्षाम्वादयतेतदेव वीक्षावादनमेवसृगाक्ष्यामुखेवाभूयवाशीस्वेनपरि
शस्य श्रोतुः श्रुतीकण्ठसुधारसत्त्वयाति वीक्षावन्मथुरस्वरयमितिभावः ।
वाभूयेत्यत्रव्यन्तत्वाद्दतिसङ्गायांसमासः ॥ ५० ॥

विलोकितास्यामुखउत्तमय किम्वेशसेयंसुधुमा
समाप्ती ॥ धृत्युद्धवायाचित्रुकेचक्रास्ति निम्नमना
गङ्गुलियन्त्रणेव ॥ ५१ ॥

चिबुकन्वयंयति विलोकितेति विधिनासुधुमासमाप्तीमुखनिर्वाकशीभा
समाप्तीसत्या मुखमुत्तमयकिपद्विकृत्य विलोकितभास्ययस्याएवभूता
किम् । अलङ्कारसमाप्तीअलङ्कारकारिणीमुखमुत्तमय्यालङ्कारशोभास्त्रि
लोकयति विधिनापितथैवकृतमितिचित्कः अस्यामुखमुत्तमय्येतिवायो
जना कथंज्ञातमित्यतश्चाह यदुपस्नादूननागृहंषक्तिं गभीरदिबुकोरन्व
यसन्तीधृत्युद्धवाअङ्गुलीधारणजन्या अङ्गुल्याकृतायायन्त्रयानियमनासैव

अस्ति शोभते अतिवाद्वादकुलिधारणादपि ह्यन्वयसन्धीनिष्ठत्वज्ञात
निर्गमः । उत मलीनां स्वभावादेव चित्तु कंनिन्न भवतीति ॥ ५१ ॥

प्रियामुखीभूयमुखीसुधांशु जयत्ययं राहुभयव्यये
न ॥ इमान्दधाराधरविभ्रलीलन्तस्यैव बालङ्क
रचक्रबालम् ॥ ५२ ॥

पुनरपि श्लोकनयकेन सात्रयवमुखं वर्धयति । प्रियेति अयं सुधांशुचन्द्रः
प्रियामुखी जन्मैनीमुखत्वं प्राप्य मुखाकारेण परिशुभ्य राहुभयस्य व्ययेन भा
वेन सुखीनिश्चिन्तन् सन् जयति सर्वोत्कर्षैकवर्तते मुखचन्द्रस्य राहुबाधाना
स्तोति सुखित्वं यतश्चायं चन्द्रस्य तस्मात्तस्यैव चन्द्रस्य बालमुद्यसमयभावि
करचक्रबालङ्कित्वात्पदस्य इमां प्रत्यक्षानधरविभ्रलीलानोद्यविभ्रलीलान
धरोद्यविलासन्दधार चन्द्रतुल्यं मुखं उदितमात्ररक्ततुल्यचन्द्रतुल्यो धरोद्यवे
ति भावः अन्योपिवैरिणः सकाशाद्गीतस्तदीयपरिजनोपिभीतः सन् तदन्
वधोधार्यमन्यथाकारं कृत्वा धारयन् सुखी भवति बालश्लोकां धारयति ५२

अस्यामुखस्यास्तु नौर्णमास्यं पूर्णस्य जित्वा महि
मां हमांशु ॥ भूत्कर्मस्वराड्दधदधर्मिन्दु भालस्तु
तीयः खलु यस्य भागः ॥ ५३ ॥

अस्या इति । अस्याः पूर्णस्य सर्वावयवपरिपूर्णस्याथ च वर्तुलस्य मुखस्य
महिमांशुत्वं कीर्तिरथ च चन्द्रापेक्षयाधिकपरिमाणत्वं नास्तु । अपितु अ
रित्वित्यर्थः । किञ्च तस्य मुखस्य पूर्णमाश्रास्यं प्रारम्भो यदुदये पूर्णमाया आ
स्यनिववा तथा जूतं हि मांशुं पूर्णचन्द्रं जित्वा स्थितस्य कुतोधिकत्वमित्यत
द्याह खलु यस्य अवयवस्य मुखस्य तृतीयो भागो शोभालीललाटं अर्धं खण्डे
न्दुः सशकलरूपचन्द्रः किंभूत इन्दुस्तद्देज्जु वावेवलकमकलङ्कं दधत् धारयद्
मुखस्य तृतीयो भगो जालीयस्य चन्द्रार्थं एकनांशो मुख चन्द्राधिकमुखी
चन्द्रार्थतुल्यबालः चेयमिति भावः । भालो ध्वं चन्द्रतुल्यस्तदथो भागः पूर्ण
चन्द्रतुल्य इत्यर्थः । जित्वेत्यन्तरं स्थितस्येत्यप्याहार्यं अन्यथा भिन्नकर्तृक
त्वात्कानुपपत्तिः ॥ ५३ ॥

व्यघ्रचघातामुखपद्मस्याः संस्रजमम्भोजकुले

खिलेपि ॥ मरोजराजौमृजताऽदभीयां नेत्राभिधे
यौत्रतपत्रसेवाम् ॥ ५४ ॥

व्यथतेति वेधा अखिलेत्प्यंभोजकुले अस्यामुखपटत्र सवाजंद्वादशराजस
बहलाधीश्वव्यथताकृत व्यथतदपेक्षयासम्यगतिशयेनराजतइतिसत्राज
म् । अतएवनेत्राभिधेयीनेत्रसङ्घौसरोजराजौ अन्यकमलापेक्षयाभैमीन
यनीभूतेकमलश्रेष्ठतदूपीसरोजराजौ अदसीयान्मृष्यतन्मुखकमलस्यसंब
न्धिनःसेवांसृजतःकुरुतः अस्ययदिसत्राट्त्वंनस्यात्किंकिमितिनेत्राभिधा
याभ्यांसरोजराजाभ्यांसेवाक्रियेत क्रियतेतावदतोन्यथानुपपत्तिप्रभासग
म्यनस्यसत्राट्त्वमित्यर्थः । जैमीमुखनेत्रम्विजिताञ्जमितिभावः । अ
न्योपिसम्राट्तराजभिःसेव्यते येनेष्टराजसूयेनमबहलस्येष्टरश्चयः । शास्तिय
शास्त्रयाराजःससत्राहित्यनरः ॥ ५४ ॥

दिव्यारजन्योरत्रिसोममीते चन्द्राम्बुजेनिष्ठापितः
स्वलक्ष्मीम् ॥ आस्येयदस्यानेतदातयोःश्री रे
काश्रियेदन्नुक्दानकान्तम् ॥ ५५ ॥

दिवंति । दिव्यारजन्यो क्रमेणदिनरात्र्योः रविसोमाभ्यांसकाशाहूमीते
भयंप्राप्तेभीतेर्जयाद्वा चन्द्राम्बुजेस्वलक्ष्मीस्वशोभां अस्याआस्येयदानिधिप
तस्थापयतस्तदातयोश्चन्द्रपटत्रयोःश्रीर्न सूर्याङ्गीतेनचन्नेणदिवसेचन्द्राङ्गी
तेनकमलेनरात्रौयदास्वस्वशोभाभैमीमुखेनिधिप्रातदांतद्वयमपिनिःशोभ
षंजातं अथचनिधिपतीन्यासीकुरुतस्तदाचन्द्राम्बुजयोः शीजानास्ति ।
इदंस्तुभैमीमुखंपुनरेकस्यचन्द्रस्याम्बुजस्यवा त्रियाशोभयाकृत्वाकादाक
स्मिंस्संयेदिनेरात्रौवानकान्तमपितुदिनेरात्रौचचन्द्रशोभयाकमल शोभया
चसयोभन्चन्द्रस्यशोभारात्रावेवनदिनेकमलस्यशोभादिनेएववतुरात्रौभै
मीमुखंस्तुदिवारात्रौचसशोभमित्यर्थः । जैमीमुखं चन्द्रस्यलक्ष्मीरूपनिष्ठे
पंरात्रौतस्मैप्रयच्छतिदिनेजौतत्वात्तस्याः एवकमलक्ष्मलक्ष्मीरूपनिष्ठेपदि
नेप्रयच्छतिरात्रौभीतत्वत् घनादिनिष्ठेपोपिधनिनायदायाच्यते तदेवदा
तव्यो भवतिनस्थापनीयश्जवति यावच्चबिद्यतेतावत्तैवस्वस्थालङ्कारःक्रि
यते । दिवाचन्द्रदीप्त्यारात्रौकमलदीप्त्याचात्मानकलङ्करोतीत्यर्थः ॥५५॥

अस्यामुखश्रीप्रतिबिम्बमेव जलाञ्जतातीन्मुकुरा
ञ्चमित्रत् ॥ अभ्यर्थ्यधत्तःखलुपद्मचन्द्रौ विभूष
णयाचितकङ्कदाचित् ॥ ५६ ॥

अस्याइति । खलुत्प्रेक्षते । पद्मचन्द्रश्रीभौतातात्पितुर्जलाद्भिन्नाद्दिनु
कुरादादर्शञ्च अभ्यर्थ्यश्रयात्प्रतिबिम्बमेवयाचित्वा अस्याभैभ्यांमुखश्री
प्रतिबिम्बमेवसशोभमुखप्रतिबिम्बलक्षणमेव याचितकंयाञ्चयांप्राप्तंविभू
षणकङ्कदाचिद्दिनेराश्रीचक्षोधारयतः । जलोत्पन्नत्वात्पद्मस्यपिताजलम् ।
वृहत्वीजवलात्वादिगुणयोगादुपेयव्यचन्द्रसखत्वं पितृमित्राभ्यांयाचितक
न्द्रीयते । याचितकालङ्कारःकदाचिद्दीयतेनसर्वदा । उदकेयदाप्रतिबि
म्बितभैमीमुखन्तदैवपितरञ्जलयाचित्वादिनेकमलंशोभते । दर्पणेयदाप्र
तिबिम्बितंभैमीमुखन्तदैवदर्पणमित्रयाचित्वाराश्रीचन्द्रः शोभतेनान्यथा
तयोःशोत्रेत्यर्थः । भैमीमुखप्रतिबिम्बेनापिसद्रुशीयदापद्मचन्द्रौनभवतः
तदाभैमीमुखसद्रुशीकुतस्तरांभवेतामपितुनकुतोपीतिभावः । चौपरस्यर
समुच्चये । याचितकम् । याचितेनप्राप्तमित्यर्थेअपमित्ययाचितःस्यांकङ्कना
वितिकम् ॥ ५६ ॥

अर्कायपत्येभुवितिष्ठमाना भृङ्गैर्मितामक्षिभिर
म्बुकेलौ ॥ भैमीमुखस्यत्रियमम्बुजिन्यो याचन्ति
विस्तारितपद्महस्ताः ॥ ५७ ॥

अर्कायेति । अर्कायसूर्यायपत्येप्रियायतिष्ठमानाःरूपक शनेनसूर्यस्त्री
यन्त्रावञ्जापयितुकामाः अम्बुजिन्योऽम्बुकेलौजलक्रीडासमयेभृङ्गरूपैरक्षि
भिर्नैत्रैःकृत्वाभिताज्ञातांनैम्याएवमुखस्यत्रियस्त्रिविस्तारिताःपद्मरूपाहस्ता
याभिस्ताएवभूताःसत्योभैमीयाचन्ति । खलुत्प्रेक्षते । अस्मरपतिःसूर्याऽधु
नासनागमिष्यतीतिवन्मुखशोभयापिरुचिराभवांसइतिभैमीमुखशोभाभै
मीयाचन्तइत्यर्थः । कमलाश्रीभौवदनयोःसर्वथासाम्यंतास्तीतिज्ञावः । अ
न्योपिस्त्रानिनिहस्तप्रसार्थेद्रुगुणज्ञयायाचते । अन्याप्यन्यदीयमलङ्कारंस्त्रा
लङ्कारकरणार्थेहस्तप्रसार्थयाचति । क्रीडासमयेयाचितमवश्यंप्रभुणादीय
ते । अर्कायेतिष्ठापङ्कडितिसंप्रदानत्वम् । तिष्ठमानाप्रकाशनत्येयाख्ययो
श्चेत्यात्मनेयुदम् । स्त्रीयंभावञ्जापयितुमितिहेतौवाशानच्चायाचिद्विकर्ता ५७

अस्यामुखेनैव विजिह्वयन्त्य सपट्वीमिलरकुड्कु
मरोषभासा ॥ प्रसह्यचन्द्रः खलुनह्यमानः स्याद
वतिष्ठन्परिवेषपात्रः ॥ ५८ ॥

अस्याइति । अस्यामुखेनैव नित्यस्पट्वीसदास्पर्शमानश्चन्द्रोविजित्यप
राज्यखलुनिश्चितप्रसह्यहठानह्यमानोवद्यमानएवअधुनापितिष्ठन् परि
वेषएवपाशोबन्धनरज्जुयं स्यएवम्बिधः स्याद्भवेत् । नान्यथैतद्दृघटतइत्य
र्थः । किञ्चूतेनमुखेनचहर्तनार्थमिलारसंलग्नकुङ्कुमक्तदेशरोषत्रा क्रोधलौ
हित्ययस्मिन् मिलन्तीकुङ्कुमरूपारोषत्रायस्मिन्नितिवा । जैनीमुखस्यहं
यासोपराधश्चन्द्रोमुखेनैवजित्वापरिवेषनिवेशयद्इत्यर्थः ॥ चन्द्रोपिजैनी
मुखसमनोभभवतीतिज्ञावः । अन्यापिस्यहं मानरोषारुहः सन्हठाद्विजि
त्यनिवप्रतिंसोपिबद्भवतिष्ठतीतिखलूः प्रेक्षायानामह्यमानइवेति ॥ ५८

विधां त्रिधिर्बिम्बशतानिलापं लोपङ्कुहूरात्रिषु
मासिमासि ॥ अमुङ्गुश्रीकमिमंकिमस्या मुखे
न्दुमास्थापयदेकशेषम् ॥ ५९ ॥

विधोरिति । विधिर्मासिमासिप्रतिमासङ्कुहूरात्रिषुनष्टेःदुकलाऽभावा
स्यारात्रिषु विधोश्चन्द्रस्यबिम्बशतानिबहुनिनयइलानिलोपलोपस्विलुप्य
विलुप्य अमङ्गुश्रीकंअविनश्चरशोचसिसंप्रत्यक्षदृश्यमस्यामुखेन्दुंमुखच
न्द्रनेकशेषंनेकशसौशेषश्चतयानूतंअस्थापयत्किंस्थापितवान्किम् । अ
भावास्यायांसर्वथाचन्द्रादर्शनादियमुपेक्षा । ह्यित्वाञ्चन्द्रबिम्बानांस्था
नेअविनश्चरशोचत्वात्तत्कार्यकारित्वाच्च अस्यामुखलक्षणमिन्दुंस्थापितवा
नित्यर्थः । ह्यित्वादपिचन्द्रोमुखतुल्योन्नयतीतिज्ञावः । अन्योपिका
रुः स्वयमेवकृतम्बस्तुअनुत्तमंज्ञात्वाविनाश्यसुन्दरतरम्बस्तुस्थापयति । अ
थचसरूपपाशांमध्येकानिचित्सरूपपाणिविलुप्यएकशेषः क्रियतेयश्चकःशि
ष्यतेसत्तत्कार्यकारीभवति । लोपंआभीक्ष्ण्येणमुल्लेचेतिखमुल् ॥ ५९ ॥

कपोलपत्रान्मकरात्सकेतु भूर्भ्याञ्जिगीषुर्धनुषाज
गन्ति ॥ इहायलंघ्यास्तिरतिमनोभू रज्यद्वयस्यो
मधुनाधरेण ॥ ६० ॥

कपोलेति । मनोभूःकामोरतिंप्रीतिमथचरतिंस्वप्रियामवलम्ब्यऋद्धीक
 त्य तयासहृद्दहभैनीमुखेऽस्ति । किंभूदःकपोललिखितात्यत्रषड्गीरूपान्मक
 रात्सकेनुःसचिन्हस्तथाञ्जुभ्यांञ्जुवैषधनुषाजगज्जीगीषुस्तथाऽधरेण ओष्ठ
 लक्षणमनधुनावसन्तेन कृत्वारज्यत्सानुरागोवयस्योवसन्तलक्षणमिन्द्रयस्य ।
 अधरेणोष्ठधरसंबन्धिनानधुनारसेनकृत्वारज्यन्श्रोणीवयस्योमदनवृद्धिकर
 त्वादीष्टएत्रवयस्य भैनीमुखेभकलकामचिद्दर्शनादत्रमदनोवसतीत्यनुभी
 यतइत्यर्थः । भैनीमुखावलीकनात्सबलस्यकामस्योत्पत्तिर्भवतीतिभावः ।
 रज्यदितिकुविरङ्घोरितिश्यन्यरस्मैपदे ॥ ६० ॥

वियोगवाप्याञ्चितनेत्रपद्म कृद्रापिंतीत्सर्गपयः
 प्रसूनौ ॥ कर्णौकिमस्यारतितत्पतिभ्यां निवेद्य
 पूषीब्धिश्चित्त्यमीदृक् ॥ ६१ ॥

श्लोकपञ्चकेनकर्णौवर्णयति । वियोगेनि । अस्याःकर्णौरतिश्चतत्पतिः
 कामश्चताभ्यां निवेद्यास्यउपहारस्यसंबन्धिनौपूषीमण्डकौर्दृक्किस्विधि
 शिल्प निर्माणमिति सन्भावना । एतदर्थंकिंद्ब्रह्मणासतीनिर्जितावित्य
 र्थः॥ किंभूतौवियोगजनितायेवाप्या अश्रुणितैरिच्छितस्यपूजितस्थनेत्रपट्ट
 स्यकृद्रनाभ्याजेनापिंतेवितौर्णैउत्सर्गांर्थेन्दाभार्थपयःप्रसूनेजलपुष्पे ययो
 स्ती । अश्रुदानजलनेत्रेचदानपुष्पे ययोः समीपेतिष्ठतः । नैवद्यसमीपे
 जलपुष्पे ज्वतः । आकर्णनेत्रत्वादित्यर्थः । कर्णदशनादपिमदनोत्पत्ति
 रितिभावः । पूषीपूषःपिष्टक. स्यादित्यमरः । निवेद्यअर्हार्थेयत् ॥६१॥

इहाविशदनेनपथःतित्रक्रः श श्रौघनिष्यन्दसुधा
 प्रवाहः ॥ सीस्याःश्रयःपत्रयुगेप्रणाली रेखेवधा
 वत्यभिकर्णकूपम् ॥ ६२ ॥

इहेति । अतिवक्रोवैषम्यादतिकुटिलोव्यङ्ग्यगूढार्थयुक्तोदुर्वांशोनुज
 य श्राद्धीपस्यशास्त्रसमूहस्यनिपन्द. सारभागसंबन्धुधाप्रवाहोऽमृतप्रवा
 हः येनपथाद्दहअस्याःकण्ठकूपेअविशत् । सपन्थाअस्याःभैस्याःश्रयःपत्र
 युगेकर्णताटङ्गयुगेप्रणालिकायारेखेव अभिकर्णकूपद्वयार्धमंललीकृत्यकर्ण
 कूपसमुच्चम्याधभवति यादृशीप्रणालीतादृशंसवप्रवाहोभवति । अत्रचता

दङ्कप्रणालिकेकुण्डलाकारत्वाद्दृक्चेत्यतस्तत्रगच्छन्प्रवाहोपिवक्रोयुक्तः । यद्वा
वक्रगानिनोहिप्रयाहस्यप्रणालीरूपोमार्गोवक्रएवभवति । कूपञ्चानुधाव
ति । अतोवक्रकर्णरेखारूपयाप्रणाल्याकृत्वायक्रःशास्त्रशुधाप्रवाहः . कर्ण
युगेनैस्याम्वाप्रविष्टइत्यर्थः । वक्रोक्तिःशुधाकूपामवति । सकलकलाप्र
धीषेयमितिभावः ॥ निष्यन्दतइतिनिष्यन्दः । पञ्चेपचाद्यच् । अनुविप
र्यंभिनिस्य . स्यन्दतेरितिपत्वम् । अ्यभिकर्णकूपमितिलक्षणेनामिप्रतीतिस
मासः ॥ ६२ ॥

अस्यायदष्टादशसन्ध्विमज्य विद्याःश्रुतीदध्नुर
धर्मधम् ॥ कर्णान्तरुत्कोर्णगभीरलेख . किन्तस्य
संख्यैवनवानवाङ्कः ॥ ६३ ॥

अस्याइति । अस्या श्रुतीकर्णोअष्टादशविद्याःसन्ध्विमज्यद्विधाकृत्यं य
द्दध्नधर्मप्रत्येकम्भारयामासतुः तस्याधर्मस्यकर्णान्तःकर्णमभ्येसत्कीर्णोद्धृताग
भीरानिन्नारेखायस्यएवभूतोभवसंख्याद्योतकोऽङ्कोनवाऽपूर्वाधर्मरूपसङ्
ख्याकिन्न अपितुभवत्येव नयसख्याकास्विद्यानेकाश्रुतिधरयति । अप
रापिनवसंख्याकामितिद्योतनार्थंत्रसंख्याएवकर्णमभ्यरेख . रूपोअष्टादशाध
गणनरूपोनवाङ्कोनिर्मितइत्यर्थः । तस्यैवार्धसंख्यानवाकिंनवाङ्कएवंत्य
र्थः । इतिवानवेतिचेन्निषेधार्थः । अस्याकर्णरेखानवाङ्कसुख्यासलक्षणेति
भावः ॥ ६३ ॥

मन्यमुनाकर्णलतामयेन पाशद्वयेनच्छिदुरेतरेण ॥

एकःकिपाशम्वरुणम्विजगये नङ्गीकृतायांसतती
रतीशः ॥ ६४ ॥

मन्यइति । रतीशःकानोऽमुनैतदीयेनकर्णलतामयेन छिदुरेतरेणदृढत
रेणपाशद्वयेनपाशरूपम्वरुणम्विजगयेनकृत्वा एकएवएकापतीपाशोयस्यैवम्विषय
रुणंमुखेनविजिग्येजितवान्मन्ये किंभूतोन्नङ्गीकृताआयासततिः अमसा
हित्ययेन . पाशद्वयेनैकस्यपाशस्यजय . सुकरइति आयासराहित्यकर्णयुगं
द्वावकृतादयःसर्वेपिकामवशगामवन्तीतिभावः । पाशोवन्धनश्चयोरि
त्यनरः । विजिग्येविपराम्याङ्गेरितिह ॥ ६४ ॥

आत्मैत्रतातश्चतुर्भुजस्य जातश्चतुर्दोषरुचिः
स्मरोपि ॥ तच्चापयोःकर्णलतेभुत्रोर्ज्यं वञ्चत्वगं
शौचिपिटौकिमस्याः ॥ ६५ ॥

आत्मैति । स्मरोपितस्माच्चतुर्दोषत्वारोदोषावाहवोयस्यतादृशः वचि
तोयुक्तः यतश्चतुर्भुजस्य श्रीकृष्णस्य तातस्य पितुरात्मैव स्वरूपमेव । आत्मा
वैपुत्रनामासीति श्रुतेः । पितुः सद्रूपं पुत्रोयुक्तएव । तस्य चतुर्भुजत्वेऽस्या
त्रुषोस्तच्चापयोर्ज्यं रूपयोर्द्वयोः स्मरधनुषोश्चिपिटोर्विस्तृतकर्णलतेयव वश
त्वगशौचेऽनुत्सवगौत्ये किम् । त्रैम्याञ्च वौकासधनुषीकर्मोन्नीव्यौर्द्वयो
धनुषोन्नीवौर्द्वयं युक्तम् । निर्व्यापारसधनुषोऽवतारितान्नीधीकोषोत्तिष्ठ
तिकर्णलताश्रयिञ्च धनुषोःकोषो विद्यते इत्यर्थः । चिपिटोर्विस्तृतपिपाठः ६५

ग्रीवाद्भुतैत्रायदुशोभितापि प्रसाधितामाणवके
नसेयम् ॥ श्यालिङ्गितामप्यवलम्बमानां सुरूपता
मागखिलोर्ध्वकाया ॥ ६६ ॥

ग्रीवास्वर्णयति । ग्रीवेति । सेयद्ग्रीवाद्भुतैत्रायदुशोभितामप्यवलम्बमानाः ।
अद्भुतत्वमेव विशेषणीराह । किञ्चूताश्रवद्वकृकाटिकया ग्रीवापुरोभागे
नालङ्कृताः प्रियः समुच्चये माणवकेनार्धहाराख्ये नहरे विशेषेण वा प्रसाधिता
तथा श्यालिङ्गितामपि श्यालिङ्गनयोग्यमतिचोन्द्यं भवत्सम्बन्धानां आश्रय
न्ती अतएव सुरूपतां ग्रीभनरूपत्वमजन्त्या अयतएव न्यथोऽखिलकर्णका
यः शरीरोर्ध्वदेशीयस्याः कण्ठसौन्दर्यात्सकलशरीरोर्ध्वदेशः शोभते । इदं
ग्रीवो वानान्यस्या इत्यर्थः । असुरूपताजाकल्पति प्रियत्वात्प्राणरूपताजा
गखिलोर्ध्वकायोग्याकृत्वैति वा । याऽवदुशोभितानसामाणवकेन बालेन
प्रसाधितेति विरोधादाद्यर्थम् । अथवा लिङ्ग्यतामर्द्धं लविशेषत्वं तद्रूपत्वम
वलम्बते । तानुरूपताजाभोऽखिलकर्णकाजृदङ्गविशेषाय स्यायया वा ।
हरीतक्याकृतिस्तत्कयोऽवमप्यस्तयोर्ध्वकः । श्यालिङ्ग्यश्चैव गोपुच्छा
कारः । नृदङ्गां मुरञ्जे देवत्सत्क्यालिङ्ग्योर्ध्वकाच्छय इत्यमरः । सुरूप
तेति पाठो वा । ग्रीवयाकृत्वाऽद्भुतैत्रियकपदेभैर्नो विशेषणानि । अवदु
षाटिकाकृटिका । अर्धहारीनाशवक इत्यमरः । भवेन्माशकीबाले हारजे
देकपुरुषे इत्यजपालः ॥ ६६ ॥

कवित्वगानप्रियवादसत्या न्यस्याविधाताव्यधि
ताधिकगठे ॥ रेखात्रयन्यसमिषादमीषां वासो
यसोयस्त्रिवभाजसीमाः ॥ ६७ ॥

कण्ठस्वर्णयति । कवित्वेति । विधाताअस्याअधिकगठेकठे कवित्वद्वा
नंप्रियवादप्रियवचनसत्यन्वतानि न्यधितविरचितवान् । कुतोच्चातमि
त्यतआह । सोयस्त्रिधाताकण्ठेरेखात्रयस्यन्यासस्यमियाञ्चनुर्णामनीषांक
वित्वादीनांपृथग्वासायस्थित्यर्थेसीमाश्वतस्त्रोविवभाजविभक्तवान् रेखात्र
येषांचत्वारिस्थानानिभवन्ति । कवित्यादिकलावतीत्वद्भ्रुवुकण्ठीत्वन्वअ
स्यामस्तीतिभावः रेखात्रयाङ्किताग्रीवाकम्बुग्रीवेतिकथ्यते ॥ ६७ ॥

वाहूप्रियाजयायतामृणालं द्वन्द्वेजयोनामनविस्म
योऽस्मन् ॥ उच्चैस्तुतच्चित्रममुष्यभग्न स्यालोक्यते
निर्व्ययनयदन्तः ॥ ६८ ॥

श्लोकद्वयेनवाहूवर्णयति वाहूइति । प्रियायाःवाहूमृणालञ्जयताम् ।
अनुमतमेतत् । यतोऽस्मिन्द्वन्द्वेजुजलक्षणेजयोनामयत्सनविस्मयः ।
अतिगौरत्वादतिमृदुत्वाच्चवाहुभ्यामृणालञ्जितङ्किनाइयमित्यर्थः । अ
थचद्वाभ्यानेकःसुखेनपराजीयते अथचद्वन्द्वयुद्देजयोऽजवत्यत्रनाश्वर्यं एक
स्यजयोयुद्देभवत्येव । तत्तु तत्पुनरुच्चैरतिशयितश्चित्रसाश्वर्यं यद्भग्नस्य
जितस्यअनुष्यान्तःकरणंनिर्व्ययनव्यधारहितमालोक्यते । पराञ्जितस्या
न्तःकरणंसव्ययम्भवति । अस्यतुनेत्याश्वर्यं द्विषाकृतमृणालमध्येक्षिद्राणि
दृश्यन्ते जैसीभुजौहिमृणालादपिगौरतरौकोमलतरावितिभावः । द्वन्द्व
लहयुग्मयोः । क्षिद्रंनिर्व्ययनमित्यमरः । पक्षेनिर्गतंव्ययमाक्षिर्व्ययनमि
तिनिरादयइतितत्पुरुषः ॥ ६८ ॥

अजयीयतावर्तशुभंयुनाभ्या न्दोभ्यामृणालङ्कि
मुकोमलाभ्याम् ॥ निःसूत्रमास्तेघनपङ्कमृत्सु
मूर्तासुनाकीर्तिषुतन्निमग्नम् ॥ ६९ ॥

अजयीतेति । आवर्तेनदक्षिणावर्तेनशुभंयुःशुभान्वितारजशीयानाजि
यंस्यास्तयामैभ्या कोमलाभ्यान्दोभ्यांभुजाभ्याङ्कत्वामृणालमजयीयतपराजि

तद्विभुसम्भावनायान् । अतएवनिःसूत्रनिश्चयस्यंस्कूतिरहितनिरुपायं
 सदयघतन्तुरहितन्तन्मृशालंपनपङ्कमृत्सुनिविडकदंनमृत्तिकारूपासुमूर्ता
 सुशरीरधारिणीषु अकीर्तिषुअयशःसुनिमग्नद्विमुनास्तेअपितुताभ्याञ्जि
 तत्वादेवन्विधनास्ते । अयशसःश्यामत्वान्मदूपत्वम् । अतिकोमलंमृशा
 लान्तनुरहितम्भवति । अन्योपिकेनचिज्जितोनिरुपायःसककीर्तिषुनिम
 ष्यतिष्ठति । कोमलमपिन्मृशालन्मैमीभुजसदृशनेतिभावः । सूत्रन्तुसू
 चनाप्रत्यं सूत्रन्तन्तुश्चयस्योरितिविश्वः । शुजपुःमत्वर्थेऽहंशुभमोर्युसदृ
 रज्यन्तस्वस्याङ्गुलिपञ्चकस्य मिपादसौहैङ्गुल
 पद्मनूणे ॥ हैमैकपुंखास्तिविशुद्धुपर्वा प्रियाकरेप
 उच्यशरीस्मरस्य ॥ ७० ॥

श्लोकत्रयेणपाणिम्बर्णयति । रज्यदृइति । असौप्र-क्षट्टश्या स्मरस्यप
 ष्वशरी रज्यन्तःस्वयमेवरक्ताभवन्तोमखायस्यअङ्गुलीनापञ्चकस्यमिषाद्या
 षात्प्रियायामैम्याः करेअस्ति । किंभूतं रक्तत्वाद्द्वैगुलद्विङ्गुलेनरक्तपट्ट
 न्तञ्जनितंयत्तुणामिषुचिस्तदूये किंभूतापञ्चशरी । हैमाःसुवर्णमयाएकैत्रे
 ष्टाःपुंखामुखानियस्याःसा तथाविशुद्धानिऋजूनिपर्वाणिग्रन्थयोयस्याःसा
 मदनस्यपुष्यायुधत्वादिषुधिरपिपुष्यमयस्तत्तुपुष्यसाभ्याद्रक्तपट्टमेव । इषु
 चिष्वद्विङ्गुलेनरज्यते । करस्येषुधित्वम् । पञ्चाङ्गुलीनांपञ्चबाणत्वं रक्त
 नखानाञ्जुवर्णपुंखत्वम् । उभयोरपिविशुद्धुपर्वत्वं अत्युतसञ्चसुवर्णरक्त
 म्भवति । हैमीकराङ्गुलिदर्शनात्कामप्रादुर्भावोऽजवलीतिप्रतिपाणिवर्णने
 पञ्चशरीत्वम् । हैङ्गुलन्तंनरक्तमित्यण् । पञ्चशरीसमाहारेद्विगोर्डीप् ७०

अस्याःकरस्यर्द्धनगर्द्धिऋर्द्धिं र्धालत्वमापत्स्वलुप
 ल्लवोयः ॥ भूयोपिनामाधरसाम्यगर्द्धुं कुर्वन्कथ
 म्वास्तुसनप्रवालः ॥ ७१ ॥

अस्याइति । यःपञ्चवोऽस्याःकरस्यर्द्धनस्यपाणिस्यर्धयागर्द्धिंगर्धनंअमि
 स्त्रायस्तेनऋद्विराधिक्यंयस्य । यद्वास्पर्धनेगर्द्धिऋद्विरमिलाषसमृद्धिर्यस्य
 हैमीपाणिभ्यान्तुल्योहमितिचित्तैएवन्विधःसन्बालत्वन्वीनस्त्वं आपरख
 लु । यस्माकवीनस्यैवतस्परक्तत्वात्पाणिसाम्याहंत्वाद्यचबालत्वमज्ञत्वं

प्राप । स्वापेक्षया अधिकेन जैमीपाणिना सहस्यर्चमानंत्वात् । अथ स्वयं
पदो लवः पञ्चवक्षरणावयवः पाणिनायदास्यर्चते तदा समूर्खैस्व । पाणो ह
रुष्टत्वात् संप्रचातिनिकृष्टत्वादित्यर्थः । संपञ्चवोऽन्यः पुनरेपि अघरसाम्यग
वैश्रीश्वेतुल्यो ह्यनितिगर्वदुर्वन् प्रकृष्टो बालोऽतिनूतनः कथं स्वानांस्तु । अ
पितुतादृश एव भवतु मूर्खैतर इत्यर्थः । नामेत्युपहासे । नवपञ्चवाद्यप्यति
रिक्तौ जैमीकराविति भावः । अघरवर्षानं प्रांसिद्धि कम् । मूर्खैर्भके पिवा लः
स्यादित्यमरः ॥ ७१ ॥

अस्यैव सर्गाय भवत्करस्य सरोजं सृष्टिर्मम हस्तले
खः ॥ इत्यो ह धाता हरिणे क्षणायाद् किं हस्तलेखी
कृतया तयास्याम् ॥ ७२ ॥

अस्येति । धाता ब्रह्मा अस्यां हरिणे क्षणायां भ्याम्बिषये हस्तेन लेखी
कृतया लिखितयाऽथ च अस्यस्तया तया ससरोजदृष्ट्या कृत्वा इति आह किम् ।
पूर्वोक्तं ब्रूते किम् । इति किम् । हे जैमि अस्मभवत्करस्य त्वत्पाणोरेव सर्गा
यनिर्माणाय सरोजदृष्टिर्मम हस्तलेखीऽस्यासौऽभूदिति । हस्तयोः कस
लादप्यतिरमणीयत्वलक्षणीभूतरेखाजन्यकृमलत्वं असूचितम् । अन्योपि
शिलपीपूर्वहस्तलेखङ्करोति पश्चात्सुन्दरतस्त्वंस्तु निर्माति ॥ ७२ ॥

किं नर्मदायाममसेयमस्यां दृश्यामितो आहुलताम्
णालो ॥ कुचौ किमुन्नस्थतुरन्तरीपे स्मरोमशुष्य
त्तरचात्यत्रारः ॥ ७३ ॥

अभिः सालङ्कारौ कुचौ वर्णयति । किमिति । अभितः पाञ्चद्वये दृश्याद
ज्ञानयोग्यारमणीया मननर्मदायां दर्शनमात्रेण सुखदायाः अस्याभैभ्याः सेय
स्वाहुलतामृशाली किमिति सम्भावंना । नर्मदायां नद्योस्तं दृश्येयि मृशाली
दृश्या भवति । तथेयमपिनर्मदा । ततश्चेतदीया बाहुबल्यपि मृशालीति स
म्भाव्यते । अस्याः कुचौ अन्तरीपे द्वीपे किमुन्नस्थतुः । उन्नमज्जतुः किमु
तायाः स्मरोमशात्तारुण्यते जसा कृत्वा शुष्यतरं अतितराभिवर्णशयदवस्थत्वा
ल्यमेव वा जलं यस्याः । बाल्यनाशात्तारुण्योद्गमाच्च द्वीपतुल्यावत्युच्चौ कुचौ
अस्या इति भावः । जलशोषान्नर्मदायां द्वीपयो रुन्मज्जं न युक्तम् । बाहुलते

तिपृथग्वा । आप. स्त्रीभ्रून्निघावारीत्यनरः । अन्तरीपद्यन्तरुपसर्गौभ्यो
पठत् । ऋक्पूरण्यूरितिसनासान्तः ॥ ७३ ॥

तालं प्रभुस्यादनुकर्तुमेता वुल्यानसुस्थीपतितंन
तीवत् ॥ परंचनाश्रित्यतरुमहान्तङ् कुञ्चौकृशा
ङ्गाः स्वयमेवतुहौ ॥ ७४ ॥

तालमिति । तालं फलाद्विविधमपि पतितस्त्रापतितञ्च । अपतितन्ता
लङ्कृत् एतौकृशाङ्ग्याभैभ्याः कुञ्चौ अनुकर्तुप्रचुसमर्थं स्यात् । यतोपतित
भैभ्याः कुञ्चावनुकर्तुं न तावत्प्रचुसमर्थं यतश्चत्यानेन परस्परसंश्लेषोद्गमनेन ह्य
स्थौनिरन्तरत्वं न ह्यन्दरादित्यर्थः । तस्य पतितत्वात्तयोरोक्तत्वात्साम्यं न यु
ज्यत इत्यर्थः । अन्योपि पातित्यदीर्घयुक्तौ न्यसुकृतिनंसमीकर्तुं न शक्नोत्येवे
त्यर्थः । द्वितीयापतितस्याप्यसामर्थ्यमाह । परमतिशयेन महान्तमुञ्चम
यच परमन्यमुञ्चं तालवृक्षमाश्रित्य तुङ्गमपि कुञ्चौ समीकर्तुं न समर्थेयतः कुञ्चौ
स्वतएव परानपेक्षनेव तुङ्गीचञ्चतरी । स्वतस्तुङ्गस्य पराश्रयेण च तुङ्गस्य कुतः
साम्यम् । तालफलादप्यतिवृहतीचञ्चतरीचञ्चनीकुञ्चावितिभावः ॥ ७४ ॥

एतत्कुचसपट्टितयाघटस्य ख्यातस्य शास्त्रेषु निदं
ज्ञानत्वम् ॥ तस्माच्च शिल्पान्मणिकादिकारी प्रसि
द्वनामा जनिकुम्भकारः ॥ ७५ ॥

एतदिति । एतस्याभैभ्याः कुचस्पर्धितया क्तनस्पर्धितया ख्यातस्य प्रसिद्ध
स्य घटस्य न्यायशास्त्रादिपुयस्कृतकान्तदनित्यं यथा घट इति यन्नित्यं तदकृत
कमपिन यथा घट इत्यन्वयव्यतिरेकाभ्यां निदर्शनत्वं दृष्टान्तत्वमजनिजातम् ।
प्रसिद्धस्य हि दृष्टान्तत्वम् । अन्योप्यप्रसिद्धः प्रसिद्धस्य हि या ख्यातो जवति ।
मणिकादिकारी अलिङ्गरादिकारी घतस्माच्छिल्पाङ्गी समीकुचस्पर्धितघटनि
र्माणा देवप्रसिद्धनामस्यैव निबन्धः सन् कुम्भकारोऽजनिजातः । मणिका
दिकारित्वात्कुम्भकारत्वप्रसिद्धिर्न किन्तु भैमीस्तनस्पर्धया ख्यातस्य कुम्भस्य
निर्माणात्कुम्भकारत्वप्रसिद्धिर्नान्यत्कारणम् । वरन्विरोधीपिसन्नमहा
त्प्रभिरिति भारवि वचनात् । कुम्भपरिभाषावेत्तत्कुञ्चावितिभावः । अलि
ङ्गरः स्यान्मणिक इत्यनरः ॥ ७५ ॥

गुच्छालयस्वच्छतमोदविन्दु वृन्दाभमुक्ताफलफे
निलाङ्के ॥ माणिक्यहारस्यविदर्भसुभू पयोध
रैरोहितरोहितश्रीः ॥ ७६ ॥

गुच्छति । माणिक्यमयस्यहारस्यरोहितश्रीः लोहिताकान्तिविदर्भसु
द्रूपयोधरैर्जैमीकुचेरोहितप्रादुर्भवति । किंभूतेगुच्छोहारविशेषश्चालयश्चा
अयोधेयान्तानिस्वच्छतमानिनिर्मलतमानिउदकविन्दुवृन्दवज्जलविन्दुस
नूहवद् आज्ञायेषान्तानिमुक्ताफलानितैः फेनिलः फेनयुक्तद्रवीश्वलतरोऽ
ङ्कोमध्योयस्य । मुक्ताहारमाणिक्यहारान्यांजैमीकुषीशोभन्तेइतिभावः ।
अथप्रपयोधरैर्नेचेरोहितश्रीः अजुशकधनुःशोभाप्रादुर्भवतीतिवक्तिः ।
हारजेदायप्रभेदानुच्छगुच्छार्धेगोस्तनाः । इन्द्रायुधंशक्रधनुस्तदेवक्रजु
रोहितम् । रोहितोलीहितोरक्तइत्यमरः । फेनिलःमत्वर्धेफेनादिलङ्घेति
इलच् ॥ ७६ ॥

निशङ्कसङ्कोचितपङ्कजोय मस्याभुदीतोमुख
मिन्दुश्चिम्ब्रः ॥ चित्रन्तथापिस्तनकोकयुग्मं नस्तो
कमप्यउवतिविप्रयोगम् ॥ ७७ ॥

निःशङ्केति । यदेतन्मुखनस्याभैम्यानयमिन्दुबिम्बखण्डोदितः किंभूतः
निःशङ्कंयथातथाबलात्कारेणसङ्कोचितानिमिलितानि अथवजितानिकम
लानियेन । मुखमिदंनकिन्तुचन्द्रोयमित्यर्थः । चन्द्रंशङ्किकमलानिसङ्को
प्यन्त । मुखनैकव्यात्संकुचितेकमलंएवैतेनतुकुचावित्यर्थः ॥ तथाप्युदिते
पिचन्द्रेस्तनलक्षणङ्कोकयुग्मश्चक्रवाकयुग्मङ्कृतं स्तोत्रमपिअल्पमपिप्र
योगस्त्रियोगंनान्धतिलप्राप्नोतिमिलितमेवयत्तिष्ठतितच्चित्रमार्थंयंमूष
क्रवाकयुग्मञ्चन्द्रोदयेवियोगंप्राप्नोति । कुचलक्षणंनत्याक्षर्यम् । चक्रवाकक
मलकलिकाकारावतिसन्निकटौचैतत्कुचावितिभावः ॥ ७७ ॥

द्याभ्याङ्कुचाभ्यामिभकुम्भयोःश्री रादीयतेसाच
तयोर्नताभ्याम् ॥ भयेनगोपायितमौक्तिकौतौ प्र
व्यक्तमुक्ताभरणाविमौयत् ॥ ७८ ॥

द्याभ्यामिति । आभ्यांप्रत्यङ्गदृश्याभ्याङ्कुचाभ्याङ्कुम्भयोःश्रीःशोभासंप

स्रजलाद्गृह्यतेद्यादीयते । इभकुम्भश्रियोन्नदश्रानादित्यर्थः । तान्यानिभ
कुम्भाभ्यामनयोः कुचयोरसौनादीयते । कुतोज्ञातमित्यत आह । यद्य
स्यात्ताविभकुम्भौभयेनार्थास्तनसकासादेवंभीत्यागोपायितमौक्तिकौ इ
सौकुचौतुप्रव्यक्तमुक्तभरणी । प्रकटरुक्तालङ्कारणौ । मुक्ताग्रहणजयेन
कुम्भाभ्यांस्वमुक्तागोपिताः । इभकुम्भाभ्यामपिश्रधिकम्पैभीकुचौरमणी
यावितिज्ञावः । अन्योपिभीतः स्वरजानिगोपायतिनिर्भयत्वञ्चप्रकटयति ३८

कराग्रजाग्रच्छतकोटिरथी ययोरिमौतौतुलयेत्कु
चौचेत् ॥ सर्वन्तदाश्रीफलमुन्मदिष्णु जातम्बटी
मप्यधुनानलब्धुम् ॥ ७९ ॥

करेति । कराग्रजाग्रच्छतकोटिर्वज्रोयस्यसङ्ग्रोययोः कु
चयोरर्थीयाचकः कुचमर्दनाभिलाषी । उन्मदिष्णुलक्षणायापक्वसर्वश्रीफ
लंविस्वफलकतृचेद्यदितौइसौकुचौतुलयेत् समीकुर्यात् साम्योजिला
षीयदिभवेत्तदातर्ह्येतद्विस्वफलं अधुनावटीमपिलक्षणायास्तनलावययपे
श्लमपिलब्धुंनजातंनोत्पन्नम् । रम्भाद्यप्सरसोविहयइन्द्रोप्येतयोरक्षि
लापीताभ्यामपिसुन्दराभ्याङ्कुचाभ्यांपक्वमपिबिस्वफलन्तुल्यपक्वम्भवेदित्य
र्थः । यथाउत्तमस्पर्धयानीचस्तेनावज्ञातत्वात्कपर्दकमूल्यमपिनलभतेत
थाश्रितितुच्छज्ञातमित्यर्थः । बहुसङ्ख्याकमपिद्वाभ्यांसमंनान्भूदिति स
र्वपदेनसूचितम् । अथचकराग्रजाग्रत्यःशतकोटयोद्रव्यसंख्यायस्यसोपिय
योरर्थाग्रहणाभिलाषीताविभौकुचौसर्वलक्ष्मीफलन्तुलयेत् तदाउन्मदि
ष्णुत्वाद्दोषराटीकामपिलब्धुंनजातंनयोग्यमित्यर्थः षट् कपर्दकेन्यग्रीध
इतिविश्वः । स्त्रीस्यात्काचिन्मृशाल्यादिविंशत्तापचयेयदीत्यमरसिंहवध
नादल्योवटोवटी । उन्मदिष्णित्यत्रालङ्कृतीतिइष्णुच् ॥ ३९ ॥

स्तनावटेचन्दनपङ्किलेस्या जातस्ययावद्युवमा
नसानाम् ॥ हारावलीरत्नमयूखधारा काराःस्फुर
न्तिस्खलनस्यरेखाः ॥ ८० ॥

स्तनेति । चन्दनेनपङ्किलेश्राद् चन्दनयुक्ते अस्यास्तनावटेगम्भीरेस्त
ममध्येजातस्यनिष्पन्नस्ययावद्युवमानसानांसर्वतरुशान्तः करशानांस्खल

नस्यपतनस्यहारावल्यांरत्नानितेषांमयूखधाराःकिरणपरम्पराःआकारस्व
रूपयासान्तारेखाः स्फुरन्तिप्रतिभासन्ते । किरणपरम्परेयंनभवति किन्तु
एताःपतनरेखाएवेति । एवंभूतस्तनमध्यंदृष्ट्वासुवैपिसुह्यन्तीति तत्रतस्य
एतन्स्थोक्तत्वात्तत्रालब्धावकाशाइतिभावः । पङ्क्तिगतैर्लोकस्यपतनन्तद्वे
खाद्योत्पद्यन्ते । अवटःस्यात्खिलेगतेकूपेकुहकजीविनीतिविद्युः । पङ्क्तिः
पिच्छादिः । यावन्तोयुवानस्तावतानितियावद्युवंसाकल्प्यव्ययीभावः ॥७०॥

क्षीणेनमध्येपिसतोदरेण यत्प्राप्यतेनाक्रमणस्व
लिभ्यः ॥ सर्वाङ्गशुद्धीतदनङ्गराज्य विजृम्भितम्भी
मभुवीहचित्रम् ॥ ८१ ॥

बलीसहितमुदरस्वर्णयति । क्षीणेनेति । मध्येपिअवलम्बेसताविद्यमाने
नेत्रक्षीणेनकशतरेण उदरेणयद्बलिभ्यस्त्रिवलिभ्यःसकाशादाक्रमणमत्रि
भवोनप्राप्यते तत्सर्वाङ्गशुद्धीसर्वाङ्गानांशुद्धिर्यस्याएवचूतायामिहअस्यां
भीमभुविभैम्याद्वित्रनाश्वर्यरूप अनङ्गराज्यस्यकामराज्यस्यविजृम्भितस्त्रिवल
सितम् । अद्भुततास्यवशात्सूक्ष्माणांस्वलीनांपतितत्वात्ताज्जिरतिकश
मुदरंनाक्रान्तमित्यर्थः । अन्येनापिक्षीणेनदुर्बलेनोजयोः सीसायांविद्य
मानेनापिस्वाम्यभात्यादीनांसहाङ्गानांशुद्धीसत्यामपिबलिष्टेभ्योमयानका
यांभूमौपराभवोनप्राप्यतेतत्सहाङ्गरहितस्य दुर्बलस्यविलसितमाश्वर्यरूप
म् । बलीनांसर्वाङ्गशुद्धेविद्यमानत्वात्सचसर्वाङ्गराहित्यात्सीमनिवर्तमान
त्वाच्चपराभवकारणेसत्यपियत्पराभवोनप्राप्तस्तदाश्वर्यमित्यर्थः - । यथाभी
मस्यभुविराज्येअनङ्गस्यराज्यङ्गं अन्यभूमावन्यराज्यभावासम्भवात् । अथ
बभीमस्यसहादेवस्यजुविकामराज्यमित्यप्याश्वर्यम् । परैर्ग्रहीतुमंशक्यत्वा
दितिषिषमायांजूसौपराभवोनप्राप्यतेअत्रचित्रम् अपितुनेतिकाकुर्वा ८१ ॥

मध्यननूकृत्ययदीदमीय भ्वेधानदध्यात्कमनीय
मंशम् ॥ केनस्तनौसंप्रतिथौवनेस्या सृजेदनन्य
प्रतिमाङ्गदीप्तेः ॥ ८२ ॥

मध्यस्वर्णयति । मध्यमिति । वेधाद्दमीयंसुतदीयंमध्यन्तनूकृत्यअ
तिकशंक्त्वा मध्यस्वस्त्रिंशत्कमनीयमंशमागंयदिनदध्यात् । कापिन
स्थापयेत्तर्हिंसम्प्रतिथौवनेनानन्यप्रतिमा अनन्यतुल्याअङ्गयष्टेदीप्तिःका

नित्यं साः एवं ज्ञतायाश्च स्याः स्तनीकेनां ज्ञानप्रकारेण वा सृजेत् एतदीयस्या
तिसुन्दरस्य मथांशस्य संप्रहं कृत्वा ते नैवांशेन यौवने कुचौकृतवानित्यर्थः ।
मथोति कृशः स्तनीचा तिसुन्दरगविति भावः ॥ ८२ ॥

गौरीवपत्यासुभगाकदाचि त्कर्तृयमप्यर्धतनूसम
स्याम् । इतीवमध्येनिदधे विधाता रोमावलीमे
चकसूत्रमस्याः ॥ ८३ ॥

रोमावलीस्वर्णयति । गौरीति । विधाता अस्यामध्ये रोमावलीलक्षणं
मेचकसूत्रं नीलसूत्रं इतीव निदधे कृतवान् । इति किन् सुभ्रगासौ भाग्यवतीय
सपिपत्याप्रियेशकृत्वा कदाचित् अर्धतनूसनस्यां शरीराद्द्वंपूरणं कर्तारिप्य
ति । केवगौरीव । पार्वतीश्चरेण अर्धतनूसनस्यां यथाकृतवती तथेयम
पि । इयं रोमावलीन किन्तु अर्धशरीरघटनायै नीलसूत्रं निहितमित्यर्थः ।
कर्तृतिस्तु ॥ ८३ ॥

रोमावलीरञ्जुमुरोजकुंभौ गम्भीरमासाद्यचना
भिकूपम् ॥ मदृष्टितृष्णाविरमेद्यदिस्या न्नीषा
म्रतैषासिचयेन गुप्तिः ॥ ८४ ॥

पुनरपिसनाभिरोमावलीस्वर्णयति । रोमेति । मदृष्टितृष्णासददर्शन
वाञ्छा रोमावलीलक्षणारञ्जुमुरोजलक्षणौ कुम्भौ गभीरनाभिलक्षणं कूपमा
साद्यप्राप्य तर्हि विरमेच्छाम्येत् । यदि एषां रोमावल्यादीनां सिचयेन वस्त्रेणै
षागुप्तिर्वैघ्नं न स्यात् वतखेदे । एवं तु न जातमिति खेदे । अवेष्टितानामे
षां सुखेन द्रष्टुं शक्यत्वाद्दर्शनवाञ्छाशाम्येत् वस्त्रावृतत्वात्तुनेत्यर्थः । अथवा
अनादृतदर्शनाद्द्विरागः आदृतदर्शनात्वनुरागवशात्पुनपुनर्दिदृक्षेववर्द्धतइ
त्यर्थः । रोमावल्यादेर्वस्त्रेण वेष्टनादौचित्यं सूचितम् । अथचदोरकद्रुभं
गभीरं कूपं च प्राप्य तृष्णापिपासातदाशाम्येत् । यद्येतेषां असिचयेन लक्षण
याखड्गधारीपुरुषसमूहेन रक्षणं न स्यात् । राजैकभोग्यः कूपः खड्गपाणि
भीरस्यते अतो जलाहरणसान्नीसङ्गावैपिपिपासानशाम्यतीति । अतिग
भीरनाभिरियमिति भावः । तृष्णैः पृष्णापिपासेहे इत्यमरः । विरमेत् व्याङ्
परिभ्योरनइति परस्मैपदम् ॥ ८४ ॥

उन्मूलितालानविलानानामि छिन्नंखलच्छृंखल
रोमदामा ॥ मत्तस्यसेयमदनद्विपस्य प्रत्यापवप्रो
ञ्चकुचास्तुवास्तु ॥ ८४ ॥

जन्मीलितेति । सेयंजैमीमत्तस्यपठद्गटस्याथधगलन्मदजलस्य मदनरूपस्य
द्विपस्यवास्तुवसतिगृहमस्तु । किंभूता । उन्मूलितमुत्पाटितंयदालानंबन्ध
नस्तन्मःतन्मन्वन्धियद्विलङ्घितैःतदाभाततुल्यानिमानामि र्यस्याःसा तथा
द्विकत्रुदितंखलन्पतितंशृंखलन्तुत्यारोमरोजिर्यस्याः । तथाप्रस्थापायग
जस्यशयनार्थंम्वमत्रत्निर्मितवरवहवत् । उच्चकुचानुञ्जतकुचानिभासेवावलिं
व्यक्रामोऽतिसतोजातइतिभावः । रोमावसःस्याश्चिक्त्वस्वलिमभ्यश्रत्यात्
मत्तस्यगजस्यवासयहमयेतादृशभवति शुक्ललन्त्रिधितिअनरः ॥ ८५ ॥

रोमात्रलीभूकुसुमैःस्वमीत्री चापेषुभिर्मध्यललाट
मूर्ध्नि ॥ व्यस्तीरपिस्थास्नुभिरेतदीये जैत्रःसवित्रं
रतिजानिवीरः ॥ ८६ ॥

रोमावलि रिति । सरतिजानिःवीरःकाम.शूरश्च एतदीयेःक्रमेणरोमाव
लिश्चञ्चूवीचकुसुमानिधतद्रूपैःस्वमीत्रीचापेषुभिःकृत्वाजैत्रःजेतालोकत्रय
मपिअयतीत्यर्थः । ममचित्रम् । किंभूतैःरोमावलिञ्च कुसुमैःमूर्ध्नि ललाट
मूर्ध्नि व्यस्तीःपरस्वरासंबद्धैःस्थास्नुभिरपिस्थितैरपि । रोमावलीरूपाज्या
धयेञ्च रूपापलापललाटेमूर्ध्नि कुसुमरूपावासाश्चविद्यन्ते एवंपृथक्स्थितैरपि
लोकत्रयजातादाश्चर्यम् । अन्योहिधानुफीमौवीधनुर्वाणैःसमिलितैरेवज
यतिनतुपृथक्स्थितेनैकेकेनश्चत्रतुविपरीतदर्शनादाश्चर्यम् । प्रत्येकमौमीरी
मावलीञ्चकुसुमचापदर्शनात्कामप्रादुर्भावोभवतीतिभावः । मूर्ध्नीतिप्राय
कृत्वादेककङ्कव. स्याधुजिःग्लानिस्थश्चगधुः । रतिजानिःजायायानिह पु
थ्याशिवाशाःकुचमवहलानिञ्चुधीधनुर्जालमलङ्करिधुः । रोमावलीमभ्यवि
भूषणंन्यातथापि जेतारतिजानिरेतैरितिज्ञोकान्तरमपिव्याख्यातप्रायम् ८६

अस्याःखलुग्रन्थनिवदुकेश मल्लीकदम्बप्रतिवि
म्बवेधात् ॥ स्मरप्रशस्तीरजताक्षरेयं पृष्ठस्थली
हाटकपट्टिकायाम् ॥ ८७ ॥

पृष्ठस्थलीस्वर्णयति। अस्याइति। अस्याः प्रन्थ्यानिवद्वाः केशकोशपाशः तत्र
 मल्लीकदम्बानिविकसितमल्लीपुष्पसमूहास्तेषां प्रतिविम्बस्य वैधात् व्याजात्पृ
 ष्ठस्थलीलक्षणयां हाटकपट्टिकायां सुवर्णैर्घटितपट्टिकायां दृश्यमानारजता
 क्षराकूप्यमयाक्षरास्मरप्रशस्तिः काम्यशः प्रशस्तिः । उतमस्य प्रशस्तिः सुव
 र्णपट्टिकायां रजताक्षरैर्लिख्यते । त्रैनीपृष्ठं सुवर्णपट्टिकाकूप्यप्रन्तत्रकोशप्रन्थिषु
 निवद्मल्लीपुष्पाणां प्रतिविम्बितत्वाद् रजताक्षरत्वम् । वैशीनिवद्कोशपुष्पा
 णां प्रतिविम्बसम्भावद्वा द्विन्यनिवद्देत्युक्तम् । सुवर्णपट्टिकातुल्यामदमजनि
 काचभैरीपृष्ठस्थलीतिभावः । खलुनिश्चितम् ॥ ८७ ॥

चक्रे गत्रिभ्रंयुधिमत्स्यकेतुः पितुर्जितम्बीक्ष्यसुदर्श
 नेन ॥ जगज्जिजगीषत्यमुनानितम्त्र द्वयेन किन्दुर्ल
 भदर्शनेन ॥ ८८ ॥

श्लोकद्वयेन नितम्बस्वर्णयति । मत्स्यकेतु कामः पितुः श्रीकृष्णस्य सुदर्श
 नेन चक्रेण युधिमिश्रितस्वीक्ष्य यच्छाब्दादितत्वाद्दुर्लभदर्शनेन अनुना
 नितम्बद्वयेन नितम्बकूप्यक्रेण कृत्वा जगज्जिगीषति किम् । किमिवायं ।
 सुलज्जदर्शनेन पितुश्चक्रेण जगज्जितम मया तु दुर्लभदर्शनेन सुदर्शनादधिकेन च
 क्रेण । पुत्रेण पित्रपेक्षया अधिकेन भाव्यमिति मनीषया कामेन कृतमित्यर्थः ।
 कामजनकोऽस्यानितम्बइतिभावः जिगीषति । सन्सिद्धोर्भेरिति कुत्वम् ८८

रोमावलीदृग्दृष्टानितम्बश्चक्रे गुणञ्चलावययजलञ्च
 वाला ॥ तारुण्यमूर्तः कुचकुम्भकर्तुर्विभर्त्तिशङ्केस
 हचारिचक्रम् ॥ ८९ ॥

रोमावलीति । बालात्रैनीतारुण्यमूर्तः तारुण्यस्वरूपस्य तारुण्यकुलाल
 स्य कुचकुम्भकर्तुः कुचकुम्भकारस्य एतत्सहचारिचक्रंसहकारिकारणवृन्दम्बि
 भर्त्ति । अहंशङ्के । एतदिकम् । रोमावत्येव चक्रज्जासकन्ददृष्टानितम्बरूप
 द्यकृद्गुणञ्चशीलादिसहस्रमेव गुणन्दोरकञ्च । सावययरूपञ्जलञ्च ।
 कुम्भकारस्य दृष्टश्चक्रेण लदोरकलक्षणं सहकारणमभवति । तारुण्ये सत्येता
 निप्रादुर्भूतानीतिभावः ॥ ८९ ॥

अद्वेन केनापि विजेतुमस्या गवेष्यते किञ्चलपत्रप

युद्धांतरम्भा स्वस्यात्मन्येवोपरिस्वनेवधश्राशिपश्रंलम्भमानिर्ददति स
तीजानति । अन्योपिवादीप्रतिवादिनिपत्रालम्बनं कुर्वते । इयं स्वपरविबे
काभावात्परस्मिन्कृतं व्यनात्मन्येव करोतीत्यर्थः । कदलीस्तम्बीपरिदला
निजवन्ति । कदलीगर्जस्तम्भस्तुल्याबेतदूरुइतिभावः । विन्दवन्तङ्करोति
सत्करोतीति विचिन्तुन्नोपः ॥ ९२ ॥

विधायमूर्धानमधश्चरुचे न्मुञ्चेत्तपोभिःस्वनसा
रभाधम् ॥ जाड्रुचनं चैत्कदलीवलीयं स्तदाय
दिश्यादिदमूरुचारु ॥ ९३ ॥

विधायेति । कदली इदमूरुचारुर्दयाः ऊरुवच्चारुतत्सुभ्यान्तिस्तदास्या
सदा भवेत्तद्यदिनूर्धानमधश्चरुमयोगतस्त्रिधायरुत्वातपोभिः चान्द्रायणादि
भिः कृत्वास्वस्वीयं असारभावं निःसारस्वम्भन्मुञ्चेत्त्यजेत् तथावलीयः सर्वा
कालिकङ्गाइयं शीतलत्वञ्चेत्प्राप्नुयात्तदैवैतदूरुस्तुल्या भवेत् । कदलीभै
रूरुस्तुल्या कान्तिर्यदि भवेत्तद्धितदा भवेत् । एवंयदि कदली कुयोस्तदैदमूरु
चारुः श्यान्नान्यपेत्यर्थः । ऊर्वा ऊर्ध्वदेशस्य स्थूलत्वाद्दोधोदेशस्य च सूक्ष्मत्वा
त्ससारत्वाच्च कदल्यां वैतस्माद्द्विपरीत्यादिदमूरुचारुत्वं न युज्यते । तथैतदू
र्ध्वैः शीतकालिसोभत्वाद्दुष्कालीयशीतलत्वमकदल्याच्च सर्वदा शीतलत्वादे
तदूरुचारुत्वं न युज्यते तस्मात्क्षीपसाकदल्याएतदूरुचारुत्वं साध्यम् । अनुप
मावेत्तदूरुइतिभावः । अन्योपि मूर्धानमधीविधायतपतास्वीयिनसारत्वं भू
यिष्ठमूर्खत्वञ्चेत्यत्कीलमेनसमानो भवति सुपीनः शिशिरोजहइत्यमरः ६३

ऊरुप्रकाशद्वितयेनतन्व्याः करः पराजीयतवारणी
यः युक्तं हि वा कुण्डलनच्छलेन गोपायतिस्वमुखपु
ष्करंसः ॥ ९४ ॥

ऊर्विति । तन्व्याः ऊरुप्रकाशद्वितयेन ऊरुस्तम्भयुगेन वारणीयः इति
सम्बधीकरः शुबडादयहः पराजीयतपरभूतः अतः सकरी कुण्डलनच्छलेन
नयहलीकरव्याजेन द्वियालज्या कृत्वास्वस्वीयं मुखजुतंपुंकरणीपायति
तत्पुंक्तम् ॥ ९४ ॥

स्वस्यांमुनीनामपिमोहमूढे भुगुर्महान्यत्कुचशैल

श्रीली ॥ नानारदात्हादिमुखंशृतोरु व्यासोमहा
भारतसर्गयोग्यः ॥ ९५ ॥

अस्याभिति । अहमस्यां व्यासादिमुनीनामपिमोहं प्राप्तिं कहेतर्क्या
नि । मुनयोप्येतानाश्रित्यतिष्ठन्तीति । अथचचितेन्द्रियाणामप्यस्यास्वि
षयेमोहमदनविकारन्तर्क्यानि । तेष्यन्तं धर्मोहिताइत्यर्थः ॥ यस्मान्महा
नतितापसःभृगुःकुचशैलश्रीलीकुचपर्वतसेवी । मुनीनांपर्वताश्रयत्वात्पर्व
तमुद्भव्यास्तनावाश्रति । अथचकामपीडितत्वाद्दरपुञ्जावैतत्कुचौमर्दयितु
मिच्छति । अथचजगुस्तटःपर्वतश्रयणवर्तते । कुचयोःपार्श्वभागस्तटसु
त्यइत्यर्थः । शीलमेवशैलकुचयोःशैलंस्वभावंशीलयति अभ्यस्यतिपरम
द्यापिकुचस्वभावोनायातीत्यर्थः । मुखंनारदंआरहादयतीतिनारदात्हा
दिनारदात्हादिअनारदात्हादिसवस्विधंनभवतिकिन्तुनारदात्हाद्येव ।
गानकलाभ्यासाथंनारदोमुखसेवाङ्करोतीत्यर्थः । मदनपीडितत्वाद्दुःसु
खञ्जन्वनाभिलाषिखंनारदमानन्दयतीत्यर्थः । मुखंनानाविधैर्द्रोत्रिशस्त्रं
ख्यकैरदैर्देनैरानन्दयत्यतिसुन्दरमित्यर्थः । महाभारतस्यसर्गेनिर्माणेयो
ग्यःसमर्थे व्यासः श्रितावूरूपेनैवस्विधःकदलीस्तंमच्छायावुद्ध्युत्तदूरु
आश्रित्यतिष्ठति । अथचकामपीडितत्वाद्देतदूरुसमासिङ्ग्यवर्ततइत्यर्थः ।
महतीभादीर्मिष्यरतंसुरतन्तस्यसर्गेनिर्माणन्तत्रयोग्यः ततःकर्मधारयः
इतिवा । एवस्विधोव्यासोविस्तारःश्रितावूरूपेन । अतिविशालावूरुइ
तिभावः । भृगुःशुक्रेप्रपातेचजनदरनौपिनाकिनि । व्यासोमुनीस्याद्विस्ता
रेइतिविश्वः ॥ ९५ ॥

क्रमोद्गतोपीवरताधिजङ्घं वृक्षाधिरूढम्विदुषी
किमस्याः ॥ अपिभ्रमीभङ्गिभिरावृताङ्गम्यासोल
तावेष्टितकप्रवीणम् ॥ ९६ ॥

जङ्घेवर्णयति । क्रमेति । अस्याअधिजङ्घंजघयोर्विद्यमानाक्रमोद्
तापीवरताऽवरोहणक्रमनिर्गतापीनता वृक्षस्यअधिरूढंवृद्धिप्रकारस्वि
दुषीकिङ्कानातिक्रिम् । वृक्षोयथामूलभागेसूक्ष्मोऽग्रजागेचस्थूलस्तथेयञ्च
ङ्घयोः क्रमेणोद्गतापीनताऊर्ध्वभागेवृक्षोयथाभारवान्जघतिपीनतापी
त्यर्थः । अथचवृक्षाधिरूढास्यनासिङ्गनविशेषंजानातिक्रिम् । तथाज

भीभङ्गिभिर्ज्वलणाकारवेष्टनविच्छित्तिभिः कृत्वाद्यावृत्तमङ्ग्येनयवम्बिष
 मस्यावासोदुकूलमपिलतायावेष्टितकेप्रवीणकुशलम् । यथालताञ्जनीभङ्गि
 निर्वृत्तान्वेष्टयतितथैवदुकूलमपिअङ्गान्वेष्टयतिइतिभावः । बाहुस्याङ्गुल
 मालिङ्ग्यंकाभिनीकान्तउत्थिते । अङ्गमारोहतेयस्यवृत्तारूढःसचच्यते ।
 उपविष्टप्रियङ्कान्तामुसावेष्टयतेयदि । तल्लतावेष्टितंज्ञेयङ्कानानुभववेदि
 मिः । अधिजह्दधन्बिभक्त्यर्थेऽव्ययीभावः ॥ ९६ ॥

अरुघतीक्रामपुरन्ध्रिलक्ष्मी-जम्भद्विपट्टारनवा
 म्बिकानाम् ॥ चतुर्दशीयन्तदिहौचित्यस्यद् गु
 रफद्वयाप्रायददुत्रयसिद्धिः ॥ ९७ ॥

गुरफौवर्णयति । अरुन्धतीति । अरुन्धीवसिष्टपत्नीकामपुरन्ध्रःरतिः
 लक्ष्मीःजम्भद्विपट्टाराःइन्द्राणी नवसंख्याकाः अश्विकाश्चत्राङ्ग्यादयःसप्त
 गौरीसरस्वतीषेतिद्वे एतासान्त्रयोदशीनांपूरणीचतुर्दशीयंयद्यस्मात्तस्मा
 दिहास्यांअट्टश्रयवस्तुनःसिद्धिरट्टश्रयवासाउचितैवयुक्तैव । गुरफद्वयेनआ
 ष्टाप्राप्ताअरुन्धत्यादिभ्योपीयमतिमुन्दरीपतिव्रताश्च । तस्मादस्यानिमःन
 गुरुत्वंनामसामुद्रिकंलक्षणयुक्तमेवेतिभावः । यस्मादस्यानदृश्यसिद्धिर्ल
 ध्यातस्मादियमरुन्धत्यादीनाञ्चतुर्दशीसमुचितेतिवासम्बन्धः । आगमेच
 तुर्दश्यामदृश्यत्वसिद्धिर्भयतिइत्युक्तमित्यर्थः । चतुर्दशानांपूरणीपूरणोद
 द् । संख्यादित्वात्तदट्टित्वात्डीप् ॥ ९७ ॥

इस्याःपदौ चारुतयामहान्ता वपेक्ष्यसौहम्याल्लव
 ज्ञावभाजः ॥ जानाप्रवालस्यमहीरुहाणा ज्ञानी
 महेपल्लवशब्दलब्धिः ॥ ९८ ॥

वह्निःश्लोकैःपादौवर्णयति । अस्याइति । चारुतयासौन्दर्यैरुक्तवान
 हान्तावु ननौअस्याः पादौअनेह्ययसौहम्यमल्यत्वमेतस्याःमुन्दरपदापेक्ष
 यात्वंस्यपदल्यत्वान्तादृक्सीन्दर्याभावादित्यर्थः । तस्माल्लवभावभाजःपद
 शोभालेशरूपत्वंभजतः महीरुहाणांप्रवालस्यबालकिसनयस्यपल्लवइति
 शब्दस्तस्यलब्धिर्लाभोजातइतिवयञ्ज्ञानीमहे । पदौलव-सैम्याश्चरुसम्ब
 न्धीलवोलेशीयस्य । पदौलववरुपोवायनितिपल्लवशब्दः । प्रवालस्यपल्लव

शब्दप्राप्तिरनेन प्रकारेण जातेत्यर्थः । प्रवालादप्यधिकं रमणीयै चरण्यवि
तिभावः । लविधिरिति क्तिञ्चाद्यादिस्य इति क्तिन् ॥ ९८ ॥

जगद्वधूर्मुर्दुसुरूपदर्पा ह्यदेतया धायिपदारविन्द
म् ॥ तत्सोन्द्रसिन्दूरपरागरागै द्वयंप्रवालप्रथला
रुणन्तत् ॥ ९९ ॥

जगदिति । एतयारूपदर्पात्सौन्दर्यगर्वात्जगद्वधूर्मुर्दुसुलोकत्रयसुन्दरी
शिरःसुपदारविन्दं पद्यस्वात् अधायिदत्तस् । तत्पदारविन्दद्वयन्तेषु मूर्धं सु
सान्द्रयत्सिन्दूरन्तस्य परागास्तेषां रागैर्लौहित्यैः कृत्वा प्रवालात्पल्लवत्त्वि
दुमाद्वाप्रवलनधिकनरुणमारक्तज्जातश्रुवमुत्प्रेते । मैत्रीचरण्यवत्यरुणा
वितिभावः ॥ ९९ ॥

रुषारुणासर्वगुणैर्जयन्त्या मैत्र्याः पदं श्रीः सविधे
वृणीते ॥ ध्रुवं सतामच्छलयद्यतः सा भृशारुणैतत्प
दमाश्रिविभाति ॥ १०० ॥

रूपेति ॥ श्रीलक्ष्मीः शोभाचक्रिधेर्ब्रह्मणः सकाशात्त्रैम्याः पदं स्थानं स्व
रूपत्वं अचिकारं स्वावृणीते स्मया पत्तेस्व । अतः सर्वगुणैस्त्रीसम्बन्धिभिः कृ
त्वाश्रियं जयन्त्याः । अतएव किञ्चूतारुषाक्रोधेन अरुणा । स ब्रह्माश्रुवं नि
क्षितन्तांश्रियं अच्छलयत् प्रतारितवान् । यतौयस्माद्भृशारुणाऽतिरक्ता
साश्रीः एतत्पदमाक्षमैत्रीचरण्यसेविनीति भातिशोभते । यद्वाद्भृशारुणेति
पदं त्रिशेषणत्वेनैकपदत्वम् । पदशब्दच्छलेन त्रैमीचरण्यन्दतवान् न स्वरूपा
दि । शत्रूणां जितोऽन्योपि देवतां प्रसक्तीकृत्य तत्पदं याचते । मैत्रीचरण्यशो
भालोकोत्तरेतिभावः ॥ १०० ॥

यानेन तन्व्याजितदन्तिनाथौ पादाब्जरागीपरिसु
दुपांश्री ॥ जानेन शुश्रूषयितुं स्वमिच्छूनतेन सूध्रां
कत्तमरुपरान्नः ॥ १०१ ॥

यानेनेति । तन्व्याः पादाब्जरागीश्रेष्ठकमलतुल्यौ चरण्यौ कतरस्य राक्षः क
श्चनूपस्य प्रणयकृत्वा हेतुन नस्कारार्थेन तेन न च शत्रून् प्रामो जयेन स्वभावात्
न शत्रुश्रूषयितुं आत्मसेवाङ्कारयितुं इच्छूष्यभिः साधुकी इति तस्मात्ते । किञ्चूतौ

यानेनयमनेनकृत्वाजितोदन्तिनाथो हस्तिश्रेष्ठोयान्याम् । तथापरिशुद्धो
 त्तर्हीयःपार्ष्णिःकरकपशङ्कान्गोययोस्ती । एतादृक्महत्तपःकेनराष्ठाकृत
 भित्तिनजानेइत्यर्थः । नजयमन्त्रेयमितिभावः । त्रैलोक्येणोच्चैरराजानो । य
 तेनजिजमयात्रयाजितोनीडेश्वरोगजपतिर्याभ्यान्ती तथापरिशुद्धःपार्ष्णिं
 ग्राहोयप्येरेवंभूतौसन्नीकस्सराष्टीभीतत्वान्नमस्कारार्थेनत्रेणशिरसास्वसे
 थाङ्कारयिलुभिच्छूनजाने । छान्योप्येवन्विधोराजागूढमन्त्रत्वात्स्वसेवां
 कारयिष्यतीतिनञायते । तेनप्रसिद्धेनकजितेनमूर्धानजानेइतिवा । अ
 न्यत्पूर्ववदितिवा ॥ १०१ ॥

कर्णाक्षिदन्तच्छदवाहुपाणि पादा देन स्वाखिलतु
 ल्यजेतुःउद्वेगमागद्वयतामिसाना विद्वैववेधाध्यधि
 तद्वितीयम् ॥ १०२ ॥

कवेति । स्वमात्मनःप्रविष्टंवनप्रं वस्तुत्वं पाशनीलोत्पलादितस्यजेतुर्जे
 त्रस्यकर्णादेःकर्णअक्षिनेत्रदन्तच्छदौहःवाहुःपार्ष्णिःकरकः एतेषांचसाहारः
 तदादियस्यआदिशब्दात्स्वादेरवयस्यप्रत्येकमद्वयताभिमानात्तन्तच्छदंशंसु
 न्द्रमन्यत्रास्तीति आहमेवैकंसुन्दसमेतिच्छद्वैतगर्वात्तुद्वेगमागं । क्रीधयु
 क्तोवेधाः इहैवअस्यामैम्यामेवद्वितीयद्वयोःपूरणङ्कर्णादिकृतवान् । हेक
 र्णाद्यःएवद्वैतुत्सुयतर्हिभवद्वैतंशान्त्यर्थंभवत्सदृशमन्यमस्यामेवकरि
 ष्यामीतिद्वितीयद्वर्णादिकृतवान्इत्यर्थः । अतिकुद्धोहितद्वर्षशाभयेत
 त्रैवप्रतिद्वंद्विनरंषयति । त्रैलीकर्णाभैलीकर्णैश्चअन्येनमलुल्यः । एवंने
 त्रादावपिघातव्यङ्कर्णादीत्यादौप्रायपङ्कत्वादेकवद्भावः । स्वाखिलेतिजा
 पितपुंस्कम् ॥ १०२ ॥

तुषारनिःशेषितमज्जसर्गं विघातुक्कामस्यपुनर्विधा
 तः ॥ पंचस्विहास्यान्निघ्नकरेष्वभिख्याभिहाधुना
 माधुकरिसुधुक्षा ॥ १०३ ॥

तुषारिति । विघातुःइहएवपुपञ्चसुआसंश्रुत्प्रिकरीचएतेषुभैवीवदनच
 रकद्वद्वपिषिद्वेषुविषयेप्रमिस्वाजिवाशीभायाञ्चावाधुकरिसदृकायति
 निघातुत्वात्प्रतीतिशोकः । किंभूवस्यविघातुःतुषारेणहिमेननिःशेषितं

श्रात्यन्तिकग्निनाशितं अग्निमर्गं क्लमलसृष्टिं अधुनेदानीं पुनर्विधातुकाम
 स्यनिर्मातुकामस्यभिन्नाहिगृहपञ्चकएवभवति । मधुकरोहिअनेकानिपु
 व्याशिमधुयाचित्व स्वीदरभरणकुरीति । तस्सेस्वन्धित्वान्माधुकरी । कम
 लान्येवतद्ददन्तुल्यानिनेतिजावः । आस्यादीनां प्राय्यं दृष्टं पिपञ्चस्त्रि
 त्यनेनसंख्यापरिगणनादधिकरथैतावत्वेत्येकवद्भावाभावः ॥ १०३ ॥

एषपन्ति यावद्गणनाद्दिगन्ता न्नृषाः स्मरार्ताः शर
 णे प्रवेष्टुम् ॥ इमे पदाञ्जे विधिनापिसृष्टा स्तावन्त्य
 एवाङ्गुलयोऽत्र रेखाः ॥ १०४ ॥ ॥

अङ्गुलीर्वर्णयति । एष्यन्तीति । स्मरार्तानृषाः इमे पदाञ्जे नैमीश्वरणक
 मले कर्मजुते शरणे रक्षकं प्रवेष्टुकामादस्मान् रक्षतयुवानितिवदन्तः यावद्गण
 नाद्यावत्परं स्यात्कादिगन्तात्सकाशादेव्यन्तिसमागमिष्यन्ति । विधिनापि
 तावन्त्यः तावत्संख्याकारेण एवात्र प्ररंशद्वेष्टृष्टानिर्निताः । एता अङ्गुलयो
 दशदिगन्तानामपि दशसंख्यात्वाद्दशम्योपिदिगम्यः कामार्तानृषाद्यागमिष्य
 न्तीति सूचनायैत्र स्याद्दशरेखाएवनिर्निताः । नरेखापाठे अङ्गुलयोनभव
 तिकिन्तुरेखाएदेत्यन्वयः । य वद्गणनाद्दइत्यव्ययीभावेऽपञ्चम्यादिति वच
 नादम्भाजः । ॥ १०४ ॥

प्रियानखीभूतवतीमुदेदं व्यधाद्विधिः साधुदशत्व
 मिन्द्रोः ॥ एतत्पदच्छद्वरसरागपदसौभाग्यभा
 उग्रहूथमन्यथास्यात् ॥ १०५ ॥

नखान्वर्णयति । प्रियेति । विधिः मुदास्वेच्छया प्रियानखीभूतवतीन
 खत्वंप्राप्तवतः इन्दोरिदं दशत्वं साधुचितं व्यधात्कृतवान् । अथचसाध्वी
 शोभनादशाऽवस्था यस्य एवन्विधकृतवान् । कथमित्यतश्चाह अन्यथाऽस्ये
 न्दोरैतस्याः पदच्छद्वरनाशरथव्याजेन सरागपदसौभाग्यरक्तोत्पलसौभाग्य
 न्तस्यजाग्यंलाजः कथं स्यात् । दशसंख्यात्वेन नैमीशमीधीनानवावस्थात्वेन
 च विनैवतश्चरणसेवानलभ्यते अनेन तावत्संख्यातस्मादस्य साधुदशत्वकृतमि
 ति ज्ञायत इत्यर्थः चन्द्रपदयोर्विरोधाच्चन्द्रोदयकमलस्यसङ्कीर्णाः समीची
 नावस्थत्वेन विनारक्तोत्पलसम्बन्धश्चन्द्रस्य युज्यते स तु जातस्य चरकत्वं लब्धन्त

स्वादितदनुनीयतइत्यर्थः अन्योपिसाधुदशत्वेनाप्राप्यनपिप्राप्नोति । दशा
पिचरणनखाश्चन्द्रतुल्याइतिभावः ॥ १०५ ॥

दशःपदानह्गुष्टनखीमुखंच विभर्तिपूर्णन्दुचतुष्ट
यंया ॥ कलाश्चतुःषष्टिरुपैतिवा संन्तस्याङ्गुथंसु
मुविनामनास्याम् ॥ १०६ ॥

अङ्गुष्ठनखीचपुनःपृथक्त्वनवर्णयति । यशइति । याभैनीयशकीतिः
पदाङ्गुष्ठनखीमुखश्चतुष्टयपूर्णन्दु चतुष्टयंबोहशकलचन्द्रचतुष्टयम्बिभर्ति
तस्यांअस्यांसुञ्ज विभैम्याश्चतुरधिकाषष्टिः कलाकथमानवाचनोपेतुअपितु
प्राप्नोतीतियुक्तमेतत् । बोहशकलचतुष्टयधारणात्बोहशकलाश्चतुर्गुणिता
श्चतुःषष्टिर्जवतीतियुक्तमित्यर्थः । गीतवाद्यादिकलाप्रवीणोयमितिज्ञावः ।
कलैतिजात्येकत्रचनम् । कलानाञ्चतुःषष्टीरितिवा कलाइतिपाठेकलाक
पाश्चतुःषष्टिरितिः ॥ १०६ ॥

सृष्टातिविश्र्वाविधिनेवताव ह्यसंयोपिनीतोपरियो
वनेन ॥ वैदग्ध्यमध्याप्यमनोभुवेय मवापितावा
कपथपारमेय ॥ १०७ ॥

वर्णयितुमशक्येयमितिनिगमयति । सृष्टेति । विधिनाएवइयन्तावदादौ
अतिविश्र्वमित्तैलोक्यासृष्टा । अतिशुन्दरीकृतैत्यर्थः । अनन्तरेयोवनेनत
स्याप्यतिविश्र्वसर्जनस्यापिविर्धेवात्परिनीताशैशवसौन्दर्यापेक्षया अधिकं
सौन्दर्यंप्रापिता । तादृश्येतिसौन्दर्यंभवति । ततोप्यनन्तरंमनोमुवाकामे
नवैदग्ध्यं सर्वंआपारवातुरीं अध्याप्यशिक्षयित्वावाकूपथस्यपारंपरन्तीरमे
वअवापिताप्रापिता । वर्णयितुमशक्यत्वाद्वागगोचरइत्यर्थः । अथचवि
द्यापारंप्रापितैत्यर्थः । नदनवशादतिचतुरेयमित्यत्यर्थः । अन्योपिप्राप्तो
ऽध्यापितःसन्वाद्वायपारंप्राप्नोति ॥ १०७ ॥

इतिसच्चिकुरादारभ्यैनांनखावधिचर्णय हूरिणरम
णीनेत्रांचित्राम्बुधौतरदन्तरः ॥ हृदयभरणोद्वेला
नान्दःसखीवृतमीमजा नयनविषयीभावेभावन्द
धारधराधिपः ॥ १०८ ॥

इतीति । सधराधिपः नलः सखीमिच्छेताभीनजातं स्यान् यमत्रिषपीजा
 खेनयनगोचरत्वं ज्ञावमजिलाधन्दधार । इदानीमात्मानं सखीसहितमै
 म्येदंशोयिष्यामीति तस्युद्धिरुत्पत्तेत्यर्थः । प्रकटो जातश्चिन्माधः । इन्द्र
 सरदानात्सखीसहितमैम्याद्विष्टुष्योना न्येनकोनचिदित्यजिप्रायः सूचितः
 किङ्कुर्वन् । इतिपूर्वाक्तप्रकारेणचिकुरादारभ्यकेशपाशमारभ्यनखावधिन
 खपर्यन्तं हरिखरमणीवन्न श्रेयस्यास्तामेवांमैमीन्वर्षयन् । तथाचिन्नास्तु
 धीश्चद्रभुतसौन्दर्यदशनादेवअभ्यीसमुद्भूतरूप्येनाशंछन्तरमानसंयस्यसः
 सांश्रयःमैमीदशनादेवसुदयस्यभरणपरिपूरणीनोद्वेगवेलानभर्यादान्तीरख्या
 तिक्रान्तोऽतिबहलआनन्दीयस्यसःउहलत्वेनानंदस्यसमुद्रं वसूषितम् ।
 अत्यर्धापिउदकङ्गम्भीरंस्थानंपरिपूर्यवह्निर्निर्गच्छति । आरभ्यार्थयोगेपी
 तिकेचिदितिचिकुरादितिपञ्चमी ॥ १०७ ॥

श्रीहर्षहर्षराजराजिमुकुटालङ्कारहीरःसुतंश्रीही
 रःसुषुवेजितेन्द्रध्वज्यंमामल्लदेवीचयम् ॥ गौडो
 वीशकुलप्रशस्तिभाणितिभ्रातर्ययन्तनूमहाकाव्ये
 चारुणिनैषधीयचरितेसर्गोत्तमसप्तमः ॥

श्रीहर्षमिति ॥ गौडोवीशकुलस्यगौडदेशभूपालवंशस्यप्रशस्तिवर्धना
 तस्याजणितःरचनातस्याःप्रातरिण्ककर्तृकत्वात्सापियेनरचितेत्यर्थः ।
 वीरसेनिचरितेचारुणिमहाकाव्येसप्तमःसर्गोत्तमसप्तमसिंघातः । प्रात
 रीतिभाषितपुंसकम् ॥ इतिश्रीमन्नरसिंहपण्डितेतात्मजनारायणकृतंनैषधी
 यप्रकाशेसप्तमःसर्गःसप्तमः ॥

अथ नैषधीयचरितेः अष्टमःसर्गः
॥ प्रारभ्यते ॥

अथाद्भुतेनास्तनिमेषमुद्र मुन्निद्रलोमानममुंयु-
वानम् । दृशापपुस्ताःसुदृशःसमस्ताः सुताचभी-
मस्यमहीमघोनः ॥ १ ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ इदानीं लोदिकपालदूत्यं कृतवानिति वक्तुमष्टमसर्गं
भारभते । अथेति । जैसीअथनलाविषयभाषाजिलाषानन्तरंताःसमस्ताः
सुदृशःसख्यःमहीमघोनोभीमस्यसुताभैनीचामुंयुवानं दृशादृष्ट्यापपुः ।
सामिलाषददृशुःकीदृशं अद्भुतेनभैभीसौन्दर्यजनितेनाश्चर्येणकृत्वाअस्ता-
त्येक्तानिमेषमुद्रानेत्रसङ्कोचरीतिर्येन अतएवसात्विकभाववशादुन्निद्रलो-
मानमुद्रतरोनां च दृशेत्येकवचनेनकटाह्वावलीकनसूचितम् । अचिन्तितसु-
न्दरदृशनादाश्चर्येणास्तनिमेषमुद्रं यथातथापपुरितिवा । युवतिपदेनदृशं
नयोग्यत्वंसूचितम् । जैनीमुखाःसर्वाअपितस्परजाताइतिभावः ॥ १ ॥

कियच्चिरदैवतभाषितानि निह्नोतुमेनंखलुशक्रुव-
त्तु ॥ पलालजालैःपिहितःस्वयंहि प्रकाशमासा-
दयतीक्षुडिम्भः ॥ २ ॥

कियदिति । देवतासम्बन्धीनिदैवतानांवाअन्तर्हिंसिद्धिरूपाणिजायि-
तानिवचनानिकियच्चिरं कियन्तं कालं यनंनलनिह्नोतुंयोपायितुं प्रभवतुना-
नसमर्थाभिभवन्तु अपितुक्षुशमात्रं गोपायितुंसमर्थांनिजातानिनतुबहुका-
लमित्यर्थः । नामेतिशिरश्चालने । अर्थान्तरन्यासमाह । हिंसिद्धयस्मा-
द्वा पलालजालैःनीलसतृणसमूहैःपिहितःइत्योर्द्धिभोरुःस्वयन्मात्मनैवप्र-
काशं प्राकट्य दृश्यत्वं प्राच्छादयति प्राप्नोति । वृन्दारकादैवतानीत्यमरः ॥२॥

एष पाङ्गमप्यापदुरोर्नरस्मि नलस्यमैमीमत्रिलष्य
यावत् ॥ स्मरासुगः सुधुवितावदस्यां प्रत्यङ्गमापु
ह्मशिखंममंउज ॥ ३ ॥

अपाङ्गमिति । नलस्यं दूशोर्वैत्रयोः रौद्रिर्नदीर्मिर्जनीमनिलध्यायांगमपि
अतिनैकद्याद्विलंबं प्राप्य नपिनेत्रप्रान्तं यावत् प्रापतावदादावेव स्मरासुगः
सुञ्जुविसुंदर्यै नैम्यां प्रत्यंगं प्रत्यवयवं पुंखरयशिलाप्रतदाङ्गनर्थादीकृत्याभि
ध्याप्य नमं उज्ज्वलकर्तृकसांभिलावदज्ञानीपंक्रमभात्रिंशत्प्रत्यंगजैमी अतितरां
कामा जीनाजातेतिभावः । अनिलाषं प्रतिरिञ्जे संप्रचाराः कर्तृत्वे संमानकतृ
त्वात्स्वीत्येव । अरपुंखशिखं आङ्गपर्यादाभिविध्योरित्यव्ययीभावः ॥३॥

सदक्रमंश्चिक्रमशक्तिसाम्या द्रुपाचरद्वावपिपंचवा
णः ॥ कथंनवैमत्यममुष्यचक्रे शरैरनर्धांधविभाग
भागिमः ॥ ४ ॥

यदिति ॥ पञ्चवाणः कामः द्वावपिपंचवाणः अक्रमं परिपाटीरहितं युगप
द्रुविक्रमरूपया शक्तिः सामर्थ्यं यथासाम्याद्रुविक्रमो मनउत्साहः शक्तिः शारी
रं बलन्तयोर्वासाभ्यात् तुल्यत्वात् यद्यस्माद्द्रुपाचरत् । आत्मबशीचकार ।
तत्रस्मात्पञ्चवाणस्त्वप्यमुष्यकामस्यार्धेन अर्धाधिक्यास्यां द्वावर्थाविज्ञानः
संज्ञीजीनमवन्तितैरनर्धांधविभागभागिमः शुभं जूतैरपिपञ्चवाणैर्वैषम्यं न क
तं । पञ्चभिरपिपंचवाणैः प्रथमं व्यथं कृत्वा तावद्भिरैवानंतरं नैम्यावेधं चेदकरि
ष्यत्तु भयोस्तस्वीनुरोऽर्धं टिष्यत् । तत्तुतेन न कृतं । तुल्यकालमेवोभयो
रनुरागं दर्शनात् यद्येकं सनयो विच्छेदेन व्यथं कृतं तत्तर्हि वा कानां दशत्वात्पंच
वाणत्वमभ्येत । तस्मादर्धाधिकौ द्वौ द्वौ वाणी चैत्संभवतः तद्यं नुरागसाथं
भाव्येतापिन तत्रैव युज्यते । मग्नस्य वाणस्य व्यथेः सप्तम्यां द्वास्यां नलस्यत्रि
सिर्नैम्यावेधेवैपरीत्येनवानुरागेवैषम्येण भवितव्यम् । तच्च यौगपद्ये पिप्राथ
वैषम्ये च सत्यपिन जातं तत्र पराक्रमशक्तिसाम्यमेव हेतुरित्यर्थः । द्रुयोरप्येक
कालमेव तुल्यस्यवानुरागे जातइति भावः । यद्वा वै सत्यं कलहः विपसमं
स्थत्वाद्वाणानां विभागेन घटते । एकस्य द्वौ चीकरणे तत्सर्वेषामपि प्राप्नो
तिस्यैव वैमत्यमाचरतीत्यर्थः । वाणानां वैमत्यनिमास्त्विक्रमशक्तिसाम्या
देवावाचरदिति वा । यथाराजास्वसेवकानां वैमत्यमिष्याऽन्यप्रकारेण कार्यं

साधयतितथेत्यर्थः । तस्माद्देवतैर्वैनत्यनकृतमित्यर्थः । अथचवेःपक्षिः
क्रमः आक्रमणं प्रहारांजनयाशक्तिः सामर्थ्येनसाम्यात्तुल्यत्वात्खलकपोत
न्यायेनइतियावत् । यथाकपोतःखलेपतिताम्कल्यान्युगपद्व्यायुह्यातित
थापंचबाणोपियुगपद्द्व्यावपितेनन्यायेनयस्मादुयाचरंस्तस्मादस्यबाणैरपि
विषमसंख्यत्वेपिधिरुद्धनाकारि । अथचकामेनान्यन्यायोक्तीकृतः । अतए
ववेर्नतिरिबनतिर्यस्यतस्यअभोवैनत्यंखलेकपोतन्यायेनचसकामबाणैरपि
नकृतोऽपितुकृतस्येति काक्लाभ्यास्येयम् । तैरपिपंचभिरैकदेवमिलित्वायु
गपदेवतीव्रशीकृतौ ॥ कालस्वसूक्तमत्वात् । विक्रमतुल्योनलः शक्तितुल्या
श्रीश्रीविक्रमशक्तितुल्यौतीसरुदेवस्त्रवाणकुसुमैरपूजयदित्यर्थः ॥ ४ ॥

तस्मिन्तलोसावितिसान्वरज्य तद्गणंद्गणंकेहसद्
त्युदास्त ॥ पुनःस्मत्स्यांचलतेस्यचेतः पुनश्चद्
त्येनञ्जलानुन्ववर्ति ॥ ५ ॥

अनुरागसाम्यमेवाह । तस्मिन्किति । सामैचीतस्मिन्पुरुषेऽसौमलइ
तिहेतोरन्वरण्यत् । अनुरक्ताबन्धुव । अनंतरंसेतिसुन्दरोमलःअतिसु
रक्षितेइहस्मिन्तः पुरेककुत्रइतिज्ञांज्ञाप्रतिज्ञाप्रविचार्यतदास्तवदमी
मासीतज्ञानन्वरण्यत्ज्ञानमुदास्तेतिवा । अस्यचित्तमस्यांपुनःमुहुःचल
तेस्म । चंचलमभूत् । अथानन्तरमनेममलीनाभ्यभितेनबाहूत्याहेतोःपुनः
व्यवर्तिपरवृत्तम् । दूत्यांगीकारेभैत्यमिलाषोनयुक्तइतिपरवृत्तमित्यर्थः ।
समयोरपिभूयाननुरागोभूदित्यर्थः । पुरःस्तेतिपाठेप्रथमम् ॥ ५ ॥

तंवीक्ष्यकाचित्कुलजालज्जे कयापितद्वासिहृदा
ममज्जे ॥ स्मरंतमाशंकत्कापिकन्या भेजेमनो
मूधशभावमन्या ॥ ६ ॥

कयेति कुलजाकाचिद्वालातंवीक्ष्यलज्जेकयाचिद्वालायामलभालोक्य
सज्जितमित्यर्थः । अनुरागवशात्प्रकटितलज्जानुभावयाजातम् । कया
चित्प्रौढयातद्गासिनलकान्तौहृदाद्यन्त-करणेनममज्जेनिमज्जं । सौन्दर्यद
र्शनमात्रेणाद्यपरयासामिलापयास्मरपरवशयाजातम् । कापिकन्याकुनर
रीतस्मरनेवनेने । अतिसौहार्दयान्मदनकत्वाच्चेत्यर्थः । अन्यामनोज्ञवशभा

यं कामवशत्वमेव जेजे । अशिभ्रयत् । अथनुभूतसंभोगरसापिनलेसानुरा
गाजातेतिभावः । तंवीर्यकाचित्कुलजालसज्जइ त्यपिपाठः ॥ ६ ॥

कस्त्वंकुतोवेतिनशक्रुवन्त्य स्तं प्रष्टुमप्यप्रतिभाति
भारात् ॥ उत्तस्थुरभ्युत्थितवांश्चयैव निजासनाद्वै
करसाःकृशांग्यः ॥ ७ ॥

कइति । कृशांग्यः अप्रतिज्ञायाश्चाप्रागस्यस्यातिभारादतिबाहुल्याद्वेतोः
इतितेप्रष्टुंअपिजातुकदाचित्तत्रकंचित्कालस्थितांअपिनशक्रुः । इतिकिं ।
कस्त्वंकिंसंज्ञकःकुतोवादेशाद्आगतइति तर्हि किंचक्रु रित्यतआह । नैकर
साःलज्जाभयानुरागादियुक्ताःसत्यः अभ्युत्थितवांश्चयैवउत्थानकांक्षयाए
वनिजासनात्स्वीयासनादुत्तस्थरुत्थिताः । अन्योपिअप्रतिभोऽतिजारीपि
किमपिवस्तुनंशक्नोति । ईह । सद्भावेप्यूर्ध्वं कर्मत्वादुत्तस्थुरित्यत्रतरुभावः ॥७॥

स्वाच्छंद्यमोनंदपरंपराणां जैमीतमालोक्यकिमप्य
वाप ॥ महारयनिर्भरिणीववोरा मासाद्यधाराध
रकेलिकालं ॥ ८ ॥

स्वाच्छंद्यमिति । जैमीतमालोक्यकिमपिअनिर्वचनीयमानंदपरंपराणां
स्वाच्छंद्यंआधिक्यं अवाप । छंदःपद्येभिलाषेचेत्यभिधानान् । स्वःआत्मी
यःछंदोऽभिलाषोयस्याः स्वच्छंदोभिरवग्रहस्तस्यभावःस्वाच्छंद्यम् । काक
निवनिर्भरिणीनदीधाराधरोमेघस्तस्यकोलिः कालःक्रीडासमयो वर्षासमयं
आसाद्यप्राप्यवारांजलानांमहारयवेगसाधिक्यं इवलभते । दर्शनमात्रेण
लोकोत्तरमानंदंप्रापेतिभावः ॥ ८ ॥

तत्रैवमग्नायदपश्यदग्रे नास्यादृगस्यांगमयास्य
दन्यत् ॥ नादास्यदस्यैयदिबुद्धिधारां विच्छिद्यधि
च्छिद्यचिरान्तिमेषः ॥ ९ ॥

तत्रेति । अस्यादृग्यदस्यमलस्यअंगमयेप्रथमंअपश्यत् । तत्रैवतस्मिन्
वअंगेअनुरागवशाक्तिमग्नासंतीप्रथमदृष्टमंगंविहाय अन्यदंगंतर्हिनश्रया
स्यत् नंप्राप्यत् । यदिचिराच्चिरकालात्संजातोनिमेषोनेत्रसंकोचःविच्छि
द्यविच्छिद्यपूर्वदृष्टांगदर्शनविच्छेदंरुत्वाकृत्वा अस्यैवैव्यं बुद्धिधारांअन्या

मन्यां बुद्धिदर्शनेऽन्वयसंततिनादास्यत् । तेन बभूव्यंतरंदत्तम् । तद्दृशादेव भ्र
न्यदंगंप्रापदित्यर्थः । अतिसुदरांगदर्शनस्य निमेषेषु विच्छेदेकृते सति अन्नन्त
रंतस्यैव अंगस्य दर्शनेऽप्युपरि अंगान्तरं नन्तु प्रथमांगदर्शनविरत्त्या इ
त्यर्थः । सर्वेषु अभव्यवाच्चतिसुदरा इति भावः क्रियातिपत्तौ लृङ् ॥ ९ ॥

दृशापिसालिङ्गतमंगमस्य जग्राहनाग्नेव गतांगह
र्षेः ॥ अंगान्तरं नंतरमीक्षितेतु निवृत्य सरमारनपू
र्वदृष्टं ॥ १० ॥

दृशेति । सादृशाद्याल्लिङ्गितं स्पृष्टमप्यस्य मत्स्य प्रथमदृष्टादन्यदंगं अथे
प्रथमतोऽवगतानि दृष्टानि अङ्गानि तज्जनि तैर्हर्षैरानर्हैस्तु भिन्नजग्राहमदृष्ट
वती दृष्टमप्यंगं हर्षभराजददर्शित्यर्थः । हर्षानुजवादनन्तरं निनिपादिव
शादंगान्तरैर्दृशितेषु मः निवृत्य परावृत्य पूर्वदृष्टं प्रथमदृष्टमङ्गं नसरार ॥ प्र
थमदृष्ट्यनन्तरं दृष्टस्यांगस्यातिरमणीयत्वाद्दृश्यमानां च प्रथमदृष्टस्य रमणी
यत्वात्सुखपरवशत्वाद्वा मुह्यप्रथमदृष्टमंगं नस्मृतवतीनालोकते इति भावः ।
अन्यत्र हि पूर्वदृष्टं स्मरंतेऽत्र तु नेत्याश्चर्यम् । पूर्वाक्त एव भावः ॥ १० ॥

हित्वैकमस्यापघनं विशन्ती तद्दृष्टिरंगान्तरसूक्ति
सीमां । चिरंचकारो भयलो भलोभा त्स्वभावलाला
गतमागतंच ॥ ११ ॥

हित्वेति । तस्याभैरव्यादृष्टिः स्वभावलोलासती च भयोः प्रथमदृष्टानन्तरं
दृष्टयोर्लाजस्तत्र लोलाञ्जोलुपत्वाद्देतीश्चिरंगतंगमनं आगतमागमनञ्च का
र । दृष्टोरप्यंगयोरतिसीन्दर्याद्दृष्टागताभ्यां विवेकं कर्तुं न शक्ता इत्यपि
दृष्ट्यस्तुनाशकदिति जावः । किंभूता तद्दृष्टिः अस्यैकमपघनमंगं हित्वा अङ्गां
तरस्य जुक्तिरालोकनंतस्याः सीमानपर्यादां विशन्ती अङ्गान्तरमवलोकयन्ती
स्वभावलोलागमनागमने करोति अन्योपिवराकोदेशान्तरं वसूगृहीतुं स्वदेश
स्य विक्रैतुंगमनागमने करोति । अपघनोऽङ्गमिति निपातः ॥ ११ ॥

निरोक्षितं चांगमत्रीक्षितंच दृशापिघनतीघरसेन
तस्य ॥ संमानमानन्दमियं दधाना विवेदजेदं न वि
दर्जसुभुः ॥ १२ ॥

निरीक्षितमिति । इयंविदग्जसुज्जुःभैनी । तस्यनलस्यमथमनितरांसादर
नीक्षितमिच्छेयाकारेयानवलीकितं चान्यदगदं शारसेन शीत्सुज्जुनेन ह्येषापि
बन्तीसादरं विलोकयन्तीसती । किञ्चिद्दृष्टाद्गदं नमिच्छयेपिसादरदृष्टाद्गदं
नितानन्दसमानंतुल्यमानन्दधोनाधारयती । किंसादरदृष्टं किंवेवदृष्टम् ।
यद्वा । किंसादरदृष्टं किञ्च सर्वेषां दृष्टमित्युभयोर्भेदत्वात्तस्यनविषेदः । तु
ल्यशौन्दर्यत्वाद्दयोरपि दर्शने तुल्यमानुरागोभूदिति भावः । लोकस्य दृष्टेः शन
दरो दृष्टेः चोत्साहो भवति तत्रात्र न सजयोरपिलोकोत्तरत्वादिति भावः । अ
न्यापियोगिनी दृष्टं घटादि अदृष्टं वागयो चरं अतिगम्यं प्रसक्तं प्रदं शानेन
किंसारं किमसारमिति सादरं विचारयन्ती घटादि निद्रसन्नेन प्रत्यादिमसाश्रय
म्यं मानन्दस्वरूपं प्रससाक्षात्कारदशायां प्रकीकरोतीत्युक्तिः ॥ ११ ॥

सूक्ष्मेधनेनैषधकेशपाशो जिपत्यनिष्यन्दतरातरा
भ्याम् तस्यानुत्तमधनत्रिमोच्यगन्तु मपारितलोच
नरुंजनाभ्याम् ॥ १३ ॥

सूक्ष्म इति । आयताभ्यान्तलोचनसप्तश्याभ्यां रुञ्जनाभ्यां तस्यकेशपाश
स्यसादरावलोकनसप्तश्याभ्यां अनुबंधं अशुचतकिनिस्तुवन्धनं विनीच्यत्यङ्गायं
शुभनापारिनाशकं । किञ्चूताभ्यां सूक्ष्मेधने निषिद्धेनैषधकेशपाशोसादरा
वलोकनार्थे निपत्यनितरां पतित्वासादरावलोकनादेव निष्यन्दतरीभक्त्या
नेत्रसङ्कोचरहिताभ्याम् रुञ्जनीपिपाशेपतितोबन्धनं विनीच्यपदमपिष
लितुं नशक्नोति । त्रीनीदृष्टिः चिरकालकेशपाशमेवावलोकतेति भावः ।
केशाः सूक्ष्मास्तुपाणिदर्शनांगुलिपर्वकेशा इत्यादिलक्षणम् । पाशः कथार्थं
कार्यः कथोत्तेशोभनार्थकः । कृत्राद्यन्तेधनिन्दायः पाशः पत्त्यादिवन्धन
लिविद्यः ॥ १३ ॥

भूलोकभक्तुं मुखपाणिपाद पद्मैः परीरंजसत्राप्य
तस्य । दमस्वसुदृष्टिसरोजरजि श्रिरनत्तप्याज
सगंधवन्धम् ॥ १४ ॥

भूलोकेति । दमस्वसुभैम्याः दृष्टिसरोजरजिर्नयनकमलपङ्क्तिः । तस्य
भूलोकजर्तुर्नलस्यमुखपाणिपादलक्ष्यैः पद्मैः परीरंजं संक्षेपनवाप्यसंबध

यथसगोत्रसम्बन्धसंजातीयस्त्रे ह्यधिरतत्याज । मुखादीनां कमलात्सगो
त्रत्वंम् । अन्योपि चिराद्दुंधुभिरालिङ्गनंप्राप्यकटितिनमुष्णति । भैमीदृ
ष्टिनंलमुखादिअतिरमणीयत्वात्पिरमालोकतेतिजावः । सवन्धः ज्योति
र्जनपदेति सः । सगन्धतिपाठेसगन्धोऽन्धुरुच्यते ॥ १४ ॥

तत्कालमानंदमयी भवन्ती भवन्नरानिर्वचनीयमो
हा ॥ सामुक्तसंसारदशारसाभ्यां द्विस्वादमुल्लास
मञ्जुक्तमिष्टम् ॥ १५ ॥

सत्कालमिति । साभैमी । पूर्वोक्तप्रकारेणमुक्तसंसारिणोर्देवशश्रवस्थे
तयोरसाभ्यामीतिभ्यांरुत्वा द्वीस्वादोरसोयत्रैवविधमिष्टमतिरुदुअतिव
हुलंसंज्ञासंहर्यममुक्त अनुवच्युव क्रममाह । किन्तुता । तत्कालंतस्मिन्
वनलादज्ञानकालेनलोयमितिर्दुंधुध्याप्रानन्दमयीप्रानन्दरूपमभवन्ती । त
थासुरश्चितेऽस्मिन्नन्तःपुरेनलागमनं कुतस्त्यमितिहेतोः अतिशयेनभवन्म
वत्तरः अतितरमनिर्वचनीयोलोकोत्तरः सोऽहो ज्ञातिर्यस्याः तद्दृशनेनैवो
त्पद्यमानमूर्खावा । प्रानन्दरूपत्वंमुक्तदशा । प्रानन्दं ब्रह्मणोरुपमिति
श्रुतेः । अनिर्वचनीयेसोहवत्वंसंसारिदशात्तुल्यकालमेव मुक्तसंसारिदशे
तयाऽनुभूतेत्याद्यर्थम् । कश्चमुक्तेतिलङ् । अचुक्तेतिपाठेशुक् ॥ १५ ॥

दूतंनलश्रीभृतिभात्रिभावा कलङ्कनीयंजनिमेति
नूनम् ॥ नसंख्यधान्नेपधकायमायं विधिःस्वयन्दू
तमिमांप्रतीन्द्रम् ॥ १६ ॥

मलात्तनिश्चयंविनासत्रानुरक्तायाः ज्ञेय्याः धातिप्रत्ययज्जलक्षयाननीचि
तीनांश्चिद्विषयकविःपरिहरति । दूतंइति । विधिरिमांभैमींप्रतिउद्दिश्य नै
पधस्यंकोषोमलदेहस्यवमायांयस्यसंबन्धविधं कपेटमलंवेधधारिणं । इन्द्रमेवस्व
यंदूतंनसंख्यंधान्नाकरोत् । किंतुइतिकारणात् सत्यमेव नलं दूनमकरोत् ।
नूनमुत्प्रेक्षे । इतिकिंमलश्रीभृतिमलकातिधारिणिदूते भांविजावामलमुद्
धेऽथमविध्यदंनुरागाइयंनलंख्यतिरिक्तंनुरागोरकलंकिनी अकीर्तिंनती
चमांजनिनामूत् । कपेटमलरूपधारणज्ञानार्थ्यंसत्यपोन्द्रोमलरूपंघृत्वा
स्वीयदूत्यायैनगतवाम् । तत्रेदंनंकुतम् । ज्ञेय्याःधातिप्रत्ययभङ्गोमात्रुदि

तिङ्नायबुद्धिनादत्तं त्यर्थः । नलनिश्चयाभावेपिसत्यएव नलेनुरागाक
पातिप्रत्यक्षतिरितिभावः । अनितेतिपाठेनूननिश्चितकलांकिनीअनिताभ
विष्यतीतिल्युटाव्याख्येयम् ॥ १६ ॥

पुण्येभनःकस्यमुनेरपिस्या त्प्रमाणमास्त्यदधेपि
धावत् ॥ तच्चिन्तिचित्तपरमेश्वरस्तु भक्तस्यहृष्य
त्करुणोरुपाट्टि ॥ १७ ॥

नन्वतिसुंदरस्यनलस्यान्तःपुरेप्रवेशोसम्भवइतिनिश्चयाकलसदृशेस्त्रिभौ
नीननोप्रवृत्तेः कथंपातिप्रत्यभंगप्रसङ्गइत्याशङ्कान्परिहरति । पुण्यइति ।
आस्ताभैनीपरित्यक्तविषयस्यमुनेरपिकस्यभनः पुण्येविषयेप्रमाणनिश्चितं
स्यादपितुनकस्यापि कुतःयद्यस्मात् । अधेपिपरदारगमनादौपातकेपि
विषयेधावच्छीघ्रंगच्छदास्ते । मुनेर्भनःपुण्येएवभनियतंभवत्त इहितिनिश्चि
पातकेपि तत्राप्ययंविशेषः । शीघ्रनविषयैवभवत्त ते । एतच्चधावत्सदे
नसूचितं शीघ्रगतावेवधावादेशविधानात् । अत्रतुनलस्यसत्यत्वाद्भ्रम्याः
पातिप्रत्यरहणायैन्नस्रैवकृतवानिति । तर्हि सर्वेपिसुनयःपापिनःस्युरित्या
शङ्कान्परिहरति । परमेश्वरस्तुपुनः हृष्यत्करुणारह्यत्कपःसन् तच्चिन्तितद
धचित्तयलिकर्तुंनिच्छतीत्येवंशीलंभक्तस्यचित्तं रुपाट्टिपातकात्परावकर्तय
ति । एषामुपरिरघुनायकपातेपातकेसर्वशैवनप्रवर्तन्तेइतिनसर्वेषांपात
किताप्रसङ्गइत्यर्थः । तच्चिन्तिपरमेश्वरचिन्तिवा ॥ १९ ॥

सालीकदृष्टेभदनीन्मदिष्णु यथापशालीनतथानमी
नम् ॥ तथैत्रतथ्येपिनलेतलेभे मृग्धेषुकःसत्यमृषा
विवेकः ॥ १८ ॥

चेति । स्वभावतःशालीनतमापिअतिसलज्जापिनदनीन्मदिष्णुस्माद
वतीसतीसामैसी अलीकदृष्टेनिष्पादृष्टेनलेविषयेयथासौनंनपयथापूर्वं
किमप्यवादीतथैवतथ्ये सत्येपिनलेसौनंनलेजे । अलीकबुद्ध्यैवसत्येपिन
लेअवोचदित्यर्थः । तत्कथमित्याशङ्क्याह । मृग्धेषुमूढेषुसत्यस्वसृषाऽ
संत्यस्यविवेकोविचारःकःअपितुन । अतो नभृष्टतयावचनंदोषायेतिभा
वः । शालीनतयेतिवापाठः । अपशालीनतयाअपगतशालीनतयायथा
सौनंनलेभेतथैवतथ्ये पिइतिवाव्याख्येयम् ॥ १८ ॥

व्यर्थीभवन्भावपिधानयत्ना स्वरेणकृत्वाश्लेषगद्
गदेन ॥ संखीचयेसाध्वसवदुवाचि स्वयन्तमूचे
नमद.ननेन्दुः ॥ १९ ॥

व्यर्थीभवदिति । अथसामैसीस्वयन्तात्मनात्मनलमूचे । कस्मिन्सति ।
सखीनाचयेसमूहेसाध्वसेनअन्तःपुरेपरपुरुषप्रवेशाज्जनितसाध्वसेनकृत्वा
बद्धावाक्येनकृतनौनेसति । किंजुतासा । श्लेषोविरलःगद्गदम्बिलःतैनस्व
रेणशब्दंनकृत्वाव्यर्थीभवन्भावपिधानयत्नः सात्विकभावगोपनप्रयासोय
स्याःतथाअतएवमनस्वीभूतः आननेन्दुर्नृत्तचन्द्रोयस्याःसा । अथस्व
रेणैवविभावयन्तीभावनिजंसासूदुग्दनेनेत्यपिपाठः स्पष्टार्थः ॥ १९ ॥

नत्वाशिरोरत्नरुचापिपाद्यं संपाद्यमाचारविदाति
धिभ्यः ॥ वैधीविधेयामधुपर्कपृष्टिः प्रियाक्षराली
रसधारयापि ॥ २० ॥

स्वधाध्यपरिहरति । नत्वेति । त्रिजिर्विज्ञेयकं । हेपुरुषभ्रेष्ठआचार
विदासदनुष्टानुज्ञेनधर्मशास्त्रविदापुरुषेण नत्वाशिरोरत्नरुचाचूहामणि
दीप्त्यापिअतिधिभ्यःपाद्यं पाद्यार्थेवारिसम्पाद्यं देयम् । उदकाज्जावेनत्या
पितावच्चरणक्षालनसम्भावनाकर्तव्या । तस्याःरत्नरुचोर्जलतुल्यत्वादित्य
र्थः । आदीनमस्कारःकर्तव्यइतिभावः । आचारविदाऽतिधिभ्यइतिप्र
तिवाक्यं श्लोकत्रयेपिज्ञातव्यम् । वैधीविधिसम्बन्धिनीनोदनावाक्यादाग
तानधुपर्कजन्यातृप्तिःप्रियाक्षरालीप्रियवचनपङ्क्तिः तस्यारसधारयामाधु
र्धधारयापिविधेयाकरणीया । अधुपर्कसामग्र्यभावेपिप्रियवचनसपिवक्तं
व्यनितिजावः । पाद्यं पूर्ववत् ॥ २० ॥

स्वात्मापिशीलेनतृणंविधेया देयाविहायासनभू
र्निजापि ॥ आनन्दयाध्यैरपिकल्प्यमंजः पृच्छो
विधेयामधुभिर्वचोभिः ॥ २१ ॥

स्वात्मेति । आचारविदाशीलेनविनीतस्वादिनास्वभावेनसदृत्तंनवाक
त्वा स्वात्मापिस्वशरीरमपितृणंविधेयमृतुण्यथानस्त्रीक्रियतेतथाऽतिथी
नामग्रे सेवायंस्वात्मापिनस्त्रीकर्तव्यइत्यर्थः । अथचतृणामावेस्वाऽऽत्मैव

नृशस्थानेविधेयइत्यर्थः । विष्टरादिकस्यअभावेनिजापिस्त्रीयापि आस
नलशशायाभूःस्थानंसिहासनादितदपि आद्राहृक्तटिविहायत्यःक्वादे
या नूःस्थानेआसनमेवकल्पमित्यर्थः । अथचजलस्थानेअनन्दवायंशर
णकालनार्थम् । यदिजलंनसम्भवतितर्हिआनन्दवायैरपिहर्षाश्रुभिरपिअ
भःकल्प्यं अतिथिदर्शननात्रेहृष्टेनभवितव्यमित्यर्थः । तेष्वकल्प्यःइत्य
र्थः । मधुभिरितिप्रियैर्वंधोभिःपृष्णापिकुशलप्रश्नोपविधेयःप्रियं=कल्प्य
मित्यर्थः । मधुपकंस्थानेनपुरवचनमेवकर्तव्यमित्यर्थः । आचरवशात्
यापिप्रियवचनादिक्रियतइतिभावः । शीलंस्वभावेसदृशइतिविश्वः । अ
प्रणोद्योतिथिःसाधनपिवाग्भूतृणोदकैरितिभृतेः ॥ पृष्णापूर्ववत् ॥ २१ ॥

पदोपहारेनुपनम्रतापि संभाष्यतेपांत्वरयापरा
धः ॥ तत्कर्तुंमहार्जुजलिसञ्जनेन स्वसंभृतिःप्रांज
लतापितावत् ॥ २२ ॥

पदेति । पदोपहारेचरणकालनविषयेत्वरयाक्तटितिअपासननुपनम्रता
जलानामनानयनमपिअपराधःसर्जाव्यतायतोलोकेनेत्यर्थः । विलबादान
यनयेपिक्तटितिअनानयनादयोपराधःसंभाष्यते ॥ तत्रस्मादाचारविद्वान्ज
लिसञ्जनेनकरपुटसंयोजनेनकृत्वा स्वस्वसंभृतिरूपास्वकरणीयातिथ्यसा
मग्रीयावत्संपाद्यते तावदादावञ्जलिसंयोजनेनस्त्रीयाप्रांजलताञ्जुताक
र्तुंअर्हाप्रकटीकर्तुंमुचितेत्यर्थः । तावत्तापूर्वापराधशंतिर्भवतीतिज्ञावः ।
यावत्स्वसंभृतिस्वकरणीयातिथ्यसामग्रीसंपाद्यतेतावदंजलिसञ्जनेनप्रांज
लतापिकर्तुंमहार्जुइतिधान्वयः ॥ यद्वाऽपांत्वरयाजलानयनार्थंसज्जनेना
नुपनम्रतानमस्काराभावःअपराधःसंप्राप्यतेजलानयनात्पूर्वकृतेननंसंस्का
रेणसर्वोप्यातिथ्यसंज्ञारःकृतोभवतीत्यर्थः । तथैतत्सर्वैकृतमितितात्वर्थं
प्रांजलित्यन्प्रत्यन्ववेत्यत्राजितियोगविभागात्पेद्रनामइतिवत्समासांतइ
तिज्ञेयम् ॥ २२ ॥

पुरापरित्यज्यमयात्वसर्जि स्वमांसनंतत्किमिति
द्गानं ॥ अनर्हमप्येतदलक्रियेत प्रयातुमीहाय
दिवान्यतोपि ॥ २३ ॥

पुरेति । अर्थात्पूर्वाक्ताधारदर्शनादाधाराच्च पुराआदावेवस्वनाःरुनप
रित्यव्यञ्ज्यसर्जिप्रवतेदीयतेस्म तद्वनर्हमपियोषिदासत्त्वाद्वाजानर्हत्वा
दयोन्यनप्यासनस्यस्यपानात्रंकिमितिकुतोहेतोर्नाल्लक्रियेत । अपि२ संकि
यतामित्यर्थः । यदिचयद्यप्यन्यतोपिप्रयातुंछान्यदेशमपिगंतुंइहावांछावि
द्यतेधातेथाप्यतदलंकर्तव्यमित्यर्थः । त्वामेवोद्दिश्यायातमितिचेन्न । नसौ
तादृग्भागधेयाभावादन्यत्रगमनेच्छायानपिक्लृणन्नात्रनलंक्रियतामित्यर्थः ।
क्रियेत । प्रार्थनायांलिङ् ॥ २३ ॥

निवेद्यतांहंतसमापयती शिरीषकोशमूढिमाभि
मानम् ॥ पादौकियदूरमिमौप्रयासे निधित्सते
तुच्छदयंमनस्ते ॥ २४ ॥

निवेद्यतामिति । हेपुरुषश्रेष्ठतुच्छदयंरुपाशून्यंतेनमक्रियदूरंकिंपरिमा
शंदूरगमनलक्षणप्रयासेइमौपादौनिधित्सतेइतित्यनुकंपायां निवेद्यतामप्रे
कथ्यतां किञ्चतौपादौशिरीषाणांशिरीषपुष्पाणांकोशःसमूहः तस्यत्रदि
क्षिमाद्वविषयेयोभिमानोमत्तोधिककोमलंबस्तुनास्तीतियोगर्बः तद्विषये
लोकस्यवागर्बस्तंसमापयंतौनाशयंतौ अन्यापिनिष्कपःसुकुमारकनंप्रयासे
प्रेरयति । अत्रागमनेपिश्रांतोसीदानीमितःकृगंतासीतिज्ञावः । शून्यंतु
वशीकंतुःरिक्तकेशित्यनरः ॥ २४ ॥

अनायिदेशःकतमस्त्वयाद्य वसन्तमुक्तस्यदशांत्र
नस्य ॥ त्वदप्रसंकेततयाकृतार्था अघ्यापिनाने
नजननसङ्गा ॥ २५

अनायीति । स्वयाद्यकतमःकिंसङ्घकोदेशःवसंतंननुक्तस्यवनस्यदशान
वस्थांअनायिप्रापितः वसनेनविनायथाघनंनिःशोभंतंश्रात्त्वशविनासदे
शोपोत्यर्थः । कस्माद्देशादागतोसीतिकथयतिभावः । तथानेनमल्लक्षण
नेनत्वविश्रामविषयप्राप्तःसंकेतःसमप्रसवन्धोययातस्याभावेनहेतुना, क
तार्थाधरितार्थासंघापिनामापिनअघ्याऽपितुश्रीतुमर्हंस्वनामापिकथये
त्यर्थः । अघ्याशावश्यकामावाद्दशायदितियत् ॥ २५ ॥

तोषःकिमर्णोनिधिरेषनैव सुरक्षितेभूद्य देहप्रवेशः

फलं किमेतस्य तु साहसस्य न तावदद्यापि विनिश्चि
नोमि ॥ २६ ॥

तीर्थे इति । हे पुरुष श्रेष्ठ सुरक्षिते इहांतः पुरे तव प्रवेशो भूदिति यत् एष
अर्थो निधिः समुद्र एव किं न तीर्थं किं तु बाहुभ्यां नर्णवतरणतुल्य इति एतस्या
न्तःपुरप्रवेशरूपस्य साहसस्या विचार्य कारित्वस्य तु पुनः किं फलं प्रयोजनमिति
अद्यापीदानीं अपि विनिश्चिनोमि किमर्थं न प्रागतमित्यपि कथयेत्यर्थः ॥ २६ ॥

तव प्रवेशो सुकृतानि हेतुं मन्ये यदक्षणीरपितावदत्र
न लक्षितो रक्षिभटैर्यदाभ्यां पीतो सितन्वाजितपु
ष्यधन्वा ॥ २७ ॥

तवेति । तवात्र प्रवेशो मद्दक्षणीर्नदीयनेत्रयोः सुकृतानि पुरायान्यपिताव
दादी हेतुं कारणमित्यहं नग्ये कारणांतरे संभवत्यपि मदीयनेत्रयोः पुण्यभा
दिकारणमित्यर्थः । कथमित्यत आह । यद्यस्मात् रक्षिभटैरति सुदरस्त्वं
लक्षितः तथा तन्वाजपुषाजितः पुष्यधन्वा कामीये नैवं भूतो यदाभ्यां नेत्राभ्यां
पीतो सिंखे च्छयाव लोकि तोसीत्यर्थः । रक्षणार्थं नैव नियुक्तैः शूरैर्न दृष्टः आ
स्यां च दृष्टः तन्नमस्त्रे पुष्यमेवात्र तव प्रवेशो हेतुरिति भावः ॥ २७ ॥

अथाकृतिः काचन ते यथावा दौकारिकान्धं करणी
चञ्चुक्तिः ॥ रुच्यी रुचीभिर्जितकाचनाभिः स्तथा
सिपीपूषभुजांसनाभिः ॥ २८ ॥

यथेति । यथा येन प्रकारेण ते आकृतिराकारः लोकोत्तरा अतिरभयीया । य
थावाते काचनापूर्वां शक्तिश्च दौवारिकाणां भंकरणी भंघता कारिणी स्त्रीय
गौरत्वे न जिताकाचनी हरिद्रायाभिस्ताभिः कान्तिभिः कृत्वा रुच्यो मिलाष
भ्योसितथातेन कारयेन पीपूषभुजां देवानां सनाभिः सगोत्रीसि । देवत्वेन वि
नैतल्लक्षटतेऽतस्त्वं प्रायेण कश्चन देवोसीति मन्ये च कारो रुच्य इत्यनेन योज्यः
रुच्यश्चास्यियथेति संबन्ध इति वा । निशाख्याकाचनी पीता हरिद्रावरणिनीत्य
सरः । काचनेति पाठे सुवर्णी दौवारिकेत्यत्र द्वारे नियुक्त इत्यर्थे तन्नियुक्त इ
ति ठकिद्वारादीनां चेत्यैषिद्यभूततद्भावे आढ्यसुभगेति ष्यु निखित्वात्पूर्वपद
स्यनुसिद्धिर्दृढेति षीप् । रुचिर्नर्हति रुच्यः तद्दहंतीति यत् । राजसूर्येति नि

यातोवा । जितकाञ्चनीजिरितिपाठेसमासांतविधेरनित्यत्वाकद्युतश्चेति
मकप् सनाभिर्ज्योतिर्जनपदेतिसमावः ॥ २८ ॥

नमन्मथस्त्वंमहिनास्तिमूर्त्तिर्नचाश्विनेयःसहि
नाद्वितीयः ॥ चिह्नैःकिमन्यैरथवातवेयं श्रीरेवता
भ्यामधिकोप्रिशेषः ॥ २९ ॥

नेति-वंमन्मथोनहियस्मात्सःकामोनास्तिमूर्त्तिःशरीररहितः त्वंआश्वि
नेयःअश्विनीकुमारो न च । शीप्यर्थः । हियस्मात्सअद्वितीयोनास्ति किंतुद्वि
तीयसहितएव । त्वंसशरीरएकश्च अथवेतिपूर्वापरितोषे । अन्यैश्चिह्नैःकिं
अपितुनकिमपि । किंतर्हिताभ्यांकामाश्विनेयान्यांसकाशादधिकाइयंतव
श्रीःश्रीशैवविशेषः । सयोरीदृक्शोभाभावादियमेवतदन्वत्यस्यज्ञापिकेत्य
र्थः । नास्तिमूर्त्तिःअस्तिशरीरादयश्चेतिबहुश्रीह्रौपद्याकारसमांसः २९

श्यालोकदृष्टीकृतलोकयस्त्वा मसूतपीयूखमयूख
मेनं ॥ कःस्पर्धितुंघावतिसाधुसार्धं मुदन्वतान
न्वयमन्त्रवायः ॥ ३० ॥

आलोकिति । ननुहेलोकैकदृष्टीकृतःकृतार्थीकृतोलोकौयेनतत्संबोधनं
यस्त्वामेतत्त्वदूषंपीयूखमयूखंसद्वंअसूनसकौयमन्ववायोवशःसदन्वतासार्धं
स्पर्धितुंसपट्टौकतुंसाधुयुक्तंघावतिसमुद्रसाम्यार्थैकटितिबुद्ध्युपाकृढोज
वतीत्यर्थः । समुद्रोप्यालोकैकप्रकाशेनदृष्टीकृतभुवनसुधाकरसूते । कस्मि
न्वंशैसमुत्पन्नोसीत्यपिकथयेतिभावः । आलोकौदर्शनोद्योतीलोकस्तुजु
वनेजनइतिवासरः ॥ ३० ॥

इतीरयंतीनलसुंदरंतं मत्वामरंरक्षिजनाक्षि ग्रन्धा
त् ॥ आतिथ्यत्राटून्यदिश्यातत्स्थां प्रियप्रिय
स्यास्तुनवस्तुत्सा ॥ ३१ ॥

ज्योपीति । सावासातंनलंरक्षिजनानांदीवारिकाणामक्षिग्रन्थान्त्रबंध
नाददृष्टीकरणाकलवत्सुंदरंनलसदृशं अमरंमत्वानिश्चिन्यतिअतिथ्यसंबंधीनि
षाटूनिप्रियवचनान्यपदिश्याजीकृत्य तद्वाजेनतत्स्थांतस्मिन्नमरेविद्य
मानांप्रियसुनलस्यप्रियंशोभांवस्तुतःतत्त्वतःअस्तुतपुनरपिबर्णयतिस्म ॥

प्रियवचनव्याजेनत्वज्ञानलोशोभावर्णनपरैववभूवेतिभावः ॥ ३१ ॥

वाग्जन्मवैफल्यमसह्यशल्यं गुणाद्भुतेवस्तुनिमौ
नताचेत् ॥ खलुत्वमल्पीप्रसिजल्पितेपि तद्वस्तु
वदिभ्रमभूमितैव ॥ ३२ ॥

पुनरपिकिनित्यस्तुतेत्याशङ्क्यकविःस्तुतिप्रकारमाह । वागिति । गुणै
रद्भुतेआश्चर्यभूतेवस्तुनिमौनतामुकीभावश्चेत्तुशाद्भुतं वस्तुनववर्त्यतेचेत्तदि
वाग्जन्मनीवैफल्यमसह्यशल्यमतिदुःखंदायिदुःसह्यशल्यतुल्यमवतीत्यर्थः
सूक्ष्मवचनकोपिविशेषइत्यर्थः । तद्यत्थमेववक्तव्यमित्यतआह । अस्मी
यसिजल्पितेतुभाषितेपिखलुत्वदुर्जनत्वञ्चायाति । श्लोकस्तंदुर्जनवृत्तिवृद्
ति तद्वस्मात्त्रन्दिनःस्तुतिपाठकस्ययाज्जन्निःस्तुतिपाठकोयसितिज्जाति
स्तस्याभूमितैवस्थानतैवास्तुभवत् । गुणाद्भुतं वस्तुबद्धेववर्णनीयमिति कवे
रुपदेशवचःतस्मिन्नुनयायुक्तास्तुतिरारब्धेतिजावः । तस्मान्मयिस्तुतिपा
ठकज्जातिर्लोकस्यजवत्वितिभैमीवधोवेतिभावः ॥ ३२ ॥

कंदर्प एवं दमत्रिन्दतत्त्वां पुण्येन मन्ये पुनरन्यज म
चगृहीशचडाक्षिहुतासकुंडजुहावयन्मदिरमिन्द्र
याणाम् ॥ ३३ ॥

कंदर्प इति ॥ कंदर्प एवमहतापुण्येनत्वामेवत्त्रद्रूपमेवेदं दृश्यमानं पुनरपि
अन्यजन्माविन्दतलेमेइत्यहमन्येज्जाने । कुतोयद्यस्मात्समदनःकृगृहीशस्त
स्यचंडुः सहअकृतृतीयनेत्रतल्लक्षयहुताशकुंडंतस्मिन्निद्वियाणांचदिरंश
हशरीरजुहाव । पूर्वापेक्षयाधिकसैःदर्यप्राप्त्याशयाजुद्धिपूर्वकमेनज्जान
कुंडेस्वशरीरक्षिप्ततेनैवपुण्येनत्वद्रूपप्राप्तम् । अन्येनापितथैवक्रियतेसएव
त्वइतिभावः ॥ ३३ ॥

शोभायशोभिर्जितशैवशैलं करोषिलज्जागुरुमौ
लिमलम् ॥ दस्त्रौहृष्टश्रीहरणादुदस्त्रौ कंदर्पमप्यु
ज्जिनरूपदर्पम् ॥ ३४ ॥

शोभेति खंशोभायशोभिःकीर्तिभिःकृत्वाजितःशैवोहरसवन्धीशैलः कैला
सोयेनसर्वविधमैलपुरुवरसहठेनबलात्कारेशश्रीहरणात् सज्जयागुरुनं

वोनीतिः शिरोऽस्य एवंविधं करोषि । तथाकांतिकीर्त्तिं भिर्जितकैलासी ।
 दक्षवाञ्छिनेपावपिहठहरणादुदस्रौगलाह्वयीकरोषि । तथातस्मादेवहे
 लीः कर्पमपिचञ्चिकितस्त्यक्तः रूपदर्पः सौंदर्यगर्वायेनसत्तादृशङ्कुरोपि । च
 तुभ्योऽपित्वनधिकः सुंदरइतिजावः । अन्योपिबलाद्दृष्ट हीतघनः सलज्जः ग
 लाह्वयः सत्यकर्पक्षभवति ॥ ३४ ॥

अथैमिहंसावलयावलङ्गा स्त्वत्कांतिकीर्त्तिंश्रपला
 पुलाकाः ॥ उद्धृषीययुक्तपतिताः स्ववंति वेशंतपूरंप
 रितः प्रव्रते ॥ ३५ ॥

अथैनीति । बलाह्वयः धवलाहंसावलयः हंसपङ्क्तयस्त्वत्कांतेः त्वत्सौंद
 र्यस्य गकोर्त्तिं यंशतस्य चपलाश्चलाः प्रसरणशीलाः पुलाकास्तु च धान्यांशा
 इत्यहमवैमिजाने । बलाकाइतिपाठेताश्च तिख्यास्ये यम् । पुलाकत्वंसमर्थ
 यते । अतएवताउद्धृषीयउत्पत्यस्ववंतीमानदीनावेशतानापलवलानांच
 पूरंप्रवाहंपरितः रजयतः पतिताः सत्यं युक्तं ह्वंने तदुचितमित्यर्थः । पु
 लाकाअप्यतिलायुक्तादुस्पत्यनद्यादौपतिताः संतोगैरवात्तावहरन्ति । त
 स्माहंसादीनांपुलाकत्वंघटतइत्यर्थः । शुच्राहंसावलयोनकिंतुस्वत्कान्ति
 कीर्त्तिं पुलाकाः सर्वत्रोद्धृषीयपतिताः सत्यः नदीरल्पसरासिचपूरपित्वाह
 वंते । इदं सुन्दरतरः कोपिनदुष्टइतिभावः बलाहोधवलोर्जनः । स्यात्पु
 लाकास्तु च धान्ये वेशन्तः पलवलम्बारूपसरइत्यनरः पूरंपरितः अजितः प
 रितइतिद्वितीया ॥ ३५ ॥

भवत्पदाङ्गुष्ठमपिश्रिताश्री ध्रुवंनलब्ध्याकुसुमा
 युधेन ॥ रतीशजेतुः खलुचिन्हमस्मिन्वद्वेन्दुरास्ते
 नखवेषधारी ॥ ३६ ॥

भवदिति । कुसुमायुधेनमकरध्रुवेनभवत्पदस्य भवच्चरणस्यावयवाच्च्यु
 त्तोगुष्ठः तमपिश्रिताश्रीः शीघ्रात्तस्मान्कारणाद्भ्रुयमायेखनरुद्धा । अन्या
 वयवशोभाप्राप्तेः कावार्ता तस्मात्कृतः खलुयस्मादस्मिन्गुष्ठे नखवेषनख
 व्याजंधारपतीतिथारिदघत् । अहंन्दुरद्वेचिन्हलक्षणरतीशजेतुर्न हादिवस्य
 चिन्हभाक्तेविद्यते स्वशत्रुचिन्हंनखरूपं अहंन्दुविलोक्यतद्गताश्रियंगृहीतुं

बिभेतीत्यर्थः । अन्योपिस्वशत्रुचिन्हं दृष्ट्वा तच्छिष्यं गृहीतुं न शक्नोति । काम
 त्वः पदाङ्कुष्टनखसदृशो न जवतीति भावः । कामजयिनभीशमपिजित्वा
 तश्चिन्हं येनापहृतं तस्यांगुष्ठस्य श्रियं कामः कथं लभेतेति वाजावः । त्वद्गुह्यः
 कामस्य जेता ऽर्धं चन्द्रां कितत्वाद्याया शिवइत्यनुमाननत्रप्रमाणमित्यर्थः । त्व
 नखाक्षद्राकारा इत्यर्थः । रतीशजेतुः शेषषष्ठीसमासः ॥ ३६ ॥

राजा द्विजानामनुमास भिन्नः पूर्णां तनूकृत्य तनूनपो
 मिः ॥ कुहूषु दृश्येतरतामुपेत्य सायुज्यमाप्नोति भ
 वन्मुखस्य ॥ ३७ ॥

राजेति । अनुमासः संप्रतिमासं जिह्वः पुनरुत्पद्यमानत्वादन्यस्य द्विजानां
 राजा चन्द्रः पूर्णमायां पूर्णां तनूं शरीरं चान्द्रायणतपोभिरिव तनूकृत्य शयनी
 त्वाकुहूषु प्रतिमासमावास्यासु सदृश्येतरतानदृश्यत्वं इत्यप्राप्य भवन्मुख
 स्य सायुज्यसैव्यं प्राप्नोति गच्छति किं तपः सामर्थ्यं न त्वन्मुखैव्यं गत इत्यर्थः ।
 चन्द्रादप्यधिकं भवन्मुखं इति भावः । अन्योपि ब्राह्मणश्रेष्ठः पूर्वसंस्कारव
 शातपोभिः शरीरं वशीकृत्य ब्रह्मैव्यं गच्छति । दृश्येतरतानिषेधेति क्वचि
 त्पाठः ॥ ३७ ॥

कृत्वा विचित्रे तव वीरनेत्रे किंकृष्णसारस्य दृशीम्
 गस्य ॥ अदूरजाग्रद्विदरप्रणाली च्छलादयच्छाद्वि
 धिरर्धचन्द्रम् ॥ ३८ ॥

कृत्वेति । विधिः तवनेत्रे दृशीम् इति बर्णः शुक्लकृष्णरक्तरूपैर्विचित्रे ज्ञाना
 वर्ये आश्चर्यं रूपे च कृत्वा कृष्णवर्णस्य सारः श्रेष्ठो शोविद्यते यस्मिन् तादृश्यं नृ
 गस्य तयोर्दृशोरदूरे निकटे जाग्रती स्फुरन्ती विदररूपानेत्राभोगर्तरूपप्रणा
 लीरेखातामेवाहं चन्द्रमयच्छद्वत्तवाङ्किकम् । त्वनेत्रसादृश्याभिलाषिण्योः
 नृगदृशोरधीवर्तमानगर्तनिषेधधिकारसूचनार्थं परीक्षको ब्रह्मण गलहस्तां द
 सवान् । विदरः स्फुटनं भिदेत्यमरः ॥ ३८ ॥

मृगधः समो हात्सु भगान् न देहा ददद्भवधूरचनाय चा
 पम् ॥ भूमद्भजेयस्तत्र यन्मनोभू रनेन रूपेण यदा
 तदाभूत् ॥ ३९ ॥

मुग्ध इति । यद्यस्माद्योनोभूः कानः भवद्भ्रुवोरचनायनिर्माणा यद्ब्रह्म
 खेषं चापन्ददत्प्रायश्छत् प्रदातदा सर्वदा अनेन प्रत्यक्षदृश्येन रूपेण खेषी न्द
 र्येण हेतुना तव भ्रुवोर्भङ्गः कुटिलत्वं तन्मात्रेण जेयो जेतुं योग्या जतव्यमात्रकोभू
 त् । तस्मात्कारणात्सकामो नो हादज्ञानान्मुग्धो मूर्खो न तु सुभगात्सुन्दरा हे
 तोः मुग्धः सुन्दरः यः स्वकीयमायुधं स्ववैरिणो प्रयच्छति स निरायुधत्वाद्दहेल
 यावैरिणा जेतुं शक्यते । तस्मात्कामो मुग्धो मूर्खो न तु सुन्दरः सन्मादकत्वात्त
 दाकारत्वाच्च भ्रुवोर्कामचापरूपे इति भावः । यद्वा तदेति स मुदायस्य सर्व
 दित्यनेनार्थः । मुग्धः सुन्दरमूर्खयोरिति विद्वः ॥ ३६ ॥

मृगस्य नेत्रद्वितयं तत्रास्ये विधौ विधुत्वानुमितस्य
 दृश्यम् तस्यैव चंचत्कचपाशवेशः पुच्छः स्फुरञ्चा
 मरगुच्छेषः ॥ ४० ॥

मृगस्येति । तत्रास्ये विधौ मुखरूपे चन्द्रे विनती मृगवांस्रस्त्रत्वात्संगत
 अदिति विधुत्वेन हेतुनानुमितस्यानुमानगम्यमृगस्य नेत्रद्वितयं नेत्रद्वयं दृश्यं दृ
 श्यत इत्यर्थः । तस्यैव मृगस्य चम्बन्विलासकचपाशः केशपाशस्तस्यैव यथा
 कारो व्याजो यस्यैव विधः एव पुच्छः स्फुरञ्चामरगुच्छीयस्फुरञ्चामरस्तवकमु
 क्तो मृगः नतुकेशपाश इत्यर्थः । चन्द्रतुल्यं मुखं संगते त्रतुल्ये नेत्रे स्फुरञ्चामरगु
 च्छपुच्छसदृशश्च केशपाशः अलङ्कारार्थं च चामरगुच्छपुच्छे च न भवति । अत्र
 हरिणविशेषो वा ज्ञातव्यः ॥ ४० ॥

आस्तामनङ्गीकरणं द्वयेन दृश्यः स्मरोनेति पुराण
 वाणी । तवैव देहश्रितया श्रियेति नवस्तुवस्तुप्र
 तिभातिभावः ॥ ४१ ॥

आस्तामिति इति पुराणवाणी पुराणानां पुरातनानां पुराणी च जीर्णां वागा
 स्तातिष्ठतु । इति किमस्मरो भवेन शिवेनानङ्गीकरणाद्देतो दृश्यो नयनगोच
 रोनेति तु पनस्तव देहश्रितया श्रिया शोभया स्वकर्त्रा अनङ्गीकरणात् कान
 स्याश्रयत्वेनास्वीकाराद्देतोर्न दृश्यः नयनगोचरोऽप्यचते नैव हेतुना दृश्योरन
 शोनाभूदइति नवो नूतनोऽपूर्वश्चादः बधनं वस्तुसत्यमूतवस्तुत्वंप्रापति
 भाति स्फुरति । कामरूतच्छीभया जितत्वाद्दृश्यो जातो न तु दग्धत्वादिनित

त्ववाद् : । कामादपिसुन्दरोसीतिभावः । प्रतिभायाप्रतिवादेऽतिशयइ
तिवा । वाशोस्त्रीजीर्णवाद्स्तुपुमाकवश्च । अनयोर्नहृदत्तरमित्यर्थः । त्व
द्देहाश्रितयाशोभयाहेतुनाशोभादर्शनमात्रेशदृश्योजातइतिवा ॥ ४१ ॥

त्वयाजगत्युच्चितकांतिसारे यदिदुनाशीलिशिला
उच्चवृत्तिः । आरोपितोमाहवकोपिमौलौ सपत्न
राज्येपिमहेश्वरेण ॥ ४२ ॥

त्वयेति । त्वयाउच्चितोगृहीतःकान्तिसारःशोभाश्रेष्ठभागीयस्त्वयस्माद्वा
एवंविधेजगतिभुवनमध्ये इन्दुनाशिलश्चरञ्छश्चेत्रादिपतितकथादानधा
न्यादानलक्षणीशिलोच्छ्रैतावेववृत्तिर्जीविकायद्यस्मादशीलि अभ्यस्तीकृ
ता । तत्सस्मात्कारणान्महेश्वरेणमाशयकोपिवायःकलाकूपोपिचन्द्रमौलौ
शिरसिआरोपितःधृतः । यत्पुनरांयाजकानांभ्राह्मणानाराज्येपिचन्द्रमिषि
क्तःद्विजराजोपिततत्पृथक्तइत्यर्थः । त्वद्गृहीतात्कान्तिसारादवशिष्टंकां
तिभागंकथंचिन्मेलयित्वाचन्द्रेशस्वस्यसौदर्यं यस्मादजितंतस्मात्कलामात्र
स्यातिसुन्दरत्वादीश्वरेणबालोपिशिरसिजूपथत्वेनधृतोयत्पुनरांमध्ये श्रेष्ठ
कृतोऽत्युत्पलत्वाच्छिलोच्छ्रैतुपादानाश्चेत्यर्थः । बालोपिअन्यस्तपस्वी
महाराजानमस्क्रियतेद्विजराज्येस्थाप्यतेचमहाधनिकेनमाशयकोहार
विज्ञोषोमीलाधारोप्यतइत्याश्चर्थम् । सतुकण्ठेधार्यतेनतुशिरसिचन्द्रैःत्व
च्छोभालेशयवविद्यतेत्वादृशःसुन्दरःकोपिनास्तीतिभावः । जीवेद्वापिशि
लोच्छेनेतिस्मृत्याशिलोच्छ्रैतुपिजीवनेतिप्रशस्तत्वोच्छेः ॥ ४२ ॥

आदेहदाहंकुसुमायुधस्य विधायसौन्दर्यकथादरी
द्रम् । त्वदङ्गशिल्यात्पुनरीश्वरेण चिरेणजानेजग
दन्वकंपि ॥ ४३ ॥

आदेहदाहमिति । कुसुमायुधस्यकामस्यआदेहदाहंशरीरदाहमारभ्य
सकलजगत्सौन्दर्यकथयादरिद्रंविहीनंविधायेदानींत्वदङ्गस्यशिरसाजिर्मा
शाद्धेतोरीश्वरेणपुनरपिचिरेणचिरकालाद्जगदन्वकंपि रूपयादृष्टमिति
जानेऽहमुरप्रेक्षे कामानन्तरमियन्तकालंसौन्दर्यवार्तापिनाभूदिदानींतस्या
नेतवांभिवेककरणादीश्वरेणजगतःरूपाकृतैत्यर्थः । अन्योपिराजादुःसह

दारिद्र्यपीडितानां दयते नदनादप्यधिकोऽसि भावः ॥ ४३ ॥

महीकृतार्था यदि मानवोऽसि जितं दिवा यद्यमरेपुको
पि । कुलं त्वया लङ्कृतमौरगं चे न्नाधोपिकस्यो
परिनागलोकः ॥ ४४ ॥

नहीति । यदित्वं कोपि मानवः मनुष्योऽसि । तर्हि नहीकृतार्थाकृतकृत्या
बन्धात् त्वया लङ्कृतत्वादित्यर्थः । अथ चकतः पर्याप्तोर्थाभिधेयं यस्याः सामह्य
ते पूज्यते नहीयते नहीशब्दार्थे यदित्थमरेषु देवेषु मध्ये त्वं कोपि देवः स्यात्तर्हि
दिवा स्वर्गेषु जितं सर्वोत्कृष्टेन जातं पूर्वस्मादेव हेतोः दीव्यति विजिगीषति
इति द्यौरिति । पूर्वो देवो विजयं च यैवाज्जिदासीत् जितमित्यर्थः । त्व
याधोरगसंपसम्बन्धिकुलमलंकृतं तर्ह्यधोपि अधोदेशस्थितोपि त्वयाधि
ष्ठितो नागलोकोपातालकस्योपरि नकार्ध्वदेशेन अधोपि तु सर्वः यापि पूर्व एव हे
तुः । नगच्छन्तीत्यगानम्रगा नागास्तेषां लोकः इदानीमप्रतिहृतप्रसरत्वा
त्सर्वस्याप्युपरि गन्तुयोग्य इत्यर्थः । पूर्वोक्तेषु मध्ये कस्त्वं कथयेति भावः ।
संज्ञावनया स्वाज्जिषितत्वाच्च देवं विहाय प्रथमं मानवोक्तिः ॥ ४४ ॥

स्वयं न घत्से नुपपत्तिमुच्चैर्न चित्तवृत्तिस्त्वयि चिन्त्य
माने ॥ ममोसभद्रं चुलुके समुद्रं स्त्वया जगाम्भीर्यं
महत्त्वमुद्रः ॥ ४५ ॥

सेति । स अगस्त्यः । प्रसूतीञ्जलीसमुद्रं कथं नमो इति न हती मनुपपत्तिं
पूर्वैयाप्रापसेयं न चित्तवृत्तिस्त्वयि चिन्त्यमाने विचार्यमाणे सति तं न हती मनु
पपत्तिमघटमानतामिदानीं न घत्से न धारयति । कुतः यत्स्त्वया ध्यात्तं गृही
तेगांभीर्यं न हत्वे गम्भीरता विशालतरेषु समुद्रादि न हं पस्यससमुद्रो भद्रं सुखेन अ
गस्त्यस्य चुलुके नमो । गाम्भीर्यस्य न हत्वे सघत्वया गृहीतत्वात्तस्याञ्जली
विद्यमानत्वेन काप्यनुपपत्तिः । समुद्रादप्यतिगम्भीरीति न हं श्वत्वमिति
भावः । आत्तेति आरूपं स्वदातेरेषु संपर्गात् इति वा ॥ ४५ ॥

संसारसिन्धवावनुविम्बमत्र जागर्त्तिजानेतव वैर
सेनिः ॥ विम्बानुविम्बो हि विहाय धातुं न जातु
दृष्टाति सरूपसृष्टिः ॥ ४६ ॥

संसारति । अत्र अस्मिन्संसाररूपे जगत्त्रयरूपे सिन्धौ समुद्रे वैरसेनिमल
 स्तव अनुविम्बं प्रति विम्बं जागृत्स्फुरति इति जाने । नल एव त्वरसं दृशो ना
 न्य इत्यर्थः । सिन्धुपदं प्रति विम्बसंभावना र्थम् । हियस्माद्घातुर्न लघो
 तिस्वरूपयोरति समानसौन्दर्ययोर्वस्तुनोः सृष्टिर्निभावात्विम्बानुविम्बौ वि
 म्बप्रतिविम्बौ विहायत्यक्त्वा जातुकदाचिदपि न दृष्टा । विम्बस्य सदृशं प्रति
 विम्बमेव नान्यदित्यर्थः । अलिसु रूपो भलस्तस्यानुविम्बस्त्वन्तित्यर्थः । न
 लसदृशो सीति भावः ॥ ४६ ॥

इयत्कृतं केन मही जगत्या मही मही यः सुकृतं जनेन
 पादो यमुद्दिश्य तद्यापि पद्या रजःसुपव्यश्रियमार
 जेते ॥ ४७ ॥

इयदिति । केन जनेन मही जगत्यां मूलोक्ति इयद्भिर्बोधनीयं मही यो तितं
 रामहृत्सुकृतं कृतं अहो छाद्यर्थे । मही महेन्द्र इति पाठे मही महेन्द्र इत्यत्र लक्ष
 णहस्तौ शोयस्य इति संबुद्धिः । तवाति सन्ना जीति सुकुमारस्य पादौ चरणीयं
 मुद्दिश्यं पद्या रजसुपट्टं लोलाक्षं भूतं कर्मणो मालासारजेते । आं चरयतः ।
 भूलोकोक्तः पुंस्यवानेव मन्त्रिषोऽयमुद्दिश्य कार्यायै त्वमपि चरणचारी गच्छसितं
 कथयैयि भावः । स्वर्गसुकृती सजाप्यते भूलोके तु विद्यत इत्याद्यर्थम् । चर
 णिः पदतिः पद्या इत्यन्तरः । पद्यापदनस्मिन्दृश्यमिति यत् ॥ ४७ ॥

ब्रवीति तत्किं किमियं न जाने सन्देहदोलामवलम्ब्य
 संवित् ॥ कस्यापि धन्यस्य गृह्णाति धिसत्त्वं मलीक
 संभावनया यथा लम् ॥ ४८ ॥

ब्रवीति तिति । दूयं न संवित् संवेतना सन्देहलक्षणां दोलां मवलं ब्यधिरुद्यत
 तुष्य किं किं ब्रवीतीति न जाने । किं नल एव त्वं मन्यो वा नामेवौद्दिश्य आगतो न्य
 यं त्याद्यानेक प्रकारः संशयो जवति । सत्य किमिति न निश्चिन्तो नीत्यर्थः । अ
 यथापूर्वापरितोषे अलीक संभावनया मामुद्दिश्याग-रो सीति नलो सीति चम्
 वा संभावनया लम् । सामकार्याय तत्त्वमन्यस्य कस्यापि धन्यस्य लोकोत्तर भाग
 येयस्य गृहे अतिथिर्भविष्यसि प्रायेण न तु मस्य तादृग्भागधेयाभावादिति भा
 वः । कस्यासीति पाठे गृह्णाति धिरसि वदेत्यर्थः ॥ ४८ ॥

प्राप्तैवतायज्ञत्ररूपसृष्टिं निपीयदृष्टिर्जनुषःफलं
मे ॥ अपिश्रुतीनामृतमाद्रियेत तयोः प्रसादीकु
रुषेगिरंचैत् ॥ ४९ ॥

प्राप्तेति । नेदृष्टिस्तत्ररूपसृष्टिंरामणीयकालिशयंनिपीयसादरंविश्लोक्य
चावत्प्रथमतःजनुषोजन्मनःफलंसाफल्यप्राप्तैव । परंश्रुतीअपिकर्थाव
पिअश्रुतंनाद्रियेतान् । अपितुनेअप्यमृतपानंकरुतान् । चैद्यदिस्त्रीयोगि
रंतयीः श्रुत्योःप्रसादीकुरुषेप्रसक्तोभूत्वाकिमपिबदिथ्यसिनह्यंमृतपानज
न्यसुखमनयोभविष्यतीत्यर्थः । सर्वस्यापिप्रज्ञीतरंप्रयच्छेतिभावः ॥ ४९ ॥

इत्थंमधूख्यंसमुद्गिरन्ती तदोष्ठवन्धूकधनुर्विसृ
ष्टा ॥ कर्णात्प्रसूनाशुगपठचवागी वाणीमिषेणा
स्यमनोविवेश ॥ ५० ॥

इत्थंमिति । प्रसूनाशुगःकामस्तस्यपंचवागीवागीमिषेणकर्णात्कर्णप्रवि
श्यअस्यमलस्यमनोविवेशप्रविष्टा । किंमृता । इत्थंपूर्वोक्तप्रकारेणातिस्वा
दुत्वान्मधूत्थंमाशिकोद्भवमसृतोद्भववारसमुद्गिरन्तीप्रकटयन्तीपुष्परसञ्चल
रन्ती । तथातस्याओष्ठलंघणंबन्धूकंतल्लक्षणंकाभधनुस्तेनविसृष्टायुगपन्मु
क्तानांकाभवाणानांयुगपदन्तः प्रवेशेयथाकामव्यथाभवतितथातद्वाणीस
भाकार्थेनमाश्रेयतस्याअभूदितिभावः । कर्णादितित्थपत्नोपेपञ्चमी ५०

अमञ्जदाकण्ठमसौसुधासु प्रियप्रियायावचन
निपीय ॥ द्विषन्मुखेपिस्वदतेस्तुतिर्या तन्मिष्ट
तानेष्टमुखेत्त्वमेया ॥ ५१ ॥

अमञ्जदिति । असौमलःप्रियायाःप्रियंमधुरंसानुरागंचस्त्रीयस्तुतिरूपं
वचननिपीयसादरनाकर्ष्य आकण्ठंकण्ठावधि । आमञ्जमितिपाठेसञ्जा
पर्यन्तं सुधास्वमृतेषुअमञ्जत । सर्वाङ्गीखानन्दमयोद्भूदित्यर्थः । स्वन्तु
तिश्रुत्याकथमानन्दयुक्त इत्यतआह । यास्तुतिर्द्विषन्मुखेपिविद्यमानास
तीस्वदतेरोचते । तस्याःस्तुतेर्विसूतामधुरताइष्टमुखेत्पुनरभेयानअपरि
मितानभवति । अपितुभवत्येव । वैरिसमाश्रयेणअन्यदरुष्यभवतिस्तुति
स्तुत्तुच्यैवभवति सास्वप्रियाश्रयाकरुण्यतराकथनज्ञवतीत्याशयः । आमञ्ज

अनघं तिटच् ॥ ५१ ॥

पौरस्त्यशैलं जनतोपनीनां गृणह्न्यथान्हः पतिर
र्घपूजाम् ॥ तथातिथेयीमथसंप्रतीच्छन्निप्रयार्पि
तामासनमाससाद ॥ ५२ ॥

पौरस्त्येति । अथअन्हःपतिःसूर्योजनतयाजनसमूहेनउपनीतामर्पिता
मर्घलक्षणांपूजांगृह्णन्कीकुर्वन्वथापुरःभवंपौरस्त्यशैलंउदयाचलंआसाद
यतितथाप्रियार्पितांजैम्यावित्तीर्णाभातिथेयीं अतिथियुसाध्वींपूजांसंप्र
तीच्छन्स्वीकुर्वंस्तथा पुरोभवंपौरस्त्यंसनलः आस्याजैम्यावयस्यासनंसंख्या
सनंआससादभेजे । स्वस्पदूतत्वाद्जैम्यासनंत्यक्त्वासख्यासनंभेजेइत्यर्थः ।
पौरस्त्यंमघार्थेदक्षिणापश्चादितित्यक् । आतिथेयींसाध्वर्येषंप्रयतिथीतिद
जिह्वीप् ॥ ५२ ॥

अयोधितद्वैर्यमनोभवाभ्यां तामेवंभूमीमत्रलम्ब्य
जैमीम् ॥ आहस्मयन्नस्मरत्वापमन्त त्रिहृन्जंभु
वौतउजयभङ्गवार्ता ॥ ५३ ॥

अयोधीति । तद्वैर्यमनोजवाभ्यांतस्यनलस्यधैर्यकामाभ्यांकर्तृभ्यां, तां
भैमीनेवभूर्नीस्थानमवलंब्याअित्यजैमीनेवविषयं कृत्वापरस्परमयोधियुद्ध
मकारि जैमीविषयधैर्यकर्तृभैमीविषयमदनजिगीषयायुद्धंकारनदनक्षधै
र्यजिगीषयेत्यर्थः । यत्रभैमीलक्षणायांयुद्धभूमाअन्तर्मध्येच्छिन्नंजुवौज्जू रु
पंस्मरत्वापंकर्तृतयोर्धैर्यकामयोर्धैराक्रमंजयस्यजङ्गस्यपराजयस्यवावार्ताक
थांआहस्वकथयतिस्म भैमीरूपायांसङ्ग्रामभूर्नीपतितंजैमीज्जूरूपकामथा
पञ्चिन्नं धैर्यस्यविजयंकामस्यपराजयंकथयतिस्मितिभावः । यस्यथनुभङ्ग
स्तस्यपराजयःअन्यस्यचजयइतिलोकप्रसिद्धिः जैम्यामुत्पन्नमपिकामधैर्येण
नाजीगणदितिभावः । ज्जू धोरसल्लग्नत्वंसामुद्रिकोत्तलक्षणम् ॥ ५३ ॥

अथस्मराज्ञामवधीर्यधैर्यां दूचेसतद्गुणवर्णितो
पि ॥ त्रिवेकधाराशतधौतमन्तः सतानकामःकलु
षीकरोति ॥ ५४ ॥

अथेति । अथतस्याजैम्यावायूपयावीणयोपवीणितोपिनीतोपिसनलो

धैर्यास्मराज्ञानवधीर्यञ्जे । वीर्ययोपगायनेहिकानाधीनत्वयुक्तम् । धै
 र्यांस्तन्नजातमित्यर्थः । धैर्याधिक्यारकामोव्यवहितोनतुसर्वथाशान्तइति
 ज्ञातव्यम् । अन्यधारसमङ्गः स्यात् । अर्थान्तरन्यासमाह । काम-विवेक
 धारयाविधारप्रवाहेणशतवारंघौतमुज्ज्वलीकृतंसतामन्तर्मानसंनकलुषी
 करोतितस्मादुचितमेतदित्यर्थः । अवधीर्येतिपूर्ववत् ॥ ५४ ॥

हरित्यतीनांसदसःप्रतीहि त्वदर्थमेवातिथिमागतं
 माम् ॥ वहन्तमन्तर्गुरुणादरेण प्राणानिब्रुवःप्र
 भुवाचिकानि ॥ ५५ ॥

हरिदिति । हेभैमीत्वंमाहरितांदिशांपतयस्त्वोपांदिक्पालानांसदसःस
 मातःआगतंत्वदीयमेवअतिथिंप्रतीहिजानीहि । किंभूतमांस्वःप्रभवोदि
 कपालास्तेषामिन्द्रादीनांवाचिकानिसदेशवचनानिगुरुणाध्यादरेणप्राणानि
 चान्तर्हृदयेवहन्तधारयन्तं अहंत्वदर्थंदेवैर्दूतःप्रेषितइत्यर्थः । कुतआगत
 कस्यातिथिरितिप्रश्नस्यउत्तरंदत्तम् । गुरुणादरेणत्यनेनदूतधर्मोदर्शितः ५५

विरम्यतांजातवतीसपर्या नित्रिश्रयतामासनमुज्
 भितकिम् ॥ दूत्यंहियन्नःफलतंविधेयं सैवांत
 थेयीपृथुरुद्रवित्री ॥ ५६ ॥

विरम्यतामिति । हेभैसिन्वयाविरम्यतांनिर्व्यापरातयास्थीयताम् । य
 तःसपर्याजातवतीजातानिर्विश्रयतांदूतदर्शनमात्रेणआसनकिमित्तिउचिभ
 तंपरित्यक्तम् । अतिथिदर्शनेचैतत्कर्तव्यमितिकृतमित्याशङ्क्याह । या
 नोस्माकंदूततासाफलिनीफलवतीविधेयाकरणीयासैवपृथुभंहतीआतिथे
 यीअतिथिपूजाउत्सवैस्तरांभवित्रीभविष्यती आसनादिपरित्यागस्तूपचा
 रणवसनकार्यः किंतुयदर्थंभागतोस्मितस्सफलयेत्यर्थः । फलितेत्यपिपा
 ठः फलिनीफलवर्हाभ्यामिनष्स्वार्थे ॥ ५६ ॥

करुपाणिकरुपासितवाङ्गकानि कञ्चिन्नमांचिन्नम
 नाविलंते ॥ अलंत्रिलम्बेनगिरंमदीया माकर्णया
 कर्णतटायताक्षि ॥ ५७ ॥

कल्याणीति हेकल्याणीशोभनरूपे तवाङ्गकानिकोमलान्यङ्गानिकरुपाणि

समर्थानिनीरोगाणिकच्चित्तमाभतिशयेननीरोगाणिकिकथयेत्यर्थः । तेषि
 हननाविलंकांलुप्यरहितकच्चिन्मांविद्यते । विलम्बेनालयावानेवकुश
 लप्रभोस्तुअन्यत्प्रष्टुनयुक्तम् ॥ प्रकृतकार्यविरोधात् । प्रकृतनेवाह । हे
 आकर्णतटायतासि । अकर्णपूर्णेनयनेजैमी । त्वंनदीपांवल्लयसाशांगिर
 साकर्णय । निरामयःकल्पइत्यमरः । कच्चिह्मांकिमेसिह्व्यमेत्याम् ॥५७॥

कौमारमारभ्यगणागुणानां हरन्तितेभैमिदिशाम
 धीशान् ॥ सुराधिराजंसलिलाधिपं च हुताशनं चा
 यमनन्दनं च ॥ ५८ ॥

शोकप्रयेणचतुर्णामपिसाधारण्येनदूत्यंकरोति । हेजैमी । कौमारभ्य
 बाल्यात्प्रभृतितेगुणानां गणाः सैदर्थसुशीलत्वादयः दिक्षुधृतमाधिपत्यै
 स्तान्देवेन्द्रान्हरन्ति । तानेवाह । सुराधिराजनिन्द्रंसलिलाधिपंवरुणं च
 हुताशनमग्निंअर्षंश्चः सूर्यस्यनन्दनंपुत्रंथर्भराजंचत्वद्रुणाकर्णमाञ्ज्वल्यारो
 पिअनुरक्ताम्बयीत्यर्थः ॥ ५८ ॥

चरच्चिरशैशव्यौवनीय द्वैराज्यभाजित्वयिस्त्रिद्व
 तेत्र ॥ तेषारुचश्चौरतरेणचिसं पञ्चेषुगालुण्डित
 धैर्यचित्तम् ॥ ५९ ॥

चरदिति । शैशव्यौवनीयतत्संबन्धिशैशव्यौवनीयद्वैराज्यंभजतेतस्यां
 यःसंन्यौवर्त्तमानायात्वयि चिरंचरत्तवशैशवमारभ्यचंचलमासक्तं सत्
 षांचित्तंखेददुःखमेतिप्राप्नोति । किञ्चूतंचित्तं पञ्चेषुशाकामेनलुण्डितधै
 र्यमेवचित्तंयस्य । किभूतेनकामेनअतिपीडितत्वाद्दुःखःशरीरकान्तेःशौर
 तरेण चिरंहातुरस्यकान्तिर्हीनाभवति । त्वयिआसन्नत्वाञ्जीयांपगसत्त्वा
 द्विरहपीडायाअसद्यत्त्वम् । अन्योपिराजद्वयमध्येसीमायांचरतिसधनुषं
 रेशकेनचिदपहतधनोदुःखप्राप्नोति । द्वैराज्येतिटचिभावेव्यञ् ॥ ५९ ॥

तेषामिदानीं कलकेवलंसा हृदन्वदाशात्रिलसत्य
 जस्रप् ॥ आसाद्यपाशास्तुतनूरुदाराः पूर्वादयः
 पूर्ववदात्मदाराः ॥ ६० ॥

तेषामिति । किलत्रिशयेन इदानींत्वहारुस्यदशासनयेसात्रदाशात्वरमा

सिद्धिः सा ते वां भृदि वे बलमिदितं अजस्रं सर्वदा विससति स्फुरति उदारामह
ती सुन्दरी यतनु शरीराणि भृत्वा आत्मदारा स्वीयाः स्त्रियः पूरोदयः आशा
दिशस्तु नूनः पूर्वः नन्स्फुरन्ति । प्राच्यादीनां शरीरमपि विद्यते । त्वर्येया
सक्तत्व तुन्दरीरपि दिशो यथा पूर्वं पालितवन्तस्तथेदानीं नेति । एकया त्व
दाशयानुयस्योप्याशाः परित्यक्ता इति भावः । अन्योपिन वीनापाकं स्यां चि
दनुरक्तः सञ्जीव्यं शरीरां प्रथमां स्त्रियं त्यजति ॥ ६० ॥

अग्नेने साद्वृत्तवयौ वनेन कोटिं परामच्छिदुरगोच्यरो
हन् ॥ प्रेमापितन्निवृत्तवयिवा सवस्य गुणं पिचापे
सुमनः शरस्य ॥ ६१ ॥

सामान्यतः सर्वेषां दूत्यं कृत्वा इदानीं मुख्यत्वः पूर्वमिन्द्रं स्तौति । अग्नेने
ति । हे भैमित्वपि त्वद्विषयं अच्छिदुराऽतिदृढः अर्चीमानिर्भयोदः वासव
स्य प्रेमाऽनुरागोपि अग्नेने प्रत्यक्षदृश्येन तव यौवननेन सा ईकह पराकोटिं पर
मां कः प्राञ्च्यारो हत् प्राप । तथा तव यौवनमु कर्षे प्राप्ततथा त्वत्पद नुरागो
पीत्यर्थः । यदा प्रभृति तव यौवनप्रादुर्भावः तदा प्रभृति त्वयीन्त्या नुराग इत्य
र्थः । न केवलं इन्द्रप्रेमेव किंतु सुमनः शरस्य कामस्याच्छिदुरगुणापि मैर्हयपि
चापे अनुषि परां द्वितीयां कोटिमटनिमः कुरा । त्वद्यौवनमारभ्य इन्द्रं पराम
वितुं मन्नेन चापे गुणः समारोपीत्यर्थः । तदा प्रभृति अग्नेने इन्द्रः पीड्यत इ
ति भावः ॥ ६१ ॥

प्राचीं प्रयाते विरहादयते तापाच्चरुपाञ्चयथाङ्कज
ङ्की ॥ परापराधैर्निद्वधाभिभोनौ रुपा रणलोच
नचृन्दमिन्द्रः ॥ ६२ ॥

प्राचीमिति । अयमिन्द्रः परापराधैः चन्द्रापराधैर्लोचनद्वन्द्वेने असमूहं क
षाक्रो धनारुणं प्राचीं प्रयाते उदितसात्रभानौ निद्वधाति निक्षिपति । किभूतः
ते विरहाद्द्वेतोः तापाः संतापजनकत्वाद्दूपाच्चरुपाञ्चयथाङ्कजः स्रष्टे नोः भाना
धैवशयङ्कशङ्कीकृतचन्द्रशङ्कः सन् । स्वरुगाऽन्द्रकार्यकारित्वाच्च नसापका
रक शम्भयवायनिगिबुद्धय चन्द्रापराधस्मरणात्स्वदिगिवत्तमानं सूर्यं कीध
रत्तौ रोरुषै पश्यति इत्यर्थः । अन्यापराधेन अन्यस्मिन् रोष इत्याशयं च । च

प्रस्वद्विरहात् पीडयतीति भावः । विरहदधद्वल्लिचपाहः । तविरहद
धदिलीन्द्रविशेषणम् ॥ ६२ ॥

त्रिनेत्रमात्रेण सृष्टाकृतं य स्रदेवयोद्यापिनसंश्रुणोति
नवेद्विरुष्टेद्यसहस्रनेत्रे गन्तासकामः खलुकामव
स्थाम् ॥ ६३ ॥

त्रिनेत्रेति । त्रिनेत्रस्य त्रिनेत्रमात्रेण त्रिनेत्रसहितेन हरेषु वैवर्षाकोषे
नकृत्वायदशरीरत्वरूपं दुःखं कृतं यः कामस्तदेवात्यल्पं दुःखमद्यापि एतावद्दि
नपर्यन्तं न संश्रुणोति निश्चितं निस्तरति सकामः अद्यहं श्वरादधिकेन त्रसहिते
सहस्रनेत्रे महेन्द्रे क्रुद्धे सति कतमामवस्थां दशागन्तागमिष्यति इत्यहनवेदन
जाने । नेत्रत्रयसहितेन हरेण जस्मसारकृतः । सहस्रनेत्रसहितेनेन्द्रेण की
दुशीमवस्थाने व्यतहत्यहनजाने इत्यर्थः । कामस्तं अतितरां पीडयतीति भा
वः मात्रं कातरन्वैवधारणे इति विश्वः । वेदविदोल्लोकेति विश्वः ॥ ६३ ॥

पिकस्य द्वाङ्मात्रकृतव्यलीका न्तसप्रभुर्नन्दति नन्द
नेपि ॥ बालस्य चूडाशशिनोपराधा न्ताराधनंशी
लति शूलिनोपि ॥ ६४ ॥

इदानीं विभावानुभावव्यभिचारिभावानाह ॥ पिकस्येति । सः प्रजुः सभ
र्थः इन्द्रः पिकस्यको किल स्यवागेववाङ्मात्रेण कृतादूरचिताद्व्यलीकादप्रिय
हेतोः नन्दनेपि वनेपिनन्दति न आनन्दं प्राप्नोति नन्दयतीति नन्दनस्तस्मि
न्यदनन्दनं तदाश्चर्यमित्यर्थः । अन्योपि प्रजुर्वाङ्मात्रकृताद्विमियाक्षिपु
जाणाहेतोर्नन्दति । तथा बालस्य एककलास्य चूडाशशिनः शिरश्चन्द्रस्य अ
पराधात्कृतात्पीडनाहेतोः शूलिनोऽपि सेवनीयस्य हरस्यापि आराधनसेव
नशीलति । न करोति । पूर्वस्य त्यहहं श्वरसेवायै गच्छति । इदानीं तु त्वद्वि
रहाच्चद्रपीडाभयात्तसेवापि परित्यक्त्यर्थः । अन्योपि तेजस्वी स्ववैरिपुर
स्कारिणः शूलपाशोरपि सेवानकरोति । त्वद्विरहाच्चन्द्रकलाको किलालापा
धतितरांतरपञ्चसहस्रौ जाताविति भावः । शीलतिशीलसमाधाविति विश्वः
दिः दुःखदेव्यादधोव्यभिचारिभावाः स्वयमूह्याः ॥ ६४ ॥

तमो मयी कृत्यदिशः परागैः स्मरेषवः आक्रुद्वादिश

न्ति ॥ कुहूंगिरिंश्चुपुटद्विजस्य रोकारजन्याम्
पिप्त्यत्राचम् ॥ ६५ ॥

तत्र इति । स्मरषट्पुष्पकपत्वात्परमैः कृत्वा दिशःतमोनयीकत्वं ऽथका
रवहुलाः कृत्वा शकस्यः शानेत्राणां कुहूरिति स्वभावत एवगीयेस्य कुहूंगिरो
द्विजस्यकोकिलस्य च्चुपुट रोकारजन्याम्पिपूर्णिमारात्रावपि । सत्त्वा
ग्यस्यैतादृशदिशन्तिकथयन्ति पूर्णचन्द्रं पूर्णिमायामपिनष्टचन्द्रं कुहूरनावा
स्येयमितिकथयति कथञ्चुपुटमिन्द्रं प्रति सन्व्यवचनजातमित्यर्थः त्वद्विर
हादिन्द्रोपिनदनाम्नो जात इति भावः । अन्योपि प्राहृणः कसप्यन्यं प्रति पू
र्णिमानमावास्यां वदति सोपि नूर्खत्वात्तद्वाचमन्यं प्रति सत्याकथयति । पूर्ण
राकानिशाकर इत्यमरः । कुहूस्यारकोकिलालापनष्टेन्दुकलयोरपि इति वि
श्वः । पुटश्चः पुङ्क्तिं गेपि । वाचाश्च ऽष्टावन्तोपि वा ॥ ६५ ॥

शरैः प्रसूनैस्तु दतः स्मरस्य स्मर्तुसकिनाशनिनाक
रोति ॥ अमेद्यमस्याह्वर्म्मनस्या दनङ्गताचेद्गि
रिशप्रसादः ॥ ६६ ॥

शरैरिति । सद्मन्द्रः प्रसूनैः पुष्परूपैः शरैस्तु दतः स्मरस्य स्मर्तुं कामं ऽवृत्ति
विषयं कर्तुं अशनिनावज्रेण किन करोति । अपितु वज्रेण नारये देव अह हृत्वे
वे । यदि अस्याकमस्य गिरीशस्य हरस्य प्रसादः अमङ्गता रूपमज्जेद्यं वर्म्मकवञ्चं
न स्यात् । हरेश्च अमङ्गता रूपो मिप्रहोपि अनुग्रह एव कृतो यतस्तस्माद्दुष्टुनञ्च
क्यत्वाद्द्वज्रेण नारयितुं न शक्यत इत्यर्थः । कामस्तस्यास्तथापराध्यतियथामा
रणाहो भवति इति भावः । अस्य अघोरैतिकर्मणि धष्टी ॥ ६६ ॥

धृताघृतेस्तस्य भवद्वियोगो दन्यान्यशय्यारचना
यलूनैः ॥ अप्यन्यदारिद्र्यहराः प्रवालै भूतादरिद्रा
स्तरवः सुराणाम् ॥ ६७ ॥

धृतेति । अमराणां देवानाम्तरवीमन्दारादयो न्येवां दारिद्र्यहरां दारिद्र्याना
शकां अपि प्रवालै पङ्क्तैः दरिद्रा जाताः किंभूतै प्रवालैर्जंबद्वियोगात्त्वद्विर
हाद्वेतो । धृता अघृतिरचैर्येन तस्येन्द्रस्यातिलप्तस्य अन्या अन्याः प्रतिशङ्कानू
तनाः शम्भास्तासारं चनायनिर्भाषायलूनैरविचिन्तैः पङ्क्तवद्विद्राजाता इत्य

र्थः । अन्येषां नन्दनवनवृक्षाणां काकनायेऽकल्पितः स्यादिति सन्मथांस्ते च स्वन्नित शरदार्यैः पल्लवदानेऽप्यसन्मथांजाता इत्यर्थः । अन्यदा हि द्युत्तरस्यापिदारिद्र्यमाह्वयकारितीत्यर्थः । त्वद्विरहेऽत्यान्तपीड्यत इति भावः । अन्यान्येति श्रीधरायां द्वित्वपूर्वपदस्य नप्रथमेकवचनान्तात्त्वम् ॥ ६७ ॥

रवैर्गुणास्फालभवै समरस्य स्वर्नाथकर्णैश्चिधिरावभूता ॥ गुरोः शृगोनुस्मरमाहनिन्द्रा प्रथो यदक्षाणि किमक्षराणि ॥ ६८ ॥

स्वरिति । स्वर्नाथकर्णैस्वरस्य गुणास्फालभवैः सौर्वीष्फालान् गुरैर्द्वैधं नुष्टकारैः कृत्वा चिधिरावभूताम् । एवं सति सहस्रान् गुरोर्द्वैस्वरतेः स्वरसोऽनिद्राकामजन्यमूर्खालक्षणाऽज्ञानलक्षणावानिद्रातस्याः रुकाशाद्यां प्रबं धोजा शरान्तत्रदक्षाणि सन्मथांनिकामसो हृहराणि अक्षराणि यदपदेशवचनानि च धिरत्वान्मदमशरपीडितत्वाच्च किकथंशृणोन् । किमुपायप्रकृत्या लंपेवा ६८

अनङ्गतापप्रशमायतस्य कदथ्यमानामुहुगामृणालम् ॥ मधौमधौनाकनदीनलीन्यो वरवहतांशिशिरेनुरागम् ॥ ६९ ॥

अनङ्गति । नाकनदीनलिन्यः नन्दीकनलिन्यः स्वशत्रुभूति-शिशिरेऽती अनुरागप्रीतिवहन्तां धारयन्तां एतद्वरमनुवसन्ते । किंजुता नलिन्योऽतस्तस्येन्द्रस्यानङ्गतापशमायकामजानितसन्तापप्रदान्तये मधौमधीवसन्ते वसन्ते आसृशालपुष्पादारभ्य विसन्निभ्याप्यनुहुर्वारवारं कदथ्यमानः शिशिरतीक्ष्णैर्नपुष्पपर्यासांशं शयति मूलजतं नृशालत्ववशिष्टते वसन्ते तद्वद्वकामशरशास्त्रपर्यमृणालानानप्युन्मूलानात्कालान्तरं पृथग्दसभवादात्पन्तिकविनाशप्रसङ्गादिति भावः । वसन्ते कामपीडामुयसीति भावः वहन्तां खरितेऽहह ॥ ६९ ॥

दमस्वसः सेयमुपैति नृपणा जिष्णोर्जगत्यग्रिललेख्यलक्ष्मीम् ॥ दुरां यदाब्ध्यस्तवनामदुष्टत्रिभागलोभार्त्तिमसौ विभर्त्त ॥ ७० ॥

दमस्वस इति । इदमस्वसः सेयमिति प्रसिद्धा जिष्णोर्दुरेऽप्याजगति लो

कथयन्थ्ये अग्निं संख्यस्यादिमगखनीयवस्तुनः लक्ष्मीशोभां उच्यते प्राप्नोति । लोके कस्य नृणां महतीति प्रश्नं हन्तुः प्रथमसंगखनीयत्यर्थः । कृतं यद्यस्माद् शान्तिस्थानं स हस्ते प्रत्यक्षयनरुमुद्रं प्य तौ हन्तुस्तव हेतुता य. भांगस्तस्य लोभो भिलावस्त ज्ञान्यानाति कामपां डां दि न. ने स हस्ते न्दी प्यन्यदीयने अत्यतीयमपि जागं प्राप्तुं वेद्वा ङ्कतित यै तादृशी लोभी घृण्यो नास्तीति त ॥ सुहृदा प्रथमसंगखनीयेत्यर्थः । स्वत्कटाक्षविक्रं द्वाः कृतीति भावः । मानप्रपथे अहो इत्यर्थे वा । अग्निमेति अग्नादिपदादिमन् । इत नीतियोगविज्ञागात्सनात्तृतीयो भाग इत्यर्थः ॥ ५० ॥

**अग्रगृहताः शश्वदुपामतेया दे देप्यम नांतनुमष्टभू
र्त्तः ॥ आशापतिस्तेदमयान्तोपि स्मरेणदाभी
भविनुं न्यदेशि ॥ ७१ ॥**

अस्मीति । हेदमयन्ति स्मरेण सोप्याशापतिरग्निः तेदासी भटि सुं न्यदेशि त्वभैम्यादा सो भवेति आदिष्टः आक्षतः एक अन्याहृतादीक्षिताः देदी प्यनानायामष्टभूर्त्तरीश्वरस्य तन्मूर्त्तिं नित्यं नर्वदा उपासते सेवते । स्मरहर मूर्त्तिं त्वास्वयमेव रु रदग्थ चाङ्गमरवैरिस्वैपि स्मराङ्गाक. रित्स्वनाः यं रूप मित्यपिशब्दोद्योतयति । कामोवन्दिहमपि पीडयतीति भावः । अग्रन्याहि तादाहृताभ्यादिबुद्धिपरनिजातः ॥ ७१ ॥

**दः दृगोचरस्तं खलु पठच्चत्राग करोति नन्ताप्यनथा
विनीतम् ॥ स्वयं धास्व दिततप्रभूयः परनसन्ता
पयितासन्नूयः ॥ ७२ ॥**

त्वद्गोचर इति । खलु प्रदे नः शेषे वा त्वद्गोचरस्त्वद्विपयः पञ्चवाणं न्व निहंसन्ताप्यतितरांतापयित्वा पाडित्स्वात् । विनीतभयात्तत्रोपद्रवकरो ति । स्वयं च न स्वाहितमनुभूततत्तन्नूयततभावोयं नैव विचः सन्त्सवन्दि. प रमन्यपुनर्यथानसन्तापयिता । स्वस्वपांडानुभवाद्द्व्यप्रजृल्लिमयांक ॥ अपि सन्त. पांनकायं इति बुद्धिः । विनीतः ताकाः तद्व्यर्थः अन्वदपि लोहादि सन्ताप्य विनीतक्रियते । अन्याधिनाघ. स्वेन नुजुतपीड परनपीडयति नदः स्तम तितरां पीडयतीति भावः ॥ ७२ ॥

अदः। ह्यस्तेनदशोर्द्धवाणः पुरापुरारेणं यनालयेन
सनिर्दहंस्तंभवदक्षित्रासी नत्रैरशुद्धैरधुनाधमर्गः ७३

अदाहीति । पुरारैर्हरस्यनयननेवाल गीयस्यैधंभूतेनतेनवन्निहापुगपू
र्वंअनङ्गानामङ्गेषुकामोवसतीतिकत्वायोदशाहंवाणः पञ्चवाणःअदाहिद
न्धःसपञ्चवाणः कटाक्षविक्षिपमात्रजन्यत्वाद्भवत्याश्रित्वासीसन्तवन्नि
मधुनाइदानींनिर्दहंअतितरापीडयन्वैरशुद्धैर्वैरभिर्यातनस्याधमर्गानलगत
कीनभवति । अन्यनयनालयस्यात्मदाहकस्यअन्यनयनालयेनैवात्मनैवदा
हाहैरलक्षणाश्रयतेनापंकतमित्यर्थः । पुरुषश्रितस्यवन्डेः स्वर्तोऽकिंचिरकं
रत्वमङ्गनानामपङ्गेषुकामोवसतीति कत्वाखियंश्रितस्यकामस्यमहत्प्रभु
त्वसूचितम् । पूर्वोक्तएवभावः ॥ ७३ ॥

सोमायकृप्यन्नित्रधिप्रयुक्तः ससोममाचांमतिहृय
मानम् ॥ नामापिजागर्तिह्यत्रशत्रो स्तेजस्विन
स्तेकतमेसहन्ते ॥ ७४ ॥

सोमायेति । विप्रैर्युक्त वियोगीशसवन्निहः सोमायचन्द्रायकृप्यन्निवक्रु
प्यन्नित्रहृयमानंदीयमानंसोमाभ्यंलताविशेषरसनंश्चाचामतिनपिप्रति ।
मनुचन्द्रापरार्थेसोमलतांकिमितिमभक्षितवानित्याशुद्धभायान्तरन्याहेन
अपनुदति । ह्यस्माद्यत्र त्रनेशत्रोर्नांमापिजागर्ति कतमेकेतेजस्विन
स्तंजनंसहन्तेसोदुंशक्रुवन्ति ॥ अपितुनकोपीत्यर्थः । स्ववैरिणश्चन्द्रस्यसो
मनोभ्यांलतायांसद्भावा त्तेजस्विनाअग्निनामानमक्षितेतियुक्तमेवचन्द्र
स्तंपीडयतीतिभावः । सोमायकृप्यदुहेतिचतुर्थी ॥ ७४ ॥

शरैरजस्रं कुसुमायुधस्य कदर्थ्यमानस्तरुगीत्वदर्थं
स्यभ्यर्चयद्विर्विनेवेद्यमाना दप्येपदेत्र कुसुमाद्विभे
ति ॥ ७५ ॥

शरैरिति । इतरुणित्वदर्थेत्वत्कृतकुसुमायुधस्यकामस्य शरैरजस्रंनिर
न्तरंकदर्थ्यमानः पीडयमानः सज्जधवन्निहरभ्यर्चयद्विः पूजकैमानवैः पूजार्थं
मेवविनिवेद्यमानादेकस्मादपिकुसुमाद्विनेति । मदनशरबुद्ध्यात्रस्यतिअ
हंनन्ये एवदेवइत्यपिपाठः । मदनेनवन्निहःपीडयतइतिभावः ॥ ७५ ॥

स्मरेन्धनेवक्षसितेनदत्ता संवर्त्ति शीघ्रलवलिचि
त्रा ॥ चकास्तिचेतोभ्रपावकस्य धूमाविलाकी
लपरंपरेव ॥ ७६ ॥

स्मरेति । येनधनिहनास्मरन्धनेनभ्रूतेनदत्तानलस्यदह्यमानत्वात्काट
मुल्येस्ववक्षसिदत्तानिहिताशीवालवहत्याकृत्वाभिप्रवर्णाश्राश्रयंरूपाचसंव
र्त्तिकामवदलपत्रं चेतोभ्रवःकामस्तल्लक्षणस्यकामस्यपावकस्यश्रनेर्धूमावि
लाधूमनिश्रिताकीलःपरंपराइवचकास्तिशोभते । नदनउपरशास्त्र्यर्थंश्री
वालनवदलंकमलचवक्षसिनिक्षिप्तम् । पिप्तस्यकमलस्यहृदयोपरिविद्यमा
नत्वारकामपावककीलत्वम् शीवालस्यचश्यामत्वाद्धूमत्वम् । पूर्वखभा
वः । संवर्त्तिकामवदलमित्यनरः । वृद्धेर्ह्योर्वालाकीलावित्यनरकारव
चनःकीलशब्दःपुल्लिकोपि ॥ ७६ ॥

पुत्रीसुहृद्द्वेनसरोरुहाणां यत्प्रेयसीचन्दनवासिता
दिक् ॥ धैर्यंत्रिभुःसोपितवैवहेतोः स्मरप्रतापउव
लनेजुहाव ॥ ७७ ॥

पुत्रीति । विकासकारित्वात्सरोरुहाणांसुहृत्सूयःयेनकृत्वापुत्रवान् च
न्दनेनवासितापरिमलाक्यादक्षिणादिक्षरप्रेयसीयस्यप्रियतमासोपियम
सप्तशोविभुस्तवैवहेतोः स्मरस्यप्रतापउवजनेकामजनितसन्तापरूपेऽनले
धैर्यंजुहाव । कामउवरवंशाद्वैर्येत्यक्तवानित्यर्थः । पिदमित्रत्वाच्चीतला
निकमलानिप्रियायाश्चन्दनावशवर्त्तिनीयद्यपितथापित्वद्विषयंयमस्यविर
हंदाहंशमयितुंनशक्नु उवीत्याश्रयम् । कुलस्थामंचकथितम् । यमोपित्वद्व
शोजातइत्यर्थः । तवैवहेतोःषष्ठीहेतुप्रयोगइतिषष्ठी ॥ ७७ ॥

तं दह्यमानैरपिमन्मथैर्धं हस्तैरुपास्तेमलयप्रवालैः
कृच्छ्रेप्यसौनोऽज्जतितस्यसेवां सदायदाशामवल
म्बतेयः ॥ ७८ ॥

समिति । मलयःपर्वतीजाणवत्यमानत्वान्मन्मथ यद्यप्यनित्यन्तंयमंका
मेव्यमत्वाद्देवातिशयेनदह्यमानैर्जाणवत्यमानैरपियदयंमवचितैः प्रवालैः
पञ्चवक्रपैरैस्तैःकृत्वाउपालोसेवते । अन्योपिसेवकोऽस्ताभ्यांसेवते । यु

स्तनेतत् यः सदाय हाशांयसस्वन्धिर्नोत्सांश्रवलम्बोधारयति । योगद
धीनजीवकोभवतीत्यर्थः । असीमयस्यमेवयास्वस्यकृत्वापेजायमानेपि
तस्यसेवांनोचकृतिनत्यजति । अद्ःपरस्मिन्नापीतिवचनादासवित्यस्य
सद्व्यर्थः । अयमपियम. सदायमदिशनद्वलराते । हस्तसन् इरेस्त्यपिसे
वांचक्रडत्युचितमित्यर्थः । अन्त्यापिअनुजीविस्वानिनादारिद्र्यं पिसेवां
रोतीति । एषःशब्दोअकाराणोपि ॥ ७८ ॥

स्मरस्यकीर्त्यांश्रमितीकृतानि तद्दोःप्रत पैरिवता
पितानि ॥ अङ्गानिचन्नेमभवद्वियोगा रपाशङ्गुनिच
शङ्खजर्जराणि ॥ ७९ ॥

स्मरःयेति । सयदेभयन्यावियोगेनहेतुनाअङ्गानिपाशङ्गुनिचशङ्खीश्री
ज्वरस्तेनजर्जराणि वशीशोनिचयत्ते । सत्रहेतुत्प्रेक्षेयपाकभं किभूतानि
अङ्गानिस्मरस्यकीर्त्यांश्रमसांश्रमीकृतानिद्वय । तथातस्यकामस्यदोःप्रता
पैर्बोहुनात्रतेओभिस्तापित.नीत्र सन्तापितंहिजर्जरंभवतिकामस्तनवित
रांपीडयतीत्यर्थः ॥ ७८ ॥

यस्त न्यभृतांघमृगेनसायं दिशःसमालम्भस्तकीत्
किन्याः ॥ नुभृत्तदामप्रजिघायचितं यदागतौने
तिनिवृत्त्यपान्यः ॥ ८० ॥

यइति । हेतन्विशुशक्ति यःसायकृत्पुमृगेनककुमेनसमालम्भनेकुरामविष
येकीतुद्विन्यः सायसन्ध्यारापुक्तायाः दिशःप्रतीच्याः भर्तावकृत्स्तदाचिन्ना
व्यनीषातादीमनये तुभ्यंत्वदर्थेस्वीयधेतोप्रजिघायप्राहिणीत् । यदासमये
गतःपान्यांनिवृत्त्यपरावृत्त्यनेतिप्रागज्जति । यदाप्रभृतिस्तस्यमनस्त्वयिल
मन्तदाप्रभृतिव्याघृद्यनांप्रतिन तसोपित्वदधीनोजातोस्तीतिज्ञावः । प्र
जिघायहिनीतेलिंदिहेरषकीतिवृत्त्वम् ॥ ८० ॥

तथानतोपायपयोनिधीना मश्रामुखोःस्यःक्षुभि
तःशिखावान् ॥ निजःपतिःमप्रतिवारिपोरिय
थाहृदिस्थःस्मरदाहदुःस्थः ॥ ८१ ॥

तथेति । यत स्म दाहेनकामग्वरेणदुःस्थःनीहितःअतीवारिपातिरव

त्ये वंविधोपि हृदिस्थः स्मरणगोचरो यच्च मध्यं विद्यमानो निजः स्वीयः पति
 वरुणः संप्रतित्वद्विषयविरहदशायां यथा येन प्रकारेण पयोनिधीनां ताप्राय
 भवति तथा तेन प्रकारेण क्षुधितो बुभुक्षितो मर्त्यं विद्यमानः सन्निति त्वाद्वा
 रिपिब्रतिवारिपः एव भूतोपि अश्वात्मुखोत्थो वद्वामुखोत्थः शिखाधानग्निः
 पयोनिधीनां सन्तापयनाभूत् । वारिपत्वं हृदिस्थत्वं तु स्येपि कानदाहदुः
 स्थत्वाभावात्तथा न तापकारित्वस्यैतत्पर्यः । कानचक्षुरपीहितजलप्रविष्टव
 रुणसंस्थशरीरयोनिचयोपिसन्तप्ताः वभूवुरित्यतो हेतोर्वरुणो तितरां कानेन
 पीडितइति भावः । वद्वामलादपि विहानलोधिकइति भावः । अन्योपि
 साधुर्दासास्वामिनं पीडितं स्मरन्सन्तप्यते । क्षुधितो वसति क्षुधो रिदु ॥ ८१

यत्प्रत्युत त्वन्मृदुवाहुवह्नि स्मृतिस्त्रजंगुम्फतिदुर्वि
 नीता ॥ ततो विध्वेऽधिकमेव तापं तेनाश्रिताशै

त्यगुणामृणाली ॥ ८२ ॥

यदिति । शैत्यमेव गुणो यस्याः सा तेन वरुणेन शरीरोपरिश्रितानि क्षिप्ता
 मृणाली यद्यस्मात्त्वन्मृदुवाहुवह्निस्तस्याः स्मृतिस्त्रजं स्मरणपरम्परां गुम्फति
 करोति सा दृश्यात् । ततस्तस्माद्द्विपरीत्येन पूर्वापेक्षयापि अधिकन्तापवि
 धत्ते करोति । अतएव दुर्विनीतादुष्टा । सन्तापशान्त्यर्थं श्रितस्य शीतल
 स्याधिकसन्तापकारित्वमेवैवपरीत्यम् । सादृश्यत्वाद्वाहुवहत्याः स्मारकत्वा
 न्मृणालीतत्तत्तितरंतापयतीति भावः । अन्योपि दुर्विनीतो यदर्थं नाश्रयते
 तद्विरुद्धमेव करोति ॥ ८१ ॥

न्यस्तंततस्तेन मृणालदृशद्वखण्ड वभासेहृदिताप

भाजि ॥ तच्चिह्नमग्नैर्मदनस्य वाणैः कृतं शतच्छि

द्रमिव हृषेण ॥ ८३ ॥

न्यस्तमिति । सकलमृणाली यत्सत्तापङ्करोति ततः सकलमृणालीत्यागा
 मन्तरंतापभाजि हृदि तेन न्यस्तं मृणालदृशद्वखण्डं तस्य वरुणस्य चित्तमग्नैर्मद
 नस्य वाणैः क्षणेन शतच्छिद्रं बहुरम्ब्रं कृतमिव वजासेशुशुभे । मग्नं मृणालं स्व
 तएव शतच्छिद्रं जवति । तस्य शतच्छिद्रत्वं मन्यथोत्प्रेक्षितम् । कानवाणै
 स्तदीयं हृदयं अर्चारीकृतमिति भावः ॥ ८३ ॥

इतित्रिलोकीतिलकषुतेषु मनोभुवोविक्रमकाम
चारः ॥ अमोघमखंभवतीमवाप्य मदान्घतानर्ग
लचापलस्य ॥ ८४ ॥

इतीति । त्रिलोकास्तिलकोद्यलङ्कारभूतेषु इन्द्रादिषु विषये भवन्तीं त्वामे
व अमोघं शखं सफलमखमवाप्यमदान्घतयागवान्घत्वेनागर्गलं उदृक्खलं चा
पकं यस्य मनोभुवः कामस्येति पूर्वोक्तप्रकारेण विक्रमः कामचारः स्वैच्छाचा
रीवत्तं ते इति शेषः । कामेन त्वन्निमित्तमिन्द्रादयो तितरां पीडयन्ते । मदा
न्घतेत्यनेन कामस्य द्विरदत्वं सूचितम् । अवाप्यस्थितस्येति योज्यम् ॥ ८४ ॥

सारोत्यधारेव सुधारसस्य स्वयंवरः श्रोभविता तवे
ति ॥ सन्तर्पयन्ती दमयन्ति तेषां श्रुतिः श्रुतीनां क
जुषामपासीत् ॥ ८५ ॥

सरेति । हे दमयन्ति तव स्वयंवरः श्रोभाविनिदिशसे भवितेति श्रुतिर्वा
तां तेषां साकजुषां देवानां श्रुतीकथो अयासीत् प्रापत् । किंभूता सुधारस
स्यान्तरसस्य सारोत्यधारेव श्रेष्ठजागोत्थितप्रवाहइव सन्तर्पयन्ती तानेव ह
र्षयन्ती । स्वयंवरं श्रुत्वाऽतीव हृष्टा इति भावः ॥ ८५ ॥

समंसपत्नीभवदुःखतीक्ष्णैः स्वदारनासापथिकैर्म
रुद्भिः ॥ अनङ्गशौर्यां नलतां प्रदुःस्यै रथप्रतस्ये हरि
तां मरुद्भिः ॥ ८६ ॥

समंसिति । अथ स्वयंवरवातां अवनान्तरं हरितां दिशं मरुद्भिः स्वामि
भिरिन्द्रादिभिस्तेषां दाराः स्त्रियस्तेषां नासापथिकैर्नासिकानार्गस्यैर्न रुद्भिर्नि
श्चितानिलैः समंसहप्रतस्ये प्रस्थितम् । किंभूतैर्नासावायुभिः सपत्नीमये
न सपत्नीहेतुके मरुदुःखेन तीक्ष्णै रत्युष्णैः । किंभूतैर्देवैरनङ्गशौर्यायैमेवानलोग्नि
स्तज्जानितस्तापस्तेन दुःस्यैर्जर्जरीभूतैः । स्वहृरथाय प्रस्थितां स्वःपतीं हृष्टा
दुःखात्तासावायवोन्मुक्ता इति भावः । अन्योपि पान्थः पान्थैः सह प्रस्थानं क
रोति अथ हवायुभिः साङ्गित्यनेनाशकुनत्वं सूचितम् ॥ ८६ ॥

अपास्तपाथेयसुधोपभोगी स्वञ्चुम्बिनैव स्वमनो

रथेन ॥ क्षुधंचनिर्वासयतां नृपंच स्वादीयसाध्वा
गमितः सुखन्तैः ॥ ८७ ॥

अपास्तेति । तैरिन्द्रादिजिरत्वकुम्भिनास्वत्सम्बन्धिनाऽऽमनोरथेन जैर्ना
प्राप्स्याम इति स्वीयेनाभिलाषेणैव कृत्वाद्यध्वानागः सुखमनायासेन गमि
तोऽतिवाहितः । किम्भूतेन स्वमनोरथेन । स्वादीयसाध्वतिस्वाद्युना अ
स्यवक्षुधलृपाश्चनिर्वापयताश्चमयता । किञ्चूतैस्तैरतएवापास्तस्यक्तः पा
थेयः मार्गशस्त्ररूपः सुधोपजोगोऽमृतोपजोगोयैस्तैः त्वयिनिविष्टचित्त
त्वात्क्षुधोत्पाचनाञ्जुदतएवमार्गशस्त्ररूपमपित्यक्ततलोप्यधिकालवप्रा
प्त्याज्ञैत्यर्थः । भुवंप्रत्यागमनेमनीलक्षणेनरथेनधुधमागताः सुधोपभो
गैरितिपाठेऽपजोगः साफल्यमपास्तैः । पाथेयंसाध्यर्थेपथ्यतिथीतिदम् ८७

प्रियामनोभूः शरदावदाहे देवीस्त्वदर्थे विनमज्जय
द्विः ॥ सुरेपुराजैः क्रियते धुनातैः पादारपणानुग्र
हमूरियंभूः ॥ ८८ ॥

प्रियाइति । सुरेपुराजैः श्रेष्ठैरिन्द्रादिजिरधुनाइयंभूर्भूमिः पादानामर्प
णतदेवानुग्रहः रूपातस्यभू. स्थानं क्रियते । किञ्चूतैः प्रियाः स्वस्त्रियः इन्द्राणी
प्रमुखादेवीस्त्वदर्थेन स्वत्कारणेन मनोभूशराः कामवाणास्तएवदावः वन
यन्निहस्तस्त्वज्जितदाहेसन्तापेनिमज्जयद्विः । कामपीडिताः कुर्वन्निरित्यर्थः
इदानींभूमौवचन्तइत्यर्थः । तेषामत्रागमनाद्देवीनां विरहसन्तापः ॥ ८८ ॥

अलङ्कृतासन्नमहोविभागे रयज्जनस्तैरमरैर्भव
त्याम् ॥ श्रवापितो जङ्गमलेख्यलक्ष्मीं निक्षिप्य स
न्देशमयाक्षराणि ॥ ८९ ॥

अलमिति । तैरमरैर्भवत्यांस्त्वयिषियथेऽयंमज्जयोजनः सन्देशमया
क्षराणिनिक्षिप्यजङ्गमलेखलक्ष्मीं चक्षुरपत्रिकाशोभासवापितः प्रापितः ।
किंभूतैरलंकृतः आसन्नोमहोविजागैर्यैः समीपस्थितैस्तीस्त्वांप्रापयितुमर्ह
त्प्रापितइत्यर्थः । भवत्यैइतिवापाठः ॥ ८९ ॥

एकैकमेतेपरिरभ्यपीन स्तनोपपीडंत्वयिसंदिश
न्ति ॥ त्वंमूर्च्छतांनः स्मरमल्लशल्पे मुंठेविज्ञल्योष

धिवल्लिरेधि ॥ ९० ॥

एकैकमिति । हेमैनि एते देवा एकैकं पृथक् पृथक् पीनस्तनयोरुपपीड्य सं
 श्लिष्यतद्यथा तया त्वत्पीनस्तनाभ्यामात्मानमुपपीड्य च त्वयि हितिसंदिशन्ति
 इतिकिम् । हेमैमित्वं स्मरभङ्गश्लैः कामलक्षणापापधिकनाराचैः कृत्वा मूर्ख
 तानोऽस्माकं मुद्दे प्रीतये श्लयोद्गरणाद्गुसूर्खापहाराय विशल्यानाञ्जीश्रीषधि
 वल्लिरेधिभवत्वां विना अस्माकं काममूर्खानशास्यतीत्यस्मान्बुधो ध्वेति भावः ।
 एकैकवीप्सायां द्विः स्तनोपपीडं सप्तम्यां चोपपीडेति षण्णुसितृतीयाप्रभृती
 नीतिससासः ॥ ९० ॥

त्वत्कान्तिमस्माभिरयं पिपासु मनोरथाः स्वासनयै
 कथैव ॥ निजः कटाक्षः खलु विप्रलभ्यः कियन्तिया
 वद्वणवासराणि ॥ ९१ ॥

त्वदिति ॥ अस्माज्जित्वत्कान्तिं त्वत्स्वीन्दयं पिपासुः पातुमिच्छन्नयं निजः
 स्वीयः कटाक्षः । एकानुख्ययामैसीकान्तिं त्वामवश्यं वयं प्राययिष्यामह इत्ये
 वंरूपयामनोरथांश्चासनयामनोराज्यजन्ययाध्याद्दसयथा एषसांस्वनेनैव क
 त्वाकियन्ति वासराणियावत्कियद्विजययं क्वं विप्रलभ्योऽस्माज्जिः प्रतारणीयः
 खलु निश्चितं भयकथय । पातुमिच्छन्पिपासुर्बालकादिरेदमुदकमिति सु
 दूत्तमात्रं प्रतारणं सहते न तु द्वित्राशिदिनानितया कटाक्षोपि । अस्मान्बुधो
 ध्वेति भावः । अषधीयावच्छब्दः । वासराणि अत्यन्तसंयोगे द्वितीया ॥ ९१ ॥

निजेसृजास्मासुभुजेभजनृत्या वादित्यवर्गे परिवेष
 वेषम् ॥ कृशाङ्गिनिर्वापयतापमङ्गै रनङ्गलीलालह
 रीतुषारैः ॥ ९२ ॥

निजेइति । हेमैसि त्वं निजेस्वीये आदित्यवर्गे आदित्यपत्यसमूहेऽस्मासु
 परिवेषस्यैवेष्टनस्य वेषमाकारं भजन्त्यौ सृजकुरु । अङ्गुपालीं देहिती भावः ।
 आदित्यवर्गपरिवेषः परिधिर्युक्तः तथा अङ्गुलीलैर्बलहर्यस्ताजिस्तुषारैः
 शीतलैरङ्गैः कृत्वा अस्माकं तस्यं काम उवरं निर्वापय शंभयं प्रसीद प्रसन्नाजय
 सकाम इत्यङ्गुसम्पर्कं दस्माकं काम उवरं शान्तिं प्राप्स्यतीति भावः । शीतले
 नतापशान्तिर्युक्ता । चरवङ्गिनिर्वापयति वापाठः । अनुग्रहोऽस्मासुयदि

त्वदीयस्तद्विद्देहिद्रुतमङ्गपालीतिपाठः क्वचित्स्पष्टार्थः । भुजाशब्दश्चा
वन्तोयि । परिवेषोरवेः पाश्चैभ्यहलेष्वेणेतयेत्यजपालः ॥ ९२ ॥

दयस्वकिंघातयसित्वमस्मा ननङ्गचण्डालशरैरदृ
श्यैः ॥ जिन्नावरंतीक्ष्णकटाक्षवाणैः प्रेमस्तवप्रे
मरसत्पवित्रैः ॥ ९३ ॥

दयस्वेति । हेजैमिदयस्वत्वंदयाङ्कुर । अदृश्यैराकस्मिकलग्नैरनङ्गएव
चण्डालस्तस्यशरैः प्रयोत्स्यैः प्रयोजिकात्वं अस्मान्किंकिमितिघातयसिमारय
सिद्धपित्वं घंत्वयानकार्यम् अन्योपिस्ववैरिणं चण्डालेनादृश्यैर्वाणैर्मारय
ति तर्हि किंकार्यमित्यत आह । वयम्रेमरसात्प्रीतिरूपाद्रसात्पवित्रैः पूर्णैः
पूतैश्च तवतीक्ष्णकटाक्षवाणैर्वाणैर्भिन्नाविदीर्णैः सन्तोयत्प्रेमः प्रियामहे
प्राणारत्यह्मस्तन्मनाग्बरं श्रेष्ठं चण्डालभाणकलङ्कमारणापेक्षयातवपवि
त्रं कटाक्षवाणैर्नरं श्रेष्ठमित्यर्थः । कटाक्षैरस्मानादृश्यवशीघ्रेतिभावः ।
रसाद्दुदकात्पवित्रत्वंयुक्तम् । प्रेमः प्रपूर्वादिशोभरणावधिनीलहुतमबहुव
चनम् ॥ ९३ ॥

त्वदर्थिनः सन्तु परः सहस्राः प्राणस्तुनस्त्वच्चरणप्र
सादः विशङ्कसेकैतववर्त्तितंचे दन्तः श्वरः पंचश
रः प्रमाणम् ॥ ९४ ॥

त्वदर्थिनश्चिति । परः सहस्राः अहं च त्वदर्थिनस्त्वदभिलाषुकाः सन्तु नोस्मा
कंप्राणास्तुपुनस्त्वच्चरणयोः प्रसादस्त्वच्चरणीचेत्प्रसत्रीभवतस्तस्मैवः प्राण
नमान्ययेत्यर्थः । इदं कैतववर्त्तितं अलीकभाषितमितिचेद्विशङ्कसेमन्यसेत
च्छान्तश्चरोन्तर्वर्तीपञ्चशरः कानः प्रमाणमत्रसहस्री त्वन्निमित्तमस्माकक्रिय
तीपीडाजवतीति कामएव त्वथापृच्छतां वयं न्मिथ्यामाप्तिराइत्यर्थः । का
भोन्तर्वर्त्तित्वात्सर्वेभिक्षुकूटसाह्यं न करोतीत्यर्थः अतोवयमेवानुग्रह्याना
न्वेइतिभावः । परः सहस्राः परः शताइतिवत् ॥ ९४ ॥

अस्माकमध्यासितमेतदन्तः प्रियेभवत्याहृदयं त्रि
राय ॥ बहिस्त्वया लङ्क्रियतामिदानीं मुरोमुरं
विद्विषतः प्रियेव ॥ ९५ ॥

अस्माकमिति । हेजैमीभवत्याअस्माकंसतत्तद्दयंअस्मरदेशोतावरपुन
 शिरायअव्यासितमधिष्ठितंशिरकालचित्तमध्येधृतासीत्यर्थः । परमिदानीं
 तदुरस्त्वयात्रहिर्देशोपिअलङ्कियतांआलिङ्ग्यतामितिजावः । कथाक
 स्येव । श्रियामुरंद्दिषतोविष्णोरिवद्विषःशत्रुर्वैतिमुरमित्यत्रद्वितीया ९५

दयोदयश्चेतसिचेत्तवाञ्च दलंकुरुद्यांविफलोविल
 म्बः ॥ ह्रमांमेवदेवालयतांनयामी भूमौरतिश्चेत्त
 वजन्मभूमौ ॥ ९६ ॥

दयेति । तवचेतसिअस्माकमुपरिदयायाउदयश्चेद्भूतत्हिंस्वद्यांस्व
 र्गमलङ्कृत । विलम्बोविफलोन्कर्तव्यइत्यर्थः । अथयद्विस्वस्यभूमौतत्प
 त्तिस्थानेञ्चनौभूलोकोधृतिंम्रीतिंयासिप्राप्नोषितहिंस्वयंभूलोकस्यस्वरादेशंस्व
 र्गसञ्ज्ञांआचरामः हुमः । यत्रवयंसएवस्वर्गः तवैष्यामत्यस्वर्गभोगास्तत्रैवकु
 र्मइतिभावः । ह्रमांमेवदेवालयतांनयामीभूमौरतिश्चेत्तवजन्मभूमौमितिष
 पाठः ॥ ९६ ॥

धिनीतिनास्माज्जलजेनपूजा तत्रयान्वहंतन्विधि
 तन्यमानां ॥ तवप्रसादोपनतेतुमीलौ पूजास्तुन
 स्तत्रत्पदपङ्कजाभ्याम् ॥ ९७ ॥

धिनीतीति । हेतन्वित्वयाअन्वहंतप्रत्यहंजलजेनधितन्यमानाक्रियमा
 खापूजाअस्माकधिनीतिनप्रीक्ष्यति । किन्तुतवप्रसादायप्रीतिकलहेप्रस
 क्तत्वायनमस्कारकरखवशादुपनतेनचेनास्माकंमीलौशिरसित्वत्पदपङ्कजा
 भ्यांचरयाघातवशान्वश्चरणकमलाभ्यांतुपूजास्तु । कमलपूजापेक्षयात्वञ्च
 रणकमलयोस्तदृष्टत्वारसास्माकंसुखायालनकमलपूजा । त्वश्चरणाघातेन
 वयंयथासुखिनोभवामस्तथाकुर्वितिभावः ॥ ९७ ॥

स्वर्णैर्वितीर्णैकरवामवामनेत्रेभवत्याकिमुपासना
 सु ॥ अद्भुत्वद्भुगानिनिपीतपीत दर्पाणिपाणिः
 खलुयाचतेनः ॥ ९८ ॥

स्वर्णैरिति । हेवामनेत्रेसुन्दरनेत्रे भवत्यात्वयाउपासनासुपूजासुखिती
 र्णैःस्वर्णैर्ऽपिर्णैःस्वर्णपुष्पैःकिङ्करवामअपितुतानिबहुन्यस्माकविद्यन्तैः

किमपिप्रयोजननास्ति ॥ तर्हि किम् । हेअङ्गप्रियेखलुयस्मानोऽस्माकंपा
 रिर्निर्णीतःपीतादीनां सुवर्णादीनांपदार्थानांदर्पांगर्वायैस्तानित्वदङ्गानि
 याचते । येःसुवर्णादिजितंतदभिलाषिणःपुरुषस्यसुवर्णेनप्रीतिःकथंस्या
 दित्यर्थः ॥ ९८ ॥

वयंकलादाइवदुर्विदग्धं त्वद्गौरिमस्याद्विंदहेमहेम

प्रसूननाराचशरासनेन सहैकवंशप्रभवधुवधु ११

वयमिति । प्रसूननाराचः कामस्तस्यशरासनेनधनुषासहैकवंशोवेद्यौकु
 लेचप्रज्वोययोरीदृशोऽनुवोयस्यास्तात्संस्तुद्धिःप्रायेणएकवंशोत्पन्नस्तुल्योभ
 वति । वयंकलादाइवस्वर्णकाराइवतवगौरिण्यासहस्यद्विंद्वद्गौरित्वसा
 म्याभिलाषिअतएवोत्तमस्पदंयादुर्विदग्धंदुर्विनीतंवञ्जुपिङ्गलं हेमसुवर्णं
 दहेमअग्नौप्रतिपामः वञ्जुत्वादन्यवर्णंत्वंसुवर्णंस्यसूचितम् । वयन्त्वदी
 यास्त्वदपराधकारिणः सुवर्णंस्ववन्निहप्रक्षेपरुपंदण्डकुर्नदित्यर्थः । अस्माकं
 सुवर्णेनप्रयोजननास्तीत्यभिप्रायः । कलादीरुक्त्तकारके । वञ्जुःस्यात्पि
 ङ्गलेत्रिध्रित्यमरः नेयकुवडितिमदीसंज्ञानिषेधादस्वार्थेतिब्रह्मोविमानना
 सुञ्जुकुत इत्यादिमहाकविप्रयोगदर्शनाज्ञातव्यः समाधानान्तरंचग्रंथा
 न्तराज्ञातव्यम् ॥ ९९ ॥

सुधासरस्सुत्वदनङ्गतापः शान्तोननःकिम्पुनरसु

रःसु ॥ निर्वातितुद्वन्ममतांक्षरेण सूनाशुगोषोमं

धुसीकरेण ॥ १०० ॥

सुधेति । नोऽस्माकंत्वन्नितःअनङ्गताप कामचरः दुधारसःमुअसृतस
 रसोम्रपिनिमज्जनेनशान्तःकिम्पुनरपासरःसुउदकसरसीधुच अथचरम्भा
 दिदेवाङ्गनासुनशान्तः तदपेक्षयात्वमधिकंतिभावः । तर्हिकथंशान्त्यती
 त्थाशङ्क्याह ॥ प्रसूनाशुगःकामस्तस्येषुःपुष्यंतस्यमधुसीकररूपेणतवम
 मतारूपेणाक्षरेणइन्द्रादयोमदीयाइतिस्वस्यस्वामित्वंडन् । दीनांस्वीयत्वं
 सूचयतातुपुनर्निर्वाति । असृतरसस्यापेक्षयाममतांक्षररूपस्यमधुसीकर
 स्याधिकस्यादित्यर्थः । योऽङ्गजिनंशान्तःसएकेनशान्तइतिचित्रम् । रुवं या
 अस्मान्दृशीधेतिभावः ॥ १०० ॥

खण्डः किमुत्थद्गिरएवखण्डः किंशर्करातत्पथशर्करे
 रिव ॥ कृशाङ्गितद्गिरसोत्यकच्छ तृणनुदिसु
 प्रथिततादक्षुः ॥ १०१ ॥

खण्डइति । हेकृशाङ्गित्वद्गिरस्त्वद्वाय्याः खण्डएवलेशएवखण्डः शर्करार
 सविशेषः किमु त्वद्वाश्विशकलवाप्यत्वादेवतस्यखण्डत्वं नाममाधुर्यंचजा
 तमित्युं त्रैद्याः । तस्याः वाय्याः पन्थाः गमनमार्गस्तस्मिन्शर्कराकपेरांशक
 पैवशर्कराखण्डविकारः किंकपेरांशेनामसाम्याच्छर्करैतिनामजातमाधुर्यं
 च । पथिशर्करांशाजवन्ति । तस्यावाय्याः शङ्किः वक्रोत्थादिस्वजाव
 जनितः शृंगारादिरसस्तस्मादपचतल्लक्षणादुदकादुत्थितयत्कच्छतृणंज
 लप्रायदेशजं तृणं तदेवदिसुइक्षुइतिप्रथितंनु कच्छतृणस्यश्चक्षुरितिसंज्ञात
 द्रससम्बन्धात् माधुर्यं चजातं किमित्यर्थः । खण्डादिभ्योपि अधिकत्वात्वा
 यान्मशुरताइतिभावः शर्कराखण्डविकृतालपलाकपेरांयोरितिभिन्नः १०१

ददामकिन्तेसुधयाधरेण तत्रदास्यएवस्वयंमास्य
 तेहि ॥ विधुंविजित्यस्वयमेवभावि भवन्मुख
 न्तन्मुखभागभोजि ॥ १०२ ॥

तदामेति । हेमैनिवयन्तेतुभ्यंकिंददामअपितुत्वद्दानयोग्यं वस्तु किमपि
 नविद्यतइत्यर्थः । असुतामरत्वयश्चभागेषु मध्ये एकंदेयमित्याश्रुकायामा
 ह । अधरेण सुधया श्रोष्ठलक्षणेन त्वदास्यएवस्वयं हि यस्मादास्यते स्वीयते श्रो
 ष्ठेन त्वन्मुखे सुधीभूयएवस्वीयतेयतइतिवा । यतश्चमयन्मुखं त्वदा मन्विधुं
 चन्द्रं विजित्यस्वयमेवतस्य चन्द्रस्यमखभागभोजि । यश्चभागप्राहिभात्रिभ
 विष्यतिनलदपिनदेयमित्यर्थः । असुताभागभोपयोगद्दारोपकचुं नशक्तुम
 इत्यर्थः । सुधाचन्द्रान्यांसकाशातत्वदोष्ठमुखमधिकंइतिभावः ॥ १०२ ॥

प्रियेवृणुश्चामरभावमस्म दितित्रपाकृद्वचनंनकिं
 नः ॥ तत्रत्पादपक्षेशरणंप्रविश्य स्वयंवधयेनजि
 जीविषामः ॥ १०३ ॥

अमरत्वमपिदातुमशक्यमित्याह ॥ प्रियेइति ॥ इतिनोऽस्माकंवचनं
 अस्माकमेवत्रपाकृद्वचनं किं नापितुलज्जावहमेव । इति किं हे प्रिये त्व

नस्त्वसक्काशादभरभावमविनाशत्वंदृशुम्रेति । येनकारणेनवयंत्वत्पादप
 ध्नेद्वितीयाद्विषयनम् । शरणाप्रविश्यतत्तक्षणमेवरक्षितारंप्राप्यस्वयन्मात्म
 नैवजिजीविषामोर्जावितुमिच्छामः स्वयंतीर्णार्हिपरंतारयतितनत्वतीर्थः ।
 त्वच्चरणसेवयाजीवतानस्माकंतुभ्यमभरत्वंदातुकाशक्तिः अतएवपूर्वाक्तं व
 चनलज्जावहमेवेत्यर्थः । अतएवतवोपकर्तुंनसन्नर्थास्तिस्वादस्मान्शुशीघ्र
 तिज्ञावः ॥ १०३ ॥

नास्माकमस्मान्मदनापमृत्योस्त्राणायपीयूषरसा
 यनानि ॥ सुधारसादप्यधिकंप्रयच्छ प्रसीदवैद
 र्जिनिजोधरंनः ॥ १०४ ॥

नेति ॥ यस्मात्पीयूषरूपाणिरसायनान्यौपथमिच्छस्मान्मदनलक्षणान्न
 ज्जनिताद्वाअपमृत्योःसक्काशादस्माकंत्राणायनभवन्तितस्मात्प्रसीद्अस्मा
 कमुपरिप्रसक्काभव । त्वंसुधारसादप्यनधिकमनृतरसायनेभ्योप्यतितरांस्वा
 दुनधिकसान्ध्वंस्वमिजस्वीयंरदनच्छदमोष्ठन्तुपुनः पातुंनोस्वभ्यप्रयच्छ
 देहि । अनेनमदनापमृत्युःशान्तिंप्राप्स्यतीतिभावः । सामःस्यमौषध
 चन मृत्युशान्त्यर्थंपुत्रनप्रभवतितत्रतदपेक्षयाधिकसौषधंदीयतेयेनापमृ
 त्युःशाम्यतितद्दृष्ट्वास्माकं रसोपिनासावितिपाठेयस्माद्रसादित्यर्थः । अ
 थांश्चयत्तदौ । अपमृत्योःभीत्रेत्यत्रापादानत्वम् ॥ १०४ ॥

प्लुष्टःस्वैश्रापरोधैरपिसहमकरेणात्मभूःकेतुनाचू दु
 ह्वांनस्त्वत्प्रसादादथमनसिजतांमानसो नन्दनःस
 न् ॥ भूभ्यांतेतन्विधन्वीभत्रतुतवसितैर्जैत्रमल्लः
 स्मितैःस्ता दस्तुत्वन्तेत्रचञ्चत्तरलशफरयगाधी
 नमीनध्रजाङ्कः ॥ १०५ ॥

प्लुष्टइति । यःश्चात्मजूकामःस्वैश्रापरोधैःधनुर्थासौमकरेणमीनरूपे
 णकेतुनाध्रजेनापिसहस्रमुष्टोदग्धोभूत् । सकामःअथानन्तरनिदानीभिति
 यावत् । त्वंप्रसादान्कोऽस्माकमानसोभनःसंबन्धीनन्दनोहर्षकः अथचन
 नसःपुत्रःसन्मनसिजत्वंमनसिजायतेअसौमनसिजः तद्गावंप्रसादाधारयतु
 त्वत्सङ्गमवशादानन्दकोमदनोऽस्मिन्मनसिपुनरुत्पद्यतामतएवमनसिज

त्वमपि धारयस्वित्यर्थः । हेतुन्विसकामः तेषून्ध्यांश्चन्वीभवतु । ज्ञूस्यामि
 ति द्विवचनेन पूर्वोपेक्षया धापद्वयं सूचितम् । तव सितैः ह्येतैस्तीक्ष्णैश्चित्तैः
 कृत्वा जेतार एव जैत्रा एव भूताः भङ्गाः ब्राह्मणशल्यामियस्य एव विषस्तावद्भवतु
 अत्रापि पूर्वोपेक्षया ऽधिकं तीक्ष्णत्वजैत्रत्वमनियतसङ्ख्यत्वं च सूचितम् ॥
 तव नेत्रे एव च च्छरमपि अतिशयेन शोभमानं च पलतरं वायुष्करयुगंतस्या
 धानोमीनध्वजलक्षणेऽङ्गुलिभ्रं हंयस्यैवं भूतोस्तु । पूर्वमेक एव ध्वजो जूदिदा
 नीतुद्वीमीनध्वजाविति शफरयुगपदेन सूचितम् । त्वया स्मद्वरखेकते सति पू
 र्वोपेक्षया ऽधिकं सानर्थ्यः साङ्कीर्णदहनः पुनरुत्पत्स्यते तस्मादस्मान्वृथो ह्येति
 ज्ञावः । अन्योपि विनष्टो देवतादिप्रसादात्पुनरुत्पद्यते ऽधिकशक्तिश्च भव
 ति । मन्दनो हर्षके सुत इति विश्वः । धन्वी ब्रोह्मादिः ॥ १०५ ॥

स्वप्ने न प्रापितायाः प्रतिरजनित वश्रीषु मग्नः कटा
 दः श्रोत्रे गीतामृताब्धौ त्वगपिननुत नू मज्जरीसौ
 कुमार्यै ॥ नासाश्वासाधिवासे ऽधरमधुनिरसज्ञाज
 रित्रेषु चित्तं तन्नस्तन्वङ्गिकैश्चिन्तकरणहरिणैर्वागु
 रालङ्घितासि ॥ १०६ ॥

स्वप्नेनेति । ननु यस्मात्संबुद्धौ वा नोस्माकं कटाकं प्रतिरजनिरजन्यां रज
 न्यास्वप्ने न प्रापिताया विषयीकृतायास्तव श्रीषु शोभासु यस्मान्मग्नः तथाय
 स्माकः श्रोत्रे कर्णौ गीतामृताब्धौ गानरूपशोभासमुद्भूतमग्नः । यस्माच्च न
 स्त्वगपि सुकुमारत्वात्तन्नू मज्जरीशरीररूपो मज्जरीतस्याः सौकुमार्यसंग्नाय
 स्माच्च नो नासातवश्वासाधिवासे निष्ठासरूपे गन्धमास्यादिपरिमले मग्ना ।
 यस्माच्च नोरसज्ञाजिह्वाश्रधररूपे अथरसबन्धनिवाऽस्मृते निमग्ना । यस्मा
 च्चनः चित्तंतव चरित्रेषु विलासांदि सर्वव्यापारेषु मग्नम् । तन्नस्मात् हेतुन्वि
 कृशाङ्गिनोऽस्माकं कैश्चिदपिकरणहरिणैरिन्द्रियरूपैर्मृगैर्वागुरामृगसंख्य
 नीरूपानलङ्घितासि । नातिक्रान्तासि । वागुरानुत्पत्या त्वया वद्धानि
 चक्षुरादीनि षडिन्द्रियाणित्वद्रूपं स्वं स्वं विषयं प्राप्य त्वासतीत्यगन्तुमशक्तु व
 न्तीत्यर्थः । स्वप्नेप्यस्मान्निरन्यानरपृष्टेत्येवमनुरागिणोऽस्मान्कटितिष्ठ
 यो ह्येति भावः । देवानामस्वप्नत्वं पि स्वानुभवसिद्धत्वं नैव दूते नैव मुक्तं प्र
 तिरजनितस्वप्ने न प्रापिताया इति मधुमोचितीमाशङ्कनीया । यद्वा विरहव

शात्प्रतिकूलारजनीरग्निर्यस्याः तादृशिमैत्रीस्वप्रहवस्वप्रःविपर्ययज्ञानं
उन्मादावस्थेति यावत् । तयाप्रापितायाः सर्वत्रदृश्यमानायाः त्वेतिव्या
ख्येयम् । रजन्याः हरिद्रायाः प्रतिकूला । यद्वाप्रतिकूलारजनीयस्या गौर
त्वातिशयेन जितहरिद्रेभैनीतिवा । वागुरापिमृगैर्लाङ्घितुंनशक्यते । प्रति
रजनिवीप्सायासव्ययीभावः पक्षेसमासांतविधेरनित्यत्वात्कवभावः । कै
श्चित्शब्दादपिशब्दोद्गृह्यः । तन्वङ्गीअङ्गात्रेतिङीप् ॥ १०६ ॥

इति धृतसुरसार्थवाचिकस्तु ग्निजरसनातलपत्रहा
रकस्य ॥ सफलयममदूततांवृणीष्व त्वमनुविमु
श्यदिगीशमेकमेषु ॥ १०७ ॥

इतीति । हेजैमित्वंमनदूततांसफलयकृतापीकुरु । एषुइन्द्रादिभुस
ष्ये एकंदिगीश्वंभवयमवधार्यविषयैरनतुसखीभिः सार्द्धमित्यर्थः । यस्मिन्
नुरागस्तवतंवृणीष्व । कस्यचिदेकस्यवरणान्ममदूत्यंसफलं कुर्वित्यर्थः । किं
भूतस्यममइतिपूर्वाक्तप्रकारेण धृतासुरसार्थानामिन्द्रादिदेवसङ्घानांवाचि
कस्तुसन्देशवचनपरम्परायेनसंबन्धिं निजंस्त्रीयंरसनातलांजिह्वास्वरुपं
तद्वृष्यत्पत्रंतस्यहारकः ज्ञानायकस्तस्य । अन्योपिलोखपत्रानायकस्यदू
तस्यदूत्यंसफलीकरोति ॥ १०९ ॥

श्यानन्दयेन्द्रमथमन्मथमग्नमग्निह् केलीभिरुदुरत
नूदरिनूतनाभिः ॥ आसादयोदितदयंशमनेभनोवा
नोवांयदित्यमथतद्वरुणं वृणीष्व ॥ १०८ ॥

आनन्दयेति । हेतनूदरिभैमि त्वंवरणैर्नद्रमानन्दय । अथवानूतना
भिर्नवनवाभिःकेलीभिःसुरतक्रीडाभिः सन्मथमग्नंमदनजमितपीडासग्नं
अग्निंकामंपीडायाः सकाशादुदुरपृथक्कुरु । प्रवाहादिमग्नंअन्यदपि नूत
नकलश्यादिभिरुद्दिश्यते । वाऽथवाशमनेयमैमनउदितादयायस्यसंबन्धि
षंसकृपनासादयकुरु । वाऽथवायदिहृत्यंसंभोइन्द्रादिवरणंक्रियते ॥
अथतत्तर्हिंवरुणंवृणीषाः वृणीष्व । अतुशौभध्यस्यकस्यापिवरणान्ममदू
त्यंसफलयेतिज्ञावः ॥ १०८ ॥

श्रीहर्षमितिपूर्वाङ्गतदेव ॥ तस्यांगादयमष्टमःक

विकुलादृष्टाष्टपान्थेमहा काव्येचासुणिनैषधीय
चरितेसर्गानिसर्गाञ्ज्वलः ॥ १०९ ॥ ॥ ॥

श्रीहर्षनितिपूर्वाहंस्यपूर्वाक्त्यवार्थः । किञ्जुतेमहाकाव्येकविकुलेनया
लिदासादिमहाकविसमूहेनदृष्टोऽध्याऽप्रमेयमार्गः तस्यपान्थेनित्यंपथि
केऽपूर्वप्रमेयपरिपुष्टेकाव्येऽयमष्टमःसर्गोऽगात् समाप्तिप्राप्तः इतिश्रीवेद
करोपनानकश्रीमन्नरसिंहपण्डितः।त्मजनारायणकृतेनैषधीयप्रकाशेऽष्टमः
सर्गः समाप्तिप्राप्तः ॥

॥ नैषधीयेचरिते नवमसर्गः ॥

प्रारभ्यते ।

श्रीगणेशायनमः ॥ इतीयमक्षिभुवविभ्रमेद्भुगित
स्फुटामनिच्छाम्बिवरोतुमुत्सुका ॥ तदुक्तिमात्रश्र
वणेच्छयाशृणो दिगीशसन्देशगिरंनगौरवात् १ ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ दूतवचनश्रवणानन्तरकिनञ्जुदितिवर्णयितुनवमसर्ग
मारभते । इतीति । इदमैनीदिगीशसन्देशगिरदिक्वालानांवाचिकतस्य
नलतुल्यदूतस्यउक्तिमात्रस्यकोवलीर्त्तः श्रवणेच्छयाश्राकर्णनेच्छयाऽशृणोत्
नतुगौरवात् । इन्द्रादीनामाज्ञाश्रीतभ्येतिच्छादरान्नश्रुतवती किञ्जुता
अक्षिञ्जुवस्यविभ्रमः परिस्यन्दविलासस्तल्लनशेनइङ्गितेनस्वाप्तिप्रायसूच
केनचेष्टितेनस्फुटामनिच्छान्दिक्वालानासनादरंविवरोतुंविशेषेण प्रकटी
कर्तुंउत्सुकोत्कण्ठिता । अक्षिणीषञ्जुधौषद्यचतुरेतिसाधुः ॥ १ ॥

तदर्पितामश्रुतवद्विधायतां दिगीशसन्देशमयीस
रस्वतोम् ॥ इदन्तुमुर्वीतलशीतलद्युति उजगाद
वैदर्भनरेन्द्रनन्दिनी ॥ २ ॥

तदिति । वैदर्भनरेन्द्रनन्दिनीमैत्री उर्वीतलेञ्जुलोकेभ्राह्महादकत्वाच्छ्री
तलद्युतिंचन्द्रन्तनलंइदंवल्यमाशंजगाद । किङ्कत्वातेनदूतेनअर्पितानु

क्तान्दिगीशसन्देशमयीन्दिकपालबाधिकबहुलांतां सरस्वतीं वाशीं अनादरा
त्प्रत्युत्तराभावाद्दशुतेन तुल्यं वर्तते । अनाकर्णितनिबन्धविधायप्रत्युत्तरमद
त्वास्वमनीषितमुक्तवतीत्यर्थः ॥ २ ॥

मयाद्गृष्टः कुलनामनीभया नमूविमुच्यैत्रकिम
न्यदुक्तवान् ॥ नमह्यमत्रोत्तरधारयस्य किं हि ये पि
सेयं जत्रतो धमर्णता ॥ ३ ॥

मयेति । अद्गृष्टं मया जवान् कुलनामनीपृष्ठः सन्ध्यमूकुलनामनीविमु
च्यअन्यदेवदिगीशसन्देशाद्यप्रस्तुतमेव किमु कवान् । अयुक्तमेतदित्यर्थः ।
अत्र कुलनामविषये प्रश्नेन ह्यमुत्तरधारयस्य । प्रत्युत्तरलग्नकस्य भवतोऽपि
सेयं प्रस्तुता अचर्न र्थता त्रिये लज्जायै न किं ॥ प्रश्नोत्तरमददत्तः परमस्य अपि ही
र्भवती । उत्तमरूपतव कथने तितस्यात्कुलनामनी कथयेति भावः । ऋणा
पाकरणे स मर्थो न्योपित दपाकरणा लज्जापदं प्राप्नोति । निषेधनात्र वाचि
नोनकारस्य प्रथमान्तत्वमेव च युक्तानितिसपूर्वायाः प्रथमाया विभाषेति वैक
ल्पिकत्वान्मयादेशाभावः धारयतीति धारयः । अनुपसर्गा ल्लिभ्यविन्देति
शः । उत्तरस्य धारय इति समासः ॥ ३ ॥

अदृश्यमानो क्वचिदीक्षिता क्वचि न्ममानुयोगे भव
तः सरस्वती ॥ क्वचित्प्रकाशाद्क्वचिदस्फुटार्णसं
सरस्वती जेतुमना सरस्वतीम् ॥ ४ ॥

अदृश्येति । भवतः सरस्वती वाशी सरस्वती नाम्ना सरस्वती नदी कुतुं मना
स्तत्तुल्या भवतीत्यर्थः । किञ्चूतां सरस्वतीं । क्वचिद्दृशविशेषप्रकाशां प्रकट
जलां । क्वचिद्वास्फुटमप्रकटमर्णउदकं यस्यास्तां । किंभूता तव सरस्वती । क्व
चित्कुलनामविषये नम अनुयोगे प्रश्ने उत्तरादानाद्दृश्यमाना गुप्ता । क्वचित्कु
त आगतो सीतिसमप्रश्ने ईक्षिता । उत्तरदानात्प्रकटा । कुलनामप्रशस्याप्यु
त्तरं प्रयच्छेति भावः । सरस्वती नदी भेदे गोवाग्देवतयो रपीति विश्वः ॥ ४ ॥

गिरःश्रुतो एव तत्रः श्रवः सुधोः श्लया भवन्नामिनु
नश्रुतिस्पृहा ॥ पिपासुता शान्तिमुपैति चारिजा
नजातुदुग्धान्मधुनो धिकादपि ॥ ५ ॥

गिरइति । अतिमधुरत्वाद्भवसोःकर्णयोःसुधास्रभूतरूपास्तवतिरःश्रुता
 एवयद्यपिश्रुतास्तथापितुपुनस्तघनाश्रिविषयेश्रुतिरूपहाश्रवणेच्छानक्षया
 नशान्ताभवदतस्तदपिकथयेतिभावः । अतिमधुरवाणीसमाकर्णेनेनकथनशा
 न्तेत्याशङ्क्यायाञ्च हेतुमाह । धारिजाउदकसंबन्धिनीरिपासुतापानेच्छाअधि
 कादुदकापेक्षया । अतिमधुराद्दुग्धान्मधुनीवाजातुकदाचिदपिश्रान्तिनापै
 तिइत्याभाषकः । तथायुक्तमेतदित्यर्थः । अधिकादपिजलापेक्षयावहुपी
 तादपिदुग्धान्मधुनीवेतिवा । दुग्धापेक्षयाअधिकान्मधुनीपीतिवा । दुग्धा
 क्लशास्यतिनपिमधुनः । अधिकादप्यमृतादपिनशाम्यतिइतिवा । दुग्ध
 मधुभ्यांअधिकादमृतादपिनशाम्यति । अतिबहुकिंवक्तव्यम् ॥ ५ ॥

विभर्त्तिवंशःकतमस्तमोपहं भवांद्दृशंनायकरत्नमी

दृशम् ॥ तमन्यसामान्यधियावमानित नत्वयाम

हान्तंबहुमन्तुमुत्सहे ॥ ६ ॥

विभर्त्तिति । सूर्यादिबंधमध्यकतमोबंधमोमवाद्दृशनीदृशंहेस्ताद्यभिनय
 मन्नेवावर्णयितुंशक्यं नत्वयववत्समईश्वरगुणस्तमोपहन्तितिरस्करोति
 कोधरहितमज्ञानविनाशसंशोकनुदस्वामायकरत्नविभर्त्ति । यस्मिंस्त्वमुत्प
 न्नःसकतमोबंधइतिप्रश्नः । अन्यसामान्यधियाअन्यवंशतुल्यत्ववुद्ध्युत्पन्न
 मानितनिरस्कृतएवङ्कुणविशिष्टेनत्वयाकृत्वा महान्तमत्युत्तमबंधबहुतित
 रांसन्तुंसमानयितुमुत्सहेउत्साहवत्यस्मि । अनन्यतुल्यत्वेनपूजयितुमि
 च्छान्ति । तसंबंधकथयेतिभावः । अथचस्वतेजसातमस्तोमनिराकरणसम
 र्थलोकोत्तरंहारमध्ययोग्यंरत्नबंधोद्यःरतितबंधश्चअन्यवैशुतुल्यत्वमुक्त्वा प्रथ
 मन्तिरस्करोति । पश्चान्द्रजंद्दृष्टातस्यवेद्योर्जुयोमानःक्रियतेतद्दृष्टेयोरपि
 रत्नोत्पत्तिवृद्धेरुक्ता । तमोन्धकारेस्वर्भानौतमःशोकोगुणान्तर । नायकेने
 तस्त्रिष्टेह्यारमध्यमशावपीतिविश्वः । रत्नस्वजातिश्रेष्ठेपिइत्यमरः । तमो
 पहंअर्पेःकृतमसोरितिअच् ॥ ६ ॥

इतीरयित्वाविरतांपुनःसताड् गिरानुजग्राहतरा

न्धराधिपः ॥ विरुत्यविश्रान्तवतीन्तपात्यये घ

नाघनश्रातकमण्डलीमिव ॥ ७ ॥

इतीति । सनराधिपोनलइतिपूर्वाक्त ईरयित्वाऽडस्काविरताम्बिआन्ता
तांजैनीगिरावाचापुनरनुजग्राइतरांश्चितरामनुयुहीतवानुवाचेत्यर्थः ।
तांप्रतितस्यवशकरवचनमेवानुग्रहः । कःकानिव । तपात्ययेग्रीष्मान्तेप्रा
वृषिवर्षुकोघनाघनोमेयःचातकमणहलीनिव । किंमूताम्पिपासावशाद्दि
रुत्यशब्दिस्वाविश्रान्तवर्तीविश्रान्तां । अद्दोघनाघनइत्यमरः । अरिचली
त्यादिनाद्विस्वआगागमेकतेहन्तेर्षत्वञ्चेतिसाधुः ॥ ७ ॥

अयेममोदासितमेवजिह्वया द्वयेपितस्मिन्ननति
प्रयोजने ॥ गरौगिरःपल्लवनाथंलाघवे मितउच
सारउचवचोहिवाग्मिता ॥ ८ ॥

अयेइति । अयेमैनिमनजिह्वयातस्मिष्कुलनामलक्षणोद्वयेपिउदासितमे
वउदासीनयैवजातं यतोऽनतिप्रयोजनेअतिशयितप्रयोजनशून्येनिरर्थक
स्वान्मयाद्वयंतेनकथितमितिज्ञावः । निष्प्रयोजनेपिपृष्टेप्रत्युत्तरंदादव्य
मित्याशङ्क्याह । पल्लवनंअल्पोपिप्रश्नेयैवहुशब्दवचनार्थलाघवंअर्थस
ङ्कोचश्चद्वे अपिगिरोवास्यागरौविपतुल्यौदोषौ । अविधार्यैवविषयंथा
त्यज्यतेतथाएतेअपित्याज्ये इत्यर्थः । तस्मान्निरर्थकंनप्रष्टव्यंपृष्टमपिप्रत्यु
त्तराहैनमवतीतिमयोदासितमितिभावःदोषत्वमेवसमर्थयते । हियस्मान्नि
तम्बशब्दतःसारंअर्थतोयद्वचः सैववाग्मितापखिततातद्विपरीतस्यदोषत्वं
स्फुटमेवेत्यर्थः । चौसामस्त्यंसूचयतः । उदासितंभावेक्तः । पल्लवशब्दोलक्षण
याविस्तारवाचीतस्मात्तत्करोतीतिशयन्ताल्ल्युट्स्यासन्नर्थं तियुक्त्वा ॥ ८ ॥

वृथाकथेयंमयिवर्णपद्वृत्तिः कथानुपूर्व्यांसमकेति
केतिच ॥ क्षमेसमक्षव्यत्रहारमावयोः पदेविधानुं
खलुयुष्मदस्मदी ॥ ९ ॥

नाम्नोतिप्रयोजनत्वाभावंसमर्थयते । वृथेति हेमैनिमयिकावर्णपद्वृत्तिर्व
र्णपङ्क्तिःसमकेतिसङ्केतितात्वयेशेषः । कथाचानुपूर्व्यांपरिपाठ्यासङ्के
तिताचकारःप्रश्नसमुच्चयार्थः । नकाराकारलकारविसर्जनीयात्मिकासञ्ज्ञा
सङ्केतितावत्तद्विपरीतालङ्कारादिरूपावाइयङ्क्यागोष्ठीर्वृथानिष्प्रयोजना
नामसञ्ज्ञाननिज्ञानेव्यवहारसिद्धिःकथमित्यतआह । खलुयस्मादावयो

स्तत्रममचसमक्षप्रत्यक्षव्यवहारं विधातुं साधयितुं युष्मदस्मदीपदेशुदन्ते
 क्षमेसमर्थेपरोक्षव्यवहारएव हि सञ्ज्ञासप्रयो जनप्रत्यक्षव्यवहारेष्वत्वमेव कुर्व
 हनेव कुरिष्यामीति युष्मदस्मद्भ्यामेवकार्यसिद्धेः पूर्वाक्ताकथानिध्रयोऽनै
 व । यद्वाचकारा-कुलप्रश्नोपि वृथेत्यर्थः । यथानामप्रश्नादुत्तरश्चोकेन
 कुलस्य दत्तोत्तरत्वाद्वा । ख्यानानन्तरं तथाज्यायोनेत्युपेत्यम् । समकेतीति
 क्तिन्निवासेरोगापनयनेचेति अस्य कर्मशिलुहिरूपं । आधयोरिति परत्वा
 दस्मदः शेषः युष्मदस्मदीश्वरपरत्वादादेशाभावः ॥ ९ ॥

यदिस्वप्नावान्ममनोज्ज्वलङ्कुलन्ततस्तदुद्भावन
 मौचित्यीकृतः ॥ अथावदातन्तदहोत्रिडम्बना य
 थातथाप्रेष्यतथोपसेदुषः ॥ १० ॥

नानाकथनेहेतुमुक्त्वा कुलाकथनेहेतुमाह । यदिती । ममकुलंस्वभावां
 दूयदिउज्ज्वलनिर्मलन । ततस्तर्हि सदीषस्यतस्यकुलस्योद्भवकथनममकु
 तःकथमौचित्यी अपितुतादृशस्यकथनमयुक्तमित्यर्थः । अथवावदातनि
 दीषंतत्कुलन्तर्हिप्रेष्यतयापरदूतत्वेनउपसेदुषः आगतस्यममत्पातादू
 शीकथातादृक्प्रसिद्धिर्दीपसङ्ख्यासाविडम्बना । अहोआइयंमहानुप
 हासइत्यर्थः । उपहासमियातत्कथनप्रेष्यस्यममानुचितमित्यर्थः । अथ
 दातदैपशोधने । उपसेदुषःभाषायांसदवसेतिक्लृप्तः ॥ १० ॥

इतिप्रतीत्यैवमयात्रधीरिते तवापिनिर्वन्धरसे
 नशोभते ॥ हरित्पतीनांप्रतिवाचिकंप्रति श्रमोगि
 रान्तेघटतंहिसम्प्रति ॥ ११ ॥

उपसंहरति । इतीति । इतिपूर्वाक्तप्रकारेणैवैव्यर्थानौचित्येनचहे
 तुनाप्रतीत्यैवविचार्यैवमयाऽवधारिते कुलनामप्रश्नरूपार्थतथापिनिर्वन्धे
 आग्रहेरसःप्रोत्तिर्नशोभतेनयुक्तमित्यर्थः । तर्हि किंयुक्तं हि यस्मात्सम्प्रती
 दानीं हरित्पतीनामिन्द्रादिदेवानाम्प्रतिवाचिकंप्रत्युत्तरप्रतिउद्दिश्यतेतव
 गिराश्रमःप्रयासोघटतेयुक्तःनिरर्थककुलनामप्रश्ने आग्रहन्त्यक्ताशीप्रन्दिक्
 पालानांप्रत्युत्तरन्देहीसिजावः ॥ ११ ॥

तथापिनिर्वन्धयतितेथवास्पृहा मिहानुरुन्धेमि

यानकिङ्किरा ॥ हिमांशुवंशस्य करीरमेवमां निशम्य
किं नासि फलेग्रहिग्रहा ॥ १२ ॥

तथेति । अथवा तथापि कुलनामा कथने कारये कथिते पितृत्वं कथनविषयं निर्वन्धति । अः ग्रहशीलेभ्योऽपि अहं इह कुलनामप्रज्ञे तव स्पृहां इच्छामितया गिरास्वहपेन वधनेन किमनुकथ्येना वृणोमि अपितु पूरयामि । द्वयोर्मध्ये क्वेनाग्रहः परित्याज्यस्त्वया तु न त्यज्यते ततो नयैव त्यज्यते इत्यथवेत्यनेन सूचितम् । तमेवाह त्वं हिमांशुवंशस्य चन्द्रवंशस्य करीरं बालकमेवमां निशम्या कथं फलं इच्छतातीति फलेग्रहिः फलितः । ग्रहो निर्वन्धीयस्याः सायथभूताकिं नासि न भवसि अपितु फलितं निर्वन्धाभव । निशम्यैवेति वायोजना चन्द्रवंशे बहवो विख्यातास्तन्मये ऽहं प्रसिद्धो न भवामीति करीरपदेन सूक्ष्मोपायति । फलेग्रहिरात्मं न रिक्षेति साधुः । स्यादवगम्यः फलेग्रहिरित्यनरः ॥ १२ ॥

महाजनाचारपरंपरेदुशी स्वनामनामां ददते न साध
वः ॥ अतोभिधातुं न तदुत्सहे पुनर्जनः किलाचार
मुचं विगायति ॥ १३ ॥

नामस्त्वत्यन्तसकथनीयत्वमाह । नहेति । नामप्रसिद्धौ । यत्साधवः स्वनामनां ददते न कथयन्ति । ईदृशी महाजनानां आचारपरम्परा । यतो ऽतः कारणात् तस्वनामभिधातुं वक्तुं नोत्सहेनेच्छामि । कुलं कथितं नाम न कथनीयमिति सात्पर्यार्थः । अत्र हेतुः किल यस्माज्जनः आचारमुचं पुरुषं पुनर्विगायति निन्दति । अतो न कथ्यत इत्यर्थः । आत्मना सगुरोर्नामनामातिरूपणस्य च । आयुक्तामीनगुल्लीयाज्येष्ठापत्यकलत्रयोरिति सदाचारो नूलम् । आददते आढोदीनास्य विहरण इति तद्ध ॥ १३ ॥

अदो यमालप्यत्रिंशतीत्रशारदो बभूव तूष्णीमहिता
पकारकः ॥ अथास्य रागस्य दधापदेपदे वचांसि हं
सीव विदर्जजाददे ॥ १४ ॥

अदइति । अयं नलोऽदः पूर्वाक्षं वचनसालप्योक्ता तूष्णीं वचनभूव । किंभूतः शारदो निपुणो हिंसाप्रवादी वा ऽतएवाहिताः शत्रवस्तेषामपकारकः । कइव शारदः शरत्सबन्धी त्रिंशती वनयूरइव । यथा अहीना सर्पाणां नापङ्करोति एवं

भूतोमयूरः प्रावृषितुं श्रुत्वा शरदि मूकी भवति । अथानन्तरम् अस्यास्य रागस्य
 मुखलौहित्यस्य पदे पदे प्रतिशरणं दधाधारयित्री हंसी च विदर्जजावचांसि आ
 ददौ उवाचेत्यर्थः । किञ्चूतीयमस्य नलस्य पदे पदे सुमिडन्तरूपे वराङ्गस्य मधुर
 त्वाद् अनुरागस्य दधाधारयित्री पौषयित्री । आस्यस्येव वराङ्गस्तस्य दधावाहं
 सी । प्रावृषिमयूरो मधुरं रौतिशरदि हंसी मधुरस्वरा । आस्ये चरणयोश्च लो
 हिता भवति । दधेति ददाति दधात्योर्विभाषेति ज्ञाः रागस्येति कर्मणि षष्ठी १४

**सुधांशुवंश्राभरणं भवानिति श्रुतेऽपि नापैति विशेप
 संशयः ॥ कियत्सुमौनं वितता कियत्सुवाग् महत्य
 होवत् च न चातुरीतव ॥ १५ ॥**

सुधेति । भवान् हि मांशुवंशस्य भरणमिति श्रुतेऽपि न लोभान्यो वाक्येने
 ति विशेपसंशयो नापैति न गच्छति तस्मान्नामापि वदेत्यर्थः । कियत्सुद्वित्रेना
 मादिप्रश्नेषु मौनं प्रत्युत्तरादानं कियत्सु किमर्थं नागतो सीत्यादिषु प्रश्नेषु वा
 वितताऽप्रत्युत्तरवहुतरवहुदेवाशंसा कथमरूपा । अहो आश्चर्यकारिणी न
 हती तव वचनचातुरीर्हृद्दुःखः प्रतारको न दृष्टाचार इति भावः । वशेषमुक्त्वा
 भरणं श्राभरणं जवति ॥ १५ ॥

**मथापि देयं प्रतिवाचिकं न ते स्वनामनत्कर्णसुधाम
 कुर्वते ॥ परेण पुंसाहिममापिसङ्ख्या कुलावलाचा
 रसहासनासहा ॥ १६ ॥**

स्वयानाम्नि अकथिते सति मयापि प्रत्युत्तरं न दातव्यमित्याह । नयेति स्व
 नामनमकर्णयोः सुधारुपं अकुर्वते स्वनामनकथयते ते तु म्यं मयापि प्रतिवाचि
 कं प्रत्युत्तरं न देयं दातुमनुचितं । तत्र हेतुमाह । हियस्मात्परेण पुंसां पुरुषे
 षासहस्रमापिसङ्ख्यासम्यग्गोष्ठी कुलावलाकुलच्छीतस्याश्चाचारेण सहास
 नं एकस्मिन्नासने उपवेशनन्तस्यासहापतिप्रताचारपरपुरुषकथयोः सहाव
 स्थालक्षणीविरोध इत्यर्थः । यथात्वया सदाचारभङ्गभीत्या नामनकथयते तथा
 मयापि लक्ष्मीकुलाचारभङ्गभीत्या स्वाभिप्रायोनकथयते इति प्रतिबन्दीत्यर्थः १६

**हृदाभिनन्द्य प्रतिवन्द्यनुत्तरः प्रियागिरः सस्मित
 माह सम्मताम् ॥ वदामि वामाङ्घ्रिपरेशुभाङ्घ्रिप**

स्त्वमीदृशंमाक्षिकमाक्षिपद्वचः ॥ १७ ॥

इद्वेति । सनल-सस्मितं यथा तथा तां जैनीमाहस्मिन्नबोधत् । किङ्कत्वा
प्रियागिरोभैनीवचांसिप्रियाननोच्चावागिरः साधूक्तमितिहृदान्नसामिन
न्यस्तुत्वा । किञ्चूत-कुलस्त्रीणामाचारानुचितं परपुरुषसम्बन्धादहमपिन
करोमीतिप्रतिबन्दीतयातस्याः सकाशाद्वाऽनुत्तरत्तरीनः । इदुग्वक्रो
क्तिप्रतिबन्धादिचातुर्यं कस्यापि नास्तीत्याश्चर्यवशात्स्मितपूर्वाञ्जिभाषित्व
म् । तदेवाह । हेवासाक्षिसुनेत्रेकटाक्षविज्ञेपाद्वक्त्रनेत्रेवा । अहस्वदाभिर
पदिशामि । नाक्षिकं मधुञ्जाक्षिपत्तिरः कुर्वदतिमधुरं ईदृशं प्रतिबन्धादिक
पद्व्यलक्षणं वचनं परेऽस्मिन्नादिव्यतिरिक्त्युमादृशेषुमाक्षिप । तानेव प्रये
बन्धितुं युक्तं नतुमां प्रतीतिप्रतिबन्दीमुक्त्वाऽन्तर्जुनागैणप्रत्युत्तरदेहीतिभा
षः । सस्मितं यथा तथा नाक्षिकमाक्षिपद्वचनं मास्नेति अभिप्रायः । ईदृ
शं च मिन्नादिदूतत्वात्तदीयस्येति मधुत्तरदेहेपिनपातिव्रत्यक्षतिरिति
वा । नाक्षिकमाक्षिपद्वचः परेषुमाक्षिपकं तु मयि क्षिपेति मयि परबुद्धिं नाक्
षितिनलस्येवाहमित्यर्थाज्ञासकथितमिति वा वदानिकययानि परेऽन्त्येषु अ
यं नलादन्यइति नाक्षिपइति वा । सर्वथा अहं नलस्येत्यर्थः । व्याख्याना
न्तरं किष्टत्वादुपेक्ष्यम् । वासाक्षि । बहुव्रीहौषधिबिम्बात्कीर्णदीत्वाद्भुस्वः
नाक्षिपपूर्वबहोद्व ॥ १७ ॥

करोषिनेमफलिनं मम अमन्दिशोनुगृह्णासिनकञ्च
नप्रभुम् ॥ त्वमित्यमर्हासिसुरानुपासितुं रसाम्
तघ्नानपवित्रयागिरा ॥ १८ ॥

करोषीति । त्वमिदं स्वस्वीयं मम अमं फलिनं सफलं न करोषि । प्रभो का
कुः । अपितु कुरुइति । तथादिश कम्बनप्रभुं नानुगृह्णासि अपितु स्वयं वरे
णानुगृहाण । घतुर्मध्येऽन्यतमस्यापि वरणेन मम अमं सफलयेत्यर्थः । इ
त्यं प्रतिबन्दीरूपेण प्रकारेण रसोमाधुर्यं न्तर्ज्ञाणममृतयेन यस्त्रानन्तेन पवि
त्रयागिरा त्वं नरानुपासितुं अर्हायोग्यासि । एवं विधां वार्णोताप्रतिसन्देश
येति भावः । यथागिरानां सन्तोषयसितथा देवानपि सन्तोषयेत्यर्थः ॥ १८ ॥

सुरेसु सन्देजयसीदृशी बहुरसस्त्रवेणस्तिमितान्मा

रतीम् ॥ मदपितादर्पकतापितेषुया प्रयातिदा
वार्दितदाववृष्टिताम् ॥ १९ ॥

सुरेद्विति । हेजैमित्वंबहुंविपुलार्थं रसस्त्रवेणनाधुर्यद्रवेणस्तिमितामा
ईनितिरसामनुरागबाहुल्येनघाद्रां वक्रोक्तिप्रतिबन्धादिरूपाभारतींवाःशीं
देवेषुसुरेषुनसन्देश्यसि अपितुताप्रत्येनांसन्देशुक्कुर । यावाशीमयिष्ठा
पितासन्देशरूपेणभयाघापिताकथितासतीदर्पकतापितेषुकामपीहितेषु
सुरेषु दावेनवनवह्निनाऽर्दितःदाबोवनंतस्यवृष्टितांप्रयाति । इह्यमानस्य
वनस्यवह्नीवृष्टिर्यथासुखायभवतितथाकामपीहितानान्तेषान्तववाशीसुखा
यज्रविष्यतितस्मादेवकुर्वितिभावः । प्रयातीतिवर्तमानसामीप्येत् ॥ १९॥

यथायथेहत्वदुपेक्षयानया निमेषमप्येषजनोवि
लम्बते ॥ रुषाशरव्यीकरणेदिवौकसां तथातथा
द्यत्वरतेरतेःपतिः ॥ २० ॥

तेषांकामपीडांस्त्रनिन्दाप्त्वाह । यथेति । एषमल्लज्जखोजनोऽनयाप्रत्यु
त्तरदानरूपयात्त्वदुपेक्षयात्वत्कृतयावद्भया निमेषनिमेषपरिमितकालमपि
यथायथायावद्दयावद्ब्रह्मवसन्निधीविलम्बतेकालक्रेपङ्कुरोति । तथातथा
साऽदूतावद्दुरतेपतिःकामोरुषादिवौकसांशरव्यीकरणेलाप्यताकरणेऽद्या
स्मिन्समयेत्वरतेसत्त्वरोभवति । तस्मात्सत्वरंप्रत्युत्तरन्देहीतिभावः । इ
होत्तरविषयेत्वदपेक्षयेतिवा ॥ २० ॥

इयञ्चिरस्यायदधन्तिमत्पथे किमिन्द्रनेत्राण्यश
निर्ननिर्ममौ ॥ धिगस्तुमांसत्वरकार्यमन्थरं स्थि
तःपरप्रेष्यगुणोपियन्न ॥ २१ ॥

इयदिति । अशनिर्वज्रं इयञ्चिरस्यैतावद्बहुकालंसन्धयेऽयदधन्तिनिर्निने
षंसावधानानियवभूतानीन्द्रनेत्राणिकिन्ननिर्ममौअपितुतेनैवनिर्मिताति ।
अन्यथातेषांविलम्बसहनदाढ्यङ्कणंतस्माद्ब्रनिर्मितानीतिसत्यम् । सत्व
रेत्वरयाकर्तुमर्हकार्यमन्थरंमन्दंनान्धिगस्तु अहमपिनिन्द्यइतियावत् । य
सोयन्नमयिपरस्प्रेष्योदूतस्तस्यगुणःसत्वरलक्षणाः सोपिनस्थितःनविद्यते
परसत्कष्टीयोदूतगुणइतिवा । सत्वरकार्यकारित्वन्दासधर्मः । प्रेषितेन

दासेषशीप्रह्वार्यसम्पाद्यगन्तव्यम् । कार्याभावेपिशीघ्रभागत्यनभवतीति
 ऋटितिनिवेदनीयंस्माद्गुनांप्रतीकृते तत्तस्मात्ऋटितिप्रत्युत्तरद्वत्वाभां
 प्रेषयेतिभावः । अत्रदधन्तिवानपुंसकस्येतिनुम् ॥ २१ ॥

इदंनिगद्यक्षितिभर्तारिस्थिते तथाभ्यधायिस्वगतं
 विदग्धया ॥ अघिस्त्रियन्दूतयतांभुवःस्मरं मनो
 दधत्वानयनैपुणव्यये ॥ २२ ॥

इदमिति । द्वितित्तर्तरिनलेइदंपूर्वाच्छानिगद्योत्कास्थितेसतिनूर्ध्वाभा
 वेप्राप्ते सतितयान्नैस्यास्वगतमप्रकाशमभ्यधायिअवादि । किञ्चूतयामुवोर्भु
 लोकास्यस्मरंकारुण्यंअतिसुन्दरन्तंनलमघिस्त्रिस्त्रीविषयेदूतयतान्दूत्यकुर्व
 तांइन्द्रादीनानयनैपुण्यद्वैशलान्तस्यव्यये ऽभावेस्वमनोदधत्याधारयन्त्या
 स्त्रीपुत्रमथःसामान्योदूतःप्रेषणीयइतिनीतिः । अथयोतिसुन्दरःप्रेषितइ
 तितेषांनीत्यमभिज्ञता । नीतिशास्त्रंनजानन्तीतिमनसिनिश्चितवत्याऽतो
 विदग्धयानीतिशास्त्रादौचतुरया यद्वातेषांमनोनयकौशलाभावेदधत्या
 तेषांमनसिनयकौशलांस्तीतिनिश्चितवत्येतिचोच्यम् । नोऽवलंरूपव
 न्तस्त्रनार्यवस्त्रंनचातुरं । दूतन्वापिहिदूर्तांवाबुधःकुर्यात्कदाचनेनितिः ।
 अघिस्त्रीतिचतस्यर्थेऽव्ययीभावः । नैपुण्यभावेयुवादिस्वाद्ङ् ॥ २१ ॥

जलाधिपस्त्वामदिशन्मयिध्रुवं परेतराजःप्रजिघा
 यसस्फुटम् ॥ मरुत्वतैवप्रहितोसिनिश्चितं नियो
 जितश्चोर्ध्वमुखेनतेजसा ॥ २३ ॥

स्वागतन्तं प्रतिकिमाहेत्याह । जलेति । जलाधिपोवस्तुमयिविषये
 त्वान्द्रुवंनिश्चितमदिशत्प्रादिष्टवान् । सपरेतराजःयमःस्फुटंनिहितं
 जिघायप्रेषितवान् । मरुत्वतैवेन्द्रैर्यौवनिश्चितंप्रहितोसि सध्रुवमुखेनतेजसा
 बन्दिहनामियोजितश्च । चतुर्ध्रुव्यन्वयेषुष्वापाततःकाकुवत्कथयेत्यस्ययो
 जना । अथचातिसुन्दरौमयिच्छातिसुन्दरन्त्वांयःसमादिष्टवान्सपूर्वाक्की
 तिलङ्कनाभिश्चितंजडानांस्वामीअतिमूर्खइत्यर्थः । पश्यातादृश्यांनयिता
 दृशनेवप्रेषितवान्सपरेतानामृसानांराजैवनसचेतनइत्यर्थः । येनतादृ
 श्यांनयितादृशस्त्वंप्रेषितःसमरुत्वान्वात्सुक्ष्मीभवति । येनतादृश्यांनयि

तादृशस्त्वनियोजितः सकृध्वं मुखः पिशाचः प्रतिभारहितश्च । पिशाचश्चो
ध्वंमुखो भवति । अप्रतिभश्च भवति । कृध्वं मुखत्वेन त्वन्मुखसौन्दर्यन्तेन
दृष्टमित्यपिसूचितम् । अवज्ञारूपत्वात्मानसैव न लसंबोधे यमुक्तिः ॥ २३ ॥

अथ प्रकाशं निभृतस्मितासता सतीकुलस्याभरणं
किमप्यसौ ॥ पुनस्तदाभाषणविभ्रमोन्मुखं मुखं
विदर्भाधिपसंभवादधे ॥ २४ ॥

अथेति । अथासौ सतीनिभृतस्मितासतासतीकुलस्यप
तिप्रतासमूहस्य किमपिलोकोत्तरमाभरणमेवंभूताविदर्भाधिपसंभवाभैनी
स्वमुखं पुनस्तेन सह्यदाभाषणान्तत्रयोविभ्रमोविलासस्तल्लक्षणेवातत्रोन्मु
खं मुखमेवंभूतदधीप्रकाशफुट सखीजिरपियथाकथ्यते तथावददित्य
र्थः । प्रकाशसुर्वलप्रसक्तञ्जेतिमुखविशेषांवा । अयोभ्याः अपिहन्द्राद
योर्भावाच्छन्तीतिगूढस्मिता । सतीपदेनयोभनसापूर्ववृत्तः सद्यवपतिरि
तिसूचितम् । तदाभाषणेत्यादिनातेन सह न लसंबुद्ध्याः आभाषणं मुखं सत्
रदानप्रासङ्गिकमितिसूचितम् ॥ २४ ॥

वृथापरीहासइतिप्रगल्भता ननेतिचत्वादृशिष्टा
ग्निग्रहणा ॥ भवत्यवज्ञाचभवत्यनुत्तरा दतःप्रदि
त्सुःप्रतिवाचमस्मिते ॥ २५ ॥

वृथेति । हेदेवदूतइतीयप्रगल्भताधृष्टत्वम् । इति किं । वृथानिग्रयो
जनः परीहास उपहासः । इयमपरिचितेन सहोपहासङ्करोति अत्यन्तधृष्टेय
मितिसखीजनोवदित्यति । त्वादृशिप्रतिधन्द्रादिरूपक्रीडावादः इति का
रणाद् वृथा । इति किंप्रगल्भतेतिवा । तथायन्मयोपदिश्यते तन्मयानक्रि
यते इति ननेति त्वादृशेनिषेधवाक् त्वत्सदृशस्य विगर्हणाविशेषेण निन्दैवम
वति । भयं प्रति सोपपत्तिकमेव वक्तव्यं निरूपपत्तिकान्तु विगर्हणा । तर्हि
तूष्णिं स्यात्तव्यमिति चेदत आह । भवति त्वयि अमुत्तरादुत्तरादानात्तव
देवानाम्ब्रवज्ञाजवति अतोऽहंप्रतिवाचन्तुभ्यमप्रदित्सुः दातुमिच्छुरसि ।
ननेति देवानापृथगनिषेधसूचनार्थम् । त्वादृशिभवतीतिपदाभ्यान्तवैवना
हारभ्यादुत्तरं दीयते न तु हन्द्रादिनाहारभ्यादिति सूचितम् । अन्यस्मिन्दूते

नेत्यर्थः । परीहासः उपसर्गस्य षष्ठीतिदीर्घः ॥ २५ ॥

कथंनुतेषाङ्कुरपयापिवागसो गसाविमानुष्यकला
उक्त्तनेजने ॥ स्वभावभक्तिप्रव्रणंप्रतीश्वराः कथान
वाचामुदमुद्गिरन्तिवा ॥ २६ ॥

कथमिति । मानुष्यकनेवलाङ्कुरनयस्यैवंविधेभक्त्युत्पत्तौ कुरपयापि हे
तुनासौअस्मान्दृ शीघ्रैतितेषान्देवानांवाक्कथङ्कुरेनवाप्रकारेणासाविप्रसूता
मानव्यादेवतानहंत्वात्तेषान्तांप्रत्येवङ्कुरपयापिवक्तुं ननुचितम् । कथंन
इतिनिपातसमुदायःपृथग्वा । नुःशिरश्चालनेप्रश्रवा । तेषाङ्कुरपयाकर्म्या
वाकथनसावीतिवा । मानुष्यकलाङ्कुरेइतिस्वनिन्द्यादेववरणनिषेधेता
प्ययंन वाशब्दःपूर्वोक्तानौचितीपरिहारार्थं । अथवेतिईश्वराःप्रभवःस्व
भावेनभक्त्याप्रवणंनसंजनमुद्दिश्यकथावाचामुदं हर्षेणोद्गिरन्तिप्रकटयन्ति ।
अपितुययाकथापिभक्तोनांप्रतिस्वहर्षप्रकटनेतेषांतात्यर्थंनतुमद्वचनइति
सोदंबचनमितिजावः । तेषैवलंनसकारार्हाःनतुवरणाहार्हाइतिअपिसूचि
तम् । प्रथमपक्षेअसावीतिकर्मकर्तृयचःकर्मकर्तरीतिचिशूपक्षेभावकर्मणो
रितिचिष् । मानुष्यकतियोपधाद्बुज् ॥ २६ ॥

अहोमहेन्द्रस्यकथंमयौचिती सुराङ्गनासङ्गमश्री
मिताभृतः ॥ हृदस्यहंसावलिमांसलश्रियो बला
कयेवप्रबलाविहम्बना ॥ २७ ॥

अहोइति । सुराङ्गनामानुर्वशीप्रभृतीनांसङ्गमेनशोभिताञ्जित.शोभाशी
लान्तंविज्राणस्यमहेन्द्रस्य मानुष्यामयाकृत्वाविहम्बनाकथंश्रीचितीअपि
तुनकथन्वित् । अहोआश्चर्यसम्बोधनंवा । अत्यन्तमनौचितीत्यर्थः उ
चितीवौचिती कयाकस्येव । बलाकयाकृत्वाहंसावल्यानांसलाबहलाश्रीः
शोभायस्यहृदस्येवप्रबलाविहम्बनाजुगुप्सिताकारता हंसापेक्षयायथाबला
काहीनातयारंभाद्यपेक्षयाअहमितिहृद्वरणनिषेधेतात्पर्यम् ॥ २७ ॥

पुरःसुरीणांभणकेवमानवी नयत्रतोस्तत्रतुसापि
शोभिका ॥ अक्रांचनेकिंचननायिकाङ्गकं किमा
रकूटाभरणेननश्रियः ॥ २८ ॥

पूर्वाक्तमेवद्रढयति ॥ पुरइति सुरसुन्दरीणां देवाङ्गनानां पुरोयेनानवी
 केवभणकथयश्चापितुकापितुच्छेत्यर्थः । इवशब्दोवाक्यालङ्कारे । केनेति
 पाठेनानवीसुरीणां पुर. कोनगुणेनशोभिकाशोभतेभणयतादृशः कोपिगुणो
 नानुर्थनविद्यलइत्यर्थः । तर्हि कुत्रशोभतइत्यतआह । यत्रदादेव्योनवि
 द्यन्ते तत्रतुपुनः पृथिव्यांसापिमानव्यपिशोभते । मानव्यपेक्षयाश्चहंसु
 न्दरीनतुदेव्यपेक्षया । तत्रदृष्टान्तः । यथाअकाञ्चनेसुवर्णालङ्काररहिते
 अकिञ्चनस्यदरिद्रस्यनायिकाखीतस्याअङ्गकेअल्पेऽवयवेयकस्मिन्नप्यवय
 वे आरकूटस्यकृतेन अलङ्कारेणश्रियःशोभाःकिंनभवन्ति अपितुभवन्त्येव
 तथादेवीरहितायांभुविअन्यरमय्यपेक्षयापिसमापिशोभायुक्तेवेत्यर्थः ।
 पूर्वाक्तमेवतारपर्यम् । रीतिःस्त्रियामारकूटमित्यमरः । लोकेपितलमिति
 वदन्ति । सुरीणांपुंयोगेतिङीष् । मानवीअशान्तत्वात् । शोभिकाकर्त्तरि
 शुभेयवुल् । किञ्चनकिमपिधनादिर्धस्यनास्तिसोकिञ्चनः । नयूष्यंसकादि
 त्वात्समासः । अङ्गकइत्यल्पेकन्अल्पत्वंसङ्ख्याकृतं । यद्वा स्वार्थिकःकन् इदं

यथातथानामगिरः किरन्तुते श्रुतिपुनर्मेवधिरेतद
 क्षरे ॥ पृषत्किशोरीकुरुतामसङ्गताङ् कथंमनोवृ
 त्तिमपिद्विपाधिपे ॥ २९ ॥

यथेति । तेदेवायथातथायेनतेनप्रकारेणामिलाषेणवाक्यपयावरणविष
 येगिरोवाणीः किरन्तुविक्षिपन्तु नामसुखेनद्रुवन्तु तथापिनेशु लीकर्णोपु
 नस्तासाङ्गिरामक्षरेयकस्मिन्नपिवर्णैविषयेवधिरेयकमप्यक्षरनाकर्णयतःकि
 भुबहूनिकिन्तराञ्चार्थनित्यर्थः । श्रुतमप्यनुष्ठेयत्वाद्श्रुतमेवेत्यर्थः । दृ
 ष्टान्तंनहेतुमाह । हरिणस्यपृषतःकिशोरोवालापिहरिणी द्विपाधिपेय
 रावतेहस्तिअष्टेवाविषयेअसङ्गतां अयोग्यांमनोवृत्तिमपिइच्छामात्रमपि
 कुरुतांइच्छामपिनधारयतिनानुतिष्ठतीतिकिंवाच्यमित्यर्थः । पशुरपिवा
 लापिसतीयामृगीयोग्यायोग्यविभागंजानातिततोप्यञ्जाकिनलं । तान्
 वृणइतिभावः ॥ २९ ॥

अदोनिगद्वैवतास्ययातयां श्रुतौलगित्वाभिहि
 तालिरालपत् ॥ प्रविश्ययन्मेहृदयंहियाहत द्वि
 निर्यदाकर्णयतन्मुखाध्वना ॥ ३० ॥

अदइति । आलि.काचित्सखीश्रालपदवीचत् । किंभूताद्यदोनिगद्य
एवमुत्कैवमतास्वयालज्जावशात्प्रमुखाऽनयाश्रुतौलंगित्वाऽभिहित्वा
एववदेतिउक्ता । हेतूतद्वयं द्वियामेद्ददयंप्रविश्ययदाहृद्वधीतित्वन्तनु
खाध्वनानियंछक्तिर्गच्छदाकर्णय । इयंलज्जायाकिमपिस्वयंवक्तुंनशक्नो
ति । नन्ननसिरहस्यंनिवेश्ययदाहृदन्मयानुद्यतेनतुस्वस्फूर्त्याकिमप्युच्य
सेतदाकर्णयैत्यर्थः ॥ ३७ ॥

विभेमिचिन्तामपिकर्तुमीदृशी विचारायचित्तापि
तनैपधेश्वरा ॥ मृणालतन्तुच्छिदुरासती स्थितिर्ल
वादपिन्नुत्प्रतिषापलात्किल ॥ ३९ ॥

विज्ञेमीति । यतोहृन्चिरायवहुकासंचित्तेऽपितोभृतोमपधेश्वरः ययाल
ज्जायाएवर्षदृशीनृन्द्रादीश्रयोनवृषोइति चिन्तामपिविचारमपिकर्तुंविभेनि
भयप्राप्तोमिनिश्चयंकर्तुंक्लिमुत् । ननीव्यापारेपिभयकिंपुन.कायव्यापारेइ
त्यपिशब्दार्थः । विचारोहिमानसोव्यापारोमनसश्चनलेनाधिष्ठितत्वादन्य
विषयविचारस्यावकाशोपिनास्तीदृशीविचारेक्रियमाशेतस्थोनलः समाक
र्णयैत्सचेद्वरः प्रभुस्तस्मादेवविचारयितुमपिविज्ञेमीत्यर्थः । मनसानल
स्यवृत्तत्वान्मान्यवरणकथामपिकरोमीतिज्ञावः । मनसैववृत्तोनुसाक्षात्
स्मादन्यवरणविषयविचारेपिक्रियमाशेकिमितिभयमित्याशङ्क्याह । कि
लयस्मान्मृणालतन्तुवच्छिदुरास्वयमेवभिदुरासतीस्थितिः पतिव्रताभयो
दाक्षवादिपिअहपादिपिषापलात्प्रुद्यति । विसतन्तुर्यथाहस्तस्यज्ञंमात्राच्छि
द्यतेतपासाक्षात्तरणादिपिमनसायद्वरणन्तस्यएवव्यापयत्त्वादन्यविषयकथ
यापिसतीस्थितिर्जन्यतेतस्माद्भयंयुक्तमेवेतिभावः ॥ ३९ ॥

ममाशयःस्वप्नदशाज्ञयापिवा नलम्बिलदृष्येतर
मस्पृशदादि ॥ कुतःपुनस्तत्रसमस्तसाक्षिणो नि
जैव्युद्धिर्विवुधैर्नंपृच्छप्रयते ॥ ३२ ॥

मनेति । वाशश्रीयदीत्यस्यानन्तरंसंभावनार्थोद्भूतव्यः । ममाशयोक्ति
प्रायःस्वप्नदशायाःस्वप्नायस्यायाच्चाज्ञयापिवशेनेत्यर्थः । आक्षेपाज्ञातत्क
तोमोहस्तेनापिइतिवा नलम्बिलदृष्येतरयदिवा अस्पृशत् । तर्हिंवि
बुधैरिन्द्रादिभि.पपिइतैश्चतत्रतस्मिन्न्यपयेसमस्तासिधिषीसमस्तलोकवृत्त

साक्षात्कारिणीनिजासुखबुद्धिः कुतः पुनर्नपृच्छ्यासे । स्वप्नप्रदेशायामपिनला
दन्त्यनचिन्तयामीतिसर्वज्ञत्वाद्देवा अपिजानन्तीतिभावः ॥ ३२ ॥

**अपिस्वमस्वप्नमसूषुपन्तमी परस्यदाराननवैतु
मेवमाम् ॥ स्वयन्दुरध्वार्जवनाविकाः कथं स्पृश
न्तिविज्ञायहृदापितादृशीम् ॥ ३३ ॥**

निजैवबुद्धिः पृच्छयतामितिपूर्वमुक्तमिदानींस्वयमेवाह । अपीति अ
मीदेवाः परस्यनलस्यदारान् स्वियमनवैतुमेवाज्ञातुमेवअस्वप्नमपिनिद्वार
हितव्यपिस्वप्नात्मात्मसूषुपन्चिद्वारपयन्तिस्म । देवास्त्वस्वप्नाः । अपिः
सम्भावनायाम् । एतदर्थमेवास्वप्नस्तसमूषुपन्चित्यहंसंसाक्यामीत्यर्थः ।
अस्मिन्कर्षेणुद्धोपहासमन्यथानुपपत्तिं प्रमाथयति । स्वयमात्मनैवदृष्टोऽ
ध्मादुरध्वः परदारवाब्धारूपः अर्थागैः सखाणवस्तुत्तारयितुंनाविकाः क
र्णधारदारुदारप्रदृत्तजननिवारकायव । एतादृशीं परस्वियविज्ञायविशेषे
णज्ञात्वाद्दृदापिकथं स्पृशन्तु मनसापिपरस्वियं कथमिच्छन्तु अपि सदाघा
दाशाशक्त्यैतत्कर्तुंमनुचितमित्यर्थः । स्वप्नप्रदेशादेवाहन्तीमनसिअनुपदिपू
र्वन्धृतेतितेषां नदीयः । अन्यथायेअन्यानुपदिशन्तिते स्वयंकथं परदारान्वा
च्छन्तीतिभावः । एवंत्रिधाअपिपरदारानभिलष्यन्तीतिवपहासः । समुद्र
कर्णधारत्वेनतेस्पर्शनयोग्या अपिनज्वन्तीतिसूचितम् । अध्वोदुरध्वोवि
पथइत्यनरः । असूषुपत्स्यन्तास्त्वपेः स्नापेच्छकीतिसम्प्रसारणम् । दुरध्व
सपसर्गादध्वनइत्यच् । नाविकाः तरतीत्यर्थेनौद्यच्छक्तिठन् ॥ ३३ ॥

**अनुग्रहः केवलपुष्पमादृशे मनुष्यजन्मन्यपियन्म
नोजने ॥ सचेद्द्विधेयस्तदमीतमेवमे प्रसद्यभिज्ञां
वितरीतमीशताम् ॥ ३४ ॥**

अनुग्रहइति । सादृशीमनुष्यजन्मन्यपिमल्लक्षणकनेयत्तेषां मनोऽनुरक्तमि
त्यर्थादेशकेवलान्तेषामनुग्रहः रूपान्तुतत्त्वतोऽनुरक्तमसायोग्यत्वात्सो
नुग्रहश्चेद्यदिविधेयः कर्तव्यस्तत्तर्हिअमीदेवाः प्रसद्यप्रसक्तीभूयमेमहन्तमे
वमलमेवभिज्ञां वितरीतुन्दातुं ईशतांसमर्थाभवन्तु अहन्तानेवमलंयाचे ।
तैः प्रसक्तीभूयनलएवदातव्योमत्वन्वीजिलाषः । मनुष्याजन्मयस्येतिवहुप्री
तिः । अन्त्यादेशाच्चतुर्ध्यामनादेशः । वितरीतुं धृत्वोवेतिइटीदीर्घः ॥३४॥

अपिद्वितीयैः शृणुमेप्रतिश्रुतं सधीडयेत्याणिममे
नचन्द्रपः ॥ हुनाशनोद्वन्धनवारिकारितां निजा
युषस्तत्करवैस्ववैरिताम् ॥ ३५ ॥

नलावरणैस्वप्रतिज्ञानाह । अपीति अपिरन्यञ्चैत्यर्थे । त्वंद्वितीयोद्वन्धन
रङ्गेनाप्यनिरकार्यनमप्रतिश्रुतं प्रतिज्ञातमपिशृणु । तदेवाहसनलो नृपः
इसंपाणिञ्जेनापीडयेत् नदीयपाणिग्रहणं न कुर्यात् तस्माद् हुताशनो न सद्भव
नेन वारिणाचप्रयोज्ये न कारितां विधायितां निजायुषः स्वजीवितस्य स्वमा
त्मना एव वैरितां शत्रुताङ्करवै मसादृष्टवशाद्द्वैवानुरोधाद्वाचेन्मानलोनाद्दीकु
यात् तर्हि वस्त्रादिष्वन्यतमोपायेन स्वजीवितस्यत्यानि ह्यन्यङ्गजनमदृशो
इति । पूर्वनिपातानित्यत्वं पूर्वाक्कंज्ञातव्यम् । वारितानिति पाठे निषिद्धम् ।
अग्न्यादिजिर्मर्यां निषिद्धं ॥ ३५ ॥

निषिद्धमप्याश्रणीयमापदि क्रियासतीनावतिय
त्रसर्वथा ॥ घनाम्बुनाराजपथेतिपिच्छले क्वचि
द्वुधैरप्यपथेनगम्यते ॥ ३६ ॥

आत्मघातोनुचितइत्यतश्चाह । निषिद्धमिति । यत्रयस्यानापदिसती
श्रुत्याद्यविरोधिनीक्रियासर्वथाकेनापिप्रकारेणात्मनानावतिनरक्षति । त
स्यानापदिसत्यांनिषिद्धमधिकर्माचरणीयमेवेतिभावः । तदेवार्थान्तरप्या
सेनाह । हियस्मात्किङ्कनाम्बुनासान्द्रजलेननेचजलेनवाराजपथेराजसा
र्गैपिच्छलेपङ्किलेसतिबुधैरपिपथिद्वैरपिक्वचित् किञ्चिदुद्दिश्यरूपथेनका
पथेनगम्यतेऽजुमार्गस्यपङ्किलत्वाद्गत्यन्तराभावादमार्गगामित्वेपिनदीय
इत्यर्थः । पिच्छलेतिपिच्छादित्वादिलच् । अपथेनप्रथोविज्ञापेतिस्मा
सान्तः ॥ ३६ ॥

स्त्रियामयाग्निमपुतेषुशक्यते नजानुसम्यग्वितरी
तुमुन्नरम् ॥ तदत्रमद्वापिनसूत्रपट्टतौ प्रबन्धतो
स्तुप्रतिबन्धतानते ॥ ३७ ॥

सोक्तं निगमयन्तीदूतं प्रार्थयति । स्त्रियामयाग्निमपुतेषुशक्यतेपुदेवेषु
सम्यक्सन्तोयकारिठत्तरंजानु कदमिदपिवितरीतुन्दानुंनशक्यतेयस्माद्वा

स्यांनमभाषितमेवसूत्रन्तस्यपेद्दतीरचनातस्यांविषयतेतव प्रबन्धताप्रबन्ध
कारोत्वं साध्यकारित्वंवातिककारित्वंवास्तु । प्रतिबन्धतातुदूषकत्वन्तु
मास्तु । नूत्रप्रायंनद्वचनंस्वकल्पितैर्विवरणपदैः स्वोपस्कारङ्कत्वादेया
स्त्वयाबोधनीयाः । नतुनद्वचनेदूषणद्वर्तयन् । यथाभाष्यकर्तासूत्रंसमर्थं
यतेनतुदूषयते । उभयत्रापितृजन्ताद्वन्धेस्तत् । उपसर्गवशादर्थजेदः ३७

निरस्यदूतःस्मत्तथाविसर्जितः प्रियोक्तिरप्याहकदु-
घ्नमक्षरम् ॥ कुतूहलेनैवमुहुःकुहूरवं विडम्बयद्वि-
म्भेनपिकःप्रकोपितः ॥ ३८ ॥

निरस्येति । तथापूर्वाक्तप्रकारेणनिरस्यनिराकृत्यप्रियोक्तिरपिसधुरव
चनोपिविसर्जितं प्रेषितः कदुघ्नंसन्तापकरमक्षरंवक्ष्यमाश्रकारेणाहस्म
बदतिस्वकइव । विम्भेनबालकेनमुहुर्मुहुःपुनःपुनःकुतूहलेनकौतुकेनकु-
हूरितिस्वशब्दं विडम्ब्यअनुकृत्यप्रकषेणकोपितोमधुरवचनोपिकइव । त-
थातेनप्रकारेणप्रस्थापितोयथाप्रियवचनोपिपरुषवचनंभूतेस्मश्रवज्ञयाप्र-
स्थापितइत्यर्थः । इतिवायोचना । तथेतिवापाठः बालेनविडम्बितःपिकः
कूपितःसन्परुषंरटंतीतिजातिः । सजंसजंनइत्यतःक्तःसचउपसर्गवशात्प्रे-
षणार्थः ॥ ३८ ॥

अहोमनस्त्वामनुतेपितन्वते त्वमप्यमीभ्योविमु-
खीतिकौतुकम् ॥ कृवानिधिनर्धनमेतिकिञ्चतं
सवाक्नपाठङ्घटयन्तिरस्यति ॥ ३९ ॥

अहोइति । हेमैनिअत्युत्तमास्तेपिदेवाअपि त्वामनुमनस्तन्वतेमानुषी
त्वाअभिलष्यन्तिअहोआश्चर्यमानुषीअतिहीनात्वमप्युत्तमेभ्योऽमीभ्यो
देवेभ्योविमुखीपराङ्मुखीतिच आश्चर्यंअहोकौतुकमहदाश्चर्यमितिचोत्र
यत्रयोजनीयम् । उतमोहीनामजिलथतीतिहीनातत्रनानुरज्यतेइतियुक्तं
उत्तमेकामयमानेपिहीनातंनकामयतेतिकुत्रचिक्कदृष्टं । इतिमहदाश्चर्यम् ।
उत्तमायहिंसर्बेपिरुपृह्यन्तीतिजावः । एतदेवपरुषवचनम् । दृष्टान्तमाह
निधिर्नहापट्टादिनिर्धनंदरिद्रंक्वाकुतोपिदेवादायाति । किञ्चान्यच्चस
दरिद्रः प्रतिषेधकत्वाद्वाङ्गुपङ्कपाटङ्कटयन्मत्समीपेत्वयावायन्तव्यमिति
निषेधवचनंनुवंस्तनिधिंनिराकरोति । तादृगेतदित्यर्थः । निधिर्निर्धनमे

तिस्रश्चाङ्गपाटङ्कटयन्संनिरस्यतीतिक्ववाकुत्रवादृष्टमित्यर्थादपितु कुत्रचि
 श्लेतिवा । सवाक्कवाटमितिपाठः । निघेनस्यनिघिनिराकरणंयथानुचि
 तंतथादिगीशानाम्स्वयनुरागोनुचितः कृतप्यनुरागेत्वन्तत्रनातुराप्यसेइति
 महदनुचितमितिभावः ॥ ३९ ॥

सहाखिलस्त्रीषुवहेवहेलया महेन्द्ररागाद्गुरुमाद
 रन्त्वयि ॥ त्वमीदृशिभ्रयसिसंमुखेपित म्यराङ्मु
 खीचन्द्रमुखीन्यत्रीवृतः ॥ ४० ॥

सहेति । हेचन्द्रमुखि महेन्द्रस्यत्वयनुरागाद्देतीरखिलस्त्रीषुइन्द्राणी
 प्रभृतिषुभवहेलयात्ववश्यासहत्वयियङ्गुरुमादरंभानंवहेधारयेइन्द्रस्यत्व
 यनुरागत्वादन्यासुधाननुरागात्सद्व्याकापिधन्यानास्तीतित्वाभेवाहंनन्ये
 इतिभावः । ईदृशिइन्द्रस्वाराज्यप्राप्तिलक्षणेसंमुखेपित्वाभनुस्वयभाग्
 त्यपिश्रेयसिकल्याणे विषयेपराङ्मुखीतदनङ्गीकुर्वाणात्वन्तन्मादरंन्यवी
 वृतः ॥ व्यनाशयइत्यर्थः । त्वत्सदृशीकापिदुर्भतिर्नास्तीत्यर्थः । न्यवीवृ
 तःस्यन्ताल्लुङ्घिचङ् ॥ ४० ॥

दिवीकसङ्कामयतेनमानत्री नवीनमश्रावितवान
 नादिदम् ॥ कथंनवाद्गुह्यहदोषएषते हितेनसम्यग्गु
 रुणापिशम्यते ॥ ४१ ॥

दिवीकसमिति मानवीदिवीकसमपिनकानयतेइतिइदंनवीनंअपूर्वं
 न्तवाननाम्खादश्राविश्रुतम् । सप्तमस्यप्रस्तुनीनभिलापाच्चित्रमित्यर्थः
 एषमेदुर्ग्रहदोषोदुष्टग्रहलक्षणोदोषः सम्यगतितराहितेनाप्तेनगुरुणापित्रा
 पिकयवानशम्यतेनापनीयतेअपितुअपनेतुनर्हः । अपत्यहितमिच्छता
 पित्राहिअपत्यग्रहीदुष्टकौनाप्युपायेननिराकर्तव्यत्वतनेतिइदञ्चापिचि
 त्नमित्यर्थः । अथदुष्टग्रहाःशनैश्रदादयस्तज्जानितोदोषःपीडासम्यक्हिते
 नकेन्द्रस्थानस्थितत्वादनुकूलतरेणगुरुणावृहस्यतिनानीयतेचित्रम् । कि
 दुर्वन्तिग्रहाःसर्वेयदिकेन्द्रोवृहस्यतिरितिच्योर्विदः । सर्वथाश्राग्रहंपरित्य
 ज्यइन्द्रादिवन्यतमंवृणुवेतिजावः । अथचत्वरणनंन्यीदेवानामाग्रहोम
 नित्रशावृहस्यतिनाकथंनशाम्यतेइतिचित्रम् । दिवोकममितिपृषोदरादिः
 अहप्रयेणवृद्धिर्वा । नवीनंनवस्यनूत्रसनपत्तनधनाद्येतिस्रःनूषादेशश्च ४१

अनुग्रहादेवदिवौकसानरो निरस्यमानुष्यकमेति
दिव्यताम् ॥ अयोविकारेस्वरितत्वमिष्यते कुतोय
सांसिद्धिरसस्पृशामपि ॥ ४२

अनुग्रहादिति । नरःदिवौकसाननुग्रहादेवअनुग्रहमात्रेणमानुष्यकमनुष्य
स्वनिरस्यपरिच्यदिव्यंदेवत्वंएतिप्राप्नोति तत्रदृष्टान्तमाह ।-सिद्धरसस्पृ
शामपिअयोविकारेसांशितपारदस्पृशांसुवर्णभूतानामपिअयसांशोहानांयोवि
कारस्तद्भूतेपदार्येमध्येस्वरितत्वमिष्यत्वहुतोहेतोरिष्यते अपितुनकुतो
हेतोरिष्यतेअपितुनकुतोपि । सिद्धरसस्पृष्टाः। नसुवर्णभूतानिलोहानिअयो
विकारमयेकेनमिष्यन्ति । एतानिलोहजन्यामीतिलोहजन्यजातीनि
केनक्रियेतेकिनुसुवर्णमध्येइत्यर्थः । अयोविकारेस्वरितत्वमितिपाठेऽधि
कारप्रस्तावेस्वरितेनाधिकारइति पाणिनिर्वचनात्स्वरितत्वाभावेकुतस्त्यो
धिकारइत्यर्थः । यथासिद्धरसस्पृष्टलोहंसुवर्णयेनवर्ण्यतेनतुलोहत्वेन ।
तथादेवानुग्रहात्वनपिदेवैवमतुमानुषीतिदेवान्दृशीन्नोतिभावः । स्वरि
तइतिस्वरच्छात्रेपइतिचौरादिकादन्तानिष्ठा । रसशब्दोविद्यप्रकाशेपार
दवाधीउक्तः । स्पृशांसुवर्णोनुदकेइतिक्विन् ॥ अनेनमानुष्यकलाञ्छनेज
नइत्येकरदत्तम् ॥ ४२

हरिपरित्यज्यनलामिलापुका नलजसेवाविदुषिं
ब्रुवाकथम् ॥ उपेक्षतेक्षोःकरभाच्छमीरसा दुस्त्व
टेत्वाङ्करभोरुभोइति ॥ ४३ ॥

हरिमिति । हेनैमित्त्वंहरिमिन्द्रपरित्यज्यनलनामकराजानंअथचनला
ख्यंनृणांविशेषम्बामिलापुकाऽमिलाषिणीसतीतथाविदुषिंब्रुवाद्यात्मानवि
दुषीपविहतांब्रुवाखासतीकथंनलजसेअपितुत्वयालाजितव्यम् । महे
न्द्वन्त्यस्कातयत्तुल्यस्वरंप्रियंवाऽहसिअहंज्ञात्रीतिचन्द्रोपेतन्महच्चित्रम् ।
त्वद्दृशीदुर्बुद्धिर्मिलंजाचक्रापिनास्तीत्यर्थः । भोकरजोरुकभस्यकनिष्ठा
मशिबन्धमध्यदेशजदनुवृत्तौकोमलायुक्त्यस्याएवंविधेभिइति पूर्वाङ्गात्ता
स्कारणादहत्त्वात्पेक्षितेक्षोरस्य कस्वादुरसेक्षोः शमीरसात्कटुरसशमीक
याकलस्यटात्करजादुष्टादपिउत्तरकट्टांशदेहानपूर्वङ्कथयामि । उप्रस्यापि

कदाचित्सारतम्यज्ञानभविष्यतीत्यपिसंभाव्यनेपितवनतुः कदाचित्तस्मात्सा
दपित्वमुखंतरेत्यर्थः । इक्षुशम्योर्भावदन्तरन्तावदिन्द्रमलयोरितिजानी
हीतिभावः । अयमेवात्राभिप्रायोऽज्ञातव्यः । मनुःकरभदुरुः करभोरुःरि
तिअस्मिन्नर्थेऽस्वस्यगुणइतिगुणप्राप्तेः करभोरुइतिस्यात् । इतिशब्दस्या
न्ययापत्तेश्च । तस्मात्पूर्वार्थपरामर्शइतिशब्दोऽहेत्वर्थोऽज्ञातव्यः । स
ऽज्ञात्पूर्वकोविधिरनित्यइतिऽस्वसञ्ज्ञानाश्रित्यपाक्षिगुणाज्ञावसनाथान
कृत्वाकरभोरुइतिसञ्ज्ञानपूर्वकूथयामीतिवा । अनुव्यजातेर्विवक्षा
विवक्षेइतिवामनाचार्यवचनात्करभदुरुः करभोरुरितिमनुव्यजातिविव
क्षायामूढस्यनदीत्वादम्बार्थेतिऽस्वोऽस्वविधिसान्ध्याद्रुणाभावेचसाधू
क्तस्यकरभोरुपदस्यपूर्वव्याख्यानेयोजनाकार्याइतिवा । कंसुखंरातिददा
तिइतिकरा कराभाययोस्तौकरभौदज्ञंनमान्नेशयूनोमदनाद्वैतामन्दोदधौ
निमज्जयस्तःब्रूयस्याइतिऽस्युत्पत्यात्वरथेतावन्तंकालं प्रयुज्यमानङ्करभोरु
इतिप्रातिपदिकन्त्वामिदानीङ्करभोरुदुद्रादुरुम्बदेदितिवा मलाभिलाषुको
तिस्रषपतेत्युक्तजिगम्यादीनामुपसङ्ख्यानमितिसमासः । विदुधीतिडीपः
पचाद्यजन्तेद्रुवशः परेषरुयेतिऽस्वः । पचादिषुद्रुवेनिपाठसामर्थ्यादेव
चवृद्धिगुणैर्नभवतः । करभदुरुरितियोगव्रिजागात्समासः । वदेइतिजा
सनोपेतिज्ञानेतद् ॥ ४३ ॥

**विहायहः सर्वसुपर्वनायक न्त्वयाधृतः किंनरसाधि
मभ्रमः ॥ मुखंविमुच्यन्वसितस्यधारया वृथैवनासा
पथघावनश्रमः ॥ ४४ ॥**

विहायेति । इमैमित्वया सर्वसुपर्वणो देवास्तेषां नायकं स्वामिनिमिन्द्रं
विहाय नरे मनुष्ये साधिनश्चमः साधुत्वविषयः साधुत्वलक्षणोवाचनः अथच
नलसाधिनश्चमः किञ्चतः हाकष्टमनुचितमेतत् । चरन्तमर्थलोकोत्पयाश्चाह
सितस्यश्चासः निलस्यधारया परंपरयानुखंविमुच्यमुखमार्गंविहायसुखरूपा
मायासगमनोपायभूतं मुखंस्विधायनासापथेननासिकामार्गंयद्वावनशी
ग्रगमनन्तवकनितः श्रमः क्लेशोद्यैवयथावृत्तस्तथात्वयेत्यर्थः । अथचेन्द्रवि
हायतदपेक्षया हीनस्य किंनरस्य देवयोनिविज्ञोषस्येन्द्रापेक्षया साधिनश्चभो
वृथा । अथचरत्समोरजेदात्कृत्सितोनरोमनुष्यो नलक्षलस्मिन्निति । तथा

धृतइत्यपिपाठः । तस्मादेनंभ्रमंपरित्यज्यमहेन्द्रोवरणोयइतिभावः ।
साधुशब्दःपृष्ठादि ॥ ४४ ॥

तपोनलेजुहूतिसूरयस्तनू दिव्येफलायान्यजनुर्जवि
धत्वे ॥ करेपुनःकर्षतिसैवविहूला बलादिवत्त्वा
मत्रलसेनवालिशे ॥ ४५ ॥

तपोनलेइति । सूरयोबुधा अन्यद्वयजनुर्जन्मतत्रभवित्प्रवेभाषितेदिवे
स्वर्गलक्ष्मणायफलाय तपोनलेचान्द्रायणादितपोरूपेअधीतनूःशरीराणिजु
हूतिप्रक्षिपन्ति । यदर्थेशरीरपीडामपिकृत्वातपोर्जयन्ति । सैवेन्द्रादिरूप
पाद्यैरेवपुनस्त्वदन्तरागवशाद्धिहूलासतीछस्मिन्नेवजन्मनिस्त्वां बलादिव
बलात्कारेशकरेधृत्वाआकर्षति । हेबालिशेऽज्ञेत्त्वंपुनर्नलनामाभिमुखीभ
वसिचित्रमित्यर्थः । कर्षतीवेतिवा । जन्मान्तरभाविफलार्थेबुधाःशरीरम
पित्यजन्तिनचफलंप्रत्युत्स्रः प्राप्यर्थस्वयमेवसाभिलाषसदस्मिन्नेवजन्म
न्येऽच्छीरसहितामेवत्वांस्वसनीपंनेतुमिच्छतित्वन्तुतत्संमुखीनभवसीति
मुखंतराबालिशइत्यनेनसूचितम् । आयहन्त्येकाहन्द्रादिद्विन्यतरंवृथीञ्चे
तिभावः । अर्द्धबबालिशोइत्यमरः । जुहूतिअदभ्यस्तादितिभेरेत् । हुञ्जु
वोरितियथादेशः । भुवश्चेतीष्टु च्छन्दस्येवविधानमितिबृहस्पिचारादिव
चनाद्भाषायांभववित्प्रवइतिचिन्त्यम् । यद्वाभूष्णभंविष्णुर्जविता । जगत्प्र
भोरप्यसहिष्णुवैप्रवमित्यादिप्रानाशिकप्रायोगदर्शनाच्चैति । भुवश्चेतिफा
राद्भुवश्छन्दसिषेतिचंसंबध्यचकारमाहभाषायामपिक्वचिद्भवतीति व्या
ख्यानात्समर्थनीयकृत्यन्तरस्वागवेषणीयम् ॥ ४५ ॥

यदिस्वमुद्वन्धुमनाविनानलं भवेर्भवन्तीहरिरन्त
रिक्षगाम् ॥ दिविस्थितानांप्रथितःपतिस्ततो हरि
ष्यतिन्याय्यमुपेक्षतेद्विकः ॥ ४६ ॥

हुताशनेबन्धनेत्यादियदुक्तंतत्क्षीकत्रपेणदूषयति । यदीति । त्वंनलं
विनायदिस्वनात्मानंतद्वन्धुमनावेःतर्हिहरिरिन्द्रोऽन्तरिक्षगामन्तरिक्षग
तान्त्वान्ततः अन्तरिक्षाद्दिष्यतिनेष्यतियस्माद्धिविस्थितानांअन्तरिक्षा
नांपतिःस्वामीप्रथितःख्यातः । हिमुक्तमेतत्किंन्यायादनपेतस्वीयंजाग

मुपेक्षतेनाङ्गीकरोति । अपितुसर्वीप्यङ्गीकरोति । ततश्चित्तहर्षेण ।
न्यास्यधर्मपथ्यर्षयत् ॥ ४६ ॥

निवेक्ष्यसेयद्यनलेनलोञ्जिता सुरेतदस्मिन्महती
दयाधृता ॥ चिरादनेनार्थितयातिदुर्लभं स्वयन्त्व
यैवाङ्गयदङ्गमर्ष्यते ॥ ४७ ॥

निवेक्ष्यसहति । नलेनोञ्जिताअपरिणीतात्वंयदिअनलेऽग्नीनिवेक्ष्यसे
आत्मानद्द्वेष्यचित्तसिद्धिंअस्मिन्सुरेवन्हीत्वयामहतीदयाकृता । यद्य
स्माद्देअङ्गमैनि अनेनाग्निमाचिराद्दुर्लभाप्रार्थनयाकृत्वादुर्लभमङ्गययैव
स्वयमर्ष्यतेदीयते । यच्चिरकालयाचितमपिदुष्प्रापन्तद्ददानात्स्वयमेवयदि
दीयतेतन्नदयैवनिमित्तमितिज्ञायते । स्वयमेवस्वाङ्गदानात्स्वयागुर्धीदया
कृतातर्हिबन्धिप्रवेशोपिस्वयाकर्तुं नशक्यतइत्यर्थः । कस्मिंस्कृतेकिंमविष्यं
तीतिनजानामीतिउपहासोऽङ्गैतिसंबुद्ध्यादूचितः ॥ ४५ ॥

जितञ्जितन्तखलुपाशपाणिनां विनानलम्बारि
यदिप्रवेक्ष्यसि ॥ तदात्वदाख्यान्वहिरप्यसूनयं प
यःपतिर्वक्षसिवक्ष्यतेतराम् ॥ ४८ ॥

जितमिति । हेमैमिदिस्त्वनलम्बिनापूर्वात्कदोषःइतलमपिविना
वारिप्रवेक्ष्यसिवारिप्रवेशनमन्यंनरथोपायञ्चेत्करिष्यसितत् तर्हिखलुनि
श्चितपाशपाणिनावरुथोनजितंजितंअतितराञ्जितमित्यर्थः । अनेद्विदु
क्तिः । अतिदुर्लभस्यचिरेप्सितस्यस्वतएवागमनात्सर्वात्कर्षणकृतमित्य
र्थः । यतोसौपयःपतिस्तदात्वयिवारिप्रविष्टायांसत्यान्त्वदाख्यान्त्वन्नास
कास्त्रीयानसूनप्राणान्वहिरपिवक्षसिहृदयेइत्यर्थः । वक्ष्यतेतरान्धारयिष्य
तितराम् । इदानीमन्तःकरथेतावच्चिरकालंवहत्येवतदानीमासिङ्गनवशा
द्वहिरपिवक्ष्यतेतरान् । अतस्तेनजितमित्यर्थः । अत्रपयःपतित्वमेवहेतुः
अयमप्युपायःकर्तुं नशक्यतइत्यर्थः । वक्षसिवक्ष्यतेतरानित्यन्वयः । त
तोवह्निर्योगाभावात्तपञ्चमी । अथचवक्षोपेक्षमेववह्निः । वक्ष्यतेवहेःस्व
रितेत्वात्तद्विष्येहोढइतिहस्यदत्त्वं षडोःकःसीतिकत्वं आदेशप्रत्यययो
रितिपत्वम् ॥ ४८ ॥

करिष्यसे यद्यत् एव दूषणा दुपायमन्यं विदुषी स्वमृ
त्यत्रे प्रियातिथिः स्वेन गता गृहान्वयं न धर्मराज
उचरितं यिष्यसि ॥ ४९ ॥

सरणोपायान्तरं दूषयति । करिष्यसे इति । हे जैनित्वं अतएव दूष
याद्दुःखतादि सरणे इन्द्राद्यधीनः अविद्यामीति अस्माद्दूषणाद्द्विदुषो अ
स्योपायस्फुरणे प्रतिभानव्रती स्वभृत्येभ्यश्च नुपायं कर्तुं रमन्तुः अदिक्षुः सद्यदि
चेत् करिष्यसे तर्हि स्वेन स्वयमेव गृहात्प्रत्यागता प्रिया प्राणेश्वरी ह्यतिथिरुपा
त्वं धर्मराजं यत्कथनचरितार्थं विष्यसि उतायं न करिष्यसीत्यर्थः । यस्य हेपि
गन्तव्यमेव । स्वयद्गृहागतायाश्चरणे न दोषः । तस्मान्मरुते उपायान्तर
नपि कर्तुं न शक्य इति ज्ञातः । विदुषः पूर्वोक्तं पक्षे दूषणे उपायान्तरं स्फुर
ति । गृहात्पुंसि च भूयैवेत्यमरः ॥ ४९ ॥

निषेधवर्षो विधिरेषते यत्र तत्रैव युक्ता खलु वाचि
वक्रता ॥ त्रिजुम्भितं यस्य किल ध्वनं रिदं भिदग्ध
नारी वदनन्तदाकरः ॥ ५० ॥

तवाभिप्रायमजानाने नैव मनया इन्द्रादीन्वृषुष्ये त्यक्तव्यमातुनेति वचन
मङ्गयोक्तं । इदानीन्तं गभिप्रायो ज्ञात इत्याह । निषेधेति । अथवा इ
न्द्रादीन् प्रवृष्ये इति एव नेतव्यं नपेधोषोऽप्यस्य एतादृशो विधिरेव न वृष्ये इ
ति यथाश्रुतार्थं प्रादिशा मया पूर्वेन ज्ञातः । इदानीं वृष्ये इति विधिरेव ज्ञातः ।
लौकिकैश्च नारीतरव्येधं नपेधे विधिप्रतीतिः कथमित्यत आह । खलु य
स्मात्तत्रैव वाचि वक्रता युक्ता । वक्रोक्तिरस्त्वद्वचनविषयैव युक्तं त्यर्थः । एत
दपि मुत इत्याह शब्दाह । खलु यस्माद्दूषयस्य ध्वने ध्वं निसृज्य कस्योत्तमकाव्य
स्येदं निषेधे विधि रूपं ह्युल्लसिद्विजृम्भितं विलसितन्तस्याकरः स्रग्विदत्पक्षि
स्थानश्चिद्वदनारी वदनन्तुरवनिता मुखवक्रोत्त्पादि ध्वनि विलसितं वक्र
न्विदग्धानार्यैव जानानि नत्वन्यात्वाद्दृशी वक्रोत्त्पादिवक्तुं चतुरानास्तीत्य
र्थः । इदमुत्तममतिश्च यिनिव्यहृष्ये वाच्याह ध्वनिर्बुधैः कथित इति काव्यप्र
काशः । विस्पष्टं क्रियमाणा दक्षिणा स्वरविशेषतो भवति ह्ययं न्तरप्रतीतिर्य
ज्ञासौ काकुवक्रोक्तिरिति । तथा प्राप्तास्तु मितो गतासि न पुनस्तस्याधन
स्थान्ति कनिति । अत्र स्थाननिषेधे स्थानविधिः प्रियोपसरणविधौ तन्निषेध

इति तथाप्राणेषु विजृम्भिरियं दीयात त्रैदनेयादिवसा. कियन्तः । स्रग्प्रत्य
योस्य स्थितिरपदेशः कलाह्विनां शौरपितापयन्तीति । तत्रैददिवसानेयाना
त्रागन्तव्यमिति निषेधो व्यव्यते । सनिषेधोपि मङ्ग्याद्यागमनविधिरिव ।
यत्तत्तयाद्यात्मनो मर्तुर्विरहासहृत्त्वज्जड्यासूचितं । इति निषेधवेधोवि
धिर्ज्ञातव्य । अन्यदपि ग्रन्थान्तरसुधियाज्ञातव्यम् ॥ ५० ॥

भ्रमामितं भैमिसरस्वतीरस प्रत्राहृचक्रं षुनिपत्यक
त्यदः ॥ त्रपामपाकृत्यमनाक्कुरुस्फुटद् कृतार्थनी
यः कतमः सुरीतमः ॥ ५१ ॥

अनामीनि । हे भैमि अहन्ते तव सरस्वत्यारसो नाधुयन्तस्वन्वी
यकोत्याः दिक्प्रवाहचक्रेषु मूहेषु आध्वर्तकूपे. इत्यर्थः । निपत्यकति
किन्तु कुलप्रतिवारात्वाच्च भानि । ज्ञान्तो भवानि निषेधकूपेषु शोष्यते वि
धिर्द्वैतवेति निश्चयाभावात् । कियत्कालं यथा ज्ञमितव्यमित्यर्थः । अ
न्योपि त्रीण्यत्राहृचवर्तेषु बहुवारबहुकालान्वाच्याम्यति । कुलालचक्र
मिपति. जोषटा. दिवां त्रपालज्जांमनागहृवद्पाकृत्यनिराकृत्य इन्द्रादिपुन
ध्येकतम. सुरीतमः स्वयम्बरखत्वया कृतार्थनीयः । इन्द्रो गिनयं नो बहुर्यो
वेति । अतएव स्फुटङ्कुर । नानप्राहमेकं दृष्टे इति कथयेत्यर्थः । नना
चक्रकटकुर्वितिदा । कति कालात्वनोरिति कालवाचित्वेऽत्यन्तसंयोगे हि
तोपाशुबुधवनान्तम् । सुरीतम पुरुषां तमवत् । दिक्वतित्वाच्चतुर्षामपि
सुरीतमस्व त्रीनीवरणाऽग्निप्रायन्दा ॥ ५१ ॥

मतः किमैरावणकुम्भकैतत्र प्रगल्भपोनस्तनदिग्ध
वस्तत्र ॥ सहस्त्रं नान्नपृथग्गतो मम त्वदङ्गलक्ष्मी
मद्यगाहितुङ्क्षमः ॥ ५२ ॥

कतन इत्युक्तं तद्वेपोपन्यस्यति । मत इति । ऐरावतकुम्भस्थलस्य कैतवे
नव्याञ्जनतत्कुम्भ. वेवप्रगल्भौ कठिनौ पीनीनां रलीक भौयस्याः दिशः प्रा
च्या धव. पतिरिन्द्र. स्ववमतर्दं प्रितः किप्रायेण. एवमेव त्वया विचारितं स्या
दित्यर्थः । युक्तञ्चैतत् । त्वदङ्गलक्ष्मीन्वच्छरीरशोभासवगाहितुंसामस्त्ये
नेहितुंसहस्त्रनेत्रादिन्द्रात्पृथक् अन्यो हि नत्रः मम मते जमीन । नेत्रद्वयेन त

वसौन्दर्यंन्द्रुंनशक्यतेइति सहस्रनेत्रत्वादिन्द्रएवतवसौन्दर्यं दर्शनयोग्य
इतिमनाप्ययनेवआशयइतिभावः तवमतीमसमतइत्यस्यशक्यतेमानइति
कर्तुरिषधी । सहस्रनेत्रात्पृथग्विनेतिपञ्चमी ॥ ५२ ॥

प्रसीदतस्मैदमयन्तिसन्तत न्तदङ्गसङ्गप्रभवैर्जग
त्प्रभुः पुलोमजालोचनतीक्ष्णकण्ठकै स्तनून्धनामा
तनुतांसकण्ठकैः ॥ ५३ ॥

प्रसीदेति । हेदमयन्तितस्मैदन्द्रायप्रसीदस्वंप्रसन्नाभवतंयथाइत्यर्थः ।
अनन्तरं सजगत्प्रजुरिन्द्रस्त्वदङ्गसङ्गात्प्रभवोरेषान्तैः कण्ठकरोमाङ्गैः कृत्वात्
मुंशरीरंसन्ततंसर्वदाधनानिविहापरिपूर्णांजातनुताम् । किञ्चूतैः पुलोमजा
याइन्द्रायया । लोचनयोरतितरांसोढुमशक्यत्वास्तीत्रकण्ठकैः अथसहस्रकण्ठक
रूपैः सूच्यप्रतुल्यैः सुदृशन्तुरूपैर्वा । त्वयावृत्तसतीन्द्राणीपरित्यागेनत्वय्ये
धानुरक्तोभविष्यतीतिभावः । सपत्नीसुताभर्तुरङ्गगतान्क्रीडतोद्भृष्टान्य
स्यानेत्रयोः कण्ठकविद्वेदनाभवतीत्युक्तिः । सूच्यश्रेष्ठदृशन्तीशरोमहर्षेचक
ण्ठकइत्यनरः । तस्मैक्रिययामभिप्रैतिससम्प्रदानम् ॥ ५३ ॥

अबोधितत्वन्दहनेनुरज्यसे स्वयङ्ग्वलुक्षत्रियगो
प्रजन्मनः ॥ विनात्तमोजस्विनमन्यतः कथं मनो
रथस्तेचलतेविलासिनि ॥ ५४ ॥

अबोधितशोकारणमाह । अबोधीति । तंस्वयंअप्रवर्तितैवदहनेअग्नी
अनुरज्यसेअनुरक्तासीतिसयातत्वंपरमार्थोऽबोधिअच्चाति । हेविलासि
निखलुयंस्मारत्वात्रियायाङ्गोत्रेवंश्रे जन्मयस्यास्तस्यास्तेतवमनोरथस्तमोज
स्विनवंनिह्विनापरिहृत्यअन्यतः अन्यस्मिन्पुरुषेकथञ्चलतेअपितुअयो
ग्यत्वान्नयात्येष । तेजोहितेजस्येवानुरज्यते । त्वन्तेजस्विनीवन्निहुरपिते
जस्वीतिवन्हावनुरक्तासीतियुक्तमितिसयाच्चातमितिभावः । अन्यस्यापि
क्षत्रियकुलोत्पन्नस्यमनइवशीघ्रगामीरथस्तेजस्विनमन्यङ्क्षत्रियंविहायप्रा
ह्मणादिपुनश्चलते । अनुरज्यतेश्यनोऽङ्कित्वादिपिअनिदितामितिनिज्ञोपः ।
अन्यतःसप्तम्यर्थतसिः ॥ ५४ ॥

त्वयैकसत्यातनुतापशङ्कया ततोनिवर्त्यनमनःक

यञ्चन ॥ हिमोपमातस्यपरीक्षणक्षणेसतीपुवृत्तिः
शतशो निरूपिता ॥ ५५ ॥

त्वयेति । त्वाद्गन्धपतिव्रताभावात्एकाचासौसतीभ्रतयानुस्यपतिव्र
तयात्वयातनोःशरीरस्यतापाद्वाहाद्देहदाहमयङ्करिष्यतीतिशङ्क्याभियास
न्नापमियाच ततस्तस्माद्गन्धेःसकाशात्कथञ्चनकेनापिप्रकारेणमनोनिव
र्त्यंपरावर्तनीयं यस्मात्परीक्षणक्षणेसाधुत्वासाधुत्वपरीक्षासमयेस्त्रीणांस
हृगमनादिसम्भवेसतीदिव्यपतिव्रतापरीक्षासमयेतस्यश्रमवृत्तिः स्थितिः
शतशोरानायगाद्द्वैहिमोपमातुषारसदृशीनिरूपिताचदृष्टा चत्वष्ट्यापिस्व
रीशतशःसतीवृत्ति ॥ ५५ ॥

सधर्मराजःखलुधर्मशीलया त्वयास्तिचिन्तातिथि
तामवापितः ॥ ममांपिसाधुः प्रतिभात्यथङ्क्रम
श्रकास्तियोग्येनहियोग्यसंगमः ॥ ५६ ॥

यसवरणेकारणमाह । सधर्मैति । खलुनिश्चयेसम्भावनायाम्वा । सप्र
चिद्विधधर्मराजोयमस्त्वयाचिह्नस्यातिथिताङ्गीचरत्वंसमवापितः प्रापितो
स्तितापोधर्मप्रधानशीलयस्याधर्मशीलयत्यभ्यस्यत्तिवाद्यवंबभूतया धर्मशी
लोहिधर्मशीलेयवानुरज्यतइति । अथङ्क्रमइयंपरिपाटीममापिसाधुःसमी
चीनाप्रतिभाति । एतन्ममापिसम्मतं । हियस्मात्कुलशील दिभिर्योनव
त्तमेनसहयोग्यस्यैवसङ्गमश्चकास्तिनत्वयोग्येनयोग्यस्यतस्माद्दुर्मराजेनधर्म
शीलयाःसवन्धोयुक्तइतिभावः । ५६ ॥

सृज । तविच्छेदलवैःस्मरोत्सवै रगस्त्यभासादिशि
निर्मलत्वेषि ॥ घृतात्रधिङ्कालममृत्युशङ्कितानि
मेषवत्तेननयस्वक्रेलिभिः ॥ ५७ ॥

अजातेति । हेजैनि त्व अगस्त्यभासाअगस्त्यनक्षत्रदीप्त्यानिर्मलत्वेषि
सवत्सलकान्तौ सम्भोगयोग्यायान्दक्षिणस्यान्दिशि तेनयमेनसहनजातो
विच्छेदलवोवियोगलेशोयेषुतैःस्मरोद्भवैक्रेलिभिः कृत्वायमस्यैवपतित्वाद्
मृत्युशङ्कनीमृत्यु भयरनितासतीनिमेषवत्संमुखमनुभवतिभावः । स्मरो
त्सवैरितिपाठेस्मरस्योत्सवरूपैःकामसंबन्धिभिरत्सवैशु फ्रनादिभिः त्वा

जातोऽविच्छेदलवैत्रु स्वनादिनिरन्तरैरित्यर्थः । नयस्वेतिजित्वात्कतंर्यं
निप्रार्योक्रियाफलैतद्ध । नयेतिवां ॥ ५५

शिरिषमृद्धीवरुणाङ्कमीहसे पयःप्रकृत्यामृद्धय
गंत्रासवम् ॥ त्रिहायसत्रान्वृणुतेस्मकिंनसा निज्ञा
पिशीतांशुमनेनहेतुना ॥ ५८ ॥

वरुणत्रयोरकारणमाह । शिरीषेति । शिरीषमृद्धीशिरीषपुष्पत्रकोरुला
क्रीत्व वरुणमीहसेइ ऋसिकिप्रायेणसर्वसंभावयामि । यतःकिमूतं । पयः
प्रकृत्याउदकस्त्रनावेनपयोलक्षणयात्रकृत्योपादानकारणेनवा नृदुवर्गस्यम्
दुःस्तुसङ्घनवासवहन्द्रस्वामिनमित्यर्थं । किञ्चित्प्रायिंवायवस्याप्यशरी
स्य गहशोकेविद्यमानत्वाद्मृदुनसमित्यर्थः । त्वमपिमृद्धीसोपिमृदुरिति
सभयोर्योग्यत्वम् । दृष्टान्तेनतदंबोपपादयति । सातिशीताश्चतिमृद्धीनि
शापिअनेनमृदुनरत्वेनैवहेतुनासत्रान्वेवान्विहायशीतांशुचन्द्रंन दृष्टुदेस्म
अपितुषं योग्यत्वादित्यर्थः । हेतुनेतिसर्वनाजस्तृतीयाचेतितृतीया ५८

असेत्रियस्त्यक्तदिवादिद्यानिज्ञं श्रियःप्रियेणान
णुरामणीयकः ॥ सहामुनातत्रपयःपयोनिधौ कृ
शादरिक्कीडययामनोरथम् ॥ ५९ ॥

असेवीति । त्क्ताधौ स्वर्गोयेन श्रियःप्रियेणनारायणेन अनणुमहद्वा
मणीयकत्रयस्यत्रंजुतोयः शीरोदः दिवानिज्ञंरान्निन्दिवअसेवि । हेकृशा
दरित्वत्रपयसोदुग्धस्यपयोनिधौतत्पतित्वाद्मुनासहसाङ्गयथा मनोरथं
स्वेच्छयाऋडिक्कीडाङ्कुर श्रीसहितोविष्णु र्यथातत्रक्कीडतितथात्वमपिअ
नेनसहेत्यर्थः । दिवानिशङ्कालाप्यनोरितिद्वितीया । यथामनोरथंयथासा
दृश्यइतिसमासः ॥ ५९ ॥

इतिस्फुटन्तद्वचसस्तयादरा त्सुरस्पृहारोपचिड
मयनादपि ॥ कराङ्कसुप्तैककपोलकण्या श्रुतञ्च
तद्भाषितमश्रुतञ्चतत् ॥ ६० ॥

इतीति । कराङ्केहस्तकांडेसुप्तस्यितएकङ्कपोलकण्यास्यसंबन्धिधयातत
सदूतस्यइतिपूर्वाक्तंभाषितंश्रुतञ्चइन्द्रियपाटवान् अश्रुतश्रुतजननीका

राजप्रतनितिभावः स्फुटमुत्प्रेक्षायां । अथयेहेतुः तस्यनलाकारस्यदूतस्य
 आदर तश्चुनम अथयेहेतुः सुरेपुइन्द्रादिपुस्पृहारोपोऽभिलाषारोपन दूपा
 द्विदवनाद्दूपादश्रुतम् । पतिप्रतायाननान्याभिलाषारोपवचनदुष्टमिति
 नाकर्णितमित्यर्थः ॥ ६० ॥

चिरादनध्यायमवाङ्मुखीमुखे ततः समसात्रासय
 तैदमस्वसा ॥ कृतायतश्वासयिमोक्षणाचतद्दक्षणा
 द्वभाषेकरुणत्रिचक्षणा ॥ ६१ ॥

चिरादिति । ततोन्नतरंसंचिन्तत्वाद्वाङ्मुखीविदक्षणाद्यत्पराकादम
 स्वसाज्जैनी मुखेचिरकालानध्यायं वचनाभावं वासयते स्म । कुहूर्तं तूर्ध्नीव
 भूवेत्यर्थः । अथपश्चात्कृतमायत्तं दीर्घंश्चासमीदृशद्यद्यद्वज्जुतासतीत्यंशुहू
 त्तादनन्तरकरुणारसप्रधानं वचनं करुणं यथातथावाचभावे । अकदशमिति
 दामिदुरं वयाचइत्यर्थे अन्तकदूततोचितमित्यादियादइत्यभायत्वात् । अ
 नादरमुचकमीनावाङ्मुखत्वदीर्घनिद्रासकरुणद्विदक्षणां तिसामिप्रायम् ।
 प्रचण्डेवायीयातिसतितत्कालिकोनध्यायः क्रियतेक्षणानन्तरंपुनः पठ्यतेत
 द्दुवाचेत्यर्थः । संचिन्तस्यजातिः स्वभायोवा । अथाऽन्यायेत्यादिना
 ध्यायशब्दः साधुः । वासयतेषिषद्ये तितद् । अथावकर्मकादितिनपरस्मै
 पदम् । अथौचित्यवत्कर्तृकत्वाभावात्अनध्यायस्यकर्तृत्वात् विदक्षणाञ्ज
 नुदात्तेतद्यह्लादेरितिपुच् ॥ ६१ ॥

विभिन्दतादुःकृतिर्नाममश्रुतिं दिगीन्द्रदुर्वाचि
 कसूचिसंचयैः ॥ प्रयातजीवामिवमांप्रतिस्फुटद्
 कृतनत्वयाप्यन्तकदूततोचितम् ॥ ६२ ॥

विभिन्दतेति । स्वयापिअतिसुन्दरेणन तुभ्याकारेणापिसतानांप्रति स्फु
 टंअन्तकदूततोचितंयमदूतोचितकर्मकृतम् । किभूतेनश्च रोपितदिक्य ला
 भिलापवायीसमाकर्णनाद्दुःकृतिर्नीदुःकर्मकारिणीः क्रमकृतिः । दिगीन्द्रा
 इन्द्रादिद्विषयास्ताःतेषांन्दुर्वाचिकानिदुष्टसन्देशवचनानितदूषैः सूचिसञ्च
 यैः सूचिसङ्घैः कृत्वाविभिन्दतापीडयताभ्रातृव्यप्रयाजीवानिवाद्यत्प्रया
 मिव सुतंपापिनकर्णैः सर्वत्रस्वाङ्गं सूचिसङ्घैर्दंशयामदूतोचयानिदुरपीडयति

षतुर्गामपिदूतत्वाद्यमदूतोचितमेवत्वयाकृतमित्यर्थः । अतिसुन्दरस्यवि
शेषतीनलतुल्याकारस्यसौम्याकारस्यनांप्रतिअतिपीडाकारित्वमयुक्तमिति
त्वयापीत्यपिमासूचितम् । अन्योपिवीद्वादिरेदुष्कतिनिन्दोषलेशरहितां
श्रेयोरूपांश्रुतिंबेदन्दुष्टवचनैर्दूषयति । प्रयातोयातुमारब्धः प्रशब्दः आदि
कर्मेण तत्रैवनिष्ठा ॥ ६२ ॥

त्वदास्यनिर्यन्मदलीकदुर्यशो मधीमयंसल्लिपिरूप
भागिव ॥ श्रुतिंममाविश्यमभयदूढुरक्षरं सृजत्यदः
कीटवदुत्कटांजः ॥ ६३ ॥

उक्तमेवअर्थसोपस्करमाह । त्वदास्येति । अदोभवदुरक्षरन्वयोक्तं
दुष्टमक्षरंमश्रुतिमाविश्यकीटवदुत्कटादुःस्त्यजाःरुजःपीडाः सृजन्ति ।
किंभूतं । तवास्यानिर्यन्मदलीकदुर्यशोरूपंन
हीयन्मिथ्यापयशोरूपंमधीमयंसवीचञ्चुरसत्भवत्अतएवलिपिरूपभागि
वलेखनस्वरूपंमजद्विषसतीचासौलिपिद्यतद्रूपमागवा । कीटोयथाकर्णं
विश्यदुःसहांपीडाङ्करोति । अन्यदप्यक्षरंमधीमाजननिर्यन्मधीलिखितं
लिपिरूपंभवति ॥ ६३ ॥

तमालिरूचेथविदभंजेरिता प्रगाढमौनव्रतयैकया
सखी ॥ त्रपांसमाराधयतीयमन्यया भवन्तमाह-
स्वरसज्ञयामया ॥ ६४ ॥

तमिती । अथविदभंजेरितामैनीप्रेरिताआलिःसखीतंऊचहेदूत इ
यंसखीमैनीप्रगाढमौनव्रतयादृढतरमौनलक्षणव्रतया एकयास्वरस्यरसज्ञ
याजिह्वयात्रपांसमाराधयतिज्जते । अन्ययोमयासद्रूपंयास्वरसंज्ञयांजि
ह्वयांउचस्वरसंज्ञैम्यभिलाषविषयज्जानत्यामयाकृत्वाभवन्तमाह । इयं
लज्जावशात्स्वामिप्रायत्वंसाज्ञानबोधयति । तस्मादेतत्प्रेरिताहमेतद
भिप्रायमेवब्रवीमित्तमाकथंयेतिभावः । मयालहम्यासहवर्तमानस्तत्वंबु
द्धिःसमञ्जाभवन्तंमैनीविशेषणंवा । अन्योपिमौनीभूत्वाकाङ्क्षिद्देवतामा
राधयति ॥ ६४ ॥

तमर्चितुंमद्वरणस्वजानूपं स्वयम्बरःसम्भवितापरे

द्यावि ॥ ममासुभिर्गन्तुमनाः पुरः सरै स्तदन्तरायः
 पुनरेषवासरः ॥ ६५ ॥ तदद्याविश्रम्यदयालुरेधिमे
 दिननिनीषामिमवद्विलोकिनी ॥ नखैः किलोख्या
 यिविलिख्यपत्रिणातथैवरूपेणसमः समत्प्रियः ॥ ६६ ॥

किमाहेत्याह । तन्निति । तदद्यति । सद्गुरणस्त्रजाभदीयवरणमधूकना
 लयाकृत्वा तंनलनाभानंनृपंअर्चितुपरैद्यविश्रम्यः स्वयन्वरः सम्यग्भविताएष
 वासरः पुनस्तस्यस्वयन्वरस्यअन्तरायोविश्ररूपः सतावानेवविलम्बोस्ति ।
 किंभूतः पुरः एतद्विषयात्पूर्वमेवगन्तुकामैर्नसासुभिः सहगन्तुमनाजिगमि
 षुः । अयन्दिवसः कथमिदं प्रीयास्यतीतिचिन्तयासमप्राणाअतिव्याकुलाः य
 स्नाह्नस्माद्द्याविश्रम्यनेनमत्स्वन्दयालुरेधिभवत् । त्वयन्नस्थितेसतिममप्राणा
 अपिस्थास्यन्तीत्यर्थः । नोचेन्नतदेवाह । भवद्विलोकिनीभवन्तमवलीकय
 स्तीसतीवर्तमानन्दिवसंनिनीषामिवा । अतिवाहयितुमिच्छामि । त्वद्व
 लोकनवशात्प्राणधारणवशात्त्वयाननरूपाकृताभविष्यतीतिभावः । पर
 पुरुषविलोकनेनकथंपालिव्रत्यन्तवेत्यतआह । किलयस्यात्यन्निषाराजहं
 सेननलिनीदलेनखैर्विलिख्यसमप्रियोनलः तथैवरूपेणसमस्तुस्यत्वाद्दृशः
 सुन्दरः आख्यायिकयितः । तस्नाह्नवनलाकारत्वाकलबुद्ध्येवचत्सद्व
 लोकनान्ममप्राणधारणम् । त्वद्दर्शनेनप्रातिव्रत्यच्छतिर्नास्तीत्यर्थः । इदंश्लोक
 कद्वयमेकान्वयि । अर्चितुर्भौवाहिकस्यअर्धेतेरूपम् । सद्यः परपरारीति
 परैद्यवीतिसाधुः । पुरः सरैः पुरोप्रतीयेद्वितिटः ॥ ६५ ॥ ॥ ६६ ॥

दुशोर्द्वयीतेविधीनास्तिवर्षिता मुखस्यलक्ष्मीत
 वयन्त्ववीक्षते ॥ असावपिश्रस्तदिमांनलानने वि
 लोक्यसाफल्यमुपैतुजन्मनः ॥ ६७ ॥

अवस्थितैतवापिकिञ्चिदकार्यस्यादित्याह । दुशोरिति । विधिनाब्रह्म
 णादैवेनवा तवदुशोर्द्वयीनेब्रह्मधीवन्वितास्तीति । कथंयद्यस्माह्नवैवाति
 सुन्दरस्यलक्ष्मीशीभानवीक्षते । आत्मनासाक्षादित्यर्थः । आदर्शादौतुप्र
 तिविम्बस्यैवदर्शनात् । तत्तस्मादसावपिनेब्रह्मधीनलाननेइमान्त्वन्मु
 कशोभास्विलोक्यजन्मनः साफल्यकृतार्थत्वमुपैतु । सुन्दरवस्तुदर्शनेन

नेत्रयोः साफल्यं भवति । तस्माद्द्यात्रस्थित्वाञ्चीनलमुखसल्लोविलोकना
त्त्रिसाफल्यं भविष्यति त्वन्मुखं नलमुखसदृशमिति भावः । अथ चाह । अ
थवाहनेवेनांनलाननेदृष्ट्वाजन्मसाफल्यं लप्स्ये इति न किंत्वसावपिलप्स्यते
इत्यपिशब्दार्थः ॥ ६७

ममैव पाणीकरणे गिन्साक्षिकं प्रसङ्गसम्यादितमङ्ग
सङ्गतम् ॥ नहासहाधीति धृतः स्पृहाकथन्तवार्यपु
त्रीयमजर्यमर्जितुम् ॥ ६८ ॥

कारणान्तरमप्याह । ममेति । अङ्गदूत ममपाणीकरणे एव विहाय सन
य एव अग्निः साक्षीयस्मिन् अग्नि साक्षिकं अग्नि सभक्तं सङ्गतमैत्रं अर्थात्
लेन सह स्वयाप्रसङ्गसम्यादितमनायासमर्जितं स्यादिति शेषः । अन्यार्थना
गतेनापि त्वयात्रस्थितेन प्रासङ्गिकी अग्नि साक्षित्वाद्दृढानलेन सह सैत्र्यपि
सम्यादिता स्यात्तदर्थं नप्यत्र स्थातव्यमित्यर्थः । तदीयमैत्र्यामसक्रियो
जननित्यत आह । हाखेदे । सहाधीति धृतो लक्षणया कुलशीलरूपादिना
सदृशस्य तव आर्यपुत्रीयं विशिष्टकुलोत्पन्नधीरसेनसुतसंबन्धी अजर्यमैत्रं अ
र्जितुं सन्पादयितुं स्पृहाऽभिलाषः कथं न अभिलाषः कर्तुं युक्तः । सदृशयोः
नैत्रं भवति । अष्टमसहस्री प्रयत्नपूर्वं सन्पादनीया इत्यन्वनायासेन लब्धा
परित्यक्तं युक्तोति भावः । इति निजवाक्यतयाऽन्वयः । एकवाक्ये तु सङ्ग
तमैत्रमजर्यमचिनश्चरमिति । अर्जय विशिषणं सङ्गतशब्दस्येति वा । व्याख्या
नान्तरन्दुर्योजत्वादुपेत्यम् । पाणीकरण इति नित्यं हस्ते पाणाद्युपयमने इ
ति पाणावित्येवं रूपस्य निपातस्य गतिसञ्ज्ञत्वात्समासः । आर्यपुत्रीयम् । वृ
द्वाहः । अजर्यमपूर्वं स्य जीर्यतेः सङ्गते कर्तव्यं जर्यं सङ्गतमिति निपातनात्सा
धुत्वम् ॥ ६८ ॥

दिगीश्वरार्थं न कथञ्चन त्वया कदर्थनीयास्मि कृतो
यमञ्जलिः ॥ प्रसाद्यतां नाद्यनिगाद्यमीदृश न्दधेदु
शौवाणपरयारूपदेभृशम् ॥ ६९ ॥

पुनर्वाग्वसरायाह । दिगिति । त्वया अस्मीत्यहन्दिगीश्वरार्थं कथञ्च
न केनापि प्रकारेण तद्दर्शादिनातेषु मदनुरागाध्यारोपशादिना चन कदर्थनी

यानपीडनीया । अयमल्लुलिकृतः । प्रसद्यतांममोपरित्वयाप्रसक्तेनभूयतां
 अद्येदंशंदिक्पालविषयंकिञ्चिन्ननिगाद्यंनवाध्यं इदमेवतवप्रसक्तत्वम् । पू
 र्वांकेनेववाक्येनाह । दृशोभृशंवाध्यरयस्यअभ्रुवेगस्यास्पदेआधारभूतेअ
 भ्रुवेगपरिपूर्णइत्यर्थः । दधेधारयानि । विवाहोत्सवेविज्ञोषतोमङ्गलस्या
 भ्रुपातस्यनिषिद्धत्वान्नयाचाधः पतनभीत्यानेत्रयोरेवस्तंभितत्वांदतः परम
 पित्वयाकिनपिनवक्तव्यमित्यर्थः । निगाद्यंसोपसर्गत्वाद्भ्रुवमदेतियदभावा
 त्पयत् ॥ ६९ ॥

वृणेदिगीशानितिकाकथातथा त्वयीतिनेक्षेनल
 भामपीहया ॥ सतीव्रतेग्नौतृणयामिजीवितं स्मर
 स्तुकिंवस्तुतदस्तुभस्मयः ॥ ७० ॥

पतिव्रत्यप्रौढिप्रकाशनेनदूत्यानवसरंघ्ननक्तिवृणोइति । अहन्दिगी
 शान्वृणेइतिकाकथावाह्नांत्वयाप्रवर्तिता स्वतोवृणेइतिभनस्यपिनधारया
 भीत्यर्थः याऽहंनलभानपिनलकान्तिमपिइहपुरोवर्तिमित्वयिपरपुरुषेव
 त्तंभानाइतिकारखासथानलेइवनेद्वेनपश्यामि । यद्वात्वयिपरपुरुषेनलका
 न्तिमपितथानलइवईहयाकटाक्षविद्येपादिचेष्टयानेते । तथाअनिर्वाष्य
 याईहयानहृतानुरागेणतथातादृशींहंसलिखितदृष्टानंलभानपिनावलोके
 इतिवा सादिगीशान्वृणइतिकाकथा । एवंविधायाःपुरस्ताकलसदृशस्य
 अन्यस्यपुरुषस्यकथाकर्तुंनपुक्ताकिंपुनर्नलासदृशस्य देवविषयंविषयंकि
 मपित्वयानवाध्यमित्यर्थः । कुनारिकयाकानिन्यात्स्वयानलप्राप्त्यभावेऽ
 न्योपिवरणीयइत्यतआह । सतीव्रतेपतिव्रतरूपेऽग्नौअथसतीव्रतयासह
 वर्तमानेऽतिदारुणेवन्हौजीवितंप्राणामित्यर्थः । तृणयानितृणवत्करोमि
 नलप्राप्त्यभावेपिपतिव्रत्यात्त्यावहायुष्यल्लीवितनेथ्यानिनत्वन्व्यं वृणइति
 दिगीशान्वृणइतिकावाह्ना । वन्हौपतिसंतृणवृणपादेवनश्यतियथातथा
 नलाभावेपतिव्रत्यवशाज्जीवितमपीतितृणपदेनसंचितम् । नदनप्राव
 ल्यात्कथमन्यनवरिष्यसीत्याशंक्याह । स्मरस्तुपुनःकिन्नुवस्तुअस्तुकीदृश
 स्तुजवतुकिमितियः कामः हरनेत्राग्निजमितन्तत्प्रसिद्धमस्मीजावरूपःप
 दार्थःकिमपिकर्तुंशक्नोति । कामस्तुअभावरूपत्वादप्यस्यापिकिमपिक
 तुंनशक्नोतिकिंपुनः पतिव्रतायामनेतिभावः । यःपुनःस्मरोमस्मत्तत्किंव

स्तुश्रित्वतिवाञ्छयः ॥ ७० ॥

न्यवेशिरत्नत्रितयेजिनेनयः सधर्मचिन्तामणिहृज्
भितोयया ॥ कपालिकोपानलभस्मनःकृते तदेवम
स्मस्वकुलेस्तृतवया ॥ ७१ ॥

महनाथीनत्वेदोषमाह न्यवेशीति । जिनेनबुद्धेनयोधर्मचिन्तामणिर्ध
नेरूपचिन्तामणिःसम्यग्दर्शनसम्यग्ज्ञानसम्यक्चारित्र्यलक्षणैरत्नत्रितयेन्यवे
शि । चारित्र्यञ्चव्याप्योयःप्रक्षिप्तःसकलाभिलाषपूरकत्वात्पातिवृत्त्यलक्ष
णधर्मेरूपचिन्तामणिःययास्त्रिया कपालीहरस्तस्यकोपलक्षयः अनलःअ
ग्निःतस्यभस्मनःकानस्यकृतेकालनिमित्तंउक्तिःपरित्यक्तः तथास्वकुलेत
द्भस्मैवस्तृतविस्तारितं धर्मत्यागोनामस्वकुलेतद्भस्मप्रक्षेपतुल्यइत्यर्थः । ध
र्मद्वोद्दिष्टावाप्तोनापियोधर्मःअङ्गीकृतःसमदमपीष्टिवै नययापरित्यज्यते
तथास्वकुलंसकलङ्कमेवक्रियत इतिमदनभीत्यापालिवृत्त्यंपरित्यक्त्याभीति
दुराशांसाकृषा इतिज्ञायः । उन्मत्तेनापिभस्मार्यैचिन्तामणिर्नैत्यज्यते ।
सययात्यक्तस्तयास्वयंशेभस्मैवचित्तमितियुक्तम् । सद्बुद्धिज्ञानवृद्धानिधमंध
र्षेश्वरागुरुरितिबीडचिदान्तेरत्नत्रयमुक्तम् ॥ ७१ ॥

निषीयपीयूषरसौरसीरसौ गिरःस्वकन्दर्पहुताश
नाहुतीः ॥ कृतान्तदूतंनतयायथोदितं कृतान्तमेव
स्वममन्यतादयम् ॥ ७२ ॥

निषीयेति । असीनलःपीयूषरससौरस्यःपुत्र्योमृतरसोत्पन्नाःतद्दत्तिस
धुराः अतएवस्वस्यनलस्यकन्दर्पयवहुताशोर्गिस्तस्यआहुतीःसद्दीपकाः
गिरःनिषीयसादरमाकर्ष्य स्वमात्मानन्तयाभैम्यायथायेनप्रकारेणोदितमु
क्ताङ्कृतान्तदूतंयमदूतंनअमन्यत । किंतुअदयंनिष्कपंस्वङ्कृतान्तंयमने
वअमन्यत । अनयोक्तंयमदूतत्वन्तयाप्रकटीकृतंइतितस्वस्यपमुक्तंकिंतु
निर्दयत्वात्यमस्यवाहंइत्यमन्यत । सादृशःकोपिनिर्दयोनास्तीतिस्वमा
त्मानंनिन्दितवानित्यर्थः । इन्द्रादिदूत्यैकृतेपिइन्द्रादिद्वाननुरागात्स्वरिमं
अतस्स्वत्कानोद्दीपनत्वंयुक्तं । औरसीःउरसानिर्मिताइत्यर्थेउरसोऽप्ये
त्यणन्तात्कीप् ॥ ७२ ॥

समिन्तमर्मापितदार्तिकाकुभिः स्वदूतधर्मान्तधिर
न्तुमैहत् ॥ शनैरज्ञसन्तिभृन्मिथिनःश्वसन्त्रिचित्र
याक्चित्रशिखिगहनन्दनः ॥ ७३ ॥

सङ्गति । तदतिस्तस्याव्यथातयाव्यथयाकाकुञ्जिर्दीनवाक्शैर्जिज्ञसर्मापि
उत्पन्नकामोपिसःमलःस्वदूतधर्मात्त्विरन्तुमैहत्तपयेच्छत् । धीरोदाहृतत्वा
दस्वयमेववरीतुंमयेच्छदित्यर्थः । तर्हि किंचकारइत्याह । निभूतन्तयानज्ञात
व्यमितिशुभंयथातथाकामपीहितत्वाद्दिनिःश्वसन्श्वनैः पीहितत्वादेवमन्दं
अशंसत्अवोषत् । यतोविचित्रवचिनानाविधस्फूर्तिंयुक्तेवाग्निषयेचित्रशि
खिगहनन्दनोवृहस्यतिरिव । याचस्यतिद्वित्रिशिखिगहनन्दनः ॥ ७३ ॥

दिवोधवस्त्वायदिकल्पशास्त्रिनह् कदापियाचेत
निजाङ्गणालयम् ॥ कथम्नवेरस्यनजीवितेश्वरा न
मोघयाउचःसहिभीरुभूरुहः ॥ ७४ ॥

दिवइति ॥ पूर्वसर्गेजैभ्यान्देवानुरागप्रतिपादनेनसामोक्षास्मिन्सर्गे अ
होमनरस्वित्यादिजि.सर्गभिःश्लोकैर्देवानुग्रहज्ञापनेनदानमुःक्तायदिरुह
भ्यमित्यादिश्लोकचतुष्केणमदंप्रप्रशयंजददगहौप्रतिपादयिषुः उपायचतुष्टय
ज्ञानलभाह । दिवइत्यादि श्लोकचतुष्टयेनभेदःप्रतिपाद्यते । हेजैनिदिवः
धवइन्द्रः निजाङ्गणमेवालयःस्थानंयस्यएवंभूतङ्गल्यशास्त्रिनयदिषेतकदा
पित्वयामैमीमह्यन्दातथ्येतियाचेततदाहोभीरुभयशीले अस्वइन्द्रस्यजीवि
तेश्वराप्राणेश्वरीकथंनभवेः । अभीष्टदःस्वामिनात्रयाचितःसदासन्निहितः
सोऽसैत्वान्दास्यत्येवेतिभावः । ह्यिस्मात्सभूरुहःकल्पवृक्षोमोघानिष्फला
याज्वायस्यएवभूतो नजवति । याचितमवश्यन्ददात्येव । निजाजिराल
यमितिवापाठः जीवितेश्वरेतिसमासोदिनेश्वरवज्ज्ञेयः । भीरुभियःक्रु
कनौ । ऊहुतइतित्यूह् ॥ ७४ ॥

शिखीत्रिधायत्त्रदत्राम्निकामनां स्वयंहुतस्वात्मह
विःस्वमूर्त्तिषु ॥ क्रतुंविधत्तेयदिसावंकामिकृद् क
थंसमिथ्यास्तुविधिस्तुवैदिकः ॥ ७५ ॥

शिखीति । शिखीवग्निहः स्वदवाप्तिकामनात्वात्प्रःपत्यजिलायन्विधाय

स्वभूतिषु स्वावयववेद्याहवनीयादिषु स्वयमात्मनैव हुतं धान्येस्वाहेत्यादि
मन्त्रेणान्यैर्यजमानैर्दत्तं स्वांशभूतं हविर्यनैर्विधिः सन् सार्वकामिकसर्वकामप्र
योजनकंसर्वकामदातारन्वित्यर्थः । ऋतुं यदि विधिहस्तैः सर्वैदिको विधिस्तु पुनर्नि
ध्याऽसत्यः कथमस्तु । अन्येनानुष्ठितः यज्ञस्तस्मै सर्वाङ्कामान्दातिकिंपुन
र्विहनाऽनुष्ठितः तेन वरहेस्त्वप्राप्तिर्भविष्यतीति भावः । सार्वकामिकप्र
योजनइति ठञ् ॥ ७५ ॥

सदोतदाशामधितिष्ठतः कर म्भरंप्रदातुञ्चलिता
द्वलादपि ॥ मुनेरगस्त्याद्वृणुते सधर्मराड् यदि त्व
दाप्तिम्भणकातदागतिः ॥ ७६ ॥

सदेति । सधर्मराट् यमः अगस्त्यान्मुनेः सकाशाद्गौर्नीमह्यन्देहीतित्व
दाप्तिस्त्वत्प्राप्तियदि वृणुते तदाकागतिः कः प्रकारः भणवदध्यापितुनकोपि
किञ्चूतात्सदातदाशायमदिशमधितिष्ठतः । तथातएव वरमभीष्टसद्व्याश्रे
ष्टम्बाकरं राजप्राह्यं भाग्यमायप्रदातुम्बलादपि स्वयमेव चक्षितारप्रवृत्तात् ।
यमदिशिबसतास्मैराजभागोऽवश्यन्देयइति स्वयमेव विधाय स्वयमेव
दातुमायतेव त्वां याचमानायमनुनिस्त्वात्किञ्चिद्दातुं समर्थेनागस्त्येन त्व
मवश्यन्दातव्या । अगस्त्यनिवारकः कोपिनास्तीत्यर्थः । त्वदाप्तिमपि व
लाद्यदिवृणुते इति वा । तदाशाश्रिणीकृतिकर्मत्वम् ॥ ७६ ॥

ऋतोः कृते जाग्रति वं ह्यिकः कति प्रजोरपाम्भेश्मनि
कामधेनवः ॥ त्वदर्थमेकामपियाचते सचे दप्रचेत
सः पाणिगतैव वर्त्तसे ॥ ७७ ॥

ऋतोरिति । हे भैमिन्द्रापाम्यतेर्षरुणस्यवेश्मनिकतोः कृतेयागहविरर्षं कृ
तिकतिसङ्ख्याकाः कामधेनव जाग्रतिसन्तीति कोवेति । अपितु इयत्तया
ताः कोपिनजानातीत्यर्थः । ततः किमत्तद्याह । सर्वरुणः भैमीमह्यन्दात
व्येतित्वदर्थन्तासुमध्यैकामपिकामधेनुञ्चेद्याचते तर्हि प्रचेतसः वरुणस्य पा
णिगतैव हस्तप्राप्तैव वर्त्तसे तस्मान्नतुर्षुमध्ये सर्वथायकोवरणीयोनान्यः
प्रकारोस्तीति भावः ॥ ७७ ॥

न सन्ति धात्रीयदिविघ्नसिदुये पतिव्रतापत्युरनि

**शुक्रयाशची ॥ सपवराजव्रंजवैशसात्कुतः परस्प
रस्पर्धिवरःस्वयम्बरः ॥ ७८ ॥**

दयदहाह । नेति शचीहन्नापीभर्तुरन्यासक्तत्वेपिपतिव्रतापत्युरनि
च्छयास्वकतेनहन्नाभादरेणहन्नाश्चाव्यतिरेकेषेत्यर्थः । विप्रसिद्धयेयदि
नसन्निधात्रीनसकिहितामधेत् । त्रीश्रीस्वयम्बरमसानागमनात्विप्रोभव
तुइतितर्हितवस्वयम्बरसवराजव्रंजस्यत्वदप्यंशान्योन्यस्यहृन्हृयुक्तस्यराज
समूहस्यवैशसात्कसहात्परशरहेतोःकुतश्च । यतःपरस्परनन्योन्यंस्पर्ध
नःवराः धरयितारोराजानोयत्रस्वयम्बरनमविष्यत्षतिनलाप्रामिस्तुदूरतो
निरस्तेत्यर्थः । विवाहेगीर्षाःसाम्निष्यंस्वयम्बरेश्याःसाम्निष्यमितीति
हासात् ॥ ७८ ॥

**निजस्यवृत्तान्तमजानतांमिथो मुखस्यरोषोत्पत्
षाणिजल्पतः॥ मृधङ्किम्च्छुत्रकदराहतागदवं मु
जाभुजिक्षोणिभृतान्दिदृदसे ॥ ७९ ॥**

तमेवार्थेसप्रपञ्चनाह । निजस्येति । स्वहृत्क्षोणिज्जुकाराङ्गामुजाभ्यांजु
साभ्यांमृध्वेदंपुहंप्रवृत्तंजुजाभुजि भग्नानांरुत्राणांश्छुत्रकायेदपहास्ते
यान्तापहवंपस्याङ्कियायांएवंपथातथापुहंकिन्दिदृदसेदृष्टुमिच्छसि । किं
भूतानांराह्णादोषोत्पत्तिश्चीन्योन्यं परुषाणिकल्पतःआक्रोशकुर्वतः निजस्य
स्वोयस्यमुखवृत्तान्तव्यापारंअजानताःकूपप्रतिक्रमंरवीमीतिअविदुषां ।
प्रायेणराजयुद्धदर्शिन्येवत्वंनतुस्वयम्बरार्थिनीत्यर्थः । शचीसकिधामाभा
वाच्छत्रनङ्गासुराणव्रजवैशसमेवभवेन्नतुस्वयम्बरइत्यर्थः । जुजाभुजितत्रते
नेदमितिसमासेश्चकर्मव्यतिहारइतिइह । अन्यंयानपीतिदीर्घः । इह
इतिष्ठदृग्वादिषुपाठादव्ययत्वम् । दिदृदसेङ्गासुसदृशांसनइतितद् ॥७९॥

**अपार्थयनयाजकफूत्कृतिश्रम उज्वलेदुषाचेदुपुषा
पिनानलः ॥ अलंनलःकर्तुमनगिनसाक्षिकं विधिं
त्रिवाहेतवसारसाक्षिकम् ॥ ८० ॥**

अपेति । अनलोग्निःयजकानांपुरोधसांविन्द्रिसन्पुष्पापैफूत्कृतिश्रमं
अपार्थयन्व्यर्थाकुर्वन्संपरुषाकोपेनेवचेज्ज्वलेत् नतुवपुषात्त्रवालारूपेण

दीप्तो भवेत् । फूत्कृतेऽपित्वयानाद्दृतत्वात्कोधवशात्सधूनयवभवेत्तथा
 दीप्तस्तर्हि हेसारसाक्षिकमलनयने नलः अग्निसाक्षिकं वह्निसंज्ञसाक्षिर
 हितं विधिलाजाहोनादिकङ्कतुं अलंसमर्था भवेत् । एवं सति कम्बरिष्यसी
 ति जावः । वैवाहिको विधिरग्निसाक्षिको न तु धूमसाक्षिक इत्यर्थः । सारसा
 क्षिकमिति पाठे विधिङ्कतुं क्लिप्तं अपितुनेत्यर्थः । अपिरेवार्थः ॥ ८० ॥

पतिम्बरायाः कुलजम्बरस्य वा यमः कमप्याचरिता
 तिथिं यदि ॥ कथं न गन्ता विफली भविष्यतां स्वय
 म्बरः साध्विसमृद्धिमानपि ॥ ८१ ॥

पतिमिति । यमः पतिम्बरायाः सवकिमपिकुलजम्बरं जम्बुवरं यमल
 सपवाकुलजपदिचेत् अतिथिआचरिताकर्त्तानारयेदित्यर्थः । हे साध्वि पति
 वृते तस्मिन् समृद्धिमानपि स्वयम्बरो विफली भविष्यतां निष्फली भवन्शीलस्य
 कथं न गन्तानप्राप्स्यति अपितु प्राप्स्यत्येव । मृतकाशौचमिति त्वात्प्रतिकूलान्
 न भवेदेव ततः कम्बरिष्यसीति भावः । पतिं वृणीते पतिम्बरासञ्ज्ञायां मृतुवृ
 जीतिष्ठः । अरुद्धिं पदितिमुन् । भविष्युः पूर्ववत् ॥ ८१ ॥

अपः प्रतिः स्वामितयाऽपरः सुरः सतानिषेधेद्यदि
 नैषधक्रुधा ॥ नलाग्रलोभात्ततपाणयेपिते पिता
 कथं न त्वाम्बदसम्प्रदास्यते ८२ ॥

आपहति । अपरः अन्यः सुरः बरुणः अपः प्रतिशङ्कीकृत्य स्वामितया प्रमुखे
 न जलपतित्वेन त्वया स्वस्यानादरत्वात् जलस्य वा वृतत्वात् किमिति नैव न लारीषे
 षा कृत्वा न लस्यत्वात् भवितव्यमिति बुद्ध्या भवती भिस्तन्न गन्तव्यमिति
 ताः आप-यदि निषेधेत् निवारयेत्तर्हि ते पिता भीमः त्वदभिलाषेण त्वत्प्रतिष
 ह्याय लोभात्ततपाणयेऽप्रसारितहस्ताय मलाय त्वाङ्कथं न प्रकारेण सम्प्रदास्य
 तेवदकथय न लकुलाभेन जलम्बिना पित्वात्प्रतिषर्ह्यति सकथयन्दास्यती
 त्यपिशुद्ध्यर्थः । केनापि प्रकारेण तव निस्तारोनेति भावः । अप्राम्यतिरित्य
 पिपाठः । शब्दादि विवाहेषु कन्यादाने जलपूर्वत्वेऽमृत्याग्निद्वेष्टस्यपि नै
 भी प्रतारणार्थं नैव मुक्तमिति ज्ञेयम् ॥ ८२ ॥

इदं महत्तं भहितं मया हितं म्विहाय मोहन्दमय

न्तिचिन्तय ॥ सुरेषुविघ्नैकपरेषुकोनरः करस्य
मप्यर्थमवाप्तुमीश्वरः ॥ ८३ ॥

इदमिति हेदनयन्तिमयाइदन्तेतवमहत्हितमभिहितंउक्तं । त्वसोहं
विहायचिन्तय । ध्यनेनहितमुक्तंअभिहितञ्चेत्यादिबिचारय । प्रतीकारा
भावस्त्रिवृत्तीति । कःनरःसुरेषुविघ्नैकपरेषुसन्तुकरस्यंहस्तस्थितमपिअ
र्थवस्तुअवाप्तुमीश्वरःसमर्थोभवेत् । मनुष्येपिविघ्नपरेअन्येनप्रतिकर्तुंन
शक्यतेकिंपुनर्देवेषुइतित्वंबिचारयेतिउत्तरार्थेवायोजना । एकशब्दःकेवल
पर्यायः ॥ ८३ ॥

इमागिरस्तस्यविचिन्त्यचेतसा तथेतिसम्प्रत्यय
माससादसौ ॥ अवारितावग्रहनीरनिर्भरे नभो
नभस्यत्वमलंभयद्दृशौ ॥ ८४ ॥

इमाइति । सन्नैमीतस्यनलस्यइमाःपूर्वोकाःगिरःचेतसाविचिन्त्यतथे
तिसुरेषुविघ्नैकपरेषुइत्यादिसत्यमेवैषुसंप्रत्ययंबिश्वासमाससादप्राप पश्चा
द्दृशौनैत्रेनभोनभस्यत्वंबहुजलत्वात्श्रावणभाद्रपदत्वन्तुअलंभयत् । प्रा
पयामास । किंभूते । निवारितोनिषिद्धोऽग्रहोवर्षप्रतिबन्धोयस्यएवंविधो
प्रतिहतप्रसरःनीरनिर्भरःजलप्रवाहोययोः । बहुदरोद्दृश्यर्थः । श्राव
णभाद्रपदयोर्वर्षप्रतिबन्धेजलवृष्टिर्नभवतितदजावे भवतीत्यनेनरोदनसू-
चितम् ॥ ८४ ॥

स्फुटोत्पलाम्यामलिदम्पतीवत द्विलोचनाभ्याद्
कुचकुङ्मलाशया ॥ निपत्यविन्दूहृदिकज्जलावि
लौ मणीवनीलौतरलौविरेजतुः ॥ ८५ ॥

स्फुटेति । कज्जलाविलौकज्जलकलुषितौ अशुविन्दूकुचकुङ्मलाशयाकु
चरूपकलिकाजिलावेणअलिदम्पतीवज्जमरस्त्रीपुंसाविवस्फुटोत्पलाम्यां
विकसितकमरूपाम्यांसकाशात्हृदिनिपत्य तरलौस्फुरन्तौद्वारमध्यवसिं
त्वयोग्यौमणीवइन्द्रनीलौमणीवरेजतुः । कज्जलकलुषितत्वात्स्फुलत्वाद्
र्तुलत्वात्स्फुटोत्पलतुल्यत्वमन्नेनिर्गमनात्कुचकोरकौप्रत्यागमनाच्चपूर्वं
विन्दोरलिलौपुसतुल्यत्वं । इदिस्थितत्वाच्चहारसान्निध्यात्पश्चानीलमणि

तुल्यद्वयुक्तनेत्रयोर्विकसितोत्पलतुल्यत्वम् । कुचयोश्च कुम्भस्तुल्यद्वयं स्वा
भाधिकम् । अलिस्त्रीपुंसौ विकसितं कमलमुपजुज्व विकसित्यत्कलिकामि
लाधिष्ठीभवतः । अलितुल्यौ इन्द्रनीलतुल्यौ चाश्रुविन्दूद्वदिनिपलिताधि
तिभावः । इन्दूदेदितिप्रगृह्यत्वस्यमखीवादेर्नैतिनिषेधात्सन्धिः । वस्तुत
स्तद्द्वार्तिकं मुनित्रयानुक्तत्वाद्प्राभाषिकमिति इवार्थकवशाश्चद्वयोर्विद्व
मानत्वाद्त्रयशब्दस्याश्रयत्वम् ॥ ८५ ॥

धुतापतत्पुष्यशिलीमुखाशुगैः शुचेस्तदासीत्सर
सीरसस्यया ॥ रयायवद्वादरयाश्रुधारया सनालनी
लोत्पललोत्पलीचना ॥ ८६ ॥

धुनेति ॥ साजैनीश्रुतापतन्तःश्रागच्छन्तःपुष्यशिलीमुखस्यकामस्याश्च
शुगावाद्यास्तैः धुताकम्बितापीडितेतियावत् एवञ्जुतासतीतदाशुचेः रस
स्यविप्रलंभशृङ्गारसस्यसरसीश्रासीत् । किञ्जुतारयायनिरन्तरप्रवृत्तयेवद्वा
दरयाकृतानिनिवेशयाश्रुधारयाकृत्वा सनालयन्तीलोत्पलतद्द्वलीलाययो
रेवंविधेषोद्यनेयस्याः सा अथचशुचेर्घोषसंबन्धिनोरसस्यउदकस्यसरसीका
याइतिवा । किभूतासरसी । श्रापतन्तिश्रामनन्तिपुष्याण्यैस्तेशिली
मुखाः ज्वरंराः श्राशुगावायवश्चतैर्धुताकम्बिता यद्वापतङ्गिः पक्षिभिः ईंसा
दिभिः पुष्यसंबन्धीभिः पुष्येषुस्थितैर्वाशिलीमुखैर्ज्वरैः । श्राशुगेनवायुनाच
धुता । तथाघ्रीषर्ताश्रुदकस्याहपत्वाद्दृश्यमाननालनीलोत्पलाभवति ।
अथचशुचेर्निर्गलस्यरसस्यघ्रीषकालीनासरसीवभूव । अथकामवाणपीडि
तत्वाच्छुचेः शोकस्यरसस्यनदीवभूव । बहुरुरोदितिभावः । नेत्रयोः स्वभा
वेनचनीलोत्पलतुल्यत्वम् । अच्छिन्नाश्रुधारयाः नालद्वयतुल्यत्वम् । घ्रीष
र्तावत्यजलत्वाद्वायुवशाच्चोद्गडनीलोत्पलासरसीभवति । शुचिः शुद्धेऽ
नुपहतेशृङ्गारापादयोः स्मृतः । घ्रीष्मेहुतवहेपीतिविश्वः । शुचेः शोकस्येति
पक्षेहकधातुनिर्देशे । रयायरयेणनिर्गन्तुं तुमर्थेतिचतुर्थी । रयेणायोनिर्गम
न्तत्रवद्वादरयेति ॥ ८६ ॥

श्रुथोद्भ्रमन्तीरुदतीगतक्षमा ससंधमालुप्तरतिः
स्खलन्मतिः ॥ व्यधात्प्रियमाम्निविधातनिश्रया
न्मृदुनिदूनापरिदेवितानिसा ८७ ॥

अथेति । अथवाभैनी कृद्वृत्तिश्रोतुःकरोषोरपाद्कानिपरिदेवितानिवि
 लापचवनामिष्यधात् किंमूताप्रियस्यमलस्यप्राप्तिर्विधातःमननलप्राप्तिःस
 र्वथानभवित्रीतिनिश्चयात्कृतादुःखिता । तथासङ्गमन्तीतन्मादवतीतथा
 रुदतीतथागतान्नासह्नशक्तिर्यस्याः साकिनपिरोद्घुमसमर्थाह्वयमपि
 णीवितुमसह्यातथाससंज्ञभाऽधुनाममजीवननस्याद्दुःखरूपंवाभवेत्इति
 मयसहिता तथासुप्रतिर्गतसुखा । तथास्खलन्तीकिङ्कृतव्यतानूढामतिर्बु
 द्विर्यस्याःसा । विप्रलम्बाख्यशृङ्गाररसपोषकंवचनमुधाचेत्यर्थः ॥ ८३ ॥

त्वरस्वपडचेषु हुताशमात्मन स्तनुप्रमद्वस्ममयंय
 शश्रयम् ॥ विधेपरेहाफलभक्षणव्रती पताद्यत्
 प्यन्तसुभिर्ममाफलैः ॥ ८८ ॥

त्वरस्वेति । हेअतिसन्तापकत्वात्पक्षेषुहुताशनकामाग्नेत्वरस्वरस्व ।
 सर्वगोत्रव । सान्दग्ध्रानद्भस्ममयंआत्मनोयशश्चयंकीर्त्तिसन्नुहंतनुष्वि
 स्तारयशीघ्रंभारयसास्मपीडयइतिभावः । स्त्रीवधेनतवमहृद्यशीघ्रविष्य
 तीतिशोपहासम् हेविधेधातःपरस्येहाहच्छातद्विषयेयत्फलंअभीष्टंन्तस्यम
 क्षण्यंअन्तरायकरणादनिष्यादनन्तदेवव्रतनस्यास्तीतिपराभिलाषहननेप्रय
 त्तशीलत्वं अद्यनलप्राप्तेरजावाद्फलैर्व्यर्थैःनमासुभिस्तृप्यन्पतअधोगच्छन
 रकंयाहीत्यर्थः । तवपरमहृद्यव्रतनतुप्राणजह्यव्रतम् । स्त्रीवधजनिता
 त्पातकारस्वर्गात्पतितोभवेत्याक्रोशः । व्रतसोपेनपतिनोभवति । एतद्धान
 र्यकत्वात्प्रलापकूपम् ॥ ८८ ॥

भृशंविद्योगानलतप्यमानकिं विलीयसेनत्वमथो
 मयंयदि ॥ स्मरेषुभिर्भेद्यनवज्जमप्यसि ब्रवीषि
 नस्वान्तकथंनदीर्यसे ॥ ८९ ॥

भृशमिति । हेभृशंसुतरास्त्रियोगानलतप्यमानस्वान्तदुहय-वंयदिअथो
 मयलोहूरूपन्तर्हिंकिंनविलीयसे । ब्रवीष्यसि । बन्धिनाभृशन्तप्यन नं
 लोहंविलीयते । त्वञ्चेत्तर्हिंकिंसितिनविलीयसे । नचविलीयसेतस्माद्धो
 हादपित्वनतिकठिनत्वं । हेस्मरेषुभिर्भेद्यत्वंअजमपिनासि । स्वस्तु
 पुष्यवाचेर्भेद्यत्वात्कथंनदीर्यसेनब्रवीषि । ह्यपितुफयैत्यर्थः । स्वयंदि

अमपिनासितदात्वङ्गुणवस्फुटसि । तस्माद्गमवत्वमितिवा । दीर्यवे
कर्नङ्कर्तरितङ् ॥ ८९ ॥

बिलम्बसेजीवितकिन्द्रवद्रुत उववलयदस्तेहृदयं
निकेतनम् ॥ जहासिनाद्यापिमृषासुखासिका म
पूर्वमालस्यमहीतवेदुशम् ॥ ९० ॥

बिलम्बसइति । हेजीवितजीवकिम्बिलम्बसेकालक्षेपङ्करोपि । अपि
तुमाकार्पीः । द्रुतंशीघ्रन्द्रवङ्गुणवदस्तेनवमिकेतनंनिवासस्थानं हृदयं
उवलयति । सद्भागिनादह्यते । अद्यापिगृहेदह्यमानेपिमृषासुखासिकां
सुखासनंनिश्चिन्तावस्थानंनजहासिनित्यजासि । अपितुत्यज । ईदृशेगृह
उवलनेपिसुखासनरूपअपूर्वलोकोत्तरन्तवेदमालस्यम् । अन्वसोप्यन्योगृ
हेदह्यमानेसुखासनंहित्वापलाभ्यगच्छति । त्वन्सुउवलत्यपिगृहेवहिनंनि
गच्छसि अन्तरेवतिष्ठसि एतत्तवलोकोत्तरकारिआलस्यमित्यर्थः । त्वयि
निर्गतेममपीडानभवेत्तस्माच्छीघ्रंनिर्गच्छेतिज्ञावः । आसिकात्थात्वर्थ
निर्देशेगवन्वक्तव्यइतिशु ॥ ८९ ॥

दुशोमहापातकिनोमनोरथाः कथंपृथुत्रामपिवि
प्रलेभिरे ॥ प्रियःश्रियःप्रेक्षणघातिपातकं स्वम
श्रुभिःक्षालयतांशतंसमाः ॥ ९१ ॥

दुशाविति । हेदुशी पातकिनःसर्वदासोकाणांप्रतारकत्वात्पातकमु
क्ताःमनोरथाःपृथुअपिवांमृषाअलीकेनकथंविप्रलेभिरेवञ्चितवन्तः युव
योर्नलोस्माभिःप्रदश्यंतइति असत्यरूपपातकोपेतावासपीतिवा । श्रु
वाध्यर्थावासनोरथावा । अतिविशालयोरपियुवयोस्ते प्रतारणाकृतेतिअ
नुचितकृतमित्यर्थः । विप्रलम्भकरणादपितेषांपातकित्वम् । पातकीअव
श्यंपरम्प्रतारयति । अल्पोपिप्रतारयितुमनर्हःकिंपुनर्नहानिति नसदर्श
नयोग्यत्वञ्चपृथुइत्यनेनसूचितं । अणुत्वान्मनसोमनोरथैःप्रतारणायुक्ता
युवान्तुपृथुअतःप्रतारणानुचितेतिवा । इदानींयुवाश्रियश्रियोनलशोभा
याःप्रेक्षणघाति अवलोकनविप्रकारिस्वस्वीयंसहजंपातकमनोरथसंसर्गज
नित्तु शतंसमायावञ्जीवमित्यर्थः । अश्रुभिःक्षालयतांयावत्पातकना
शयंतदर्शनंनेतिपातकंसर्वेषानिराकुरुतमित्यर्थः । अन्यदपिमलिनमुदके

महाल्पते । मलदर्शनं विना यावज्जीवरोदनमेव युवयोः प्राप्तमिति ज्ञावः ।
मृषानि कारक्रीडास्त्रिंशन्नाकपविप्रलेजिरे क्रीडायां विप्रलम्भो युक्त इति
षायोजनीयम् । अतंसनाः अत्यन्तसंयोगे द्वितीया ॥ ९१ ॥

प्रियञ्च मृत्युं न लभेत्स्वदीप्सित न्तदेव न स्यान्मम
यत्स्वमिच्छासि ॥ वियोगमेवेच्छमनः प्रियेण मे त
व प्रसादान् लभस्व भौमम ॥ ९२ ॥

प्रियमिति । हेमनः अहन्त्वदीप्सितं प्रियं न लं न लभेत्तदभावे त्वदीप्सितं
मृत्युञ्ज न लजे किमिति त्वं यन्मने प्सितं इच्छसितदेवे प्सितं न मम स्यात् नैव न
वेदिति वा । तस्मान्त्वप्रियेण न लेन सह मे वियोगमेवेच्छ एवं सति तव प्रसा
दान्मनासौ वियोगो न भवतु । त्वं ममाज्जि लपितं यद्गद्गच्छसितं तन्न भवति ।
एवं सति वियोगमेवेच्छ यथा स न भवेदिति त्वां प्रापये । अस्मिन्मम सपूर्वायाः
प्रथमाया विभाषेति विकल्पान्मनादेशेन ॥ ९२ ॥

न काकुवाक्यैरतित्राममङ्गज न्द्विषत्सुयाचेपवनन्तु
दक्षिणम् ॥ दिशापिमद्गुरुमकिरत्स्वयन्त्रया प्रियो
यथावैरविधिर्वधावधिः ॥ ९३ ॥

नेति । द्विषः सुविरहवैरिषु चन्द्रादिवुमध्यं काकुवचनैः कृत्वा अङ्गजङ्का
नकयाचेनार्थये । यतीति वाममति सुन्दर अतिवक्रङ्ग अतिक्रान्तावामाः
स्त्रियोयेन स्त्रीवचनाकारिणञ्च वैरिणा मने कश्चेपि अतिप्रगल्भत्वात् द्वावे
तौ याचनयोग्यत्वेन सम्भाषितौ कामोदक्षिणवायुश्चेति तत्र याचने दक्षिण
त्वमेव तपयोगिनतु सौन्दर्यं न च प्रतिकूलत्वं न च स्त्रीकृतयाङ्गायां स्त्रीवचना
कारित्वतिनिवैयाध्यं नियाकामो याचितुमयोग्यः । अथ चरति वामा स्त्री
यस्य अथ चरती प्रीती वामं वक्रं विरहितत्वात् प्रीतिविरोधिनमित्यर्थः । त
स्मात्कामनार्थये । तु पुनः कितुदक्षिणां पवनं याचे । यतः परच्छन्दानुवर्तितं
नमुदारम्बरलसुजुगामिनश्च न लयानिलन्दीनवचनैर्याचेता कशी लीतपेन
स्वारपरवचनकारित्वात् स्वयं वा तत्त्वाद्जुमागंगानित्वात्पवित्रत्वाच्च न लया
निलस्य वाचितुं योग्य इत्यर्थः अथ चाङ्गजः पुत्रोपि द्यतिवक्रो न याचितुमर्हः
द्विषत्येते गुणैर्दक्षिणो याचितुमर्हः दक्षिणहस्तस्य दानार्हत्वात् याचनयो
ग्यत्वं वामहस्तस्य दानानर्हत्वात् कयाचनयोग्यत्वं यथा तथा प्रकृतेः प । या

स्वामाह । अयमज्ञयानिलीययादिश्याप्रिगेनलोखलितघातः । यस्मान्दिशि
वर्तते तयादिशोपलक्षितान्तस्यान्दिशिमङ्गस्वामिकिरतुक्षिपतु । दक्षिणा
निलः कुखिनपुरादुत्तरस्यान्दिशिवर्तमानानलराजधानीप्रतिमङ्गस्मनय
त्वित्यर्थः । नरयानन्तरंमङ्गस्मनोमलसवम्भङ्गुर्धितिमलयानिलंप्राथम्यइत्य
र्थः । एतच्चकानेनकर्तुमशक्यम् । वैरीत्वद्वचनं कथङ्करिष्यतीत्याशङ्क्या
ह यतोवैरविधिर्वैरकरांनधावधिर्नरयावधिः । वैरंनरशपर्यवसायि । ए
तच्चकारांनसर्वत्रसाधारणम् । दक्षिणत्वन्वसाधारणंइतिज्ञेयम् । मङ्गस्मनः
मलेनसम्बन्धेसतिसमथन्यत्वस्यादितिज्ञावः । दिशापीति यथास्थितैवयो
जना । अङ्गजंरुधिरेऽनङ्गेकेशेषुत्रसदेङ्गजेइतिविश्वः ॥ ९३ ॥

अमूनिगच्छन्तियुगानिनक्षणः कियत्सहिष्येनाह
नृत्युरस्तिमे ॥ नमान्तुकान्तःस्फुटमन्तरुज्झिता
नतनूमनस्तञ्चनकायवायवः ॥ ९४ ॥

अमूनीति । अमूनिज्ञयरूपानियुगानिगच्छन्तिमत्त्वयङ्गुलयालक्ष्यःका
लः । अमूनियुगानिदु खरुपाखिगच्छन्तिनक्षत्ररसवक्रुपाखिगच्छन्तीति
वा । एकसवक्षयःबहुयुगरूपतयागच्छतीत्यर्थः । सांपिनगतोवर्तएवे
तिलटासूचितम् । कथयुगरूपत्वमित्याशङ्क्याह । किमेत्किमपरिमाणदुः
खमहसहिष्येअपितुतस्यावधिर्नास्तीत्यर्थः । जीवितावधिप्रविष्यतीत्यत
आह । हियस्मान्मृत्युर्नास्ति । ततश्चदुःखावधेरजावात्क्षयस्यापियुग
रूपत्वयुक्तम् । नरयाभावःकथमित्यतआह । स्फुटयस्मान्निक्षितवाकान्तो
मलस्तुपुनःअन्तःस्थूलशरीरमध्येअहंशब्दवाच्यंसांभोक्तिरानत्यजतिमन
स्तंमलनत्यजति प्राणास्थाःकायवायवःतच्चमनोनत्यजन्ति । एतावत्याः
परस्परयाःअविच्छेदेकयंनरंस्यादित्यर्थः । उज्झिताउज्झिष्यन्तिवा । वृ
द्धीन्द्रियाणिलुपलुपद्यतथापराणिकर्मेन्द्रियाणिमनश्चादिचतुष्टयञ्च । प्रा
णादिपञ्चकसधोवियदादिकञ्चकामक्षकर्मचतमः पुनरष्टमीपूरितिचन
ल्लिङ्गशरीरस्यरपलक्षकंमन्स्वद्यावल्लिङ्गशरीरन्तावस्थूलशरीरंनत्यजति ।
जीवेत्युक्त्वामतिहन्द्रियाण्युक्त्वामन्तिलिङ्गेचोत्कामतिस्थूलशरीरषाट्कौ
शिकविच्छिद्यते । तथाचश्रुतिः । तनुक्त्वामन्ताप्राणोनूत्कामति । प्राणमनू
त्कामन्तंसर्वेप्राणारुत्कामन्तीति । ततश्चज्ञेयंरुत्कामनाभावेसर्वेषामनू

रुक्रमणानाम्मरणाभावइत्यर्थः । अन्तरन्तःकरणविद्यमानः कान्तोमान
त्यजति अन्तःकरणव्यवहृतमत्यजतीति वा । यावज्जीवनलोच्छानपगमात्कल
प्राप्त्यभावाच्चक्षणेपिनयादुरतिक्रमइतिभावः । उक्त्वात्नूत्ता ॥ ९४ ॥

मदुग्रतापव्ययज्ञक्तसीकरः सुरासवःकेनपपेकृपा
र्णवः ॥ उदेतिकोटिर्नमुदेमदुत्तमा किमाञ्जुसंकल्प
कणश्रमेणवः ॥ ९५ ॥

नदिति । हेन्द्ररा. स. प्रसिद्ध. वीयुष्माकङ्कपार्णव केनपपेपीतः । किं
तः । समुद्रतापोमलविरहजन्य. तस्यव्ययेनाज्ञोशक्त. सीकरीविन्दुमात्रं
स्यसः । एकोर्णवःअगम्येनपीतःअयङ्किंनपीत. एतावन्नि. कपत्वङ्किनिति
कुरुषेतिप्रथयतेतिभावः । वीयुष्माकङ्कहृत्कणश्रमेणवच्छालेशकुरपेणश्र
मेणाशुमदुत्तमानसकाशाशुपादिभिरुत्तनासुन्दरीअर्थात् स्त्रीणाङ्कोटिर्मुदे
युष्माकंप्रीतयेकिन्तोदेतिजायतेउदेष्यतीत्यर्थः । भवतांकङ्कहृत्कणश्रमेणस
दृश्योमत्तवत्तभाद्यपर. प्रताःस्त्रियः सुलभाइतिकारणान्मदभिलाषेनिर्दन्वो
नकार्यः भवद्भिरियमेवचमदुपरिमहतीरुपा । स्त्रीलोभान्माङ्कसन्तापयथे
त्यर्थः ॥ ९५ ॥

ममैवचाहर्दिवमश्रुदुर्दिनैः प्रसह्यत्रपांसुभ्रतौप्र
सञ्चिते ॥ कथंनशूरावन्तुसुषुप्यदेवता भवत्वर
शयेरुदितंनमेगिरः ॥ ९६ ॥

ममेवेति । अहर्निशंप्रत्यहंममैवाश्रुदुर्दिनैर्वाअविच्छिन्नाश्रुधाराकरूपे
णचक्ष्मैर्दिवसैः प्रसह्यवलाहृपांसुभ्रतौवर्षर्तौप्रसञ्चितेप्रवर्तितेसतिदेवता
इन्द्रादयोदेवाःस्वनिद्राकालत्वात्सुषुप्यसुप्तत्वानेगिर. कथंनशूरावन्तु । अत्र
एवअपरशयेरुदितंनभवत्सुमद्वाक्यमितिज्ञेयः । अपितुभवत्त्वितिकाकुः ।
तेषामिद्वितत्वात्सुष्माकादियाक्यभरययरुदितसुषुप्यत्वाद्वाच्येमेवेत्यर्थः । व
र्षर्तुदेवरजनीसिञ्चोतिःशास्त्रान्तस्यांचनिद्रायुक्ता यद्विनयारीदंनकृतं
स्यात्तर्हिदुर्दिनत्वात्त्रावाहृषर्तुर्नस्यात् तस्मान्ममैवापराधइत्येवकारेणसू
चितं न वर्षांशुभ्रताधिसिञ्चत्येकइति प्रकृतिभावः । सुषुप्यसुविनिदुभ्यइ
तिपत्वात्परशयेरुदितमित्येपेइतिसमासः तत्पुरुषेकतिबहुतानिरत्यसुक् ९६

इयंनतेनैषधदृक्पथातिथि स्त्रदेकतानस्यजनस्य
यातना ॥ हृदेहृदेहानक्रियद्वेषितः सवेधसाऽ
गोपिखगोपिचक्रियः ॥ ९७ ॥

स्त्रीकञ्जतुष्टयेननसंप्रतिप्रलपति । इनेषधत्वदेकतानस्यत्वदेकनिष्टस्य
त्वदेकजीवनोपायस्येत्यर्थः । मङ्गलक्षणस्यजनस्यइयंयातनातीववेदनात्तदु
क्पथातिथिर्नदृग्गोचरोनेतिप्रश्नकाकुः । हाकष्टम् । यद्दमांमदीयावेदना
त्त्वांप्रतिवक्तिसखगोपिचंसोपिवेधसात्र ह्यथाऽगोपिआच्छादितः । गोप
नेहेतुमाह । यतोहृदेहृदेकियत्कतिवारंनगवेधितोऽपितुबहुवारमन्विष्टो
पिनदृश्यते । कुत्रचित्त्वयानगन्तव्यमितिब्रह्मणानिषिद्धः कदाचित्मदीया
वस्थान्तुभ्यञ्ज्येकथयेत्तातवदयोदयोभवेत् समास्त्वितिवेधसोवैधस्यंनि
तिभावः । एकतामोनन्यवृत्तिरित्यमरः ॥ ९७ ॥

ममापिकिनोदयसेदयाधन त्वदङ्घ्रिमग्नंयदिवे
त्यमन्मनः ॥ निमज्जयन्सन्तमसेपरोशयं विधि
स्तुत्राच्यःकृतत्रागसःकथा ॥ ९८ ॥

अमेति । हेदयाधननल त्वंममनोयदित्वदङ्घ्रिमग्नन्त्यच्चरणशरणं
यदिवेत्यजानासि । तर्हिममापिकिनोदयसेममाप्युपरिकृपाङ्गिनकरोपि ।
दयाधनत्वात्कुर्वित्यर्थः । कृपाकरणेत्वापराधोनास्तीत्याह । तुपुनः ।
परस्याशयसन्तःकरणंसन्तमसेअज्ञानेनिमज्जयन् विधिर्देवंवाच्यसपारुष्य
व्यस्तत्रागसोऽपराधस्यकथाङ्ग । तवापराधोनास्तिममैवअदृष्टंथाविधनि
त्यर्थः । तवान्त. करणेहंसनिषेधद्वारासमदु खबोधङ्कुर्वन्ब्रह्मैधोपालब्ध
व्योनतुत्वमित्यर्थइतिवा । अमेतिअधीगर्थेतिकर्मणिवष्टी सन्तमसमिति
अवसन्मध्येत्यस्तमसइत्यच् ॥ ९८ ॥

कथावशेषन्तवसाकृतेगते त्युपैष्यतिश्रोत्रपथङ्क
थंनते ॥ दयाणुनामांसमनुग्रहिष्पसे वदापिताव
दादिनाथनाधुना ॥ ९९ ॥

कथेति । साज्ञैनीतवकृतेकथावशेषंगतात्वयिअनुरक्तासतीस्वरप्राप्त्य
जावाज्जन्मान्तरेपित्वत्प्राप्त्यर्थेनृतेतितेश्रोत्रपथङ्कथंनोपेयति । जनमुसा

ध्वमपिशोष्यस्यैव । तदाश्रुतेपिकिनित्यतश्चाह । हेनाथप्राणेशयद्यप्य
धुनामानंगृह्णासितथापितदापितस्मिन्नपिसमयेतावत्तदयाथुनाकपालेशो
ननासमनुग्रहीष्यसे । तावच्छब्दःसंभावनायाम् । सामर्थ्येनृतेतितदायद्
दिष्यसितेनैवकपालेशेनाहंवन्याभविष्यामीतिभावः । अन्योपिस्वामीपू
र्वमननुग्रह्णकपितदर्थेऽङ्गान्दशांप्राप्तमनुग्रह्णाति । ग्रहीष्यसेस्वरितेत्वात्
इ ग्रहोऽलिटीतिदीर्घः ॥ ९९ ॥

समादरीदम्बिदरीतुमान्तर न्तदर्थिकरूपदुमकिं
चिदर्थये ॥ जिदांहृदिद्वारमवाप्यमेवमे इतासुभिः
प्राणसमःसमागमः ॥ १०० ॥

मनेति । मनेदमान्तरंइदयंविदरीतुंस्फुटितुंयस्मात्प्रादरिसादरन्तत्
स्मात्हेअर्थिनाङ्गुल्यदुम अहङ्किंचिदर्थयाचेकत्यवृक्षत्वात्त्वयातद्वातव्य
मित्यर्थः । कितदित्याह । हृदिभिदाम्बिदारणलक्षणद्वारंसागंमवाप्य
नेहृतेर्विनष्टैरथघनिष्फलैरसुभिःप्राणैःसंसंसार्यप्राणसमः प्राणप्रियःसत्वं
मागमः । प्राणासङ्गदयाङ्गुल्यत्वंनागमः । जन्मान्तरेपिनमन्त्वयेवाप्त
स्याभवितव्यमितित्वांप्राण्येइतिभावः । विदरीतुंबृतोवेतिदीर्घः ॥ १००

इतिप्रियाकाकुभिरुन्मिषेभृश न्दिगीशदूत्येनहृ
दिस्थिरीकृतः ॥ नृपंसयोगेपिवियोगमन्मथः
क्षणन्तमुद्भ्रान्तमजीजनत्पुनः ॥ १०१ ॥

इतीति । दिगीशानादूत्येनहृदिअस्थिरोप्येतावन्तस्थिरीकृतःसदृशं
नलक्षणेयोगेसत्यपिभेनीविषयोनलमन्मथइतिपूर्वोक्तैः प्रियायाःकाकुभि
र्दीनवचनैःकृत्वाभृशनुन्मिषन्नतितरानुद्वुद्धः सन्क्षणंतंनृपंपुनरुद्भ्रान्त
मतिशयेनज्जान्तंअजीजनत्षकार । पूर्वमनेकवारंज्जान्तःकृतस्येतिपुनः
शब्दार्थः । उन्मादवशात्सोपिप्रलपतिस्तेतिभावः सन्नहितामपिभेनीना
जानादित्यपि ॥ १०१ ॥

महेन्द्रदूत्यादिसमस्तमात्मन स्ततःसविस्मृत्यम
नोरथस्थितैः ॥ क्रियाःप्रियायालपितैःकरम्बिता
विकल्पयन्तित्यनलीकमालपत् ॥ १०२ ॥

महेन्द्रेति । पूर्वमेवार्थेसोपस्कारमाह । सनेलःततोऽनन्तरंघ्यात्मनःसम
 स्तंसहेन्द्रदूत्यादिस्वकर्तृकमिन्द्रदूत्यमादिशब्दाद्दृष्ट्याद्विदूत्यांविस्मृत्यपूर्वं
 विप्रलंभावस्थायां मनोरथस्थितैर्मनोरथकल्पितैःकरम्बितानिभ्रिताःप्रिया
 यामैम्याःक्रियाविलापचेष्टाःवितर्कयन्नानांप्रकारेणतर्कयन्संभावयन्इत्वं
 वक्ष्यमाद्यप्रकारेणालीकनबुद्धिपूर्वकमालपत् अवीचत् । उन्मादवशात्प्र
 षयकलहादिसंभावयन्मैर्मीप्रतिप्रलपतिस्मेतिभावः ॥ १०२ ॥

अयिप्रियेकस्यकृतेविलप्यते विलुप्यतेहामुखमश्रु
 विन्दुभिः ॥ पुरस्त्वयालोकिनमन्त्रयंनकि न्तिर
 श्रुल्लोचनलीलयानलः ॥ १०३ ॥

अयीति । अयिप्रियेकस्यकृतेकिमर्थंन्त्वयाविलप्यते । अश्रुविन्दुभिः
 कर्तृभिः करणैर्वाकस्यकृतेमुखविलिप्यतेव्याप्यतेहाकष्टंअनङ्गलमेतन्माका
 र्णीरित्यर्थः । तिरश्चलन्तीसदाकटाक्षालीकनाभ्यासेनवक्रगामिनीलीच
 नलीलायस्याः एवभूतयात्वयापुरोयेनमस्त्वच्चरणाशरणीप्रवक्रयंनलीनाली
 किकिमितिप्रश्नः । लोचनयोर्लीलयाविलासेनकटाक्षेयेतिवा । रोदनवशा
 त्वयाहंनञ्जातःकिमित्यर्थः । प्रषयकलहंपरित्यज्यचरणपलितंनभवलो
 कनेनानुगृह्यात् । रोदनंनकार्णीरितिभावः । अप्रकुपितत्वादेवरोदनंने
 प्रयोर्वक्रगामित्वञ्च ॥ १०३ ॥

चकास्तिविन्दुच्युतकातिचातुरी घनाश्रुविन्दुस्तु
 तिकैतवान्भव ॥ संसारताराक्षिसंसारमात्मना त
 नोषिसंसारमसंशयंयतः ॥ १०४ ॥

चकास्तीति । घनाःयेऽश्रुविन्दवस्तेषांस्तुतिःश्रुयन्नन्तस्यकैतवात्प्राजा
 तबविन्दुच्युतकाख्यस्यशब्दालङ्कारविशेषस्यविषयाऽतिचातुरीमहतीचातु
 रीचकास्ति । विन्दुच्युतकाख्यमलङ्कारत्वंसम्यक्जानासि । अथचविन्दूनां
 च्युतनेवच्युतकन्तद्विषयातिचातुरीघनाश्रुविन्दुस्तुतिकैतवाच्छोभते । त्वाद्
 श्लोकापिसम्यगलीकरौदितुंनजानातीत्यर्थः । तदेवाह । हेसंसारवदिन्द्रनी
 लवकीलेस्त्रिंशेतरैकनीकेययोरेवंभूतेअक्षिणीनेत्रियस्याःतत्संबुद्धिः । यतो
 कारणात्त्वंअसंशयंनिश्चितंसंसारसकलजगदात्मनासंसारन्तनोषि । विन्दो

रनुस्वारस्य अवनचातुयां द्विनासानुस्वारस्य संसारस्य संसारत्वमनुस्वारराहित्यङ्क्यं कर्तुं शक्यमित्यमित्यर्थः । अथ च आत्मना संसारं श्रेष्ठं वस्तु सहितङ्करोषि । अस्मिन् संसारे त्वाद्दृशोकापि कुशलानास्तीति अलीकरोदनङ्क्यं तु त्वमेव ज्ञानासि नान्येत्यर्थः । अलीकरोदनेऽप्यतितराशोभसे इति भावः । अनुस्वारस्य वनादर्थान्तरप्रतीतिर्यत्र तद्विन्दुच्युतकङ्कान्तो नयमानन्दीवास्तेन्दुः खेन भवति सदेतितदुदाहरणम् । अतन्पुंसके भावेऽक्तः । स्वार्थे कन् ॥ १०४ ॥

अपास्तपाथोरुहिशायितङ्करे करोषिलीलाकम
नङ्किमाननम् ॥ तनोषिहारङ्कियदश्रुणः स्तुतै
रदोषनिर्वासितजूषणहृदि ॥ १०५ ॥

अपास्तेति । अपास्तम्बिरहवशात्पथोरुङ्कीलाकमलंगेन एव शयित्येव शयितचिन्तावशात्स्थापितमाननं लीलाकमलङ्कितिकरोषि । नु खमेव लीलाकमलस्थाने कालमित्यर्थः । तन्माकुरु । लीलाकमलंगृहाण चिन्तामाकार्पीरिति भावः । तथाऽदोषाणि त्रासादिदोषरहितानि अथवा परार्धेन विनैव विरहवशात्निर्वासितानि जूषणानि मुक्ताहारदीनियेन तां दृशेद्द्विभ्रश्रुणः स्वैरश्रुविन्दुभिः कियदिकं परिनाशङ्कियतं च कालं हारं नुक्ता हारन्तनोषि । अपितु सास्त्वानीः । अश्रुविन्दवः हारस्थाने भवन्तीत्यर्थः । तन्माकुरु जूषणान्यङ्गीकुरु । रोदनं माकार्पीरिति ज्ञावः । अन्यत्र सापराधो हि निर्वासित इति दृष्टम् । कियत्क्रियाविशेषणञ्च ॥ १०५ ॥

दृशोरमङ्गल्यमिदं मिलज्जलङ् करेण तावत्परिमा
र्जयामिते ॥ अथापराधमवदङ्प्रिपङ्कज द्वयी
रजोभिः सममात्ममौलिना ॥ १०६ ॥

दृशोरिति । हे जैमिनि अहन्तावत्प्रथमतः करेण कृत्वा ते तव दृशोर्नैत्रयोर्मिलत्सवदु निरन्तरङ्गलत् इदं मङ्गल्यं अशुभरूपञ्जलवायुपरिमारजयामि प्रोच्छामीत्यर्थः । अथ पद्माङ्गवत्या अङ्प्रिपङ्कजद्वयाः रजोभिः समं सह्यात्ममौलिना स्वमस्तके स्त्रीयं सपराधमपि प्रोच्छामि । मरुतादपराधाद्यदिरोदिषितं च मङ्गलरोदनं आदावपनेष्यामि । पद्मान्मस्तके तव चरणरजोपाद्यं जगिष्यति तावत्तव चरणौ शरणं प्रविश्य अपराधमप्यपनेष्यामि । प्रसक्ताम

वेतिभावः । मङ्गल्यं अर्हायैयत् । परिनार्जयानि । वर्त्तमानसानीप्येत्
द ॥ १०६ ॥

ममत्वदच्छाच्छिनखामृतद्युतेः किरीटमाणिक्यम
यूखमञ्जरी ॥ उपासनामस्यकरोतुरोहिणी त्य
जत्यजाकारणरोषणेरुषम् ॥ १०७ ॥

मनेति । हेजैमि ममरोहिणीरक्तवर्णा किरीटमाणिक्यमयूखानांमञ्जरी
तुल्यादीर्घाकारादीप्तिः अस्यपुरोवर्तिनस्तवाच्छाङ्गिनखलङ्कणस्यअमृत
द्युतेश्चन्द्रस्योपासनांसेवाङ्करोतु । हेजैमिनिष्कारणंयसीत्यकारणरोषणे
प्रियेरोषण्यजत्यज । सदाऽहमत्वच्चरणसेवकोस्मिकोपंनुष्वमुञ्जीतिभावः ।
सौम्यस्यस्वामिनःसेवाकर्तुं शक्यानरोषणस्य । चन्द्रप्रियारोहिणीनामता
रक्ताचन्द्रसेवतेसमीपवर्तिनीचमवतीत्युचितमेव । रोहिणीतिवर्णादनुदा
त्तादितिङीप्रकारौ । त्यजत्यजेतिसंभ्रमेनित्यवीक्षयोरितिद्विरुक्तिः रोष
णेतिङ्कुचमगडाथैभ्यश्चेतियुष् ॥ १०७ ॥

तनोषिमानंमयिचेदनागसि त्वयिश्रयेतद्वहुमान
मानतः ॥ विनम्यवक्रंयदिमन्यसेकिय न्तमामिते
चण्डिहतदापदाचधि ॥ १०८ ॥

तनोषीति त्वंसयिसनागपिअल्पमपिमानं चेतनोषिकरोषितत्तर्हिंआ
नतोमन्त्रःसक्तहृत्वयि बहुमानंमहतींपूजांमानापयनार्थंश्रयेकुर्वेस्त्रीणानी
र्ष्याकृतः कोपोमानोऽन्यासंङ्गिनिप्रियेइति चण्डिकोपनेरोषवशाद्भ्रुकुण्डिय
स्त्वत्यमेवविनम्यनधीकृत्ययदिचेद्वर्त्तसेतदातर्हितेतेषपदावधिचरणपर्य
न्तानमानिदयहवन्नसस्कारेणरोषशेषमपनेष्यासि बहुमानानेन अत्यंमानं
बहुमानमनेनचास्यंनमननपनेष्यामीतिभावः । विनम्यविनमयेत्यन्तर्भावि
तस्यर्थेद्रष्टव्यम् ॥ १०८ ॥

प्रभुत्वभूमनानुगहाणवानवा प्रणाममात्राधिगमे
पिकःश्रमः ॥ कृयाचताङ्कल्पलतासिमांप्रति कृदु
ष्टिदानेतवचद्रुमुष्टिता ॥ १०९ ॥

प्रभुत्विति । मञ्जरीवितस्यत्वदधीनत्वान्मांप्रतितवप्रभुत्वसद्भावात्प्रभु

त्वस्यप्रभुत्वशक्तेर्ज्ञावहुत्वेनञ्चानुगृहाणमनानुग्रहकुरु । अथवानाञ्चानु
गृहाण । परंप्रणामनात्राधिगमेपिनदीयकेवलप्रणामाङ्गीकारेपितवकःअ
मःप्रयासःप्रभु स्वेच्छयासेवककृदाधिदनुगृह्णातिकदाचिन्नेतियद्यप्यस्तित
थापिप्रणाममङ्गीकरोतित्वन्तुनेतिसयाकिमपराद्धनितिकथयेतिभावः ।
त्वंयाचतीअभिलाषपूरणसमर्थत्वात्कल्पलतासीतिक्लमां प्रतिदृष्टिदानेपि
अवलोकनमात्रेपितववद्वनुष्टितारुपणत्वंइतिक्लापितुसभयमेतन्निधोविरु
दम् । कटाहावलोकनमात्रेणामननुगृहाणेतिज्ञावः ॥ १०९ ॥

स्मरंषुमाथंसहसेमृदुःकथं हृदिद्रढीयःकुचसंवृतेत
व निपत्यवैसारिणकेतनस्यवा ब्रजन्तिवाणाधि
मुखोत्पतिध्नुताम् ॥ ११० ॥

स्मरेदिति । हेमैनीमृदुरतिमृद्वीत्वंस्मरेषुमाथक्लामवाणव्याथाङ्कथंसहसि
कामपीडाअसद्येतिरुत्वाअतिमानन्त्यजेतिभावः वापूर्वपक्षापरितोषे ।
अथवावैसारिणकेतनस्यमकरचञ्जस्यकामस्यवाणस्तवद्रढीयांसौदृढतरौकु
चौताभ्यांसंवृतेहृदिनिपत्यलगित्वातत्रानिमज्जैवविमुखाश्चतेउत्पतिप्रव
क्षतेषामावस्तज्ञाताभ्यराङ्मुखोत्पन्नशीलत्वन्नजन्ति । पाषाणादौवाणो
निपत्यतत्रानिमज्जैवपराङ्मुखस्तस्मादुच्छलतिसदृश् । तवकामवाणपी
डानभवतीतियुक्तमितिभावः । कृतसन्नाहस्यवाणपीडानभवति । मीनो
वैसारिणोबहजइत्यमरः । विसारिणोमत्स्यइतिअथ ॥ ११० ॥

स्मितस्यसंभावयसृक्किणाकणा न्विधेहिलीलाच
लमञ्चलंभुवः ॥ अपाङ्गरथ्यापथिकीञ्चहेलया प्र
सद्यसन्धेहिदुशंममोपरि ॥ १११ ॥

स्मितस्येति । हेमैभित्वंसृक्किणाद्योष्टप्रान्तेन स्मितस्यइषद्वासस्यकथान्
तेशान्संभावयधन्याङ्कुरु । तथाञ्चुबोद्धलंप्रान्तंलीलयाविलासेनचलम्बि
धेहि । तथाअपाङ्गरथ्यायाःनेत्रप्रान्तवर्गस्यपथिकीनित्यधारिणीदृशञ्चप्रस
द्यप्रसन्नीभूयहेलयाविलासेनममोपरिसन्धेहि । स्मितञ्चूलनपूर्वप्रसद्यनां
सविलासङ्कृपाकटाक्षैर्विलोकयेतिभावः । पथिकीपथकन्यपित्वाङ्गीप् उ
पर्युपरिष्ठादित्यतसर्थत्वादुपरियोगेभक्त्यतसर्थेतिमनेतिथयी ॥ १११ ॥

समापयप्रावृषमश्रुविप्रुषां स्मितेनविश्राणयकौ
मुदीमुदः ॥ दृशात्रितःखलतुखजजनद्वयी विका
सिपङ्केरुहमस्तुतेमुखम् ॥ ११२ ॥

समापयेति । त्वं अविच्छिन्नस्त्रावित्वाद्दश्रुविप्रुषांश्रुविन्दूनांप्रावृषंस
मापय । तथाअत्युज्ज्वलत्वाद्दत्याह्लादकत्वाच्चस्मितेनकौमुदीमुदः चन्द्र
संबन्धिनी हर्षान् विश्राणयसद्यं वितर तथातिषष्णलत्वात्खञ्जनाकारत्वा
च्चदृशावैवखञ्जनद्वयीइतोमल्लक्षणेऽस्मिञ्जनेखेललु मनीपरिक्रीडतु । त
थालक्ष्मीस्थानत्वाद्द्वर्तुलत्वाच्चतेमुखंविकासिविकस्वरंपङ्केरुहंकमलश्रुस्तुभ
वतु । रोदनन्त्यस्काप्रसक्तीभूत्वास्मितपूर्वककटाहमिलोकनपूर्वद्विच्छिद्ब्रू
हीतिभावः । प्रावृषिगतायांशरदिकौमुदीमुद-खञ्जनक्रीडाकमलविकस
श्चभवति ॥ ११२ ॥

सुधारसोद्वेलनक्रेलिनक्षर स्त्रजासृजान्तर्ममकर्णकू
पयोः ॥ दृशौमदीयेमदिराक्षिकारय स्मितश्रिया
पायसत्रारणाविधिम् ॥ ११३ ॥

सुधेति । हेमैनि ममकर्णकूपयोरन्तर्ममंश्रद्धरस्त्रजावर्षामालयावाक्षर
सनयाकृत्वा सुधारस्यासृतरसस्यवर्द्धलनानिर्मयादाक्रेलिःक्रीडातांसृजरष
य । अतिमधुरवाग्मृतपूर्णाविधेहि । किमपिब्रूहीतिभावः । कूपशब्दो
त्रजलाशयाभिप्रायः । ततश्चवाप्यादौस्त्रादूदकेनयथातीरमतिक्रम्यतेतथा
क्रीडाक्रियतेइतिचोक्तः । मद्यतइतिमदिरचन्मादजनकेअक्षिणीयस्या-त
त्संबुद्धिर्हेनदिराक्षि मदीयेदृशौस्त्रीयस्मितश्रियाकृत्वापायसेनदुग्धसंस्कृत
पायसेनकृत्वायापारशासपवासानन्तरंजोजनन्तस्यविधिद्वारय । स्मितस्य
शुञ्जत्वात्पायसत्वम् । उपोषितस्यपायसपारशयायथातृप्तिस्तथात्वदीय
स्मितश्रीभावलोकनेनमन्त्रेयोरितिस्मितपूर्वकिमपिब्रूहि । मामनुग्रहा
येतिभावः । उद्गतोवेलामुद्देलान्अन्यादयइतिसमासः । तस्यकरणमुद्देल
नम् । मदिरैत्यत्रइषिमदीत्यादिनाश्रीणादिकःकिरनुप्रत्ययः । रासायणना
यामदिरलोचनाः । दृशौहृक्प्रोरन्यतरस्यामित्यशौकतुंशौकर्मत्वम् । परना
कन्तुपायसमित्यमरः संस्कृताथैअण् ॥ ११३ ॥

समासनार्धभवमगहनंभव प्रियेमदुत्सङ्गविभूषणं
भव ॥ समाद्भ्रमादालपमङ्गमृष्यतां भिनाममो
रःकतमन्तशासनम् ॥ ११४ ॥

नमेति । हेप्रियेनमासनाार्धसिंहासनाार्धमगहनंअलङ्कारणंभव । आसन
स्यधेत्यर्थात् । अथननअविचार्यमयैतदुक्ताङ्कितुवंसदुत्सङ्गविभूषणंभवम
माङ्गमगद्येत्यर्थः । अङ्गापेक्षयाअर्थासनस्यनिकृष्टत्वात्त्वचातिप्रियत्वा
न्ममाङ्गएवउपवेशनयोग्यइतिभावः । भोअङ्गअहंइतिऐतदुञ्जनादुन्मादव
शादालपम् । त्वयानृष्यताङ्गमन्यताम् । यतोमनउरोविनाकतमत्अङ्गन्त
वासनंभवितुंयुक्तीअपितुनकिसपि । अङ्गापेक्षयापिबक्षसउत्कृष्टत्वात्तत्रै
वोपविश्यतानितिभावः । अनाहतोपराध. कन्तुमर्हः । अङ्गति कोमल । न
अशो । अनाद्अनमितिषपाठः । नतुअनाद्अनादितिसंज्ञनेद्विसृतिः ११४

अधीतपडचाशुगवाणवउचनौ स्थितामदन्तर्वहि
रेषिचेदुरः ॥ स्मराशुगेभ्योहृदयन्त्रिभेतुन प्रवि
श्यतत्वन्मयसंपुटेमम ॥ ११५ ॥

अधीतेति । हेकानपीडायाअदर्शनादधीताऽभ्यस्तापञ्चाशुगस्यकानस्य
वाणवङ्गनापयातत्सुदुः । मदन्त. मन्मनसिस्थितात्ववहिर्दृशेषिचरथेत्
एविंप्राप्नोषितर्हिर्कृतमदनवाणवञ्चनायास्तवोमयत्रघर्तमानत्वान्मन्मय
सस्युटेत्वदूपेसस्युटेप्रविश्य ममहृदयंस्मराशुगेभ्योमविभेतु । चिरकालंम
नसिस्थितापिहृदयंवह्निश्चेदालिङ्गसितर्हिंत्वदालिङ्गनवशांन्म क. सउव
रोपिप्रान्तिमुपेष्यतीतिभावः ॥ ११५ ॥

परिष्वजस्वानवकाशत्राणता स्मरस्यलग्नेहृदयद्व
येस्तुनौ ॥ दृढामयत्रत्कुचयोःकठोरयो ररस्तटी
यंपरिचारिकोचिता ॥ ११६ ॥

परीति । हेमैभोत्वनांपरिष्वजस्वानालिङ्गयकिमितिनौआवयोगांढा
लिङ्गनवशाकिरन्तरंमिथोलग्नैमिलिते हृदयद्वयेवैष्येस्मरस्वानवकाशवा
णतानिरवकाशवाणत्वंअस्तुनिविडसंलग्नेवस्तुद्वयेहृदयकाशलेशोपिनलभ्य
तइत्यर्थः । ममदृढातिकठोरविशालाचैयमुरस्तटीवस्तटीकठोरयोस्त्व

रकुचयोःपरिचारिकासेवाकर्त्रीसमुचिता । तुल्ययोरेवसेव्यसेवकभावोपद
तद्व्यर्थः । अलिङ्गनयोग्यत्वमेवसूचितम् । द्वयोरपियथाकामपीडानप्र
वतितयाविधेयम् । गाढालिङ्गनदेहीतिभावः । परिद्वजस्वेतिपरिनिवि
ध्यइतिषत्वम् ॥ ११६ ॥

तवाधरायस्पृहयामियन्मधु स्ववैःश्रवःसाक्षिक
माह्निकागिरः ॥ श्यधित्यकासुस्तनयोस्तनोतुते
ममेन्दुलेखाभ्युदयाद्भुतंनखः ॥ ११७ ॥

तवेति । हेमैमितस्मैअधरायस्पृहयामित्वदीयमधुरमिलषामि । तव
गिरोयन्मधुस्त्रवैः यस्यअधरस्यमधुरमिस्करैःकृत्वाश्रवसीकर्णौसाक्षिणीयस्य
तच्छ्रवःसाक्षिकंमाक्षिकंमधुयासुयुग्मभूताःसन्ति ओष्ठस्यानृतरूपत्वाद्दुदप
न्नावाययःकर्णयोरनृतरूपाभवन्तीत्यर्थः । तथाभमनखस्तेस्तनयोरधित्य
कासुऊर्ध्वदेशेषुइन्दुलेखायाअभ्युदयउदयस्तेनयदद्भुतंआश्चर्यन्तस्तनोतु
रोतु । नखक्षतस्यार्धत्वाच्चन्द्रकलाकारत्वाच्चन्द्रोयनचन्द्रकलोदितेतिच
ख्यादेशुद्भिर्भवत्वित्यर्थः । ओष्ठपाननखक्षतेच्छुरस्मीतिभावः । अधित्य
केतिस्तनयोःरुदयशैलत्वंचन्द्रकलायास्तत्रोदयात् । कलोदयसमयेरक्ताभ
वति । अधरायस्पृहेरीषितइतिसंप्रदानत्वम् ॥ ११७ ॥

नवर्तसेमन्मथनाटिकोकथं प्रकाशरोभावलिस्त्र
धोरिणी ॥ तवाङ्गहारेरुचिमेतिनायकः शिखाम
णिश्रद्धिजराद्धिदूषकः ॥ ११८ ॥

नेति । हेनैमिप्रकर्षेणकाशतेशोभतेप्रकाशाशोभमानारोभावलिरेव सूत्रं
धारयत्येवंशीलात्ममन्मथनाटिकाकामस्यसन्मादयित्रीकथंनवर्तसे अपितु
कासंहर्षङ्करोषिअङ्गसम्बोधनेनवहारेमुक्त्वावलिहारेनायकोमध्यमणिःरुचिं
श्रुतिदेदीप्यते । धपरंरञ्जवलत्वाद्भर्तुलतरत्वादाहहादकत्वाद्धिजराद्
विदूषकश्चन्द्रतिस्करश्शीलः शिखामणिर्मुकुटमणिःशिखायांबडोमणिर
पिरुचिमेति । द्विजराद्धिदूषकत्वंउभयोरपिवा । तवबिलोकनान्मदीयः
कामःसहर्षाभवतिवर्धतेतरामितिभावः । नाटिकापक्षेप्रकाशरोभावलिरेसू
त्रधारोमान्दीप्तोकामन्तरंसञ्चारीकथाप्रस्तावकःपात्रविशेषः सअस्यअस्ती

तेथातवअङ्गहारेअङ्गविशेषनृत्येनायकःसभापतिःरुचिरांप्रीतिमेति । त
थाद्विजराड्ब्राह्मण्यवविदूषकश्चपरिहासकमित्ररुचिमेति । शिखायांसचि
रस्यविदूषकस्यववासः । अङ्गहंङ्गविशेषपद्वत्यनायकस्यरःरो । पीठमनदौ
विटश्चैवविदूषकइतित्रिधा । हासरुञ्चविदूषकइतिस्त्रालङ्कारिकाः ॥११८ ॥

शुभाष्टवर्गस्त्वदनङ्गजन्मनस्तवाधरेलिख्यंतयत्र
लेखया ॥ मदीयदन्तक्षतराजिरञ्जनैः सञ्जृता
मर्जंतुविम्बपाटलः ॥ ११९ ॥

शुभेति । हेतुमैतितवानङ्गस्यकामस्यजन्मनःउरपत्तेःशुभसूचकःअष्टवर्गः
ज्योतिःशास्त्रेप्रसिद्धः सलेखयायत्रतवाधरेलिख्यतज्योतिर्विंदाप्रपन्नयैवे
त्यर्थः । विम्बफलवत्पाटलवर्णःसःअथरःमदीयायादन्तक्षतराजिस्तयाः
स्वारञ्जनानितैःकृत्वाभूर्जतांअर्जंतु । नाङ्गजन्मानङ्गजन्मानानसःपुत्रस्त
स्योत्तमत्वात्तज्जन्मपत्रिकाज्योतिर्विंदाभूर्जपत्रेएवलिख्यते । पुत्रेजातेज्यो
तिर्विंदातस्यजन्मकालीनःशुभाष्टवर्गोलिख्यते । त्वदीष्टोष्टाधररेखावान् ।
दन्तक्षतराजिरञ्जनैःसपत्नेषुपत्नीयते । अष्टकवर्गस्तुज्योतिःशास्त्राज्ज्ञात
व्यः । लेखयालेखाभिरित्यर्थः ॥ ११९ ॥

गिरानुकम्पस्वदयस्वचुम्बनैः प्रसीदशुश्रूषयितुंम
याकुक्षौ ॥ निश्चिन्वान्द्रस्यकरोत्करस्यय न्मम
त्वमेकासिनलसंयजीवितम् ॥ १२० ॥

गिरेति । त्वङ्गिराऽनुकम्पस्वअनुगृहाण । चुम्बनैर्दयस्वानुकम्पस्व ।
नयाप्रयोज्येनकृत्वाकुक्षौशुश्रूषयितुंप्रसीद । यद्यस्मात्त्वमेकासिवलानस
स्यममजीवितमसि । कस्यकेवचान्द्रस्यकरोत्करस्यकिरणसमूहस्यनिश्चिन्वा
त्रिरिव । तस्यजीवनंनान्यतुत्थेतिपूर्ववत् । त्वदधीनजीवितएवाहृष्ट
स्वनादिनामाननुगृहाणअन्यथाजीवनमेवनभविष्यतीतिभावः ॥ १२० ॥

मुनिर्यथात्मानमथप्रबोधवान् प्रकाशयन्तस्वम
सावबुध्यत ॥ अपिप्रपन्नांप्रकृतिं विलोक्यता म
वाप्तंसंस्कारतयासृजद्गिरः ॥ १२१ ॥

मुनिरिति । अथप्रबोधवान्गतज्ञान्तिरसीनलःमलोहमिति नस्तत्त्विनप्र

काशयन्तं क्लृपयन्तं स्वनात्मानं अबुध्यत ज्ञानातिस्म । आत्मानं क्लृपयतामया
 दूतधर्मः परित्यक्तः अनुचितकृतमित्यजानादित्यर्थः । नलत्त्वकथनमात्रेण
 ताम्ब्रजैर्मीप्रकृतिरोदनाः पूर्वोक्तस्थास्यपक्षां प्राप्ताम्बिलोक्यजातबोधत्वाद्
 तोह्निति श्रवामसंस्कारतया प्राप्तबुद्धितया बह्यभागागिरः श्रप्यसृजत् ।
 नलत्त्वनिश्चयेन त्यक्तरोदनान्तां दृष्ट्वा स्वान्मेवोद्दिश्य दूतधर्माचितमाह
 स्मंति भावः । नलत्त्वनिश्चयेन गतमोहत्वन्तेन प्राप्तबोधया कृत्वा प्रकृतिप्र
 काशतिवाश्रयः । उद्बुध्य दूत्यसंस्कारत्वेन प्राप्तामागतान्तां दूतधर्मयु
 क्तां स्वानेव प्रकृतिम्बिलोक्य दूतधर्माचितमेवाधोषदिति वा । मुनिर्यथाय
 तिरिव । वेदान्ताभ्यासेन शमदमादिद्वारा प्रबोधवान् संसारविताशसम
 र्थः प्रकृष्टज्ञानयुक्तो यतिः स्वप्रकाशां सच्चिदानन्दैकरसं आत्मानं अहं ब्रह्मास्मी
 ति बुध्यते बुद्ध्या च उद्बुद्धजन्मान्तरीयसंस्कारतया प्राप्तप्रह्वज्ञानतया वा तां
 प्रसिद्धां संसारजनिक्तासत्त्वरजस्तमः साम्यावस्था रूपं प्रकृतिमनादिमघिद्यां
 प्रकर्षेणापक्षां पृथक् जूतां ज्ञात्वा ऽहं मनुरभवत्सूर्यश्चाहङ्कृषीवान् श्रद्धिरस्मि
 विप्रः । अहङ्कुरसमाजुर्नेयं सृजे हङ्कुरि रुशनापश्यतामेत्यादिवाग्भदेव श्रधि
 वदित्यर्थः । सुनिरप्यात्मानं प्रकृतिम्बिलोक्य ज्ञात्वा मुक्तः प्रबोधवान् संसा
 रविनाशसमर्थः प्रकृष्टज्ञानयुक्तो यतिः सन्वागादिदिव्यव्यवहारान् सृजति
 मुञ्चतीति केचित् ॥ १२१ ॥

**अयेमयात्मा किमननुहुतीकृतः किमत्रमन्तासतुमां
 शतक्रतुः ॥ पुरःस्वभक्त्या धनमन्हुद्वियाविलो वि
 लोकिताहेनतदिङ्गितान्यपि ॥ १२२ ॥**

अयेति । मयानलोह्निति आत्मा किमिति अनिहूतीकृतः प्रकटीक
 तः । अयेखेदेसहदनुचितकृतमित्यर्थः । अत्र आत्मप्रकटनविषये सशत
 क्रतुस्तु पुनः साङ्गिकं प्रकारं मन्तां ज्ञास्यति । मम असाधुत्वमेव द्रूयादित्य
 र्थः । शापदानसामर्थ्येद्योतनाय शतक्रतुरिति पदम् । पुरःपूर्वं स्वभक्त्या न
 मसन् अथपश्चाद्विया अकृतकार्यं त्वाङ्गजयाश्चाविलः कलुषितः सन् अति
 तरां न भवित्यर्थः । तदिङ्गितान्यपि कोपाविष्टस्येन्द्रस्य ज्ञूभङ्गादीन्यपि न वि
 लोकिताहेन विलोकियामि । प्रसादत्त्वानिदूरतः । अन्योऽप्यपराधी
 स्वामिनः कोपश्चिह्नं जूकुद्यादिनाविलोकयति ॥ १२२ ॥

स्वनामयन्ताममुधाभ्यधामहो महेन्द्रकार्यमहदेत
दुष्कृतम् ॥ हनूमदाद्यैर्यशसामयापुन द्विषांहसै
दूत्यपथः सितीकृतः ॥ १२३ ॥

स्वनामेति । नामप्राकाश्येद्देवाः अहंयस्वनाममुधाव्यधंनेवाभ्यधा
यितन्महम्महेन्द्रकार्यमुष्कृतमत्यक्तंविनाशितमित्यर्थः । अहोमहदनु
चितमेतत् । अनुचितत्वमेवाह । हनूमदाद्यैः श्रीरामादिदूत्यकारिभिः
दूत्यपथः यशसाकीर्त्यांतितीकृतः कार्यस्यसाधितत्वात्नयापुनद्विषांहसैर्हा
स्यैः सितीकृतः । तैस्तुयशोलब्धंनयाइन्द्रादिदूत्याथंङ्गतः स्वीयमेवदूत्यङ्गत
वानित्यादिवैरिहास्यरूपमयशोलब्धम् । सितीकृतइतिपाठेशितीकृतः
श्यामीकृतश्चेतिव्याख्येयम् ॥ १२३ ॥

धियात्मनस्तावदचारुनाघरं परस्तुतद्वेदसयद्वदि
ष्यति ॥ जनावनायोद्यमिनञ्जुनार्दनङ्क्षयेजग
ज्जीवपिवंश्रिवंधदन् ॥ १२४ ॥

धियेति । अहंआत्मनोर्धियाद्बुद्ध्यातावदघोरइन्द्रादिप्रतिकूलनाघरं
नकृतवान् किंतून्मादादेवस्वनामकथितमित्यर्थः । सःप्रसिद्धःपरोन्योदुर्ण
नोवातुपुनर्यद्बुद्धिद्यतितदहंवेद । दुर्जनोहिययावृत्तंनवदतिकिंतुविप
रीतमेववदतीतिज्ञातमित्यर्थः । तदेवविज्ञेयमेवाह । किंभूतःपरःजना
नामवनायपालनायचद्यमिनङ्कृतोद्यमञ्जनार्दनयतिपीडयतीत्येवंशीलं
दत्तथाक्षयप्रलयेजगज्जीवपिवञ्जदप्राणहरंमहादेवंशिवंनङ्गलंनवदत् । अ
नर्गलोकोकइत्यर्थः । लोकोक्तेर्निवारणेकञ्चनप्रतीकारोनास्तीतिभावः ।
नन्द्यादित्वाञ्जनार्दनः । जीवपिवंपात्रादिनाशः ॥ १२४ ॥

स्फुटत्यदःकिंहृदयन्त्रपाभरा द्यदस्पशुद्विविबुधै
विबुध्यताम् ॥ वदन्तुतेतस्वमिदन्तुदन्तुर जना
ननेकःकरमर्पयिष्यति ॥ १२५ ॥

स्फुटतीति । आत्मप्रकाशनादकृतकार्यं चाश्रयस्त्रपाभरोलकात्राहुत्यन्त
स्वादोद्बुद्धयङ्गिनर्थेस्फुटति । यद्यस्माद्विबुधैदेवैरस्यद्बुद्धयशुद्धिम्बिबुध्य
ताञ्जायतां । तुपुनःतेविबुधाःइदन्तुरंविपमन्तत्त्वमयाबुद्धिपूर्वङ्गतंअनु

द्विपूर्वकम्बेतिविदन्तु । लोकाजानन्तुवासाजानन्तु । अत्रलौकिकभाभ
 यकमाह । जनाननेकःकरंहस्तंअर्पिष्यति । त्वयाएवंनवक्तव्यमितिमु
 खहस्तदानेनलोकंप्रतिषेदुधुक्कःशक्तोत्यपितुनकोपि । लोकीयत्किञ्चिद्
 दतुनामेतिभावः । हृदयस्कोटनाज्राभेपितेदेवास्तत्वंयथार्थंजानन्तु । अन्य
 दपिसन्दिग्धंप्रनेयंपश्चिदतेनपरीक्ष्यतत्वतोनिर्णायतेनतुसामान्यलौकैः १२५

ममश्नमश्चेतनयानयाफली वलीयसालोपिचसैववे
 धसा नवस्तुदैवस्वरसाद्विनश्चरं सुरेश्वरोपिप्रति
 कर्तुमीश्वरः ॥ १२६ ॥

ममेति । अनयाचेतनयादूतोहमितिदूतत्वप्रतिपत्याकृत्वाममश्नमःदूत
 लक्ष्यःफलीसफलोजातःस्यात् वलीयसाधेधसादैवेनशसैवचेतनाअलोपि
 नाशिता । दैववशाद्दृष्ट्यात्मकथनात्असोव्यर्थंएवजातइत्यर्थः ॥ चेत
 नारक्षणेत्वपायत्नःकिमितिनकृतइत्यत्रआह । स्वध्यासौरसश्चस्वरसःस्वे
 ष्चादैवस्यस्वरसास्त्वेच्छयाविनश्चरंविनाशितंवस्तुप्रतिकर्तुंश्चिकित्सितुंसुरे
 श्वरःशक्रोपिईश्वरोरनसमर्थोऽनकिंपुनःरन्यः । मयाऽबुद्धिपूर्वनेवआत्मप्र
 काशनकृतमितिभावः । तस्मात्तन्मापराधोनास्तीत्यर्थः ॥ १२६ ॥

इतिस्वर्यंमोहमहोर्मिनिर्मितं प्रकाशनंशोचतिनै
 षधेनिजम् ॥ तथाव्यथामग्नतदुद्दिधीर्षया दया
 लुरागाल्लघुहेमहंसराट् ॥ १२७ ॥

इतीति । निषधेश्वरेनलेख्यमात्मनैवमोहमहोर्मिनिर्मितंअन्तिवाहुल्य
 वशात्कृतंनिजंस्त्रीयंप्रकाशनंप्रकटनंहतिपूर्वोक्तप्रकारेणशोचतिनिन्दितस
 तितद्विषयेपश्चात्तापकुर्वतिसति दयालुःहेमहंसानारात्मा तथानिर्वचनीया
 व्यथापीडातस्यामग्नश्चास्तीसचतस्यउद्दिधीर्षयाउद्दरणेच्छेयाल्लघुशीघ्रं अ
 गाक्लसम्प्रतिप्राप्तवान् ॥ १२७ ॥

नलंसतत्पक्षरवोर्ध्ववीक्षणं सपृषपक्षीतिभणन्त
 मभ्यघात् ॥ नयादयैनामतिमानिराज्ञता मसून्वि
 हातेयमतःपरंपरम् ॥ १२८ ॥

नलमिति । सहंसःतस्यहंसस्यपक्षरवःपक्षवातभवःशब्दःतेनकिमेतदा

यातीतिबुद्ध्या ऊर्ध्ववीक्षणं उपरिविलोकनंश्चान्तरन्व इति भगवन्तं नलम
 स्यधात् । इति किन् । कृतो न होपकारः स एव स्यपक्षी हंस इति । हे अद्य
 निष्कृपनलक्षणं भैर्नी निराशतां आशारहितं अतितरानानयनास्मनेयीः ।
 स्वप्रकाशनकृतस्त्रनिन्दधानस्यस्याश्चनुरागो न विद्यत इति प्रतीत्यास्यानिरा
 शभाभिव्यक्तितथानाकार्यीरिति भावः । अतैरुपसर्गत्वात्ते प्राग्धातोरिति नि
 यनात्पूर्वमेव प्रयोगस्य औचित्येपिसहाकविप्रयोगाद्वावहितानामपि प्रयोगः
 साधुः । आबिद्यक्षुषोऽजवत् । विलोलजिह्वायुगलीढोभयसृक्कभागमित्या
 दय प्रयोगाः । अतिशयितामाशोभाराज्यलक्ष्मीर्वायस्याः इयमित्यस्यविज्ञौ
 षणं एनामनिराशतानय इत्यन्वयः । हे अतिमश्रुतिशयितामाशोभाराज्यल
 क्ष्मीर्वायस्येति अतिसुन्दरत्वाद्बहुधनत्वाच्चत्वमेव अम्यायोग्यो नान्यइति नू
 चितमिति वा । अतिक्रान्तामानमतिमा सुन्दरीकेवलं अत परंप्राणांस्त्यस्य
 तित्वद्विनास्वविधं सुन्दरं वस्तुवृथा एव यास्यतीति सूचितम् ॥ १२८ ॥

सुरेषु पश्यन्निजसापराधता मियदप्रयस्यापितद
 र्थसिद्धये ॥ नकूटसाक्षी भवनोचितो भवा न्सतां
 हिचेतः शुचितात्मसाक्षिका ॥ १२९ ॥

सुरेद्विति । हे नलमवान्ते पान्देवानामर्थसिद्धये प्रयोजनसिद्धये इयं देता
 वत्प्रयस्यापि बहुतरं प्रयासकृत्वत्यर्थः । सुरेषु देवविषये अनुचितनेतन्मया
 कृतमिति निजसापराधतां स्वीयमनुचितकारित्वं पश्यन् जानन्कूटसाक्षी भ
 वनोचितो न भवति । कूटोऽसत्यश्चासौ साक्षी सत्येपि परकीयेऽर्धेऽलीकं
 भाषते सकूटसाक्षी अकूटसाक्षिणः कूटसाक्षिणो यद्भवन्तत्कूटसाक्षिभवनन्त
 दुचितो न भवतीत्यर्थः । ह्यिस्मात्सताञ्जेतः शुचिता आत्मैव साक्षीयग्यामेवं
 विधानतु परसाक्षिकीमयानिकपटन्तूत्यन्कृतमिति त्वन्तावज्जानासि । स
 न्तश्चालीकं भापितुमपि स्वचेतसैवलज्जन्तेतव च सत्यत्वं इलीकत्रयप्रसिद्धन्दे
 वाद्यपि सर्वसाक्षित्वात्स्वयमेवत्वदीयं शुद्धत्वं ज्ञास्यन्तिकमनेन लोकेनेति
 ज्ञावः । आत्मसाक्षिकेति ज्ञेयाद्विभाषेति कप् ॥ १२९ ॥

इतीरिणापृच्छन्नलम्बिदर्भजा मपि प्रयातेन ख
 गेन सान्त्वितः ॥ मृदुर्वभापेभगिनीन्दमस्वतुः प्र
 णम्यचिञ्जेन हरित्पतीन्मृपः ॥ १३० ॥

इतीति । सनृपःचित्तेनहरित्पतीग्रप्रशस्यद्यतःपरंमनकरणीयक्लिमपि
 नावशिष्टम् । सम्यक्ताइतिमनसैवदेवात्मस्कृत्यमृदुःसदयःसन्द्मस्वधुर्ज
 गिर्नीवजाधे किञ्चूतइतिपूर्वाक्त ईरिखाप्रुवाणेननलम्बिदर्जनामपिआपृ
 ष्ठप्रयातेनयातुभारध्येनखगेनहंसेनसान्त्वितः । प्रयातेनेत्यादिकर्मशिक्षः
 कर्त्तरिचेतिक्तः ॥ १३० ॥

ददेपितुभ्यङ्कियतीःकदर्शनाः सुरेषुरागप्रसवोव
 केशिनीः ॥ अदम्भदूत्येनभजन्तुवाद्या न्दिशन्तु
 वादण्डममीममागसा ॥ १३१ ॥

ददेपीति । हेमैनिअहन्तुभ्यंअपिअतिनिर्दयदूत्यकरणमिताःकियतीः
 कतिसङ्ख्याकाःकदर्शनाःपीडाःददे ददानि । अतःपरन्तद्विषयक्लिम
 पिनवदिष्यामीत्यर्थः । यतःसुरेषुरागोनुरागःतल्लक्ष्यस्तस्ववाप्रसवोङ्कुरः
 चत्यतिर्वा । तस्यावकेशिनीनिष्फलाअनुरागानुत्यादिकाइत्यर्थः । सद्यमः
 कार्यजनकश्चङ्गवतितर्हिदुःखमपिदातुमुचितम् । प्रकृतेश्चवतिदूत्येकते
 पितवत्तेषु अनुरागाङ्कुरोपिनोत्पन्नस्तस्मात्तवपीडाकरमतःपरक्लिमपिनव
 दिष्यामीतिज्ञावः । यत्राङ्कुरोत्यतिरपिनोदेतितत्रफलाशाकतन्त्या । तव
 पीडादानेनमापिपीडाजवतीतिअपिशब्दार्थः । गर्हायांवापिरनुचितमे
 तदित्यर्थः । एवंसतिअमीदेवाःअदंजदूत्येननिष्कपटदूत्येनकत्वाद्यांस
 सकृपांवाभजन्तुकुर्वन्तु । कार्यासाधनरूपेणआगसाअसन्दीयङ्कार्यम्बिना
 श्यस्वीयङ्कृतमितिअपराधेनदण्डशासनंवादिशन्तुकुर्वन्तु । तत्कृतंदण्ड
 मपिसहिष्येपरन्तुभ्यंदुःखन्दातुंनोत्सहेइतिज्ञावः ॥ १३१ ॥

अयोगजामन्वभवनवेदनां हितायमेभूदियमुन्म
 दिध्नुता ॥ उदेतिदोषादपिदोषलाघवङ् कृशत्व
 मज्ञानवशादिवैनसः ॥ १३२ ॥

अयोगजामिति । इयंउन्मदिध्नुतानेनह्यंहितायअज्ञतयतोहंअयोग
 जाम्बिरहजनिताम्बेदनांपीडानान्वज्वरन्मादेन सुखवशान्मयाविरहपी
 डाविसमृतातस्मादियमुन्मादतामनगुणायैवजातेतिज्ञावः । अथवानयोगः
 अयोगः तज्जांसंसारबन्धिर्नीपीडानान्वभवक्लिन्तुपरमानन्दमन्वभवमिति

र्थः । तत्रार्थान्तरन्तरन्यासंसीपमानमेवाह । दोषादपिदोषजूतादेकस्माद
 पिडेतोःदोषभूतस्याप्यन्यस्यलाघवमत्यत्वलक्षणयोगुणवदेति । कस्मात्कस्य
 किमिवच्छाननवशादज्ञानलक्षणाद्दोषभूतस्यापि एतसः पातकस्यअत्यत्वनि
 व ऋत्यत्वलक्षणयोगुणोभवति । ज्ञानपूर्वकृतेब्रह्महत्यादौकामातद्द्विगुणं
 जवेदितिबहुप्रायश्चित्तान्नानात्पातकगौरवमवगम्यते । अज्ञानकृतेलघुप्रा
 यश्चित्तान्नानात्पातकलाघवमिति अज्ञानलक्षणाद्दोषाद्दोषभूतस्यपातकस्य
 लाघवलक्षणयोगुणोयथालभ्यतेतथोन्मादलक्षणाद्दोषाद्द्विरह्वेदनादोषस्यला
 घवलक्षणयोगुणोभयापिलब्धइतिभावः । उन्मादितायाङ्कियन्तोपिदु खस्य
 शेषत्वसूचनाधंस्वेदनापदं । सेतिहितयोगेषुतुर्था । भावप्रत्ययान्तस्यगुण
 याचिनः शब्दस्यपूरणगुणेतिसमासनिषेधाद्दोषलाघवमित्यत्रसमासनिषेधा
 दोषलाघवमित्यत्रसमासांभ्रांसेस्तदशिष्यंसञ्ज्ञाप्रमाणात्वादितिज्ञापकाद्बु
 त्समान्दृक्करणपाटवमित्यादिमहाकविंप्रयोगदर्शनानिषेधस्याह्नित्यत्वा
 द्विसासोद्वेदव्यः । एवमेवमादिषुप्रयोगेषुज्ञातव्यम् ॥ १३५ ॥

तवेत्योगःस्मरपावकोपिमे कदर्थनात्यर्थतया
 गमहयाम् ॥ प्रकाशमुन्माद्ययदद्यकारय न्मयात्म
 नस्तत्रोमनुकम्पतेस्मसः ॥ १३३ ॥

तवेति । तवत्वत्संबन्धीत्वद्विषयमन्निष्ठःसप्रदिष्टःपूर्वकृतपीडःअथो
 गोवियोगस्तज्जन्यः स्मरपावकःसमैवकदर्थनात्यर्थतयापीडाबाहुल्येनापि
 अतिपीडाकारित्वेनापिइतिपूर्वोक्तप्रकारेणमेवमदयाभगसञ्चकारेत्यर्थः ।
 इति किं । यद्यस्मादद्यत्वद्विलापसमयेमासुन्माद्यउन्मादंप्राप्यमयाप्रयोज्ये
 नात्मनोमसैवमलोहमितिप्रकाशंप्राकट्यङ्कारयन्त्वामनुकम्पतेस्मसेवतेस्म
 तेनमसैवकपाकतेत्यर्थः । त्वद्विषयोवियोगाग्निर्यदिसमातिपीडांनाकरि
 ष्यत्तद्दोन्मादाभावान्मयात्मप्रकाशनमपिनाकरिष्यत्तद्वन्मप्राप्तिविधात
 निश्चयात्त्वन्मरुमेवस्यात् त्वद्वियोगान्मनापिभरणंस्यात् तस्मात्पीडयाउ
 न्मादाधिक्यान्मयात्मनः प्राकट्यकृतेमत्प्राप्तिनिश्चयान्मयाप्राणारक्षितास्त
 स्माच्चमत्प्राणाद्यपितेनरक्षिताइतिसस्मराग्निसमदयासेवचकारेतिभावः ।
 कामाग्निःकदर्थनात्यर्थतयापिमेदयांश्चकारकुतस्तवेतित्वदीयोहमितित्वां
 पीडयत्येवत्वत्संबन्धान्मासपिपीडयतिइत्यन्तस्यकृपैवजैमीनामेववरिष्यति

नान्यमिति श्रयात् । योजनान्तरमुपेक्षणीयम् ॥ १३३ ॥

श्रमीसमीहैकपरास्तवामराः स्वकिङ्करंमामपि
कर्तुमीशिषे ॥ त्रिचार्यकार्यंसृजमाविधान्मुधा कृ
तानुतापस्त्वयिपार्छिंविग्रहम् ॥ १३४ ॥

श्रमीइति । श्रमीश्रमरास्तवसमीहैकपरास्त्वदभिलाषकोवलनिष्ठास्त्वामे
वाभिलषन्तीत्यर्थः । तवतेष्वनुरागेन त्वंमामपिस्वकिङ्करं कर्तुं ईशिषेमां
स्वीयन्दासङ्कर्तुं न्वनेवेच्छसीत्यर्थः । ममानुरागोऽप्रयोजकः कितुतवमरय
नुरागः प्रयोजकइतिभावः । एवंसतित्वङ्कार्यंकरणीयंविचार्यंसृज । विचा
रेकारणमाह । कृतेयः पश्चात्तापः कृतस्यवायः पश्चात्तापः सत्वयिपार्छिंः पाश्चा
त्यस्यवैरिणोविग्रहन्तद्वत्कलहदुःखमितियावत्मुधावृधानाविधान्माकार्षी
त् । अविचार्यं देवेवृतेनलमहङ्किमितिनावरिषमयिवावृतेकञ्चनदेवङ्किमि
तिनावरिषमितिपश्चात्तापस्तव भविष्यतितस्माद्विचार्यं वविषेयकुर्वितिप्रा
यः । सन्धिमकृत्वावह्निर्निर्गतेविजिगीषीपार्छिंयाहीवैरायते । ईशिषेई
शः सइतीद् । साविधाङ्गविष्यतिमांडिलुङ्कनसाईधोगेइत्यडप्रावः ॥ १३४ ॥

उदासितेनैवमयेदमुच्यते भिद्यो नतेभ्यः स्मरतान
वन्तवा ॥ हितंयदिस्यान्मदसुव्ययेनते तदानव
प्रेमाणेशुद्धिलब्धये ॥ १३५ ॥

उदासितेनेति । हेतुमिउदासितेनैवउदासीनेनैवश्रमीसमीहैकपराइत्या
द्विचार्यं वसृजेत्येवंइदमतमुच्यते तेभ्योदेवेभ्योभयाद्देवान्वृणुष्वितिचो
च्यते तथास्मरेणकृतस्वस्यतानवङ्काश्र्यन्तस्माद्वास्वकिङ्करमित्यनेनमां
शीघ्रेतिनोच्यते । भियेत्युभयत्रवायोचयम् । त्वद्वितायंनेवविचार्यकुर्विति
मयोक्त नत्वन्येनाशयेनेतिभावः । मयादेवेवृतेसतिमद्वियोगात्वनमृतिरे
वस्यादित्याशङ्कामाह । मदसुव्ययेनमदीयप्राणानाशेनतेतुभ्यंयदिहितं
स्यात्तदातर्हिभयिसतावन्तकालंयस्तवप्रेमानुरागस्तस्मिन्विषये एतदेवप्रा
णत्यजनमेवतवहितमेवशुद्धिलब्धयेआनृण्यप्राप्तयेस्यान्मनेत्यर्थात् । तव
हितायप्राणानपित्यजातीत्यर्थः । नत्प्राणव्ययेनतवहितेजातेअनृणात्वेन
मनैवहितमित्यर्थः । उद्यसेवदेर्यंकियजादित्वात्संप्रसारणम् । उच्यसेइ
तिचपाठः ॥ १३५ ॥

इतीदृशैर्नैषधसूनतामृतै विदर्भजन्माभृशमुल्ला
ससा ॥ ऋतोरधिष्ठीःशिशिरानुजन्मनः पिकस्व
रैर्दूरविकस्वरैर्यथा ॥ १३६ ॥

इतीति । साविदर्भजा ददेपितुभ्यमितिपूर्वमुक्तेर्नैषधसूनतामृतैः स
त्यवचनामृतैः कृत्वामृशं उल्लासहर्षसाप । नलत्वनिश्चयात्तेन स्वस्मिन्तद
नुरागस्य प्रकाशितत्वात्तेभ्योनविभेनीत्युक्तत्वाच्च । इंदुश्चैरिति पाठे पूर्वा
क्तै रिति वक्ष्यमाणप्रकारेण उल्लासेतियोज्यम् । शिशिरं ऋतुमनुलक्षीकृत्य
जन्मस्य ऋतोर्वसन्तस्याधिकाग्नीः दूरविकस्वरैरिति विक्राशिभिः पिकस्व
रैः कोकिलालापैः कृत्वा यथा इवार्थैः उल्लासति । पिकस्वरसाम्येन नलवचसां
नदनोद्दीपकत्वं सूचितम् । अन्यदपि पीयूषैर्जलैर्वासो ह्लासन्भवति ॥ १३६ ॥

नलन्तदावेत्यतमाश्रयेनिजे घृणां विगान उचमु
मोचभीमजा ॥ जुगुप्समानाहिमनोधृतन्तदा स
तीधियादैवतदूतधाविसा ॥ २३७ ॥

तमेवो ह्लासमाह । नलनिति । साभीमजा तदा तदूतं निजे आश्रयेन न
सिनलं छावेत्यनिश्चित्य घृणा उजुगुप्साम्बिगानं निन्दां च मुमोच अर्थान्मनस
एव । निजाश्रये विषये घृणां विगानं च मुमोचेति वा योज्यम् । एतन्मनः
स्वभावतोऽप्रशस्तमिति जुगुप्सा अनुचितकारि चैतदिति निन्दा । यद्वा
नलप्राप्त्यनाशयाशरीरे घृणा परपुरुषसम्बादशङ्कयानिन्दा । कीदृशीतदा
नलज्ञानावसरे सती धियापातिप्रत्यबुद्ध्या घृतं नियमितं बलात्कारेण तस्मा
त्परावर्तितमपीत्यर्थः । देवदूतं प्रति धाविमनोहिनिश्चयेन जुगुप्समानानि
न्दती । पतिप्रत्ययानियन्त्रितमपि मनोदूते धावतीति जुगुप्समानानि
न्दतीत्यर्थः । यद्वा हि यस्मात्सा तदा सती धिया घृतं मनोदेवदूतधावि जुगुप्स
माना अजुदिति वा योजना । नलान्यदेवदूतगानित्वाद्प्रशस्तमेतन्मदीयम
न्त-करणमनुचितकारि चैति पूर्वयती जुगुप्सितवतीनिन्दितवती च नलनिश्च
यानन्तरं अत्रानुरक्तं यन्मदीयं मनस्तत्साध्यैवजातमिति जहर्षेति भावः १३७ ॥

मनोभुवस्ते भविनां मनःपिता निमज्जयन्नेनसित
न्दलज्जसे ॥ अमुद्रिसत्पुत्रकथात्प्रयेतिसा स्थि

तासतीमन्मथनिन्दयाधिया ॥ १३८ ॥

जनोभुवइति । जनिनांप्राणिनांमनःजनोजुषस्तेवपितायतरत्वंमनए
वजूरुत्पत्तिस्थानंयस्यतस्मान्मनस्तवपिताहेकामत्वंस्वपितृभूतन्तमनः ए
मसिपरपुरुषाभिलाषजनितेपातकेनिमज्जयन्मलज्जसेकाकुः । त्वयासत्पुत्र
कथासङ्गिःपुत्रैःपितरःपुण्यान्लोकान्यान्तीतिकथाअमुद्विसमापिता । नल
त्वनिश्चयात्पूर्वन्धियाबुद्ध्या इतिपूर्वोक्तप्रकारेणमन्मथनिन्दतीसतीपति
व्रतावासामैसीस्थिता । नलत्वनिश्चयानन्तरङ्कामनिन्दनादुपरतेत्यर्थः ॥ १३८ ॥

प्रसूनमित्येवतदङ्गवर्णना मसाविशेषात्कतमत्त
दित्यभूत् ॥ तदाकदम्बवत्तदवर्णितोममि मुदश्रु
णःप्रावृषिहर्षमागतैः ॥ १३९ ॥

प्रसूनमिति । पूर्वसौकुमार्याङ्गैमीशरीरंपुष्पंइति तदङ्गवर्णनास्व
त्याकारेणामूत् । परन्तुतत्पुष्पङ्गतमत्किञ्चातीयमितिसावर्षानाविशेषात्
विशेषाकारेणभैमीशरीरमेतज्जातीयमितिनामूत् । तदातदीयनलत्व
निश्चयेसंभयेमुदश्रुणः प्रावृषिहर्षांश्रुणमितवर्षाकालेहर्षमुजिद्वत्त्वमागतैः
प्रातैःलोमज्जिःमैमीरोममिःकर्तृभिःतङ्गैमीशरीरंपुष्पंवाकदम्बपुष्पं अथ
विणंकथितम् । कदम्बानिहहप्रावृट्कालेविकसन्ति । मैमङ्गमुद्विद्विःरोममिः
कदम्बतुल्यमजुदित्यर्थः । हर्षवशादश्रुरोमाद्यादितस्याजातमितिमावः ॥ १३९ ॥

मयैवसंम्बोध्यनलंविलापिय त्वमाहमद्वुदुमिद
म्बिमृश्यतत् ॥ असोवितिभ्रान्तिवशाद्मस्वसुः
स्वभाषितस्वोद्धमविभ्रमक्रमः ॥ १४० ॥

मयैवेति । स्वनात्मनाभाषितःस्वोद्धमस्यस्वज्जान्तेर्विभ्रमाणांविला
सानाङ्क्रमोयेनस्वोद्धमविभ्रमयोःक्रमःअयेमयात्माकिमनुन्हुतीकृतइ
त्यादिश्लोकपञ्चकोत्तोयेनवासः असौनलःदमस्वसुरितिएतादृशींजानितं
असात्खण्डितवान् । इतिकिं । मयैवनलंसंम्बोध्यइयंनतेइत्यादिश्लोक
चतुष्टयेननलसंम्बोधनान्पुंस्कायद्व्यलापिविल्लपितं असौनलस्तदिदंविल
पितंविश्रुश्यविचार्यमद्वुदुहंमयाज्ञातंस्वनात्मानं अयिप्रियेकस्यकृतेविलप्य
तइत्यादिसप्तदशभिः श्लोकैराह अहमनयाज्ञातस्तदिकमित्यहंनकथयामी

ति आत्मानङ्कथितयाऽतुस्वारस्येनेति । ज्ञान्तेनमयास्वनामकथितं न तु
स्वयाज्ञातमितिस्वज्जान्तिवर्णनव्याजेनज्ञापयतिस्मैत्यर्थः । नदभिलाषज
नितवेगभरज्जान्तेमानेनस्वनामोक्तमितिज्ञात्वासाज्ञैनीतुतोयेतिभावः ।
असादितिपोन्तकर्मणिविभाषाग्रादितिचिचोलुक् । अशादितिपाठेतुतनु
चकारेत्यर्थः । श्रोतनूकरणेतेनैवचिचोलुक् ॥ १४० ॥

विदर्भराजप्रभवात्ततःपर न्त्रपासखीवक्तुमलंन
सानलम् ॥ पुरस्तमूचेभिमुखंयदत्रपा ममज्ज
तेनैवमहाहूदेहियः ॥ १४१ ॥

विदर्भेति । ततःपरंनलनिश्चयानन्तरंसाविदर्भराजप्रभवामैनीत्रपास
खीलज्जावतीसतीनलंवक्तुं अलंसमर्थानामूत् । लज्जाप्रजाववशात्तूष्णी
म्ब्रूवेत्यर्थः । यतःपुरःआदीनलत्वनिश्चयात्पूर्वं अत्रपानिलंज्जासती
अभिमुखंसमक्षंयत्नमूचे । तेनैवसमक्षवचनेनहेतुमानलनिश्चयानन्तरंहियो
महाहूदेसमुद्रेममज्जनिमग्ना लज्जाल्यत्वेकिञ्चिद्वक्तुं नशक्यतेइयंतुलज्जा
समुद्रेमग्नावक्तुं समर्थानामूदितियुक्तमेवेतिभावः । सखीपदेनलज्जांक्षय
मपिनत्यजतीतिसूचितम् ॥ १४१ ॥

यदापवार्यापिनदातुमुत्तरं शशाकसख्याःश्रवसि
प्रियायसा ॥ विहस्यसख्येव्रतमव्रवीत्तदा हिया
धुनामौनघनाप्रवत्प्रिया ॥ १४२ ॥

यदेति । साज्ञैनीयदाऽपवार्यापिजवनिकादिनाव्यवधायापिरहस्पपि
तिर्यग्बलितकृत्वाषास्या.सख्याः श्रवसिकर्णोपिप्रियस्यनलस्योत्तरन्दातुंनश
शाक । समक्षंवक्तुमशक्तेवपरंब्यवधायापियनंप्रत्येवंवदेतिसखीकर्णोपिल
गित्वायस्मिन्कालेवक्तुमशक्ताभूत्तदादस्मिन्कालेसख्येवविहस्येतिंतंनलंअ
व्रवीत् । इतिकं भवत्प्रियाधुनाहियानौनमेववचनयस्याः सामौनिमीवव
तंते चित्रलिखितपुरःस्थितन्त्वांप्रतिपूर्वम्ब्रूक्तत्वादिदानींतौनंब्यथंमि
त्यधुनेत्यनेनपरिहासःसूचितः । हास्यमप्यतएवकृतं अपवार्यापिसखी
द्वारेणैवव्यवधायापिपरंपरयापीत्यर्थेइतिवा ॥ १४२ ॥

यदातिथेयालिखितस्यतेस्वय म्बितन्वतीलोचन

**निर्भरानियम् ॥ जगादयांसैवमुखान्ममत्वया प्र
सूनवाणोपनिषन्तिशम्यताम् ॥ १४३ ॥**

जगादेति हेनलह्यमैभीलोचननिर्भरान्भ्रशुप्रवाहान्स्वयंस्वहस्तेनचि
त्रजिह्वीपटेवालिखितस्यते यदातिथेयांश्चरणप्राप्तुशिकान्वितन्वतीकुर्वती
चरणपदमादिनावियोगजवाप्यनिर्भरेशचरणद्वालनङ्कुर्वतीसती यांप्रसून
बाणस्यकासयोपनिषदङ्कामद्वैतप्रकाशिकाज्जगादलिखितन्वत्प्रत्युवाचा
सैवप्रसूनवाणीपनिषन्ममसुखान्त्वयानिशम्यतां अमयाकामपीडावशात्पूर्व
मुक्तंमयोच्यते । नतुस्वस्तुत्यांसत्यंमत्वासुमाकर्णयेत्यर्थः । रहस्यप्रतिपा
दकोग्रन्थविशेषपनिषत् । निर्भरपदेनाशुबाहुल्यंसूचितम् ॥ १४३ ॥

**असंशयंसत्ययिहंसएवमां शशंसनत्वद्विरहाप्तसं
शयाम् ॥ क्वचन्द्रवंशस्यवतंसमदृधा न्दृशंसतासं
भविनीभवादुशे ॥ १४४ ॥**

असंशयमिति । सहंसएवत्वद्विरहेणाप्तः प्राप्तः संशयो जीवसन्देहोयया
एवंभूतान्त्वयिविषयेतवाग्रेअसंशयनिश्चितंनशशंसप्रायशोनकथितवान् ।
यतःचन्द्रवंशस्यावतंसअलङ्कारमलभवादुशेसौन्दर्यादिगुणयुक्तेअतिशूरेन
हाकुलीनेचमदृधानृशंसतानिर्दयताघातुकताक्लृप्तःसंभविनीयुक्ता पूर्वा
क्तगुणयुक्तीहिनिर्दोषंपुरुषमपिमहन्तिकिंपुनःस्त्रियमित्यर्थः । तस्माहंस
एवप्राणपर्यवसायिनीत्वद्विरहजन्यांमदीयामवस्थान्तव पुरस्तात्प्रकथित
वानित्येवनिश्चयः । अन्यथात्वन्तामन्वग्रहिष्यएवमनतवकोप्यपराघइतिभा
वः । असंशयमर्थाभावेव्ययीभावः । वतंसेतिवष्टिमागुरिरित्यङ्गोपः । म
वादुशेतित्यदादिपुदृशइतिकजिह्वासर्वेनाभ्रइत्यात्वम् ॥ १४४ ॥

**जितस्त्वयास्येनविधुःस्मरःश्रिया कृतप्रतिज्ञौम
मतौबधेकुतः ॥ तवेतिकृत्वायदितञ्जितंमया न
मोघसङ्कल्पधराःकिलामराः ॥ १४५ ॥**

जितइति । हेनलत्वयाआस्येनविधुर्जितः श्रियाअङ्गकान्त्यास्मरोजितः
तौचन्द्रस्मरौममबधेकुतोहेतोःकृतप्रतिज्ञौचइत्यर्थः । त्वदीयमुखकान्ति
भ्यामेवत्वयैववातयोरपराइत्वात् । त्वान्यत्कानिरपराधांमाद्धिमितिपी

इयतइतिकथयेतिभावः । स्वयमेवहेतुमाशङ्क्यवदति । तयोस्तववाकि
मपिकर्तुमसमर्थोअहन्तवप्रियेतिकृत्वाद्बुद्ध्यायदिदेन्मांपीइयतस्तत्तर्हिंम
याजितंशुकुनग्रन्थिरेवनिवहइतिप्रावः । किलयस्मादमराभोषसङ्कल्पय
राःनिष्फलमानसकर्मधारिणोभवन्ति । यन्मनसिधारयन्तितत्सत्यमेवभव
ति । तवाह्निसितियत्ताभ्यांसङ्कल्पितन्तत्सफलंमविध्यतीतिमयाजितमित्य
र्थः । अतिस्मरातिचन्द्रमुखत्वद्विररहाञ्चन्द्रकामीमांपीइयतइतिभावः ।
अन्योपिसाक्षाद्वैरिणोपकर्तुमशक्तस्तत्संबन्धिनोपकारङ्करोति । यौत्वदव
यवाभ्यांजितीतीत्वदर्थोद्भूतयामयाजितावेवेत्यर्थइतिवा ॥ १४५ ॥

निजांशुनिर्दग्धमदङ्गभस्ममि मुंघाविधुर्वाञ्छति
लाञ्छनोन्मृजाम् ॥ त्वदास्यतांयास्यतित्तावतापि
किं वधूवधेनैवपुनःकलङ्कितः ॥ १४६ ॥

जितेति । विधुर्निजांशुमिर्निर्दग्धमदङ्गन्तस्यभस्मभिःकृत्वालाञ्छनोन्मृ
जांस्त्रीयकलङ्कप्रोञ्छनंमुंघावृथावाञ्छति । वैयर्थ्यमेवाह । तावतापिस
दङ्गभस्मलाञ्छनप्रोञ्छनेकृतेपि त्वदास्यतान्त्वन्मुखंययास्यतिकिअपिहनु
किन्तुगतपिलाञ्छनेवधूवधेनस्त्रीवधजनितपातकोनपुनःकलङ्कितस्य । त्व
न्मुखसादृश्यङ्कलङ्कित्वात्प्रोतिइत्येवेत्यर्थः । चन्द्रोपिमांपीइयतीति
प्रावः । अन्यस्याप्यादर्शादेर्नैलिनस्यभस्मनालाञ्छनप्रोञ्छनकृत्प्रियते कल
ङ्कवाञ्कतःतत्करोतीतियन्ताम्हतुब्लोपेनिष्ठा । वधूवधेनेतिकर्त्तरितृती
या करणोतुतारकादिः ॥ १४६ ॥

प्रसीदयच्छस्वशरान्मनोभुवे सहन्तुमान्तैर्धुतकौ
सुमाशुगः ॥ त्वदेकचिताहमसून्विनुञ्चती त्वमे
वभूत्वात्तृणवज्जयामितम् ॥ १४७ ॥

प्रसीदेति । हेनलत्वंमनोपरिप्रसीदस्वशरान्मनोभुवेयच्छदेह । स
काकोधुताःकौसुमाश्चाशुगावाशा.येनएवंभूतःतैभवदीयैः शरैर्नोहन्तु का
मवाशाःपीइयन्तिनतुभ्रटितिसत्प्राणवियोगङ्कुर्वन्ति त्वदीयवाशालीह
त्वादतितीहृत्वाञ्चभ्रटितिप्राणवियोगङ्कुर्वन्तुनतुपीहान्तस्मात्तान्मदनाय
देहि एतावदेवतवप्रसन्नत्वम् । तैर्वाणैःमांभारयिष्यति । मरणेकोलाभइ
त्याशङ्काह । त्वदेकचित्ताअसून्विमुञ्चन्तीअहंत्वमेवत्वद्रूपमेवभूत्वात्

कामन्तृणावत्तृणमिवप्रयासेनजयानि । त्वयासौन्दर्येणकामस्यजितस्त्वा
 त्वद्वूपलाभात्समयाजोतुंशक्यतइत्यर्थः । मरुतोयादृशीजन्तोर्भावनायस्य
 जायते । तादृशंलभतेजन्मसज्जुयोहिस्वकर्नभिरितिबधनात् । यद्यंवापि
 स्मरन्भावमित्यादिभगवद्बधनप्रामस्याच्चमयित्वद्वूपप्राप्तिरित्यर्थः । शुद्ध
 तीमुच्चैस्तीदादिकत्वादाब्धीनद्योर्नुमितिनृम्बिकत्यानुभभावः ॥ १४७ ॥

**श्रुतिःसुराणाङ्गुणगायनीयदि त्वदङ्घ्रिमग्न
 स्यजनस्यकिन्ततः ॥ स्तवैरवैरपसुकृताप्लवैःकृते
 नमुद्वृतीजातुभवेत्कुमुद्वृती ॥ १४८ ॥**

श्रुतिरिति । श्रुतिर्वैदीयदिसुराणान्देवानाङ्गुणगायनीगुणवर्णनपरासत
 स्ताहंत्वादङ्घ्रिमग्नस्यरथश्चरानुरागिणोमल्लक्षणस्यजनस्य ततोवेदकृता
 द्वैवगुणवर्णनादपिक्लिम् । अन्यत्रानुरक्तस्यउत्तमेनान्यवर्णेनकृतेपितवानुरा
 गीनोत्पद्यतइत्यर्थः । यतःआमुकृताप्लवैःकृतस्त्रानैःपुरुषैःरवेःसूर्यस्यस्तवे
 कृतेपिकुमुद्वृतीकुमुदिनीजातुकदाचिदपिमुद्वृतीसूर्यविषयेहर्षवती अनुरा
 गिणीभभवेत्तस्याश्चन्द्रेएवानुरागात् । तद्वन्मनेत्यर्थः ॥ १४८ ॥

**कथासुश्रिष्येवरमद्यनाध्रिये ममावगन्तासिनभा
 वमन्यथा ॥ त्वदर्थमुक्तासुतयोसुनाथमां प्रतीहि
 जीवाभ्यधिकत्वदेकिकाम् ॥ १४९ ॥**

कथास्विति । हेनलअहंअद्यैतावत्यामपिपीडायांसत्याङ्कथासुश्रिष्ये । यो
 छीज्ञेषामभवाभिनिस्रियेनवरनेतन्मनाभीष्टंनप्रियेनतिष्ठामिनजीवानीत्यर्थः ।
 अन्यथाभरणेनविनात्वंममभावमनुरागंतावगन्तासिनावगमिष्यसिअनएव
 हेसुनाथसुखामिन् । अतएवजीवाधिकप्राणोभ्योप्यतिप्रियत्वदर्थमुक्तासु
 तयात्वदर्थन्त्यक्तप्राणतयाकृतवामान्धदेकिकाम्त्वमेकः-केवलसोयस्याःएवं
 विधात्वदेकशरणाभ्रप्रतीहिजानीहि । यत्प्राणोभ्योऽधिकन्तदर्थमेवप्राणा
 सत्यन्यन्तेत्वन्ममप्राणाधिकःशोभनश्चस्वामीसेवकंस्वार्थेसक्तप्राणश्चात्वा
 ऽनुकम्पतेइत्यर्थः । तदर्थंमैस्याप्राणास्यक्ताइतिलोकमुखोदाकथयंस्वस्मि
 न्नुरागश्चास्यसिनान्यथेतिमरणमेवयुक्तमितिजावः । असूनानाथअत
 एवजीवाधिकेतिवा । नसुनाथोऽसुनाथःसुनाथःकेनचिदप्राणैरथसेवकंस्वा
 नुरागिणंजानातित्वन्तुअसुनाथत्वात्प्राणव्ययेनविनाजानासीत्युपालभो

पिसूचितः । आशुनाथेतिक्वचित्पाठः । शिष्येतिदेवादिकस्यसोऽहुत्
नैकवचनम् । प्रियेत्सुहृत्सैकवचनम् । त्वदेकिकामितिशेषाद्विज्ञायेतिक
प् ॥ १४९ ॥

महेन्द्रहेतेरपिरक्षणंभया ह्यदर्थिसाधारणमस्त्रम्
वृत्रतम् ॥ प्रसूनवाणादपिभामरक्षतः क्षतन्तदु
च्चैरद्यकीर्णिनस्तत्र ॥ १५० ॥

महेन्द्रेति । महेन्द्रहेतेरिन्द्रायुधादपियद्भयन्तस्माद्भयद्रक्षणं । यद्वाभयहे
तोर्वज्राद्यद्रक्षणंतदस्त्रमृतांशूराणां व्रतमर्थेषुशरणगतेषुसाधारणम् । पुरु
षोरक्षणीयोमनुस्त्रीतिस्त्रीरक्षणीयान्तुपुमानितिप्रक्षपातरहितद्वित्रियाया
भूतनियमःतत्प्रवकीर्णिनोभग्नव्रतस्यतवव्रतमुच्चैरतितराङ्गलम्बिनमृत्म् ।
यतःप्रसूनवाशात्कामात्प्रसूनरूपाद्वाशाद्भामरक्षतः । य.पुष्यादपिरक्षितुं
नशक्नोतिसवज्रात्कथंरक्षितुंशक्नोतीतिसम्भावनापिकृतस्त्विति अपिशब्दा
र्थः ॥ १५० ॥

तवास्मिमाहूचातुकमप्युपेक्षसे मृषामरंहामरगौ
रवात्स्मरम् ॥ अवेहिचयडालमनङ्गमङ्गतं स्वका
गडकारस्यमधोःसखाद्विसः ॥ १५१ ॥

तवेति । अहन्तवास्मित्वन्तुमदूचातुकंहन्तारअपिसृषामरंनिध्यादेवं
स्मरं अमरगौरवाद्देवत्वमुद्गृह्यात्पेक्षसेहाकष्टं अमुचितमेतत् । देवत्व
मुद्विग्न्यस्कायनंभारयेतिभावः । अन्योपिभारयन्तस्वीयनोपेक्षतेकितुंतह
न्ति । कामस्यसृषामरत्वमाह । अङ्गप्रियतस तमनङ्गं चयडालमेवावेहिजा
नीहि । चयडालोदयानोचिता । ह्यस्मात्सकामःस्वकागडकारस्यस्वस्य
कागडाःपुष्पलक्षणाःवायास्तेषांनिष्पादकस्यमधोर्वसन्तस्यसखा । वसन्ते
पुष्पबाहुल्यात्सयवकाङ्कारःचयडालस्यवकागडकारोभवति । तरसंसर्गं च
पञ्चमइतिवचनात्कामस्यापिचयडालत्वन्तस्मान्मृषामरत्वज्ञानस्येतिभावः ।
अङ्गुल्याद्वाङ्गकर्तृनाञ्चयडालोप्यनङ्गोभवतितस्मान्भारयन्मितिभावः ।
चयडालोपिभारणार्थेविद्युत्सजनकंवेधन्वारयति । सामितिगल्लोकेतिषष्ठी
निषेधः । कागडकारःकर्मस्यम् ॥ १५१ ॥

लघीलघावेत्रपुरःपरेषुधै विधेयमुत्तेजनमात्मतेज
सः ॥ तृणेतृणेद्विज्वलनःखलुज्वलन् क्रमात्करीष
द्रुमकाण्डमण्डलम् ॥ १५२ ॥

लघीलघाविति । नृधैःपण्डितैःलघीलघीअल्पेअल्पेपरेशत्रौपुरःप्रथम
मात्मतेजसः उत्तेजनंसन्मुक्षणाविधेयङ्करणीयम् । अल्पवैरिजयाभ्यासेनन
हान्वैरीजेतव्यः । अल्पतरःशत्रुःसर्वधानोपेक्षणीयइत्यर्थः । खलुयस्माज्
ज्वलनोग्निस्तृणेनिःसारोधिकरणोत्थलन्क्रमात्परिपाद्याकरीषंशुक्रङ्गीन
यचूर्णान्द्रुमकाण्डमण्डलं वृक्षस्कन्धसमूहंखलुज्वलितृणेद्विहित्तिज्वलयति । तेज
स्विनामवधिरग्निरप्यादीअल्पंशत्रुनाशयतिपश्चान्महान्तमितितथात्वया
पिकर्तव्यं नदनोनउपेक्षणीयइतिभावः । तृणेद्वितृणहृदम्बत्वादि । हीन
तयापिकामस्यावगणानानकर्तव्येत्यर्थः ॥ १५२ ॥

सुरापराधस्तवघोकियानयं स्वयम्बरायामनुक
म्प्रतामयि ॥ गिरापिबक्ष्यन्तिमखेषुतर्पणा दिदं
नदेवामुखलज्जयैवते ॥ १५३ ॥

सुरेति । वासन्भावनायाम् । स्वयंस्वानुरागेणैवयावृणुतेनसुकेनचिरमेरि
तातादृश्यांस्वयम्बरायामपिनदङ्गीकारलक्षणया अनुकम्प्रतादयालुत्वंअ
यंसुरेषुविषयेअपराधः कियानपिस्वल्पतरः मयिचर्मपरन्यांसुखेषुषत्वत्क
ताहर्षणात् त्रैहेतोर्मुखलज्जयैवमुखदाक्षिण्येनैव तेदेवाःइदन्त्वयादूत्येअ
स्माकमपरादृशितिइदङ्गिरापिनवह्यन्ति । अन्तःकरणेनधारयिष्यन्तीति
किंवाच्यम् । मनैवस्वेच्छाधरणात्स्वल्पोपितवापराधोनास्तीत्यर्थः । सर्व
थात्वयाहननुग्राह्येतिभावः । तेतवमुखलज्जयैवेतिवा । अन्योपिबहूपका
रीयः अल्पतरेअपराधेकृतेपितन्मुखदाक्षिण्यात्किमपिनवक्ति स्वयम्बरा
पचाद्यच् ॥ १५३ ॥

व्रजन्तुतेतेपिवरंस्वयम्बरं प्रसाद्यतानेत्रमयावरि
ष्यसे ॥ नसर्वथातानपिनस्पृशेद्दया नतेपितोव
न्मदनस्त्वमेववा ॥ १५४ ॥

व्रजन्त्विति । तेदेवाअपित्वत्संवधिन्म्बरंश्रेष्ठस्वयम्बरदेशम्बरंकांवा

ब्रजन्तु । तानेवेन्द्रादीं प्रसाद्यप्रसन्नाकृत्वानयात्वम्बरिष्यसे । त्वद्दरणा
र्थसागतास्त्वयात्यक्तास्तत्कथं प्रसन्नाः स्फुरित्यत आह । नेति । दयातानि
न्द्रादीन्लेशतोपि सर्वथानस्पृशेदिति न अपितुस्पृशेदेव तेमथ्यस्यामपि द
याद्दुरिष्यन्त्येवेत्यर्थः । यतस्तेपि देवास्तावत्मदनो न भवन्ति त्वमेव धान भव
न्ति । जगति द्वावेव युवानि कृपौ यूवां विना सकलज्जगत्सदयमेवेति भावः ।
ते सकृपाः स्वयम्बरे कौतुकावलोकनार्थं सुखेनागच्छन्ति त्विति भावः । त्वं वानै
वेति वान्वयः ॥ १५४ ॥

**इतो यमालिख्य गते पि वीक्षिते त्वयि स्मरन्त्रीडसम
स्यथानया ॥ पदे पदे मौनमयान्तरीपिणी प्रवर्ति
ता सारघसारसारणी ॥ १५५ ॥**

इतीति । हेनलोति सखीवचनम् । अनया भैम्या इयमिति पूर्वाक्तप्रकारे
शमयावदिता सरघामिधुमक्षिकाभिः कृतस्य मधुन-सारस्य श्रेष्ठभागमूतस्या
तिमधुरस्य सारणी नदी प्रवर्तिता । किञ्चूता । पदे पदे वचने वचने अन्तराय
कारीत्वान्मौनमयान्तरीपिणी भीनरूपद्वीपवती । किञ्चूतया ऽनया आलेख्य
गते पटादिलिखितचित्रप्राप्ते चित्ररूपे अचेतने पि वीक्षिते त्वयि विषये स्मरन्त्री
इयोः कामलज्जयोः समस्या सङ्क्षेपो मिश्रीजावो यस्याः सातया कामलज्जाव
त्येत्यर्थः । कामवशाद्दक्षिणज्जावशाच्च तूष्णीमास्ते इति भावः । नद्यपि स्था
ने स्थानेन्तरीपिणी भवति । अन्यथापि विषमया पदे पदे मौनं लभ्यते । चित्ररू
पे ऽचेतने पित्वयि दृष्टे ऽनुरागे योन्मादवशाद्यैव मुक्तस्तस्याः सचेतनस्य तव स
न्नाकारे जाते सत्यन्यवरणेशङ्कापिकथङ्कारङ्गुसर्हो ऽपितु न कथञ्चित् तस्मा
दिन्द्रादिवरणाविषयो मतः परत्वं या किमपि न वाच्यमिति भावः । सरघाम
धुमक्षिकेत्यनरः । सरघाभिः कृतमित्यर्थे सक्षिकादिभ्यो ऽणिति प्रकृतेतद्विशेषे
वेभ्यश्चे विवार्तिकरूढयोगविज्ञागाद्वाण् । सारयति पातयति तीरमिति सार
णी । बहुलवचनात्कर्तारित्युद् ॥ १५५ ॥

**चण्डालस्तेषिषमविशिखः स्पृश्यते दृश्यते न ख्या
तो नङ्गस्त्वयि जयति नयः किंतु कृत्वाङ्गुलीकः ॥
कृत्वा मित्रं मधुमाधिवनस्थानमन्तश्चरित्वा सख्याः**

प्राणान्हरतिहरितस्त्वद्यशस्तञ्जुषन्ताम् ॥ १५६ ॥

चण्डालइति । विगमविशिखःकामःतैतवन्त्वहंसंजन्थीचण्डालः । किंच
चण्डालान्क्रूरान्च्छरानासमन्ताह्लाति आदत्ते चण्डालोपिविषमविशिखो
भवति । क्रूरवायोथचविषेशनीयतइतिविषमाः विशिखाःयस्यविषलि
संवाणइत्यर्थः । नस्पृश्यते । अनङ्गत्वंनदृश्यते । यतस्त्वयिजयतिसर्वो
रक्षैवाविद्यमाने अथचसौन्दर्यैश्चपराभवितरिसतियःअनङ्गइतिख्यातःच
ण्डालत्वादनङ्गत्वाच्चनस्पृश्यतेनदृश्यते । अनङ्गत्वमाह । यतःकृत्वाह्निना
कनिष्ठिकाङ्गुलीर्यस्यह्निनाङ्गुलीकः । चण्डालोहिह्निनाङ्गुलीकोभवतीति
चण्डालजातिः । तस्यचण्डालकर्माह । अधिवनस्थानंवनस्थानमध्येमधु
म्बसर्तन्निन्नङ्गत्वावसर्तनेनोद्गीपितरेन्तःहृदयञ्चरित्वा प्रविश्याथचवनेमधु
प्रधानंमद्यपिन्नङ्गत्वास्वयम्पीत्वानृह्मण्येप्रविश्यसख्याःभैम्याः प्राणान्ह
रतिसख्याअन्तश्चित्तेतिषा । प्राणमनपर्यवसायिर्नोपीडाङ्करोति । अ
थचप्राणानेवमुष्णाति । तत्तस्माद्दुरितोदिशस्त्वद्यशोजुषन्तांसेवन्ताम् ।
त्वद्दासेनतेनएवङ्कृतेसर्वदिग्ध्यापिनीतवकीर्तिर्भवतुइतिसौस्तुवदंघचनम् ।
त्वयिअनुरागबाहुल्यास्त्वप्राप्त्यभावात्त्वद्विषयोमदनःसर्वापीडयतितरां
ततश्चतवकीर्तिर्भवति । तस्माद्यथाऽस्या पीडाशाम्यतितवाकीर्तिर्नभवति
तथैवत्वयाविषेयंनत्वन्यथेतिजावः जगतीतिपाठेजगतिअनङ्गःख्यातः ।
तुपुनःअपि नलेतिपदम् ॥ १५६ ॥

अथभोमभुवैवरहोभिहितां नतमौलिरपत्रपया
सनिजाम् ॥ अमरैःसहराजसमाजगती उजगती
पतिरभ्युपगम्यययौ ॥ १५७ ॥

अथेति । असजगतीपतिर्ययौजगाम । किङ्कत्वादेवैःसहत्वयाआगन्त
व्यामितिभीमजुवैवभैम्यैवाभिहितारहःएकान्तेचक्तांनिजांस्वीयांअमरैः स
हराजसमाजस्वयम्बरदेशंप्रतिगतंअभ्युपकृत्याङ्गीकृत्य । किञ्चूतः । अप
त्रपयाइन्द्रादिकार्यांकरणाह्जानतमौलिरधोमुखः ॥ १५७ ॥

अस्तस्याः प्रियमाप्तुमुद्गुरधियोधाराःसृजन्त्यार
या न्नमोन्मम्रफपोलपालिपुलकैर्वतस्वतीरश्रुणः ॥

चत्वारः प्रहराः स्मरार्तिभिर्मूत्सोयत्क्षपादुः क्षपा
तप्तस्याङ्कूपयाखिलैत्रविधिनारात्रिखियामाकृ
ता ॥ १५८ ॥

ब्रह्मति । तस्याश्चत्वारः प्रहराः साप्येकापि क्षपाचतुः प्रहररूपारात्रिविधो
गस्यदुःसहत्वात्स्मरार्तिभिः कृत्वायस्माद्दुःक्षपाअतिवाहितुमशक्याऽभूत् ।
तप्तस्माद्देतोर्विधिनाब्रह्मणातस्यांभैम्याङ्कूपयैवअस्थिराचतुः प्रहरापिरात्रि
रथचप्रतिदिनभाविनीसर्वापिरात्रिखियामात्रिप्रहराकृतारात्रैकः प्रहरोद्दे
तइत्यर्थः । अद्यन्तयोश्चतसृषुष्रटीषुदिनव्यवहारान्त्रिधाभेतिहीरस्वामी ।
सारात्रिस्तथानहृताकष्टेनातिक्रान्तेतिभावः । किञ्चूतायाःश्चःपरद्यविमि
यंनक्षमाप्तुं प्राणुं उद्दुधुरोत्कण्ठिताधीर्यस्याः उत्सुकायाः । तथाऽश्रुशोधा
राः सृजन्त्यावियोगवशाद्वाप्यधाराप्रवाहान्रयात्त्वैगेनविस्तारयन्त्याः । किं
भूताः धाराः । नक्षोन्नसैः उन्नतान्तैः कपोलपात्याः पुलकैः रोनाद्यैः कृत्वावे
तस्वतीः बहुवेतसयुक्ताः । रयाद्गानक्षोन्नसत्वमन्दीप्रपिनक्षोन्नस्रावेतसा
भवन्ति वेतस्वतीः कुमुदनद्वेतसंभ्योद्भूतपृष्ठतिङ्मत्तुत् ॥ १५८ ॥

तदखिलमिहभूतञ्जुतगत्याजगत्याः पतिरभिलप
तिस्मस्वात्मदूतत्वतत्रम् ॥ त्रिभुवनजनयावद्वृ
त्तवृत्तान्तसाक्षा रकृतिकृतिषुनिरस्तानन्दमिन्द्रा
दिषुद्राक् ॥ १५९ ॥

तदखिलमिति । जगत्याः पतिर्नलः इहभैमीसमीपभूतज्ञातश्चखिलन्त
स्वात्मदूतत्वतत्त्वस्वीयन्दूत्यन्तस्यतत्त्वंयाथावर्धभूतस्यपरमार्थस्वरूपभूतस्य
वृत्तस्यगत्याप्रकारेणप्रथमभभाययानयानिष्कपटन्दूत्यङ्कृतंअनन्तरंउन्मदि
ष्णुनाभयात्मप्रकठनङ्कृतमित्यादिस्वरूपेषामभूतस्यसत्यस्यप्रकारेणवा इन्द्रा
दिषुद्राक्षशीप्रनिरस्तानन्द अकृतकार्यंत्वान्नावाश्यात्तद्व्ययथातथाऽ
भिलपतिस्मकथयतिस्मयथावृत्तनकथयदित्यर्थः । किंभूतेमिन्द्रादिपुजना
नांयावान्वृत्तेनिश्चलः वृत्तान्तः समाचारस्तस्यसाक्षात्कृतौप्रत्यक्षीकरणेक
तिपुकुशलेषु त्रिभुवनेस्वात्मनानिष्कपटन्दूत्यङ्कृतमिति आदावेवमिति सू
चितम् ॥ १५९ ॥

अर्धन्तदेव ॥ संदुर्व्यार्णववर्णनस्यनवमस्तस्य
व्यरंसीन्महा काव्येचारुणिनैषधीयचरितेसर्गोनि
सर्गाज्ज्वलः ॥ १६० ॥

इतिनैषधेमैमीनलानुलापोनामनवमःसर्गःसमाप्तः ॥

श्रीहर्षमितिअर्धस्यूतवत् । संदुर्व्योगुक्त्वाः अर्णववर्णनाख्योग्रन्थोये
न । अर्णववर्णनाख्योग्रन्थस्तेनकृतइत्यर्थः व्यरंसीत्ख्याड्परिभ्योरसइति
परस्मै पदम् । यसरसनमातांसचकोतीइद्मगागमौ ॥ १६० ॥

इतिश्रीवेदकरोपनामक श्रीमन्मृसिंहपण्डितात्मजनारायणकृतेनैषधप्र
काशेनवमःसर्गःसमाप्तः ॥

नैषधचरितेदशमःसर्गःप्रारभ्यते ।

श्रीगणेशायनमः ॥

रथैरथायुःकुलजाःकुमारोः शस्त्रेषुशास्त्रेषचलब्ध
पाराः ॥ स्वयम्बरंशम्बरवैरिकाय व्यूहःश्रियःश्री
जितयक्षराजः ॥ १ ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ अथस्वयम्बरस्यपूर्वरङ्गवर्णनार्थेदशमसर्गप्रारम्भे
रथैरिति ॥ अथकुमाराःप्रादुर्भूततरुणिमानोरानोरानोरथैःकृत्वाप्रारब्धवरं
स्वयंवरंआययुः आजन्मः । किञ्चूताःपूर्वमाकारिताकुलजाःकुलीनाः । श
स्त्रेषुधनुरादिषुशास्त्रेषुवेदादिशास्त्रेषुचदृष्टपाराः प्राप्तपर्यन्ताःसमन्त्रकश
स्त्रप्रयोगोपसंहारविदःवेदादिशास्त्रविदश्च । तथाशम्बरवैरीकामस्तस्यका
यव्यूहःशम्बरजयार्थमाययागृहीतोयःशरीरसङ्घः तद्वत्श्रीः शोभायेपा
ङ्गामशरीरसङ्घाःएवएतेयुवानःइतिवावत् तथाश्रियालक्ष्म्याकृत्वाजितोय
क्षरादकुबेरोयैस्तेकुबेरादपिश्रधिकसम्पदइतिवावत् । स्वयम्बरस्थानदुष्टि
नंप्राप्ताइत्यर्थः । अन्यवाहनादिसङ्गावेषिसम्पदाधिक्यसूचनार्थेनहारय

स्वादिप्रशंसासूचनायम्बरयपदम् । एतैर्विशेषकैर्वरोचितागुणाः कथिताः ।
यदुक्तम् । कन्यावरयतेरुपमातावित्तपिताश्रुतम् । वात्यवाःकुलनिष्क
न्तिमिष्टाकमितरेजनाइति । प्रयसंशस्त्रप्रह्वंक्षत्रियाणांशास्त्रापेक्षयाऽ
भ्यर्हिततरत्वसूचनार्थम् । आयुःश्राद्पूर्वस्ययातेर्लिटिरूपम् ॥ १ ॥

नाभूदभूमिः स्मरसायकानां नासीदगन्ताकुलजः
कुमारः ॥ नास्थादपन्थाधरणेः कणोपि ब्रजपुरा
ज्ञायुगपद्व्रजत्सु ॥ २ ॥

नाजूदिति ॥ कुलजःकुलीनःकोपिकुमारः स्मरसायकानामभूमिरगो
चरोनाभूत् किन्तुस्वयम्बरश्रवणेनकामवाचापीहितएवाभूत् । तथाचकोपि
अगन्तानश्रासीत्सर्वापिस्वयम्बरेध्यागतवान्इत्यर्थः । राजांभ्रजेषुयुगपद्
व्रजत्सुसत्सुधरषेःपृथिव्याःकणोपिअणुरूपोपिदेशःअपन्थाःसार्गंरहितोना
स्यात्तमस्थितःकिन्तुबाहुल्याद्बहुसार्गः अभूदित्यर्थः । अस्थादितिगाति
स्येतिचिचोलुप् ॥ २ ॥

योग्यैर्व्रजद्विर्नृपजाम्बरीतुम्बीरैरनर्हैः प्रसभेनहर्तु
म् ॥ द्रष्टुंपरैस्तान्परिकर्तुमन्यैः स्वमात्रशेषाःक
कुमोथजूवुः ॥ ३ ॥

योग्यैरिति।कुलादिनायोग्यैःनृपजांश्रीभीम्बरीतुम्ब्रजद्विर्नृपैस्तथानर्हैः
कुलादिनाद्ययोग्यैश्चप्रसभेनहृटेनहर्तुंव्रजद्विः वीरैःशूरैःतथास्वयम्बरकौतु
कन्द्द्रष्टुंव्रजद्विःपरैःउदासीनैः तथातान्सर्वानपिपरिकर्तुंसेवितुंव्रजद्विरन्यै
र्वतनग्राहिभिर्दासीभूतैः जनैःकृत्वातैःनिर्गमितैःकृत्वा ककुजःदिशःस्वभा
वशेषाःस्वमात्रावशिष्टाःबभूवुः । सर्वैपिजनाःस्वयम्बरेसमागताइतिभावः
अनुरोदुमितिपाठेपिसयवार्थः ॥ ३ ॥

लोकैरशेषैरधनेःश्रियन्ता मुद्दिश्यदिश्यैर्विहितेप्र
थाणे ॥ स्ववर्तितसृजजनयन्प्रणार्ति विभ्रान्तिमा
युःककुभाम्बिभागाः ॥ ४ ॥

पूर्वास्तमेवार्थमाह । लोकैरिति । [अशेषैःसकलैःदिश्यैःदिक्भवैःलो
कैःअवनेःपृथिव्याःश्रियंलक्ष्मीन्ताम्भीसीमुद्दिश्यप्रयाणैर्विहितेसतिक्कुभा

न्दिशास्त्रिभागाः स्वस्मिन्वर्तिनीवर्तमानास्तेतेजनाः अनेकजातीयाः बहु
संख्याकाः येजनाः तैः कृत्वायायन्त्रयासङ्कटतातया अतिःपीडाततोविश्रा
न्तिस्तुखावस्थानंघ्रापुः भारराहित्यात्स्त्रीच्छासाजाताइत्यर्थः । दिश्यैः दि
गादित्वाद्यत् ॥ ४ ॥

तलंयथेयुर्नतिलात्रिकीर्णाः सैन्यैस्तथाराजपथाव
भूवुः ॥ नैमीसलध्वामिवतत्रमेने यः प्रापन्नभूद्वि
तुंपुरस्तात् ॥ ५ ॥

तलमिति । ऊर्ध्वंस्विकीर्णाः अतिसूत्माः तिलाअपियथातलम्भूतसंगई
युः अधोलपेतुः तथासैन्यैः कृत्वा राजपथाः राजमार्गाञ्जवुः । सैन्यआदुल्या
दतिसङ्कीर्णाजाताइतिभावः । तत्रातिसङ्कटेपुराजपथेषुयः जून्तरा
जापुरस्तादयेभवितुङ्गन्तुंप्रापशशाकसभैर्नीलप्याभिद्वितिमेनेलध्वप्रायामि
वमेने । एतेयावद्गच्छन्तितावत्पुरोगतमानेवजैमीवरिष्यतेइतिमेनेइत्य
र्थः । सर्वोप्यहमहमिकयाऽयेगन्तुमैच्छदितिभावः । तथायथाप्राविम
हीमहेन्द्रैरितिपाठैरांभिः यथामार्गेणतथाजातमितिव्याख्येयम् ॥ ५ ॥

नृपः पुरःस्थैः प्रतिबद्धवर्त्मा पश्चात्तनैः कश्चननुद्यम
नः ॥ यन्त्रस्यसिद्धार्थपदाभिषेकं लब्ध्वाप्यसिद्धा
र्थममन्यतस्वम् ॥ ६ ॥

नृपइति पुरस्थैः अग्रेस्थितैः मनुष्यादिभिः प्रतिबद्धवर्त्मातथापश्चात्तनैः
पश्चात्स्थितैः नुद्यमानः पुरः प्रेर्यमाणः कश्चननृपः यन्त्रस्थास्तैलकर्षणयन्त्र
स्थाः सिद्धार्थाः सर्वेषां तेषांपदेस्थानेऽभिषेकलब्ध्वापिउर्ध्वाधः स्थितपाया
धनिःपीडितसर्वपावस्थांलब्ध्वापिसर्वआत्मानंअसिद्धार्थमकृतकार्यममन्य
तसर्वपपदाभिषिक्तोपिसर्वपोनभवतीतिविरोधद्योतकोऽपिशब्दः कथञ्चि
दपिपुरीगन्तुमशक्तत्वाद्गैमीप्राप्तिसंभनभविष्यतीतिमृतप्रायंत्वाद्यश्रंतिदु
खितोऽज्जूदितिभावः दक्षिणापश्चात्पुरसस्त्यगितिविशेषविहितमत्यका
व्यु व्यु लोर्वाधस्यपुक्तत्वात्पाश्चात्पौरिभाष्यम् पश्चात्तनैरितिशिष्टप्रयोग
दर्शनान्महाविभाषाबुद्धत्तेर्वासमर्थेनोपम् ॥ ६ ॥

राज्ञांपथिस्त्यानतयानुपूर्व्यां विलंघनात्तत्कविल

म्वभाजाम् ॥ अह्वानसङ्ज्ञानमिवाग्रकपैर्ददुर्विद
मेन्द्रपुरीपताकाः ॥ ७ ॥

राज्ञामिति विदमेन्द्रपुरीपताकाःअग्रकपैःकृत्वाराज्ञामाह्वानसङ्ज्ञानमाह्वानसङ्केतनन्दुरिव भटित्यायातविलम्बमाकाहृत्यादिप्रवन्वइवेत्यर्थः । किञ्चूतामाराज्ञाम् । पथिस्त्यानतयाऽतिसङ्कटतयानिमित्तज्जुतया कृत्वाभ्रानुपूर्व्याकृत्वायाविलम्बमागतिसत्राशक्त्याऽसान्ध्यं नविलम्बमाजाम् । अन्योपिविलम्बेनपश्चादायान्तंहस्तादिनाम्हयति । दूरात्कुण्डिनपुरीपताकातैर्दृष्टाइतिभावः । स्थानंस्त्यैर्दृष्ट्यैश्चसपातयोरित्यस्यसंयोगादेरातोधातोरित्यादिनानिष्ठानत्वम् । पूर्वपूर्वमनुगतःअनुपूर्वस्तस्यभावः छानुपूर्वीश्रीचित्तीवत् ॥ ७ ॥

प्राग्भूयकर्कोटकआचकर्षसकम्बलंनगवलंयदु
च्चैः ॥ भुवस्तलेकुण्डिनगामिराज्ञान्तद्वासुकेश्रा
श्चनरोन्वगच्छत् ॥ ८ ॥

प्रागिति । कर्कोच्चैतःअथ.अटतीत्यटकःइत्यगतिःसन्प्राग्भूयपुरोभूत्वाउच्चैरतिशयेनभुवस्तलेभूपृष्ठेकुण्डिनगामिसकम्बलंनगवलंयदुक्प्यसहितंसप्रावरणेष्वयद्राज्ञानागवलंइतिसेन्यंआचकर्ष । अथतरोवेसरःतन्नागवलंअन्वगच्छत् । करिसेन्यस्यपुरस्तात्पश्चाच्चक्ष्रागच्छन्तीतिसेनारीतिः । अथचकर्कोटकःसर्पविशेषः प्राग्भूयपुरस्तादभूत्वाउच्चैःसकम्बलाख्येनसर्पेणसहितेभुवस्तलेपातलेस्थितकुण्डिनगामिवासुकेश्रागवलंसर्पवलंनगचकर्षपातालतःकुण्डिनपुरनीलवान् अथतरनामासर्पःतन्नागवलमन्वगच्छत् । सर्पमेवसर्ववलम्बद्धानुक्रमेणकुण्डिनंआयातम् । सर्वैपिराजानोवासुकिप्रमुखाःसर्पाश्चस्वभ्रारथंसैन्याःकुण्डिनमागताइतिभावः कम्बलोनागनेहस्यात्कुप्यप्रावारयोरपीतिविश्वः । प्राग्भूयक्वन्तंसनासंत्वाल्लंघयत् । अथतरःपक्षेवत्सोहाश्चर्षभेभ्यश्चतनुत्वेइतितरप् । अथःस्वरूपयोरस्त्रीतलंस्यादित्यनरः ॥ ८ ॥

आगच्छदुर्वीन्द्रचसूसमुत्थैर्भूर्रेणुभिःपाण्डुरितामु
खश्रीः ॥ विस्पष्टमोचष्टहरिद्वधूनां रूपंपतित्याग

दद्यानुरूपम् ॥ ९ ॥

आगच्छदिति । हरिद्वधूनादिग्बधूनांमुखश्रीः प्रारंजशोचामुखशोभा
 चपतिभिःकृतःत्यागः तेनयादशातस्याः अनुरूपयोग्यंरूपमिद्वस्पष्टंआच
 ट । किंभूताःआगच्छतीःसर्वीन्द्रधन्वस्तासमुत्पैत्रैरेणुभिःपायदुरिताः ।
 स्वप्रियत्यागेनएतादृशीअवस्थास्त्रीयाम्भवतिदिग्बधूनांइन्द्रादयोराजान
 श्वपतयः । सर्वाअपिदिशःराजगून्याःसैन्यबाहुलाद्राजांभूसराक्षजाताइ
 तिभावः ॥ ९ ॥

आखण्डलोदण्डधरःकृशानुः पाञ्चीतिनाथैःककु
 भाउचतुर्भिः ॥ भैरवैवचध्वास्वगुणेनकृष्टैः स्वय
 म्भ्वरेतजगतंनशेषैः ॥ १० ॥

पतित्यागमेवविवृणोनि । आखण्डलइति । ककुमांश्चतुर्भिःइतिएत
 त्सङ्घकेर्नाथैःतत्रस्वयम्भ्वरेगतंशेषैरन्यैर्देवैर्न । इतिकिम् । आखण्डलःइ
 न्द्र-दण्डधरःयमःकृशानुरग्निःपाशोवरुणइति । किञ्चूतैरिषेन्द्रादिभिःजै
 स्यासौन्दर्यादिनास्वगुणैर्नवध्वाद्याकृष्टैरिव । यथैतदुद्गाहरसाक्षशेषैरिति
 क्वचित् ॥ १० ॥

मःत्रैःपुरम्भीमपुरोहितस्य सद्बद्धरक्षाम्बिशतिक्कर
 क्षः ॥ तत्रोद्यमन्दिक्पतिराततान यातुन्ततोजातु
 नयातुधानः ॥ ११ ॥

शेषानागमनेहेतुमाह । मंत्रैरिति । रक्षोराक्षसः भीमपुरोहितस्यमंत्रैः
 वेदोक्तैः बद्धरक्षंरक्षयान्तमुरङ्कुपिडनंक्ककयम्बिशतिअपितुक्कयम्बिदपि
 न । ततस्तस्माद्यातुधानोनैर्भ्रतःदिक्पतिःजातुकदाचित्कयम्बिदपितत्रया
 तुंद्यमंनआततान ॥ ११ ॥

कर्तुंशशाकाभिमुखंनभैम्या मृगदुग्मभोरुहतर्जितं
 यत् ॥ अस्याविवाहायययौविदर्भा स्तद्वाहनस्ते
 ननगन्धवोहः ॥ १२ ॥

कर्तुमिति । गन्धवाहोवायुःतेनकारणेनअस्याजैम्याःविवहायजैर्नाप
 रिणेतुंविदज्ञान्नययौयतःसमृगोवाहनयस्य । यत्पतःकारणान्मृगमै

भ्याःअजिमुखङ्कृतं नशशाक । यतःकिंभूतंमृगम् । भैभ्याःदृगम्भीरुहाभ्यांने
 त्रकमलाभ्यान्तर्जितम्भर्त्सितम् । दृगम्भीरुहतर्जितत्वाङ्गीतस्यमृगस्यगन्तु
 मसामर्थात्अन्यस्यचवाहनस्याभावात्तेनतत्रनगतमितिभावः । अन्यो
 पितर्जितःतर्जकसमुखङ्कृतुंनशक्तोति ॥ १२ ॥

जातौनवित्तेनगुणेनकामः सौन्दर्येणवप्रवणःसवा
 मः ॥ स्वच्छस्वशीलेक्षितकुरसवेर स्तांप्रत्यगान्त
 खितमाङ्कुवेरः ॥ १३ ॥

जाताविति । कामोभदनःजातौप्रवणोनासक्तोनेतथावित्तेद्रुष्येप्रवणो
 मतपागुणोप्रवणोनेकिन्तुसकामःसौन्दर्येणवप्रवणःयतोवाचःवक्रगतिःसो
 हरश्चइतिविधायस्वच्छेनिर्मलेस्वशीलेकैलासे ईक्षितकुत्सङ्कुत्सितसवेरम्बपुः
 नेत्रम्बायेनएवंभूतःकुवेरतांखितमानारीश्रेष्ठांप्रतिचद्विश्यनागात् । कुतः
 कन्यावरयतेरूपमितिषचनात्कन्यायारूपेणवतात्पर्यात् स्वस्यसुररूपाभावा
 त् कामप्राधान्यात्कन्यायाः जात्यादावतात्पर्यात्कुवेरःस्वयम्बरेनगतइ
 तिज्ञावः ॥ १३ ॥

भैमीविवाहंसहतेस्मकस्मा दद्धन्तनुर्यागिरिजात्म
 भर्तुः ॥ तेनात्रजन्त्याविदधेविदमो नीशानयाना
 यतयान्तरायः ॥ १४ ॥

भैमीति । यागिरीजापार्वतीआत्मभर्तुःहरस्यअर्धन्तनुःसतीहरकर्तृक
 म्रैमीविवाहङ्कस्मात्सहतेस्मअपितुनसहतेस्म विदभान्ध्यत्रजन्त्यातयापा
 र्वत्याईशानयनायहरगमनायतेनकारणेनअन्तरायीविद्मःविदधेकृतः । शा
 रीरार्थत्वारपार्वत्याकथंसगच्छतु । पुंस्यर्थार्थसर्गेशकइत्यमरः ॥ १४ ॥

स्वयम्बरम्भीमनरेन्द्रजाया दिशःपतिर्नप्रविवेश
 शेषः ॥ प्रयातुभारंसनिवेशकस्मि न्नाहिर्महीगौ
 रवसासहिर्यः ॥ १५ ॥

स्वयम्बरमिति । अधरदिशःपतिःशेषःभीमनरेन्द्रजायाःस्वयम्बरंनप्र
 विवेश । कुतःसःशेषःकस्मिन्स्वसदृशेषृष्वीभारनिवेश्यआयातु । यःअ
 हिःसर्पःमहीगौरवभृशंसहतेइतिमहीगौरवसासहिः । सासहिव्यावदिचा

चलिपापतिप्रजृतयः इकारान्तानिपाताः ॥ १५ ॥

यथीविमृश्योर्ध्वदिशः पतिर्न स्वयम्बरम्भीक्षितध
र्मशास्त्रः ॥ व्यलोकिलोकेश्रुतिषु स्मृतौ वा सम
म्बिवाहः कूपितामहेन ॥ १६ ॥

यथाविति । वीक्षितपर्यालोचितम्भर्मशास्त्रेण एवम्बिषः ऊर्ध्व
दिशः पतिः प्रज्ञा विमृश्यधर्मतत्त्वम्बिषार्थस्वयम्बरं न पथी । विचारनेवाह
पितामहेन अथ च पितृपित्रासमम्बिवाहः कूपितं लोकेश्रुतिषु स्मृतौ वा न
व्यलोकिलोकेश्रुतिस्मृतिविरुद्ध इत्यर्थः । असमानार्थगोत्रजा मिति स्मृतिनि
येषात् पितृपित्रासह विवाहस्यानुज्ञातत्वात् पितामहेन तत्र न गतमिति भा
वः । मन्वादिद्वारा स्वयमेव धर्मशास्त्रप्रणीयकः कथमेव कुर्यादिति भावः ॥ १६ ॥

भैमीनिरस्तस्वमवेत्यदूती मुखात्किलेन्द्रप्रमुखा
दिगीशाः ॥ स्यदेमुखेन्दौ च वितत्यमान्द्य चिच्च
स्यतेराजसमाजमीयुः ॥ १७ ॥

भैमीति । तेन्द्रप्रमुखाः दिगीशाः इन्द्रादिलोकपालाः दूतीमुखात्स्व
द्यात्मानभैम्यानिरस्तनिराकृतङ्गिनिश्चयेनावेत्यज्ञात्वात्स्यदेगमने किमर्थं
नस्मान्भिः तत्रेगन्तव्यमिति उत्साहभङ्गान्मुखेन्दौ चचित्तिविषादाञ्चि तस्यमाद्य
मालस्यम्बित्यतविस्तार्यराजसमाजमीयुर्जग्मुः । चि रस्येति पाठैः शनैः शनै
स्यदेभान्द्यं शनैस्त्वेवमुखेमांद्यं मलिनता च । एतन्मान्द्यद्वयेन चित्तस्यापि ना
न्द्यं प्रकाशितमिति भावः ॥ १७ ॥

नलभ्रमेणापि भजेत भैमी कदाचिदस्मानिति शेषि
ताशा ॥ अजूनमहेन्द्रादिचतुष्टयीसा चतुर्नलीका
चिदलीकरूपा ॥ १८ ॥

नलेति । सामहेन्द्रादिचतुष्टयी काचित् अनिर्वचनीया अलीकरूपामिथ्या
रूपा चतुर्नली अजुत् ॥ किंभूता दूतिमुखात्स्वस्मिन्मैनीविरागमाकथयापि
इति शेषिताशा अथ शिष्टाशा ॥ इति किम् । भैमीनलज्जनेषापि अस्मान् कदाचित्
जजेत इति सम्भावनयेत्यर्थः । नलानुरक्ता भैमीनलज्जान्या अस्मानपि वयुया
दिति मिथ्या चतुर्नलीरूपा भूत्वा च त्वारोपि इन्द्र इत्यस्तत्रागता इति भावः १८

प्रयस्यतां न्तद्भ्रितुं सुराणां दृष्टेन पृष्ठेन परस्यरेण ॥
 नैत्रानुमेनेन लसाम्यसिद्धिः स्वाभाविकात्कृत्रिमम
 न्यदेव ॥ १९ ॥

प्रयास्यतामिति । नसः असः सभवितुं न्तद्भ्रितुं नली भवितुं प्रयस्यतां प्रय
 त्तद्भ्रितुं सुराणां मध्ये अयं न लतुल्यो जातो न वेति दृष्टेन अथ लो कितेन तथा ऽहं
 न लतुल्यो जातो न वेति कथयेति पृष्टेन परस्यरेणान्योन्येन लसाम्यसिद्धिः पर
 स्यरेण लतुल्यत्वसिद्धिः नैव अत्रानुमेनेनानुमेता । त्वनलसदृशो नाभूत्स्वमपि
 नलसदृशो नाजूरिति परस्यरेण चुरित्यर्थः । यतः स्वाभाविकात्सद्गुणात्कृत्रि
 मं अथ्यदेव । सद्गुणस्य कृत्रिमस्य च न हृदन्तरं यस्मात्तस्मात्ते देवानलसदृ
 शानजाता इति भावः । सुराणां नलसाम्यसिद्धिरिति वा अन्वयः । तद्वैतमि
 द्विर्नैव तानुमेनेन इति पाठे तु द्वितैव द्वैतं प्रज्ञादित्वात्स्वार्थे अथ च तस्य नलस्य द्वैत
 न्तद्वैतन्तस्य सिद्धिर्लाभो नानुमेनेव तस्येति ॥ १९ ॥

पूर्णन्दुमास्यं विदधुः पुरस्ते पुनर्मुखी चक्रुरनिद्रम
 वज्रम् ॥ स्ववक्रमादर्शतले धर्श न्दर्शम्बभञ्जुर्न
 तथातिमञ्जु ॥ २० ॥

पुर्णन्दुमिति । ते देवाः पुर्णन्दुं पूर्णं मा चन्द्रं पुनः आस्यं मुखं विदधुश्चक्रुः ।
 तथा अत्र निद्रमिन्द्रमिन्द्रसितं क्रञ्जं पुनः पुनः मुखी चक्रुः । पूर्वं पूर्णं चन्द्रं मुखी चक्रुः ।
 तमयोग्यमिति ज्ञात्वा पद्मात् विकसितं क्रमलान्तदपि अयोग्यं ज्ञात्वा पुनरपि
 चन्द्रन्तदन्तरं पुरापिकमलं मुखी चक्रुरिति पुनः शब्दयोरर्थः । अथ सवक्रते
 पिच्छादर्शतले दर्पणमण्डले स्ववक्रन्दर्शन्दर्शं आदरात्परीक्षकदृष्ट्या दृष्ट्वा दृ
 ष्ट्वा वभञ्जुः जग्नी चक्रुः । पुनस्तथानलमुखवदतिमञ्जु अतिसुन्दरं नाजुत्पू
 र्णं चन्द्रविकसितकमलाभ्यामपिनलमुखमति सुन्दरमिति भावः । दर्शन्दर्शं
 आजीहययेणमुल्लं चेतियमुल्लं द्वित्वञ्च ॥ २०

तेपान्तदालवधुमनीश्वराणां श्रियं निजास्येन नला
 ननस्य ॥ नालन्तरीतुं पुनरुक्तिदोष म्बर्हिर्मुखा
 नामनलाननत्वम् ॥ २१ ॥

तेपामिति । तदामलरूपनिर्माणावसरे निजास्येन नलाननस्य श्रियं नला

ननशोभांलब्धुं अनीश्वराणां अस्मन्मर्थांनान्तेषाम्बर्हिर्भुखानान्देवानांअनला
नत्वेअग्निमुखं कूर्त्तुं अथचनलानमतुल्याननत्वरारहित्यं पुनरुक्तिलक्षणादीय
न्तरीतुपरिहर्तुं अलंसमर्थेनाज्जुत् । अग्निमुखाविदेवाइतिपूर्वश्रुतिसिद्धेयव
तेषाम्बर्हिर्निहमुखत्वेपुनर्वनिहमुखत्वंपुनरुक्तम् । अथचपूर्वमपिनलाननत्
त्याननत्वरारहित्येसिद्धेपि अलीकनलीभवनान्तरंपुनरपिनलाननत्वरारहि
त्यारपुनरुक्तमेवजातम् । शब्दच्छलात्पौनरुक्त्यमित्यर्थः । तन्मुखनलमुखस
दृशङ्कथञ्चिदपिनाज्जुदितिजावः । अन्यस्याप्यसमर्थस्यआननपुनरुक्तिदीपं
परिहर्तुं नशक्नोतीत्युक्तिः । बर्हिःकुशहुताशयोरितिबिम्बकोशः ॥ २१ ॥

प्रियावियोगक्लृथितादिवैला चन्द्राञ्जराहुग्रहपी
डितात्ते ॥ ध्माताद्भवेनस्मरतोपिसारैः सङ्कल्पय
न्तिस्मनलानुकल्पम् ॥ २२ ॥

प्रियावियोगेति । तेदेवाःप्रियावियोगेनउर्वश्याःविरहेणक्लृथितात्इव
ऐलात्पुनरुक्तसः तथाराहुग्रहपीडितादिवचन्द्राञ्च तथाध्मातादिवईश्वरेण
इत्यर्थात्दग्धादिवस्मरतोपिग्रहीतैःसारैःश्रेष्ठभागैःकृत्वास्व आत्माननला
नुकल्पंनलस्यप्रतिनिधिङ्कल्पयन्तिस्म । प्रियावियोगादयःसाराकार्ययोपाय
त्वेनोत्प्रेक्षिताः । अन्यस्यापिसारःक्लथनपीडिताग्निदाहादिभिःसमाकृत्य
तेप्रियावियोगक्लथनरहितैलग्रहपीडनरहित चन्द्रेश्वरकृतदाहरहितकानतु
ल्यस्यनलस्यत्रिभ्योपिअधिकत्वात्इतिजावः । मुख्यःस्याप्रथमःकल्पोनु
कल्पस्तुततोधमइत्यमरः । किलैलादिपाठेकिलउत्प्रेक्षायाम् ॥ २१ ॥

नलस्यपश्यत्वयदन्तरन्तै जैमीतिमूपान्विधिरा
हृतास्यै ॥ स्पर्धान्दिगीशानपिकारयित्वा तस्यैव
तेभ्यःप्रथिमानमाख्यत् ॥ २३ ॥

ननुभैम्याः नलोनिरतिशयंअनुरागंज्ञात्वाश्रुत्वाचन्द्रादयोराजामद्यकथ
न्तत्रागताइत्यतआह । नलस्येति । विधिःब्रह्माऽस्यैजूपान्इतिमनसिपृ
त्वाऽऽहृतनीतवान्इतिकिन् । जैमीतैर्जूपैःसहनलस्यइयत्अन्तरन्हस्ताद्य
भिनयमात्रेणअनिर्वचनीयङ्कथनीयन्विज्ञापतःपश्यतु । तथादिगीशानपिन
लरूपधारणद्वारानलस्यस्पर्धाङ्कारयित्वात्स्यैवप्रथिमानन्तेभ्योदिगीशेभ्यो
पिआख्यत्भैमीप्रतिइत्यर्थात् । साक्षाद्दर्शनात्तारतम्यंज्ञायतेनतुपरोक्ष

नितिकारणाद्राजानः समाहृताः अधिकेनसहस्रार्धभवतिथतोदिगीशैर्नल
स्वेन विनामैनीप्राप्त्यभावात्तत्प्राप्त्यर्थेनलाधिक्यमेवत्रह्यसोक्तमित्यर्थः ।
उभयेभ्योपिनलस्यवाचिकइतिभावः । नलरूपेधृतोपितत्तुल्यनजाताः । इ
यसन्तरनित्यपिपाठः । दिगीशान्द्रकोरन्यतरस्यानितिकर्मत्वम् ॥ २३ ॥

सभानतश्रीयमकैर्यमाद्यैर्नलम्बिनाभूदुत्तदिव्यर
त्रैः ॥ भामाङ्गप्राघुणकेचतुर्भिर्देवद्रुमैर्दौरिवपा
रिजाते ॥ २४ ॥

समेति । सास्त्रयम्बरसन्ना नलश्रियोयमकैःप्रतिनिधिभिर्यमाद्यैश्चतुर्भि
र्नलम्बिनाद्यैरिवञ्जुत् । किंभूताद्यैः । पारिजातेभामायाःसत्यभामा
याः अङ्गणस्यप्राघुणिकेअतिथीसतिचतुर्भिर्नन्दारसन्तानकल्पवृक्षहरिचन्द
नसंज्ञकैर्देवद्रुमैरुपलक्षिता । किंभूतैरुजयैः धृतदिव्यरत्रैः धृतदिव्यरत्नाभ
रणैः मूलादारभ्यअग्रपर्यन्तन्धृतमुक्तादिदिश्वरजैश्च । पारिजातम्बिनामंदा
रादिषुसत्सु अपिद्यौर्यथानशोभतेतथानलरूपधारिषुइन्द्रादियुसत्सुमुख्यं
नलम्बिनासभानशुशुभे इन्द्रोदयोपद्यपिसभायाभागतानलश्चनागत इति
भावः ॥ २४ ॥

तत्रागमद्वासुकिरीशभूषा भस्मोपदेहस्फुटगौरटे
हः ॥ फणीन्द्रवृन्दप्रणिगद्यमानः प्रसीदजीवाद्यनु
जीवित्रादः ॥ २५ ॥

तत्रैति । वासुकिस्त्रस्त्रयम्बरसभायानगमत् । किंजुतः । ईशस्यजुषा
र्धमस्मैवउपदेहोङ्गरागस्तेनस्फुटंप्रकटङ्गीरउच्चत्रलीदेहोयस्य । तथाफ
णीन्द्रवृन्दैःकर्कोटकादिसर्पश्रेष्ठैः प्रणिगद्यमानसच्यमानःप्रसीदजीवइत्या
दिशब्दोयत्र इद्दृशोऽनुजीविनांसेवकानांवाद्ःकोलाहलोयस्य । प्राक्
भूयेत्यनेनवासुकैः पातालाच्चलनभात्रसेवोक्तइन्द्रादीनांतुसभागनमिति
नपौनरुक्त्यम् । ईशवासादितिपाठोईश्वरशरीरेयोगपट्टादिभवननिमित्तस्य
सत्वेर्हेतोः ॥ २५ ॥

द्वीपान्तरेभ्यः पुटभेदनन्त त्क्षणादत्रापेसुरभूमि
भूपैः ॥ तत्कालमालम्बिनकेनयूना स्मरेपु पक्षा

निलतूललीला ॥ २६ ॥

द्वीपेति । सुरभूमिषु देवजूमिषु द्वीपान्तरलक्षणासु ये भूपाः राजानस्ते द्वीपान्तरभ्यस्तदादिभ्यः सकाशात्तत्पुटभेदनकुण्डिहनाख्यनगरलक्षणात्कटिति ध्रुवापेप्राप्तम् । क्षणमात्रागमने हेतुनाह । केनयूनात्सकालान्तस्मिन्मैत्री स्वपञ्चरसनयेस्मरेषुपक्षानिलतूललीलाकामवाणपक्षवातसम्बन्धात्कार्पा सविलासो नद्यलम्बिनद्यङ्गीकृतः अपितु सर्वेषामपितूललीलाङ्गीकृता । वातेरितलूलोयथादूराङ्कटिति श्रायातितथाते अपिकानपीडिताः सन्तः सर्वैकटितिधनापासेन श्रायाता इति भावः ॥ २६ ॥

रम्येषु हर्म्येषु निवेशनेन सपर्ययाकुण्डिननाकनाथः ॥ प्रियोक्तिदानादरनघताद्यै रुपचरञ्चारुस राजचक्रम् ॥ २७ ॥

रम्येष्विति । कुण्डिनमेवनाकः तस्य नाथः भीमः रम्येषु हर्म्येषु निवेशनेन स्थापनेन कृतया सपर्ययाश्रातिष्येन तथाप्रियोक्त्याप्रियवचनेन दानेन सपस्कारादिदानेन आदरेण सतया च आदरकृतयानसतया वा एतदाद्यैः कृत्वा चारुसम्यक्त्यथातथाराजचक्रं उपाचरत् अतूतुपत् ॥ २७ ॥

चतुःसमुद्रीपरिखेनृपाणा मन्तःपुरे द्वांसितकीर्तिदारे ॥ दानन्दयासूनृतमातिथेयी चतुष्टयीरक्षणसौविदह्लाः ॥ २८ ॥

सार्वभौमेन ते कथं पूजिता इत्याशङ्काह । चतुरिति । चतुर्णां समुद्राणां समाहारः चतुःसमुद्रीणां परिखायस्य एव मन्त्रिणेषु वासिताः षडतिङ्कारिताः कीर्तय एव दाराः यत्र एव भूते नृपाणां अन्तःपुरे भूलक्षणे विषये दानन्दयासूनृतं प्रियवचनं श्रातिषेयी अर्चापूजासर्वरूपाश्चतुष्टयीरक्षणाश्चैव विदह्लाः कञ्चुकिन दानादिचतुष्टयेन राज्ञाङ्गीर्तः परिपाल्यते नान्यथा इति हेतोः प्रमुखापिते नकीर्तिरक्षणाय सपर्यादिभिः परितोषिता इति भावः । औदार्यं द्वांसिष्यदयादमानान्मिति पाठः । अन्यत्राप्यन्तःपुरे परिखाभवति दाराश्च तिष्ठन्ति रक्षकाश्च भवन्ति ॥ २८ ॥

अभ्यागतैः कुण्डिनवासत्रस्य परोक्षवृत्तेषु पितेषु

तेषु ॥ जिज्ञासितस्त्रैश्चितलोभलिङ्गं स्वत्पोपिना
वापिनृपैर्विशेषः ॥ २९ ॥

अभ्यागतैरिति । अभ्यागतैः समागतैः अतिथिभूतैर्वाच्यै कृषिहनवासव
स्यजीनस्यतेषुतेषुपरोक्षेषु अपरोक्षेषुअनिर्वचनीयेषुपरस्परेणाज्ञातेषुप्रियो
क्त्याद्याचरषेषुअपिविषयेपरोक्षवृत्तेषुनिष्पन्नेषुप्रियोक्त्यादिषुस्वस्थोपिवि
शेषः प्रियोक्त्यादौतारतम्यंनालम्बिनप्राप्तः । किञ्चूतः जिज्ञासितस्यज्ञातुमि
ष्टस्यस्त्रैश्चितस्यमैमीलक्षणस्यलाभः प्राप्तिः तस्यलिङ्गविभङ्गम् । अनेनएत
स्यनदपेक्षयाप्रियोक्त्यादिसादरकृतन्तर्हिमैमीएतस्मैदास्यतीति विशेषः
कस्यअनेनमहान् आदरः क्रियतइति जिज्ञासायाम्बिज्ञोपसौर्नर्वुद्दइत्य
र्थः । प्रत्यक्षंयस्यप्रियोक्त्यादिकृतन्तत्रविशेषोऽनप्राप्तः किंपुनः परोक्षवृत्तेषु
इत्यपिशब्दार्थः । सर्वेषामपिपूजादिसमनेवकृतमितिजैमीममैवभविष्यति
इतिसर्वेपि असत्तइतिभावः ॥ जिज्ञासितः सविसर्गोपिपाठ क्वचित् २९

शुद्धे विदर्भेन्द्रपुरस्यशङ्खे नसंभमौनैषतथासमा
जः ॥ यथापयोरशिखरगस्त्यहस्ते यथाजगद्वाजठ
रेमुरारेः ॥ ३० ॥

अङ्केइति । पयोरशि अगस्त्यस्यहस्तेयथामनौ । यथावामुरारेःजठरे
जगत्त्रैलोक्यन्तथाविदर्भेन्द्रपुरस्य अङ्केमध्येएष समाजःराजसङ्घ नसंभमौ
इतिनकिन्तुतथैवसंभमौइतिअहंशङ्केनन्ये । एतेननगरस्यअतिविस्तृतत्व
मुक्तम् ॥ ३० ॥

पुरेपथिद्वारगृहाणितत्र चित्रिकृतान्युत्सववाउक्त्
यैव ॥ नभोपिकिमीरमकारितेषां महीभृतामाभ
रणप्रभाभिः ॥ ३१ ॥

पुरइति । तत्रपुरेपथिराजमार्गसमीपेद्वारगृहाणिसुख्यपुरोज्ञाभेरचिता
निद्वारशिखिराजमार्गमुभयतोर्गृहाणि । यद्वापन्यानोराजमार्गोद्वाराणिगृहा
णिचायद्वापथिषुद्वाराणियेषान्तानिगृहाणि उत्सववाउक्त्याविद्याहोत्सवा
भिलाषेण आसेंस्थादिनाकृत्वालोकेनचित्रिकृतानि अनखवाश्रयंरूपा
णिकृतान्येवतत्रआश्रयैर्नकिन्तुतेषांमहीभृतां आभरणप्रभाभिस्तत्रत्यनभ

स्तुआकाशमपिकिर्नारंनानावर्णनकारिकृतम् । गृहादीनिचित्रीकृतानिह
तिक्विंवाच्यनाकाशमपिआजरणतेजोभिर्विचित्रितमित्यर्थः ॥ ३१ ॥

विलासवैदग्ध्यविज्ञूषणश्री स्तेषान्तयासीत्परि
चारकेपि ॥ अज्ञासिषुःस्त्रीशिशुवालिशास्तं य
थागतंनायकमेवकांचित् ॥ ३२ ॥

विलासेति । विलासःकटाक्षविज्ञेपादिशृङ्गारचेष्टा । तथावैदग्ध्यस्वको
त्त्यादिभाषणचातुर्यंस्वज्ञूषणंसुवर्णाद्यलङ्कारएतज्जनिताश्रीःशोभातेषां
राज्ञांपरिचारकेसेवकेपितथाआसीत् यथायेनप्रकारेणस्त्रीशिशुवालिशा
स्तापरिचारकमपिकञ्चिदागतंनायकमेवमुख्यं राजानमेवाज्ञासिषुः बुध्य
न्तेसंसेवकस्यविलासादिशोभां दृष्ट्वा अयंराजविज्ञेषएवेतिसेवकेख्यादीनां
ज्जान्तिरभूदितिज्ञावः । शिशुवालिशा इत्यमरः ॥ ३२ ॥

अस्वेदगात्राश्चलचामरौघै रमीलनेत्राःप्रतिवस्तु
चित्रैः ॥ अम्लानमालाविधृतातपत्रैर्देवानृदेवाश्च
भिदानभेजुः ॥ ३३ ॥

नेति तत्रराजसभाजेदेवाःनृदेवाःराजानो नविभिदुःभेदंनप्रापुःकथंस्वभा
वतएवदेवाः नस्वेदिनःचलचामरनारुतेनउपलक्षितास्ताथास्वभावतो ननि
सेषनेत्राः निभिंमेषा इत्यर्थं .प्रतिवस्तुचित्रैर्वस्तुनिवस्तुनिश्चाद्यर्थरूपलक्षि
तास्तथानग्लानस्रजः आतपवारणेनच्छत्रेणउपलक्षिताएवंजूताइन्द्रादयो
राजानश्चलचामरौघैःकृत्वाअस्वेदगात्राःप्रतिवस्तुचित्रैः अमीलनेत्राःवि
धृतातपत्रैरम्लानमालाः सर्वथाराजानोदेवतुल्याबज्रघुरितिभावःअस्वेदगा
त्राःअमीलनेत्राःअम्लानमाला इत्यपिपाठः । भिदानभेजुरितिपाठः ३३ ॥

अन्योन्यभाषानवबोधभृतेः संस्कृत्रिमाभिर्व्यवहा
रवत्सु ॥ दिग्भ्यःसमेतेषु नरेषु वाग्भिः सौवर्गवर्गा
नजनैरचिन्दिह ॥ ३४ ॥

अन्योन्येति जनै कुवि इतिस्थितैःजोकेदिग्भ्यःसमेतेषुसमागतेषुनरेषुराज
सुमध्येसौवर्गवर्गःदेवसमूहोनाचिन्दिहनासकिंदेवत्वेननज्ञातइत्यर्थः । किं
जृतेषुनरेषु । अन्योन्यभाषानवबोधार्थपरस्परभाषावीधाभावात्प्राभीति

स्तस्याः हेतोः संस्कृतिनाभिः प्रकृतिप्रत्ययनिर्वचनरूपेण संस्कारेण निवृत्ता
 जिः सर्वसाधारणीभिः वाग्भिः कृत्वा व्यवहारवत्सु परस्परव्यवहारदुर्बसु प
 रस्परभाषानबोधभयात्संस्कृतमेव वदन्ति । संस्कृतस्य देवमनुष्यसाधारण
 त्वात् एते देवा एते मनुष्या इति तत्र त्वैर्न ज्ञाता इति भावः । संस्कृतिनाभिरि
 तिसंपर्युपेभ्य इति सुट् । गुणाद्यानस्य भूषणशब्दार्थत्वमत्र । स्वर्गैर्भवाः सौव
 र्गाः । भवार्थे तत्र भव इत्यण् । द्वारादीनाम्बेति ऐजागमो वृद्धिनिषेधश्च । स्व
 र्गीय इति पाठे भवार्थवानामथेयस्य तिवृद्धसञ्ज्ञत्वाद्बृहदाच्छः ॥ ३४ ॥

ते तत्र नैभ्याश्चरितानि चित्रे चित्राणि पौरैः पुरिले
 खितानि ॥ निरीक्ष्य निन्युर्दिवसं निशाञ्च तत्स्व
 णसम्भोगकलाविलासैः ॥ ३५ ॥

ते तत्रेति । ते देवाः राजानश्च तत्र पुरितस्यां पुर्यां पौरैः लोकैः लिपिकरैः कृ
 त्वा चित्रलेखितानि चित्राणि नामाधिपानि आश्चर्यरूपपाणिवाभैभ्याश्चरिता
 नि निरीक्ष्य दिवसं निन्युः । तस्या नैभ्याः स्वप्नेयः सम्भोगः रतन्तरसम्बन्धिभिः
 कलाविलासैः सुम्बनादिकलाकौशलयैश्च निशानिन्युः अतिवाह्यावभूदुःस
 तैः अहीरात्रः कषाञ्चित् अतिक्रान्त इति भावः । अस्वप्नानामपि देवानाङ्गा
 मज्जान्तिरेव स्वप्नस्थाने द्रष्टव्या ॥ ३५ ॥

साविश्रमं स्वप्नगतां पितृणां निशि स्वलाभस्य ददे
 यदेभ्यः ॥ तदर्थिनां भूमिभूजां च दान्या सती सती
 पूरयति स्म कामम् ॥ ३६ ॥

साविश्रममिति ॥ तस्यां निशि स्वयम्भ्वरात्पूर्वं दिनरात्री स्वप्नगता स्वप्नदृ
 ट्वापिसासती साध्वी एभ्यो देवेभ्यो राजभ्यश्च स्वलाभस्य स्वप्नप्राप्तेर्विश्रमस्वि
 लासञ्छयचविशिष्टञ्च मज्जान्ति यद्देदत्तवती तत्स्वयमेव अर्थिनां अर्थयना
 नामां भूमिभूजान् देवानां राक्षां च दान्यादानशूरासती काममदनमभिलाप
 ञ्च पूरयति स्म । लाञ्छयिश्च दानमेव कामपूरणमित्यर्थः । यत्तस्मात्तस्मा
 दिति केचित् । पतित्रतायाः सर्वकामपूरकत्वं चिरुदृम् । ज्ञान्ति दृष्टया अ
 स्तीकत्वात्सर्वकामपूरणं पिदोषाभावात्परिहारः ॥ ३६ ॥

वैदमंदूतानुनयोपहूतैः शृङ्गारभङ्गीरनुभावयद्विः ॥

स्वयम्भरस्थानजनाश्रयैस्तै दिनेपरत्रालमकारि
वीरैः ॥ ३७ ॥

वैदर्भैति । तीर्वीरैःशूरैःराजपुत्रैःपरत्रपरस्मिन्दिनेस्वयंवरस्य स्थानन्देश
स्तस्यजनाश्रयोमण्डपप्रलमकारिश्चलङ्कृतः । सर्वेपिवीरास्तत्रागताइतिभा
वः । किभूतैःवैदर्भस्यभीमस्यदूतैःकर्तुंभिरनुमयेनविमयेनकत्वाउग्रहृतीरा
कारितैः । तथाशृङ्गारभङ्गीःशृङ्गारप्रकारविज्ञेषान् अनुभावयद्भिःप्रकाश
यद्भिः । जङ्गीषनुभावयद्भिरितिपाठेशृङ्गारविच्छित्तिषुनिपुणैरित्यर्थः ।
अनुजावःप्रजावेत्यान्निश्चयेभावसूचनेइतिविश्वः । मण्डपोस्त्रीजनाश्रय
तिश्चमरः ॥ ३७ ॥

भूषाभिरुच्चैरपिसंस्कृतेय म्ब्रीक्ष्याकृतप्राकृतवुद्धि
मेव ॥ प्रसूनवाणेविवुधाधिनाथ स्तेनाथसाशोभि
समानलेन ॥ ३८ ॥

भूषाभिरिति । अथतेजनलेनसासभाश्चशोभि । साका । विवुधाधिना
थःइन्द्रोयंमलम्ब्रीक्ष्यभूषाभिरलङ्कारैरुच्चैः अतितरांसंस्कृतेपिसण्डितेपिप्र
सूनवाणेकामेविषयेप्राकृतवुद्धिमेवअकृत उच्चैःप्राकृतवुद्धिमितिवासाक
तोमदनोपिइतत्सदृशोनास्तिकिंअन्यदिति । नलोपितत्रागतइतिभावः ।
पण्डितोपिसंस्कृतेप्राकृतवुद्धिंअकृतइतिविरोधाभासः प्राकृतश्चपृथक्जन
इत्यमरः ॥ ३८ ॥

धृताङ्गरागेकलितद्युशोभा न्तस्मित्सभाउचुम्बति
राजचन्द्रे ॥ गतावताक्षणीर्विषयम्बिलङ्घ्य कृक्ष
त्रनक्षत्रकुलस्यकान्तिः ॥ ३९ ॥

धृतेति । धृताङ्गरागेकुङ्कुमचन्दनादिनाकृताङ्गानुलेपनेतस्मिन्राजचन्द्रे
नलेकलितकृताद्युशोभास्वर्गशोभाययाएवस्मिन्धांसजाण्डुस्वतिसति प्राप्ते
सतिक्षत्राण्येवमक्षत्राणितेषाङ्कुलस्यसमूहस्यकान्तिः अक्ष्णाम्बिलङ्घ्यकृक्ष
स्विलांघ्यकृक्षत्रगतावतखेदे । तत्रज्ञातमित्यर्थः । नक्षत्राणीतिनसमासः ।
क्षत्राणिषनक्षत्राणिषयेक्षत्रियाःयेषनक्षत्रियाः क्षत्रियव्यतिरिक्तायतेयाङ्कु
लमितिवा । उदयसमयेआरक्तवर्णचन्द्रेसमीपस्थानिनक्षत्राणियथाभिः

श्रीकाण्ठिभवन्तितथानलसमीपेतेपीत्यर्थः । असिसुन्दरंनलंद्रुपामैनीयन
मेववरिष्यतीतिनिश्चित्यसर्वेनिश्रीःकाइतिभावः । कलिताव्यासाद्यौर्य
याएवन्निधाशोभारत्नादिभिर्यस्याइतिवा ॥ ३९ ॥

द्रागदृष्टयःक्षीणिभुजाममुष्मि त्वाश्रय्यपर्युत्सुकि
तानिपेतुः ॥ अ्यनन्तरन्दन्तुरितभुवान्तु नितान्त
मीर्ष्याकलुषादृगन्ताः ॥ ४० ॥

द्रागिति । अतिदुन्दरत्वात्प्राश्रय्यपर्युत्सुकितारत्कण्ठिताःक्षीणीन्
क्षाराञ्चादृष्टयःअमुष्मिन्नलद्राक्कटितिनिपेतुः । प्रथमदर्शनमात्रेणतरक
थिताःसत्यस्तस्मिन्नेवलगनाःस्थिताइत्यर्थः । अनन्तरन्तुओधवशादन्तुरित
न्नुवाङ्कुटिलितन्नुवान्तेषांदृगन्ताःनेत्रप्रान्ताः नितान्तनिर्व्ययाकलुषाःकषा
पिताःनिपेतुः । अतिसौन्दर्यात्ईर्ष्याराहित्येनप्रथमन्तदृष्ट्वाअनन्तरंजैमी
अस्मान्विहायएवंवरिष्यतीतिईष्ययातन्दृष्टुरितिभावः । ऋद्धीहिपूर्ण्या
दृशानपश्यति । अथवाअनन्तरंराजभिरवलोकितेसतिदन्तुरितन्नुवांमारी
णांअहमह्निकयापरस्परैर्ष्यावशात्कलुषिताःकटाहानिपेतुः । सर्वाभिः
स्त्रीभिरपिअनुरागवशात्कटाहैर्दृष्टइतिज्ञावः । प्रादृष्टयइत्यपिपाठः॥४०॥

सुधांशुरेषःप्रथमोभुवीति स्मरोद्वितीयःकिमसा
वितीमम् ॥ दस्त्रस्तृतियोयमितिस्त्रितीशाः स्तुति
च्छ्लान्मत्सरिणोनिनिन्दुः ४१

सुधासुरिति ॥ प्रभार्यस्यकाक्षर्यस्यकिमःप्रत्येकंसन्वन्धः । जुविस्वःप्र
थमोनूतन.अवतीर्णःद्वितीयःसुधांशुःकिंइति । तथाभुविअसौद्वितीयःस्म
रःकिंइतिसथाभुविअयंद्वितीयोदस्त्र.नासत्यः किंइतिस्तुतिच्छ्लान्मत्सरि
णःईर्ष्यासंहिताःक्षितीशाराजानःकेचनस्तुतिव्याजात्इमंनलंनिनिन्दुः ।
किमःप्रभार्यत्वात्तुष्टुवरित्यर्थः । अपरेमत्सरित्वात्किमःकाक्षर्यादर्यसुधां
शुःकिमपितुनभवतीनिनिन्दुःएवंसर्वत्र । एकेनभुविअयंद्वितीयश्चन्द्रइ
तिस्तुतीकृतायासपरेणैर्ष्यावशात्भुविद्वितीयश्चन्द्रस्यअसम्भवात्अयंनच
न्द्रइतिप्रतिषेधतोनिंद्यतेस्मइतिज्ञावः । मत्सरोन्यशुभद्वेषइत्यमरः । प्रभ
पक्षेकिंनिनिन्दुरितिवायोजना ॥ ४१ ॥

आदांविधोर्जन्मसएषभूमौ द्वैतंयुवासौरतिवल्लभ
स्य ॥ नासत्ययोर्मूतितृतीयिकेयमितस्तुतस्तैःकृ
तमत्सरैःसः४२॥ इहेदुशःसन्तिकतीतिदुष्टै दृष्टा
न्तितालीकनलावलीतैः ॥ आत्मापकर्षेकिलभत्स
राणां द्विषःपरस्पर्द्धितयासमाधिः ॥ ४३ ॥

आद्यस्त्रिधोरिति । द्वयोर्भावोद्धिताद्वितैवद्वैतम् । अयंश्लोकीगुतापत्त्वा
जपुनव्याख्यातः ॥ ४२ ॥

नयेति । तंनलनसहजानैस्तैःराजभिर्निधःपरस्परंइतिकथे । इतिकिं
म् । सायानलोदाहरणान्दम्भ्राद्यलीकनलदृष्टान्तेनअमुनानलेनसमास्तु
ख्याः । क्रियन्तोवह्वःसन्ति एतेनतुल्याअन्येपिवह्वःअत्रविद्यन्तेएननेव
पुःपुनःकिंइतिवर्षायथेति । अन्येपान्ततुल्यत्वेस्वस्यउत्कर्षः । कथमित्याश
ङ्क्यामाह । मत्सराणांईर्ष्यावतांद्विषःसकाशादात्मापकर्षेसतिआत्मनोन्म
नत्वेसतिशत्रोःपरेकृतायास्यद्वांनानुल्यतातयासमाधिः समाधानंपरिहा
रोभवति । मत्सरारिणात्मापकर्षेनविचार्यशत्रोःपरेणतुल्यत्वप्रतिपादना
त् स्वीयापकर्षेपरिहारोभवति । अतिशुन्दरतयातस्यैवजैमीप्राप्तिस्वभा
वनयासर्वेपितेतंनसहन्तेस्मेतिजावः । परस्पर्द्धितयेतिपाठेपरस्पर्द्धीयस्य
तस्यभावस्ततोतिव्याख्येयम् ॥ इहेदुशःसन्तिकतीतिदुष्टै दृष्टान्तिताली
कनलावलीतैरित्यपिपाठःस्पष्टार्थः । मत्सरशब्दःअर्शादिर्द्वैतव्यः । स्पर्धनं
स्पर्धेतिपञ्चान्तात्पर्यकरोतीतिस्थान्तात्स्त्रियांभावेयुक् ॥ ४३ ॥

गुणेनकेनापिजनेनबद्धे दोषान्तरोक्तिःखलुतत्ख
लत्वम् ॥ रूपेणतत्संसददृषितस्य सुरैर्नरत्वंयद
दृषितस्य ॥ ४४ ॥

गुणेनेति । रूपेणसौन्दर्यैककृत्वातस्यांसंसदितयासंसदासभयावाऽदृषि
तस्य अनिन्दितस्यातिशुन्दरस्यतस्यनलस्यसुरैःशुन्दरोपिर्ननुषीऽयनतुदेव
इतिनरत्वंयददूषिनिन्दितन्तखलत्वंखलु तत्तैर्दोर्जन्यमेवकृतमित्यर्थः । ख
लत्वस्वरूपमेवाह । केनापिलोकोत्तरेणगुणेनसौन्दर्यशुशीलत्वादिनाकृत्वा
अनवेद्येपूज्यं जनेपुंसिदोषान्तरोक्तिर्दोषान्तरारोपणम् । यद्वासुरैस्तत्संस
ददृषितस्यतस्यनरत्वंरलयोरभेदात्नलस्यरूपेणस्वरूपेणखलत्वंअदृषितख

नैषधिसमायांशःशःकतिक्रियन्तोपिसतीति अलीकनला

लत्वंतेवान्देवानान्दौर्जन्यंखलुइतियोजना । तत्खलत्वंनेकंपदम् । अति
सुन्दरन्तं दृष्ट्वादेवाअपिसेष्य्याजाताइतिजावः ॥ ४४ ॥

नलानसत्यादवदत्ससत्यः कृतोपवेशानवदत्सुवे
षान् ॥ उभौकिमैलश्चनदर्पकश्च भवन्तिनासत्ययु
जौभवन्तः ॥ ४५ ॥

नलानिति । सःसत्यःनलःसविधेसमीपेकृतोपवेशान्कृतस्थितान्सुषेवा
न् शोभनाकारान्असत्यान्नलानिन्द्रादीन्इतिअवदत् । इतिकिम् । भव
न्तश्चत्वारःएतेनभवन्तिकिम् । एतेके इलामूःपुरूरवाःदर्पकःकानश्चउभौ
किम् । किञ्चतौससत्ययुतौ आश्विनेयसहिती । पुरूरवाःकानःअश्विनांकु
मारोयनितिनलप्रश्नः । यथानलदृष्ट्वाअन्येषाम्विस्मयः तथानलस्यापिनि
ध्यानलदर्शनेनविस्मयोजातइत्यर्थः ॥ ४५ ॥

अमीत्तमीदृग्जगुरन्नमध्ये कस्यापिनोत्पतिरञ्चू
दिलायाम् ॥ अदर्पकाःस्मःसविधेस्थितास्ते नास
त्यतांनात्रविभर्तिकश्चित् ॥ ४६ ॥

अमीति । अनीनिध्यानलाःतंसत्यंनलंईदृक्कृतादृशंजगुःआहुःस्मवद
न्तिस्म । यत्यस्मात्अन्नस्मासुसज्जइलायांपृथ्व्या अथचइलायापुरूरव
शोभातरिकस्यापिउत्पतिर्नाभूत्तथातेतवसविधेसमीपेस्थिताः वयश्चदर्प
कादर्पकास्मानात् अन्येअथवाऽतिरमणीयत्वकान्तिदर्शनात्दर्पांर्गवस्त
द्रहितास्तिष्ठानः । तथाऽन्नस्मासुसज्जकश्चिन्नासत्यतांनाश्विनेयत्वं अथ
चसत्यत्वंनविभर्ति । अथवाऽस्मासुसज्जित्नानरःसत्यतांनाविभर्ति । वय
न्त्वद्वृपधारणादसत्याःएवेतिनलेनपूर्वाकंनलप्रश्नंउत्तरयन्तिस्म त्यर्थः ।
नात्रपुरूरवाःकोमःदक्षीषास्मासुसन्तीति । नासत्येतिनत्रापिणितिकृत्या ४६

तेभ्यःपराङ्गःपरिकल्पयस्व श्रियाविदूरीकृतकाम
देवान् ॥ अस्मिन्समाजेषु भ्रमन्तो भैमोकिला
स्मासुघटिष्यतेसौ ॥ ४७ ॥

तार्हिकेषुयनित्याशङ्क्याह तेभ्यइति । त्वंश्रियाशोभयाविदूरीकृतोजि
तोकानदेवोपैस्तान् नोऽस्मांस्तेभ्यःपेलादिभ्योऽन्यांपरिकल्पयस्वजानी

हि । स्वशोभयावा । अत्रागमनेकारणमाहुः । अस्मिन्समाजेबहुपुराजसु
विषयेज्जमन्तीअसीमैमीकिलसम्भावनायांघटिष्यतेसंयोग्यास्पति । अथ
चसदृशेषुपद्मसुज्जमन्तीमुद्यन्तीमैमी अस्मासुमध्योकास्मिंश्चिदुपटिष्यतेसं
योग्यास्पतीतिदुराशया अस्माभिरागतमितिभावः ॥ किलहेतीवा ॥५३॥

**असामयन्तामतवेहरूपं स्वैनाधिगत्यश्रितमुग्ध
भावाः ॥ तन्नोधिगाशापतितानरेन्द्र धिक्चेदम
स्मद्विवुधत्वमस्तु ॥ ४८ ॥**

असामेति । नामेतिसम्भावनायाम् । हेनरेन्द्र साक्षात्स्वेनआत्मनैवत
वरूपंसौन्दर्ये अधिगत्यज्ञात्वाद्गुणावामैमीप्राप्तिदुराशावशात् श्रितमुग्ध
भावाःअङ्गीकृतमौख्याःसन्तःयत्यस्मादिहसभायां असामतिष्ठाम । अ
थचस्वेनआत्मशरीरेणकृत्वातवरूपं स्वरूपंअधिगत्यप्राप्यत्वदाकारंशरी
रंभूत्वाश्रितमुग्धजावाः अङ्गीकृतसौन्दर्याःत्वदाकारधारणादेवश्रितसौ
न्दर्याःसन्तोयस्मात् असामतिष्ठामहे । तन्नस्मादाशयाभैमीप्राप्तिदुराशया
आपतितान्नःअस्मान्धिक्-निन्द्यावयमित्यर्थः । अथचअस्माकंआशाप
तितान्धिक्पतित्वन्धिक्निन्द्याम् । अस्माकमाशान्नेणपतितान्मैमीपति
त्वन्धिक्इतिवा । तथाइदंअस्मद्विवुधत्वंअस्माकंपण्डितत्वं अथचदेवत्व
न्धिगस्तु अथचस्वेआत्मनिस्त्रीयरूपेपूर्वतवरूपंनाधिगत्यनप्राप्यकिमिदा
नीङ्कर्तव्यमितिप्राप्तेमौख्याःजान्तचिताःसन्तः सरसरेणइहस्वयम्बरनलए
वयकोवरणयोग्यइतिप्रसिद्धन्तवनामसंज्ञाख्यातिम्बावयं असामनाश्रितव
न्तः स्वरूपधारणात्चतुर्णानस्माकमपिनलत्वात्इत्यर्थः । अस्माकलज्जा
न्त्यापिअस्मान्वरिष्पतीतिआशयाआपतितान् आगतान्अस्मान्धिक् अ
स्माकज्ञातृत्वन्देवत्वम्बाधिगस्तु । अनिश्रितव्यापारकरणादित्यर्थः । अ
थचस्वानांज्ञातीनामध्येइनःश्रेष्ठः यद्वाधनामांस्वामिन्नरेन्द्रअसामेतिअ
सगतिदीप्त्यादानेषु असञ्जुवीत्यस्यचलोडुत्तमवहुवचनम् । पक्षेपोत्तकर्म
खिलुङि ॥ ४८ ॥

**सावागवाज्ञायितमांनलेन तेषामनाशङ्कितघाक्
कृलेन ॥ खीरत्नलाभोचितयत्नमग्न मेनहिनस्म
प्रतिभातिकिञ्चित् ॥ ४९ ॥**

वेति । अनाशङ्कितमननुसंहितन्देवानाम्बाक्च्छलायेनतेनलेनसापूर्वा
 कातेषान्देवानाम्बाक् अत्रञ्चायितसांघ्रतिशयेनश्रवणगणिता । कथंनञ्चा
 यीत्यतश्चाह । खीरन्नम्री नीतस्याःलाभेचचितोयन्न-उपायःतत्रमग्नन्तत्परं
 मन्नंनलप्रतिलक्षीकृत्यहियस्मात्नकिञ्चित् प्रतिभातिस्मस्फुरतिस्म । मै
 नीप्राप्त्युपायपरत्वात्तैःकथितमपिदेवत्वनञ्चातमितिभावः ॥ ४९ ॥

यःस्यर्धयायेननिजप्रतिष्ठां लिप्सुःसएवाहृतदु
 क्ततत्वम् ॥ कःस्पर्धितुंस्वामिहितस्वहानेः स्या
 नेवहेलाभ्वहुलानकुर्यात् ॥ ५० ॥

देववाक्यावज्ञायांहेत्वन्तरमाह । यइति यःपुरुषोयेनपुरुषेणसहस्यर्धं
 यानिजप्रतिष्ठांस्वगौरवलिप्सुःप्राप्तुमिच्छुःसएवपुरुषःतस्यउक्ततत्त्वंस्वस्मा
 दाधिक्ययस्यादाहभूते । तस्मात्स्वेनआत्मनाअभिहिताचकास्वस्यहा
 निःयेनएवस्विधस्यस्पर्द्धितुः स्यानेविषयेवहूक्तामवहेलांश्रवञ्चाङ्कोनकुर्या
 त्अपितुसर्वापिकरोत्येव । योन्यस्यर्धयास्वस्यप्रतिष्ठांलिप्सुतिसत्यस्यन्य
 नतान्तस्यवाधिकतांस्वयमेववदति ॥ अतोऽधिकेनहीनस्यावञ्चाकर्तुं युक्ता
 एवेत्यर्थः । प्रकृतेजैम्ययेनलरूपंदधद्भिर्देवेनलस्यैवअधिकतास्वस्यचन्यु
 नतोक्तैव । तस्मात्तेनलेनतेषांश्रवञ्चायुक्तैवकृतेतिभावः । स्यानेअव्य
 यत्स्यदुचितमित्यर्थेइतिवा । श्रवहेलेतिखीरस्वामी । प्रतिष्ठाभितिनलो
 केतिषष्ठीनिषेधः ॥ ५० ॥

गीर्देवतागीतयज्ञःप्रशस्ति श्रियातदित्वल्ललिता
 भिनेता ॥ मुदोतदावैक्षतकेशवस्तं स्वयम्बरराड
 म्बरमम्बरस्थः ॥ ५१ ॥

गीरिति । केशवःतदासमयेतस्वयम्बरस्याडम्बरंसंज्रमंमुदाहर्षणावैक्षत।
 किंभूतःगीर्देवतयासरस्वत्यागीताकीर्तितायज्ञ-प्रशस्ति-यशोगौरवयस्य त
 याश्रियात्तद्व्यादेहशोभयाचतदित्वतोविद्युत्सहितजलमेघस्यललितम्बि
 लासःतस्याभिनेताऽभिनयकारीतादृशमेघतुल्यइत्यर्थः । तथाम्बरस्थोव्यो
 नस्यः स्वयम्बरदर्शनार्थंम्बिधुरपितत्रागतइतिभावः ॥ ५१ ॥

अष्टौतदाष्टामुहरित्सुदृष्टीः सदोदिदृष्टुर्निदिदेशदे

वः॥ लैङ्गीमदृष्ट्वापिशिरःश्रियंयो दृष्टौमृषावादित
केतकीकः ॥ ५२ ॥

अष्टाविति । सदःस्वयम्बरसमान्दिदृष्टु द्रष्टुमिच्छुःदेवो ब्रह्मातदाअष्टा
सुहरित्सुदिक्षुष्टौदृष्टीःनेत्राणिनिदिदेशआदिष्टवान् । किञ्चूतः । लैङ्गी
शिवसम्बन्धिर्नाशिरः श्रियंमस्तकशोभामदृष्ट्वापिशिविलोक्यापिदृष्टौलिङ्ग
शिरोदर्शनविषयेमृषावादिताऽनृतजाषणंकारिता । केतकीयेनलिङ्गरूप
स्यशिवस्यपादौशिरश्चावलोकनार्थमहमधिकोहमधिकइतिविवदसानीवि
धुब्रह्मासौपातालसत्यलोकद्वयगतौ । विष्णुःपातालेगत्वाशिवधरणीना
पश्यत् । ब्रह्मापिशिरोनापश्यत् । अनन्तरन्विधुनाधरणीनाद्राक्षमिति
सत्यमुक्तम् । ब्रह्मणातुशिरोदृष्टमित्यलीकमुक्तम् । तत्रःसाक्षित्वेनशिव
शिरःस्थाहमानीतेतिकूटसाक्षिणीकृतेतिपुराणकथानुसन्धेया ॥ ५१ ॥

एकेनपर्यक्षिमदात्मनाद्वि उचक्षुर्मुंरारेरभ्रत्परेण
तैर्द्वादशात्मादशभिस्तुशेषैर्दिशोदशालोकतलोक
पूर्णाः ५३ ॥

एकेनेति । द्वादशाध्यात्मानोदेहायस्यद्वादशदेहःसूर्यःएकेनआत्मनावपु
षाअद्रिंनेरुंपर्यक्षिपत्प्रदक्षिणीचकार । अपरेणात्मनादेहेनमुरारेक्षु द
क्षिणनेत्रंअभवत् । शेषैस्तुदशभिस्तैर्देहैःकृत्वालोकैःपूर्णादशापिदिशःअ
लोकत । विधातृमित्रार्यमयोवदुषेन्द्रभगांशवः । पूषाविवस्वान्पर्जन्यः
स्त्वष्टाविष्णुर्दिनेश्वरइति ॥ ५३ ॥

प्रदक्षिणन्दैवतहर्म्यमद्रिं सदैवकुर्वन्नापिशर्वरीशः
द्रष्टामहेन्द्रानुजदृष्टिमूर्त्यां नप्रापतद्दर्शनविप्रता
पम् ॥ ५४ ॥

प्रदक्षिणमिति । सदैवदेवतानांहर्ण्यम्बसतिस्थानंअद्रिंनेरुंप्रदक्षिण
कुर्वन्नापिशर्वरीशश्चन्द्रः महेन्द्रानुजस्यमुरारेदृष्टिमूर्त्यांवाभनरूपेणद्रष्टास
न्तस्यस्वयम्बरस्यदर्शनेयोविप्रःतेनतापदुःखंनप्राप ॥ ५४ ॥

ध्यालोकमानावरलोकलक्ष्मीन्तोत्कालिकीमप्त
रसोरसोत्काः ॥ जनाम्बुधौतत्रनिजाननानि वि

तेनुरम्भोरुहकाननानि ॥ ५५ ॥

आलोकेति । रसोत्कारसदर्शनरसोत्कथितास्तात्कालिकीं स्वयम्बरसम
यजाताम्बरलोकलक्ष्मीं राजसङ्घशोभां आलोकयन्त्योप्सरसस्तत्रजनान्मु
धौजनाननानिअम्भीरुहकाननानिकमलवनानिचक्रुः . अप्सरसोपितंसमाजं
सादरंपश्यन्तिस्नेतिभावः । जलाशयेपिकमलानिभवन्ति ॥ ५५ ॥

नयद्गलक्षैः किमलक्षिनोवा सिद्धैः किमध्यांसिसभा
प्रशोभा ॥ साकिन्तरैः किंनरसादसेवि नादग्निह
र्षेणमहर्षिभिर्वा ॥ ५६ ॥

नेति । आम्नाशोभाययासाञ्जतिसुन्दरासासभायल्लक्षैः रसात्प्रीत्याकिं
नअलक्षितृष्टा । तथासिद्धैर्वारसात्किनोऽध्यासि । तथाकिन्तरै रसात्किं
नासेवि । तथाअहर्षिर्जिर्वाहर्षेणनादर्शि । रसादिति सिद्धेहर्षेणइतिप्रा
त्यर्षम् ॥ ५६ ॥

द्याल्मीकीरश्लाघततोमनेक शाखत्रयीजूसहंराजि
भाजा ॥ क्लेशम्बिनाकण्ठपथेनयस्य दैवीदिवः
प्राग्भुवमागमद्वाक् ॥ ५७ ॥

धारमीकिरिति । सवारमीकिः ऋषिः तांसभांअज्ञाघतअस्तीत् । सकः दै
वीवाक्पद्यमयीयस्यवारमीके कण्ठपथेनक्लेशम्बिनादिवः सकाशात्प्राक्ना
निघादेत्यादिरूपेणजुवंअगमत् आगता । प्रथमज्जुमीयः संस्कृतप्रवर्तकः ।
किंभूतेनकण्ठपथेन । अनेकाः शाखाः आश्रलायनादयोयस्याः सावेदत्रयीतल्ल
क्षणाभूरुहास्तेषांराजिः पङ्क्तिस्ताम्भजतेय्वंभूतेन सशाखवेदत्रयीपाठकेने
त्यर्थः । अन्येनापिवहुस्कन्धवृक्षयुक्तेनसार्गेणदूरदेशादप्यनायासेनगम्यते ५७

प्राशंसिसंसदगुरुणापिचार्वा चार्वाकतासर्वत्रिदू
षकेन ॥ आस्थानपट्टंरसनांयदीया उजानोमिवा
चामधिदेवतायाः ॥ ५८ ॥

प्राशंसीति । चार्वांसुन्दरासंसत्सभागुरुणावृहस्पतिनापिप्राशंसि । कि
म्भूतेनचार्वाकतयानास्तिकतयासर्वस्यवेदादेर्बिंदूपकेनखण्डकेन । अहंय
दीयारसनांजिह्वाचामधिदेवतायाः सरस्वत्याः आस्थानपट्टं सिंहासनं

जानामिनन्धे । तस्यजिह्वायै सरस्वतीजागतं । नास्तिकप्रतारणार्थं वृह
स्पतिनाचार्याकशास्त्रं प्रणीयवेदादिदूषितम् ॥ ५८ ॥

नाकेपिदिव्यज्ञमदिव्यवाचि वचःस्त्रगाचार्यकवि
त्ववर्यः ॥ दैतेयनीतेःपथिसार्थवाहः काव्यःसका
व्येनसज्जामभाणीत् ॥ ५९ ॥

केनापीति । सःकाव्यःशुक्राचार्यःदीपरंरहितप्रबन्धरूपेणकाव्येनकृत्वा
तांसमांश्रमांशीत् अवर्ययत् । सकःयःकविःप्रबन्धकर्तादिव्यज्ञमाविरा
जमानादिव्यासंस्कृतरूपावाक्यस्मिन् एवंभूतेपिनाकेस्वर्गवचःस्त्रजिवचन
मालागुरुफनेविषये आचार्यकंसंस्कृतवचनचातुर्योपदेशस्तम्बेहीतिवित्
तयादैतेयनीतिः दैत्यनीतिशास्त्रस्यपथिनागैसार्थवाहोनागैप्रदर्शकःदैत्य
नीतिशास्त्रप्रवर्तकःसुरासुरमध्ये श्रेष्ठतमइत्यर्थः । आचार्यकंयोपधादिति
ब्रुम् । दैतेयेतिकदिकारादितिष्ठीपन्तात्स्त्रीभ्योढकससर्धनीयः ॥ ५९ ॥

अमेलयद्वीमनृपःपरंनना नाकर्षदेतान्दमनस्वसै
व ॥ इदम्विधातापिविचन्त्ययूनः स्वश्रित्पसर्वस्व
मदर्शयन्तः ॥ ६० ॥

तदेवसमावर्णनकाव्यग्राह । अमेलयदिति । भीमनृपःपरङ्केवलंएता
मनृपान् भीमीस्वयम्बरार्थेनअमेलयत् । तथादमनस्वसैवएतान् केवलंस्व
गुणशीलादिनानाकर्षत् किन्तुविधातापिइदंस्वयम्बरप्रस्तावादिकस्त्रिषि
न्त्यश्वश्रित्पसर्वस्वस्वीयनिसौणिकौशलसारभूतम् एतानयूनस्तरुणान्ए
कत्रस्थानेषुष्ठीकृत्यनः अस्माकंअदर्शयत् ॥ ६० ॥

एकाकिभावेनपुरापुरारि र्यःपञ्चतांपञ्चशरंनिना
य ॥ तद्वीसमाधानममुष्यकाय नीकायलीलाःकि
ममीयुवानः ॥ ६१ ॥

एकेति ॥ यःपुरारिःहरःपुरापूर्व्यएकाकिभावेनअसहायत्वेनपञ्चशरं
संपञ्चतानिनायमारयामास । अमुष्यकामस्यकायनिकायलीलाःशरीरस
मूहकान्तयः अमीयुवानस्तरुणाःतस्मात्हरात्भियोभयस्यसमाधानंप्रती
कारःकिम्बितर्कं । असहायत्वात् पूर्वङ्कामस्यहरात्भयंअज्ञूत्इदानींएत

दूषणवहुत्वाद्भयङ्गतम् । सर्वपियत्केकासरूपाइतिभावः ॥ ६१ ॥

पूर्णेन्दुविम्बाननुमासभिन्ना नस्यापयत्क्लापिवि
धायवेधाः ॥ तैरेवशिल्यानिरमादमीषां मुखानि
लावण्यमयानिमन्ये ॥ ६२ ॥

पूर्वैति । वेधाः ब्रह्मा अनुमासभिन्ना प्रतिमासत्रिकाम्पूर्णेन्दुविम्बा
नपूर्वचन्द्रविम्बान्क्लापिकुत्रचित्प्रदेशेनिधायतिरोहितिकृत्यअस्यापयत् ।
तैरेवपूर्वचन्द्रविम्बैः कृत्वा अमीषांलावण्यमयानिमुखानिसःशिल्याब्रह्मा
निरमातुनिर्मेनेइतिअहंसन्ये । चन्द्रतुल्यानिरयताम्बदनानीतिभावः ।
अन्योपिशीलीसुन्दरवस्तुनिर्माणार्थंअपूर्ववस्तुकुत्रचिद्गुप्तस्यापयति ॥ ६२ ॥

मूधार्पितंमूर्धसुरत्नमेभि र्यन्तामतानिस्वयमेतदेव
स्वतःप्रकाशेपरमात्मबोधे बोधान्तरंनस्फुरणा
र्थमर्घ्यम् ॥ ६३ ॥

मुधेति । एभिर्नृपैर्मूर्धसुरत्नंहीरकादिमुधावृथाअर्पितंस्थापितम् । य
स्यस्मात्पतेएव स्वयम्बरेतानिरत्नानिनामप्रसिद्धानि । रत्नानांशिरसिरत्ना
पणवृथैवेत्यर्थः । अर्थान्तरन्यासमाह । स्वतःप्रकाशेस्वप्रकाशेपरमात्म
बोधेपरमात्मज्ञानेसतिस्फुरणार्थन्तज्ज्ञानार्थम्बोधान्तरंज्ञानान्तरं अर्थं
नयाचनीयम् । स्वप्राकशत्वात्तस्येत्यर्थः । परमात्मज्ञानेजातेज्ञानान्तरंय
थावृथातथारत्नानांउपरिरत्नान्तरारोपणमित्यर्थः । अतिसुन्दराएतेइतिभा
वः । परमात्मबोधस्यस्वतःप्रकाशत्वस्वेदान्तेऽप्योऽवसेयम् ॥ ६३ ॥

प्रवेक्ष्यतःसुन्दरवृन्दमुच्चै र्दिदमुदाचेदितरेतरन्त
त् ॥ नशक्ष्यतोलङ्घयितुमिवािमश्र न्दस्त्रौसहस्रैर
पिवत्सराणाम् ॥ ६४ ॥

प्रवेक्ष्यतइति । दस्त्रौअश्विनीकुमारौमुदाउच्चैःउत्कृष्टंसहस्रमित्यर्थः एवं
जुतमितिसुन्दरंवृन्दमुच्चैःप्रवेक्ष्यतःप्रविष्टौभविष्यतः तत्तर्हिअनेनराजवृन्देन
विज्ञोषेणभिन्नमित्तरेतरं अन्योन्यम्बत्सराणांसहस्रैरपिलाङ्घयितुंनश
क्यतःसमर्थानभविष्यतः । अयंनेज्जातेतिपरस्परंज्ञातुमसमर्थौज्जविष्यतइ
त्यर्थः सर्वेषाम्दस्त्रतुल्यत्वादितिभावः ॥ ६४ ॥

स्थितैरियद्वियुं वभिर्विदग्धे दग्धेपिकामेजगतः क्ष
तिः का॥ एकोम्बुविन्दुव्ययमम्बुराशोः पूर्णरूपकः ज्ञां
सतिशोषदोषम् ॥ ६५ ॥

स्थितैरिति । विदग्धैः चतुरैः दाहरहितैर्वाशयद्भिर्वहुसंख्याकैः स्थितैर्वि
द्यमानैरैतैर्युं वभि तरुणैः हेतुभिः हरेणाएकस्मिन्कामेदग्धेपि जगतः काक्षतिः
काहानिः । कामसदृशानामेतेषाम्बहूनां स्थितत्वात् एतदेव अर्थांतरन्यासे
न समर्पयते । कः पूर्णस्याम्बुराशोः एकोम्बुविन्दुव्ययं शोषरूपन्दोषं शंसति वद
ति अपित्वेकस्मिन् जलकण्ठे व्ययिते समुद्रः शुक्ल इति नकोपि वदतीत्यर्थः ॥ ६५ ॥

इतिस्तु वन्हुङ्कृतिवर्गणाभिर्गन्धर्ववर्गेण सगाय
तैव ॥ श्लोङ्कारभूम्नापठतैव वेदान्महर्षिवृन्देन त
थान्त्वमानि ॥ ६६ ॥

इतीति इतिपूर्वोक्तप्रकारेणस्तु वन्सशुक्रः गायतैव गानहुर्वैतैव गन्धर्वानां
वर्गेण सन् हुं हुं कृतिवर्गणाभिः हुङ्कारसमूहैः कृत्वाऽन्वमानि अन्नुमतः । त
थावेदान्पठतैव महर्षिवृन्देनोङ्कारस्य भूमावाहुल्येनान्वमानि अन्नुमतः । ग
न्धर्ववर्गेण महर्षिवर्गेण च राम्यामनुमतः समीचीनम्बदतीति । वर्गणारा
शीकरणम् ॥ ६६ ॥

न्यवीविशन्नामथराजसिंहा न्सिंहासनौघेषु विदर्भ
राजः ॥ शृङ्गेषु यत्र त्रिदशैरिवैभि रशोभिकार्तस्व
रभूधरस्य ॥ ६७ ॥

न्यवीविशदिति । अथ विदर्भराजः तान् राजसिंहां न्सिंहासनौघेषु न्यवी
विशत्निवेशयामास । यत्र सिंहासनेषूपविष्टैः राजभिः राजसिंहैः कार्तस्व
रभूधरस्य स्वर्णाचलस्य नेरोः शृङ्गेषु पठपविष्टैः त्रिदशैः दैवैरिव अशोभि अदी
पि । अत्युच्चत्वहेममयत्वं सिंहासनानान्देवतुल्यत्वञ्च तेषां सूचितम् ॥ ६७ ॥

विचिन्त्यनानामुवनागतांस्ता नमर्त्यसङ्कीर्त्य च
रित्रगोत्रान् ॥ कथ्याः कथङ्कारमभीसुतायां मि
तिव्यषादिक्षितिपेनतेन ॥ ६८ ॥

विचिन्त्येति । तेनचित्तिपेनजीनेनइतिपूर्वोक्तेनप्रकारेशुभ्ययादिविषयम् । किंरुत्वा । नानामुवनेभ्यःस्वर्गमर्त्यपातालेभ्यःआगतान्अनर्त्यैःदेवैः सङ्कीर्त्यानिवर्णनीयानिधरित्रगोत्राग्निशीलकुलानियेधान्तान्विचिन्त्यविचार्ये । इतिकिम् । अमीपूर्वाक्काराजसिंहाःसुतायाम्बिषयेकथङ्कारङ्केनापिप्रकारेशुकथ्याःवर्णयितुंशक्याइति । एतेषाङ्कुलशीलादिजैनीकपंशास्यतीत्यर्थः ॥ ६८ ॥

अद्वालुसङ्कल्पितकल्पनायाद् कल्पदुमस्याधरथाङ्गपाणः ॥ तदाकुलोसौकुलकुलदैवतस्यस्मृतिन्ततानक्षणमेकतानः ॥ ६९ ॥

अद्देति । अथतदातस्मिन्समयेआकुलःसचिन्तःअसौभीमःसर्षणहूर्त्तनात्रङ्कुलदैवतस्यस्त्रीयवशपरम्परापूज्यस्वरथाङ्गपाणैः श्रीविष्णोःस्मृतिंश्रुत्वांनुहूर्त्तनात्रंएकतानःअनन्यदृतिःसन्ततान् । किंभूतस्यविष्णोःअद्वालोःसक्तस्यसङ्कल्पितम्बस्तुतत्वस्यकल्पनायांसिद्धीकल्पदुमस्यसकलाभिलाषपूरककुलदैवतस्मरणस्विनाश्रन्यःकोवा अभिलाषपूरणङ्करोतीतिविष्णुसंस्कारेत्यर्थः । एकतानोऽनन्यवृत्तिरित्यमरः ॥ ६९ ॥

तस्मिन्तनानन्तरमेवदेवः सरस्वतींसस्मितमाहसम् ॥ स्वयम्बरेराजकगोत्रवृत्तवक्त्रीभवत्वाङ्करवाणिवाणि ॥ ७० ॥

तदिति । सदेवोविष्णुःतेनभीनेनकृतस्यस्वचिन्तस्यअनन्तरमेवसस्मितं सरस्वतीमितिआहस्मउवाच । इतिकिम् । हेवाणिसरस्वतिअहन्त्वांहृदस्वयम्बरेराजकराजवृन्दन्तस्यगोत्रवृत्तवक्त्रीकुलनामशीलादिवर्णयित्रीङ्करवाणि । राजवर्षेनार्थन्त्ययागन्तव्यनितिसमननीपितम् । राजकनितिगोत्रचरणैतिवृज् ॥ ७० ॥

कुलञ्चशीलञ्चवलञ्चयूना उजानासिनानोभुवनागतानाम् ॥ एषामतस्त्वम्भवद्यावदूका मूकायितुङ्कःसमयस्तवायम् ॥ ७१ ॥

कृतमिति । हेसरस्वतित्वंनानामुवनेभ्यःआगतानांस्ययूनाङ्कुलशील

स्वलङ्घयतो जानासि । अतस्त्वनेव एतेषां स्वावदूका अतितरां स्वर्षमशीला
भव । तव भूकायितुं श्रयङ्कः समयः अवसरः न कोपि । एषा कुलादिव संयत्य
र्थः । अकाराः परस्परसमुच्चयार्थाः । वदद्द्वेतिवार्तिकेन वदयेद्दुलुगता
क्तः । वावदूकस्तु अक्षरीतिषीरस्वामी ॥ ७१ ॥

जगत्त्रयीपण्डितमण्डितैषा सभानभूतानचमा
विनीच ॥ राज्ञाङ्गुणज्ञापनकतवेन संख्यावतः
श्रावयत्राङ्गमुखानि ॥ ७२ ॥

जगदिति । हेसरस्त्रतियस्मात्जगत्त्रयीसंभवन्निभिः पण्डितैर्न पण्डिताय
वासभापूर्वकचभूतापञ्चात्नभाविनीजनिष्यते । चतस्माद्वाङ्माङ्गुणानां ज्ञा
पनस्वो धनन्तस्य कैतवेन व्याजेन संख्यावतः पण्डितान्वाङ्गुमुखानि उपन्या
सात् श्रावय उपन्यासस्तु वाङ्गुमुखइति अक्षरः संख्यावान्पण्डितः कविरिति
च । शब्दकर्मत्वात्संख्यावतइतिकर्मत्वम् ॥ ७२ ॥

इतीरितातच्चरणात्परागं ह्रीर्वाणचूडामणिमृष्टशे
षम् ॥ तस्य प्रसादेन सहाज्ञयासा चादायमूर्ध्नाद
रिणीवभार ॥ ७३ ॥

इतीति । इतिपूर्वाक्तप्रकारेण विष्णुना ईरिता उक्ता असीसरस्वतीगीर्वाणा
नान्देवानाञ्चूडामणयः मुकुटरत्नानितैर्षुः । तेऽख्यतद्यासीशोषोवशिष्टशतं
तच्चरणाद्विष्णु चरणात्परागरेणुन्तस्य श्रीविष्णोराज्ञारूपेण प्रसादेन स ह्मूर्ध्ना
आदाय आदरिणी आदरयुक्ता सतीवभार । नमस्कारपूर्वमहान्प्रसादइत्या
द्या अङ्गीचकारइति ज्ञावः । परागपदेन रुढ्या चरणस्य पदत्रत्वं सूचितम् ॥ ७३ ॥

मध्येसमंसावततारवाला गन्धर्वविद्याधरकण्ठना
ला ॥ त्रयीमयीभूतबलीविभागा साहित्यनिर्वति
तदुत्तरङ्गा ॥ ७४ ॥

मध्येसमभिति ॥ सासरस्वतीमध्येसमंसा मध्ये अवततार । वाल्मी
कपन्धृत्वात्तत्रागतयेत्यर्थः । किंजुतागन्धर्वविद्यायाः गीतकलायाः धरः कण्ठ
नालीयस्याः सा गानप्रवीणकण्ठनालेत्यर्थः । तथा त्रयीमयीभूतबलीविभङ्गा
आक्सामयजूरूपः त्रिसंस्थानयस्त्रयीमयः अत्रयीमयस्त्रयीमयीभूतः बलीवि

भङ्गोवलीरचनायस्याः । तथासाहित्येननहाकाव्यनाटकचंपूप्रभृतिनाशु
 क्तनीलरक्तवर्णसाहित्येननेलनेनवानिर्वर्तिताःनिर्निताःअतिसलक्षणाः दृ
 क्त्वरङ्गाःकटाक्षविज्ञेयाःयस्याःसा । कण्ठस्यनालत्वेनमुखस्यपटत्वंव्यङ्
 ग्यम् । गन्धर्वाश्चविद्याधराश्चतद्रूपङ्कणठनालयस्याइतिषा । ७४ ॥

आसीदथर्वात्रिवलीत्रिवेदी मूलाद्विनिर्गत्यविता
 यमाना ॥ नानाभिचारोचितमेचकश्रीः श्रुतिर्य
 दीयोदरलीमरेखा ॥ ७५ ॥

वेदादिविद्यामयंसरस्वतीस्वरूपम्बर्णयति । आसीदिति । अथर्वाश्रु
 तिःयदियासरस्वतीसम्बन्धिनीउदरोमरेखाउदरोभावलीआसीत् । किं
 श्रुता । तिस्रश्चास्वलीनांसनाहारःत्रिवलीत्रिबलीरूपायात्रिवेदीवेदत्रयी
 तल्लक्षणान्मूलात्विनिर्गत्यप्रह्लावाविनिर्गस्यवितायमानाविस्तार्यमाणा
 तथानानाभिचारैः अनेकनारणोच्चाटनाद्यभिचारैःकृत्वोऽवितापापबाहु
 ल्यात्त्रयोग्यानेचकाश्यामाश्रीःशोभायस्यासा । अथअनाभिचारोचितमे
 चकश्रीर्नभवतिकिन्तुनाभिचरशोचितमेचकश्रीः । अथर्वशःश्यामत्वंमु
 राणप्रसिद्धंअभिचारकर्तृत्वञ्च । विनिर्गत्य त्पत्रअन्तर्भावितस्यर्थोऽज्ञेयः ।
 वितायमानेतितनोतेयंकीत्यात्वम् ॥ ७५ ॥

शिक्षैवसाक्षाच्चरितंयदीयद् कल्पप्रियाकल्पवि
 धिर्यदीयः ॥ यस्याःसमस्तार्थनिरुक्तिरूपे निरु
 क्तिविद्याखलुपर्यणंसीत् ॥ ७६ ॥

शिक्षेति । यदीयञ्चरितंआचरणम्बर्णानांस्थानोच्चारणबोधकनारदा
 प्रणीतंशिक्षैवपर्यणंसीत्परिणतन्तदीयच्चरितमित्यर्थः । अथअशिक्षैवसाक्षा
 त्लोकस्यहितोपदेशएवेत्यर्थः । कल्पइतिकर्तव्यताबोधकोयन्थःतस्यअ
 याकृत्वातदीयःआकल्पविधिरलङ्कारविधिःपर्यणंसीत्परिणतः । यदीया
 निअलङ्कारानिकल्पेनैवरचितानीत्यर्थः । तथायस्याःसमस्तार्थानांसकला
 मिथेयानांनिरुक्तिरूपैःनिर्वचनस्वरूपैः कृत्वावेदश्रोत्रस्थानीयानिरुक्तिवि
 द्यापर्यणंसीत्परिणता । खलुनियार्थःसर्वत्रयोजनीयः ॥ ७६ ॥

जात्याचट्टेनचभिदमान उच्छन्दोभुजद्वन्द्वमभूद्य

दीयम् ॥ श्लोकार्धविश्रान्तिमयीभविष्णु पर्वद्वयी
सन्धिमुचिद्गमध्यम् ॥ ७७ ॥

जात्येति । जात्यामात्रावृत्तेनवर्णवृत्तेनचजिद्यमानंद्विधाभूतस्वेदपरश
स्थानीयच्छन्दःपदीयंभुजद्वन्द्वंश्रुत् । किंजूतच्छन्दःश्लोकार्धविश्रान्तिर
वसानन्तद्वूपोभविष्णुः श्लोकार्धविश्रान्तिमयीभविष्णुः पर्वद्वयीसन्धिःपूर्वा
त्तरपर्वद्वयसन्धिः कूर्परसन्धिः सएवसुचिद्गमःमध्येयस्यजुगपर्वद्वयीसन्धिरेखा
द्वयंश्लोकार्धयोर्विच्छेदद्योतकेनरेखाद्वयेनैवरचितमित्यर्थः ॥ ७७ ॥

असंशयंसागुणदीर्घभाव कृतान्दधानाविततीय
दीया ॥ विधायिकाशब्दपरंपराणां किञ्चरचि
व्याकरणेनकाञ्ची ॥ ७८ ॥

असंशयमिति । किञ्चअन्यत्रसाश्रतिप्रसिद्धापदीयाकाञ्चीमेखलाश्र
संशयंनिश्चितस्वेदमुखजुतेनव्याकरणेनश्रचिरचिता । किंजुतागुणस्यपह
सूत्रस्यदीर्घभावेनद्वैर्घ्यैरकृतास्वितलिम्बिस्तारन्दधाना । तथासिञ्जितरू
पायांशब्दपरंपराणांविधायिका । व्याकरणमपिगुणाद्यदीर्घांश्रभावाद्यकृ
तएतेषाम्बिततिन्दधानम् । भावाःभावप्रत्ययाःकृतःकृतसंज्ञकप्रत्ययाश्च ।
तथाशब्दानांरामकृष्णादीनांभवत्यादिशब्दपरम्पराणांविधायकंसाधक
म् । अर्थवशाद्विभक्तिवचनविपरिणामः ॥ ७८ ॥

स्थितैवकण्ठेपरिणम्यहार लताधभूवोदिततारवृ
त्ता ॥ ज्योतिर्मयीयद्वजनायविद्या मध्येद्गमड्केन
भृताविशङ्के ॥ ७९ ॥

स्थितेति । ज्योतिर्मयीज्योतीरूपाग्रहनक्षत्रादिवारसहिताविद्यायद्गज
नाययस्याःदेव्याः सेवयैकण्ठेस्थितैवपरिणम्यरूपान्तरंप्राप्यहारलताधभूव
इत्यहंज्ञके । किंभूता । उदितंउक्तन्तारन्तारासम्बन्धिवृत्तंशुभाशुभफल
कथनरूपंयस्यांतथामध्येअद्गमद्गमनांशिक्षादीनांमध्येअद्गमगणनयाश्रुता
धृताषडङ्गमध्येगणितेत्यर्थः । हारलतापिउदितःप्रकाशीभूतस्तारोमध्य
मणिर्यस्यामुक्ताशुद्धिर्वायस्यांसाएवंभूताघासीकृत्वाचवर्तुलमौक्तिकेत्यर्थः ।
तथामध्येद्गंशरीरमध्येअद्गमक्रोडेनवक्षसाश्रुताधृताताराणांइदन्तारंसंभव

न्येऽत्र । यद्वाद्वाचिंशेसर्गतारशब्दस्यापिनक्षत्रवाचित्वमुक्तम् । उदित
नाराणां वृत्तयस्यांयथा ॥ ७९ ॥

**एवैमिवोदिप्रतिवादिगाढ स्वपक्षरागेणविराज
माने ॥ तेपूर्वपक्षोत्तरपक्षशास्त्रे रदच्छदौभूतवती
यदीयी ॥ ८० ॥**

अवैमीति । यदीयीरदच्छदौश्रीतेरभेप्रसिद्धेपूर्वपक्षोत्तरपक्षशास्त्रे
भूतवतीजातेइति अहमवैमि । किंभूतेवादिप्रतिवादिनोगांढोदूढ-स्वपक्ष
रागःस्वस्वसिद्धान्तानुसारेणरागस्तेनविराजमाने । अथरावपिवदत्तइति
वादिनौप्रतिपदत्तइतिवादिनौउक्तिप्रत्युक्तिचतुरी ॥ ८० ॥

**ब्रह्मार्थकर्मार्थकवेदभेदा द्विधाविधायस्थितयात्म
देहम् ॥ चक्रेपराच्छादनचारुयस्या मीमांसयामां
सलमूरुयुगमम् ॥ ८१ ॥**

ब्रह्मे नि । ब्रह्मैवार्थःकर्मैवार्थःप्रतिपाद्यंप्रयोजनययोर्वेदयोस्तयोर्भेदं
दातृवैविध्यात् ब्रह्मकारणकर्मकारणसंज्ञकवेदविजागाद्धेतोःआत्मदेहंद्वि
धाविधायनिर्मायस्थितयामीमांसयायस्यादेव्याःऊरुयुगमश्चक्रेकतम् । किं
भूतनात्मदेहंपरेषावैशेषिकसौद्धादीनांआच्छादनेननिराकरणेनषारु तत्र
वाचतुरम् । तथामांसलम्बिषारपरिपुष्टम् । अथचउत्तमवस्त्रेणरसणीयंप
रिपुष्टम् । उत्तरमीमांसयापूर्वमीमांसयाचऊरुयुगंरचितमित्यर्थः ॥ ८१ ॥

**उद्देश्यपर्वण्यपिलङ्घणेपि द्विधोदितैःषोडशभिः
पदार्थैः ॥ आन्वीक्षिकीयद्दशनद्विभाली न्तांमुक्ति
कामाकलितांप्रतीमः ॥ ८२ ॥**

उद्देश्येति । वयंयस्याःदशनद्विभालीन्दन्तपङ्क्तिद्वयीन्तांप्रसिद्धांआ
न्वीक्षिकीन्तर्कविद्याम्प्रतीमःजानीमहे । अनुपुनःइंश्यांप्रयोजनयस्याःसा
अन्वीक्षिकीकीदृशी । नामतकथनंउद्देश्यस्तस्यपर्वण्यश्रवसरेपिसनामा
समानजातीयव्यवच्छेदोलक्षणन्तस्मिन्नपिद्विधाउद्देश्यतया लक्ष्यतयाचउ
दितैर्निर्दिष्टैःषोडशभिःपदार्थैःप्रमाणादिभिः प्रमाणप्रमेयसंशयप्रयोजन
दृष्टान्तसिद्धान्त अवयवतर्कनिर्णयवादेकस्यवितरहाहेत्वाभासच्छलाप्रति

निग्रहस्थानानामितिन्यायस्यादिमसूत्रोक्तपदार्थैः उपलक्षिताम् । तथामु-
क्तिकामैः एतेषान्तत्त्वज्ञानात् निःश्रेयसाधिगमइत्युक्तत्वान्मुमुक्षुभिराक-
लितां अभ्यस्ताम् । दन्तपङ्क्तिद्वयीचपर्वण्युदितारत्तेजिताभवतितथाल-
क्षणेपिसामुद्रिकशास्त्रेपिउदितारत्ता । तथाद्विधोदितत्वेनद्वात्रशतं
ख्याकाभवति । दशनद्विभालींश्चाकलिताङ्गुक्तिकांमुक्तिकांप्रतीभोनीक्षि-
कान्येवजानीमइतिवा । द्विरुक्तयोदशपदार्थैयस्याद्वात्रिंशद्दन्तारचिताइ-
तिभावः । द्विमास्त्रीभितिटावन्तस्त्रीत्वेद्विगोरितिडीप् ॥ ८२ ॥

तर्कारदायद्वदनस्यतर्क्यां वादेस्यशक्तिः क्लृप्तथान्य
थातैः ॥ पत्रं क्लृदातुङ्गुणशालिपूगं क्लृवादतः ख
खडयितुं प्रभुत्वम् ॥ ८३ ॥

तर्काइति । यद्ययंनिर्वन्निहःस्यान्निरूनीपिस्यादित्यादयस्तर्काः यद्वदन
स्परदाः दन्ताः तर्क्याः कक्ष्याः । तैर्दन्तैरन्यथाविनाचेत्तर्काः दन्ताः नात्र
विष्यन्ताहं अस्यमुखस्यवादेकथाविशेषे अथचभाषणेतथाशक्तिः क्लृ । त-
र्कैर्दन्तैर्विनावाद्ः कर्तुंनशक्यतेतस्मात्तर्कास्वरदाः तर्क्याः । कथमन्यथेति
पाठीवा । अथवा वाचदक्षवादम् । सर्वाङ्गद्वइत्येकवद्भावः । वाकार
दकारयोरुच्चारणेविषयेदन्तैर्विनाशक्तिः कथंस्याद्वकारस्यदन्तोच्छ्यात् ।
दकारस्यदन्त्यत्वादित्यर्थः । अन्यञ्च वादनित्वात्प्रतिवादिनेपत्रंप्रतिप-
न्नदान्तुन्तस्योपरिपत्रालम्बनं कर्तुं प्रतिवादिनः प्रतिज्ञापत्रदान्तुंखडयि-
तुम् । अथचअदतः भक्षयतः अस्यकटुरसत्वादिगुणशालिपत्रं नागवल्ली
दलंखडयितुं तैर्विनाशक्तिः प्रजुत्वंसामर्थ्यमपितुन । तर्कवलेनविनाप-
त्रादिखडनङ्कर्तुंनशक्यमित्यर्थः । गुणैः कथायादिभिः शालतइतिङ्गुशंपू-
गंखडयितुंम्बाक्षशक्तिः । नहिदन्तहीनेनपत्रांनिपूगानिचमहायितुंशक्य-
ते । अथचवादतोवादेनगुणेनशालिनाम्बिदुषांपूगद्वन्दंखडयितुंक्षाम-
र्थ्यम् । पदादयः पृथक्शब्दादतिभतेननविद्यन्तेदन्तायस्यदन्तरहितस्यन
जावहुप्रीहिष्वाद्वितीयपक्षेव्याख्येयम् । दन्तानाङ्गकंशत्वात्ककंशैः तर्कैः नि-
र्माखस्ययुक्तत्वम् । पूगः क्रमुकवन्द्योरित्यमरः ॥ ८३ ॥

सपल्लवम्व्यासपराशराभ्यां प्रणीतभावादुभयीभ
विष्णु ॥ तन्मत्स्यपद्म्राष्ट्रपलक्ष्यमाण न्तत्पाणि

युग्मम्बवृतेपुराणम् ॥ ८४ ॥

सपल्लवमिति । पुराणान्तप्रसिद्धयस्याः पाण्डियुग्मवृतेजातम् । किञ्चू
तम् । सपल्लवम् कपाख्यायिकादियुक्तम् अथचसृङ्गारं अलक्तकाराग
तुल्यामित्यर्थः । किसलयसदृशस्त्वा । तथाख्यासपराशराभ्यां नुनिभ्यां प्र
णीतभावात्किमिदं तत्त्वाद्बुभयी भविष्युः पुराणं पुराणतां प्राप्तम् । सत्स्यपट्टक
र्नवराहादिपदैः उपलक्ष्यमाणानिर्दिश्यमानम् । अथचरेखारूपसत्स्यपट्ट
कादिचसानुद्रिकलक्षणैर्लक्ष्यमाणम् । पुराणमेव करपुगाकारेण परिणतमि
त्यर्थः । तत्पुराणमिति वा । सपल्लवमिति पक्षे सादृश्येऽप्यपीभावः ॥ ८४ ॥

आकल्पविच्छेदविवर्जितोयः सधर्मशास्त्रत्रजएव
यस्याः ॥ पश्यामिमूर्धाश्रुतिमूलशाली करुठ
स्थितः कस्यमुदेनवृत्तः ॥ ८५ ॥

आकल्पेति य. आकल्पविच्छेदविवर्जितः प्रलयपर्यन्तं लच्छेदरहितः अथ
चआकल्प. अलङ्कार. तत्सहितः सर्वदासालङ्कारः सधर्मशास्त्रस्यत्रजः समूह
एवयस्याः सरस्वत्याः मूर्धाकस्यमुदेमीत्येनवृत्तः अथचवृत्तोक्तुलः कस्यमुदे
नश्चापितुमुदेस्यादेवेति अहंपश्यामिजाने । किञ्चूतः श्रुतिर्वेदएवमूलमन्तेन
शालते अथचकर्णयोर्नूलेशोभते एवंशीलः श्रुतिः शब्दस्तस्यग्रहणेनूलङ्कारण
ङ्गुलैः ताभ्यांशालतइति वा । तथाकरुठस्योपरिस्थितः अथवाकरुठेपाठतो
न्यस्तः धर्मशास्त्रमेवयदीयमूर्धाकारेण परिणतमिति भावः ॥ ८५ ॥

भुवौदलाभ्यां प्रणवस्ययस्या स्तद्विन्दुनाभालतमा
लपत्रम् ॥ तदर्धचन्द्रेणविधिर्विपठची निष्ठाणना
कोणधनुःप्रणिन्ये ॥ ८६ ॥

भ्रुवाविति विधिः प्रणवस्यश्रीङ्कारस्यदलाभ्यां खण्डिताभ्यां यस्याः भ्रुवौ प्र
णिन्येनिर्गमे । तद्विन्दुना प्रणवानुस्वारेण भालतमालपत्रं ललाटतिलकमन्तद
र्धचन्द्रेण यस्याः विपण्चीवीणातस्यानिष्ठाणनायैवाद्नार्थङ्गोणधनुःकोणसं
क्रकन्धनुःप्रणिन्ये । तमालपत्रतिलकचित्रकाण्डिविशेषकमित्यमरः । अत्र
नागरसिप्याओङ्कारोच्चातव्यः । कोणोवीणादिवादनमिति कोणशब्देनैव
गतार्थत्वात्पूर्वपदं प्रशंसार्थत्वात्पुनरुक्तम् । पूर्वपदेनैव गतार्थत्वात्को

सपदन्वतुःप्रज्ञासार्थम् ॥ ८६ ॥

द्विकुण्डलीवृत्तसमाप्तिरिष्याः कराङ्गुलीकाञ्चन
लेखनीनाम् ॥ कैश्यंमषीनांस्मितभाःकठिन्याः
कायेयदीयेनिरमायिसारैः ॥ ८७ ॥

द्विकुण्डलीति । विधिनायदीयेकायेवृत्तावर्तुलायासमाप्तिरिष्यापिकासि
पिःविसर्गलिपिःनातृकाप्रत्यस्यसमाप्तिरिष्यातस्याःसारैःश्रेष्ठभाजैःकृत्वा
द्विकुण्डलीनिरमायिनिर्मिता । तथाकाञ्चनलेखनीनांसुवर्णमयलेखनीनां
सारैःकराङ्गुलीनिर्मिता । मषीणांसारैःकेशानांसमूहःकैश्यंनिर्मितम् । त
थाकठिन्याःखटिकायाःसारैःस्मितस्यजाशोभानिर्मिता । सर्वेषान्तत्तदाका
रत्वात्तदीयेरेवसारैर्निर्मितानीत्यर्थः । कराङ्गुलीतिजातावेकवचनम् ।
यदुक्तं शृङ्गवद्वालाघरसस्यवालिकाकुचयुग्मवत् । नेत्रवत्कम्रसर्पस्यसवि
सर्गइतिरघृतइति । खटिकायांतुकठिनीतिविश्वः । कैश्यंसमूहार्थकेशाद्या
भ्यांयच्छावन्तरम्यामिति यज् ॥ ८७ ॥

यासोमसिद्धान्तमयाननेत्र शून्यात्मतावादमयोद
रेव ॥ विज्ञानसामस्त्यमयान्तरेव साकारतासि
द्विमयाखिलेव ॥ ८८ ॥

येति । यासरस्वतीसोमसिद्धान्तःकापालिकदर्शनन्तन्मयन्तद्रूपम् । अथ
चन्द्रस्ययाथाशयैपूर्वपक्षभूतस्यपूर्विकाजातस्यवाचन्त्रस्यसिद्धान्तरूपं भूव
त्तरूपज्ञाननमुख्यस्याःएवंभूतेव तथाशून्यात्मतावाद्भाष्यमिकदर्शनन्त
न्मयन्तद्रूपसदर्यस्याःसेव।आत्मानोनेसन्तीतिशून्यात्मतादोषोद्वेसिद्धान्तः।
तथाविज्ञानस्यविशिष्टज्ञानस्यसामस्त्यन्तन्मयन्तद्रूपं ध्यान्तरञ्चित्यस्या
एवंभूतेव । तथासाकारविज्ञानस्यवादीसौत्रान्तिकोविज्ञानस्यसाकारता
सिद्धिस्तद्दर्शनं अथचसौन्दर्यलाभप्रचुरंअखिलंसमस्तंरूपंयस्याएवंभूतेव ।
सोमसिद्धान्तादिदर्शनैर्यदीयामुखाद्यवयवानिर्मिताः चन्द्राननाअतिक
शीद्री सर्वविज्ञानमयीअतिसुन्दरीचेतिभावः । इवशब्दरत्नेत्यायाभ्या
क्यालङ्कारेवा । एवंभूतामध्येसमवततारइत्यादिकुशकम् । शून्यात्मके
त्यादिषुनासिकोदरेतिवाङ्गीप् ॥ ८८ ॥

भीमस्तयागद्यतमोदितुन्ते वेलाकिलेयन्तदलम्बि
षद्य ॥ मयानिगाद्यंजगतीपतीनाङ्गोत्रचरित्र
उचयिचित्रमेषाम् ॥ ८९ ॥

भीमइति । तयादेव्याजीमइतिअगद्यतचक्रः । इतिकिम् । इयम्बेला
अयंसमयस्तेमोदितुं हर्षप्राप्तुं उचितः किलयस्मात्त्वत्तस्माद्विषद्यविषादं क
त्वाअलन्दुःखंनकायैम् । मयाएषाञ्जगतीपतिनाराज्ञाम्बिचित्रङ्गोत्रचरि
त्रं चनिगाद्यं गदितुमर्हन् । तवमोदितुं अयङ्कालइत्यर्थः । मोदितुमितिका
लसमयवेलासुतुमुन्इतितुमुन् । विषद्येतिअलंसखयोःप्रतिषेधयोःप्राचां
स्कीतिक्काततःत्वौल्यप् ॥ ८९ ॥

अविन्दतासौमकरन्दलीलां मन्दाकिनीयञ्चरणार
विन्दे ॥ अत्रावतीर्णागुणवर्णनाय राज्ञान्तदाज्ञा
वशगास्मिकापि ॥ ९० ॥

अविन्दतेति । असौमन्दाकिनीयस्यश्रीविष्णोश्चरणारविन्देनकरन्दली
लांपुथरसशोभांअविन्दतप्राप । कमलेहिमकरन्दोयुक्तः । तस्यविष्णोरा
द्यावशगानिदेशकारिणीकापिराज्ञाङ्गुणवर्णनायअत्रस्वयम्बरेअवतीर्णास्ति
तेनप्रेषितातदाज्ञायाचमनसामवर्षनपियुक्तमित्यर्थः । कापीत्यनेनमद्वि
क्षास्तत्रिदेशकारिण्योवहवःसन्तीतिस्वनाञ्चोऽकथनीयत्वञ्चसूचितम् ।
विन्दत्यसव्यइतिपाठेअसव्येदक्षिणपादेविन्दतिलभते ॥ ९० ॥

तत्कालवेद्यैःशकुनस्वराद्यैः राप्तामवाप्तानृपतिःप्र
तीत्य ॥ तांलोकपालैकधुरीणएष स्तस्यैसपर्यामु
चितान्दिदेश ॥ ९१ ॥

तत्कालेति । लोकपालानामेकधुरस्वहृतीतिलोकपालसुतुल्यःस्यनृपति
स्तस्यैदेव्यैःउचिनांयोग्याम् सपर्यामर्घ्यादिपूजान्दिदेशअकृत । किं कृत्वा
तत्कालवेद्यैस्तदागमनसमयज्ञैःशकुनस्वराद्यैःका कस्वरादिशकुननासिका
स्वरदक्षिणचक्रुःस्यन्दाद्यैःकृत्वातान्देवीमाप्तानृपतीष्टां अवाप्तानृपतीत्य
ज्ञात्वा । एकधुरीणःएकधुराल्लुकवेतिसः आप्तागमनसमयेभुजरपन्दाद्
योभवन्ति ॥ ९१ ॥

दिगन्तरेभ्यः पृथिवीपतीना माकर्षकौतूहलसिद्ध
विद्याम् ॥ ततः क्षितीशः सनिजान्तनूजां मध्येमहा
राजकमाजुहाव ॥ १२ ॥

द्विगिति । ततो देवीसुपर्यामन्तरं क्षितीशः निजां स्वीयान्तनूजां जैमनीं
ध्येमहाराजकराजसमूहसम्ये आजुहावञ्चाकारयति स्म । किञ्चूतान्तनू
जाम् । दिगन्तरेभ्यो दिग्प्रान्तेभ्यः सकाशात् पृथिवीपतीनामाकर्षः आकर्षण
न्तद्विषयं यत्कौतूहलन्तस्य सिद्धविद्याञ्जपादिपुरश्चरणेन आत्मवशीकृतमन्त्र
रूपांस्वसौन्दर्यैश्च सर्वोर्कर्षणकारिणीम् । राजन्शब्दाद्भुजिकृतेमहश्चतद्राज
कंचेतिकर्मधारयव आजुहावेति अन्वयस्तस्य चेति संप्रसारणम् ॥ १२ ॥

दासीषु नासीरचरीषु जातं स्फीतं क्रमेणालिषु वीक्षि
तासु ॥ स्वाङ्गेषु रूपोत्थमथाद्भुताब्धिमुद्वेलयन्ती
भवलोककानाम् ॥ १३ ॥

दासीद्विति । नासीरचरीषु अग्रेसरीषु दासीषु वेटीषु विषये जातं पूर्वसमु
त्पन्नं क्रमेण अन्तरम्बीक्षितासु आलीषु सखीषु ये स्फीतं अजिवृद्धिद्वयं अथ
पश्चात्स्वाङ्गेषु भैम्यवयवेषु विषये रूपोत्थं सौन्दर्योदुत्थितञ्चलितुमारब्धं अथ
लोककानां प्रेक्षकाणां अद्भुताब्धिं उद्वेलयन्ती अतिक्रान्तमर्यादङ्कुर्वन्तीम् ।
दास्यादिषु क्रमेण सुन्दरसुन्दरतरसुन्दरतमत्त्वदर्शनमेव राजानः अतिसाक्षर्या
जाता इति भावः । जैमनीपपावपाङ्गैरचराजराजिरिति इतः षोडशो नान्वयः ॥ १३ ॥

स्निग्धत्वमायाजललेपलोप सयत्नरत्नांशुमृजांशु
काभाम् ॥ नेपथ्यहीरह्युतिवारिवर्त्ति स्वच्छायस
च्छयनिजालिजालाम् ॥ १४ ॥

स्निग्धेति । किञ्चूतां स्निग्धत्वमैलाभ्यत्तयाजासत्वं मायाजलकृत्रिमोदक
म् लोपः अधोभागीवर्णात्कर्षकारोद्भव्यान्तरसंयोगः एतेषां न्नयाणां न्दोषा
शांलोपेभ्यभावे सयलानिकृतप्रयत्नानि अपनीतदोषाशीत्यर्थः । तेषां रत्नानां
अंशुमृजाकिरणशुद्धिः सैव अंशुकाभास्त्रदीप्तिर्यस्यास्ताम् । स्निग्धत्वाय नै
र्मल्याय नयायाजलस्य कृत्रिमोदकस्य लोपः प्रक्षेपः तस्य लोपेनापाकरणेन सयत्ना
नांकतगुणाधानानां निर्मलानां निर्मल्यायै पाणिपादसंज्ञकमायाजल प्रक्षेपे

यनिर्मलानामितियावत् । एवंभूतानारत्नानांश्रवस्तद्वत्मृजाशुद्धिर्यस्याए
वन्विधारत्नकिरणशुद्धियुक्तावांऽशुक्ताभावस्त्रदीप्तिर्यस्या एवन्विषेनांशुके
नाभात्येवन्विधावा । तथापेपथ्यं शुभ्रलंकारेषुहीराःषट्कोणमणयः तेषा
न्द्युतिरेववारितव्रवर्ततइतिवर्तिस्त्रच्छायभैम्याएवप्रतिविम्बन्तस्यसच्छायं
समानच्छायं सदृशन्ततुएयनिजंस्त्रीयंश्रालिजालंसखीवृन्दंयस्यास्तान् । प्र
तिविम्बतुल्यत्वात्त्रैम्यपेक्षयाहीनाः । अन्यापेक्षयाचअधिकाःसख्यःय
स्याःएवंभूतानित्यर्थः । स्त्रच्छायस्त्रिजाषासेनेतिनपुंसकत्वम् । व्याख्या
मान्तरंङ्गिष्टकल्पनयाप्रत्यगौरवमियाधोपेक्ष्यम् ॥ ९४ ॥

विलेपनामोदमुदागतेन तत्कर्णपूरोत्पलसर्पिणा
च्च ॥ रतीशदूतेनमधुव्रतेन कर्णरहःकिञ्चिदिवोच्य
मानाम् ॥ ९५ ॥

विलेपनेति । विलेपनस्यसकपूर्वचन्दनाद्यङ्गरागस्यश्रानोदेनपरिमलेन
यामुत्सर्षः तेनहेतुनाश्रागतेनतथातस्याःभैम्याःकर्णपूरोत्पलसर्पितिसर्वशी
लेनसमीपगतेनच । तथारतीशदूतेनकानसन्देशहरेणसमधुव्रतेनचमरेण
रहः एकान्तेनलएवरमणीयोवरणीयोवरणीयश्चे तिकर्णेकिञ्चिदुच्यमानानि
व । अन्योपिदूतोरहसिकर्णेकथयति ॥ ९५ ॥

विरोधिवर्णाभरणाश्मभासां मल्लाजिकौतूहलमी
क्षमाणाम् ॥ स्मरस्वचापममचालितेनु भ्रुवौवि
लासाद्वलितेवहन्तीम् ॥ ९६ ॥

विरोधीति । विरोधिनःअन्योन्यविरुद्धाःशुञ्जरुध्रनीलादयोवर्णास्यां
श्राज्ररणाश्मना श्रलङ्काररत्नानांयाःभासोदीप्तयस्तासांमल्लाजिकौतुकमल्ल
युद्धकौतुकमीक्षमाणाम् । परस्मैपदमर्द्धुर्वतीःरत्नदीप्तीर्विलोकयन्तीमि
त्यर्थः । अन्योपिप्रभुमंल्लयुद्धकौतुकमीक्षते तथाविलासात्कटाक्षविकेपव
शाद्वलितेवक्रितेभ्रुवौवहन्तीधारयन्तीम् । किञ्चुत्त्रुवौ । स्मरेणसादृश्या
स्वचापममचालितेनु । किन्नुचितर्के ॥ ९६ ॥

सामोदपुष्याशुगवासिताङ्गी द्विशोरशाखाग्रश्च
शालिमालाम् ॥ वसन्तलक्ष्मीमिवराजभिस्तैः क

रपद्रुमैरप्यभिलष्यमाणाम् ॥ ९७ ॥

सामोदेति । तथाअतिमुन्दरतस्त्राभेनसामोदःसहर्षःपुष्याशुगःकासस्ते
नवासितंअधिष्ठितंअङ्गयस्यास्तान् । अथचसामोदानिसुगन्धीनिपुष्यादि
आशुगोमलयानिलःतैर्वासिताङ्गीसुरभीकृतरूपान् । तथाकिशोरासिसूक्ष्म
शिशाखाप्राण्यकुलयोयेषांएवस्विधाःशयाःहस्ताःयस्याःएवस्विधाअलिमा
लासखीसमूहोयस्याः यद्दानूतनशाखाप्रवह्नालपल्लववदतिरक्ताःकराःय
स्याःएवंजूताअतिमालायस्यास्तान् । अथचवाकशाखाकिशलयशयाअलि
मालयस्यास्तान् । अथचवालशाखाकिशलयशयाअलिमालाज्वरपंक्तिर्ध
स्यासातान्तथाते.राजभिरभिलक्ष्मशाशाङ्कानिवस्थितान् । कल्पद्रुमैरपि
अभिलष्यशाशाङ्कान्वसन्तलक्ष्मीभिवस्थितान् । वासितेतिमनुवन्तात्तस्करो
तीतिव्यन्ताद्वासशब्दान्निष्ठा ॥ ९७ ॥

पीतावदांतारुणनीलभासां न्देहोपदेहात्किरणैर्म
णीनाम् ॥ गोरोचनाचन्दनकुङ्कुमेन नाभीषिलो
पान्पुनरुक्तयन्तीम् ॥ ९८ ॥

पीतेति । तथापीताऽवदाताश्चैताञ्जरुणानीलाभायेषांमणीनाङ्किरसैः
कृत्वादेहोपदेहाच्छरीरानुलोपाहेतोः यथाक्रमङ्कोरोचनाचन्दनकुङ्कुमंएष
नाञ्जीकस्तूरीएतैःकृतान्विलोपान्पुनरुक्तयन्तींनिरर्थकान्कुर्वन्तीमित्यर्थः ।
बह्वध्नियमद्वतिनीलशब्दस्यपूर्वनिपाताभावः । गोरोचनेत्यादीनाञ्चन्द
नादिभिःपूर्वसमासःकार्यः ॥ ९८ ॥

स्मरंप्रसूनेनशरासनेन जेतारमश्रद्धधर्तीनलस्य ॥
तस्मैस्वभूषाहृषदंशुशिल्प भवलद्विषःकार्मुकमर्ष
यन्तीम् ॥ ९९ ॥

स्मरमिति । तथास्मरंप्रसूनेनकुसुमरूपेणातिपेशलेनशरासनेनधनुपान
लस्यजेतारद्वैत्रमश्रद्धधर्तीअसंभावयन्तींअतः कारणात्तस्मैकाभायातिदृढ
स्वलद्विषःइन्द्रस्यकार्मुकंअर्पयन्तीन्ददतीम् । किञ्जूलङ्कार्मुकम् । स्वभूषा
मुखीयकरणेध्वलङ्कारेबुद्बुददोरजानितेषां अंशवस्तेपाशिलयनिर्माणरूपमै
भीञ्जुषारत्रकिरसैरेवसाधनैःस्मरेणनलोजग्योनान्यैरित्यर्थः । नानावर्णैश्च
धनुर्वत्यदीयारत्रयोभेतिजावः ॥ ९९ ॥

विभूषणेभ्योवरमंशुक्रेषु ततोवरंसान्द्रमणिप्रभा
सु ॥ सम्यक्पुनःक्वापिनराजकस्य पातुंद्दशाघा
तृधृतावकाशाम् ॥ १०० ॥

विभूषणेभ्य इति । तथाविभूषणेभ्यः अवरं अर्वाक् भागे वर्तमानेषु अंशु
कोपुराजकस्य राजसमूहस्य दृशापातुं न धात्रा धृतः कृतः अवकाशः अन्तरालं य
स्यासा । अननैव भूषणेष्वपि न धृतावकाशानित्यप्युक्तम् । तथा ततोऽंशुके
भ्यः अवरंसान्द्रमणि प्रभासुराजकस्य दृशापातुं न धातृधृतावकाशांसक्वापि
कस्मिन्नपि अथयप्रदेशेषु नः राजकस्य दृशासम्यक्क्षानरत्येन यथावस्थितरू
पेण च द्रष्टुं न धातृधृतावकाशांस्विभूषणंशुकमणिप्रभाच्छादितत्वात्किमप्य
ङ्गराजदृष्टिगोचरो नाजूदित्यर्थः । यावत्यावद्दस्तुगोप्येतावत्तावदव
लोकनार्थमुत्कथयता भवतीति सर्वपितदवलोककनार्थं सोत्कथयता जाता इति भा
वः ॥ १०० ॥

प्राक्पुष्यत्रैर्विद्यतः पतद्भिर्द्रष्टुं न दत्तामथ तद्विरे
फैः ॥ तद्वीतिभुग्नेन ततो मुखेन विधेरदोवाच्छि
तविघ्नयत्नः ॥ १०१ ॥

प्रकारान्तरेणाप्यमुमर्थमाह ॥ प्रागिति । तथाविषयतो गगनापतद्भिः अ
तिसौन्दर्यदर्शनेन सन्तुष्टैर्देवैर्जैनीशिरसिभुक्कै पुष्यत्रैः प्राक्प्रथमतः राज
कस्य द्रष्टुं न दत्ताम् । अथ पश्चात्तदनुगामिभिः द्विरेफैर्द्रष्टुं न दत्ताम् । ततोपि
पश्चात्तैभ्यो ज्ञसरेभ्यो भीत्या ज्ञयेन भुग्नस्वकीकृतस्तेन मुखेन द्रष्टुं न दत्ताम् ।
विधेर्वाच्छित्तस्य विघ्ने यत्न अहोव्याथर्थरूपः कष्टरूपो वा । प्रत्यगायेन केन
चित्प्रकारेण सर्वान्निलाषं नाशयितुमेव प्रयत्नते । अतो असाधुर्विचिख्यापा
रद्वत्यर्थः ॥ १०१ ॥

एतद्वरस्यामितिराजकेन मनोरथातिथ्यमावपि
ताय ॥ सखीमुखायोत्सृजतीमपाङ्गात्कर्पूरकस्तू
रिकयोः प्रद्याहम् ॥ १०२ ॥

एतदिति । तथा सखीमुखाय अपाङ्गात् नेत्रप्रान्तात्कर्पूरकस्तूरिकयोः
प्रवाहं श्वेतश्यामकान्तिपूरमुत्सृजन्तीं कृताङ्गीः अवलोकयन्ती नित्यर्थः । किं

भूतायसखीमुखाय अहमेतसखीमुखम्बरंतमागिष्टंस्यांभूयासमितिप्रत्येक
राजकेनमनोरथातिथ्यनभिलाषविषयंश्रवापितायप्रापिताय । सखीमुख
त्वेनविनाभैमीकटाक्षलाभोनभवतीतिराजत्वापेक्षयाभैमीसखीमुखत्वमेव
श्रस्माकस्वरंतरराजत्वमित्यर्थः । कटाक्षस्यसिताऽसितरूपत्वद्वयैरकस्त
रिकापदेनोक्तम् ॥ १०२ ॥

स्मितेच्छुदन्तच्छुदकंपकिंचि द्विगम्बरीजूतरदां
शुवृन्दैः ॥ आनन्दितोर्वीन्द्रमुखारविन्दै मुदंनुद
न्तीहृदिकौमुदीनाम् ॥ १०३ ॥

स्मितइति । स्वस्मिन्प्रसादबुद्ध्याआनन्दितामिजर्वीन्द्राणांराज्ञांमुखार
विन्दानियैःस्वभूतैः स्मितेच्छुदंयद्वास्यङ्कुरुकामौदन्तच्छदावोद्यीतयोःक
स्पेनकिञ्चित्चलनेनकिञ्चिद्द्विगम्बरीभूताःईषतप्रकटीजूताःरदाःदन्तारसे
पांशुशुवृन्दैःकृत्वाकौमुदीनांहृदिस्थितमदंनुदन्तीन् । अथचअंशुलशेरवौ
रश्मावित्यभिधानात्तरदास्वांशुवृन्दांमिसूर्यसङ्घातैः नन्दितारविन्दत्वा
त्कौमुदीमदोहरण्युक्तम् । ततोप्यधिकजान्तित्वात् सूर्यैश्चहृदिकसलानामा
नन्दःचन्द्रिकायाश्चतदभावःक्रियते ॥ १०३ ॥

प्रत्यङ्गभूषाच्छ्रमणिच्छलेन यत्नगनयन्निश्रल्लोक
नेत्राम् ॥ हाराग्रजाग्रद्गुडोद्यरस्मि पीनाभनाभी
कुहरान्धकाराम् ॥ १०४ ॥

प्रत्यङ्गइति । प्रत्यङ्गप्रत्यवयवजुषाणांभूषणानां श्रच्छानिर्मलाःनणयोर
त्नानितेषाच्छ्लेनव्याजेनयस्मिन्नवयवेषुसन्मानि तत्रअवनिश्चलानिलोकने
प्राणियस्याम् । यस्ययस्यावलोककस्यनेत्रेयत्रयत्रतदीये अवयवेषुसनेत्रे
वविलोकविच्छेदभियदनिसेषंपरित्यज्यनिश्चलीभूतेयस्यांस्वभूतामित्यर्थः
दर्शनोत्सुकलोकनेप्राण्येवैतानिनतुरत्नानीत्यर्थः । अतिसुन्दरीप्रत्यङ्गंर
त्नैरलङ्कृतमित्तिभावः । तथाहाराद्येमुक्ताहारमध्येजाग्रन्स्फुरन्गुडहा
श्रमागुडहाकारोमणिःतस्यरश्मिभिःपीनावर्षिताध्याभायस्यसः । नाभीकु
हरान्धकारोनाभीदरीतिभिरंयस्याःस्वभूताम् ॥ १०४ ॥

तद्गौरसारस्मितविस्मितेन्दु प्रभाशिरःकंपरुचो

भिनेतुम् ॥ विपाण्डुतामण्डितचामराली नाना
मरालीकृतलास्यलीलाम् ॥ १०५ ॥

तदिति । तथातस्याः गौरवस्तु सारभूतं अतिगौरंस्मितस्तेनविस्मिन्नासा
श्चर्याभूताइन्दुप्रजायस्याः शिरःकम्पसुखः अभिनेतुन्तस्मितदर्शनजनित
विस्मयवशाच्चन्द्रदीप्तिः एवशिरःकम्पङ्करोतीतिदर्शयितुम्बिपाण्डुतयाम
ण्डिताक्षान्मरालीयश्चामरपङ्क्तिरूपाः नानामराल्यः अनेकाः हंस्यः तानिः
कृतालास्यलीलायस्यास्ताम् । चन्द्रिकाचामरमरालतुल्यस्मितान्चामरैः वी
ज्यमानान्चेतिभावः १०५ ॥

तद्भ्रमोगावलिगायनीनां मध्येनिरुक्तिक्रमकुण्ठ
तानाम् ॥ स्वयन्धृतामध्वरसांप्रसादं ह्रियंहृदीम
ण्डनमर्पयन्तीम् ॥ १०६ ॥

तदिति । तथातस्याः भ्रमनांजोगावलिः मुष्यन्तेइतिजोगाश्चन्दनाद
यस्तत्प्रतिपादकोग्रन्थस्तद्गायनीनांप्रारब्धस्तुतीनांमध्ये असमाप्तायांएव
स्तुतीनिरुक्तिक्रमेनिर्वचनपरिपाद्याम्बिषयेविकुण्ठितानाङ्कतिपयानामेव
अङ्गानांस्तुतिः कृताअनन्तरंस्फूर्त्यभावाद्गतशक्तीनां तूष्णीभूतानांनेनाका
दीनान्ध्वरसांस्वयंस्वेनधृता इति श्रीहृदयस्यमण्डनभूषणीभूतां ह्रियंल
ज्जांप्रसादंलज्जारूपंप्रसादं अर्पयन्तीन्ददतीम् । अतिचौन्दर्यंस्तुतिकरणा
शक्तेः सरसोपिलज्जिताइतिभावः । मध्येउदरेविषयेनिरुक्तिक्रमकुण्ठिता
नान्तद्वर्णयितुमशक्तानांइतिवा । अन्यापिभोगावलीपाठकानांस्वयन्धृतं
चत्तनहारादिहृदयंमण्डनमर्पयति प्रसादमण्डनशब्दावाक्षिप्तलिङ्गी ॥१०६॥

तारारदानाम्बदनस्यचन्द्रं रुषाकचानाउचनभो
जयन्तीम् ॥ श्याकण्ठमक्षुणोद्वितयंमधुनि महीभु
जःकस्यनभोजयन्तीम् ॥ १०७ ॥

ताराइति । तथारदानांरुचाताराः बदनस्यरुचाचन्द्ररूपाणांरुचानभो
जयन्तीमिति सर्वत्रान्वयः । कस्यनहीभुजः अस्तौद्वितयंनयनद्वयध्याकरंठं
उपचारात् अतिलरांमधुनिमनः जयन्तीअपितुसर्वस्यापिपाययमानां अ
तिसुन्दरतद्दर्शनेनराजनेत्राणां अमृतेनेषत्प्रियायतेइतिभावः ॥ १०७ ॥

अलङ्कृताङ्गाद्भुतकेवलाङ्गी स्तवाधिकाध्यक्षनि
वेद्यलक्ष्मीम् ॥ इमास्त्रिमानेनसजास्त्रिगन्ती य
यावपाङ्गैरथराजराजिः ॥ षोडशभिः कुलकम् १०८ ॥

अलङ्कतेति । तथाअलङ्कतादप्यङ्गात्अवयवात् अद्भुतआश्चर्यरूपहेव
लमलङ्कृतंअङ्गंयस्यास्ताम् । तथास्तवात्स्तुतेरधिकाध्यक्षनिवेद्याप्रत्य
सदृश्यालक्ष्मीर्यस्यास्ताम् । स्तूयमानायालक्ष्म्याःसकाशात् अनुभूयमाना
लक्ष्मीरधिकेत्यर्थः अथविमानेननरवाह्येनचतुरङ्गयानेनस्वयम्बरसभा
स्त्रिगन्तीइसांज्ञेर्मीराजराजिःराजपङ्क्तिः अपाङ्गैःकटाक्षैःपपीसादरंपश्य
तिस्म कुलकमिति द्वाभ्यांयुग्ममितिप्रोक्तत्रिभिःस्यात्तुविशेषकम् कलापक
चतुर्भिःस्यादतउर्ध्वविज्ञोषकम् ॥ १०८ ॥

आसीदसौकोपिनत्त्रभूप स्तन्मूर्तिरूपोद्भवदद्भु-
तस्य ॥ उल्लेसुरङ्गानिमुदानयस्य विनिद्रोभाङ्-
कुरदन्तुराणि ॥ १०९ ॥

आसीदिति । तस्याभैम्यामूर्तिर्देहस्तस्याभैम्यारूपंसौन्दर्यतद्विलोक
नेनोद्भवञ्जातमद्भुतमाश्चर्यंयस्ययवभूतस्ययस्यअङ्गानिनोह्येसुः हर्षनमा
पुः । असौईदृशःकोपिजूपस्त्रसभायांनासीत् । किञ्चूतान्यङ्गानिमुदाअ
नुरागेणकृत्वाविनिद्रैःरोभाङ्कुरैर्दन्तुराणिनतोन्नतानि । सर्वैपितत्सौन्दर्यं
दर्शनात्साश्चर्याःसानुरागाजाताइतिज्ञावः ॥ १०९ ॥

अङ्गुष्ठमूर्ध्नाचनिपीडिताया मध्यनभागेनचम
ध्यमायाः ॥ आस्फोटिजैमीमत्रलोक्यतत्र नतर्ज
नीकेनजनेननाम ॥ ११० ॥

अङ्गुष्ठेति । तत्रकेननामकेनपुनर्जनेनभैर्नीध्यलोक्यतर्जनोदक्षिणकर
प्रदेशिनीनास्फोटिअपितुसर्वैणापिस्फाल्यतेस्म । किभूता । अङ्गुष्ठस्यमूर्ध्ना
अग्रेशमध्यमायाः अङ्गुलेर्मध्यंनभागेनचविनिपीडितंनञ्जीकृतअग्रंयस्याः
सा । लोकरीतिरियमनुभवैकवेद्या ॥ ११० ॥

आस्मिन्समाजेमनुजेश्वरेण तांखञ्जनाक्षीमवलोक्य

केन ॥ पुनःपुनर्लोलितमौलिनान भुवोरुदक्षेपित
रां द्रुयीवा ॥ १११ ॥

अस्मिन्निति । अस्मिन्मनाजंपुनःपुनःलोलितमौलिनाकंपितगिरना
केनवाकेनपुनर्भुवोरुदक्षेपितरां द्रुयीवा । अतिशयेनोत्कृष्टैवेत्यर्थः । आश्चर्यवगाच्छिरः
कम्पोञ्जवोरुदक्षेपशक्यतइतिभावः ॥ १११ ॥

स्वयम्बरस्याजिरमाजिहाना म्बिभाच्चभैमीमथ
भूमिनाथैः ॥ इदंमुद्राङ्घ्रिहूलचित्रभावा इवाङ्घ्रि
गडाङ्गरजिह्वजिह्वम् ॥ ११२ ॥

स्वयम्बरस्येति । अथलोकनाथैःराजजिःस्वयम्बरस्याजिरमाजिहानां
आगताभैर्मान्बिभाच्चदृष्ट्वाञ्जनुरागवगाङ्घ्रिहूलचित्रभावात् विक्लचित्रत्वा
रखणहारैरर्थास्किरुपैःहेतुजिः जिह्वाकुटिलाङ्घ्रिह्वयस्यांक्रियायांयथात
थामुद्राङ्घ्रिण्डदम्बस्य नाशंश्रवादिदृष्टितम् । मेरीदज्ञाननात्रेयकान्गव
शत्वाद्दृक्नुमप्रकृवन्तोपिहर्षवगाङ्घ्रियान्धमूर्वरित्यर्थः । आङ्घ्रिहानां
आमिन् ॥ ११२ ॥

रम्भादिलीभात्कृतकर्मजिमां शून्यैवभूर्भूसुरभूमि
पान्थैः ॥ इत्येतयालोपिदिवापिपुंसां स्वैमत्य
मत्यश्चरसारसायाम् ॥ ११३ ॥

रम्भेति । अत्यन्तरत्नामौन्दर्येणअतिक्रान्ताअप्यनरदोययास्वञ्जनदायत्
यात्रैम्याइतिविचार्यदिव्यः स्वर्गम्यपुंसांइन्द्रादीनांरमावाञ्चैरन्त्यङ्गनकतिर
निच्छाऽघोरुत्वनितिवायत्श्रुतीपिलुप्तम् । इतिक्विन् । रम्भादिपुञ्जपरः
सुलोभात्श्रुनुरागात्कृतकर्मन्तत्त्व्यांनिष्टोन्नन्प्रामादियैःसुरभूमिपान्थै
र्गंजिमनिपुमिनरैःभूःशून्यैवनाभूइति । स्वर्गेपिगतादृश्याःकृष्टांरम्भावा
त्इन्द्रादयोपिस्वर्गपरित्यज्यभूमिनेवस्वर्गाधिकान्स्वाश्चरसायामाःराजा
नस्तुज्योतिष्टोमादिकंपरित्यज्यस्वर्गेनगताइतिक्विन्वाच्यइतिभावः ॥११३॥

रूपयदाकर्ण्यजनाननेभ्यस्तत्तद्दिगन्ताद्वयमाग
मामः ॥ सौन्दर्यसारादनुभूयमाना दस्त्यास्तद

स्माद्बहुनाकनीयः ॥ ११४ ॥

रूपं इति । वयं यस्याः यद्रूपं नानेभ्यः आकर्ष्यतस्मात्तस्मात्प्रतिदूरात्
दिगन्ताद्योष्यादिदिक्प्रान्तात्सकाशादागमात्प्रागतवन्तस्तदस्याः सौन्दर्यं
मनुभूयमानात्प्रत्यक्षदृश्यात् अस्मात्सौन्दर्यसारात्लावण्योत्कर्षात्बहुश्रुति
शयेनाश्रकनीयोनाकनीय एव । अन्यदीर्यस्वल्पमपिलोकमुखाद्बहुश्रुयते
तदीयं याथात्म्येन वर्णनाशक्तं वैद्वृषिसदृशमेव श्रुतमिष्याद्यर्थमिति भावः ।
प्रागमाभेतिलुदित्वाद् । कनीय इति युवाएपयोरिति कनादेशः ॥ ११४ ॥

रससयशृङ्गारइतिश्रुतस्य क्लृप्तनामजागर्तिमहानु
दन्वान् ॥ कस्माद्बुदस्यादियमन्यथाश्री लंबशय
वैदग्ध्यनिधिः पयोधेः ॥ ११५ ॥

रसस्येति । नवरसनध्ये शृङ्गारइतिश्रुतस्यख्यातस्यरस्यअथचउदकस्य
महानुदन्वात्समुद्रः क्लृप्तजागर्तिकस्मिन्दे शोषते । नामप्रश्ने अप्यर्थे वा ।
क्लृप्तनामकस्मिन्नपिप्रदेशे शोषभावनायां वा । अस्तीतिकथमवगलमित्यत आह ।
अन्यथा शृङ्गाररससमुद्राभावेलावण्यस्यसौन्दर्यं न्यवैदग्ध्यनिधिरित्यत्रै
मीश्रीलंबश्रीः कस्मात्पयोधेरुदस्यादुत्पत्ता । श्रीः समुद्रादुत्पन्नोतिपुराणा
दौप्रसिद्ध इत्येतु अयोरपिअधिकतस्मात् शृङ्गाररससमुद्रादुत्पत्तासक्तापिदे
शोषिद्यने एवेतिकार्यात्कारणानुनाममिति भावः ॥ ११५ ॥

साक्षात्सुधांशुर्मुखमेवभैरव्या दिवःस्फुटलाक्षणिकः
शशांकः ॥ एतद्भ्रुवीमुख्यमनङ्गचापं पुष्पं पुनस्तद्
गुणमात्रवृत्त्या ॥ ११६ ॥

साक्षादिति । भैरव्याः मुखमेवसाक्षात्मुख्योपमानभूतः सुधांशुः अमृतांशुः
कविसङ्केते उपमानत्वेन प्रसिद्धश्चन्द्रो जैमीमुखलक्षण एव अतिघृत्तत्वाऽकल
कत्वाऽऽसृहादकत्वाऽधरलक्षणत्वाऽत्तद्बुधधावत्वादिना चन्द्रादधिकत्वा
दित्यर्थः । अथचभैरवीमुख
मेवसाक्षादभिधावृत्त्यासुधांशुः श्लोष्ठलक्षणमुख्यसुधासम्बन्धात्सुधांशुपदे
नजैमीमुखमेवमुख्यवृत्त्या अभिधेयमिति भावः । दिवोगगनसम्बन्धीशशा
ङ्कः स्फुटनिश्चिन्तलाक्षणिकः लक्षणैकलङ्केन संस्पृष्टः अतः साक्षात्मुख्योपमा

नभूतो न भवति किन्तु न्यूनगुणत्वाद्दुपभेयमेवेत्यर्थः । अथ च साक्षाद्दसदा
 दिरसमप्रत्यक्षप्रहययोग्यसुधावत्वात् दिवि स्थितस्तु चन्द्रोलाक्षिक-अनु-
 नानिकः तदीयसुधायाः द्वैकभोग्यत्वात् अस्मदाद्यप्रत्यक्षत्वात्प्रत्यक्षानु-
 मानयोर्नष्टप्रत्यक्षस्यैव लवत्वादित्यर्थः । अथ च लाक्षणिको लक्षणावृत्ति
 वशात्सुधांशुपदेनाजिधेयोनत्वभिधावृत्त्या एतन्मुखं सुधांशुपदेन अभिधा
 वृत्त्याभिधेयम् । चन्द्रस्तु शशाङ्कपदेन अजिधेयतइत्यनयोर्न हृदन्तरमिति
 भावः । एतद्योतनार्थं सुधांशुशशाङ्कपदे । तथा एतद्मुखीमैत्रीऋवीमुख्यं
 अनंगस्य चापं अभिधावृत्त्या । अथ च मुखे भवमुख्यं च्छूकूपकामचापं मुखे भव
 त्वागमुख्यम् । यत्पुनः पुष्यमनङ्गचापत्वे न व्यवह्रियते तत्तयोर्भ्रूयोर्वक्रत्वो
 न्नादकत्वलक्षणे योगुणस्तन्मात्रस्य तदेकशभूतस्य तन्मादकत्वस्यैव वृत्त्याव
 र्त्तते न तु तत्र वक्रत्वम्बतते । ततश्चैकदेशसाट्टश्यलक्षणाद्गौणीनिमित्ताद्गौण्ये
 व वृत्त्याऽनङ्गचापत्वे न व्यवहर्तव्यं न तु मुख्यावृत्त्यर्थः । अथ च तत्पुष्यपुन
 र्दौरकसाग्रेयद्वर्तनस्तेन कानचापमित्युत्प्रोक्ष्यते । सालारूपस्य कानचापस्य
 कविभिरुक्तत्वात् अतस्तस्यानङ्गचापत्वं सापेक्षम् च्छूकूपोस्तु निरपेक्षं । च्छूवावि
 ति द्विवचनेनासलङ्गत्वं चापमित्येकवचनेन समुदितयोश्चापत्वं न तु प्रत्येकं इ
 तिसूचितम् । अथ च गुणस्तनुः सौगन्ध्यादिवां तन्मात्रस्य यावृत्तिस्तया पुष्य
 स्य गुणवत्त्वसद्भावाद्वापस्य गुणत्वात्पुष्यकानचापमित्युच्यते इत्यर्थः । अभि
 धावृत्तेर्लक्षणापेक्षया अभ्यर्हितत्वाद्गौण्यपेक्षया चाभ्यर्हिततत्त्वान्मुख्यत्व
 म् । ततश्च गौणमुख्ययोर्मुख्ये कार्यसंप्रत्ययइति सापेक्षानिरपेक्षयोर्निरपेक्षत्व
 म्बलवदिति न्यायात्मैत्रीमुख्यं च्छूयुगमेव मुख्यं च्छूकूपचापत्वाभिलाषयो
 ग्यमत्सिद्धरत्नद्वन्द्वजनकश्चेति भावः । अभिधेयाविना भूतप्रवृत्तिलक्षणे व्यते ।
 लक्ष्यनाणुगौरीयाद्गौण्ये रिष्टा तु गौण्येति अभिधादीनां लक्षणम् । मुख्यार्थं
 वाधेतद्योगे रूढितोऽथ प्रयोजनात् । अन्योर्थां लक्ष्यते यत्सालक्षणा रोपि
 ताक्रियेति । लक्षणया लक्षणैव संसृष्टइत्यर्थे संसृष्टे इति ठक् । मुख्यं मुख्य
 निव भवतीति भवार्थं शाखादिभ्यो यत् । पक्षेशरीरावयवाश्चेति भवार्थं ॥ ११६ ॥

लक्ष्ये घृते कुण्डलिके सुदत्या । स्ताट्टक्युगमं स्मरध
 न्विने किम् ॥ सध्यापसव्यम्विशिखाविसृष्टा स्ते
 नैतयो र्यान्ति किमन्तरेव ॥ ११७ ॥

लक्ष्ये इति । सुदत्याः भैम्याः कर्णं जूषयन्ताः टङ्कपुग्मं स्मरधन्विनेकान्मा
 नुष्काय कुण्डलाकारे लक्ष्ये कृत्वा धृतङ्किम् । तेन कानेन सव्यापसव्यन्विसृष्टा
 मुक्ताविशिखाश्रनयोः कुण्डलीकयोरन्तरे मध्ये एव यान्तिकिम्बितकं । जूषा
 पयोजिताः कटाक्षवाशाः कर्णताटङ्ककुण्डलाभ्यन्तरे खनिर्यान्तीति भावः ।
 प्रवीणघानुष्कस्य वाशा लक्ष्यमन्तरे च यान्तिताटङ्कपुग्मदर्शनमात्रेण कामोद्
 द्वेकादेशं संभाव्यत इति भावः । अतएवैत्येवपदच्छेदः । सव्यापसव्यं यथा क्र
 यविक्रियाविशेषणम् ॥ ११७ ॥

तनोत्यकीर्तिङ्कुसुमायुधस्य सैषावतेन्दीवरकर्ण
 पूरौ । यतः श्रवः कुण्डलिक्रापराट्टु शरं खलः ख्याप
 यितातमाभ्याम् ॥ ११८ ॥

तनोतीति । सैषा भैमीकुसुमायुगस्य कानस्य इन्दीवरयोः नीलोत्पलयोः
 कर्णं पूरौ श्यामत्वात् अकीर्तिन्तनोतिवत् श्राद्धये । यतः खलो दुर्जनः पुरुषः
 आभ्यानीलोत्पलकर्णपूराभ्याङ्कृत्वा श्रवसोः कर्णयोः कुण्डलीकरूपास्तस्य
 द्वपादपराद्वीच्युतौ शरौ नीलोत्पले एव वाशौ यस्य तङ्कामं ख्यापयिता कथयि
 ष्यति कर्णद्वये नीलोत्पलद्वयङ्कर्णपूरीकृतङ्कुण्डलिको लक्ष्ये कानस्य च पुष्याशु
 गत्वात् इन्दीवरयोः लक्ष्णात्वं युक्तम् । घानुष्कस्य वाशाभ्यां लक्ष्यमन्तरागत
 व्यम् इन्दीवरलक्ष्यवाशौ कर्णयोरुपरिवर्तने इति कामो लक्ष्यात् च्युतसायको
 जात इति खलो वदियतीत्यपकीर्तिरूपौ जातावित्यर्थः । कर्णपूरदर्शनमात्र
 दनोद्द्वेको भवतीति भावः ॥ ११८ ॥

रजःपदं त्पषदकीटजुष्टं हित्वात्मनः पुष्यमयं पुराण
 म् अथात्मभूराद्रियतां समैम्या भूयुग्ममन्तर्धृतम्
 ष्टिचापम् ॥ ११९ ॥

रज इति । सः अत्सजुः कानः भैम्याः जूयुग्मनेव । अन्तमं घ्येच्छाधेयत्वेन
 धृतो मुष्टिर्धेन मुष्टिना मध्ये धृतत्वाद् दृश्यमव्यं एवं भूतञ्चापं श्रद्धया द्रियतां नू
 तनम्यनुः करोतु । किकृत्वा पुष्यमयं पुराणञ्चीर्ये अत्सजुः पराहत्वा यतः रजः
 पदं परागस्थानङ्काष्टचूर्णस्थानञ्च तथा षट्पदा एव कीटाः तैः सेवितुं चुगादि
 कीटसेवितञ्च । पुष्यचापापेक्षया चापस्याधिकसामर्थ्यात् तन्मत्वम् ॥ ११९ ॥

पद्मान्हिमेप्रावृषिखंजरीटा न्हिपुनुर्यमादायवि
धिः क्वचिहान् ॥ सारेणतैनप्रतिवर्षमुच्चैः पुष्पाति
दृष्टिद्वयमेतदीयम् ॥ १२० ॥

पद्मानिति । विधिः ब्रध्नापद्वेभ्योखंजरीटेभ्यः सारं आदायताम्रसिद्धा
नीलोत्पलादीन्हिनेशीतकालेखंजरीटान्प्रावृषिपर्वाकालेक्वचित् अनिरु
पितस्थानेक्षिपुःक्षेपणशीलः सन्प्रतिसम्बत्सरन्तेनपद्वत्खञ्जनेभ्योगृहीते
नसारेणैतदीयं दृष्टिद्वयंचञ्चैः अतितरांपुष्पातिवर्षयति । प्रतिवर्षंपद्माद्यभा
वात्तुनैत्रद्वयेचशोभाधिक्यात्तदीयेनैवसारेणशोभावृद्धिरितिभावः । पद्मान
नित्यादौमल्लोकेतिपष्ठीनिषेधः । वापुंसिपद्वान्लिनमित्यमरः ॥ १२० ॥

एतद्दृशोरम्बुरुहैर्विशेषं भृङ्गौजनः पृच्छतुतद्गु
णज्ञैः ॥ इतीवधाताकृततारकालि स्त्रीपुंसमाध्यस्थ
मिहाक्षियुग्मम् ॥ १२१ ॥

एतदिति । धाताइतीवहेतोः अमुं अर्थं ह्यथत् । इवेतिकिं । अनेना
भिप्रायेणवा इह अस्मिन्नक्षित्रयुग्मेतारकेष्वअलिस्त्रीपुंसौजनमरदंपतीत
योर्नाध्य-ध्यंस व्यभागवर्तित्वमथचसाक्षित्वमरुत । इतिकिम् । जनः एत
द्दृशोर्भेमीनेत्रयोः अंबुरुहैः पद्वैः सहविशेषन्तारतस्पन्तयोः पद्मनेत्रयोः गु
णज्ञौतारतम्यवेदिनीभृङ्गीचञ्चुद्धक्षतीकमलानिरनशीयानिजैमीनेत्रेवा इ
तिपृच्छतुमध्यस्थोहिंसंशयद्विनतिकमलानिपरित्यज्य अलिजायापत्योर
त्रागमनान्नेत्रयोरेवरमणीयत्वन्ताभ्याङ्कयितम् । भैमीदृशौकमलादधिके
अतिनीलकनीनिकेचेतिभावः ॥ अङ्गावितिपुमान्स्त्रियेतिपुंसः शेषः ॥ पृ
च्छिद्विकर्मा । स्त्रीपुंसेत्यचतुरेतिसाधुः ॥ १२१ ॥

व्यधत्तसौधेरतिकामयोस्त द्रुक्तम्बय्यास्याहृदिवा
समाजोः तदग्रजाग्रत्पृथुशातकुं भकुंभौनसंभावय
तिस्तनौकः ॥ १२२ ॥

व्यधत्तेति । तयो रतिकामयोर्भक्तम्बयः यौवनद्वृष्टं अस्याः हृदिवासमा
जो रतिकामयो रतेसौधेद्वौप्रासादीकर्मव्यधत् । द्वयोः सौधद्वयं युक्तम् ।
सौधद्वयकरणेप्रमाणमाह । यस्मात्कः पुरुषः सौम्यास्तनौतयो सौधयो अ

प्रेउपरिजापतौप्रकाशमात्रीपृथूपीधरीशातकुंभकुंभौसुवर्णकलशौनसम्भाव
यतितर्कयतिसुवर्णकलशौस्तनावितिनसम्भावयति । अतोवयसारतिका
माथैपृथक्सीधेरुतेएवेत्यर्थः । सौधयोरुपरिसुवर्णकलशाभ्यांभाव्यन्तस्था
नेकुम्भीजातावितिजावः । अन्योपिभक्तःस्वर्णकलशभूषितौप्रासादीरघय
ति । सर्वदारतिकाभयुक्तासुवर्णकुंभतुल्यकुचात्रेयमितिभावः ॥ ११२ ॥

**अस्याभुजाभ्यामित्रजितोद्विसात्किं पृथक्कुरौगृह्य
ततरप्रसूनम् ॥ इतीष्यतेतन्मृहाश्रियःकैर्नगी
यतेवाकरएवलोकैः ॥ १२३ ॥**

अस्याइति । अस्याःभुजाभ्यांपृथक्प्रत्येकखिजिताद्विसात्प्रसूनम्बिस
प्रसूनम्कमलमेवकरोवलिःअगृह्यतकिम् । प्रत्येकन्दशङ्कोगृहीतःकिन् । अ
थकमलमेवहस्तत्वेनअङ्गीकृतमितिवितर्कः । कुतएतदित्याशङ्क्याह ।
इहलोकैजुजयोस्तत्करजुतङ्कमलङ्कैर्लोकैःश्रियोगृहाः वसतिस्थानत्वेनशो
भालयत्वेनचनेष्यतेकैर्वालोकैः करएवकरशब्देनगीयतेकीर्त्यतेअपितुसर्वै
रपि । जैसीहस्तयोःश्रीगृहत्वङ्करशब्दवाच्यत्वञ्चविद्यते । कमलस्यश्री
गृहत्वंलोक प्रसिद्धङ्करत्वञ्चविजिताद्विसात्दण्डरूपत्वेनगृहीतन्तद्युक्तमि
त्यर्थः । भिक्तकमलाभ्यांअपिएतदीयम्बाहुकरंअसुन्दरमितिजावः । गृ
हाःपुंसिचभूमन्येवेत्यनरः ॥ १२३ ॥

**दुद्वैवतच्छम्बरजम्बिसिन्या स्तत्यद्वमस्यास्तु
भुजायसवत्र ॥ उत्कण्ठकादुद्गमनेननाला दुत्कण्ठ
कंशातशिखैर्नखैर्यत् ॥ १२४ ॥**

द्व्येति । तत्प्रसिद्धंशम्बराज्जालाजातम्बिसिन्याःकमलंछद्वैवअलीक
नेवशम्बरात्दैत्यात्जातञ्छद्वत्रमायारूपमेवअसत्यमित्यर्थः । तर्हितत्किंस
त्यन्तत्राह । अस्याःतुपुनर्जुजायेसद्वत्रयस्यतत्पद्वंमुखंसत्यमित्यर्थः । कुत
एतदित्याशङ्क्याह । यत्सस्मात्उत्कण्ठकादुद्गमनेनाद्यात् अथचउत्कण्ठ
करूपकण्ठकात्नालात्भुजादण्डात्उद्गमनेनजातत्वेनशातशिखैः तीक्ष्णा
शैःनखैःकृत्वाउत्कण्ठकमुद्गतकण्ठकपद्वन्तुउत्कण्ठकनालात्उद्गतमपिनो
त्कण्ठकम् । पद्वेकण्ठकाभावात्अतोतत्पद्वङ्किन्तुजैमीपाणिरिव । का
र्षेहिकारणगतागुणादुद्गमन्ते । कमलाधिकौतीक्ष्णनखैश्चएतदीयहकीह

तिभावः । शश्वरोदैत्यभेदे स्याच्चीरक्षीराश्वशश्वरमित्यश्वरः ॥ १२४ ॥

जागर्तिमर्त्येषु तु लार्थमस्या ओग्येति योग्यानुपल
म्भननः ॥ यद्यस्ति नाके भुवने यत्राद्यस्तदानकौत्
स्कृतलोकवाधः ॥ १२५ ॥

जागर्तीति । अस्याः तु लार्थं सादृश्यार्थयोग्यासमुचिता मर्त्येषु मर्त्यलोके
षु जागर्ति इत्यर्थेनः अस्माकराज्ञायोग्यायाः सत्याः अनुपलम्भनं अनुपलब्धि
रेव प्रमायम् । यदि योग्याविद्येत तर्हि सपलम्भ्येत नोपलम्भ्येते तस्मान्मर्त्य
लोकेनास्तीति वाच्यमिति भावः । तर्हि स्वर्गपातालैवाभवेदित्यत आह । य
दि नाकेऽथवाऽधो भुवने पातालेऽतत्सदृशी अस्ति तदा कुतः कुत आगतः कौ
त्स्कृतस्तस्य सर्वतः सनागतस्य स्वर्गपाताललोकाभ्यामपि सनागतस्य देवता
गलोकसावाधोऽस्त्यसंभर्दानस्यात् जातश्च संभर्देस्तस्माद्भोक्तव्येऽपि एतादृशी
नास्ति । अन्यथा देवानागाद्यनागच्छेयुरिति भावः कुतः कुत आगत इत्यर्थे
तत आगत इत्यपि कस्मादित्वात्सः तातस्ततेति पाठे ततस्तत आगत इत्यर्थे
तेनैव अण् ॥ १२५ ॥

नमः करेभ्योस्तु विधेर्न चास्तु स्पृष्टुन्धि यथाप्यस्य न
किंपुनस्तैः ॥ स्पर्शादिदं स्यात्सुललितनिहञ्चित्यं
मनोभुवो नङ्गतयानुरूपम् ॥ १२६ ॥

नम इति । विधेः करेभ्यः नमश्चास्तु । कुतः अस्याविधेः धियावुच्चापि ईदृशं
शिर्यं न स्पृष्टम् । तैर्हस्तैर्न स्पृष्टमिति किंपुनर्वाच्यम् । औत्रियत्वादीदृशशी
त्यनिर्माणोऽस्ति रेवनाभूत् किमिति हस्तैः स्पृष्टोन् अथ च यन्निरवयवयावु
श्चानिस्पृष्टन्तः सावयवैर्हस्तैः कथं स्पृश्येत इत्यर्थः । तैर्न स्पृष्टमित्यत्र हेतुः ।
हियस्मात् इदं अतिमृदुशिर्यं स्पृशात् हस्तस्य शार्श्वलुलितं अतिघुष्टं स्यात् ।
तर्हि केन निर्मितं न तत्राह । इदं शिर्यं अत्र नङ्गतयानिरवयवत्वे न मनोजुवः का
मस्य अनुरूपङ्गामयव अस्सकर्तानविधिः तस्मात्कामाभ्यामयननः अस्त्वित्य
र्थः ॥ १२६ ॥

इमानमृद्वीमसृजत्कराभ्या म्वेधाः कुशाध्यासनक
र्कशाभ्याम् ॥ शृङ्गारधारां मनसानशान्त विश्रा

न्तिधन्वाध्वमहीरुहेण ॥ १२७ ॥

इमामिति । वेधाःसृष्टींइमाङ्गराभ्यांनासृजत् । कुत कुशाध्यासनेनदर्जं
धारयेनकर्कशाभ्याम् । तर्हिइयंमानसीस्यात्तत्राह । ऋङ्गारधारांशुङ्गारम
दीरुपांइमांसनसाअपिनासृजत् । यतःशान्तिरसस्यविश्राप्त्यैधन्वाध्वास
रुदेशमार्गःतत्रमहीरुहेणशृङ्गरूपेणातिनीरसेनअतिकठिनेनेत्यर्थः । अति
कठिनेनातिसृष्टींशुङ्गाररसरूपाचनिर्मातुमशक्येत्यर्थः ॥ १२७ ॥

उल्लास्यधातुस्तुलिताकरेण श्रोणौकिमेषास्तन
योगुरुर्वा ॥ तेनान्तरालैस्त्रिभिरङ्गुलीना मुदी
तमध्यत्रिवलीविलासा ॥ १२८ ॥

सल्लास्येति । एषाश्रोणौमितस्वदेशोगुरुःस्तनयोर्वागुर्वा । गुरुत्वतार
तम्यज्ञानार्थंन्यातु करेणसल्लास्यवत्सिष्यतुलिताकिंइतिवितर्कः । श्रोणौ
किङ्कुरुःस्तनयोर्वाकिगुरुरितिवा । तन्नैवहेतुनाचतस्र्यांअङ्गुलीनांत्रिभिर
न्तरालैःअथकाशैःकृत्वाउदीतःमध्यदेशेत्रिवलीविलासोयस्याःसा । उदी
तमध्यत्रिवलीविलासाकिमित्वाकिंशब्दोयोज्यः । गुरुश्रोणौगुरुस्तनीच
इयमितिभावः ॥ १२८ ॥

निजामृतोद्यन्ववनीतजाङ्गी मेनांक्रमोन्मीलित
पीनिमानम् ॥ कृत्वेन्दुरस्यामुखमात्मनाभू न्नि
द्रालुनादुर्घटमम्बुजेन ॥ १२९ ॥

निजेति इन्दुः एनांकृत्वानवनीतेनैवएनांनिर्मायश्रात्ममास्त्रेनैवरूपेण
आस्यंमुखअमृतम् । किंमृतांएनांनिजामृतात्स्वीयामृतात्सद्यस्सनुत्पन्नत
कसारज्रूतंनवनीतन्तस्मात्जातंअङ्गंयस्याःतां अतएवदिनवृद्धिक्रमेणउ
न्मीलितःपीतिभागैरत्वयस्यास्ताम् । नवनीतेहिक्रमेणपीतिनाभवति ।
तन्निमित्तत्वाच्चअत्रापिपीमत्वञ्जातम् । यावत्यावत्तारुश्यन्तावत्तावत्अ
स्याअधिकङ्गौरत्वदृश्यतइत्यर्थः । यतश्चन्द्रकिरणसम्बन्धान्निद्रालुनासङ्गी
चशीलेन अम्बुजेनकमलेनदुर्घटन्दुःकरङ्कमलेननिर्माणोसर्वावयवानाद्यन्त्र
किरणैरेवनिर्मितत्वात्तत्सम्बन्धात्कमलसङ्कुचेदेव । अथचरात्रौसर्वदाक
मलसङ्कोचात्स्वेनैववदनाकारेणजातम् । चन्द्रएवास्यनिर्मितमित्यर्थः ।
अतिसुकुमारऽतिगौराचन्द्रवदनाचइयमितिभावः ॥ १२९ ॥

अस्याः सचारुर्मधुरेवकारुः श्वासन्वितेनेमलयानि
लेन ॥ अमूनिपुष्यैर्विदधेङ्गकानि चकारवाचंपि
कपञ्चमेन ॥ १३० ॥

अस्याइति। सः प्रसिद्धो मधुरेव सन्त्यब्रह्मस्याः कारुः शिल्पी चारुः योग्यः
अन्योन । यतः सोऽस्याः श्वासमलया निलेन वितेने निर्ममे । तथा अमूनिप्रत्य
सदृश्यानि अतिमृदूनि अङ्गकानि इह स्वान्यङ्गानि चंपकादिपुष्यैः विदधे निर्ममे ।
वाचंपिकस्य पञ्चमस्वरेश चकार । एतत्सर्वैव सन्तापीननेवेति तैवैव इयं नि
र्मिता । सुगन्धिब्रह्मसापुष्यवत् मृदङ्गीको किलासापाचेति भावः । यद्दंजमयू
रोवदति सचेन्मत्स्तु पञ्चमम् । पुष्यसाधारणकालेपिकः भ्रूजति पञ्चमम् १३०

कृतिः स्मरस्यैव न धातुरेपा नास्या हि शिल्पीतर
कारुजेयः ॥ रूपस्य शिल्पे त्रयसापि वेधा निर्जीय
ते सस्मरकिङ्करेण ॥ १३१ ॥

कृतिरिति । एषा स्मरस्यैव कृतिर्निर्माणं धातुः । हियस्मात् अस्याः शि
ल्यी इतरकारु निर्जेयो न यतो वेधाः रूपस्य शिल्पे निर्माणविषये स्मरस्य किङ्करे
ण व्यवसाकामो द्वीपकेन तारुख्येन नितरां ज्ञीयते वा ल्यापेक्षया तारुख्ये रान
शीयकस्याधिक्यात् सदननेन जीयत इति वाच्यमित्यपरर्थः । तस्मान्मदनस्यै
व कृतिः तारुख्येन समदनातिरमयीया चकृते यन्मिति जावः ॥ १३१ ॥

गुरोरपीमांभणदोष्ठकण्ठं निरुक्तिगर्वच्छिदया वि
नेतुम् ॥ अमः स्मरस्यैव भवन्विहाय मुक्तिङ्गताना
मनुतापनाय ॥ १३२ ॥

गुरोरिति । इमां जैमीः भ्रूणान्वणं यत् गुरोर्वृहस्येतरप्यौष्ठकण्ठं अतिमौ
न्दर्यादूर्णयितुमशक्तत्वाद्भ्रूणनिर्वचनङ्गर्तुमहमेव कुशलमन्वत्यन्यदिति निरु
क्तौ निर्वचनविषये गर्वस्यच्छिदयानिरकरणेन कृत्वा विनेतुं श्लिनीतङ्गर्तुं अथ
प्रभृति त्वयानिर्वचनं नकार्यमिति शिष्ययितुं जैमीनिर्माणरूपः स्मरस्यैव ज
मोनविध्याहेः । तथा जवन्विहाय संसारं त्यक्त्वा मुक्तिङ्गतानां पुरुषाणां अ
नुतापनाय स्मरस्यैव अमः जैमीसङ्गावात्संभारस्य मोक्षोपसंभारस्यैव त्वाफि
मितिसुक्ताजाता इति तेषां पद्याज्ञापः । तथा तिस्रोऽन्यां ह्याचम्येतेरपि वाग

गोवरः । अन्येनापिश्रतिसमर्थेनसर्वगर्वशातनेक्रियते । आश्रकण्डनित्य
त्रप्राण्यङ्गत्वादेकवङ्गावः ॥ १३२ ॥

**आख्यातुमक्षिन्नजसर्वपीतां भैमीतदेकाङ्गनिखात
चक्षुः ॥ गाथासुधाश्लेषकलाविलासै रलञ्चकारा
ननचन्द्रमिन्द्रः ॥ १३३ ॥**

आख्यातुनिति । इन्द्रःतरयाःएकाङ्गेकैकस्मिन्भवयवेनिखातासना
रोपितादूकृष्टिः यैःतेपुराजसुमध्यं अक्षिन्नजैःसर्वानेसुपीतांतृष्टानेत्रसङ्ग
शदृष्टसर्वावयवाभैर्मीआख्यातुर्भर्णयितुङ्गायाःश्लोकाएवसुधातस्याःआश्ले
षाक्याः कलाअलङ्कःरविद्यालासास्विलासैःश्लेषालङ्कारयुक्ते श्लोकनिसर्ग
कौशलेः अथचगाथाकृपायाःसुधायाःआसानभ्येनयः श्लेषःसम्बन्धःते
नपञ्चदशकलाविलासैःसुधासम्बन्धस्यकलानाञ्चविलासैर्वा आननचन्द्रं अ
लञ्चकार । वस्त्रसाणप्रकारेणश्लेषेणवर्णयामासेत्यर्थः ॥ १३३ ॥

**स्मितेनगौरीहरिणीदुशेय भ्योणावतीसुस्वरकण्ठ
भासा ॥ हेमैवकायप्रमयाङ्गशेषै स्तन्वीमतिक्राम
तितेनकापि ॥ १३४ ॥**

स्मितेनेति ॥ इयंभैमीस्मितेनकृत्वागौरीअप्सरसोविशेषे पार्वतीवा त
थादृशाहरिणीकुरङ्गीदेवाङ्गनाच तथासुस्वरकण्ठजासा अतिसधुरस्वरकण्ठ
श्रियावीणावतीदेवाङ्गनवीणायुक्ताच । तथाकायप्रजयाअङ्गकान्त्याहेमै
वहेमादेवाङ्गनासुवर्णचंतथाअङ्गानांअवयवानांशेषैःभागैःशिशैः अवयवैःइ
त्यर्थैःकृत्वा । मेनकापितन्वीसुन्दरीअतिक्रामतिबुद्धिस्थानभवतीत्यर्थः ।
कापितन्वीमेनकानतिक्रामतिबुद्धिस्थानभवतीत्यर्थः । केनचिदज्ञेनकासा
ञ्चिदेवसाभ्यंनतुसर्वथेतिसर्वाभ्योप्सरोभ्यःसकाशादियंरभणीतरानिरूपने
येतिभावः ॥ १३४ ॥

**इतिस्तुवानःसविधेनलेन विलोकितःशङ्कितमान
सेन ॥ व्याकृत्यमर्त्याचितमर्थमुक्ते राखण्डलस्त
स्यनुनोदशङ्काम् ॥ १३५ ॥**

इतीति । आखण्डलः इन्द्रस्तस्यनलस्यसमीपेइतिखङ्गीपांद्यप्सरस्ये

नजैसीस्तुष। नोवर्णंपनूनंश्रयंमैनीअप्तरस्वेनवर्णयतिचेतमदीयंरूपंपृणी
 त्वाजैमीप्राप्त्यर्थमागतःइन्द्रः श्रवमितिशङ्कितमानसेनमलेनविलोकितः
 सन्तस्यनलस्यइन्द्रोयमितिइमांशङ्कानुनोदस्वीटयामास । किङ्कत्वावृत्ते
 गीर्वाद्यप्सरःप्रतिपादिकायाश्चर्यैमर्त्याचितमनुष्ययोग्यंस्मितेनधवलेत्या
 दिरूपमर्षेव्याकृत्यव्याख्याय । मसैवअन्यथाबुद्धिर्जातानतुअयंइन्द्रःकिन्तु
 कश्चनराजोतितस्यइन्द्रत्वशङ्काम्दूरीकृतवानितिभावः ॥ १३५ ॥

स्वनैषधादेशमहोविधाय कार्यस्यहेतोरपिनान
 लःसन् ॥ किंस्थानिवद्भावमधत्तदुष्टंतादृक्कृत
 व्याकरणःपुनःसः ॥ १३६ ॥

स्वमिति । अहेआश्रयैविषादेवा । सइन्द्रःजैसीप्राप्तिलक्षणस्यकार्यस्य
 हेतोःस्वंआत्माननैषधादेशनैषधरूपमादेशोयस्यएवस्विधङ्कृत्यानलरूपं
 ऽनलो नलस्यतिरिक्तो नसन् अपितु नलएव भन् अयचनलोनामननुष्योभव
 षपिस्थानिवदिन्द्रवद्दुष्टंभावसाशयङ्किङ्किमर्थमधत्तधृतवान् कुतोऽवगत
 नित्यतआह । सइन्द्रःपुनपश्चात्नलशङ्कानन्तरन्तादृक्मर्त्याचितङ्कृतव्याक
 रणंव्याख्यानंयनसः।इन्द्रस्वरूपत्वेदुष्टाशयत्वंयुक्तम् । सर्वदातस्यप्रतारक
 स्वभावत्वात्।नलस्वरूपेणधृतेपियस्वीयस्दुष्टाशयत्वंअधृततदनुचितम् ।
 नलस्यदुष्टाशयत्वात्तस्वरूपेधृतेऽदुष्टाशयस्यैवअङ्गीकर्तुंयुक्तत्वादित्यर्थः
 नलरूपधारणेनअन्यथाव्याख्यानेनचनलस्यैवप्रतारितवानितिभावः ।
 अयससन्विद्वानेषतादृक्कृतव्याकरणशास्त्रेपिसशकःस्वनिजकलं कन्यादे
 शानहोषइतिएवमादिकमादेशस्विधायन अनलूनविद्यतेऽनल्पस्मिन्का
 र्येत्तन्नामलत्स्यालूमंभव्यिनइत्यर्थः । कार्यस्यकतेदुष्टंस्थानिवद्भावङ्किनाथ
 तअपितुचकार । स्थानिवदादेशो नस्विधावितिअलाश्रितकार्येस्थानिव
 द्भावोमिषदः । तेनपथिमथ्युमुक्तामादित्यात्वेकतेआकारगतस्थानिव
 द्भावागतंहलत्वंआश्रित्यहलृप्पाम्यइतिसुलोपोनजवति । विद्वानिन्द्र
 स्तुतवापिस्थानिवद्भावमव्यचतेत्याद्यर्थम् । अथचसइन्द्रःदुष्टंस्थानिवद्भा
 वमादेशङ्किंअधत्त । देवत्वस्विहायमनुष्यत्वङ्किमितिकृतयान् । कीदृशः
 नापुरुषः । तादृक्अपूर्वंकृतस्विशिष्टंआकरणंआकारोयेनसइन्द्रःकूर्तिरेव
 नलरूपेणपरिणतित्यर्थः । किङ्कत्वास्यआत्माननैषधादेशङ्कत्वादेमयन्तीप्रा

मिलक्ष्णकार्यस्पर्हेतोःप्रयो जनेसत्यपिअयुक्तंनकर्तव्यमितिभावः । कीदृ
शःअवलोनलःअनलःदेवत्वन्त्यत्कागात्इत्येतदाश्रयम् । सर्वेहिदेवत्वाय
यतन्तेइत्यादियथाज्ञानंज्ञातव्यम् ॥ १३६ ॥

इयमियमधिरथयंयातिनेपथ्यमंजु विशतिविश्र
तिवेदीमुर्वशीसेयमुर्ध्याः ॥ इतिजनजनितैःसानन्द
नादैर्विजघ्ने नलहृदिपरभैमीवर्णनाकर्णनाप्तिः १३७

इयमिति । जनजनितैःलोककृतैःइतिसानन्दैर्नादैःकर्तृभिःनलहृदिन
सान्त करणोवर्तमानापरश्रेष्ठापरैःकृतावायाभैमीवर्णनातस्याः आकर्णनेन
अवशेनयाआप्ति साविजघ्ने विहृता । इतिकिम् । नेपथ्यमंजुःअलङ्कार
रुचिरयमित्यंअधिरथ्यंरथ्यायांयातिगच्छति । साइयेअतिप्रसिद्धानुर्ध्याःउ
र्ध्वशीदेवाङ्गनाइवअतिखुन्दरीवेदिंस्वयम्बरमूमिभिवशति । आनन्दयुक्तैः
नादैःसापरभैमीवर्णनाकर्णनाप्तिरितिवा । जैमीदर्शनविषयेससंज्ञमंलोकं
दृष्ट्वास्वयञ्जनीभूत्वाजैमीस्तुतिनाशृणोतिइतिज्ञावः । नलहृद्दीत्यनेनआ
कर्णितमपिहृदयस्यान्यत्रगतत्वाद्नाकर्णितप्रायमेवेतिसूचितम् । इयमि
त्यादिषुसज्जनाद्विरुक्तिः ॥ १३७ ॥

श्रीहर्षमितिपूर्वार्धन्तदेव ॥ तर्कध्वप्यसमश्रमस्य
दशमस्तस्यध्वरंसीन्महा काव्येचारुणिवैरसेनिच
रितेसर्गानिसर्गोउज्वलः ॥ १३८ ॥

श्रीहर्षमिति । नकेवलङ्काव्यनिर्माणेष्वेककुशलःकिन्तुतर्कशास्त्रेप्यसमः
केनाप्यतुल्य अभ्यासोयस्य ॥ १३८ ॥

इतिश्रीवेदकरोपनामकश्रीमत्सिंहपण्डितात्मजनारायण कृतेनैषधीय
प्रकाशेदशमः सर्गः ॥ समाप्तः ॥

नैषधचरिते एकादशः सर्गः प्रारभ्यते ॥

श्रीगणेशायनमः ॥

तान्देवतामिवमुखेन्दुलसत्प्रसादां भक्षणांरसाद्
निमिषेणनिभालयन्तीम् ॥ लाभायचेतसिधृत
स्यवरस्यभीम भूमीन्द्रजातदनुराजसभां वभाज १

श्रीगणेशायनमः ॥ इदानीं राजवर्णनार्थं एकादशसर्गमारभते । तानि
ति ॥ तदनुष्ठानन्तरं भीमज्जुमीन्द्राभाभैमीचेतसिधृतस्यनलस्यलाभायतारा
जसभान्देवतामिवदृष्टदेवतामिववभाजविवेशसिधेवच । किंभूतां । मुखेन्दु
पुलसनलक्ष्यसायःप्रसादःप्रसन्नतायस्याःतां । नैम्यागमनात्सहृषां अथच
मुखचन्द्रेलसन्वरदानलक्षणःप्रसादीयस्यास्ताम्बरन्दातुनुद्यतां । तथारसा
दनुरागात्अनिमिषेणश्रद्धाजैमीनिजास्यन्तीविलोकयन्तीन् । अथचदे
वत्वास्त्रभावादेवनिमेषरहितेननेत्रेणारसात्स्नेहेनभक्तविलोकयन्तीम् ॥१

तन्निर्मलावयवभिस्त्रिषु तद्विजुपा रत्नेषु च प्रतिफ
लन्ति जदेहदम्भात् ॥ कृष्ट्वापरं न हृदयेन न केवल
नतैः सर्वात्मनैव सुतनौ युवभिर्ममज्जे ॥ २ ॥

तदिति । तैः युवभिः सुतनौ नैम्यां परं केवलं दृष्ट्या कृत्वा ममज्जे निमग्नमि
तिन । तथा केवलं हृदयेन निमग्नमिति न । किंतु तस्यानिर्मलावयवभिस्त्रिषु
निर्मलाङ्गकुड्येषु तद्विभूपारत्नेषु च प्रतिफलन्प्रतिविम्बितो निजदेहस्तस्य दं
भात् व्याजात्सर्वात्मना एव सर्वेषु अपिशरीरेण निमग्नम् । तेषां नयनमानसे ए
तदायत्ते जाते हितिन किंतु सर्वसपिशरीरन्तदायत्तज्जातम् । तदीयावयवजुपा
रत्नेषु सर्वेषामपिशरीराणि प्रतिफलितानि इति भावः । सर्वेपिसर्वथात्तत्पर
वशाज्जाता इत्यर्थः । निर्मलत्वाद् वयवेषु अपि प्रतिविम्बो युक्तः भिस्त्रिषु
वदः प्रशंसार्थावा ॥ २ ॥

धामन्तरावसुमतीमपिगाधिजन्मा यद्यन्यमेशनि

मास्यतनाकलोकम् ॥ चारुःसयादुदभविष्यदभूद्वि
माने स्तादृक्कदभ्रमवलोकितुमागतानाम् ॥ ३ ॥

यामिति । गाधिजन्माविश्वानित्रीद्याम्बसुमतीनपिअन्तरास्वर्गभूम्यो
र्भध्येयदिअन्यमेवनाकलीकनिरमास्यत अकरियत्तर्हिस्वर्गलोकोयादृक्
यादृश-चारुःसुन्दरः अमविष्यत् तर्हिस्वयस्वरंअथलोकायितुमागताना
न्देवानांविमानैःकृत्वातस्वयस्वरदेशादुपरिवर्तमानं अत्रंगगनंतादृक्ता
दृशंअभूत् । गाधिजोयदिस्वर्गमत्यंभ्येअन्यस्वर्गंअकरियत्तर्हिभुविठ
एकहामिविमानामिजैमीवरणार्थं भूमिमागतानान्देवानांविमानानितानि
नभवन्ति । अमूनिविमानानिअन्तरिक्षगतानितैर्विमानैःकृत्वातद्गगनंया
दृक्चारुतादृक्अमविष्यत्इतिषा । अन्तरिक्षनिर्मितस्वर्गंतुल्यन्तदाकाश
सभूदितिभावः । पूर्वध्याख्यानेविश्वानिअभूदित्यत्रक्रियातिपत्तीलुङ्
सावन्मात्रक्रियातिपत्तेःपर्यवसानात् ॥ ३ ॥

कुर्वद्विरात्मभवसौरभसंप्रदानंभू पालचक्रचलचाम
रमास्तौघम् ॥ आलीकनायदिविसञ्चरतांसुरा
णा न्तत्रार्चनाविधिरभूदधिवासधूपैः ॥ ४ ॥

कुर्वद्विरिति । तत्रस्वयम्बरदेशेआलीकनायदिविसञ्चरतांसुराणामधि
वासापंचौगन्ध्यायैज्जालितैःकासशरादिधूपैःकृत्वाअचनाविधिः पूजावि
धानंअभूत् । किंभूतैःभूपालानांचक्रन्तस्यचलन्तिचामराणितेषांमारुतौघं
वायुसङ्घंआत्मजवस्यसौरभस्यसंप्रदानन्दानपात्रदुर्वद्विः चलचामरवा
युवशात् गगनचारिभिः धूपैर्हैःपरितुष्टावभूषुदित्यर्थः ॥ ४ ॥

तत्रावनीन्द्रचयचन्दनचन्द्रलेप नेपथ्यगन्धमय
गन्धवहप्रवाहम् ॥ आलीभिरापतदनङ्गशरानु
सारी संरुध्यसौरभमगाहतभृङ्गवर्गः ॥ ५ ॥

तत्रेति । तत्रस्वयम्बरदेशेभृङ्गवर्गःजमरसङ्घःसौरभंसौगन्ध्यंअगाहत
धुमुजे । किङ्कत्वा अवनीन्द्रचयस्यराजसङ्घस्यचन्दनचन्द्र-चन्दनयुक्तःकर्पू
रः बहुकर्पूरचन्दनमितियावत् तेनकृतंलेपनेपथ्यंअङ्गराग भूयशंन्तम्यगन्ध
वहःसौगन्ध्यथाहोयोगन्धवहोवायुस्तस्यप्रदाहंसङ्घंआलीभिःस्वपङ्क्तिभिः

संख्यकुत्रचिद्वन्तुमदत्वा । किंजूसःआपतन्तःआगच्छन्तोयेछानङ्गशरास्ता
न् अनुसरतिछानुकरोतिस्वंशीलः । आपतन्तःस्वर्गात्पतन्तःकामशराः
पुष्पाणितदनुगामीवी । सौगन्ध्यबाहुल्यात्सर्वत्रज्ञसरा.विधरन्तिस्मेति
भावः । अन्योपिवस्त्रादिनावायुंसंरुध्यसौरभङ्गाहते । घट्टपत्तीनाञ्जन
राणान्दैर्घ्यात्कामोद्दीपकत्वात्घकामवाणतुल्यत्वम् ॥ ५ ॥

उत्तुङ्गमङ्गलमृदङ्गनिनादमङ्गी सर्वांनुवाद
विधिवोधितसाधुमेधाः ॥ सौचस्त्रजःप्लुतपताक
तयाभिनिन्द्युर्मन्येजनेषु निजतागृहवपण्डितत्वम् ६

उत्तुङ्गेति । सौचस्त्रजःधवलशृङ्गपङ्क्तयःप्लुतपताकतयापलरपताकत
याकृत्याजनेषुजनानांसमीपद्वत्यर्थः । निजतागृहवपण्डितत्वस्वीयवृत्तवानु
येछान्निन्द्युः अभिनयेनदर्शयामःसुरितिअहंमन्ये । किंभूताःउत्तुङ्गोऽति
तरः मङ्गलमृदङ्गनिनादःविवाहमृदङ्गध्वनिस्तस्यजंग्यःप्रकारविशेषाःता
सांसर्व.सकल.छानुवादविधिः छानुस्वारणविधिः सकलस्यमृदङ्गशब्दस्यः
प्रतिशब्दविधिरितियावत् । तेनबोधिताच्चापितासाध्वीमेधालक्षणायाग
म्भीरतायाभिः अन्योअपिनर्त्तव्योमङ्गलमृदङ्गनिनादमङ्गीनां अनुवादेन
स्वीयंनृत्यकौशलंहस्ताद्यजिनयेनलोकेषुप्रदर्शयन्ति । अन्योपिनेधावीगु
रुणाध्याख्यातस्य अर्थस्यअनुवादेनबोधितसाधुमेधःसन्जनेषुस्वीयंपण्डित
त्यंप्रकाशयति । एतत्श्लोकार्थोऽनुभवैकगम्यः । नञ्दुःसुभ्यएवपरान्ने
घाशब्दादसिध्मान्येभ्यः परादितिनासिध् ॥ ६ ॥

संभाषणंभगवतीसदृशंविधाय वाग्देवतात्रिनय
घन्धुरकनधरायाः ॥ ऊचेचतुर्दशजगज्जनतानम
स्यातत्राश्रितंसदसिदक्षिणपक्षमस्याः ॥ ७ ॥

सम्भाषणमिति । भगवतीषट्पुण्यैश्वर्यसंपन्ना तथाचतुर्दशजगज्ज्ज्जनत
यानमस्यापूज्यावाग्देवतातत्रसदसिदक्षिणस्या.भैम्या.दक्षिणपक्षम्याश्च अथच
छानुकूलपक्षं आश्रितासतीऊचे ॥ किङ्कत्वा सदृशन्देवादिवर्णनविषयंजै
भ्यासहसदृशंछानुगुणंभाषणंविधाय । किंभूतायाः आस्याविनयेनवन्पुरान
स्वाकथरापीवाशिरोधरायस्याः । भगवतीत्यादिविशेषणैर्देवादिवर्णनस्य
सोमर्ष्यम् । दक्षिणपक्षमित्यनेनभैमीपक्षपातित्वञ्चसूचितम् ॥ ७ ॥

अभ्यागमन्मखभुजाभिहकोटिरेषा येषांपृथक्पृथ
नमब्दशतातिपाति ॥ अस्यांवृणीष्वमनसापरिभा
व्यकांचि द्यश्चित्तवृत्तिरनुधावतितावकीना ॥ ८ ॥

किमुवाचेत्याह । अभ्यागमदिति । हेदमयन्तिइहस्त्रयम्बरमखभुजा
न्देवानां एषाकोटिरभ्यागमत् आर्ययी कीटिसहस्र्याकादेवाःसमागताइत्य
र्थः । येषान्देवानांपृथक्पृथनंपार्यक्येनवर्णनं अग्दशतंवर्षशतमतिपतति
अतिक्रामतिएवंशीलम् । वर्षशतेनापिकर्तुंनशक्यतइत्यर्थः । तस्मान्त्वम
नसापरिभाव्यविचार्यं अस्यान्देवकीटीयकुञ्चित्तावकीनाचित्तवृत्तिरनुधाव
तिअभिसंलभ्यतितंतवृणीष्व । मनसाविचार्यैदृशीष्ववा ताःकीनाचित्तवृत्तिर्न
नसाविचार्यैत्यनेनसरस्वत्यानादरःसूचितः । तावकीनेतियुस्मदस्मदोरभ्य
तरस्यानितिखञ् तवकममकेतितवकादेशः ॥ ८ ॥

एषान्त्वदीक्षणरसादनिमेषतैषा स्वाभाविकानि
मिषतामिलितायथाभूत् ॥ आस्येतथैवतवनन्व
धरोपभोगै मुग्धेविधावमृतपानमपिद्विधास्तु १

एषामिति । ननुमुग्धेसुन्दरिेषान्त्वदीक्षणरसात्प्रीतेहेतौरेषामत्यक्तदृ
श्याद्यनिमेषतानिनिमेषतास्वाभाविकीसहजा अमिषतातयाभिलिता
संयुक्तासतीद्विधाद्विप्रकाराभूत् । तथैवअमृतपानमपितव आस्येविधौ
मुखचन्द्रेअधरोपभोगैःअधरचुम्बनैःकृत्वाद्विधाद्विःप्रकारंअस्तुभवतु । य
थादेवाःदेवत्वादनमेषा अपित्वदवलोकनप्रसादात्पुनरपि अनिमेषाजा
तास्तथादेवत्वाच्चन्द्रासतादाः अपित्वदधरासृतस्वादादमृतादाःपुनरुक्ता
भवन्त्वित्यर्थः । चन्द्रास्योस्तुह्यत्वंसूचितम् । मुखेतुअधरोपभोगैश्च
न्रेतुधराव्यतिरिक्तोपभोगैः । स्वर्गोपभोगैरित्यर्थः ॥ ९ ॥

एषाङ्गिरेःसकलरत्नफलस्तरुःसा प्राक्दुग्धनूमि
सुरजेःखलुपञ्चशाखः । मुक्ताफलंफलनसान्वय
नामतत्त्वं नाभातित्रिन्दुभिरिवच्छुरितःपयोधेः १०

एषामिति । सकलानिरत्नान्येवफलानिपश्यतानिफलतीतिवा । सकल
रत्नफलःसःप्रसिद्धस्तरुःकल्पवृक्षःएषान्देवानाङ्गिरेःसुनेरोःपञ्चशाखःसलु

हस्तइवाभातिशोभते । किंभूतस्यनेरोःप्राक्पूर्वंदुग्धामूर्धिरवसुरभिर्धेनुः
 येनधृतः । गोरूपामूर्धेधरत्नादीनिदुग्धधायनतस्यांकिंभूतःतरुःपयोधेःक्षीर
 समुद्रस्यविन्दुभिस्तत्तरपञ्चत्वाच्छ्रुरितः । पयोधिरितिपाठेदुग्धरूपैःवि
 न्दुभिरितिद्व्याख्येयम् । उत्प्रेक्षते सुकाफलंफलत्वेनसान्वयंसार्यकमेतदेव
 भ्रामनान्यस्यएवंविधन्तन्वन्निव । कस्यचिद्दृक्षस्यफलंहिफलशब्देनव्यपदि
 श्यतेतथासुक्ताफलस्यापिफलत्वद्वृक्षफलत्वादितिज्ञावः । प्रारब्धयोगो
 दोहनस्यपाणिनाविनादोग्धुमशक्तेःकएगृह्णीनेरोःकरआसीत् । दोहने
 दुग्धसंपर्कस्यापिसम्भवात् तेनचरजानामेवदुग्धत्वाद्दस्यचरजसहितत्वा
 द्प्रयोक्तेनेरोः पाण्डिरेवायमित्यर्थः । क्षीरसागरादस्यउत्पन्नत्वाम्नुक्तादी
 निरजानिदुग्धविन्दुतुल्यानिशोभन्तइत्यर्थः । अथचपञ्चशाखास्कन्धायस्य
 कल्पवृक्षःकिलुपञ्चकरोभवतिअद्भुतीनि पञ्चशाखाः । पृथूपदिष्टापृषि
 धीनेरुषारत्नानिमहौषधीश्चदुग्धेत्यागमः । फलनेनदृष्टस्रपादनेनसान्व
 यसंयोगानामयस्यएवंविधसुक्ताफलंस्रपादयन्इवइतिवा । गोपालेनसह
 चारित्वात् अत्रापिअनादरःसूचितः ॥ १० ॥

वक्रेन्दुसन्निधिनिमीलदलारविन्द द्वन्द्वस्रमक्षम
 मयाञ्जलिमात्ममौलौ ॥ कृत्वापराधमयचञ्चल
 मोक्षमाणा सान्यत्रगन्तुममरैःकृपयान्त्रमानि ११

वक्रेति । अथसरस्वतीवचनानन्तरंअमरःसान्निधीन्यत्रसर्पराजादिस
 भीपेगन्तुङ्कपया अन्वनानिअनुज्ञाता । किंभूता आत्ममौलावञ्जलिङ्क
 त्वादेवात्मनस्कृत्य अवरेणजन्योपराधस्तज्जनितंभयंशापादितेनचञ्चलय
 थातथादेवानीक्षसाखा । किंभूतमञ्जलिं । वक्रेन्दोर्मुखचन्द्रस्यसन्निधिः
 तस्मात्निमीलानिसङ्कुचन्तिदलानिपत्राणियस्यतदरविन्दुद्वन्द्वन्तस्यञ्चनेन
 मंसमर्थसङ्कुचद्वलकमलयुगतुल्यम् । स्वेषुअनुरागिणीन्ताडञ्जात्वायत्रतवा
 नुरागस्तंवृक्षुमाञ्जैरीरितिद्वैरनुज्ञातेतिभावः । अन्योपिएवमीक्षमाणाः
 सरूपैःअनुकम्प्यते । निमीलन्तिनिमीलानिपचाद्यच् । निमीलितदलेति
 पाठेनिमीलनशीलेत्यर्थः ॥ ११ ॥

तत्तद्विरागमुदितंशिविकाधरस्थाः साक्षाद्विदुःस्म

नमनागपियानधुर्याः ॥ आसन्ननायकविवर्णमु
खानुमेय भैमीविरक्तिचरितानुमयानुजम्मुः १२

त इति । यानधुर्याःशिविकावाहिनःउदितंसमुत्पन्नतेषुतेषुविरागम
शांद्भ्याःसाक्षात्प्रत्यक्षतोपियद्यपिननागपिलेशतोपिनविदुःस्मनजानते
स्म । यतःशिविकायाःअधरेअधोदेशेतिष्ठन्तिशिविकाधरस्थाःतथापिआ
सन्नाःसंनिहिताःनायकाः देवाद्यस्तेषांविषस्सानिग्लानानिमुखानितैःक
त्वाऽनुमेयानिभैम्याविरक्तिरचितानिनमस्कारादीनितेषां अनुमयाअनु
मानेनतर्कैणतुपुनःजहुंर्जानतेस्म । तुरवधारणोवाजहुरेव । यतएतेविष
यंमुखास्तस्मात्एतेषुभैमीनानुरक्तेतिष्ठातवन्तइत्यर्थः । अनुजम्पुरिति
भैमीविरक्तिश्चात्वाअनुपद्यात्प्रातेत्यादिवचनविनैवअन्यत्रजम्मु रिति
षांपविहृतत्वंसूचितम् ॥ १२ ॥

रक्षःस्वरक्षणमवेक्षयनिजनिवृत्तो विद्याधरेष्वधर
ताम्यपुषैत्रमैम्याः ॥ गन्धर्वसंसदिनगन्धमपिस्व
रस्य तस्याविमृश्यविमुखोजनियानिबर्गः १३

रक्षः स्विति । यानिबर्गःवाहकसार्थःरक्षःसुनिजमरक्षणांश्वेत्पराक्षसाः
अस्मान्खादिव्यन्तीतिभियातेभ्यःनिवृत्तःपरावृत्तः । तथाश्चमुखनराङ्गेषुन
रमुखाश्चाङ्गेषुविद्याधरेषुभैम्याःअपुषैवकत्वाऽधरतांन्यूनतां अवेक्ष्यविचार्य
निवृत्तः । एतेभैमीवरणयोग्याःनभवतीति । तथागन्धर्वसंसदिगन्धर्वव
र्गैतस्याःभैम्याः स्वरस्यकथमाधुर्यस्यगन्धमपिनेतिविमृश्यअवेक्ष्यविमुखः
अजनिजातः । अधरतांश्वेत्पेत्यर्थः । राक्षसादीनामयोग्यत्वाम्ताम्र
तिनगच्छतिस्मेतिभावः ॥ १३ ॥

दीनेषुसत्स्वपिकृताफलवित्तरक्षै यक्षैरदर्शिनमुख
न्त्रपयैवभैम्याः ॥ तेजानतेस्मसुरशाखिपतिव्रता
ङ्किन्ताङ्कलपवीरुधमधिक्षितिनावतीर्णाम् १४

दीनेष्विति । यक्षैःअपयैवभैम्यांविषयेमुखंनानादर्शिनदर्शितम् । यतः ।
किंभूतेः दीनेषुदरिद्रेषुजनेषुसत्स्वपि कृताअफलावित्तरक्षाधनपालनये
दीनेभ्योनवितीर्णधर्मेः अतिक्रपणैरित्यर्थः । भैम्याइतिपाठेत्स्यासकाशा

तल्लज्जयेतियोज्यम् । यद्देषुधनोधिपत्वंप्रसिद्धं । लज्जाकिमितिजातेत्याश
 ङ्क्याह । तेयद्वाःतांभैर्नीअधिद्वितिपृथिव्याभवतीरांसुरशाखिनःपत्युः
 कल्पवृक्षस्यपत्युरिवदानशूरत्वलक्षणं प्रतयस्यास्ताङ्कल्यवीरुधंछियङ्कल्यव
 झीनर्तवहुदात्रीं । अथवसुरशाहीनसएवतस्याःपतिप्रताङ्कल्यवझीनजा
 नतेस्य । अतिवदान्यान्तांप्रतिअतिकृपणस्यात्मन.अयोग्यत्वाद्यद्दैः मुखं
 नादर्शीतिभावः । अन्योपिकृपणःवदान्यमुखनिरीक्षणेसज्जते ॥ १४ ॥

जन्योस्ततःफणभृतामधिपंसुरौघा न्माञ्जिज्जम
 ङ्जिमविगाहिपदोष्ठलक्ष्मीम् ॥ तांमानसन्निखि
 लवारिचयान्नवीन हंसावलीमिवघनागमयाम्ब
 जूवः ॥ १५ ॥

जन्याइति । ततःजनोवहन्तीतिजन्याःवाहंकाःतांभैर्नीसुरौघाद्देवसम्
 हात्सकाशात्फणाजृतामधिपंसर्पराजवाञ्छुकिङ्कमयांवमुबुःप्रापयामाहुः ।
 किंनूतांमाञ्जिष्ठयारक्तं वञ्छभाङ्गिष्ठन्तस्यमङ्गिसानंरम्यतास्विगाहते एवं
 शीलापदोष्ठलक्ष्मीःचरणाघरशोभायस्या.सा । केकसात्काङ्गिनिव । न
 वीनानूतनाघमानेषानिखिलवारिचयात् करप्रजलौघात्सकाशात्हसा
 वलीराजहसपङ्किसानसंसरइव । यान्याइतिपाठेयानेयानवाहनेसाधुरि
 ति । माङ्गिष्ठन्तेनरक्तमित्यण् ॥ १५ ॥

यस्याविभोरखिलवाङ्मयविस्त्रोय माख्यायते
 परिणतिर्मुनिभिःपुनःसा ॥ उद्गत्वरामृतकरार्धप
 रार्ध्यभाला म्बालामभाषतसभासततप्रगल्भा १६

यस्याइति । सापुनर्वालाभैर्नीअभापत । किंभूतासभायांसततंप्रगल्भा
 साकावाएभोकिप्रमुखैर्मुनिभिः अयंवेदादिःअखिलवाङ्मयविस्तरःविभो
 र्वापिकायाःयस्या.देव्याःपरिणतिपरिणामः आख्यायतेकथ्यतेतद्रूपेणैव
 याव्यवस्थिता किंनूतां । उद्गत्वरःउदयाचलस्थोऽमृतकरधन्त्र तस्यअर्धन्त
 द्रव्यरार्थन्तस्सदृशंभालयस्यास्तां । जयादीर्यासहवर्तमानेतिभिन्नां ।
 वाङ्मयंप्रकान्तेनित्यम्यद्गत्वरश्चेतिनिपातनात्उद्गत्वरइतिसाधुः १६ ॥

आश्लेषलग्नगिरिजाकुचकुङ्कुमेन . २ : पट्टमूत्रप

रिरम्भणशोभः ॥ यज्ञोपवीतपदवींभजतेस
शम्भोः सेवासुवासुकिरयंप्रसितःसितश्रीः ॥ १७ ॥

आश्लेषति । सःअयंवासुकिः । किंभूतः । शम्भोःसेवासुप्रसितःआश
क्तः । तथासितश्रीःश्वेतशोभश्च । सकःयःशम्भोयज्ञोपवीतपदवींभजते किं
भूतःयः आश्लेषेणआलिङ्गनेनलानंयद्विरिजाकुचकुङ्कुमन्तेनकृत्वापदसूत्रस्य
परिरम्भणेनेवसंबन्धेनेवशोशाशोभःरक्तशोभः । यज्ञोपवीतमपिश्वेतंनन्य
स्थानेपदसूत्रेणशोणंसंभवति । सर्वदाशंभुसेवयासंभोगाभावेनमादृशीघ्रं
तिभावः । पुराखेषुदेवानाम्चातुर्वर्ष्याधिकारे । ब्रह्माविप्रोरुद्रःशत्रियोवि
धुर्वेश्यःदस्त्रीशूद्रौ । माञ्जिष्टृङ्गत्रियद्वितिवचनात्पञ्चोपवीतस्यारक्तत्वं
कथितमितिवा । प्रथितइतिपाठेसेवासुख्यातः ॥ १७ ॥

पाणौफणीभजतिकङ्कणभूयमैशे सोयंमनोहर
मणीरमणीयमुच्चैः ॥ कोटीरबन्धनधनुर्गुणयोग
पट्ट व्यापारपारगममुम्भजभूतभर्तुः ॥ १८ ॥

पाशाविति । हेमैसिसोयंवासुकिःऐशेशंभवेपाणौकङ्कणभूयङ्कणत्वम
जतिपातीत्यर्थः । किंभूयंकङ्कणत्वम् । उच्चैर्मनोहरमणीभिःरमणीभिःर
मणीयं । कङ्कणमपिरत्नैरमणीयंभवति । त्वंअमुंभज । किंभूतभूतभर्तुः
शिवस्यकोटीरबन्धनजटाजूटबन्धनधनुर्गुणो धनुर्व्यायोगपट्टश्चतिकांव्यापा
रस्यभवनलक्षणस्यपारगन्तब्रह्मकुशलङ्कोटीरबन्धनधनुर्गुणयोगपट्टीभूतं मनो
हरमणिःसुन्दरफणरत्नइतिवा । उच्चैरमणीयमसुमितिवा । हरस्यकोटीरा
दिविशेषणेनवरणाभावःसूचित ॥ १८ ॥

धृत्वैकधारसनयामृतमीश्वरेन्दो रप्यन्ययात्वदध
रस्यरसन्दिवाजहूः ॥ आस्वादयन्युगपदेषपरंविशो
षं निर्णेतुमेतदुभयस्ययदिक्षमःस्यात् ॥ १९ ॥

धृत्वैति । जटाजूटसंबन्धोदेकधारसनयाजिह्वयाईश्वरस्यइन्दोःचन्द्रस्य
अमृतधृत्वाऽन्ययाद्वितीययात्वदधरस्यरसम्पिधृत्वाचन्द्रामृतमोष्ठामृत
प्लयुपगत्यककालंआस्वादयन्पियन्एतदुभयस्यचन्द्रामृतौष्ठरसलक्षणस्य
द्वयस्यपरविशेषन्तारतम्यंनिर्णेतुंयदिक्षमःसमर्थःस्यात्तर्हिअयमेधवासुकिरे

वनान्यहत्थर्थः । यतोद्विजिह्वोद्विजिह्वेयस्य युगपदास्त्रादनेहेतुः परं सूक्ष्मं
विज्ञोपवातर्हिपरकेवलञ्चेत्यन्वयः । राक्षांवरणयोग्यत्वेपिचन्द्रामृतसंभ
न्वस्यासंभवात्देवानान्तत्यानसंभवेपिद्विजिह्वहत्वाभावात् समकालंपाना
संभवात्सर्पाणान्द्विजिह्वहत्वसंभवेपिचन्द्रामृतसंभवाभावात् । एतस्यतुच
भयसम्भवाद्दृष्टोर्विज्ञोपनिर्णयेऽयमेवज्ञानोतान्यहत्थर्थः ॥ १९ ॥

आशीविषेणरदनच्छददंशदान मतेनतेपुनरनर्थ
तयानगख्यम् ॥ वाघांविधातुमधरोहिनतावकी
ने पीयूषसारघटितेघटतेस्यशक्तिः ॥ २० ॥

आशीति आशीतासुगतादंघ्रातयाविद्वेनजीवतीतिवृद्धाः । आश्यांवि
पंयस्यएवंभूतेनएतेनवासुकिनारुतरदनच्छददंशदानन्त्वदधरत्नरश्मन्ते त्व
याऽनर्थतयाऽपमृत्युहेतुतयापुनर्नगख्यंसंभावनीयं । तस्यवरणेषुस्वने
विपसञ्चारापमृत्युभयेनएननवृणहतिनशङ्कनीयं । हियस्मात्पीयूषसा
रघटितेऽमृतसारसृष्टेतावकीनेस्वदीये अघरेवाधाम्बिधातुंस्यदन्तच्छद
स्यवासुकेवोशक्तिः सामर्थ्येनघटतेनयुज्यते । अमृतोहिविपंनजवतीत्यर्थः
आशिपिदंघ्रायांविपंयस्येतिपकारान्तस्यपृथोदरादित्वात्पलोपोवा । ते
इतिरुत्यामानितिपष्टी । गख्यंगणतेयत् ॥ २० ॥

तद्विस्फुरत्फणविलोकनभूतभीतिः कम्पउचवीक्ष्यपु
लकउचततोनुतस्याः ॥ सञ्जातसात्त्विकविकारधि
यःस्वभूत्या न्तृत्यान्यषेधदुरगाधिपतिर्विलक्षः २१

तदिति । सरगाधिपतिःविलक्षःसलज्जःसन्स्त्रसेवकान्तृत्यान्तर्ति
तुंशर्हान्हस्तकादिपदार्थात्सकाशात्तन्यवारयत् । किञ्चूतान्स्वभूत्यान् तस्य
वासुकेर्विस्फुरतः फणस्यविलोकनाद्भूतासञ्जातायाजीतिस्तस्याःसकाशात्
स्याःजैम्याःकम्पंसमीह्य । ततोऽनुअनन्तरंअविलम्बितमित्यर्थः । पुलक
ञ्जसमीह्यसञ्जातासात्त्विकविकारसंवन्यनीधीर्बुद्धिर्वैषान्तान् । जैम्याःक
म्पंपुलकञ्जदृष्ट्वास्मत्स्वानिन्यनुरक्ताइयमितिविषयार्थंनृत्यङ्कुर्वन्तइत्यर्थः ।
तद्विस्फुरदितितस्याःविशेषणंवा । भूताभीतिर्यस्याःइतिविग्रहः स्वाम्यभि
लाभेपूर्णेभूत्यान्त्यन्ति । भयेनअस्याःकम्पादिप्रवृत्तंनतुअनुरागादितिनृ
त्यनैवकद्विमिन्धषेधदित्यर्थः । भूत्यमौख्यात्जैम्यायाऽवृत्तत्वात्सलज्ज

त्वं । फणाद्दयोरिति फणशब्दः पुष्पिणीपि । ततो नु निपातसमुदायः भृत्या
नृद्भदुपधात्क्यप् ॥ २१ ॥

तद्दर्शिभिः स्ववरणे फणिज्जिर्निराञ्जौ निश्चस्यतत्कि
मपिसृष्टमनात्मनीनम् ॥ यत्नान्प्रयातुमनसोपि
विमानवाहा हाहाप्रतीपपवनाशकुनान्नजग्मुः २२

तद्दर्शिभिरिति । तद्दर्शिभिरवृतस्वामिबिलोककैर्वासुकिवैलक्ष्यदर्शिभि
र्वा । अतएव स्ववरणे निराञ्जैः कर्कोटकादिभिः निश्चस्य कूटत्यतत्किमप्यपूर्
वमनात्मनीनं स्वीयमहितं सृष्टकृतं । यत्नान्सर्पान्प्रयातुमनसोपि गन्तु
कामा अपि विमानवाहाः प्रतीपपवनाः प्रतिकूलवातास्तद्रूपं यदशकुनन्तस्मा
द्देतोर्हाहाकण्टं अशुभमेतदिति कृत्वानजग्मुः प्रतिकूलस्य वायो रशकुनत्वा
सर्पसंमुखं नजग्मुः अयोग्यत्वात् न गता इति भावः । आत्मनेहितमात्मनी
नं आत्मन्विश्वजनेति खः ॥ २२ ॥

ह्रीसंकुचत्फणगणादुरगप्रधाना चाराजसङ्घमन
यन्तविमानवाहाः ॥ सन्ध्याममदलकुलात्कमला
द्द्वितीय कल्हारमिन्दुकिरणाइवहासभासम् २३

ह्रीति । विमानवाहाः श्रियासङ्कुचत्फणगणशंफणवृन्दं यस्य तस्मात् उरगप्र
धानात्सर्पराजाद्वासुकोविनीयप्रपनीयताराजसङ्घं अयन्त प्रापयासासुः
कैकस्मात्काकिनिव । इन्दुकिरणाः सन्ध्यायां नमन्ति सङ्कुचंति दलकुलानिप
प्रसन्नहायस्य तस्मात्कमलात्विनीयहासभासम्बिकसन्ती दीप्तिङ्गसंहारसौग
न्धिकमिव ॥ २३ ॥

देव्याभ्यधायिभवभीरुधृतावधाना भूमिभुजोभ
जतभीमभुवो निरीक्षाम् ॥ श्यालोकितामपि पुनः
पिवतां दुश्चैना मिच्छापि गच्छति नवत्सरकोटिभि
र्वः ॥ २४ ॥

देव्येति । साभैमी देव्या अभ्यधायि वक्ष्यमाणं उक्ता । हेभीरुचलत्फण
दर्शनाद्भयशीले त्वग्धृतावधानासावधाना जवभयंपरित्यज्याराक्षोबिलोक
येत्यर्थः । हेभूमिभुजो राजानो यूयसपूर्वाञ्जीमभुवः जैम्याः निरीद्यान्दर्शनं भ

जतपश्यत । दृष्टायाः पुनदेशेनेनकिनतआह । आलोकितामपिएनांद्दुशा
पुनः पिवतांसादरंपश्यतांजीयुष्माकंएतद्दृशंनेष्वावत्सराणांवर्षांणांद्दोदि
भिरपिनगच्छतिनशास्यति । अतःपुनर्यथेक्ष्म्विलोकयतेत्यर्थः । त्यजतेति
पाठेऽभीबिलोकनंनारुह्वं । यष्मासुपश्यत्सुलज्जावशादियंयुष्मान्पश्ये
त्तस्माज्जजांविहाययथापश्यतितथाकुरुतेत्यर्थः । वरणोसन्देहाद्दृशनम
पिकथरत्याज्यंइत्यतआह । आलोकितामितिवा ॥ २४ ॥

लोकेशकेशत्रशिवानपियश्चकार शृङ्गारसान्तरभू
शान्तरञ्जान्तभावान् ॥ पञ्चेन्द्रियाणिजगतामि
षुपञ्चकेन सक्षीभयन्वितनुताम्बितनुमुदम्बः २५

लोकेशेति । योवितनुःकामःलोकेश ब्रह्माकेशवःशिवश्चएतानपित्रीन्
शृङ्गारेणरसेनसान्तरोव्यवहितःभृशःअतिशयितःआन्तरोमानसः शान्तभा
वोविरक्तत्वंगेपान्तान्ब्रिविरक्तानपिअनुरक्तान्चकार स कामःवीयुष्माकंसुद
म्बितनुताम्बिस्तारयतु । किङ्कुर्वन्इषुपञ्चकेनजगताञ्जलुरादीनिपञ्चे
न्द्रियाणिबोधयन्विकारंप्रापयन् । सृष्टिस्थितिप्रलयकारिणीदेवेशानपि
यःस्ववशान्चकारतस्यभवद्दृशीकरणेकःप्रयासइतितदधीनाःसन्तः पुनर्यथे
ष्वंएनाम्बिलोकयतेतिभावः । सृष्ट्यादिक्रमेणाभ्यर्हितत्वात्पूर्वेनिपातः ।
पञ्चकेनपञ्चपरिमाणमस्येत्यर्थेसरुपाया संज्ञासङ्घेतिकन् ॥ २५ ॥

पुष्येषु णाध्रुवममूनिषु वर्षजप्ति हुङ्कारमन्त्रब
लभस्मितशान्तिशक्तीन् ॥ शृङ्गारसर्गारसिकद्वय
कोटरित्व न्द्वीपाधिपान्नयनयोर्नयगोचरत्वम् २६

पुष्येति । शृङ्गाररसस्यसर्गेनिर्माणेरसिकन्तकिर्माणुशुशलं द्रष्टुकन्तद्वत्
अतिकृशन्तदेववाउदरंयस्यास्तत्सन्बुद्धिर्हेरुशोदरित्वं अमून्द्वीपाधिपान्
पुकरादिसप्तद्वीपेश्वरान्राज्जनयनगोचरत्वंनयप्रापय । अन्तुग्रहबुद्ध्यावि
लोकयतेत्यर्थः । किंभूतान् । अ्रुवंनिश्चितंइषुवर्षेवाणविभोचनेजप्यतइति
जप्तिर्जपतोः - हुङ्काररूपोमन्त्रस्तस्यबलेनशक्त्याकृत्याभस्मितानाशिताशा
न्ताशक्तिरुपशमप्रजाबोधेधान्तान् । जप्तिरित्येवपाठःसाधुः । अन्योपिहुं
फडादिमन्त्रबलेनकस्यचिच्छक्तिदूरीकृत्यवशीकरोति ॥ २६ ॥

स्वादूदकेजलनिधौसवनेनसाधं- भव्याभवन्तुतव
वारिविहारलीलाः ॥ द्वीपस्यतत्पतिममुंभजपुष्कर
स्य निस्तन्द्रपुष्करतिरस्करणक्षमास्त्रि ॥ २७

स्वाद्विति । हेनिस्तन्द्रस्यविकसितस्यपुष्करस्यकमलस्यतिरस्करणेजयेत्
मेसमर्थंअक्षिणीलीचनेयम्यास्तत्संबोधनंनिस्तन्द्रपुष्करतिरस्करणाक्षसाक्षि
जैनिस्वादूदकेमधुरसलिलेजलनिधौसमुद्रेसवनेननाम्नाअनेनराज्ञासाह्वंन्त
ववारिविहारलीलाजलक्रीडामव्यारमणीयाभवतु । अस्मात्पुष्करस्यद्वीप
स्यपतिन्तंप्रसिद्धंसवनेनासानंअसुराजानंजजवृषीश्च तन्त्रीनिद्राप्रसीलयो
रित्यमरः ॥ २७ ॥

सावर्तभावभवदद्भुतनाजिकूपे स्वर्गममेतदुपव
र्तनमात्मनैव ॥ स्वाराज्यमर्जयसिनाश्रियमेतदी
या मेतद्गृहेपरिगृहाणशचीविलासम् ॥ २८ ॥

सावर्तेति । आवर्तेनदक्षिणावर्तेनसहवर्त्तमानःसावर्तःतस्यभावस्तोभ
वदुत्पद्यमानं अद्भुतमाश्चर्ययस्मात्एवंभूतोनाभिकूपोयस्याःतत्सबुद्धिःस
लक्षणागम्भीरनाभिकूपेभैनि एतस्यसवनेस्यउपवर्तनदेशः आत्मनैवस्वय
मेवज्जीमंजूनीमवंस्वःस्वर्गःअस्ति । त्वंएतदीयामेतद्देशसम्बन्धिनीएत
द्राजसम्बन्धिनीवाश्रियमेवस्वाराज्यंस्वर्गराज्यंनार्जयसिअपितुअर्जय । त्वं
एतद्गृहेशचीविलासमपरिगृहाण ॥ इन्द्रतुल्यमेनंशचीवत्त्वम्बृषीश्चेति
भावः । कूपस्यचसावर्तत्वमाश्चर्यकारि । नीवृज्जनपदोदेशविपयीतूपव
र्तनमित्यमरः ॥ २८ ॥

देवःस्वयम्बसतितत्रकिलस्वयंभू न्यग्रोधमण्डप
तलेहिमशीतलेयः ॥ सत्वाम्बिलोक्यनिजशिल्य
मनन्यकल्पं सर्वेषुकारुणु करेणकरोतुदर्पम् ॥ २९

देवइति । तत्रपुष्करद्वीपेहिमवत्शीतलेशीतलच्छायेन्यग्रोधमण्डपत
लेमण्डलाकारवटवृक्षच्छायप्रदेशोः यःस्वयंभूःब्रह्मादेवःस्वयमाजात्स्वरूपे
णकिलप्रसिद्धंवसति । सःब्रह्मात्वान्तल्लक्षणांअनन्यकल्पअनन्यसद्रूपानिज
शिल्यनिजानिसांशविलोक्यसर्वेषुकारुणुशिल्यपुविपयेकरेणदर्पंगवंहूरोतु ।

एवंसुन्दरतरशिरपनिर्माणकुशलोमदन्यस्यहस्तीनविद्यतेइति त्वाञ्चवीक्ष्य
तस्यबुद्धिरुदेव्यतीतिभावः । अन्येनकल्पान्तेनिर्मायतेइत्यन्यकल्पंनभवति
अनन्यकल्पंअन्येननिर्मातुमशक्यमित्यर्थः । अन्यस्मादीषदूनमेवनभवति
इतिकल्पवन्तंवा ॥ २८ ॥

न्यग्रोधनादिवदिवःपतदातपादे न्यग्रोधमात्मभ
रंधारमिवावरोहैः ॥ तन्तस्यपाकिफलनीलदल
द्युतिभ्या न्द्वीपस्यपश्यशिखिपत्रजमातपत्रम् ३०

न्यगिति । हेमैनिस्त्वन्तंन्यग्रोधंनतस्यद्वीपस्यातपत्रमिवच्छत्रतुल्यंपश्य
किंभूतंन्यग्रोधंदिवःआकाशात्पततः आपततआतपादेरुध्नस्यदृष्ट्यादेः
न्यकश्अधोदेज्ञेरोधनात्निराकरणादिवन्यग्रोधं न्यकस्याद्विद्वितिसान्वयना
मानं अतिशीतलब्धायमित्यर्थः । तथाऽवरोहैःशाखोत्पन्नैःमूलैःकृत्वा
आत्मभरन्धारयतिसर्वभूतमिवस्थितं । किंभूतमातपत्रंपाकीनिफलानि
नीलानिदलानिपर्णानिषतेषान्द्युतिभ्यारक्तनीलशोभाभ्याङ्कृत्वाशिखिपत्र
जंरक्तनीलमयूरपिच्छविरचितंसमस्तमपिद्वीपन्तद्धावेवर्ततइतिशेषः । अ
न्योपिबहुतरंभारंहस्तादिमाधारयति । न्यग्रोधस्यचकेवलस्येतिनिपात
नान्न्यग्रोधःसाधुः ॥ ३० ॥

नश्चेतताञ्चरतुवाभुवनेषु राज हंसस्यनप्रियतमा
कथमस्यकीर्तिः ॥ चित्रन्तुयद्विशदिमाद्दयमादि
ज्ञान्तो क्षीरञ्चनाम्बुचमिथःपृथगातनोति ३१

नेति । अस्यराजहंसस्यराजसुश्रेष्ठस्यप्रियतमात्यन्तमभिमताकीर्तिःश्चे
तताशुज्जताङ्कथंनचरतुगच्छतुअपितुगच्छत्वैव । तथाभुवनेषुसुलोकत्रयेषु
पिकथंनगच्छतुलोकत्रयमपिव्यप्रोत्येव । यद्वाकथंनश्चेतताञ्चरतुवा
वत्रैलोक्येचरत्वेव हंसस्यापिप्रियातमायोषित्श्चेतामभवतितथाभुवनेषुद
केषुवाक्कीर्तिविसादिज्ञयतिवा अत्रनाश्रयं विशदिश्रीऽधवलिताया
अद्वैतप्रेक्षमादिशन्तीत्रैलोक्यंश्चेतीकुर्वन्तीक्षीरंदुग्धंअम्बुचमिथः परस्पर
स्माद्यस्पृथक्नश्चातनोतिभिन्नंनकरोतिइदन्तुचित्रं । हंसीहिमिश्रंक्षीरंनी
रञ्चविविक्तंकरोति । इयन्तुतयोरजेदंङ्करोतीत्याश्रयं । अतिशुज्जात्रैलो

क्यव्यापिनीचास्यकीर्तिर्वदान्यश्चायमितिभावः । अद्वैतेवाजेदएवउक्तः ।

जीवनंजुवनमित्यमरः । पक्षेश्चितावर्णइतिघातोर्लोटस्त्व ॥ ३१ ॥

शूरेपिसूरिपरिषत्प्रथमार्षितेपि शृङ्गारभङ्गिमधुरे
पिकलाधरेपि ॥ तस्मिन्नावद्यमियमापतदेवना
म यत्कोमलंनकिलतस्यनलेत्तिनाम ॥ ३२ ॥

शूरइति । इयंमैमीतस्मिन्राक्षितदेवअवद्यंन्दूषणानामेतिप्रसिद्धीआप
प्रापतत्किंयत्तस्यकिलप्रसिद्धनलेत्यामन्त्रशयोर्ग्यंसंबुध्यन्तंकोमलंसधुराक्ष
रंनामनास्तिइतियतदेवदूषणं । किंजुतेशूरेपितथासूरिपरिषद्विद्वत्सजा
यांप्रथमार्षितेपिप्रथमगख्येपि । तथाशृङ्गारभङ्ग्याशृङ्गारचनयामधुरेमनो
ज्ञेपि । तथाकलानांचतु पछिगीतकलानांआकरेपिशौर्यपाशिहत्यशृङ्गारिक
कलाकौशलादिगुणयुक्तेपिनवरसेपुसस्त्वपिनलेनुरागा संनावरिष्टेभावः ३२

भ्रूवल्लिवेल्लितमथाकृतिभङ्गिमेषा लिङ्गञ्चकारतद
नादरणस्यविज्ञा ॥ राज्ञोपितस्यतदलाभजताप
वद्दि चिद्दीवजूवमलिनच्छविभूमधूमः ॥ ३३ ॥

जूवल्लीति । अथविद्याज्ञात्रीएषामैमी तदनादरणस्यसवनानादरस्य
लिङ्गचिन्हंजूवल्लिचेष्टितंचूलताचेष्टितमेवआकृतिभङ्गि आकारविच्छित्तिं
यद्वापूर्वंजूवल्लिचेष्टितंअथानन्तरंआकृतिभङ्गिञ्चकार । जूवल्लेनेनशृङ्गो
टनेनचतंनिराचकारइत्यर्थः । तस्यराज्ञोपिमलिनच्छव्यामलिनाकारेणयो
भूमाबाहुल्यमेवधूमः तस्यदनयन्त्याञ्जलाभात्जातः तापस्तल्लक्षणीयोव
प्तिहःतस्यचिन्हीवजूवल्लिमासीत् । श्यामशोकांद्रुप्राजनेनतस्यविरहवव
रोऽनुमितइत्यर्थः । धूसोर्नेलिङ्गम् ॥ ३३ ॥

राजान्तरामिमुखमिन्दुमुखीमथैना उजन्याजनी
हृदयवेदितयैवनिन्युः ॥ अन्यानपेक्षितविधौन
खलुप्रधान वाचांभवत्यत्ररःसतिमध्यमृत्ये ॥ ३४ ॥

राजेति । अथजन्याःयानवाहाःइन्दुमुखीमेनांवधूंहृदयवेदितयास्वजे
भ्याश्चयञ्जातृतयाएव पुर. गच्छतइत्यादिमैमीवचनमन्तरैशैवराजान्तरस्या
मिसुखंनिन्युः । यतोभिप्रायज्ञाः । खलुयस्मात्अन्येनस्वान्निवचनादिना

स्वीयप्रवर्तनाविषयत्वेनअनपेक्षितोविधिव्यापारोयस्यएवंविधेस्वामिवच
नानपेक्षकारिशिभव्येकुशलतरेजृत्येसेवकोसतिप्रधानवाचांश्चामिवचसांन
अवसरःप्रस्तावएवमभवति । तस्मादभिप्रायंहात्वाअन्यत्रनिन्युरितियु
क्तं । अनपेक्षितमन्यस्वामिवचनादियेनएवंविध.विधिर्यस्येति । अन्य
शब्दस्यआहिताग्न्यादित्वात्पूर्वनिपातः ॥ ३४ ॥

ऊचेपुनर्भगवतीनृपमन्यमस्यै निर्दिश्यदृश्यतमया
वमताश्चिनेयम् ॥ श्यालीक्यतामयमयेकुलशील
शाली शालीनतानतमुदस्यनिजास्यविम्बम् ३५

ऊचेइति। साभगवतीदेवीदृश्यतमतयासुन्दरतत्वेनअवमतीजितौआश्चि
नेयीअश्चिनीकुमारीयेनएवंभूतमन्यनृपमस्यैनिर्दिश्यदर्शयित्वापुनरुचे ।
किमूचइत्यतआह । अयेजैमिशालीनतयालज्जयाआनतंनम्रंनिजास्यवि
म्बमुदस्यउन्नमस्यकुलशीलाभ्यांशालतेएवंभूतःअयंराजाआलोक्यतां ॥ ३५ ॥

एतत्पुरःपठदपश्चमन्दिवृन्द वाग्दम्बरैरनयका
शतरेम्बरैस्मिन् ॥ उत्पत्तुमस्तिपदमेवनमत्पदा
ना मर्थोपिनार्थपुनरुक्तिषु पातुकानाम् ॥ ३६ ॥

एतदिति । हेमैमित्यतस्यपुरःपठत्अपश्चमङ्गतश्चमयद्वन्द्विद्वन्द्वन्तस्यवा
ग्दम्बरैर्वचनविलासैः कृत्वाऽनयकाशतरेअतितरांनिरवकाशेऽस्मिन्अ
म्बरैश्चाकाशमत्पदानांममैतद्दर्शनसंबन्धिनांशुप्तिदन्तानांपदानांउत्पत्तुमु
देतुपदमेवआकाशएवनास्ति । आकाशाश्रिताहिशब्दाःतैःतस्यचनिरव
काशत्वात्मद्दर्शनामवकाशः । तथार्थपुनरुक्तिषुपातुकानामत्पदानांअर्थो
पिनास्ति यथाभिधेयाःशब्दाः तेषामर्थाश्चैतदीयैर्माग्यैरेवोच्यन्तेततश्चशब्द
पौनरुक्त्यमर्थपौनरुक्त्यम्बदोषोमनापत्स्यतइत्यर्थः । एतद्दर्शनमनापिसं
मतंइतिएनंबृणीष्वेतिभावः । बहुभिव्याप्तिअन्यस्मिन्नपिस्थानेचरणावका
शोमभवति । उत्पत्तुंअनिटःपद्यतेस्तुमुन् ॥ ३६ ॥

नन्त्रहृद्यइतिविश्रुतनाम्निशाक द्वीपप्रज्ञासि
निसुधीषु सुधीभवन्त्या ॥ एतदभुजाविरुदवादिज
यानयापि किंरागिराजनिगिराजनिनान्तरन्तेऽ

नन्विति । ननुभैमि तेऽन्तरंमानसंयतस्यराज्ञोज्ञजयोर्वीरुदंप्रतापस्त
 स्यस्तुतिपाठकाःयेवन्दिनस्तेभ्योजाताएवंभूतयाऽनयापिगिरा ह्यव्यइति
 विश्रुतनाग्निअत्रअस्मिन्राजनिरागिअनुरागयुक्तं किंजाजनिप्रशःकाकुः ।
 कुतोनाजनीतिवा किंभूतेशाकद्वीपप्रशाचिनिशाकद्वीपाधिपे । किंभूतया
 गिरासुधीषुपबिहतेषुसुधीभवन्त्याअमृतीभवन्त्या आकर्णयताम्बिदुषांअ
 मृतरूपयानतुसर्वजनानामितिविरागसूचनम् ॥ ३७ ॥

शाकःशुकच्छदसमच्छविपत्रमाल भारीहरिष्यति
 तरुस्तत्रतत्रचित्तम् ॥ यत्पल्लवौघपरिरंभविजृम्भि
 तेन ख्याताजगत्सुहरितोहरितःस्फुरन्ति ॥ ३८ ॥

शाकइति । तत्रद्वीपेसशाकनामातरुस्तत्रचित्तंहरिष्यति । किंभूतःशु
 कच्छदैःकीरपक्षैःसमाह्वयिषांएवंजूतानिपत्राणितेपांमालांविभर्तीति ।
 सकःयस्यशाकस्यपल्लवौघानांपरिरंजःसंबन्धस्तस्यविजृम्भितेनविलसितेन
 हरितोनीलवर्णाःसत्योजगत्सुहरितइतिख्याताःस्फुरन्ति । एतत्पत्रसंब
 धेनदिशांहरितइतिसान्वयंनामजातमित्यर्थः । मालभारीइष्टकेपीतिइ
 त्वः ॥ ३८ ॥

स्पर्शेनतत्रकिलतत्तरुपत्रजन्मा यन्मारुतःकमपि
 संमदमादधाति ॥ कौतूहलन्तदनुभूयविधेहिभू
 यः श्रद्धापरशरपुराणकथान्तरेपि ॥ ३९ ॥

स्पर्शेनेति । तत्रशाकद्वीपेसचासौतरुश्चतत्तरुःशाकस्तस्यपत्रेभ्योजन्मय
 स्यएवंजूतःमारुतःस्पर्शेनकृत्वाकमप्यपूर्वंसंमदंहर्षं आदधातिकरोतीति
 यत्किलभ्रूयते । त्वन्तकौतूहलमनुभूयज्जुयःपुनःपराशरपुराणस्यविष्णुपुरा
 णस्यकथान्तरेपिआख्यानान्तरेपिश्रद्धामास्तिक्यबुद्धिंविधेहिकुरु । यत्रत्यं
 वातसंस्पर्शादाहहादोजायतेपरमितिविष्णुपुराणवचनम् । अस्यअयणा
 सत्यत्व विद्यते । अनुभवादपिसत्यत्वज्जानीहिइत्यपिज्जुयःशब्दार्थः ।
 ज्जुयसीचासौश्रद्धाचेतिवा ॥ ३९ ॥

क्षीरार्णवस्तवकटाक्षरुचिच्छूठानामन्वेतुतत्रविक
 टायितमायताक्षि ॥ वैलावनीवनततिप्रतिविम्ब

चुम्बि किर्मीरितोर्मिचयचारिमचापलाभ्याम् ४०

कीरेति । हेआथताक्षिविशालनयने कीरार्णवःवेलावन्यास्वेलाभूमीव
वनततिर्वनपङ्क्तिस्तस्याःप्रतिविम्बचुम्बीप्रतिविम्बधारी अतएवकिर्मी
रितः नामावर्णोजातःत्रिभ्रितःकनिश्चयस्तरङ्गसङ्घस्तस्यचारिमासौन्द
र्येण्वापलंचन्वसत्त्वद्वताभ्याङ्कृत्वातषकटाक्षस्यरुचीनाच्छटाः परंपरास्ता
सास्त्रिकटायितंविलसितंकटायितं अश्वेतुअनुकरोतु । कीरभयत्वात्स्व
लःशुभ्रादीर्ष्वन्नप्रतिविम्बसम्बन्धाङ्गनीलाः कीरोदतरङ्गास्वदीयस्वेतनी
लविशालकटाक्षकान्तितुल्याभवन्स्वित्यर्थः । विकटायितंसीहितादेराक
तिगत्यात्क्यवन्ताङ्गावेनिष्ठा ॥ ४० ॥

कल्लोलजालचलनोपनतेनपीया जीव्रातुनानवर
तेनपयोरसेन ॥ अस्मिन्नखण्डपरिमण्डलितोरु
नूर्ति रध्यास्यत्तेमधुभिदाभुजगाधिराजः ॥ ४१ ॥

कल्लोलेति । अस्मिन्कीरोद्देशमधुभिदाश्रीविष्णुनाभुजगाधिराजःशेषःअ
ध्यास्यतेऽधिष्ठीयते । किंभूतःशेषःअनवरतेनभूयसापयोरसेनदुग्धरसेनक
त्वापीयापुष्टः । किंभूतेनकल्लोलजालस्यतरङ्गसङ्घस्यचलनेनकत्वाउपनते
नअन्तिकारतेनतथाजीव्रातुनाप्राणधारणहेतुत्वात्जीवनरैवधभूतेन ।
किंभूतःअखण्डसर्वदापरिमण्डलितारुर्वीनूर्तिःशरीरयस्य । श्रीविष्णुस्त्र
त्रपूज्योदेवइत्यर्थः । पीयाक्कानिपिधुमास्थेतीकारः ॥ ४१ ॥

त्वद्रूपसम्यदवलोकनजातरङ्गा पादाब्जयोरिहक
राङ्गुलिलालनेन ॥ भूयाच्चिरायकमलाकलिता
वधाना निद्रानुबन्धमनुरोधयितुन्धत्रस्य ॥ ४२ ॥

त्वदिति । हेनेनिहृद्दीरोदेकजलाश्रीःपादाब्जयोश्चरणकमलयोःकरा
ङ्गुलिभिलालनेनसंवाहनेनधवस्यश्रीविष्णोर्निद्रानुबन्धनिद्रानैरन्तर्यच्चिरा
यअनुरोधयितुंबद्धयितुङ्गुलितावधानाङ्गीकृतावधानासाधधानाभूयात्त्रव
तु । किंभूतत्वद्रूपस्ययासम्यत्त्वस्याअवलोकनेनजाताशङ्कामयंसयाः ।
अयंश्रीविष्णु रिसाद्येद्बद्धस्यतितर्हिंसांविहाय अस्यामनुरक्तोभविष्यतित
म्भाभूदितिधियासुतरानिद्रागमनार्थंङ्करतलेनचरणसस्वाहनपरैवभवतु इ

त्यर्थः । मैत्र्याः लक्ष्मीतोप्यतिरौन्दर्यसूचितम् ॥ ४२ ॥

वालातपैः कृतकगैरिकताङ्कृतान्द्वि स्तत्रोदयाचल
शिलाः परिशीलयन्तु ॥ त्वद्विभ्रमभ्रमणजश्रमशारि
घारि पदाङ्गुलीगलीतयानखलाक्षयापि ॥ ४३ ॥

बालेति । तत्रशाकद्वीपे उदयाचलस्य पर्वतस्य शिलावालातपैः उदयाच
लस्य सूर्यकिरणैः तथानखलाक्षयापि कृताङ्कृतकगैरिकताङ्कृतभ्रमगैरिकता
न्द्विः परिशीलयन्तु अनुभवन्तु । द्वाभ्यां प्रकाराभ्याङ्कैरिकतुल्या भवन्त्वित्य
र्थः । किंभूतयानखलाक्षया । तत्र विभ्रमेषु विलासेन भ्रमशं वनविहारः त
स्माज्जातं भ्रमवारिस्वेदजलान्तद्वारयति एवंशीलाभ्यः पादाङ्गुलीभ्यो गलित
यानिःसृतया एतस्मिन्वृत्ते उदयाचले क्रीडिष्येति भावः ॥ ४३ ॥

नृणाङ्करम्बितमुदामुदयन्मृगाङ्क शङ्कांसृजत्व
नघजङ्घिपरिभ्रमन्त्याः ॥ तत्रोदयाद्रिशिखरे तव
दृश्यमास्यङ्काशमीरसम्भवसमारचनाभिरामम् ४४

नृणामिति । हे भ्रमघञ्जङ्घिसुन्दरजङ्घितत्रद्वीपे प्रसिद्धे वा उदयाद्रिशिख
रे परिभ्रमन्त्यास्तव दृश्यं दर्शनयोग्यं आस्थं मुखङ्करं वितमुदांसंज्ञातानन्दा
नां नृणां उदयन् मृगाङ्क उदयावस्थश्चन्द्रस्तस्य शङ्काभ्रमं सृजतु करोतु । किं
भूतं मुखं काशमीरसम्भवङ्कुम्भन्तस्य समारचनयोर्दृष्टनेनाभिरामं सगीयं उ
दयाचले आरक्तत्वदीयमुखदर्शनात् चन्द्रस्य वायं उदितः किमिति बुद्ध्या सर्वं
बाह्वर्षो भविष्यति तस्मादेतं दृश्यो ष्वेति भावः । भ्रमघञ्जंघीनासिकीदरेति
ङीष् ॥ ४४ ॥

एतेन ते विरहयात्रकमेत्यत्रात्र त्कामं स्वनामकलि
तान्वयमन्वभावि ॥ अङ्गीकरोषियदितत्तवनन्द-
नादौ लब्धान्वयं स्वमपिनन्वयमातनोतु ॥ ४५ ॥

तेनेति । हे त्रैमित्येन राज्ञा तैतव विरहयात्रकं एत्यप्राप्य कामं निश्चितना
जतप्रथमं स्वनाम हव्यइतिकलितान्वयमनुगतार्थं अन्वभावि अन्वभूयत ।
हृद्येन अग्निं प्राप्य यथा अनुभूयते तदनेन अनुभूयते तदनेन अनुभूयते इत्यर्थः
सतो हूयत इति हृद्यं यदि अधुना त्वमेनमङ्गीकरोषि वृणुष्ये तत्तर्हि अयन्तव न

न्दनाद्यै पुत्रपौत्राद्यैः कृत्वास्वनात्मानं च पितृव्यान्वयं ननु निश्चितं प्रसवञ्चं
 आतनीतु । ननु संवोधनेवा । अन्वय-संबन्धो वंशश्च । यदीत्यनेन स्त्रीका
 रस्य पाक्षिकत्वं द्योतयति ॥ ४५ ॥

लक्ष्मीलतासमबलम्बभुजद्रुमेपि वाग्देवतायतन
 मज्जुमुखांश्चुजेपि ॥ सामुद्रदूषणमजीगणदेकटे
 व नार्थीवभूवमघवायदमुष्यदेवः ॥ ४६ ॥

लक्ष्मीति । सन्निधी अमुत्र हृदये एकमेव दूषणं अजीगतम् । यन्मघवादेवः
 अमुष्य अर्थीयावको नवजूव । किञ्चूते । लक्ष्मीरूपायाः लतायाः समबल
 स्वभ्राधारजूतो भुजलक्षयोद्रुसोयस्यतस्मिन्सकृद्द्वाराण्येपि तथा वाग्देवता
 याः सरस्वत्याः शायतनं स्थानं मज्जुमुन्द्रसुखांश्चु जंयस्यस्य वं विधेपि घतुः-
 धिकलाप्रवीणेपि । इन्द्रो न लस्ययाचको जातः न त्वस्य न लस्य न हृदन्तरनि-
 त्यर्थः ॥ ४६ ॥

लक्ष्मीविलासवसतेः सुमनःसुमुख्या दस्माद्विकृष्य
 भुविलब्धगुणप्रसिद्धिम् ॥ स्थानान्तरंतदनुनिन्यु
 रिमांविमानं वाहाः पुनःसुरभितामित्रगन्धवाहाः ४७

लक्ष्मीति । विमानवाहाः अस्माद्द्राष्ट्रो विकृष्य अपनीयतदनुतदनन्तरं
 पुनः स्थानान्तरं इनां प्रैसी निन्युः अग्र्यं राजानं प्रापयामाहुः । केकाभिव ।
 गन्धवाहाः वायव-सुमनसः पुष्येषु मुख्यात्पत्नी विकृष्य सुगन्धितामिव स्थाना
 न्तरं नयन्ति तथेत्यर्थः । किञ्चूतादस्माल्लक्ष्मीविलासस्य वसतेर्गृहात्पट्टम
 पितथातथासुमनःसुपण्डितेषु मुख्यात् । किञ्चूतामिनां । भुविलब्धगुणो
 ननसौन्दर्यादिना प्रसिद्धिर्यथा ॥ ४७ ॥

भूयस्ततोनिखिलबाह्मयदेवतासा हेमोपमेयतनु
 भासमभाषतैनाम् ॥ एनंस्ववाहुत्रहुवारनिवारि
 तारि ङिचस्तेकुरुष्वकुरुविन्दसकान्तिदन्ति ॥ ४८ ॥

भूयइति । ततः सानिखिलबाह्मयदेवताहेमानामदेवाङ्गनातदुपमेया
 तरसदृशीतनुजाः कायकान्तिर्यस्यास्तामैनां सुवशो सदृशकायकान्तिवामैर्नां
 जूय-अभाषत उच्ये । हेकुरुविन्दैर्नां शिष्यमयीभिः सकान्तयः सदृशदन्ताः य

स्यास्तस्संबुद्धिः । त्वंस्वबाहुस्यांबहुबारनिवारिताःअरयोयेनएनंपुरोव
तिंननृपण्वित्तं कुरुष्ववृथीश्वेतिभावः स्वबाह्वित्यनेनपरानपेक्षार्थसूचितं ।
कुरुविन्देत्यनेनबहुतास्बूलजज्ञथेनदन्तानामारक्तत्वंसूचितं । सकांतीत्यत्र
सदृशशब्दपर्यायेणसहपदेनश्लेषपदविग्रहःसमासःकार्यः । तत्रवोपसर्ज
नस्येतिसभावः । दन्तीत्यत्रसंयोगोपधत्वेपिनासिकोदरीष्ठेतिङीप् ॥४८॥

द्विपस्यपश्यदयित्तंद्ध्युतिमन्तमेनं क्रौञ्चस्यधउच
लदुगउचलविभ्रमेणा ॥ यन्मण्डलेसकिलमण्डल
संनिवेशः पाण्डुश्चकास्तिदधिमण्डपयोधिपूरः ४९

द्वीपस्येति । हेनैमित्त्वंक्रौञ्चस्यद्वीपस्यदयितंपतिद्ध्युतिमन्तंद्ध्युतिमका
मानं । अथचतेजस्विनंएनंराजानंशश्लोयोदुगद्वलः दूकप्रान्तस्तस्यविभ्र
मेणविलासेनकटाक्षेणपश्य । अनुरागेणपश्येत्यर्थः । यस्याराज्ञोमण्डलोराज्ञी
क्रौञ्चद्वीपपरितोनण्डलोवर्तुलः संनिवेशोवस्थानंयस्यसःप्रसिद्धःपाण्डुशु
जःदधिमण्डसंज्ञकः पयोधिस्तस्यपूरःप्रवाहःचकास्तिकिलइतिपुराणा
दौश्रूयते । क्रौञ्चद्वीपःसमुद्रेणदधिमण्डोदकेनच । आवृतःसर्वतःक्रौञ्चद्वी
पतुस्येनमानतइतिविष्णुपुराणे । भरिचशर्करादिभिन्नमस्त्वित्यपरपर्यायं
किञ्चिद्द्रवीजुतंद्ध्युतिमण्डमुच्यते । मण्डंदधिभवंमस्त्वित्यनरः ॥ ४९ ॥

तत्राद्रिरस्तिभवदङ्घ्रिविहारयाचो क्रौञ्चःस्फुरि
उपतिगुणानिवयस्त्वदीयान् ॥ हंसावलीकलकल
प्रतिनादवाग्भिः स्कंदेषुचृन्दविबरैर्विवरीतुकामः५०

तत्रेति । तत्रद्वीपेसक्रौञ्चःअद्रिःजवत्यास्तवङ्घ्रिविहारश्चरणविलासग
तिस्तंयाचतेएवशीलोक्ति । सकःयस्त्वदीयान्गुणान्सीन्दर्पादीन्हसाव
ल्याःकलकलानांविभ्रुतांप्रतिनादःप्रतिशब्दः सस्यवाग्येधोर्यञ्जते मुखतु
स्यैःस्कंदस्येषवोवाणतेषांचृन्दानितैःकृतानिविवराणिक्लिद्राणितैः कृत्वा
विवरीतुकामोवर्णयितुकामइवस्फुरियति । स्कंदेनवाचैःपर्वतैक्लिद्राणिक
तानितेनक्रौञ्चदारणइतितस्यनामजातमितिपुराणम् ॥ ५० ॥

वैदभिर्दर्मदलपूजनयोपिथस्य गर्भजनःपुनरुदेति
नजातुमातुः ॥ तस्यार्चनारचयतत्रमृगाङ्कमौले

स्तन्मात्रदेवतजनाभिजनःसदेशः ॥ ५१ ॥

वेदभीति । हे वैदभिर्मैमिजनो यस्य दर्शदलेनया पूजनात्तया पिनातुर्गर्भजा
तु कदाचिदपि पुनर्नादेति नोत्पद्यते तन्मात्रेणैव मुक्तत्वात्पुनः संसारं नयाती
त्यर्थः । पुण्यादिपूजया पुनर्नादेतीति किंवाच्यमित्यपर्यर्थः । स्व तत्रदेशे च
शाङ्कनीलैः तस्य हरस्यार्चनां पूजार्चय । यतः सदेशः स एव तन्मात्रं शिव एव
देवतयैवास्ते जनाश्च तेषामभिजनः उत्पत्तिस्थानं । यस्मात्त्वन्नपितं पूजयेत्य
र्थः । कुलेष्वभिजने जन्मभूभावप्यथहायनाद्दत्यनरः ॥ ५१ ॥

ब्रूहाग्रचुम्बिभिहिरोदयशैलशोल स्तेनाःस्तनन्ध
यसुधाकरशेखरस्य ॥ तस्मिन्सुवर्णरसभूषणरम्यह
र्म्यं भूमृद्घटाघटयहेमघटावतंसाः ॥ ५२ ॥

ब्रूहापेति । तस्मिन्दीपेस्तनन्धयोवालः सुधाकरश्चन्द्रः शेखरेनीलौ यस्य
शिवस्य सुवर्णरस एव भूषणमेवां एवंभूतानि अतएव रम्यानि यानि हर्म्याणि
तान्निवभूद्भूतः पर्वताः तेषां घटाः परंपराः घटय रचय । किंभूताः हेमघटावतं
साठपरिसुषर्बकलशभूषिताः अतएव ब्रूहाप्रचुम्बीशुक्लाङ्गे स्थितो निहिरः सु
र्षी यस्य एवंभूतः उदयशैलः तस्य शीलं अभावः स्वरूपन्तस्य स्तेनाः चौराः । शि
वप्रीत्यर्थं उदयावस्य तुल्यान्प्रासादान् रचयेति भावः । घटयेगि मित्वाद्भूस्वः ५२

तस्मिन्मलिम्लुचड्वस्मरकेलिजन्म घर्मादविन्दु
मयमौक्तिकभगहनन्ते ॥ जालैर्मिलहृदिमहोदधि
पूरलो कल्लोलचामरमरुत्तरुणिष्ठिनत्तु ॥ ५३ ॥

तस्मिन्निति । भोतरुणिप्रादुर्भूतयौवने तस्मिन्देज्ञेजालैर्गवाक्षैर्मिलन्घ्रा
गच्छन्दभ्रोनहोधिः तस्य पूरः तस्य लोलाः कल्लोलाः तेष्वशुभ्रत्वाद्देव्यां च वा
मराणि तेषामरुत्तमलिम्लुचश्चोरद्वस्मरकेले जन्मयेधान्ते धर्मादविन्दवः त
न्मयानि भौक्तिकानि तद्रूपं भगहनस्त्रिनत्तु अपनयतु अपहरतु । शीतलवा
युत्संयशास्सुरतश्च नशातं घर्मादकंशाम्यंतु इत्यर्थः । चौरौप्यपहारेण प्रविश्य
मुक्ताद्याभरणानि हरति । उदविन्दित्यत्र मन्यौदनेति उददेशः ॥ ५३ ॥

एतद्यशोनवनवंखलुहंसवेषं वेशन्तसन्तरणदूरग
मक्रमेण ॥ अभ्यासमर्जयति सन्तरितुंसमुद्रा द्रन्तुं

चनिःश्रममितःसकलान्दिगन्तान् ॥ ५४ ॥

एतदिति । इंसस्यवेषःआकारोयस्यनवनवंप्रतिदिनेनपूर्वम्भवत् । एतस्ययशोवैशन्तस्यपल्लवस्यसन्तरादूरगमनयोः क्रमेशपरिपाठ्यापल्लवस्यसन्तराद्येविषयेदूरगमनक्रमेशपूर्वसरसोद्धंपश्चात् किलयदधिकन्ततोपि परतीरं अनयापरिपाठ्याचासमुद्रान्सन्तरीतुमुत्तरीतुंहतःसमुद्रेभ्यएतद्देशाद्धानिःअंशंश्रमरहितंयथातथासकलान्दिगन्तान्दिक्प्रान्ताश्चगन्तुं प्राप्तुंश्रम्यासमर्जयतिखलुनिश्चयेउत्प्रेक्षायांवा । श्वेतत्वात्इंसानान्द्रूपंयशसाधृतं । इंसानभवन्तिकितुतद्यशस्यैव अन्योपिनहानद्यादितरथाथैवाप्यादौ अभ्यासस्तराश्रक्रमेशकरोति । नवज्ञाभ्यासयोग्यंभवतिबालाभ्यासो हिदृढवरइत्यर्थः । नवनवभित्तिप्रकारेद्विरुक्तिः । अर्जयतीतिवर्तमानप्रयोगाद्यशसः अल्पत्वसूचनादनादरःसूचितः ॥ ५४ ॥

तस्मिन्गुणैरपिभृतेगणनादरिद्रै स्तन्वीनसाहृदयं
बन्धमवापभूपे ॥ देवैरिबन्धतिनिबन्धनतांबह
न्ति हन्तप्रयासपरुषाणिनपौरुषाणि ॥ ५५ ॥

तस्मिन्निति । सातन्वीभैनी गणनादरिद्रैरसङ्ख्यातैर्गुणैर्नृतेपूर्णेपितस्मिन्भूपेद्युतिमतिहृदयबन्धनंसनोभिलाषंनावाप गुणवतितस्मिन्कथंनप्रापेत्यतश्चाह । देवैरिबन्धतिकार्यंप्रतिबन्धकेसतिप्रयासेनयुद्धादिप्रयत्नेनपरुषाणिदुःसहान्यपिपौरुषाणिपुरुषकाराःकार्यंप्रतिनिबन्धनताङ्कारणतांनवहन्तिनधारयन्तिहृत्खेदे । देवविरोधाद्गुणवत्तापिअनुरागहेतुर्नाञ्जुदित्यर्थः । वागुरादिगुणेषुहरिणादिर्वन्धनंप्राप्नोति । अस्यास्तुहृदयहृणेषुपतितसपिबन्धनंनप्रापइत्याश्चर्यमित्यर्थः ॥ ५५ ॥

तेनिन्यरेनृपतिमन्यमिमांममुष्मा ढंसाद्यतंसशि
विकांशभृतःपुमांसः ॥ रताकरादिवतुषारमयूख
लेखा ल्लेखानुजीविपुरुषागिरिशोत्तमाङ्गम् ॥ ५६ ॥

तद्वति । अंसयोःस्कन्धयोःश्रवतंसाःभूषणीभूताःशिविकांशास्तान्वि
प्रतितेपुमांसःयानवाहाःइमांजैर्नी अमुष्यराज्ञःसकाशादन्यंनृपतिंनिन्य
रे । तत्रदृष्टान्तः । लेखाःदेवायवअनुजीविपुरुषाःसेवकपुरुषाःरत्नाकरा

सुधारमयूखलेखां चन्द्रकलाङ्गिरिशोत्तमाङ्गशङ्करमूर्धानंश्च । लेखाञ्चदि
तिमन्दनाइत्यमरः ॥ ५६ ॥

एकैकमद्भुतगुणन्धुतदूषणञ्च हित्वान्यमन्यमुप
गत्यपरित्यजन्ती ॥ एनाऽजगादजगदर्चितपाद
पद्मा पद्मामिवाच्युतमुजान्तरविच्युतांसा ॥ ५७ ॥

एकैकमिति ॥ जगदन्वितपादपद्मान्निसोकीपूजितचरणकमलासासरस्व
तीएनाञ्जैनीजगाद । किंभूताऽद्भुतागुणायस्यतंतथाधुतदूषणङ्गतदूषणंएकै
कंनृपंहित्वा अन्यंअन्यन्तादृशंसर्वनृपंचपगत्यप्राप्यपरित्यजन्ती तथाअ
च्युतञ्जान्तरात्विधुवबहःस्थलात् विच्युतांसमागतं पद्मंलक्ष्मीनिवस्थि
तां । लक्ष्मीरपिचाञ्चल्यात्एकैकन्यस्का अन्यंअन्यप्राप्यतनपित्यजति ।
यथासत्तनीःविधुविना अन्यत्रस्थिरानभवतितथाजैनीमलाविनाऽन्यत्रस्थि
रानेतिसूचितम् ॥ ५७ ॥

ईशःकुशेशयसनामिशयेकुशेन द्वीपस्यलाञ्छित
तनोर्यदिवान्कृतस्ते ॥ ज्योतिष्मतासममनेनवनी
घनासु तत्त्वंबिनोदयघृतोदतटीषुचेतः ॥ ५८ ॥

ईशइति । हेकुशेशयंकमलंतस्यसनाभीतप्तुल्यैशयैहस्तैयस्यास्तसंबु
द्धिः । कुशेनकुशस्तंवेनलाञ्छिततनोश्चिन्हितवपुषोद्वीपस्यईशः स्वामीय
दितयंवाञ्छितःअजीहःतप्तंईज्योतिष्मता अनेनराज्ञासमंसहवनीभिः
वनैःघनासुनिविहासुघृतोदःघृतसमुद्रःतस्यतटीषुचेतोबिनोदयहर्षय ।
निविडच्छयेषुघृतसमुद्रतटेषुएतेनसा चैविहरएनदृषीष्वेतिजावः । घृतो
देतिउदकस्थोदःसम्हायानित्युदादेशः । कुशेशयेतिशयवासेत्यलुक् ॥ ५८ ॥

वातोर्मिदोलनचलद्दलमण्डलाग्र भिन्नाभ्रमण्डल
गलञ्जलजातसेकः ॥ स्तम्बःकुशस्यभविताम्बर
चुम्बिचूड चित्रायतत्रतवनेत्रनिपीयमानः ॥ ५९ ॥

वातेति । हेभैमितत्रद्वीपेनेत्रनिपीयमानःनेत्राभ्यांसादरभवलोक्षमाणः
कुशस्तम्बःतत्रचित्राय आक्षर्यायभविता । किंभूतःअम्बरचुम्बिचूडःगगन
सगनशिखःतथा अतएववातोर्नीणांवातपरम्परायांयद्दोलनन्तेनचलन्ति

पञ्चलानिदलानिपत्राणितान्येवमण्डलायाः खट्वाः तैर्जिकं विदारिसंयत्
 अत्रमण्डलंतस्मान्नलतास्त्रवताजलेजातः सेकः सेचनंयस्य । दलमण्डल
 स्यदलमूहस्यअपैरितिवा । ५९ ॥

पाथोधिमाथसमयोत्थितसिन्धुपुत्री पत्पङ्कजाय
 णपवित्रशिलासुतत्र ॥ पत्यासहावहविहारमयै
 विंलासै रानन्दमिन्दुमुस्त्रिमन्दरकन्दरासु ॥ ६० ॥

पाथोधिोति । हेइन्दुमुखितत्रकुशद्वीपे त्वंसन्दरकन्दरासुप्रत्यासहविहा
 रमयैर्कीडाबहुसैः कटाक्षविशेषादिभिर्विंलासैरानन्दंभावहयारय । किंज
 तासु पाथोधेःसमुद्रस्यमात्रसमयेमन्यनकालेउरतियतायासिन्धुपुत्रीलक्ष्मीः
 यस्याः पत्पङ्कजायंशेनचरन्त्यकनलारमंशेनपवित्राणिशिलातस्मानियासु ल
 क्ष्मीवत्त्वमिशिलासोपानान्यलङ्कुर्वित्यर्थः । जिहारमयैरितिपाठेसुरता
 दिक्रीडासमुत्यजेरित्यर्थः ॥ ६० ॥

आरोहणायतत्रसज्जड्वोस्तितत्र सोपानशोभि
 तपुरप्रमवलच्छटामिः ॥ भोगीन्द्रवेषप्रतघृष्टिक्
 ताभिरश्विः सुब्धाचलः कनककेतकगोप्रगात्रि इ

आरोहणापेति । हेकनककेतकं स्वर्णकेतकंतस्यश्रीप्रंसद्रुशङ्गायंमस्यास्त
 त्संबुद्धिः अतिगौरि तत्रद्वीपेअभ्येः सुब्धाचलोमन्यामलोलमन्दरः तवआरोह
 णायसज्जः सलङ्कः इवअस्ति । किंजूतः । भोगीन्द्रोवासुकिल्लीकृतवेषप्र
 तन्नेचकृतायाः घृष्टप्रोषर्षणानितकृताभिः अग्रमवलच्छटामिः शिलाभङ्गि
 परंपराजिः कृत्वासोपानैरिवाशोभिवपुः स्वरूपंपश्य । आरोहणाचवेति
 वा सुब्धस्वान्तेतिसुब्धशब्दः साधुः । गात्रीतिअङ्गुलत्रेतिङीष् ॥ ६१

मन्यानगः सज्जुजगप्रमुवेषुघृष्टि लेखाचलद्वुवलनि
 र्भरवारिधारः ॥ त्वन्नेत्रयोः स्वभरयन्वितशीर्ष
 शेष शेषाङ्गवेषुष्टिततनुधममातनोतु ॥ ६२ ॥

मन्याइति हेभैमि समन्यानगोमन्दरः त्वन्नेत्रयोः स्वभरयन्वितानि
 आक्रान्तानिशीर्षाणिमस्तकानियस्यसः शेषोनागररजस्तत्त्वशेषेणअवशिष्टेन
 अङ्गेनवेष्टितातनुस्तस्यत्रमंआतनोतु । किंभूतः भुजगप्रजुर्वासुकिस्तस्यये

एतेनघृष्टिर्घवातयाकृतासुबलयाकारासुरेखासुबलयाकारेणैवचलन्त्योघव
 बलनिर्भरवारिधारायस्मिन् । शेषस्यशुञ्जत्वाद्धारिधारणम्भरेखासुबलित
 त्वाद्भ्रान्तिःशिरसिगाढभारक्रान्तःसर्पः श्वश्रिष्टेनअङ्गेनतस्यैवजङ्घादि
 र्बैष्टयतिइतिसर्पजातिः । अन्यदोरकःशेषइतिकेचित् ॥ ६२ ॥

एतेनतेस्तनयुगेनसुरेभकुम्भौ पाणिद्वयेनदिविषद्
 द्रुमपल्लवानि ॥ श्योरुयेनसस्मरतुनीरधिमन्थनो
 त्यं स्वच्छन्दमिन्दुमपिसुन्दरिमन्दराद्रिः ॥ ६३ ॥

एतेनेति । ईसुन्दरि समन्दराद्रिःतेएतेनस्तनयुगेनकृत्वासुरेभःसेरावत
 स्तस्यकुम्भौतपातेपाणिद्वयेनदिविषद्द्रुमः कल्पवृक्षस्तस्यपल्लवानितथाते
 श्योरुयेनइन्द्रमपि स्वच्छन्दयथेच्छंस्मरत्वितिसर्वत्रसंबन्धः । किंभूतएतसर्व
 न् नीरधिमन्थनोत्यंसमुद्रमन्थनादुत्थितं । समुद्रमन्थनसमयेएतत्सर्वदृष्ट
 मासीदिदामीत्वांद्द्रुमात्सर्वं स्मरतुसेरावतकुम्भतुल्यैतेस्तनीकल्पवृक्षपल्ल
 वसदृशैतेपाणीषट्सदृशन्तेनुखमितिभावः श्वतःसुन्दरिइतिसंज्ञेयं स्व
 च्छन्दमितिसर्वत्रसंबन्धः । छन्दःपद्योभिलाषेभेत्यमरः । नपुंसकमनपुंस
 केत्येकवद्भावः नपुंसकत्वञ्च ॥ ६३ ॥

वेदैर्बोभिरखिलैःकृतकीर्तिरत्तु हेतुविनैवधृतनि
 त्यपरार्थयत्ने ॥ मीमांसयैवभगवत्यमृतांशुमौलौ
 तस्मिन्महीभुजितयानुमितिर्नज्ञेजे ॥ ६४ ॥

वेदैरेति । तयानैम्यातस्मिन्महीभुजि श्वानुमतिःसंनतिर्नज्ञेजे कयाक
 स्मिन्नैव । पूर्वमीमांसयामवगतिअमृतांशुमौलौशिवेइव । किंभूतेअखि
 लैर्लोकेर्वेदतुल्यैः सत्यैःबोभिःकृत्वाकृताकीर्तिःस्तुतिर्यस्यसकृतकीर्तिंथा
 सौरजन्वेति । कृतकीर्तिरज्ञयस्येतिवा । तथाहेतुंकारणंविनैवधृतोनि
 त्यंपरार्थंपरकार्यंयत्नोयेन स्वोपकारानपेक्षकतोपकारे किंभूतोशिवेअखिलै
 श्चतुर्जिंवेदैर्बोभिर्भेदावाक्यैः कृत्वाकृतकीर्तिरज्ञयशोरज्ञयस्येति तथाहे
 तुङ्कारणंअन्तरेणधृतमित्यपरार्थयत्नेपरमकारणिकइत्यर्थः । मीमांसापिषे
 दप्रतिकर्तृत्वमात्रेणेश्वरमद्वीकृतवतीनतुसर्वयानास्तीति । विशुद्धज्ञानदे
 हायत्रिवेदीदिव्यचक्षुषे । श्रेयःप्राप्तिनिमित्तायनमःसोमार्थपारिण्येइतिन
 मस्कारश्रवणात् ॥ ६४ ॥

तस्मादिमांनरपतेरपनीयतन्वीं राजन्यमन्यमथ
जन्यजनः सानिन्ये ॥ स्त्रीभावधावितपदामविमृत्रय
याञ्च मर्था निवर्त्यविधनादिववित्तवित्तम् ६५ ॥

तस्मादिति । अथानन्तरं सजन्यजनोवाहकलोकः स्त्रीभावेन स्त्रीत्वेन धा
वितपदां धालितचरणाङ्गच्छतेति चरणाचालनेन सञ्ज्ञाप्रयन्तीं इमान् तन्वीं कृ
शा कूर्जैर्नातस्मांनरपतेरपनीयश्चाकृष्यअन्यं राजन्यं निन्ये प्रापयामास । त
त्रदृष्टान्तः । अर्थायाचकः अविमृश्यदातुर्निघनत्वमविधाययाञ्चान् विध
नाहुरिद्रात् निवर्त्यवित्तेन धनेन विधत्तं प्रसिद्धं वित्तं यस्येति वा । एवंभूतनिवम्राप
यतीत्यर्थः । किञ्चूतां याञ्चान् । यजयाचयतविच्छ्रमच्छरसोमङ्कित्यस्मिन्सू
त्रे सर्वेषु पुङ्गुषु पदेषु याञ्चान् शब्दो मङ्कतोऽभ्युत्यादितः शक्तिस्वाभावात् । वि
याञ्चतंत इत्यर्थः । स्त्रीभावेन स्त्रीलिकृतया धावितं शोषितं पदं रूपं यस्यास्तां ६५

देवीपवित्रितचतुर्भुजवामभागा धागालपत्पुनरि
मांपरमाभिरामाम् ॥ अस्यारिनिःकृपकृपाणसना
थपाणेः पाणिग्रहादनुगृहाणगणंगुणानाम् ६६

देवीति । पवित्रितः शोषितः चतुर्भुजवामभागे यथाएवंभूतायाग्रूपादेवी
पुनरिमांभैर्भोआलपत्त्रवाच । किञ्चूताङ्गरिण्याकुलशीलसौन्दर्यादिगौ
रवेशसरस्वत्यागमनाद्वागौरवेश्यभिरामांसनोच्चान् । हेतैर्निअरिपुनिःकृ
पकृपाणेन खड्गेन सनाथोयुक्तः पाणिर्यस्य एवंभूतस्य अस्यापाणिग्रहात्परि
शयनात्स्वीयकुशानांसौन्दर्यादीनाङ्गणं अस्यगुणसंबन्धवाअनुगृहाय तु
स्यगुणस्यअस्यलाभात् ॥ ६६ ॥

द्वीपस्यशालमलङ्कतिप्रथितस्यनाथः पाथोधिना
बलयितस्यसुराम्बुनायम् ॥ अस्मिन्प्रपुष्मतिन
विस्मयसेगुणावधौ रक्तातिलप्रसवनासिकिनासि
किम्वा ॥ ६७ ॥

द्वीपस्येति । सुरैवमदिरैवअश्व्युयस्यएवंभूतेन पाथोधिनाऽध्विनायन
थितस्यशालमलङ्कतिप्रथितस्यद्वीपस्यपतिरयं । हेतिलस्यप्रसवः पुष्यन्तस्यस
सानासिकात्तरसंबुद्धिः । त्वङ्गुणावधौगुणसमुद्भवपुष्पक्षानानिअयचसुन्दर

शरीरेऽस्मिन् राजनिनविस्मयचेऽद्भुतङ्कितिनम्राप्रोषिभ्रपितुआश्चर्यं प्रा
प्तुंसचितं । एवविधेऽस्मिन् रक्तावाकिनासि । अंपितुरक्ताभवयनं वृषीषे
त्यर्थः । सुरासमुद्रपतित्वन्दोषः शरीरधारिशिगुणसमुद्वेविस्मयेयुक्तः ।
वपुःसतिभ्रतिशायनेनतुप् । नसिक्तीतिनासिकोदरोष्ठेतिह्रीष् ॥ ६३ ॥

विम्रेधयत्युदधिमिकतमन्त्रसत्सु यस्तेषुपञ्चसुवि
भायनसीधुसिन्धुः ॥ तस्मिन् ननेनचनिजालिज
नेनचत्वं सार्धंविधेहिमधुरामधुपानकेलीः ६८

विमइति । यःसीधुसिन्धुःसुरासमुद्रःविम्रेअगस्त्येयकतमङ्गहारजलनि
धिम्ययतिपिबतिसतितेषुपञ्चसुदधिनयहादिसमुद्रेषु अस्मानयंपास्यतीति
त्रसत्सुसत्सुनविभायनतत्रसे । ब्राह्मणस्यसुरापाननिषेधात्मानंपास्यती
तियोनयन्तत्याज । त्वन्तस्मिन्नहयेसीधुसमुद्रे अनेनराज्ञासार्धंनिजालिज
नेनचसार्धंमधुराःरम्याःमधुपानकेलीःमधुपानक्रीडाःविधेहिक्कुरु । एतद्
रणेनमुपानंसुलभम् ॥ ६८ ॥

द्रोणः सतत्रवितरिष्यतिभाग्यलभ्य सौभाग्यका
र्मणमयीमुपदाङ्गिरस्ते ॥ तद्वीपदीपइवदीप्तिभि
रौषधीना उचूढामिलज्जलदकज्जलदर्शनीयः ६९

द्रोणइति । तत्रद्वीपेसप्रसिद्धःसत्त्वणविशेषकरणार्थं हनुमतानीतोद्रो
णनासागिरिःभाग्येनसुकृतविशेषलभ्यंसौभाग्यसंबन्धिकार्येणश्रीषधीभि
र्मूलैः वशीकरणन्तद्रूपानुपदांसपायनं अन्यपरित्यागेन स्वयमेवपतिर्यथा
उपभुङ्क्तेतथावशीकरणं श्रीषधिरूपंतपहारन्तेतुभ्यंवितरिष्यतिधन्यात्व
मित्यर्थः । किभूतःश्रीषधीनांसतसल्लीविन्यादीनांदीप्तिभिःतस्यद्वीपस्य
दीपइवस्थितः । यतःचूढासुशिखरेषुनीलान्तःसलग्नाःजलदायवकज्जलं
तेनदर्शनीयःसुन्दरः । मूलकर्मांतुकानंशमित्यमरः । वशीकरणेकज्जला
दिज्जवति ॥ ६९ ॥

तद्वीपलक्ष्मपृथुशाह्मलितूलजालैः क्षोणीतलेमृदु
निमारुतचारुकीर्णैः ॥ लीलाविहारसमयेचरणा
पणानि योग्यानितेसरससारसकोशमृद्धि ॥७०॥

तदिति । हेसरसंनूतनंसारसंकमलन्तस्यकोशोमुकुलंराशिर्वातद्वत्सृष्टि
सुकुमाराङ्गि मारुतेनधारुसंनिवेशविज्ञेयनिविडम्बाकीर्णः प्रसारितैःत
स्यद्वीपस्यलत्मचिन्हमूतःपृथुर्भहान्शासनलिष्टं सस्तस्यतूलजालैः कार्पास
मूहैः कृत्वामृदूभिद्योशीतलेलीलाविहारसमयेविलासगमनकालेतेतवचर
शापंशानियोग्यानिजवन्त्वितिशेषः । अतिसृष्ट्याह्यतिसृदुस्यलेयति
युक्ता ॥ ३० ॥

एतद्गुणश्रवणकालविजृम्भमाण तल्लीचनोच
लनिकोचनसूचितस्य ॥ भावस्यचक्रुरुचितंशिवि
काभूतस्ते तामेकतःक्षितिपतेरपरंनयन्तः ॥ ७१ ॥

एतदिति । तेशिबिकाभूतः भावस्यभैभ्यभिप्रायस्यरचितंयोग्यंव्यापारं
चक्रुः । किंभूतस्यएतस्यराज्ञोगुणश्रवणकालेविजृम्भमाणासामैसीतस्यालो
चनाञ्चलनिकोचनेननेत्रप्रान्तसङ्कीचनेनसूचितस्यनृपासंकरशरद्वेषु दृष्टेन
जैमीनेत्रसङ्कोचेनष्ठापितस्य । किंजृतास्ते । एकतःक्षितिपतेःएकस्मान्
पात्अस्माद्दुपुञ्जतइत्यर्थः । तामैसींछपरराजानंनयन्तःप्रापयन्तः नयति
द्विकर्मा ॥ ७१ ॥

तांभारतीपुनरभाषतनन्वमुष्मि न्काश्मीरपङ्कनि
भलग्नजनानुरागे ॥ श्रीखण्डलेपमयदिग्जयकी
र्तिराजि राजदूभुजेभजमहीजुजिभैमिभावम् ७२

तामिति । प्रारतीतांपुनरभाषत । ननुजैमित्त्वंअमुष्मिन्महीजुजिभा
वंअनुरागंभजकुरु । किंभूतेकाश्मीरपङ्कनिभेनकुङ्कुमानुलेपनव्याजेनल
ग्नोजनानांअनुरागोयस्मिन् तथाश्रीखण्डलेपमयीचन्दनानुलेपनरूपादि
क्षयजमिताकीर्तिंराजिःकीर्तिंपरंपरातयाराजन्तौजुजीयस्य रागस्यसौ
लित्यात्कीर्तेश्चशुभ्रत्वात्कुङ्कुमत्वंचन्दनत्वञ्चसूचितम् ॥ ७२ ॥

द्वीपन्द्वीपाधिपतिमन्दगतिप्रशास्ति प्लक्षोपलक्षि
तमयङ्क्षितिपस्तदस्य ॥ मेघातिथेस्त्वमुरसिस्फु
रसृष्टसौख्या साक्षाद्यथैवकमलायमलार्जुनारेः ७३
द्वीपमिति । हेद्वीपाधिपतिवत्तन्नातङ्गराजवत्तमन्दगतिलसद्गमनेभैमि

अयं चितियः स्रष्टास्येनसृष्टेशसपलक्षितन्द्हीपंप्रशास्तिपालयतितरां । तत्त
स्मात्स्वंअस्यसेषातिथिनाः शोराशः सरसिआसिङ्गनेनसृष्टसृष्टीख्यासतीतथैव
स्फुरराश्रस्व यथायमलाक्ष्मीनारे-विष्णोः सरसिसाक्षात्कमलासृष्टसृष्टीख्यास
तीस्फुरति । मेधाधारणावतीबुद्धिरतिथिर्यस्यअस्यैवत्वयोग्येतिस्वकारो
योऽयः । सृष्टसृष्टीस्यैवेतिवा ॥ ७३ ॥

प्लक्ष्मेह्रीयसिमहीबलयत्पत्रे तत्रेक्षितेखलुतवा
पिमतिर्भवित्री॥खेलाम्बिघातुदधिशाखविलम्बि
दोला लोलाखिलाङ्गजनताजनितानुरागे ॥ ७४ ॥

प्लक्ष्मइति । तत्रद्वीपेनहीबलयस्यात्पत्ररूपेनहियस्यतिमहृतिप्रक्षेपेक्षि
तेसतिखलुनिश्चितन्तवापिखेलांदोलाक्रीडान्बिघातुङ्गलुंनतिर्बुद्धिर्भवित्रि
र्भविष्यति । किंभूतोअधिशाखासुविलम्बिन्योदोलास्तामिलीलंअखिलांअङ्ग
यस्याःतथाजनतयाजनितःअनुरागोयस्मिन्तस्यांसमुदितः अनुरागःयेन
वा । लोकन्दोलाकृदंङ्गुदोलाक्रीडायान्तवापिद्विष्वांसमुदध्यतीत्यर्थः ७४

पीत्वात्वाधरसुधांसुधासुधांशु नंअद्घातुरस
मिक्षुरसोदवाराम् ॥ द्वीपस्यतस्यदघताम्परिवेप
वेषं सोयञ्चमत्कृतचकीरचलायितांक्षि ॥ ७५ ॥

पीत्वेति । द्वेषनशक्तोभीतक्षकीरस्तद्द्वेषन्बलेअक्षिणीयस्यास्तस्मि
द्विः । सोयञ्चसुधासुधांशुभूचन्द्रोराजातवाधरसुधांसोष्ठासृतपीत्वाइक्षुर
सोदवारांइक्षुरससमुद्रोदकानारसंस्वादनंअद्घातुनाभिलषतु । किंभूता
नांवारास्तस्यद्वीपस्यपरिवेषवेषंपरिवेषाकारन्दघतांविज्रतां । अन्यत्रच
कीराःचन्द्रस्यसुधाभ्यवन्ति । अत्रतुचन्द्रस्यचकीराद्यास्तवअधरसुधां
पिबतिइतिषचशक्यतेत्यनेनसूचितम् ॥ ७५ ॥

सूरंनसौरद्वनेन्दुमवीक्ष्यतस्मि न्नाश्रातियस्तदि
तरत्रिदशानभिज्ञः ॥ तस्यैन्दवस्यभवदास्यनिरी
क्षयैव दर्शश्रतोपिनभवत्ववकीर्णभावः ॥ ७६ ॥

सूरमिति । तस्मिन्द्वीपेयद्यच्चन्द्रजलोपनःइन्दुमवीक्ष्यअद्घातुनाश्राति
यतस्तस्माच्चन्द्रात्इतरः अन्योयस्त्रिदशोदेवस्तस्यानभिज्ञःचन्द्रातिरिक्तदे

वानभिज्ञः । कः कनिध । सौरः सूर्यभक्तोजनः सूर्यव्यतिरिक्तदेवतानभिज्ञः
 सूरं सूर्यं न दृष्टुं नैव शक्नोति । तस्यैन्दवस्य इन्दुभक्तस्य चन्द्रलेखारहितेऽपि दृष्टं
 शक्नोति । अज्ञतोऽपि बुद्धानस्यापि भवदास्य निरीक्षयैव भवन्मुखचन्द्रज्ञानेनैव शकी
 र्शिभावो न ज्ञवतु लुप्ततत्त्वं न ज्ञवतु । अन्त्रादधिकं भवन्मुखचन्द्रं दृष्टुं शकी
 नादित्यर्थः । एतदेव चन्द्रस्य स्थाने भविष्यतीति ज्ञावः । नामनुष्य इति
 वा । सौरः येन्दव इत्यत्र भक्तिरित्यण् ॥ ७६ ॥

उत्सर्पिणीनकिलतत्रयतरङ्गिणीया त्वन्तेत्रयोरह
 हतप्रविपात्रिजाता ॥ नीराजनायनवनीरजरा
 जिरास्ता मन्त्राञ्जसानुरजराजनिराजमाने ॥ ७७ ॥

उत्सर्पिणीतीति । तस्य द्वीपस्य यातरङ्गिणीविपाट्नासीनदीप्रावृत्कालेऽपि
 उत्सर्पिणीकूलक्षुषानेति अहह आश्चर्यं मकिलेति अन्वद्वीपे प्रसरन्ती दृश्यते अ
 त्रुनेति पुराणप्रसिद्धिः । तत्र तस्यां विपात्रिजयाञ्जानात्कालांशिकसि
 तानीरराजिः त्वन्तेत्रयोः नीराजनाय आस्तां जवतु । त्वराजमानेशो भमाने
 ऽत्रास्मिन् राजनि अञ्जसास्वतएव अनुराज अनुरागं प्राप्नुहि । अस्यां नद्यां
 राभावात्सदा कनलानां सत्वात् नीराजनमपि अविच्छिन्नं भविष्यतीति नीरस
 र्पिणीत्यनेन सूचितं । अतएव अनं भजेत्यर्थः नीराजनायेति नेत्रापेक्षया कन
 लानां हीनत्वसूचितं । अनुरजेति रङ्गिणीति नलोपः ॥ ७७ ॥

एतद्यज्ञोभिरखिलांशुनि सन्तु हंसा दुग्धीकृते तदुभ
 यव्यतिभेदमुग्धाः ॥ क्षीरेपयस्यपि पदे द्वयवाचि
 भूयं नानार्थकोशविषयोद्यमृषोद्यमस्तु ॥ ७८ ॥

एतदिति । हंसाः अखिलैः शुनियतद्यज्ञोभिः दुग्धीकृते सतितयोः क्षीरनी
 रयोः व्यतिभेदः परस्परविवेकस्तद्विषये मुग्धाः भूषाः सन्तु । सर्वपयसि दुग्ध
 रूपे जाते सति प्रतियोगिनोऽभावात्सर्वं दुग्धत्वं न जानन्वित्यर्थः । तथा
 नानार्थकोशविषयानानार्थकोशसंग्राहिनोऽन्तोरभरकोशादेर्विषयः प्रति
 पाद्यं क्षीरेपदेपयस्यपि पदे विषये द्वयवाचिभूयं तत्रयार्थवाचित्वं अद्यत्वया
 एतस्मिन् अङ्गीकृते सति पयः क्षीरं पयोऽनुषेति सूचोद्यं निध्यावाध्यप्रस्तुभ
 वतु । अस्य यज्ञसाक्षीरनीरयोरेकत्वेकृते प्रतियोगिनो जलस्याभावाद्द्विती

यस्याभिधयस्याभावात्तद्वर्थाचित्वनयुक्तमित्यर्थः । एवंविधयशोन्यस्य
कस्यापिनविद्यतइतिभावः ॥ ७८ ॥

भ्रूमः किमस्य नलमप्यलमाजुहूषोः कीर्तिः सचैष च
समादिशतः स्मकर्तुः ॥ स्वद्वीपसीमसरिदीश्वरपूर
पार वेंलावलाक्रमणविक्रमणक्रमेण ॥ ७९ ॥

भ्रू नइति । हेभैमिवयं सर्वात्कृष्टं नलं अपि ध्रुवमत्यर्थं आजुहूषोः स्पर्धना
नस्यास्य संवन्धिकिं भ्रू नः । अस्य चरितवागगोरइत्यर्थः । स्पर्धानेवाह ।
सच नलः एव वने धातिथिश्च उभौ कीर्तीः स्वयं शंसि अक्रमेण युगपत्स्वद्वीपयो
जवभ्रूस्वद्वीपयोः सीमायां नर्चादा रूपे वायः सरिदीश्वरः समुद्रस्तस्य पूरः प्र
धाह स्वस्य पारवेलायां परतीरभर्यादायां यो च लः पर्वतस्तस्यानुक्रमणविक्र
मं च्यारो ह्यलक्षणं पराक्रमं कर्तुं समादिशतः स्मसंदिष्टवन्तौ । त्वदीया कीर्तिं
दूर्गगानिनी नदीयानइति निर्णेतुं कीर्तिं द्वयं प्रेषितवती इत्यर्थः । नलस्य
स्पर्धया तस्य न्यूनत्वं सूचितम् । आह्वातु निष्कलितत्वाद् व्यतइति च । वेलाव
लेति पाठे वेलायावलेनाक्रमणमित्यर्थः । नलं नलोकेति षष्ठीनिषेधः ॥ ७९ ॥

अंभोजगर्भरुचिराथविदर्जसुभू स्तद्गर्जरूपमपिरू
पजितत्रिलोकम् ॥ वैराग्यरुक्षमवलोकयति स्मरू
पं दृष्टिः पुरत्रयरिपोरिव पुष्यचापम् ॥ ८० ॥

अंभोजेति । अथ अंभोजस्य गभोनप्यस्तद्गर्जरुचिरासाध्यति गौरीविदर्भ
सुभूः रूपेण सौन्दर्येण जितत्रिलोकं गर्जरूपं वयः संधौ वर्तमानं युवानमपि नू
पं वैराग्येण अमनुरागेण रुद्धं यथा तथा अवलोकयति स्म अनुरक्तानासीदित्य
र्थः । काकिनिव । पुरत्रयरिपोर्हरस्य दृष्टिः पुष्यचापनिवकामनिव । स्वमि
यस्य नलस्य स्पर्धितया सक्रोधत्वात् परबेक्षणं ज्ञेयम् द्विगोरिति ङीप् विधेः स
ज्ज्ञापूर्वकत्वेन अनित्यत्वाद् द्वुस्त्री द्विषावा जितत्रिलोकमिति स नर्थनीयम् ८०

तेतान्ततोपि च कृषुर्जगटे कदीपा दंसस्य लस्थित
समानधिमानदण्डाः ॥ चण्डद्युतेरुदयिनीमिषच
न्द्रलेखां सोत्कण्ठकैरववनीसुकृतप्रवाहाः ॥ ८१ ॥

सइति । अंसस्य लोस्थिताः समानास्तुल्याः विमानदण्डाः येषां नोपि शिथिका

भूतस्त्राभैभीन्तेजस्वित्वात्जगदेकदीपात्लोकत्रये एकदीपरूपात्ततोपित
स्नादपिराज्ञात्सकाशात्षड्बुरन्त्यंप्रापयामासुरित्यर्थः । केकस्मात्कामि
व । सोऽस्सुकाकैरववनीकुमुदवनीतस्याःसुकुतप्रारोहाःपुण्यांकुराशंबु
तेःसूर्यात्दर्शसूर्यंप्रविष्टांउदयिनीं उदयोन्मुखान्शुक्रपक्षेप्रतिपदादिक्रमेण
अन्त्रलोखानिवसनाकर्षति ॥ ८१ ॥

नूपेषुतेषुनमनागपिदत्तचिन्ता विस्मेरयावचनदे
वतयातया ॥ घाणीगुणोदयतृणीकृतपाणित्रीणा
निष्काणयापुनरभाणिभृगेक्षणासा ॥ ८२ ॥

भूपेष्विति अथतयावचनदेवतयासरस्वत्यासामृगेक्षणापुनरभाणित्का ।
किंभूतातेषुभूपेषुनमनागपिनदत्तचिन्ता अतएव । किंभूतयाविस्मितया त
यावास्यागुणोदयेनमाधुर्यादिगुणोदयेनकृत्वात्तृणीकृतोपितोपाखीस्थिता
याथवीणायानिष्काणःस्वनोयया ॥ ८२ ॥

यन्मौलिरत्नमुदितासिसपुण्जम्बू द्वीपस्त्वदर्धमि
लितैर्युवमिविञ्जाति ॥ दोलायितेनबहुनाभवभी
तिकंप्रः कन्दर्पलोकइवख्यात्पतितस्त्रुटित्वा ॥ ८३ ॥

यन्मौलीति । हेनैमित्यस्यमौलिरत्नंशिरोरत्नत्वमुदितासितत्पन्नासि स
पुण्जम्बूद्वीपः त्वदर्धमिलितैस्त्वदर्धभागैर्युवमिःकृत्वाभवात्हरात्भी
त्याकंप्रःकंनशीलः बहुनादोलायितेनदोलनेनकृत्वान्नुटित्वाविच्छिद्यत्वात्
तितःकन्दर्पलोकइवविभाति।सर्वपियुवानःकामतुल्याइत्यर्थः । द्वीपेरत्न
मुत्पद्यतेअन्त्यदप्यन्तरालिकंस्तुवहुनादोलनेभगगनात्तुटित्वापतति ८३

विष्वग्वृतःपरिजनैरयमन्तरीयै स्तेषाम्धीशइव
राजतिराजपुत्रि ॥ हेमाद्रिणाकनकदण्डमहातप
न्नः कैलाशरात्रिमचयचामरचक्रचिन्हः ॥ ८४ ॥

विष्वगिति । हेराजपुत्रिअयज्जम्बूद्वीपःतेषांशाकद्वीपादीनांअभीश
इवराजाइवराजति । राजचिह्नमेववक्ति । किंभूतः । अन्तरीयैःसिंहला
दिद्वीपैरेवपरिजनैःसेवकैर्विष्वक्सर्वतोवृतः । तथाहेमाद्रिणासुमेरुणाक
त्वाकनकदण्डंसुवर्णदण्डंमहातपअंनहृच्छ्रंयस्य तथाकैलाशस्यरश्मिभ

य. किरणसमूहरूपञ्चामरचक्रञ्चामरसङ्घचिन्हंयस्य । अन्योपिराजापरिज
नै. सेव्यते कनकदशहातपत्रः चामरचिन्हितश्चभवति ॥ ८५ ॥

एतन्नरुस्तरुणिराजनिराजजम्बू स्थूलोपलानिव
फलानिविमृत्रयस्याः ॥ सिद्धस्त्रियः प्रियमिदंनि
गदन्तिदन्ति यूथानिकेनतरुमोरुहुः पथेति ॥ ८५ ॥

एतदिति । हेतरुणिएतस्यजम्बूद्वीपस्यचिह्नतरुः राजजम्बूराजति ।
एषक. सिद्धस्त्रियः यस्याः जम्बाफलानिस्थूलोपलानिवस्थूलपापाणतुल्यानि
विमृश्यदृष्ट्वाप्रियभर्तारप्रतिद्वदंष्टृशइतिनिगदन्तिपृच्छन्ति । इतिकिम् ।
हेप्रियदन्तियूथानिहस्तिस्मूहाः कोनपथातरुञ्जम्बूपृष्ठं आरुरुहुरारुहाः ।
जम्बूसंवन्धादेवअस्यजम्बूद्वीपश्चलितनाम । राजजम्बूइत्यत्रराजदन्तादि
त्वात्परमिपातः ॥ ८५ ॥

जाम्बूनदङ्गजगतिविश्रुतिमेतिमुत्स्रा कृत्स्रापिसा
तवरुचाविजितश्रियस्याः ॥ तत्रजाम्बवद्ववभ
वास्यसुधाविधाम्बु जम्बूसरिद्वहृत्सिमनिकम्बु
कण्ठि ॥ ८६ ॥

जाम्बूनदमिति । भोकम्बुकण्ठिशङ्खवद्वेखात्रययुक्तकण्ठि । रेखात्रया
ङ्किताग्नीवाकम्बुग्नीवेतिकथ्यतइतिहलायुधः । साजम्बूसरित् अस्यजम्बू
द्वीपस्यसीमनिमर्यादायांवहृति । किञ्चूतातस्याजम्बूजाववन्तिफलानि
तेषाम्द्रवः रसः तस्माद्द्रवाजाता तथासुधायाः विधाप्रकारोयस्यतादृशं
अम्बुयस्याः पियूपतुल्यजला साका । यस्याः जम्बूनद्या. कृत्स्रासकलापिनृ
रक्षाप्रशस्तामृत्तिकाजगतितवरुचाकान्त्याविजितश्रियतशोभं जम्बूनद्या
इदञ्जाम्बूनदंस्तुप्रथं इति विश्रुतिमेतिप्राप्नोति । यन्मृत्तिकाउत्तमसुवर्णं
न्तदपित्वदङ्गकान्त्याजितम् । प्रशस्तातुमृत्सामृत्सालुनृत्तिकेत्यमरः । नृ
दस्तिकम् । सन्नौप्रशसायांइतिस्त्रप्रत्ययः जाम्बवज्जम्बूवेत्यण् । कम्बुक
यदौअङ्गात्रकण्ठेभ्यइतिडीष् ॥ ८६ ॥

अस्मिजयन्तिजगतीपतयः सहस्र मस्त्राश्रुसार्द्र-
रिपुतद्वनितेषुतेषु ॥ रंभोरुचारुकतिचिह्नवचित

बन्धि रूपान्तिरूपयमुदाहमुदाहरामि ॥ ८७ ॥

अस्मिन्निति अस्मिन्दीपेसहस्रननेकेजगतीपतयोराजानः जयन्ति सर्वो
त्कर्षेणवर्षन्ते । हेरंभोरु अस्त्राशुभ्यारकनेत्राम्यंयथाक्रमंसान्द्रारिपवस्ते
पाम्बनिताश्चपेषान्तोपुअतिशूरेपुराजसुमप्येअहङ्कतिचिद्राज्ञःउदाहरामि
चाहवदामि स्वब्धारुतामन्मन्निरूपितान्पश्य किंभूतान्तवचित्तरूपव
न्धिरूपान्मनोहारिसौन्दर्यान् ॥ ८७ ॥

प्रत्यर्थीयौवतवतंसतमालमाली न्मीलत्तमःप्रक
रतरकरशौर्यसूर्ये ॥ अस्मिन्नवन्तिनृपतौगुणसन्त
तीनाः म्बिश्चान्तिघामनिमनोदमयन्ति किन्ति ८८

प्रत्यर्थीति । हेदमयन्तिगुणसन्ततीनांसौन्दर्यादिगुणसङ्घानांविश्रान्ति
घामनिविश्रान्तिस्थानेअस्मिन्नवन्तिनृपतौमनःकिंवर्ततइतिशेषः । किं
भूतेप्रत्यर्थिनंयौवतंसलीसन्सहस्तस्यवतंसभूतास्तमालमालाएवउन्मीलन्ति
प्रकटीभूतानितमांसितेषांप्रकरः सन्सूहःतस्यतस्करोविनाशकःशौर्यमेवसू
र्योयस्यवैरिणांमृत्युरूपः । वीरानुरागिण्योहियोषितइतिप्रायेणअस्मिन्
अनुरक्तोसिइतिममप्रतिभातोतियुक्तमितिभावः ॥ ८८ ॥

तत्रानुतीरवनवासितपस्विभिप्रा शिप्रातवोर्मि
भुजयाजलकेलिकाले ॥ अलिङ्गनानिददतीभवि
तावयस्या हास्यानुबन्धिरमणीयसरोरुहास्या ८९

तत्रेति । तत्रावन्त्यांशिप्रातदीतववयस्यासखीभविताभविष्यति ।
अनुतीरन्तीरसनीपवनेषुवासिनस्तपस्विनोविप्रायस्याः । तथाजलकेलि
कालेजलक्रीडासमयेजर्मिभुजयातरङ्गवाहुनातव आलिङ्गनानिददती ।
तथाहास्यस्यविकारस्य अनुबन्धोनैरन्तर्यतेनरमणीयंसरोरुहङ्कमलमेवआ
स्यंयस्याः । तीरमनुसमयातीरवदायतानिवेति । अनुर्यत्सन्धायस्यथाया
मइतिअव्ययीभावः ॥ ८९ ॥

अस्याधिज्ञयपुरमुज्जयनींभवानी जागर्तियासु
मगयौवतमौलिमाला ॥ पत्योर्धकायघटनायमृगा
क्षितस्याःशिष्याभविष्यसिचिरंवरिवस्ययाप ९०

अस्याइति । हेमृगात्तियाज्रवानीपार्वतीअस्यउज्जयिनीपुरंअधिश्यस्य
धिष्ठायजागर्तिस्फुरद्रूपावर्तते । किञ्चूता । सुभगंसुन्दरंयौवतंस्त्रीवन्दन्तस्य
नौलिभालाशिरोभाला त्वंतस्याज्रवान्याःचिरंवरिवस्यथाशुश्रूपया एतेनप
त्याअर्धकायघटनायशिष्यापिभविष्यन्ति । एतद्दरणेनप्राणेशार्धशरीरत्वंसु
लभन्तित्यपिशब्दार्थः॥ रूपेशशिष्याजातैवासिसेवयापिशिष्याभविष्यसीति
चापेरर्थः । स्त्रीयंप्राणेशार्द्धन्तवापिवितरिष्यतीत्यर्थः । पुरमितिअधिशी
डित्याधारस्यकर्मत्वम् । भवानीत्यत्रइन्द्रवरुणेलिपुंयोगेडीष्वानुदश ९०

निःशङ्कमंकुरिततांरतिवल्लभस्य देवःस्वचन्द्रकिं
रणामृतसेचनेन ॥ तत्राबलोक्यसुदृशांहृदयेपुरुद्र
स्तद्देहदाहफलमाहसकिंनविद्वः ॥ ९१ ॥

निःशङ्कमिति । तन्नोज्जयिन्यासदेवोरुद्रःस्वचन्द्रकिरणामृतसेचनेनसु
दृशांहृदयेपुरतिवल्लभस्यकामस्यनिःशंकनिर्भयंअङ्कुरिततांप्रादुर्भावमवल्लो
क्यतद्देहदाहस्यफलांप्रयोजनंकिमाहकिञ्चूततद्दयंनविद्वः । तत्रत्याःछि
यःसर्वदासकामाःदृष्ट्वासयाकृतकामदेहदाहोव्यर्थंएवइतितस्यबुद्धिर्जाय
तइत्यर्थः । पुनश्चतस्यसहस्रघोतपत्तेः ॥ ८१ ॥

आगःशतंविदधतोपिसमृद्धकामा नाधीयतेपरु
षमक्षरमस्यरामोः ॥ चान्द्रीनतत्रहरमौलिशयालुरे
का नध्यायहेतुतिथिकेतुरपैतिलेख ॥ ९२ ॥

आगइति । कामाःछियःआगःशतंसपत्नीसंभोगादिनाअपरधसहस्रं
विदधतोपिकुर्वतोपिअस्यराजःपरुषंनिष्ठुरमक्षरंनाधीयतेनब्रुवते । यतः
समृद्धकामाःसकामत्वाद्स्यापराधनगणयन्तीतिभावः । कामाइत्यनेनव
क्लृप्तभावत्वात्परुषज्रापणयोग्यत्वेपिसकामत्वाकोचुरित्यर्थः । अनध्याये
हेतुमाह । तन्नोज्जयिन्याहरमौलिशयालुःस्थिताअनध्यायहेतुःतिथि प्र
तिपत्तस्याःकेतुःचिद्दृष्ट्वान्द्रीसकालेखाकलानापैतिनगच्छति । सदात
त्रशंभोःसत्वात्चन्द्रकलायाश्चापिसत्वात्चन्द्रकलादर्शनात्समुत्पन्नकामाः
सत्यःपरुषंनभापन्तइतिभावः । अथधप्रतिपत्पाठश्रीलस्येतिबचनात्सर्वान्
ध्यायापेक्षया प्रतिपदोन्मुख्यत्वात्सर्वास्वपितिथियुक्ताप्रतिपद्वुद्धेरक्षरम
पिनपठन्तीतिपुक्तनित्यर्थः । आगःशतकारित्वमेवास्यदोषः ॥ ८२ ॥

नूपं व्यलोकत न दूरतरानुरक्तं साकुण्डिनावनिपुर
न्दरनन्दिनीतम् ॥ अन्यानुरागविरसेन विलोकना
द्वा जानामिसम्यगविलोकनमेवरम्यम् ॥ ९३ ॥

नूपमिति । साकुण्डिनावनिपुरन्दरस्य भीमस्य नन्दिनीपुत्रीदूरतरं सुत
रामनुरक्तं सानुरागमपितं नूपं न व्यलोकत । वायस्मादन्यस्मिन्नले अन्
रागेण तदतिरिक्ते विरसेन अनुरागेण विलोकनाद्विलोकनापेक्षया ऽविलोक
नं सर्वथा अनवेक्षणमेवरस्य श्रेष्ठज्ञानामिमन्ये । यत्रानुरागेनास्ति तद्विलोक
नेनापि प्रयोजनं नास्तीत्यर्थः ॥ ९३ ॥

जैमीङ्गितानि शिविकां मधरेव हन्तः साक्षान्तयद्य
पिकथंचन जानते स्म ॥ ऊहुस्तथापि सविधस्थितसं
मुखीन भूपालभूषणमोणिप्रतिविंवितेन ॥ ९४ ॥

जैमीति । अधरे शोधोभागे शिविकां वहन्तो दधानाः जैमीङ्गितानि शृङ्गणा
दीनि अननुरागचिन्हानियद्यपि साक्षात्कथंचन केनापि प्रकारेण जानते स्म
तथापि सविधे स्थिताः संमुखीनाः भूपालाः तेषां भूषणमणिपुरत्नादिषु प्रति
विंवितेन हेतुना जह्नुः । अननुरागचिन्हानि प्रतिविम्बशात् जानते स्मेत्यर्थः ।
संमुखं दृश्यते ऽस्मिन्नित्यत्र प्रतिविम्बाधिकरणेत्वादीयथामुखसंमुखस्य दर्श
नः खड्गित्खः । भूषणमणीनां वा विशेषणम् ॥ ९४ ॥

मैमीमथापयत जन्यगणस्तदन्यङ्गामिव क्षितित
लं रघुवंशदीपः ॥ गाङ्गेयपीतकुचकुंभयुगाञ्चहार
चूडासमागमवशेन विभूषिताञ्च ॥ ९५ ॥

जैमीमिति । जन्यजनोवाहकसंघो जैमीन्तस्मादन्यं नृपञ्चपयत । कः
क्वाकमिव रघुवंशदीपो भगीरथः गङ्गामवनितलक्षितितलमिव । किञ्चूता
जैमीगङ्गाञ्च । गाङ्गेयं सुवर्णं तद्वत्पीतङ्गौरङ्गुचकुंभयुगं यस्याः । गाङ्गेया
भ्यां स्कन्दमीमाभ्यां पीतङ्गुचकुंभयुगं यस्याः उभयोः पुत्रत्वात् । तथा हारी
मुक्ताभूषणङ्गुलस्थितं चूडावाहुः नूपणशिरस्थितं वा नूपणन्तयोः समागमवशे
न विभूषिताशोभमानां हरस्येयं हारीचूडाशिरोभागस्तस्याः समागमवशेन
विभूषितां अलकताम्बुशेषेण नुविउपिताञ्च । गाङ्गेयः स्त्रीभ्यो ऽडक् । हारी

चासौचूडाचपुंवद्भावः ॥ ९५ ॥

तांमत्स्यलाञ्छनदरांचितचापभासां नीराजितभु
वमभापतभाषितेशा ॥ क्रीडाजडेकिमपिसूचय
चेतसाचे त्क्रीडारसंवहसिगौडविडौजसीहा १६ ॥

तानिति । भाषितस्यवाच. ईशावाणीतांमैर्भाष्यभाषत । किञ्चूतांमत्स्य
लाञ्छनेनकामेनदरं ईपत्लाञ्छितस्याकृष्टस्यचापस्यभासाकान्त्यानीराजि
तेञ्चुवौयस्याक्षाम् । किमुवाचेत्यतआह । हेत्रीडाजडेलज्जयाऽप्रगल्भे
इहअस्मिन्गौडविडौडसिगौडदेशाशीश्रीगौडेन्नेचेतसाचेत्क्रीडारसं उप
प्रोगेन्धाम्बहसिचेत् लज्जयासाक्षाच्चेककथयसितथापिकिमपिकटाक्षादि
नासांसूचयबोधय । ततोहमेनम्बर्णयिष्यामीति ॥ ९६ ॥

एतद्यशोभिरमलानिकुलानिभासा न्तथ्यन्तुषार
किरणस्यतृणीकृतानि ॥ स्थानेततोवसतितत्रसुधां
वुराशौ रङ्कुस्तदङ्कुरवनोकबलामिलापात् १७ ॥

एतदिति । हेमैनि एतस्यपशोभिस्तुषारकिरणस्यइन्दीर्जासाकिरणाना
ममलानिशुभ्राणिकुलानितृणीकृतानिइतिसत्यन्तथ्यं ततस्तस्मादेवहेतोः
रङ्कुश्चित्रहरिणः सुधालक्षणांअभुतस्यचिंथीसमुद्रेतत्रतस्मिन्चन्द्रेतेषांका
न्तितृणानांअङ्कुराःतेषाम्बनीवृन्दन्तस्याः कबलामिलापात्प्रासाभिलाषाद्
सतिइदंस्थानेचचितम् । मृगोहिस्त्रादुजलतृणाङ्कुरवहसेदेशेवसति । च
न्द्ररूपेस्थानेइतिवा । अतितरामयंयशस्वीतिभावः ॥ ९७ ॥

आलिङ्गितःकमलवत्क्रकरस्त्वयायं श्यामसमेरु
शिखयैत्रनत्रःपयोदः ॥ कन्दर्पमूर्धरुहमगहनचं
पकस्र ग्दामत्वदङ्गरुचिक्रञ्चुकितश्रकास्तु ॥ १८ ॥

आलिङ्गितइति ॥ हेमैमित्वयाअलिङ्गितोयंनृप.सुमेरोःशिखयाशृङ्गेणन
व.पयोद.मेघइवचकास्तुभासलाम् किञ्चूतः भाग्यचिन्हङ्कुमलन्तद्वक्रःक
रोयस्य तथास्वजावाब्ध्यामः तथाकन्दर्पस्यमूर्धरुहाःकेशास्तेषांनगहनचं
पकपुष्यस्त्रग्दामतद्वत्तयात्वदङ्गरुचिःस्त्रक्दामरूपामदनोदयकारिणीअ
तिगौरित्स्वदीयङ्कान्तिर्वातयाकञ्चुकितःश्वलितः । मेघोपिकमलांजलन्त

द्वत्यः कारकावर्षपलायस्य । तथासजलत्वानीलः तथासुमेरुशिखयाभ्रालि
ङ्कितः संवद्वोविद्युतासवलितश्च । गौरश्यामयोः संवन्धः सुतरांशोऽजते । स
ग्दान्मेतिसमुदितोमालावाचकः शब्दः ॥ ९८ ॥

एतेनसंमुखमिलत्करिकुंभमुक्ताः कौक्षेयकाभिहति
भिर्विवभुः विमुक्ताः ॥ ए द्भुजोष्मभृशानिः सहयाव
कीर्णाः प्रस्वेदविन्दव्यडवारिनरेन्द्रलक्ष्या ॥ ११ ॥

एतेनेति । हेमैनि एतेनराज्ञाकौक्षेयकाभिहतिभिः खड्गप्रहारैः कृत्वावि
मुक्ताः कुम्भस्थलेभ्योभूमीपतिताः संग्रामार्थं समुखमिलताङ्गच्छतां करिणां कु
म्भस्थलस्थानमुक्ताः मुक्ताफलानि एतस्यराज्ञोऽभुजोष्मशीवाहुप्रतापस्यभृश
अतिशयेननिःसहयासोदुमसमर्थया अरिनरेन्द्राः एतस्यधैरिषोराजानस्ते
षांलक्ष्म्याविकीर्णाविसृष्टाः प्रस्वेदविन्दवः प्रकृष्टघर्नाद्विन्दवद्ववविबभुः ।
हस्तियोधित्वादतिशूरोयमितिभावः । कौक्षेयकोमरहलाग्रइत्यमरः ।
कुशोभवः कुलकुक्षीतिखड्गेभिर्धेयेतकञ्प्रत्ययः ॥ ९९ ॥

आश्चर्यमस्यककुभामवधीनवाप दाजानुगाद्भुज
युगादुदितः प्रतापः ॥ ध्यापत्सदाशयविसोरितस
प्ततन्तु जन्माचतुर्दशजगन्तियशः पटश्च ॥ १०० ॥

आश्चर्यमिति । अस्यआजानुगात्जानुपर्यन्तंगामिनोदीर्घाद्भुजयुगात्
उदितः प्रतापः ककुभान्दिशांश्रवधीन्प्रान्तानवापत्प्राप । एतदाश्चर्यम् ।
तथासंज्ञासावाशयश्चतेनशुचिनाचितेनविसारिताः कृताः सप्ततन्तवोमखाः
तेभ्योजन्मयस्यएवंविधः यशः पटः चतुर्दशजगन्तिव्यापत्एतदाश्चर्यम् । अ
स्यराज्ञोदिकप्रान्तगामिचतुर्दशजगद्वापिनोः प्रतापयशः पटयोर्दशनादेव
आश्चर्यम् । अथवाकारणगुणानां कार्यसमवायस्यआवश्यकत्वात्जानु
पर्यन्तंगामिनोभुजयुगादुत्पन्नस्यप्रतापस्यातिसूरादिकप्रान्तगामित्वादाश्चर्यं
म् । तथासदासर्वदाशयेनहस्तेनप्रसारिताः सप्तसंख्यास्तन्तवस्तंभ्यः अल्प
परिमाणेभ्यः कारणेभ्यः समुत्पन्नस्यपटस्यचतुर्दशजगद्वापित्वान्महदाश्
चर्यमित्यर्थः । एवंविधः प्रतापवान्यशः स्त्रीष्वअन्यः कोपिनास्तीतिभावः
सप्ततन्तु संखः ऋतुरित्यमरः ॥ १०० ॥

श्रीदास्यसंबिदविलंबितशून्यमुद्रा मस्मिन्दृशोर्नि
पतितामवगम्यभैभ्याः॥ स्वेनैवजन्यजनतान्यमजी
गमत्तां सूज्ञंप्रतीङ्गितविभावनमेववाचः १०१

श्रीदास्यइति । जन्यजनताजनसमूहःस्वेनैववचनंविनाध्यात्मनैवतां
भैभींअन्यनृपंअजीगमत्प्रापयामास । किंकृत्वाअस्मिन्पेनिपतितांजैमी
दृशोरीदास्यसंबित्वुद्विरियतिवर्णनेकृतेपि अमवलीकनेनश्रीदास्यज्ञानं
तयाऽवसंबिताशून्यमुद्रातांमिन्नराहित्यचिन्हान्तामवगम्यज्ञात्वा । आज्ञां
विनाकथनीतवानत्रार्थेअर्थान्तरन्यासमाह । सूज्ञंपरिहृतंप्रतिङ्गितवि
भावनेचेष्टितज्ञापनमेववाच उपदेशः । उदास्तइत्युदास्यपचाद्यजन्तः
ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् ॥ १०१ ॥

एतांकुमारिनिपुणांपुनरप्यभाणि द्वाणीसरोजनु
खितिर्भरमारभस्व॥ अस्मिन्नसंकुञ्चितपंकजसख्य
शिक्षा निघ्नतादृष्टिपरिरंभविजृभितानि ॥१०२॥

एतामिति । बाणीसरश्चती कुमारीचासौनिपुणाचनलान्यतारतम्यज्ञां
तामेतांपुनरपिइतिअभाणीत्कथे । हेसरोजमुखिअस्मिन्पेअसंकुचित
विकसितस्यपंकजस्यसख्यशिक्षायांसादृश्याभ्यासेनिघ्नानिपुणादृष्टिर्नि
कसितकमलतुल्येत्यर्थः । तयातस्यावापरिरंभविजृभितानिआसिङ्गनवि
लासान्निर्भरसुतरांअरभस्व । एनंसादरमवलोकयेतिभावः १०२

प्रत्यर्थिंपार्थिपयोनिचिमाथमंथ पृथ्वीधरःपृथुर
यंमधुराधिनाथः॥ अश्मश्रुजातमनुयातिनशर्वरी
ज्ञः श्यामांककर्तुरवपुर्वदनावजमस्य ॥ १०३ ॥

प्रत्यर्थीति । भैभिपृथुनासासधुरायाः अधिनाथोराजायम् । किंभूतः ।
प्रत्यर्थिंपार्थिवाःशत्रुजूनानृपाःतेष्वपयोनिचयःतेषांसाथेमथनेमंथःपृथ्वी
धरोमंथशैलोमन्दरःतथाशर्वरीशश्वन्द्रःअस्यअश्मश्रुजातअनुत्पन्नश्मश्रुक
चरहितंबदनावजंनानुयाति । नश्चनुकरोति । यतःश्यामेनअंकेनकलंकेन
कर्तुरविचित्रवपुयंस्यकलकथन्द्रःश्मश्रुरहितैतन्मुखतुल्योमभवतीत्यर्थः ।
वयःसन्धीवर्ततइतिभावः । नजातश्मश्रुयस्मिन्वाहितान्यादिप्रितिपर

निपातः । पार्थिवेलितत्रविदितइत्यम् ॥ १९३ ॥

वालेधराधरितनैकविघ्नप्रवाले पाणौजगद्विजय
कार्मणमस्यपश्य ॥ ज्याघातजेनरिपुराजकधूमके
तु तारायमाणमुपरज्यमणिङ्किणेन ॥ १०४ ॥

वालइति । अधरेणश्रोष्ठेनाधरितानिअनेकसिधानिनाजानाजातीयानिप्र
वालानिपल्लवाविदुभावायया । तथावालेत्वंअस्यराज्ञःपाणौजगद्विजयस्य
कार्मणंवंशीकरांमणिकंकराजंपश्य किंभूतंमणिंज्याघातजकिणेनउपरज्य
श्यामीभूयरिपुराजकस्यरिपुनृपवृन्दस्यतदर्थंधूमकेतुतारायणांधूमकेतुन
क्षत्रतुस्यध्याचरितम् । धूमकेतुनक्षत्रमृदितंसत्यधाराजद्वयंकरोतितथे
ति । नैकविघ्नंविघ्नप्रवालांययेतिषं । रिपवक्षतद्राजकचेति अन्यथाआ
दिवृद्धिःस्यात् । संज्ञापूर्वकविधोरनित्यत्वाद्वावृध्यभावः ॥ १०४ ॥

एतद्भुजारिणिसमुद्भवविक्रमाग्नि चिन्हंघनुर्गुण
किणःखलुधूमलेखा ॥ जातंययारिषरिषन्मशकां
र्थयाश्रु विश्राणनायरिपुदारदृगंवुजेभ्यः ॥ १०५ ॥

एतदिति । घनुर्गुणकिणःज्याघातजःकिणःएतस्यनुजःएवअरिणःघन
क्षुत्पत्तिकाष्ठन्तस्मात्समुद्भवःविक्रमाग्निःसमुत्पन्नप्रतापग्निस्तस्यचिन्हं
चिन्हंभूताधूमलेखाखलुनिश्चये । यथाधूमोर्गनेर्लिङ्गम् । यथाधूमरेखया
रिपूणान्दारास्तेषांदृगंवुजेभ्यः -अश्रुविश्राणनायोदनविश्राणनायजातंप
तिवधादित्यर्थः । किंजुतयाअरिपरिपट्टैरिसघस्तल्लक्षणाभशकाःतन्निवृ
तिरूपःअर्थःप्रयोजननयस्याःसातया । अत्रार्थंशश्रीनिवृत्तिवचनः । धू
मलेखाद्विदृशांचाश्रुविजनयति । अतिशूरोयनितिभावः । अर्थोभिधेयो
रैवस्तुप्रयोजननिवृत्तिषुइत्यसरः ॥ १०५ ॥

श्यामीकृतःमृगमदैरिवमाधुरीणा न्धौतैःकलिन्द
तनयामधिमध्यदेशम् ॥ तत्राप्राकालियमहाहृदना
भिशीभां रोमावलीमित्रविलोकयितासिजूनैः १०६

श्यामीति । तत्रमधुरायांअधिमध्यदेशंमध्यदेशेकलिन्दनयानयानुनां
जूनैःरोमावलिमित्रविलोकयितासि । किंजुतानाधुरीणांमधुराणीनां

धौतैर्जलक्रीडाञ्चालितैर्नृगमदैः कस्तूरीनिरिवश्यामीकृतान्तुस्वतः श्यामा
नित्यर्थः । तथाआप्ताप्राप्ताकालियस्यसहाहृदेनकृत्वानानिशोभाययातां
रोमराजिस्वत श्यामापिसृङ्गनदैश्यामतराकालियसहाहृदवद्गभीरयाना
भ्याप्राप्तशोभाचमध्यदेशेषजवति । अनेनसहकालिद्याञ्जलक्रीडांकुर्वितं
भावः ॥ १०६ ॥

गोवर्धनाचलकलापिचयप्रचार निर्वाशिताहिनि
घनेसुरभिप्रसूने ॥ तस्मिन्ननेनसहनिर्विशनिर्वि
शंकं वृन्दावनेत्रनविहारकुतूहलानि ॥ १०७ ॥

गोवर्धनेति । हेत्रैमितस्मिन्श्रीकृष्णक्रीडया अतिप्रसिद्धेस्त्रीरूपवृन्द
भवतीतिवृन्दावनमधुरासमीपवनवृन्दस्यगोपालसंघस्यवनेघात्वसनेनरा
ज्ञासहनिर्विशंकसर्पादिभयरहितंयथा पुष्यावचयादीनिघनविहारकुतूह
लानिवनक्रीडाकौतुकानिनिर्विशउपभुञ्ज्व । किंभूतेगोवर्धननाभाचलोगि
रिस्तत्रवर्तमानाः कलापिचयामयूरसंघास्तेषां प्रचारेणनिर्वाशितानिक्वा
शिताः अहयः सर्पाः यस्मात् तथाघनेनविडम्ब्याये । तथासुरभीणिसुग
न्धीनिप्रसूनानिपुष्पाण्यस्मिन् । वृन्दावनेइतिवननिर्घोः संज्ञायामिति
कोटरादित्वाद्दीर्घः ॥ १०७ ॥

भावीकरः कररुहांकुंरकोरकोपि तद्वह्निपल्लवचयेत
वसौख्यलक्ष्यः ॥ अन्तस्त्वदास्यहृतसारतुपारजानु
शोभानुकारिकरिदन्तजकंकणांकः ॥ १०८ ॥

भावीति । हेभैमितस्यवृन्दावनस्यवह्निपल्लवचयेलतानांकिसरुवपुन्द
मध्येकररुहाः एवन्खाएवअंकुराः तेष्वकोरकायस्यएवंभूतस्तवकारः सौख्येन
अभायासेनलक्ष्योद्धेयोभावीमबिष्यति । रक्तत्वादितिसृदुत्वात्कोनलाकार
नखरूपकोरकयुक्तत्वाच्चकिमयंकोरकयुक्तः पल्लवः अथवानखयुक्तोऽनीकर
इतिसंदेहविषयत्वयोग्योपीत्यपिशब्दार्थः । यतः अन्तर्मध्येत्वदास्येनहृत
सारः त्वदीयमुखनिर्माणाथैहृतोमप्यसम्बन्धिः श्रेष्ठभागीयस्यएवंभूतोवातु
पारभानुश्चन्द्रस्तस्यशोभानुकारितदाकारं करिदन्तजकंकणतदेवअंकाश्चिन्हं
यस्य हस्तिदंतवलययुक्तोऽनीकरस्तद्रहितश्चपल्लवइतिपल्लवमप्येकरः सुखे
नञ्चास्यतइत्यर्थः । तत्रत्याः स्त्रियः प्रायशोदन्तवलयानिविज्जति ॥ १०८ ॥

तज्जःश्रमां वसुरतान्तमुदानितान्त मुत्कण्टकेस्त
नयुगेतवसुचरिधुः ॥ स्वजन्प्रभञ्जनजनःपथि
कःपिपासुः पाताकुरङ्गमदपङ्किलमप्यशङ्कम् १०९

तच्छब्द इति । ईशैमितज्जोवृन्दावनेजातःप्रभञ्जनजनः वायुसहोवायुस्त
क्षणीयाजनः कुरङ्गमदेनकस्तूरिकयापङ्किलङ्गलुपसपिश्रमांस्वसुरतश्रमज
नितङ्गमोदकंपाताशङ्कनिःशङ्कंपास्यति अपनेष्यतीत्यर्थः । किंज्रूतःसुर
तान्तमुदासुरतावसानहर्षेणानितान्तं उत्कण्टकरोमाञ्चितेतवस्तनयुगेस्तन
तटेसम्बरिधुःसम्बरणशीलः । तथाखञ्जनवृक्षादिबाहुल्येनमन्दीभवन् ।
पथिकोपिनित्यंसागंस्थः अतएवपिपासुःसतृषः । अन्योपिपान्यःकण्टकिते
देशेसञ्चरिधुः अतएवजगनकण्टकत्वात्पङ्कज्वन् उदकपानेच्छुनिर्मलोद
कप्राप्त्यभावात्कर्दमयुक्तं अपिजलनिर्धिचारंपिबति ॥ १०९ ॥

पूजाविधौमखभुजामुपयोगिनोये विद्वत्कराःकम
लनिर्मलकान्तिभाजः ॥ लक्ष्मीमनेनदधतानुदिन
म्बितीर्णे स्तेहाटकैःस्फुटवराटकगौरगर्भाः ११०

पूजेति । येविदुषांपश्चितानाङ्कराः मखभुजान्देवानांपूजाविधीतपयो
गिनस्तत्पराःकमलेनदानसंबन्धिनाजलेननिर्मलकान्तयोऽयचपद्यतुत्याः ।
तेविद्वत्कराः अनेनराष्ट्राध्यनुदिनम्बितीर्णेदेतैर्हाटकैः सुवर्णैःकृत्वालक्ष्मीं
दधतेधारयन्ति । किंज्रूताःसुवर्णधारणादेवस्फुटःप्रकटोवराटकोबीजकोश
स्तद्वत्गौरमध्याः । पट्टाअपिदेवपूजाविधौसपयोगिनःस्फुटेनबीजकोशे
नगौरमध्याः । अतितरान्दाताऽयमितिभावः । बीजकोशोवराटकइत्य
मरः । कमलमध्यस्थितापीतवर्णकार्णिकेत्यर्थः ॥ ११० ॥

वैरिश्रियःप्रतिनियुद्धमवाप्नुवन्थः किंचिन्नतृप्य
त्तिधरावलयेकवीरः ॥ सत्त्रामवाप्यनियतन्मदने
षुवृन्दस्यंदीनितृप्यनुमधूनिपिवन्तिवायम् १११

वैरीति । योराजःवैरिश्रियःवैरिराज्यलक्ष्मींप्रतिलक्ष्मीकृत्यवैरिभिःसह
नियुद्धनितरांयुद्धमनामुवन्किंचित्किमपिनतृप्यनिनतृप्यति । यतःधरा
वलयेसकोवीरःशूरः । युद्धमकृत्वैववैरिभिर्देहाःश्रियोलक्ष्म्यापियुद्धेच्छाम

प्राप्य अतुप्तः सोयमद्यत्वाभवाप्यत्वद्विषयेऽनसुदृश्यनितरांपतन्तोमदने
 षव पुष्पाणितेषां वृन्दानितेस्य स्यन्दीनिमधूनिपुष्परसान्पिवन्निव तृप्य
 तु । स्वतुल्यमदनयुद्धसाभादित्यर्थः । अनवृथीद्वैतिभावः । अवाप्नुवन्नि
 तिपाठेनियुङ्गयुद्धयुद्धप्रतियुद्धमात्रैरिश्रियः प्राप्तु वन्नतृप्यतिसत्त्वांप्राप्य
 तु । श्रीभ्योपित्वं अधिकेत्यर्थः । अन्योपिमद्यपानेनपूर्वमसन्तोपहेतुंवि
 स्मरंसन्नुप्यति ॥ १११ ॥

तस्मादियद्भक्तिपतिक्रमगम्यमान मध्वानमैक्ष
 तनृपादवतारिताक्षी ॥ तद्भावबोधबुधतांनिजचे
 ष्टयैव ध्याचं कृतैस्मशिविकानयनेनियुक्ताः ११२

तस्मादिति । तस्मान्नृपादवतारिताक्षी इयमैनी क्षितिपतिजिरांजभिः
 क्रमशेपरिपाठ्यागम्यसानंराजसंबन्धिनंक्रमेणगम्यंवाध्वानंऐह्यत । शिवि
 कानयनेनियुक्ताजन्या । निजचेष्टयैवान्यप्रापणरूपेणस्वध्यापारेणैववृत्तपरत्वेपु
 प्रतिविम्बवशेनतस्याज्ञैम्याभावोजिप्रायः तस्यबोधोज्ञानन्तेनबुधतांपंयिह
 ततांव्याचक्षतेस्मच्छापितवन्तः तांसन्यंनृपंप्रापयामानुरित्यर्थः । अन्योपि
 ज्ञावबोधेननिजंपायिहत्यंप्रकटीकरोति ॥ ११२ ॥

भूयोपिभूपमपरंप्रतिभारतीता न्द्रस्यञ्चमुरुचल
 चक्षुषमाचक्षे ॥ एतस्यकाशिन्वृपतेरबलांक्ष्यल
 क्ष्मी महणोःसुखञ्जनयखड्जनमञ्जुनेत्रे ॥ ११३

भूपइति । भारती त्रस्यन्यश्चमुरुचलः तद्वञ्जलञ्जुपंचञ्चलनेत्रीन्ताज्ञैर्नीप्र
 तिअपरंनृपंभूयोप्याचक्षे । हेखड्जननेत्रवन्मञ्जुनेत्रेसुन्दरनेत्रेज्ञैनि त्वंएत
 स्यकाशिन्वृपतेर्लक्ष्मीकायकान्तिं अवेक्ष्यात्क्षोःसुखञ्जनय । एतदीयाक्षित
 क्ष्मीभवेत्येतिवा । काशिकेत्यादिप्रयोगदर्शनाद्भ्रस्त्रोपिकाशिकाशब्दः ११३

एतस्यसावनिभुजःकुलराजधानी काशीभत्रोत्तर
 णधर्मतरिःस्मरारः ॥ यामागतांशुरितपूरितचेत
 सोपि पापंनिरस्यच्चिरजंविजिभवन्ति ॥ ११४ ॥

एतस्येति । हेज्ञैनि याकाशिकास्मरारैर्हर्म्यजबोह्नरजोऽस्यसंसारसमुद्र
 स्यतरणेनूत्थानपेक्षत्वाद्धर्मतरिर्द्धर्मनीका साएतस्यावनिभुजांकुलराजधा

नीचंशपरंपरानिवासस्थानं । संसारीतारणत्वमेवआह । याङ्काशिकाश्राग
ताःप्राप्ताःदुरितपूरितचेतसोपि अतिपातकिनोपिजना चिरजधिरकालस
न्वितंपापंनिरस्पविरजीभवन्तिविगततरजस्काभवन्तिविगतरीजोगुणाःसत्त्व
प्रधानाभवन्ति । मोक्षलभन्तइत्यर्थः । धर्मतरीत्यनेनसर्वेश्याप्यनिवारणं
चितम् । अविरजसोपिविरजसोभवन्ति । अरुर्भनइतिचिबःसलोपश्च॥११५॥

**आलोक्यभाविविधिकर्तृकलोकसृष्टि कष्टानिरोदि
तिपुराकृपयैवरुद्रः ॥ नामेच्छयेतिमिषमात्रमद्य
न्यत्नां संसारतारणतरीमसृजत्पुरींसः ॥ ११५ ॥**

आलोक्येति । रुद्रः भाविनिजविष्यन्तिविधिकर्तृकायाः लोकसृष्टेः कष्टा
निदुःखान्यालोक्यविचार्यकृपयाएवपुरारोदितिअरोदीत् । ब्रह्मलगादा
दुत्पन्नोरुदनब्रह्मण्यणाकिनितिरोदिपीतिपृष्ठःसन्नामेच्छयारोदिनिद्वत्युक्ते
नब्रह्मण्यणाकृतनामेच्छयामिषमात्रं अद्यत्त । वस्तुतस्तूलोकानान्दुःखं दृष्टु
वाअरुदत्तनतुरुद्रनामेच्छयेत्यर्थः । अतःसरुद्रस्तांपुरींसंसारसागरतरींसं
सारसमुद्रतारणनौकाभोक्षदायिनीमसृजत् । काशीभागतस्यसंसारदुःखा
निपराभवकृतंनशक्नुवन्तिमोक्षएवभवतीतिभावः । पुरारोदितिपुरांशुद्
चास्मैइतिलट् ॥ ११५ ॥

**वाराणसीनिविशतेनवसुन्धराया न्तत्रस्थितिर्म
खभुजांभुवनेनिवासः ॥ तत्तीर्थमुक्तवपुषांततएव
मुक्तिः स्वर्गात्परंपदमुदेतुमुदेतुकीदृक् ॥ ११६ ॥**

वाराणसीति । हेभैनि वाराणसी वसुन्धरायांननिविशतेनविद्यते तत्रम
खभुजान्देवानांयास्थितिःसामुवनेस्वर्गलक्षणेनिवासःतत्रयास्थितिलोकानां
नांसादेवानांभुवनेस्वर्गेनिवासइतिवा स्वर्गएवकाशीनतुभूमिरित्यर्थः । अत
एवकाश्याःस्वर्गरूपत्वादेवहेतोस्तस्मिन्काशीलक्षणेतीर्थेत्स्वर्गव्यनिर्गमि
कार्शेकादीतीर्थेमुक्तवपुषान्त्यक्तकलेवाराणांमुक्तिर्भोभवति । यदिका
शीतीर्थेमात्रमेवस्यात् नस्वर्गस्तर्हितत्रत्यक्तशरीराणांचृणांस्वर्गलक्षणेमेव
फलंभवेन्नतुमुक्तिःमुक्तिस्तावद्भवतीतिपुराणप्रासाश्यादवनीयते । अन्य
थास्वर्गात्परं अधिकंमुदेमुक्तिव्यतिरिक्तहर्षांध्रीदृक्त्तुपुनःपदस्यानंकीदृ

क्वाहेतुरुदेनुसस्पद्यतां अपितुनुक्तिव्यतिरिक्तमन्यनास्तीत्यर्थः । भूतोके
तीर्थादीभूतानां सुखायस्वर्गप्राप्तिः फलं इयमपिष्टान्यभूनितीर्थतुल्याचेत्
भवेत्तर्हि अत्रापिभूतानां स्वर्गएव न तु मुक्तिः मुक्तिस्तावद्भवतितस्मात्स्वर्ग
रूपैवेयं स्वर्गैपित्यक्तदेहानान्तदधिकं मुक्तिलक्षणं फलं युक्तमिति भावः । एत
न्महिमाकाशीखण्डादिपुराणेषु प्रसिद्धस्ततएवावधार्यः ॥ ११६ ॥

**सायुज्यमृच्छतिभवस्य भवाब्धियाद स्तांपत्पुरेत्य
नगरीं नगराजपुत्र्याः ॥ भूताभिधानपटुमद्यतनी
मवाप्य भीमोद्भवेभवतीभावमिवास्तिघातुः ११७**

सायुज्यमिति । हेभीमोद्भवेजैमि भवाब्धिः संसारसमुद्रः तस्य यादः जन्तुः
नगराजपुत्र्याः पार्वत्याः पत्युर्भवस्य सायुज्यरेक्यंत्रच्छतिप्राप्नोति । किङ्कत्वा
तां नगरीं इत्यप्राप्य । सहयुनस्तीतिसयुक्तस्य जावः सायुज्यं किंजुतां ।
भूतस्य सत्यस्य तारकब्रह्मणः अभिधाने उपदेशे समर्थान् । कः कनिध । अ
स्तिघातुः असुभवीतिघातुः उर्जूताभिधानपटुमतीतकाक्षार्थाभिधानसमर्थं
अद्यतनीं लुब्धिमक्तिं प्राप्य भवति भावमिव । अस्तेभूरित्यनुशासनाद्भूतानु
त्वं यथा प्राप्नोति । अद्यतनीति लुब्धिमक्तेः कौनारायां सञ्ज्ञा । देहान्ते दे
वः परन्तारकब्रह्मण्यपदिशतीति । भवाब्धियादसंभवसायुज्यं युक्तम् ॥ ११७ ॥

**निर्विश्वे निर्विरतिकाशिनिवासिभोगा न्निर्माय
नर्मजमिथोमिथुनं यथेच्छम् ॥ गौरीगिरीशघटना
धिकमेकभावं शर्मामिकञ्चुकितमञ्चतिपञ्चता
याम् ॥ ११८ ॥**

निर्विश्वेति । काश्यां निश्चयेन वसतिस्वशीलं काशीनिवासिभिश्चुनं स्त्री
पुंसयुग्मं कर्तुं मिथ. रहसिपरस्परनिर्विरतिवैराग्यरहितं सानुरागं यथा तथा
यथेच्छं यावद्भिलापभोगान्स्त्रक्चन्दनवनितादीन्निर्विश्वेऽनुभूय तथा मि
थ. यथेष्टं न भवचनं विहारादिक्लीडां च यावज्जीवनिर्मायविधायपञ्चतायां
न्देहान्तसमयेऽर्धकायसंयोजनरूपात् गौरीगिरीशयोर्घटनादप्यधिकं शर्मा
मिकञ्चुकितं सुखपरंपरासंबलितमेकभावं तादात्म्यमन्वतिप्राप्नोति । शिव
योर्घिसंयोगशरीरद्वैतस्फुरतिकाशीवासिभिश्चुनस्य तु शिवतादात्म्यात्तदपि

नास्तीत्याधिक्यम् । स्वर्गादिसुखपरित्यागन्ध्यानादियोगश्च विनाकाशीवा
समात्रेण परमात्मन्दरूपं ब्रह्मसायुज्यं भवति । तस्मात्सर्वाजिलासिध्यर्थं
नं वृणीष्येति भावः ॥ ११८ ॥

नश्रद्धासियदितन्मममौनमस्तु कथ्योनिजाप्त
मयैवमयानुभूत्या ॥ नस्यात्कनीयसितरायदि
नामकाश्या राजन्वतीमुदिरमण्डनघन्वनाभूः ॥ ११९ ॥

नेति । हेमैनियदिकाश्याः स्वर्गापेक्षया आधिक्यवशं नेन मद्दघनेन श्रद्धा
सिनविश्रुतितर्हि मममौनमस्तु । तर्हितवमौनत्वेकाशीमहिमानक्याकथ
यिष्यतीत्यत आह । मुदिराणां निघानां मण्डनं घन्वयस्यते न इन्द्रेण राजन्व
तीसौरान्यवतीभूरभरावतीकाश्याः सकाशात्पदिनामचेत्कनीयसितरा
असपीयसितराहीमतरानस्याक्षभवेत्तर्हितवनिजया आत्मीयया प्राप्त
मयाऽतितरांहितयाऽनुजूत्या अनुभावेनैव कथ्याकथनीया । काशीतः
स्वर्गज्जुनिरतिर्हि नेत्यस्मिन्नर्थे तवानुभवं प्रमाणा नित्यर्थः । एतद्वरणेन काशी
मनुभूयकः श्यमरावत्योर्विशेषं ज्ञास्यसीति । तस्मात्पुनं वृणीष्येति भावः ।
अतिशयेनाल्यकनीयसीति इयसु नियुवालययोः कनित्यादेशोऽतितराङ्कनी
यसीकनीयसितरेति धरूपेत्यादिना इत्यः । काश्या इति पञ्चमीविभक्त
इति पञ्चमी ॥ ११९ ॥

ज्ञानाधिकासिसुकृतान्यधिकाशिकुर्याः कोश्याङ्कि
मन्यकथनैरपियत्रमृत्योः ॥ एकजनायसतताभय
दानमन्य द्रव्येव हृत्यमृतसत्रमवारितायिः १२०

ज्ञानेति । हेचन्ये त्वं ज्ञानेन अधिका उत कृष्टाऽसिद्धं दृशीकाचित्त्विदुयीना
स्ति तस्मान्चमधिकाशिकाश्यांसुकृतानिपतिपरिचयौ दिनानाविधानिपु
श्यानिकुर्याः । अन्यकथनैरपियत्रमृत्योः काशीनाहात्म्यकथने
नकिङ्कार्यं हि प्रयोजनम् । काशीनाहात्म्यकथनेऽन्यमाहात्म्यकारणकथनेः
किमपि प्रयोजनं नास्तीत्यर्थः । अन्यस्य यस्तुनः कथनैरिति वा । यत्र का
श्यामृत्योः सकाशात् जनायसततं सर्वदा अभयदानं तेकं अमृतसत्रं सोऽकरुणं स
त्रं वृत्तिवर्तते । नवारिता अर्थिनो जनाजलयाचकाः यत्र एषं भूतं अन्यत्
द्वितीयं अमृतसत्रं उदकसत्रं भागीरथीरूपं वृत्तिवर्तते यत्र स्थित्वा यत्र प्रत्य

ङ्गोदकम्पित्वाधमृत्योरपिभयंजनस्यनास्तीति । अन्यत्रमृत्योर्भयंभवति
अत्रतमरणानन्तरंशिवसाम्यप्राप्तिनिश्चयात्कृतकृत्या-प्रतीकन्तेमृत्युप्रियनि
वातिथिनिविवचनान्मृत्योरपेक्षितत्वाङ्गयाभावः । बहतिरत्राकर्मा ॥१२०॥

**जूमर्त्तुरस्यरतिरेधिमृगाक्षिमूर्ता सोयन्तवास्तुकु
सुमायुधएवमूर्त्तः ॥ मातञ्चताविद्ययुवांगिरिशं
विराड्भूमाशुपुरितत्रकृतावतारौ ॥ १२१ ॥**

जूमर्त्तुरिति । हेमृगाक्षि मृगनयनेअस्यजूमर्त्तुर्भूतासाक्षाद्भूतिःकामप्रि
यात्वंएधिमव । सोयन्पस्तवमूर्त्तःशरीरधारीकुसुमायुधएवअस्तुभवतु ।
त्वयिअस्यरतिबुद्धिर्भवतुअस्मिंश्चतवकामनुद्धिर्भवतुइत्यर्थः । अथचशरी
रधारिणीप्रीतिरेवभव । अयंतवमनोदयकारित्वान्मूर्त्तःअनुरागएवभव
तु । परस्परस्मिन्अतितरांअनुरक्तौभवेतामित्यर्थः । युवान्ताविवरति
कामाविवभाताङ्गशोभेतां । किंजुतौयुवां पूर्वविराड्प्रकोपितद्भिरिशंआ
शुआराङ्गुतदीयंक्रोधंपरिषर्षयाशीघ्रमपनेतुं तत्रतस्यांपुरिकाश्याङ्गताव
तारौकृतनिवासौ । अतिसुन्दरीयुवाङ्गुष्ठाकाशिस्थोलीकएवमेवसंभावय
त्वित्यर्थः । अथतीर्यतेअनेनेत्यवतारौदेहःकृतोधृतीदेहोयाभ्यांइतिवा ।
अवेतृस्त्रोधंइतिकरणेधज् एवमन्यत्रापिज्ञेयम् ॥ १२१ ॥

**कामानुशासनमतेसुतरामधीती सोयंरहीनखप
दैर्वहतुस्तनौते ॥ रुष्टाद्रिजाचरणकुङ्कुमपङ्करा
ग सङ्कीर्णशङ्करशशाङ्ककलाङ्कारैः ॥ १२२ ॥**

कामेति । हेजैमि कामानुशासनस्यवात्स्यायनादिशास्त्रस्यमतेसुतरां
अधीतमध्ययनमस्यास्तीत्यधीतीसः अयंराजा रह-नखपदैःतेस्तनीमहतु
पूजयतु । कीदृशैःरुष्टायाःक्रुद्धायाःअद्रिजायाःचरणयोःकुङ्कुमपङ्कराग-कु
ङ्कुमलोहितमातेमसङ्कीर्णायाःमिश्रिताया-चरणपतितस्यशङ्करस्यचरणा
घातवशेनकुङ्कुमसंजन्माल्लोहिताया-शशाङ्ककलायाःचन्द्रकलायाः अङ्क
कारैःप्रतिमल्लैः अङ्कद्वन्द्वयुद्धुर्वन्तीत्यङ्काराः वक्रत्वादारक्तत्वाच्चतस्र
दृशैः ॥ एनंदृशीधेतिभावः । कलाङ्कुराभैरितिवापाठः । अधीतमनेनइ
त्यधीतीइष्टादिभ्यश्चेतिइनि- तद्योगेशसनमतेइत्यत्रक्तस्येन्द्रियस्यकर्म
ण्युपसंख्यानमितिकर्मण्यपिसप्तमी ॥ १२२ ॥

पृथ्वीशेषनुदतुत्वदनङ्गताप मालिङ्गयकीर्तिच
यचामरचारुचापः ॥ सङ्ग्रामसङ्गतविरोधिशिरो
धिदण्ड खण्डिहस्तुरप्रशरसंप्रसरत्प्रतापः ॥ १२३

पृथ्वीशइति । एषपृथ्वीशः त्वामालिङ्ग्यत्वदनङ्गतापगत्वदीयंसदन
ववरत्त्वद्विषयस्वीयंवा त्वदितिपृथक्त्वद्वेतुकमित्तिवा नुदतुहरतु । कि
भूतः कीर्तिश्चापसमुपपन्नत्वात्कीर्तिस्यचामरेणकीर्तिसमूहचामरेणचारुचा
पयस्यसः तथासङ्ग्रामेसङ्गताः मिलिताविरोधिनीवैरिण्यस्तेपाशिरोधिद
ण्डा.तान्खण्डयन्तिएवंशीलाःस्तुरप्रस्थाःशरास्तैःतेभ्योवासस्यक्प्रसरन्प्र
तितरांबिवृद्धःप्रतापोयस्य । वीरानुरागिण्योहियोषितइतिन्यायात् ।
अतियशस्विनःप्रतापव्रतस्यस्यलाभेनतवमदनचवर.शाम्यत्वित्यर्थः । अ
थचबिवृद्धप्रतापालिङ्गनेनतापशान्तिराश्रयकारिणी । अतिधनुर्धरस्यचापे
चामरंभवति । शिरोधिःकन्धरेत्यपीत्यसरः ॥ १२३ ॥

वक्षस्त्वदुग्रविरहोदपिनास्यदीर्णं वज्रायतेपतन
कुण्ठितशत्रुशस्त्रम् ॥ तत्कन्दकन्दलतयाभुजयो
र्नतेजो वह्निर्मत्यरिवधूनयनाम्बुनापि १२४

वक्षइति । तवउग्रोदुःसहोविरहःवियोगानल-तस्मादपिनदीर्णंस्य
वक्षः वज्रवदाचरति । अविदीर्णत्वाद्द्वज्रवदतिकठिनंभवति । यतःप
तनेनकुण्ठितानिजगनानिशत्रुशस्त्राण्यिस्मिन् । कुलिशमपिवन्हिसंबन्धा
द्विदीर्णंभवति । पतनकुण्ठितशत्रुशस्त्रंभवति तस्मादेतद्वक्षोवज्र
तुल्यम् । अथचहीरकवदाचरति । हीरकोपिवन्हिसंबन्धान्स्फुटतिइति
प्रसिद्धिः.शस्त्राण्यपिचकुण्ठयति । पृथिव्यांयानिरत्नानियेचान्येलोहजात
यः॥तानिवज्रेणसिन्धुन्ते वज्रनान्येनसिन्धुतइत्यादिज्ञातव्यम् । सामुद्रि
कलक्षणयुक्तमेतद्वक्षइत्यर्थः । अतएवएतस्यजुजयोस्तद्वक्षोवज्रयोयकन्दो
मूलान्तरयकन्दसौमवाङ्कुरौतयोर्भावस्तत्तातया तयोर्वज्रीभूतवक्षस्यलमूल
प्रकाण्डतयाहेतुना जुजसमुत्पन्नःतेजोवन्हि.प्रतापरूपिनिः अरिवधूनां
नयनाम्बुनानेत्रबाष्येणापिननमतिनशाम्यति । विद्युद्दन्हेरंभुनाशान्त्यभा
वात्कारणगुणानाम्कार्यसमवायाद्विद्युद्रूपवक्षस्यलक्षणस्यमुजकारण
स्यगुणः अङ्गिःशान्त्यजावलक्षणस्तत्कार्यभूतेप्रतापान्नावपिवर्तते । यतः

सवैरिखनिताश्रुणापिनशाम्यतिइतियुक्तं वक्षसोवज्रत्वं अतिकठिनवक्षःप्र
भवनाहुसमुत्पन्नः अत्युद्गोस्यप्रतापोवैरिणोहन्तापिनशाम्यति । वैरिखि
षयेनिःकरोयमितिभावः । त्वदुग्रविरहविदारिहृदयावस्थनेनमनुगृहाणे
तिभावः । कन्दलन्तु कलापेस्यादुपरागेनवाङ्कुरेइतिविश्वः ॥ १२४ ॥

**किंनदुमाजगतिजाग्रतिलक्षसङ्ख्या स्तुत्योपनी
तपिककाकफलोपभोगाः ॥ स्तुत्यस्तुकल्पविटपीफ
लसम्प्रदानङ् कुर्वन्सपुषविबुधानमृतैकवृत्तीन् १२५**

किमिति । तुल्यः समानः उपनीतोदत्तः पिकानाङ्कोकिलानाङ्काकानाङ्क
फलैः कृत्वा उपजोगो जीवनवृत्तिर्यैः एवंविधाः आद्यादयो लक्षसङ्ख्याकाः द्रु
माः अगतिभवनसंख्ये किंनजाग्रतिविद्यन्तेऽपितुविद्यन्तएवपरं वर्णनीयान
भवन्तीत्यर्थः । तुपुनः अमृतैकवृत्तीन्सुषैकजीविनोविबुधान्देवान्फलस
म्प्रदानंस्वीयफलानान्दानपात्रकुर्वन्सपुषः कल्पविटपीस्तुत्यः स्तोतुमर्हः ।
अतिप्रसिद्धत्वेनकल्पवृक्षः पुरस्थितइवएषइत्यभिनयनिर्दिष्टः । उत्तमजा
तीयानानुत्तमफलवृत्तीनांपिकानांहीनजातीयानाङ्कद्वयवृत्तीनाङ्काकाया
द्वुत्तुल्यदानात्साम्यापादानादतिमूर्खत्वादाद्यादयोनतुस्तुत्याः । कल्पवृक्ष
स्तुरसाधिकामृतजीवनेभ्योदेवेभ्यस्यवस्त्रफलानिददानोविशेषश्चास्तोतु
मर्हइत्यर्थः । अथसपुषिदत्तेषुमूर्खेषुचतुस्तुत्यादानात्तारतम्याद्यानात् अथेतन
द्रुमस्तुत्यावहंवोराजानः कतिमसन्तिपरंयज्ञैकवृत्तीनयाचितवृत्तीन्वासोक्षवृ
त्तीन्सुषुन्वाअन्नादिदानपात्रकुर्वन् अतिवितरणशीलत्वात्कल्पवृक्षतुल्यः
काशीविश्वेश्वरएवंविशेषश्चः स्तोतव्यइतिभङ्ग्याऽञ्जिहितम् । सर्वनृपाधि
कः सर्वेभ्योदातापयिदत्तश्चायन्तस्मादेनंवृथीष्वेतित्तिभावः । द्वेषाचितायाचि
तयोयंथासङ्ख्यस्मृतान्मृतेइत्यमरः । अमृतंयज्ञज्ञेवेत्यात् ॥ १२५ ॥

**असमैकरंप्रवितरन्तु नृपोनकरस्मा दस्यैवतत्रयद्
नृत्प्रतिभूः कृपाणः ॥ देवाद्यदाप्रवितरन्तितनतेत
दैवनेदङ्कृपानिजकृपाणकरग्रहाय ॥ १२६ ॥**

अस्माइति ॥ सर्वेनृपाः असैनृपायकरम्बलिङ्गस्मात्कथंनप्रवितरन्तुप्र
येच्छन्तु । अथषदासंनृत्तत्वात्स्वामिनेऽस्मीहस्तंकथंनवितरन्तु । दासे
नहिस्वामिनेहस्तोदीयते । यद्दयस्मात्तत्रद्विविधेपिकरदानेयः कृपाणः स

ज्ञःश्रयैवप्रतिभूरभूत् तेचराजानोद्वैवाद्दिनाशकालेविपरीतदैववशात्तद्यदा
नद्विविधमपिकरं प्रवितरन्तिदत्तितदानिजस्यरुपाण्यहस्तेनधारणायइ
दङ्कपाश्रयकृपानैवभवतितदाक्रुद्धः सन्खड्गतीलनेनतान्निहत्यबलात्का
रेणयुद्धात्येव तदैवेत्यविलंबनार्थेयकारः । हस्तेनगृहीतखड्गमेन्दुष्वाभी
ताःसन्तोबलिष्वास्मैप्रयच्छन्ति । अथषदासीजूत्वाहस्तादानमपिप्रयच्छ
न्ति । उजयविधकरदानेतवखड्गस्यप्रतिभूत्वातञ्चेकप्रयच्छन्तितर्हित्वत्तद्यो
जयविधकरङ्गुल्लामीत्युक्तावलात्करङ्गुल्लामीतिज्ञावः । लोकेश्वरीचेकप्रय
च्छन्तितर्हित्वलात्कारेणलग्नकण्ठगृह्यते । अस्यरूपेतिषष्ठीसमासः ॥१२६॥

**एतद्वलैःक्षणिकतामपिभूःखुराग्र स्पर्शायुषारंयर
सादसमापयद्भिः ॥ दुक्पयकेवलनमःक्रमणप्रवाहै
र्वाहैरलुप्यतसहस्रदुर्गवर्गवः ॥ १२७ ॥**

एतदिति । एतद्वलैरेतस्यसैन्यभूतैर्वाहैरश्वैःसहस्रदुक्पयैःतस्यअर्वा
अश्वःउच्चैःअवाःतस्यगर्वःखुराग्रैर्भूमिनस्पृशाभिगगनेचरानिवेगवांसमाहृ
शोन्वीनविद्यतेइत्येवंरूपः अलुप्यतलुप्तोविनाशितः । किंभूतैर्वाहैःखु
राग्रैःकृत्वाजुवोयःस्पर्शःतद्रूपाणियान्यायुंषिस्थितयःतेषाङ्कणिकतामपिष
णमात्रंयास्थायितातामपिरंयरसाद्देगाभिनिवेशात् अस्मापयद्भिःक्षणा
त्रसपिखुराग्रैर्भूमिनस्पृशद्भिरित्यर्थः । तथाट्टग्निसन्त्रैःपेयाःसादरमव
लोकनीयाःकेवलंनजःक्रमणप्रवाहाःगगनगमनपरंपराःपेषांवेगवशादलक्ष्य
भूगमनैः केवलंनभसिक्रमणंयेषांवायूनांप्रवाहाः सङ्घाःदुक्पेयाःदुश्या
श्चतेवायुसङ्घाश्चतद्रूपैरितिवा । वायोःसवेगत्वेप्यिच्छानुषत्वादेतेषान्तु
स्ववेगत्वेपिच्छानुषत्वाच्चानुषवायुर्दुर्गवर्गयोरेवधिकैरेवंविधैर्वा । सहस्रदु
गर्वेतिपाठेसूर्यश्चानामित्यर्थः ॥ १२७ ॥

**तद्वर्णनासमयएवसमेतलोक शोभावलोकनपरां
तमसोनिरासे ॥ मानीतयागुणविदायदनादृतो
सौ तदङ्गभृतांसदसिदुर्यशसैवमम्लौ ॥ १२८ ॥**

तद्वर्णनेति । तस्यकाशीश्वरस्यवर्णनासमयएवसमेताःसमांगताःलौकाः
नूतनराजलौकाःतेषांशोजाःतस्यावलोकनपरासौत्रैसी तद्काशीश्वरंनिरासे
निराचकार । अन्य्यावलोकनेनैवनिराकरणञ्जातमित्यर्थः । तयागुणवि

दाश्रतिविदुष्याभूभृतांसदसिराजसजायांयद्यस्मात्मानोअमिचानीअजि
मानवान्असौअनादृतःअवञ्जातःतत्तस्माद्दुर्यंशसाएवअकीर्त्याएवमन्त्रौ
लज्जावशात्कालिमानंप्राप्तइत्यर्थः । गुणिनाद्विराजसमकङ्कतावञ्जाऽमि
मानिनोदुर्यंशस्रेजवतिनतुमूर्खेणकृता । निरासेउपसर्गादस्यतूष्णोरिति
तद् । परासइतिक्वचित्पाठः ॥ १२८ ॥

सानन्तानाप्यतेजःसखनिखिलमरुत्यार्थिवान्दि
ष्टभाजश्चित्तेनाशाजुषस्तान्सममसमगुणान्मुञ्च
तीगूढभाषा ॥ पारैवाग्धर्तिकूपं पुरुषमनुचिदम्भो
धिमेकंशुभोङ्गी निःसीमानन्दमासीदुपनिषदुप
मातत्परीभूयभूयः ॥ १२९ ॥

सेति । साज्ञेनी एवंभूतंनललक्ष्यंपुरुषंअनुलक्षीकृत्य ज्ञूयोतिशयेनवहु
अत्यर्थन्तपरीभूयनलएवतात्पर्यस्याः एवंविधामूत्वा उपनिषदोरहस्यजु
तायाःश्रुतेरुपमायस्याःएवंविधोपनिषत्तुल्याआसीत्किंभूतासा । तेजसःस
खायःतेजःसखाःतेजस्विनोनिखिलाःसकलाःमरुतोदेवाश्चपार्थिवाश्चराजा
नःतानाप्याप्राप्यएतसमीपङ्गत्वासमसंयुगपन्मुञ्चतीत्यजन्तीयतो गूढाशयान
लविषयमनुरागङ्गोपायन्ती । किंभूतानेतान्अनन्तान् अनवधीन्गणयितु
मशक्यान् । तथादिष्टभाजःस्वयम्वरकालेसमागतान्दैवभाजोवहुसम्पदे
वा तथाचित्तेनचेतसाऽऽशाजुयोमैत्रीप्राप्त्यभिलाषिणःस्वस्मिन्नभिलाषिणः
तथाअसमगुणानतुल्यसीन्दर्यादिगुणान्परस्मान्द्रुणैरधिकान् पुनःकिंभूता
साशुभान्नीसुन्दरी किंभूतंपुरुषंपारैवाग्धर्तिकूपंवाचःपारैपरतीरिवर्तमान
शीलंवागगीचरंवर्यंयितुंअशक्यं रूपंसीन्दर्येयस्यअतिसुन्दरं । तथाचिदं
ज्रीधिच्छानसमुद्रंसकलशास्त्रपारगं । तथानिःसीमानन्दं अपरिमितान
न्दंसदाहसाहशक्तियुक्तमैत्रीप्राप्तिनिश्चयाद्द्वानिःसीमानन्दं । एकंमुल्यंनिः
सीमानन्दंयथातथातत्परीभूयेतिवा । सचंप्राप्येतिवा । समसाशाजुषइ
तिवा । मयाराज्यलक्ष्म्यासहस्रसंभानंनितियुरुषविशेषांवा । उपनिषदपि
अनन्तेनआकाशेनसहितान् तथादिष्टभाजःकालसहितान् चित्तेनमनसा
समंसार्थं आशाजुषोदिग्ज्ञाजोदिहृन्ननोयुक्तानसमगुणानतुल्यासहस्यरु
परसगुन्यादिगुणयुक्तान् । तथावैशेषिकादिप्रक्रियाप्रसिद्धान् आप्याःउदक

जन्याःतेजःतेजसाःपदार्थाः आप्यतेजसांसखायः आप्यतेजःसखाः आप्य
 तैजसपदार्थसहितानिखिलाःसकलायैमरुतः वायवःपृथिवीसंबन्धिनःपा
 र्थिवाक्षपदार्थास्तान् । यद्वाऽनन्तान्विनाशरहितान् । आप्यतेजांसिच
 खेनाकाशेनसहितान्निखिलमरुतपार्थिवाक्षतान् पृथिव्यप्तेजोवास्वाका
 शकालदिङ्मनोलक्ष्यानष्टौपदार्थान् युगपदद्वैतप्रतिपादनेननिराकुर्व
 ती । अविद्यमानः अन्तःविनाशोयेषान्तेअनन्ताःनित्याःसामान्यविशेषस
 मवायास्तैःसहितान् । आप्यादीनष्टौपदार्थान् । तथानसन्नं असन्नप
 ष्वसद्व्यायोगित्वात् । विषमसङ्ख्यं कर्मषगुणाक्षरूपादयःतांश्चषडपिप
 दार्थान् ह्येत्वेनप्रतिपादयन्तीवा । तथागूढभावा अतिगहनत्वाद्गुह्य
 याभिप्रायागूढस्तिरस्कृतःभावःसहायया । कस्यापि वस्तुनःसत्त्वं अनङ्गी
 कुर्वतीतिवा गूढोरहितः । ब्रह्मणःसहालक्षणोभावोय येतिवा । तथाशु
 भाङ्गीव्याकरणादिषडङ्गयुक्ता । उपक्रमोपसंहारादिषड्विधितारपर्यलिङ्ग
 युक्तावा । यमनियमाद्यङ्गोपेतावा । यतोवाचोनिवर्तन्तेइत्यादिश्रुतिप्रा
 नाख्याद्वागगोचरस्वरूपं । तथाचितोज्ञानस्यसमुद्रं । विद्यासौअन्तोनि
 धिश्चेतिवा । निःसीमश्चासावानन्दश्चएवमृतंपरमानन्दरूपं आत्मलक्षणं
 नवमद्रव्यपदार्थरूपं । एकमेवाद्वितीयं ब्रह्मेतिश्रुतिप्रानाश्यादद्वितीयं
 एकब्रह्मरूपंपरमपुरुषं उद्दिश्यअत्यर्थतत्रैवपरब्रह्मरूपंपरमपुरुषेता
 र्पयेयस्याःएवंभू भवति । अनन्तंसुरवर्त्मखमित्यमरः । आपएवआ
 प्यमितिचातुर्वर्ष्यादित्वात्थञ् । शुभाङ्गीतिअङ्गगात्रेतिङीष् । उपनिष
 त्पक्षेशुभाङ्गीनशुभाङ्गी ॥ १२९ ॥

श्रीहर्षकविराजराजिमुकुटालङ्कारहीरःसुतं श्रीही
 रःसुषुवेचितेन्द्रियचयंमामल्लदेवीचयम् ॥ शृङ्गा
 रामृतशीतगावयमगादेकादशस्तन्महा काव्येचा
 रुणिनैषधीयचरितेसर्गानिसर्गाज्ज्वलः ॥ १३० ॥

श्रीहर्षमिति । शृङ्गारलक्षणस्यअमृतस्यशीतगौश्चन्द्ररूपे । शीतगौइति
 भाषितपुंस्कन् ॥ १३० ॥

इतिश्रीहर्षकविविरचितेनैषधमहाकाव्येपूर्वाद्दुस
 माम् ॥

इतिश्रीवेदकरोपनामक श्रीमन्नृसिंहपण्डितात्मज श्रीमन्नारायणकृतौ
 नैषधीयप्रकाशेएकादशःसर्गःसमाप्तः ॥ ॥ ॥ ॥

